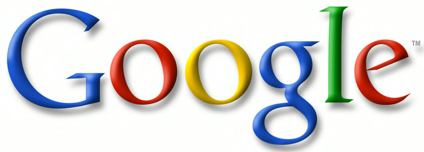

LETTER-OEFENINGEN.

HEDENDAAGSCHE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN,

WAAR IN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELYKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRYMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

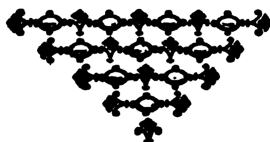
BENEVENS

MENGELWERK,

tot Fraaije Letteren, Konsten en Weetenschappen betrekkelyk.

Eerste Deels, Eerste Stuk.

Met Plaaten.

Te AMSTERDAM,
By A. VAN DER KROE,
en
By YNTEMA EN TIEBOEL.
MDCCLXXII.

VOORBERICHT.

IN zo verre ons oogmerk blyft, om onze Letter-Oefeningen op den eigensten trant, dien wy tot nog gehouden hebben, te agtervolgen, was 't niet noodig onze Leezers met eene Voorreden op te houden; dewyl we dan slegts het reedsgezegde hadden te herhaalen. Maer vermits we overgegaen zyn om een nieuwen Tytel te gebruiken, zo eischt deze veranderinge enigermate een Voorbericht; en vordert ons rede hier van te geven; al was het maer om der nieuwsgierigheid, in een geval van die natuur, te voldoen.

Ten dezen opzichte nu hebben wy den Lezer te melden, dat even die zelfde rede, welke ons voor enige jaren deed besluiten, om onze VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN, onder een tweeden Tytel, of dien van NIEUWE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN, te voorschyn te doen komen, ook deze verandering veroorzaekt heeft. Het gunstige vertier naemlyk van dit ons Geschrift heeft de Uitgevers, schoon ze het getal der opgeleide Exemplaren grootlyks vermeerderd hadden, op nieuw buiten staet gesteld, om de Liefhebbers, welken een compleet Exemplaer onder dien tweeden Tytel begeerden, te kunnen gerieven. Velen zyn hen daer op ten sterksten aengeweest, om weder een aenvang te maken met een nieuwen Tytel, op dergelyk ene wyze als voorheen geschied is, zonder benadeeling der bezitteren van de vroegere Letter-Oefeningen. Wy als Schryvers hebben zulks het voorleden jaer reeds afgewend; en zyn 'er nu ten laetste niet dan schoorvoetende toe gekomen, om onze toestemming te geven, tot het inwilligen van derzulker verzoek. Veelligt was het besluit ook nog zo spoedig niet genomen; maer vertraegd, tot op den tyd dat de NIEUWE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN, even als de voorgaenden, een zevental van Deelen uitmaakten. Dan ziet, ene voorvallende omstandigheid, (gelyk zo enkele omstandigheden, zelfs zulken die op zich zelven van geen gewigt zyn, meermaels een merklyken invloed op 's Menschen bepalingen hebben,) heeft ons overgehaeld, om 'er eerder in toe te stemmen, dan wy voorhenen wel gedagt hadden.

Het geen ons hier toe aenleiding heeft gegeven, is de uitgave van een Stukje, getyteld, *de Advocaat der Vaderlandsche Kerke enz.* De Schryver van dat Tractaet geeft onder anderen te kennen, dat hy ten oogmerk heeft, ook onze Letter-Oefeningen te beoordeelen, en wel byzonder in die Stukken, welken, gelyk hy zegt, „ direkt of indirekt enige verbintenis hebben met zyn groot oogwit: *de Verdediging der Publycque Nederlandsche Kerk, beneffens*

derzelver welgeregelde Constitutie, Gereformeerde Leer, Achtbare Beschermheren, verstandige Leraers en Standvastige Belyders". Hier van een bericht gevende, merkt hy tevens aen, „ dat wy hem zo veel myken voor uit geraekt zyn, dat hy geen kans zie, om ons van meet af, langs den weg, reeds door ons afgeloopen, ooit of ooit in te halen". ——— Dit lezende kwam het ons, daer we met de Uitgevers in overleg waren, hoe, of wat, en wanneer te doen, niet oneigen voor met het diestyds loopende Deel de NIEUWE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN te sluiten; en, in beantwoording aen veler verzoek, thans weder met een nieuwen Tytel aen te vangen. ——— Dus doende heeft de Advocaet, indien het hem geluste, eene vaste meet, van welke hy kan beginnen, en van waer hy ons gemaklyk kan achtervolgen. Indien dit in zyn' smaek mogte vallen, zou hy zekerlyk velen onzer Lezeren genoegen konnen geven, met vervolgens de vroegere Letter-Oefeningen daer te laten, en zyne aenmerkingen over de nu voorts van tyd tot tyd uitkomende Stukjes te berde te brengen. Hier door zou hy hunnen leeslust gaende houden, met betrekking tot zulke onderwerpen, die hun, door 't lezen der Letter-Oefeningen, nog levendig voor den geest lagen; daer hy hen anders, zig met de vroeger Letter-Oefeningen ophoudende, gestadig weder te rug moet roepen; en met opzicht tot de laerste Lezers, die met deze Letter-Oefeningen een aenvang nemen, geduurig spreken van dingen, die ze niet gelezen hebben; en veel al der moeite niet waerdig zouden zyn, om ze nu nog na te gaen.

Niemand ondertusschen vatte dit ons voorstel in dien zin op, als wilden wy onze vroegere *Letter-Oefeningen* der toetse onttrokken hebben. In geenen deele! 't Geschied alleen, om den Advocaet te gemoet te komen, en ten gevalle onzer Lezeren. Behaegt het den Advocaet alle onze Vaderlandsche Letter-Oefeningen van vooren af na te gaen, wy gunnen hem een open veld; en hoopen dat hy dan althans voor al de Eersten niet zal overslaen; welken, uit hoofde van de diestyds uitkomende Godgeleerde Schriften, veelligt boven al zyne aenmerking verdienen. 'Er is in dat verloop van jaren, geduurende het welke wy met onze Letter-Oefeningen bezig geweest zyn, geen geringe verandering in onze Nederduitsche Godgeleerde Schriften over 't algemeen ontstaen; 't welk den Advocaet, zo we vertrouwen, in de vroegere Letter-Oefeningen, meer voedsel zal doen vinden om op te azen, dan in de lateren. ——— Edoch, welken weg hy ook begeere in te slaen, hy doe dat hem behaegt. Misslagen zal hy gewis ontdekken; wy hebben ze begaen, en zullen ze begaen, zo lang we schryven; even als de Advocaet ze reeds begaen heeft, en 'er nog meer begaen zal, indien hy 't met ons wil uithouden. Maer wat hy ook vinde, en onder wat naem van gebrek van bekwaemheid in ons, hy 't moge voorstellen, *nooit*, *nooit* zal hy, noch in de *vroegere*, noch in de *latere* Letter-Oefeningen, iets ontdekken, dat

strekt

ſtrekt ter *beledigingе van den heerſchenden Godsdienst*, in deszelfs wezenlyken aert, of zo als dezelve door Menſchen van een beproefd oordeel en een goed zedelyk character verſtaen en beleefd word. Brengt hy immermeer uit onze Schriften zaken voort, die hy daer toe betreklyk maekt, 't zal geſchieden by onwettige gevolgtrekkingen; of 't zal middagklaer blyken, dat hy een Advocaet is van kwade zaken; die zich opwerpt tot een vrymoedigen Verdeediger van de gebreken, die by velen der Kerklyken ſtand gegrepen hebben. Hoedanig een Advocaet meer nadeels dan voordeels zou toebrengen, aen onze Vaderlandſche Kerk, welker opbouwing in de belydenis en beleving van 't Geloof, *dat eenmael den Heiligen is overgelevert*, we niet ſchroomen te zeggen, ons meer ter harte te gaen, dan den Advocaet, indien hy een Voorſtander van Onverſtand, Brabbeltael en Dweepery wil zyn. Dezen te keer te gaen, onder 't aenpryzen der Schriften van brave Mannen, die der Kerke van wezenlyken dienst zyn, hebben we tot nog bedoeld, en zullen we ſteeds bedoelen, als WARE ADVOCATEN DER VADERLANDSCHE KERKE.

Wat voorts onze verdere handelingen rakende dat Geſchrift aengaet, wy zullen 'er gemeenlyk geen byzondere acht op geven. Het behoort, volgens deszelfs aert, onder die ſoort van Tydſchriften, met welker meldinge wy, van den beginne, geoordeeld hebben, ons niet te moeten ophouden. Daer benevens zien wy 't, in zo verre het ons betreft, aen, als behelzende ene beoordeeling van onze beoordeeling; dat den Advocaet zekerlyk zo vry ſtaet als iemand anders; welk recht wy nooit iemand betwist, en welks daedlyke uitoefening wy nimmer enig Mensch kwalyk genomen hebben; overeenkomſtig met onze reeds voorheen gedane betuiging; „ dat het anderen even zo vry ſtaet, om over onze Letteroefeningen te oordeelen, als wy over hunne Schriften doen "(*). Dit konnen wy altoos, wanneer we 't der moeite niet waerdig oordeelen, te gereeder met ſtilzwygen voorby laten gaen, om dat we ons zo min verplicht achten ons deswegens in de bres te ſtellen, als anderen gehouden zyn zich aen ons oordeel te ſtooren. Alleenlyk zullen wy, wanneer ons, in enig Stukje van den Advocaet, in 't vervolg van tyd nog iets mogte voorkomen, dat byzondere overweging verdient, 'er onze gedachten over laten gaen, om den Lezer enige nadere onderrichting te geven; zonder echter onze Letteroefeningen immermeer uit dien hoofde tot een Twistſchrift te maken. — Voor 't overige hebben wy thans, betreffende den Advocaet, niets meerder te melden, of 't moest nog zyn ene korte aenmerking, over zyn gezegde; „ dat hy geleerde, verſtandige en discrete menſchen kent, die zich nu en dan ver-

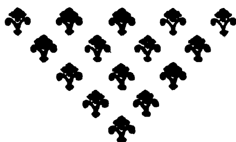
(*) In onze Voorafſpraek voor het Derde Deel der *Nieuwe Vaderlandſche Letter-Oefeningen*; op welker inhoud wy ons hier in verſcheiden opzichten zouden kunnen beroepen.

verledigt hebben, om een Extract of ander Stukje aen den Drukker der Letter-Oefeningen toe te zenden". Zo hy daer mede wil aenduiden, dat sommige Autheuren, die gansch gene betrekking tot de uitgave der Letter-Oefeningen hebben, somtyds gelegenheid gevonden hadden, om een Uittreksel of Bericht van hunne eigene of van andere Schriften, in de *Letter-Oefeningen*, (zo ver ze van 't Mengelwerk onderscheiden gehouden worden,) te laten plaetsen, dan is hy 't spoor geheel byster; dewyl dit nooit gebeurd, maer in tegendeel meermaels geweigerd is; om dat we zulks te gevaerlyk oordeelden, voor 't bewaren der Onzydigheid.

Dit weinige hebben we niet ondienstig geacht den Lezer onder 't oog te brengen, daer we op nieuw een aenvang maken, onder den Tytel van de

HEDENDAEGSCHE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN;

in welker uitvoeringe wy ons, niet minder dan in de voorgaende, zullen bevlytigen, om het onze toe te brengen, ter aenkwekinge en bevorderinge van nutte kundigheden; zo door ene onpartydige en vrymoedige, doch tevens bescheiden, voorstelling der Schriften van ons Vaderland, als door ene Verzameling van leerryke Verhandelingen, wetenswaerdige byzonderheden, en bedenkingen over verschillend slag van onderwerpen, welken ene nadere overweginge verdienen. —— Onze geëerde Correspondenten, die zich wel hebben willen verwaerdigen, om dus ver met ons mede te werken, voor hunne heusche hulp de billyke dankbaerheid betuigd; en hen, om een aenhoudend bewys van hunnen arbeidzamen geest, vriendlyk verzocht hebbende; beveelen wy deze onze *Hedendaegsche Letter-Oefeningen* wyders, in de gunst van allen die genen, die vermaek scheppen in 't gebruik maken van alle hulpmiddelen, die ter Kennis en Deugd aenleidlyk zyn; waer onder wy vertrouwen ook deze onze Letter-Oefeningen te behooren.

HEDENDAAGSCHE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN,

WAAR IN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELYKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRYMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

Oude en Hedendaagsche Kerklyke Geschiedenissen, van de Geboorte van CHRISTUS *tot den Aanvang der tegenwoordige Eeuwe, door den Hooggeleerden* J. L. MOSHEIM, *Kanselier der Hoogeschoole te Gottingen. Uit het Latyn vertaald, en vermeerderd met de Byvoegzels, Aantekeningen, en Tydrekenkundige Tafels van den Eerwaardigen* ARCHIBALD MACLAINE, *Doctor in de H. Godgeleerdheid en Leeraar der Engelsche Kerke in 's Gravenhage. Vierde Deel, in gr. 8vo. 401 bladz. Te Amst. by* F. de Kruiff, A. v. d. Kroe *en* Yntema en Tieboel.

HEt Vierde Deel deezer Kerklyke Geschiedenissen, 't geen we onzen Leezeren aankondigen, bevat niet meer dan Twee Eeuwen, de XIde en XIIde naamlyk; Eeuwen der Opmerking van alle Waarheidlievenden overwaardig, als waar in het Verderf in Leer, Tugt en Zeden ten hoogsten toppunte opklom, waar in de Pauslyke Magt een alles overheerschenden invloed kreeg, en verscheide blyken van gadelooze trotsheid en vermetelheid uitleeverden; doch waar in ook de vonken van Kerkhervorming zich vertoonden. De Hooggeleerde MOSHEIM is hier breedvoeriger dan in de voorgaande Eeuwen, en zal de Weetgierigheid, reeds door Hem opgewekt, nog meer voldoen.

Laaten wy ten Proeve onzen Leezeren opleveren wat hy schryft van den Staat des Godsdiensts in de XIde en XIIde Eeuwe. „ Het is, zegt de Hoogleeraar, onnoodig een uitvoerig ta-

ſtreel te maalen van den Godsdienst deezer Eeuwe. Men kan gereed begrypen, dat de trekken van 't zelve zeer leelyk en afzigtig zouden weezen, wanneer wy in aanmerking neemen, dat zy, die zorg moesten draagen voor Kennis en Deugd, daar van geheel ontbloot waren, dat de Beſtuurders en Hoofden der Kerke, in Stede van voorbeelden van Deugd op te leveren, in hun gedrag de ſchandelykſte voorbeelden gaven van de ſnoodſte euveldaaden. —— Het Volk was tot de droevigſte bygeloovigheid vervallen, en beſteedde al zynen yver in den dienst van Beelden en Heilige Overblyfzelen; rondloopende in een kring van beuzelagtige Plegtigheden, hun door de dwinglandy van eene overheerſchende Priesterſchap opgelegd. —— De Geleerden, 't is waar, hadden nog eenige denkbeelden van waarheid behouden, die zy, egter, verduisterden en verdorven, door een jammerlyk inmengzel van gevoelens en geboden, deels belachlyk, deels ſchadelyk en meest alle even zeer van waarheid als van nuttigheid vervreemd. 'Er waren, nogthans, buiten twyfel, op verſcheide plaatzen, verſtandige en Godvrugtige Mannen, die gereed de onderſteunende hand aan de vervalle zaak des Godsdiensts zouden gebooden hebben; doch de ſterke vooroordeelen van eene barbaarſche Eeuwe maakten alle zodanige onderneemingen niet alleen gevaarlyk, maar ook hooploos: en deeze uitmuntende verſtanden, die de algemeene beſmetting ontvlooden waren, zaten zeer in een hoek verſchooven, en hadden dus te weinig invloeds, om, met eenen gelukkigen uitſlag, de ontzaglyke Voorſtanders van godloosheid en bygeloof te beſtryden, die zeer talryk en onder alle rangen van Menſchen van de hoogſte tot de laagſte verſpreid waren."

„ Niettegenſtaande dit alles vinden wy, zints den tyd van GREGORIUS den VIIden, verſcheide blyken van de yverige poogingen der zodanigen, die, door de *Proteſtanten*, in 't algemeen, *Getuigen der Waarheid* genaamd worden: onder welke benaaming zy zodanige Godvrugtige en verſtandige *Christenen* begrypen, als den zuiveren Godsdienst van het *Euangelie* aankleefden, en onbedorven bleeven te midden van den aanwas des bygeloofs; die den jammerſtaat, tot welken de *Christenheid* vervallen was, door de verandering haarer hemelſche Leere, en de ondeugden hunner ſnoode Leeraaren beweenden; en zich met kragt aankantten tegen de dwinglandſche heerschzugt van den Paus en de Biſchoppen. —— In eenige Landen ondernamen zy het heimlyk, in andere openlyk, de bedorve Kerk en eene verwilderde bygeloovige Eeuwe te her-

vor-

vormen. Dit was, in de daad, der Waarheid getuigenis geeven op de edelaartigste wyze: en zy gaven bovenal in *Italie* en *Frankryk* blyken van deeze hunne heldhaftige Godsvrugt. —— ['t Is geheel niet te bevreemden, dat de heerschende bygeloovigheid dier tyden deezen tegenstand ontmoette; 't is, integendeel, te verwonderen, dat duizenden van *Christenen* zich zo onderwerplyk lieten blinddoeken, en met zo weinig tegenstreevens de oogen voor het licht der waarheid slooten.] Want in weerwil van de duisternis dier dagen in weerwil der algemeene onkunde van den waaren Godsdienst, onder allerlei rangen van Menschen, waren de brokken van het *Euangelie*, (mogen wy ons van die uitdrukking bedienen,) die voor 't volk geleezen en verklaard werden, genoegzaam, om de domsten en ongeletterdsten te overtuigen, dat de Godsdienst, welke men nu van hun afvorderde, de rechte Godsdienst van JESUS niet was; dat de redenvoeringen, het leeven en de zeden der Geestlyken, volkomen het tegenovergestelde uitmaakten van 't geen CHRISTUS zynen Leerlingen afvordert, en van de regelen, die hy hun voorschryft; dat de Pausfen en Bisschoppen, op eene schandelyke wyze, hunne magt en rykdom misbruikten; en dat de gunst van GOD, en de Zaligheid in het *Euangelie* aangebooden, niet verkreegen kon worden, door het verrigten eener menigte van Kerkgebaaren, door ryke geschenken aan de Kerken en Priesteren, of door het stigten en begiftigen van Kloosters; maar door heiligheid des harten en zuiverheid van zeden."

Men moet bekennen, dat zy, die, met zulk een yver en vuurigheid, de Hervorming der Kerke by de hand namen, voor 't meerendeel niet opgewassen waren voor eene zo hachlyke en gewigtige onderneeming; dat zy, door zekere misbruiken en gebreken met meer drifts dan beleids te vermyden, ongelukkig tot tegenovergestelde uitersten oversloegen. Zy bemerkten allen de verfoeienswaardige natuur dier vonden, waar mede het bygeloof den Godsdienst van JESUS hadt ontluisterd; maar zy hadden tevens den waaren aart van dien hemelschen Godsdienst, dermaate door eene bygeloovige en ongebonde Priesterschap misvormd, uit het ooge verlooren. Zy ergerden zich aan de ongerymdheden van den vastgestelden Eerdienst; doch weinigen hadden genoegzaame kennis aan de verheevene Leerstellingen en Geboden der zuivere *Christenheid*, om eenen redelyken dienst in stede van dien bygeloovigen te plaatzen. —— Uit deezen hoofde waren hunne poogingen ter Hervorminge, ook daar zy wel slaagden, zeer gebrekkig, en bragten weinig anders te

 we-

wege dan een mengzel van waarheid en valschheid, van beleid en onbezonnenheid, gelyk wy, door eene groote menigte van spreekende voorbeelden zouden kunnen staaven. —— Wanneer zy, by voorbeeld, ontdekten dat het verderf en de ongebondenheid der Geestlyken meerendeels ontstondt uit hunnen verbaazenden rykdom, en hunne veelvuldige bezittingen, vormden zy zich, onbezonnen, de hoogste denkbeelden van de heilzaame uitwerkzelen der behoeftigheid, en zagen de vrywillige armoede aan als de alleruitmuntendste en schitterendste deugd in een *Christenleeraar*. Dus hadden zy zich ook een begrip gevormd, dat de eerste *Christen Kerk* een geduurig en Standhoudend voorbeeld was, naar 't welke, in alle Eeuwen, de Plegtigheden, het Kerkbestuur, en Openbaare Eerdienst der *Christenen*, moest geregeld worden: dat alle de Dienaars van CHRISTUS, in alle opzigten, het leven en de zeden der Apostelen hadden te volgen. [Deeze begrippen, zonder oordeel blindelings opgevat; zonder eenigermaate agt te slaan op 't verschil van tyden, plaatzen, omstandigheden en characters, zonder te overweegen, dat de Wysheid van CHRISTUS en der Apostelen, veel hadt overgelaaten aan de voorzigtigheid en Godsvrugt der Bestuurderen van de Kerk, om dit in den tyd te regelen, bragten veele heillooze uitwerkzels voort, en vervoerde deeze goede Hervormers, wier yver niet altoos met verstand vergezeld ging, van het uiterste des Bygeloofs, tot het uiterste der Geestdryvery.] —— Veele welmeenende Persoonen, wier oogmerken ten hoogsten pryslyk waren, vervielen tot groove dwaalingen, ingevolge van deeze verkeerd opgevatte denkbeelden. Met recht verstoord over het gedrag der bygeloovige menigte, die den gantschen Godtsdienst in uitwendige eerbewyzingen stelde, en hunne zaligheid zogt te bewerken door het verrigten van veele niets beduidende plegtigheden en gebaaren, beweerden zy, te voorbaarig, dat de waare Godsdienst geheel bepaald moest worden tot de inwendige beweegingen en aandoeningen der zielen en de bespiegeling van Geestlyke en Godlyke dingen. In gevolge van dit schoonschynend en nogthans dwaalend beginzel, behandelden zy alle deelen van den openbaaren Eerdienst met de verregaandste veragting, en zogten de Heilige Plegtigheden, de Kerken, de Godsdienstige Vergaderingen van welk een' aart ook, en de Dienaars der Kerke van allerleien rang, geheel af te schaffen".

Hier by kwam het toe, dat, in de volgende Eeuwe, de Staat der Leere dezelfde bleef, of veel eer verslimmerde, dit

dit ſtelt ons de Hooggeleerde MOSHEIM in deeze voege voor. „ Wanneer wy in aanmerking neemen, de menigte van oorzaaken, die haaren invloed vereenigden, om den luister des waaren *Christendoms* te bezwalken, en 't zelve te bederven door het onheilig vermengen der vonden van bygeloovige en bedriegende Menſchen met de zuivere en hemelſche Leerſtellingen, moet het ons, waarlyk, bevreemden, dat de Godsdienst van JESUS niet gansch en al ten gronde ging. Alle rangen van Menſchen bragten, ſchoon langs verſchillende wegen, het hunne toe om de oorſpronglyke zuiverheid van den waaren Godsdienst te bederven. —— De *Roomſche Pausſen* gingen voor; zy wilden geen Leeringen dulden, die eenigzins ſtrekten om hunne willekeurige en eigendunkelyke magt te verminderen; maar noodzaakten de Leeraars de Geboden van den *Christlyken Godsdienst* op zodanig eene wyze te verklaaren, als ſtrekte om ze te doen dienen tot onderſchraaging van der Pausſen gezag en dwinglandy. Dit bevel was te ſchriklyker voor hun, die weigerden zich daar aan te onderwerpen, en aan de woorden der *Heilige Schriften* eene gedronge betekenis te geeven, rechtſtreeks aangekant tegen het oogmerk der Heilige Schryveren; de zodanigen met één woord, die moeds genoeg hadden om het gezag der Heilige Bladeren boven dat der Pausſen te ſtellen, en deeze aan te merken als de Opper-Regelmaat van Geloof en Leeven, werden met de vreeslyke bewysredenen van vuur en zwaard beantwoord, en moesten, als de vrugt van hunne opregtheid en kloekmoedigheid, den dood lyden. —— De Priesters en Monniken deeden 't hunne, om de bevallige eenvoudigheid van den waaren Godtsdienst meer en meer te misvormen: en, het van hun belang vindende de menigte onkundig te houden, verbysterden zy 's Volks oog met een belachlyk vertoon van eenen prachtigen Eerdienst, en bewoogen 't zelve om den geheelen Godtsdienst te ſtellen in niets beduidende plegtigheden, lichaamsoefeningen en ſtrengheden: en bovenal in een' blinden en dommen eerbied voor de Geestlykheid. —— De Schoolſche Leeraars, die de bepaalingen der Ouden en Redenkunſtigen voor den grooten regel en het kenmerk van waarheid namen, wel verre van de Leerſtellingen van het *Euangelie* te verklaaren, ondermynden dezelven allengskens, en de Godlyke Waarheid geraakte bedolven onder de puinhoopen eener hairklooyende Wysbegeerte. —— Terwyl de *Myſtiken*, in een ander uiterſte loopende, beweerden, dat de Zielen der waarlyk Godvrugtige Menſchen, uit zich zelven, niets kon-

den doen, en alleen bewoogen werden door eene *Godlyke Aandrift:* deezerwyze zetten zy niet alleen paalen aan de eischen der Rede, maar slooten die gansch en al van den Godsdienst en Zedekunde uit; ja, in zeker opzicht, loochenden zy volstrekt, dat de Mensch een redelyk Schepzel was".

Dit alles liep natuurlyk uit op Bygeloof en Onkunde, die de plaats van den waaren Godsdienst bekleedden, en met onbegrensd gezag de menigte beheerschten. Op Overblyfzels, voor 't grootste gedeelte valsch of te minsten onzeker, stelde het Volk meer vertrouwen dan op de Verdiensten van CHRISTUS, en 't hieldt dezelve van grooter kragt dan de Gebeden ten Hemel opgezonden, door de tusschenkomst en voorspraak diens Godlyken Middelaars (*a*). —— De Ryken, wier tydlyke omstandigheden hun in staat stelden om nieuwe Kerken te stigten, of de oude te herstellen en op te cieren, zag men aan voor de gelukkigste Stervelingen en als de Gunstelingen des ALLERHOOGSTEN. Terwyl zy, die van armoede zodanige schitterende blyken hunner milddaadigheid niet konden betoonen, door lichaams arbeid het hunne toebragten tot de vermenigvuldiging der Godsdienstige Gestigten, en yverig bezig waren om gewillig het werk van lastdieren te volvoeren, als steen draagen en wagens trekken; zy verwagtten, door deeze vrywillige en moeilyke poogingen eens misleiden yvers, de eeuwige Zaligheid te zullen verdienen (*b*). De Heiligen hadden een grooter getal dienaars dan het OPPERWEEZEN en de Zaligmaaker des Menschdoms: en deeze bygeloovige dienaars maakten het hoofd niet moede over de netelige vraag, die zo veel geschils en onderzoeks in de volgende tyden veroorzaakte, te weeten, *hoe de Heiligen in den Hemel kennis kreegen van de gebeden en smeekingen hier op aarde gedaan?* In deeze Eeuwe kwam men dit geschil voor, door een begrip, 't welk de *Christenen* van hunne *Heidensche Voorvaders* overgenomen hadden, hier in bestaande, dat de Inwoonders des Hemels dikmaal

(*a*) GUIBERTUS DE NOVIGENTO, *de Pignoribus* (dus worden de Overblyfzels genoemd) *Sanctorum*, onder zyne Werken, door DACHERIUS uitgegeeven, p. 327, alwaar hy, met oordeel en snedigheid, het Bygeloof deezer elendige tyden aantast.

(*b*) Zie de *Verhandeling* van HAYMO, over deeze gewoonte, door J. MABILLONIUS in 't licht gegeeven, aan 't einde van Tom. VI. *Ann. Benedict.* Zie ook in deeze *Annales* p. 392.

maal van boven nederdaalden, en op die plaatzen verkeerden, waar zy eertyds, geduurende hun verblyf op aarde, genoegen geschept hadden (*a*). Om by dit affchuwelyk tafereel van Bygeloof nog maar één trek te voegen, merken wy aan, dat de dwaaze Bygeloovigheid des Volks, in deeze Eeuwe, zo verre liep, dat, wanneer iemand door de vervoering eener verwilderde verbeeldingskragt, of, met oogmerk om te bedriegen, de Droomen en Gezigten openbaarde, welke hy meende of voorgaf van boven ontvangen te hebben, de menigte tot die nieuwe Godfpraake toevloeide, en 't geen van zodanig een voortkwam, aanmerkte als de bevelen van GOD, dien het behaagde, gelyk zy waanden, zyn raad, onderrigting en de kennis van zyn welbehaagen, op die wyze, den Menschdomme mede te deelen. Dit blykt, om geene andere voorbeelden op te haalen, uit de bovenmaate groote hoogagting, die de twee beroemde Prophetesfen HILDEGARD, Abdisfe van *Bingen*, en ELIZABETH van *Schoeningen*, in *Duitschland* verkreegen (*b*).

Deeze algemeene heerfchappy van Onkunde en Bygeloof werd behendig, doch laaghartig, onderfteund door de Beftuurders der Kerke, om daar door hunne koffers te vullen met het geld der bedroogene menigte. In de daad, elke rang der Geestlykheid hadt zyne byzondere wyze om het Volk te fcheeren. —— Wanneer de Bisfchoppen geld noodig hadden, tot hunne vermaaken en uitfpanningen, of ten gebruike der Kerke, booden zy der Gemeente aan, voor zekere fomme gelds, dat tot Godsdienftige einden zou befteed worden, de kwytfchelding der Boetedoeningen, hun, wegens de begaane misdaaden, opgelegd, af te koopen: of, met andere woorden, zy booden *Aflaaten* aan, die tot een onuitputlyke bron van fchatten ftrekten voor de Bisfchoppen, en hun, gelyk te over bekend is, in ftaat ftelden om de grootfte ontwerpen tot vermeer-

(*a*) Ten bewyze, dat deeze ftelling niet van grond ontbloot is, zullen wy de volgende merkwaardige plaats overfchryven, uit het Leeven van den H. ALTMANNUS, Bisfchop van *Padua*, zo als dezelve voorkomt in SEBAST. TENGNAGELII *Collect. Veter. Monumentor.* p. 41. *Vos licet, Sancti Domini, fomno vestro requiescatis* —— *haud tamen crediderim, fpiritus vestros deesfe locis, quæ viventes tanta devotione conftruxistis & dilexistis. Credo vos adesfe cunctis illic degentibus, aftare videlicet orantibus, fuccurrere laborantibus & vota fingulorum in confpectu divinæ Majeftatis promovere.*

(*b*) Vid. JO. MABILLONIUS *Annal. Benedict.* Tom. VI. p. 431, 529, 554.

meerdering van hun gezag uit te voeren, en eene menigte van heilige Gestigten te bouwen, die zeer strekten om den uitwendigen luister en pragt der Kerke te vergrooten (*a*). — De Abten en Monniken, die geen magt hadden om *Aflaaten* te verleenen, namen de toevlugt tot andere middelen, om hunne Abdyen en Kloosters te verryken; zy droegen, op eene staatlyke wyze, de Beenderen en Overblyfzels der Heiligen door het Land om, en stonden de menigte, voor zekeren prys, toe om deeze heilige en winst aanbrengende Overblyfzels te zien, aan te raaken en te omhelzen. De Monniken wonnen dikwyls door deeze *Raarekyk* meer, dan de Bisschoppen met hunne *Aflaaten* (*b*).

„ Wanneer de *Roomsche Pausſen* zagen, welke onnoemelyke schatten de mindere bestuurders der Kerke ophoopten, door het verkoopen der *Aflaaten*, vonden zy het raadzaam, de magt der Bisschoppen in het ontslaan van de opgelegde boetedoening te bepaalen, en trokken bykans deezen geheelen voordeeligen handel tot zich. In gevolge van deeze nieuw genomene maatregelen, werd het Hof van *Rome* de algemeene voorraadplaats van *Aflaaten*, en de Pausſen van *Rome* lieten, wanneer de behoefte der Kerke, de ledigheid hunner geldkisten, of de geest der gierigheid hun aanzette om geld te verzamelen, niet alleen eene algemeene, maar ook eene volkomene Vergiffenis van alle *tydlyke boetedoeningen* en *straffen*, door de Kerk op zekere overtredingen gesteld, aankondigen. Zy gingen nog verder en verleenden niet slegts ontslag van de straffen, door de Burgerlyke en Kerklyke Wetten tegen de Overtreeders vastgesteld; maar maatigden zich, daarenboven, stoutlyk de magt aan, die GODE alleen toekomt; godvergeeten voorwendende ook de straffen, in het toekomende Leeven gedreigd, te vernietigen: een stap, welken de Bisschoppen hoe vermetel en

(*a*) STEPHANUS *Obazinensis*, in STEPH. BALUZII *Miscellaneis*, Tom. IV. p. 130. JO. MABILLONIUS *Annal. Benedict.* Tom. VI. p. 535 seqq.

(*b*) Wy ontmoeten, in de Gedenkschriften deezer Eeuwe, ontelbaare voorbeelden van dit middel, om der menigte schattingen af te persen. Zie het *Chronicon Centulense* in DACHERII *Specil. Veter. Script.* Tom. II. p. 354. *Vita St. Romanæ*, ibid. p. 137. JO. MABILLONIUS *Annal. Benedict.* Tom. VI. p. 342, 644. *Acta Sanct. Mensis Maii.* Tom. VII. p. 533, alwaar wy het verhaal vinden van eene langduurige reize door de Overblyfzels van den H. MARCULUS gedaan. JO. MABILLONIUS *Acta Sanct. Ordin. Benedict.* Tom. VI. p. 519, 520. & Tom. II. p. 732.

en gierig ook, nooit hadden durven waagen (*a*). —— De Pausſen gebruikten dit aangemaatigd voorregt eerst, om den Heiligen Oorlog voort te zetten, en verkondigden de *Aflaaten*, ſchoon toen eenigzins gemaatigd, om de Vorſten van *Europa* te beweegen tot nieuwe Kruistogten, ter vermeesteringe van *Palestina*: maar, in vervolg van tyd, bedienden zy zich van deezen toverzang der Aflaaten, in gevallen van veel minder aanbelang, enkel met inzigt van ſchandelyk gewin (*b*). —— Het invoeren der *Aflaaten* vernietigde, onder meer andere dingen, de oude *Kerklyke Wetten wegens de Boete*, en veroorzaakte het weeren der *Penitentie Boeken* (*c*), waar door aan allerlei ondeugden de ruime teugel geſlaakt werd. —— Zodanig eene handelwyze vereischte wel met eenigen ſchyn verdeedigd te worden; doch dit was onmogelyk. Om, derhalven, deezen ſchandelyken handel der *Roomſche Pausſen* te regtvaardigen, bedagt men nu de gedrogtlyke en ongerymde Leer, welke, in de volgende Eeuwe, door den H. THOMAS beſchaafd werd en opgecierd, en onder andere de volgende afſchuwelyke ſtellingen begreep. „ Dat 'er, met de daad een onbedenkelyk groote ſchat van verdienſten was, beſtaande uit de Godvrugtige daaden en deugdzaame bedryven, welke de *Heiligen* verrigt hadden boven 't geen noodig was tot hunne eigene zaligheid (*d*); en die dus ten dienſte van anderen konden ſtrekken; dat de *Roomſche Paus* de Bewaarder en Uitdeeler was van deezen grooten ſchat: en dat hy, in gevolge hier van, de magt bezat om een gedeelte van deezen onbedenkelyk grooten voorraad van *Verdienſten* te ſchenken aan de zodanigen als hy goed vondt, geëvenredigd aan hunne *boosheid*, en genoegzaam om hun te verlosſen van de ſtraffen, die zy verdiend hadden ". 't Is een allerdroevigst teken van de verbaazende kragt des Bygeloofs, dat eene Leer, zo ongerymd in haaren aart, en zo ſcha-

(*a*) MORINUS *de Adminiſtratione Sacramenti pænitentiæ*, Lib. X. Cap. XX. XXI. XXII. p. 768. RICH. SIMON *Biblioth. Critique*, Tom. III. Chap. XXXIII. p. 371. J. MABILLONIUS, *Præf. ad Acta Sanctorum* Sæc. V. *Actor. Sanctor. Benedict.* p. 54. om nu niet te ſpreeken van de *Proteſtantſche Schryvers*, welke ik met voordagt voorbygaa.

(*b*) LUD. ANT. MURATOR. *Antiq. Ital. medii Ævi.* Tom. V. p. 761. FRANC. PAGI Breviarum *Pontif. Romanor.* Tom. II. p. 60. THEOD. RUINARTI *Vita Urbani* II. p. 231. Tom. III. *Operum Posthumor.*

(*c*) [De *Penitentie Boeken* waren dezulken, in welke de maat en ſoort van Boete, op ieder misdaad geſteld, waren aangetekend.]

(*d*) [Deeze Werken zyn bekend onder den naam van *Opera ſupererogationis*, of overtollige Werken.]

ſchadelyk in haare gevolgen, als nog in de Kerk van *Rome* beweerd en ſtaande gehouden wordt (*)".

In deezen allerverbasterdſten tyd van duisternis en ondeugd zag men nogthans flikkeringen van de kennis der waarheid en pligtsbetragting. Ten blyke hier van ſtrekt de Leer en Tugt der *Waldenſen*, welke wy, ten beſluite hier nog zullen ter neder ſtellen. „ De poogingen van PETRUS WALDUS, en zyner Naavolgeren, ſtrekten geenzins om nieuwe Leerſtellingen ter Kerke in te voeren, of om nieuwe Leerſtukken den *Christenen* voor te ſtellen. Zy beoogden alleen het Kerklyk Beſtuur, het Leeven en de Zeden, zo der Geestlyken als des Volks, tot die beminnenswaardige eenvoudigheid en die oorſpronglyke zuiverheid te brengen, welke de byzondere kenmerken der *Christenen* waren in de *Apostoliſche Eeuwen*; en zo ernſtig aanbevolen worden, in de geboden van den Godlyken Inſteller onzes heiligen Godsdiensts. — Overeenkomſtig met dit oogmerk klaagden zy, dat de *Roomſche Kerk*, onder CONSTANTINUS DEN GROOTEN, van de eerſte zuiverheid en heiligheid verbasterd was. — Zy ontkenden de Opperhoofdigheid van den Paus van *Rome*, en beweerden, dat de Dienaars en Beſtuurders der Kerke, door hun beroep, verpligt waren de armoede der Apostelen na te volgen, en zich door hunner handen arbeid onderhoud te verſchaffen. — Zy merkten elk *Christen* aan, als, in zekere maate, geregtigd en geroepen om te leeren, te vermaanen, en hunne Broeders in eenen Godsdienſtigen wandel te verſterken. — Zy drongen aan op de herſtelling van de oude Kerktugt, der Boetedoening, dat is, om de Zondvergiffenis te zoeken door Gebeden, Vasten, en Liefdegaven te ſchenken, verrigtingen door de nieuwe Leer der *Aflaaten* bykans geheel in onbruik geraakt. — Zy hielden, tevens, ſtaande dat elk Godvrugtig *Christen* geregtigd en bevoegd was om den Boeteling eene ſoort en maate van voldoe-

(*) [Een voldoend en uitvoerig berigt van de gedrogtlyke Leere der *Aflaaten* kan men vinden in een Geleerd en Oordeelkundig Werk, 't welk tot Tytel voert, *Lettres ſur les Jubilés* uitgegeeven, in den Jaare 1751, in drie Deelen in 8vo. door den Eerw. Heer CHAIS, Leeraar der *Franſche Kerke* in '*s Gravenhage*, ter gelegenheid van een algemeen Jubelfeest, in het voorgaande Jaar, op bevel van Paus *Benedictus den* XIV, te *Rome* gevierd. In het Tweede Deel van dit voortreffelyk Werk, 't welk wy, in 't beloop deezer Geſchiedenisſe, dikmaals geleegenheid zullen hebben raad te pleegen, is een duidelyk berigt, en eene voldoende wederlegging van de bedoelde Leer, als mede de Geſchiedenis van dien gedrogtlyken handel, zints deszelfs oorſprong tot op den tegenwoordigen tyd.]

doening voor zyne zonden voor te schryven, naar gelange zyner overtreedingen; dat de belydenis voor de Priesters geenzins noodzaaklyk was: naardemaal de ootmoedige Zondaar zyne zonden kon belyden, en bekentenis zyner boetvaardigheid doen voor elk waar Geloovigen, en ook, van dien zodanige raadgeevingen en aanmoedigingen mogt verwagten, als in zyn geval en omstandigheden noodig waren. —— Zy beweerden, dat de magt om de Zondaars te ontheffen van de schuld en straffe hunner overtreedingen GODE alleen toekwam, en dat, by gevolge, de *Aflaaten*, de schelmsche vonden waren van inhaalige gierigheid. —— Zy zagen de Gebeden en andere Plegtigheden voor de Dooden ingesteld, als ydel, noodloos en ongerymd aan, en ontkenden het bestaan, van de Zielen der Afgestorvenen, in eenen middelstaat van zuivering, vaststellende dat zy, naa de scheiding van het Lichaam, terstond in den Hemel opgenoomen of in de Helle neder geworpen werden. —— Deeze, en andere Leerstellingen van gelyken aart, maakten het Leerstelzel der *Waldensen* uit. Hunne Leevensregels waren zeer gestreng: want zy namen tot voorschrift der Zedeleere, de Redenvoering van CHRISTUS op den berg, welke zy op de strengste en letterlykste wyze verklaarden: weshalven zy, in hunne Maatschappye, alle Oorlogen en Pleitgedingen, alle poogingen, om ryk te worden, de Doodstraffen, de Zelfverdeediging tegen onregtmaatig geweld, en alle soorten van Eedzweeren veroordeelden (*a*).

(*a*) Zie den *Codex Inquisitionis Tolosanæ*, door PHILIP VAN LIMBURG in 't licht gegeeven, als mede MONETÆ *Summa contra Catharos & Valdenses*, en de overige Schryvers van de *Geschiedenis der Waldensen*. Schoon deeze Schryvers niet even nauwkeurig zyn, noch volkomen overeenstemmen omtrent het getal der Leerstukken, welke het Godgeleerd Zamenstel van deezen Aanhang uitmaakten, nogthans erkennen zy allen, als uit eenen mond, de opregte Godsvrugt en het voorbeeldlyk gedrag der *Waldenzen*, en toonen duidelyk genoeg, dat hun oogmerk geenzins was, de Leerstellingen te bestryden, die algemeen onder de *Christenen* werden aangenomen, maar dat zy alleen voor hadden, om de Godsvrugt en Zeden der vroegste tyden te doen herleeven, de ondeugd der Geestlykheid, benevens de misbruiken te keer te gaan, welke in den Eerdienst en de Tugt der Kerke waren ingesloopen. [Wy kunnen niet voorby hier onzen *Nederduitschen Leezer* ook te wyzen tot de *Historie der Christenen, die men gemeenlyk Waldensen noemt*, door MARTEN SCHAGEN, te Haarlem 1765 uitgegeeven; als mede tot de *Kerkelyke Geschiedenis der Waldenzen tot op deezen tyd*. Door J. F. L. MARTINET, A. L. M. Phil. Dr. en V. D. M. te Edam. Gedrukt te Amst. 1765.

Phi-

Philosophische Navorschingen van de bewyzen voor 't Christendom, *door den Heer* CHARLES BONNET, *Professor in de Philosophie te Geneve*, *Lid van de voornaamste Academien van Europa. Uit het Fransch vertaald*, *door* Mr. D. H. V. NOOTEN, *Advocaat voor de Hoven van Justitie in Holland. Met de Aantekeningen van den Heer* J. C. LAVATER. *Predikant te Zurich. In 's Gravenhage*, *by* J. Thierry 1771. *Behalven het Voorwerk* 352 *bladzyden in groot octavo.*

VOor enigen tyd heeft men een Stukje het licht doen zien, onder den tytel; *De waarheid van den Christelyken Godsdienst beweezen voor Eenvoudigen*: in dien eigensten smaek zou men mogen zeggen, dat dit Stuk de betooglykheid der waerheid van den Christelyken Godsdienst ontvouwt, voor zulken, die een Philosophischen Geest bezitten. De zodanigen toch heeft de Hoogleeraer *Bonnet* in dit Geschrift voornaemlyk op 't oog. Hy heeft zich in 't schryven van dit zyn Werk, als een Philosooph, die naer de waerheid zoekt, voorgesteld, aen de ene zyde, de kracht der bewyzen voor dien Godsdienst na te spooren, en, aen de andere zyde, het gewicht der tegenbedenkingen en twyfelingen te wegen. Dit onderzoek heeft hem in staet gesteld, om, zyns oordeels, op ene overtuigelyke wyze te doen zien, dat alles met zo veel bondigheid pleit voor de geloofwaerdigheid van dien Godsdienst, dat alle zwarigheden, die in een Philosophisch gemoed mogten huisvesten, na ene onpartydige overweging van het voor en tegen, niet meer in staet behooren te zyn, om een verstandig Mensch te wederhouden van dien Godsdienst te omhelzen. De Hoogleeraer heeft dit onderwerp met zo veel oplettendheid en bescheidenheid behandeld, dat het niemand, hoe verschillend men ook over den Godsdienst moge denken, konne kwetzen; hy heeft daer benevens zyne navorschingen en overwegingen zo geleidlyk voortgezet, dat een opmerkzaem Lezer hem gereedlyk konne nagaen; en hy heeft eindelyk de kracht zyner redeneringe met zo veel nadruk en in zodanig een licht weten voor te stellen, dat men gronds genoeg hebbe, om te verwachten, dat zyne poogingen van een goeden uitslag achtervolgd worden, by Lezers, die vatbaer zyn voor overtuiging, welker nut hy in dezen bedoelde. Zodanigen naemlyk, als hy in zyne Voorreden meld; „ die ter goeder trouw twyfelen, welke moeite gedaan hebben, om verlicht te worden, en hunne twyffelingen te bepaalen, om tot een besluit om-

omtrent de tegenwerpingen te komen, en daar niet toe geraakt zyn". — Begeert men een bepaelder bericht van 't beloop dezer navorſchingen; 't is te vinden, in 't laetſte Hoofdſtuk, dat algemene aenmerkingen over het verband en den aert der voorgeſtelde bewyzen behelst; waerom wy 't zelve hier ten nader verſlag van 't geheel zullen overnemen; te meer daer 't tevens dient om des Hoogleeraers ſchryfwyze te doen kennen.

„ Ik heb, als Philoſooph, de voornaamſte bewyzen voor de Openbaaring, welke myne reeden zo noodzaaklyk oordeelde voor het grootſte geluk der menſchen, doorgeloopen. Ik herroepe die bewyzen levendig voor mynen geest, ik wik en weeg dezelve nog eens, ik ſcheide dezelve niet van een, ik neem derzelver verzameling, alle de bewyzen te zamen op. Ik zie duidelyk, dat zy een eenig *geheel* uitmaaken, en dat yder voornaam bewys een *wezenlyk gedeelte* van dat *geheel* is; ik ontdek eene onderlinge ondergeſchiktheid, een verband, eene overeenſtemming in alle die deelen, eene ſtrekking van alle tot een *gemeen midpunt*. Ik plaatze my zelven in dat midpunt; ik ontfang daar door de verſcheidene indrukken van alle de punten van den omtrek; ik ondervind de uitwerking van elken byzonderen *indruk*, en die van den *geheelen*. Ik pluize, de *byzondere* uitwerkingen uit, ik vergelyk ze, en ik word ſterk de *algemeene* uitwerking gewaar.

„ Ik erken dan, dat die *uitwerking*, welke zo veel vermag op den geest en op het hart, vernietigd zoude zyn, indien ik, in plaatſe van de bewyzen alle te zaamen by een te neemen, dezelve afzonderlyk nam, om dezelve niet weder te vereenigen. Het zou nog erger zyn, indien ik dezelve alleen tot de *wonderen* bragt, ik zou dan den bondel losmaaken, en 'er een eenige ſtreng uitneemen, zonder van dezelve gebruik te maaken.

„ Myn manier van navorſchen is natuurlyk, en komt my voor, my, langs den kortſten weg, tot myn oogmerk te brengen; ik herroepe my denzelven. Na dat ik myne gronden gelegd had in de *natuurkundige* en *zeedelyke* geſteldheid van den mensch (*a*), zo als wy die door de ondervinding en redeneering kennen; moest ik aanſtonds onderzoeken, of uit de vergelyking van deeze *geſteldheid* volgde, dat de mensch alleen door de krachten van zyne reeden tot eene *voldoende* zekerheid omtrent zynen *toekomenden ſtaat* geraaken kon (*b*)! En dewyl het my zeer duidelyk voorkwam, dat die zaak onmogelyk was; zo was het zeer natuurlyk, dat ik onderzocht, of de SCHEPPER van den Mensch, den Mensch, die zo te wenſchen zekerheid, zon-

(*a*) Hoofdſt. 1. (*b*) H. 2 en 39.

zonder zyne tegenwoordige gesteldheid te veranderen, niet konde geeven! Deeze fraaije vraag bragt my, langs eenen zo Philosophischen als regtlynigen weg, tot de *wonderen* (*a*). Want het was aanstonds noodig te onderzoeken, of GOD zelve gesproken had, en door *wien*, en tot *wien* &c. (*b*). Maar, dewyl, volgens myne grondstellingen, de wonderen alleen de plaats van eene *byzondere taal* vervullen, en dat eene *taal* niets anders is, dan eene *verzameling van tekenen*, welke *op zig zelve* niets betekenen; zo moest ik myn oog houden op het oogmerk, of het gebruik van deeze buitengewoone taal, in welke de WETGEEVER der natuure my scheen tot de *menschen* gesproken te hebben (*c*): Op het *zeedelyk karakter* van de buitengewoone menschen, welke belast waren, om die taal aan de menschen uit te leggen (*d*): Op de *Godspraaken*, welke de zending van eenen HEMELSCHEN AFGEZANT aangekondigd hadden (*e*): Op de leer van deezen AFGEZANT (*f*): Op den uitslag van zyne zending (*g*).

„ Uit deeze vereeniging en vergelyking van de (*h*) *uitwendige* en (*i*) *inwendige* bewyzen voor het Christendom, ontstaat in mynen geest dit *gewigtig besluit*, dat 'er geene oude geschiedenis is, welke zo wel door getuigen beweezen is, als die van den AFGEZANT; dat 'er geene *geschiedkundige daa-*

(*a*) H. 3, 4, 5 en 6. (*b*) H. 6, 7, 8 en 15. (*c*) H. 6 en 15.

(*d*) H. 8. In dit Hoofdstuk en de volgenden tot het 30 ingesloten, bevlytigt zich de Hoogleeraer, om de bewyzen voor de geloofwaerdigheid der Euangelische getuigen, tegen alle tegenbedenkingen, aen te dringen, en te gelyk na te gaen hoe alles samenloopt om ons ene genoegzame verzekering te geven, van de echtheid en de waerheid van het beschreven getuigenis of der Euangelische Schriften.

(*e*) H. 31. (*f*) H. 32, 33, 34, 35

(*g*) H. 36, 37. De nog volgende Hoofdstukken 38, 39, 40, 41, 42 behelzen wyders de beschouwing van enige algemene zwarigheden, die de Hoogleeraer onderscheidenlyk beantwoord; waer op in 't 43 of laetste Hoofdstuk eindelyk de hier medegedeelde beschouwing van 't geheele verband dezer navorschinge volgt.

(*h*) „ Men noemt *uitwendige bewyzen*, die gehaald worden uit de wonderen, uit de voorzeggingen, uit het karakter van den Stichter, dat van zyne discipelen &c. alle deeze bewyzen zyn *uitwendig* van de LEER op zig zelve beschouwd, maar loopen alle met de LEER t'zamen, om dezelfde grondwaarheid te bewyzen. *Bonnet.*

(*i*) „ Men noemt *inwendige*, de bewyzen welke men uit den aart der Leere zelve neemt, dat is, uit deszelfs uitmuntendheid, uit deszelfs gepastheid, naar de belangens van den mensch &c. *Bonnet*".

daaden zyn, welke op een zo groot getal bewyzen, op zo sterke, zo treffende, zo verscheidene bewyzen, rusten, als de *daaden*, op welke de LEER van den AFGEZANT gegrond is.

„ Eene gezonde *Redeneerkunde* heeft my geleerd, de *verschillende soorten* van de *zekerheid* te onderscheiden, en in eene behandelinge van *daaden*, of van zaaken, welke *wezenlyk* van het *getuigenis* afhangen, niet op de *gestrengheid* van het *betoogen* te staan: ik weet, dat dat geene, 't welk ik *zeedelyke zekerheid* noeme, niet is, noch zyn kan, eene *volmaakte* of *strikte zekerheid*; dat deeze soort van *zekerheid* nooit meer dan eene min of meer groote waarschynlykheid is, welke naar maate dezelve min of meer komt naby het oordeelbaar punt, daar de volstrekte zekerheid woont, ook min of meer de *toestemming* van den geest naar zig sleept".

„ Ik weet daar en boven, indien ik my nergens aan wilde houden, dan aan de eigenlyk gezegde *baarblykelykheid* of *betooging*, nooit iets gelooven wilde, dan dat myne *eigen zinnen* getuigden; dat ik dan in een allerongerymdst Pyrrhonismus, (of een twyffeling aan alles,) zou moeten vervallen: want, welk een Pyrrhonismus zoude ongerymder zyn, dan dat het welk in ernst twyffelde aan alle daaden van de Geschiedkunde, Natuurkunde, natuurlyke Geschiedenis &c. en 't welk in 't geheel alle soort van getuigenis verwierp! en welk leven zoude ellendiger en korter zyn, dan dat van een mensch, welke zig nergens aan toevertrouwde, dan aan 't geen onder zyne zinnen viel, en welke eigendunkig alle *vergelykende* besluit verwierp".

„ Ik zal niet zeggen, dat de waarheid van het Christendom beweezen is (*a*); deeze aangenomen, en met al te veel inschiklykheid door de beste verdeedigers herhaalde uitdrukking, is zekerlyk oneigen; maar ik zal eenvoudig zeggen, dat

„ (*a*) Men bemerkt genoeg, dat ik hier dit woord in eenen *eigenlyken* of *letterlyken* zin neeme: zy die zig aan myne uitdrukkingen stooten, begrypen het oogmerk van myn werk niet; ik schryf voor leezers welke de naauwkeurigheid beminnen; ik bemin dezelve ook; ik weet zeer wel, en heb het meer dan eens gezegd, dat in *zeedelyke* zaaken, de *zeedelyke* baarblyklykheid op oordeelkundige geesten dezelve wezenlyke uitwerking heeft, als de wiskunstige baarblyklykheid; maar het scheen my niet zeer naauwkeurig op de *zeedelyke* baarblyklykheid een uitdrukkinge over te brengen, welke nergens, dan tot de wiskunstige baarblyklykheid behoort. *Bonnet*".

dat de daaden, op welke de *geloofwaardigheid* van het CHRISTENDOM gegrond is, my voorkomen van eene zo ſterke *waarſchynlykheid* te zyn, dat ik denke zoude, indien ik dezelve verwierp, dat ik tegen de zekerſte regels van de Redeneerkunde zondigde, en van de meest aangenomen grondſtellingen der zeeden afzag".

„ Ik heb tot in den grond van myn hart gezocht door te dringen; en gelyk ik daar geen een *verborgen beweegmiddel* heb gevonden, 't welk my zoude konnen doên beſluiten tot het verwerpen van eene leer, die zo geſchikt is, om de zwakheid van myne reden te vervullen, om my en myne beproevingen te vertroosten, om myn wezen te volmaaken; zo neeme ik die LEER aan, als het beste geſchenk, 't welk GOD aan het menschdom zou kunnen geeven: en ik zou dezelve ook dan nog aanneemen, indien ik haar alleenlyk aanmerkte, als het beste t'zaamenſtel van de *beoeffenende Philoſophie*".

Aen het einde van dit Werk, dat de aendacht aller oplettende Lezeren, die het gewigt van dit onderwerp maer enigzins bezeffen, verdient, heeft men nog gehegt, des Hoogleeraers *Ligte Gisſingen over de toekomende Goederen.* Gisſingen, die alleszins ingericht zyn, om ons de verhevenſte denkbeelden dier Gelukzaligheid in te boezemen; voor zo ver ze ons opleiden tot een bezef, dat wy in dien ſtaet tot in 't oneindige, ter verdere volmakinge, zullen opklimmen. Vind men hier alles niet even bondig; de Hoogleeraer betytelt zyne gedachten niet hooger dan met den naem van ligte gisſingen; en ze zyn ten minſten van dien aert, dat ze nevens anderen ter aenſporinge van enen deugdzamen wandel ſtrekken; in 't vooruitzicht dat onze meerdere poogingen in dit leven ter volmakinge, in 't toekomende leven, achtervolgd zullen worden van des te hooger trap van gelukzaligheid. —— De Eerwaerde *Lavater*, een Philoſophisch Godgeleerde, eindelyk, heeft dit alles met enige aanmerkingen verrykt, die des Autheurs voorſtellingen nader ophelderen, of daer benevens denkbeelden voordragen, die der nadere overweginge waerdig zyn.

De Muziek in den openbaaren Godsdienst gewettigd en bestierd, en 't eerste Kerk-Orgel der Nederlandsche Doopsgezinden in hunne Kerk te Utrecht plegtig ingewyd, uit 2 Kronyken XXIX vers 24-31. Door wylen den Weleerw. en zeer Geleerden Heer M. SCHAGEN. *Te Utrecht by* G. v. d. Veet, 1771. *Behalven de Voorreden*, 80 *bladz. in gr. octavo.*

Redenvoering ter inwyinge van het Orgel in de Luthersche Kerk te Bodegraven. Door J. HAMELEAU, *Leeraar der Euang. Luthersche Gemeente ter zelver plaatse. Te Gouda by* J. v. d. Klos 1771. *Behalven het Voorwerk*, 42 *bladz. in gr. octavo.*

TWee Redenvoeringen by soortgelyke gelegenheden uitgesproken, die, schoon op verschillende wyzen uitgevoerd, beiden, naer tyds gelegenheid, strekten, om de Toehoorders op te leiden, tot ene eerbiedige verheerlyking van den Allerhoogsten, door Zang en Spel; waer toe de ene en andere eigenaertig geschikt is. De eerste is wel niet in alle deelen volledig, dewyl de Eerwaerde *Schagen*, naer luid der Voorreden, door andere bezigheden belemmerd, en voorts door den Dood gestuit, dezelve niet voltooid heeft, op die wyze, als hy, tot de openlyke uitgave besllooten hebbende, wel bedoeld had. Edoch het plechtige der Inwydinge, en de Verklaring van den Text is breedvoerig uitgewerkt; en men heeft 'er de ruwe schets van 's Mans gedachten der Toepassinge nevens gevoegd, zo als dezelve door hem opgesteld was; waer uit men het hoofdzaeklyke ligtlyk kan nagaen. De tweede is door den Eerwaerden *Hameleau* volledig uitgegeven, en behelst ene onderscheiden Verhandeling van 's Menschen verplichting, om God te verheerlyken, met aentooninge van 't geen waer mede deze Verheerlyking geschied, en hoe dezelve Gode welbehaeglyk worde: welke denkbeelden de Leeraer voorts inzonderheid aendringt, met betrekking tot de byzondere omstandigheden, en ter plechtige inwydinge van 't Orgel. —— Zie hier, hoe hy by deze gelegenheid, onder anderen, geestlyker wyze op het Orgel zinspelende, zyne Toehoorders het Orgel doet aenmerken als een Prediker hunner verplichtinge.

„ Het aangenaam geluid der pypen, zegt hy, leere u welklinkende stemmen tot God op te heffen, en in het huis, daar hy zynes naams gedachtenis gesticht heeft, ee-

nen voorſmaak te genieten van dat Hemelſche muſic, het geen gy hooren zult, wanneer gy den Engelen Gods gelyk zyt geworden".

„ Deeze pypen, die zich in reien vertoonen en door den wind ter ſprake gebragt worden, leeren u te gelyk, dat de geestelyke Noorde- en Zuide-wind van Wet en Evangelie u doorblazen moeten, om door gerechtigheid des geloofs en des levens te bewyzen, dat het voor u een kostelyk ding is den Heere te danken en te lofzingen den naam des Allerhoogſten, des morgens zyn genade en des avonds zyne waarheid te verkondigen".

„ Het treeden der blaasbalſchen, waar door de wind in de pypen geleid wordt, erinnere u, hoe gy by den ſtryd des geestes en des vleeſches den Satan vertreeden moet, om, by uwe overwinning, door den wind des H. Geestes gedreeven, met nieuwe ſtemmen Gods deugden en daaden te verkondigen, door wien gy geroepen zyt van de duisterniſſe tot het licht".

„ En dewyl 'er geen geluid zonder het ſlaan der Klavieren door middel van de vingeren gehoordt kan werden, zoo wil de goddelyke vinger uwe ziel aanraaken, en beweegen om vuurig van Geest van Gods eeuwigblinkende majeſteit en ongeſchapene heerlykheid te getuigen, en het geen gy van Gods groote daaden gezien, gehoort en ondervonden hebt, getrouwlyk aan anderen mede te deelen, zoo dat uwe lippen zyn mogen als roozen, die van vloeiende myrrhe druipen".

„ Laaten voorts de vier Stemmen van *Bas*, *Tenor*, *Alt* en *Discant* u verwekken tot uwe Christelyke verplichting; de *Bas*, om Jeſus met zyn Woord en Verdienſten als den grond van uw Christendom te erkennen en hoog te achten; want *eenen anderen grond kan niemand leggen, dan die gelegt is, welke is Jeſus Christus*, 1 Cor. III: 11. waarom ook Paulus op eene andere plaatſe de Christenen met nadruk erinnert, *dat zy zullen gebouwt zyn op den grond der Apostelen en Propheeten, waar van Jeſus Christus de hoekſteen is*, Eph. II: 20.

„ *De Tenor*, om in uw zingen met mond en hart t'zamen te ſtemmen, want zou dit niet geſchieden, zoo zou het van u heeten: *Dit volk naakt tot my met de monden, en eert my my met zyne lippen, maar hun hart is verre van my*. Jeſ. XXIX: 12.

„ *De Alt*, om God, die zeer hoog en verheeven is, in hooger Choor te pryzen, *want hy is hoog, en hy heeft zynen naam boven alles heerlyk gemaakt*, Pſ. CXXXVIII: 2, 6.

„ *De Discant*, om met een ſcherpe ſtemme, niet een of

twee-

tweemaal, maar dikwyls en altoos den Heere te loven; want hy, die daar goed doet zonder ophouden, wil, dat wy met David hartelyk zeggen kunnen, *Ik wil den Heere zingen myn leven lang, en mynen God loven zoo lange als ik ben.* En wat is wel wenschelyker, dan, daar wy in den Hemel God eeuwig zullen loven, dat wy ook hier op aarde ons altoos verlustigen in den lof Gods. —— Om kort te gaan, zoo moet dit Orgelspel u hemelwaarts leiden, om met meer lust en yver, dan wel oyt onder u geweest is, des Heeren roem te vertellen".

Korte en eenvoudige handleiding tot het leeren van 't Clavecimbel of Orgelspel, opgesteld ten dienste van Leerlingen, door J. HESS, *Organist en Klokkenist te Gouda. Derde Druk, op nieuws overgezien, vermeerderd en verbeterd. Te Gouda, by* J. v. d. Klos 1771. *Behalven het Voorberigt*, 30 *bladz. In quarto.*

EENe wel ingerichte aenwyzing van de algemeene gronden, en voornaemste byzonderheden der behandelinge van 't gehoorstreelende Clavier; waer in een Leerling boven al kundig behoort gemaakt te worden. De oplettende Speelkundige *Hess* heeft het voornaemste, dat hy in uitvoeriger Werken deswegens vond aengetekend, in dit Stukje op ene beknopte wyze by een verzameld, en nevens het geen hy zelf opgemerkt, of hem door andere ervaren Meesters medegedeeld is, in zo geregeld'ene orde gebragt, dat dit Geschrift ter gevoeglyke handleidinge in 't onderwys der Leerlingen gebruikt konne worden.

Godvrugtige Overdenkingen van Waarheden der Heilige Schrift, in korte Vertoogen voorgestelt. Door J. HAMELEAU, *Leeraar der Euang. Luthersche Gemeente te Bodegraven. Te Gouda by* J. v. d. Klos 1771. *Behalven de Voorreden*, 147 *bladz. In gr. octavo.*

DE onderwerpen, over welken de Godvruchtige Overdenkingen van den Eerwaerden *Hameleau* in dit Stukje gaen, zyn de volgende. (1.) De Persoon des Verlossers als God en Mensch beschouwd, Joh. I: 14. (2.) De Eere van Aanbidding, die den Verlosser toekomt, Heb. I: 6. (3.) Het goede getuigenis van den Heiland uit den mond zyner Vyanden,

den, Matth. XXII: 16. (4.) De heilzaame navolging van het licht der Waereld, Joh. VIII: 12. (5.) Jesus wyze Leerrede over het verzamelen van Schatten, Matth. VI: 19, 20, 21. (6.) De wonderwerken van Christus, als bewyzen en kenmerken zyner Goddelyke Leere, Joh. III: 8. (7.) De gewisse verhooring van het gebed der geloovigen, 1 Joh. V: 14. En eindelyk (8.) De vrywillige gehoorzaamheid by den dood des Middelaars, Phil. II: 8. — Deze leerzame en stichtelyke overdenkingen, vertoogswyze opgesteld, zyn, gelyk de Autheur in de Voorreden meld, oorspronglyk Predikatien door hem gedaen, welker hoofdzaeklyken inhoud hy hier in korte Vertoogen voordraegt, zo dat zommigen derzelver beknoptlyk behelzen, het geen hy in twee of drie Leerredenen breeder heeft voorgedragen. Men mag deze manier, in welke zyn Eerwaerde zeer wel geslaegd schynt, naer ons inzien, op goeden grond wel ter navolginge van anderen aenpryzen. Ene Leerreden in 't openbaer gedaen vereischt byzondere schikkingen, die ten deele de gewoonte vordert, en ten deele onder 't aenhooren hare nuttigheid hebben; doch in 't lezen van ene Leerreden, door den druk uitgegeven, van geen wezenlyken dienst zyn, ten rechten verstande van 't behandelde onderwerp. Wel byzonder is in 't opstellen van ene openbare Leerreden, die slechts gehoord word, geduurende welks voordragen de Toehoorder noch tyd noch gelegenheid heeft, om het gesprokene, tusschen beiden, te herhalen, dikwerf noodig wat breeder uit te weiden, om deze en gene byzonderheden in dat licht te stellen, dat ze, op het enkele hooren, zelfs by oplettenden, van een genoegzamen indruk zyn; 't welk, in vele gevallen, zo noodwendig niet is, in ene gedrukte Leerreden; wanneer de Lezer tyd en gelegenheid heeft, om alles afzonderlyk aendachtig na te gaen, en 't een of 't ander, wanneer hy 't noodig mogte oordeelen, zich door ene herhaelde lezing beter in te drukken, of duidelyker te bezeffen. Wanneer men dan zodanige Leerredenen, die geschikt geweest zyn om gehoord te worden, vervolgens uitgeeft om gelezen te worden, kan men dezelven zekerlyk, zonder schade, ten opzichte van vele Stoffen, merklyk inkorten; en ze zullen, door ene beknopter voorstelling, den Lezer dan dikwerf een geleidlyker denkbeeld van 't behandelde onderwerp geven; daer hem 't zelve, door die manier van behandeling, gereeder voor den geest gebragt word.

Verhandelingen over de oorzaak van het Zedelyk en Natuurlyk Kwaad; kunnende tot een Proeve verstrekken, van de Zwakheid der Menschelyke Reden, en dat dezelve Noodzakelyk, door 't Geopenbaarde woord moet worden te hulp gekomen. Uit het Fransch vertaald, en getrokken uit de Verhandelingen over TIMEUS DEN LOCRENZER, *van den Marquis* D'ARGENS, *in zyn Leven Kamerbeer van Zyne Majesteit den Koning van Pruysfen, enz. enz. Alom te bekomen, Behalven de Voorreden* 38 *bladz. In gr. octavo.*

ONder hoe schoonen schyn deze Verhandeling ook moge voorkomen, dezelve behoort echter niet onder dat getal van Schriften, die der Openbaringe een wezenlyken dienst doen. De groote vraeg is hier. *Zo God goed is, van waer komt dan het Kwaed?* Ter oplossinge hier van, zegt de Marquis, zyn de vroegere Wysgeren veel al overgeslagen tot het denkbeeld van twee Grondbeginselen, het ene goed en het andere kwaed, en hy beweert dat de Voorstanders van dit gevoelen, zo gewichtige tegenwerpingen te berde konnen brengen, tegen hun die maer één Grondbeginsel stellen, dat het niet mogelyk zy, hen, buiten behulp der Openbaringe, door wysgerige redeneringen te wederleggen. Wel byzonder tracht hy te toonen, dat de Heer *Leibnitz* hier in niet gelukkiger geslaagd is dan anderen, en dat de redeneringen van dien beroemden Wysgeer ver van voldoende zyn, ter oplossinge van de zwarigheden, welken een Wysgeer, van de hulp der Openbaringe ontbloot, in dit geval kan aendringen. Hier op gaet de Marquis over om te toonen, hoe een Christen Wysgeer, redenerende, de beperktheid van 't menschlyk vernuft erkennende, en zyne toevlucht tot de Openbaring nemende, niet verlegen is over alle de zwarigheden, welke de Wysgeerte, buiten de Openbaring, deswegens vormt. En dit laetste gedeelte word voorgesteld op ene manier, van welke men wel zeggen mag, dat zy meer naer 't raillante zweemt, dan een beredeneerde ernst vertoont. Deze handelwyze, die men meermaels in soortgelyke Stukjes van den Marquis ontmoet, is eens verstandigen Wysgeers onwaerdig; men onderwerpt zich quanswyze aen de Openbaringe, en brengt intusschen alles toe, om dezelve verdacht te maken, als waren derzelver Leerstellingen onbestaenbaer met ene gezonde redeneringe; dit is enigermate vleidende verraden.

Het Berouw of de openlyke Belydenis van den Heere DE VOLTAIRE. *Een Geschrift, waar in hy zyne kwade gevoelens en zyne misdryven voor de geheele Waereld belyd. Uit het Fransch vertaald. Te Amsterdam by* Ph. Doorewaart 1771. *In octavo 40 bladz.*

EEn gemaakt berouw, dat *Voltaire* geen de minste moeite gekost heeft, en welker openlyke belydenis gansch gene verdere opmerking verdient.

Academische Redenvoering van W. VAN DOEVEREN, Med. Doctor, Hoogleeraar te Groningen, Stads Physicus, enz. thans Hoogleeraar te Leiden, enz. *over de gunstige gesteldheid van Groningen voor de Gezondheid, af te leiden uit de Natuurlyke Historie der Stad; uitgesprooken, by het overdraagen van zyn tweede Academisch Bestuur, den* 3 *Sept.* 1770, *vervolgens in 't licht gegeeven naar besluit der Stads Regeeringe; nu uit het Latyn vertaald, en met eene Verhandelende Voorrede uitgegeeven; door* MATTHIAS VAN GEUNS, Med. Doctor, Lid van de Hollandsche Maatschappye der Weetenschappen. *Te Groningen, by* C. Barlinkhof, *en* J. Bolt, 1771. *Gr. Octavo*, 72 *bladz. Behalve de Voorrede, welke* 48 *bladz. beslaat, en de Lofdigten achter het Werk gevoegd.*

WY hebben van den inhoud deezer Redevoering, zo als ze in 't Latyn was uitgesprooken, en door den Auteur in 't licht gegeeven, een vry breedvoerig verslag gedaan (*). Overwaardig was dezelve in 't Neerduitsch vertaald te worden, om ongeletterde Groningers gelegenheid te verschaffen dezelve te leezen en zich te verheugen over de voordeeligheid hunner standplaatse, ten opzichte der gezondheid, ja ook anderen die dergelyke zaaken eenigzins ter harte neemen, het nut en de aangenaamheid van zodanige Waarneemingen, omtrent hunne wooning en verblyf te doen bemerken. Gelukkig is het Werk der Vertaaling in bekwaame handen gevallen, en door den geachten en zeer Geleerden VAN GEUNS naauwkeurig en zindelyk uitgevoerd, waar voor hy van onze Vaderlandsche Leezers en den Hooggel. Opsteller dank verdiend heeft. De Slotrede en de Opdragt zyn echter niet door Hem verduitst, maar

(*) Zie *N. Vaderl. Letter-Oefen.* V D. bladz. 19.

maar Hem vertaald toegezonden; en de Vertaalde en in digt gevolgde Latynsche verzen door eenigen zyner Vrienden bezorgd. Van de Redevoering zelve achten wy het onnodig iet meer te zeggen; dan de Vertaaler heeft 'er eene Voorrede aangevoegd, waar in eenige byzonderheden voorkoomen, waarom wy deeze niet wel onaangeroerd kunnen laaten.

Na eenige redenen gemeld te hebben, welken hem de Vertaaling hadden doen onderneemen, waar onder ook eene welke zeer aanmoedigende was, namelyk, de begeerte van de Regeerders der stad, waar van hy bewust was, merkt de Heer VAN GEUNS aan, dat het niet alleen het nut en genoegen van meer algemeene leezing is, welken hy hier mede beoogde, maar ook de verdere naspeuring en de beoefening van het aangelegen onderwerp zelf, waar toe deeze Vertaaling aanleiding geeft. Want de Heer VAN DOEVEREN hier in geene Voorgangers gehad hebbende, oordeelt onze Schryver den lof van den Hoogleeraar geenzins te verminderen door te zeggen, dat men in het korte bestek van deeze Redevoering „ eerder moet zoeken een schoone Proeve dan een volledig of onverbeterlyk Werkstuk". Hy wyst aan wat 'er nog overig is, waar op waarneemingen tot aanvulling kunnen gemaakt worden, waar toe de Geneesoefenaaren echter het meeste moeten toebrengen. Hier by behoorden ook gevoegd te worden de natuur en aart der heerschende ziekten van een gewest; en men vindt hier, als een voegzaame Regel, de schets voorgesteld van het Plan, in Frankryk, door openbaar gezag ingevoerd, om by de Geneesmeesters der byzondere Krygshospitaalen, het geheele Ryk door, eenpaariglyk gevolgd te worden. Dat de Waarneemingen met naauwkeurigheid moeten gedaan worden is volstrekt noodzaaklyk, en daarom elk hier toe niet even bekwaam. Hier op deezen arbeid, om deszelfs nuttigheid, voor de beoefening der Geneeskunde alle Geneeskundigen aanbevolen hebbende, om dat 'er zich, helaas, weinigen toe overgeeven, en ook veele zich, wegens noodzaaklykheid van door een dagelyksche en gemeenzaame praktyk hun bestaan te winnen, niet toe kunnen overgeeven, maakt hy een eind van deeze aanmerkingen.

Vervolgens geeft de Heer VAN GEUNS verslag van de eerste Opkomst en gevolglyke Vestiging der Inentinge van de Kinderpokjes in de stad Groningen, neemende hier toe gelegenheid uit het gene de Hoogleeraar in 't slot zyner Redevoering, onder de voorspoedige gebeurtenissen, geduurende zyn Rectoraat voorgevallen, ook meldt van den zeer gelukkigen voortgang en uitslag dier bewerking in dat jaar. Ook meent hy dat het tot eere van de stad strekt deeze konstoefening, met zo weinig

tegenstreeving, omhelsd te hebben; behalve dat het kan dienen om de oordeelen, van andere steden hier over geveld, te bevestigen, en de ondervindingen te vermeerderen. Onze Voorredenaar begint zyn verhaal met het Voorjaar van 1759, in welk jaar in deeze stad ingeënt zyn 7 persoonen. In den volgenden Poktyd werden alleen twee Inentingen alhier gedaan, in Maart 1765, aan de beide zoontjes van onzes Schryvers Broeder. Dan de nieuwe wyze van Inenting volgens SUTTON, GATTI en DIMSDALE, doorgedrongen zynde, en gesterkt door de menigvuldige goede gevolgen, werdt ook de yver hier voor in Groningen weder levendig. In het jaar 1768 zyn voor den Zomer maar drie of vier Inentingen door den Hoogleeraar CAMPER gedaan. In 't jaar 1769 werdt de Inenting menigvuldig in deeze Stad, de Heeren VAN DOEVEREN en CAMPER werkten hier in met yver. „ Zodanig ”, zegt de Heer VAN GEUNS; „ was de eerste opkomst der verbeterde Inentwyze in onze Stad, tot aan 't eind van het jaar 1769. — Welke; „ met den aanvang van 1770 zoo sterken en aanzienlyken byval kreeg, dat wy wel haast, van den vroegen morgen ten laaten avond, schier al onzen tyd en onze ruste daar by moesten inschieten; daar byna alles wat niet gepokt hadt, zich by menigten ter Inentinge aanbood; wel vooral onder den eersten en aanzienlyksten stand; doch ook zeer veelen onder de andere treflykste Burgers, en zelfs sommigen van 't meest bevooroordeeld Gemeen. De schielyke opname was nu zodanig, dat Ik, om dit ten blyke te stellen, na agt dagen verloops, in dit jaar, reeds een aantal van 40 Ingeënten, meest van aanzienlyke geboorte, kon tellen; 't welk vervolgens, tot in het voorjaar, zich tot ruim 140 heeft uitgebreid. Geen minder aantal is 'er tot dien tyd ingeënt, door den Heer VAN DOEVEREN; terwyl dat van den Heer CAMPER door Zyn Ed. op 90 begroot wordt. Het geheel is toen door ons geschat op 450; tot welk getal we het genoegen hadden van te zien, dat vervolgens ook de andere Geneesheeren deezer Stad hun aandeel toebragten ”.

Onder alle de ingeënten, zegt de Heer VAN GEUNS, weet hy van geen sterfgeval, waar van men de ingeënte Pokjes als oorzaak zou mogen houden. Twee kinderen onder de Ingeënten zyn gestorven, doch het bleek, dat by het eene ziekte of toevallen gekoomen waren, onderscheiden van de Pokjes; en het ander door hem zelven behandeld, meent hy te kunnen aantoonen reeds de natuurlyke besmetting, voor de Inenting, gehad te hebben. Ook heeft tot nog toe geen van allen de natuurlyke Pokjes gekreegen; en al gebeurt dit in 't gevolg, het zal geen blaem over de Inenting konnen brengen, om dat men

men thans genoeg verzekerd is, dat dit op de natuurlyke Pokjes ook wel volgt. Eenigen der Ingeënten hebben naderhand wel de Waterpokjes gehad: doch kundigen weeten, hoe veel deezen van de waare Pokjes verschillen. Dit Verhaal moet geheel geleezen worden, en zal niet alleen aanzienlyke persoonen, hier met naame genoemd, wie de eere gegeeven wordt, van door hun voorbeeld, de konstoefening der Inentinge voortgezet te hebben, maar ook de geheele Groninger Gemeente, en veel anderen onzer Vaderlandsche Lezers vermaak geeven.

Natuurlyke Historie van Holland. Door J. LE FRANCQ VAN BERKHEY. *Slot van 't Tweede Deel. Met noodige Afbeeldingen. Te Amst. by* Yntema *en* Tieboel 1771. *In groot octavo, behalven den Inhoud en Registertafel* 295 *bladz.*

VOlgens de zesledige verdeeling van het Ryk der Delfstoffen, welke de Heer *van Berkhey* in dit Werk in 't oog gehouden heeft, ontbrak aan het tot dus ver medegedeelde, wegens de *Aerden*, *Zanden*, *Stenen*, *Mineralen* en *Metalen*, eindelyk nog ene ontvouwing van de zesde of laetste Classe, te weten die der *Samengroeijingen*; ter welker nadere beschryvinge dit gedeelte geschikt is; het welk verder dient, om den Lezer de nog overige onderrichtingen voor te dragen, welken hem in het beoefenen der Delfstoffen van ons Vaderland nuttig konnen zyn.

Onder deze Classe der *Samengroeijingen* betrekt de Autheur gene anders zelfstandigheden, „ dan zoodanige Steenagtige of Aardagtige Weezens, die, het zy door aan- of omzetting om andere lichaamen, het zy door eene Samengroeijing van hunne eigen deelen, een Delfstoflyk steenagtig lichaam vormen". En deze brengt hy op ene geschikte wyze onder twee Orden, als behoorende tot die van *Aenzetting* en *Omkorsting* of die van *Verstening*; welken ieder onder hare byzondere Rangen, Geslachten en Soorten onderscheidenlyk nagegaen worden. —— Onze oplettende onderzoeker van 't geen Holland den Liefhebberen der Natuurlyke Historie deswegens aenbied, toont ons in dezen een aental van byzonderheden, die der beschouwinge waerdig zyn; en voegt 'er behalven de daer toe noodige naeuwkeurige aftekeningen, ene verdere opheldereNde verklaring by, betreffende de wyze op welke de Natuur in zulke gevallen werkzaem is, zo verre hy dezelve heeft konnen naspeuren. Men ontmoet dus in dit gedeel-

deelte, even als in de voorige Stukken, niet slechts ene bloote optelling der voorwerpen, maer ook tevens, by voorkomende gelegenheden, leerzame aenmerkingen, die ons in 't beoefenen der Natuurlyke Historie verder konnen opleiden. Zo noemt hy ons, by voorbeeld, niet alleen op ene menigte van Aenzettingen en Omkorstingen, maer hy doet ons by gelegenheid van de merkwaerdigste verschynsels wat onderscheidenlyker stil staen, op de manier hoe zy voortkomen; als daer zyn de steenachtige aenzetzels, die men *Stalactites* of *Druipstenen* noemt; mitsgaders de *Tufstenen*, die hem aenleiding geven, om zyne reeds voorheen gemelde gedachten, wegens den *Tufsteen by Rokanje*, ten sterkste te bevestigen, en boven tegenspraek te stellen. Even zo ontmoet men ten aenzien der *Versteningen*, behalven de aenmerkingen over dit onderwerp in 't algemeen, ook des Autheurs oplettende bedenkingen over meer byzondere voorwerpen; als daer zyn inzonderheid de hier en daer in onze Gewesten gegraven Reuzen-, of liever Elephantsbeenderen, en andere verharde of versteende deelen, uit het Ryk der Dieren en der Plantgewassen. Hier by komen nog, ter oorzake van gewaende Stenen of Versteningen, des Autheurs gedachten over de hier en daer vertoonde Stenen Brooden, als mede over de zogenaemde Donderstenen en Donderbeitels, die voor niet anders dan natuurlyke Stenen uit het Ryk der Delfstoffen herkomstig, of verder door 's Menschen handen ten byzonderen gebruike geschikt, te houden zyn. —— Deze en veelvuldige andere byzonderheden, zo ten aenzien van 't zeldzame als van 't gebruik, en diergelyken, die de beschryving der verschillende soorten van samengroeijingen, welken de Heer *van Berkhey* ten naeuwkeurigste opgeeft, vergezellen, verlevendigen de beschouwing dezer Classe dermate; dat men ook dit gedeelte, hoe droog het in den eersten opslage moge voorkomen, gevallig vinde. Dus zal men onder anderen met genoegen konnen nagaen, 't geen hy vry uitvoerig aenmerkt wegens de zogenaemde Reuzenbeenderen; ter nadere bevestiginge van 't geen de Eerwaerde *Palier* en de Hoogleeraer *Camper* te berde gebragt hebben, ten bewyze dat de nu en dan ontdekte overgroote Beenderen, geen gebeente van Reuzen, of zeer groote Menschen, maer van Elephanten zyn; het welk hy, uit ene naeuwkeurige vergelyking der beenderen, als mede uit derzelver evenredigheid in lengte en zwaerte, met genoegzame bondigheid aentoont. —— Vraegt men hier op, by manier van verwondering, hoe 'er beenderen van Elephanten hier te Lande, mitsgaders in

Duitsch-

Duitschland, Engeland en Vrankryk gevonden worden? Zet hier 's Mans antwoord.

„ Ik blyf tot nog niet vreemd van die gedagten, dat men voornaemlyk heeft te denken, om de vervoering deezer Dieren, hier omstreeks, door de Romeinen; zoo door de oorlogen van Cæsar, in Gallie en Brittanje, vooral met zyne overtogten naar Engeland, door deeze Landen; als ook door de oorlogen van andere Roomsche Vorsten, in laatere dagen, in deeze Gewesten. Ten opzichte van Cæsar altans heeft het grooten schyn; want in zyne dagen waren de Elephanten in Rome zeer gemeen; en wierden in de Triomphen gebruikt; by hoedanige gelegenheden hy zelve tot dat einde 'er zig van bediende; laatende veertig Elephanten in zyn Africaanschen Triomph mede gaan. Maar 't geen bovenal aanmerkelyk is, en daar wy hier bepaaldlyk op doelen, is dit; dat 'er in de dagen van Cæsar zoo veele Elephanten te Rome gevoed werden, dat die Veldheer, in den Africaanschen oorlog te veld trekkende, en ziende dat zyn volk voor het groote aantal van Elephanten schrikte, uit Italie Elephanten liet overbrengen, om zyne krygsknechten te leeren, hoe men met deeze Dieren moest omgaan, en waar ze best te treffen waren. *Namque Elephantos ex Italia transportari jusserat, quo & miles noster speciemque & virtutem bestiæ cognosceret, & cui parti corporis ejus telum facile adjici posse* (a). By die gelegenheid, om dit in 't voorbygaan te melden, vinden wy ook gewag gemaakt van geharnaste (*Loricati*) Elephanten; om dus de plaatsen, daar ze het meest kwetstbaar waren, te beschermen. Zou het Roomburger Pantzier of Harnas, waar van we boven gewaagden, niet wel iets dergelyks geweest zyn (b)? Verder komt hier ter deezer zaake nog in bedenking, of Cæsar de Elephanten ook niet in Gallie gebruikt hebbe; want in 't volgende

(a) A. HIRTII *Comm. de Bello Afric.* Cap. LXXII.

(b) De Autheur naemlyk heeft in 't voorgaende uit GUICCIARDYNS *Beschryvinghe der Nederlanden*, *Bl.* 205, gewag gemaekt van een zogenoemd Reuzenbeen te Roomburg by Leiden gevonden; welk aengaende verhaeld word, dat men 'er by ontdekt had, *het yzeren pantzier of harnas, het welk de Reus nog verroest op de schouders had.* Deze Historie van het *Pantzier* komt hem boven al gansch onwaerschynlyk voor, maer de ontdekking van een yzeren stuk latende gelden, zou men zyns oordeels, hier zo wel *op eene borstweering voor een Elephant*, *als op het Pantzier voor een Reus*, kunnen denken.

gende verhaal word, op het melden van den goeden uitslag van deezen vond, uitdrukkelyk gewag gemaakt van de deugd en trouw der krygsknechten, gewoon met Cæsar te stryden, in vlakke velden, tegen de moedige Gallen. *Nec mirum: copias enim habebat in Gallia bellare consuetas. Locis campestribus, & contra Gallos.* Waar uit men eenigermaate kan opmaaken, dat Cæsar de uit Italie ontbooden Elephanten liet beheeren door krygsvolk, dat in Gallie, (daar hy ook veelal het Eiland onzer Batavieren onder telt) gestreeden had. Het zy men nu deeze myne bedenkingen, die ik mogelyk hier wat ruim voorstel, aanneemelyk agte, dan niet, dit althans kan men uit het opgemelde zekerlyk besluiten, dat de Elephanten, by de Romeinen, voor dien tyd zeer bekend zyn geweest; dewyl Cæsar ze (*ex Italia*) (*a*) uit Italie ontbood: vervolgens zullen ze ongetwyffeld nog gemeener geworden zyn, toen hy met veertig Elephanten, (zoo men schryft,) wegens zyne Africaansche overwinningen triompheerde: en dit zoo zynde, is 't niet onwaarschynlyk, dat hy in zyne Britsche, Duitsche en Fransche oorlogen, insgelyks Elephanten mede gevoerd heeft. Daar en boven vind ik ook geene reden, waarom andere oude ons nog onbekende Volken niet, ten eenigen tyde, Elephanten hier te Lande gebragt zouden kunnen hebben. Indien men nu 't eene en andere van 't voorgestelde toestaa, behoeft men zig niet te vermoeien, met zoo veele gissingen van den Zondvloed, van de oude Waereld, van Zeedieren, Reuzen, of meer dergelyke vooronderstellingen. En uit dien hoofde agten wy het niet vreemder, in dit Land Elephants-beenderen te ontdekken, dan elders in Duitschland, Gallie en Engeland; dewyl de vroegere lotgevallen van ons Vaderland, met die der gemelde Gewesten, veel gemeenschap hebben".

Behalven de ontvouwing dezer laetste Classe van 't Ryk der Delfstoffen, geeft de Autheur wyders nog, ten gevalle der Liefhebberen van Verzamelingen dezer Stoffen, in dit Stuk, ene beknopte Verhandeling, wegens *het aanleggen en toestellen van een Mineraal-Kabinet*, mitsgaders over de beste wyze, om *Delfstoffen*, in het vogtige klimaat van *Holland*, tegen alle voorkomelyk bederf te bewaren. In deze Verhandeling toont de Heer van *Berkhey* onderscheidenlyk, wat 'er in een Liefhebber, die ene Verzameling begeert te maken, vereischt worde; wat hem in 't algemeen in acht te nemen sta; en op hoedanig ene wyze men, zyns oordeels, ten meesten nutte, op

(*a*) Plin. *Hist. Nat. Pars prima.*

op ene manier die tevens het oog voldoet, een *Minerael-Kabinet*, of Verzamelplaets van Delfstoffen, hebbe toe te stellen. Het Kabinet en de daer toe behoorende byzonderheden beschreven hebbende, gaet hy over, om nadere onderrichting te geven, aengaende de Rangschikking; en 't geen men daer omtrent, ten aenzien der verschillende voorwerpen, voornaemlyk in 't oog heeft te houden. Deze Verhandeling, die vooral jongen Liefhebberen van veel dienst kan zyn, behelst ook wel inzonderheid verscheiden byzondere nutte aenmerkingen over de keuze en de voorzorg, die 'er omtrent deze en gene voorwerpen vereischt word, om in ene Verzameling gelukkig te slagen. Van die natuur is, (om 'er een voorbeeld van mede te deelen,) zyne onderrichting wegens de Zwavels en de Bitumineuze Stoffen; welken aengaende hier het volgende gemeld word.

„ De *Zwavels* en de *Bitumineuze* Stoffen kunnen gedeeltelyk in open bakjes, en gedeeltelyk in glazen, in geslooten, of in met glazen dekfels gemaakte doozen geplaatst worden. Die geen reuk van zig geeven, als daar zyn de natuurlyke Zwavels, en de niet riekende Bitumina's, kunnen de lugt wederstaan; maar de Zwavelige met Vitriool verbonden Pyriten zyn allersterkst aandoenlyk voor ons klimaat, en kunnen, in één jaar tyds, van zelven van een vallen, of met een zouten uitslag bezet worden: des men deeze Soorten vooral droog moete houden. De *Ambers*, en aangenaame welriekende *Bitumina's*, zyn wel niet aandoenlyk voor de vogtigheid; dog hunne welriekende en vlugge geest vervliegt geheel door den tyd, zoo men ze niet wel opsluite. De Barnsteen alleen houd dien in zig zelven opgeslooten, en kan dus wel in open bakjes gelegd worden. 't Verstrekt zelfs tot geen gering cieraad van een Kabinet, als men zig eene Verzameling van konstig bewerkte Barnsteenen stukken verschaft. Ik voor my plag 'er zeer veel werks van te maaken, om den bekoorlyken gouden gloed deezer Steenen; en de oeffening leerde my zelfs eene konstgreep, om gebroken stukken te herstellen, welken ik ook hier, in 't voorbygaan, mynen Leezeren zal mededeelen.

„ Als men een gebroken Barnsteenen konststuk, het zy gedraaid of gesneeden, bezit, en 't zelve wenscht te herstellen, moet men neemen uitgeleezen doorschynende stukjes Barnsteen, en die, het zy rood, bruin of wit, overeenstemmende met de koleur van het te herstellen stuk uitkiezen. Deeze stukjes stampt men tot poeder, en vermengt 'er een weinig gestooten Mastick of Harst mede. Vervolgens legt of voegt men de ge-

gebroken ſtukken naast elkander, en ſtrooit het gemelde poeder langs de breuk. Men moet dan tevens by de hand hebben dunne Braainaalden, of Yzerdraaden Stiftjes, of ſcherpe fyn geſleepen Mesjes: deeze maakt men gloeiend, op eene gloorende Vuurkoole; en zoo dra ze gloeiend zyn, ſtrykt men met het punt over het poeder, zoo dat het ſmelte, en zig met den Barnſteen verbinde. Men herhaal deeze bewerking telkens, tot dat de geheele breuk herſteld of zelfs een gat geſtopt zy; juist zoo als men gewoon is, Tin, Lood of andere Metaalen te ſoudeeren. Door deeze eenvoudige konstgreep kan eene voorzigtige en keurige hand, allerleie van een gebroken Barnſteenen volkomen vereenigen.

„ By deeze aanmerking heb ik nog eene onderrigting voor de Liefhebbers te voegen, welke hun van dienst kan zyn, om, in het koopen van Barnſteenen Konstſtukken, het bedrog, dat 'er in heerscht, te kunnen ontdekken. Men ziet naamlyk in gladde Barnſteenen Rottingknoppen, Plaaten van Snuifdoozen, Koffertjes en dergelyken, niet zelden zeer veel Beeldwerk, dat 'er in geſneeden of gewerkt ſchynt te zyn; dan deeze Plaaten, die men den onkundigen veelal voor een hoogen prys in de hand ſtopt, beſtaan dikwerf uit niets anders, dan uit een geel koleurig glas; waar in eenig bloem of beeldwerk geſleepen is. Dit Glas ligt met de geſleepen zyde op een ſtuk geſlaagen Koper, of zoogenaamd Klatergoud, het welk zulk een natuurlyken gouden gloed aan het glas geeft, dat 'er de kundigſte in den eerſten opſlag door misleid kan worden. Dan de proef, om dit bedrog te ontdekken, is zeer eenvoudig. Men heeft het ſtuk maar ſtevig met de hand te wryven, en vervolgens te rieken: is het waarlyk Barnſteen, dan zal het een zagten lieflyken reuk van zig geeven, en daarenboven eenige kleine ſtukjes papier, door zyne Electriſche kragt, tot zig trekken; is het integendeel ſlegts Glas, of nagebootst Barnſteen-glas, dan zal het noch reuk, noch Electriſche kragt gewaar doen worden. Zoo men 't nog verder wil beproeven, neeme men eene heet gemaakte naald, en ſtippe met de punt op het te beproeven ſtuk; dringt de punt van de naald door met een weinig Amberrook, het is gewis Barnſteen; en ſtuit ze af, het is niets dan Glas. Wyders heeft men zig nog te wagten voor gegooten Barnſteen; dan, nadien dit altoos minder doorſchynend is, zoo ontdekt het zig zelve ligtlyk; en wat betreft de Barnſteenen ſtukjes, die met Vliegjes, Mugjes, Mieren, of andere Inſecten bezet gevonden worden, deezen kan men insgelyks aan den reuk en op de proef der naalde erkennen; en zoo ook de nagemaakten daar aan, dat ze, als men dezelven

met

met water en brandewyn wryft, een lymerig vogt afgeeven; want deeze nabootſels, uit het wit van een Ei met Gom gemaakt, en in den rook gedroogd zynde, kunnen dien gomagtigen aart niet ontveinzen. Wat nu nog de *weeke Bitumina's*, *Naptha*, en dergelyken, aangaat; het ſpreekt van zelve, dat ze Glazen Fleſjes vereiſchen".

Eindelyk word dit Tweede Deel beſlooten met ene Registertafel der Delfſtoffen van Holland, welke ons met enen opſlag voor 't oog brengt de Rangſchikking, welke de Autheur in dit Werk heeft gade geſlagen; met aenwyzing der bladzyden van dit Geſchrift, op welken ieder Clasſe, in hare Orden, Rangen, Geſlachten en Soorten, beſchreven word; zo dat men met weinig moeite gereedlyk konne nagaen, wat, en waer, in dit Werk van ieder Clasſe, in derzelver byzondere onderdeelen, te vinden zy.

Het Ryk der *Delfſtoffen*, ten aenzien van *Holland*, hier mede zo volledig afgehandeld zynde, als van enig Gewest immermeer geſchied is, ſtaet de Autheur eerlang dit zyn bericht der Natuurlyke Historie van ons Vaderland te vervolgen, met ene ſoortgelyke beſchryving van het *Ryk der Dieren*; waer in 't te hoopen is, dat hy niet minder gelukkig zal ſlagen, dan in dat der *Delfſtoffen*.

Wysgeerige beſpiegelingen over Amerika: of gewigtige ſtukken tot opheldering van het Menschdom; Tweede Deel. Te Deventer by Lucas Leemhorst, 1771. *in octavo*, 404 *bladzyden*.

WY hebben den aart van dit Wysgeerig werk in het algemeen, benevens den voornaamen inhoud van het Eerſte Deel in het byzonder, onzen Lezeren reeds eenigzints doen kennen; (*a*) en twyfelen niet, of 't zal hunne nieuwsgierigheid naar 't vervolg niet weinig opgewekt hebben. Hier aan kunnen zy nu, met de uitgave van dit tweede Deel, eenigermaate voldoen; dat hun geen minder byzonderheden zal mededeelen, die eene Wysgeerige beſchouwing verdienen. Het zelve behelst agt afdeelingen; en ieder derzelver vervat gewigtige bedenkingen, die ons overvloedige Stoffe ter nadere overweeginge van den verſchillenden ſtaat der bewoonderen van onzen Aard- en Waterbol, als mede

van

(*a*) Zie *N. Vaderl. Letter.Oef.* Vyfde Deel, bl. 80, enz.

van de ontzachlyke veranderingen, welke onze Kloot ondergaan heeft, verleenen.

In de eerste Afdeeling spreekt onze Schryver van de *Anthropophagie*, of het Menschen-eeten, in Amerika en elders. Dit stuk onderzoekende toont hy aan welke oorzaaken zulks is toeteschryven, en hoe veel wy, wegens de algemeenheid van zulk een haatelyk gebruik, van de berigten der meeste reizigers moeten aftrekken. Ook geeft hem het denkbeeld, dat men hier in de oorzaak der Venusziekte heeft te zoeken, aanleiding, om de ongegrondheid van dit denkbeeld te doen zien; by welke gelegenheid hy ook tevens eenige nadere aanmerkingen over die het Menschdom zo nadeelige kwaal voordraagt.

De tweede Afdeeling handelt byzonderlyk van de ESKIMAUX; een zonderling, walgelyk, klein, geslagt van Menschen, in *Terra de Labrador*, langs de kusten van Hudson's Baey, verspreid, en tot op een korten afstand van den Pool woonende. Zy zyn het kleinste soort van Menschen, dat bekend is; weinigen zyn meer dan vier voeten hoog. Hun lighaam is zeer grof en plomp, hun hoofd breed, maar hunne uiterste deelen, door de koude ingetrokken, klein. De hitte van de maag en het bloed dezer Menschjes is zo sterk, dat de hutten, waar in zy des winters hun verblyf houden, schoon boven den grond, (en niet beneden denzelven gelyk men veelal verkeerdelyk meent,) gebouwd, en enkel door een lamp, zonder vuur, zelfs in het strengste jaargety, verwarmd, door hunne uitwaassemingen, en adems alleen, zo vreesselyk heet zyn, dat de Europeërs het daar niet in houden kunnen. Gelyk Traan, Olie, Walvisch-Spek, en dergelyken hun voornaam of eenig voedzel zyn, zo kan men, volgens de beginzelen eener gezonde Natuur- of Scheikunde, daar in de oorzaaken van dit wonderlyk verschynzel vry duidelyk vinden. Hunne gebuuren de Walvisschen zyn door de Natuur, met dezelfde stof, zwaare Olie, tot het zelfde oogmerk, zo rykelyk bedeeld, als waar toe dezelve in hunne lighaamen werkt.

Men heeft eene voornaame Geographische ontdekking, niet lang geleden, ten opzigt van dit Volk, gemaakt, waardoor een vermoeden bevestigd wordt, door den Geleerden WORMIUS al gevoed, dat namelyk de ESKIMAUX en de GROENLANDERS een en het zelfde Volk zyn; nademaal zy malkanderen niet slegts in hunne gedaante, neigingen, en gewoontens gelyken, maar ook dezelfde taal gebruiken. Een Deensch Missionaris, der Groenlandsche taal volkoomen meester, eene

reis

reis gedaan hebbende naar Noord-Amerika, in 't jaar 1764, drong tot in het land van *Labrador* door, tot aan de Westelyke Kust van de Straat-Davis; alwaar hy op den 4den Sept. van 't gemelde jaar een troep Eskimaux ontmoetede, welken hy in het Groenlandsch aanfprak, en van welken hy zeer wel verftaan werdt. Hy won de genegenheid dezer wilden zo wel, door deze kundigheid in hunne rampzalige taal, dat zy hem met liefkoozingen overlaadden, en hem, fchoon na een lang verblyf, niet wilden laaten vertrekken, voor dat hy beloofd hadt het volgende jaar te zullen wederkoomen. Deze lieden noemen zig *Karaliten*, 't welk in hunne taal, *Mannen* by uitftek, betekent, en befchouwen, ja noemen alle volkeren buiten hen *Barbaaren*. De verwaandheid, zien wy derhalven, dat zig naar alle klimaaten fchikt, en zo wel in *Labrador*, als voormaals in *Griekenland*, zo wel aan den Noordpool, als in Afia kan huisvesten. De goedgunftige Natuur heeft die troostryke dwaasheid zo wel aan een Groenlander en Kamfchatdaler, als aan een Europifchen Petit-maître gefchonken.

Het is nu niet langer twyffelagtig, dat Groenland een gedeelte van 't vaste land van Amerika is. —— En ver van daar, dat Groenland eerstmaal, door Europëers, zou bevolkt zyn, fchynen de *Eskimaux* uit Amerika, in tegendeel Groenland allereerst bevolkt te hebben, 't welk onze Schryver hoog waarfchynlyk bewyst.

De Heer DE PEAU, de Natuurlyke Historie van dit Volk ontvouwende, geeft ook tevens een beknopt berigt van de Deenfche Zendelingen in Groenland, als mede van die, welke door den berugten Graaf VAN ZINZENDORF derwaards gefchikt zyn: en befluit dit gedeelte met eenige oordeelkundige aanmerkingen, over den toeftand der Noordfche Volkeren in 't algemeen.

Tegen deze *Eskimaux*, of elendige Noordfche Pygmeen, ftelt de Heer DE PEAU, in de volgende *Derde* Afdeeling, de gewaande reusagtige *Patagoniers* van Zuid-Amerika. Alle de blykbaarheden die van de eene en andere zyde uit de fchriften der Reizigers, betreffende het bekend verfchil, over een geflagt van Reuzen in *Patagonie*, of het uiterfte gedeelte van Zuid-Amerika, konden gehaald worden, zyn hier by malkander te vinden, en worden met naeuwkeurigheid gewikt en gewoogen. Zommigen, weet men, verzekeren, en anderen ontkennen derzelver beftaanlykheid, of zwygen 'er van, fchoon ze, even als de eerften, de Kusten zelve bezogt hebben. Onze Schryver dit alles nagaande

 toont,

toont, zo 't ons voorkomt, op een overtuigelyke wyze, dat zy, die derzelver bestaanlykheid ontkennen, alleen geloof verdienen, en dat alles, wat 'er van die gewaande Reuzen verteld wordt, zo vol van ongerymdheden, en zelfs van tegenstrydigheden, is, dat men even goed alle andere buitenspoorigheden kan gelooven; zodra de een of ander onbeschaamde in 't hoofd krygt, dingen te versieren, welke hy zegt gezien te hebben, hoe verre ook van het gewoon beloop, en de waarschynlykheid, verwyderd. Zo iemand bevoegd is die vertellingen te vergelyken en te beoordeelen, is het zekerlyk, de Marquis DE PEAU, die alles, wat van den tyd van *Pigafetta*, die in 1520 de eerste deze kolossaale wezens aan de Europische wereld heeft voorgedraagen, tot op de te rug komst van het Schip de Dolphin in Engeland, in 1766, daar over geschreeven is, met zyne gewoone oplettendheid voorgesteld heeft.

Vervolgens ontmoeten we, in de *Vierde* Afdeeling, eene uitvoerige beschryving van de BLAFFARDS in de Land-engte van *Dariën*, en dat soort van wezens, of witte Negers, die in Afrika en Asia, van gelyke ongesteldheid gevonden worden, welke de Portugeezen *Albinos* heeten, maar die in Afrika den naam van *Dondos* draagen, en in de Oostindiën gemeenlyk *Kackerlakes* genoemd worden. Dit zonderling soort van Schepzels, schoon hunnen oorsprong verschuldigd aan zwarte of taankleurige Ouderen, wordt met eene doodsche witte kleur, naar kryt of linnen gelykende, geboren, die zy al hun leven blyven behouden. Zy leeven zelden langer dan 25 of 30 jaar, hebben nauwelyks eenige denkbeelden, en zyn even zwak van lighaam als van geest. In dit berigt gaat onze Schryver weder een sterk vooroordeel, en eene ongerymde onwaarheid tegen, door zommige reizigers verspreid; dat namelyk deze witte menschen een geslagt, of soort, of volk op zig zelven zouden uitmaaken; daar zy niets anders, dan op den voet van gebrekkige, onvolkoomen, Schepzels beschouwd moeten worden. Zy teelen niet voort, zyn maar enkele *individus*, hier en daar in verscheidene familiën voorkoomende; en maaken geen stam of geslagt op zig zelven, veel min een Volk uit, gelyk men zo dikwils verteld heeft, en dat ook de groote *Maupertius* zelf onderstelt of verzekert in zyne *Venus Physique*. Men vindt ze in de verzengde Lugtstreek, op omtrent 10 graaden afstands, aan beide zyden van den *Equator*, te *Loango*, *Congo* en *Angola*, in Afrika; te *Borneo* en *Java*, in Asie; in nieuw *Guinea*, in de Zuiderlanden, in de land-engte van *Dariën* in Amerika. Onze Schryver legt zig byzonder toe,

op

op de verklaaring van dit wonderbaar verschynzel, 't welk de witte Negers in de Natuur verschaffen, en deelt deswegens verscheiden leezenswaardige aanmerkingen mede; doch het zou ons te ver brengen, indien wy ons deswegens verder wilden uitlaaten.

De *Orang Outang* verschaft wyders het onderwerp voor de volgende *Vyfde* Afdeeling. Dit Dier, merkt onze Schryver aan, is zekerlyk het oorspronkelyke van alle de Faunen, de Saters, de Pans en Silenen door de oude Poëeten beschreeven.

Het schynt voormaals veel talryker geweest te zyn, dan tegenwoordig, als blykt uit dien grooten troep, waar aan ALEXANDER, in Indiën zynde, zig gereed maakte slag te leveren; en uit den aanval dien *Hanno* deedt, tegen eene andere groote verzameling op een Eiland aan de kusten van Afrika; alwaar hy drie wyfjes ving, welker huid in den Tempel van Juno bewaard, en daar gevonden werdt, toen de Romeinen Carthago innamen.

De treffende overeenkomst, welke dit Dier met de Menschen heeft, in de uiterlyke gedaante, in de inwendige schikking van leden en deelen; in de houding; en zelfs in de grootte, heeft het lang een onderwerp van geschil gemaakt, of het niet een wild en verbasterd soort van het menschelyk geslagt zy? Dit is zeker, dat de punten van overeenkomst, tusschen den *Orang-outang* en den *Mensch*, veel meer in getal en veel volkoomener zyn, dan die welke tusschen den *Orang-outang* en eenig soort van *Aapen* gevonden worden; dewyl sommige Naturalisten tot 49 tastbaare en beslissende verschillenheden, beide in het uit-en inwendig maakzel tusschen den eersten en de laatsten hebben opgeteld, terwyl zy slegts drie, en van veel minder belang, tusschen dit Dier en den Mensch hebben kunnen vinden; waarom ook LINNÆUS in een grooten misslag, ten opzigte van den *Orang-outang*, is vervallen.

De Heer DE PEAU schynt eenigzints te wenschen, dat 'er eene beslissende Proef genoomen werde, om te bepaalen, of de Orang wezenlyk tot den Mensch behoore of niet. Ondertusschen helt hy zeer over, om denzelven beneden den Mensch te stellen, als een middelsoort tusschen de Menschen en de Dieren te beschouwen; ook brengt hy 'er zo veele byzonderheden van by, dat wy niet kunnen nalaaten 'er onzen Lezer een gedeelte van onder 't oog te brengen.

„ Alle de Orangs, welken men tot dus verre aan de Natuurkenners, en aan de Ontleedkundigen van Europa heeft vertoond, hadden hunnen volkoomen groei nog niet bereikt; zo dat men over hunne betreklyke grootte nog niets zekers heeft kunnen beslissen. Die geenen, welken de Heeren TY-

SON, COWPER, TULP, EDWARDS, en BUFFON beſchreeven of afgebeeld hebben, waren ſlegts Jongelingen, om zo te ſpreeken, die nauwelyks alle hunne tanden hadden, beſtaande, even als de onze, uit twee-en-dertig ſtuks, waar onder twintig baktanden, agt ſny-en vier honds-tanden; maar daar is geen twyffel aan te ſlaan, of deze Dieren koomen in Afrika tot de gewoone geſtalte van den Menſch. BATTEL wil zelfs, dat zy al zo ſterk, al zo groot, al zo kragtig zyn als de Negers, en in 't algemeen koomen alle Reizigers over een, om ons dezelve te vertoonen, als in hun geboorte land, en in hunnen ſtaat van vryheid, tot de hoogte van vyf of zes voeten groeijende". —— De Wyfjes hebben een ronden buik, een invallenden navel, ronde, welgevulde borſten, met een zelfde fatzoen van tepel als de Vrouwen. Ook hebben zy haare geregelde Stonden; dit heeft insgelyks plaats onder eenige ſoorten van Aapen, welker Wyfjes ook haare maandelykſche ontlasting hebben, en tot die ſoorten ſchynen alle de zulken te behooren, die het agterlyf kaal hebben, en die altoos ritzig zyn. De Heer LINNÆUS ſchynt te twyffelen, of de Wyfjes der *Orang-Outangs* wel de *Clitoris* hebben, dog men weet met zekerheid, dat derzelver teeldeelen even eens gevormd zyn, als die van 't Menſchelyk geſlagt.

„ Wat de neigingen van den *Orang-Outang* in den huisſelyken ſtaat, of liever in den ſtaat zyner Slaverny betreſt, die hangen veel van de opvoeding af, en indien verſtandige Perſoonen, indien Philoſophen, hun werk maakten om dezelve wel te leiden, en hen met zagte behandeling en vriendelykheid te ondergaan, zou men dezelve zeer ver brengen kunnen; maar tot dus verre is die opvoeding niet toevertrouwd geweest, dan aan Matroozen, of Moorſche Kwakzalvers, die deze Dieren maar weinig dingen, en die zy geen belang hadden te weeten, geleerd hebben. Hoedanige de indrukzelen mogen zyn, die men hun in hunne jeugd geeft, op welk eene wyze men hen leert, hunne bedryven geeven altoos meer blyken van opmerking dan die der Aapen; minder woelig, minder nabootzende, minder Aapig, om zo te ſpreeken, geeven zy zig niet over aan onbeſuisde vervoeringen, nog aan onbeſchofte houdingen en gebaarden, nog aan den toon van kwaadaartige beſpotting of uitjouwing, gelyk de groote Aapen; zy drukken hunne genegenheden niet met zo veele levendigheid uit, huppelen niet in de blydſchap, ſchuimbekken niet in den toorn; meer ſomber dan ſtaatig, meer droefgeestig dan ernſtig, ſchynen zy hunne Vryheid en hun Vaderland te herwenſchen. Ik weet, dat men in twyffel trekt, het geen *Bontius* en *Leguat*

zeg-

zeggen, wegens de schaamte van de Orang-wyfjes, die zy in de Indiën gezien hadden; maar ten minsten koomen de Waarneemers over een, dat deze Dieren, in Europa overgebragt, zig wisten te onthouden, en nooit de haatelyke geilheid van den Papion of grooten Baviaan navolgen.

„ Ik heb, zegt de Heer DE BUFFON, den Orang zyn hand zien aanbieden, om die Lieden, die hem waren koomen zien, te rug te leiden, ik heb hem deftiglyk met hen, als in gezelschap, zien wandelen; ik heb hem zig aan Tafel zien zetten, zyn Servet zien openen, zyne lippen afdroogen, zig van een lepel en een vork zien bedienen, om de spyzen aan zyn mond te brengen, zelfs zyn drank in een glas inschenken, daar mede klinken, als hy 'er toe genoodigd wierdt; een theekopje en een schenkbord krygen, het op tafel zetten, zuiker in het kopje werpen, daar Thee op schenken, het laaten staan koud worden, en als dan uit drinken, en dit alles zonder andere aannooping, dan de tekenen of het woord van zyn Meester, en dikwils uit zig zelven. Hy deedt geen kwaad aan iemand, naderde met omzigtigheid, en gelyk als om liefkoozingen te verzoeken".

De volgende *zesde* Afdeeling dient ter ophelderinge der Historie van den grooten LAMA; de *zevende* heeft *Paraguay* ten onderwerp; en de agtste of laatste behelst des Schryvers byzondere gedagten, *over de groote veranderingen op onzen Aardkloot*. Ieder deezer Afdeeling behelst niet minder dan de voorigen aanmerkelyke bedenkingen; dog hoe gaarne wy 'er iets uit zouden mededeelen, en met hoe veel vermaak veelen zulks leezen zouden, ons bestek verbiedt het ons. Alleenlyk moeten wy, eer wy dit Artykel besluiten, den Lezer nog berigten, dat dit Werk aan etlyke aanmerkingen onderhevig is; dan wy hebben 't niet raadzaam geoordeeld daar op tot nog staan te blyven; om dat die aanmerkingen gelegenheid gegeeven hebben, tot eene Verdeediging van den Autheur, welke eerlang, als een derde Stukje of een Vervolg, ook in 't Nederduitsch het licht staat te zien; wanneer de Leezer beter in staat gesteld zal worden, om over die byzonderheden te kunnen oordeelen.

De Opvoeding der Meisjes van den Heer de la MOTHE FENELON, *Aartsbisschop en Hertog van Kamerryk.* Als mede, *Onderwys voor eene jonge Prinsesse van den Heer* de la CHETARDYE. *Uit het Fransch vertaald, en voorzien met eene* Voorreden, *over de gevoeggelykste en gemakkelykste manier, om jonge Dogters tot het huysbestier bequaam te maaken, van* JOSUA VAN IPEREN, *A. L. M. Philos. Dr. Medelid van de Hollandsche Maatschappy, als mede van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen, en Predikant te Veere. Te Amsterdam by* J. Wesfing Willemsz. 1771. *Behalven de Voorreden* 212 *bladz. in groot octavo.*

HEt groot aenbelang, dat de Menschlyke Maetschappy in de Opvoeding der Jeugd heeft, gaf den oplettenden, by alle beschaefde Natien, meermaels aenleiding, om hunne gedachten op dit onderwerp te vestigen; van waer ook menigvuldige Schriften des aengaende het licht zien; te meer daer dit Stuk, op zeer verschillende wyzen, en met onderscheiden oogmerken, verhandeld kan worden. Onder dezen is het Werkje, dat wy thans voor ons hebben, van 't meerendeel der Schriften, die deswegens uitgegeven zyn, wel inzonderheid te onderscheiden, uit hoofde dat het voornaemlyk de Opvoeding der schoone Sexe betreft; die veel al nog minder in acht genomen word, dan die der Jongelingen, schoon ze daedlyk wel zo veel omzichtigheid vereische. Oplettende Huismoeders, en jonge Juffers die tot jaren van onderscheid gekomen zyn, begrypende hoe veel hare Kunne kan toebrengen, tot het geluk der Maetschappye, en hoe jammerlyke gevolgen derzelver verkeerde opvoeding, en daar uit voortspruitende levenswyze, te wege kan brengen, konnen niet wel anders, dan de moeite van den Eerwaerden *van Iperen*, die deze Verzameling in 't Nederduitsch het licht doet zien, danklyk erkennen; daer dezelve ene reeks van nutte lessen ter beschavinge van 't bevalligste gedeelte des Menschdoms behelst.

De Verhandeling van den Aertsbisschop *de Fenelon* is alleszins geschikt voor beschaefde Huysgezinnen; en zyne aenmerkingen zyn meerendeels van dien aert; dat ze niet slechts onder Persoonen van Aenzien, maer ook in Huizen van minder rang, tot in den gemenen Burgerstaet, stand grypen. Het onderwys van den Heer *de la Chetardye*, is, wel is waer, in de eerste plaetse geschikt voor ene jonge Prinsesse; doch die Heer heeft, desniettegenstaende, het zelve indiervoege voorgedragen, dat ver het grootste gedeelte zyner lessen der Prinsesse als Mensch betreft; des die lessen haer voorgeschreven, zonder eenige moeite, ook tot alle andere Standen over te brengen zyn. En zo men reden mogte vinden om te wenschen, dat de Aertsbisschop, zich wat verder uitgelaten had, over 't Huishoudelyk bestier, en den Huwelyken Staet, ook dit begeerde

zal

zal men niet ongevallig vergoed vinden, in de Voorreden van den Eerwaerden *van Iperen;* die, door welgepaste aenmerkingen deswegens, op ene geschikte wyze, aengevuld heeft, 't geen men in de opgenoemde Werkjes zou kunnen denken te ontbreken. Verlangt men uit ieder dezer Geschriften een Staeltje? wel aen, wy zullen met dat van den Eerwaerden *van Iperen* beginnen. Men hoore ter proeve het Slot zyner lessen, waer mede hy zyne bescheiden aenmerkingen over 't Manlyk Geslacht laet afloopen.

„ Wat meenen, zegt hy, de juffers beter te zyn, gevreesd of geliefd te worden? Het eerste heeft de wyze Schepper, als een byzonder voorregt, aan den man, het tweede aan de vrouwe geschonken. De lieffelyke tengerheid en bevallige gladheid der ledematen houd eenen man opgetogen. Alle de zorgen, smerten en moeijelykheden, ja zelf de zwakheden der Sexe brengen eene zielsverlokkende betooveringe mede. Alles dwingt eenen braven eggenoot om te beminnen. En inderdaad; ik zou 'er hartelyk aan twyffelen, of een man, die wegens kragt en aanzien geprezen word, wel zo genoegelyk daar over kan aangedaan zyn, als eene vrouw, wanneer zy 't vermogen, dat hare bevalligheid, en 't gezag dat hare deugd by den huysheer verkregen heeft, dagelyks ondervind en op eenen vrindelyken trant hoort vermelden".

„ By gevolg is het van de uiterste noodzakelykheid, dat de jonge dogters al vroeg verdagt zyn op de regte *middelen, om* hare *vryers, en* daar na hare *mans te bebagen.* 't Huwelyk zal eene aanhoudende vryery moeten wezen, zullen de vermaken altoos vers zyn en nieuwe geneugte verwekken (*). Dog hier moeten de vrouwtjes het meeste werk doen! 't Geen eenen man aangenaam is, moet opgevolgd, 't geen hem verveelt, nagelaaten worden, zonder gedwongenheid. Kleederen, gebaarden, omhelzingen, alles moet ingerigt zyn, om zyne min op te wekken, en hem geene kans over te laten, om naar een ander vrouwspersoon, met begeerlykheid, om te zien. Aardige invallen, koddige aanmerkingen moeten hem in eene goede luym houden. Heeft hy iet misdreven, 't moet hem geklaagd worden, zonder verwyt, terwyl hy zig in de sterkste betuigingen van liefde en vriendschap verlustigt".

„ 't Eenige, dat hem dan zou kunnen aftrekken, zal de *veranderlykheid* zyn. Daar moeten zig ook de vrouwen naar schikken, door ene zedige veranderinge van kapzel en verderen opschik. Hier zwyg ik. De juffers zullen, by die gelegenheid, beter weten, dan ik, ieder voor haar zelven, wat ter bekoringe en beteugelinge harer gemalen dienstig zy (†).

Zie verder, tot een voorbeeld, uit de Verhandeling van den Aertsbisschop, 's Mans leerregel, ten aenzien van de nettigheid en de goede orde in 't huishouden; welks in achtneming, hoe ge-

(*) 1 Cor. VII: 34, 35. (†) 1 Cor. VII: 3——6.

gemeen de regel ook moge voorkomen, van een zeer uitgebreid nut is, veel tyds uitwint, en groot gemak baert.

„ Wen de meisjes aan, (dus luid zyne onderrichting,) dat zy niets vuil laaten, of op eene verkeerde plaats dulden, en leer het haar indiervoegen, dat zy aanſtonds de minſte ongeſchiktheid in een huys waarnemen. Doe haar oogenſchynelyk beſeffen, hoe 'er niets meer tot de zuiverheid en nettigheid bybrengt, dan dat men alles op zyne eige plaatſe ſchikt. De regel ſchynt niets om 't lyf te hebben, en egter zou zy ondertusſchen zeer verre gaan, indien zy wel in agt wierd genomen. Als men dan iets noodig heeft, verliest men geen enkel oogenblik, om het te zoeken. Daar is geen verwarringe, geen krakeel en geen omſlag, als men iets onvoorziens hebben moet. Aanſtonds ſlaat men 'er de hand op, en als men 'er zig van bediend heeft, legt men 't onmiddelyk ter plaatſe, daar men het heeft gevonden. Die goede order maakt een van de grootſte deelen der zindelykheid uit; want als men zulk eene juiste ſchikking ziet, valt hier de nettigheid aanſtonds in ieders oogen. En wanneer de plaats, welke men aan ieder ding geeft, de gevoegelykſte voor het zelve is, niet alleen voor de aardigheid en 't vermaak der oogen, maar ook voor 't gebruik, zoo verſlyt en bederſt het gemeenlyk minder door een onvoorzien toeval, en het word ook netter onderhouden. Dus zal, by voorbeeld, een ſtuk huisraad niet ligt beſtuiven, of in gevaar zyn van te breeken, indien men 't aanſtonds, na dat het gebezigd is, op zyne eige plaats legt. De zugt en lust tot eene ſtipte naauwkeurigheid weet alles te ſchikken en ſchoon te maken. En behalven deze voordeelen, bewerkt men nog door deeze goede ſchikking, dat de dienstboden de vadzigheid en wanorder benomen word. Daar en boven is het immers van groot belang, dat men hun 't werk gezwind en gemakkelyk maake, en dat men zig zelven buiten gevaar ſtelle van verzoekinge, om ongeduldig te worden, door de vertragingen, welke men ontmoet in zynen handel, wanneer men iets niet vinden kan".

Men voege hier by eindelyk nog, uit het onderwys van den Heer *de la Chetardye*, 's Mans waerſchouwing tegen de jaloerſche kwaedſprekendheid; waer omtrent hy zich indezervoege uitdrukt.

„ De jaloersheid is eene der klippen, die voor de Juffers ten hoogſten te vreezen is. Gemeenlyk word zy gevolgd van laster en haat, welke beide de alleronbetamelykſte aandoeningen zyn, die in eene redelyke ziel kunnen vallen. Daar zyn 'er, die niet verdragen kunnen, dat men van eene andere vryster in hare tegenwoordigheid iets goeds vermelde: en dit misbruik is in de waereld zoo doorgedrongen, dat zig de heeren verpligt rekenen, hier omtrent naauwkeurige zorge te dragen, als zy by vrouwen zyn, voor welke zy eene hoogagtinge hebben. Welke eene ſchande! welke eene zwakheid! Zullen dan die loſtuitingen, die

men

men aan eene andere Schoonheid geeft, uwe schoonheid wegnemen, of is 'er niemand, als gy alleen, die schoon moest wezen in de waereld? Zoo gy even die zelfde loftuitingen meent te verdienen, die men aan een meisje of vrouwtje geeft in uwe tegenwoordigheid, moest gy dan niet wel te vreden zyn, dat gy uwe eige boedanigheden in eene andere hoort pryzen, zonder dat zulks eenigsints uwe zedigheid krenkt? Vleit men haar boven verdiensten, wat gaat dat u aan? De gunst, welke men haar bewyst, doet die u onregt? Maar helaas! de eigenliefde wil geene redeneringen over dit onderwerp aanhooren! Men vaart tegens haar uit. Weet men eenig gebrek in haar, men laat het niet na te opperen: en het is al zeer veel, als zulks niet uitspat in lasteringe. De andere Juffer hoort dit aan. Zy vaart ook uit op haar beurt, en die 'er belang in nemen doen voordeel met deezen tweespalt. En dus vernielen en bederven zy zig zelven, terwyl zy elkanderen aanranden".

„ Weerhoud u dog, mag ik u bidden, van zoo te handelen. Spreek goed van heel de waereld, ten minsten spreek van niemand kwaad. Met een woord, denk vry, dat indien gy geene goedertierenheid bezit, gy ook geene zoetigheden en aangename bejegeningen te verwagten hebt, en dat gy, zonder die hoedanigheid, al waart gy de frayste van alle, by niemand egter voor beminnelyk zult worden aangezien. Verbeeld u ook geensints, dat zagtmoedigheid en verstand onmogelyk kunnen gepaard gaan: want dat is ene dwalinge, welke de kwaadaartigheid dezer eewe verzonnen heeft. In der daad, men moet meer verstand hebben, om iemand te pryzen, dan om hem te laken. En al waar dit al zoo niet, was het dan evenwel niet beter, een weinig levendigheids van geest te misschen, als met dezelve te pronken, ten nadeele van den evenmensch, welken gy dus tot weêrwraak aanzet, en die dan dikwerf nadeeliger voor u, dan voor hem uitvalt".

Bataafsch Musæum. Te Amsterdam, by G. Warnars 1771. *In groot octavo* 364 *bladz.*

IN 't opstellen van dit *Musæum*, dat een aental van drie en twintig Weeklyksche Bladen behelst, hebben de Uitgevers ten hoofddoelwit gehad, hunnen Evenmensch nuttig te zyn, door hem de behulpzame hand te bieden op het pad der Deugd. Ten dien einde dragen ze in ieder Numer, die telkens een geheel Blad beslaet, een Zedekundig Vertoog voor, dat nu eens op een ernstigen, dan eens op een boertigen trant geschikt is, naer de natuur van het onderwerp. Voorts hebben ze 'er altoos, om de behandeling door verscheidenheid van Stoffe te veraengenamen, enige andere Stukjes bygevoegd die meerendeels uit de Geschiedkunde ontleend, of

uit de Fabelſchryvers overgenomen zyn; en gemeenlyk mede ſamenloopen tot het groote oogmerk, het bevorderen van een deugdzaem gedrag. Veelligt was dit *Muſæum* grooter geworden; maer het overlyden van den Boekverkooper, die deszelfs uitgave op zich genomen had, heeft de Opſtellers dezen hunnen arbeid doen ſtaken; zo dat dit Stukje hier mede voltrokken zy. De Liefhebbers van deze ſoort van Schriften konnen het derhalve, als een volledig Werkje, tot andere dergelyke Schriften toevoegen; by welken het wel geacht mag worden ene plaets te verdienen; voor zo ver het over 't algemeen met oordeel, op ene gevallige wyze, leerzaem is uitgevoerd. ——— Voor hun, die 't in loſſe Bladen niet hebben leeren kennen, zy het volgende korte Vertoog, over de onbeſtaenbaerheid van het Geluk zonder Deugd, ten voorbeelde der uitvoeringe.

„ Indien het waar is, gelyk men 'er geheel niet aan kan twyfelen, dat alle menſchen, niet één uitgezonderd, eene begeerte hebben om gelukkig te zyn, en dat 'er eigenlyk geſproken geen geluk kan beſtaan zonder eene beſtendige vergenoegdheid; mogen wy met regt vastſtellen, dat de deugd niet alleen in den hoogſten graad beminnelyk, maar zelfs door den naauwſten band, dien wy ons kunnen verbeelden, met het algemeene belang onzes geſlagts, en met het waare welzyn van elk onzer in 't byzonder verknogt, ja volſtrekt daar van onafſcheidelyk is. Want wat men ook moge zeggen van de wisſelvalligheid der menschlyke zaaken, het blyft altoos onbetwistbaar, dat het geluk, welk zonder deugd verkreegen word, ſlegts ſchynbaar is, en van het waare geluk der deugdzaamen hemelbreedte verſchilt. De aangenaame kalmte van gemoed, de zoete gerustheid van het geweeten, welk nimmer in zulk een' vasten ſlaap gewiegd wordt, dat het ongevoelig blyft by onze goede of kwaade bedryven, het vrye gebruik der vermogens, waar mede onze ziel begaafd is, de beſtendige vergenoegdheid in onzen Staat, de edele Standvastigheid, die wy noodig hebben, om ons naar alle omſtandigheden te ſchikken, en niet op den eenen tyd in ongebondene blydſchap uit te ſpatten, en op den anderen tot wanhoop te vervallen, dit alles zyn voorregten, zonder welke ons geluk niets is dan eene ydele ſchaduw, waar door het oog misleid wordt, daar wy, in tegendeel, nooit met regt voor ongelukkig te houden zyn, wanneer wy deeze voorregten genieten. En waar door worden wy dezelve deelagtig? Zekerlyk door niets anders dan de deugd. Een deugdzaam mensch, die zig gewillig aan de ſchikking der Voorzienigheid onderwerpt, en verder alle zyne daaden naar het veilige rigtſnoer der rede tragt te ſchikken, terwyl hy, zo veel mogelyk, zorg draagt, dat nog zyne hartstogten, nog eenige verleidende aanlokſelen der wereld hem op den dwaalweg brengen, en hem beletten overeenkomſtig met den wil des Allerhoogſten te leeven, en zyns naastens heil zo wel als het zyne te bevorderen, zulk een deugdzaam mensch, zeg ik, geniet zelfs in 't midden der rampen, die hem

in

in dit ondermaanſche kunnen overkomen, een geluk, waar by geene aardſche goederen, en geene eerbewyzingen, den magtigſten Vorst ooit aangedaan, iets te rekenen zyn. Hy bezit eene wysheid, zo groot als eenig ſterveling in dit ondermaanſche kan deelagtig worden, en eene vryheid, welke niemand in ſtaat is hem te beneemen. Hy kent zig zelven, en weet, waar zyn gemoed zwakst zy, welke driften hy te beteugelen hebbe, om niet, onvoorziens, in een' poel van onheilen neder te ſtorten, en zyn onwaardeerbaar geluk in een' naaren rouw veranderd te zien. Alle zyne verrigtingen zyn van die natuur, dat het hem nimmer te last gelegd kan worden, eene daad ondernomen te hebben, waar over hy te vooren kon weeten, of ſlegts vermoeden, dat hy zig ten eenigen tyde zou moeten beklaagen. Nooit beſluit hy tot iets, zonder te vooren ryplyk overwoogen te hebben, of het ſtrooke met de regelen van deugd en wysheid, die hy altoos in 't oog houdt. Nooit viert hy den teugel aan de begeerten naar dingen, welke alleen in ſchyn aanneemelyk, maar, met oplettendheid beſchouwd, eer te vreezen dan te wenſchen zyn. Deeze voorzorgen in agt neemende, zet hy zyne loſlyke beſluiten, met eenen wakkeren en onverſchrokkenen yver, door, en houdt altoos een veiligen middenweg tusſchen de vreesagtigheid en roekeloosheid, twee klippen waar op duizenden ſchipbreuk lyden. Vallen zyne onderneemingen naar wensch uit, hy dankt zynen Schepper, wiens goedheid hy als de bron aller zegeningen aanmerkt. En wanneer het gebeurt, dat de zaaken, in weêrwil van zyne goede maatregelen, een' anderen keer neemen, dan hy billyk had mogen verwagten, zo verheft hy zyne gebeden hemelwaards, en ſmeekt ootmoedig om die ſtandvastigheid, welke hem alle tegenſpoed geduldig kan doen draagen. Dus blyft hy altoos dezelfde, nooit uitgelaaten, en nooit bedrukt. Zyne vyanden beſchouwt hy met een medelydend oog, en verre van de beleedigingen, die zy hem aandoen, te willen wreeken, verheugt hy zig, nooit rede daar toe gegeeven te hebben, en gewent zig kwaad met goed te vergelden, dewyl hem niets ongelukkiger voorkomt, dan zynen naasten ongelyk aan te doen. In één woord, zyn geheele gedrag wyst aan, dat hy deeze wereld niet beſchouwt als eene vaste wooning, maar alleen als eene verblyfplaats, waar in hy ſlegts eenigen tyd vertoeft, om zig tot een volmaakter leven te bereiden.

„ Kom, wie gy zyt, die van het waare geluk tot nog toe geen goed denkbeeld gehad hebt. Zeg, is zulk een mensch niet gelukkig? en is het wel mogelyk eenigzins gelukkig te weezen, zonder ten minſte in veele opzigten naar hem te gelyken? Wat helpen de rykdommen, wat helpt de eer, aanzien, magt, en alle voorſpoed, dien gy u kunt verbeelden, indien men daar door geene beſtendige vergenoegdheid verkrygt? Deeze immers is van het waare geluk onafſcheidelyk. Erkent gy dit, zo geloof insgelyks, dat de deugd alleen in ſtaat is, om den mensch in den eigenlyken zin gelukkig te maaken. Want zonder haar is 'er niets, welk onzen geest beſtendig kan

ſtree-

ſtreelen met geneuglyke aandoeningen, waar voor wy nooit eene walging bekomen, gelyk voor de ingebeelde vermaaken, die ons terſtond mishaagen, zo dra wy ze genooten hebben".

Memorie van Mr. PAUL CHANGUION, *Oud Schepen en Raad, mitsgaders Oudpenſionaris honorair en Secretaris der Stad Vlisſingen. Te Middelburg, by* Ch. Bohemer 1771. *Behalven een kort Voorberigt,* 88 *bladzyden in Folio.*

ZYne eer en goeden naem te handhaven tegen de hem aengedane mishandelingen, en voortgebragte verdenkingen, die hy, zyns oordeels, ten uiterſte onregtmatig heeft moeten ondergaen, was het oogmerk van den Heer en Mr. *Changuion*, in 't opſtellen dezer *Memorie.* Zyn Wel Ed. een der zes Raden der Stad Vlisſingen, welken hunne Raadsplaatſen en verdere ſtedelyke bedieningen op den 28 April 1770 nedergelegd hebben, had, by de kennisgeving zyner *reſignatie*, aen de Heren Burgemeesteren en Schepenen der Stad Vlisſingen, (volgens dit zyn verhael,) zich te gelyk *bereidwillig* betuigd, *de eindelyke verantwoording van zyne gehouden adminiſtratie te doen aen die Heren, die Hun Ed. Achtb. ten dien einde zouden gelieven te committeren.* Overeenkomſtig met die betuiging heeft zyn Wel Ed. zich ook, naer luid dezer *Memorie*, vervolgens in alles daer toe bereidwillig getoond; doch 'er zyn tusſchen Hun Ed. Achtb. en den Heer en Mr. *Changuion* enige *discrepancen* ontſtaen over de *Acte van Decharge en Acquit*, en wel byzonder over 't al of niet *extraderen* van zyn Wel Ed. *Minutele* of *Kladnotulen*; die Hun Ed. Achtb., als der Stad toebehoorende, van hem afvorderden; terwyl hy van oordeel was, niet gehouden te zyn dezelven over te geven, aangezien ze niet der Stad maer hem in eigendom toe behoorden; en hy 't voor zich raedzaem vond dezelven te bewaren; dat hem, zyns bedunkens, in navolging zyner *Prædecesſeuren*, volkomen vry ſtond. Dit heeft ten gevolge gehad nadeelige verdenkingen ten laste van zyn Wel Ed. waer van hy zich in deze *Memorie* tracht te zuiveren: en uit die verdenkingen is gevolgd een *Perſoneel Arrest*, welks onbillykheid hy in dezen poogt te toonen, met ontvouwinge van de daer over gehouden *Proceduren.* Intusſchen is zyn Wel Ed. onder *beneficie* van borgtocht, wel van 't *Arrest* ontſlagen, en zyn de *geoffereerde penningen en effecten* door hem wel *geëxtradeerd*, waer voor hem ook *Quitantie* verleend is; dan de zaek in *queſtie* is echter *litispendent* gebleven, en men is eindelyk den 25 January 1771 overeengekomen *om dezelve, zo ten principale als op de proviſie, over te brengen ter cognitie en deciſie van den Hoogen Rade in Holland*; welks *deciſie* zyn Wel Ed. betuigt eerbiedig en gerust af te wachten. Ook zou hy, volgens zyn Voorbericht, deze *Memorie* achterwege gelaten hebben, indien zyne zaek dien voortgang gehad hadde, welke hy verwachtte; doch dit niet zynde, heeft

hy

hy 't noodig geoordeeld, dezelve in 't licht te geven, *tot vindicatie van zyn eer en goeden naem.* Zy behelst ten dien einde een bericht van het voorgevallen, met nevensgaende aenmerkingen over het zelve, en de vereischte Bylagen, die ter ophelderinge en ſtavinge van het bygebragte ſtrekken; welk alles dient om de handelwyze van den Heer en Mr. *Changuion* in een gunſtig licht te zetten, by aldien de hem betwiste eisch in Regten beſtaenbaer zy.

De Konst van Oorlog. In het Nederduitsch medegedeeld, door een Hoofd-Officier in de Schotſche Brigade, in dienst van de Hoogmoogende Heeren Staaten der Vereenigde Nederlanden. Te Amſterdam by H. Vieroot, 1771. *Behalven het Voorwerk, 755 bladz. in groot octavo.*

DE Heer *Anderſon*, eertyds Capitein in Hollandſchen dienst, en later in den Engelſchen aenzienlyk geavanceerd, heeft zich wel willen verledigen, om alles wat eene uitgebreide lezing, rakende de Konst van Oorlog, hem geleerd had, met oordeel by een te verzamelen, en in de Engelſche tale in 't licht te geven, ten dienſte van hun, wier Metier de Wapenoefening is. De Major *Macleod*, dit Werk ter eigen oefeninge nuttig vindende, heeft het zelve, op het aenraden van enen zyner Oordeel- en Krygskundige Vrienden, ook in 't Nederduitsch te voorſchyn doen komen; als oordeelende dat jonge Officiers en zulken, die de Engelſche Tael niet verſtaen, een wezenlyk voordeel uit de beoefening van dit Geſchrift konnen trekken. Het behelst in ene geregelde orde het voornaemſte, dat verſcheiden beroemde Autheuren, nopens dit Stuk, voorgedragen hebben; welker waernemingen, die anders wyd en zyd te zoeken zyn, dat velen niet gelegen komt, dus gereedlyk by elkander onder zekere hoofden gevonden konnen worden. En de Auteur heeft, gelyk de Voorreden luid, „ na dat hy de manier van 't aanwerven, exerceren, en wapenen der Troepen gemeld heeft, getragt de algemeene Grondbeginſelen der Krygsverrichtingen, in het Veld, open te leggen; zo wel als alle de andere verſchillende poſitien, door verſchillend Terrein veroorzaakt, welke zich in eene Armée, gedurende den Veldtogt, kunnen opdoen; en de middelen zo wel tot aanvallen, als tot verdeedigen, in die verſchillende gelegenheden, aan de hand te geeven". —— Zy, wier zaek de Wapenhandel is, vinden hier uit dien hoofde een aental van waernemingen, en beredeneerde regels, betreffende de Krygskunde, die hunner overdenkinge waerdig zyn. Daer benevens is het Werk over 't geheel op zodanig ene wyze uitgevoerd, dat ook anderen, die, ſchoon 't hun Metier niet zy, vermaek ſcheppen in 't nagaen der Krygskundige verrichtingen, 'er een nuttig gebruik van kunnen maken. De zulken mogen 'er zich met vrucht van bedienen, om een onderſcheiden

den begrip te vormen, van 't geen tot den Krygsdienst behoort, en in de voornaemste omstandigheden van 't voeren van den Oorlog boven al in aenmerking komt; 't geen ze met te meer genoegen zullen kunnen lezen, om dat het deswegens voorgestelde veel al doormengd is, met waernemingen over vroeger en later Krygsverrichtingen, die in de Oorlogs-Geschiedenisfen veler Volkeren van geen gering aenbelang geweest zyn.

PETRI HENRICI KOPPIERS Obfervata Philologica in loca quædam ANTIPHANII, THEOCRITI, PAULI Apostoli, ERATOSTHENIS & PROPERTII. *Lugd. Batav. apud* P. Delfos, Juniorem 1771. *Absque præcedd.* 158 *pp. in octavo cb. maj.*

MEn ontmoet in deze *Letterkundige Aenmerkingen* van den Heer KOPPIERS, over de opgenoemde Griekfche en Latynfche Autheuren, doorflaende blyken van des Opftellers bekwaemheid; des de beroemde Hoogleeraer VALCKENAAR niet ten onregte geoordeeld hebbe, dat men deze Academifche Proeve, door ene afzonderlyke uitgave, van 't gewoone Slag der Academifche Oefeningen, behoorde te onderfcheiden. Ze toonen genoegzaem aen, dat men van dezen Jongeling, by verderen voortgang, iets groots mag verwachten, in ene Studie, die thans veel al niet zeer ter harte genomen word; en intusfchen, zo wel als enige andere, hare wezenlyke nuttigheid heeft; indien ze op ene behoorlyke wyze aengeleid worde. ——— Velen hebben deze foort van oefening by zommigen haetlyk gemaekt, door zich te zeer toe te leggen, op ene lastige verzameling van verfchillende lezingen, en 't wagen van losfe gisfingen ter veranderinge, of zogenaemde verbeteringe der gewoone lezinge; terwyl ze weinig werks maekten van 't nafpooren van den zin der Autheuren zelven. Dan de Heer KOPPIERS heeft, het voetfpoor van Oordeelkundige Mannen volgende, met vermydinge van dit wangebruik, zyne Tael en Oudheidkunde gewend, tot het vereischte doelwit, het beter verftaen der oude Schryveren. ——— Hy wraekt wel het gebruik der verfchillende lezingen niet, en acht het ook geenzins ongeoorlofd te gisfen naer de rechte lezing; dan hy maekt zyn hoofdwerk niet van dit gedeelte der Oordeelkunde. Hy gedraegt zich in deze zyne Aenmerkingen alleszins als iemand, dien 't boven al te doen is, om den zin eens Schryvers op te helderen, en 'er op toelegt, om de gebruiklykfte lezingen te handhaven, wanneer 'er bondige redenen zyn, om dezelven te verdeedigen, zo uit den aert der tale, als uit het bedoelde van den Schryver; terwyl hy tevens doet zien, hoe men in gevallen, daer de lezing gebreklyk of ook wel verkeerd is, dezelve, zo niet zeker, ten minfte op genoegzame gronden van waarfchynlykheid, gelukkig kan herftellen, wanneer men daer omtrent met oordeel te werk gaet. Van dit laetfte geeft hy ons boven al ene voortreflyke proeve, in de herftelling van een

een der uitmuntendste *Elegiën* van den zoetvloeienden Latynschen Dichter PROPERTIUS. — De Liefhebbers dezer Oefeninge zullen in dit Stukje, en zo ook in de verdere Aenmerkingen, overvloedige Stoffe vinden om deze Proeve met een oog van goedkeuring te beschouwen, en te wenschen dat de Opsteller langs dien ingeslagen weg voorts een goeden voortgang moge maken, tot luister der beschavende Oordeelkunde.

CAROLI ANTONII WETSTENII Leida ab obsidione Hispanorum liberata. *Lugd. Batav. apud* H. Mostert & P. Delfos, Juniorem 1771. *Absq. Praef.* 54 *pp. in quarto f. m.*

HEt kan hun, die de Latynsche Dichtkunde beminnen, niet anders dan aengenaem zyn, dat de Heer WETSTEIN zich door den Hoogleeraer VALCKENAAR heeft laten bewegen, om toe te staen, dat zyn Latynsche Dichtstuk, *Leiden van de belegering der Spanjaerden verlost*, door den druk gemeen gemaekt zou worden. Een Tafereel van een treffend onderwerp met levendige verwen gemaeld, en naer eisch der Kunst geschikt, zo dat het zelve het oog der kundigen moete treffen. Men vind toch in dit Dichtstuk ene zuivere tael, een manlyken styl, en een vloeienden dichtmaet, in welken Leidens uiterste nood, en gelukkige redding, ons, op ene recht dichtkundige wyze, die 't hart kan roeren, word voorgedragen. —— Het zelve gaet vergezeld van drie kleinere Gedichten over dit onderwerp, in navolging van de tael en trant van *Horatius* en *Propertius*; die niet minder getuigenis geven van des Autheurs bekwaemheid in 't behandelen de Latynsche Poëzye; en met het bovengemelde Hoofd-Dichtstuk t'zamenloopen, om, onder andere nuttigheden, der Jeugd tot een aenmoedigend voorbeeld, ter beoefeninge dezer aengename Kunste, te dienen.

De Hoogduitsche Spraakmeester. Volgens de nieuwe verbeeterde en vermeerderde uitgaave in 't Nederduitsch vertaald. Door ERNST ZEYDELAAR. *Te Amsterdam by* S. v. Esveldt 1772. *Behalven het Voorwerk*, 552 *bladz. in octavo.*

NAdemael het nabuurige Duitschland, in de latere jaren, een aental van Schryvers heeft uitgeleverd, welker Schriften de aendacht der leesgierigen ook onder andere Volken trekken; en men zich aldaer meer dan voorheen gezet heeft, om in de eigen tale van 't Land, of het Hoogduitsch, te schryven; zo is het leeren der Hoogduitsche sprake in onze dagen, voor hun die dezer tale vreemd zyn, van merkelyk meer belang geworden, dan men zulks wel in vroeger tyd geoordeeld heeft. Men is ook niet onledig geweest om denzulken de behulpzame hand te bieden, door hun het een en andere Onderwys in deze Tale mede te deelen; waer van verscheiden al met nut gebruik gemaekt hebben. By die genen, welken reeds voor

voor enigen tyd het licht zagen, komt thans de opgenoemde *Hoogduitsche Spraekmeester;* van welken men, zonder de vroegere Onderwyzingen te versmaden, wel zeggen mag, dat dezelve dient, om ons ene uitvoeriger onderrichting te verlenen; door de natuur dezer Sprake, in de voornaemste byzonderheden, die wetenswaerdig zyn, naeuwkeuriger te ontleden, en duidelyker te ontvouwen; des men dit Geschrift denzulken wel moge aenpryzen, die lust hebben, om zich ene grondige kennis der Hoogduitsche Sprake eigen te maken. Het behelst ene beredeneerde Spraekkonst, welke men opgesteld heeft, volgens het voorschrift der beste hedendaegsche Schryveren, en voor al met in 't oog te houden, de Spraekkonst, welke door den beroemden Hoogleeraer *Gottsched*, ten dienste der Duitschers, in 't licht is gegeven. Ook heeft het dien Heer, by allen hoog geacht, zo van wegen zyne bekwaemheid in 't algemeen, als van wegens zyne kundigheid in de Hoogduitsche tael, (ene van zyne geliefde Studien,) behaegd, deze Spraekkonst, by ene herhaelde Hoogduitsche Uitgave, na te zien, en door zyne oplettendheid te beschaven; 't welk dezen Spraekmeester geen gering aenzien byzet. ——— Men heeft zich dus in 't opstellen en verder verbeteren van dit Onderwys benaerstigd, om 't zelve zo volkomen te maken als doenlyk was; en 't levert uit dien hoofde alles, wat men gedacht heeft, dat maer enigzins kon dienen, om Vreemdelingen het taeleigen der Hoogduitsche Sprake ten klaerste voor te dragen, zo ver zulks buiten mondlyke onderrichting kan geschieden; ten einde hen in staet te stellen, om, door ene verdere beoefening der beste Schryveren, de Hoogduitsche Schriften in hunne eigen Tale gereedlyk te verstaen.

De Konst van bereiding, behandeling, bewerking en beschildering der beste soorten van Lakken en Vernissen. Door HENDRIK COCQ, *in leven Konstverlakker te Amsterdam. Te Leiden*, by A. Coster 1771. *Behalven het Voorwerk, 79 bladzyden in octavo.*

De Opsteller van dit Werkje komt voor als iemand, die in deze Konst niet ongelukkig geslaegd is, en, geduurende ene reeks van dertig jaren, veel werks gemaekt heeft, van dezelve te beoefenen; des hy niet ongeschikt geacht moge worden, om anderen deswegens lessen te geven. Zy die deze Kunst, 't zy uit liefhebbery, of als een middel van bestaen hanteren, vinden 'er verscheiden onderrichtingen in, die, zonder zwetsery, eenvoudig voorgesteld, van stuk tot stuk ontvouwd, en met het bybrengen van genomen proeven bevestigd worden; waer nevens nog gaen zodanige waerschouwingen, welken ter voorkominge van ongelukken, in 't behandelen dier sterk uitwasemende en hevig brandende stoffen, mogen dienen. ——— Vinden ervaren Kunstenaers in deze Verzameling niets, dat hun onbekend is; ze schynt echter ten minste wel geschikt, om Leerlingen tot ene goede handleiding te dienen.

HEDENDAAGSCHE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

FR. AD. van der MARCK, *JCti & Prof. Jur. Publ. Nat. Gent. Ord.* Lectiones Academicæ, quibus selecta Philosophiæ practicæ, Jurisque Naturæ capita, & præcipue officia erga Deum, pertractantur. *Groningæ apud* H. Spandaw 1771. *Absque præfatione &c.* 293 *pp. in octavo maj. formâ.*

De Hoogleeraer *van der Marck*, die het zyne alleszins poogt toe te brengen, om de zo nuttige, doch veel al jammerlyk verwaerloosde, beoefening van het Natuurlyk Recht, te doen herleven; heeft, ter algemeene bevorderinge hier van, besslooten, enige zyner Academische Lessen, gaende over etlyke *uitgekoozen Stukken van de zedelyk werkdadige Wysgeerte en 't Natuurlyk Recht*, het licht te doen zien. Het eerste Stukje, dat wy thans voor ons hebben, waer uit men 's Mans denktrant en manier van onderwyzen, rakende dit slag van Stoffen, genoegzaem kan bemerken, vervat een aental van twintig Lessen. Dezelven dienen, na ene voorafgaende onderscheidenlyke ontvouwing, van 't geen omtrent dit onderwerp in 't algemeen in aenmerking komt, wel byzonder, ter verhandelinge van *de Pligten jegens God*; ter aentooninge, hoe 't Natuurlyk Regt ons tot derzelver betrachting opleid en verplicht: en ze staen, naer 's Mans belofte, gevolgd te worden, van zyne verdere Lessen, betreffende den Kerk- en Burger-Staet.

Zy die 't Natuurlyk Recht, uit welke gronden ook, met een oog van minachting of versmading aenzien, zullen zekerlyk gebelgd zyn over 's Mans wyze van voorstellen. Doch indien ze besluiten konnen, om zyne Lessen met oplettendheid te doorbladeren, zullen ze ten minste wel dra overtuigd worden, dat 'er niets in geleerd word, 't welk enigermate kan strekken, (gelyk zommigen wel eens van de Leer van 't Natuurlyk Recht schynen te oordeelen,) om de gronden van den geopenbaerden Godsdienst te ondermynen; maer dat alles in tegendeel veel eer t'zamen loopt, om de voortreflykheid der Openbaringe te doen opmerken, en derzelver

betrachting ten ernstigste aen te dringen. Mogelyk zullen ze, indien ze dit beginnen te ontdekken, hunne denkbeelden beter met die van 't Natuurlyk Recht leeren vereffenen, tot roem van den Godsdienst, ter eere van God, en ter bevorderinge van 't heil des Menschdoms in tyd en eeuwigheid. Maer wat het gevolg hier van ook zy ten hunnen opzichte; zy althans, die reeds eenige opleiding, ter beoefeninge van 't Natuurlyk Recht, genooten hebben, en overtuigd zyn van de nuttigheid dier Wetenschap, zullen deze Lessen met gretigheid doorbladeren, en zich den tyd niet beklagen, dien ze besteed hebben, aen 't nagaen van 's Mans denkbeelden; schoon ze zyne byzondere stellingen, en gevolgtrekkingen juist niet in alle deelen konnen toestemmen; waer omtrent een ieder met omzichtigheid zyn eigen oordeel in 't werk behoort te stellen.

De Hoogleeraer vangt aen, met ene Verhandeling over het vereischte gebruik der Rede, waer van hy de noodzaeklykheid in 't volle daglicht stelt: en toont verder de uitmuntendheid der kennisse van 't Natuurlyk Recht, door te doen zien, hoe de Mensch zich heeft te benaerstigen, ter vlytige betrachtinge van die plichten, welke het Natuurlyke Recht van hem afvordert, op dat hy ter bezittinge van 't Hoogste Goed gerake. Daer aen volgt ene beschouwing van 't einde, dat God zich in 't werk der Scheppinge heeft voorgesteld, te weeten het geluk zyner schepselen, ter zyner eere: uit welke kundigheid hier der Menschen verplichting, ter bevordering van elkanders geluk, afgeleid word; waer toe de leer van 't Natuurlyk Recht ons alleszins noopt. Wyders ontvouwt de Hoogleeraer met byzondere oplettendheid zyne denkbeelden, wegens 's Menschen vryheid, en deszelfs zedelyke verplichting, zo daedlyk als lydlyk; toonende hoe wy ernstig ter harte hebben te nemen, alle beweegredenen, om het goede te zoeken, en 't kwade te schuwen; om ons in gehoorzaemheid te onderwerpen, aen 't geen de Wet der Natuure van ons eischt. Daer benevens verledigt hy zich om na te gaen, wat men te denken hebbe van 't Beginsel ter kennisse van de Wet der Natuure, en beweert, dat men 't zelve te zoeken heeft, in eene onderscheiden kennis van de overeenkomstigheid der daden met de natuur des bedryvers. Dit doet hem voorts het oog vestigen op de innerlyke zedelykheid; om te doen zien, dat de zedelykheid der bedryven, welke de Wet der Natuure vordert, niet als iets willekeurigs geacht kan worden, maar in den innerlyken aert der zaken zelven gegrond is. En hier op gaet de Hoogleeraer over, ter beschouwin-

wingé van de uitgebreidheid der beoefeninge van het Natuurlyk Regt; 't welk zich, volgens zyn oordeel, niet bepaelt, tot ene bespiegelende kennis van 't geen natuurlyk goed en kwaed is; maer ook betrekking heeft tot de daedlyke uitoefening dezer kennisse; en dus gaet over alle de deelen, zo der zedelyk werkdadige Wysgeerte, als der Christelyke zedelyke Godgeleerdheid; des hy, zyns achtens, een onbetwistbaer recht hebbe, om zyne onderwyzingen over het Natuurlyk Recht, ook over deze Wetenschappen uit te breiden. Het betoog hier van word gevolgd van ene Verhandeling over het Geweten; rakende de verplichting van ieder Mensch, om naer de stemme van het wel onderricht Geweten te luisteren; en 't geen hem te doen staet, om zyn gedrag zodanig in te richten, dat hy gemeenlyk inwendig in zich zelve, oprechtlyk, de toejuiching van zyn Geweten wegdrage.

De Hoogleeraer, dus ver de algemeene grondslagen zynet volgende Lessen geleid hebbende, schikt zich bepaeldlyk tot ene Geschiedkundige beschouwing der beoefening van 't Natuurlyk Recht, inzonderheid met opzicht tot de plichten jegens God: welk gedeelte dezer Wetenschap, gelyk het hier voorkomt, veel al, of geheel ter zyde gesteld, of niet behoorlyk in acht genomen is; staende den tyd, dat het Natuurlyk Recht Samenstelkundig onderwezen is, tot dat de beroemde *Wolff* ook dit gedeelte 'er opzetlyk toe gebragt heeft. Dit voetspoor van *Wolff* in dezen inslaende, geeft ons de Hoogleeraer eerst ene Verhandeling, strekkende om in 't algemeen te toonen, op hoedanig ene wyze de beoefening van het Natuurlyke Recht ook betrekking heeft, tot de plichten jegens God, en 't geen daer omtrent in acht te nemen staet: waer op hy verder, ene afzonderlyke verklaring en ene aendrang dier voornaemste plichten laet volgen. De plichten hier ontvouwd zyn, ene ware levendige Kennis van God; ene zuivere Liefde tot God; ene kinderlyke Vreeze, voor, en onwankelbaer Vertrouwen op God, met ene stille Gelatenheid onder zyne albestierende Voorzienigheid; ene ongeveinsde Eerbiedigheid jegens God, gepaerd met ene hartlyke Verkondiging van den Lof zynes Naems, benevens het opzenden van ootmoedige Gebeden, en erkentlyke Dankzeggingen; waer by ten laetste komt ene bereidvaerdige Gehoorzaemheid aen alles wat God bevolen heeft. Deze plichten worden hier duidelyk voorgedragen en ernstig aengedrongen, met onderscheiden voorstellingen, van den invloed, welken de kennis van het Natuurlyk Recht heeft, om den Mensch tot de rechte kundigheden dezer plichten op te leiden, en hem tot ernstige betrachtinge van dezelven te be-

wegen: het welk den Hoogleeraer ene naerstige beoefening van 't Natuurlyk Recht, zo in 't voordragen dezer plichten, als in 't geheele beloop zyner Lessen, dikwerf ten sterkste doet aenpryzen.

Zodanig ene aenpryzing der beoefening van 't Natuurlyk Regt behaegt intusschen niet aen de zodanigen, die dezelve binnen enger palen beperken; en voor al niet aen dezulken, die oordeelen dat ze gene betrekking heeft tot de Christelyke Zedelyke Godgeleerdheid. Dit beweegt den Hoogleeraer meermaels, om, behalven het geen hy deswegens opzetlyk voorgedragen heeft, by gelegenheid de zodanigen tegen te gaen, om hun de rechtmatigheid hier van onder het oog te brengen. Wel byzonder wend hy, by zodanig ene gelegenheid, nadruklyk af, de verdenking als of die Leerwyze de Openbaring onnoodig stelde; welk gedeelte wy den Lezer ter waerschouwinge nog zullen voordragen. —— De Hoogleeraer, getoond hebbende, dat men de Wet der Natuure niet in hare volle uitgebreidheid verhandelt, als men haer niet beschouwt met betrekking tot de plichten jegens God; en dat dezelven, in 't ontvouwen van de Wet der Natuure, wel uitdruklyk gade geslagen moeten worden, hecht 'er verder de volgende aenmerking aen.

Uit dit alles besluit ik, dat het gansche Natuurlyk Recht, in zyne volle uitgestrektheid, ons geheel en al aen den dienst van GOD verbind; en dat 'er geen waere Godsdienst kan zyn, dan die ons opleid tot de zuiverste beoefening en betrachting der Natuurlyke Wetten. Ene onafscheidlyke t'zamenhechting van alle de plichten, welke ons de Wet der Natuure gebied of verbied, stelt derhalve den waeren Godsdienst ganschlyk daer; en bygevolg behooren wy de Kennis van het Godlyk Natuurlyk Recht nimmermeer van de Leere van den Christelyken Godsdienst af te scheuren, maer zyn in tegendeel gehouden dezelve zorgvuldiglyk daer mede verknocht te laten gaen; indien wy Vroom en waerlyk Godsdienstig willen zyn. Immers vooronderstelt de Christelyke Zedelyke Godgeleerdheid de Kennis van het Natuurlyk Recht; ja CHRISTUS heeft de Wet der Natuure, tegen de besmetting van de verderflyke gevoelens der Pharifeen, in een zuiverer licht hervoort doen komen, en dezelve weder tot haren ouden luister gebragt; zo dat het zedelyk onderwys der Christenen niet anders zy, dan de herstelling van 't Recht der Natuure zelve. Alleenlyk komt 'er by ene melding der byzondere plichten, die ons te betrachten staen, uit hoofde van den Christelyken Godsdienst, de voorstelling der zaken die ons te gelooven zyn; waer door de-

dezelven vermeerderd worden, in gevolge der nieuwe beweegredenen, die uit het werk der Verlossinge voortspruiten: het welk onze natuurlyke verplichtingen nog sterker aendringt, maer geenszins ene *nieuwe* Zedenleer invoert, die afwykt van de onveranderlyke wetten der Natuure.

Men verdenke my echter, uit kracht dezer Stellinge, in genen deele, als of ik enigermate gedreven wierd, door den geest van *Tindal*, die, gelyk bekend is, in de Engelsche Tael een Tractaet geschreven heeft, onder den Tytel, *Christianity as old as the Creation: or, The Gospel a Republication of the Religion of Nature*; die, uit zyn denkbeeld, dat de Christelyke Godsdienst niets nieuws zou behelzen, maer alleen de beginzels van den natuurlyken Godsdienst, gegrond op de onveranderlyke Wet der Natuure, zou voordragen, godlooslyk afleid, dat de geopenbaerde Godsdienst geenszins noodzaeklyk is. Ik betuig veel eer te erkennen, dat de Christelyke Godsdienst, ter herstellinge van 't Menschdom in den staet der gelukzaligheid, noodzaeklyk is, daerom; om dat de Menschen den Natuurlyken Godsdienst ten schandlykste geschonden, en zich ten hoogste strafwaerdig gemaekt hebben, van wegens het schenden van de Wet der Natuure. Ja ik acht den Geopenbaerden Godsdienst noodzaeklyk, daerom; om dat de Wet der Natuure ene allerheiligste en onveranderlyke Wet is, welker overtreding, door een onverbreekbaren band der Natuure, de straf met zich sleept. Ik houd daer en boven den Christelyken Godsdienst noodzaeklyk, daerom; om dat 'er geen ware en bestendige gelukstaet voor den Mensch is, zonder ene vereniging van 's Menschen wil, met den wil van GOD; welke vereniging, tusschen een volmaekt heilig GOD, en snoodlyk verdorven Menschen, als Overtreders van de heilzame Wet der Natuure, volgens de Natuur der zaken, geen stand kan grypen. En eindlyk beweer ik, dat de Geopenbaerde Godsdienst noodzaeklyk is, hier toe; op dat de Menschen, langs dien weg van zaligheid, middelende Gods Genade, wedergebragt worden, tot het bewaren van de Wet der Natuure, en zich bevlytigen, om den staet der Heiligmakinge onafscheidlyk te verenigen met het werk der Verlossinge, of den staet der Genade; ten einde de stervelingen, de zonden van het Menschlyk Geslacht door den ZALIGMAKER verzoend zynde, op deze ongeveinsde handhaving, behartiging en beoefening van de Wet der Natuure, weder gelukkig worden.

De heiligheid, de wyduitgestrektheid, de onveranderlykheid en genoegzaemheid van den natuurlyken Godsdienst, word gevolglyk door den Christelyken Godsdienst niet om ver ge-

worpen; maer dezelve toont veel eer ten klaerste, hoe schandlyk de overtredingen van de Wet der Natuure geoordeeld moeten worden; hoe heilig de Wet der Natuure zy; en, met welk een onverbreekbaren band, 's Menschen gelukstaet of rampzaligheid, altoos verknocht blyft, aen de bewaringe of schendinge van de Wet der Natuure. Tevens leert ons die Godsdienst, hoe wy derhalve ten hoogste te waerderen hebben de verdienste des ZALIGMAKERS; als die de straffen van de geschonden Wet der Natuure, in de plaetse der Zondaren, ondergaen; mitsgaders, door 't volbrengen ener volmaekte gehoorzaemheid aen de Wet der Natuure, in onze plaetse, voor ons alles verworven heeft, wat wy ter zaligheid behoeven: en hoe zeer wy uit dien hoofde verplicht zyn, om deze Godlyke weldaed in dankbare gedachtenis te houden. Men behoort des, indien men de *Naturalisten* wil wederleggen, de heiligheid, de wyduitgestrektheid, de onveranderlykheid, de genoegzaemheid en volmaektheid der Natuurlyke Wetten niet te ontkennen; maer hun zulks gereedlyk toe te staen; om hun daer uit te krachtiger te betoogen, dat niemand der stervelingen de wyduitgestrekte Wet der Natuure onderhoud; dat alle stervelingen gevolglyk aen de straffen hunner overtredingen onderhevig zyn; en dus voor altoos ongelukkig staen te worden; indien de Godlyke genade ons geen weg opent, langs welken wy, onze zonden verzoend zynde, ons door 's Hoogstens hulp, weder godvruchtig mogen wenden tot een heiligen wandel, die geen plaets heeft, buiten het onderhouden van de Wet der Natuure; op dat wy, de bekommering voor al het wisselvallige afgeleid hebbende, ter ware gelukzaligheid geraken. En dit, dit zou niet hebben konnen geschieden, indien ons geen Godlyke Openbaring gegeven ware, gelyk de welgeoefende *C. M. Merkelbach* voortreflyk bewezen heeft, in ene Verhandeling, *de Jure Naturæ*, *optimo veræ Religionis Christianæ præsidio*, welke hy den 8sten Juny 1768 openlyk aen deze onze Hooge Schoole verdeedigd heeft.

Overeenkomstig hier mede laet zich de Hoogleeraer op ene andere plaets, (om dit nog by 't voorgaende te voegen,) deswegens aldus hooren.

Wanneer wy het geheele verband der zaken aendachtig overwegen, worden wy door de Natuur gedrongen, om GOD ten hoogste te verheerlyken, wegens de groote weldaden, waer mede hy ons begiftigd heeft: daer hy de orde der Natuure, door onze Zonden misvormd, door zyne Genade, in zynen eenigen Zoon geopenbaerd, weder in haer vorigen

gen luister herfteld, en ons ene Openbaring gefchonken heeft, die by uitftek beantwoord aen de onveranderlyke Wetten der Natuure. Zo de Godgeleerden, wien zulks boven al voegt, deze t'zamenftemming der *Natuure* en der *Genade* meer inzagen, grondiger kenden, en in 't openbaer betoogden, 't zou, (des ben ik volkomen overtuigd,) onzen Godsdienst by 't Menschdom meer eerwaerdig maken: *Atheïsten*, *Deïsten* en *Naturalisten*, benevens ander gemeen flach van menfchen, zouden dan geen aenleiding meer vinden, om den Christelyken Godsdienst een befpotlyken draei te geven. Maer tot nog heeft ene grove onkunde van het Recht der Natuure te wegen gebragt, dat zommige Godgeleerden de onderwyzing van dat Recht, welks heiligheid ja Godlykheid zy niet indenken, met ene lage verachting, zelfs openlyk op den gewyden Stoel, verfmadelyk behandelen, en 't gebruik der Reide afraden, op dat zy de waerdigheid der Openbaeringe des te meer zouden fchynen te verheffen; als of een byziende, die een gebrek aen 't gezicht heeft, zich het ene oog moest laten uitfteken, op dat hy met het andere te fcherper zoude zien. Door dit onvoorzichtig beleid, (op dat ik niet iets harders zegge,) maken zy de menfchen, die een afkeer van onzen Christelyken Godsdienst hebben, fteeds nog afkeeriger van denzelven; des zy door dit hun onzinnig gefchreeuw veroorzaken, dat de zogenaemde *Vrygeestery* zich dieper in veler boezem inwikkelt. Ter verdere afwendinge van dit kwaed nu is 'er, myns oordeels, geen beter middel, dan dat men zich benaerftige, om een bondiger zedelyk onderwys, op de vaster gronden der Natuure zelve gevestigd, het Menschdom in te prenten; op dat de Menfchen leren, *naer de Natuur te leven*, ten einde zy *deelgenooten der Godlyke Genade worden*. Hy toch die de Menfchen van dwaling zal overtuigen, moet zyn onderwys naer de Menschlyke Natuur fchikken; en niets is overeenkomftiger met de Menschlyke Natuur, dan het Recht der Natuure zelve: die dit verfmaed houd even daer door op een *Redelyk* Wezen te zyn, en gaet over tot den Rang van 't redeloos gedierte. Dit onderwys leid ons, op ene verplichtende manier, tot het onderzoeken van den *Christelyken* Godsdienst, welke met de *Natuur* overeenftemt; en beweegt ons om denzelven, na een wel ingericht onderzoek, ten ernstigfte te omhelzen: waer ommen wy op betere tyden hoopen!

Redenkundige en Schriftuurlyke Gedagten over het Einde der Waereld. Door J. E. SCHUBERT, *Abt van Michaëlstein enz. Na den tweeden Hoogduitschen Druk vertaald. Door* A. F. KLENKE. *Te Amsterdam by* A. Eichhorn, 1771. *Behalven het Voorwerk* 158 *bladz. in gr. octavo.*

TOt de Beschouwing der *laetste Tyden*, waer toe de Hoogleeraer *Schubert* zich byzonder verledigd heeft, behoort, zekerlyk de overweging van het *Einde der Waereld;* des dit Stukje zeer wel voege, by de voorgaenden, die den Nederduitschen Lezer, ter bespiegelinge van deze onderwerpen, in onze Tale zyn medegedeeld; te meer daer de wyze van uitvoering eenstemmig is, met die welke de Hoogleeraer in zyne andere Stukjes gehouden heeft.

Zyn Hoogeerwaerde bepaelt zich hier in de eerste plaetse, om te bewyzen, dat de Waereld een einde zal hebben, of dat de Waereldsche Lichamen zullen t'ondergaen; zo dat de Aerd- en Waterbol, dien wy menschen bewoonen, en insgelyks de overige Waereld-lichamen, zullen ophouden te zyn, in de tegenwoordige hoedanigheid, orde en inrichting. Aen dit betoog hecht hy verders ene overweging der vrage, of de Waereld vernietigd, dan of dezelve slechts veranderd zal worden? En 't komt hem voor, dat 'er meer gronds zy voor 't laetste dan voor 't eerste, 't welk hem doet beweren, dat de Ondergang der Waereld enkel in ene verandering van het Waereldgestel, en niet juist in ene geheele vernietiging, bestaet. Hier by komt voorts nog een onderzoek naer den tyd van dit einde der Waereld, en de hoedanigheid, welke de Waereld, na die groote verandering, verkrygen zal; welke twee onderwerpen de Hoogleeraer met zeer veel omzichtigheid behandelt; daer hy van oordeel is, dat men den tyd niet kan bepalen; en dat men zich van de aenstaende gesteldheid der Waereld niet meer dan een zeer algemeen begrip kan vormen; dewyl men tot gene zekere kennis van derzelver byzondere eigenschappen kan komen. ——— In 't onderzoek naer den tyd van 't einde, brengt de Hoogleeraer onder anderen zyne bedenkingen, wegens het gevoelen, dat het einde der Waereld met het afloopen van zesduizend jaren bepaelt, te berde; en dewyl dit gevoelen, hoe weinig gronds het ook hebbe, vry algemeen is, zo achten wy 't der moeite wel waerdig, het hoofdzaeklyke van 's Mans tegenbedenkingen te melden.

Men

Men wil dat dit gevoelen van ouds her in de Joodſche Kerk heeft ſtand gegrepen, en 't is zeker dat het by de Oudvaders der Christelyke Kerke zeer veel ingang gevonden heeft; dan de vraeg is, op wat grond? Dit nagaende ziet men, dat men, buiten ene oude Joodſche overlevering, op welker echtheid geen ſtaet te maken is, deze bepaling vestigt, op de *zesdaegſche* Schepping der waereld, vergeleken met de woorden van den Pſalmist, dat *duizend jaren by den Heer als één dag zyn*. En de Eerwaerde POLEMAN heeft, in zyne *Betrachtingen over den op Aerde geopenden Hemel*, deze gronden uitgebreid, om aen dit gevoelen zo veel waerſchynlykheids te geven, als hem mogelyk was. De Hoogleeraer SCHUBERT, dit alles breeder voorgedragen hebbende, vervolgt daer op indezervoege.

„ Het geheele bewys beſtaat hier in. *Wanneer duizend jaaren by God even zo veel zyn als één dag, wanneer God door de dagen van de Schepping der Waereld, de duurzaamheid derzelve heeft willen afbeelden, wanneer het van God zo dikwils verkooren en verordineerde zestal der dagen en jaaren zyn opzicht op den tyd der onderhouding dezer Waereld heeft, dan volgt daar uit, dat de Waereld zes duizend jaaren ſtaan zal.* Zal het beſluit zeker zyn, dan zal men niet ſlegts de drie ſtukken, die men als voorwaarden aanneemt, maar ook de regtmaatigheid van het gevolg ontegenzeglyk moeten bewyzen. Maar indien het ſlegts waarſchynlyk zal zyn, dan zal het gevolg zyne regtmaatigheid moeten hebben, en eenige van die ſtukken, die als voorwaarden worden aangenomen, hunne zekerheid moeten behouden".

„ Onder deze voorwaarden is de eerſte, *dat duizend jaaren by God even zo veel als één dag beteekenen*. Ik ſtem toe, dat dit een ſpreekwyze is, die in de Heilige Schrift gebezigd wordt. Want 'er ſtaat in den XC Pſalm: *Duizend jaaren zyn voor U, gelyk de dag, die gisteren verleden is, en als een nachtwake.* Maar ik twyfel of deze woorden eigentlyk naar de letter moeten verſtaan worden. Ik geloof veel meer, dat ik ook wel uit hoofde derzelven zou kunnen zeggen, dat tien duizend jaaren voor God zyn, gelyk de dag, die gisteren verleden is. Want de Dichter en Opſtelder van dezen Pſalm wil inderdaad niets anders dan de onveranderlyke Eeuwigheid van God voorſtellen. Hy wil toonen, dat voor God alle dingen tegenwoordig zyn, en dat hy de Waereldſche Gebeurteniſſen ten aanzien van zich zelven niet in voorledene, tegenwoordige en toekomende verdeelt, gelyk de menſchen gewoon zyn te doen. Hy wil de

 men-

menschen te kennen geeven, dat God de jaaren en dagen niet op die wyze telt, gelyk de menschen, en dat Hy nooit zegt, dit of dat is reeds voor lang geschied. Elk die de moeite wil neemen, om het oogmerk van dit Dichtstuk en den zamenhang der woorden te onderzoeken, zal bevinden, dat myn Verklaaring niet ongegrond is. Ook kan zy onmogelyk anders ingericht worden, wanneer men de zaak volgens de Rede beschouwt. Waarom noemen wy eene Gebeurtenis een verledene, en waarom zeggen wy, dat deze zaak reeds langer geleden is, dan die? Doet men 't niet alleen daarom, om dat toen, wanneer het zogenoemde verledene geschiedde, onze toestand van het tegenwoordige was onderscheiden, dewyl ons sedert dien tyd, waar in dit gebeurde, meer veranderingen zyn ontmoet, als wy sedert dien tyd bemerkt hebben, toen dat geschiedde? Doch daar uit zal men kunnen besluiten, dat een Weezen, dat geene verandering onderhevig is, ten opzichte van 't welke niets is gebeurd, niets voor lang of kort kan houden, maar veel eer alles voor tegenwoordig moet achten. Immers nu weeten wy, dat God een onveranderlyk Weezen is; deshalven kan men niet zeggen, dat eenige tyd, die ten opzichte van ons is verloopen, ook ten aanzien van Hem vergaan zy. Maar zoude God inderdaad de verloopen duizend jaaren even zo aanzien, als wy den dag, die gisteren is verleden, zoude Hy de verloopen twee, drie, vier duizend jaaren even zo aanzien, als wy twee, drie, vier dagen die vergaan zyn, dan moest Hy ook inderdaad ten aanzien van zich zelven eenige Gebeurtenissen voor verledene, eenige voor ouder, en eenige voor jonger houden. Maar dit strydt met dat gene, 't welk ik kort te vooren van God bewezen heb. Wanneer men derhalven leest, dat *duizend jaaren by God zyn, gelyk de dag, die gisteren is verleden*, dan moet men het niet eigentlyk en naar de letter verstaan, maar veel meer in 't algemeen aldus verklaaren, dat God de tyden zo niet rekent, als de menschen gewoon zyn te doen, maar dat by Hem in tegendeel alles bestendig tegenwoordig is.

„ De tweede voorwaarde is even zo onzeker, als de voorgaande valsch is. Men zegt, *de zes dagen der Scheppinge beteekenen den tyd, die tot de onderhouding der Waereld is besloten*. Maar waar uit wil men dit bewyzen? 't Is waar, God heeft geen zes dagen tot de Schepping noodig gehad. Het was Hem even zo ligt, een zo heerlyk en volmaakt werk in een enkel oogenblik, als in zes dagen te maaken. De keuze wegens den tyd, dien Hy met de Schepping toebragt, berustte op zyne vryheid. En dewyl Hy nooit zonder een genoegzaa-

zaamen grond iets doet, zo zal ook zyne Wysheid tot deze verkiezing der zes dagen hoogst gewigtige oorzaaken hebben gehad. Maar wat ſterveling zyn ze bekend! Of, waar uit wil men bewyzen, dat deze zes dagen juist zes duizend jaaren zullen beduiden! Waarom kunnen zy niet even zo wel zes millioenen jaaren beteekenen, of op het getal der jaaren in 't geheel geen doel hebben, maar uit een anderen grond verkoozen zyn! Op het getuigenis, ontleend uit de Godlyke Openbaaring, dat by God duizend jaaren gelyk één dag zyn, kan men zich niet beroepen, want deze woorden moeten anders worden verſtaan. Gelooft men dat zy behalven haaren eigentlyken zin ook eenen *mystieken* of verborgen hebben, dan moest de Heilige Geest ergens de beteekenis daar van hebben aangetoond. De enkele gelykheid, die men tusſchen de zes dagen der Scheppinge en de zesduizend jaaren bybrengt, ſtemt niet juist zo naauwkeurig met den tyd overeen, en is buiten dien ook wat verre gezogt (*). De tyd van de Schepping der Waereld tot op den Zondvloed zal omtrent 1600 jaaren uitmaaken; de tyd van den Zondvloed tot op Abraham beloopt ſlegts 400 jaaren; de tyd van Abraham tot op Koning Saul bedraagt tusſchen 600 en 700 jaaren; de tyd van Saul tot op Christus ſluit omtrent 900 jaaren in; de tyd van Christus tot op de Hervorming beſtaat in meer dan 1500 jaaren. Derhalven kan men juist niet beweeren, dat 'er alle duizend jaaren geduurig iets byzonders en buitengewoons is voorgevallen, indiervoegen, dat God in elke duizend jaaren een werk zoude gedaan hebben, waar mede hy niet alleen dit zoude hebben vervuld, maar ook niets van het zelve in de volgende duizend jaaren laaten invloeijen. Ook ſchynen my de gebeurtenisſen dezer zes duizend jaaren eenigzins gedwongen te zyn, wanneer men ze met de werkingen der Scheppinge wil vergelyken. Met één woord; ware het niet, dat men den Text had, dat duizend jaaren by God gelyk één dag zyn, dan zoude ik geheel niet kunnen zien, met welken grond men uit de zes dagen der Scheppinge dit voorbeeld wilde opmaaken.

„ 't Is waar, dat God wyze oogmerken moet gehad hebben, waarom Hy de waereld haare gedaante van tyd tot tyd en inzonderheid in zes dagen heeft gegeeven. Maar zoude het

(*) De Hoogleeraar heeft hier mede het oog, op de verdeeling van de zesduizend jaaren der Waereld, en de vergelyking van 't voorgevallen in ieder duizend jaar, met het werk der Scheppinge op ieder der zes dagen, zo als de Eerwaerde POLMAN dit voorgeſteld heeft.

het niet mogelyk zyn, andere te vinden, dan juist deze, die den ouderdom der Wereld zoude hebben voorgesteld! Wanneer ik in 't algemeen aanmerk, dat God de waereld al langzamer hand heeft doen worden, en ten laatsten eerst den Mensch geschapen, dan zie ik hier een sterk bewys der Godlyke Voorzienigheid. God bereidt den Mensch alvoorens zyne wooning, Hy voorziet dezelve met alle noodwendige behoeftens, die de mensch tot onderhouding zyns Levens, tot zyn gerief, tot zyn vergenoegen en tot zyne gelukzaligheid konde eischen. Daar op doet Hy denzelven in de Waereld komen, en toont hem een werk, 't welk zo wel van de Wysheid en Almagt, als van de Liefde, Goedheid, en Voorzienigheid des Scheppers oogenschynlyk getuigt. Dit is ongetwyfeld eene leere voor alle menschen, die zich met ontelbaare zorgen ter onderhoudinge van dit leven kwellen. Gelyk Adam het geheele menschlyke Geslacht in de eerste tyden verbeeldde, zo moet elk mensch daar uit leeren, dat God hem alles, wat hy geduurende zyn geheele leven van nooden zal hebben, alvoorens bestemd en toebereid heeft, eer hy in de Waereld is gebooren. Maar de oorzaaken, waarom God juist zes dagen en niet meer of minder over de werken der Schepping heeft toegebragt, zyn ons tot op dit uur loutere geheimnissen. Eene van dezelve weeten wy, en dewyl deeze in de Heilige Schrift zelve gegrond is, zo moet zy meer gelden, dan alle de overigen. Zy bestaat daar in, dat de mensch, die buiten dien moet trachten God gelykvormig te worden, uit het voorbeeld zyns Scheppers gehouden is te leeren, zes dagen met de werken van zyn beroep toe te brengen, en den zevenden dag Gode alleen te heiligen. Dit was de oorzaak, op welke God zelf zich beriep, toen het werk der Schepping voleindigd was. En uit dezelfde oorzaak geboodt hy ook den Jooden, den zevenden dag te vieren. Men zegge niet, dat het oogmerk, om de tyden van den Arbeid en des Godsdiensts af te beelden, niet zo gewigtig zy, dat het God had kunnen bewegen, deswegen een zeker getal van dagen tot het werk der Schepping te verkiezen. Want ik houde het voor veel gewigtiger, als het voorneemen, om de duurzaamheid en den ouderdom der Waereld daer door bekend te maaken. Gene heeft eenen onmiddelbaaren invloed in de verheerlyking der Lere Gods, die het voornaamste doelwit der Schepping is. Maar deze konde tot niets meer dienen, dan om de nieuwsgierigheid der Menschen te voldoen. En behalven dit alles kan ik niet zien, dat het den menschen tot hun voordeel zou verstrekken, dit verborgen Eindperk der tyden voor af te weeten.

„ Het

„ Het van God anders (*) verordineerde zestal der Dagen en Jaaren is in 't algemeen betrekkelyk op de zes dagen der *Schepping*. Want toen God den zevenden Dag te vieren gebood, voegde Hy 'er uitdrukkelyk deze oorzaak by, dat Hy in zes dagen de Waereld had geschapen, en op den zevenden gerust. Veelligt heeft Hy ter zelfder oorzaake, wyl men zes dagen arbeiden, en op den zevenden rusten zou, geboodén, het Land in 't zevende Jaar onbezaaid te laaten liggen, en eenen Knegt in het zelfde Jaar vry te laten. Indien nu de zes dagen der Schepping de zes duizend Jaaren der Waereld beteekenden, zo konde ik ook het anders verkooren zestal als een voorbeeld daar van aanzien. Maar in zo verre het eerste onzeker is, zo schynt my dit nog veel onzekerder te zyn.

„ Dewyl men dan van deze Voorwaarden, onder welke men beweert, dat de Waereld zes duizend Jaaren staan zal, geene kan bewyzen, maar de eene valsch, de andere onzeker, en de derde nog onzekerder is, zo kan men dit naauwlyks met eenige waarschynlykheid vermoeden. Derhalven zal ons niet slegts de Dag en 't Uur, maar ook het Jaar van de verstooring der Waereld zo lang verborgen blyven, tot dat het Einde der Waereld 'er inderdaad is".

(*) Dit ziet op de derde voorwaerde; of de stelling van den Eerwaerden POLEMAN, dat God, in 't bepalen van zes dagen arbeidens, zes jaren bebouwens der Aerde, en zes jaaren dienens der knechten; een voorbeeld heeft willen geven van den tyd; die tot de onderhouding der Waereld bepaeld is.

Drie Leerredenen over de Voorzienigheid, naar het Fransche van den Wel-Eerwaarden Heere JEAN SCIPION VERNEDE, *Bedienaar des Godlyken Woords in de Waalsche Gemeente te Amsterdam. Te Amsterdam, by* Z. Chatelain en Zoon 1771. *In groot octavo* 174 *bladzyden.*

HEt gewichtig Leerstuk der Godlyke Voorzienigheid, niet zelden, of schandlyk veronachtzaemd door ondankbare menschen, of jammerlyk verduisterd door zulken, die vermaek schynen te scheppen in ingewikkelde bepalingen en netelige onderzoekingen, word hier, door den Eerwaerden *Vernede* aen aller opmerkinge en betrachtinge voorgesteld; als mede op ene beknopte wyze zeer duidelyk ontvouwd en betoogd. De eerste Leerreden behelst, na een kortbondig voorstel van den in-

inhoud der Textwoorden Gen. XXII. 14; *Daarom heden ten dage gezeid word: „ op den berg des HEEREN zal 't voorzien worden": enige voorafgaende grondbeginsels, en voorts een betoog van de Voorzienigheid in 't algemeen. Hier op schikt zyn Eerwaerde de tweede Leerreden, ter overweginge van de twee hoofdgevoelens over dit onderwerp; zo van hun, die oordeelen dat God onophoudlyk bezig is, omtrent alle zyne werken, om ze te onderhouden en te bestieren; als van hun, die gelooven dat God hen, door de eigen daed hunner scheppinge, bekwaem gemaekt heeft, om aen zyne oogmerken te voldoen, zo lang zy in wezen zouden blyven. En zyn Eerwaerde legt het 'er in dezen op toe, om te toonen, dat deze gevoelens elkander niet tegenspreken, maer zich volkomen vereenigen in zyne stelling, welke deze is. „Dat GOD het gevoegelyk geoordeeld hebbende, dat onze waereld, (met betrekking tot het geen 'er toebehoort, tot haare geheele duurzaamheid,) zou bestaan, dit ook van alle eeuwigheid krachtdaadiglyk heeft gewild: dat Hy haar, op het door hem bepaalde oogenblik, ook zodanig heeft geschapen: en dat het, zedert, deeze eeuwige, altoos dezelfde, altoos werkdaadige Wil is, welke wy Zyn Voorzienigheid noemen". Voorts doet zyn Eerwaerde ons opmerken, hoe dit denkbeeld van de Voorzienigheid, eenstemmig met de tael der Heilige Schryveren, strekt om een aental van zwarigheden betreffende dezelve uit den weg te ruimen, en wel byzonder dient om ons aen te toonen, binnen welke palen wy onze navorschingen van de Godlyke Voorzienigheid hebben te beperken; om nutlooze nasporingen te vermyden, en ons te bepalen tot zodanigen, die eigenlyk voor ons geschikt, welvoegelyk en heilzaem zyn. Ten laetste verledigt zich zyn Eerwaerde in zyne derde Leerreden, ter bepaelder ontvouwinge van 't onderscheiden begrip, dat men zich te vormen heeft, van Gods Voorzienigheid; 't welk hy, na ene beknopte ontvouwing zyner denkbeelden, dus kortlyk voordraegt.

„ De Voorzienigheid is eigenlyk die zorge, welke GOD neemt, omtrent deeze Waereld: en deeze Voorzienigheid is":

„ —— Of *Algemeen*; wanneer zy handelt volgens de Natuurwetten; en dit is GODS *middelyke tusschenkomst*".

„ —— Of zy is *Byzonder*; wanneer zy niet handelt volgens deeze wetten, echter zonder dat wy dit weeten; zonder dat wy uit ons zelven hieromtrent iets meer konnen doen dan vermoeden; en dit is GODS *onmiddelyke tusschenkomst*".

„ —— Of

„ — Of zy is *Wonderdaadig*; wanneer wy verzekerd zyn, dat zy handelt strydig met deeze wetten. Dit is het geen sommigen *de nog onmiddelyker tusschenkomst* van GOD noemen; niet op zichzelven, maar alleen met betrekking tot de zekerheid die wy 'er van hebben".

„ Eindelyk is de Voorzienigheid niets anders dan de eeuwige, altoos dezelfde, en altoos werkdaadige wil van GOD, makende de geheele bestaanlykheid van onze Waereld; dierhalven is het zeker, dat zy zo wel de *Onderhouding* als de *Bestiering* der Waereld in zich bevat. Eene Onderhouding en Bestiering, die wy, naer de bekrompenheid van onze uitzichten, onderscheiden; hoewel zy in GOD geen verschillende handelingen zyn, maar alleenlyk de algemeene, aanhoudende en bestendige uitvoering van Zynen geheelen raad".

De Eerwaarde *Vernede* ontvouwt dus in deze Leerredenen de Leer der Voorzienigheid op een zo geleidlyken en bevatbaren trant, met aentooning van 't gebruik dat men 'er van behoort te maken, dat zyne voorstellingen ene herhaelde lezing waerdig zyn.

Verhandeling over Heb. XIII: 7. Door D. Grensteen, *Proponent in de Gemeentens toegedaan de onveranderde Augsburgsche Belydenis in de Nederlanden. Gedrukt voor den Autheur. Te Amsterdam by* A. Eichhorn, 1771. *Behalve de Voorreden* 35 *bladz. In groot octavo.*

ENe Verhandeling, ter nagedachtenisse van den beroemden overleden Leeraer HERMANUS VAN GAREL. Men ziet 'er des Proponents welmenendheid jegens diên Leeraer in; doch wy durven hem niet aenmoedigen, om zich, gelyk hy ten oogmerk heeft, „ daar het hem niet vry staat alhier in het openbaar te spreeken, naderhand met zulke en diergelyke zaaken bezig te houden".

De zoekende Heyden na ware Christenen, in het midden der Christenen, en dezelve eindelyk gelukkig vindende. Ten algemeenen stichtinge ontworpen, door ARNOUT WESENFELD, *Phil. Prof. & Conf. Francof. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Amsteldam, by* H. Vieroot, 1771. *Behalven het Voorwerk* 152 *bladz. In octavo.*

EEn leerzaem praktikael geschrift, dienende om de Christenen onder het oog te brengen, hoe jammerlyk het hoog-

hoognoodige praktikale veel al onder hen verwaerloosd worde. Een geschrift van die natuur, schoon de Autheur zyne byzondere denkbeelden rakende den Godsdienst hebbe, die men met oordeel kan beproeven, kan van ene algemene nuttigheid wezen; voor zo ver zyne klachten maer al te gegrond zyn, en 't voorgestelde verder uitlope, op *dat onderwys van Gods zaligmakende genade*, 't welk ons *leert de godloosheid en de waereldsche begeerlykheden te verzaken, matig, rechtvaardig en Godzalig te leven in deze tegenwoordige Waereld: verwachtende de zalige hoop en verschyning der heerlykheid des grooten Gods, en onzes Zaligmakers Jesus Christus: die zich zelven voor ons gegeven heeft; op dat hy ons zoude verlossen van alle ongerechtigheid, en zich zelven een eigen volk reinigen, yverig in goede werken*, naer luid van Tit. II: 11—14.

Naauwkeurig onderwys in de Vroedkunde; door JAN DE REUS, Stads Vroedmeester te Harlingen, en gewoon Heelmeester van het Ed. Mog. Collegie ter Admiraliteit in Friesland. *Met eene Voorreden van den Heere* PETRUS CAMPER, Hoogleeraar in de Genees-Ontleed-Heel-en Kruidkunde op 's Lands Hooge Schoole van Groningen en Ommelanden, enz. enz. *Te Amsterdam, by* P. Conradi, *te Harlingen, by* F. van der Plaats *en* Junior, 1771. *Gr. Octavo*, 101 *bladzyden.*

Dit Werk vervat, in een kort en beknopt Zaamenstel, de voornaamste zaaken welken in de Vroedkunde moeten geweeten en in acht genomen worden. Men vindt geen Voorreden of Berigt van den Schryver, voor het zelve, van eenige byzondere reden of oogmerk van dit zyn schryven. Veel jaaren deeze konst geoefend hebbende, heeft hy, waarschynlyk, ondervonden, dat de Vroedvrouwen, in 't algemeen, mogelyk ook Heel- en Vroedmeesters, ten platten lande, wat te weinig kundigheid hadden om hier in, met veiligheid voor zwangere vrouwen en kinderen, te werken, en haar hierom wel een kort Onderwys aangaande de voornaamste verrigtingen in handen willen stellen. Hoe het zy, ten minsten is dit Werkje zo geschikt dat het tot een dergelyk einde zeer bekwaam is. Het is in verscheide Hoofdstukken afgedeeld. In eenigen der eersten worden algemeene zaaken, welken in alle Verlossingen te pas koomen, verhandeld; dan gaat de Heer DE REUS over tot de Natuurlyke, Moeilyke en Tegennatuurlyke Verlossingen, en wyst, met naauwkeurigheid, aan, wat in elk der zelve is

aan-

aanmerken en waargenomen moet worden. Hier na spreekt hy van Tweelingen, toevallige Beletzelen der Verlossinge, Ontydige geboorten, Vroegtydige geboorten, Valsche zwangerheid, het Breeken der vliezen, en besluit met een nodige Waarschouwing over de Uitzakking van de Natuurlyke deelen, en het Klisteeren.

Alhoewel nu alles kort wordt afgehandeld, en het Werkje hierom te behaaglyker, en, waarschynlyk, ook van te grooter nuttigheid zal wezen, laat de Schryver echter niet na op sommige dingen, welken van wat meer dan gemeene aangelegenheid zyn, eenigzins langer stil te staan, en die wat uitvoeriger te verhandelen. Tot een voorbeeld hier van kan strekken zyne aanmerking over de Heilig-en Zitbeens-banden, waar van hy de beschryving opgeeft met de woorden van den Hoogleeraar CAMPER, in deszelfs Verhandeling voor het Werk van MAURICEAU. „ De kennis van deeze banden", zegt de Heer DE REUS, „ is te noodzaaklyker, om dat een ieder hier kan zien, dat traage Verlossingen, byzonder in bejaarde Vrouwspersoonen, niet zo zeer door de onbeweeglykheid van het Staartbeentje, gelyk VAN DEVENTER en anderen hebben gemeend, als wel door de styf-en taaiheid deezer Banden ontstaan".

Vry uitvoerig en naauwkeurig is hy ook over het Onderslaan, zo aangaande de wyze van dit te doen, als wat men hier door al of niet kan ontdekken. „ Hoofdzaaklyk", zegt hy; „ leert men door het onderslaan, of eene Vrouw zwanger is; Of de Verlossing naby of verre af is; Of 'er valsche dan waare Vlaagen zyn; Of de Vrouw eenen ligten, of zwaaren arbeid zal hebben; Hoe het kind, wel, dan kwaalyk gelegen zy; Of de Moedermond scheef, of regt is; Wanneer men buiten den gewoonen tyd moet verlossen; Ook, of men al, of niet moet verlossen, en op welk eene wyze; Hoe somtyds eene zwaare geboorte voor te komen; Eindelyk kan men, nevens andere tekenen, by een verdagt Vrouwspersoon of zy gekraamd hebbe, de zekerheid hier door verneemen". Hier op erkent de Schryver de twyfelagtigheid en onzekerheid van uit zodanig eene ondertasting alleen te besluiten, of een' vrouw zwanger is dan niet, en haalt voorbeelden aan welken de bedrieglykheid hier van getoond hebben. MAURICEAU, zegt hy, verhaalt twee gevallen van vrouwen die gehangen waren geweest, en welken by het openen zwanger werden bevonden, de éene van een kind van vyf, en de andere van vier maanden; schoon de vrouwen van te voren door Heelmeesters en Vroedvrouwen waaren onderzogt geweest. Aanmerklyk is het geval van de beroemde Vroedvrouw JUSTINA DITRICHS-

SIEGEMUND, die van zich zelve getuigt, dat zy, op het een-en-twintigste jaar haars ouderdoms, van alle Vroedvrouwen wierdt zwanger geoordeeld, en als men haar de veertig weeken hadt uitgerekend, zoude zy moeten baaren; de Vroedvrouwen oordeelden zelfs dat het kind wel stondt, en zy was dus 14 dagen door vier Vroedvrouwen op de Pynbank gehouden, schoon 'er geen kind was.

„ Het is my gebeurt", zegt de Schryver; „ als ik tot hulp van eene Vroedvrouw verzogt werd, om eene baarende Vrouw te verlossen, dat ik by het Onderslaan ontdekte dat 'er geen Kind was". Voorts toont hy, met naauwkeurigheid, hoe het Onderslaan moet en kan geschieden om zodanige misslagen te vermyden, en zich van andere omstandigheden, nevens of voor de Verlossing gaande, te verzekeren; waar onder hy ook brengt de scheeve ligging van de Baarmoeder, en, by deeze gelegenheid, zich hier over eenigzins uitbreidt: „ De scheefte wordt hoofdzaakelyk op vierderleie wyze gesteld; voor, agter, en naar de regter en slinker zyde gekeerd; waar uit de overige kwaade leggingen zyn op te maaken: naamelyk wat meerder, of minder voor, agter, of zydwaards: zo de bodem der Lyfmoeder wat veel voor over hangt, dan staat de *Mond* naar agteren, wat hoog naar het heiligbeen gekeerd; indien de bodem naar den rug en Lendenen legt, dan is de *Mond* voorwaards by het Schaambeen: is de bodem in de regter zyde, dan vindt men den *Mond* in de linker, en in de linker zyde, dan wyst de *Mond* naar den regter kant. Ik heb de scheeve legging van de Lyfmoeder en derzelver *Mond* hier by geplaatst, om dat VAN DEVENTER, en veelen, die deezen kundigen man hebben gevolgd, zulks als de voornaamste oorzaak tot zwaare, langduurige en gevaarlyke Baaringen hebben beschouwd. Ik kan in waarheid zeggen, daar omtrent geene merkelyke verhinderingen vernomen te hebben, dan alleen in een zeer verre overhangenden buik, daar de *Moedermond* naar agteren wyst. Agterwaards kan de Lyfmoeder niet verre overhellen om den ruggegraat, ten zy dat dezelve eene geheel tegennatuurlyke gedaante hadde aangenomen. Het scheef staan van den Lyfmoedermond, naar de regter of slinker zyde, tot merkelyke verhinderinge in de verlossing, heb ik noit vernomen".

De tegennatuurlyke Verlossingen worden met naauwkeurigheid en behoorlyke onderscheiding verhandeld, waar in wy den Schryver niet zullen volgen. Na dit alles en tot aan het einde genaderd zynde, heeft de Heer DE REUS nog een Hoofdstuk, *over de Vliezen en de manier om dezelve te breeken.* Het breeken der Vliezen, zegt hy, is een stuk

van

van veel belang, en by weinige Vroedvrouwen recht bekend. „ By natuurlyke verlossingen ontdekt men, in 't gemeen, dat de vliezen, zo door de persing van het water, als anderzins, komen neder te zakken, voor, en in den *Mond* der Lyfmoeder. Dan zegt men, *het water groeit*; vervolgen zakt het door den *Mond*, die hier door op eene allergemaklykste wyze verwyderd wordt". Hier op wordt getoond, dat men uit de gedaante waar in zich deeze Vliezen laaten betasten, gissing kan maaken wegens de legging der kinderen, of wat deel zich aanbiedt, —— en vervolgens, dat de Vliezen van verschillenden aart zyn: eenige zyn dik en taai, en breeken niet schielyk, andere gemaatigd; nog andere zyn teder en dun, breeken te vroeg, en maaken de Verlossing moeilyk. —— Meesten tyd breeken ze van zelfs. —— „ By natuurlyke Verlossingen, in 't algemeen genomen, (enkele uitgezonderd) moet men de vliezen niet breeken, alzo de Moeders en kinderen daar door veele ongemakken bekoomen". —— Men breekt de vliezen die zeer dik zyn, daar de *Mond* genoeg verwyderd, en des kinds hoofd laag gezakt is in de schede, op dat het niet met geweld met vliezen en al koome uit te zakken, of dat 'er eene hand, of navelstreng, tusschen inschiete. Hier kan men de verlossing door het breeken der vliezen verhaasten. In zommige miskraamen, vroegtydige of voldraagene geboorten, het kind gekeerd zo als het wil, daar de *Moedermond* geopend is, en verzeld met zwaare Bloedstortingen, moeten de Vliezen gebrooken worden". Hier wordt nog bygevoegd: als het kind met den buik voorkoomt, met uitzakking van de navelstreng; als een' hand met de Vliezen diep nederzakt; als een of beide voeten met de vliezen nederzakken; als het kind met de borst, den hals, de punt van den schouder, of den rug-voorkoomt enz. „ De wyze van het breeken der vliesen geschiedt onderscheidenlyk, wanneer dezelve styf gespannen, of slap zyn. In het eerste geval moet men niet sterk met de vinger op dezelve drukken, op dat de vinger, of vingers, niet schielyk doorschieten, en het kind meer of min beleedigd, en de Vroedvrouw verschrikt worde; maar men strykt gestaadig met den nagel van den voorsten vinger op- en nederwaards, tegen de gespannen vliezen, tot dat ze breeken: zulks niet willende gelukken, dan bedienen eenigen zich van een korrel grof zout, dat geen kwaad kan doen; anderen van de punt van een mesje, schaar, speld of naald; doch alle deeze harde en scherpe

werktuigen behooren van de Vroedvrouwen niet gebruikt te worden. Daar de vliezen slap zyn, vat men dezelve tusschen den voorsten vinger en den duim, met den nagel van den duim tegen den voorsten vinger, daar de vliezen op rusten, wryvende dezelve met den nagel van den duim, tot datze breeken; wel zorg draagende dat men de vliezen niet naar zich trekke, op dat de nageboorte niet los raake, en dus eene bloedstorting koome te verwekken".

Uit het gezegde blykt genoeg dat hier een bekwaam, schoon beknopt, zaamenstel der Vroedkunde byéén gevonden wordt. Wy zullen dit Berigt besluiten met de aanpryzing van den Hooggeleerden CAMPER, in zyne Voorreden waar mede hy dit Werkje vereerd heeft. Dus spreekt hy:

„ Wanneer ik in overweeging nam hoe de beroemde VAN DEVENTER, en in het byzonder DENYS, uitmuntende Werken over de konst om Vrouwen te verlossen, gegeeven hadden, en verscheidene anderen, waar onder ik my zelven rekenen moet, gepoogd hadden onze Landsgenooten meerder kunde en ervaarenheid in deeze konst te doen erlangen. Wanneer ik 'er de overzettingen van MAURICEAU, van DIONIS, van PORTAL, van VAN HOORN, en dergelyken byvoegde, en met dit doorwrocht en kort onderwys van den ervaaren DE REUS vergeleek, moest ik toestemmen en erkennen, dat hy hier in alle anderen overtroffen hadde, van in een Kort Begrip alle de voornaamste stukken byéén gebragt, en met zoodaanige nuttige en welgeplaatste Waarneemingen, zoo van zig zelven als anderen, opgehelderd en gestaafd te hebben, die in staat waren de Vroedvrouwen en Heelmeesters van Steden afgezonderd woonende, en onvermogende om zig groote boekeryen te verschaffen, meest te onderrigten in de voornaamste kundigheden en handgreepen deezer Konste; terwyl hy teffens zorgvuldig vermyd hadde de Vroedvrouwen, gemeenlyk al te stout om zwaare dingen te onderneemen, Werktuigen in de hand te geeven, die Moeder of Kind zouden konnen beledigen. En echter den Kundigen genoegzaam hadt doen zien, welke Schryvers geraadpleegd worden, om die Konst tot grooter toppunt van volmaaktheid te brengen".

Ver-

Verhandeling over de Sneeuwfiguuren, door den zeer geleerden Heer JAN ENGELMAN, *Med. Dr. Lid van de Haarlemsche Maatsch. der Wetenschappen enz. Met koperen Plaaten. Tweede Uitgaave. Te Utrecht, by* G. v. d. Brink 1771. *Behalve eene Voorrede van den Heer* P. BODDAERT, *Med. Dr. Oudraad van de Stad Vlissinge, enz.* 178 *bladzyden, in groot octavo.*

HEt Wintersaisoen, hoe bar 't ook zy, is egter, niet minder dan eenig ander Jaargetyde, vrugtbaar in verschynselen, die 't oog van den Natuuronderzoeker tot zig trekken, en hem bezig houden in 't naspooren der werken van den grooten Formeerder der Natuure. De als dan heerschende Koude, met de uitwerkselen der Vorst, leiden hem, om, in navolging van den Psalmdichter, tot lof des Allerhoogsten te zingen.

Hy, van al 't schepsel aangebeden,
Zend zyn bevelen naar beneden;
Al d'aarde luistert naar zyn reden.
Zyn woord vliegt snel: in 't ruwe weder
Doet hy den sneeuwvlok uit den hoogen
Als boomwol daalen voor onz' oogen:
Hy strooit den rym uit 's hemels boogen,
Als stuivend' asch op de aarde neder.
Hy werpt in barre winterdagen,
Den hagel neer by dichte vlaagen.
Wie kan de felle kou verdraagen,
Daar 't all' is onder 't ys bedolven?
Maar als de Heer één woord wil spreeken,
Versmelt het ys tot vloeibre beeken:
Hy zend zyn' wind om 't door te breeken:
Dan kabblen weer de watergolven (*).

Zodanig eene soort van werkzaamheid is die van den Heer *Engelman* in dit geschrift, dat den Leezer, op nieuw, met eene Voorreden van den Heer *Boddaert* verrykt, wordt aangebooden; strekkende om ons eenige Winterverschynselen te doen opmerken, ter eerbiedige erkentenisse van Gods hand, en ter aanspooringe tot eenen Godsdienstigen wandel. —— Het waarneemen van de Sneeuw, en boven al van de verschillende fraaie Figuuren, onder welker gedaante de Sneeuwvlokken

(*) Ps. CXLVIII. 8, 9. volgens de beryming van 't Kunstgenootschap.

ken nedervallen, is wel het hoofdonderwerp van des Autheurs Verhandeling; dan ter duidelyker ophelderinge verledigt hy zich te gelyk tot eene gezette beschouwing van 't merkwaardigste raakende de Dampen in den Dampkring, met de gevolgen daar van, in betrekking tot het gemelde onderwerp. Naar zyn voorgestelde doelwit is de Verhandeling drieledig, als bestaande, gelyk de Heer *Engelman* het noemt, uit een *Natuurkundig*, een *Eindoorzaakkundig* en een *Zedekundig* Deel.

Het *Natuurkundige* deel behelst eerst eenige algemeene aanmerkingen over de Sneeuw, en derzelver onderscheiden Figuuren; welken hy beschouwd wil hebben, niet als toevallig samengeloopene Waterbellen, maar als Figuuren, die, volgens door God bepaalde Wetten, tot eene regelmaatige gedaante gevormd zyn. Om dit verschynsel behoorlyk te verklaaren, stelt hy vervolgens zyne gedachten voor, wegens de gesteldheid der Dampen in den Dampkring; als mede betreffende de oorzaaken en de wyze der bevriezinge van het Water. —— Men heeft naamlyk, gelyk hy toont, den Dampkring aan te merken, als een Vergaderbak van allerleie Dampen; in welken de Dampen, die zig uit het Aardryk verheffen, naar gerade hunner verscheidenheid, in evenredigheid aan hunne zwaarte, laagswyze op elkander liggen, ten minste in zo verre, als derzelver opklimming niet, door eenig tusschenkomend beletsel, verhinderd worde. Daar benevens heeft men in agt te neemen, dat de verschillende gestadig uit het Aardryk opklimmende Dampen naar hunne verscheidenheid, op die Dampdeelen in den Dampkring werken; en wel byzonder die steeds zwaarder wordende Dampdeelen in den Dampkring ophouden; tot dat ze eindelyk door hunne zwaarte nederdaalen. Wyders heeft men hier ook gade te slaan, dat de waterige Dampen somtyds in den Dampkring bevriezen, en op de Aarde nedervallen, als kleine dunne saamgestelde vliesjes, die men Sneeuw noemt, welken dus in den Dampkring uit bevroozene Waterdeeltjes gebooren worden. En voorts staat hier wel op te letten, dat het Water van deeze Sneeuw, als men dezelve ontdooit, schoon 't zeer veel overeenkomst hebbe met het gemeene Regenwater, egter ook iets heeft, waar in het van 't gemeene Regenwater verschilt; 't welk den Autheur aanleiding geeft, om te beweeren, dat 'er, door het bevriezen, zulk eene verandering in 't verband des inmengzels van 't Water veroorzaakt zy, dat de smaak aanbrengende deelen, die meest al de Zouten zyn, daar door zo by een gevoegd zyn geworden, dat ze zig nu duidelyker door den smaak openbaaren. Op dit denkbeeld komt dan nader in overweeging, wat het zy dat

dee-

deeze bevriezing, en dus die verandering te wege brenge, als mede hoe dezelve geschiede. Hier toe nu wordt, volgens het geen de Autheur voordraagt, buiten de ontkennende koude, of de ontbeering van warmte, nog iets stelligs vereischt; het welk men, zyns oordeels, heeft te zoeken, in deeltjes, die nevens de Dampdeelen in de Lugt huisvesten; welken hy den naam van Ysvormende of Vriesdeelen geeft; en beschouwt als verknogtende deeltjes, dienende om de Waterdeeltjes vast te doen samenhangen. Deze Vriesdeeltjes, agt hy, in 't algemeen te behooren tot die soort van vloeistoffen, welken men zeer fyne uitvloeisels heet. Verder oordeelt hy gronds genoeg te hebben, om nader te bepaalen, dat ze voornaamlyk uit de fynste deeltjes der Zouten ontstaan. En wyders tragt hy te doen zien, hoe veel reden hy heeft, om te stellen, dat deeze Vriesdeeltjes de werking der Vuurdeeltjes, die de Waterdeeltjes in beweeging houden, tegenstaan, of dezelven uitstooten; terwyl ze in de Waterdeeltjes indringen, dezelven uitzetten, en aan een verknogten, zo dat zy ten laatsten tot een vasten ysklomp te samen stremmen: 't welk verschillende uitwerkingen heeft, naar maate dat de onderscheiden Vriesdeeltjes verscheidenlyk op de Waterdeeltjes werken, of de porien der Waterdeeltjes zelven verschillen. —— De Heer *Engelman* ontvouwt deeze zyne denkbeelden met veel oplettendheid, en brengt een aantal van waarneemingen mitsgaders proeven by, om dezelven te versterken; die, zo ze al niet voldoende zyn, om het tot nog duistere stuk der Bevriezinge, of der Ysmaakinge te beslissen, egter aller opmerkinge overwaardig zyn; en men ontmoet al-omme in het voorgestelde, zo raakende den Dampkring in 't algemeen, als de Ysmaaking in 't byzonder, verscheidene aanmerkingen, over zaaken daar toe betrekkelyk, welken eene herhaalde leezing verdienen.

Dit alles baant hem eindlyk den weg, om op de geleide gronden de sneeuwgedaantevorming te verklaaren, en min of meer reden te geeven van de zeldzaame verscheidenheid der gedaante, die de nedervallende Sneeuwvlokken vertoonen, welken hier, ten getale van ruim 400 verschillende regelmaatige Figuuren, in plaat afgebeeld worden. Een aantal dat intusschen slegts tot een proefje, van de ontelbaare veranderingen, welken hier in te bespeuren zyn, strekt; na dien de verscheidenheid deezer Figuuren in 't oneindige voortloopt. Ze worden naamlyk in den Dampkring gebooren, uit allerleie Dampen, die de Aarde uitwasemt; en verschillen in gedaante, naar gerade van 't onderscheid der laagen in den Dampkring; naar maate van de menigte der veranderingen in die laagen,

veroorzaakt door de Dampen, die 'er gestadig uit het Aardryk tegen aanloopen, en dan nog daar en boven in evenredigheid aan de veelvuldige verwisselingen, welken daar in weder ontstaan, uit de beweeging der op elkander werkende Dampen, der Winden, en wat dies meer zy; 't welk de mogelyke en weezenlyke verscheidenheid deezer Sneeuwfiguuren onbepaalbaar maakt. De Heer *Engelman* heeft deswegens eene verzameling van Figuuren medegedeeld, die boven alle anderen, zo ten aanzien der hoeveelheid, als der regelmaatigheid, aanmerkelyk is; en hy heeft door zyne bygebragte ontvouwing van de wyze, op welke de vorming van derzelver gedaante, naar zyne gedagten, geschied, verscheiden bedenkingen voorgesteld, die een oplettenden aanleiding geeven konnen, om dit onderwerp verder na te vorschen; 't welk één zyner oogmerken in 't schryven en uitgeeven deezer Verhandelinge geweest is. Ook heeft hy, om alle verdenking, die, uit de fraaiheid van de hier afgebeelde Figuuren der Sneeuwvlokken, ontstaan kon, af te wenden, de kragtigste verzekering van derzelver natuurlyke aftekeninge gegeeven, met de volgende betuiging aan 't begin zyner Verhandelinge te plaatsen.

„ Denk niet waarde Lezer, dat de Konst hier iets tot Cieraad hebbe bygebragt, of dat de inbeeldingskragt hier by iets gedigt hebbe, of dat deeze hier afgetekende Vlokken alle de verscheide inhouden van die ryke Schatkamers der Sneeuw uitleveren. Neen zeker, daar is veel meer Cieraad afgelaaten, als bygevoegd, vermits men niet magtig is dan, als 't ons gebeuren mag de Sneeuw te vangen, zo ras alle de kleine Cieraaden, en de scherpe aftekeningen der punten, en omtrekken der Cieraaden na te bootsen. Ook zyn ze niet zo maar met het bloote oog beschout, zo dat men maar eenige vermeende Cieraaden daar hebbe aangevoegd, maar met het gewapend Oog, 't zy met een enkel Vergrootglas, of met een Pyp-Microscoop; en wel de meeste in haare deelen op Patroon-Papier, naar de ware afdelingen der grootte van elk deel ten aanzien van 't geheel nagevolgd". Deze betuiging van den Autheur, aangaande de egtheid der Figuuren, wordt ook bevestigd, door den Heer *Boddaert*, die in zyne Voorreden, welke eenige nadere aanmerkingen over de alhier verhandelde onderwerpen behelst, onder anderen meldt, „ dat hy in verscheiden Winters de Sneeuwfiguuren nagegaan heeft, en ze meest al, voor al in de fyne Jachtsneeuw, als volmaakte zesstraalige Starretjes gevonden heeft": waar benevens hy aanduidt, dat men zyne waarneemingen hier omtrent in de open lugt heeft te doen, en de Sneeuwvlokken te ontvangen, op eene wyze dat

der-

derzelver gedaante door geene bykomende warmte eenige verandering ondergaa; dewyl men, by mangel van hier omtrent alle oplettendheid te gebruiken, niet wel kan slaagen in 't neemen van proeven, op de verschillende gedaante deezer zo tedere en fyne vliesjes; 't welk te hoopen is, dat de Liefhebbers, in 't beoordeelen deezer Figuuren, naawkeurig in agt zullen neemen.

Aan dit *Natuurkundige* deel, hegt de Heer *Engelman* vervolgens, gelyk wy reeds gemeld hebben, een *Eindoorzaakkundig* deel; waar in hy ons de nuttigheden der Sneeuw ontvouwt, en opleidt om de Eindoogmerken des Scheppers en Albestierders daar in gade te slaan; ten einde zyne voortreffelyke eigenschappen, en boven al zyne oneindige Wysheid, Magt en Goedertierenheid in de werken zyner handen te erkennen; op dat wy hier door bewoogen worden tot een Godvrugtigen wandel. Met dit oogmerk voegt 'er de Autheur ten laatste nog by een *Zedekundig* deel, strekkende ten aandrang eener ernstige betragtinge van onzen pligt, uit die beschouwing afgeleid; welk een en ander, gemoedlyk voorgesteld, met stigtend nut geleezen kan worden; om dus, naar 't Godsdienstige uiteinde der Natuurkunde, van het Schepsel op te klimmen tot den Schepper; ten einde hem te verheerlyken in Lichaam en Geest; daar hy ons, gelyk de Heer *Engelman* zich uitdrukt, als met zo veele Letteren doet leezen, dat Hy als een oneindig, volkomen en volkomen-maakend Weezen, wil erkend worden".

„ Wat laat Hy, (dus vervolgt onze Autheur ten aandrang hier van,) ons niet al Preuven van zyne *oneindige Wysheid* leezen, in de veranderingen en gestalte-afwisselingen der samengestelde Wezens in de verzettinge hunner Deelen. We zien immers dat het Water zy, waar in de Sneeuw smeltende overgaat; dat het Water voortkome uit eenen samenloop van Dampen, uit het Ryk der Dieren, Menschen, (Job XXX: 22, 23.) Planten enz. uitwazemende; zo dat het zelve wederom ter voedinge van dit alles bequaam zy".

„ Wat leert ons dit anders, dan *Gods groote Wetenschap, Wysheid en Magt*, die alle mogelyke verbanden der dingen doorziet, en daar steld; *Gods oneindige Goedertierenheid*, die zelfs 't voor ons blind oog en dwaas oordeel onnutte, en versletene, wederom tot alle mogelyke goede gebruiken schikt; en door zyn gadeloos bestier zorge draagt voor de nutbaarheden der dingen".

„ En aan den anderen kant, wat doet dit onze *nederigheid en trosheid* zien, die voor den adem des Almagtigen, ik wil

zeggen, op zyn bevel, versmelten, om tot Dampen en door die tot Sneeuw-Vlokjes te helpen dienen; ten einde hier door wederom, als die met hun schoon het keurig oog der Menschen verzadigd hebben, en in het Water versmolten zyn, het Aardryk te drenken, en dus op nieuw in de Bloemzaden en Wortelen opgenomen, ter hervoortbrenginge van een nieuw Veld van Bloemen, Planten, Vrugten, en andere schoonheden te dienen, om daar in de groote daden Gods, als met zo veele Letters te leezen; op dat deeze Planten, Vrugten enz. wederom ten voedsel van Dieren en Menschen verstrekken, en dus op nieuw in eene andere gedaante zouden hervoort komen".

„ O onbepeilbaare diepte van de Godlyke Kennisse, Wysheid, Magt en Goedertierenheid, die alle mogelyke middelen, op alle mogelyke wyzen, tyden en plaatsen, tot het meeste nut der meeste Schepselen, en inzonderheid van den Mensch, doet samenloopen"!

Reizen van den Heer THOMAS SHAW, Leeraer in de H. Godgel. Koningl. Hoogl. der Grieksche Taal in de Hooge School te Oxford, Lid van de Koningl. Maatsch. der Weetenschappen te Londen, enz. *door verscheiden Gewesten van Barbarye en de Levant. Uit het Engelsch in 't Nederduitsch vertaald.*

VAn het eerste deel deezes voortreflyken Werks, dat eerlang van 't tweede gevolgd staat te worden, heeft men twee verschillende uitgaven in groot quarto; de eene te Amsterdam, by *J. Loveringh*, en de andere te Utrecht, by *J. v. Schoonhoven*; 't welk ons eenigermaate verpligt, om met een kort woord gewag te maaken van het onderscheid tusschen dezelven; voor zo ver dat onderscheid invloed heeft op de keuze der Leezeren, die zig hier omtrent natuurlyk verdeelen. Eene keuze, welke, schoon ze in den eersten opslage min of meer moeilyk schyne te vallen, egter voor 't meerendeel vry ligt bepaald wordt, door den verschillenden smaak der Leezeren.

Zy, die eene overhellende neiging bezitten voor de Taalen Oudheidkunde, verklaren zich, ten hunnen opzigte, eigenaartig voor de Utrechtsche uitgave, ter oorzaake van de veelvuldige Aantekeningen, waar mede dezelve het licht ziet. De beroemde Utrechtsche Hoogleeraars, RAU, SAXE en TYDEMAN, heb-

hebben den Heer BODDAERT, die de Vertaaling van dit Werk op zich genomen heeft, de behulpzaame hand geboden, zo door 't nazien van 't Werk in 't algemeen, als wel byzonder door hem een groot aantal van geleerde Taal- en Oudheidkundige Aanmerkingen mede te deelen, die gevoegd zyn by eenige aantekeningen van den Heer BODDAERT zelven, welken meerendeels de Natuurlyke Historie betreffen. — Hier door behelst deeze uitgave eene reeks van leezenswaardige aanmerkingen, die in de Amsterdamsche niet gevonden worden; het welk aan dezelve geen gering voorregt geeft, by Leezers, die geschikt zyn tot, en smaak hebben in 't naauwkeurige navorschen van zodanige byzonderheden. Nadien nu deeze smaak vry algemeen heerscht in ons Vaderland, en dezelve die Oefening in ons Gewest doet bloeien, is 't te wagten, dat het meerendeel der Leezeren in hunne keuze naar deeze zyde zal overslaan, dewyl dit voordeelige onderscheid te groot is, om by alle dezulken niet in 't oog te loopen; des een ieder, die deeze Studie naar verdienste waardeert, derzulker bepaaling in geenen deele konne wraaken.

Ondertusschen moet het ons, indien men onpartydig wil oordeelen, niet vreemd voorkomen, dat 'er ook gevonden worden, die zig ten voordeele der Amsterdamsche uitgave, althans ten hunnen opzigte, verklaaren. De zulken naamlyk, die minder op deeze Studie gesteld zyn, en dien 't niet zo zeer te doen is, om de bedenkingen veeler Geleerden ter toetse te brengen, als wel, om de berigten van den Hoogleeraar *Shaw*, in zo verre hy een oplettend onderzoeker en oordeelkundig ooggetuigen is, na te gaen; dat zeker voor een hoofddoelwit in 't doorbladeren van dit Werk gehouden mag worden. Voor Leezers van dien smaak is de Amsterdamsche uitgave beter geschikt; alzo de Utrechtsche hun te zeer overlaaden is met Aanteekeningen; dit maakt denzulken de Amsterdamsche gevalliger; in welke de Heer Vertaaler geene Aenmerkingen gevoegd heeft, dan die de omstandigheden eenigzins scheenen te vereischen; zo dat de Leezer minder belemmerd worde, door tusschenschietende Aantekeningen, welker menigvuldigheid voor al dit slag van Menschen ligtlyk verveelt. Hier by komt nog, dat de styl der Amsterdamsche uitgave, (zynde voorts de getrouwheid en naauwkeurigheid der wederzydsche Vertaalinge van gelyke waarde te schatten, en de Amsterdamsche over 't geheel niet min oordeelkundig dan de Utrechtsche,) wel zo vloeibaar, en dus aangenaamer is om te leezen; te meer daar die der Utrechtsche uitgave, door eene byzonderheid, nog stroever geworden is.

Te

Te weeten, men heeft zich ter wederzyde en van den eersten en tweeden Engelſchen druk bediend; maar in de Amſterdamſche uitgave heeft men ze beiden, zo veel 't mogelyk was, onafgeſcheiden in een geſmolten; meldende alleenlyk, by manier van aantekening, daar men 't noodig oordeelde, het onderſcheid, dat tusſchen die twee Drukken plaats heeft. In de Utrechtſche uitgave in tegendeel heeft men goedgevonden, dit onderſcheid ook meermaals in den text zelven, door de aanwyzing *I Dr.* of *II Dr.*, aan te duiden, ſchoon 't eene en 't andere zeer wel te ſamengevoegd konde worden, dat dikwerf ſtoot in 't leezen. —— Dit onderſcheid in agt neemende, kan men zeer wel begrypen, dat die ſoort van Leezers, welken wy in deezen bedoelen, de Amſterdamſche uitgave met meer genoegen zien, dan de Utrechtſche; te meer, daar de uitvoering voor 't overige niemand zeer voor de eene of andere zyde zou bepaalen.

Ziet men op de zindlykheid van druk, en de graveering der Kaarten en Plaaten, men mag wel zeggen, dat de Amſterdamſche de Utrechtſche uitgave daar in niet behoeft te wyken. 't Is waer in de Utrechtſche zyn de Kaarten van de Ryken van *Algiers* en *Tunis*, naar die van *d'Anville* en *de l'Isle* verbeterd, daar men in de Amſterdamſche die van *Shaw* zelven behouden heeft; en men moet erkennen, dat die van *Shaw* min naauwkeurig zyn. Edoch ſchoon dit van die zyde eene verbetering te ſchatten zy, ſtaat egter daar omtrent aan te merken, dat de Kaarten van *Shaw*, voldoende zynde tot het geen hier beoogd wordt, wel zo eigen by dit Werk voegen, in beantwoording aan des Hoogleeraars eigen beſchryving: des het een kyfaas genoemd zou mogen worden, wat in deezen best te houden zy.

Alles dus nagaande, mag men welgegrond zeggen, dat de Amſterdamſche uitgave van veelen met goed genoegen gekoozen en aangehouden kan worden; doch dat de Utrechtſche uitgave boven al denzulken aan te pryzen is, die eene byzondere liefhebbery hebben, in het aankweeken der Taal- en Oudheidkunde; welker aantal, vereenigd met dezulken die zig daar onder betrekken, het vertier der laatſte uitgave ongetwyfeld zal bevorderen. Inmiddels is 't egter eenigermaate jammer, dat de Uitgeevers elkander niet beter hebben konnen verſtaan, eer dat men werklyk die twee uitgaven vervorderde; dat den Uitgeveren natuurlyk nadeelig, en veelen Liefhebberen, door den tweeſtryd, daar zy zig in bevinden, verdrietig is; dan wy hebben geen oogmerk, om ons in 't ver-

verschil der Uitgeveren, dat geheel buiten onze taak is, in te laaten; en gaan liever over, om nog eenig nader berigt van 't Werk zelve te geeven.

De Gewesten, hier beschreeven, staan bekend, onder den naam van *Barbarye* en den *Levant* of de *Oostersche Landen*; en 't Werk heeft dus ten onderwerpe eene Landstreek, die van oudsher beroemd was, en nog aanmerkelyk blyft, zo ten aanzien der Burgerlyke Historie, als van den Godsdienst. —— De Autheur, die dezelven beschryft, is de vermaarde *Shaw*, welke, staande zyne bediening als openbaar Leeraar by de Groot-Brittannische Konsuls te Algiers, in zyne herhaalde reistogten, door deze Gewesten, geduurende verscheide jaaren, de gunstigste gelegenheid gehad heeft, om het merkwaardigste betreffende deeze Landen grondig na te spooren; en 't 'er ook daadlyk op toe geleid heeft, om zig desaangaande recht kundig te maaken. Een Man daar en boven, die door zyne natuurlyke gaven niet ongeschikt was, om ingang te vinden by Vreemdelingen, en dus zyne kundigheden in den omgang uit te breiden; en die wyders, uit hoofde zyner door oefening verkreegen talenten, boven veele bekwaam was, om met nut te reizen. —— Deeze geeft in dit Werk, als een goed Natuurkundige, een geoefend Taal- Oudheid- en Geschiedkundige, en niet minder schrander Godgeleerde, met eene algemeene uitgebreide kennis en beleezenheid, in de voornaamste takken der Menschlyke Weetenschappen, een verslag van 't geen hy, door eene onvermoeide uitvorsching, raakende de opgenoemde Gewesten, der aantekeninge waardig, heeft konnen ontdekken. —— En dit verslag is van dien aart, dat het eene groote reeks van byzonderheden behelst, welken ter ophelderinge van de oude en nieuwe Aardryksbeschryving van dit aanmerkelyke Oord dienen; de Burgerlyke en Natuurlyke Historie van dit Gewest duidelyk ontvouwen; en daar benevens een aantal van Taal- en Oudheidkundige zaaken, die ten beteren verstande veeler plaatsen van gewyde en ongewyde Schryveren strekken, in een helder daglicht stellen. —— Dit alles maakt deeze Reizen der oplettendheid aller Weetgierigen overwaardig, en Persoonen van verschillende oefening zullen 'er aanmerkingen in vinden, die hun in hunne byzondere Studien te stade konnen komen. Ook is het groote oogmerk van onzen beroemden Reiziger, onder het opstellen van dit Werk, na dat hy in zyn Vaderland te rug gekeerd was, en gelegenheid had om zyne aantekeningen in orde te brengen, geweest, den zulken ten nutte te zyn. Uit dien hoofde is het zelve ook niet

ge-

geschreeven in den gewoonen trant eener Reisbeschryvinge, by manier van een dagverhaal, of met melding van des Reizigers ontmoetingen, (waar van hy slegts, by wyze van Voorafspraak, een kort verslag geeft;) maar in den smaak van Waarnemingen, die onder zekere Hoofden gebragt zyn; des men deeze en geene byzonderheden, die betrekking tot elkander hebben, en welken men wenscht na te gaan, gereedlyk by een vinde. —— En dus behelst dit Eerste Deel drie Boeken; waar van het eerste ons voordraagt, *Aardrykskundige Aanmerkingen over het Koningryk Algiers*; het tweede *Aardrykskundige Aanmerkingen over het Koningryk van Tunis*; en het laatste *Natuurkundige en Mengel-Aanmerkingen over beide die Koningryken*; welken ter opbelderinge van de Burgerlyke en Natuurlyke Historie deezer Gewesten dienen, en, ten beter geleide, naar de verschillende soorten der onderwerpen, in byzondere Afdeelingen geschift zyn.

Om na dit algemeene berigt nog een byzonder staal van des Autheurs oplettendheid en wyze van voorstellen te geeven, zullen wy ons, in 't *Aardrykskundige* bepaalen, tot het geen de Hoogleeraar *Shaw*, wegens de ligging van 't oude *Utica*, beslissende ontdekt heeft, dat ons de Amsterdamsche uitgave indeezervoege meldt.

Vooraf gaat een naauwkeurig verslag van de veranderinge, welke de Rivier *Mejerdah*, (de *Bagtada* der Ouden) die 't noordlykste gedeelte van 't Koningryk *Tunis* doorstroomt, in haaren loop ondergaan heeft; met meldinge der groote veranderingen, welken hier door in dit gewest ontstaan zyn; en daar op vervolgt de Autheur aldus.

„ Deeze Veranderingen van Tyd tot Tyd, in het Bed der Rivier Mejerdah of Bagtada voorgevallen zynde, moet de vermaarde Stad *Utica*, welke volgens verscheide oude Schryvers (1), eertyds ten Noorden van dezelve lag, tegenwoordig aan den Westkant van deezen Vloed worden gezocht; gelyk uit de volgende Aanmerkingen zal blyken. Want, het Gezach van PTOLEMEUS (die *Utica* zeer verkeerdelyk twintig Minuten Oostwaard, in plaats van byna zo veele Minuten Westwaard van het *Promontorium Apollinis* stelt,) ter Zyde laatende, zullen wy liever de andere Aardryks- en Geschiedkundige Omstandigheden, welke ons van deeze Stad zyn nagelaaten, onderzoeken”.

„ De

„ (1) Vide SCYLAC. *Peripl. pag.* 46. STRABO *Lib.* XVII. *pag.* 1188, 1189. PTOLEM. *Lib.* IV. *Cap.* III. MELA *Cap.* 7. PLIN. *Lib.* V. *Cap.* 4”.

„ De oude Schryvers komen daar in overeen, dat *Utica* eene Zeestad was, tusschen Karthago en het Voorgebergte van Apollo geleegen, zo dat wy dezelve op de tusschen beide liggende Zeekust moeten zoeken. Doch hier omtrent worden tegenwoordig in 't geheel geene Puinhoopen gevonden. Hier is ook geene Hoogte (2), aan welker Voet *Utica* was gebouwd. Hier is geen Voorgebergte (3), welk maar op eenen kleinen Afstand Oost of Noordoostwaard van daar lag, en eene Haven vormde. Integendeel strekt zich het Strand, van Karthago tot den Mond der Mejerdah, thans in eene halfronde Gedaante uit, en de Grond is, eenige Mylen Landwaard in, effen en laag. *Utica* kan derhalve niet gevonden worden op deeze Kust, zo als dezelve 'er tegenwoordig uitziet; dewyl men 'er geenen van die Kenmerken, welken ons in de oude Aardryksbeschryving daar van zyn aangeweezen, ergens aantreft".

„ Maar, onderstellende dat de Grond, ter Breedte van drie of vier Mylen van de Zee, nieuw aangespoeld Land is, veroorzaakt deels door de Oostewinden, en deels door de overvloedige Afvoering van Slik en Modder, by iedere Overstrooming der Mejerdah, aldaar nagelaaten; en verder onderstellende, dat deeze Rivier, na dat zy verscheidenmaalen van Bed is veranderd, zich ten laatste met het Meir (4), dat tusschen *Utica* en de *Castra Cornelia* lag, vereenigd, en op die Wyze eenen Weg, om zich in de Zee te ontlasten, geopend heeft; dan moogen wy met goeden Grond het oude *Utica*, ΙΤΥΚΗ, stellen, ter Plaats, welke tegenwoordig ROOSHATTER wordt geheeten. Dit is nog te meer waarschynlyk, om dat wy daar, behalve de Hoogte, waar van LIVIUS Melding doet, eene groote Verscheidenheid van oude Muuren, eene zeer ruime Waterleiding, Regenbakken om het Water te ontvangen, en andere Voetstappen van zeer uitgebrei-

„ (2) *Imminente prope ipsis manibus (Utica) tumulo.* LIV. *Lib.* XXIX. *Cap.* 35".

„ (3) *Scipio castra hyberna in promontorio, quod tenui jugo continenti adhaerens in aliquantum maris spatium extenditur, communit.* ID. *ibid. Id autem (castra Cornelia) est jugum directum, eminens in mare, utraque ex parte praeruptum atque asperum; sed paulo tamen leniore fastigio ab ea parte quae ad Uticam vergit. Abest directo itinere ab Utica, paulo amplius passuum mille: sed hoc itinere est fons, quo mare succedit, longe lateque is locus restagnat, quem si quis vitare voluerit VI millium circuitu in oppidum perveniet.* CAES. *de Bell. Civ. L. II. Cap.* 22".

(4) „ Zie de voorgaande Aanteekening".

breide en deftige Gebouwen vinden. Deeze Puinhoopen liggen thans zeven Mylen van de Zee, en omtrent zeven en twintig Romeinsche Mylen van Karthago, 't geen de Afstand is, die in 't Reisboek van ANTONINUS wordt opgegeeven; en achter deeze Puinhoopen, naar het Zuidwesten, ontmoet men die groote Velden (5), welken de Romeinen door hunne Krygsverrichtingen berucht hebben gemaakt. *Utica* derhalve (of, gelyk de geleerde BOCHART dien naam schryft en uitlegt עתיקא *Atica*, dat is, de oude Stad,) mag naar alle Waarschynlykheid omtrent deeze Puinhoopen worden geplaatst".

By deeze Aardrykskundige voorstelling diene nog, tot eene proeve uit de *Mengel-Aanmerkingen*, het geen de Hoogleeraar *Shaw* aangetekend heeft, wegens het beschilderen van de oogen der Oostersche Vrouwen, dat ons de Utrechtsche uitgave indeezervoege meldt.

„ Geene van deze vrouwen zoude meenen, dat zy wel opgeschikt was, als zy hare oogleden niet met stof van looderts of *Al Kabol* (*a*) geschilderd had. Dit wordt verrigt door eerst een

(5) „ *Magni campi.* LIV. *Lib.* XXX. *Cap.* 8.

(*a*) „ Dit woord wordt by GOLIUS, en anderen, door *Stibium*, een soort van spiesglas ", overgezet, en somtyds door *Collyrium* [oogzalf.] Het Hebreeuwsche woord כחל *Cabbol* heeft dezelfde beteekenis, en het werkwoord כחלת, gevoegd by עיניך. Ezech. XXIII. 40. wordt overgezet door *gy blankettedet uwe oogen.* פוך wordt in denzelfden zin genomen, en overgezet door *antimonium*, *stibium* [spiesglas, zwartsel] het welk men voornamelyk gebruikte om de winkbraauwen zwart te verwen, en de oogen te verfraajen, zynde een zwartagtige verw, uit poeder van spiesglas gemaakt". SCHINDL. *Lex.* Dus teekent ook de oudvader HIERONYMUS aan over deze woorden בפוך אבניך, Jes. LIV. 11. (het welk wy overzetten *ik zal uwe steenen met schone verwen leggen*; [Nederd. Overz. *ik zal uwe steenen gansch sierlyk leggen*] „ dat alle overzettingen, behalve die der LXX het vertalen, *ik zal uwe steenen in spiesglas leggen*, gelyk eene opgeschikte vrouw, die *hare oogen met spiesglas schildert*, om dus de schoonheid van de stad te kennen te geven". Dewyl dan כחל, פוך, en '*t Arabisch*, dezelfde inkt of oogpoeder te kennen geven, is het waarschynelyk, dat het geen thans *Kabol* genoemd word, (dat eene ryke looderts is, tot een fyn poeder gevreven) het zelfde mineraal is, waar van zy altyd gebruik gemaakt hebben. [Over *Jes.* LIV. 11. wordt omstandig gehandeld door CONR. MEL in *Biblioth.* Brem. Clasf. VIII. p. 784—793. Zie ook den Wel Eerw. HAMELSVELD *diss. de Æd.* Heb. p. 21. sq. *Praes.* RAVIO, Traj. 1764. T.]

een houten pin, zoo dik als een schagt, in dit poeder te doopen, en die dan tusschen de oogleden, over den oogappel door te halen, en geeft een levendig tafereel van het geen wy vinden by den Profeet *Jerem.* IV. 30. (*a*), alwaar men leest van het *scheuren der oogen* (*b*) (niet, gelyk wy dat overzetten, door *schildering*, maar) *met* פוך [*pouch*] *looderts*. De donkere kleur, welke hier door aan de oogen medegedeeld wordt, zet, naar hunne gedagten, eene verwonderlyke bevalligheid by aan de oogen van allerlei slag van menschen. En deze gewoonte is zonder twyfel van de grootste oudheid; want, behalve de reeds aangehaalde plaats, vinden wy ook van *Jezabel*, II *Koning.* IX. 30. dat *zy haar aangezigt blankette*: de grondtekst zegt ותשם בפוך עיניה, dat is, *zy schikte*, of *zette hare oogen af met poeder van* pouch, of *looderts* (*c*). (Dus moet men ook *Ezech.* XXIII. 40. verstaan. *Keren Happuch*, dat is, *de hoorn van* pouch, of *looderts*, gelyk de naam was van Jobs jongste dochter [zie Job XLII. 14.], heeft ook overeenkomst met deze gewoonte (*d*). De Latynsche

(*a*) „ In de Ned. Overz. staat hier: *al scheurdet gy uwe oogen met blanketsel*: dus lees ik althans in meer dan eenen druk: maar 'et moet staan, *al scheurdet gy*, volgens den grondtekst, en den uitleg der Kantteekening. Vergelyk MILL *Misc. Sacr. p.* 110. —— Over het oogzwartsel heeft, tot opheldering dezer plaats, de geleerde SCHLICHTERUS breed gehandeld, in *Decim. Sacr.* Obs. IV. p. 67 —— 79. T."

(*b*) „ Dit is eene aanmerkelyke spreekwys, welke den Uitleggeren gemeenlyk moeite veroorzaakt. Dezelve is, naa 't my toeschynt, by overbrenging genomen van de vensters of grootere openingen in de muren der huizen, van welke men by de Hebreeuwen met het zelfde woord קרע (*Karang*) zegt, dat zy daar in *gescheurd* worden. Men zie *Jerem.* XXII. 14. Wanneer derhalve de oogen hier gezegd worden door het pouch *gescheurd* te zyn, zoo wil zulks niet anders te kennen geven, dan dat ze door het bestryken met die stoffe zoo groot geschilderd werden, dat ze wel naar vensters of groote gaten geleken. En de zin der aangehaalde woorden is dan deeze: al maaktet gy door middel van het pouch uwe oogen nog zoo groot, zoo zoudt gy u toch te vergeefs oppronken *".]

(*c*) „ Eigenlyk: *zy zette hare oogen in het pouch*, gelyk men gewoon was kostelyke blinkende steenen in dezelfde stoffe te leggen, of als men ingelegde vloeren maakte. Men vergel. *Ester* I. 6. met de aangehaalde plaats uit *Jesaias* LIV. *".]

(*d*) „ De LXX *Grieksche* Overzetters vertalen dezen naam door *hoorn des overvloeds*; anderen door *luisterryk edel gesteente*; anderen

sche benaming van *fucus*, [blanketsel] is ook van het zelfde פוך afgeleid (*a*) II. *Druk.* Deeze manier was niet alleen by *Oostersche* Volken in gebruik (*b*), maar ook by Grieken en Romeinen (*c*). Onder andere zeldzaamheden, welke in de grafkelders van de *Sabara* gevonden zyn, rakende de *Egyptische* vrouwen, zag ik ook een lid van het gemeene riet, of *donax*, daar één van deze verfpinnen, en een once of meer van

ten door *uitverkoren vat*. De vertaling van onzen Schryver is die der *gemeene* overzetting in het *Latyn*, en wordt aangenomen door TRILLER *Obs. Crit.* p. 401. seq. ——— Zie ook den grooten EZ. SPANHEIM. *de Præst. & Usu Numism.* Diss. I. p. 371 seq. T.

(*a*) „ Dus ook het *Griekſche* φῦκος, over welk woord door SPANH. *ad* CALLIM. H. *in* Del. vs. 198. p. 510. omstandig gehandeld wordt. De afleiding uit het *Hebreeuwsch* is ook aangemerkt en goedgekeurd door SALMAS. *de Homon. Hyl. Iatr.* C. 80 en 81. CONR. MEL. *l. c. p.* 785. MILL. *Misc. p.* 108. en TRILLER. *l. c. p.* 402. T.

(*b*) „ XENOPH. *de Cyri instit.* L. I. Cap. II. *Cyrus* zag *Astyages* opgeschikt, met de oogen van onderen geschilderd, ὀφθαλμῶν ὑπογραφῇ, het aangezigt geblanket, en met valsch hair op het hoofd. [Zie SPANH. *de præst. & Usu Num.* diss. V. p. 427. T.] CLEM. ALEXANDR. *Pædag.* L. III. C. 2. Op deeze wyze, denk ik, dat de vrouwen goud op de kleederen dragen, haar hair krullen, haar kaken blanketten, DE OOGEN VAN ONDEREN SCHILDEREN, ὑπογραφὰς ὀφθαλμῶν en haar hair verwen".

„ (*c*) PLIN. Lib. XXXII. Cap. 6. De voornaamste kragt van het spiesglas is voor de oogen; want daarom hebben de meesten het *Platyophthalmos* [dat is, *Breedoog*] genoemd, (gelyk DIOSCORIDES Lib. III. Cap. 99.) om dat het onder de blanketsels der vrouwen dient om de oogen te verwyden".

NB. Wy hebben in de laatste aanhaalingen het opgeeven van den Griekschen en Latynschen Text, die in 't Werk ook uitgedrukt zyn, agterwege gelaaten, en alleen de vertaaling bygebragt, om het Stuk in te korten; nadien dit Artykel naar ons bestek te breed zou uitloopen; 't welk ons ook noodzaakt de voorige Aantekening, die de Hoogleeraer TYDEMAN aan de laatst bygebragte plaats uit PLINIUS hegt, slegts in 't hoofdzaaklyke op te geeven. — Zyn Hooggeleerde naamlyk merkt deswegens het volgende nog aan.

„ Men behoort, dunkt my, tweeërlei bestryking der oogen te onderscheiden, welke de Schryver hier by een gevoegd, en de meesten onder elkander verward hebben. Te weten, men had, *voor eerst*, reeds van ouds de gewoonte, zo wel onder mannen als vrouwen, het aangezigt en de oogleden met eenige verwen te beschilderen, om de kleur der huid bevalliger te maken. Hier toe behoort het bovengemelde van *Jesabel*, en 't bygebragte uit *Xenophon* en *Cle-*

van dit poeder in was, overeenkomstig met het maaksel en de gewoonte van deze tyden".

Clemens van Alexandriën. —— Dus bestreek men zig de wangen, en daar boven onder de oogen, ook de ooghairtjes en winkbraauwen. ——— Doch boven dien gebruikte men, *ten tweede*, voornamelyk het zwartsel van spiesglas, om de oogen zelve, of den oogappel, helder, gitzwart, en schitterend te doen zyn. Dit zegt onze Schryver; en de plaats van *Jerem.* Hoofd. IV. 30, en die van PLINIUS boven bygebragt, behooren beide hier toe. —— Ik denk egter, dat gewonelyk de ene en andere bestryking gepaard ging, en dat zy mogelyk ook beide in de spreekwys van *de oogen van' onderen te beschilderen*, of *zig onder de oogen te schilderen*, liggen opgesloten". T.

De Hoogleeraar bewyst dit onderscheid uit verscheiden plaatsen, en meldt tevens waar men verdere onderrigting desaangaande kan vinden; dog ons bestek, als gezegd is, verbiedt ons dit staal van opleenende belezenheid geheel over te neemen. —— Voorts dient hier nog ter onderrigting, dat de boven medegedeelde Aantekeningen, met een * getekend, van den Hoogleeraar RAU zyn, en die, aan welker einde de Letter T. staat, is men verschuldigd aan den Hoogleeraar TYDEMAN.

De Leer der Dordsche Kerkvaderen; Beleden en verdeedigd, tegen de zaken van Half- en Heel-Pelagiaansch gezinde Christenen; dichtkundig voorgesteld, door JAN DIRKSZOON KINT. *Lidmaat der Gereformeerde Kerke. Te bekomen in 's Gravenhage en elders, 1772. Behalve de Voorrede 57 bladz. in quarto.*

GOdsdienstige verschillen wel te behandelen eischt, naer aller verstandigen oordeel, ene naeuwkeurige bepaling der Stellingen en gebruikte Spreekwyzen, dat velen min of meer bezwaerlyk valt in een ongebonden styl; dan de Autheur van dit bovengenoemde Geschrift waegt het echter zulks te doen op Rym, dat velen dikwils belemmert om bepaeldlyk te zeggen 't geen zy zig voorstellen, zelfs in zaken van minder gewigt. Dus vangt hy aen.

Mids Adam, als ons hoofd, het werkverbond geschonden,
Den God des Hemels heeft verlochend door zyn' zonden,
God allen menschen recht geschapen heeft in Hem;
Zoo vallen zy ook, door 't geloove aan Satans stem,
Die 't dreigement verkracht, ontledigt door de logen.
Dus heeft de Slang de Vrouw', de vrouw' den Man bedrogen;
De Man, helaas! zyn gantsch inhangend nageslacht:
En God had ons, in 't minst, geen onrecht toegedacht;

Zoo hy ons eeuwig in dien ſtand had laaten blyven.
Dies elk die bondbreukſchuld zig zelven toe moet ſchryven;
Gelyk Gods Geest ons, door den mond van *Paulus*, zegt:
Dat alle vleesch daarom voor God verdoemlyk legt;
Dat alle menſchen hier zyn heerlykheid door derven,
Gezondigd hebben, vele in hunne zonde ſterven.
Dat God het zondekwaat bezoldigt met den dood;
Den vloek heeft uitgeſtort op 't rond van 's Werelds kloot.
Maar hier in wordt Gods min, tot ſchamens toe, bevonden,
Dat Hy zyn eigen Zoon heeft in het vleesch gezonden,
Ten Middelaar en Borg, ten einde elk een in Hem
Het eeuwig leven hebb', zo door zyn Geest als Stem'.

Dit zy genoeg ter proeve van des Autheurs geſchiktheid, om niet alleen belydenis te doen van de Leer der Dordſche Kerkvergaderinge, maer ook om dezelve op Rym te verdeedigen, tegen de Half- en Heel-Pelagiaenschgezinde Christenen, hoedanigen den Autheur voor geen onzachlyken Vyand zullen aanzien. Doch wat hier van ook zy, het Stuk zelve is *in de Hervormde Geloofsbelydenisſe regtzinnig*, volgens de betuiging der Wel Eerwaerde Heren *Viſitatoren*; met welken wy *den genen die het leest veel nut en ſtigting wenſchen.*

Historiſche Aandacht op JESUS *getrouwe Bloedgetuigen, van* ABEL *af, tot 's Waerelds einde. Kortlyk nagevolgt, door* G. MOOR-JAANSHOOFDT. *Te Leiden, by* J. v. Tiffelen. 1771. *In groot quarto* 20 *bladzyden.*

EEn welmenend Martelaersboek op Rym, dat ons voor oogen ſtelt hoe de Godvruchtigen al vroeg, en ook in latere dagen, kruis en lyden hebben moeten ondergaen; met melding van de jammerlyke lotgevallen der Vervolgeren; ter aenmoediginge van allen, die tot aen 's waerelds einde vervolging om den Godsdienst zullen moeten lyden. Het onderwerp is ſtichtelyk, en 't oogmerk des Schryvers vertrouwen we is goed, maer 't is hem niet te raden om op rym te ſchryven; die dit doet behoort zich, volgens de les van *Vondel*, dermate aen 't Rym te gewennen, dat hy der Rymkonſte meester worde; op dat niet *Hy* het *Rym*, maer het *Rym Hem* diene. Welk van beiden hier plaets hebbe, oordeele men uit de volgende regelen.

Hoe gaat het u? ô Viertal *Evanglisten!*
Uw blymaars-boodſchap JESUS lyden melt;
Gy zyt verëent: uw woord weet van geen twisten;
Maar gy word in het Strydperk mêe geſtelt.
Hebt gy het Kruis van d' HEYLAND klaar beſchreeven?
't Verzoenings ſterven van den MIDDELAAR.

Uw

Uw woord dat bied aan doode Zondaars 't leeven,
Door JESUS dood gestaafd op 't Doods-Kalvaar.
Geen nood! geen nood! al moet gy JESUS volgen.
Al slaet, en sleept, en hangt, en ziedt men u.
Al is de duyvel met zyn zaat verbolgen.
Uw HEYLAND blyft u in den dood niet schu.

Lykreden ter gedachtenis van 't voorbeeldig leeven en zalig afsterven van GEERTRUID VAN RIETEN, *Huisvrouw van* G. V. *Uitgesproken, door* CORNELIS RIS, *Leeraar der Mennoniten, te Hoorn. Te Amsterdam, by de Erven* Houttuin, *en te Hoorn, by* T. Tjallingius, 1771. *Behalve de Voorreden, en een bygevoegden Lykzang op de Overledene, door* CORNELIS RIS WILLEMSZ. 33 *bladz. in quarto.*

De Persoon, die tot een hoofdonderwerp dezer Redenvoeringe strekt, komt voor als ene bovengemeen bemiddelde Dame, die, in haer leven, alleszins ene geloovige Godsvrucht ernstig ter harte nemende, boven al uitmuntte in Nederigheid en Weldadigheid, niet slechts naer het uiterlyk vertoon, maer inderdaed, uit een ootmoedigen en liefderyken Geest; 't welk haer den lof aller Deuglievenden waerdig maekt. Zy wordt daer en boven wel byzonder beschreven als zodanig ene, die van haer jeugd af een Zedigen en Godsdienstigen imborst bezat, doch met weinig uitgewikkeld licht wandelde; tot dat zy, op de prediking der Moravische Broederen, en door nog een ander middel van die zelfde natuur, als een nieuw licht ontving, en meerder inzicht kreeg. En eindelyk, haer Sterfbed word afgemaeld, als dat ener Godsdienstige Christinne, die haar vertrouwen op de erlanging der zaligheid ten sterkste uitdrukt; grondende het zelve niet op hare verdienste, maer op de grootheid der Godlyke genade in Jesus Christus. ——— Dit voorbeeld stelt de Eerwaerde *Ris*, in navolging van de tael, *Let op den vromen ende siet na den oprechten: want het eynde van dien man sal vrede zyn*, Ps. XXXVII. 37, ter opiettende beschouwinge gemoedlyk voor; om een ieder ter navolginge van haer Geloof en Godsvrucht op te wekken, met een byzonderen aendrang van den plicht der Liefddadigheid jegens de behoeftigen. ——— De Leerreden is, naer 's Mans denkwyze, geschiktlyk uitgevoerd, en zal hun, welken zodanig ene leiding volgen, ongetwyfeld zeer wel voldoen; doch anderen zal ze iets dweepachtigs, dat meermaels zodanig een uitgewikkeld licht vergezelt, te veel begunstigen; 't welk in den bygevoegden Lykzang, die welmeenend opgesteld, doch van een zeer ongelyken styl is, niet minder doorstraekt.

De Zang- en Speelkonst, in haar nuttig gebruik en schadelyk misbruik, byzonderlyk met betrekking tot het Godsdienstige, voorgesteld, door M. ARKENBOUT. *Leeraar der Doopsgezinde Gemeente, vergaderende op 't Klein Heilig Land te Haerlem. Te Haarlem, by* J. Bosch, 1771. *Behalven het Voorwerk* 24 *bladz. in groot octavo.*

EEn wel uitgewerkt Vertoog, het welk de Eerwaerde *Arkenbout*, naer aenleiding van des Psalmdichters tael, *Looft Hem met Snaerenspel en Orgel*, Ps. CI. 4, zyner Gemeente heeft voorgedragen; by gelegenheid, dat men aldaer voor de eerste mael, by den Godsdienst, gebruik maekte van het Orgel. Zyn Eerwaerde stelt zich voor, eerst, aen te toonen, van wat gebruik en nut de Zang- en Speelkonst in 't algemeen zy; dan zulks byzonder te doen zien, met betrekking tot den openbaren Godsdienst; en eindelyk zyne Toehoorders te waerschuwen, tegen het misbruik, dat 'er zo in 't algemeen, als in den Godsdienst in 't byzonder, van gemaekt kan worden: welke byzonderheden zyn Eerwaerde op ene zo geregelde wyze ontvouwt, dat deze Leerreden wel ene plaets verdiene by meer andere Predikatien, met betrekkinge tot het gebruik van 't Orgelspel in den openbaren Godsdienst. —— Zie hier hoe deeze Leeraer het hoofdzaeklyke zyner Leerreden, ten besluite, aldus by een haelt.

„ Laat de *Zang-* en *Speelkonst* steeds by ons op haare regte waarde geschat, laat ze by ons geagt en geëerd worden, als eene dier goede gaaven, die d'Opperste Weldoender van het Menschdom geschikt heeft, om ons dit onvolmaakte leeven zo geneuglyk te maaken als het kan zyn; en laat 'er ons ook, tot dat einde, een redelyk gebruik van maaken. Een redelyk gebruik (zeg ik): want verre zy het van ons, dat wy ze tot voeding van ontugtige begeerten, dartele wellust, overdaadige weelde, en dus by gevolg ook ten bederve van ons zelven, en van onzen medemensch, en ter onteering van den grooten Schepper aller dingen misbruiken zouden. En lust het ons, de *Zang* en *Speelkonst* meer, dan tot vermaak alleen, en zorgzagtende uitspanning te gebruiken; vinden w' ons opgewekt, om haar in onze Godsdienstige afzonderingen te hulpe te roepen, of biedt z' ons by den openbaaren Godsdienst van zelve haare hulpe aan, om ons te wakkerer en leevendiger in onze, Gode geheiligde, verrigtingen te maaken, laat dan ook de vrugt en het gevolg daar van zyn, de bevordering van liefde en dankbaarheid, van eerbied en ontzag voor 't Opperst Weezen, de vermeerdering van deugd en waare Godsvrugt, en de bevestiging van eene zaalige hoope op een beter leeven, die de steun en sterkte voor een altoos vrolyk-zingend hart, van een altoos juichend geweeten is in deeze waereld, en naamaals eeuwig zal zyn".

Uit-

Uitvoerig onderwys in de Muziek, volgens derzelver geheelen inhoud, op praktikaale gronden, zo wel, als beredeneerender wyze voorgedragen, doch voornaamlyk ingericht ten Dienste der genen, die zich toeleggen, om het Speelen te leeren op Clavier-Instrumenten, door HENDRIK FOCKING, *Muziekmeester en Klokkenist, te Amsterdam. Te Amsterdam, by* J. Ch. Sepp, 1772. *In groot quarto.*

MEn heeft van dit Werk, het zy tot eene Proeve, of met oogmerk ener bladswyze uitgave, anderhalf blad het licht doen zien: behelzende de drie eerste Hoofdstukken, en den aanvang van het vierde Hoofddeel. In het tot dus ver uitgegeven handelt de Autheur, over de *Muzikaale Klank- en Toonkunde*, de *Waardy der Muzikaale Toonen*, de *toevallige Toonen en hunne Verdeeling*, als mede de *Zamenvoeging der Muzikaale Toonen*. En men kan uit de manier, op welke de Muziekmeester *Focking* deze byzonderheden ontvouwt, genoegzaem bemerken, dat men een onderscheidenlyke; en geregelde onderwyzing der Muziek uit zyne handen mag verwachten; des het te hoopen zy, dat de Liefhebbers der edele Zang- en Speelkonst, hem door het gunstig ontvangen dezer Proeve, zullen aenmoedigen, om zyn begonnen Werk verder te voltooien; of 't ook mogte dienen, om de hartstrelende Muziek in ons Vaderland op te kweken, en tot meerder volmaektheid te brengen.

Verzameling van Brieven over verscheiden Stoffen. Door wylen den Baron LODEWYK HOLBERG. *In leven Professor der Historien, enz. Vierde Deel. Te Amsterdam, by* S. v. Esveldt, 1771. *Behalven den voorafgaanden Inhoud* 539 *bladz. in octavo.*

ONder die soort van Schriften, welken, in een ledig uur, eene gevallige en tevens eene leerzame uitspanning konnen geven, bekleeden deeze Brieven geenszins de minste plaats; zo door de geestige invallen van den vernuftigen, als door de ernstiger voorstellingen van dien op zig zelven denkenden Schryver; uit hoofde van welke mengeling zyne Brieven veel al den Leezer of vermaaken, of onderrigten, of ten minste opleiden om verder te denken, dat dikwerf zyne aangenaamheid heeft. Veelen hebben dit, in 't doorbladeren der voorige Deelen ondervonden, en het tegenwoordige, op dien zelfden voet ingerigt, behelzende des Hoogleeraars bedenkingen over onderwerpen van verscheiden soor-

foorten van oefeningen, is insgelyk gefchikt om zodanig een genoegen te geeven. ——— Buiten dit algemeene heeft deeze Verzameling van Brieven ook nog die byzondere nuttigheid, dat dezelve meermaals dient ter ophelderinge van des Autheurs vroegere Schriften; dewyl hy dikwerf aanmerkingen bybrengt, die opzetlyk daar toe gefchikt zyn. Van dien aart zyn, onder anderen, in dit Stukje twee Brieven, met opzigt tot zyn zo zeer geagte Gefchrift, 't welk ten Tytel heeft, *de onderaardfche reis van Klaas Klim*; dat met een algemeen genoegen geleezen, maar juist niet altyd uit het rechte gezigtpunt befchouwd wordt; waarom wy 't niet onnut oordeelen den hoofdzaaklyken inhoud dier twee Brieven by deeze gelegenheid alhier te plaatfen. De eerfte, zynde de XCfte Brief deezer Verzamelinge, vangt aldus aan.

„ Over de onderaardfche reis van *Klim* zyn, zo als 't met dergelyke Schriften pleegt te gaan, wonderlyke oordeelen geveld".

„ Eenigen meenen 'er niets dan fcherts en grappen in te vinden; anderen maaken het tot een gevaarlyk werk; en nog anderen hebben hunne gedagten voor zig zelven behouden, tot dat zy 'er, ten eenigen tyde, den fleutel toe mogten vinden. De ééne party heeft dus te weinig, en de andere al te veel gezien. Verftandige menfchen in tegendeel en kenners van zulke Schriften hebben geoordeeld, dat men alles zonder vergrootglas kon leezen, en geen fleutel noodig had, daar alle deuren open ftonden. In 't algemeen leert dit werk altoos, dat de meeste menfchen na de fchaduw, in plaats van na het Lichaam, tasten; het pryswaardige berispen, en dat geen verheffen, wat 'er den flegtften grond toe heeft. Wat wel- of wanvoegelyk genoemd wordt rust meer op ingewortelde gewoontens en gebruiken, dan op de natuur en gefteldheid der dingen".

„ Dit is het voornaame oogmerk dezes werks; het welk inzonderheid uit de reis van *Klim* rondom de Planeet *Nazar* blykt; want die maakt eigenlyk den kern daar van uit. De hoofdleer daar in bedoelt anders de dwaaling tegen te gaan, welke gemeenlyk begaan wordt by de oordeelen, die men over de bekwaamheid van zekere menfchen tot openbaare bedieningen veld. Men ziet uit de dagelykfche ondervinding, dat een vlug verftand en eene levendigheid hooger gefchat wordt, dan een traag vermogen, zonder daar by te bedenken, dat alles geen goud zy, wat 'er blinkt, en alles niet verworpen moet worden, wat 'er van buiten flegt uitziet. De gezondfte kern kan in de flegtfte fchel verborgen' wezen". ——— Dit denkbeeld breidt onze Autheur vervolgens uit, om te doen opmerken hoe onvoorzigtig men dikwils de vlugge verftanden hooger agt dan de loomen; perfoonen van 't eerfte character tot hooge bedieningen optrekt, en die van de laatfte foort als tot dezelven onbekwaam afkeurt: niet tegenftaande de ondervinding menigwerf geleerd heeft, dat die vlugge verftanden veele zaaken

ken eer verergeren dan verbeteren; en dat die loome verstanden in verscheiden gevallen, door hunne overweegingen, meer en meer kennis en licht verkrygende, met nut in zaaken van gewicht, die overleg vereischen, gebruikt konnen worden. En deeze overweeging leidt hem verder, om nog met een kort woord gewag te maaken van zulken, waar in men eene vermenging van een langzaam en vlug verstand vindt; en zodanigen die zulke ongemeene gaven bezitten, dat ze met recht zeldzaamheden genoemd mogen worden. De eerste soort, zegt hy, is wel bekwaam voor bezigheden, maar ze verheffen zig niet boven het middelmaatige: dog de laatste soort, waar van 'er naauwlyks één of twee in eene gantsche Eeuw voortgebragt worden, doen der Waereld by uitstek dienst, door groote en gewigtige ontdekkingen: men noemt ze *Verstanden van de eerste grootte.* —— Dan laat ons tot den tweeden bedoelden Brief, den CIIden deezer Verzamelinge, overgaan.

„ Eenigen, schryft hy, hebben aan *Klims onderaardsche reis* dit te wraken gevonden, dat ik met de meeste gebruiken en gewoontens van Europa den spot dryve, en zeggen, dat dergelyke oordeelen slegts kenmerken waren van een dwaazen schryver. Doch hier in dwaalen myne beöordeelaars. Veeleer is het oogmerk, om de zeden en gebruiken van andere Volken, die wy veragten en bespotten, om dat ze met de onze niet overeenkomen, te ontschuldigen en te verdedigen, als mede te toonen, dat de zogenoemde onbeschaafde Volken onze zeden en gebruiken, hoe aartig ze ons ook toeschynen, voor even zo ongerymd kunnen aanzien, en zelfs veele gelegenheid tot lagchen in onze beschaafdste Steden vinden. Des dit werk meer bedoelt, om gewoontens te ontschuldigen, dan te laaken; en teffens hen, die vremde zeden voor bespottelyk houden, den raad te geeven, dat ze niet mogen vergeeten, haar eigen naar de gezonde en onzydige rede te onderzoeken. Zy zouden zekerlyk bevinden, dat de zeden, die hen aanstaan, en die zy voor de aartigste en gevoeglykste houden, slegts daar op rusten, dat ze gebruikelyk en algemeen zyn geworden".

„ Wanneer wy de oude Historien leezen, dan stooren wy ons aan het gedrag en aan de gewoontens der ouden; maar, wanneer onze nakomelingen de Historie onzes tyds zullen leezen, dan zullen zy 'er mogelyk even zo veel stof tot lagchen in vinden. Komen wy in vremde Landen; dan gaat het met de meesten van ons, als *Klim*, die alles, wat hy op zyne reis zag, geloofde wanvoegelyk te wezen." —— De ongerymdheid hier van heldert de Hoogleeraar vervolgens op met ettelyke voorbeelden, waar van wy alleenlyk de volgende zullen bybrengen; welken dienen om te toonen hoe dit over en weder plaats heeft, terwyl het welvoegelyke, dat ieder in zyne gebruiken meent te vinden, niet zelden slegts op de verbeelding en eene ingevoerde gewoonte rust.

„ Wy

„ Wy hebben een afkeer van die volken, die rauw vleesch eeten, en noemen ze *Barbaaren*; daar wy nogtans geene zwarigheid maaken, om rauwe mosfels en oesters door te flikken; en dit nogtans mag men niet barbaarsch noemen, om dat het by ons gebruikelyk is." Intusfchen moet men, gelyk onze Autheur zig op eene andere plaats uitdrukt, zeggen, „ dat hy zeer vermetel geweest is, die zig allereerst verstout heeft eene rauwe oester door te flikken; want dit fchynt vremder dan rauw vleesch te eeten, dat men verfcheiden volken te last legt."

„ Wy befpotten de *Indiaanfche* volken, om dat ze ringen in den neus draagen; maar zien niet, dat 't even zo befpottelyk zy de ooren te doorbooren. Geene vertooning kan ons belagchelyker voorkomen, dan een jonge *Portugees* met eene bril op de neus te zien gaan, ten einde hy fchynen moge, ouder te wezen dan hy is. Maar een' *Portugees* kan niets zotter voorkomen, dan een ouden man by ons te zien, die in den winter met den hoed onder den arm gaat, om voor jonger aangezien te worden, dan hy tog waarlyk is. Wat kan wel ongerymder wezen, dan wanneer men zien moet, dat zo veele menfchen in vredestyd gewapend op de ftraat verfchynen? wat zou wel een *Indiaan*, die eens by ééne van onze Kerkdeuren mogt ftaan, voor een oordeel vellen, wanneer hy menfchen met degens op zyde zag uit en ingaan. Hy zou veel eer gelooven, dat het een monfterplaats voor Soldaaten, of een fchermfchool, dan eene Kerk ware."

„ Wy moesten daarom onze eigen gebruiken wel onderzoeken, voor dat we met de vremde den fpot dreeven. Het eigenlyke oogmerk van *Klims onderaardfche reis* is, deeze les te geeven, en inzonderheid is dit het oogmerk der Reize door *Europa*, waar van gezegd wordt, dat ze befchreeven is door een onderaardfchen man, wien de zeden en gebruiken op de Aarde even zo dwaas voorkwamen, als *Klim* de onderaardfche toefcheenen."

Begeert men nog een ftaal van eene andere natuur uit dit Deel, wel aan, men ontvange nog den CXVIIden Brief, betreffende den Magister *Rofiflengius* en deszelfs Broeder, wier dood voor het Land een onherftelbaar verlies was.

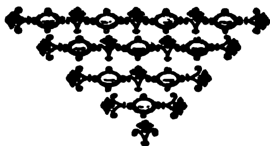
„ Want de één, zegt onze Brieffchryver, maakte de pyn der kranken kort, en verloste ze door zyn Artfenyen van veele moejelykheden, die eene booze waereld medebrengt: en de ander verfchafte door middel van zyne Lykdichten, den overledenen zulk eene plaats in den Hemel, die de Erfgenaamen ooit begeeren konden."

„ Had men de lyst der dooden, die de eerfte heeft doen fterven, en der geenen, die de laatfte met getuigenisfen na den Hemel voorzien heeft; dan zou elk moeten bekennen, dat weinigen zig by het menschdom zo verdiend gemaakt hadden. Van Magifter *Rofiflengius* kan men heel wel zeggen, dat hy, in zynen

tyd, meer menschen mede onder het getal der Heiligen heeft geholpen, dan tien der beste Pausfen: en dit verstrekt hem nog tot een byzonderen roem, dat hy zig daar in zeer rekkelyk heeft beweezen, daar zig in tegendeel de Pausfen *pro labore* de handen zeer sterk vullen. In weldaaden jegens hunnen Naasten waren zy beiden even werkzaam, of het schoon met een onderscheiden geluk geschiedde; want de Artsenykundige liet veel gelds na, daar in tegendeel de nalatenschap des Dichters zeer bepaald was. Waar uit men kan besluiten, dat de erfgenaamen der overledenen 't werk van den eersten voor veel nutter, dan dat van den laatsten, zullen gehouden hebben; om dat de eerste lighaamlyk, maar de laatste slegts geestlyk troostte; en men weet by ondervinding, dat een waereldsch voordeel, al is het niet aanmerkelyk, nogtans veel meer inneemt, dan een onzigtbaar geestlyk. 't Kan heel wel wezen, dat 'er veelen aan twyfelden, als hadt de Poëet werklyk de sleutels ten Hemel, en geloofden, dat 'er zo weinig waarschynlykheid in was, als in 't Geloof der *Roomsche* Pausfen, waar van veelen denken, dat ze de sleutels van den *H. Petrus* niet hebben. Want dat geloof neemt overal meer en meer af, inzonderheid by hen, die zien, dat de Pausfen en Poëten, allen door de bank, *Canonizeeren;* waar onder zig dikwils eenigen bevinden, die het oogschynlyk niet waardig zyn. Men kan wel zeggen, dat de Magister *Rosiflengius* na het Leven en gedrag der kranken hebbe vernomen, voor en al eer hy hun de Zaligheid beloofde; maar zyne vyanden geeven nogtans voor, dat hy hoofdzaaklyk op de deugd van 't geld, en waar 't geslaagen was, gezien hebbe, als waar na hy mede de rangorde in den Hemel rigtte. Ik kan hier over geen oordeel vellen; zo veel zal ik slegts zeggen, dat men geen rede heeft, om aan de Zaligheid van dien goeden *Magister* te twyfelen, wanneer hy zonder waereldsch belang, alleen uit eene Christelyke liefde, de overledenen van dergelyke pasfen voorzien heeft. Maar mogt het eigenbelang hem daar toe aangezet, en in zyne brieven van aanbeveeling de pen bestierd hebben, zonder opzigt op het gedrag en de levenswyze der overledenen; dan kon men gelooven, dat hy zo veelen in den Hemel heeft ingelaaten, dat 'er voor hem zelven geen plaats meer overgebleeven is, en men van hem, als van sommige Artsen, kan zeggen, dat ze allen, uitgenomen zig zelven, hebben kunnen helpen".

„ Veelen hebben gewenscht, dat, terwyl de *Lykpreken* afgeschaft zyn, men mede *Lykdichten* mogt afschaffen, om dat 'er van dezen, zo wel, als van geenen een misbruik gemaakt wordt. Ik voor my wil hier toe nogtans niets aanraaden; want voor de erfgenaamen is het een groote troost, te zien dat hunne ouders en vrinden, door den openbaaren druk, op het register der Heiligen geplaatst zyn, en wel door een aangestelden *Censor*, daar toe geregtigd; voor al daar men weet, dat de gemeene man in het geheel

heel niet meer aan eene zaak twyfelt, wanneer ze gedrukt is. Dit geeft hun zelfs de verzekering, dat ze met een goed Geweeten de hun te beurt gevallene ervenis kunnen aanvaarden. Om niet te zeggen, dat de dichtkunde daar door wordt bevorderd; en een arme dichter komt daar door aan een ſtuk broods; *ja* de Boekdrukkers hebben daar door eenig beſtaan, wier persſen dikwils ſtil ſtonden, wanneer dit gebruik ten eenemaal mogt ophouden".

HEDENDAAGSCHE

VADERLANDSCHE

LETTER-OEFENINGEN.

Zedekundige Brieven over het Geluk; mitsgaders de Deugden en Pligten, met welker betragting het zelve onafscheidbaar verbonden is. Zesde Stukje. In 's Gravenhage, by N. v. Daalen, 1772. *In groot octavo* 187 *bladzyden.*

HEt voorstaen van den Godsdienst, als de bronwel van 's Menschen tegenwoordig en toekomend geluk, is het loflyk doelwit des Schryvers deezer Brieven. Hy wend in dezelven de ernstigste poogingen aen, om den redelyken Godsdienst in deszelfs schoonheid en overheilzaame gevolgen, zo luisteryk en bevallig voor te dragen, dat ieder verstandig Wezen, 't welk zyn waer Geluk beoogt, door eene aendachtige overdenking van 't voorgestelde, genoopt moete worden, om den Godsdienst blymoedig te omhelzen, en daedvaerdig te betrachten. ——— Dat onze Autheur in deze zyne onderneming, om den Godsdienst als beminlyk te doen beschouwen, gelukkig slaegt, zo ten aenzien ener bondige redeneringe, als ten opzichte van ene aendoenlyke voorstelling, waer door hy, te gelyk, en op het Verstand en op het Hart werkt; hier van verstrekken de vyf eerste Stukjes reeds ter overvloedige getuigenisse; en des Schryvers geschiktheid, tot het behandelen van dit gewichtig onderwerp, ontvalt ons geenszins in 't laetste Stukje, dat thans het licht ziet.

In de voorige Stukjes heeft onze geachte Autheur ten nadruklykste verhandeld, het geen 'er vereischt word, om ons waer Geluk te bewerken; als mede getoond, welke plichten ons jegens *God* te betrachten staen, en hoedanigen invloed zulks op ons Geluk heeft. In achtervolging nu hier van leid ons dit zesde Stukje, naer de voorheen gemaekte schikking, ter opmerkzaemheid op de plichten, die wy jegens ons Zelven en den Naesten in acht hebben te nemen, om wezenlyk gelukkig te zyn; dat onze Schryver in twee Brieven niet min overtuigend en bewegend aendringt, dan het voorgaende. Hier by komt nog in dit Stukje een Brief, behelzende ene *Korte Schets onzer Zielsvermogens, in zoo verre zy met het werktuiglyke des Liebaams verbonden zyn.* Dit onderwerp be-

behandelt de Autheur insgelyks, op ene omzichtige wyze, met zeer veel naeuwkeurigheid; volgende, gelyk hy zelf te kennen geeft, grootlyks de denkbeelden van den beroemden *Bonnet*; van wiens geschrift, getyteld, *Ontledende Proef over de Vermogens der Ziele*, onlangs ook in 't Nederduitsch uitgegeven, wy by ene andere gelegenheid wel eens gewag zullen maken; waerom wy thans op dit onderwerp niet staen blyven, maer ons verder bepalen, om den hoofdzaeklyken inhoud der twee eerste Brieven van dit Stukje te melden.

Na ene beknopte voorstelling van de hoofdsomme der plichten jegens ons zelven, merkt de Schryver aen, dat de Eigenliefde, welke, in hare zuiverheid beschouwd, niet verschilt van de Liefde tot het Geluk, en overeenkomt met de Liefde tot de Volmaektheid, eene allereerste dryfveer is, die ons tot de betrachting dezer plichten beweegt. Daer op herinnert hy ons uit de voorige Brieven, hoe wy geschapen zyn ter Volmaektheid, en op hoedanig ene wyze wy in dit opzicht naer dezelve hebben te streven, willen wy gelukkig worden. En dit brengt hem voorts tot ene Verhandeling, betreffende die Deugd, welke ons uit deezen hoofde staet na te jagen, die hy met den naem van *Matigheid* bestempelt; en beschouwt als ene Deugd, die alle onze handelingen, met opzicht tot ons zelven, regelt, om ons ter Volmaektheid te brengen, en Gelukkig te maken. In die ontvouwinge, welke ons de byzondere werkzaemheden dezer zo wyduitgestrekte Deugd beknoptlyk voordraegt, geeft onze Schryver allerwege ene welgegronde onderrichting, die vergezeld gaet van den sterksten aendrang, en zeer wel geschikt is, om ons een redelyk en beminlyk denkbeeld dier Deugd in te boezemen. Hier toont hy, hoe wy 't goede, dat waerlyk in ons is, wel mogen erkennen, mits dat wy in 't erkennen onzer gebreken even onpartydig zyn; en dus alles op zyne rechte waerde stellen; dat wy voornaemlyk allen schyn behooren te vermyden, van breed van ons zelven te willen opgeven; en zo ook hebben toe te zien, om onze geoorlofde zugt tot lof en achting by den Evenmensch, met ene behoedzame gematigdheid, te bestieren. Verder leert hy ons, wat de Matigheid van ons eischt, ten opzichte van de vermaeklykheden dezes levens: mitsgaders hoe dezelve van ons vordert, dat wy ons met ene ware Grootmoedigheid gedragen; zo dat wy ons, door niets, sterker laten ontroeren dan 't verdient, maer ons zelven steeds onder de heerschappy der ware Wysheid en gelykmoedigheid bezitten. Ten dien einde tracht hy ons vervolgens te bewegen om den grondslag van ons Ge-

luk

luk in onzen eigen boezem te vestigen, en het zelve alleen daer in te ſtellen, dat wy, in ieder omſtandigheid, onverzetlyk zo handelen, als Wysheid, Deugd en Plicht van ons eiſchen; waerom hy ook vordert dat wy ons zullen benaerſtigen, om, op ene welgegronde goedkeuring, vrede met ons zelven te hebben, en hier toe ons altoos naer onze eigen grondbeginſels gedragen; waer omtrent hy zich dus manlyk en voorzichtig uitdrukt.

„Wy moeten ons ten rigtſnoer onzes gedrags, althans voor zo verre het Weezentlykſte desſelven betreft, een ſamenſtel van Grondbeginſelen maaken, die ons eigen zyn, en wy zonder afwyking ſtandvastiglyk aankleeven; op dat wy niet gedurig, door de ſteeds verwisſelende begrippen der Menſchen, werden heen en weer geſlingerd, maar met eenen eenvormigen onwankelbaaren gang, na 't geen ons als het beste en volmaaktſte toeſchynt, geſtadig voorttreeden. Zeer voorzigtig en behoedzaam, moet men in 't aanneemen van zulke Grondbeginſelen zyn; men ziet genoeg van welk een gewigt zy weezen zullen. En daarom moeten wy ze te voren op 't naauwkeurigst onderzoeken, en op 't zorgvuldigst aan de Wetten der reede en openbaaring, mitsgaders het beproevend oordeel der ondervinding en Wysheid toetzen. Maar eens voor de waare en egte Grondbeginſelen erkent zynde, moet 'er ons ook niets ontrouw aan kunnen maaken. Wat haare gevolgen ook mogen zyn, nimmer moeten die ons van dezelve kunnen afſchrikken, zoo lang de Grondbeginſelen zelfs onwrikbaar blyven. Voor al moeten ten onregt gekoesterde vooroordeelen, verkeerdelyk aangenoomen begrippen, hoe diep ook ingeworteld, hoe algemeen geëerbiedigt, hoe zeer geliefd, nimmer met dezelve in vergelyking komen. Die zig boven de vooroordeelen niet durft verheffen, kan nimmer in 't Heiligdom der Waarheid toegelaaten, nimmer onder de Gunſtelingen der Wysheid aangenoomen worden. En 't is voornamelyk in een ſtaat van beproeving en aanvegting, gelyk de onze is, volſtrekt noodzakelyk, zig met eene vroegtydige gewoonte te ſterken, van manlyk pal te ſtaan, by 't geen men eens wettiglyk, en na rype overweeging, beſlooten heeft; want zulk een rustig en onwrikbaar beſluit zal ons met gemak zwaarigheeden doen te boven koomen, onder welke zwakke en wankele Zielen gemeenlyks bezwyken. —— Doch hier eischt de Wysheid ook byzonder, dat wy ons nimmer van eene betaamelyke gemaatigdheid verwyderen. Vooroordeelen, die men, zonder de Wysheid in iets weezentlyks te kort te doen, kan inſchikken, moet men liever met toegeevenheid verdraagen,

ja zelfs in sommige omstandigheeden involgen, dan ze zonder noodzaak styfzinniglyk 't hoofd te bieden, en te veroordeelen. En schoon de Raadgeevingen van anderen ons nimmer, van een op wettige gronden aangenomen regel moeten doen afwyken, moet men ze egter nimmer versmaaden. Alle moet men ze met eene oplettende en zedige leerzaamheid aanhooren. Uit de meeste toch zal men het eene of andere nut kunnen trekken. Die ze ons geeft, moeten wy altoos met bescheidenheid en erkentenis behandelen; en in de keuze die men doet, om ze te volgen of niet, eenig en alleen aan eene opregte en onpartydige liefde tot de Waarheid en het Beste gehoor geeven. —— En vermits het standvastig involgen onzer eige Grondbeginselen dikwils gevaar loopt, van ons een schyn van eigen- en styfzinnigheid, en ongezelligheid te geeven; moeten wy dit zoeken voor te komen, door ons steeds welwillende en meegaande, in onverschillige zaaken inschikkelyk, voor 't geen enkel zwakheeden zyn toegeevende, en in 't algemeen, door eene inneemende zagte geaardheid bezielt, door de uitgestrektste Menschenliefde aangedreeven, en tot eene gezellige vrolykheid geneegen te toonen".

Op deze lessen volgen anderen, rakende dat gedeelte der Matigheid, 't welk betrekking heeft tot de Vergenoegdheid; waer omtrent onze Schryver voorstelt, wat men in acht heeft te nemen, om vergenoegd te zyn met den staet en omstandigheden, waer in wy ons bevinden; 't welk hem natuurlyk aenleiding geeft, om wyders zyne gedachten mede te deelen, over het geduld en de lydzaemheid, als mede over de ware kloekmoedigheid, en de voordeelen der evenmoedigheid en bezadigheid; waer aen, ten slot van deezen Brief, nog gehecht word, ene aenmerking over onze verplichting, om het *Decorum* of het welvoeglyke, in ons geheele gedrag behoorlyk gade te slaen.

En hier op gaet onze Autheur, in den volgenden Brief, over, tot het beschouwen der plichten jegens den Naesten, om na te gaen, niet alleen wat een ieder onzer Medemenschen in 't byzonder, maer ook wat de Menschelyke Maetschappyen in 't gemeen, van ons eischen kunnen. Ten grondslage hier van legt hy de elkander ondersteunende beginsels van Volmaektbaerheid en Gezelligheid; waer op hy onze verplichting vestigt, om, in beantwoording aen 't oogmerk des Scheppers, de volmaektheid van 't geheele samenstel te behartigen; met aentooninge, hoe dezelve, naer den aert van ieder deel, bewerkt word. Dit geeft hem wel byzonder gelegenheid om op te merken, hoe ieder gedeelte, en dus voor al de Mensch, op

zyne

zyne juiste placts moet blyven; des men zich behoore te wachten van den Mensch, niet alleen niet te vernederen, maer ook niet te verheffen boven zyne Natuur; men heeft hem altoos te beschouwen als Mensch, en nooit met de Dieren gelyk te stellen, noch tot den rang der Engelen te brengen. Ondertusschen heeft men echter, als onze Schryver vervolgt, gade te slaen, dat het Menschlyk Geslacht waerschynlyk nog op deeze Aerde een hooger trap van volmaektheid zal beklimmen, dan het nu bereikt; welk denkbeeld de Autheur, door enige nevensgaende aenmerkingen, bevestigt. Men ziet naemlyk, hoe alles van den beginne af daer toe medegewerkt heeft, en de Menschen al vroeg trapswyze volmaekter geworden zyn: de geschiedenissen der Volkeren zyn hier van onloochenbare getuigen; en de latere dagen, die wy beleven, doen ons handtastlyk zien, hoe groote voortgangen het Menschdom ter meerdere volkomenheid gemaekt heeft. —— 't Is waer, tegen dit laetste kan men ene tegenwerping inbrengen, die maer al te vernederend is voor onze verlichte Eeuw: doch zie hier, in welk een aengenaem vooruitzicht, onze opmerkzame Autheur dezelve beantwoord.

„ Ik beken wel, *zegt hy*, dat indien wy in kennis zyn toegenomen, de Werkoeffenende Zedekunde en Godsvrugt nog oneindig verre onder ons ten agteren zyn: en wy misschien in 't algemeen, zeer verre, van onze Voorgangers dienaangaande te overtreffen. Doch moet men niet teevens toestaan, dat wy evenwel veel beschaafder, en van veelen hunner ruwste gebreeken, bevryd zyn? En deeze, by de onkunde gevoegt, waaren de eerste hinderpaalen die uit den weg moesten geruimt worden. Eene verfynde smaak en een verlicht Verstand mogen in 't begin, wyl alles onder de Menschen misbruikt word, tot nieuwe ongebondenheeden gelegenheid geeven; zy kunnen doch niet nalaaten in 't einde ook het hart ten goede te neigen. —— Het voleinden van dit groote Werk is der zuivere Christelykt Godsdienst, wiens kragt 'er ook alleen toe genoegzaam is, voorbehouden. Geloof my, deeze zal in 't einde zegenpraalen. —— De Mensch slaat schier altoos tot uitterstens over, eer hy den middelweg leert houden; en dit is ook den Christenen, in hunnen Godsdienst, wedervaaren. Zoo ras dezelve gevestigt was, en de vervolgingen, die den iever en Godsvrugt haarer eerste Belyders tot zulk een toppunt hadden doen ryzen, ophielden, sloegen zy tot onverdraagzaamheid, bygeloof, en de verblindste dweepery over. Deeze hebben nu hun beurt gehad, en zyn aan 't vallen. Doch, van dezelve wars geworden, heeft men, het weezen

der zaake van een byvallig misbruik nog niet weetende te onderfcheiden, ook de Godsdienftigheid zelve verzaakt, en zig aan alle de dwalingen van 't ongeloof overgegeeven. Dit heerscht nu wyd en zyd; ja maakt nog dagelyks vorderingen: doch 't zal in die vorderingen zelfs, wanneer 't te verre gekomen is, deszelfs ondergang vinden. De ervaarenis zal 'er de gevaarlyke en verderflyke gevolgen van doen voelen, en 't is eerst wanneer deeze tot een zeekeren trap gekomen, en ondraaglyk geworden zyn, dat de Menfchen van hunne dwaalwegen leeren te rug keeren. Hoe verder dan de Voorftanders van 't ongeloof gaan, hoe meer zy den val van hun wandragtelyk famenftel verhaasten. Baarblykelyke ongerymdheeden mogen, door 't verftand der geenen die ze voorftellen en verdeedigen, en de hulp der driften die zy begunftigen, voor eene wyle den Mensch misleiden; op den duur kunnen zy toch geen ftand houden; en die geene, waar van wy nu fpreeken, zyn van zulk een aart, dat zy, algemeen geworden, de grondvesten zelve der Maatfchappy omkeeren, en alle haare banden flaaken en verfcheuren zouden. Wat zal dan het einde zyn? De geduurige aanvallen van 't ongeloof zullen de Kerkelyken, aan wien de bewaaring en verdeediging der Godsdienst toebetrouwt is, noodzaaken, de willekeurige ftellingen, de bekrompen inzigten, de Heerschzugt en partydige vooroordeelen, die by veelen nog maar al te veel plaats grypen, allengskens meer en meer te laaten vaaren; en hun geheele faamenftel, hoe langer hoe zuiverer, en op vaster gronden gevestigt, uit den beproevenden fmeltkroes der beftryding, te doen te voorfchyn komen. —— Ondertusfchen van de omhelzing des ongeloofs, door de ondervinding zelve van deszelfs fchadelyke gevolgen, even als van die des bygeloofs, te rug geroepen, zal men tot deeze, als 't fynfte Goud doorlouterde, Grondbeginfelen der Christen-Godsdienst, zyn toevlugt neemen; en dezelve nu, met de waare Wysgeerte, en den eigenaartigen Geest des Evangeliums, ziende overeengebragt, met des te onwrikbaarer aankleeving omhelzen. —— 't Is dan waarfchynelyk, dat men die Heerlyke en bloeyende ftaat, die der Kerke in onze gewyde Schriften nog eens word toegezegd, zal zien gebooren worden. Driemaal gelukkig de geene, die dat heuchelyk tydftip beleeven zal"!

Na het voorftellen van dit treffend verfchietgezicht, dat het hart van alle Waarheid- en Deuglievenden ftreelt, fchetst onze Schryver, op ene gevallige wyze, het groot en heerlyk Tooneel, op 't welk de Mensch op deze Aerde geplaetst

is, ter uitoefeninge ener algemene Goedgunstigheid. Dan tevens is hy ook gedachtig aen de noodzaeklykheid der byzondere Maetschappyen; en zulks doet hem verder bepaeldlyk stil staen, op onze verplichting tot de Liefde tot het Vaderland. Eene Deugd, die, schoon ze aen onze plichten omtrent het geheele Menschlyk Geslacht ondergeschikt moete zyn, onschendbaer geacht behoort te worden; en waer in men hedendaegsch, ten nadeele van 't Vaderland, niet zelden zo veel te kort schiet, als de Ouden het, ten nadeele van 't overige Menschdom, te ver bragten.

Tot dus ver vestigt onze Autheur het oog op het geen de Maetschappyen in 't gemeen van ons eischen; en verledigt zich wyders in dezen brief, ter ontvouwinge van de plichten, die ons jegens alle de byzondere leden dier Maetschappye, dat is, omtrent alle onze Medemenschen, te betrachten zyn; welken hoofdzaeklyk hier in bestaen. „ Dat wy steeds alle onze pogingen aanwenden, om alle ongeluk, alle onvolmaaktheid, al wat hun eenige stoornis geeven, al wat hun onaangenaam zyn kan, zoo veel doenlyk, van hen af te weeren; en in tegendeel, zo veel wy kunnen, hunne Volmaaktheid, hun Geluk, al wat hun eenig genoegen baaren, al wat hun leven veraangenamen kan, te weeg te brengen en te behartigen". Hier komt het groote beginsel, ons in 't Euangelie opgegeven, in alle onze bedryven, te stade: *Alle dingen dan die gy wilt, dat U de Menschen zouden doen, doet gy hen ook alzo*; 't welk ons opleid, niet alleen ter Rechtvaerdigheid, maer tevens en boven al ter Goedwilligheid; die alle onze daden, alle onze gemoedsneigingen, en ons geheele gedrag omtrent den Naesten behoort te bezielen; willen wy ons anders, met afwendinge der schadelyke gevolgen van de verwaerloozing dezer beminlyke geestgesteldheid, de rykste bronwel van vermaek en 't levendigst genoegen ontsluiten. Om dit algemeen voorstel, 't welk de Autheur ten bevalligste maekt, in een volkomen daglicht te doen beschouwen, bepaelt hy zich tot ene gezette behandeling en een ernstigen aendrang van de byzondere plichten, welken de Goedwilligheid van ons vordert. Dus leert hy ons mededoogzaem, gedienstig, verdraegzaem, zagtmoedig, en gaerne vergevende te zyn; in onze bedryven acht te geven, op 't geen tot de ware wellevendheid behoort; met de grootste omzichtigheid en onvooringenomenheid eens anders denkens en handelwyze te beoordeelen; zorg te dragen, om nooit iemand zonder noodzaek enig mistrouwen te doen blyken; geduurig oplettend te zyn, om een ieder met betooning van achting voor te

komen, en vooral zyn goeden naem te ſparen; zig waerheid-lievend, met ene oplettende beſcheidenheid, te gedragen; in alle onze handelingen een eerlyk, oprecht en getrouw hart te doen doorſtralen; en dit alles te vercieren door edelmoedigheid, gepaerd met ene gevoeligheid voor de volmaektheid van anderen, en dankbaerheid voor genooten Weldaden. ——— Alle deze plichten worden door onzen Schryver beknoptlyk voorgedragen, met aenduidinge van den heilzamen invloed, die derzelver betrachting op ons Geluk heeft. En ten laetſte word deze Brief beſlooten met ene welgepaste aenmerking, rakende onze verplichting, om onze Goedwilligheid ook uit te breiden, over het gevoelig gedierte; zo dat wy het zelve, naer den aert der zake, buiten het ons vereischte genot en onze eigen beſcherming, hun ongeſtoord geluk laten genieten, en ons gene vryheid aenmatigen, om het zelve met onbarmhartigheid te behandelen, altoos gedachtig aen de lesſe, *Spr.* XII. 10. *De rechtvaerdige kent het leven zyner Beesten.*

Verhandelingen over het lyden en ſterven van JESUS *onzen Heiland. In het Hoogduitsch beſchreven, door* J. E. SCHUBERT. *Abt van Michaëlſtein, enz. In 't Nederduitsch vertaald, door* P. CH. HAGEMAN. *Leeraar by de Gemeente, toegedaan der onveränderde Augsburgſche Geloofsbelydenisſe, te Amersfoort; Lid van het Zeeuwſche Genoodſchap der Wetenſchappen te Vlisſingen, Te Amſterdam, by* B. v. d. Klok *en* P. Conradi 1771. *Behalven de Voorreden* 147 *bladz. in groot octavo.*

HEt gewichtig onderwerp van 's Heilands lyden voor de zonden des Menschlyken Geſlachts is zulk ene ryke ſtof van Godvruchtige beſpiegelingen, en kan van zo onderderſcheiden zyden beſchouwd worden, dat 'er, niet tegenſtaende het groot aental van Schriften deswegens, nog genoegzame gelegenheid overblyve, om 'er enige bedenkingen over op 't papier te brengen, die min of meer, ten minſte in de manier van beſchouwen, byzonder geagt mogen worden, en dus in ſtaet zyn, om des Lezers oplettendheid te krachtiger te trekken. Van dien aert althans zyn deze Verhandelingen van den geachten *Schubert*; welke zich daer in voorgeſteld heeft, het Geſchiedkundige alleen kortlyk na te gaen, en zich ſlechts op te houden met de aenmerkelykſte byzonderheden; maer boven al het oog te vestigen op de zwaer-

te

te van 't lyden dat Jesus om onzen wille gedragen heeft, en 't leerzame gebruik, dat wy van deze zo treffende Geschiedenis, ter versterkinge van ons Geloof, en ter aenspooringe in Godsvrucht, behooren te maken. —— Deze Verhandelingen zyn oorspronglyk geschikt tot eene handleiding voor de Academiejeugd; tot welker dienst zyn Hoog-Eerwaerde dezelven opgesteld heeft, toen hy het Hoogleeraers-Ampt te Helmstad waernam; en 't was waerschynlyk zyn oogmerk dezelven, de gantsche Lydensgeschiedenis door, tot op den dood des Zaligmakers, te achtervolgen; doch dit schynt afgebroken te wezen, door het vertrek des Hoogleeraers naer ene andere plaets; waer door ze nu alleenlyk loopen, tot op den heilloozen Vloekwensch der Jooden: *zyn Bloed kome over ons en onze Kinderen!* Ze zyn dus ten getale van *veertien*; waer van de twee eersten gaen, over het *inwendig* en *uitwendig lyden van Jesus*, en de volgenden ten onderwerp hebben; *Judas den Verrader*, *De Schare die Jesus Gevangen neemt*, *Cajaphas den Geestlyken Rechter*, *De valsche Getuigen tegen Jesus*, *De Verloochening door Petrus*, *Het Berouw van Judas*, *De Boete van Petrus*, *Het Loon der Ongerechtigheid van Judas*, *Pilatus den Waereldlyken Rechter*, *De keuze tusschen Jesus en Barrabas*, *Den Droom der Huisvrouwe van Pilatus*, en eindelyk, *Den Vloekwensch der Jooden.* —— Zyn Hoog-Eerwaerde behandelt deze onderwerpen over 't geheel zo leerzaem en stichtelyk, dat men zich, byzonder in deze tydsomstandigheden, daer onze Leeraers zich bevlytigen om de Lydens-Geschiedenis te ontvouwen, en ter betrachtinge aen te dringen, met vrucht van dit Werkje kan bedienen, om 'er te meer door opgewekt te worden tot ene ernstige nagedachtenis. Ten einde den Lezer te beter in staet te stellen, om 'er zelf over te kunnen oordeelen, zullen wy één der kortste Verhandelingen hier laten volgen, gaende over *de Schare die Jesus Gevangen neemt.*

Aangemerkt hebbende, dat men het niet voor ene toevallige en weinig betekenende omstandigheid heeft aan te merken, dat de Zoon van God van gewapende krygslieden gevangen genomen werd, als hy het verzoenoffer voor de zonden der waereld worden zou; daer de heilige Geschiedschryvers het ons verhalen, als een zeer merkwaardig deel van 't lyden van Jesus, zo vervolgt hy aldus.

„ Daar is geen twyfel aan, dat het *een hoop Romeinsche Soldaten* geweest is. Wyl Johannes hunnen aanvoerder *enen Oversten Hoofdman* noemt (χιλίαρχος.) *Joh.* 18. *vers* 12. Zo heb-

hebben enigen daar uit opgemaakt, dat ze uit duizend man bestaan hebben. Het is egter niet onmogelyk, dat dit woord ook den aanvoerder van een geringer aantal betekene. Want nauwelyks kan men zig voorstellen, dat tot deze onderneming duizend man is geschikt geworden, vooral, daar men zig van den onschuldigen Jezus, met het minst gerugt, verzekeren wilde. Hier by schynt deze hoop flegts een gedeelte dier manschap geweest te zyn, welke op de hoge Feestdagen den berg des Tempels bezet hielden, op dat by den groten zamenvloed des volks gene wanorder en oproer ontstaan mogten, en die teffens het bevel der Joodsche Overigheid onderworpen waren, om haar den begeerden bystand te verlenen des benodigd zynde. Doch hoe zulks ook wezen moge, men kan geloven, dat de menigte, die uitgezonden was, voor genoegzaam gehouden wierdt, om Jezus gevangen te nemen, wanneer Hy of de zynen of ook het by geval te zamen gelopen volk enigen tegenstand wilden in het werk stellen. Judas, die de plaatse wist, alwaar zig Jezus toen ter tyd bevondt, was de wegwyzer dier genen, die het bevel hadden, om zig van den heiligen Perzoon van onzen Jezus te verzekeren. Wyl egter een verrader weinig te vertrouwen is, en hy by die, welken zig van hem als een werktuig van ontrouw bedienen, even zo zeer verdagt is, als de onschuldige, dien hy verraden wil, zo gaan de voorstanders van den Tempel, een hoop Hogepriesters en Schriftgeleerden, en ene menigte hunner bediendens mede, terwyl intusschen de overige vyanden van Jezus in het huis van Hannas de uitkomst dezer roekeloze onderneminge vol angst afwagten. *Matth.* 26. *vers* 47. enz. *Marc.* 14. *vers* 43. enz. *Luc.* 22. *vers* 47. enz. *Joh.* 18. *vers* 3. enz.

Het oogmerk der Hogepriesters en Schriftgeleerden was ongetwyffeld, den zekersten weg in te slaan. Men hadt reeds te voren zekere perzonen uitgezonden, die hem in hunne magt nemen zouden; doch zyne Lere was zo doordringende, dat zig niemand onderstonde aan Hem de handen te slaan. *Joh.* 7. *vers* 32, 45, 46. Dit schynen lieden geweest te zyn, die den Joodschen Godsdienst toegedaan waren, enige kundigheid van den Messias hadden, en even zo gelyk anderen vermoedden, dat het veelligt Jezus van Nazareth zyn mogte. Om nu niet weder ene vrugteloze onderneming aan te stellen, kiezen zy Romeinsche Soldaten, welke zig over de Godsdiensttwisten der Joden niet bekommerden, veelligt vreesden zy ook waarlyk enen dadelyken tegenstand. Judas hadt gehoord, dat Jezus zynen Jongeren aanraadde hun kleed te verkopen en zig daar voor een zwaard aan te schaffen, en dat Petrus den Here antwoord-

woordde: zie hier zyn twee zwaarden. *Luc.* 22. *vers* 36, 38. Naar zynen vleeschelyken zin duide hy dit op ene beslotene verwering; want zyn boos geweten deedt hem vermoeden, dat Jezus zyne ontrouw en verradery merkte, en zig daar tegen in enen goeden staat stellen zoude. Ongetwyffeld hadt hy den Hogepriesters daar van berigt gegeven. Dit maakte de godlozen, die nooit zonder vrees zyn, bekommerd en veelligt vreesden zy, dat ene menigte volks, waar by Jezus in groot aanzien stondt, toevalliger wyze daar by komen mogte, offchoon zy besloten hadden dezen aanval ter middernagt te doen. Zy bedienden zig alzo van Romeinsche Soldaten, en deden dezen met zwaarden en Spiesen, als de gewone wapenrusting dezes volks, uittrekken.

Ene andere vraag egter is het, *waarom de Almagtige, zonder wiens wyze toelating niets geschiedt, en wiens allerbyzonderste voorzienigheid omtrent den allerheiligsten onder de menschen kinderen zig uitstrekte, dit heeft laten gebeuren?* Ook hier in zyn geheimen der goddelyke wysheid opgesloten, die wy thans in des Heren vreze zoeken op te sporen.

Ik geloof, dat de Heiland zig op deze wyze, gelyk wy gezegt hebben, *in de eerste plaats* deswegen heeft laten gevangen nemen, *op dat Hy alle trappen van het bitterst Lyden mogte doorgaan.* Deze gevangenneming was ene openlyke bekendmaking dat Jezus een van de grootste en strafbaarste misdadigers was. Hier voor zag de Heiland zelfs het aan. *Gy zyt uitgegaan*, sprak Hy, *als tot enen moordenaar, met zwaarden en met stokken, om my te vangen. Ik heb toch dagelyks by u gezeten en heb geleerd in den Tempel en gy hebt my niet gegrepen. Matth.* 26 *vers* 55. Hoe groot egter is het Lyden niet, by alle zyne onschuld, voor enen boosdoender gehouden te worden! Wanneer men de allerysselykste vervolgingen ondergaat, treft men ten allen tyden enen zeer aanmerkelyken troost, in het getuigenis van onschuld, en in het medelyden, het geen regt geaarte lieden en vrienden der deugd ons toedragen; doch dezen troost ontbeert men, en het Lyden verdubbelt, wanneer de waereld geloven moet dat wy Lyden, het geen onze daden verdiend hebben.

Niemand kan zig deze smerte levendiger voorstellen, dan die zyner onschuld bewust is, die de goddeloosheid uit grond des harte haat, en die dan nog als een misdadiger aangeklaagd en gehouden wordt. Deze ondergaat alle die afkerigheden, welke omtrent enen zodanigen plaatze hebben, die aan zulke overtredingen schuldig is, en moet toelaten dat men hem dezelve toerekend. Men oordele alzo, hoe gevoelig de ziel van

den dierbaarsten Verlosser moet zyn getroffen geweest, toen men Hem als enen moordenaar, oproermaker, of enen anderen misdadiger deedt opzoeken en grypen.

Ten tweeden wilde Jezus daar door ene proeve geven zyner allerdiepste vernedering. Inmiddels Hy gevangen wierdt, verscheen Hy in de gedaante van een onmagtig en door anderen overweldigd mensch, in de gedaante van een mensch, die het geweld en het geregt van anderen onderworpen was, en die als nu zynen Regters rekenschap zyner daden zoude afleggen. En dan nog hadt Hy alle geweld in Hemel en op Aarde in zyne handen; Dan nog was Hy zelf de Regter van alle vleesch; Dan nog was Hy de geen, voor wien alle kniën van hun, die in hemel, op aarde en onder de aarde zyn, zig buigen zouden. Deze zyne magt en hoogheid hadt Hy door tekenen en wonderen ontegenzeggelyk bewezen. Men ontzet zig billyk, wanneer men ziet dat Hem zee en wateren, wind en weder, ja de geesten der Helle zelf gehoorzamen. En nu laat Hy zig als enen misdadiger door ene gewapende Schare gevangen nemen, schoon Hy weinige dagen te voren, als een Koning te Jeruzalem ontfangen en als een zodanige, die in den naam des Heren kwam, was toegejuigd geworden. Hier ontdeedt Hy zig voor het oog van een ieder van zyn geweld, en wel uit eigene beweging. Veelligt geloofden de Joden dat Hy zig voor hen zoude verbergen en de vlugt nemen. Zy namen derhalven lampen en fakkelen met zig, om Hem by de duisternis van den nagt des te ligter op te zoeken en te vinden. Doch Hy gaat hen onverschrikt te gemoet, en op dat zy zig niet mogten verbeelden, dat zy Hem door geweld overwonnen, zo laat Hy hen, voor zyne overgave, werkingen van zyn almagtig woord aanschouwen. Hy spreekt een woord, en de gehele Schare stort ter aardbodem neder. Hy rigt hen egter wederom op, en laat zig grypen en binden. Welk een bewys niet, dat Hy zig van zyne Goddelyke Hoogheid en Almagt vrywillig onthouden heeft? En dit deedt de wyste Verlosser, deels, om de waereld te overtuigen, dat Hy hunnent wegen bereid was het uiterste te dulden, deels, om een eeuwig voorbeeld van ootmoed aan den dag te stellen, het welk zyne ware Jongeren zouden gelykvormig worden.

In de derde plaats, geloof ik, *dat zig Jezus ook deswegen heeft laten gevangen nemen, op dat Hy het Lyden der bekenners van zynen naam heilige, en hen enen magtigen troost in het zelve mogte agterlaten.* Het was onvermydelyk, dat de Gelovigen en inzonderheid de Leeraars van het Evangelie voor zondaars en misdadigers verklaard werden. Hen haatte de

waereld, en op hunnen ondergang was zy eniglyk bedagt. Wyl men egter niet ligt iemand verderven kan, zonder denzelven van zekere overtreding te beschuldigen, zo was ook dit noodlot Jezus Jongeren bestemd. *Hebben zy den huisvader Beëlzebub geheten*, zegt onze Jezus, *hoe veel te meer zullen zy zyne huisgenoten aldus heten? Matth.* 10 *vers* 25. Wanneer men hen, die den Here vrezen, enen kuil graven wil, neemt men allereerst zynen toevlugt tot kwaadsprekendheid. Men beschuldigt hen van zodanige misdaden, die het vermogendst zyn, hen by de gansche waereld gehaat te maken. In zodanige omstandigheden moesten ware Christenen van droefheid en hartenleed vergaan, hadden zy den troost niet, dat Jezus zelfs als een kwaaddoender was mishandeld geworden. Deze betragting sterkt hen, dat zy deze soort van Lyden niet meer zo beschimpelyk en kwetzend houden. Hunne onschuld, die zy kennen, doet hen het zelfde tot de kwaadsprekers zeggen, het geen de Messias door den mond van enen heiligen Azaph aan zyne vyanden te gemoet voerde: *uwen mond laat gy het kwade spreken en uwe tong bedryft valschheid: gy zit en spreekt tegen uwen broeder den zoon uwer moeder agterklapt gy, dat doet gy en ik zwyge, zo meent gy ik zal zyn gelyk als gy, maar ik wil u straffen, en wil 't u onder ogen stellen. Psalm* 50 *vers* 19—21. Even dit moet men van de gevangenisse en banden van Jezus Jongeren zeggen. De Here heeft hen deze droefheden te voren verkondigd, dezelven moesten ook in volgende tyden over hen komen. Zy waren egter daar in getroost; want zy dagten aan de Schare, die met zwaarden en stokken uitgegaan was, om den onschuldigen Jezus te zoeken, te grypen en te binden.

Gods Weg in 't Heiligdom Aangeweezen in twee Verhandelingen, door C. JANSONIUS. *In zyn leeven Ouderling der Nederduytsche Gereformeerde Gemeynte, te Haarlem. Uitgegeeven met eene aanprysende Voorreeden. Te Haarlem, by* J. Enschede *en* N. Beets, 1771. *Behalven de Voorreden* 260 *bladz. in groot octavo.*

ENe aendachtige naspooring der wegen die God met zyn Volk houd, zo verre als zulks in zyn Woord geopenbaard is, zal een ieder zekerlyk niet alleen geoorlofd maer zelfs pryslyk oordeelen; en dus is 't niet vreemd, dat een aental der Leeraren van de Haerlemsche Gemeente samenstemt, om een Geschrift over dat onderwerp, door een, in zyn

zyn leven hunner geachtste Ouderlingen, met oordeel opgesteld, met ene aenpryzende Voorreden te begiftigen. Zo zeggen deswegen uitdrukkelyk: „ schoon wy misschien hier of daer, in een enkel geval, in leidinge van gedagten, of wyze van uitdrukken, al mogten van den Schryver verschillen, zoo moeten wy, (de beide Verhandelingen over 't geheel beschouwt zynde,) daer van naer waerheid getuigen, dat ze, in haer zoort, zeer voortreffelyk zyn, en daer in, allezints, blyken van eene levendige verbeeldingskragt, juyst oordeel, en ongemeene ervarendheid, zoo in de bespiegelende als in de beoeffenende kennisse der H. Bybelwaerheid, doorstraelt, en dat 't aen ons Ouderlingschap tot geen oneer verstrekt, dat uyt desselfs schoot dit uytnemend stuk werks, zoo geschikt om aen den leezer eene klare en duydelyke bevattinge van zulke weetenswaerdige zaken te geven, te voorschyn komt". Met zo gunstig een oog, vertrouwen we, zal dit Stukje ook in 't algemeen aengezien worden, van hun, die met des Autheurs gedachten overeenstemmen; en zy die van ene andere leiding mogten wezen, zullen 't echter daerom, zo zy in bescheidenheid oordeelen, niet versmaden; dewyl de Heer *Jansonius* zyne denkbeelden in ene geschikte orde, en op ene gemoedlyke wyze voorstelt.

De eerste dezer Verhandelinge is, na ene beschouwing van den Val des Menschen, en ene overweging van 't Middel der Verlossinge van den Mensch, geschikt om na te speuren de Wonderwegen die 't Gode behaegd heeft te houden, in de toepassing van 't middel der verlossinge, wel byzonderlyk in de bedeeling der genade, zoo als die bedeeld is geworden, voor de komst van Christus, en na dezelve. Aen deze eerste, die de onderscheiden bedeeling der Verbonden ontvouwt, en betreklyk is tot Gods wegen met zyne Kerk in 't algemeen, is verder gehegt de tweede Verhandeling, welke meer bepaeldlyk gaet, over de wegen, langs welken God de zondaren ter bekeeringe brengt; waer in onze Autheur niet zo zeer het oog heeft, op de byzondere wegen, die God daer toe, op eene buiten gewoone wyze, zomtyds inslaet; als wel op de gewoone wegen, die God in 't bekeeren van zondaren houd; zo wel in de daedlyke bekeering zelve, als in de verdere bestiering van deze bekeerden, tot dat ze overgebragt worden, in Gods zalige heerlykheid; welk alles de Autheur indiervoege voordraegt, dat hy genade en plicht steeds hand aen hand doe gaen.

Aan-

Aanmerkingen over het Ongemak dat gemeenlyk Aarsfistel genoemd word, *door* PERCIVALL POT, Lid van het Koninglyk Genootschap, *en* Oudste Heelmeester van het St. Bartholomeus Gasthuis *te Londen*. *Uit het Engelsch vertaald*, *door* HENDRIK VAN SOMEREN, Stads Heelmeester *te Haarlem*. *Te Haarlem*, *by* J. van Lee 1772. *Gr. Octavo*, 135 *bladz.*

VAn dit fraaije en nuttige Werkje, in 't Engelsch, hebben wy een uitvoerig Berigt gegeeven, en het zelve onze Vaderlandsche Heelmeesters aangepreezen (*), gelyk het overwaardig is aangepreezen te worden; en achten het derhalven niet nodig om 'er op nieuw uitvoerig van te spreeken. Om 'er evenwel niet geheel van te zwygen, zullen wy iet uitkiezen van het gene een voornaam gedeelte van deeze *Aanmerkingen* maakt, de wederlegging des Schryvers der Handelwyze van de Fistelsnyding, by veel voornaame Mannen tegenwoordig in gebruik, door naamlyk een gedeelte van den darm en den rand van den aars uit en weg te snyden, wyl wy in ons voorgaande Berigt, wegens gebrek aan plaatse, hier van maar iet gerept hebben (†). Hier door zullen onze Lezers te gelyk in staat gesteld worden om van de Vertaaling te oordeelen. Om dat het geheel van dit verschil te lang is om overgenomen te worden, zullen we alleen eenig verslag doen van het gene onze Schryver tegen den Heer DE LA FAYE aanvoert, zonder ons met zyne tegenwerpingen tegen den beroemden CHESELDEN en LE DRAN op te houden.

„ De Heer DE LA FAYE", zegt de Heer POT; „ een uitsteekend Heelmeester en Schryver in Vrankryk, een Heer aan welke de Heelkunde veel verschuldigd is, is een yverig Voorstander van het wegsnyden zoo wel van een gedeelte der darm, als van de huid die den rand van den aars uitmaakt". „ Na het maaken van de uitwendige snede die ter ontlasting der etterstoffe nodig is, zegt hy: [de woorden in 't Fransch slaan wy over.] Indien de etter naar de zyde der bil een grooten voortgang gemaakt heeft, moet men 'er eene andere insnyding maaken, die loodregt is op de snede naar de lengte; men moet de hoeken die door deze sneden gemaakt worden weg snyden, om de uitwendige opening der holte grooter te maken, als deszelfs bodem, en om gemaklyker te verbinden'.

„ In-

(*) *Vaderl. Letter-Oefen.* VII *Deel*, *bladz.* 99.
(†) Bladz. 104.

„ Indien de Heer DE LA FAYE immer in zig zelven het ongeluk gehad had, van het ongemak dat uit het verlies der huid in den omtrek van den aars ontstaat, te ondervinden; of, had hy gelet op het geen voortgebragt word in die welke uit verkiezing of noodzaaklykheid veel ryden of gaan, wil ik gaarne geloven, dat hy spaarzamer met dezelve zou geweest zyn. Geduurende de drie of vier eerste dagen maken dit zoort van insnydingen, het aanleggen van het verband zekerlyk gemakkelyker; om dat de wond daar door aanmerkelyk vergroot is: maar zoo dra als de verettering de randen van ieder loodregte snede verzagt heeft, houdt dat verschil op; en het verband kan met evenveel gemak op de eene als op de andere wonde gelegt worden. Na dat dit tydperk voorby is, is het verschil tusschen de twee inderdaad veel aanmerkelyker; het wegsnyden der hoeken doet de lengte des tyds, die ter genezing vereist word, niet weinig toenemen; om dat 'er de zweer grooter en lastiger door gemaakt is; en den Lyder word dikwyls daar door onderworpen, aan een groot ongemak dat uit het zoort van lidteken, het welk noodzakelyk voortgebragt word, ontstaat.

„ De Heer DE LA FAYE, na de manier om een *stylet* of gegroefde wegwyzer in te brengen, met oogmerk om een enkelvoudige snede van de darm naar de lengte te maken, voegt 'er by: , Men vergenoegt zig thans niet met de fistel tusschen de twee einden van het stylet door te snyden; men maakt een snede die binnen haar omtrek deze twee einden bevat: en door welker middel de einden ter zelver tyd te rug trekkende, men de geheele fistel wegneemt, die binnen de lis, die door dit werktuig gemaakt wordt, beslooten is; vervolgens maakt men aan het onderste gedeelte der wonde een snede, die aan de verettering voor een goot dient'. —— „ Dezelfde Heer staat op een andere plaats toe, dat deeze handelwyze in zekere omstandigheden niet zeer voegzaam is; (welke omstandigheden, by mogelykheid, de ziekte niet gemaklyker maken kunnen om te genezen;) en in zulk een geval, raad hy de enkele snede in den darm naar de lengte aan". —— , Niet te min, de holte der fistel zou zo diep kunnen zyn, of de uitwendige opening der fistel in een plaats der bil, die zoo ver van den aars afgelegen is, dat men, door de konstbewerking op de beschreven wyze te verrigten, een al te groot gedeelte der zelfstandigheid zou wegnemen. In dit geval opent men de fistel op een gesleufd stylet in haar geheele lengte'. —— „ De Heer DE LA FAYE zegt wel niet met uitdrukkelyke woorden, dat deze langze snede ter genezing genoegzaam zyn zal; maar ik

zal

zal het wagen voor hem te zeggen, dat ik door herhaalde ondervinding weet, dat zy genoegzaam is. De opmerking derhalve, welke deze Heer gemaakt heeft, betreffende het verlies van zelfſtandigheid, is niet alleen regtmatig en waar in zig zelven; maar het is ook een opmerking, welke, wel in agt genomen zynde, ons tot een waarheid leiden zal, welke hy ſchynt bemerkt te hebben; welke is, dat ieder ſoortgelyke konstbewerking, (dat is, alle wegneming van delen) onnodig, en nadelig is. Groote holtens, in welk een groote hoeveelheid van etterſtof is gevormd geweest, welker uitgeſtrektheid met betrekking tot den darm diep is, en welker opening in de bil, op een groote afſtand van den aars is, hebben altyd meerder verharding in derzelver omtrek, en ontlasten een grooter hoeveelheid van *ichor*; dan die welke kleinder, ondieper en dunder zyn; en waar van de etter zig ontlast heeft, door een opening digt by den aars. Indien dan de eerſte geneeslyk zyn, door een enkele langze ſnede in den darm, zonder wegſnyding, het welk de Heer DE LA FAYE, in zyn voorſchrift, eenigermate erkend, (en welk een waarheid is die niet tegengeſproken of betwist kan worden) moet zekerlyk het wegſnyden in het laatſte geval onnodig zyn.

„ De Heer DE LA FAYE is inderdaad gevoelig, wegens de kwade gevolgen welke zodanig een behandeling veroorzaakt, en heeft getragt zoo veel hy konde zig tegen dezelve te hoeden; maar al wie zoo ongelukkig geweest is, van derwyze behandeld te zyn, weet, dat alle deeze behoedmiddelen in 't algemeen kragteloos zyn: zyn woorden zyn": „ wanneer men een groot gedeelte des rands van den aars weggeſneeden heeft, en dat het vleesch de ledige holte begint te vervullen, moet men in deze opening een korte ſteekwiek brengen, op dat deze, deszelfs inkrimping verhinderende, zyne wydte doet behouden". — Die egter dikwyls vernaauwd word, in weerwil van alle de ſteekwieken die men gebruikt".

Dit zy genoeg tot een ſtaaltje hoe de Heer POT de genen te keer gaat, die, naar zyn oordeel, het ſtuk kwaalyk begrypen en kwaalyk behandelen. Het Werkje is nu, door deeze Vertaling, tot een algemeen gebruik voor de Vaderlandſche Heelmeesters bevorderd.

De Artz of Geneesheer, in aangenaame Spectatoriaale Vertoogen, op eene klaare en eenvoudige wyze leerende, wat men moet doen, om gezond, lang en gelukkig te leeven. Zesde Deel, Tweede Stuk. Te Amst. by de Erven van F. Houttuin, 1771. *Gr. Octavo, zonder den Bladwyzer* 174 *bladz.*

WY hebben onze Vaderlandsche Lezers dit Werk, by de uitgaave van vorige Stukken, reeds veelmaalen bekend gemaakt, en vinden dit laatste genoegzaam in den zelfden schryftrant uitgevoerd; alleen zou men konnen zeggen, dat 'er wat meer doorgaande redeneering en minder scherts dan wel in voorgaanden gevonden wordt. Van de Vertoogen in dit Stuk voorkoomende is dit de inhoud. CCXL. *Onderzoek wegens de* Latare, *een* Toverkruid. CCXLI. Geneezing *der* Tandpyn, *die van* holle Tanden *komt*. CCXLII. Geneezing *der* Tandpynen, *die niet, of ten minste niet alleen van holle Tanden koomen*, maar verscheidene *andere* oorzaaken *hebben*. CCXLIII. *Verkorte Aanmerkingen van den Geleerden Heer* STEVENSON *over de* Warme *en* Koude Baden *en* Voetbaden. CCXLIV. *Over het nut van het* Gehoor *in de* Geneeskunst. CCXLV. *Over de* Beroerten *in 't algemeen.* — *Derzelver* Verdeeling *in* Bloedige *en* Wateragtige *of* Slymige. — Geneezing *der* Eerste. CCXLVI. *Over de* Waterige *of* Slymige Beroerte, *en eenige andere Ziekten, welke tot den rang der Beroerte behooren*. CCXLVII. *Bedenkingen over den* invloed, *dien de* Deugden *en* Ondeugden *der menschen op hunne* Gezondheid *hebben.* — *Brief van* Philantropus *over het* nadeel der Begraafenissen in de Kerken. CCXLVIII. *Aanmerkingen over de* Teering *en het* Borstwater, *door den Heer Professor* SIMSON. — *Eenige opbelderingen van de Theorie en Geneezing der* Beroerten. CCXLIX. *Over de Ongemakken, die door 't* Steeken der Zonne *te wege gebragt worden, benevens derzelver geneezing.* — *Brief over eenige* Huismiddelen, *onder de* Oelanders *en* Gothlanders *gebruikelyk*. CCL. *Afscheid van den* ARTZ *van zyne Lezers; en slot van dit Werk.*

Om 'er onze Lezers nog een zaaklyker Proefstukje van voor te houden, zouden wy gaarne iet geeven uit de twee Vertoogen over Tandpynen, zynde het CCXLI en CCXLII, wyl 'er weinige menschen zyn die niet wel eens Tandpyn hebben, en hier een klein magazyn van middelen tegen dezelve gevonden wordt, en dit niet anders dan veelen aangenaam kan zyn: doch de Vertoogen zyn te uitvoerig om van ons overgenomen te worden, en men kan ze niet bekwaamlyk verkorten; waarom we niet an-

anders kunnen dan een iegelyk die wel eens Tandpyn heeft, te raaden dezelve te leezen, en hy zal 'er veelligt iet in vinden, 't welk voor hem van nut is.

Wy zullen ons vergenoegen met eenige aanmerkingen voor te houden over het nadeel der begraafnisfen in de Kerken, by wyze van een Brief, in het CCXLVII Vertoog ingevoegd.

MYN HEER!

„ Met het grootfte regt mispreest Gy in Uw XLVII Vertoog de kwaade gewoonte van de Lyken in de Kerken te begraaven. De oude Volken begroeven hunne Dooden buiten de fteden, op de wegen of op het veld. 't Is waar ISIODORUS berigt ons, dat in de allereerfte tyden by de *Romeinen* elk in zyn eigen huis begraaven wierd: dog ook, dat de wetten naderhand dit gebruik verbooden hebben, uit vreeze, dat de uitwaasfeming der Lyken de leevenden zou besmetten en doen fterven. De wet der twaalf tafelen, de oudfte van het *Romeinfche* Gemeenebest, verbiedt een dood Lighaam binnen *Rome* te begraaven. Men vergunde egter dikwils eene plaats aan de asfche der geenen, die eene zege bevogten, of het Gemeenebest groote dienften gedaan hadden, of wier heiligheid men eerde, gelyk van de *Vestaalfche Maagden*. De Keizer TRAJANUS is de eerfte geweest, welke eene begraafplaats binnen Rome verdiende; dog na hem werd het oude verbod, zo wel door ADRIANUS als door ANTONINUS PIUS weder vernieuwd, en de eerstgemelde ftelde op iedere begraaving in de Stad eene zwaare geldboete.

„ Onder de Christenen heeft men byna twaalf eeuwen lang de Kerken met geene Lyken bezwaard; en zelfs de overblyffels der Martelaaren moesten zig midden op de Kerkhoven, in de *Martyria*, eene foort van Kapellen, behelpen. De Keizer CONSTANTINUS meende zynen Vader CONSTANTINUS DEN GROOTEN, welke de voortreflyke Kerk der Apostelen gebouwd had, eene zonderlinge eer aan te doen, dat hy hem, als den deurwaarder van het huis der zondaaren, gelyk de Heilige CHRYSOSTOMUS zig uitdrukt, in den ingang dezer Kerke ter aarde liet beftellen. In den Codex van THEODOSIUS wordt de begraaving der Lyken buiten de Stad uitdruklyk bevolen; en in alle brieven van den Heiligen GREGORIUS, waar in hy vryheid geeft om eenige Kerken te bouwen, ftaat deze voorwaarde altoos gemeld, *mits dat geen Lyk aldaar begraaven ligge.* —— Des niet tegenftaande zyn deze begraavingen, eindelyk in gebruik gekomen. Eerst bewees men deze eer alleen aan groote

Bisschoppen en Priesteren, en naderhand ook aan gemeene Heiligen. —— Men verbeeldde zig in gevolg van tyd, dat de Stigters der Kerken, naar het voorbeeld van CONSTANTINUS DEN GROOTEN, na hunnen dood eene plaats daar in verdienden; en het leed niet lang of men strekte deze gunst uit tot alle aanzienlyke Weldoeners. Van toen af aan zette men voor de hovaardy der Leeken, en de hebzugt der Geestelyken, deur en poort open; en het *Concilium* te *Maux* belette nog tydig, in 't jaar 845, de misbruiken, die toen reeds te voorzien waren, en nu geheel in zwang geraakt zyn. —— Hedendaags zyn 'er weezenlyk nog eenige Kerken, die de oude instellingen voor heilig houden. In de Kerk te *Puy* in *Frankryk* komt niet eens het Lyk van den Bisschop, en in die te *Chartres*, gelyk ook in de meesten van *Lotharingen*, zegt men, dat dezelfde strengheid nog in agt genomen wordt. Waarom schynt het ons zo onmogelyk dit misbruik weder af te schaffen? Is het gevaar, welk de Kerkgangers daar van te vreezen hebben, niet waarschynlyk genoeg? Zyn de aansteekende ziekten, die op deze wyze schielyk eene gansche gemeente kunnen besmetten, voor zaaken van weinig of geen belang te houden? Ik zal alleen maar de Pokjes tot een voorbeeld neemen, en vraagen, of deze ziekte alleen niet genoeg zy om de begraafnissen in de Kerken te verbieden, indien het beweezen kan worden, dat de uitwaasseming van menschen die hier aan gestorven zyn, geheele gemeenten kan besmetten! Dat dit mogelyk zy, blykt al te duidelyk om 'er aan te twyfelen. Gy hebt zelve in Uw XLVII Vertoog voorbeelden bygebragt, die hier toe betreklyk zyn. Ik zal 'er een byvoegen, welk ik uit *the London's Magazine*, 1752 overneeme. My dunkt dat het volkoomen de zaak beslist".

De Doodgraaver te *Chelwood* opende voor korten tyd een graf, waar in een man, aan de Pokjes gestorven zynde, voor dertig jaaren begraaven was. Het Lyk lag, gelyk de man by zyn leven begeerd had, in eene eikene kist, welke nog zo gaaf was, dat men ze in haar geheel uit het graf had kunnen neemen. Dog dewyl de Doodgraaver daar mede niet kon te regt koomen, doorstiet hy met zyne spaa het deksel; en aanstonds kwam 'er zulk een vreeslyke stank uit als hy nooit te vooren gerooken had. Het Lyk, welk in dit graf gezet moest worden, van eenig aanzien zynde, kwamen niet alleen alle de Dorpelingen, maar ook veele menschen uit nabygelegene plaatsen op de begraafnis. Weinig dagen daar na kreegen veertien persoonen de eerste toevallen der Kinderziekte, en na drie dagen openbaarden zig de Pokjes by alle de inwooners van het

Dorp,

Dorp, die ze nog niet gehad hadden, op twee na; dog de *Ziekte* was zo zagt, dat 'er niet meer dan twee aan stierven. De besmetting verspreidde zig door de geheele nabuurschap en door alle Dorpen, waar Lieden woonden die by de begraaving geweest waren. Dog de ziekte is overal goedaartig geweest".

„ Kan nu één Lighaam, welke voor dertig jaaren met het pok-gift begraaven is, na zulk een langen tyd, eene zo groote menigte menschen besmetten, wat moet het gevolg weezen, wanneer op een' tyd, als de pokjes in zwang gaan, in ééne Kerk zomtyds twintig of meer besmette Lyken begraaven worden, waar van men den reuk dikwils duidelyk kan merken? Is het wel te verwonderen, dat deze Ziekten zig steeds verder uitbreiden, en meer en meer in kwaadaartigheid toeneemen?

Ik ben, *enz.*

PHILANTROPUS".

Men heeft achter dit Stuk gevoegd een *Uitvoerigen Bladwyzer* over alle de zes Deelen, waar door het Werk met te meerder gemak kan gebruikt worden.

Verhandelingen uitgegeven door het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen te Vlissingen. Tweede Deel. Te Middelburg, by P. Gillissen, 1771. *Gr. Octavo, zonder het Voorwerk, 645 bladz.*

Eerste Berigt.

VAn het Eerste Deel der Verhandelingen van dit Genootschap hebben wy onze Lezers berigt gegeeven (*); men ziet nu hier op een Tweede volgen, 't welk Verscheide Verhandelingen over verschillende Onderwerpen, gelyk dit de aart van zodanige Werken is, vervat, welker sommigen van meer, anderen van minder aangelegenheid zyn. Vooraf gaat de Historie van het Genootschap, sedert de Uitgaave van het Eerste Deel der Verhandelingen. Hier in ziet men, voornaamlyk, wat in de eerste algemeene vergadering, plegtig geopend, door den Heer WINCKELMAN, Præsident van het Genootschap, met eene Redenvoering *over den voortgang der Wetenschappen in Nederland sedert het begin van deze achtiende eeuwe*, hier ingevoegd, is voorgevallen. Het beoordeelen van Stukken,

(*) *N. Vaderl. Letter-Oefen. III Deel, bladz.* 544.

ken, welken met de voorgeftelde pryzen moesten vereerd worden, het opftellen van een nieuwe Vraag, het verkiezen van Directeuren en Leden, maaken het wezendlyke hier van uit; en veele van deeze verrigtingen zyn reeds in de Nieuwspapieren van den tyd openbaar gemaakt.

Na dit Voorwerk volgen de Verhandelingen. De eerfte is een Antwoord op de voorgeftelde Vraag: *Welke zyn de bewoners van* Zeeland *geweest tot aan de vyftiende eeuwe; hoedanig waren hunne Zeden en Godsdienstplichten; en welken voortgang hebben de fraaije letteren, kunften en wetenfchappen onder dezelven gehad?* De Schryver, DIDERICUS VAN CRUISSELBERGEN, heeft zyn Antwoord in vier Hoofdftukken verdeeld. In het eerfte, *over de inwoners van Zeeland tot aan de vyftiende eeuwe*, onderzoekt hy wat hier van op te fpeuren is, overweegt de gisfingen van anderen, en befluit: dat de *Batavieren*, en hier nevens de *Caninefaten*, de eerften zyn geweest, waar by zich gevoegd hebben de *Franken*, *Saliers*, *Saxen*, *Friefen* en *Noormannen*, onder welken zich eenige anderen kunnen gemengd hebben. In het IIde Hoofdftuk, *over de Zeden der bewoners van Zeeland tot de vyftiende eeuwe*, merkt de Schryver aan; dat, zo lang zy onkundig en buiten ftaat waren, om zich door hooge dyken voor den vloed der zee te beveiligen, zy zich by laag water op eenige fchorren konden ophouden, maar by een hoogen vloed fchynen zy zich op eenige hoogten, van aarde opgeworpen, en oudtyds *Terpen* of *Torpen* geheten, vervoegd te hebben. Van hunne huizen moet men zich geen grootfche verbeelding maaken; noch ook van hunne kleeding of fpyzen. De huwlyken werden eerst in hoogeren ouderdom ondergaan dan by ons, wanneer de wederzydfche huwlyksgiften voornaamelyk in oorlogs-wapenen beftonden. Men ftelde een hoogen prys op de menigte van kinderen, die aan geene meiden of voedfters werden betrouwd, maar de borften van hunne eige moeders plagten te zuigen. In het begraaven der lyken waren zy afkeerig van alle pracht; alleen was het gebruiklyk de lichaamen der aanzienlykften op een houtftapel te verbranden. De inborst aangaande, hadt eenige overeenkomst met die der Germaanen. Zy waren kuisch en ftandvastig in de huwlykstrouw, te vreden met eene vrouwe, behalven dat eenige aanzienlyken de veelwyvery voorftonden; getrouw en openhartig voor hunne vrienden; herbergzaam voor vreemdelingen; beroemd wegens dapperheid. Een van hunne grootfte gebreken was, te veel op een overvloedigen teug gezet te wezen, en op fpeelen en dobbelen verzot te zyn;

doch

doch verandering van bewoners zal hier, gelyk overal, ook verandering van Zeden hebben voortgebragt. In het IIIde Hoofdstuk wordt *de Godsdienst der oude bewoners van Zeeland* onderzogt. Dat zy afgodendienaars zyn geweest is baarblykelyk, zegt de Heer CRUISSELBERGEN, menschen-bloed geplengd en dezelven opgeofferd hebben. Behalven de Goden met andere volken gemeen, dienden zy, naar men met zekerheid kan zeggen, *Jupiter*, *Neptunus*, *Hercules*, *Mercurius*, *Nebalennia*, en *Burorina*, tot dat de Christelyke Godsdienst, waarschynlyk al zeer vroeg, is bekend geworden, en volgens de leere der Roomsche Kerke aangenomen. In het IVde Hoofdstuk spreekt de Schryver van *den oorsprong en voortgang der fraaye Letteren, Konsten en Wetenschappen in Zeeland; tot de vyftiende eeuwe.* Hy beweert tegen anderen die van een strydig gevoelen zyn, dat zy hebben konnen schryven, voor de komste der Romeinen. De taal, welke zy gebruikt hebben, is vermoedelyk geweest de Celtische, uit welke vervolgens andere taalen en tongvallen haaren oorsprong gekreegen hebben. Konsten en Wetenschappen van verschillenden aart worden gezegd al vroeg in Zeeland bekend te zyn geweest; de Rechtsgeleerdheid, de Sterrekunde, waarschynlyk ook de Natuurkunde; in de Wigchelkonst waren zy groote meesters; de Dichtkunde was al vroeg by hen in hoogachting. Konsten en Handwerken ontbraken hun ook niet, als, het bereiden van Linnen, de Zoutziedery, het bereiden van Lakenen, de Haringvisschery; de Mee-reedery, de Koophandel ter zee schynt van hier eerst gedreven te zyn op 't nabuurig Brittannie: ook werdt 'er Koopmanschap gedreven op Schotland, Denemarken, Lombardien, Spanje en Portugal. Deeze Verhandeling is beknopt en zeer zaaklyk geschreeven.

Nu volgen gemeene Stukken waar van dit Deel zamengesteld is, als eerst: Eene *Verhandeling over de Opkomst, het Gezag en den Ondergang der aloude Hoge of Grafelyke Vierschaar in Zeeland*, door MR. L. P. VAN DE SPIEGEL. Men vindt hier in eene beschryving van deeze Vierschaar, en een naauwkeurige aanwyzing van derzelver instellinge; vervolgens der zaaken waar over dezelve vonniste, en eindelyk, hoe dezelve is besnoeid en te ondergegaan; alles gestaafd uit oude overgeblevene gedenkstukken, met oogmerk om aantewyzen de gronden, waar op de hooge jurisdictie der steden, en over het platte land, zo als dezelve tegenwoordig geoefend wordt, is gevestigd. „ Eene stof, zegt de Heer VAN DE SPIEGEL, ten besluite: ik bekenne het, die van weinige aangenaamheid of belang is, dan voor zoodanigen

wier liefhebbery juist valt op het onderzoeken der historie van de provincie van Zeeland".

Verbandeling over eene nieuwe manier om kleine Zesboeken te versterken, en in dezelve een behoorlyke Verdediging te verkrygen. Door ALBERT LIEFTINCK.

Onderzoek, Wat het is, dat men in de Geneeskunde de Werkende Nature noemt, door J. MACQUET, M. D. In twee Hoofdstukken is dit Opstel verdeeld; in het eerste onderzoekt de Schryver wat het zy het gene men in de Geneeskunde de *Natuure* noemt; en toont, dat het niet van allen op gelyke wyze begreepen is, en de een deeze, een ander gene bepaaling 'er aan heeft gegeeven, en 'er zich bezwaarlyk een denkbeeld van hebben weeten te maaken. De Ouden, gelyk HIPPOCRATES, verstonden 'er door een onbekende kragt, waar van zy uitwerkingen zagen, welken zy noch aan de vaste noch aan de vloeibaare deelen van het menschelyk lichaam konden toeschryven. Laatere Geneeskundigen hebben wel getragt beetere verklaaringen hier van te geeven, en hier worden STAHL, HOFMAN en BOERHAAVE aangehaald, doch zonder 'er een verstaanbaar denkbeeld van te geeven; en geen wonder, om dat het woord en de uitwerkingen, welken men 'er door zag veroorzaakt worden, duister en onbegryplyk waren. Hier tegen over stelt nu de Heer MACQUET zyn gevoelen: dat, namelyk, de Natuur in de Geneeskunde niets anders kan beteekenen, dan het gene de Geneesheeren het *Leven* noemen. „ Eene ingeschapen kragt", zegt hy, „ welke wy in alle de deelen van ons bezield lichaam waerneemen, die, aangeprikkeld, gevoel toont en beweging maakt, noemt men het *Leven*, de Levenskragt. — Het is door alle onze deelen in een' meerderen of minderen graed gegoten. —— De *Nature* en het *Leven* worden, in de schriften der Geneesheeren, als twee byzondere kragten onderscheiden. Ik wil dit niet tegenspreken, maar zal tragten te toonen, dat alle de werkingen der *Nature* zo volmaakt overeenkomen met de werkingen van het *Leven*, dat alles, wat men aan de *Nature* toeschryft, niets anders is dan uitwerkingen des *Levens*, en men door het waernemen van dit laetste alles kan verklaren, dat anders geheel duister en niets meer dan bloote woorden is. Ik wil echter geenszins my verbeelden, dat ik kan verklaren, wat het *Leven* is. Wy beschouwen daeglyks, met verwondering, deszelfs werking, doch durven niet bepalen wat het is. Dit oordeele ik ook, in deze Verhandeling, niet te moeten onderzoeken, waar ik het woord *Leven* alleen gebruike om eene kragt aanteduiden, welker uitwer-

werkingen ik alleen waerneme, even als de Natuurkundigen de zwaerte, aentrekking, traegheid in de lichamen beschouwen. Myn oogmerk zynde alleen de overeenkomst, die 'er tusschen de werkingen der *Nature* en van het *Leven* is, en dat dezelve niet meer dan éénе kragt maken, te toonen, en een juistere en bepaalder denkbeeld van die kragt, welke men *Nature* noemt, te geven, kan ik het ander voorbygaan. Deze beschouwing zal my stoffe voor twee hoofdstukken verschaffen. In dit eerste zal ik de werkende *Nature* in den gezonden, in het andere de werkende *Nature* in den zieken staat beschouwen, en aantoonen, dat alle deze werkingen in het *Leven*, door de Godheid in de stof gegoten, berusten".

Hier op geeft de Heer MACQUET omstandige beschryvingen van alle zodanige werkingen, welken in het menschelyk lichaam waargenomen worden en aan de *Nature* zyn toegeschreeven, als in den gezonden staat, de *Voeding*, *Ontlastingen*, *Temperamenten* (een verschillende *Levens* kragt is by hem hetzelfde als een verschillend *Temperament*) *Byzondere geaartheid*, (*) de *Verandering* hier van met de jaaren, en de *Gewoonte.* Vervolgens gaat hy, in het tweede Hoofdstuk, na, hoedanige werkingen men in den zieken staat waarneemt, welken doorgaans sterker en zichtbaarder zyn, namelyk: een *Herstellend vermogen*, zelfs van iet het gene verlooren is, de *Koking* (†) of bereiding eener rauwe stoffe, *Stuipen*, welken door schudding en beweging te maaken een gevoelig deel van iet prikkelends ontheffen, *Koortzen* welken heilzaam zyn voor het lichaam, byzondere *Trek* of lust tot het gene het lichaam ten nutte strekt. Eindelyk voegt hy hier by: „ De *Nature* te leiden betekent, derhalven, niet anders dan de bewegingen van het *Leven* binnen de juiste palen, zoo veel de kunst vermag, te houden; wanneer het te sterk aangeprikkeld wordt te bedaren, en als het verzwakt en kwynt, aen te wakkeren".

De Beschryvingen der opgenoemde werkingen zyn waardig geleezen te worden: doch om dat hier in weinig of geen nieuws voorkomt; dan alleen het verwerpen van het woord *Nature*, en het woord *Leven* in plaats te neemen, hebben wy ons hier mede niet willen ophouden.

Verhandeling over de bereiding der Tincturen, *welke in de Geneeskunde gebruikt worden: benevens eenige Proeven, om dezelve, volgens eene nieuwe maniere, voordeeliger, in korter*

(*) *Ideosyncrasia.* (†) *Pepasmos.*

ter tyd, en krachtiger te bereiden. Door BOUDEWYN TIEBOEL. Na eenige algemeene aanmerkingen over de gewoone bereiding der *Tincturen*, derzelver moeilykheid en gebrekkykheid, gemaakt te hebben, ſtelt hy de nieuwe wyze voor, hier toe aanleiding gekreegen hebbende door iet in een Werkje van den Heer DE HAEN, door middel van de *olla papiniana*, beſtaande uit een' pot van geel koper gegoten, welks dekzel door een regt neergaande ſchroef neergedrukt wordt, en zo naauwkeurig ſluit, dat hy vogt noch waasſem doorlaat. Hy heeft dergelyken, doch kleineren pot, laaten maaken, maar met een kleine verandering, gelyk uit de afbeelding, by deeze Verhandeling gevoegd, kan gezien worden. Eer de Schryver overgaat tot het verhaal zyner Proeven, laat hy eerst de de voorzorgen welke by het bereiden van zodanigen pot in acht genomen moeten worden, voorafgaan, welken in de Verhandeling geleezen moeten worden. „ Het voordeel by deeze ontbinding is", zegt hy, „ 1. Dat de ontbinding ras volbracht wordt. 2. Dat 'er geene aanbranding geſchiedt. 3. Dat 'er niets van het geurige wegvliegt. 4. En dat alle zelfſtandigheid uit de lichaamen getrokken wordt". Hier op gaat de Heer TIEBOEL over tot het verhaal der Proeven. De eerſte was de *Tinctura Castorei*. „ Ik deed een half *once* beste *Castoreum*, in kleine ſtukjes geſneden, met 5 *oncen* voorloop van brandewyn, in den *Papiniaanſchen* pot, en ſloot het dekzel wel toe met de vereischte voorzorgen; plaatſte vervolgens den pot op het vuur, 't welk ik allengskens ſterker maakte, tot dat de pot zo heet werdt, dat ik de hitte van het dekzel naauwlyks 2 *ſeconden* aan de vingeren verdragen konde. Daar na van het vuur genomen en koud geworden zynde, opende ik denzelfden met de vereischte voorzichtigheid. De afgetrokken en doorgelekte *Tinctuur* hadde volmaakt den reuk en ſmaak van de *Castoreum*. De ſmaak was veel doordringender dan by op de gewoone wyze bereide *Tinctuur*. —— Eén *drachma* van deze *Tinctuur* gedaan by 8 oncen zuiver water, deelde daar aan een zeer merkbaare melkkleur mede; terwyl één *drachma* der gewoone *Tinctuur* aan even zo veel water maar een geringe melkkleur veroorzaakte". Verdere Proeven met dezelfde *Tinctuur* toonden de meerdere ſterkte derzelve boven de gewoone; en uit de overgebleeve *foeces* bleek, hoe zeer dit middel was uitgetrokken. Op gelyke wyze geeft de Schryver berigt van zyne andere Proeven met *Succinum*, *Myrrha*, *Gummi Lacca*, *Cortex Peruvianus* en *Rhabarber*, welke allen het zelfde bevestigden. Men heeft by deeze bereiding minder van het mid-

middel nodig welk men wil uittrekken tot een gelyke maate brandewyn of scheivogt dan in de gewoone; men verkrygt een kragtiger *Tinctuur*, geen vlugge deelen van het *ingredient* of scheivogt vervliegen; men wint tyd en vuur uit, zegt de Heer TIEBOEL, ten besluite.

Waarnemingen omtrent de Gesteldheid en Groeijing der Zee-Polypen. Door LEENDERT BOMME. De Schryver bepaalt de *Polypen* welken door hem zyn waargenomen, tot twee soorten, waar van het eene in *celletjes*, buisjes of andere korstagtige omwindzels is beslooten en huisvest; het ander, daar van versteeken, slegts met een huid is gedekt. „ Het hoofd een bloemgelykend deel ", zegt hy; „ van het eerste soort is somtyds afgescheiden van zyne woning of *celle*, 't gene altoos vroeg of laat voor 't zelve een doodlyk gevolg heeft. Eenigen van het tweede soort maken zich ook wel een koker of huizing, of hechten zich aan eenig vast lichaam, waar van zy niet dan met geweld zyn afte scheuren. Zy allen hebben een groot getal armen, pooten of zuigers, en worden daar van *Polypi* of veelvoeten genoemd. Het eerste soort heeft de meeste overeenkomst met de planten, en eene volkomene gedaante van wortels, stam, takken, knoppen en bloemen, welke twee laatste deelen eigenlyk de *Polyp* genaamd worden, of schoon hy zich verder uitstrekke door den geheelen stam en takken, en het mergachtige deel daar van uitmake". *Zy* worden derhalve als Dier-planten aangemerkt. Van de *Inkarnaat-Polypen* spreekende heeft de Heer BOMME waargenomen, dat ze afvallen en na eenigen tyd wederom uitbotten. „ Ik heb de trapswyze vorderingen hier op waargenomen, en bevonden, dat de voortzetting geschiede door uitbotting en voortschieting, somtyds op den top of opening van de oude pyp, doch wel het meest op de zyde van dezelve, dat altoos eerst de bloem of *Polyp* voorkome, en daar na allengs de steel of staart, waar op dezelve zit; dat de *Polyp* zy besloten in een vlies, even als de vrucht der dieren in het *amnion*, of een bot en bloem in zyn bloembladen; welk vlies, wanneer het peerachtig lichaam des *Polyps* uit de buis geboren is, vervolgens open scheurt, en den uitgang aan den *Polyp* verleent, wanneer somtyds het onderdeel, of ook het bovenste eerst gezien worden, doch doorgaans allereerst de armen". De afbeeldingen, hier bygevoegd, geeven klaarheid aan het gezegde.

(Van de overige *Verhandelingen* hier na.)

Histoire Naturelle de la Reine des Abeilles, avec l'Art de former des Essaims, de M. A. G. SCHIRACH, *Pasteur a Klein-Bautsen, Membre de la Société Oeconomique Impériale de Petersbourg &c. On y ajouté la Correspondance de l'Auteur avec quelques Sçavans, & trois Memoires de l'Illustre* BONNET *de Genève sur ses découvertes. Le tout traduit de l'Allemand, ou recueilli, par* J. J. BLASSIERE, *Maître ès Arts &c. A la Haye chez.* Fred. Staatman, 1771. *Sans la Preface &c 269 pp. in octavo m. f.*

Of

Eene Verzameling van Geschriften, betreffende wel inzonderheid de Koningin der Byen.

EEn aantal van zeldzaamheden, die in de Natuurlyke Historie der Byen voorkomen, heeft al van ouds her de oplettendheid der Natuuronderzoekeren op eene byzondere wyze tot zig getrokken; en laatere Liefhebbers hebben steeds onvermoeide poogingen aangewend, om het geheim dier zo kunstig geregelde en bestierde Huishoudinge, of de Staatkunde van dat Koningryk, om zo te spreeken, te doorgronden. Ja de diepte van dat geheim brengt in onze laatste dagen den Byen eene soort van eere toe, waar in geen ander Dierlyk Geslagt, op zo uitsteekend eene wyze, deel heeft. 'Er is naamlyk voor eenige jaaren te *Klein-Bautsen*, eene Stad in *Opper-Lusatie*, onder de begunstiging van den Keurvorst van *Saxe*, een *Byen-Genootschap*, opgeregt. Een genoegzaam getal van Natuurkundigen hebben zig daar ter plaatse in eene Maatschappy vereenigd; met een bepaald opzet, om zig volstrekt toe te leggen, op het naspooren, van de Natuurlyke Historie der Byen: ten einde 'er hun werk van te maaken, om te beproeven, of men in dat geheim niet verder kan doordringen; met dat oogmerk, om dit gedeelte der Natuurlyke Historie een meerder licht by te zetten, en tevens dienst te doen aan de zulken, die zig van het aankweeken der Byen geneeren, ter vermeerdering van derzelver voortbrengselen, tot nut van 't Vaderland.

In dit Genootschap, dat verscheiden aanzienlyke en ervaaren Leden heeft, bevindt zich onder anderen de oplettende *Schirach*, Pastoor van *Klein-Bautsen*, als Secretaris deezer Maatschappy, die zig, by uitstek, onderscheidt, door zyne menigvuldige en naauwkeurige waarneemingen, betreffende

do

de Huishouding der Byen; welke geduurende eene reeks van meer dan 20 jaaren, een byzonder voorwerp zyner navorschinge geweest is. 's Mans aanhoudeude poogingen, om dezelve met de uiterste oplettendheid gade te slaan, hebben hem gelegenheid gegeeven tot het doen veeler waarneemingen, die ter opheldering en bevestiginge der ontdekkingen van vroegere Natuurkundigen dienen. Dan dit is niet alleen het vrugtgevolg van zynen arbeid. Hy maakt zig daar en boven sterk, byzonderheden ontdekt te hebben, die de anders zo naauw gaande oplettendheid van den beroemden *Zwammerdam*, en *de Reaumur* ontsnapt zyn; en wel zodanige byzonderheden, die eene uitgebreide nuttigheid hebben: des dezelven de herhaalde overdenking en proefneeming der Natuuronderzoekeren, benevens die der Byenhouderen in 't byzonder, met het hoogste regt eischen.

Men heeft naamlyk, overeenkomstig met de zeer oplettende waarneemingen van *Zwammerdam* en *de Reaumur*, in deezen laatsten tyd, vry algemeen beweerd, dat de Byen, naar hunne drie soorten, verdeeld zyn in drie Geslagten. Een *Vrouwlyk* Geslagt, bestaande uit *Koninginnen*, waar van in ieder Byenstok maar één alleen de heerschappy voert; en 'er ook bestendig maar één te vinden is; wordende de overigen, wanneer 'er meer gebooren zyn, genoodzaakt te verhuizen of omgebragt. Een *Manlyk* Geslagt, bestaande uit (*Faux-Bourdons*) *Hommelbyen*, die men ook wel *Broedbyen* noemt; door welken men wilde dat de Koningin bevrugt werd. En eindelyk een *Onzydig* of *Geenerlei* Geslagt, bestaande uit *Werkbyen*, die tot den arbeid geschikt zyn. Dan dit gevoelen, hoe algemeen ook aangenomen, en hoe wel onderfteund door 't gezag van groote Mannen, moet egter als niet wel gegrond vervallen, indien de proefneemingen van den Eerwaarden *Schiracb* volkomen gelden.

Hy erkent wel de opgemelde drieërleie soorten, maar men heeft, volgens zyne waarneemingen, misgetast, in dezelven tot drie onderscheiden Geslagten te brengen. De *Koningin* en de *Werkbyen* zyn, zegt hy, gezamenlyk van het *Vrouwlyke* Geslagt; ja de *Koningin* is, in haar eersten oorsprong, niet anders dan de Worm eener natuurlyke *Werkbye* geweest; maar de *Werkbyen* hebben dien Worm tot eene *Koningin* verkooren; en denzelven, in eene daar toe geschikte wooning, met een daar toe vereischt voedsel, tot eene *Koningin* opgekweekt: zo dat men de byzonderheden, die haar vervolgens van de *Werkbyen* onderscheiden, schyne te moeten toeschryven, aan eene betere ontrolling der deelen,

zo

zo uit hoofde haarer byzondere huisvestinge, als ter oorzaake van het aan haar verleende voedsel: dat weezenlyk onderscheiden is van 't geen waar door de overige Wormen der *Werkbyen* opgekweekt worden. Voorts heeft ook deeze *Koningin*, als hy uit herhaalde proeven afleidt, ter vrugtbaarwordinge het behulp der zogenaamde *Hommelbyen* in in geenen deele noodig; aangezien zy, zonder derzelver tusschenkomst, vrugtbaar bevonden worde: des deeze *Hommel-* of *Broedbyen*, schoon ze van 't *Manlyk* Geslagt zyn, niets schynen toe te brengen, tot de bevrugtiging der *Koninginne*; maar, volgens eene gissing, die egter nog nadere proeven vereischt, te dienen, om het *Broed*, of de Eitjes, welken de *Koningin*, in de daar toe door de *Werkbyen* vervaardigde Celletjes, gelegd heeft, uit te broeden; staande dien tyd, in welken de *Werkbyen*, hunnen arbeid verrichtende, zich daar toe niet konnen verledigen.

De Pastoor *Schirach* heeft deeze ontdekking gedaan, terwyl hy zich bevlytigde om te onderzoeken, hoe ver het te brengen ware, met het maaken van *Kunstzwermen*; of door de Kunst het *Zwermen* der Byen, als men 't noodig oordeelde, te bevorderen, en ten meesten voordeele te regelen, in het daar toe best geschikte Jaargetyde; als mede een Byenstok, van *Koningin* ontbloot, voor verwildering te bewaaren; en weder in orde te herstellen, door in denzelven op nieuw eene *Koningin* gebooren te doen worden. Veelvuldige proefneemingen hebben hem getoond, dat 'er, om zulks te wegen te brengen, niets anders vereisch wordt, dan een gedeelte *Broeds*, 't welk Eitjes, Wormen en Nymphen, tot Werkbyen geschikt, in zig vervat, ja dat een klein stukje *Broeds*, waar in zig eenigen dier Wormen van drie dagen bevinden; en zelfs zodanig een, waar in maar zulk één enkele Byen-worm van drie dagen huisvest, des noods voldoende is. Zodanig een Worm, uit welken natuurlyk eene *Werkbye* te wagten was, levert door Kunst eene *Koningin*; indien men dat gedeelte *Broeds*, met behoorelyke oplettendheid, schikt, in een daar toe gemaakt Kistje, of een gewoonen Korf; in welken men, van dat *Broed* voorzien zynde, eenige *Werkbyen*, waar onder geen *Koningin* nog *Hommelbye* te vinden is, verzamelt, en eenige dagen opgeslooten houdt; terwyl men haar met den noodigen toevoer voorziet. Deeze dus opgeslooten *Werkbyen* maaken dan voor éénen of meer dier Wormen eene ruimer huisvesting, deelen denzelven een uitneemender voedsel toe, dan de andere Wormen erlangen; en na verloop van weinig dagen komt de *Koningin* te voorschyn,

schynt, die vervolgens wel dra Eitjes legt, en den Byenstok, als naar gewoonte, bevolkt en beheerscht. —— Hier komt dus geen Koninglyk Eitje, of een Eitje, gelyk men voorheen waande, bepaaldlyk tot eene *Koningin* geschikt, in aanmerking; ieder Eitje, waar uit eene *Werkbye* kan voorkomen, kan ook eene *Koningin* uitleveren; en eene *Koningin* is inderdaad niets anders, dan eene beter opgekweekte en meer ontrolde *Werkbye*, die vrugtbaare Eitjes legt, zonder tusschenkomst van eenige *Hommelbye*: waar uit dan volgt, dat alle de *Werkbyen*, zo wel als de *Koningin*, van 't *Vrouwlyke* Geslagt zyn; en dat de *Hommelbyen*, schoon ze van 't *Manlyk* Geslagt zyn, egter niet vereischt worden tot de bevrugtiging der geboren *Koninginne*.

Dus heeft de oplettendheid van dien Natuuronderzoeker den Liefhebberen eene geheel andere *Theorie*, of beschouwende Kennis, raakende de Natuurlyke Historie der Byen, voorgedragen, en tevens, zo 's Mans proeven alleszins doorgaan, der *Praktyk*, of der daadlyke opkweekinge van de Byen, geen geringen dienst gedaan. Men kan, dit zo zynde, het gebrek van *Koninginnen* met weinig moeite verhelpen, en een Byenstok, van *Koningin* ontbloot, gemaklyk van eene *Koningin* voorzien, om dus het Gemeenebest in stand te houden: 't valt dus niet bezwaarlyk het *Zwermen*, als men 't dienstig agt, te verhaasten, om het al te laat *Zwermen* voor te komen; of het getal der *Zwermen*, naar vereisch der omstandigheden, te vermeerderen, en het aantal der Byen te vermenigvuldigen; 't welk den Byenhouder, voor 't overige alles naauwkeurig gade slaande, wat ter opkweekinge der Byen noodig is, in staat stelt, om het onderhoud der Byen min kostbaar, en derzelver voortbrengselen meer zeker te maaken.

Op het voorstellen deezer *Theorie*, en 't ontvouwen van die *Praktyk*, zyn veele Natuuronderzoekers ten sterkste aangezet, om de zekerheid hier van door herhaalde proefneemingen na te gaan; en de uitslag schynt alomme het gezegde van den Eerwaarden *Schirach* dermaate te begunstigen, dat men zig veel al genoodzaakt zie, om tot zyne zydé over te hellen: niet tegenstaande het sterke vooroordeel tegen zyne denkbeelden, en verscheiden zwaarigheden, die 'er in de beschouwende kennis overblyven. Zelfs heeft het onderzoeken van dit gevoelen, by sommigen, die 't eerst betwist, en vervolgens aangenomen hebben, aanleiding gegeeven, om, op nadere proefneemingen, verder te gaan dan de Pastoor *Schirach*. Men oordeelt, al op het spoor te zyn, om met zekerheid te ontdekken, dat de *Werkbyen*, als van 't Vrouwlyke Geslagt zynde, ook in zom-

zommige omstandigheden Eitjes leggen, en *Hommelbyen* voortbrengen; waar benevens men reeds eenigermaate grond meent te hebben, om met meer waarschynlykheid te durven gissen, naar de byzondere einden, waar toe de *Hommelbyen* geschikt zyn; en in hoe verre ze geagt mogen worden mede te werken tot de vrugtbaarmaaking der Byen: dan men heeft nog geen genoegzaame proeven, om dit met zekerheid te beweeren.

Van dit alles vindt men een juist verslag, in de hier aan 't hoofd gemelde Verzameling van Geschriften, door den Heer *Blassiere*, uit het Hoogduitsch in 't Fransch overgebragt, by een vergaderd. Dezelve behelst eene Verhandeling van den Pastoor *Schirach*, ter ontvouwinge van 't geen men in agt heeft te neemen, betreffende de verschillende soorten van Byen en derzelver verrichtingen; als mede ten opzichte van derzelver vermenigvuldiging en 't vormen der zwermen; mitsgaders raakende de wyze, op welke men omtrent het maaken van Kunstzwermen heeft te handelen; met aantooning der voordeelen hier aan verknogt. Daar benevens geeft hy een kort verslag van de vyanden en ziekten der Byen, met melding van 't geen men hier tegen heeft aan te wenden; waar mede verknogt is eene beknopte voorstelling van 't geen een Byenhouder, in ieder maand, omtrent het behandelen zyner Byen, heeft gade te slaan. ——— Aan dit Stuk, dat het aanmerkelykste, 't welk de *Praktyk* betreft, voordraagt, is wyders gehegt eene Verhandeling, die voornaamlyk de *Theorie* raakt, als ingerigt, om een verslag te geeven van des Autheurs gevoelen, en de proefneemingen waar op hy 't zelve grondt; met aanpryzinge zyner maniere van Kunstzwermen te maaken, als gaande met veele voordeelen vergezeld. En hier by komt nog eene Verhandeling van den Heer *Hattorff*, ter versterkinge van des Autheurs gevoelen, aangaande de vrugtbaarheid der *Koninginne*, zonder behulp der *Hommelbyen*, die hy voor *Broedbyen* houdt. ——— Wyders ontmoet men nog in deeze Verzameling ettelyke Brieven en andere Geschriften van Natuurkundigen, die ingebragte zwaarigheden en bedenkelykheden voorstellen, of derzelver oplossing bevatten, of toonen, wat in deezen nog nadere proefneemingen vereischt. Dit gedeelte is te aanmerkelyker, om dat het duidelyk toont, hoe schrandere Natuuronderzoekers, waar onder boven al uitmunt de beroemde *Bonnet* (*), den Autheur niet eenigzins toegevallen zyn, dan

(*) Men vindt in 't *Mengelwerk* der *Nieuwe Vaderlandsche Letteroefeningen* V. *D. bl.* 208—217. een Brief raakende eene Memorie van den Heer *Bonnet*, wegens deeze ontdekking van den Pastoor

dan na eene ernstige tegenkanting, en eene naauwkeurige beproeving van zyne voorgestelde denkbeelden.

De Heer *Blassiere*, door een kundig Liefhebber overgehaald, om in de Fransche spraak te vertolken, 't geen de Pastoor *Schirach* deswegens in 't Hoogduitsch had uitgegeeven, heeft onder des gelegenheid gehad, om het reeds uitgegeeven met nog eenige Stukken te vermeerderen; en daar en boven is 't hem gelukt, door dien Liefhebber, een ooggetuigen te zyn van proefneemingen, welken het opgemelde gevoelen zeer begunstigen; 't welk hem in de volvoering deezer Vertaalinge uitneemend te stade kwam. —— De Liefhebbers der Natuurlyke Historie zien zig dus een nieuw veld van ondetzoekingen geopend, dat tevens eene weezenlyke nuttigheid bedoelt; 't welk wy hoopen dat bekwaame Mannen in ons Vaderland ook zal aanmoedigen, tot het in 't werk stellen van oplettende proefneemingen deswegens; om nader te onderzoeken, wat 'er van de waarheid zy, en in hoe verre deeze handelwyze, om Kunstzwermen te maaken, die aanmoediging verdiene, welke zy schynt te vorderen.

toor *Schirach*. Dezelve behelst een verslag van den aanvang dier ontdekkinge; en werd, door den Heer *Bonnet*, geschreeven, toen hy nog niet overtuigd was, van de juistheid der naspooringe, en der gegrondheid van 't gevoelen des Ontdekkers. — Deeze Memorie gaat, in dit stuk, vergezeld van de tegenwerpingen en zwaarigheden, welken de oplettende *Bonnet* diestyds nog oordeelde, daar tegen te moeten inbrengen; en aan dezelve is eene tweede en derde Memorie van dien Natuurkundigen gehegt, mitsgaders een Brief van den Pastoor *Schirach* aan den Heer *Bonnet*; welk alles doet zien, dat de laatstgenoemde het gevoelen van den eerstgemelden niet toegestemd heeft, voor en aleer hy op vaste gronden volkomen overtuigd was geworden.

Beknopte Historie van Engeland, van de vroegste tyden af, tot aan het jaar 1728. *Eerste Deel, loopende tot het jaar* 1485. *Te Groningen by* L. Huisingh *en te Harlingen by* F. v. d. Plaats *en* Junior 1772. *Behalven het Voorwerk* 424 *bladz. in groot octavo.*

HEt nagaen der Engelsche Geschiedenissen, op zich zelven zeer merkwaerdig, mag men met regt aenzien als van een byzonder belang voor onze Nederlanders; zo uit hoofde der overeenkomste, welke wy met die Natie hebben, als ter zake van de strydige belangen, die 'er des niet te-

tegenstaende dikwils tusschen beiden gevonden worden; welk een en ander de Geschiedenissen van ons Vaderland, en die van Groot-Brittanie, bykans door alle tyden, ten naeuwste verenigt. 't Is ook vermoedlyk hier aan toe te schryven, dat de beoefening der lotgevallen van dat Ryk, de aendacht onzer Geschied- en Staetkundige Liefhebbers, wel byzonder bezig houd; indiervoege dat ze veelal met gretigheid lezen, 't geen daer toe betrekking heeft, zo ze maer niet door ene schrale behandeling, of zeer wydluftige uitvoering, wederhouden worden. En uit dien hoofde is 't niet vreemd, dat men te rade geworden is, om de *Beknopte Historie van Engeland*, door den Abt *Millot*, in 't Fransch beschreven, in de Nederduitsche Tale het licht te doen zien; als een Werk, dat een zeer geleidlyk denkbeeld van de Engelsche Geschiedenissen behelst; dat de voornaemste lotgevallen duidlyk ontvouwt; en van 't welke de Autheur in waerheid kan zeggen, ,, dat hy 'er zich in bevlytigd heeft, eenen juisten middelweg te houden, tusschen eene overmaatige beknoptheid, welke altoos eenige schaduwen overlaat, en tusschen eene wydloopigheid, welke alles ontzenuwt, door alles te willen ophelderen." Een ieder die lust heeft, om zich het beloop der Engelsche Geschiedenissen eigen te maken, zal dit Werk met nut doorbladeren, als zynde daer toe uitnemend geschikt; van waer de Engelschen zelven het met ene overzetting in hunne tael verwaerdigd hebben. De achtervolgende lotgevallen der Natie worden onderscheidenlyk aengewezen, met ene beknopte voorstelling van de oorzaken die 'er aanleiding toe gaven, en der uitwerkselen daer uit voortgesprooten; terwyl andere zaken, naer gerade van 't minder of meerder belang, slechts met een korter woord gemeld worden: waer by nog komt, dat de Autheur zyne geschiedkundige ontvouwing, in een aengenamen styl, heeft voorgedragen, welken de Nederduitsche Vertaler ook zeer wel in acht heeft genomen; dat in het lezen dezer Geschiedenissen gene geringe gevalligheid verleent. Ook zullen zy, die zich met vermaek verledigen, tot een beoefenend lezen van het wel doorwrochte Werk van den Staetkundigen *Hume*, over dit onderwerp, met een wezenlyk nut gebruik konnen maken van deze beknopte Historie, om zich het aldaer breeder ontvouwde kortlyk voor den geest te brengen, en dus den zamenhang der voornaemste Geschiedenissen te levendiger te bewaren; te meer daer de Abt *Millot* den Heer *Hume* steeds met achtinge in 't oog houd.

Het eerste Deel, dat wy thans voor ons hebben, en van nog maar twee Deelen staet gevolgd te worden, maekt een

aen-

aenvang met ene wel uitgevoerde Inleiding, over het nut van 't beoefenen der Historie in 't algemeen, en dier van Engeland in 't byzonder; welks Geschiedenissen hier verder ontvouwd worden, tot op den dood van *Richard den III*, met wiens sneuvelen de regering van het Huis van *Plantagenet* een einde nam. De Geschiedenis zelve begint, (na ene korte melding van de oude *Britten*, als afstammelingen der *Celten*,) met de komst der Romeinen onder *Cæsar* in dit Gewest, in 't jaer 55, voor de gemene telling; en meld ons dat het den Romeinen veel moeite kostte dit Volk onder hun bedwang te brengen; zo dat de *Britten* niet onder de magt der Romeinen boogen, dan na verloop van een aental van jaren, toen zy, door *Agricola*, in 't jaer 78, na de geboorte van Christus, overwonnen wierden. We zien vervolgens dit Volk, zo door hunne eigen lafhartigheid, als door gebrek van de ondersteuning der Romeinen, omtrent het jaer 450, gedrongen, om hulp te zoeken, by de *Saxers*, die hen eerlang in slaverny brengen, onder de oprechting der *Heptarchy*, of van de zeven Koningryken; welker bewind zich eindelyk, omtrent het jaer 830 verenigde, onder de regering van den Anglo-Saxischen Koning *Egbert*. Van dien tyd af zyn de Engelschen byzonder veel al onderworpen aen de invallen der *Denen*, die hen gestadig ontrusten, dien 't ook gelukt voor eenigen tyd over hen te heerschen; doch van welker heerschappy zy zich weder ontslaen, met de verkiezing van *Eduard*, den eenigsten Prins van 't Saxische Koninglyk Huis; maer op wiens dood het bezit dezer Heerschappye een twistappel was, tusschen *Harold den II* en *Willem*, vervolgens bygenaemd *den Veroveraer*; als die, *Harold* overwonnen hebbende, het Ryk veroverde. Hierdoor geraekte Engeland, met het zegenpralen van dien Hertog van *Normandie*, in den jare 1066, onder de heerschappy der *Normandiers*; door huwelyk kwam de Kroon van dat Ryk, onder *Stephen*, met het jaer 1135 in 't Huis van *Blois*; doch ze ging met den dood van dien Vorst, in 't jaer 1154, op eene diergelyke wyze over in 't Huis van *Plantagenet* of dat van *Anjou*. *Stephen* naemlyk kwam tot de heerschappy van 's Moeders zyde, *Adela*, ene Dochter van *Willem den Veroveraer*, gehuwd met *Stephen*, (den Vader,) Grave van Blois; betwistende het regt van opvolging aen *Matilda*, enige nagelaten Dochter van *Hendrik den I*, het laetste Manlyk-oir van *Willem den Veroveraer*. *Matilda*, Weduwe van Keizer *Hendrik den V*, hertrouwd met *Godfried Plantagenet*, Graef van Anjou, had by dezen haren Gemael een Zoon;

welke zich, onder de regeering van *Stephen*, dermate geacht by de Natie wist te maken, dat hy zich eerlang van de opvolging verzekerde, en ook, op 't overlyden van dien Vorst, den Throon beklom. Dus kwam het Ryksbeſtier in handen van *Hendrik den II*; en bleef voorts in 't Huis van *Plantagenet*, tot op den dood van *Richard den III*, in 't jaer 1485. —— In ſtede van ons op te houden met deze of gene byzondere Geſchiedenisſen, geduurende dit tydsverloop, zullen wy ons liever bepalen, om den Lezer nog uit dit Deel onder 't oog te brengen, het beknopt bericht des Autheurs rakende de natuur der *Leen-Regeringe*, van welke *Willem de Veroveraer* ook in Engeland gebruik maekte, als de geſchiktſte regeringswyze, ter bevestiginge zyner veroveringe; welke zo uit dien hoofde, als ter oorzaake van derzelver invloed op de Geſchiedenisſen van dat Ryk, boven al aenmerking verdient.

„ De *Germaanen* of *Duitſchers* richtten veel eer Krygskundige dan Burgerlyke Maatſchappyen op, onder verſchillende Opperhoofden, aan welke zy ten uiterſte verknogt waren. Vermits zy het gebruik der Bezettingen, en de kunst om de Geldmiddelen te beſtieren, niet verſtonden, en altoos moesten gereed zyn, tot de algemeene verdeediging, hadden zy de gewoonte, wanneer zy zich door de wapenen, in de Provincien van het *Romeinſche* Keizerryk, eene woonplaats hadden verkreegen, dat de Opperhoofden aan hunne Officieren, en deezen wederom aan hunne onderhoorigen, een gedeelte der landeryen, welke hun waren ten deele gevallen, omdeelden, onder voorwaarde, dat zy in tyd van nood, de wapens, ten dienſte der Natie, zouden opvatten. Deeze *Leengoederen* verſtrekten in de plaats van *Soldy*; dezelve wierden niet in eigendom bezeeten, maar alleen zo lang, als het den Vorst of den eerſten bezitter behaagde. Naar gelang de driften geweldiger en de ſmaak in uitſluitende eigendommen algemeener wierden, veranderden ook de Leengoederen ongevoelig van gedaante. 't Viel al te bezwaarlyk, zich van Landeryen te ontdoen, welke men bearbeid hadt, van welke men de vrugten hadt ingezameld, en in welker bezitting men genoegen ſchepte. Men wilde dezelve geduurende veele jaaren, en vervolgens, geduurende zyn geheele leeven bezitten; men kwam eindelyk zo verre, dat ze erflyk wierden; en de Koningen lieten zich dus, het zy door onvoorzigtigheid, het zy door zwakheid, van hunne Landeryen berooven. De Leenmannen wierden bykans onafhankelyk. Hunne Onderdaanen, wier beſchermers zy waren, waren meer aan hun dan aan den Souverain verknogt; eene menigte van Agter-Leenmannen maakte een ont-

ontzaglyk lichaam uit, onder een iegelyk der voornaamste opperhoofden; en de voordeelen van deeze vereeniginge wierden zo groot, dat men ten laatsten de Leengoederen hooger waardeerde, dan de volstrekt vrye Landeryen. De zodanigen, welke diergelyke volstrekt vrye Landen bezaten, stelden dezelve in handen van den Vorst, of van den eenen of anderen vermogenden Heer, om dezelve vervolgens wederom te ontvangen in de gedaante van Leengoederen, bezwaard met de verpligting, om hem daar voor den gewoonen Leendienst te bewyzen. Dus ontstonden 'er in de Staaten veele *Baronyen*, welke gesmaldeeld waren in een oneindig getal van mindere Leengoederen. De Graaven, welken het regtsbestier was aanbevoolen, (want de Burgerlyke magt was toen ter tyd niet van de Krygsmagt onderscheiden,) insgelyks hun voordeel vindende in de Boeten en in de Geldstraffen, welke, toenmaals, de eenige vastgestelde straffen waren, maatigden zich gelyklyk hunne waardigheid aan, en veranderden deeze bedieningen, welken hun konden ontnomen worden, in erflyke Titels. Dit waren als zo veele nieuwe Leengoederen, of als zo veele nieuwe takken, welke van het gezag van den Souverein wierden afgehouwen. Hy was altyd aan 't hoofd van het Lichaam der Leenbezitters. Vermits hy verpligt was zyne Leenmannen te beschermen, hadt hy regt op hunnen bystand, zo ter zyner eigen Verdeediginge als ter bescherminge van den Staat; hy konde hen aan zyn Hof by een roepen; en schoon hun raad, ja zelfs hunne toestemming, in de gewigtigste gelegenheden noodzaaklyk vereischt wierdt, zo wierdt egter deeze byeenroeping, welke een dierbaar gevolg was van hunne voorregten, dikwils voor hun een last, om dat dezelve de afhankelykheid der Leengoederen aankondigde. De Agter-Leenmannen waren tot dezelfde pligten gehouden, ten aanzien van de groote Baronnen, als deeze ten opzigte van den Koning; invoegen dat ieder *Baronnye* een klein Koninkryk uitmaakte, het welk zyne eigene *Pairs* hadt, gelyk de Koning de zyne. Men kan hier uit oordeelen over den yver van ieder Baron, om zyn gezag gestadig onafhankelyker van de Kroon, en gestadig eerwaardiger by zyne byzondere Leenmannen te maaken. Deeze Gothische Instelling moest noodwendig argwaan en wantrouwen, en ontelbaare oorlogen en verdeeldheden te wege brengen. De kleine Adel was, ter oorzaake der hulpe en bescherminge, welke dezelve noodig hadt, te eenemaal onderworpen aan de groote Leenmannen; het veragte Volk, aangezien niets, behalven de Krygsdeugden, in agting was, zugtte onder het juk eener ondraaglyke slaavernye, de *Aris-*

tocratie, de hardste van alle regeeringsvormen, verdoofde de beginzels der billykheid en der Natuur, of, om eigenlyker te spreeken, de Leenregeering ontaartte overal in eene heillooze heerscheloosheid, welke zeer veel toebragt, om de Onderdaanen tot hun waare middelpunt te doen naderen, en om hun de heerschappy van eenen eenigen te doen schatten boven het gebied van veele Meesters, van welken de meeste volstrekte Dwingelanden waren".

Van deze soort van Regeeringsvorm, die in *Frankryk* en *Normandie* was ingevoerd, bediende zich echter ook, volgens het verhael van onzen Historieschryver, *Willem de Veroveraer*, ter bevestiginge zyner veroveringe van Engeland. Een opstand gedempt hebbende, nam hy daer uit aenleiding, om bykans alle de goederen van den Adel verbeurd te verklaren, en de vermogende familien tot een lagen staet te brengen; ter verrykinge der *Normandiers* en Vreemdelingen, welken hem gevolgd waren. „ Hy verdeelde het Koningryk in *Baronyen*, die ene vergelding van zyne aenhangers wierden; deezen gaven een gedeelte hunner landeryen aan Agter-Leenmannen. Men telde omtrent zevenhonderd groote Leengoederen, en meer dan zestig duizend Agter-Leengoederen. Geen Engelschman hadt deel aan de eerste; het was veel voor hun, dat zy eenigen van de laatste verwierven. De Kerkelyke goederen waren even eens onderworpen aan de Leengoedige Wetten, aan de verpligting om den Souverain een zeker getal troepen te leveren, en aan de straffe, welke de Eedbreuk en de Ongehoorzaamheid aanbragt. De Paus en de Geestlykheid morden hier over; maar de Koning, hunne hulp toen niet meer noodig hebbende, gaf weinig agt op hunne klagten".

MEMORIE. *Te Amsterdam*, *by* César Noël Guerin, 1772. *In groot octavo* 144 *bladzyden*.

GElyk wy, naer luid onzer Voorreden, ons met het Geschrift, getituleerd *de Advocaat der Vaderlandsche Kerke*, niet menen op te houden, dan wanneer ons in 't zelve iets byzonders mogte voorkomen, dat, ter nadere onderrichtinge onzer Lezeren, onze bepaelde overweging mogte vereischen; zo oordeelen wy ook, overeenkomstig hier mede, dan niet staen te moeten blyven op alle byzondere papieren, welken met betrekking tot dezen *Advocaet* in 't licht gegeven worden; maer alleen op zulken, die boven anderen de opmerking onzer Lezeren verdienen. In gevolge hier van hebben wy tot nog geen gewag gemaekt, van enige kleine Stukjes, die deswe-

wegens uitgegeven zyn; maer op het doorbladeren dezer *Memorie* is 't ons voorgekomen, dat het der moeite waerdig ware dezelve te melden; alzo ze lezenswaardig genoemd mag worden.

Een Voorſtander van Nederlands Vryheid, zo in 't Godsdienſtige als in 't Burgerlyke, heeft het loflyk goedgedagt een Geſchrift op te ſtellen, by wyze van *Memorie*, ter verweringe van dezulken onzer Landsgenooten, die door den Advocaet zwaerlyk beſchuldigd zyn: „ als Menſchen, gevaarlyk voor Land en Kerk; die, ver van der Kerklyke en Wereldlyke Societeit nuttig te zyn, hun best doen, om onze Godsdienſtige en Burgerlyke Conſtitutie over hoop te werpen; zo dat 'er zorg gedragen behoore te worden, tegen de pernicieuſe gevolgen, die daar uit konnen proflueeren". Deeze beſchuldiging is indiervoege opgeſteld, dat dezelve, ſchoon byzonder betrekkelyk tot de Societeit der *Remonſtranten*, zich echter ook tevens uitbreide, tot alle andere *Proteſtantſche Gezintheden*, die profesſie doen van ene Belydenis, welke van die der Nederlandſche Gereformeerde Kerke verſchilt. Dit doet onzen Memorieſchryver de zaek ook indiervoege behandelen, dat hy de *Societeit der Remonſtranten* wel voornaemlyk in 't oog houde, maer ook te gelyk de zaek der andere *Gezintheden* in acht neme; om de Godsdienſtige voorregten; zo van de ene als van de anderen, naer zyn vermogen, voor te ſtaen.

Ter bondiger wederlegginge dezer aenklachte vangt de Memorieſchryver aen, met ene beknopte ontvouwing van de Leer der Verweerders, wier zaek hy op zich genomen heeft; om te toonen, dat het *Remonſtrantismus* in genen deele gevaerlyk voor het Land is, en dat hunne Leer geenszins ſtrekt, tot het verſtooren en om ver werpen der Burgerlyke en Godsdienſtige Maetſchappye. Dan, nademael het voorſtellen van den aert ener Leere niet genoegzaem geoordeeld kan worden, ten bewyze van de onſchuld der Belyderen, voor zo ver dezelven ſtrydig met hunne grondbeginſelen kunnen handelen, zo gaet onze Memorieſchryver nog een ſtap verder. Hy verledigt zich naemlyk, om te doen zien, dat het gedrag der Verweerders altoos met die beginſelen minnelyk overeengeſtemd heeft; dat zy zich nimmer ſchuldig gemaekt hebben aen enige gewelddadige en ongeoorlofde aenſlagen, tegen 's Lands wettige Regering of de Conſtitutie der Kerke: en dat zy zich in tegendeel beſtendig gedragen hebben, als braave Onderdanen, als ware Patriotten, als rechtſchapen Vaderlanders. Deze zyne Verdeediging dringt hy verder aen, met allen onder 't oog te brengen, hoe de *Remonſtrantſche* en *Mennonite Geestelyken*, zo haetlyk door den Advocaet getekend, in tegendeel met het hoogſte regt geacht mogen worden, als Lieden, die voor de Kerklyke en Waereldlyke Societeit van geen geringe nuttigheid zyn. Op deze bygebragte bewyzen, ten betoone hunner onſchuld, aen de hun te last gelegde verkeerdheid, hecht de Memorieſchryver een verſlag van de grootheid en ſtrafwaerdighheid van den hoon den Verweerderen aengedaen; en be-

besluit voorts dit gedeelte zyner Memorie met betuiginge van de vergeeflyke gemoedsgesteldheid der Verweerderen; ene beknopte verdeediging van de schryfwyze in dezen gehouden; en een kort voorstel van 't heilzaam nut, dat de Verweerders, tot welzyn van Land en Kerk, steeds blyven bedoelen.

Na het afhandelen van dit gedeelte, strekkende ter afwendinge van de beschuldiging, en ter aentooninge van de onschuld der Verweerderen, gaet de Memorieschryver, in het tweede gedeelte, bepaeldlyk over, tot het refuteren der raisonnementen, waer mede de Advocaet der Kerke de door hem ingebragte beschuldiging heeft poogen goed te maken. De Memorieschryver ontvouwt hier in de ongegrondheid van des Advocaets redeneringen ten nadeele der Verweerderen; en toont dat deszelfs Geschrift, behalve de blyken van kwade trouw, die 'er in voorkomen, een aental van zaken behelst, die ten uitterste haetlyk zyn voor onze Burgerlyke en Waereldlyke Constitutie; zo dat hy aen dezelve, (indien men ze op goede gronden niet beter kende,) door dit zyn schryven een slechten dienst zou doen. Dit gedeelte is vry scherp geschreven, doch de schryfwyze van den Advocaet heeft 'er den Memorieschryver enigzins toe genoodzaekt.

De Verweerders hebben in dezen Memorieschryver, als uit het gansche beloop der Memorie duidelyk blykt, een Man recht geschikt voor hunne zaek; en de Lezers zullen, ten aenzien van 't *Remonstrantismus* in 't byzonder, als mede, ten opzichte van de Vryheid van de Openbare Godsdienstoefening, der Protestantsche Gezintheden in 't algemeen, buiten de Nederlandsche Gereformeerde Kerk, in ons Vaderland, in dit Geschrift, verscheiden aanmerkingen ontmoeten, die veler aendachtige overweging verdienen, en strekken kunnen, om hun deswegens meerder licht by te zetten. Het komt hier niet aen op de waerheid of valschheid van de Leerbegrippen der Remonstranten, of die van andere Gezintheden; dit behoort tot de taek der Godgeleerden, en doet in dit geval niets ter zake. Het onderwerp, in dezen behandeld, is een hoon, velen aengedaen; waer door men dezulken haetlyk poogt te maken; en het zyne aenwendt, om den weg te banen tot het verbannen van ene Christelyke Verdraegzaemheid, en 't ondermynen van de Godsdienstige Vryheid in ons Vaderland; 't welk een Christen, die 't vreedzaem Euangelie, en een Nederlander die onze vrye Constitutie recht ernstig ter harte neemt, niet wel ongevoelig kan beschouwen; zelfs dan, wanneer hy oordeelt, dat die verschillende Gezintheden, welke hy dus behandeld ziet, de Waerheid in 't Leerstellige niet allezins op hunne zyde hebben. —— Zo is 't gesteld met onzen Memorieschryver, gelyk hy in zyne Voorreden uitdruklyk getuigt.

„ Dit", zegt hy, gesproken hebbende van 't haetlyke, dat in des Advocaets Geschrift, voorkomt, „ dit heeft my de Pen voor Hen, die ik dagt gehoond te zyn, doen opvatten, en my voor hen

hen allen, die de ADVOCAET op eene verregaande wyze beledigd, in 't Strydperk doen treeden. ——— Ik verdeedig ondertusschen de REMONSTRANTEN niet als REMONSTRANTEN, maar als goede BURGEREN, tegens de hun eer kwetzende Beschuldiging, ten hunnen laste ingebragt. ——— Als Lidt der Gereformeerde Kerke kon ik hen als REMONSTRANTEN, in de Leerstellingen namentlyk, by hunne Gezinte doorgaans aangenomen, niet verdeedigen. —— Want ik beschouw hen als ter goeder trouwe dwaalende CHRISTENEN, doch ook tevens als BROEDEREN en LANDSGENOOTEN. ——— Ik ben (ik herhaal het,) niet van hunne Gezinte, maar behoor tot de GEREFORMEERDE KERK zelve. ——— Alleen, en dit schroom ik niet opentlyk te kennen te geven, ben ik van het gevoelen van die Leden der Zuid-Hollandsche Synode, die, in den jaare 1628, te DELFT voorsloegen, *of men moest agten, dat de waarheid alleen, of ook de noodzaaklykheid der Leere, waar in de Openbaare Kerk van de Remonstranten verschilde, in de Dordrechtsche Sinode ware vastgesteld;* daar mede niet onduister te kennen gevende, dat zy tot de ontkenning van dat voorstel overhelden. ——— Van dit begrip betuige ik meede te zyn, hoe gewichtig ik de geschillen zelve ook houden moge. ——— Ik weet wel dat 's LANDS STAATEN, op dat voorstel verklaard hebben, van gevoelen te zyn, dat ook de Noodzaaklykheid der Leere *gearresteerd* waare, maar ik weet ook, dat zulks alleen toe te schryven is aan een beangstigenden schrik voor nieuwe beroertens, die die achtenswaardige PALINUUREN, te dier tyd, en te recht, meenden, dat op de best mogelyke wyze moesten voorgekomen worden. Ik behoor dus tot die Luiden, die van oordeel zyn, dat de Deur der Kerke wel wyder open gezet mogt worden, maar ik ben tevens van gevoelen, dat zulks niet anders, dan met volkomen bewilliging van 's LANDS REGEERING, en de medehulp, immers toestemming, van de GEREFORMEERDE GEESTELYKEN geschieden moet, en dat men, zo lange men dit niet, door de alleen geoorlofde middelen, verkrygen kan, zich met eene ongestoorde vrye Openbaare Godsdienst-Oeffening, buiten de Kerk, vergenoegen moet. ——— Dit SYSTEMA is, met de daar toe behoorende redenen, in de MEMORIE zelve aangedrongen."

Schets van het Leeven, den aart en het gedrag van den Heere Mr. HERMANNUS NOORDKERK, *Advocaat te Amsterdam. Te Amsterdam by* Yntema *en* Tieboel 1771. *In groot Octavo* 28 *bladz.*

DE verdiensten van eerenswaardige Mannen hoog te agten, is pligtlyk; en 't zyne toe te brengen, om derzulker roemryke gedagtenis by de Nakomelingen te vereeuwigen, is loflyk. Was 'er ooit iemand, wiens character zulks vereischte, 't was de vermaarde Regtsgeleerde, de Heer en Meester NOORDKERK, wiens Kenschetse ons hier wordt voorgedraagen. En was immer iemand geschikt om zulks uit te voeren, 't is de beroemde Schryver der Vaderlandsche Historie en Historieschryver der Stad Amsterdam, de Heer WAGENAAR; aan wiens welbesneeden penne, wy, zo ons verzekerd is, dit Stukje verschuldigd zyn. 't Is kort, maar zaakryk; 't behelst geen doorwerkte Lofreden, maar de uiting van een agtingkweekend Hart, dat zyne natuurlyke aandoening opvolgt; en eindelyk, men ontmoet 'er geen weidsche vleitaal in, maar eene onopgesmukte melding van 's Mans roem, in een beschaafden styl; welke volkomen voegt aan de voorstelling van 't character eenes Mans, die, in eene stiller leevenswyze, meer welverdiende hoogagting behaald heeft, dan veele anderen door luidrugtiger daaden.

Dit Stukje, dus opgesteld, ter gedagtenisse van dien grooten Advocaat, den 28sten January des jaars 1702, te Amsterdam gebooren, en aldaar overleeden, op den 6den November des jaars 1771, geeft ons eerstlyk een beknopt verslag van 's Mans afkomst; van 't begin en den voortgang van deszelfs roem; van 't merkwaardigste zyner bekende bedryven; van zynen dood, en overleefde Famille; waar van geen nabestaanden overgebleeven schynen, dan de Weduwe van een zyner Broederen, die hy ook, na 't wegmaaken eeniger Legaaren, tot zyne Erfgenaame verklaard had. —— Men ziet, het gansche beloop nagaande, ten klaarste, dat de Heer en Mr. NOORDKERK, die der Luthersche Leere toegedaan was, ('t welk hem vermoedelyk den weg tot hooger Eertrap sloot,) aan zyne afkomste, of andere zeer gunstige van buiten komende omstandigheden, den behaalden roem niet had te danken; maar denzelven verkreegen heeft, door het in 't werk stellen zyner uitmuntende vermogens; des men van hem zo sterk, als van weinigen, konne zeggen, *Faber fuit suæ fortunæ*, hy heeft zelf zyn eigen Fortuin gemaakt; en intusschen, (dat niet minder buitengemeen is,) heeft hy zyn gedrag bestendig zo ingerigt, dat de Nyd naauwlyks eenige kans zage om op hem aan te vallen. ——— Aan deze opgave van 't hoofdzaaklyke, raakende 's Mans leevensgedrag, is wyders gehegt eene korte schets van deszelfs character, inzonderheid als Advocaet; welke schetse te eigenaartig eene plaats bekleedt, in onze *Vaderlandsche*

Letter-Oefeningen, om ze niet over te neemen, dat ons heeft doen besluiten dezelve geheel te plaatsen.

Ze luidt aldus.

„ Gelyk hy, in zyne vroege jeugd, en in de kragt zyns leevens, allenthalve, blyken gaf van een kloek verstand en van een vaardig en schrander oordeel, hoedanigheden, die eenen Regtsgeleerde zonderling te stade komen, zo hadt hy zig van deeze hoedanigheden ook wysselyk bediend, om zig eene gegronde en algemeene kennis te verkrygen van 't beschreeven en Publyk Regt. Hy hadt zig ook vlytiglyk geoefend, in de kennis van 't natuurlyk Regt, en redeneerde 'er uit, daar 't vereischt werdt; doch hy verstondt, dat de besluiten, die 'er uit getrokken werden, te dikwils, minder klemden by zulken, die, of in de grondslagen van 't natuurlyk Regt zelven verschilden, of niet op eenerlei wyze redeneerden uit dezelfde grondslagen; waarom hy, doorgaands, dienstiger oordeelde, zig enkelyk te beroepen op beschreeven Wetten, die, daarze klaar spraken, klemmen moesten by elk, die 't gezag des Wetgeevers erkende. De Regtsgeleerdheid was, ondertusschen, de aangenaamste studie van zyn leeven. Geenszins, dagt hy, met sommigen, dat hy volleerd was, na dat hy den titel van Meester in de Regten verworven hadt. Hy bleef naarstiglyk studeeren, zo lang het hem zyne kragten toelieten. En hy verkreeg 'er, door den tyd, zulk eene vaardigheid in, dat hy, in een' ongeloofbaaren korten tyd, een Werk, Geschrift, of Memorie van Regten doorloopen, en 'er zig den wezenlyken inhoud van in 't geheugen drukken kon. Dus deedt hy, in een uur, meer af, dan anderen in een' geheelen dag. En hy kon te meer tyds te kost leggen aan zyne geliefde studie en beroep, om dat hy geheel niet aan gezelschappen verslaafd was, en, in de kragt zyns leeftyds, slegts eene enkele weekelyksche Byeenkomst van weinige geleerde Mannen plagt by te woonen. Hoe overkropt van bezigheden hy dikwils ook zyn mogt; men kon 't egter nauwlyks ooit aan hem merken. Hy hadt het vermogen, om zaaken van het uiterste gewigt, die hy, onmiddelyk te vooren, met de ingespannenste aandagt, bepeinsd hadt, een oogenblik daarna, gelyk als geheellyk uit den zin te zetten, en, met dezelfde helderheid en onbelemmerdheid van verstand, op geheel iets anders letten, invoege dat de menigte, die hem beurtelings kwam raadpleegen, dikwils verwonderd stondt over de bedaardheid en 't geduld, waarmede hy elk hunner hoorde; over de gepaste vraagen, die hy hun deedt, tot opheldering van 't gene in hun voorstel duister was, en over de klaarheid, die in zyne antwoorden doorstak. Hy toonde dus, in 't geeven van onderrigting en raad, aan zulken, die hem kwamen raadpleegen, een geoefend en bekwaam Regtsgeleerde te zyn. Doch zyne onkreukbaare eerlykheid straalde, in zyne raadgeevingen en onderregtingen, niet minder door. Nooit stak hy zig in zaaken, die hy verstondt, niet geregtelyk te konnen beweerd

weerd worden. Nooit voedde hy de pleitlust in zulken, die, door eigenbelang verblind, 't gene hun voordeel aanbragt, of hunne schade weerde, voor regt aanzagen. Altoos verklaarde hy eenvoudiglyk, wat hem voorkwam, regt te zyn, zonder in aanmerking te neemen, of het met het belang of de genegenheid zyner raadvraageren overeenkwame, of niet. En 't was hem niet genoeg, zig te wagten van het opwekken of voeden van ongepaste pleitzugt in zyne raadvraagers; menigvuldigmaalen heeft hy zyn werk gemaakt, van die schadelyke drift tot bedaaren te brengen, of geheellyk te verdryven, in zulken, die geschaapen stonden, de welvaart van hun eigen, of eens anders huisgezin aan hunne onbezuisde hevigheid op te offeren; ten dien einde, somtyds, stilstaande op het ongelyk der meeste pleitgierigen; somtyds, op den onzekeren uitslag van veele gedingen; dan eens, op de kosten die 'er, veeltyds, aan gewaagd worden; dan wederom op de verdrietige langduurigheid der Regtspleegingen, en vooral op de zorg en onrust, die 't pleiten naar zig sleept. Door zulk en diergelyke redenen, heeft de dooreerlyke en regt edelmoedige NOORDKERK menigten van gedingen voorkomen, en, dikwils, de gestoorde of verbroken vrede, tusschen bekenden en naastbestaanden, geheeld en hersteld. Hoe veele Kinderen leeven 'er niet, die hy, met hunne dikwils met regt vertoornde Ouders, bevredigd heeft! Hoe veele Egtgenooten, door 't wangedrag van beide of van een van beide, op elkanderen verbitterd, heeft zyn bescheiden en regt Christelyke raad niet voor verdere verwydering, en zelfs, voor volslaagen egtscheiding behoed! Onder hoe veele twistende mede-erfgenaamen, is hy geen onzydige bevrediger der gereezen geschillen geweest! Hoe veele oneenigheden, onder maatschappyen van twee of meer Koopluiden, zyn, door hem, niet tot wederzydsch genoegen weggenomen! Hoe veele twisten in Kerkelyke Genootschappen heeft hy niet weeten te slissen! 't Getal van alle deeze en meer andere soorten van bygelegde geschillen is zo groot, dat men, veelligt, zonder der waarheid te kort te doen, zou mogen zeggen, dat onze braave Regtsgeleerde meer zaaken uit de Pleitzaal gehouden, dan 'er in gebragt heeft.

Schoon nu de meesten deezer bezigheden den Heere Noordkerk een redelyk voordeel aanbragten, toonde hy egter nimmer eenige onmaatige begeerte tot bevordering van zyn tydelyk belang. In tegendeel, diende hy allerlei Godsdienstige Gestigten van allerlei Gezindheden om niet; hy ontving nimmer eenige belooning van luiden, die hy voor behoeftig aanzag, en betuigde, dikwils, dat men hem eenen aangenaamen dienst deedt, als men hem, voor zulke luiden, om onderregting of raad kwam verzoeken. Voor geringe Weduwen, voor verdrukte Weezen en andere elendigen, vondt men, in Noordkerk, altoos een trouwen Raadsman en een vlytigen Voorstander.

Zo-

Zodanig was deeze groote Advokaat in zyn Kabinet, daar hy raad gaf. Voor de Regtbank en in 't pleiten, muntte hy niet minder uit. Met eene heldere, onderscheidenlyke en inneemende stem, stelde hy zyn stuk klaar en nadrukkelyk voor, zonder den Regter, door langwylige of vergehaalde inleidingen of uitweidingen, op te houden, of lastig te vallen. Hy stondt, 't zy hy eisch deedt, of zig verweerde, minst stil op kleinigheden, meest en sterkst op zulke omstandigheden, of redenen, waarvan de beslissing van 't geschil, grootendeels, moest afhangen. Hy deedt zyne voorstellen, met eene minzaamheid en deftigheid, die elk bekoorde. En zeer zeldzaam hebben de Regtsgeleerden zig beklaagd, dat hy, tegen hen pleitende, hen bits of onheusch bejegend hadt; of, zo zy 't gedaan hebben, hebben zy 'er, nog veel zeldzaamer, reden toe gehad. Van en tegen de Regters, sprak hy altoos met behoorlyk ontzag, schoon 't hem geenszins ontbrak aan de vereischte vrymoedigheid. En wanneer hy zig, nu en dan, verpligt vondt, onaangenaame waarheden te zeggen, wist hy zyne redenen, in zulker voege, te beleggen, dat zy zelfs zulken, die 'er door geraakt werden, zo zy anders eenige redelykheid en onpartydigheid bezaten, niet stooten konden. Hy hadt het geluk, dat de meeste gedingen, in welken hy pleitte, ten voordeele zyner Meesteren, werden uitgeweezen. Doch wanneer 't hem, somtyds, gebeurde, eenig geding te verliezen, hoorde men hem nimmer morren tegen de uitspraak des Regters, zo weinig als trotselyk pogchen, wanneer de zaak, die hy voorstondt, naar zyn genoegen, beslist werdt. De Amsterdamsche Pleitzaal heeft, altoos, op verscheiden geoefende Advokaaten, mogen roemen; maar nooit heeft 'er zig eenen laaten hooren, die NOORDKERK, in zedige vrymoedigheid, in heusche bescheidenheid, in minzaame deftigheid, overtroffen heeft.

„ Dus hebben wy den grooten man beschouwd en geschetst als Regtsgeleerde. 't Is ons oogmerk niet, hem als mensch en als Christen te bespiegelen. 't Zou ons anderszins niet moeijelyk vallen, hem af te beelden als regtvaardig en liefddaadig, in al zynen wandel; als een' eerlyk' en getrouw' onderzaat; als een' bescheiden meester over zyne huisgenooten; als een' tederen bezorger zyner bloedverwanten, en als een opregten en dienstvaardigen vriend. Doch wy hebben genoeg gezeid om 's Mans gedagtenis, naar ons vermogen, te doen eeren. Dat dan de Groote NOORDKERK leeve, in de herten van allen, die van zyne dierbaare gaaven ooit eenig nut gehad hebben; van allen zelfs, die den tyd hebben beleefd, waarin hy gebloeid en uitgemunt heeft! Dat veelen, bekoord door zyn treffelyk voorbeeld, bewoogen worden mogen, om in zyn voetspoor, al is 't met ongelyke schreeden, te volgen! Dat Amstels Pleitzaal, altoos, ten minsten éénen NOORDKERK moge uitleveren"!

Ela:

Eloge de Monsieur l'Avocat NOORDKERK.
Manibus H. NOORDKERKII. *Jurisconsultorum Principis*, S.
Lykklagte op den Advokaat NOORDKERK.

DE drie bovengenoemde Stukjes, om van verscheiden anderen, tot deezen vermaarden Regtsgeleerden betrekkelyk, niet te gewaagen, verdienen boven al, by de zo evengemelde Schetse, bewaard te worden, ter gedagtenisse eenes Mans, waar op Nederland, door alle Eeuwen, zal roemen.

De Fransche *Lofspraak*, waar mede de Heer B. J. VERNEDE (zo men ons berigt heeft) zyne uiterste hoogagting voor den overleeden, in 't openbaar, te kennen geeft, maalt ons dien braaven Voorstander van 't Regt, dien schranderen Beslisser van Gewcetensgevallen, dien getrouwen Bestierder der verleegenen, dien onvermoeiden Scheidsman der oneensgezinden, dien zagtmoedigen Bevrediger der twistenden, met één woord, dat uitsteekend voorbeeld voor alle Advocaaten, en tevens een voorbeeld van welberedeneerde, manlyke ernstige Godsdienstigheid, voor alle Menschen, in zyne weezenlyke natuur met treffende koleuren af; zonder zig van eenig vreemd cieraad, of schynschoon vernis te bedienen.

Het Latynsche *Grafschrift*, door den Dichtkundigen Hoogleeraar P. BURMANNUS SECUNDUS, ter eere van hem, die, buiten tegenspraak, *de voornaamste Regtsgeleerde* genoemd mogt worden, opgesteld, en dat wel verdiende in bestendig marmer gegraveerd te worden, moet ieder een, by gelegenheid, eerbiedig 't oog doen slaan op eene Grafstede, welke Haarlem ter eere strekt; doordien haar roemrugtig Kerkgebouw de asch bewaart van hem, die in Geleerdheid beiden en Deugd het cieraad zyner Eeuwe was, terwyl hy der Regtsgeleerdheid eenen byzonderen luister byzettede.

De Nederduitsche *Lykklagt* eindelyk van eenen, ons tot nog onbekenden, Amsterdammer, stelt ons ten aandoenlykste voor de grootheid des ramps, die ons treft, in 't verliezen van hem, die, daar hy, als een Vriend van 't Vaderland, bestendig het heil zyner Medeburgeren beoogde, tot eene veilige Vraagbaak in de Regtsgeleerdheid verstrekte, welke, van alle oorden des Lands, met een algemeen vertrouwen, in Amstels Vesten geraadpleegd werd. Een verlies, dat ons zeker troostloos zou stellen, hadden wy geen grond om ons verzekerd te houden, dat 'er nog Mannen in Nederland, en byzonder in Amsterdam, gevonden worden, wier roem reeds dermaate flikkert, dat we in hun andere NOORDKERKEN verwagten, daar zy 't zich eene eer rekenen, op hem als een aanmoedigend voorbeeld, te staroogen.

De Heer VERNEDE heeft eene vrye navolging deezer Dichtstukken, in 't Fransch, agter zyne Lofspraak gevoegd; waar door dezulken, die onzer Taale niet magtig zyn, en de Fransche Spraak verstaan, te uitgebreider konnen zien, hoe hoog Nederland Mannen van uitsteekende Verdiensten nog heden weet te waardeeren.

At-

Atlas van de Stad Amſterdam. Derde Verzameling.

OP 't ontvangen deezer afgifte kunnen de Liefhebbers zien, dat men zig bevlytigt om hun eene keurige verzameling te verleenen; en zy die wenſchen, dat het Werk ſpoediger mogte voortgaan, zullen reden vinden, om zig te vergenoegen, over de uitvoering; welke, zal ze verder dus gehandhaafd worden, zekerlyk niet weinig tyds vereischt; dat nog al geduldig af te wagten is, indien zulks ſteeds door de afgifte van fraaije Stukken vergoed worde. De derde Verzameling, welke hun thans aangebooden wordt, behelst; 1. *De Montalbaans Tooren, nevens het West-Indisch Slagthuis, van den Tkant naar de Oude Schans te zien*, getekend door *J. de Beyer*: en in 't Koper gebragt door *J. Cats*. 2. *Dezelfde Tooren, van de Oude Schans naar het Y te zien*, door *J. Cats* getekend en geſneeden. 3. *De Schreiers Tooren van de Gelderſche Kaai te zien*; gegraveerd door *W. Writs*, naar eene tekening van *J. de Beyer*. 4. *Dezelfde Tooren uit het Y te zien*, volgens de uitvoering van *W. Writs*. By deeze zeer wel getroffen gezigten dier Toorens, met het omleggende, in vier quarto Plaaten, komt wyders nog een uitvoerig Stuk, of eene Vels Plaat, die ons voor oogen ſtelt; *Het gezigt van een gedeelte der Stad Amſterdam, naar de Schildery van* W. V. D. VELDE. Ao. 1686. Deeze Plaat geeft ons eene afbeelding der Stad, zo als die zig vertoonde in den jaare 1686, van Oostenburg af tot aan de Nieuwe Brug; en de afbeelding hier van is geſtoffeerd met eigenaartig bywerk, dat den luister der Stad op eene gevallige wyze doet zien. Men zal 't ongetwyfeld den Uitgeeveren dank weeten, dat zy dit voortreffelyk Schilderſtuk, 't welk, op de Kamer der Heeren *Commisſarisſen van de Waalen*, in den *Schreiers Tooren* bewaard werdt, 't welk de hoogagting der kundigen altoos heeft weggedraagen, op eene zindelyke wyze in plaat gebragt hebben. De keurige Tekenaar *J. de Wit Jansz.* heeft deeze Schildery, die ruim 6 voeten hoog en omtrent 11 voeten breed is, met de uiterſte oplettendheid, in 't klein nagetekend, en de kunſtige Plaatſnyder *W. Writz* heeft deeze tekening, met de vereischte juistheid, in 't koper gebragt. De uitvoering van dit Stuk is buiten tegenſpraak zeer lofwaardig; werwaards het oog zig vestige op deeze afbeelding, dezelve voldoet alomme aan de natuurlyke ſchikking: de verſcheidenheid der voorwerpen, de levendigheid der ſamenloopende byzonderheden, met de vereischte trekken afgemaald, houden het gezigt geduurig werkzaam; en men ontdekt telkens, op eene nieuwe beſchouwing, byzonderheden, die ons de kunstrykheid der voorſtellinge van dit gezigt te meerder doen opmerken. —— Indien de Uitgeevers van deezen Atlas by aanhoudenheid aldus voortvaaren, mag men op goeden grond verwagten, dat het hun aan geene verdere aanmoediging der Liefhebberen zal ontbreeken; en 'er nog meer opgewekt zullen worden, om hunne kunstryke poogingen te onderſteunen.

Her.

Herdenking aan de bloedige Wreedheden, gepleegt te Bodegraven, Zwammerdam en elders, in den jaare 1672; ter gelegenheid van desselfs Eeuwgetyde: door Mevrouwe M. G. de CAMBON; *gebooren* van der WERKEN. *En in agt Plaaten afgebeeld, door* ROMEYN DE HOOGHE. *In 's Gravenhage by* J. du Mee 1772. *In groot quarto 8 bladzyden.*

De uitterste wreedheid, die immer in ontmenschte Krygslieden vallen kan, door *Romeyn de Hooge*, op 't eiselykste afgebeeld, verstrekt hier tot een onderwerp der Dichtveder van Mevrouwe *de Cambon*. In hoe verre het gerugt en de haat de gepleegde wreedheden der Franschen, in 't jaar 1672, al of niet vergroot hebbe, zullen wy thans niet onderzoeken, noch op ons neemen te bepaalen; maar 't komt ons voor dat de schrikkelyke toonbeelden *van de Hooge* niet verdienen verlevendigd te worden, door de tedere hand eener Dichteresse; daar ze, hoe kunstryk anders, te uitgedagt wreed zyn, om ze met genoegen te beschouwen, laat staan dichtkundig te bespiegelen. Men werdt ook, in 't doorleezen deezer *Herdenkinge* van Mevrouwe *de Cambon*, genoegzaam gewaar, dat dit akelige onderwerp haaren Geest, als beter geschikt voor zagter stoffen, niet regt heeft konnen verlevendigen. De Dichteres is in dit Stukje geenzins te bespeuren; het zelve behelst veel eer eene optelling van wreedheden op Rym, dan eene dichtkundige beschryving der rampen, waar onder ons Vaderland diestyds moest zugten; welker herinnering, gelyk Mevrouw *de Cambon* ons ten slot aanduidt, ons opmerkend behoort te maaken, op de gelukkiger dagen, die wy ten deezen opzigte beleeven.

Het leert ons hier de gunst van 't eeuwig Alvermogen
  Bezeffen, door 't bezef van die geleden pyn,
En wat wy, (tweemaal 't juk der dwinglandy onttogen,)
  Aan zyn bescherming aan zyn goedheid schuldig zyn.
Die goedheid heeft ons thans een zachter lot gegeven;
  De vryheid ons zoo waard, die 't zoet des vreede (*) smaakt
Ziet thans een wyzen Vorst tot haar behoud'nis leeven,
  Die met 's Lands-Vadren trouw voor Batoos heilstand waakt.

(*) *Des vreede* zal waarschynlyk eene drukfeil zyn, voor *der vreede*, of *des vreedes*.

HEDENDAAGSCHE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Euangelische Overdenkingen, *door* Dr. JOHAN JACOB RAMBACH, *Eerste Superintendant enz. enz. Naar den negenden Druk uit het Hoogduitsch vertaald*, *door* L. G. CORDES, *Leeraar by de Gemeente*, *toegedaan de onveranderde Augsburgsche Geloofsbelydenis te Zutphen. Tweede Deel*, *Eerste Stuk. Te Arnhem*, *by* J. H. Möeleman 1772. *In quarto* 514 *bladzyden.*

ZY, die de voorgaende Stukken dezer geachte Kerkpostille, van den beroemden *Rambach*, met genoegen doorbladerd hebben, zullen met vermaek vernemen, dat de Uitgevers volharden met de Nederduitsche vertaling van dezelve het licht te doen zien. Zyn Hoog-Eerwaerde, bestendig denzelfden zaeklyken leertrant houdende, behandelt in dit gedeelte, even als in de voorige Stukken, telkens, na ene korte opheldering van den wezenlyken inhoud der Euangelietexten, ene hoofdzaek daer in begrepen, welke hy geleidlyk ontvouwt, duidelyk betoogt, en gemoedlyk toepast, naer den onderscheiden aert der omstandigheden, daer hem de voorgestelde leering-aenleiding toe verleent. —— Zie hier, ter proeve van 's Mans denkwyze, enigen zyner bedenkingen; over de uitersten van *Gierigheid* en *Verkwisting*, en wel byzonder van den *Middelweg*, die men tusschen beiden te houden heeft.

De *Gierigheid* word door zyn Eerwaerden omschreven, als „ eene uit de liefde tot den Rykdom voortkomende ongereegelde en onverzadelyke begeerte telkens meer aardsche goederen te hebben".

De *Verkwisting* der aardsche goederen, rechtdraeds tegen de Gierigheid overstaende, is wyders by hem; „ die Ongereegeldheid, dat men de goederen dezes levens niet tot het rechte oogmerk, naar het inzicht van den algenoegzamen Gever, gebruikt, maar veel meer door een menigvuldig misbruik ter vervulling van vleeschelyke begeertens verderft".

Beide deze Ondeugden stelt onze Leeraer, met nadruk, in derzelver haetlykheid voor, om een ieder van dezelven af te schrikken, niet slechts in den hoogsten, maer zelfs in den

laegſten trap; alzo ook deze zondig en verfoeilyk is. ——— Hy toch is niet alleen een *Gierigaert*, die, uit ene onverzadelyke begeerte na rykdom, overſlaet, tot het bedryven der gruwelykſte ondeugden, zo dat hem geen misdaed te groot zy, als hy 'er zich maer door verryken moge; dit is een uiterſte, daer veelen een afkeer van hebben, terwyl ze echter niet vry te ſpreken zyn van *Gierigheid*. Want ook zy maken zich hier aan ſchuldig, die, hoewel ze voor zulke ondaden gruwen, hunnen *Gelddorst* niet konnen lesſen, zonder de palen der rechtvaerdigheid te overſchreden; zo dat ze zich, ter vermeerderinge hunner bezittingen, niet ontzien, ten minſte op ene geheime en listige wyze, allerlei bedrog en valschheid te pleegen. En buiten deze, is 'er eindelyk nog ene fyner *Gierigheid*, die, ſchoon ze voor 't uiterlyke onberisplyk geacht moge worden, niettemin ernſtig te wraken is, als ene ongeregelde begeerte na rykdom. Wanneer men zich naemlyk wel onthoud, van alle ongerechtigheid, in 't rechtſtreeks benadeelen van iemand; „ maar daar by nochtans, uit liefde tot den rykdom, van zyn vermogen niets tot Gods eere, en tot de verkwikking der armen beſteedt, of toch zo zelden tot zulke uitgaven overgaat, dat zulks niet geëvenredigt is met de meenigte der goederen, die hy bezit; ten zy dat hy uit Lof- en Roemzucht, of andere onzuivere oogmerken, zomtyds iets buitengewoons doet". ——— Op ene diergelyke wyze is 't ook geſteld met de *Verkwisting*; zy heeft mede hare trappen. „ De eerſte Trap is, wanneer men de goederen dezes levens, door Lediggaan, Luiheid en Zorgeloosheid verdoet. De tweede Trap is, wanneer zommige zich door eene onvoorzichtige goedaardigheid, of ook wel, door eerzucht, laaten verleiden, hun vermogen op eene zodanige wyze anderen mede te deelen, dat noch de geenen, die het genieten, daar door geholpen worden, noch zy zelfs daar by kunnen beſtaan, maar eindelyk zelfs beginnen nood te lyden, en anderen lastig te vallen. De derde en laatſte Trap is, wanneer men de aardſche goederen en gaven Gods tot pracht en dertelheid onnodig en overvloedig beſteedt".

De ene en andere Ondeugd zelfs in den minſten trap, heeft een Christen aen te zien, als Bywegen, die hem, in het gebruiken der aardſche goederen, te vermyden ſtaen; en 't is zyn plicht zyne voeten te vestigen op de rechte Middelſtraat, tusſchen deze Bywegen te vinden; 't welk boven al vereischt, dat hy de volgende byzonderheden in zyn gedrag ter harte neme.

1. Hy behoort *een mededogend en ontfermend hart jegens zynen Evenmensch, byzonder jegens de Armen, Hongerigen en*

en Elendigen te hebben. Dit zal hem van den enen en anderen Byweg afhouden. „ Waarom zoude ik, zal hy denken, myn geld nutteloos laten leggen, daar ik 'er zo veel mede winnen kan, wanneer ik den armen leden van Jesus Christus daar mede diene. Of waarom zoude ik myn vermogen tot de pracht, en tot de voldoening van myne dertele begeertens verspillen, terwyl door mynen overvloed zo vele noodlydenden konden verkwikt, en tot Gods lof opgewekt worden? Dat zy verre. Ik zal liever iets van myne uiterlyke pracht, en van myn weelderig gemak afkorten, en het zelve in den geest uitstrooijen, op dat ik eerlang eenen oogst der vreugde daar van moge te verwachten hebben".

2. Zodanig een hart hebbende, heeft hy dan ook, *uit eene innerlyke drift der ontferminge en der mededogenheid, gaerne mede te deelen, en het geven voor zaliger te achten, dan het nemen*. Onder deze verplichting bevinden zich niet alleen de by uitstek Ryken, maer ook de minder Vermogenden; met één woord, alle de zulken, die niet alleen de noodwendigheden bezitten, maer ook nog iets overig hebben: waer omtrent de ondervinding meermaels leerde, dat de laetstgenoemden wel zo gereed zyn, om zich van hunnen plicht te kwyten, als de eerstgemelden. „ Zo ligt kan het geschieden, dat het menschelyke hart van de tydelyke goederen wordt gevangen genomen".

3. Om dit te konnen doen, word 'er vereischt, *dat men in den arbeid van zyn beroep alle trouw en alle naarstigheid betoone*. Een eerlyke arbeid is allen aan te pryzen. „ Daar gierige menschen zich wel eens in den arbeid, uit eene ongelovige zorg voor den buik te buiten gaan; plegen verkwistende menschen veelal de ledigheid en de luiheid na te gaen; maer een wel geregelde arbeid houd het evenwicht tusschen de gierigheid en de verkwisting".

4. Daer benevens heeft een Christen gedachtig te zyn, *dat men zich meer op de verwerving, onderhouding en vermeerdering der geestelyke en eeuwige, als der tydelyke en aardsche goederen heeft toe te leggen*. De oplettendheid op dezen regel is van zeer groote nuttigheid. „ Wanneer een mensch de geestelyke en eeuwige goederen recht hoog acht, en zich van dezelven een schat zoekt te vergaderen: zo zal hy op de eene kant nooit zyn hart met eene afgodische liefde aan de aardsche goederen hangen; maar op de andere kant dezelve aldus gebruiken, dat hy door het misbruik en de verkwisting van deze goederen de Genade Gods, als het dierbaarste onder alle goederen, niet verliest. En op deze wyze zal hem de zorg

hunne kinderen, noch iets kwaads doen, noch iets goeds nalaten moeten. (3) Dat de zynen *Verzorgen* niet heet, vele rykdommen voor hen te vergaderen, maar hun door een behoorlyken arbeid hunne nooddruft te verschaffen, en den overgebleven Zegen Gods te bewaren. (4) Dat hier niet eens eigentlyk van den plicht der *Ouders* tegens de Kinderen, maar van den plicht der *Kinderen* in het verzorgen van hunne arme Ouders gesproken wordt, vs. 3, 16.

Aanmerkingen over de beginselen en wyze van beoeffening van dien Godsdienst, welken het Euangelium leert en voorboud. Door CORN. BREM. *Waar by gevoegt zyn, Gulde Regelen, ter dagelykſche overdenking en beoeffening van een Christen. Uit het Engelsch vertaalt door denzelfden. Te Leiden, by* J. Hasebroek, *en te Utrecht, by* de Wed. J. v. Poolsum 1772. *In groot octavo 91 bladzyden.*

TWee Geschriften van welmenende Schryvers, die, wat men ook moge denken van hunne gedachten rakende den Godsdienst, (welken, naer den verschillenden smaek der Lezers, zeer verschillend beoordeeld zullen worden,) eene gelovige gehoorzaemheid steeds ernstig in 't oog houden. Men kan den smaek dezer Schryveren, uit de twee volgende voorbeelden, genoegzaem afnemen. De Heer *Brem* geeft ons de volgende omschryving van 't Euangelie.

„ 't Euangelie, in een ruime zin genoomen, is die weg van God, in zyn onfeilbaar woord ontdekt en geopenbaart: waar door Hy arme doodschuldige en magtelooze Zondaaren, betaamelyk en overeenkomstig, ja ter opluistering van alle zyne oneindige deugden en volmaaktheden, met zich verzoent, en in zyne gunst hersteld, door de volmaakte voldoening en oneindige verdiensten van zynen Mensch geworden, eigen, en eeuwigen Zoon, den Heere Jesus Christus. In wiens gemeinschap, door de Almagtige en Overwinnende genade van God de H. Geest, zy, door middel van de bediening des H. Woords, een nieuw beginsel des geestelyken levens ontfangen, waar door zy bezielt met, en geleid door denzelven Geest, door middel van 't Geloof, in de naauwe vereeniging met Christus, als hun geestelyk Hoofd en Borge, en in de gemeenschap aan alle zyne genadens, gebragt, bewaart en gehouden wordende; Gode in nieuwe gehoorzaamheid vrugt draagen: en dus door aanwas in genade of vernieuwing naar Gods Beeld, door den H. Geest, by trappen worden voorbe-

heid, ter volkoomen en Zaalige genieting van God in Heerlykheid".

En de eerste regel van den Engelschen Autheur luid indezervoege.

„ Tragt daagelyks een indruk en gevoel te krygen, van uwe oorspronkelyke verdorvenheid, hoe gy daar door neigt tot het kwaade, en onbekwaam zyt tot het goede; klaag 'er over, en beween het, gelyk *Paulus* deed, Rom. VII. 24. Neem ook byzonder acht, op uwe daadelyke zonde, of daagelyksche zwakheden, in gedagten, woorden, en daaden. Sta na vergeving derzelve en vrede met God. 1. Door eene ootmoedige belydenis daar van, en verneedering daar onder, tragtende uw hart vervult te hebben, met smert en droefheid daar over, uit aanmerking van sommige harttreffende overwegingen: als, Gods goedheid t'uwaards, de onredelykheid en onprofytelykheid der zonde, 't nadeel en de schade, die ze aan de ziele doed, Rom. VI. 21. 2. Door u zelve geloovig te wenden, tot, en ganschelyk te verlaaten op de gerechtigheid van Christus, tot vergeving dier zonde, en verzoening met God, Rom. III. 22, 24, 25. Kleevende [door dat zelfde geloof,] aan Gods belofte van vergeeving en vreede [in Hem gedaan] Jez. XLIII. 21. En wagt [in dien weg] op den Heere, tot dat Hy u bekwaam zal maaken, om dezelve aan u toe te eigenen".

Ernstige overweegingen ter gelegenheid van Ziekte en Herstelling. Vryelyk gevolgt naar het Engelsche Werk van den Heer TIMOTHY ROGERS. *Door* G. T. *Te Amst. by* P. Schouten 1771. *Behalve het Voorwerk*, 210 *bladzyden, in groot octavo.*

Een gemoedlyk oordeelkundig Geschrift; eigenaertig geschikt, om de verplichting derzulken, die uit ene Ziekte in Gezondheid hersteld zyn, op ene treffende wyze voor te dragen; waer onder het tevens de nutste lessen bevat, voor hun, die de onwaerdeerbare gave der Gezondheid genieten, om dezelve recht te gebruiken. Het zelve behelst een viertal van gewichtige Hoofdaenmerkingen, na ene korte voorafgaende beschouwing van de verplichting tot dankbaarheid, ten aanzien van Hem, die ons weldadigheid doet, en van de weldaden op zich zelven; 't welk de Autheur bepaeldlyk overbrengt op de hier bedoelde omstandigheid; wanneer wy naemlyk, de broosheid onzer natuur ondervindende, en tot de poorten des doods genaderd, van daar weder te rug geroepen, tot volko-

men gezondheid herfteld en mildlyk gezegend zyn. Dit leid hem ter overweginge van de vier volgende Aanmerkingen.

„ 1. God alleen is de Opperbeftuurder van leven en dood.

2. Van de poorten des doods te rug geroepen te worden, is eene genade, welke de hoogfte erkentenis van onze zyde vordert.

3. Wy zyn verpligt, om onze Herftelling ons ten nutte te maken.

4. Een verloste uit krankheid behoord niet alleen by zig zelve God te looven, en te pryzen, maar ook anderen op te wekken, om zig met hem te vereenigen in de betrachting deezer plichten".

Deze aenmerkingen worden met zeer veel juistheid ontvouwd, en ten ernftigfte aengedrongen; zo dat ze alleszins ten krachtigfte ftrekken, om het gemoed des Lezers met waerlyk godvruchtige aendoeningen te vervullen, en hem zich in oprechtheid te doen benaerftigen, tot een vuurig najagen der Heiligmakinge. Dit heeft hier te meer plaats, om dat de Schryver, den Engelfchen Autheur niet zo zeer vertalende, als wel deszelfs fmaek volgende, niet flechts uit ene verftandlyke befchouwing gefchreven, maer dit Stukje opgefteld heeft, na dat hy en zyne beminde Echtgenoot uit ene doodlyke krankheid herfteld waren. Men hoore hem, tot ene proeve zyner fchryfwyze, wanneer hy zyne gedachten vestigt, op het denkbeeld, *dat ons eeuwig lot ftaat beflist te worden, als wy fterven: na de dood het oordeel!*

„ Het oogenblik van ons vertrek van hier zal ons overbrengen voor den regtvaardigen Rechterftoel van God; het zal ons of doen blinken met de Engelen, hier boven, of doen verblyven by de duivelen; het zal ons of in een vermakelyk Paradys plaatzen, of in een ondraaglyken ftaat van elenden, zo dat wy mogen uitroepen: hoe veele dingen zullen in dat oogenblik voorvallen! in het zelve eindigt ons leven, worden onze daaden onderzogt, en zal ons aangezegt worden, hoe het met ons zal gaan voor eeuwig en altoos: in dat oogenblik zal ik ophouden te leeven! in dat oogenblik zal ik myn Rechter aanfchouwen! in dat oogenblik moet ik verantwoording doen van alle myne openlyke en geheime verrigtingen; van alles, wat ik ooit hebbe gedaan, gezegt of gedagt; van alle de talenten, den tyd, de goedertierenheden, de gezondheid, de kragten, alle de bekwame gelegenheden en tyden, en dagen van genade, welke ik ooit genoot; van al het quaad, 't geen ik had moeten vermyden; van al het goed, 't geen ik had behooren

te doen, en niet hebbe gedaan, en dat alles voor een Rechter, die myne wegen van mynen geboortedag af tot mynen ſterfdag toe, heeft aanſchouwt; voor een Rechter, welke niet kan misleid worden, en by wien geen bedrog plaats heeft".

„ Zy, die nooit naby de dood en dat oordeel geweest zyn, weeten weinig wat 'er in zulke Zielen omgaat, als zy zig in dien ſtaat bevinden; weinig, ja zeer weinig, weet hy, die in den vleeſche is, wat het te zeggen is, te verſchynen voor den grooten God. Dit is iets van zo veel gewigt, en zo ongemeen, dat zy dit alleen weeten, welke haar ſlotvonnis reeds hebben ontfangen; doch het word hen niet toegelaten weder te keeren, om ons te verhalen, hoe het is, en wat dan voorvalt; en 't behaagt God, dat dit verborgen zy voor ons, welke nog aan deze zyde van 't graf zyn: doch wie heeft niet, als hy denkt aan deze gewigtige verandering, en aan dat oogenblik, 't welk het einde der tyd en het begin der eeuwigheid is, 't welk Hemel en Hel bevat, en alle de uitwerkzelen van Gods barmhertigheid en regtvaerdigheid! wie beeft niet, als hy denkt aan die oneindige en heilige Majeſteit, voor wie de Engelen hunne aangezigten bedekken? die in overweeging neemt hare alweetenheid en almacht, mitsgaders de gewigtige gevolgen van dat vonnis; hoe ſchielyk het 'er ligt, hoe onwederſtaanlyk het is, en dat wy door één woord van deezen grooten Rechter leeven of ſterven in eeuwigheid! 't Is niet vreemd, zo de gedagten hier van ons doen krimpen en zidderen: maar het is veel vreemder, dat, daar deze of geene, welke wy kennen, byna alle weeken naar zulk een plaats, en tot zulk een ſtaat, als deze, overgaan, wy, welke nog niet voor het gericht gedagvaart zyn, niet meer bekommert zyn, en niet meer pogingen aanwenden, om daar toe gereed te zyn: 't is vreemd, dat wy geen meer werk maken van, en hoger prys ſtellen op dien Godsdienst, welke ons aanwyst, hoe wy onze veroordeeling kunnen ontgaan: 't is vreemd, dat wy niet meerder looven en verheerlyken dien genadigen Verloſſer, welke alleen onze zaak kan voldingen, en dat wy ons niet meer moeite geeven, en worſtelen, om deel te krygen aan de geregtigheid van Hem, door wien wy alleen moeten geregtvaardigd worden: 't is niet vreemd, dat zulk een vooruitzigt den mensch in zo groote benauwtheid brengt, als wy ſtervenden veeltyds zien: hoe dikwils ontmoeten wy 'er, die, als zy het geklag der Zieken, en hoe lang zy bereids met ſmerten worſtelden, verneemen, meenen wenſchelyk te zyn, dat God hunne Zielen wegnam, en dus hen van hun-

ne bittere pynen verloste; wy stemmen dit toe, zo het een einde maakte van tegenwoordige en toekomende smerten: maar weeten zy niet, dat dezulke naar eene eeuwigheid gaan, en na hun dood geoordeelt worden. Als gy de boorden van 't graf nadert, als 'er slegts een uur of twee afstand is van uw laatste gericht en onveranderlyk lot, welk eene groote verandering moet dit niet in uwe wyze van denken en begrypen verwekken: dan zult gy dit weeten en ondervinden, dan, als het verschiet van de andere zyde bezigtigt word, als de andere waereld zig als zeer groot, en deze als zeer gering, begint op te doen".

„ Het geen ik hier hebbe voorgehouden is een gedeelte van dat geen, 't welk wy gewoon zyn sterven te noemen: de dood is die staatsverandering, van welke de Wysgeeren met zo veel verachting spraken, en met zulke opgeblaze redeneeringen, maar ik geloove waarlyk, dat hen die gerustheid alleen daar van daan kwam, dat zy 'er zig nog verre van af rekenden; en ik geloove met te meer zekerheid dat zy zo spraken, om dat zy geen onderscheide kennis hadden van het toekomend leeven: want hadden zy aan hunne eige zonden gedagt, en de natuur hunner laatste te regtstelling, met de gevolgen van dien, zy zouden gewisselyk die hoogmoed en trotsheid hebben laten vaaren; zy zouden van taal verandert zyn, hadden zy de dood beschouwt als de eindpaal des tyds en het beginzel der eeuwigheid, en niet alleen als een vertrek uit deeze waereld, maar als een overgang tot een staat, waar in nooit verandering komen zoude".

„ Het is dierhalven eene groote genade, en welke de hoogste erkentenis van onze zyde vordert, dat God ons zo veel tyds vergunt, waar in wy ons bereiden kunnen tegen dit laatste en onherroepelyk oordeel: het is een bewys zyner langmoedigheid, welke waarlyk goddelyk is, dat Hy ons, niet tegenstaande zo veele herhaalde zondige bedryven, niet heeft afgesneden: het is zyne groote barmhertigheid, welke ons toelaat, in zyne voorhoven te verschynen, eer wy zulks doen voor zynen Rechterstoel, en dat Hy ons zo goede vermaningen en waarschouwingen toezend, op dat wy dus gereed mogen zyn tegen ons laatste gericht, waar van zo veel afhangt".

Ge-

Geneeskundig Tydschrift, of Verzameling van Ontleed- Heel- Artzeny- en Natuurkundige Waarnemingen en nieuwe Ontdekkingen, ontleend uit de beste, nieuw uitgekomene Geschriften van In- en Uitlandsche Geleerden, en met verscheidene bygevoegde Waarnemingen en Aanmerkingen vermeerderd, door ALBERTUS LENTFRINCK, Medicinæ Doctor. *Vierde Deel. Te Rotterdam, by* A. Bothal. 1771. *In groot octavo, behalven het Voorwerk, 530 bladzyden.*

WY hebben onze Leezers dit Werk reeds meermaalen, by de Uitgave der vorige Deelen, bekend gemaakt, en vinden ook dit, op gelyke wyze, met weetenswaardige, nutte en leerzaame Waarneemingen en beschryvingen opgevuld. Onder anderen worden hier in opgegeeven Proeven en Aanmerkingen van den Heer W. MUNNIKS, M. Dr. en Pr. Dat het Kwikzilver met Arabische gom t'ondergebragt, tegen de verzekering van den Heer PLENCK, niet nalaat kwyling te verwekken. Waarneemingen van den Heer PETIT, over de verettering van het eigen of witte vlies van den Zaad-bal. Het nut van de Orangen-bladen, in stuipen en vallende ziekte, door den Heer P. J. BUCHOZ. Geval van een' Hen die vier kuikens ter wereld gebragt heeft, op dezelfde wyze als door het Viervoetig Gedierte geschiedt, door den Heer B. MECODRILLI. Een' Verlamming door den Bliksem geneezen. Waarneeming van een Slagaderspat, waar in de holligheid van de regter Kropslagader ten eenenmaale was toegegroeid, door den Heer PETIT. Berigt van het Quassie-hout en deszelfs eigenschappen, door den Heer PH. FERMIN. Een groote Buik-waterzugt, in eene nagt van zelf verdweenen, door den Heer DUBERTRAND. Verhaal aangaande een' Aap die door besmetting de Mazelen kreeg, door J. J. PAULET. De Watervrees door een heftigen toorn ontstaan, door den Heer M. C. BLOCH. Verstopte Afgang door een *Polypeus* uitwas in den Endeldarm, door denzelfden. enz. Wy geeven deezen niet op als de gewigtigsten of eenigste gewigtigen, maar om dat wy het niet nodig oordeelen allen te melden.

Zie hier nog tot een voorbeeld een of twee Artikelen. *Waarneeming wegens de Lever van Zwavel, die men, by gebrek van het zogenoemde Wyn-proefvocht, tot het ontdekken van de vervalsching der Wynen, gebruiken kan, door den Heer* J. P. DEMACHY, Apotheker *en* Demonstrateur in de Scheikunde *te Parys*, enz.

Om de verfoeilyke vermenging en vervalsching der Wynen met Lootstoffen, gelyk de *Meni*, het *Lootwit*, *Goud-* en

Zilverglit, en andere bereidingen, waar mede sommige eerlooze Wynkoopers de gewoonte hebben om hunne wrange en zuure wynen te verzoeten, zo dat zy een zachten en aangenaamen smaak verkrygen, doch daarom niet te min den dood, als 't ware, in haaren boezem dragen] te ontdekken, wordt gemeenlyk een vocht gebezigd, bereid uit *Auripigment* en *ongebluscbten Kalk*, het welk anderzins ook de Natuurkundigen voor den zogenoemden *Sympatbetischen* Inkt gebruiken. Wanneer, op een tyd, dat ik eenigen wyn die op het oog zeer vervalscht scheen, moest onderzoeken, dit vocht my ontbrak, stelde ik het vocht van de *Hepar Sulphuris* of Lever van zwavel, dat by de hand was, in deszelfs plaats, met denzelfden uitslag. Dit ziende, beproefde ik, of dit zelfde ook gelyk de *Sympatbetische* Inkt gebruikt zoude kunnen worden? En by de uitkomst bleek het my, dat men daar van een gelyke uitwerking hadde. En zeker men behoeft zich hier over niet te verwonderen, dewyl uit het *Auripigment* en de levendige Kalk, met kokend water ontbonden, niet dan een *bepar* verkregen wordt, t'saamgesteld uit de zwavel van het *Auripigment*, door de loogzoutige deelen van de Kalk ontbonden, en dus dat de gemeene *Hepar Sulphuris* volkomen de plaats van die heeft kunnen vervullen. Dit nogthans heb ik alleenlyk opgemerkt omtrent de bovengezegde Proef, dat de uitwerking, wat aangaat de verandering van de kleur der vervalschten wyn, niet zo schielyk, maar een weinig trager volgt, als met de gewoone *Liquor vini probatorius* of Wyn-proefvocht, het geen buiten twyfel toegeschreven zal moeten worden aan de *Arsenicale* deeltjes, die te gelyk aan het *Auripigment* hangen, maar in de gemeene Lever van zwavel ontbreken.

Wy zullen hier nog op laaten volgen, *eene Waarneming wegens eene aanmerklyke genezing van een Ettergezwel in de Lever, door den Heer* SOULLIER, Heelmeester te *Montpellier*.

De Heer SOULLIER wierdt geroepen by een jongeling, oud tusschen de dertien en veertien jaaren, die, na zich sterk verhit te hebben, met zyne voeten was gaan zitten in koud water, en een gemeene koorts gehad hadt, doch waar van het gevolg zeer droevig was. Het zelve bestond in een aanmerklyk gezwel aan de Lever, het welke de Heer SOULLIER opende. Hy vondt dit ingewand aanmerklyk verzwooren aan deszelfs voorste en bolle gedeelte, waar in zich een gat geformeerd hadt, daar met gemak een half hoender ey in zoude hebben konnen leggen, en 'er ontlastte zich onder de verbanden eene bloedige, dikke, geelachtige, bittere en ontbrandbaare stoffe, die ware en wezenlyke gal was, vergezeld met vlokjes van de

zelf-

zelfftandigheid der Lever. Ten einde de ftoffe van dit Etter gezwel te ledigen, dagt de Heer SOULLIER een zilveren canul of pypje uit, dat van boven ftomp was, om in het inbrengen van het zelve in de Lever, deze niet te beledigen, en op zyden doorboord met verfcheidene kleene gaatjes, die de fchadelyke ftoffen moesten opnemen en naar buiten brengen, alwaar zy zich uitftortten op eene loode plaat, die hy op de wonde lei, zodanig dat deze ftoffen de huid niet konden ontvellen. Het middel gelukte, de koorts verminderde, de lyvigheid kwam weder, de wonde floot zich, en de Lyder genas.

De Heer LENTFRINK heeft het Werk met dit Deel geëindigt: het viel hem wat lastig, om dat hy 't alleen, of met geringe hulp van anderen zamengefteld heeft; en hy wil liever wat tyd aan eigen oefening en kundigheid voor zich zelven befteeden, fchoon hy bekent, dat ook dit Werk hem tot vermeerdering van kennis heeft geftrekt. Veelen van zyne Lezers zullen, waarfchynlyk, wenfchen, dat hy voortgegaan hadt om het te vervolgen, wyl zy 'er veele dingen in byeen vonden, welken zy niet ligt zouden aangetroffen hebben, en noit tot hunne kundigheid zouden gekoomen zyn. Deeze vier deelen zullen hunne achting en waarde wel behouden, en kunnen, ten allen tyde, ftrekken, om door het leezen derzelven eenen voorraad van weetenswaardige en nutte zaaken te vergaderen.

Verhandelingen, uitgegeeven door de Hollandfche Maatfchappye der Weetenfchappen, te Haarlem. XIII *Deel. Te Haarlem, by* J. Bosch. 1771.

Dit dertiende Deel der Verhandelingen is byna gevuld met het antwoord van den Heer BENJAMIN CARRARD, op de vraag, door de Maatfchappye voorgefteld: *Wat wordt 'er vereischt tot de konst van Waarneemen, en hoe veel kan dezelve toebrengen tot volmaakinge van het Verftand?* De Vraag tweeleedig zynde, is ook het Antwoord uit twee Deelen zamengefteld. In het Eerfte antwoordt de Schryver op het eerfte, en in het Tweede op het tweede lid der Vraage. Elk Deel is in Hoofdftukken, en ieder Hoofdftuk wederom in onderverdeelingen onderfcheiden. Beide leden der Vraage zyn uitvoerig en op een meesterlyke wyze verhandeld. De Eerw. CARRARD toont, dat hy weet waarteneemen, en wat 'er toe vereischt wordt, niet flegts in 't algemeen, maar genoegzaam in alle natuurlyke zaaken; bewyst dit door byna ontallyke voorbeelden,

den, en laat genoegzaam geene voorwerpen over, waar op hy zyn gezeg niet toepast; ja leert, wat omtrent de byzondere voorwerpen, schoon van verschillende natuur, moet in acht genomen worden, om Waarneemingen aangaande dezelven te maaken. Hy weidt op veele plaatsen uit over de nuttigheid van goede Waarneemingen, in zaaken en gevallen, welken elk een niet ligt in gedagten zouden koomen. Hy verhandelt alles zeer onderscheidenlyk en met groote klaarheid.

In het Eerste Deel, geheel geschikt tot beantwoording, wat 'er tot de konst van Waarneemen vereischt wordt, in zes Hoofdstukken verdeeld, bepaald den Eerw. CARRARD in het eerst, na, in de Inleidinge, gezegd te hebben wat Waarneemen zy, het dus omschryvende: „ Waarneemen is, in 't algemeen, met ingespannen aandagt te letten op alles wat de uitwendige of inwendige zinnen treft". *Welke dingen voorwerpen der Waarneemingen zyn*, geen andere, namelyk, dan die onder de zinnen vallen; wat algemeene en byzondere Eigenschappen der lichaamen zyn, en verdeelt dezelven in georganizeerden en niet georganizeerden; voegt hier by, welke middelen nodig zyn tot het onderzoek van georganizeerde lichaamen, gelyk dieren en planten. Vervolgens wyst hy aan, hoe men de niet georganizeerde lichaamen moet onderzoeken; en om de beginzelen der lichaamen te kennen de Scheikunde van dienst kan zyn; wat voorts omtrent de dieren, en Insecten in 't byzonder, in acht genomen moet worden, omze waarteneemen; en besluit dit Hoofdstuk, hoe men de menschelyke ziel door Waarneemingen zal leeren kennen. Het tweede Hoofdstuk is geschikt tot onderzoek, *wat men doen moet ter Waarneeminge van den weg, welken de Natuur houdt in de veranderingen, die in de wereld voorvallen.* Men moet dezelven, zo veel mooglyk is volgen van haar oorsprong af, en in alle haare voortgangen, om dat men anders van den gang der Natuure slegts een onvolmaakte kennis zou verkrygen. Om de werkingen der Natuure zichtbaarer te maaken, moet men de verschynzels ontbonden en by deelen beschouwen. Dit slag van Waarneemingen, zegt de Eerw. Schryver, zo dikwerf herhaald als mooglyk is, kan kenteekenen uitleveren, welken van dienst zullen zyn, om zekere veranderingen te voorzien, of groot licht te verspreiden over de oorzaken van de gewrogten der Natuure. Hy voegt 'er by; maar men moet niet te haastig zyn in het trekken van zodanige gevolgen. Uit zeker verschynzel, 't welk verscheide maalen voorgegaan, vergezeld of gevolgd is geweest, moet men niet besluiten, dat het naderhand altoos zo zal wezen, om dat de voortbrenging van het ee-

eerste misschien afhangt van een zamenloop van oorzaaken, welken niet altoos vereenigd zyn, wanneer alles plaats heeft wat 'er vereischt wordt tot de voortbrenging van het ander. En hy heldert dit op, gelyk zyne stellingen doorgaans, met voorbeelden; als: Dat verscheide Staartsterren zich vertoond hebben met blinkende staarten naar haar *Peribelium*; wanneer zy hier door gaande, zeer digt aan de Zon geweest, en weinig tyds naderhand gezien zyn, moet men geen algemeenen regel maaken, en altyd hetzelfde verwagten in alle Staartsterren die zulk een *Peribelium* hebben. Dikwils zou de Waarneeming deezen regel wederspreeken, om dat de voortbrenging van den staart kan afhangen, niet alleen van de nabyheid der Staartsterre aan de Zon, maar ook van de grootheid van haaren Dampkring, of andere omstandigheden welken onbekend zyn. —— De Waarneemingen moeten met aanhoudendheid voortgezet worden, om lange reeksen van Waarneemingen aan onze opvolgeren over te leveren. Men moet dezelven opstapelen ten behoeve der nakomelingschap. De Waarneemingen en proeven, welken men op verscheide tyden doet omtrent dezelfde voorwerpen, verschaffen dikwils verschillende uitkomsten, om dat vreemde oorzaaken, zonder ons vermoeden, veranderingen kunnen maaken in 't gene men te vore gevonden heeft. Te meer, om dat sommige verschynzelen maar zeldzaam voorkoomen en van korten duur zyn. Het is ook, zegt hy vervolgens, van belang, zyne poogingen te verdubbelen, en langen tyd in het zelfde slag van Waarneemingen te volharden, om dat 'er verscheide beweegingen zyn, welken men niet bemerken of naauwkeurig bepaalen kan dan door vergelyking van 't gene men opgemerkt heeft, geduurende een lange reeks van jaaren, noopens het zelfde onderwerp. En hier geeft hy het toe- en af-neemen der Zeën, op sommige stranden, ten voorbeelde, welken niet dan na verloop van eenige jaaren zeer merkbaar zyn. —— Hierom oordeelt hy, hebben de hedendaagsche Waarneemers veel voor uit, wegens de bestendige Maatschappyen, welken door Europa verspreid zyn, dagelyks vermenigvuldigen, en zich van de eene tot de andere uitbreiden; instellingen welken de konst van Waarneemen volstrekt niet ontbeeren kan. Waarneemingen in verscheide Landen gedaan zyn noodzaaklyk tot vermyding van stellingen welken te algemeen zyn: want dikwils gebeurt het, dat een uitwerkzel, op de eene plaats waargenomen, niet gezien wordt op een' andere, of niet dan met zeer aanmerklyke verschillendheden. Door Overstroomingen, Aardbeevingen, Vuurbraakende Bergen, de werking van onderaardsche Vuuren,

ren, en veel andere byzondere toevallen, zyn 'er op de oppervlakte en in de buitenſte korst van onzen Bol veelvuldige omwentelingen en veranderingen voorgevallen, welken alleen door de voetſtappen, welken 'er nog heden van overig zyn, kunnen waargenomen worden; onder deezen zyn lichaamen welken men in de aarde bedolven vindt, menigvuldig, en van verſchillende ſoorten, waar in men zich, by gebrek van behoorlyke oplettendheid, ligt kan vergisſen. Vervolgens toont de Eerw. CARRARD, hoe men door het waarneemen van den weg der Natuure, middelen moet zoeken, om haare werkingen nuttig te maaken voor de *georganizeerde* lichaamen, of de wanordes, welken 'er in ontſtaan, te herſtellen, of voor bederf te behoeden, het gene men in denzelfden ſtaat wil bewaaren. En hier geeft hy tot voorbeelden een Landbouwer en een Geneesheer. Hy voegt 'er nog, eer hy dit Hoofdſtuk beſluit, eenige aanmerkingen by aangaande de veranderingen welken in onze ziel' voorvallen en by de menſchelyke Maatſchappyen, om niet door de kragt derzelver verblind of misleid te worden.

Het derde Hoofdſtuk heeft tot opſchrift: *Hoe men, daar de zinnen ons zo zeer misleiden, alles, wat betrekking heeft tot de grootheden, afſtanden, gedaanten en ſchikking der Ligbaamen, met zekerheid, kan ſchatten, hunne weezenlyke van hunne ſchynbaare beweegingen onderſcheiden, en de kromme lynen ontdekken, welken zy beſchryven.* Het bedrog, zegt de Eerw. Schryver, waar van wy ſpreeken zullen, komt van den Zin des Gezichts, een Werktuig, nogtans, waar toe een Waarneemer, meer dan tot eenig ander, toevlugt moet neemen, omdat deszelfs kring zich oneindig wyder uitbreidt dan die der andere Zinnen. Bedriegt het ons ſomwylen omtrent de grootheden, afſtanden, gedaanten en wezenlyke beweegingen der lichaamen, het is, om dat het ons dezelven niet onmiddelyk doet kennen; en toont vervolgens welke hulpmiddelen hier moeten bygevoegd worden; geeft regelen om waare beweegingen van ſchynbaare te onderſcheiden. Het beſluit der drie eerſte Hoofdſtukken wordt dus gemaakt: „ Uit het geene wy in de drie voorgaande *Hoofddeelen* voorgedraagen hebben, noopens de wyze van voorwerpen waar te neemen, en den weg der Natuure, kunnen wy de volgende regels afleiden, met betrekking tot de keuze der beste Methode van Waarneemen in byzondere voorkomende gevallen". Deezen worden tot zeven opgeteld, en moeten in het Werk zelf geleezen worden.

In

In het vierde Hoofdftuk handelt de Eerw. CARRARD *over de keuze der Werktuigen, die men tot de kunst van Waarneemen noodig heeft, en de dingen waar op men letten moet in het gebruiken van dezelven.* Om dat veele voorwerpen te klein of te verre van ons af zyn, moet men *Microskoopen* en *Teleskoopen* van de beste foort hebben, *Barometers* en *Thermometers*, Chymifche gereedfchappen, Werktuigen om hoeken, afftanden, grootheden, beweegingen en gewigten te bepaalen, waar toe *Balanfen*, naauwkeurige Tydwyzers, *Quadranten* voorzien van Verrekykers, Kruishairtjes en Kleinmeeters vereischt worden. Alle moeten getoest worden, of ze welgemaakt zyn; en een Waarneemer moet heblykheid tragten te verkrygen om dezelven te gebruiken.

Het vyfde Hoofdftuk vervat aanmerkingen van den Schryver, *over de gefteldheid van Geest, die men bezitten moet, om de Natuur waar te neemen.* Een Waarneemer der Natuure, zegt hy, moet tot dezelve naderen met een moedige nieuwsgierigheid, die alle voorwerpen vlytig gadeflaat, met een' vuurige begeerte om de waarheid te vinden, en eenen geest welke vry is van alle drift, en ledig van alle kundigheden en vooroordeelen, welken rondom de voorwerpen een' foort van nevel zouden konnen verfpreiden, door welken zy zich onder een verkeerde gedaante zouden vertoonen, en verfchillende van 't gene ze waarlyk zyn. Hy mag egter zyne gisfingen wel op de proef ftellen, en van de Waarneemingen van anderen gebruik maaken, als hy aangaande het eerfte de behoorlyke gefteldheid van Geest toebrengt, en aangaande het ander omzichtig is in het verkiezen van zulken, die voor goede leidslieden bekend en geacht zyn: ondertusfchen moet men niet te zeer vooringenomen zyn door de naamen van groote Mannen, of met eenige gemaakte ftelzels. De Geest moet vry zyn van blinde liefde, haat of nyd, want deeze kunnen zyne vooringenomenheden te fterker maaken. Hy moet ook zo veel moed en verhevenheid van Geest hebben van niet te vreezen van anderen te verfchillen, en de grondflagen derzelven, door nieuwe Waarneemingen, te vernielen; en eindelyk zich wagten van zekeren fmaak voor het wonderbaare, waar door men vervoerd wordt, om de befchryvingen, welken men van de voorwerpen der Natuure maakt, optevullen met verdigtzelen.

In het zesde Hoofdftuk fpreekt de Eerw. CARRARD nog, *over de Nomenclatuur en de Methoden, die men uitgedagt heeft, om de voortbrengfels der Natuure met orde te verdeelen.* Hy toont, dat dit wegens zulk eene menigte van voort-

brengzelen noodzaaklyk zy; en veelen getragt hebben dit op een' voldoende wyze te bewerken, doch niet altyd de Natuure genoeg gevolgd, maar willekeurige schikkingen gemaakt hebben. Dat het bezwaarlyk is, een Natuurlyke orde op te maaken, wyl 'alles in de Natuur gemengeld is. Daar zyn Dieren die zeer na grenzen aan het geslagt der Planten, en Planten tevens, welken, gelyk de Troffels, byna niet schynen te groeijen; en zo in andere verdeelingen, waar van wy de byzondere voorwerpen nog niet volkomelyk kennen. In de *Nomenclatuur* wil hy, dat men geen onnutte en mislyke woorden gebruike, en de Volksnaamen, zo veel mooglyk is, bewaare; in de beschryvingen van een voorwerp alleen zodanige uitdrukkingen gebruike, welken best geschikt zyn om dezelven in den geest der Lezeren, met alle naauwkeurigheid te doen overgaan, en zo dat men 'er geen anderen voor neemen kan.

Hier op volgt nu het Tweede Deel deezer Verhandeling, tot beantwoording van het tweede Lid der Vraage: *Hoe veel de konst van Waarneemen kan toebrengen tot volmaaking van het Verstand.* In de Inleidinge getoond hebbende waar in de volmaaking van het Verstand bestaat, onderzoekt de Schryver in het eerste Hoofdstuk: *Hoe veel de kunst van Waarneemen kan toebrengen, om het getal onzer denkbeelden te vermeerderen.* De eerste stap ter volmaaking van het Verstand is; zich het grootst mooglyk getal van denkbeelden te bezorgen, waar toe Waarneemingen noodzaaklyk zyn. Noit zullen egter onze denkbeelden de voorwerpen, welken in de Natuur bestaan, evenaaren; dan de Waarneemingen zullen meer en naauwkeuriger denkbeelden verschaffen.

In het tweede Hoofdstuk van dit tweede Deel vindt men eenige aanmerkingen: *In hoe verre de kunst van Waarneemen de vergelyking onzer denkbeelden gemakkelyk maakt, en ons hier door helpt, om tot weezenlyke kundigheden te geraaken, of, wanneer wy tot geene volslagen zekerheid komen kunnen, de waarschynelykheden der dingen aftemeeten.* Waarneemingen, zegt de Eerw. Schryver, maaken het Verstand bekwaam om wel te redeneeren, en van deszelfs kundigheden voor zich en anderen gebruik te maaken. Om dit te klaarer te doen blyken, doorloopt hy de voornaamste menschelyke Weetenschappen, om te doen zien, in hoe verre de kunst van Waarneemen ons kan dienen, om onze redeneeringen doortezetten, zonder de Natuur te wederspreeken.

Het derde Hoofdstuk is tot aanwyzinge; *In hoe verre de kunst van Waarneemen het menschelyk verstand kan helpen, om de dingen, met eenen goeden uitslag, te scheiden of zamen-*

mentevoegen; het zy, om een tedere gevoeligheid voor het schoone, met smaak, te voldoen; of om, in den nood; een toevlugt by de hand te hebben, en de gewrogten of werken der Natuur tot ons gebruik te doen dienen. Hier in wordt beweezen dat de Waarneemingen van groot nut zyn voor een Digter, Redenaar, Zangkunstenaar, Schilder, Beeldhouwer en verscheiderleie Ambagtslieden.

Het vierde en laatste Hoofdstuk van dit Deel leert; *Hoe de kunst van Waarneemen het verstand bespiegelingen verschaft, die strekken, om ons beter te maaken, en de heerlykste denkbeelden te geeven van onzen Schepper; denkbeelden, die best in staat zyn; om ons verheven gevoelens in te boezemen, en ons tot een weezenlyk en eeuwig geluk op te leiden.*

Toen wy ons Berigt van deeze Verhandeling begonnen; was ons voorneemen, het zo te maaken, dat wy onze Leezers een regten smaak gaven van derzelver uitmuntendheid, doorwrogtheid en bondige redenkaveling over de kunst van Waarneemen: doch wy bevonden onder het opstellen, dat het, wegens de rykheid van zaaken, de menigvuldigheid van voorbeelden tot opheldering, de wyze lessen tot de kunst van Waarneemen, ondoenlyk was, al breidden wy ons Berigt verre buiten de paalen van ons bestek uit: waarom wy besloten intekrimpen en aftebreeken, met allen die eenige lust hebben om hunne kundigheden te vermeerderen en hun verstand te verbeteren, en tot de kunst van Waarneemen bekwaam te worden, aanteraaden het Werk zelf te leezen, ja herleezen; en men mag met reden twyfelen of 'er iet aan ontbreekt om de kunst van Waarneemen te volmaaken.

Hier achter volgen nu nog in dit Deel van de Verhandelingen der Maatschappye, drie Stukjes van Leden derzelve. Het eerst voorkoomende is.

Verhandeling over de Parallaxis *der Zon; door* J. F. HENNERT.

Het tweede is; *Waarneeming over eenen witten Hemelgordel, door* JAN SCHIM; *medegedeeld door* J. F. MARTINET. Dit is een byvoegzel van den Heer SCHIM, by de Waarneeming van den Heer MARTINET, aangaande dit zelfde Verschynzel, in het voorgaande XII. Deel van de Verhandelingen deezer Maatschappye, bladz. 362 — 364. opgegeeven.

Het derde is; *Berigt om Exter-oogen en Wratten gemaklyk te doen verdwynen; door* JAKOB VAN DER HAAR. Wyl aanhoudende drukking de oorzaak is van Exter-oogen, moet de drukking geweerd worden, 't gene op deeze wyze kan geschieden. Onderstel dat een Exter-oog aan een der teenen zit,

L 2 dan

dan snydt men den harden eelt weg, legt een zagt stukje leêr, of een stuk 8 of 12 dik gevouwen Diapalmplaaster, in welker midden een gaatje, een weinig grooter dan de Exter-oog gesneeden is, over de Exter-oog, zo dat dees in het gaatje komt, en niet dan van rondomme gedrukt kan worden. Dit met een kleevend plaaster vastgemaakt zynde, moet men zo eenige weeken laaten zitten. De drukking belet wordende vergaat de Exter-oog. De Exter-oog onder of aan de zyde van een voet zittende, maakt men in den schoen een matig dikke zool van hoede-vilt vast, welke, waar de Exter-oog gezeten is, met een' opening, min of meer, als een guldenstuk is uitgesneeden, in welke opening de Exter-oog zonder drukking rusten en verdwynen kan. De Wratten wil hy geneezen door dezelven aanteraaken met de *Tinctura Cantharidum* of het opleggen van het *Emplastrum Vesicatorium*.

Laatstelyk volgen hier de Waarneemingen van de Lugtsgesteldheid, in het jaar 1770.

Historische Reisbeschryving van geheel Zuid-America; gedaan, op bevel des Konings van Spanje, door DON GEORGE JUAN *en* DON ANTONIO DE ULLOA, *beide Opperbevelhebbers der Spaansche Zeemagt, enz. Met Plaaten. Eerste Deel.* Te Goes by J. Huysman 1771. *Behalven het Voorwerk, 428 bladzyden, in groot quarto.*

BEvorderlyk te zyn aen de poogingen der Fransche Academie, ter beslissinge van 't bewuste verschil over de bepaling der gedaente van den Aerdkloot, was het groote doelwit der Reize in dit Werk beschreven. Zyne Spaensche Majesteit schikte hier toe twee Mannen van Aenzien en Kundigheid, uit de Bevelhebberen zyner Zeemagt, om de Fransche Academisten op hunnen togt naer Zuid-America te vergezellen: ten einde deze Spaensche Oversten, door hunnen rang, den Leden der Academie, by de inwoonders van 's Vorsten bezittingen in de nieuwe Waereld, dienstig mogten wezen; en zy tevens, hunne bekwaemheden in 't werk stellende, hunnen arbeid en opmerkingen, in 't onderzoek van dit stuk, met die der Academisten verenigden. Deze Heren, dien last met vermaek op zich nemende, en het hunne vlytig aanwendende om aen 's Vorsten hoofdoogmerk te beantwoorden, hebben zich te gelyk van deze gelegenheid bediend, tot het doen van waernemingen, nopens het aenmerklykste, dat hun verder op deze reis, ten aenzien der verschillende Gewesten en Volkeren

in

in Zuid-America, is voorgekomen; geduurende hunne reistogt van Cadix naer Carthagena en verder naer de Provincie *Quito*; mitsgaders naer Lima en wyders naer 't gewest Chili, tot op hunne te rugreize van Callao naer Europa. Van hunne deswegens gemaekte aentekeningen, in de Spaensche Tale, in twee Deelen, gemeen gemaekt, ziet thans het eerste Deel ook in onze Nederduitsche sprake het licht, en de uitgave van 't tweede Deel word met zo veel spoed vervorderd, als met ene naeuwkeurige uitvoering bestaenbaer is.

Deze Reisbeschryving is in diervoege ingericht, dat ze allen Liefhebberen van oefening, byzonder der Aerdrykskunde en Natuurlyke Historie, zeer veel voldoening kan geven. De Heren DON JUAN en DON DE ULLOA, die bestendige blyken van hunne getrouwe en kundige oplettendheid verlenen, vallen in deze hunne aentekeningen den Lezer niet lastig, met een noodloos verhael van kleinigheden, of ene verdrietlyke uitweiding over byzondere ontmoetingen, welken niets ter zake doen; maer bepalen zich genoegzaem tot een behoorlyk verslag van 't geen de opmerking aller verstandigen verdient. De Zee bevarende, melden ze alleen met een kort woord hunnen overtogt; maer geven een onderscheiden bericht van 't geen der Zeevaert dienstig kan zyn; boven al met opzicht tot de Passaetwinden, de miswyzing der Compasnaelde, de strekking van 't Land, en dergelyken. Verschillende Gewesten doorkruissende, blyven ze niet staen op voorvallen, welker melding alleen ene ydele nieuwsgierigheid kan voeden; maer maken hun werk van ene duidelyke onderrichting te geven, rakende het merkwaerdige der voornaemste byzonderheden, die betrekking hebben tot de Land- en Plaetsbeschryving, de Aerdrykskunde en Zeevaert, de Burgerlyke en Natuurlyke Historie, mitsgaders den Staet van den Koophandel. Met opzicht tot de Land- en Plaetsbeschryvingen, ontmoet men hier een naeuwkeurig bericht van Carthagena, Porto-Bello, Panama, Guayaquil, de daer omstreeks liggende Gewesten; wel byzonder een breedvoerig verslag van de Provincie Quito, en by die gelegenheid, zo van de Rivier der Amazonen, als van de Kettingbergen des Andes, enz. Dit alles is doorvlogten met ene ontvouwing van 't voornaemste, dat ter verdere opheldering van de Aerdrykskunde en Zeevaert in die Gewesten kan dienen; terwyl het tevens kortlyk voor oogen stelt, 't geen 'er door hen, ten aenzien der Aerdrykskundige en Sterrekundige waernemingen, in 't werk gesteld is. Hier nevens gaet ene duidelyke voordracht van den handel der Spaensche Gallioenen in de Koopsteden aldaer, en van 't geen

verder de inlandsche vertiering der Waren betreft. Wyders vinden hier de beoefenaers der Burgerlyke en Natuurlyke Historie wel byzonder ene zeer groote verscheidenheid van voorwerpen, in 't naspeuren van zo verschillende Volkeren en Landstreken; nadien onze Reizigers zich ook inzonderheid toegelegd hebben,,om de zeden en gewoonten der Natien, derzelver regeeringswyze, leeftogt, ziekten enz. te beschryven; de verschillende luchtsgesteldheid, jaergetyden, aert der gronden enz. te onderzoeken; en voorts het merkwaerdigste, dat de drie Ryken der Natuure aldaer opleveren, na te gaen. —— En 't geen deze berichten den Liefhebberen te aennemelyker moet maken, is, dat deze eerlyke en schrandere Bevelhebbers openlyk betuigen, niets op het papier gebragt te hebben, dan 't geen, waer van zy met genoegzame zekerheid konden spreken; des men goeden grond hebbe, om zich op hun verslag der aenmerklykste byzonderheden te verlaten. —— Om den Lezer nog iets uit dit Werk, dat in ieder gedeelte verscheiden aenmerklykheden uitlevert, mede te deelen, zullen wy ons bepalen tot een beknopt bericht van *Panama*; dat, als de Hoofdstad van *Tierra Firma*, en ene voorname vergaderplaats van den Indischen Koophandel, ene byzondere opmerking verdient.

Panama de Hoofdstad ener Provincie van dien naem, en tevens van het geheele Koningryk van *Tierra Firma* (*), dat

(*) Het Koningryk van *Tierra Firma* bestaet, gelyk ons in dit Werk bericht word, uit drie Provincien, die van *Panama*, van *Darien* en van *Veraguas*. *Panama* is de grootste, hebbende *Darien* ten Oosten en *Veraguas* ten Westen. De geheele uitgestrektheid van het Oosten tot het Westen is 180 mylen, maer, langs de kusten gemeten, zal ze wel tot 230 loopen. De breedte van 't Noorden tot het Zuiden is, ter plaetse daer deze Landengte op 't smalste is, op niet meer dan veertien mylen te rekenen: doch naer den kant van *Choco* en *Sitara*, als ook naer 't Westlyke gedeelte van de Provincie van *Veraguas*, word deze Landengte breeder, en daer ter plaetse word dezelve, van de ene Zee tot de andere, op veertig mylen gerekend.

Rakende deze Landengte staet hier nog te melden, dat door dezelve loopt die lange ketting van zeer hooge Bergen, welke overbekend is, onder den naem van *Cordilleres des Andes*. Zy nemen haren aenvang van *Terra Magellanica*, en loopen door het Koningryk van *Chili*, en de Provincie van *Buénos Ayres*, tot aen die van *Peru* en van *Quito*; van waer ze naeuwer worden, en zich dich-

dat als ene uitgeſtrekte Landengte Zuid- en Noord-America te ſamen verknogt, ligt, in de bepaeldlyk genoemde Landengte van *Panama*, naby het Strand der Zuid-Zee, volgens de hier gemelde waernemingen, op 8 Gr. 57 Min 48½ Sec. Noorder Breedte, en wel omtrent 31 Min. ten Westen van *Porto-Bello*, of op 296 Gr. 10 Min. Lengte van den *Piek* van *Teneriffe*. *Tello de Gusman* heeft deze plaets eerstmael ontdekt, in 't jaer 1515; hy vond 'er enige Viſchers, die zich aldaer onthielden, ter oorzake van de goede gelegenheid der Visvangſte, van waer ook de naem *Panama*, betekenende in de Indiſche ſpraek zo veel als ene *Viscbryke plaets*. De vervolgens aldaer aengelegde Volkplanting werd, in 't jaer 1521, door Keizer *Karel den V*, met Stads voorrechten begiftigd: doch de diestyds geſtichte Stad werd, in den jare 1670, door den Engelſchen Zeerover *Jan Morgan* in de asſche gelegd; en men heeft daer op de tegenwoordige Stad, omtrent een en een halve myl van de oude plaets, in een voordeeliger ſtand weder herbouwd. Zy is geheel met een breeden ſtenen muur omringd, en van een ſterk Garniſoen voorzien. Een weinig ten Noorden van de Stad ligt een Heuvel, ter hoogte van ruim 600 voeten boven het Plein. Ook heeft men buiten de Muuren, op den afſtand van omtrent 1200 Voeten, ene Voorſtad, die veel grooter dan de Stad zelve is. En de Straten, zo van de Voorſtad als van de Stad zelve, zyn recht, breed en voor 't grootſte gedeelte geſtraat. De Huizen zyn veel al van ene ſoort van Hout gebouwd, dat niet ligtlyk vuur vat; met een Pannendak voorzien; uitgenomen dezulken, die naest aen 't Veld ſtaen, welke riete daken, met ene ſoort van lis doorvlochten, hebben. Deze houten huizen zyn zeer groot en fraai om te zien, zo ten opzichte van derzelver ſchikking, als wegens de evenredigheid der Venſters. Doch na een zeer verwoeſtenden brand, in 't jaer 1737 uit een Kelder vol brandſtoffen ontſtaen, heeft men het grootſte gedeelte der Huizen in de Stad van Steen gebouwd, dat 'er zeer gemaklyk verricht kan worden.

Men

dichter ſluiten, om door de Landengte van *Panama* te loopen; waar na zy, wederom breeder wordende, zich vervolgens uitſtrekken door de Provincien en Koningryken van *Nicaragua*, van *Guatimala*, van *Costa Rica*, van *San Miguel*, van *Mexico*, *Guayaça*, *Puebla* en anderen; terwyl ze zich verder door ene menigte van Armen uitſpreiden, even als of ze de Zuidelyke deelen van *America* met de Noordelyke wilden vereenigen.

Men heeft te *Panama* ene Koninglyke Vierschaer, en wyders de Stadsraed, mitsgaders ene Koninglyke Schatkamer, en een Raed van Inquisitie. Ook ontmoet men 'er ene Hoofdkerk, met een Capittel, van één Bisschop met een genoegzaem getal van Domheren; benevens enige Kloosters van verschillende Ordes. Ze zyn thans, gelyk ook de Hoofdkerk, van steen gebouwd, doch bevatten niet vele Kloosterlingen, uit hoofde van de schraelheid der inkomsten; waer door ook de Kerken niet opgesierd, maer slechts van 't noodige tot den dienst voorzien zyn.

De huiscieraden der byzondere huizen zyn tamelyk fraei, doch van geen groote waerde; de overvloed heerscht 'er niet; en de Stad, schoon niet onder de armen, is echter ook niet onder de rykste Indische Steden te tellen.

De Haven is op de Reede zelve, en word gedekt met verscheiden Eilanden, waar van de voornaemsten zyn, *Havo*, *Perico* en *Flamencos*; het middelste is de Ankerplaats, omtrent drie mylen van de Stad; en de Schepen liggen 'er in de grootste zekerheid. Het verschil der Naelde is, in de Haven van *Panama*, ten Noord-Oosten op 7 Gr. 39 Min. Men vind hier vele soorten van keurige Visschen, en 't Strand levert ene menigte van Schelpvisschen, byzonder Oesters. Ook is de grond der Zee hier zeer geschikt ter voortbrenginge der Paerlen; en de Visschery is op alle de Eilanden in deze Golf gelegen zeer groot. —— De Haven van *Perico* is wyders de eigenlyke plaets, daer de Vloot van *Peru* (*) aenland, wanneer ze naer de Markt komt. Deze Haven is als dan nooit zon-

(*) *Panama* naemlyk is de plaets, alwaer de schat van *Peru*, met de aenkomst van de Vloot van *Lima*, ontscheept word; en dient tot ene Stapelplaets voor de aengebragte goederen, welken van daer te Lande, en langs de Rivier de *Chagre*, gevoerd worden naer *Porto-Bello*, aen de andere zyde van *Tierra-Firma* op 9 Gr. 34 Min. 35 Sec. Noorder Breedte aen de Noordzee. Tegen dien tyd bevind zich aldaer de Spaensche Vloot die te *Carthagena*, (in *Terra-Firma* gelegen, op 10 Gr. 25 Min. 48½ Sec. Noorder Breedte, en op de lengte van 301 Gr. 19 Min. 36 Sec. van den *Piek* van *Teneriffe*,) verblyft, tot op de tyding der aenkomste van de Vloot van *Lima*. De handel, by die gelegenheid gedreven, waer door deze plaetsen boven al aenmerklyk zyn, is zeer groot, en word door onze Schryvers onderscheidenlyk voorgedragen; met ene nevensgaende melding van den overigen handel, welken aldaer in den *dooden tyd*, gelyk men 't noemt, in tegenoverstelling van dien *zeer levendigen tyd*, plaets heeft.

zonder Schepen, die daar de levensmiddelen overbrengen, welken ze in andere Havens van *Peru* geladen hebben; zonder nog te spreken van de Schuiten, die langs de Kust komen, en die van daer naer *Choco* of andere Havens der Westkust van dat Koningryk varen. —— Ten aenzien van de Eb en Vloed, hier ter plaetse, tekenen onze Reizigers nog wel byzonder het volgende aen.

„ De Eb en Vloed zyn 'er zeer geregeld; en wy hebben opgemerkt, dat, by gelegenheid van de Volle Maan, het 's namiddags om drie uuren hoog water was. Het Water ryst en daald geweldig; 't welk gevoegd by de hoedanigheid van het Strand, dat vlak en waterpas is met de Zee, veroorzaakt, dat de Stroom afloopende zich zoo ver verwydert, dat, by laag Water, het Strand zeer groot werdt. En het geen hier nog zyne aanmerking overdubbel verdient, is, het verschil, dat men daar opmerkt, en ten aanzien der *Eb* en *Vloed* van de *Noord-* en *Zuid-Zee* stand grypt; welkers beweegingen zoo eene wonderbaare overeenstemming hebben, dat, het geen men in de *Noord-Zee* voor eene ongeregeldheid houdt, eene geregeldheid in de *Zuid-Zee* uitmaakt. Wanneer die met aanwassen of afneemen ophoudt, dan ryst of daalt deze, en verspreid zich over het Strand, of ontruimt het zelve, zoo als altoos de natuurlyke uitwerking van Eb en Vloed medebrengt. Deze byzonderheid is zoo standvastig, dat men ze zelfs in de andere Havens der *Zuid-Zee* opmerkt: want, te *Manta*, dat byna onder de Meridiaan is, daar vloeid en ebt de Zee gedunrende zes uuren, iet meer of minder, regelmatig, en men ziet 'er aller overtuigenst de uitwerkzels van deze twee beweegingen op het Strand. Dit zelfde gebeurd ook in de Rivier van *Guayaquil*, als de bodem van deze Wateren deze regelmatige beweeging niet hinderlyk is. Zoo ook te *Payra*, te *Guanchaco*, en te *Callao*, als mede in de andere Havens van deze Zee; alleen met dit onderscheid, dat het op de eene plaats wel meer ryst en valt, dan op de andere. Zoo dat wy hier niet zouden kunnen bevestigen, deze ingewortelde en by de Zeelieden zoo zeer geachte gedachten, namelyk, dat, onder de *Keerkringen*, de Ebben en Vloeden onregelmatig zyn, zoo, in opzicht van 't groot verschil des tyds, dat de Zee nodig heeft, in de Vloed, met die, welke ze behoeft in de Ebbe, als ten aanzien van de meenigte des Waters, dat op een ieder dezer beweegingen ryst en zakt, naardien men het tegendeel overtuigende gewaar wordt. Ook is het niet wel mooglyk, om de reden van dit

buitengewoon verschynzel, en 't welk zeer veel oplettendheid verdiend, op te geeven; al wat men 'er van zeggen kan, bestaat hier in, dat de *Isthme* of Landengte, welke de twee gemelde Zeën, door 't verdeelen van derzelver Wateren, van een scheid, tot een middel dient, door 't welk, opgesloten in haare Oevers, zoo wel de een als de andere Zee aan verschillende Wetten bepaald is".

Onze Schryvers geven voor 't overige een onderscheiden bericht, van 't geen verder, zo ten aenzien van de Lucht als den Grond, mitsgaders de Zeden, Gewoonten enz. der Inwoonderen van *Panama*, aen te merken staet; in welk verslag een oplettend Lezer verscheiden merkwaerdige byzonderheden zal ontmoeten. Wyders mogen wy, ten opzichte der uitvoeringe van het Werk in 't algemeen nog wel zeggen, dat 'er geen moeite of kosten gespaerd worde, om 't zelve op ene keurige wyze aen den dag te brengen, en wel inzonderheid te vercieren met fraie afbeeldingen, platte gronden en kaerten, die 't oog der Liefhebberen kunnen voldoen.

De Nieuwe Reiziger of beschryving van de oude en nieuwe Wereld, uit het Fransch van den Abt DE LA PORTE, *XIde Deel. Behelzende het Eiland St. Domingo, de Antillische Eilanden en Guiana. Te Dordrecht, by* Abraham Blussé en Zoon, *in groot octavo*, 422 *bladzyden*.

IN dit Elfde Deel des *Nieuwen Reizigers* loopen de zes eerste over het Eiland St. *Domingo*, en behelzen eene vry breedvoerige beschryving van de ontdekking, en byzonderheden daar omtrent voorgevallen. De vier volgende geeven berigt van de *Antillische Eilanden*, en de vier laatste leveren eene schets op van *Guiana*. Het lust ons thans, ter proeve onzen Leezeren op te disschen, 't geen de Abt DE LA PORTE vermeldt van de voornaamste voortbrengzels der gemelde Gewesten.

Hier komt ons in de eerste plaats voor de *Suikermaakeryen* op St. *Domingo*. „ De Suiker, schryft hy, was den Grieken en Romeinen onbekend; en de Chinezen hebben 'er ons het gebruik van geleerd. De Portugezen waren de eersten, die dezelve in Amerika aankweekten, en in Europa invoerden. Men is onbewust of de plant, waer uit dezelve getrokken wordt, aen de nieuwe weereldt natuurlyk is, of dat de Portugezen dezelve aldaar uit Indien en de Afrikaensche kusten hebben overgebragt. Het gewas, 't welk deze nuttige en uitmuntende

Koop-

Koopmanschap voortbrengt, wordt Suikerriet genoemd. Het groeit zeven, agt of negen voeten hoog, de bladeren en spruiten, die uit deszelfs top schieten, daer onder begreepen. De steel is bezaeit met knoopen of leedjes, drie of vier duimen van elkanderen, en voorzien met bladeren, welke afvallen, naermate het riet ryp wordt. Het ligchaem der Plant heeft gemeenlyk de dikte van een' vinger, derzelver kleur trekt, wanneer zy ryp is, naer het gele; en die der bladeren is van een zeer levendig groen. Derzelver schors, welke hard en glad is, besluit eene sponsachtige stof, vervuld met het aengenaemste, zoetste, gezondste, zuiverste en misschien het voedzaemste sap, dat 'er in de weereldt gevonden wordt. Men kan 'er veel van eten, zonder zich eenig ongemak op den hals te halen. Na 'er de gansche schors afgedaen te hebben, zuigt men het sponsagtige gedeelte; en men trekt 'er het vocht gemaklyker uit dan den honig van zyne honigraat. Het heeft veel overeenkomst met het appelsap; maar het is dikker, en laet in den mond geen' den minsten nasmaek over.

„ De planting der suikerrieten geschiedt van de maendt *Augustus* tot de maendt September, 't welk in onze eilanden de regenagtigste tydt des jaers is. Na de aerde wel gewied en omgespit te hebben, neemt men riet van zes of zeven knoopen, en legt het zelve waterpas in eene voren van een' halven voet diep. Men bedekt dezelve met aerde, en beplant dus het gansche veldt, op evenwydige lynen, op een gelyken afstandt van elkander. Luttel tyds daer na schiet ydere knoop eene loot, die ten einde van twaelf of vyftien dagen kracht en stevigheit verkrygt; maer de rieten zyn niet, dan na verloop van agt of tien maenden, in staet om afgesneeden te worden. Hoe langer zy in de aerde blyven, na dat zy hunne rypheit verkregen hebben, hoe minder sap zy uitleveren; maer de Suiker is daerentegen beter. De bladen, die uit het boven eindt of uit de knoopen van het riet spruiten, worden bewaerd, tot voedzel van het Vee, of om de rietbossen te binden, gelyk men de takkebossen in Europa bindt.

„ Deze bossen brengt men aen den kant van den weg, van waer zy met kruiwagens of karren naer de molens gevoerd worden. Nimmer snydt men meer rieten af, dan men in den tyd van vier-en-twintig uuren kan vertieren; dewyl zy anders broeien en zuur worden. De Suikermolens bestaen uit drie dikke rollen, of trommels, met yzer beslaegen, en toppuntig naest elkander geplaetst. Wanneer zy door het water niet bewogen worden, geschiedt zulks door paerden, muilezels of ossen, die ze op hunne spillen doen draeien, door hefboomen, wel-

welke men molenarmen noemt. Eene Negerin steekt het riet, met het eene eindt, tusschen de twee eerste rollen, die het in deszelfs geheele lengte verbryzelen; en eene andere Negerin ontvangt het zelve, en duwt het in een' tegenovergestelden standt tusschen den tweeden en derden trommel, om 'er dus al het vocht uit te drukken. Men kan niet minder dan vyf Negerinnen gebruiken tot dezen arbeidt, die de kragten van vier vrouwen te boven gaet, voor al wanneer zy, behalven de zorg om de rollen geduriglyk van riet te voorzien, nog den tyd moeten uitbreken om den molen te wasschen, het riet van het uitschot af te scheiden, en het zelve in pakken te binden om verbrand te worden. Dees dienst oneert de mannen, welke men daer toe gebruikt, 't welk men zomtyds doet tot straf van de lafhartigen en luiaerts; en hun verdriet is daer over zoo levendig, dat zy op hunne knien verzoeken tot hunnen gewoonen arbeidt te rug gezonden te worden.

„ Het sap der suikerrieten, tusschen de trommels verbryzeld, wordt honing van suikerriet genoemd. Het loopt door een gat, in eene ontvangkuip, en dewyl het onfeilbaer zuur zou worden, indien het al te lang daer in bleef, leidt men het, door eene looden pyp in een' grooten ketel, waer in men het opkookt, en onophoudelyk schuimt. Dit dryvende schuim bewaert men voor de dieren, die 'er zeer verlekkerd op zyn. Het vocht gaet dus beurtlings, door middel van pypen, in vyf of zes andere ketels, die geduurig in grootte verminderen. Het verdikt in den laetsten; maer dewyl deze verschillende kookingen het zelve de vereischte lyvigheit niet geeven, giet men 'er, om de werking te verhaesten, eene geringe hoeveelheit kalkwater op, 't welk het op staende voet ongemeen doet gisten. Om het overvliegen te beletten, werpt men 'er een stuk boters van de grootte eener noot in, waer door de opzieding aenstonds gestuit wordt. Vervolgens laet men het kouden, tot het in staet zy om in potten of vormen gedaen te worden. Dit is het laetste gedeelte deezer bewerking, wier oogmerk is de suiker te ontdoen en te zuiveren van een honigachtig sap, dat dezelve hare blankheit, vastheit, fynheit, en den glans van haren korrel beneemt.

„ Deze potten, als omgekeerde kegels gemaekt, zyn van boven open, en aen hun spits eindt doorboord. Men giet 'er de nog vloeibare suiker in, na het gat van onderen toegestopt te hebben. Vervolgens opent men 't zelve, om doortocht te geven aen het vocht, dat langs de vormen afdruipt, en niet lyviger dan honig zyn kan; weshalve het honig van suiker of gewoonlyker syroop genoemd wordt. Het ontbindt zich van

de

de suiker, zakt naer beneden en stort door de kleine opening uit. Van deze stoffe maekt men den rum, eene soort van suikerbrandewyn, die dit dubbele voordeel boven den Franschen brandewyn heeft, naemlyk, dat hy goedkooper en gezonder is. Men schryft denzelven alleen een' vry onaengenaemen rietsmaek toe; maer het zou niet moeilyk zyn hem dien te benemen, dewyl hy de grondt is van het water van Barbados, die denzelven niet heeft. De Engelschen maeken 'er hunne punch van; en gy bezeft wel dat men 'er verscheide inmengzels onder doet: want men kan dezelve op duizenderlei wyzen veranderen.

„ De Suiker, van deze soort van vuil ontlast, heeft nog niet dan haren eersten graadt van zuiverheit verkreegen. Om ze nog meer te reinigen, dekt men de potten met eene witte aerde met water gemengd. Dezelve dringt door de Suiker, wascht ze, en beneemt haer de roode kleur; en dit is het geene men de ruwe suiker of grove poeder-suiker heet, de betere is wit en droog, en heeft eene violet reuk. Deeze eerste Suiker, vervolgens gezuiverd zynde met ossen bloedt en wit van eijeren, of door dezelfde middelen, die den honig van het suikerriet gereinigd hebben, levert de fyne Suiker uit. De Konings of Kanarey-suiker is die, welke de uiterste volmaektheid verkreegen heeft: zy kan niet zuiverder noch glinsterender wezen. Wanneer men met den vinger daer op klopt, brengt zy als een klank voort; en in het donker met een mes gewreven, geeft zy een' vurigen glans van zich. Twee honderd ponden fyne zuiker heeft men noodig om honderd ponden Kanary-suiker te maken. De Kandy-suiker is niet dan de gewoone suiker verscheidenemaalen gesmolten en gekristallynd.

„ Eertyds zuiverde men geene suiker te St. Domingo; maer zy kwam ruw in Frankryk, en werd te Dieppe en Orleans bereid. Tegenwoordig heeft men hier zuiverhuizen, en de Suiker is 'er zoo schoon als die in Europa vervaardigd wordt: doch de zuivering van Orleans wordt altoos voor de beste gehouden.

„ Wanneer de zaken wel bestierd worden, kunnen de rum en syroop volstaen om de kosten eener geheele plantagie goed te maken: en de suiker is de zuivere winst. Maer dan zyn alle de oogenblikken eens huisbezorgers bezet, en het leeven van den Eigenaar zelven is zeer werkelyk. Hy is ten allen tyde verpligt het oog op zyne Toezienders te hebben, en dikwerf derzelver bedieningen waer te nemen. Als de tyd der inzamelinge der Suiker gekomen is, moet men zyne zorg en zynen arbeid verdubbelen; en geene moeilyker en der gezondheit schadelyker bezigheit is 'er te vinden; dewyl men, dag

en nacht, aen de vereenigde hitten der luchtstreeken en vuurovens moet bloot staen. Voeg hier by het verlies, 't welk de orkanen, de slechte jaergetyden, en de droevige toevallen des oorlogs of der zee veroorzaeken; ondanks dewelken men niet te min kan zeggen, dat 'er geene gewesten in de wereld zyn, alwaer men zich eerder dan in deze eilanden kan verryken. Een of twee goede inzamelingen verzoeten alle deze zwaarigheden, aengezien de vaerdigheid der vertiering, en het onmetelyke voordeel, dat 'er op deze koopmanschap te doen is".

Van den Tabak op de *Antillische Eilanden* laat hy zich in deezer voege hooren. „Men onderscheidt 'er drie voorname soorten van, de groote, middelbare en kleene, die men door de hoedanigheit en gedaente hunner bladeren kent.

De eerste, die de oprechte mannetjes tabak is, heeft een' witachtigen en vezeligen wortel, van eenen scherpen smaek. Hy schiet een' steel ter hoogte van vyf of zes voeten, die dikker dan een vinger, rond, wolachtig, en met een wit merg vervuld is. Zyne bladers, die om den anderen staen, zyn breed, ruig, zenuwachtig, buigzaem, bleek groen, eenigzins geelachtig, lymerig in het aenraken, zonder steel, en zeer doordringende van reuk. Het bovenste der plant verdeelt zich in verscheide scheuten, welke tot steunzel strekken van de bloemen, die de gedaente van kelkjes hebben, en in vyf gedeelten ingesneeden, en van een purperen kleur zyn. De daar op volgende Vruchten zyn langwerpig, vliesachtig en in twee cellen verdeeld, en bevatten eene groote meenigte van kleine roodachtige zaden, die agt of tien jaren vruchtbaer kunnen blyven, terwyl de bladers vyf of zes jaren hunne volkomene kracht behouden. De Tabak is in Europa eene zomerplant; echter wederstaet hy, in onze tuinen, somtyds een' gematigden winter; doch gemeenlyk duurt hy slechts één jaer; daer hy in tegendeel in de heete landen, als in Braziliё, de Antillische eilanden, enz. geduriglyk bloeit, terwyl dezelfde plant ten minste tien of twaelf jaren in het leven blyft.

„De eerste soort wordt de groene of anders de groote Tabak genoemd, en verschilt alleen van de tweede door de bladers. Die van de laetste plant zyn smaller, spitser, en door vry lange steeltjes aen derzelver steel gehecht. Men noemt ze den Tongtabak, om dat de bladers veel gelykheid met een Ossetong hebben. Zy zyn minder met sap vervuld, dan de groote Tabak: weshalven zy minder verliezen, wanneer men ze aen de takken ophangt, om ze in de lucht te droogen.

„De Tabak van de kleenste soort heeft dikwerf slechts een' enkelvouwigen wortel, gelyk eene peen, die somtyds in ver-

ſcheidene teedere, witachtige en klimmende vezelen verdeeld is. De ſteel, die 'er uit ſpruit, en zich zelden hooger dan twee voeten verheft, is rond, hard, wolachtig, getakt en lymerig. Zyne bladers zyn ruim geplaetst, langwerpig, vetachtig en donker groen. Deze plant, die uit Amerika oorſprongklyk is, wordt in geheel Europa aangekweekt. Zoo dra zy ſlechts eenmael in eenen tuin is geplant, groeit zy 'er alle jaren overvloedig lyk aen. In Portugal en Spanje blyft zy altoos groen, gelyk een citroenboom; maer in de koude landen ſterft zy door de eerſte vorst, en kan des winters niet dan zeer bezwaerlyk in de ſtoven bewaerd worden.

„ Men gebruikt de bladers van alle drie de ſoorten onverſchillig, om geſponnen-kaeuw-en ſnuiftabak te vervaerdigen; en het is minder door hunne verſchillendheit, dan door de bereiding, die men hun doet ondergaen, dat men het onderſcheidt tusſchen de verſchillende ſoorten van Tabak te weeg brengt. Somtyds mengt men 'er ſyroop van ſuiker of gedroogde pruimen, en ſomtyds water van violetten of roozenhout onder. De aert van het gewest, de tyd der inzamelinge, de ſoort van loog, waer mede men den Tabak beſprengt, de vermenging van den Tabak van het eene land met dien van het andere, alles werkt mede om denzelven eene zekere kleur, reuk en ſmaek te geven. Die van Havana en Sivilie, gemeenlyk Tabak van Spanje genoemd, wordt zonder eenige welriekende droogery bereid. Die van Varinas, welke zyn naem ontleent van een kleen dorp, liggende digt by Kumana, in het vaste land, waer uit men meent dat deszelfs zaedt op de eilanden gekomen is, wordt voor de beste der weereldt gehouden. Zyn reuk is zacht en welriekende, trekkende naar dien van muskus, die hem natuurlyk eigen is, dien hy zo in 't rooken als ſnuiven behoudt, en zoo ligtelyk aen de andere ſoorten mededeelt, dat een derde of vierde gedeelte van de zyne, met eene andere vermengd, genoeg is om de geheele ſoort in Varinas Tabak te veranderen".

De aenkweeking van deze plant is verſchillende volgens de landſtreeken. In 't algemeen eischt zy een' vetten en middelmatigen vasten grondt, die niet te vochtig, noch te droog is, noch te zeer voor den windt of de zon bloot ligt. De koude is haer nog ſchadelyker, maer in de eilanden niet bekend, dan op eenige hooge bergen. Gewoonlyk zaeit men 'er den Tabak in den herfst. Men mengt het zaedt met zesmael zoo veel asſche of zandt; dewyl anders deszelfs kleenheit het zou doen opſchieten met eene dikte, die het zoude verſmooren. Zoo dra het uit de aerde ſpruit, bedekt

men

men het met bladeren, om het voor al te groote hitte te bewaren. Terwyl het groeit bereidt men den grond, waar in het verplant moet worden. Men verdeelt dezelve in evenwydige ryen, omtrent drie voeten van elkander, waer op men, van afstand' tot afstandt, staken stelt. Ter zyde van yderen staek, graeft men een gat in de aerde, waer in men eene plant, met den wortel uitgestrekt, recht overeindt zet. Men laet dezelve zakken tot aen het uitspruitzel der onderste bladeren, en drukt 'er de aerde zachtkens rondom, om de plant te ondersteunen, zonder haer te beschadigen. Zy vat in den tyd van vier-en-twintig uuren, zonder dat zelfs de bladers, hoewel zeer teeder, eenig nadeel geleden hebben.

Wanneer de stelen omtrent twee of drie voeten hoog zyn, snydt men 'er de toppen af, om de planten te versterken; en men rukt de wormstekigen, of die beginnen te verrotten, uit den grond. Men ontdekt dat de bladers ryp zyn, als zy gemaklyk van de plant los gaen, ligtelyk breken, en, gewreven zynde, eenen sterken reuk van zich geeven. Men moet dan de schoonsten inzamelen, en dezelven met de toppen aen een rygen en laten droogen. Men laet altoos de plant in den grondt, om aen de andere bladeren tydt te geven van ryp te worden.

Verscheide manieren zyn 'er om den tabak op te maken. Men maekt 'er worsten, pakken en bossen van. Het geen men worsten noemt is een soort van spil, die aen weerseinden stomp is, en wordt op deze wys gemaekt: men spreidt de bladers op elkanderen, rolt dezelven digt in één, en bedekt ze met een stuk linnen, in het zeewater geweekt, en met een touw styf toegebonden. Men laet ze in deezen staet, tot dat zy slechts een eenig lighaem uitmaken, en deze manier is te St. Domingo sterk in gebruik. De pakken zyn ten naesten by dezelfde, met dit onderscheidt, dat zy minder in één gedrongen en langer zyn. Het geen men bossen heet, bestaet in vyf en twintig of dertig bladeren tabak, met een steel aen elkanderen gehecht, om in Europa overgevoerd en bewerkt te worden. Zy zyn dan aen geen bedrog onderhevig: want dewyl men ze in hunne geheele gedaente ziet, is men verzekerd, dat 'er geene verdachte bladers onder gemengd zyn".

Ten besluite van dit Berigt zouden wy nog wel iets zeggen van de *Koffy*; doch ons bestek verbiedt zulks.

Het begin, opkomst en voortgang des Koophandels. Uit het Fransch vertaald, door J. J. V. VELTHUYSEN. *Twee Deelen. Te Utrecht, by* H. Spruit *en* P. Haanebrink 1771. *Behalven het Voorwerk* 568 *bladzyden in octavo.*

NAdemael de Koophandel van het wezenlykste belang is voor ons Gemenebest, kan het den Nederlanderen niet ongevallig zyn, dat dit Werkje, in 't nabuurige Frankryk zeer hoog geschat, ook in onze tale het licht ziet; daer het ene aeneengeschakelde reeks van wel overdachte bedenkingen, rakende dit nuttig onderwerp, behelst. De Autheur vangt aen met ene beschouwing van den Koophandel in 't algemeen, en deszelfs werklykften grondregel, de Mededinging: en vervolgt met ene ontvouwing der onderscheiden middelen, die de Koophandel aen een Staetkundig Lichaem verleent, om zich te verryken, en in 't grootste vermogen, dat het bevatten kan, staende te blyven. Dit doet hem zyne aendacht vestigen op den Landbouw, de Handwerken of den Arbeid des Vernufts, de Scheepvaert, de Volkplantingen, de Assurantien of Verzekeringen, den Wissel, den Omloop van 't Geld; en het Crediet; mitsgaders op de Overdaed en de Balans van den Koophandel. Ieder dezer Artikelen gaet de Schryver naeuwkeurig na, en deelt deswegens zyne oordeel- en staetkundige bedenkingen mede, ter bevorderinge van den Koophandel, tot nut van het Gemenebest. Zyn groote doelwit is steeds, om duidelyk te toonen, hoe de Koophandel ingericht en bestierd behoort te worden, om het algemene voordeel der Ingezetenen te bewerken, en een Land waerlyk te verryken: dat de oplettendheid onzer Natie, wier welzyn op den Koophandel steunt, ongetwyfeld overwaerdig is; en waer omtrent men in dit Geschrift verscheiden aenmerkingen zal vinden, daer een handeldryvend en staetkundig oog belang in zal nemen. ——— Zie hier, uit het geen onze Autheur breeder voordraegt, om 'er nog iets byzonders uit mede te deelen, ene beknopte geschiedkundige schets van den Koophandel, zo als dezelve zich in zes onderscheiden tydperken voordoet.

De Koophandel, waer door men inzonderheid verstaet; „ die onderlinge verwisseling van goederen, welke onder de menschen plaets heeft, die zy elkander mededeelen, zo uit de vruchten, die hunne Landen uitleveren, als uit de voortbrengselen van hun vernuft"; de Koophandel dus algemeen beschouwd, heeft zeker moeten bestaen, zo dra de Aerdbodem enig aental van bewoonderen bezate. Zyn eerste tydperk neemt dus een aenvang, met de verdeeling der onderscheiden bezigheden onder de menschen. Caïn bebouwde de Aerde, Abel voedde het Vee, daer na vormde Tubalcain het yzer en koper, enz. Deze en dergelyke onderscheiden konsten van tyd tot tyd opkomende, mitsgaders de verschillende behoeftigheden der Menschen, onderstellen verruilingen, waer door men Waren voor Waren verwis-

 selt;

ſelt; dat in den eerſten tyd zeer eenvoudig geſchied zal zyn, om elkander te gerieven; doch in 't vervolg meer oplettendheid vereischt zal hebben, om de verſchillende ſtoffen, die men verruilde, naer eisch der omſtandigheden, te waerderen.

Naer gerade der uitbreidinge van 't Menschdom, en de vermeerdering der inzichten, die het verſchil der omſtandigheden deeden toenemen, moesten deze verruilingen allengskens moeilyker, en ten laetſte inderdaed onmogelyk worden. Dit deed het Menschdom wel dra overeenkomen, om aen de Koopmanſchappen een gemeen teken te geven; en men verkoos eerlang de Metalen, als Goud, Zilver enz. om de waerde der Koopmanſchappen te verbeelden. En deze verandering kan men als een tweede tydperk des Koophandels aenmerken.

Deze Koophandel heeft al vroeg in Azie ſtand gegrepen; doch dezelve ſchynt veel al binnens Lands, en aen de natuurlyke voortbrengzelen van die Gewesten bepaeld geweest te zyn. ——— De Feniciers, die ene kleine ſtreek van Syrie bewoonden, komen voor als de eerſten, die den Koophandel, door hunne Scheepsvaert, buitens Lands uitgebreid hebben. Dit Volk vergaderde de rykdommen van het Oosten, van Afrika en Europa te Tyrus en Sidon, van waer de Schepen, in ieder Landſtreek der Waereld, het overtollige van anderen verſpreidden. Doch deze Koophandel, waer door ze weinig voortbrengzelen van hun eigen Land opleverden, moet onderſcheiden werden van die der volken, welken met hunne eigen waren handel dryven. Hy draegt daerom den naem van den *Koophandel van Spaerzaembeid*, en zo was die van byna alle de oude Zeehandelaers. ——— Carthago, een volkplanting der Tyriers, volgde byna het zelfde ontwerp. Maer Griekenland, hoe aenzienlyk ook, was toen nog niet zeer bedacht, om den Koophandel uit te breiden. Athene bepaelde zich byna aen zyn eigen onderhoud, dat het uit Griekenland zelven en de Zwarte Zee haelde, en Corinthe, dat door zyne gelegenheid de ſtapel der Koopmanſchappen van Aſia en Italie werd, lei zich op geen ver af gelegen Scheepvaert toe. Doch de inwooners van *Phocæa* (*), uit hun Land verdreven zynde, bouwden Marſeille op de Zuidkust der Gaulen, begaven zich tot de Visſchery en Koophandel, en ſlaegden 'er gelukkig in.

De latere overwinningen van *Alexander*, die ene nieuwe Heerſchappy op de puinhoopen van het Perſiſche Gebied vestigde, hadden

(*) In den Nederduitſchen Text ſtaet hier *Focida*, maer 't behoort te zyn *Focaa*, of *Phocaa*, in 't Grieksch *Φωκαία*; welke plaats de Franſche Autheur bedoelt, door de benaming *Phocée*, ene Stad in Klein Azie, welker nagedachtenis bewaerd word, in het tegenwoordige *Foia Vecchia*. Zie *Spon Voyage* T. I. p. 186. Wy tekenen dit te meerder aen, om dat de benaming der inwoonderen van *Phocis*, (La Phocide, *Phocida*,) in Griekenland, en die van *Phocaa* in Klein Azia, *Phocaenſes* en *Phocenſes*, meermaels verwarring gemaekt heeft. Zie *Steph. de Urbib.* p. 707, 447.

den ook in dit opzicht zo aanmerklyke gevolgen, dat ze wel gezegd mogen worden, een derde tydperk des Koophandels uit te maken. De Stad Tyrus werd verwoest, en de Zeevaert van Syrie werd te gelyk verdelgd. Het overwonnen Egypte, voorheen vyandig tegen vreemdelingen, maekte gemeenſchap met andere volken. De ontdekking der Indiën, en die der Zee, aan het zuiden van dat Land gelegen, opende 'er den Koophandel voor. En Alexandrie, dat aen den ingang van Egypte gebouwd is, werd de ſleutel van den Indiſchen en het middelpunt van den Westerſchen handel; welken de Ptolomeen handhaefden, door hunne vlooten, die zy zo op de Roode als Middellandſche Zee hadden. ——— Rome vestigde intusschen dus nog uitgeſtrekter Heerſchappy; en de kleine handeldryvende gemenebesten, ſteunende op het bondgenootſchap der Romeinen, ondersteunden ſteeds den Koophandel van Carthago. Toen eindelyk Carthago door de Romeinen vernield was, werden Spanje, Griekenland, Asia en Egypte wel haest Romeinſche Wingewesten; en de Romeinen, hoewel niet zeer geſchikt tot den Koophandel, begunſtigden denzelven nogtans, zo ver die gedreven werd, door de volkeren, die onder hunne beſcherming ſtonden. Uit dien hoofde bragt ook het verplaetsen van den zetel des Keizerryks naer Byzantie, geen verandering in den Koophandel van Rome; doch de ligging van die Stad, door Constantyn op de engte van de Hellespont herbouwd, bragt aldaer een merkelyken handel.

Met den hier op volgenden val van het Westerſche Ryk, ontſtond 'er een vierde Tydperk des Koophandels. Dezelve werd, gelyk alle andere Konsten, onder het Jok der wreedheid, bykans vernietigd; byna overal tot een binnenlandsch vertier gebragt zynde, nam dezelve zyne toevlucht tot Italie; alwaer men de Zeevaert behield, den Koophandel van Europa alleen dreef, en nog lang mededong naar de Scheepvaert op 't Oosten. In die dagen werd Vlaenderen de ſtapel des Koophandels der Italianen; daer was het algemene Pakhuis van het Noorden, van Duitschland, Engeland en Vrankryk. De noodzakelykheid bragt tusſchen deze Landen ene kleine Scheepvaert voort, die ſteeds toenam; de oogmerken der onderſcheiden Staten, die met elkander handel dreven, breidden zich uit, en de Koophandel kreeg overal nieuwe krachten. Dit had ten gevolge de oprichting van 't Bondgenootſchap der Duitſche *Hanzeſteden*, die toen byna alleen den buitenlandſchen Handel van Europa voerden; 't welk ook verſcheide Steden van Nederland, Frankryk, Engeland, Portugal, Spanje en Italie deel deed nemen in dat Bondgenootſchap. Omtrent dien tyd werden ook, zo men wil, de Wisſelbrieven uitgevonden; 't welk zedert een nieuwen tak van Koophandel uitdeelde. ——— Verleende Voorrechten hadden den Koophandel in Vlaenderen doen bloeien, 't intrekken van dezelven deed dien verwelken; even zo ging het in Braband; en men zag eerlang verſcheiden Handwerkslieden zich na Holland en Engeland wenden. ———

Echter hield men in Vlaenderen den Koophandel nog eenigen tyd staende; doch Amsterdam en Antwerpen begonden zich door den Handel te verheffen. De Portugezen maekten diestyds groote ondernemingen op de Kusten van Afrika; en 't stond 'er na geschapen, dat Frankryk van dien tyd af de eerste plaets in den Koophandel verkregen zou hebben, zo niet aenhoudende oorlogen en onlusten dat uitzicht gedwarsboomd hadden. Bruggen verdoofde intusschen tot nog, door deszelfs voorspoed, alle de handeldryvende Steden van 't Westlyk Europa; maer een opstand tegen hunnen Vorst maekte 'er een einde van. Deszelfs ondergang was het merkteken der grootheid van Antwerpen en Amsterdam.

In dien toestand van zaken, omtrent het afloopen der vyftiende eeuwe, vielen 'er twee voornaeme gebeurtenissen voor, die de gedaante des Koophandels zeer veranderden, te meer daer 'er inmiddels verscheiden omstandigheden famenliepen, die 'er mede niet weinig aen toebragten. Dit maekt een vyfde tydperk der geschiedenisse van den Koophandel, welke vervolgens een gedeelte werd van de geschiedenis der onderscheiden Staten. De nieuw opgespeurde weg naer de Oostindien, en de ontdekking van Amerika, benevens het verval der Duitsche Hanzesteden, maekten ene zeer groote verandering in den Koophandel. De Religie-oorlogen in Frankryk, het invoeren der Inquisitie in de Nederlanden, met de gevolgen van dit alles, maekten deze verandering nog grooter. Van dien tyd af werd de Koophandel en Scheepvaert uitgebreider; doch gene Natie had 'er grooter voordeelen van dan de Hollanders en de Engelschen. De Spanjaerden en Portugeezen, de Konsten en den Landbouw verwaerloozende, zich toeleggende op het verzamelen van Goud en Zilver, hebben te laet gezien, dat zy een verkeerden weg ingeslagen hadden. Frankryk maekte diestyds, door onlusten belemmerd, dien voortgang niet welken het anders zou hebben konnen doen. De Nederlanders wonnen by alle die omstandigheden; voor al toen de verregaende onderdrukkingen der Spanjaerden hen bewoogen, om 't juk der Dwinglandye af te schudden, en zeven Provincien zich vereenigden, om hunne vryheid te verdeedigen. Dit maekte hun meester van den voornaemsten Handel op de Oostindien, en gaf hun gelegenheid om hunne Scheepvaert ook eenigzins in de Westindien te vestigen, en den Koophandel in hun Land op een vasten voet te brengen. De Engelschen bedienden zich inmiddels van de gunstige omstandigheden, en maekten dat zy, ook in de Oostindien, maer inzonderheid in Noord-Amerika ene voordeelige Scheepvaert verkregen, terwyl zy verders den Handel in hun Land alleszins deeden toeneemen. De Kardinael *de Richelieu* was, zo dra Frankryk zich enigermate in rust bevond, mede wel bedacht, om de reeds aengewende poogingen ter verbeteringe van den Handel te versterken, en dien ook, vooral in de Noordlyke deelen van Amerika, te vestigen; ook maekte hy enige zyner voornemens daedlyk werk-

stel-

stelling; doch hy had den tyd niet, om zyne wyduitgestrekte ontwerpen, ten dezen opzichte ter uitvoer te brengen.

Den Koophandel en Zeevaert in Frankryk te doen bloeien, was het werk van den Heer *Colbert*, onder de regering van *Lodewyk den XIV*; van waer men het jaer 1664 voor het eigenlyk tydstip van den Franschen Koophandel heeft te houden; en aengezien den grooten invloed, die 't aen Frankryk in de zaken van Europa gaf, maekt het eindelyk een zesde algemeen Tydperk der geschiedenisse van den Koophandel uit.

„ De Handwerken, zegt onze Autheur, de Scheepvaert en allerlye soorten van konsten, wierden in weinig Jaaren tot een volkoomenheid gebracht die Europa verwonderde en verbaasde. De Coloniën wierden bevolkt, derzelver Koophandel was afzonderlyk voor haare Meesters: de Engelsche en Hollandsche Kooplieden zagen die van Frankryk overal in mededinging met hun treden. Maar deeze veel ouder zynde dan de Franschen behielden den voorrang: meer ervaren zynde voorzagen zy dat de Koophandel de grondslag der staatkundige belangen, en het evenwigt der Markten worden zou. Zy maakten 'er een wetenschap en hun hoofdvoorwerp van, in een tyd dat de Franschen noch niet anders dachten dan om 't geen zy uitwerkten na te bootsen, zonder 'er de grondoorzaak van te ontdekken. De werkzaamheid van het vernuft der Franschen stemde met de grondregels overeen, toen de herroeping van het Edict van Nantes dezelve verminderde, door het verlies van een groot getal onderdaanen, die zich in alle Landen, daar men zich wilde verryken, verdeelden. Nooit wierd 'er grooter offerande aan den Godsdienst opgeofferd "

„ 't Zederd heeft ieder staat van Europa belangen in den Koophandel gehad, en gezocht om denzelven byzonderlyk na hunne krachten of die hunner nabuuren te vergrooten; terwyl Frankryk, Engeland en Holland elkander den algemeenen Koophandel betwistten ".

Beschryving en Afbeelding van eene geoctroijeerde Schep-Schyf *voor allerhande Watermolens. Door* Mr. J. J. HARTSINCK. *Heemraad van de Diemer Meer; mitsgaders Directeur van het Zeeuwsche Genootschap der Weetenschappen te Vlissingen &c. &c. Te Amsterdam by* G. Tielenburg 1771. *Met de nevensgaande Octroijen 48 bladzyden in groot octavo.*

VAn hoe groot een aenbelang de Watermolens hier te Lande zyn is overbekend; en men zal uit dien hoofde gereedlyk toestaen, dat zy aenmoediging en lof verdienen, die 't 'er op toeleggen, om dezelven tot grooter volmaektheid te brengen. Het voetspoor, door velen ten dien einde ingeslagen, heeft ook de Heer en Mr. *Hartsinck* gevolgd; en 't is hem gelukt zo doorslaende proeven van de nutheid zyner uitvindinge en verbeteringe te geven, dat de Heren

 Sta-

Staten van Holland en Westfriesland, als mede de Heren Staten 's Lands van Utrecht, bewoogen zyn, hem een byzonder Octroy, ten opzichte van het maken en invoeren zyner Water-Machine, of *Schep-Schyve*, voor allerhande Watermolens, te verlenen. Herhaelde proeven in de Diemermeer en elders den gunstigen uitslag verzekerd hebbende, zo heeft het hem goedgedacht, ene naeuwkeurige beschryving en afbeelding van dit Werktuig in 't licht te geven; met ene nevensgaende ontvouwing van de voordeelen, die aen deszelfs gebruik verknocht zyn; of 't ook van dienst mogte wezen, om het zelve meer bekend te maken, en alomme in 't gebruik te doen komen, ten nutte van ons Vaderland. De manier van beschryven toont ene kundige hand, en men kan, met behulp der uitvoerige afbeeldinge van de *Schep-Schyf*, ligtlyk nagaen, hoedanig een denkbeeld men zich van derzelver werkinge hebbe te vormen; het welk dezelve zo gunstig doet voorkomen, dat men de hier opgetelde voordeelen, van hooger opmalen, ligter werking, minder slytagie, geringer belemmering van vorst, en diergelyken, niet onwaerschynlyk mag oordeelen; ter bevestiginge van welker zekerheid, voorts dienen de deswegens genomen proeven en de herhaelde ondervinding, waer op de Heer en Mr. *Hartsinck* zich in dezen beroept.

M. GUYOTS *Nieuwe Natuur- en Wiskonstige Vermaaklykheden. Uit het Fransch vertaald, en met eenige Aantekeningen vermeerderd. Eerste Deel. Met koperen Plaaten. Te Rotterdam by* R. Arrenberg 1771. *Behalven de Voorreden enz.* 404 *bladzyden, in octavo.*

HEt veraengenamen der Natuur- en Wiskunde, door een aental van derzelver zeldzame uitwerkselen tot een vermaeklyk tydverdryf te schikken; derzelver beoefeninge dus op ene gevallige manier behulpzaem te zyn, en aenleiding te geven tot het uitbreiden dier kundigheden, ter vermeerderinge van nutte en aengename ontdekkingen, is het hoofddoelwit van den Heer *Guyot*, in dit zyn Geschrift. Het zelve behelst ene verzameling ener menigte van kunstgrepen, die men, zo door ene behendige behandeling van den Zeilsteen, als door ene schrandere verschikking der Getallen, mitsgaders ene oplettende plaetsing van Gezichtkundige Werktuigen, ene ervaren Scheikundige bewerking, en wat van dien aert meer zy, tot veler verwondering kan verrichten. ——— De Autheur, van wiens bedrevenheid in deze soort van Oefeningen dit Werk doorslaende blyken verleent, heldert, door deze zyne ontvouwing, ene reeks van aengename begochelingen op, die 't oog van 't Gemeen verblinden, en welker handige uitvoering Menschen van Vernuft ten vermaek verstrekt. Hy verklaert ten duidelykste op hoedanig ene wyze men hier omtrent te werk heeft te gaen, en geeft alleszins ene

nauwkeurig verslag van den vereischten toestel, en verdere schikking; zo dat iemand, met behulp ener dadelyke beoefeninge, zich ligtlyk in staet konne stellen, om dezelve op ene handige wyze ter uitvoeringe te brengen; het welk hem met zyn byhebbend gezelschap ene vervrolykende uitspanning kan geven, die te gelyk hare nuttigheid heeft.

Het tegenwoordig uitgegeven eerste Deel bestaet uit ene verzameling van kunstgrepen, die met den Zeilsteen geschieden; en ontvouwt ons ene reeks van byzondere uitwerkingen, die door deszelfs behulp te wege gebragt worden. De Heer *Guyot*, die den vereischten toestel in nevensgaende platen naeuwkeurig heeft afgebeeld, heeft daer en boven aen 't slot van dit Deel ene lyst gehecht, van de Werktuigen, waer van men zich in deze Vermaeklykheden bedient, met melding der pryzen, op welken dezelven by hem te bekomen zyn: des de Liefhebbers in 't een en ander opzicht de noodige onderrichting ontvangen, en hun de weg gewezen worde, langs welken zy het vermaek konnen genieten, om soortgelyke uitwerkingen te doen, of dezelven, wanneer ze hun vertoond mogen worden, met oordeel na te gaen. ——— Men heeft van tyd tot tyd meer Kunststukken van die natuur vertoond, welken niet alleen het Gemeen maer zelfs ervaren Persoonen ter verwonderinge verstrekt hebben; en dit heeft de zucht, om 't geheim dezer werkinge te doorgronden, steeds doen toeneemen. Zy nu, die daer in lust hebben, kunnen in dit Stukje van den Heer *Guyot* al ene vry merklyke voldoening erlangen; dewyl zyne verklaring veler kunstgrepen van dien aert zeer wel geschikt is, om iemand verdere aenleiding te geven, tot het vormen van een denkbeeld veler andere uitwerkingen; schoon hy juist niet altoos bekwaem zy, om de bewerking van den ervaren en behendigen Kunstenaer bepaeldlyk uit te vorschen. Men leert dus door dit middel dingen, die ten uiterste verwonderlyk schynen, tot derzelver eenvoudige natuurlyke beginselen brengen; en vind intusschen steeds nog stoffe, om hem naer eisch te waerderen, die zich van deze natuurlyke beginselen weet te bedienen; om ons, op ene aengename wyze, met ene zonderlinge uitwerking te verrassen.

Dichtkundige Bespiegelingen over de zinnebeeldige Sieraaden in de Ooster Kerk te Amsterdam, by gelegenheid van het eerste Eeuwgety der inwyinge van dat Godsgebouw, op den vierden van Wynmand 1771. *Door* CORNELIS BORWINKEL. *Te Amsterdam by* PETRUS SCHOUTEN 1772. *Behalve het Voorbericht* 279 *bladz. in groot octavo.*

EENE opletende beschouwing der zinnebeeldige Sieraaden, waar mede de Ooster Kerk deezer Stad pronkt, heeft den Heer *Borwinkel*, al voor eenigen tyd, opgewekt, tot het samenstellen deezer

Dichtkundige Bespiegelingen; en hy heeft zig, by gelegenheid der vieringe van 't opgemelde eerste Eeuwgetyde, laaten overhaalen, om dezelven, met een nevensgaand Dichtstukje op dat Eeuwgetyde, het licht te doen zien. ——— De uitvoering toont, dat 's Mans geest niet ongeschikt is ter behandelinge van onderwerpen van dien aart; nademaal hy het zinnebeeldige, op eene oordeelkundige wyze, overbrengt, en stichtelyk ter betragtinge ontvouwt: het welk hy, in een vloeibaaren dichttrant, met eene zuivere taal, opwekkelyk voordraagt. Het volgende Voorstel, betreffende de HOOP, in zo ver dezelven, door de afbeelding van een *Anker*, zinnebeeldig aangeduid wordt, strekke hier van ter proeve.

——— Laat ons zien, hoe 't zinryk zinnebeeld,
Hier kunstig uitgewerkt, op zielsgeheimen speelt.

De Hoop, der vroomen toeverlaat,
Het anker van de ziel, dat nooit hun zal begeeven:
Dewyl het in den Voorhang gaat,
Daar Jesus is hun kragt en leeven,
Wordt in haar nuttigheid hier leevendig vertoond:
Daar 't Anker elks vernuft tot overdenking troont.

't Is 't Anker dat den zeeman baat,
Die in een haven zich, na 't zwerven mag verlusten,
Zoo dat hem 't stormgeweld niet schaadt,
Noch stoort in 't onbekommerd rusten.
Terwyl de stormorkaan op mast en touwen loeit,
Wint vast zyn anker grond, zyn moed en blydschap groeit.

Zoo staat de Hope onwankelbaar.
Gemakk'lyk kan de ziel zich in Gods hand betrouwen,
Mag zy de rampen en 't gevaar
Van and'ren ongestoord beschouwen:
Terwyl ze 's Heeren hulp tot haar bescherming ziet,
En voorspoed uiterlyk by zielevreê geniet.

Dan zamelt zy, gerust en stil,
Een schat van gronden, die den roem der Hope sterken.
Dan rust ze zagt in 's Hoogstens wil.
Dan is 't: „ Laat vry de Heere werken.
„ Nu heeft hy mynen berg goedgunstig vastgesteld.
„ Nu wankel ik niet meer. Nu vrees ik geen geweld ".

Maar 't anker geeft nog meerder nut,
Als 't houten zeekasteel, door bulderende winden
En woeste zee geprangd, geschud,
Kan uitkomst, hulp noch haven vinden,
Wanneer men, afgefoold, by strand ten anker gaat,
En met den dood in 't hart, zich daar op nog verlaat.

't Oprecht maar wankelbaar gemoed,
Als 't in dees waereldzee, op tuimelende baaren
Geslingerd wordt door tegenspoed,
Met zielesmert, of lyfsgevaaren
Moet worst'len, wacht somtyds zyn hulp van schepsels magt;
Terwyl het vrugt'loos woelt en werkt in eigen kragt.

Is dus 't vermogen afgesloofd,
In 't prangen van den nood, geen uitkomst meer voor handen,
Door vreeze al 't yvervuur gedoofd;
Helt alles naar het zinken, 't stranden,
Dan krygt de ontroerde ziel, bestraalt met Godd'lyk licht,
Haar dwaas, haar ydel werk en uitzien in 't gezicht.

Dan ziet zy, uit den afgrond van
Dat hopeloos bestaan, op 't onbepaald vermogen,
Op Hem, die helpen wil en kan.
Dan is 't: „ Waarom zoo neêrgeboogen?
„ Wat zyt ge onrustig, ô myn ziel! al hoop op God:
„ 'k Zal hem nog looven; Hy verkeert myn treurig lot.

„ ô Bergen, werwaards zich myn oog
„ Verhief om hulp, ik moet myn dwaasheid nu verachten!
„ Ik zal nu enkel van om hoog
„ Myn hulp met lydzaamheid verwachten.
„ Als 't oog der knegten op huns heeren hand, zoo ziet
„ Myn oog op mynen God, tot Hy my hulpe bied'.

„ Myn ziel, die uit de diepte schreit,
„ Wacht op den Heere, meer dan wachters op den morgen;
„ Zyn magt, zyn goedertierenheid
„ Leert al myn vreezen, al myn zorgen
„ Op Hem te werpen, die 't voor my voleinden zal.
„ Die hoop verkwikt me reeds in 't smert'lykst ongeval".

Do-

Deductie van Mr. JOH. CHRISTOPH. NOVISADI. *Voor Rekening van den Autheur. Te Amst. by* Ph. Doorewaart. *In Folio* 38 *bladzyden.*

DE Heer en Meester *Novisadi*, geweezen Muntmeester van de Provinciale Munte van Utrecht, geeft in dit Papier een onderscheiden verslag van 't geen 'er ten zynen opzigte is voorgevallen, by gelegenheid van een bevonden defect in het alloy van den zilveren Ducaat. Een voorval, dat ten gevolge gehad heeft, dat de Ed. Mog. Heeren Staaten 's Lands van Utrecht opgemelden *Novisadi* „ van „ zyne bediening als Muntmeester ontslaagen en gedimitteerd hebben, zonder nogtans denzelven te houden voor geconvinceerd van „ enige kwade trouwe of opzettelyke malversatie in zyn Post". — De geweezen Muntmeester tragt hier, ter verdeediginge van zyne Eer en goeden Naam, zyne onschuld, ten aanzien van 't bevonden defect, aan den dag te leggen; en tevens te doen zien, dat hy op goeden grond had mogen verwagten, zynen Post te zullen blyven bekleeden: Hy verklaart niets te schryven dan 't geen de waarheid is, en versterkt het door nevensgaande Bylagen, die ter zyner justificatie strekken. —— Men kan deeze manier van verdeediging niet wraken, maar 't Gemeen heeft 'er weinig aan; dewyl 't niet bevoegd is, om over eene zaak te oordeelen, waar van het alle de byzonderheden niet kan nagaan.

Roefdiscoers over den Zwindelhandel en andere slinksche streeken in de Negotie, als mede over eenige Schimpschriften, daar toe betrekkelyk. In verscheiden plaatsen te bekomen. In groot octavo 72 *bladzyden.*

EEn gestabberde, een gedegende, een Regtsgeleerde en een Winkelier, in de Roef van een Jaegschuit gezeten, verdryven den tyd met een gesprek over de veelvuldige schandelyke wanbedryven, welken, door menigerleie bedriegelyke en valsche handelingen, in de Negotie plaets hebben. En dit geeft hun ten slot nog aenleiding, tot een kort gesprek over eenige Schimpschriften, die op 't gedrag derzulken slaen, welken daar aan schuldig gehouden worden; die veel al te personeel, en wel eens te onbedagt geschreeven zyn. —— Dit gansche Gesprek is van die natuur, dat het ten grooten deele eene optelling van fielteryen behelze, welken overbekend zyn, aan hun die handel dryven; des het ten deezen opzichte niets byzonders leere. Buiten dat wordt de Autheur van de opgemelde Schimpschriften, zo 'er niet in mis getast worde, openlyk ten toon gesteld. Ook heeft men, en dit is het beste gedeelte van dit Geschrift, 'er ingevoegd een zogenoemd *Tooneelontwerp*, dat ons schetswyze ontvouwt, hoe jonge lieden, die een losbandig leeven leiden, zich trapswyze ongelukkig maken, en van stap tot stap tot grooter euveldaaden overgaan, in de streelende hoop van zich gelukkig te maaken, terwyl zy zich den weg baanen, om onherstelbaar ongelukkig te worden; welke trapswyze voortgang hier niet oneigen afgemaald wordt.

HEDENDAAGSCHE VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Oordeelkundige Bybelverklaring. *Door* TH. CHR. LILIENTHAL. *Dr. Th. en Hoogleeraar op de Akademie te Koningsbergen. Met eenige Aanmerkingen vermeerderd. Elfde Deel. Te Amsterdam by* J. Loveringh 1771. *Behalve de Voorreden en den Bladwyzer* 444 *bladzyden in groot octavo.*

NAdien de Wonderwerken, in de Heilige Bybelbladen aengetekend, ten krachtigste strekken, ter stavinge van de Godlykheid der Leere, door Gods Afgezanten verkondigd, zo is 't niet vreemd dat de Ongeloovigen boven al hunne poogingen aenwenden, om dit bewys, waer 't hun mogelyk, krachtloos te maken; door ene menigte van zwarigheden, uitvluchten en bedenkingen daer tegen te berde te brengen. Dit heeft den Heer *Lilienthal*, overeenkomstig met de opgenomen taek, om de ondernemingen van de tegenstanderen der Godlyke Openbaringe in die Schriften vervat, zo in 't ene als 't andere opzicht, ernstig te keer te gaen, genoodzaekt, op dit gedeelte vry lang staen te blyven, om gene der veelvuldige tegenbedenkingen van 't Ongeloof, omtrent dit gewichtig Stuk, ongemerkt te laten voorbygaen. Hy maekte hier van reeds in het achtste Deel een aenvang, heeft dit onderwerp door de verdere Deelen achtervolgd, en voltrekt zynen arbeid deswegens nu eerst in dit elfde Deel; het welk eindelyk geschikt is ter overweginge van het geen 'er, tegen het Euangelische verhael, betreffende 's Heillands Opstanding, Hemelvaerd, de daer op volgende Uitdeeling der Wonderdadige Gaven, en de Wonderwerken der Apostelen, ingebragt word.

Dit gedeelte gaet dus over onderwerpen, die, behalve dat ze in alle tydsomstandigheden onze aendachtige nadenking vorderen, onze oplettendheid byzonder trekken in deze dagen; daer de Christenheid zich schikt ter bepaelder gedachtenisse, aen die gewichtige wonderdadige gebeurtenissen van 's Waerelds Verlosser en deszelfs Apostelen, ter versterkinge van ons Geloof in de Euangelische Schriften geboekt. En de Hoogleeraer *Lilienthal* behandelt deze Stukken, met geen minder naeuwkeurigheid, dan hy de voorigen gedaen heeft; alleszins too-

toonende hoe deze zo aenmerklyke geschiedenisſen den naeuwkeurigſten toets van een onpartydig onderzoek konnen doorſtaen; terwyl de tegenwerpingen van 't Ongeloof meer ſtoutheid in 't ontkennen, en losheid in 't twyfelen, dan gezetheid van denking, bondigheid van oordeel en liefde voor de waerheid, aen den dag leggen. —— Men zal dus, dit Deel doorbladerende, een aental van aenmerkingen ontmoeten, die wezenlyk konnen ſtrekken, om ons de kracht der waerheid, en de zwakheid van des Ongeloofs tegenſtand, te doen opmerken, ter bevestiginge van de Godlykheid der Euangeliſche Openbaringe; geſtaefd door de Opſtanding van Jeſus, verſterkt door deszelfs Hemelvaerd, en buiten redelyke tegenſpraek geſteld, door de daer op volgende verwachte Uitſtorting des Heiligen Geestes; die ten gevolge had, een aental van wonderwerken, door 's Heren Apostelen, ter ſtavinge hunner Godlyke zendinge, ter verkondiginge der Euangelieleere, als behelzende de Gode welbehaeglyke Leer van den waren Godsdienst.

Een oplettend Lezer zal, ten aenzien van ieder dezer aenmerklyke voorvallen, verſcheiden oplosſingen van ingebragte tegenbedenkingen vinden, die zyner nadere overweginge wel waerdig zyn. Boven al is ons, (om van één derzelver byzonder gewag te maken,) dus voorgekomen des Hoogleeraers beantwoording van die tegenwerping tegen de waerheid der opſtandinge van Jeſus Christus, met welke de Ongeloovigen gemeenlyk zeer hoog loopen; die ontleend word, uit de verſchyning van Jeſus, na zyne opſtanding, alleen aen zyne Vrienden, en niet openbaerlyk aen zyne Vyanden of andere onzydige lieden. De hier uit afgeleide bedenkingen gaet zyn Hoogeerwaerde onderſcheidenlyk tegen; en toont zeer duidelyk de onbezonnenheid van 't wraken der ooggetuigen, om dat ze Vrienden waren; en 't eiſchen van een getuigenis van Vyanden; onder voorwending, dat men dan meer zekerheid van de waerheid der geſchiedenisſe zou hebben; waer van hy de ongegrondheid ten bondigſte doet zien. Deze behandeling is te uitvoerig, om ze hier geheel te ontvouwen, en ene beknopte ſchets komt ons niet voldoende voor; waerom wy ons liever ſlegts bepalen, tot ene opgave van 't geen de Hoogleeraer bygebragt heeft, om de genoegzaemheid van het getuigenis der Vrienden van Jeſus te bewyzen; ten welken einde hy zich voorſtelt aen te toonen, dat de Vrienden van Christus zo wel *onzydige* als *oprechte getuigen* waren, en dat *zy ook meer, dan anderen, bekwaam waren*, om getuigen te zyn; waer omtrent hy zich indezervoege uitdrukt.

„ Wa-

„ Wanneer de oprechtheid van eenen getuige anders te bewyzen is; dan is 'er niet aan gelegen, of hy vriend dan vyand zy. Maar, wanneer by even dezelfde zo niet meerdere oprechtheid, de vriend meerder gelegenheid gehadt heeft van de zaak verzekerd te worden; dan verdient zyn getuigenis met recht den voorrang, en kan niet in verdenking komen, om dat hy een vriend is. De beweegredenen van vriendschap zyn wel by sommigen zo sterk, dat zy geene zwaarigheid maaken valsche berichten uit te strooijen, die zy meenen aan derzelver vrienden voordeelig te konnen zyn. Maar zyn 'er niet ook onzydige vrienden, die op de waarheid te veel prys stellen, *dan* dat zy dezelve, ten gevalle van iemand, krenken zouden? Maar zo, het geen zy van hunnen vriend berichten, de waarheid is; dan zal het hun zekerlyk tot blydschap strekken, getuigen te zyn van het geen voor denzelven vorderlyk zyn kan: doch dit is nog geene reden om hun getuigenis even daarom voor onbestaanbaar te keuren. Aldus was het met de Apostelen gelegen. Zy waren vrienden van Christus geweest, ook was de geneigdheid voor hem, door zynen dood, niet ten eenenmaale uitgewischt. Intusschen waren zy wankelbaare vrienden, die inderdaad hunnen vriend verlaaten hadden. Hunne hoope scheen mislukt te zyn. Van eenen dooden konden zy zich geen voordeelen meer belooven. Wat toch zou hen hebben konnen aanspooren, tegen hunne eigen overtuiging aan, hem voor levendig op te geeven, en zich daar by aan zo veele verdrietlykheden bloot te stellen? Immers gaat de vriendschap niet zo verre, zich zelve op te offeren ten gevalle van een vriend; te meer, wanneer men zich in de verwachtinge, die men van hem hadt, te leur gesteld vindt. Des hebben de Apostelen, by de betuigingen van Christus Opstandinge, geheel onzydig gehandeld. Het was niet de vriendschap tot Jesus, die hen beweegde, van zyn leeven getuignis te geeven; maar de overtuiging van deeze zaak, geheel onzydig onderzocht, maakte, dat zy vrienden van Jesus bleeven, en gewilliglyk het besluit namen, om zyne eere op alle mogelyke wyze te verbreiden. En wat bewys kan klaarer zyn, dat zy by hun getuigenis niets verzonnen hebben, dan dit, dat zy zelve zeggen, de verreezen Heiland is van niemand anders, dan van zyne vrienden, gezien? Indien zy slegts het oogmerk hadden gehadt, hunnen Held te verheffen; dan zou het immers gemaklyk geweest zyn, dan deezen, dan geenen, te noemen, aan wien hy mede zou verscheenen zyn, by welken men zo ligt geen onderzoek zou hebben konnen doen. Ten minsten zou dit in laatere tyden, na de verwoesting van den Joodschen

Burgerstaat, en in uitheemsche landen, zeer mogelyk zyn geweest om te verzinnen. Maar neen; zy blyven op het naauwkeurigste by de waarheid, alleenlyk zulke getuigen bybrengende, die Christus inderdaad gezien hadden, en die te zamen zyne vrienden waren; schoon zy, zonder twyfel, mede zullen voorzien hebben de tegenwerping, die men uit deeze omstandigheid opmaaken kon.

„ [Wyders] was het, om een geloofwaardig getuige der verryzenisse van Christus te zyn, niet genoeg hem levendig gezien te hebben; maar het was mede noodig, hem te erkennen voor dien, welken de Jooden gedood hadden. En hier toe waren de vrienden bekwaamer, dan anderen, die niet zo veel en getrouwelyk met hem verkeerd hadden. Nu waren inzonderheid de Apostelen sederd ruim drie Jaaren de geduurige Volgelingen van Christus geweest, zo dat zyne byzondere manieren en gewoone wyzen om deeze en geene daad te verrichten, by voorbeeld, het brood te breeken (*), zyne tafelgesprekken, formulieren van gebeden en dergelyke omstandigheden en wyzen van doen, aan hem eigen, aan hun het beste bekend waren. Deeze konden hen derhalve tot zyne herkenninge behulpzaam zyn, het geen men by vreemden niet verwachten kon. Het onderwys, van Christus zo lange genooten, hadt hen ook al reeds beter, dan anderen, toebereid. Hy hadt aan hun de voorzeggingen, die op hem zagen, te meermaalen voorgehouden en verklaard. En schoon zy, wegens een aanstaande aardsch Koningryk, nog veele vooroordeelen koesterden; evenwel waren zy eerder in staat die te laaten vaaren, dan andere, aan welke deswege nog niet zo veele vertoogen gedaan waren. Het kwam 'er alleen op aan, dat zy dit alles ryplyk overwoogen, en de zaak met eene bedaarde oplettenheid overdachten. En hier toe waren hunne omstandigheden in dien tyd zeer bekwaam; terwyl zy zich van het gedruis der groote waereld verwyderen moesten, en in hunne byeenkomsten hunne begrippen verbeterden; terwyl de een aan den ander zyne gedachten ontdekte. Andere, die daar in zo veel belang niet stelden, namen tot zulk eene overdenking geen tyd; gevolglyk waren dezelve ook, tot een uit te brengen getuigenis van Christus verryzenisse naar de Schrift, niet zo bekwaam. Heeft nu Jesus by deeze zyne vrienden alleen zodanige bekwaamheid gevonden, die gepaard ging met oprechtheid en met een redelyk gezind harte, om van deeze gewigtige zaak getuigenis te draagen, waar aan het anderen,

of

(*) *Luc.* XXIV. 35.

of in 't geheel of ten deele, ten aanzien van de eene of andere noodwendige omſtandigheid, ontbrak; dan is 'er geene reden van verwondering, dat hy zich enkel en alleen aan deeze zyne vrienden geopenbaard heeft. Zy worden derhalven genoemd, *getuigen, die van God te vooren verkooren waren* (*); zulke, die God, naar zyne onbedrieglyke kennis en wyze voorzienigheid, als de bekwaamſten tot dit werk bepaald en uitverkooren hadt; zulke, van welke hy wist, dat zy de zaak, aan de eene zyde, niet zonder een naauwkeurig onderzoek geloofden; maar, aan de andere zyde, daar van eens overtuigd zynde, eene onverwrikte ſtandvastigheid in derzelver belydenisſe betoonen zouden. Wy leezen niet eens, dat Christus aan alle zyne vrienden zou verſcheenen zyn; ten minſten niet met dat oogmerk, dat zy getuigen zyner Opſtandinge zyn zouden. Veelligt heeft hy die geenen uitgeſlooten, die, hoewel by eene waare gebeurtenisſe, of al te ligtgeloovig zyn, en meer uit eene blinde drift, dan op gewigtige gronden, daar aan hunne toeſtemming geeven; of die, by een opkomend gevaar, zwak genoeg zyn zouden, om hun woord in te trekken. Wy vinden geene aantekening eener verſchyninge, die aan zyne Moeder *Maria* in 't byzonder zou geſchied zyn, ſchoon zy by zyne Hemelvaart tegenwoordig kan zyn geweest. Want, behalve dat zy niet geſchikt was, om daar van getuigenis te geeven; zo behoefde zy ook niet eens zulk een naauwkeurig onderzoek uit te ſtaan, 't welk tot een bewys der geloofwaardigheid van de andere getuigen noodig was; terwyl zy, naar het ſchynt, zonder te zien, geloofd, en ook even daarom niet met de andere vrouwen het graf van Christus bezocht heeft. Indien Jeſus zich, buiten en behalve de beproefde getuigen ook aan anderen vertoond hadt; dan zou het niet zo klaarblyklyk geweest zyn, dat zy, onder alle anderen, de bekwaamſten geweest waren. En is derzelver geloofwaardigheid genoegzaam; zo was het ook niet noodig, zich nog aan meer anderen te vertoonen. Na dat de getuigen, by God bepaald, alle bedenklyke verzekering verkreegen hadden, en daar na hun getuigenis met wonderwerken ſtaafden; zo was dit immers tot overtuiginge van alle anderen genoegzaam. Dat hun geringe ſtand hunne geloofwaardigheid niet vermindert, is reeds in het voorgaande beweezen (†); en de eisch van EDELMAN (‡) is zeer onbillyk, dat Christus aan onzydige lieden onder de

(*) „ *Hand.* X. 41. (†) In 't agtſte Deel Cap. XVII. §. 23.
(‡) *Geloofsbelydenis*. Pag. 196".

de aanzienlykſten zou hebben moeten verſchynen; even als of deeze alleen kennis hadden, of nooit aanprikkelingen hebben konden, om eene onwaarheid te verbreiden, en voor dezelve, door hun gezag, by anderen ingang te verwerven".

Redevoeringen van den vermaarden Heer JOHN LELAND, *in zyn Leven Doctor in de Godgeleerdheid en Predikant te Dublin. Uit het Engelsch vertaald door* M. V. M. *Tweede Deel. Te Rott. by* A. Bothall 1771. *In groot octavo* 451 *bladz.*

DE onderwerpen, in dit tweede Deel verhandeld, zyn niet minder gewichtig, dan die, welken de Eerwaerde *Leland* in 't eerſte ontvouwd heeft. Stelde hy ons in het zelve voor de bewyzen die ons verzekeren van Gods beſtaen, en deelde hy ons gegronde kundigheden mede van Gods voortreflyke Eigenſchappen; om ons op te leiden ter verheerlykinge van den Allerhoogſten, en als geliefde Kinderen van God onzen Hemelſchen Vader, in enen deugdzamen wandel, na te volgen; hy verleent ons in dit Deel insgelyks ene leerzame en opwekkelyke onderrichting, aengaende de Leer der Voorzienigheid, die op ene byzondere wyze geſchikt is, om een algemenen invloed op ons gedrag te hebben. Zyn Eerwaerde bevlytigt zich, om de bewyzen voor de Godlyke Voorzienigheid te ontvouwen, en duidelyk te toonen, dat de Waereld door dezelve onderhouden word. Op dit algemene laet hy voorts enige Leerredenen volgen, over Gods Beſtier der Waereld, ten aenzien van de Onbezielde Schepping, het gewaerwordlyke redelooze Vee, en de redelyke Schepſelen. Verder vestigt hy, met opzicht tot de laetstgenoemden, onze aendacht, wel byzonder op Gods Voorzienig Bewind, omtrent de goede en kwade Engelen, en het Menschdom; betreffende het welke hy wyders bepaeldlyk nagaet, wat men van Gods Voorzienig Bewind over het zelve hebbe te denken, zo met betrekking tot wyduitgeſtrekte Maetſchappyen, als tot byzondere Perſoonen; en hoe 't zelve gae, over onze harten, gedachten, bedryven en alle voorvallen, die ons ontmoeten. Daer benevens leidt hy ons, ter aendachtige beſchouwinge van de Wysheid, de Goedheid en Rechtvaerdigheid der Godlyke Voorzienigheid; met beantwoording der zwarigheden, die 't Menschlyk Vernuft over Gods handelingen dikwerf belemmeren: welker duisterheid na dit leven eerst volkomen opgehelderd ſtaet te worden; waerom onze Leeraer ten laetſten de gedachten wend, tot het toekomend Oordeel, en den Staet

van

van eindelyke Vergelding, wanneer de Bestieringen der Voorzienigheid jegens het Menschdom hare voltooijing zullen erlangen. Aen deze Leerredenen, die ene reeks van oordeelkundige aenmerkingen over de Godlyke Voorzienigheid, met een aental van vertroostende en aenmoedigende leeringen behelzen, zyn eindelyk nog gehecht vyf Leerredenen over den algemenen Zondvloed, en twee over de algemene Verbranding; als boven al aenmerkelyke gebeurtenissen, die, in de overweging der Godlyke Voorzienigheid, aller ernstige beschouwing by uitstek vereischen; en welken de Eerwaerde *Leland* zo onderscheidenlyk ontvouwt, als gemoedlyk ter betrachtinge aendringt. —— Men ontmoet in dit Deel, even als in 't voorgaende, alomme een Leeraer, die, meester zynde van de onderwerpen welken hy behandelt, zich altoos, naer den aert der zake, met de vereischte klaerheid weet uit te drukken; en 't 'er meer op toelegt, om overtuigend dan spitsvindig te prediken; bedoelende in alles zyne Toehoorders zodanige kundigheden in te boezemen, die zy, zo ze behoorlyk oplettend zyn, gereedlyk konnen nagaen, en geschikt vinden, om een algemenen invloed te hebben, op hunnen Godsdienstigen wandel. — In het doorbladeren van dit Stuk is ons, onder anderen, voorgekomen, des Leeraers ontvouwing van het geen God gedaen heeft: „ om de Menschen te onderregten en te geleiden in de Kennisse en Betragtinge van hunnen Pligt, om een Bezef van Godsdienst en Deugd in de Weereld te bewaren, en om Ondeugd en Goddeloosheid den moed te benemen en te beteugelen ". Dit gedeelte heeft ons dermate behaegd, dat wy sterk neigden, om het geheel over te nemen; dan, vermids deszelfs uitgebreidheid, zullen wy ons tot den hoofdzaeklyken inhoud en enige voorname trekken bepalen. Dus vangt zyn Eerwaerde aen.

„ Het blykt uit de berichten, die ons in de Heilige Schriften voorkomen, dat de eerste Ouders van het menschelyke Geslacht niet in eenen hulpeloozen en kinderlyken, maar in eenen volwassen staat, in de Weereld gebragt, en in eene gelukkige streek, en in voordeelige Omstandigheden, ter bewaringe hunner Zuiverheid en Onschuld, geplaatst werden; dat God hen, om hun Gebrek aan Opmerkinge en Ondervindinge te vervullen, met eene naauwe Gemeenschap met Hem begunstigde, en hun buitengewone Onderrigtingen van zynen Wil en hunnen Pligt verleende: dat het Hem, toen zy het byzondere bevel, hun ter beproevinge hunner Gehoorzaamheid gegeven, schonden, en de Zonde in de Weereld kwam, behaagde eenige veranderingen in hunne Omstandigheden te maken,

ken, gefchikt naar hunnen gevallen ftaat, en gepast om hen te rug te roepen, te oeffenen en te tuchtigen; en dat Hy, gelyk Hy hun ontzachgelyke Aanduidingen van zyn regtvaardig Misnoegen tegens de Zonden verleende, dus ook zyne Gereedheid toonde, om hen, op hunne bekeering, weder in Gunfte aan te nemen, en hun bemoedigende Verwittingen van zyne genaderyke Inzigten, ter herftellinge van hun uit hunnen gevallen ftaat, fchonk".

Hier op brengt de Leeraer ons verder onder het oog, hoe Gods handelingen, wel byzonder, ten aenzien van *Kain* en *Abel*, met opzicht tot *Enocb*, en het verwekken van Predikers der Gerechtigheid, in dat eerfte tydftip der Waereld, duidelyk ftrekten, om een bezef van Gods Beftaen, de Voorzienigheid, mitsgaders de Aengelegenheid van godsdienftige en zedelyke Verplichtingen in de Gemoederen der menfchen te bewaren. Voorts wendt hy ons gezigt op den vernielenden algemenen Zondvloed, als een ontzachlyk bewys van Gods rechtvaerdige Voorzienigheid, en van zyn afgryzen van Ondeugd en Godloosheid: waer mede gepaerd ging, een voortreflyk blyk van zyn onderfcheidend toezigt over Godsvrucht en Deugd, in de bewaring van *Noacb* en zyn Huisgezin, gefchikt om een nieuw Geflacht van Menfchen voort te brengen. Wyders merkt hy aen hoe *Noacb*, door overlevering, kundig van 't geen voor den Zondvloed gefchied, en zedert de Schepping geopenbaerd was, met nieuwe aenkondigingen van Gods Wil begiftigd, op nieuw den Godsdienst kon voortplanten onder 't Menschdom; dat, door ene reeks van omftandigheden, in dien tyd opgewekt kon worden, om 'er te meerder acht op te geven. Deze bedeeling was uit eigen aert zo krachtig, ter bevorderinge van dit groote oogmerk, dat zyn Eerwaerde niet fchroomt, aldus te vervolgen.

„ In dezen ftaat van Zaken kan men niet ontkennen, dat van Gods wegen in zyne Bedeelingen jegens het Menschdom genoeg gedaan was, om de Kennis en Betrachting van Godsdienst en Deugd in de Weereld te bewaren. En indien Hy niet meer in een buitengewonen Weg voor het Menschdom gedaan had, maar hen daar na geheel en al aan het Licht der Nature en Reden, alleenlyk met de overleveringe dezer hulpmiddelen gefterkt, had overgelaten, zou niemand redelyker wyze iets hebben kunnen klagen. 't Is waarfchynlyk dat de Hoofden der Huisgezinnen, wanneer het Menschdom zich, eenigen tyd na den Vloed, over het Oppervlak der Aarde begon te verfpreiden, de eigenlyke beginfelen van Aartsvaderlyken Godsdienst, die zy by overleveringe ontvangen hadden,

en

en welke zo zeer overeenkomstig waren met de Reden, met zich voerden, naar de verscheiden plaatsen, werwaards zy verstrooiden; en wy hebben reden om te denken, dat daar van eenen langen tyd aanmerkelyke Overblyfselen bewaard zyn onder de Volken. Dit mogen wy opmaken uit de beste berichten, die ons van de oude *Perfen* en *Arabieren*, en andere Volken van het Oosten, gegeven zyn. En het zelfde zou waarschynlyk insgelyks wegens veelvuldige andere Volken blyken, indien wy in de oude Geschiedenissen van het Menschdom beter bedreven waren. Zelfs onder de *Grieken* zyn 'er verscheidene oude Overleveringen geweest, betrekkelyk tot Gods Voorzienigheid, de Onsterflykheid der Ziele en andere Dingen, waarschynlyk van de eerste Eeuwen ontleend, gelyk uit de Getuigenis van sommigen van hunne eigene beroemdste Schryveren blykt".

Ter verspreidinge dezer kundigheden diende inzonderheid, zo de Eerwaerde *Leland* ons voorts doet opmerken, Gods nadere Openbaring aen *Abraham*, die, in *Chaldea*, *Egypte* en *Canaän* verkeerde. Hier trekt wyders een *Melchizedek*, die den Aertsvaderlyken Godsdienst aenkleefde, onze oplettendheid; en zo ook het byzonder oordeel van God, over de Godloosheid van *Sodom* en *Gomorra*. Daer benevens zien we groote Volken uit *Abraham*, door *Hagar* en *Keturah*, voortspruiten; onder welken die denkbeelden waerschynlyk nog al enigen tyd stand hielden, en waer van veelligt *Job* ten byzonderen voorbeelde strekt. Maer boven al worden we opgeleid, ter beschouwinge van 't bewaren van den Godsdienst, in 't nageslacht van *Isaäc*, byzonder in het huis van Vader *Jacob*, na deszelfs komst in *Egypte*.

„ De Bevordering van *Jozef* in *Egypte*, gelyk onze Leeraar zich uitdrukt, en de Vestiging van *Jakob* en zyn Huisgezin aldaar, 't welk spoedig aanmerkelyk gezegend werd, en tot een Volk aanwies, en onder welk, schoon verscheiden van hun verbasterden, de ware oude Godsdienst echter voor het grootste Gedeelte in wezen bleef, moest eene goede Uitwerking op de *Egyptenaaren* gehad hebben, om hen van hunne toenemende Verdorvenheid en Afgoderye te rug te trekken; en wanneer dit alles vruchteloos afliep, strekte het uitleiden der Kinderen van *Israël* uit *Egypte*, met zulke verbazende teekenen van Goddelyk Vermogen, en de vreeselyke Plagen en Oordeelen, den *Egyptenaren* en hunne Goden aangedaan, 't geen ter zigtbare Zegenpraal over de Afgodery, in haren voornaamsten Zetel, was; strekten, zeg ik, deze dingen grootelyks, overal waar dezelven bekend werden, (en geen Land-

ftreek fchynt daar van toen beter kundig geweest te zyn dan *Egypte*,) om het Menschdom te ontwaken, en te rug te roepen van de toen ter tyd overhandnemende Ondeugd en Afgoderye, tot de ware Vrees, Aanbidding en Gehoorzaamheid van God".

En gelyk dit doorftraelt in *Israëls* uittocht uit *Egypte*, zo is 't ook zichtbaer, volgens 't geen zyn Eerwaerde aenmerkt, in de verdere wegen der Godlyke Voorzienigheid, met dat Volk, als een byzonderen Burgerftaet, in *Canaän* te vestigen; de Godlooze *Canaäniten* te ftraffen; en *Israël*, naer gerade hunner aenklevinge aen, of afwykinge van zyne Wetten, zynen Zegen of Vloek te doen ondervinden: welk alles diende, om niet flechts *Israël*, maer ook andere Volkeren Gods Voorzienigheid te doen bezeffen, en tot het betrachten der Gerechtigheid op te wekken. En overeenkomftig hier mede was 't dat God hen, toen zy echter zelven tot Afgodery vervielen, eenftemmig met zyne bedreiging, indiervoege ftrafte; dat ze, in 't verloop van tyd, in aenmerkelyke Getalen verfpreid werden, door 't geheele *Oosten*, en in verfcheiden deelen van het wyduitgeftrekte *Roomfche Ryk*: dat zeer veel toebragt, om de kennis van den waren Godsdienst verder uit te breiden, en den weg te banen voor de Christelyke Bedeeling, waer toe het ganfche Stelfel der Joodfche Huishoudinge gefchikt was; over welke Bedeeling onze Leeraer zich indezervoege laet hooren.

„ Zy was het wonderbaarlykfte Ontwerp der Goddelyke Voorzienigheid, ter herftellinge van het Menschdom, uit de verbazende Verdorvenheid, waar in het gevallen was, tot de Kennis, Gehoorzaamheid en zuivere Aanbidding der Godheid, en tot de Liefde en de Betrachting van Heiligheid en Deugd. God zondt, in zyne groote Liefde tot het Menschdom, zynen eigen Zoon in de Weereld; een' Perfoon van onvergelykelyke Waardigheid, en Voortreflykheid, om eene klaarer en volkomener Ontdekking van zynen Goddelyken Wil en Raadflagen ter onzer Behoudenisfe te maken, en ons een volmaakter Samenftel van zuivere Zedekunde, dan 'er immer te voren den Menfchen was bekend gemaakt, mede te deelen; om een helder fchynend Voorbeeld van algemeene Goedwilligheid en Zuiverheid ter onzer Navolginge uit te leveren; om voor onze Zonden door zyn Lyden en Sterven Verzoening te doen, en om ons de volkomenfte Verzekeringen van eene zalige Onfterflykheid, en een zigtbaar Onderpand daar van, door zyne eigen Verryzenis van den Dood, te verleenen. Deze ganfche Bedeeling levert de luisterrykfte Vertooningen van Gods wonderbare Genade en Goedertierenheid jegens der Menfchen kinde-

deren, en tevens van zyne volmaakte Heiligheid en zuiverheid uit, en is zeer uitnemend geschikt, ter bevorderinge van wezenlyke Godsvrucht, en ter betrachtinge van ware Gerechtigheid. Wy hebben daar door de wonderbaarlykste Onderregtingen, de krachtigste Beweegredenen, de uitnemendste Hulpmiddelen en Bemoedigingen tot een heilig Leven. Dezelve werd aan de Weereld bekend gemaakt, op eenen Tyd, toen zy dezelve allermeest behoefde, en wanneer Afgodery en verdorvenheid van allerlei soort' ten hoogsten top gerezen waren; en in omstandigheden, die het bekwaamste schenen, om haar algemeen te verspreiden en voort te planten: want zy kwam eerst te voorschyn in het *Romeinsche* Ryk, dat een groot gedeelte van de toen bekende Weereld onder zyne Heerschappy had; en zy werd ingevoerd op eene wyze, die zeer geschikt was, om de Aandacht en Verwondering der Menschen tot zich te trekken, vermits zy verzeld ging met de luisterrykste Bewyzen en Blyken van eene Goddelyke Magt, Tegenwoordigheid en Heerlykheid. Deze Godsdienst heeft zich zeer wyd verspreid, en indien de Kristenen zo zorgvuldig geweest waren, om denzelven in zyne Zuiverheid te bewaren, en door hunne Onderwyzingen en Voorbeeld aan te pryzen, als zy door de sterkste Verpligtingen gehouden waren te doen, zou dezelve, naar alle waarschynlykheid, voor dezen tegenwoordigen tyd door de geheele Aarde verspreid zyn. En al het Goede, dat te vinden is, in den Godsdienst van *Mahomet*, die door het overheerschend Vermogen der Goddelyke Voorzienigheid is gerigt, om sommige Volken van grove Heidensche Afgodery te bevryden, is van de *Joodsche* en *Kristelyke* Openbaringen ontleend".

„ Dus blykt het, zegt onze Leeraer ten besluite, dat God in den loop zyner Voorzienigheid aanmerkelyk veel gedaan heeft, om de Kennis en Betrachting van den waren Godsdienst en de zuivere Deugd onder de menschen te bewaren en te bevorderen, en om ze daar toe, toen zy ten grooten deele verloren waren, te herstellen: en dit behoort onze Harten met een dankbaar Bezef van zyne eindelooze Goedheid, zo wel als van zyne Reinheid, en van zyne Belangneming in het Geluk der Menschen te vervullen. Op hoe veelerleie wyzen heeft Hy met de verkeerdheid der Menschen gekampt! De Heilige Schriften geven ons hier van eene fraaije en aandoenlyke beschouwing; dewyl wy daar in het beste bericht vinden van Gods Bedeelingen jegens der Menschen Kinderen. En van welke buitengewone Middelen het Gode zal behagen verder gebruik te maken, om den waren Godsdienst in de Weereld

te

te verspreiden en vast te stellen, kunnen wy niet zeggen, maar dat wy iets van dezen aart te wachten hebben, wordt ons door verscheide Plaatsen der Heilige Schrift, welke op eene toekomende en meer algemeene Bekeering der *Joden* tot het Kristelyke Geloof, en het ingaan van de Volheid der Heidenen, schynen te doelen. En wanneer dit ook mogt voorvallen, zal het zekerlyk een verrukkend Tooneel, 't welk ons met eene aangename verbazing vervullen, en merkelyk ter Eere der Goddelyke Voorzienigheid strekken zal, voor ons openen. Laten wy intusschen God danken voor de Voordeelen, welke wy ter Vorderinge in het Godsdienstige en Zedelyke genieten; laten wy zorg dragen om van dezelven een behoorlyk gebruik te maken, en het Einde waar toe zy ons zyn geschonken, te beantwoorden, door alle Goddeloosheid en weereldsche Begeerlykheden te verzaken, en matig, regtvaardig en Godzalig te leven in deze tegenwoordige Weereld".

De ydelheit der Werelt, vertoont in twee Redenvoeringen, over I *Johannes* II. 17 a. *Uitgesproken te Cleve, op den* 28 *December en* I *January, door* ABDIAS VELINGIUS W. F. *A. L. M. Phil. Doct. en Leeraar te Bergen op Zoom. Tweede Druk. Te Utrecht by* J. C. ten Bosch 1772. *In groot octavo* 91 *bladz.*

HEt voorstel van Apostel Johannes, *de werelt gaet voorby ende hare begeerlickheyt*, geeft den Eerwaerden *Velingius* een ruim veld ter bespiegelinge van 's Menschen verplichting, om zyn hart nimmer zo te hechten aen de dingen van dit leeven, dat de liefde tot God en zynen dienst daer door verflaeuwe; waer toe eene levendige overtuiging, en een indrukbaer bezef, van de ydelheid der Waereld, en harer begeerlykheden, van zeer veel dienst is. Zyn Eerwaerde ontvouwt die denkbeelden in 't breede, en dringt ze ernstig ter betragtinge aen; zo dat de inhoud dezer Leerredenen geschikt zy, om stichting te konnen geven. Doch wy hebben den Leezer voorts, uit 's Mans naem, te berigten, dat deze twede uitgave buiten zyn weten, en, nu hy 't weet, zeer tegen zyn genoegen is, als mede dat men de tael-, spel- en diergelyke fouten niet op zyne rekening behoort te stellen.

Ver-

Verhandelingen uitgegeven door het Zeeuwsche Genootschap der Wetenschappen te Vlissingen. Tweede Deel.

(Tweede Berigt (*).)

HEt maakzel en gebruik van een Verwydend Kaarsje, ter behandeling van verscheiden ziekten van de Blaas, en den Pisweg. Door DAVID VAN GESSCHER.

Dikwils bevindt men, dat men, by mansperfoonen, die bezwaarlyke Pisloozing, of wel een geheele opstopping hebben, met de gewoone Kaarsjes in de Pis-buis te brengen, niet tot in de blaaze kan doordringen, om dat zich eenige vernaauwing of beletzels in deeze buis opdoen. Dit heeft den Heer van GESSCHER bewogen een ander soort van kaarsjes uit te denken, welken in de pisbuis gebragt zynde zo verre men konde doordringen, en hier gelaaten, de buis langzamerhand moeten verwyden, waar door dan in 't gevolg een kaarsje wat verder kan ingebragt worden, en nog meer beletzels zynde wederom ingelaaten worden, om dus van tyd tot tyd de pisbuis meer te openen en tot in de blaaze door te dringen. De kaarsjes welken hy hier toe bekwaam en als de beste gevonden heeft, maakt hy van strooken maagden-perkament, van verschillende breedte, waar door de kaarsjes van verschillende dikte worden. Den rand van het perkament bevogtigt hy met denzelven tusschen de lippen te laaten doorgaan; en rolt dan dezelve op, gelyk men de gewoone of ettermaakende kaarsjes maakt, zo vast en gelyk als mogelyk is; dan bewindt hyze, om de ontwikkeling te beletten, met het buitenste vlies des blinden darms van een os, of koe, welke afgescheiden en naderhand bereid zynde, by de blad-goudslaagers onder den naam van *Liezen* bekend is; en dit wel aangelegd zynde, moeten de beide einden gestipt worden in een waschagtige stoffe, hoedanige men gewoonlyk tot het indompelen van de poppen der Breuk-banden gebruikt. „ Alle de deelen", zegt de Schryver, „ van een sponsachtigen aart zynde, vermeerdert hunne dikte, alsze van de vochten des *pis-wegs* doordrongen worden, een weinig meer dan een derde. Hunne vastheid, die niet veel minder, dan die van balyn is, kan een vry grooten tegenstand te boven komen, en gaat niet

(*) Men vindt het Eerste, *H. Vaderl. Letter-Oefen. I. Deel, bladz.* 113, enz.

niet verloren, dan een geruimen tyd na de inbrenging: meester daar-en-boven zynde om derzelver dikte naar eisch der omstandigheden in te richten, zonder dat hier door hunne werking belemmerd wordt, is 'er naauwlyks eenigerhande vernaauwing van de *pis-buis*, in welke men dezelve niet, met een byna zeker gevolg kan aanwenden". De Schryver toont vervolgens door drie aanmerklyke voorvallen, van hoe veel nut deeze zyne kaarsjes geweest zyn, waar alle anderen niets vermogten. De Heer van GESSCHER zegt in een Nabericht, achter deeze Verhandelingen gevoegd, dat hy, na het afzenden van dit geschrift, hadt gezien, dat SOLVIGER van perkamenten kaarsjes spreekt, doch van de zynen verschillende en gebreklyk.

Beschryving van een Werktuig ter behandeling der Navel-Breuken. Door DAVID VAN GESSCHER.

Dit Werktuig bestaat uit twee koperen plaaten van verschillende grootte, door een krulveer van het zelfde metaal tusschen beiden vereenigd, op de kleinste van welken een pop van kurk vastgemaakt wordt; een gordel en een riem, om dit drukkend en medegeevend deel onbeweeglyk op zyne plaats te houden. Wy raaden onze Vaderlandsche Heelmeesters dit Stukje geheel te leezen; om dat wy 'er geene verkorting van kunnen geeven welke verstaanbaar genoeg is, en men 'er de Afbeeldingen by moet zien.

Verhandeling over een zeldzaam Gebrek van een Dyebeen. Door NIC. GEORG. OOSTERDYK *Joansz.*

Een jonge Dogter van 22 jaaren klaagde over een gezwel aan de regter Dye, welke van de knie tot kort aan de liesch tweemaal dikker was dan behoorde, de zwelling was zeer gelyk en effen, hier en daar evenwel waren vorens, en de Dye was byna zo hard als hout, doch van een tamelyk gezonde kleur. De pyn in dit zieke deel was niet aanhoudend, doch werdt wat sterker en min zeldzaam dan te voren; de beweeging genoegzaam geheel onmogelyk, doch pas sedert eenige weinige dagen. Ruim een jaar geleden was de gemelde regter Dye gestooten door een turfton, zo egter, dat hier door weinig pyn was ontstaan, en de beweeging vry gebleeven; waar door zy dit ongemak eenigen tyd hadt verzuimd, schoon de pyn door drukking toenam, en de zwelling, doch langzaamerhand, grooter werdt. Eindelyk vertoonden zich op de zwelling opgespanne aderen, waar van eene openberstende, een vry sterke bloeding veroorzaakte, welke egter gelukkig gestelpt werdt, en 'er kwam op de plaat-

se

ſa van de barſting een' zweer, welke ook ſomtyds veel bloed uitgaf. Alle aangewende, zo uitwendige als inwendige middelen waren vrugteloos, en de Lyderes, zeer uitgemergeld, ſtorf. By het onderzoek na den dood, hoewel niet door den Hoogleeraar OOSTERDYK zelven gedaan, bevondt men het vetvlies zeer dik, hier en daar van een' harde, en als vereelde zelfſtandigheid; omtrent het midden van de voorſte en onderſte zyde van de Dye, was dit vereelde vlies wel drie dwersſe vingeren dik. Op de dikſte plaatſe was een zeer wyde holligheid tot op het Dybeen, 't welk ontbloot was en gebroken. Het been van zyne ſpieren ontdaan hebbende, zag men aan het hoofd, den hals, en het overige tot een weinig onder het midden, niets tegennatuurlyks, dan alleen een been-uitwas (*) van een zonderlinge gedaante. Op den afſtand van omtrent 5 diverſe vingeren, van de knokkels was het been gebroken en hadt bederf. Van deeze breuk tot aan de knokkels (†) was het been ontbloot van het beenvlies en hadt ook bederf, en by de knokkels was een tweede breuk. De geſteldheid van het been kan in de bygevoegde plaat gezien worden.

Verhandeling over de Prophetiſche Historie. Door JOSUA VAN IPEREN.

De eigene aart der Oosterſche Talen, zegt de Eerw. van IPEREN, en de denkwyze der Oosterlingen, eischt telkens Toeſpelingen op Plegtigheden of Gebeurtenisſen: dan men moetze niet altyd willen vinden in het gene zy beſchryven, ook niet in de beſchryvingen, maar eerder in de beſchreeve dingen. PAULUS zoekt niet in de beſchryving van den Tabernakel, door Mozes, maar wel in de Afbeeldingen welken hier naar werden ingerigt, de Evangeliſche ſchaduwen en voorbeelden. Een ander ſoort van *Prophetiſche Toeſpeelingen* zyn de Voorſpellingen van aanſtaande gebeurtenisſen, voor zo verre de gebeurtenisſen zelve (en niet zo zeer de voorſpellingen, welken letterlyk, in die Gebeurtenisſen vervuld werden) wederom Prophetiſche Tafereelen en vertooningen moeten opleveren van verder uitgeſtelde lotgevallen. „ By voorbeeld, wanneer de Heere CHRISTUS de verdelging van het Joodsch Gemeenebest door de Romeinen voorzegt (§), en 'er onmiddelyk zyne heerlyke toekomſte en de voleindiging der waereld op volgen laat, zou het heel wel kunnen zyn, dat het eerſte lid dier Prophetie in de vervullinge moest worden opgevat, als eene Prophetiſche Toeſpe-

(*) *Exostoſis.* (†) *Condyli.* (§) *Matth.* XXIV: 3—28.

fpelinge op het laatfte der dagen; en het vervolg als eene letterlyke en onmiddelyke Voorzegginge. Edog ik ben nog zoo verre niet, om daar omtrend iets plat uit te beflisfen. Alleenlyk merke ik hier aan, dat zulke Toefpelingen der Vervullingen (wanneer de voorfpelde gebeurtenisfen wederom Prophetifche Schilderyen worden) in meer dan een opzigt met de Prophetifche Gezigten overeenftemmen, en dus ook de Befchryvingen derzelve met de Befchryvingen van die Gezigten". Voorts ftelt de Eerw. Schryver, dat de Gezigten de Zienders fterker aangedaan en kragtiger indruk zullen gegeeven hebben, dan hunne befchryvingen ons kunnen doen: waarom hy oordeelt dat het van nut zou zyn, de Gezigten zelven in prent te brengen om ze met onze zintuigen te befchouwen. En als het in de Voorfpellingen voornamelyk de gebeurtenisfen zyn, welke laatere lotgevallen voorbeduiden, moeten zulke Gefchiedverhaalen uitvoerig en oordeelkundig ingerigt, en met de oorfpronglyke Voorfpellingen naauwkeurig vergeleeken worden, om 'er deeze ongedwongene vervullinge in te vinden. Wyders laat de Eerw. van IPEREN zich breed uit over de *Prophetifche Historien*, waar in de Gebeurtenisfen zelve als Tafereelen moeten aangemerkt worden; verklaart dit door voorbeelden; toont, dat de Godlyke Wysheid, Almagt, Goedheid en Waarheid hier door wordt verheerlykt; wat hier omtrent is waar te neemen; zodanige Prophetifche Historie wel opgemaakt zynde, men zich aan geene woorden heeft te binden; geeft hier van een ftaaltje door de bedreigingen tegen Moab door *Jefaias* en *Ezechiel*, waar over hy uitvoerig is: ja hy oordeelt dat het ook van nut zou wezen zodanige Historien in prent te brengen, of 'er op een kaart eenige aanwyzingen van te doen; en eindigt met de noodzaaklykheid van een groote naauwkeurigheid aantedringen. Hier agter is gevoegd een kaartje van de *Landen der oude Moabiten*, door den Heer van IPEREN.

Onderzoek of de Befchuldiging, dat het Euangelie den Pligt van byzondere Vriendfchap over 't hoofd gezien hebbe, gegrond zy. Door CORNELIS DE VRIES.

Het oogmerk van den Eerw. Schryver is, het Evangelie van deezen blaam, welke de Deisten 'er in meenen plaats te hebben, te zuiveren. Hy onderzoekt wat Vriendfchap zy, en waar inze befta, en eerst wat ze niet zy, fchoon zy 'er van veele menfchen voor gehouden worde: Vriendfchap zonder op goede hoedanigheden, eere en deugd gegrond te zyn, is geen waare Vriendfchap. Zy moet niet ftryden tegen de algemeene Goedwilligheid en onze pligten jegens de Maatfchappye. Alles voor eenen vriend, ja zyn eigen leven te wagen, wordt edelmoedig

en

en heilhaftig genoemd, en kan eens pryswaardig zyn; dan het verliest deezen lof, als het ftrydt tegen eerder en gewigtiger verbintenisfen. Het zal dus minder vreemd voorkomen, dat tot zulk een' bepaalde en afzonderlyke Vriendschap in 't Evangelie geen bevel gevonden wordt, waar in ons geleerd wordt, niet alleen onze Weldoeners en Begunftigers lief te hebben, maar zelfs onze vyanden wel te doen. Voorts toont de Eerw. DE VRIES, zeer omftandig, dat de *Broederlyke Liefde*, de grondwet van CHRISTUS Koningryk, zo zeer in de Evangelifche Schriften wordt aangedrongen, verklaard en op omftandigheden toegepast, dat 'er alle pligten, welken men aan de Vriendfchap hegt, in vervat zyn, en gevolglyk de voorgewende befchuldiging van allen grond ontbloot is.

Aanmerkingen betreffende den Dracunculus, door B. HUSSEM.

Bydragen tot de Heilige Aardrykskunde, door JUSTUS TJEENK.

De Eerw. TJEENK begint deeze zyne Bydragen met het woord ארץ *Erets*, *Aarde*, en meent dat de eigenlyke beteekenis van het zelve is een *laage, zandige en dorre Aarde*. Hy ftaat wel toe dat het fomtyds in een anderen zin gebruikt wordt, zelfs voor een vrugtbaar land, doch veeltyds aanduidt *zandige vlakten*, welken niets van belang voortbrengen, *akelige en huilende zand-woestynen*, waar in men naar *de moeder van de fterren*, gelyk de Arabiers wel fpreeken, dat is, naar de fterren des hemels, en de aanwyzingen van het *Compas*, zyne reize moet inrigten: *dorre en dorftige zanden*, welken zich vooral in *Afrika* en *Afie* opdoen. —— Deeze beteekenis gebruikt zyn Eerw. om over de H. Landbefchryving eenig licht te verfpreiden, en tevens veele plaatfen der H. Schrift op te helderen. Breedvoerig tragt hy dit te doen, aangaande *Jefaias* XVI. 1. *Ps.* CVI. 27. CVII. 3. en aan zodanige zaken, waar in ook veele uitweidingen koomen, welken op zich zelve overweeging waardig zyn, wordt deeze Verhandeling, onder den naam van *Bydragen*, befteed.

Verhandeling over de Gordynen der Vestingen. Door A. LIEFTINCK.

De Schryver geeft hier, fchoon het veelen vreemd zal dunken, zegt hy, een rechtfchapene definitie van een Gordyn, in 't algemeen. „ Zy is zoodanig een wal, die van weerkanten aan alle haare deelen uit andere ftukken van de vesting volkomenlyk kan worden verdedigd. Dit heeft plaats in alle Gordynen die mooglyk zyn. De echtheid van deeze definitie moet gy my ontwringen, of ge moet my toeftaan, dat myne vesting alleen loutere *Gordynen* aan den vyand aanbiedt. In-

dien nu de gordynen veel sterker zyn dan de facen, en de vesting in de sterkste gelegen zy, zoo is eene vesting des te meer eene vesting, naar mate zy meerdere *Gordynen* heeft aan haare ommekring. Van 's gelyken uit kracht van tegenstellinge, eene Vesting verdient des te minder den naam van Vesting, naar mate zy door veelheid van aangrypelyke *facen* meerder verzwakt is".

Aanteekeningen van de SOCIETEIT VAN NYMEGEN, *van de Peils-hoogten en merkwaardigste gebeurtenissen op de Rivieren den Rhyn, Maas, Waal, Neder-Rhyn en Ysfel.*

Na dat eenig narigt van de byzondere Peil-paalen is gegeeven, worden deeze Aanteekeningen, van de Maand January 1770 tot January 1771 ingeslooten, gevonden op uitslaande bladen, en de merkwaardigste gebeurtenissen op den voet van ieder zodanig een blad, welk de peilshoogten van elken dag in een maand vervat. De merkwaardigste gebeurtenissen zouden met meer gemak geleezen worden, alsze in twee of drie colommen gedrukt waren, dan nu de regels zo lang zyn als een uitslaand blad breed is, waar door men in het leezen ligt verwerd raakt.

Eindelyk wordt dit Stuk der Verhandelingen beslooten met *Waarneemingen omtrent de Luchtsgesteldheid, Weder en Wind te Vlissingen in den jaare 1769. Door* A. MULLER.

Leezers van verschillenden smaak zullen elk voor zich ligt iets vinden dat hun aangenaam is, of van eenig nut kan wezen.

Proeve over de Koortsen en de Kinderpokjes, voor een groot deel op nieuwe gronden voorgedragen, door den Heer JOHN HUXHAM, M. D. Lid van de Koninglyke Genootschappen te Edinburg en Londen, enz. enz. *Waar by een Vertoog over de bewaaring der Gezondheid op de Schepen, door denzelfden Autheur. Naar den derden Druk, uit het Engelsch vertaald. Te Amst. by* Petrus Conradi 1771. 208 *bladzyden in groot octavo.*

De Heer JOHN HUXHAM, welke in het jaar 1768 te Plymouth in eenen hoogen ouderdom overleden is, heeft zich een' grooten en onsterfelyken naam verkregen, en word onder de voornaamste Engelsche Geneesheeren gesteld. Hy was een schrander Natuuronderzoeker, en een zeer oordeelkundig en voorzichtig Geneesheer: het welk Hy getoond heeft in het gelukkig oefenen van de Geneeskunde, waar in Hy zeer beroemd was: tot bewyzen hier van strekken mede zyne Schriften, die by alle Geleerden in de Geneeskunst bekend, en zeer geacht zyn: dezelven hebben in geenen deelen onzer aanpryzing noodig.

De Werken van deezen voortreffelyken Geneesheer waren meest in het Engelsch, by verscheiden Stukken en op verschillende tyden, uitgegeeven; ook waren eenige Verhandelingen van Hem geplaatst, en verspreid onder de groote Werken der Engelsche Genootschappen: waar door het den Geleerden moeijelyk viel, zyne Schriften byéén te krygen: de Heer G. CH. REICHEL Ph. en M. D. heeft hen veel dienst hier in gedaan, met alle de Werken van HUXHAM byéén te verzamelen, en in het Latyn over te brengen. Dezelve zyn te Leipzig in het jaar 1764 in drie Deelen in 8vo. door Hem uitgegeeven.

Wy hebben thans het genoegen van een gedeelte van HUXHAM's Werken in onze Moedertaale overgezet te zien: de Vertaaling 'er van is wel uitgevoerd. De Vertaaler had 'er gevoeglyk kunnen byvoegen, onzes Schryvers Verhandeling over het Zydewee, en de ontsteeking in de Longen, welke in den zelfden smaak geschreven zyn. HUXHAM had reeds voor het uitgeeven van deeze Stukjes het Gemeen medegedeeld zyne Waarneemingen over de Luchtsgesteldheid, en de regeerende Ziekten te Plymouth, welke beginnen met het jaar 1727 en eindigen met het jaar 1747: dewyl Hy daarin geene gelegenheid gehad hadde, om aaneengeschakeld en breedvoerig te handelen over die Ziekten, zo heeft Hy het noodig geöordeeld, dit afzonderlyk in deeze Verhandelingen, volgens zyne eigene ondervinding door eene dagelyksche oefening verkregen, te doen.

Het vertaalde Werkje, daar wy nu van handelen, behelst: *de Koortsen, de Kinderziekte*, en *de Bewaaring der Gezondheid op de Scheepen.* Deeze Stukjes zyn door den Auteur ten naasten by in het midden van deeze Eeuw uitgegeeven: ze bevatten zeker gewichtige voorwerpen, welke verdienen van de Geneesheeren met alle nauwkeurigheid beschouwd te worden: wy zullen van ieder afzonderlyk handelen.

De Proeve over de Koortsen is verdeelt in agt Hoofdstukken, en vervat de volgende Stukken. 1. *De eenvoudigste — de meer saamgestelde Koortsen; Koortsen met ontsteeking.* 2. *Afgaande Koortsen.* 3. *Staat der vaste Deelen.* 4. *De staat der Vogten.* 5. *De ontbonden en rottige staat van het bloed.* 6. *Het verschil tusschen eene sleepende Zenuw- en een kwaadaartige Vlekkoorts.* 7. *De sleepende Zenuw-Koorts.* 8. *Kwaadaartige Rottige Vlekkoortsen.* Ons bestek laat niet toe van ieder afzonderlyk in het breede verslag te geeven: hier toe moet de Verhandeling zelve geleezen worden, tot voldoening evenwel van onze Leezers, zullen wy 'er het volgende van melden.

Onze Beroemde Schryver oordeelt Blaartrekkingen zeer ongeschikt, vooral in het begin van alle heete Koortsen, met ontsteeking (bladz. 13 en 142, 143) en raadt daarom de jonge Geneesheeren 'er van af: toch op dat dezelven door het groote gezach van hem niet mogen vervoerd en afgeleid worden, van het gebruik van Spaansche Vliegen te leggen in heete Koortsen met ontsteeking in byzondere deelen, zo zyn wy verplicht aan te merken, dat *Huxham* zyn gevoelen in dit geval meer schynt te vestigen op redeneeringen, dan wel op ondervinding. Groote Geneesheeren hebben sedert door de ondervinding het nut 'er van aangetoond. De Heer PRINGLE een Man van groot gezach in de Geneeskunde, pryst de blaartrekkende middelen uit eigen ondervinding in deeze gevallen, byzonder in het Zydewee, na de eerste aderlaating, aan. De tegenwerping tegen derzelver gebruik, zegt hy, steunt op de prikkeling, welke de Spaansche Vliegen maaken; maar de hulp 'er van gaat zo zeker, dat men van de *Theorie* alleen maar, in dit geval, behoorde gebruik te maaken om reden te geeven van de loslaating van de inwendige Kramp (*Spasm*), of verstopping, door zodanig eene prikkeling in de huid te verwekken. (*Observ. on the Dis. of the Army Chap. II. p.* 141, 16 *Ed.*) waar mede verdient vergeleeken te worden het geen de Beroemde Heer WHYT hierover heeft aangemerkt. (*the Works of R. Whyt*, *p.* 715 — 723.)

Onze Auteur pryst de Campher aan in kwaadaartige Rot-en Vlek-Koortsen, tot verbeetering van de scherpte der Spaansche Vliegen: —— derzelver gebruik bevordert nog een veel gewichtiger oogmerk, door een vermeerderde uitwaasseming of gemakkelyk zweeten uit te werken. —— Daarenboven maakt haare pynstillende en streelende hoedanigheid dezelve zeer dienstig, om de woeling te bedaaren en de Geesten tot rust te brengen, en dus een gemaklyken slaap te bevorderen; daar de slaap verwekkende middelen dikwils feilen, ja het gewoel en de onrustigheid vermeerderen.

Van het gebruik van de Koortsbast meldt de Schryver: dat Hy nu veele jaaren dezelve met goeden uitslag gebruikt heeft, niet slegts in afgaande, en sleepende Zenuw-Koortsen, maar ook in de Pestilentiale, Rot-en Vlek-Koortsen, byzonderlyk in 't afgaan, en dat zelfs schoon de *Verpoozingen* zeer duister en weinig kennelyk waren, en evenwel met eene goede uitwerking.

Van het gebruik van den Wyn in de gemelde gevallen, getuigt hy zeker te zyn, dat zomtyds in het staan en nog meermaalen in het afgaan van kwaadaartige Rotkoortsen, dit middel

del van den grootsten dienst is. Hy raadt byzonder den besten en zwaaren rooden Wyn zeer aan tot dit oogmerk. —— De volgende Aanmerkingen van den grooten Man zal onze Leezers, die Liefhebbers van den Wyn zyn, aangenaam wezen. „ Ik zal niet zeggen, (zegt Hy) in de verheven taal (*) van ASCLEPIADES, dat het nauwelyks in der Goden magt is, den Mensch iets nuttiger te schenken dan den Wyn, *Utilitatem vini æquari vix deorum potentiâ:* dezelve is ongetwyfeld van een verwonderlyk gebruik, niet slegts in het gemeen leven, maar als Medicyn".

Wy zullen hier byvoegen tot een blyk van het vermogen van de Kunst, het verhaal van een Rot-en Vlekkoorts, vergezeld met Bloedvloeijingen: welke de Auteur denkt dat de zwaarste was, die ooit een Mensch, die van zyne Ziekte opkwam, heeft uitgestaan. Een uitmuntend Heelmeester verviel in de Maand October 1741 in een soort van sleepende Koorts, met een schielyke en slappe pols, verlies van kragten en eetlust, &c. vergezeld: zyn adem was zeer stinkend. Twee dagen daar na, werd hy schielyk van een groote flauwte overvallen: en men bemerkte toen op zyne armen, en aan zyn hals, verscheide paarsche en violet-kleurige Vlekken. —— De Ziekte werd ieder oogenblik zwaarder. — Zyn adem stonk thans verschrikkelyk, en een stinkende bloedige stof vloeide gedurig uit zyn Tandvleesch, en duizend paarsche en zwarte Vlekken vertoonden zich over zyn geheel lichaam. — Eene geweldige Bloedvloeijing uit den neus kwam hier by. Twee Aderlaatingen bragten geene verligting te weege, maar vermeerderden zyne zwakheid grootelyks, hy bleef even benauwd, en hoestte thans ook bloed: — het neusbloeden was wel wat verminderd, maar het bloeden van het Tandvleesch vermeerderde; het bloed vloeide zelfs, schoon langzaam, uit het Traankliertje van één zyner oogen; verscheide paarsche Zweeren op zyn Tong, en aan den binnenkant van zyne lippen, borsten open, en ontlastten een bloedige en dunne stoffe in groote meenigte.

Toen de bloedvloeijing wat verminderde, kreeg de lyder een roode loop met scherpe nypingen en flauwten, blyvende ondertusschen zonder rust en zeer koortzig. Zyn pols intermitteerde nu telkens na zes of agt slagen, en sloeg dan weder zeer schielyk door. — Zyn pis scheen met bloed vermengd, zynde zeer donker van kleur, ja byna zwart. Hux-

(*) *Plinii Hist. Nat. ex Edit. Harduini. Par.* 1723. *Fol. Tom. II, p.* 301.

HUXHAM werd, kort na dat hy voor de tweedemaal adergelaaten was, gehaald, en vond hem in de beschrevene omstandigheid, onder eene onuitsprekelyke benauwdheid, egter geheel vry van ylhoofdigheid, schoon hy in verscheide dagen en nagten in het geheel geen slaap gehad hadt. —— Zyn tong was geweldig zwart en zyn adem zo onverdraaglyk stinkend, dat men dezelve op een vry grooten afstand nauwelyks verdragen kon: zyne stoelgangen waren zo afgryslyk walgelyk en rottig, dat de Oppassers braakten en in flauwte vielen terwyl zy dezelve wegbragten. Hy hadt insgelyks geduurige trillingen en beevingen met opspringing der peezen, en byna geduurige zwymingen.

Onze Geneesheer bezweek niet onder zo veel dreigende en gevaarlyke toevallen, maar ging dezelven moedig te keer met de beste en kragtigste middelen tegen de verrottingen, wel voornamentlyk met de Koortsbast. —— Met deeze manier standvastig te agtervolgen, wierd deeze Lyder door de Godlyke Goedheid uit een staat van algemeene verrotting als het ware, weder tot eene volmaakte gezondheid hersteld.

De Proeve over de Kinderpokjes begint met bladz. 151, en eindigt met bladz. 201. —— In het begin word getoond, dat in geen geval de verschillende uitwerkzelen der zelfde ziekte, op de verschillende gesteldheden der vaste deelen en vochten duidelyker zyn, dan in de Kinderpokjes. —— Daarom is het algemeen denkbeeld van een' heeten of kouden leefregel in alle soorten van Kinderpokjes, zonder onderscheiding, zeer ongerymd. —— De Auteur ontkent egter niet, dat de besmettende stoffen den eenen tyd veel kwaadaartiger en werkzaamer zyn dan den anderen. —— Waar uit de Auteur dan ten gevolge trekt, dat men byzonder acht moet geeven op de lichaamsgesteldheid van den Lyder, en op de gesteldheid van de lucht, indien men de Kinderpokjes, en inderdaad alle andere algemeen heerschende Ziekten op eene verstandige wyze, en met een gelukkigen uitslag, wil behandelen. Volgens deeze grondbeginzelen toont hy verder, in wat gevallen het Aderlaaten te passe komt: wat men moet doen om de ziekte van het hoofd en de borst af te keeren. Als ook door welke middelen men een regelmaatig uitkoomen van de Pokjes kan bevorderen. —— In zwakke en slappe gestellen, moeten hartsterkende middelen gebruikt worden, om de uitzetting voort te helpen. —— De Auteur getuigt, dat een zacht braakmiddel, het uitkoomen der Pokjes, in laage neder geslagen Lyders, grootelyks bevordert. Hy gaat vervolgens over tot de

slaapmiddelen, en toont in wat gevallen die hier te passe komen: als ook over het gebruik van de Koortsbast.

Hy gaat daar na over om aan te toonen, wanneer gemeenlyk de grootste moeijelykheid en gevaar in deeze Ziekte te wachten zyn: het welk voornamentlyk gebeurt, als de Pokken op het hoogste komen of beginnen te verminderen; want hoe gemakkelyk ook de stoffen tot aan dien tyd toe mogen hebben voortgegaan, word men egter dan (te weeten den zevenden, negenden of elfden dag na het uitkomen), zeer dikwyls overvallen van eene zeer onaangenaame verandering, en verschrikkelyke toevallen. De zwelling van het aangezicht valt dan somtyds eensklaps neder, de kwyling houdt schielyk op, de Pokken worden slap, en de tusschenruimten bleek, blaauw of aschkleurig: daar by komen dan Koorts met groote moeijelykheid van ademhaaling, zwyming, geduurige benaauwdheden, trillingen, trekkingen en ylhoofdigheid. Hier by voegt hy de tekenen, wanneer deeze toevallen te vrezen zyn, en geeft eenige nutte regels aan de hand, om dezelven voor te komen en tegen te gaan: welke in de Verhandeling zelve moeten geleezen worden.

Van de *Inenting* der Kinderziekte redeneert hy, (bladz. 162) aldus: — „ ontelbaare voorbeelden hebben (egter) nu genoeg getoond, dat deze manier een zeer goed gevolg en groote voordeelen heeft, en byaldien wy alles toegeeven, wat Vooroordeel en Partyzugt daar tegen hebben ingebragt, zo is het gevaar van de natuurlyke Kinderpokjes, evenwel, nog tienmaal grooter dan van de Ingeënte ”.

Het Vertoog over de bewaaring der gezondheid op de Schepen, schoon het maar weinige bladzyden beslaat, is evenwel van veel belang; daar sterven op Zee eene groote menigte Matrozen aan scorbutieke Ziekten, dewelke voornaamentlyk uit kwaade levensmiddelen, slecht water, kwaad bier enz. ontstaan: hier door worden de vochten van het lichaam tot een staat van verrotting gebragt: die nog vermeerderd word door te leeven in een' vochtigen en zouten dampkring, en in te ademen, de vuile besmette lucht tusschen deks. De Auteur geeft eenige middelen aan de hand, om deeze verderfelyke gevolgen tegen te gaan. Hier mede verdient vergeleeken te worden, het geen over dit gewichtig Stuk van de Heeren LIND, MACBRIDE, ROUPPE en anderen is aangemerkt.

Natuurkundige Verhandelingen of Verzameling van Stukken de Natuurkunde, Geneeskunde, Oeconomie, Natuurlyke Historie *betreffende: tot nutte opleiding in gemelde Weetenschappen, ten dienste van onze Vaderlanders, uit de beste* Buitenlandsche Schryvers, *vertaald, II Deel No.* 2. *Te Amst. by* A. van der Kroe. *Gr. Octavo.* 1771.

DIt Werkje, telkens by kleine Stukjes uitgegeeven, en gretig ontvangen, heeft nu en dan eenige tusschenpoozingen van stilstand ondergaan. Het werdt begonnen door wylen den Boekhandelaar *I. Tirion*; onder den Titel van *Uitgeleezen Filozoofsche Verhandelingen*, na dat Dr. DESAGULIERS, uit Engeland overgekoomen, door zyne Proefkundige Lessen, de lust tot de beoefening der Natuurkunde in veelen onzer Vaderlanders op nieuw hadt opgewekt; doch dees liet het, na twee Deelen en een oneven Stukje gedrukt te hebben, steeken, wel niet zonder bedenking van het, t'een of ander tyd, 't zy onder denzelfden of een anderen titel te vervolgen, dan dit vertraagd wordende, zag men by den overleeden Boekverkooper *F. Houttuin* een Werk, met den titel van *Uitgezogte Verhandelingen*, by Stukjes uitkoomen, het welk, met regt, als een Vervolg van het voorgaande kon aangemerkt worden: dees bragt het wel verder dan de eerste, doch besloot het, na tien Deelen, elk uit vier Stukjes bestaande, gegeeven te hebben; en kort hier na gestorven zynde, werdt het wederom opgevat door *K. van Tongerlo*, onder den titel van *Natuurkundige Verhandelingen.* Dees overleden zynde na dat vyf stukjes door hem uitgegeeven waren, ziet men het nu met den zelfden titel agtervolgd worden, door den Boekhandelaar *A. van der Kroe*, die ook de vorige Stukjes, by *Tongerlo* gedrukt, overgenomen hebbende, hier by uitgeeft. Men ziet dus dit Werkje, schoon eenige tusschenpoozingen en stilstanden geleeden hebbende, in wezen blyven en vervolgd worden, waar uit elk ligt kan opmaaken, dat het by de genoemde Boekhandelaars een goeden aftrek zal gehad hebben. Het pryst ook zich zelven aan: want veele weetenswaardige Zaaken, Verhandelingen, Natuurkundige Proeven, Nieuwe Ontdekkingen, aangaande de Natuurkunde, Natuurlyke Historie, Geneeskunde, Huishoukunde enz. uit de beste en naauwkeurigste Schriften, in een kort bestek, van tyd te tyd byeenverzameld te vinden, waar by ook nog wel eenige oorspronglyke Stukjes koomen, van een' Auteur te klein geoordeeld om op zich zelven uitgegeeven te worden, kan niet nalaaten veelen,

len, die eenigen lust voor de gemelde of eenige derzelver weetenschappen hebben, zeer gevallig te zyn; niet alleen voor de zulken, die geen andere dan onze Vaderlandsche taale verstaan, maar ook anderen. Want het komt elk een niet geleegen alle geachte Werken over een of eenige der voorgemelde weetenschappen te koopen of te leezen; en hy zal ligt verkiezen zich van een Werkje, als dit, om geld en tyd uit te winnen, te bedienen, en niet te min zyne kundigheden van het voornaame, of ten minsten een aanmerklyk gedeelte der weetenschappen, waar aan de Geleerden van tyd te tyd arbeiden, vermeerderen. Hierom is het te verwagten, dat dit nieuw vervolg der *Natuurkundige Verhandelingen* met gelyke graagte zal ontvangen worden.

Dit zesde Stukje in 't byzonder aangaande, is, als voorgaanden, met aanmerkelyke stoffen van verscheiderleien aart, gevuld. Hier in komt eerst voor. *Proeven omtrent de uitwerkingen van het* Opium *op Leevende Dieren, in 't werk gesteld door den Heer* ROBERT WHYTT, Lid der Koninglyke Societeit *van Londen*, Hoogleeraar in de Medicynen te *Edenburg*, enz. Deeze Proeven, meest op leevende Kikvorschen genomen, en op menigvuldige wyzen verrigt, door inspuiting van gesmolten *Opium* in gemeen water, in de Maag en Darmen, de buik en borstspieren van een Kikvorsch ontbloot, hem geheel in gesmolten *Opium* te dompelen, of na dat hem de kop afgesneeden, en het Ruggemerg door een gloeijenden priem vernield was, —— het hart uit een kikvorsch gescheurd en op gelyke wyze in te dompelen, enz. en onder alle zodanige Proeven het getal der slagen van het hart, en derzelver langer of korter duuring opgemerkt te hebben enz. besluit de Heer WHYTT, dat het *Opium* het gevoel en de werking der deelen verzwakt of doet ophouden door onmidlyke aanraaking van zodanige deelen, of eigenlyk van de uiteinden der zenuwen, welken in zodanige deelen ingaan en 'er zich in verliezen, tegen HALLER, die de prikkelbaarheid aan de Spiervezelen zelve heeft toegeschreeven.

Hier op volgt: *Beschryving van twee Nagtkapellen, welke wegens haare Gedaante en Voortteeling zeer byzonder zyn, door den Heer* S. P. PALLAS, Med. Doct. enz. Tot hier toe, zegt de Heer PALLAS, heeft niemant geweeten, dat 'er wyfjes Nagtkapellen gevonden worden met de naakte gedaante van een Worm, die niet alleen geene wieken hebben, want hier van heeft men zeer veele voorbeelden, maar ook niet voorzien zyn van pooten, sprieten, noch die pluimpjes, welken den Donsvleugeligen eigen zyn. Het is even ongehoord, dat de

 eije-

eijeren van Donsvleugelige Kapellen zonder de levenwekkende invloeijing der Mannetjes vrugtbaar zouden zyn. Van beiden heeft hy egter voorbeelden gevonden, en deezen worden hier, door een zo bekwaame hand als de zyne beschreeven, en in afbeeldingen vertoond.

Over de gewaande Verandering van een Americaansch Insect in eene Plant, door den Heer A. E. BUCHNER, Hoogleeraar in de Geneeskunde *en* Philosophie *te Halle*. Veel gerugt maakte het, voor eenigen tyd, dat uit Amerika een Insect was overgebragt, welk tot het dierlyk en groeijend Ryk te gelyk scheen te behooren; dat het Insect alle beweeging verloor, en van boven veranderde in een' Plant. Dan de Engelsche Dr. HILL, wiens verklaaring van dit verschynzel door den Heer BUCHNER wordt opgegeeven, ontdekte, dat het Insect tot een' klasse van krekelen, en de plant, die 'er aan vast zat, een onbekende Kampernoelje was; en dat een zaadje hier van op den buik of eenig ander gedeelte van een zodanig of dergelyk dood Insect vallende, het ligt kan gebeuren dat het opgroeije, gelyk Kampernoeljes willen groeijen op veelerleie lichaamen, waar uit zy eenig voedzel kunnen trekken. En hier door is het wonderbaare van dit verschynzel weggenomen.

Beschryving der voortbrengselen van het Mineraal-Ryk, volgens het Systema van den Heer LINNÆUS. Behalve de Rangschikkingen en kenteekenen van LINNÆUS, zyn de bepaalingen der geslachten uit WALLERIUS en MENDES DA COSTA gevolgd. Hier in koomt eerst voor een algemeene beschouwing der delfbaare stoffen, en vervolgens de verdeelingen derzelven in benden. In een naastkoomend Stukje, zegt de Schryver, tot de geslachten en soorten te zullen overgaan.

Waarneming van een Ongesteldheid van het Oog; door den Heer HAIJES, Heelmeester; *aan den Heer* HUNTER Geneesheer *medegedeeld*. De beschryving van deeze Ongesteldheid by de aankomst van gemelden Heelmeester, is dusdanig. Behalve de Ontsteeking was het Oog zeer aanmerklyk in het Ooghol ingezonken, vertoonende naauwlyks meer dan de helft der grootte van het andere; het hoornvlies was geheel plat, om dat het waterig vogt, als ik onderstelde, in de voorste kamer, ontbrak; de regenboog hadt, door in geen dryvenden staat te zyn, zyn' gewoone gedaante ten eenemaal verlooren, en vormde een klein verward geelagtig lichaam, de oogappel was geheel toegeslooten. Het Oog groeide eindelyk kankeragtig uit het Ooghol, en men oordeelde het zelve uit het hol te moeten wegneemen, gelyk geschiedde. Het ander Oog bleef ook niet vry van aangedaan te worden. En in plaats van het wegge-

nomen Oog groeide het hol wederom vol kwaad vleesch. De Lyderes ftorf niet zonder hier aan veel pyn uitgeftaan te hebben. De ontleeding van de Herfenen en Gezichtzenuwen gaf eenig licht tot verklaaring van deeze zo byzondere Ongefteldheid.

Scheikundige Verhandeling over het Rottekruid (Arfenicum). In deeze Verhandeling worden de aart en eigenfchappen van dit vergiftig lichaam op een bondige wyze aangetoond; zo ten opzichte van deszelfs vergelyking en werking met, en op andere metaalen, als op dierlyke zelfftandigheden.

Verflag van de Ziekte en Geneezing van Mevrouw de PECAULD, *door haar zelve gezonden aan den Auteur van het Journal de Medecine.* Deeze Mevrouw betuigt, dat zy met Vapeurs, Stuiptrekkingen en een opgekrompen been fukkelende, waar voor zy veele middelen gebruikt hadt, door dun vleeschnat te nuttigen, en door het Waterbad, haar door den Heer POMME voorgefchreeven, volkomen herfteld was.

Over den ftaat van Verftyving of Slaap der Kikvorfchen, door den Heer GLEDITSCH. Men ziet hier in, dat zo dra de nagten koud beginnen te worden, deeze dieren allengs beginnen op te houden te eeten, hunne levendigheid verliezen, en tegen de maand Oktober beginnen te verdwynen, kruipende in hoolen en fchuilhoeken, fommigen onder water, anderen onder de aarde, anderen tusfchen planken of muuren, waar zy voor de koude beveiligd zyn. Men kanze, zegt de Schryver, hier uit opzoeken, en door een konst-warmte verlevendigen, doch zy fterven kort hier na, gelyk ook andere dieren, die gewoon zyn den winter over te flaapen, door zodanige warmte opgewekt zynde.

Drie fpelden door een Meisje ingeflokt, en aan haare Schouder ontlast, door Doctor LYSONS *van Gloucester.*

Eenige min bekende Eigenfchappen van de Mais of Turkfche Tarwe. De Schryver berigt, dat van het meel der Mais, met de zemelen vermengd, een zeer goede Azyn kan bereid worden, dat de Indiaanen door de fteelen of ftammetjes af te fnyden, voor dat de airen ryp zyn, 'er een lekkeren honig van weeten te maaken, het gene hy denkt hier insgelyks gedaan te kunnen worden; ook weeten zy 'er bier van te kooken, 't welk dronkenmaakend is. De drooge bladen en ftammetjes oordeelt hy een zeer goed voedzel voor de beesten te kunnen verfchaffen.

Aanmerkingen over het gevoel der Planten, en byzonderlyk van de Dionea Mufcipula, *of* Vliegen-Net. De Auteur wil, in plaats van de drie bekende Ryken der Natuure, alles tot één bren-

brengen, om dat alle afzonderlyke schepzelen op een' meer of min volkomen wyze leeven, naar hunne gedaante, behoeften en plaats welke zy in de ongevoelige opklimming der wezens beslaan. En hy tragt dit te staaven door de beweegende vermogens van eenige Planten, Sensitiven (of gevoelenden) genoemd: als de *Murcipula* in Amerika, niet lang geleeden, ontdekt; een *Gueracktat* in Senegal, waar by hy voegt 't gene de Heer KOELREUTER in de Stamina en het Stampertje van sommige bloemen heeft ontdekt.

Beschryving van verschillende Vogtigheidmeters (Hygrometers) *of Werktuigen om de vogtigheid der Lugt te meten. Uitgevonden door* P. LANA.

Byzonderheden wegens het Weerlicht en Elektrikaal Vuur.

Beschryving van den Brandspiegel, die door Doctor WOLFF *is uitgevonden.* Dees Brandspiegel en deszelfs werking wordt beschreeven, en in een' ingevoegden Brief getoond, dat de Historie van ARCHIMEDES, aangaande het in brand steeken van de schepen der Romeinen, door Brandspiegels, waar zy; hoe dit, door kleine spiegels beweeglyk aan malkander te voegen, geschied zy en kan geschieden.

Gedeelte eenes Briefs van den Heer JANIN, Oculist van het Koninglyk Kollegie der Heelkunde *te Parys, aan den* Ridder de la Perriere, Heere van Reiffé. *Over het Zien.* Het onderwerp is een waarneeming van den Schryver: wanneer men voor het eene oog een rood glas, en voor het ander een blaauw glas houdt, de vlam van een waschkaars, dan van een heldere violette kleur gezien wordt; en wanneer men één oog open houdt, terwyl men voor het andere een blaauw glas plaatst; de vlam ligt blaauw zal zyn. De Heer JANIN tragt dit verschynzel te verklaaren, en meent uit deeze proeven te mogen besluiten, dat de vermenging der twee kleuren alleen buiten onze oogen, en niet in dezelven kan geschieden. Voorts worden hier nog eenige algemeene aanmerkingen over het *Zien* bygevoegd.

Eenige Byzonderheden van Kamtchatka, getrokken uit de Histoire & description du Kamtchatka, *par Mr.* KRACHENNINAIKOW, Professor *te Petersburg.* Deeze byzonderheden bevatten wel iet van 's Lands inwooneren, derzelver levenswyze en zeden; doch voornaamlyk het gene betreklyk is tot de Natuurlyke Historie van het Land: als, de Vuurbergen, Gewassen, onder welken de Berken-en Wilgenboomen aldaar zeer gemeen zyn. Dieren: de Vraat, twee soorten van Rotten, Zee-dieren, gelyk de Zeekatten, enz.

Voort.

Voorstellingen om op de gemakkelykste en zekerste wyze Kruid-magazynen te maken. Door J. P. EBERHARD.

Proeve over de Onderwerpen der Scheikunde, en hunne algemeene Verdeeling. Door R. WATSON. Al wat op aarde bestaat wordt, hier in, als een onderwerp der Scheikunde aangemerkt. De gemeenheid van gevoel en beweeging in Planten en Dieren, voortbrenging van beiden, niet zonder gemeenschap van beiderleie sexen, de uit-en in-ademing, gezondheid en ziekten; en veel andere gelykheden tusschen deeze tweederleie wezens, waar over de Schryver op een aangenaame wyze redeneert, maaken het bezwaarlyk, hoe zeer het tegen het gevoelen van het Gemeen aan loopt, de paal van onderscheiding te stellen.

Men ziet uit het gene we gezegd hebben; dat in dit Stukje onderwerpen en stoffen verhandeld of verklaard en opgehelderd worden, welken der overweeging van een onderzoekzugtig vernuft waardig zyn.

Beknopte Historie van Frankryk, van de vroegste tyden af, tot aan het jaar 1764. *Eerste Deel, loopende tot het jaar* 1328. *Te Groningen by* L. Huysing *en te Harlingen by* F. v. d. Plaats *en* Junior 1772. *Behalven het Voorwerk* 455 *bladz. in groot octavo.*

IN een kort bestek by een te verzamelen, het merkwaardigste, dat de beroemdste Historieschryvers van Frankryks Geschiedenissen aangetekend hebben, is het hoofddoelwit des Schryvers van dit Werk. En nademaal de Autheur hier in niet ongelukkig geslaagd is, kan dit Geschrift van een weezenlyken dienst zyn voor hun, die tegen het doorbladeren van uitgebreider Geschiedschryveren aanzien; of zig, naar hun voorgestelde oogmerk, vergenoegen, met eene algemeene kundigheid der Lotgevallen van dit Koningryk. Het Fransche Ryk is zekerlyk, zo op zig zelve, als met betrekkinge tot andere Vorstendommen, en byzonder tot de Geschiedenissen van ons Gemeenebest, dermaate merkwaardig, dat men 'er niet wel onkundig van konne blyven, zo men eenige liefhebbery voor 't beoefenen der Geschiedenissen hebbe. Doch het zelve levert ons een zo wyd uitgestrekt Tooneel, met zulk eene verscheidenheid van gewigtige voorvallen, en zamenloop van omstandigheden, dat het veele aanschouwers verbystere, en hun geheugen niet in staat zy, om de aaneenschakeling van dit alles te bewaaren. Ten dien-

dienste en der zodanigen mag dit Geschrift, met regt, aangemerkt worden, als eene bekwaame handleiding; in zo verre het zelve strekt, om des Leezers aandagt inzonderheid te vestigen, op zodanige voorvallen, die boven al oplettenheid vereischen; en hem telkens onder 't oog te brengen, welke de voornaamste schakels zyn, die hy heeft gade te slaan, om zich een geregeld denkbeeld van 't geheel onuitwischbaar in te drukken. ——— De Autheur verkoos ten dien einde zyn Werk op te stellen, by manier van eene beantwoording der gewigtigste Vraagen, betreffende de Geschiedenissen van Frankryk; dat het geheugen eenigermaate sterker vestigt; en hem tevens gelegenheid gaf zyn Werk meerder op te korten. Deeze nuttigheid kan eenigermaate vergoeden het ongevallige dat zulk eene schryfwyze heeft; waar door dezelve veel al minder behaagt, dan eene doorloopende manier van verhaalen: en men zal 'er zig in dit Geschrift te minder aan stooten, om dat de Schryver zyne Vraagen niet zeer vermenigvuldigd heeft; zo dat ze oplettende Leezers niet weezenlyk hinderen. Voor 't overige is het geheele beloop van 't Werk zeer wel ingerigt, om den Leezer een geleidlyk denkbeeld te geeven van de Fransche Geschiedenissen, door 't ontvouwen der wisselvalligheden van de regeering der Vorsten van dat Ryk, wier character gemeenlyk, aan 't slot hunner bestieringe, met oordeel onderscheidenlyk voorgedraagen wordt.

Aan 't hoofd van 't Werk ontmoet men een voorafgaand kort berigt, van 't geen de Oudheid ons oplevert, aangaande de herkomst der oude Franken of Duitschers, mitsgaders van hunne Zeden, Godsdienstige en Burgerlyke schikkingen, als mede van de wyze op welken zy zig in Gallie gevestigd hebben, en wat meer van dien aart zy. Na dit algemeene vindt men voorts een verslag van 't merkwaardigste, dat onder de regeering van ieder Vorst is voorgevallen, en 't geen, ten aanzien van 't Vorstlyke Huis, byzonder in agt genomen dient te worden. De *Merovingische* Stam, die met Koning *Pharamond* begint, en in *Childerik den III* eindigt, levert ons de Geschiedenis van Frankryk, zedert het jaar 420 tot op het jaar 751. Hier aan volgt de regeering der Vorsten uit den *Carlovingischen* Stam, welke *Pepin den korten* aan 't hoofd heeft, en met den jaare 987 in *Lodewyk den Ledigganger* tot den val geraakt. Deezen vervangt voorts de *Capetiaansche* Stam, die zyn oorsprong rekent van *Hugo Capet*, wiens Nakomelingen, tot op den tegenwoordigen tyd, den Rykszetel van Frankryk hebben blyven bekleeden; en wier regeering tot op den dood

van

van *Karel den IV*, in 't jaar 1328, in dit eerste Deel nog beschreeven wordt; zullende de twee overige Deelen de verdere Geschiedenissen, tot op het jaar 1764 vervolgen. —— Tot een staal der schryfwyze van onzen Autheur verstrekke, voor tegenwoordig, zyne schets van den roemrugtigen KAREL DEN GROOTEN, en aanmerking over 't verval van deszelfs Huis.

„ Hy muntte in Grootte van gestalte, in Agtbaarheid van Gelaat, in Houding, in Kragten, en in Sterkte des Lighaams boven zyne Tydgenooten uit. Deeze Voorrang, hem door de milde Natuur geschonken, wierd nog in hem versierd, door de uitmuntender Voorregten, welke de Begaafdheden van Verstand, van Hart en Gemoed verleenen. Met een verheven, een doordringenden, en onverschrokken geest bezield, zag hy *Italië*, *Spanje*, *Duitschland* en 't *Oosten* op één en denzelfden tyd tegen hem famengezwooren, zonder eenigen den minsten schyn van Belemmering of Ongerustheid in zyn gedrag te doen blyken. In 't midden van alle zyne Oorlogen stelde hy, even als ware alles in vrede en in diepe rust geweest, overal en op alles orde, en regelde het bestier van Kerk en Staat; deed 'er den Overvloed bloeien, door eene Waakzaamheid, die over alles het oog gaan liet; de Godsvrugt, door de menigvuldige Kerkvergaderingen, die hy dikwils in eigen persoon bywoonde; en de Geleerdheid, door de bestendige Bescherming, welke hy aan dezelve verleende: zelf een Vriend en yverig beoeffenaar van kunsten en weetenschappen. Niet minder verwonderlyk, als hy in een gezelschap van Geleerden een Geschilstuk besliste, dan wanneer hy in den Raad zyne wyze Godspraaken liet hooren. Niet minder groot, wanneer hy eene Redenvoering deed tot eene Kerkvergadering, dan als hy Veldslagen won aan 't hoofd van een Leger. Schrander van overleg en wys in zyn vooruitzigt, waren de Maatregelen, die hy nam, altyd juist dezulke, als 'er in dergelyk geval genomen moesten worden. Standvastig en onverzettelyk in zyn onderneemingen, wist hy ze met onkreukbaaren moed te onderschraagen, en de Fortuin als te dwingen, dat zy ze met een goeden uitslag bekroonde: vol yver om ze door te dryven, zag men hem met ongelooflyken spoed van den *Ebro* snellen naar de *Elve*, en uit het diepste van *Germanië* naar de uiterste grenzen van *Italië*. Gelukkig in de uitvoering, was hy, wanneer hy zelf zyne Legerbenden gebood, altoos Overwinnaar; en kreeg zelden de Nederlaag, als hy Oorlog voerde door zyne Bevelhebbers. Maar 't geen deezen Grooten Vorst inzonderheid deed uitmunten, was die tedere Liefde voor zyn Volk, die hem traanen deed storten over deszelfs

zelfs Rampen, die hy niet had kunnen voorkomen, maar die hy egter altyd wist te herstellen. 't Was die Weldoende Aart, die hem, zelfs by de Heidenen, den glorierykeh naam deed verkrygen van *Vader van 't Menschdom:* die inneemende, die vrye en bevallige omgang, waar door hy de harten zyner onderdaanen won, en hen, die verpligt waren hem te gehoorzaamen, hem gehoorzaamen deed uit hoogagting en liefde: die zagtmoedigheid, zoo zelden doorgaans te zien, wanneer men beledigd wordt, die hem het bloet van dezulken zelfs, die hem naar 't Leven hadden durven staan, spaaren deed. 't Was die onvermoeide vlyt om Regt te doen, die hem zelfs zynen slaap dikwils deed stooren, om de Pleitgedingen, welke zyne Staatsdienaars niet hadden kunnen beslissen, te beoordeelen; die zoo billyke, zoo wyze uitdeeling van Belooningen, dat hy 'er 't getal zyner Dienaars door vergrootte, en 'er nog Afgunst, nog Misnoegen of Murmureering door veroorzaakte; dat Huisselyk gedrag, zoo loffelyk en verwonderenswaardig, dat het zyn gansche Koningryk ten voorbeelde strekken mogt. Een Eerbiedig Zoon, een Tederlievend Vader, een Toegeeflyk Meester. 't Was eindelyk die zugt voor de goede en geschikte orde, die hem de wyze Wetten en Inzettingen, by den naam van *Capitularia* bekend, deed opstellen, aan welke *Europa* zyn geregeld Burgerbestier ten deele verschuldigd is. Allen, doorslaande blyken dat hy wist te Regeeren en te Overwinnen. In de Kerkelyke Geschiedenissen niet minder vermaard door zyn Godsvrugt, dan in de waereldsche Historien door zyn Krygsbedryven roemrugtig, heeft hem de Kerk onder 't getal haarer Heiligen gesteld, en hebben hem alle Natien eenpaarig den naam van *den Grooten* gegeeven".

Men voege hier by de volgende beknopte beschryving der Regeeringe van deezen Vorst; die de Autheur aldus voorstelt.

„ Het Fransche Ryk, in *Duitschland* tot aan de *Oostzee*, in *Spanje* tot aan den *Ebro*, in *Italië* tot aan den *Volturno* uitgebreid; de Keizerlyke Kroon van het Westersch Ryk in het Koninglyk Huis van *Frankryk* overgebragt en bevestigt; het Koninkryk, een reeks van zes en veertig jaaren lang door een luisterryke schakel van overwinningen beroemd gemaakt; de Natie door allerwyste wetten beschaafd; de weetenschappen in bloei hersteld, de konsten aangekweekt, beoeffend, beschermd, zie daar in weinige woorden het denkbeeld en de Lofspraak van de voor alle eeuwen merkwaardige Regeering van KAREL DEN GROOTEN".

Deeze Vorst, door onzen Autheur genoemd; „ de Held van *Frankryk* en van de gansche Aarde, 't voorbeeld van

Groo-

Groote Koningen, de Glorie en 't sieraad van 't Menschdom"; was de Opvolger van zynen Vader PEPIN *den korten*, die, in 't jaar 768 overleed, na dat hy de Kroon uit den *Merovingischen* tot den laater genoemden *Karolovingischen* Stam had overgebragt. En hy zelf gaf den geest in 't jaar 814; met agterlaating van een welgevestigd Ryk in zyn Huis; dat ook stand gehouden heeft, tot op de regeering van LODEWYK *den Ledigganger*, gestorven in 't jaar 987; doch diestyds zo verzwakt was, dat het HUGO CAPET niet moeilyk viele, zich meester van het Ryk te maaken, en de Kroon te verkrogten aan den *Capetiaanschen* Stam, die nog heden daar mede praalt. ——— Vraagt men naar de oorzaaken, die deezen val van 't Huis van KAREL DEN GROOTEN te weeg gebragt hebben; onze Autheur geeft 'er het volgende antwoord op.

„ Eene van de zigtbaarste, die aanstonds in 't oog loopt, is de menigvuldigheid van die verdeelingen, en smaldeelingen, waar in die wyduitgestrekte Heerschappy gescheiden werd (*). Onder een enkel Hoofd vereenigd zou ze zig alleen door de ontzaglykheid van haar gedugt vermoogen gehandhaafd hebben: in verscheiden kleine stukken en brokken gesnipperd, bevond ze zig magteloos en byna tot Niet gebragt. Men heeft, op een en denzelfden tyd, wel vyf Vorsten van 't bloed van KAREL DEN GROOTEN te gelyk de Koninklyke Kroon zien dragen. Maar welke Koningen? Ontaarte Zoonen, heerschzugtige Broeders, liefdelooze Bloedverwanten, die, niets dan onderling elkanders verderf zoekende, de Onderdaanen door hun voorbeeld leerden, hunne Vorsten, te zwak om hen in bedwang te houden of weer te beteugelen, in hun wettig Gezag te krenken. Hier uit sprooten die stoute onderneemingen der Pausen, die zig als uitdeelers van eene Heerschappy, van welke zy in den beginne slegts de aanzienlyke Onderzaaten waren, aanmerkende, zig onderwonden, om, onder de schaduw van een Magt, die enkel Geestelyk was, over Staaten en Ryken naar welgevallen te schikken. Hier uit dat buitensporig Gezag der Bisschoppen, die, na den Vader op 't verzoek van den Zoon onttroond te hebben, zig geregtigd waanden, om hunne Meesters te mogen Verkiezen, Bevestigen of Afzetten naar hun goeddunken. Hier uit die byna onafhankelyke Vorstendommen, door Monnikken opgerigt, in die zelfde Landschappen, daar zy weinige jaaren te vooren, eenige Lan-

(*) Dit, gepaard met het buitensporige gezag der *Grootbofmeesters*, mag ook wel aangemerkt worden, als de hoofdoorzaak van 't verval van den vroegeren *Merovingischen* Stam.

Landeryen, hun uit een Godvrugtige milddadigheid geschonken, met eigen handen bearbeidden. Hier uit die Indringingen van de Grooten, die zig ongevoelig het opperhoofdig gezag aanmaatigden, en zig tot onafhankelyke Meesters opwierpen over die Gewesten, van welke zy, by de eerste aanstelling, niet dan Landvoogden waren. Indringingen, die eerlang een Erfregt wierden, eerst door Zwakheid, naderhand door Noodzaakelykheid geduld. LODEWYK, de laatste der Afstammelingen van KAREL DEN GROOTEN, bezat van het ganſche Ryk niets in eigendom, dan alleen de Stad *Laön*, *Soissons*, en eenige andere Landeryen van weinig belang, die men hem nog betwistte. Menig Leenman had zynen Koninklyken Meester in Soldy kunnen neemen. Hier uit die ſchrikkelyke overstroomingen der *Noormannen*, die byna een ganſche Eeuw agter één *Frankryk*, verzwakt door zoo veele verdeelingen, verwoestten, en, na zig in 't hart des Lands genesteld te hebben, met de andere dwingelanden aanſpanden, om eindelyk het Koninklyk gezag te vernietigen. Deeze is, als in een korte ſchets, de Historie van 't verval van het Huis van KAREL DEN GROOTEN. Het had den vollen bloei der Jeugd onder PEPIN; de kragt der Mannelyke jaaren onder KAREL DEN GROOTEN; al de zwakheid van den Ouderdom reeds onder LODEWYK DEN VROOMEN; en verloor eindelyk zyn Luister, zyn Naam, en zyn Bestaan zelfs onder LODEWYK DEN VYFDEN, gebynaamd DEN LEDIGGANGER".

Historie van Engeland, door DAVID HUME, *Schildknaap. Uit het Engelsch vertaald. Vde Deel. Te Rott. by* Losel *en anderen* 1771. *In groot octavo* 795 *bladzyden.*

HEt voorgaende gedeelte van dit Werk bragt de Geschiedenis van Engeland, tot op den dood van Koningin *Maria*, in 't jaer 1558, en 't tegenwoordige vervolgt met een verhael der lotgevallen van dat Koningryk, onder de regeering van derzelver Zuster *Elizabeth*; als mede van 't gepasseerde in den aenvang van 't Ryksbestuur van Koning *Jacobus den Isten*, tot op het jaer 1612. Eene reeks van gewichtige voorvallen, zo in 't Godsdienstige als in 't Burgerlyke, staende dien verloopen tyd, maekt dit gedeelte van Engelands Geschiedenis boven al aenmerkelyk; te meer daer dezelve, door een samenloop van omstandigheden, in die dagen, zeer vermengd is met het voorgevallene in andere Gewesten, byzonder in Spanje, Frankryk, Duitschland en de Nederlanden: uit welken hoofde

dit

dit Stuk, door den Historiefchryver HUME op eene dergelyke wyze als de voorigen uitgevoerd, de aendagtige overweeging van Gefchiedkundigen te fterker tot zich trekt. ——— Zie hier, (om ons voorgeftelde plan te agtervolgen,) hoe de Heer HUME ons Engelands beroemdfte Vorftin, in den jare 1603, in den ouderdom van zeventig jaeren, na eene vyf en veertig jaerige regeering overleeden, heeft afgemaeld.

„ Men ontmoet, *zegt hy*, weinig perfonadien in de algemeene Historie, die meer blootgefteld waren aen de lasteringen van vyanden en de loftuitingen van vrienden, dan Koningin *Elizabeth*, en echter is 'er nauwlyks een te vinden, wier achting met meer zekerheit vastgefteld is door de eenparige toeftemminge der nakomelingfchap. De ongewone langdurigheit harer regeringe en de fterke trekken van haer karakter waren in ftaet om alle vooroordeelen te overwinnen, en, hare lasteraars genootzaekt hebbende derzelver bitsheit wat te minderen, en hare verwonderaers hunne lofſpraken wat te matigen, hebben ten laetfte, in fpyt van ftaetkundige partyfchappen, en, wat nog meer is, van godsdiensthaetlykheden, een eenftemmig oordeel over haer gedrag te weeg gebragt. Haer moed, haer ftandvastigheit, haer grootdadigheit, haer doorzichtigheit, waekzaemheit, en behendigheit, erkend men den grootften lof te verdienen, en 'er is niemand van hun die immer een troon bezat, welke haer daer in overtroffen heeft: zulks 'er alleen maer noodig geweest ware wat minder geftrengheit, wat minder heerschzuchtigheit, wat meer oprechtheit, en wat meer toegeeflykheit omtrent haer volk, om een volkomen karakter uit te maken. Door het vermogen van haren geest beheerschte zy alle hare andere werkdadiger en fterke hoedanigheden, en belette die van tot buitenfporigheit over te flaen; hare heldhaftigheit was vry van roekeloosheit, hare zuinigheit van gierigheit, hare vriendfchap van partydigheit, en hare ondernemende aert van oproerigheit en ydele eerzucht; doch omtrent minder gebreken was zy zoo waekzaem niet, namelyk het dingen naer fchoonheit, de zucht voor lofſpraken, de minnenydigheit en de oploopenheit.

„ Hare zonderlinge begaeftheden in 't regeren fteunden te gelyk op hare geaertheit en op hare bekwaemheit. Bedeeld met de gaef van grootelyks over haer zelf te gebieden, verkreeg zy wel haest een ontegenfpreekbaer vermogen op haer volk, en daer zy derzelver achting innam door hare wezenlyke deugden, trok zy insgelyks deszelfs genegenheit naer zich door hare gewaende. Weinig Engelfche Vorften ftegen ten troon in moeilyker omftandigheden, en geen derzelven ftuur-

 den

den het roer der regeringe met zoo veel eenparig geluk dan Elizabeth. Schoon onkundig van de praktyk van verdraegzaemheit, het ware geheim tot het beteugelen van godsdienstige partyschappen, bewaerde zy echter haer volk, door haer hooge wysheit voor die verbysteringen, in welken de godgeleerde geschillen alle de naburige volken gewikkeld hadden, en schoon hare vyanden de magtigste, de werkzaemste, de stoudmoedigste en minst schroomachtigste Vorsten van Europa waren, was zy nogthans, door haer moed, in staet om diepen indruk op derzelver staten te maken, terwyl intusschen haer eigen grootheit ongemoeid en ongeschonden bleef.

„ De verstandige Staetsdienaers en wakkere Krygslieden, welken onder hare regering bloeiden, deelden in den roem harer overwinningen, maer in plaets van den lof die haer toekwam te verminderen, brachten zy aen denzelven veel toe. Allen waren derzelver bevordering schuldig aen haer wyze keus, werden ondersteund door hare standvastigheit, en waren, met alle hunne bekwaemheden, niet in staet om eenigerlei onbehoorlyk vermogen op haer te verkrygen. Onder hare verwanten, in haer Hof, in haer Ryk, overal was zy meestresse; de kracht der liefdedriften was groot by haer, maer het vermogen van haer geest was nog sterker, en de tweestryd die zy zichtbaerlyk voeren moest om te overwinnen, strekt eeniglyk om de vastigheit van haer besluit en de verhevenheit van hare hooge gevoelens te verbreeden.

„ De roem van deze Vorstinne, schoon de vooroordeelen, zoo die der partyschap als die van bygeloovigheit, te boven gegaen zynde, legt echter nog bloot voor een ander vooroordeel, dat duurzaamer is om dat zy natuurlyker is, en dit, naer gelang van het verschillend oog met welk wy het beschouwen, in staet is om haer karakter of boven mate te verheffen, of den luister daer van te verdooven. Dit vooroordeel is gegrond op de overwegingen omtrent hare kunne: namelyk; indien wy haer aenmerken als een vrouw, dan moeten wy door verwonderinge getroffen worden, over hare groote hoedanigheden en uitgestrekte bekwaemheit; maer dan ook moesten wy in haer verwachten eene zachtaertiger gesteltenis, een grooter gedweeheit van aert, en eenige dier aenminnige weekhartigheden, door welken hare kunne onderscheiden word. Dan de rechte wys om hare verdiensten te eeren, is, alle deze overwegingen ter zyde te zetten, en haer zuiverlyk te beschouwen als een redelyk wezen, in hoogheit gesteld, en het bestuur over het menschdom gegeven. Het moge ons moeilyk vallen goede gedachten van haer te voeden, of in hoedanigheit van echtgenoo-

noote, of in die van minnaresse; doch in die van Souvereine, schoon met eenige aenmerklyke uitzonderingen, is zy het voorwerp van onbetwistbaren roem en goedkeuringe".

Het rampzalige lot der Schotsche Koninginne, Maria, onder het Ryksbestuur deezer Engelsche Vorstinne, trekt onze aandagt zo zeer op haar persoon, in dit gedeelte der Historie van Engeland, dat het wel der moeite waardig geagt moge worden, ook haar character in deezen by dat van Koningin Elizabeth te voegen. De Heer *Hume*, een uitvoerig verslag gegeeven hebbende van 't voorgevallene met, en de eindelyke rechtspleeging van Koningin Maria, in den jare 1587, schetst haar character op de volgende wyze.

„ Maria, Koningin van Schotland, gesneefd, in 't vyf-en-veertigste jaer haers ouderdoms, en 't negentiende harer gevangkenisse in Engeland, was een vrouw van groote begaefdheden, zoo wel van lichaem als van geest, en zoo wel natuurlyke als aengenomene, maer rampspoedig in haer leven, en, een tyd lang, ongelukkig in haer gedrag. De schoonheit van haer persoon, en aenminnigheit van gedaente, vereenigden zich, om haer tot een allerbeminnelykste vrouw te maken, terwyl de bekoorlykheden van haer voorkomen, en de bevalligheden van haren ommegang mede hielpen tot den indruk, welken hare beminnenswaerdige gestalte te weeg bragt, op de harten van allen die haer beschouwden. Eerzuchtig en levendig van aert, doch geneigt tot blygeestigheit en gezelschap; van een verheven geest, standvastig en zelfs onverzettelyk in hare voornemens, maer nogthans beschaefd, zachtmoedig en minzaem in haren ommegang, scheen zy bedeeld te wezen met slechts zoo veel mannelyke gaven als haer aller achting waerdig maken konden, zonder die zachtaertige bevalligheden af te leggen, welken de cieradien van hare kunne uitmaken. Om een juist begrip te vormen van haer karakter, moeten we ter zyde zetten een gedeelte van haer gedrag, in welk zy zich overgaf aen de bestieringe van een losbandig man, en moeten deze gebreken aenmerken, 't zy wy zeggen dat ze onvoorzichtigheden zyn of misdaden, als de uitwerkingen eener onuitlegbare, schoon niet ongewone, onstandvastigheit van het menschelyk hart, van de broosheit onzer nature, van de geweldigheit der drift, en van den invloed, welken de stand en somtyds oogenbliklyke toevalligheden hebben, op persoonen, wier grondbeginselen niet versterkt zyn, door de ondervindinge en de overdenkinge. Verstoord door het ondankbaer gedrag van haren Gemael, verleid door de verraderlyke raedgevingen van eenen in welken zy vertrouwen stelde, en ver-

voerd door de heftigheit van haer eigen aert, welke nimmer volkomen onder de bestiering van bescheidenheit lag, werd ze tot daden vervoerd, van welken men, met moeite, reden zou kunnen geven, doch die niet alleen onverantwoordlyk zyn, maar die niet verzacht kunnen worden. Dus mag eene optelling harer begaefdheden den schyn dragen van een lofspraek; maer het verhael van haer gedrag moet, in sommige deelen, het gelaet aennemen van scherp verwyten en doorstryken."

„ Haer talryke ongevallen, de afgezonderdheit, hare lange en verdrietige gevangkenis, en de vervolgingen waer aen zy blootgesteld was, ter zake van haren Godsdienst, had haer, in de laetste jaren hares levens, in een soort van dweepery geworpen; zulks, in aenmerking nemende de heerschende geest, en de grondbeginselen van die eeuw, men zich niet behoeft te verwonderen, dat de yver van Maria, zich met haer misnoegen en belang vereenigende, haer aenzette om hare toestemming te geven tot een voornemen, welk samenzweerders, alleen aengedaen door de eerste dezer beweegredenen, tegen het leven van Elizabeth gesmeed hadden."

De Aart der Wetten, door den Heer President DE MONTESQUIEU, *verrykt met Philosophische en Staatkundige Aanmerkingen. Naar de laatste verbeterde en vermeerderde Uitgaave, uit het Fransch in 't Nederduitsch vertaald. Tweede Deel. Te Amsterdam by* J. Kok 1772. *In groot octavo* 336 *bladzyden.*

Op de beschouwing der Wetten, welken de Staetkundige Vryheid uitmaken, met hare betrekking tot de Constitutie, waer mede het elfde Boek, en het eerste Deel van dit voortreflyk Geschrift van den beroemden *de Montesquieu* besloten werdt; volgt, met den aenvang van dit tweede Deel, in 't twaelfde Boek, de overweging dier Wetten, in hare betrekking tot den Burger; 't welk ons in het dertiende Boek leid tot het nagaen van 't geen omtrent het ligten en de grootheid der imposten, ten aenzien dezer vryheid, in aenmerking komt. —— Tot dus verre hield onze Staetkundige Schryver het oog op het geen ieder Regeringswyze, naer derzelver grondbeginselen byzonder eigen is, en 't geen de verschillende Regeringswyzen, overeenkomstig met derzelver grondbeginselen, met elkander gemeen hebben; dan,

vervolgens 'er in de beschouwing der Wetten, ook omstandigheden gade te slaen zyn, die geen bepaeld verband hebben met de Regeringswyze, en ondertusschen van een zeer grooten invloed op de Wetten zyn; zo verledigt hy zich verder ter ontvouwinge van het geen men, omtrent die omstandigheden, in acht heeft te nemen. Deze omstandigheden ontstaen deels uit het onderscheiden Climaet, deels uit de verschillende Landstreek, en deels uit de verscheidenheid der neigingen van 't Volk: welke omstandigheden, die onafhanglyk zyn van den aert der Regeringswyze, oplettend gade geslagen behooren te worden; nadien ze ene verschillende wyziging der Wetten eischen; op dat dezelve daer aen beantwoorden, of geschikt zyn, om de nadeelige gevolgen, welken daer uit konnen voortspruiten, ten minste enigermate af te wenden. De overweging dezer gewigtige byzonderheden maekt den inhoud der zes volgende Boeken uit; in welken de Autheur handelt over de betrekking der Wetten tot de natuur van het Climaet, wel byzonder ten opzichte van de Burgerlyke, de Huislyke en de Staetkundige Slaverny: als mede van de betrekking der Wetten tot den aert der Landstreeke; en eindelyk rakende derzelver betrekking tot den algemenen aert, de zeden, en de manieren van 't Volk, die onder derzelver invloed leven. ——— Na het afhandelen dezer byzonderheden keert de President weder tot het beschouwen der Wetten ten aenzien van zodanige zaken, die de verschillende Regeringswyzen met elkander gemeen hebben; en waar door zy, in ene onderlinge betrekking staende, elkander grootlyks van nut konnen zyn. Overmits nu onder dezulken boven allen uitmunt de Koophandel, zo vestigt onze Wetkundige, in de twee laetste Boeken van dit Deel, ook wel bepaeldlyk zyne oplettendheid, op de Wetten, in de betrekking, die zy hebben, op den Koophandel; dien hy Staetkundig nagaet, zo in deszelfs aert en onderscheidinge, als in de omwentelingen, die de Handel en Zeevaerd, van oudsher, onderhevig geweest is. ——— In 't een en 't ander dezer behandelde onderwerpen straelt allerwegen door, des Autheurs uitgebreide kennis in 't Staetkundige, versterkt door ene uitgestrekte Geschiedkunde; welke hem in staet gesteld heeft, om den invloed der Wetten, in derzelver verschillende betrekkingen na te spooren, en de eigenaertige gevolgen daer van te ontdekken. En dit maekt den inhoud van zyn Geschrift alleszins opmerkelyk; schoon 'er hier en daer stellingen in voorkomen, die te wraken zyn, en alles juist geen bewys drage van de vereischte oplettendheid; gelyk de ongenoemde Schryver, die zyne Aenmerkingen daer

over medegedeeld heeft, doet zien; welke aenmerkingen ook nu en dan dienen, om ons geschikter kundigheden van sommige onderwerpen te verlenen; zonder dat ze echter de achting voor 't Werk zelve over 't geheel doen dalen. —— Tot een voorbeeld van die natuur verstrekke de aenvang van het Twaelfde Boek, alwaer de Autheur zyne denkbeelden voordraegt, wegens de Staetkundige Vryheid, in hare betrekking tot den Burger.

„ De Staetkundige Vryheid, *zegt hy*, in haare betrekking met de constitutie beschouwt, wordt geformeert door eene zekere verdeling der driemagten: maar in haar betrekking met den Burger, moet men ze onder een ander denkbeeld beschouwen. Zy bestaat in de veiligheid, of in 't denkbeeld, dat men van zyn veiligheid heeft."

„ Het kan gebeuren, dat de constitutie vry is, en dat de burger het niet is. De burger kan vry zyn, en de constitutie het niet zyn. In die gevallen zal de constitutie vry zyn naar recht en niet inderdaad: de burger zal vry zyn inderdaad en niet naar recht."

„ 't Is alleen de gesteldheid der Wetten, en zelfs der grondwetten, welke de vryheid in haar betrekking met de constitutie uitmaakt. Maar in de betrekking met den burger, kunnen zeden, manieren, aangenomen voorbeelden ze doen geboren worden; en zekere burgerlyke wetten te begunstigen, gelyk wy in dit Boek gaan zien. Daar en boven in de meeste Staten de vryheid meer gebonden, belemmert of vernield zynde, dan de constitutie vordert, is 't goed van byzondere wetten te spreken, welke in ieder constitutie het beginzel van vryheid kunnen hinderen of bevorderen, waar voor ieder vatbaar kan zyn (*a*).

[Wat

„ (*a*) Wy moeten den Schryver hier 't zelve verwyt doen, het geen wy hem meermalen gedaan hebben. Gene netheid, gene nauwkeurigheid, in dit Hoofdstuk, zo min als in de volgende: men moet zyne denkbeelden ontwarren, om 'er den zin uit te trekken. In het III Hoofdst. van het vorige Boek, heeft hy ons gezegt, dat de *Staatkundige vryheid niet bestaat in te doen het geen men wil*; en hy voegt 'er zeer verstandig by, *dat de Staatkundige vryheid niet bestaan kan, dan in te kunnen doen, het geen men moet willen; en niet gedwongen zyn te doen het geen men niet moet willen*. Gelyk deze bepaling toepasselyk is op de natuurlyke en burgerlyke vryheid, zo wel als op de Staatkundige, is 't nut dit op te helderen, om het geen de Schryver in 't vervolg zegt te verklaren. *Zo de vryheid bestaat in te kunnen doen het*

[Wat voorts bepaaldlyk de vryheid van den Burger betreft;]
„ De philosophische vryheid bestaat, in de oefening van zyn wil, of ten minste, (zo wy in den smaak van alle zamenstellen moeten spreken,) in het denkbeeld, waar in men is, dat men zyn wil oefent. De staatkundige vryheid bestaat in de veiligheid, of ten minste in het denkbeeld, dat men van zyne veiligheid heeft.

„ Die veiligheid is nimmer meer aangerand dan in de openbare of byzondere beschuldigingen. 't Is dan van de goedheid der

het geen men willen moet, en niet gedwongen te zyn, om te doen, het geen men niet moet willen, zo volgt 'er uit, dat de vryheid in den natuurlyken staat *bestaat in te kunnen doen al het geen de natuurlyke wetten ons beveelen, en niet gedwongen te zyn om te doen het geen de wetten niet beveelen;* in den burgerlyken staat *in te kunnen doen het geen de wetten van de burgerlyke Societeit beveelen, en in niet gedwongen te zyn om te doen het geen de burgerlyke wetten niet beveelen.* De Wetten van de burgerlyke Societeit zyn van tweederleie zoorten. De eene zyn grondwetten, de andere noemt men gemenelyk burgerlyke; aldus zal de vryheid onderscheiden zyn in opzicht tot den natuurlyken en burgerlyken staat; en in den burgerlyken staat zal men ze onderscheiden, in opzicht tot de grondwetten en burgerlyke wetten. Men noemt ze in de eerste betrekkinge *natuurlyke*, in de tweede *staatkundige*, en in de derde *burgerlyke.* Zie daar het geen ons de Schryver hadt moeten zeggen, in plaatze van die nodige onderscheidingen te verwarren, zonder welke het onmogelyk is hem te verstaan. Hy zou noch beter gedaan hebben, met zich te houden aan de bepaling, die de Roomsche rechtsgeleerden van de vryheid gegeven hebben, ze noemende (met opzicht tot het tegenwoordig geval) het vermogen om te doen het geen men wil, uitzondering gemaakt zynde van 't geen door de wet verboden is; want die bepaling, welke juist drie zoorten van vryheden behelst, die wy komen aan te wyzen, is veel juister. Komen wy thans tot de gevolgen, welke vloeijen uit het geen wy komen te zeggen, met opzicht tot het stuk dat de Heer DE MONTESQUIEU verhandelt. Nadien in een staat de grond- en burger-wetten uit de voorwerpen van onzen wil het geen zy vaststellen uitsluiten, vindt onze natuurlyke vryheid 'er zich op twederlei wyzen in bepaald: 1. met opzicht tot de grondwetten; 2. met opzicht tot de burgerlyke wetten. 't Is die vryheid op die dubbele wyze bepaald, welke onze Schryver *Staatkundige* noemt. In 't voorgaande Boek heeft hy ze beschouwd, betreklyk tot de constitutie, dat is, tot de grondwetten; thans gaat hy ze in opzicht van de burgerlyke wetten beschouwen: en wy vinden dat hem nauwkeurigheid ontbreekt in dit twede stuk, gelyk in 't eerste. (Aanm. van een N.)"

der crimineele wetten, dat de vryheid van den burger voornamelyk afhangt (*b*)". De

(*b*) „ Wy hebben gezien dat de Heer DE MONTESQUIEU ons gezegt heeft, *dat de staatkundige vryheid bestaat in te kunnen doen het geen men wil doen* (*), thans leert hy ons, *dat zy in de veiligheid bestaat, of ten minste in het denkbeeld van de veiligheid.* Waar toe die onderscheidingen? De natuurlyke vryheid is het vermogen van te kunnen doen het geen men wil doen: als zy in haar geheel is, sluit zy alle anderen uit van 't recht, om 'er ons het gebruik van te beletten, of ze te bepalen; 't is die betreklyke toestand, dien de Heer DE MONTESQUIEU *veiligheid* noemt; dan de openbare of byzondere beschuldigingen het recht onderstellende, om ons aangaande het gebruik der natuurlyke vryheid aan te randen; zo is 't zeker, dat die veiligheid nimmer meer aangevallen wordt, dan in de openbare of byzondere beschuldigingen; en nadien de crimineele wetten die gene zyn, welke de natuurlyke vryheid met bedreiging van zware straffe bepalen, is het noch waar; dat het van de goedheid der crimineele Wetten is, dat de vryheid van den burger voornamelyk afhangt. (Aanm. van een N.")

(*) „ Te kunnen doen het geen men wil doen ". Men leeze hier, „ te kunnen doen het geen men moet willen, naer 't Fransch, a pouvoir faire, ce que l'on doit vouloir. 't Was te wenschen dat men, in deze Nederduitsche uitgave, meer oplettendheids gebruikt had. 't Getal der schryf- of drukfouten is, het geheele Werk door, zo groot, dat het niet wel te verschoonen zy; en enigermate, met het afdrukken van 't laatste Deel, noodwendig, een Erratablad eische; voor al met opzicht tot zodanige feilen, die den Lezer belemmeren. Want buiten de mindere misstellingen, die men al te veelvuldig ontmoet, en hoedanigen 'er, in het hier bygebragte gedeelte, ons ten minste vier a vyf voorgekomen zyn, die we in 't overschryven verbeterd hebben, zyn 'er nog verscheiden, die den zin dermate stooren, dat dezelve naeuwlyks na te gaen, of geheel onverstaenbaer zy. Tot een voorbeeld diene op bl. 56; „ men kan niet meer „ zware belastingen heffen; in 't Fransch, on peut lever des tributs plus „ forts." Vermoedlyk heeft de Vertaler geschreven: „ men kan meer zwa„ re belastingen heffen." Doch in dezen word men nog geholpen, door den samenhang, die toont, dat het woord *niet* hier geen plaats kan hebben. Dan op bl. 326 treffen we ene plaets aen, daer de zamenhang ons niet wel kan helpen, en de zin in 't Nederduitsch onverstaenbaer is. „ 't „ Voorwerp van die Koloniën is den handel te dryven op beter wyze, waar „ mede alle voordelen wederzydsch zyn. Men heeft vastgesteld, dat de „ hoofdsteden de kolonie alleen kan handel dryven. In 't Fransch. L'ob„ jet de ces Colonies est de faire le Commerce à de meilleures condi„ tions, qu'on ne le fait avec les Peuples voisins, avec lesquels, tous „ les avantages sont reciproques. On a établi que la Métropole seule pour„ roit négocier dans la Colonie." Veelligt heeft de Vertaaler geschreven, „ 't Voorwerp van die koloniën is den handel te dryven op beter wyze, „ dan men zulks doet met de nabuurige Volkeren, waar mede alle voor„ delen wederzydsch zyn. Men heeft vastgesteld, dat de hoofdstad in de „ kolonie alleen kan handel dryven." —— Men verstae hier, door 't woord Hoofdstad, volgens de tael der Ouden, den Staet, welke de kolonie gevestigd heeft. —— Wy hoopen, dat men in 't vervolg naeuwer agt zal geven, en zo grove misstellingen verhoeden.

„ De crimineele Wetten zyn niet eensklaps volmaakt. In de plaatzen zelve, waar in men de meeste vryheid gezogt heeft, heeft men haar niet altoos gevonden. *Aristoteles* zegt ons (1) dat te Cumi de nabestaanden van den beschuldiger getuigen konden zyn. Onder de Koningen van Rome was de wet zo onvolkomen, dat Servius Tullius vonnis uitsprak tegen de kinderen van Ancus Martius, beschuldigd van den Koning zyn Schoonvader vermoord te hebben (2). Onder de eerste Koningen der Franken maakte Clotarius ene Wet (3), dat een beschuldigde niet kon veroordeelt worden zonder gehoort te zyn; het geen een strydige praktyk aantoonde in eenig byzonder geval, of by enig barbaarsch volk. 't Was Charondas, die de vonnissen tegen de valsche getuigenissen invoerde (4). Als de onschuld der burgers niet verzekert is, is het de veiligheid niet meer (*c*).

„ De kundigheden die men in enig land verkregen heeft, en die men in andere verkrygen zal, over de veiligste regelen omtrent de crimineele vonnissen, betreffen het Menschdom meer dan iets anders ter Waereld.

„ 't Is alleen op de praktyk dier kundigheden dat de vryheid gegrond kan zyn; en in een staat die daar omtrent de best mogelykste Wetten zou hebben, zou een Man, wiens proces men opgemaakt heeft, en die 's anderendaags zou moeten opgehangen worden, vryer zyn, dan één Bacha in Turkeijen is.

„ De Wetten, welke iemand op de verklaring van één getuigen doen sterven, zyn noodlottig voor de vryheid (*d*). De re-

(1) „ POLITICA. Lib. II.".
(2) „ TARQUINIUS PRISCUS. Zie Dionys. Halicarnass. L. IV."
(3) „ Van 't jaar 560".
(4) „ ARISTOTELES. Politic. lib. II. cap. XII. Hy gaf zyne wetten aan Thurium in de vierentagtigste Olympiade".

(*c*) „ De Heer DE MONTESQUIEU verwart alhier zigtbaarlyk de crimineele Wetten, met die welke de form der rechtsplegingen regelen. Want alle de voorbeelden, die hy hier ophaalt, zyn niet getrokken uit de crimineele Wetten, maar uit de wyze op welke een beschuldigde voor 't gerecht kan worden vervolgd: dan in dat opzicht heeft de Heer DE MONTESQUIEU gelyk te zeggen, dat daar van de vryheid van den burger voornamelyk afhangt: om dat de natuurlyke vryheid aan hun, die aangevallen worden, allen den weg tot hunne verdediging open laat, en dat deze rechtstreeks aangetast wordt, door alles wat die verdedigingen bepaalt. [Aanm. van een N."]

(*d*) „ Andere onoplettenheid. De Wet stelt een doodstraf voor ene zekere misdaad, de gerechtsform geeft verlof om op de verklaring

reden vordert 'er twee, om dat één getuigen die bevestigt, en één beschuldigde die ontkent, een verdeeling maken; en 'er is een derde nodig om hen te beslissen.

„ De Grieken (5) en de Romeinen (6) eischten ene stem meer om te veroordeelen. Onze Fransche Wetten vorderen 'er twee. De Grieken beweerden, dat hun gebruik door de Goden ingesteld was (7); maar 't is het onze (e)".

ring van één enkelen getuigen te vonnissen; 't is niet de wet, maar de wyze van procedeeren tegen den beschuldigden, welke de vryheid aanvalt. Zomtyds inderdaad behelzen de Wetten, welke enige straffe opleggen, hoe men over de waarheid van 't feit oordeelen zal; en hoe men tegen den crimineelen zal procedeeren; maar in die gevallen zelve moet men het gedeelte van de Wet onderscheiden, het welk de straffe oplegt, van dat gedeelte, welk de wyze regelt, waar op een beschuldigde aangevallen en verdedigd kan worden, en hoe men in de bestiering van 't Regt zig gedragen moet. [Aanm. van een N.]

(5) „ Zie Aristid. *Orat. in Minervam*".

(6) „ DION. HALICARN. over het vonnis van *Coriolanus*. Lib. VIII.

(7) „ *Minervæ calculus*".

(e) „ Dit alles betreft niet de crimineele Wetten, maar de gerechtsform, de wyze om 't recht te bestieren. [Aanm. van een N."]

BERIGT

wegens een Prentwerk, *volgens de Nieuwe Uitvinding van den Heere*

CORNELIS PLOOS VAN AMSTEL, JAC. CORN. Z.

Mededirecteur van de Teken-Academie der Stad Amsterdam; van het Zeeuwsche Genootschap der Weetenschappen te Vlissingen, en Lid van de Hollandsche Maatschappye der Weetenschappen te Haarlem.

Wanneer men de vorderingen die 'er in ons Vaderland, sints ruim twee eeuwen, in de Teken- en Schilderkunst gemaakt zyn, zo juist als onzydig beöordeelen wil; moet men besluiten dat onze Landgenooten, in de naarvolging der eenvoudige Natuur, veele andere Natien hebben voorbygestreefd. — Hunne naauwkeurigheid deed hen letten op den byzonderen aart van ieder Voorwerp, en zy bevlytigden zig voornaamlyk om het soortonderscheidend verschil derzelven eigenaartig uit te drukken. Hierin hebben (om, onder zoo veele beroemde Meesters, eenige weinigen, slechts op te noemen) uitgemunt de Ridder V. D. WERF, G. DOUW, F. V. MIERIS de Ou-

Oude, METZU, TERBURG, en wel inzonderheid, in onze dagen, de Rafaël onder de Bloemſchilderen JAN VAN HUISUM. Welke Kunſtenaars, door het gezicht alleen, alle onze overige Zintuigen hebben weeten aan te doen, en onze Ziel te verrukken door de voorſtelling van alles wat in de Natuur ſchoon en bevallig is; niemand dan zal deezen welverdienden roem den Nederlanderen kunnen weigeren, byaldien hy anders eenigerwyze in de Kunst ervaren, of voor derzelver bekoorlykheden vatbaar zy. Ieder beſchaafde Natie in Europa heeft, ſints ruim eene Eeuw, deeze Waarheid erkend, die waarſchynlyk tot aan de laatſte Nakomelingſchap toe zal bevestigd blyven.

Een Blyk van de uitmuntende bekwaamheden der Nederlandſche Schilders zien wy weder in de Twintigſte Prent van den Heere C. PLOOS VAN AMSTEL, gevolgd naar eene der fraaiſte Tekeningen van den beroemden Schilder

PHILIP WOUWERMAN;

thans berustende in het Kabinet van den Wel Ed. Heere J. DANSER NYMAN, *Kapitein der Burgerye te Amſterdam*.

Dezelve verbeeldt een Italiaansch Landſchap. Men ziet 'er op een hoogte een belaaden Paard ſtaan, by den Toom gehouden door zyn Meester, die van agteren gezien word, als ſpreekende met twee Vrouwen, die, in een Rivier onder aan deezen Heuvel, omtrent ter halver Lyf in 't Water ſtaande, bezig zyn met eenige Klederen te waſchen, naby de Agterſteven van een Schip, waar van een gedeelte gezien word, terwyl in 't verſchiet eenige andere Vrouwen aan den Oever liggen te rusten; aan de andere zyde vertoont zig een oud Gebouw, met een openſtaande Deur, ſchynende het zelve een Baak te zyn voor de aankomende Vaartuigen op de Rivier.

De Kunstkenners beſchouwen met verwondering, in de Werken van deezen grooten Meester, de fraaije omtrek der Paarden, en de Meesterlyke naauwkeurigheid waarmede hy alles heeft uitgevoerd, zo wegens het waarneemen van de werking der Beenderen en Spieren, als het verſchillend beloop, en de glans der hairen van de huid; maar zy worden inzonderheid verrukt door het ſmeltende der tinten, en de helderheid van Schaduw in zyne Werken: zyne toetsachtige omtrek, en de verbaazende Kunst die hy bezat, om ligte Voorwerpen tegens eene klaare Lucht te doen uitkomen, bekoort iedereen.

Deeze Tekening, in Oost-Indiſche Inkt gewaſchen, levert alleen hier van een bewys op, en toont daar-en-boven welke Kunstvermogens deeze groote man bezigde om zelf door wit en

en zwart ons niet alleen de bevalligste Zonneschyn te vertegenwoordigen; maar ook allengs onze Verbeeldingskragt op te wekken, om ons, als 't ware, de Voorwerpen in hunne Natuurlyke Kleuren te vertegenwoordigen.

Deeze Tekening is met zyn gewoonlyke Merk Ph. 1660. getekend. Zeker Liefhebber heeft onlangs doen opmerken dat hier in alle de Letters, tot zyn Doopnaam *Philips* behoorende, gevonden worden; mooglyk door hem gedaan om zig dus van zyn' Broeder *Pieter* te beter te kunnen onderscheiden.

Voorts, naardien de Tekeningen van deezen Meester, in vergelyking zyner Schilderstukken, schaars, en by de Liefhebberen weinig bekend zyn; meenen wy dat deeze naarvolging die, niet minder dan de voorgaande, de verdiensten des Uitgeevers tot eer verstrekt, des te aangenaamer by de Kunstkenners zal ontvangen worden.

NB. Dit Prentwerk is te bekoomen by *Mattheus Woortman*, Kunstverkooper op de Angeliersgragt te Amsterdam, en by de Boekverkoopers *Yntema* en *Tieboel*. By wien het van de Liefhebbers kan worden gezien; doch wordt niet in Commissie gegeeven.

De groote Voordeelen, welken ons Land genieten zou, indien men Vuurmachines, *in plaatse van* Watermolens, *gebruikte. Te Rotterdam by* R. Arrenberg 1772. *In groot octavo* 53 *bladzyden.*

DE Opsteller van dit Geschrift, draagt de Voordeelen der Vuurmachines boven de Watermolens ten gunstigste voor; en men heeft, alles nagaande, vry goeden grond, om te verwagten, dat men 'er zig hier te Lande, op verscheiden plaatsen, met meer nuts van zou kunnen bedienen; al trok men, gelyk men veel al behoort te doen, iets van de gunstigste voorstelling af. Behalven de min kostbaarheid, is de werking sneller, sterker en bestendiger, zo dat alles, ter begunstiginge van dit Project schyne samen te loopen; des het, mits in agtneeming van de zwarigheden, die mogelyk van de andere zyde nog in bedenking komen, de nadere opmerking van deskundigen verdiene.

Het merkwaardigste der Berggeschiedenisse van het gewichtigste gedeelte der Gebergtens, in het Bergampts distrikt van Marienberg. *Uit het Hoogduits vertaald. Te Amsterdam by* H. D. Selschap 1771. *Behalven het Voorwerk* 100 *bladz. in groot octavo.*

ZY die belang hebben in 't Bergwerk, van 't Bergampts distrikt van Marienberg, ontvangen in dit geschrift deswegens onder-

reg-

regingen, die geschikt zyn, om ter hunner gerustftellinge, in de hoop op een verderen goeden uitslag, te dienen. De Bergmeester F. W. H. VON TREBRA levert hier in de eerste plaats de Kaart dier Bergwerken op, gemaakt door den Hoogleeraar *Charpentier*, met aanwyzing der voornaamste byzonderheden, die opmerking vereischen. Voorts geeft hy een verslag van de opkomst en grootheid van dien Bergbouw, met een bericht van de voordeelige bewerking in vroeger dagen; als mede van deszelfs verval in laater tyd, met ontvouwing der oorzaaken hier van; en van 't geen verder medegewerkt heeft, om de herstelling van dien Bergbouw te verhinderen. Hier aan hecht hy wyders eene gunstiger beschouwing, door de tegenwoordige verwagting van dien Bergbouw in een voordeelig licht te stellen; welke voordragt hy aandringt, door eene beschryving van de natuurlyke gesteldheid deezer Gebergten, en de opgifte van de voordeelige gelegenheid, die men alhier heeft tot het bestieren der Bergwerken. —— Naar luid der Voorreden steunt alles, wat hier gemeld wordt, op goede en getrouwe Berigten, waar op men zig volkomen kan verlaaten; en alles loopt samen om de Geinteresseerden onder 't oog te brengen, dat het Gebergte zelve zeer goed, en ook nu nog, gelyk eertyds, met gewenscht voordeel te bewerken is. Dat de nadeelige omstandigheden, welken plaats gehad hebben, ontstaan zyn uit toevallige van buiten komende oorzaaken; des men, daar deezen een eind genomen hebben, op goeden grond mag hoopen op eene voordeelige bewerking, wanneer men maar voortaan ernstig de handen aan 't werk slaat. De manier op welke de Autheur dit alles ontvouwt, stelt de zaak vry gunstig voor; doch per slot van rekening blykt het, dat 'er een meerder uitschot van penningen zal noodig zyn, om het werk in dien toestand te brengen, dat men zich met een goeden uitslag zal mogen vleien; 't welk dikwerf in omstandigheden van dien aart eene groote zwaarigheid is.

De Staatkundige Tinnegieter, Blyspel in vyf Bedryven. Door wylen den Baron L. V. HOLBERG. *Na het onrym zo veel mogelyk gevolgd. Te Haarlem by* A. Tolk 1772. *In octavo* 103 *bladzyden.*

MEn agt het veel al, en niet zonder reden, moeilyk, een goed Dichtstuk in Proza te vertaalen, zonder het treffende van den Dichterlyken Geest te verliezen; en men mag onbeschroomd wel beweeren, dat een goed Dichter, in tegendeel, gemeenlyk beter zal slagen, in 't dichtkundige overbrengen van een maatloos geschrift. Dan dit beweerende zou het niet onvoorzigtig weezen, hier van genoegzaam uit te zonderen, maatlooze geestige geschriften. In geschriften van dien stempel komen dikwerf aartige slagen voor, welker snedigheid somtyds grootlyks af hangt van een woord of spreekwyze, in derzelver voorstellinge gebezigd: ook eischt het geestige veel

veel al eene losheid, die de bepaling van Rym- en Maatklank, voor al in 't navolgen van eens anders Werk, maar noode dult. —— Een by uitstek geestig Dichter, die van eene levendige verbeelding, ryk van invallen, en der Rymkunste volkomen meester is, zal het nu of dan gelukkig uitvoeren: maar 't is 't werk van weinigen; en de Berymer van 't hier bovengenoemde Blyspel behoort niet onder dat getal. —— De aartige geestigheid van dit Stukje van den vernuftigen *Holberg* heeft, in deeze beryming, zeer veel geleeden: de overbrenger heeft zig ten naauwste aan de woorden bepaald, en '*t onrym*, gelyk hy zegt, *zo veel mogelyk gevolgd*. Dit maakt het Stukje, door 't naauwe bedwang van 't Rym, dat den Berymer wel eens belemmerd heeft, over 't geheel styf; en het treffende van des Barons snedige invallen gaat 'er meermaals geheel door verlooren.

Het Blyspel zelve, dat de Baron *van Holberg*, als uit zyne Brieven te zien is, een der besten zyner Spellen rekende, is te overbekend, om op deszelfs inhoud staan te blyven; genoeg zy het, om tevens een voorbeeld van de beryming aan de hand te geeven, het slot van 't Blyspel by te brengen; waar in de Tinnegieter, zyne dwaasheid erkennende, het leerzaame bedoelde van 't Stuk, voordraagt; wanneer hy, zyn Knegt beveelende, zyne Staatkundige Boeken aan de vlam over te geeven, zig verder aldus laat hooren.

Gy moet ten eersten, uit myn boeken gaan verbranden,
Al die Staatkundig zyn, geen onderscheid van banden,
Want 'k wil ze nooit weêr zien, ik offer ze aan de vlam,
Vermits ik door dat tuig, tot al die dwaasheên kwam:
't Is zeeker waar, wy gaan een Overheid bedillen,
Met onzen mond, om dat wy altoos anders willen
Als zy het doen, en wy verstaan het zelve niet;
't Is veel al zo het best gelyk de zaak geschied.
't Is gantsch iets anders, in een Zeekaart wel ervaaren
Te weezen, of een Schip te stuuren door de baaren.
Men kan uit boeken die Staatkundig zyn wel zien,
Dat ze ons in 't spreeken wel bekwaam zyn hulp te biên;
Men kan 'er wel geschikt uit leeren discoureeren,
Dog 't zal wat meerder zyn, een land wel te regeeren.
Een ider my in stand gelyk, kan nu bedaard,
Uit al het geene, dat my heeden wedervaart,
Ten duidelykssten zien, dat hy, die 't stout durft waagen,
Om weegens het bedryf der Overheên te klaagen,
Hun handeling berispt, en rooft hun naam en faam,
Dat hy niet altoos zelf is tot het Ampt bekwaam;
Want als een Man als ik, die zit te tinnegieten,
Het Burgemeesters Ampt zo spoedig wil genieten,
Is 't eveneens, als of 't een Staatsman kwam in 't zin,
Dat hy zoo ilico wou Gieter zyn van Tin.

HEDENDAAGSCHE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Oude en Hedendaagsche Kerklyke Geschiedenissen, van de Geboorte van CHRISTUS *tot den Aanvang der tegenwoordige Eeuwe, door den Hooggeleerden* J. L. MOSHEIM, *Kanselier der Hoogeschoole te Gottingen. Uit het Latyn vertaald, en vermeerderd met de Byvoegzels, Aantekeningen, en Tydrekenkundige Tafels van den Eerwaardigen* ARCHIBALD MACLAINE. *Doctor in de H. Godgeleerdheid, en Leeraar der Engelsche Kerke in 's Gravenhage. Vyfde Deel. Te Amst. by* F. de Kruyff, A. v. d. Kroe, *en* Yntema en Tieboel. 1771. 482 *bladz. in groot octavo.*

MEt de Drie Eeuwen, in dit Vde Deel van dit voortreflyk Werk behandeld, naamlyk de Dertiende, Veertiende en Vyftiende, brengt de Hoog-Eerwaardige MOSHEIM zyn Derde Boek ten einde, en is dus gevorderd tot het Vierde groote Tydperk, de Hervorminge. De Eeuwen, welke die groote en gelukkige Verandering in de *Christlyke Kerk* voorgingen, zyn opgevuld met de gewigtigste voorvallen van verscheidenerhanden aart, die medewrogten om dit heilzaam werk voet te geeven, en stand te doen grypen. — Hebben de voorgaande Deelen blyk en bewys opgeleeverd van grondige kundigheid onzes Kerklyken Geschiedschryvers, van zynen arbeid, om, door 't behulp van Boeken en Handschriften, al te weinig te vooren geraadpleegd, licht te verspreiden over veele stukken der Kerkgeschiedenisse in 't algemeen, en byzonder van de *Middel-Eeuwe*, die zeer in 't duister lagen; dit tegenwoordig Deel behelst veele gevallen, die aan den onderzoek- en waarheidlievenden geest onzes Schryvers veel werks verschaft hebben; en door hem, in de Voorreden, als staaltjes worden bygebragt, dat zyne eischen, op de verdiensten van eenige gewigtige ontdekkingen gedaan te hebben, niet gansch en al van grond ontbloot zyn, als de geschillen tusschen de *Franciscaanen* en de *Roomsche Pausen*, de Geschiedenis der *Lollards*, der *Begharden* en *Beguinen*, der *Fratricelli*, de *Broeders en Zusters van den vryen Geest*. — Gaarne zouden wy, met deeze en andere byzonderheden, de Leezers onzer *Letteroefeningen* onderhouden; doch het zou ons te

verre vervoeren: waarom wy ons tot één derzelven bepaalen, om 'er het voornaamste van by een te verzamelen, de Geschiedenis naamlyk der *Broederen en Zusteren van den vryen Geest.*

In de XIIIde Eeuwe ontstondt deeze Aanhang in *Italie*, *Frankryk* en *Duitschland*. „ Dezelve ontleende zynen naam uit de woorden van den H. PAULUS. *De Wet des Geests des leevens heeft my vrygemaakt van de Wet der zonde en des Doods:* want zo veelen als 'er door den Geest GODS geleid worden, die zyn Kinderen GODS (*a*), en beweerden, dat de waare Kinderen van GOD het voorregt verkreegen hadden, eener volkomene *Vryheid* van het gezag der *Wet* (*b*). —— Zy werden door de *Duitschers* en *Vlaamingen Begbards* en *Begutters* geheeten, eene benaaming doorgaans gegeeven aan de zodanigen, die meer dan gemeen werk van den Godsdienst maaken. Van anderen kreegen zy den Smaadnaam van *Bicorni*, dat is *Gekken* of *Domkoppen*. In *Frankryk* stonden zy bekend onder den naam van *Begbins* en *Begbines*. 't Gemeene volk noemde hun *Turlupins*, de oorsprong en rede van welke laatste benaaming my nog niet is gebleeken (*c*). —— Niets zweemde meer naar krankzinnigheid en verwildering van harssenen, dan hun uiterlyk voorkomen en gebaaren. Zy liepen van de eene plaats na de andere, op de zonderlingste en grilligste wyze toegetakeld; bedelden, met een wild en woest geschreeuw, hun brood, en verwierpen allen lichaams arbeid, als een hinderpaal van Godsdienstige bespiegelingen, en beletzel van de verheffing der Ziele tot den Vader der Geesten. In alle hunne omzwervingen hadden zy Vrouwen by zich, met welke zy zeer gemeenzaam leefden (*d*). Zy verspreidden onder het Volk,

(*a*) Rom. VIII. 2——14.

(*b*) Hier wyst de Heer MOSHEIM de bronnen aan, uit welke hy het Berigt wegens deeze Dweepers geput heeft. Egte Gedenkstukken, die noit het licht hebben gezien.

(*c*) Veelen hebben over de *Turlupins* geschreeven; doch niemand met de vereischte nauwkeurigheid en duidlykheid. Zie ISAAC DE BEAUSOBRE, *Dissertation sur les Adamites* Part. II. p. 348; alwaar die Geleerde Schryver tot verscheide misslagen is vervallen, gelyk hem veel al gebeurt, wanneer hy over dusdanige onderwerpen handelt. De oorsprong van het woord *Turlupin* is my onbekend; doch ik vind my in staat om uit de egtste bescheiden te bewyzen, dat de Persoonen dus genoemd, die te *Parys*, en in andere Gewesten van *Frankryk* verbrand werden, geene andere waren dan *Broeders van den Vryen Geest*, die door de *Roomsche Pausen*, als mede door verscheide Kerkvergaderingen, veroordeeld waren.

(*d*) Van hier kreegen zy in *Duitschland* den naam van *Schwestriones*, gelyk blykt uit de Besluiten van verscheide Kerkvergaderingen.

Volk, Boeken, waar in de hoofdsom hunner Leere begreepen was, hielden nagtvergaderingen op afgeleegene plaatzen, en hielden 'er veelen te rug van het bywoonen der gebruiklyke Godsdienstoefeningen.

„ Deeze *Broeders*, die roemden op de *Vryheid* van de heerschappy en verpligting der *Wet*, welke zy voorgaven door den Geest ontvangen te hebben, omhelsden zeker streng en dweepagtig Stelzel van *Mystike Godgeleerdheid*, gebouwd op gewaande Wysgeerige Beginzels, die zeer veel gelykheids hadden met de Godlooze Leerstellingen der *Pantheisten*. Want zy hielden staande: Dat alle dingen, by uitvloeijing, van GOD voortkwamen, en eindelyk tot hunnen Godlyken Oorsprong zouden wederkeeren; dat de redelyke Zielen zo veele *Deelen* waren van de OPPERSTE GODHEID; en dat het Heelal, als een groot geheel aangemerkt, GOD was; dat elk Mensch, door de kragt der Bespiegelinge, en het gemoed van alle zinnelyke en aardsche voorwerpen af te trekken, op eene onuitspreeklyke wyze, met de Godheid kon vereenigd, en één worden met de Bron en Oorsprong aller dingen: en dat zy, die, door lang en aanhoudend bespiegelen, zich, om zo te spreeken, in den *Afgrond* der GODHEID gedompeld hadden, daar door de roemrykste en verhevenste vryheid verkreegen, en niet alleen ontheeven waren van 't geweld der zondige Lusten, maar ook van de gemeene Aandriften der Natuure". Uit deeze en dergelyke Leerstellingen, trokken de *Broeders van den vryen Geest* dit godloos en schriklyk besluit. „ Dat een Mensch, die, op de gemelde wyze, tot GOD was opgesteegen, en door bespiegeling verslonden in den *Afgrond* der GODHEID, een *Deel* van de GODHEID, ja GOD werd, en de ZOON van GOD was in denzelfden zin, en even als CHRISTUS, en daar door verheven tot eene roemryke onafhanglykheid, en ontslaagen van alle verpligting aan Godlyke en Menschlyke Wetten". —— In gevolge van dit alles, versmaadden zy de Geboden van het *Euangelie*, en allen uitwendigen Eerdienst; zy zagen het Bidden, Vasten, den Doop en 't Avondmaal aan, als de eerste Beginzels der Godsvrugt voor *Kinderen* geschikt, maar geheel niet voegende aan *Volmaakten*, die, door langduurige bespiegeling, zich boven alle uitwendige voorwerpen verheeven, en in het Weezen van GOD overgevoerd hadden (*a*).

„ On-

(*a*) [Hier geeft de Heer MOSHEIM in eene breede aantekening eenige Spreuken uit zommige der minst bekende Boeken deezer Ketteren: wy zullen 'er slegts twee hier vermelden. *Alle geschaapene dingen zyn niet bestaanlykheden of niets: ik zeg niet, dat ze klein of*

„ Onder deeze Geestdryvers bevonden zich verscheide Persoonen van uitsteekende Vroomheid, die, met de opregtste inzigten, zich tot deezen Aanhang vervoegd hadden, en de *Vryheid van den Geest*, welke zy aanzagen als het groot voorregt der waare Geloovigen niet verder uitstrekten, dan tot de ontheffing van het waarneemen des Openbaaren Eerdiensts en der Kerklyke inzettingen. Dit slag van Menschen stelde den geheelen Godsdienst in inwendige Godsvrugt, en behandelde met de uiterste kleinagting de Tugtregels der Monniken, en alle andere uitwendige Plegtigheden, als oneindig beneden de aandagt der *Volmaakten*. Hunne vermaaningen en voorbeelden waren niet kragtloos; want, omtrent het midden deezer Eeuwe, haalden zy in *Zwaben* een zeer groot aantal Monniken en Godsdienstige Persoonen over, om *zonder eenigen Regel te leeven, en* GOD *in de vryheid des Geests te dienen, 't welk de aangenaamste dienst was, welke der Godheid kon worden toegebragt* (*a*). De *Inquisiteurs* wederhielden nogthans deeze arme Geestdryvers in hunnen loop, en verweezen 'er veelen ten vuure, in 't welk zy, niet alleen met de grootste bedaardheid, maar met de zegenpraalendste aandoeningen van genoegen en vreugde, den laatsten adem uitbliezen. —— Doch 'er was, onder deeze *Broederen van den vryen Geest*, eene andere soort van Geestdryvers, zeer verschillende van de evengemelden, wier Stelzel van Godsdienst zo gevaarlyk als belachlyk en ongerymd moest gekeurd worden: vermids het eene deur opende voor de grootste Zedeloosheid. Deeze snoode Dweepers beweerden, dat het mogelyk was, door aanhoudende bespiegeling, al de Aandriften der Natuure uit het *Hemelsche herbooren Gemoed* uit te rooijen, en in de Ziel eene zekere Godlyke stompheid en heilige Gevoelloosheid te verwekken, welke hoedanigheden zy aanzagen als de grootste kenmerken der *Christlyke Volmaaktheid*. Zy, die in deeze begrippen stonden, namen zonderlinge vryheden in gevolge hunner gewaande heiligheid, en toonden, in de daad, door hun gedrag, dat zy zich omtrent het uitwendig voorkomen wei-

of beknopt zyn; maar zy zyn volstrekt niets. —— GOD *is noch goed, noch beter, noch allerbest: al wie, derhalven, de Godheid goed noemt, handelt even dwaas als een ander, die eene zaak zwart noemt, terwyl hy weet dat ze wit is*, &c.

(*a*) Zie MART. CRUSIUS, *Annal. Suevicorum*, Part. III. Lib. II. Cap. XIV. ad An. 1261, p. 99. *Edit. Vet.* Deeze heeft het zyne ontleend uit FELIX FABER, een gelyktydig Schryver.

weinig of niet bekreunden: want zy hielden hunne heimlyke Zamenkomsten volstrekt naakt uitgekleed, en gingen in dezelfde bedden met hunne geestlyke Zusters, en ook by andere Vrouwen, zonder den minsten schroom of zwaarigheid. Deeze aanstootlyke schending der Betaamelykheid was een gevolg van hun verderflyk Stelzel. Zy zagen de Welvoeglykheid en Schaamte aan als kenmerken van inwendige verdorvenheid, als tekens van eene Ziel, die nog onder de heerschappy stondt van den zigtuiglyken, dierlyken en wellustigen Geest, en nog niet weder vereenigd was met de Godlyke Natuure, haar middelpunt en oorsprong. Allen die vleeschlyke aankittelingen der Natuure gevoelden en tot wellust neigden, als zy Persoonen van de andere Sexe zagen of 'er by verkeerden, of niet magtig waren om de opwellende drift te stuiten, hielden zy als nog elendig verre van de Godheid verwyderd (*a*). —— Onder deezen geestdryvenden hoop waren 'er, die de twee straks be-

(*a*) Zommige Schryvers, die hunnen vlyt en yver hebben te koste gelegd aan het verdeedigen deezer Ketters, en die gewoon zyn een grootsch denkbeeld te koesteren van de heiligheid van alle de geesten, die zich, in de Middel-Eeuwe, van de gemeenschap der *Roomsche Kerke* hebben afgezonderd, houden de *Inquisiteurs* verdagt van deeze Godlooze Leerstellingen, den *Broederen van den vryen Geest* valschlyk te hebben opgedicht, met oogmerk om deeze Godvrugtige lieden zwart, en by de menigte gehaat te maaken. Doch dit vermoeden steunt op geen grond altoos: en het berigt, 't welk wy, aangaande deeze zaak in den Text hebben gegeeven, stemt met de waarheid nauwkeurig overéén. De *Inquisiteurs* hebben in hunne beschuldigingen van deeze Ketters minder verdicht, dan veelen zich verbeeldden. Zy erkennen, dat de *Begbarden*, schoon van schaamte ontbloot, zich, egter, over 't algemeen genomen aan het schenden der pligten van kuisheid, en onthouding, niet hebben schuldig gemaakt. Zy waren, in de daad van gevoelen, dat deeze standvastigheid en ongevoeligheid des harten, welke hun deedt bestand zyn tegen Vrouwlyke bekoorlykheden, en doof maakte voor de stemme der Natuur, een voorregt was hun van den Duivel geschonken. Want zy namen het gevoelen aan van den goeden JOANNES NIEDERUS, in *Formicario* Lib. III. Cap. V. p. 346, en beweerden, dat de kwaade Geest het vermogen bezat om de *Menschen koud te maaken*, en de heete en dertele aanprikkelingen der Natuur uit te blusschen, en dat de *Satan* dit wonderwerk op zyne Vrienden en Aanhangers wrogt met oogmerk, om hun eenen grooten naam van heiligheid te bezorgen, en uit te werken, dat ze schynen zouden hunne Medemenschen in Deugd en Vroomheid te overtreffen.

beschreevene soorten, in Godloosheid, verre overtroffen, die het Stelzel en de Leeringen van dien Aanhang misbruikten, om 'er eene verdeediging van allerlei snoodheden uit op te maaken: en die stoutlyk beweerden dat de *Godlyke Mensch*, de Waare Geloovige, die inwendig met GOD vereenigd was, niet kon zondigen, hoe schriklyk, hoe verregaand boos zyn gedrag ook ware. Deeze vervloekte Leer, 't is waar, werd door alle *Broeders van den vryen Geest*, die verre genoeg verdoold waren om dezelve te omhelzen, niet even eens uitgelegd. Eenigen beweerden, dat de beweegingen en bedryven des Lichaams geene betrekking altoos op de Ziel hadden, die, door haare vereeniging met GOD, met de Godlyke natuur bekleed was: anderen vervielen tot een GOD op 't hoogst onteerend denkbeeld, en hielden staande, dat de neigingen en driften, die in de Ziel van een *Godlyk Mensch*, naa zyne vereeniging met de Godheid ontstonden, neigingen en driften van GOD zelve waren, en, gevolglyk, niettegenstaande de uitwendige leelykheid en strydigheid met de Wet, heilig en goed: dewyl het OPPERWEEZEN oneindig verheeven is boven alle Wet en verpligting (*a*). — Hier staat nog aan te merken, dat Godlooze bedriegers zich zomtyds onder deezen Aanhang vermengden, en den naam van *Begbards* aannamen, om, door eene

(*a*) Dit berigt zal bevestigd worden door de volgende Aanhaaling, getrouwlyk overgezet uit het berugte Boek van de *Negen Rotzen*, oorspronglyk in 't *Hoogduitsch* geschreeven. (Deeze *Negen Rotzen* betekenden, volgens de dweepende Leer van deezen Aanhang, de onderscheidene trappen, langs welke de Godlyke Mensch tot de Godheid opklimt.) *Daarenboven werkt en teelt de Godlyke Mensch alles, 't geen de Godheid werkt en teelt. Want in* GOD *heeft hy de Hemelen en de Aarde voortgebragt en geschapen. Ook konde* GOD *zonder deezen Godlyken Mensch niets voortbrengen. Deeze Godlyke Mensch is derhalven verpligt zynen wil in te rigten, naar* GODS *Wil, op dat het geen der Godheid aangenaam is, hem ook aangenaam zyn mag. Indien het dan de Wil van* GOD *zy, dat ik de Zonde pleege, moet myn wil dezelfde zyn, en ik moet zelf niet begeeren my van de Zonde te onthouden. Dit is de waare verslaagenheid van harte. En al ware het dat een Mensch duizend doodzonden gepleegd hadde, en deeze Mensch recht gesteld, en waarlyk met* GOD *vereenigd ware, behoort hy zelf niet te wenschen, dat hy deeze zonde niet gepleegd hadt. Ja, hy behoorde veel eer duizend dooden te sterven, dan eene van deeze doodzonden naa te laaten*, &c.

eene gemaakte Godsdienstigheid, de menigte te bedriegen, en de onbedagtzaamen in hunne strikken te verwarren (*a*)".

In de XIV Eeuwe gaven zy den *Inquisiteuren*, de wreede Uitvoerders van de bevelen des *Roomschen Stoels*, veel werks, dewyl zy zeer in getal toenamen, niettegenstaande de strenge Plakkaten tegen hun in *Duitschland* en elders tegen hun aangekondigd. Onder anderen werd, in den Jaare MCCCX MARGARETHA PORRETTA, eene Vrouwe die onder deezen Aanhang zeer uitstak, met één haarer Broederen, te *Parys* ten vuure gedoemd. Zy hadt zich onderwonden, in eene uitgewerkte Verhandeling, te bewyzen, *dat de Ziel, in de Liefde* GODS *verzwolgen, vry is van allen bedwang der Wet, en vrylyk voldoening mag schenken aan alle haare natuurlyke begeerten, zonder daar door eenigzins besmet te worden.* De *Broeders* en *Zusters van den vryen Geest* hadden zich in de meeste Kloosters der *Bagynen* ingedrongen, waar zy, met grooten opgang, hun verborgen en hoogvliegend Stelzel van Godsdienst deeze eenvoudige Vrouwen wys maakten. Zy waren niet ingewyd tot deeze verhevene en schitterende Godsdienstige begrippen, of vonden zich verrukt door derzelver bedrieglyke en harssenschimmige bekoorlykheden, en rammelden, op de ongerymdste en godloosste wyze, over den waaren dienst der Godheid (*b*). Door de strengste Bevelschriften en vaststellingen verdrukt, maakten zy een ontwerp om na de laagere deelen van *Duitschland* af te zakken, en deezen uittogt volvoerden zy in zo verre, dat *Westphalen* 't eenig Landschap was, 't welk deeze verstrooide Geestdryvers niet toeliet, en vry bleef van hunne opschuddingen.

Niettegenstaande de veelvuldige tegenkantingen, hielden zy stand tot in de XVde Eeuwe, en zwierven bedektlyk om in verscheide deelen van *Frankryk*, *Duitschland*, en een gedeelte der

(*a*) De Stigter van deezen berugten Aanhang, de plaats, waar dezelve zynen oorsprong heeft genomen, en de tyd, in welken dezelve in de Wereld is gekomen, zyn te eenemaal onbekend. [Dan de Heer MOSHEIM geeft in deeze Aanmerking, te lang om hier over te neemen, zeer waarschynlyke redenen dat *Italie* de Voedster-Moeder van deezen Godslasterenden Aanhang was.]

(*b*) Dit is de reden, dat wy, in de *Hoogduitsche Gedenkschriften* deezer Eeuwe, de *Bagynen* dikmaals onderscheiden vinden in *Bagynen van de regte en goedgekeurde soort*, en in die *van den Verheeven of vryen Geest:* de eersten kleefden den Openbaaren Godsdienst aan; doch de laatstgenoemden waren bedorven door de gevoelens der *Mystiken*.

der *Nederlanden*, boven al in *Zwaben* en *Zwitzerland*, waar zy de besmetting hunner Geestdryverye verspreidden, en de onbedagten in hunne strikken vingen. Het onderzoek, op hun gedaan, was egter, zo nauw en wel aangelegd, dat weinigen der Leeraaren en Hoofden van deezen Geestdryvenden Aanhang de handen der *Inquisiteuren* ontkwamen. Wanneer de oorlog tusschen de *Husfiten*, en de Voorstanders van den *Roomschen Stoel*, in den Jaare MCCCCXVIII, in *Bohemen* uitborst, begaf een hoop deezer Geestdryveren, onder het geleide van zekeren JOANNES, zich derwaards, en hieldt heimlyke byéénkomsten, eerst te *Praag*, en vervolgens op verscheide plaatzen: van waar zy eindelyk na zeker eiland vertrokken, op 't welke zy minder blootgesteld waren aan het opspeurend oog hunner vyanden: ZISKA, de strenge Overste der *Husfiten*, rigtte groote slagting aan onder deezen Aanhang. Deeze Geestdryvers, die van de *Bohemers* door eene verandering in de uitspraak *Picarden* genaamd wierden (*a*), stonden ook bekend onder den naam van *Adamiten:* hun gegeeven van wegen de sterke drift, die zy betoonden, om den staat der onnozelheid, in welke onze eerste Ouders geschaapen waren, naa te volgen.

(*a*) De *Duitschers* spraken het woord *Begbard* dikwyls uit *Pyckard*. vid. MENKENII *Scriptor. German.* Tom. II. p. 1521.

Hoognodige Raadt tot Vernedering onder Gods kragtige Handt. Door den Wel Eerwaarden Heer CASPARUS JANSSENS ELINGA. *In zyn Leven geagt en getrouw Leeraar in de Gemeinte des Heeren te Wormer. Te Amsterdam by* J. Wessing. 1772. *Behalve de Voorreden van den Uitgeever, den Eerw.* J. V. HERWERDEN *Emerit. Pred.* 15 *bladzyden in quarto.*

De Eerwaerde ELINGA geeft hier ene stichtelyke Verklaring en Toepassing der Apostolische vermaninge 1 Petr. V. 6. *Vernedert u dan onder de kragtige band Gods; op dat by u verhoge tot zyner tyd!* met aentooninge hoe dezelve ter harte te nemen, en ter betrachtinge over te brengen zy.

Het merkwaerdige, dat boven al medegewerkt heeft, om deze Predicatie algemeen te maeken, is, dat dezelve door den Eerw. ELINGA uitgesproken was, nog geen twee dagen voor zyn overlyden. Zo dit denkbeeld ener laetste Leerreden ene voldoende rede zy, om ene Predicatie, welke de Leer-

Leeraer niet uitdrukkelyk voor de pers geschikt heeft in 't licht te geven, als sommigen betuigen dat ze zulks gaerne zouden zien, en dit verder ingang vinde, staen we in 't vervolg van tyd een aental van Leerredenen te verkrygen; dat wel eens wat ongunstig kon uitvallen; zo dat het voor een Leeraer niet onraedzaem zou zyn, daeromtrent behoorelyke zorg te dragen; op dat men niet somtyds zyne laetste Leerreden, tegen zyne verwachting, openlyk uitgeve.

Katechetische Aanleiding tot de kennis der Christelyke Leere, voor zyne Leerlingen, by de mondelinge onderwyzinge in het Christendom, door JOHAN DIEDRICH DEIMAN. *Leeraar by de Evangelisch Luthersche Gemeente te Utrecht. Tweede Druk. Te Utrecht by* W. H. Kroon 1772. *Behalven het Voorbericht* 50 *bladz. in groot octavo.*

DIt Geschrift van den Eerwaerden DEIMAN, ten tweeden male, met enige veranderingen, gedrukt, behelst ene beknopte aeneenschakeling der gewichtigste waerheden van den Godsdienst, naer die leiding, welke men gewoonlyk volgt, in de Evangelisch Luthersche Gemeente. De wyze van behandeling door zyn Eerwaerden gehouden is zeer wel geschikt, tot ene leerzame onderrichting van de Jeugd; vooral wanneer ze, gelyk dit in 't oogmerk en de manier van uitvoering opgeslootȩn ligt, gepaerd gaet met ene nadere mondlinge ontvouwing dier byzonderheden, welken ene verdere opheldering vereischen. Men kan dit Stukje niet ongevoegelyk plaetsen, by het *Kort Samenstel der Kristelyke Leere*, vermoedelyk van den eigensten Autheur, dat by den Drukker dezer *Aanleidinge* in 't jaer 1764 het licht gezien heeft.

De Hoog-Eerwaarde Heer P. CHEVALIER *verdedigt, door een Gezelschap van Hollanders. Met een breedvoerig Voorberigt van den Uitgever* J. CH. V. OLDENBURG. *Eerste Stukje. Te Leiden by* J. le Mair 1772. *Behalven het Voorberigt* 146 *bladz. in groot octavo.*

EEn Gezelschap van Hollanders verzet zich hier tegen een zogenaemd Groninger Gezelschap, dat den Hoogleeraer CHEVALIER in een haetlyk licht heeft zoeken te stellen, ter oorzake van het uitgeven eniger Kerklyke Rede-

voeringen over sommige algemene gronden der Kristelyke Zedeleere. Dit eerste Stukje gaet over byzondere aenmerkingen, ten nadeele van den Hoogleeraer; en staet eerlang van een tweede gevolgd te worden, dat bepaeld geschikt zal zyn, om den zaeklyken inhoud der gemelde Redevoeringen, tegen de ingebragte berispingen te verdeedigen; waer van we, naer uitwyzen van 't geen ons in dit Stukje is voorgekomen, nog al iets goeds verwachten. —— Een Lezer, die onkundig is van 't voorgevallene, te *Groningen*, zou ligtlyk denken, dat des Hoogleeraers Rechtzinnigheid verdacht zy. Maer neen! die staet buiten aenranding. 't Is het *prediken der Zedeleere*, dat hem haetlyk maekt, in zommiger oogen. —— Dit klinkt ongetwyfeld vreemd. —— En hoe vreemd moet het dan niet luiden, als 'er bykomt, dat men 't boven al wraekt in den Hoogleeraer, om dat hy een *gematigd Godgeleerde* is. —— Een zeldzaem verschynsel waerlyk! Een voorwerp van haet te zyn, om dat men in 't Leerstuklyke gematigd denkt, en de betragting der Zedeleere ernstig aendringt! De Hoogleeraer CHEVALIER is, zo veel ons voorstaet, 't eerste openbare voorbeeld van die soort in Nederlands Kerk; en 't is te hoopen, dat hy 't enige blyve! dat voor al de benamingen van *Gematigd* en *Onrechtzinnig* nooit gelykluidende woorden mogen worden!

Hier toe willen wy, instemmende met den Heer *van Oldenburg*, in zyn Voorbericht, „ onze verstandige, bescheidene, aanzienlyke, en getrouwe Godgeleerden, die de *strenge* zyde houden, om der Kerke wille, bidden, om tog behoedzaam te zyn, dat zy, door overmaatige liefde tot hunne Party, de gemeene belangens van onze Kerke niet tegenwerken; dat zy, door de zogenaamde *Gematigde* denkwyze in onzer midden, zo maar in 't algemeen, met *Onregtzinnigheid*, *oneerlykheid* of *koelheid* omtrent de gewigtigste stukken onzer belydenis, te vermengen, de hand niet leenen aan 't tegengaan der nuttigheid van waarlyk Regtzinnige, Eerlyke en getrouwe Leeraaren, ter belemmering van waarheid en Godsvrugt, en ter verwoesting en beroering van de Kerke".

„ Laat het, gelyk onze Voorberigtschryver vervolgt, laat het zo zyn, dat 'er Onregtzinnige en oneerlyke Godgeleerden niet geheel ontbreeken, die zig ook de benaaming van *Gematigden* toeeigenenen, (gelyk 'er ook slegte en bittere heethoofden zyn, die zig met den naam van *Orthodoxen* en *Calviniaanen* dekken); men verzette zig dan ook tegen dezulken met een betamelyken yver, als getrouwe Euangelie Dienaars: maar men scheere tog niet alles over eene kam, men toone een geest

des

des onderscheids te hebben, men verwarre niet *Broederverschillen* met de *oorlogen des Heeren*. Men zie, men erkenne, dat 'er onder ons Regtzinnige en Eerlyke Gematigden zyn, die geenzins in de Leere des Geloofs van andere Broederen verschillen, maar alleenlyk in de maate van verdraagzaamheid, welke zy begrypen, dat behoort plaats te hebben in eene Kristelyke Kerke, volgens des Heilands plan en voorschrift, in het oordeel, dat de Geest en inrigtingen van onze Kerkconstitutie, in sommige opzigten, nauwer bepaald zyn, dan ze behoorden te zyn, in eene doorgaande min strenge en meer Gematigde Godgeleerde denkenswyze, en diergelyke". Voorts wenschen wy, met de Schryvers van dit Stukje, „ dat men zich altyd zo vlytig en behoedsaam wachte, voor eene Orthodoxie zonder Zedekunde, als voor eene Zedekunde zonder Orthodoxie. Beide de uitersten zyn toch even gevaarlyk, en moeten daarom even oplettend, waaksaam en standvastig geschuuwd worden".

De vrye en redelyke Godsdienst, ter weering van Bygeloof, Ongeloof en Zedeloosheid, aangepreezen in een Brief aan de Kerk van Schotland. Met eene bygevoegde Leerrede over Geestdryvery en Bygeloof. Te Leyden by P. v. d. Eyk *en* D. Vygh 1772. *Behalve de Opdracht aan den zig noemenden Advokaat der Vaderlandsche Kerke*, 115 *bladz. in groot octavo.*

ONgeloof, Bygeloof, Geestdryvery en Zedeloosheid zyn, buiten tegenspraek, voorwerpen van afkeer by alle verstandige Menschen; en een vrye en redelyke Godsdienst is, integendeel, even zo zeker, beminnelyk by alle Protestanten, die den aert der Euangelieleere recht kennen, en 't groote uiteinde der Hervorminge, waer door we van de Latynsche Kerke gescheiden zyn, grondig bezeffen. Uit dien hoofde moeten dan ook gevolglyk alle rechtmatige poogingen, ter weeringe van het eerste en ter bevorderinge van 't laetste, welgevallig zyn in derzulker oogen. Hier over zal ook, vertrouwen we, by de zodanigen geen verschil zyn; maer 't zal altoos meer werks in zich hebben, alle de zulken te doen overeenstemmen, in 't geen men onder 't denkbeeld van *Bygeloof* en *Geestdryvery* heeft te brengen; zo ze 't al eenstemmig mogten zyn, omtrent het geen men *Ongeloof* en *Zedeloosheid* heeft te noemen. Even zo zal 't altoos moeilyk vallen, dezelfde denkbeelden te voeden, van 't geen men door een *vryen en redelyken Godsdienst* heeft te verstaen. En hier omtrent verschillend

lend denkende, zal men ook onderscheidenlyk oordeelen, over de *rechtmatigheid* der poogingen, die van de ene of andere zyde aengewend worden. Dit zo zynde is 't niet te wachten, dat de hier bovengemelde verzameling van Papieren, tot dit onderwerp betrekkelyk, ene algemene goedkeuring zal erlangen; en voor al zal ze die van de zogenaemde yverige Rechtzinnigen in genen dele wegdragen. De *Opdracht* strekt ter verdediginge der Vryheid van Nederlands Ingezetenen in 't onderzoeken van den Godsdienst. En de *Brief* is ingericht, om het strenge voorstaen der vastgestelde Geloofsbelydenisse, in de Schotsche Kerk, waer 't mogelyk, te matigen; om der Schotsche Geestlykheid, en den Leden der Kerke, gelegenheid te geven, tot een vryer onderzoek, leering en beleving van den Godsdienst. Aen dezen Brief, die door den beroemden *Glasgowschen* Hoogleeraer HUTCHESON schynt geschreven te zyn, is vervolgens nog gehegt ene Leerreden van den Eerwaerden HURD, een van zyne Majesteits Predikers in de Kapel van *Whitehal*; welke geschikt is ter ontvouwinge der nadeelen van Geestdryvery en Bygeloof. Het een en 't ander verdient met oordeel en oplettendheid gelezen te worden; als behelzende verscheiden aenmerkingen, die, in onze dagen, byzonder te stade komen, daer men dit onderwerp zo dikwerf op het tapyt gebragt vind. Ondertusschen ware 't te wenschen, dat alles met meerder innemenheid was voorgesteld, dan wy 't in de Opdracht en den Brief ontmoeten, die beiden wat scherp geschreven zyn; waer tegen de Prediker HURD meerder op zyne hoede geweest is, en wiens volgende vermaning wy vuurig wenschen, dat van allen ernstig ter harte genomen mogte worden.

„ Wy behooren, zegt zyn Eerwaerde met veel recht, wy behooren ons voor alle dingen van onderlinge hairkloveryen en kettermaakeryen onder malkanderen te wagten, om den gemeenen vyand van Rede en Godsdienst geen voordeel op ons te geeven, en zelven mede te werken, dat het Euangelium des Vredes geene oorzaak van regtzinnige twistorthodoxe verwarringen, en alleruiterste jammeren worde. —— Waarom wenden wy, in een tyd, wanneer het algemeen bederf der Zeden de zuiverheid van het Christendom bevlekt, en eene losbandige geest van Ongodsdienstigheid het waare Geloof om ver stoot, onze wapenen niet tegen deze gemene vyanden, in plaats van vrugteloose en verderfelyke geschillen tegen malkanderen te voeden? In ene tydsomstandigheid als deze is het inzonderheid de pligt van dezulken, die een yver voor den Godsdienst gevoelen, in aanmerking te neemen, hoe

zy

zy denzelven in de oogen der Menſchen door grondelooze klagten en onchristelyke verdeeldheden veragtelyk maaken. Laaten wy ons liever toeleggen om den eerbied weder te winnen dien men aan de waarlyk ingeblaazen ſchriften verſchuldigd is, dan den naam van inblaazing zelve minder geacht te maaken, door van onze eigen valſche en louter ingebeelde inblaazing te ſpreeken. Aan den anderen kant, in plaats van onze vyandlykheden tegen bedroogen dog opregte geloovers te wenden, vereenigen wy ons liever tegen deze openlyke vyanden van ons geloof, die, niet vergenoegd met het zelve te verwerpen, gereed zyn alle gelegenheden aan te grypen, om het veragtelyk en ſchandelyk te maaken! Het is inderdaad onder de voornaamſte ongelukken dezer eeuw, in welke wy leeven, dat nog het licht der Openbaaring, nog de hulp, welke de beproefde Wysgeerte de beöeffening der menſchelyke rede heeft toegebragt, den gelooveren niet kan beletten, van in de diepſte afgronden der ergſte Geestdryvery neder te zinken. En ieder wys en goed Mensch zal gereed zyn zyne uiterſte pogingen in te ſpannen, om deze aanwasſende ſchandvlek van onze eeuw af te wisſchen. Maar onze eerſte en voornaamſte zorg moet zekerlyk zyn, om tegen de vyanden beide van geloof en reden te waaken. Een dwaalend Vriend, ſchoon de Christelyke liefde ons alle middelen zal doen beproeven om hem uit zyne dooling te regt te brengen, zal onze toegevenheid meer verdienen dan een openlyk vyand. In één woord de Staat van den Godsdienst onder ons is zodanig, dat zy ons verpligt, liever alle konstgreepen van Christelyke voorzigtigheid, en alle bevalligheden van Christelyke Godsvrugt, te gebruiken, om denzelven te verdedigen, en anderen aan te doen neemen, dan denzelven, door onze dwaasheden, verzuimen, en onbeſchaamdheden, zyne agting te doen verliezen".

Proeve over de Geneezing der Waterbreuk van de Tunica Vaginalis Testis, door JOS. ELSE, *Heelmeester van het St. Thomas Hospitaal te Londen. Uit het Engelsch vertaald door* GER. DE BARBANSON, *M. D. Te Amſterdam, by* M. Magérus 1772. *Groot Octavo, 67 bladzyden buiten het Voorwerk.*

MEn heeft tot nog toe in de Heelkunde geene grondige Genees-wyze tegen de Waterbreuken, door genoeg-

zaa-

zaame Waarneemingen bevestigd om dezelve met zekerheid en genoegzaame veiligheid voor den Lyder te kunnen aanraaden: de Heelmeesters raaden daarom byna algemeen in deeze ongemakken de aftapping aan, welke voor een' tyd geneest: gemeenlyk komt het ongemak vroeger of laater wederom: en noodzaakt den Lyder zyne toevlucht tot het zelfde middel weder te neemen. De Heer ELSE oordeelende het nut en dienstig te zyn voor het algemeen, indien men eene geneeswyze tegen dit gebrek konde aanwyzen, welke met gemak en veiligheid voor den Lyder zoude kunnen geöefend worden, heeft daarom in deeze Proeve, door Hem in het Jaar 1770 te Londen uitgegeeven, dusdanige bewerking voorgesteld, welke volgens zyne gedachten aan het voorgestelde oogmerk voldoet.

Hy handelt eerst van de Waterbreuken in het algemeen, derzelver oorsprong en kenmerken: waaröp hy overgaat tot de beschouwing van verscheide Genees-wyzen, welke door de hedendaagsche Schryvers aan de hand gegeeven worden: dezelve zyn de Steekwiek, de Seton, de opening des Scheeden-roks van het een eind tot het ander, het wegsnyden van dezelve, en het aanleggen van een Brandmiddel. Onze Schryver handelt van ieder wyze afzonderlyk, en meldt het geen de voornaamste Heelmeesters voornamentlyk, onder de Engelschen, daarover hebben aangemerkt: waar uit hy dan besluit dat ze allen gemeenlyk met zwaare ongesteldheden en zomwylen met zeer veel gevaars, zo wel ten aanzien van het aangedaan deel, als van het leven des Lydens vergezeld gaan. Deeze omstandigheden hebben hem bewogen om eene genezingswyze voor te stellen, waarvan hy door herhaalde proeven en ondervinding volkomen overtuigd is, dat dezelve zeer eenvoudig, en zonder eenig gevaar voor den Lyder is.

Deeze wyze bestaat in een klein Brandmiddel op het voorste en onderste gedeelte van het *Scrotum* te leggen; een groot Brandmiddel is ondienstig, het welk evenwel de meeste Heelkundige Schryvers hebben aangeraaden. Het oogmerk hiervan is om den Scheeden-rok aan te doen en door denzelven, indien mogelyk, te byten: zo dat de tyd, die het dient te leggen, naar de veronderstelde dikte des zaks moet bepaald worden: en niet minder dan op vyf uuren gesteld worden, (het zoude zelf geene kwaade gevolgen hebben indien men het vier en twintig uuren leggen liet): na het afneemen van het Brandmiddel moet men een digestief of een gemeene Pap van Brood en Melk op de Korst leggen. De toevallen, die 'er ont-

ontstaan, zomtyds terstond, dan eens na twee of drie dagen, zyn pyn in het *Scrotum* en de Lendenen, Buikpynen: de Pols is rasser, en de tong wit beslagen: het *Scrotum* is meerder gespannen en harder dan te vooren, en eene geringe oplettendheid is genoeg tot overtuiging, dat het de Scheeden-rok en geen ander deel is, het welk die spanning en hardheid vertoont.

De Kolykpynen en het Koortsje duuren zelden langer dan één of twee dagen, en zyn veeltyds zo gering, dat dezelve geene middelen vereischen: toch indien ze langer mogten aanhouden en zwaarder zyn dan naar gewoonte, zo konnen deeze toevallen zeer spoedig door een of tweemaal ader te laaten, en door het gebruik van lavementen, weggenomen worden.

In korten tyd zal de Korst van het *scrotum* losgaan en afvallen, waar door de Scheedenrok ontbloot word, welke dan duidelyke tekenen vertoont van door het brandmiddel aangedaan te zyn: wanneer men ook door het drukken met den vinger, de schommeling van het water daarïn bespeuren kan. Vervolgens zal de Scheedenrok meer en meer door de opening van het *Scrotum* uitpuilen: men kan dezelve, alsze op het doorbreken staat, met een lancet doorsteken, tog de Auteur vindt daar in geen ander nut, dan om den Lyder des te schielyker van de zwaarte des gezwels te ontheffen: het water ontlast zynde valt het *scrotum* allengskens zamen, en de opening van den Scheedenrok word door de Etterstoffen opgevuld, welken de toegang van de uitwendige lucht naar den Bal beletten. Als de ontlasting der stoffen ophoud, is de verharding ook verdweenen, en de wond is schielyk daar na geneezen: het likteeken, van grootte als het lid van een' vinger, blyft zeer vast aan den Bal vereenigd.

De Heer ELSE oordeelt dat het Brandmiddel eene ontsteeking in den Scheedenrok veroorzaakt, welke zich ten eenemaal door denzelven verspreid, in dier voegen, dat dit gansche vlies veretterd en verteerd word: de meeste Heelkundigen zyn in tegendeel van gedachten, dat door de ontsteeking in den Scheedenrok eene samengroeijing met het witte Vlies en de overige deelen ontstaat: dit stuk moet door de ondervinding beslist worden.

Verder worden 'er eenige tegenwerpingen tegen deeze behandeling door den Schryver beantwoord, welke in het Werkje zelve dienen geleezen te worden. Hy meent dat de zachte toevallen in deeze bewerking, voornamentlyk, moeten toegeschreven worden aan het niet bloot leggen van den bal,

de-

dezelve word dan door de uitwendige middelen, en de lucht niet aangedaan.

Hier op laat de Auteur volgen, het verhaal van twee gevallen, waarin de verschynzelen het allerverschillendste voorkomen, oordeelende het onnoodig 'er meer gevallen van by te brengen, dewyl dezelven noch leerzaam, noch aangenaam voor den Leezer zouden zyn: ons bestek laat niet toe die gevallen hier te melden.

Deeze geneeswyze word te Londen in het St. Thomas Hospitaal met goed gevolg geöefend: de Schryver beroept zich op het getuigenis van Mr. BAKER, die dezelve in dat Hospitaal, en in zyn byzondere Praktyk, negen-en-twintig jaaren geöefend heeft, zonder eenig kwaad toeval of blyken van eenig gevaar 'er van gezien te hebben: hy brengt ook, buiten zyne eigene, de ondervindingen by van beroemde Heelmeesters, tot bevestiging van de nutheid van deeze Geneeswyze.

Dewyl de Heer ELSE door Waarneemingen zyn zaak bewyst, en zich daaröp beroept, zo moet hy ook door Waarneemingen in zyne voorstelling bevestigd of tegen gesproken worden: redeneeringen alleen doen in dergelyke verschillen de zaak niet af. Wy raaden daarom onze Vaderlandsche Heelmeesters aan, dit stuk nader te onderzoeken, en ook hierin de kunst verder te volmaaken. —— Wy pryzen de zucht van den Heer BARBANSON, tot het welzyn van zyn' Evenmensch, waar door hy, (gelyk hy getuigt in zyne Voorreden voor dit Werkje), bewogen is geweest tot het ondernemen van deeze Vertaaling, om ware het mogelyk iet tot verbetering in de edele Heelkonst toe te brengen.

Verhandeling over den Aart, de Voortplanting, en het veelerbande gebruik der nuttige Aard-Appelen, door J. A. J. LUDWIG. *Uit het Hoogduitsch vertaald, door* C. PEREBOOM, M. D. *Te Hoorn, by* T. Tjallingius, *en te Amst. by* Jan Doll 1772. 105 *bladzyden, in gr. Octavo.*

HEt is zeer noodzaakelyk voor ieder die acht geeft, en nauwkeurig is in het bewaaren van zyne gezondheid, om oplettend te zyn in het naspeuren van den aart en eigenschappen van het geen hy gebruikt, tot onderhouding en voeding van zyn lighaam.

Het is derhalven geenzins te verwonderen, dat de Geneeskundigen in het byzonder acht gegeeven hebben op den invloed,

vloed, die het gebruik der Aardappelen kan maaken, op de gezondheid van het menschelyk geslacht, sedert dat dezelven zo algemeen byzonder van den gemeenen Man tot voedzel genomen worden: voor al daar 'er geweest zyn, die het eeten van Aardappelen zeer nadeelig gehouden hebben voor de gezondheid: tog de ondervinding heeft tegenwoordig genoegzaam het tegendeel getoond. De Hooggeleerde Heer VAN DOEVEREN in zyne Academische Redevoering, *over de gunstige gesteldheid van Groningen voor de gezondheid, af te leiden uit de Natuurlyke Historie der Stad*, oordeelt 'er het volgende over. „ Het Land van Groningen is mild in het teelen van een ander voedzel, het welk, myns eragtens, voor een uitmuntend geschenk der Voorzienigheid te houden is; Ik bedoele de gemeenlyk zo genoemde Aardappels, wier zelfstandigheid vry gelyk aan Tarwenmeel, een uitmuntend voedzel aan het Gemeen verschaft, door een onschadelyk gebruik van zo veel jaaren goed bevonden, 't welk door zyn laagen prys de duurte der leeftogt maatigt, ja den dreigenden honger afwendt". Deeze Verhandeling is wel niet met dat oogmerk in het byzonder geschreven: tog kan tevens dienen tot bevestiging van het zo even gemelde: daar in word gesproken van voorbeelden van Lieden, die ettelyke weeken alleen van Aardappelen geleefd en zich frisch en wel daar by bevonden hebben. Men leert uit dit Werkje meer en meer den aart en de eigenschappen van dit Gewas kennen: derzelver algemeene nutheid word hier verder tot verscheiden zaaken uitgebreid: tog de Schryver 'er van, (die men te onderscheiden heeft van den Heer CHR. GOTT. LUDWIG, bekend door verscheide Geneeskundige Schriften) behandelt zyn stuk niet overal met de vereischte naauwkeurigheid: het kan aanleiding geeven tot verdere Proeven en Verbeteringen. Wy zullen in het kort melden, wat zaaken de Leezer in deeze Verhandeling vinden zal.

Onze Auteur meldt eerst de Schryvers over de Aardappelen — derzelver oorsprong — voortplanting -- maakzel — en soorten. De Aardappelen laaten zich gemakkelyk voortplanten: in de Huid waar mede ze overtogen zyn, worden verscheiden groeven of gaatjes gevonden, waar uit kleine uitlopertjes uitspruiten, welke tot een geheele Plant opgroeijen, en weder op hunn' tyd eene menigte Aardappelen voortbrengen. Het is zelf niet nodig een geheele Aardappel hier toe te neemen, men kan dezelve eerst in verscheide stukken snyden en dan pooten. Om deeze reden is het waarschynlyk, dat men zich weinig toegelegt heeft om 'et Zaad van te winnen, en het zelve wederom te zaaijen. Onze Auteur heeft zulks werk-

werkstellig gemaakt; toch hy heeft daar mede geen byzonder voordeel behaald. Hy pryst echter zeer aan, om van het Zaad Olie te maaken, en meent dat hier uit winst te trekken zy. Vervolgens toont hy aan, het groeijen en ryp worden van de Aardappelen —— de tyd van verplanting —— de groeigrond en deszelfs Bereiding —— Oogst en Bewaaring. Na deeze stukken verklaard te hebben, gaat onze Schryver over om het nut van dit gewas nader te ontvouwen, en handelt van het gebruik van Aardappelen voor Menschen en Beesten. Verder word de nutheid en voordeeligheid der Aardappelen, om 'er gebruik van te maaken, in verscheide Handwerken en Beroepen aangewezen: misschien zoude hier in voor een winstzoekenden Onderneemer voordeel te vinden zyn, en merkelyke verbeetering kunnen gemaakt worden. De Heer LUDWIG toont aan, dat de Aardappelen tot het maaken van Styfzel en Poeijer kunnen gebruikt worden; ook tot het stooken van Brandewyn. ——— Men kan insgelyks dezelven, in plaats van Koorn, tot het vertinnen van blik bezigen. —— De Weevers kunnen de Aardappelen in hun handwerk ook met voordeel gebruiken. —— Men heeft 'er zelfs grof papier van gemaakt. Hy besluit zyn Werkje met de gebreken der Aardappelen aan te wyzen.

Wy hebben nog aan te merken dat deeze Plant, die de nutte Aardappelen als haare wortels in den grond uitschiet, van de Kruidkundigen tot het geslachte de Nagtschaduwe, (*Solanum*) genaamd, gebragt word. LINNÆUS geeft 'er de volgende beschryving van: *Solanum tuberosum* (*). 8. *Caule inermi herbaceo, foliis pinnatis integerrimis, pedunc. subdivisis.* De Heer PEREBOOM, Vertaaler van dit Werkje, heeft dezelve in zyne Aanmerkingen door onoplettendheid voortkomende, uit te grooten haast gesteld onder het geslachte *Cyclamen, Pain de Porceau*, Varkensbrood genaamd. Die Heer is openhartig en edelmoedig genoeg geweest van zyn misslag te erkennen, en denzelven te herroepen, in een Brief, door zyn Wel Ed. aan ons hier over toegezonden. De Aanmerkingen dan, die hy maakt, op de eigenschappen van de Aardappelen, moeten gerekend worden te behooren tot het zo genaamde *Varkensbrood*. — Wy hebben het nu niet noodig geöordeeld, gebruik te maaken in deeze zaak van de Geleerde Aanmerkingen van zeker Heer, die ons de Eer aandoet van zich te noemen, onzen Vriend.

(*) CAR. LINNÆI *Systema Naturæ*, *Tom. II. p.* 934. *Holmiæ* 1759.

Ek-

Elementorum Universæ Astronomiæ Pars prior. Auctore J. FR. HENNERT, *Ph. Doct. Math. Astron. &c. Prof. societatum scientiarum, quæ Harlemi, Rottorodami, Vlissingæ florent, socio. Trajecti ad Rhenum. Ex officina* A. v. Paddenburg 1771. *Absque Præfatione 262 pp. in octavo.*

De Hoogleeraer *Hennert* zyn *Cursus Matheseos applicatæ*, of behandeling der toegepaste Wiskunde vervolgende, gaat, na 't ontvouwen der (*Mechanica*) Werktuigkunde, (*Hydraulica*) Waterleikunde en (*Optica*) Gezigtkunde, in dit Stukje over tot het behandelen van de (*Elementa Universæ Astronomiæ*) Grondbeginselen der algemeene Sterrekunde. De Liefhebbers deezer Weetenschap zullen ook in dit gedeelte, even als in de voorigen, 's Mans onvermoeide vlyt en regte geschiktheid ter Wiskundige onderrigtinge ontdekken; en een naarstig gebruik van zynen pryswaardigen arbeid zal de leergierige Jeugd in staat konnen stellen, om de ingewikkelder wiskundige navorschingen der Sterrekundigen met vrugt te onderzoeken. Hier toe is dit Stuk byzonder geschikt; nadien de Hoogleeraer zig niet zo zeer voorgesteld heeft de algemeene kundigheden deezer Weetenschap te ontvouwen; waar toe een overvloed van Schriften het licht ziet; als wel om voor dezulken, die deeze algemeene kundigheden bezitten, den weg te baanen; langs welken zy op vaste gronden de verdere uitbreiding der Sterrekunde konnen nagaan; en zich dus bekwaam maaken, om tot de verhevenste trappen dier edele Kennisse op te klimmen.

HANDVESTEN, Octroijen, Privilegien en Regten *aan de Stede* VLAARDINGEN *vergunt of bevestigt enz. benevens eene naspeuring en aanwyzing van de gelegenheid of legging, oudheid, aanzien en ongevallen derzelver Stede: alles in 't ligt gegeven van wegen* Burgemeesteren *en* Vroedschappen *der Stede Vlaardingen. In 's Haage by* J. Gaillard, 1772. *In Folio.*

Veele jaaren is dit Werk onder handen geweest: 't welk gelegenheid gegeven heeft, dat 'er dingen in voorkomen, die anders gesteld geweest, of geheel agterwege gelaaten zouden zyn, indien men het opstellen en drukken, niet zo lang voor de uitgaave, begonnen hadt.

Omtrent de helft van alles, uit Handvesten en Privilegien bestaande, was, in 't jaar 1744, reeds afgedrukt. Sedert het

het ſtilſtaan der perſe, heeft men nog eenige egte Stukken verzameld, die by de voorigen gevoegd zyn: waarna alles beſlooten wordt met eene beſchryving der Stede Vlaardingen. Zo wel deeze beſchryving, als de Handvesten, zyn verrykt met eene menigte van ophelderende Aantekeningen, in welken men gebruik gemaakt heeft van de meeste Schryvers, die iet, tot verklaaring der Oudheden en Voorregten van Vlaardingen, aan de hand gegeven hebben. 't Werk is, wyders, verſierd met eene naauwkeurige Grondtekening, en met agt of negen bevallige Gezigten der Stede.

Men begrypt ligtelyk, dat de Privilegien en andere egte Stukken, die in dit Boek voorkomen, ons geene gepaste Stof tot een verder uittrekſel verſchaffen konnen. Wy zullen ons dan, voornaamlyk, bepaalen aan eenige weinige Aantekeningen, over de Oudheid en Voorregten van Vlaardingen.

Noordwaards van de Stede, op eenen afſtand van omtrent dertig roeden van den Koorenmolen, loopt een Watertje, *de Vlaarding* genaamd, naar welk de Stede, waarſchynlyk, haaren naam gekreegen heeft. De Kerk van Vlaardingen moet omtrent het einde der zevende Eeuwe reeds in wezen geweest zyn, indien zy, gelyk onze Chronyken, en een egt Stuk van den Jaare 1063 (*a*) getuigen, door of voor Bisſchop Willebrord, geſtigt is. De Landſtreek, waar in Vlaardingen lag, was, in de elfde eeuwe, onder den zelfden of diergelyken naam, bekend (*b*). In 't jaar 1273, verwierf Vlaardingen tolvryheid en andere ſtedelyke voorregten van Graave Floris den V. (*c*); die, naderhand, door verſcheiden zyner Opvolgeren, bevestigd en vermeerderd werden. De Plaats is, ſedert, altoos, onder de kleine Steden van Holland, gerekend; meermaalen in de Staats-Vergaderingen beſchreeven en verſcheenen, en van geregelde Collegien van Politie en Justitie voorzien geweest. Of zy ooit Muuren en Poorten gehad hebbe, mag, zo 't ons voorkomt, met reden, in twyfel getrokken worden, ſchoon 't, op verſcheiden plaatſen van het Werk, welk wy onder handen hebben, beweerd wordt.

De Uitgeevers van het zelve toonen, gelyk men, met reden, verwagten mogt, allenthalve, zeer bezorgd te zyn voor de eere van Vlaardingen. Doch 't heeft ons toegeſcheenen, dat hunne zorg te ver gaat, als zy 't (bl. 428.) den laateren Ambagts-

(*a*) Zie MIERIS *Charterb.* I *Deel*, bl. 64.
(*b*) ALPERTUS *ap.* ECCARD, *Tom.* I. *col.* 119.
(*c*) Bladz. 6.

bagtsheeren van Vlaardingen kwalyk neemen, dat zy zig *Heeren der Stede en Ambagte van Vlaardingen* genoemd hebben. Zy beweeren, naamlyk, dat die Heeren, niet met het Ambagtsheerlyke der Stede, maar alleenlyk met het Ambagtsheerlyke van een aangrenzend District, *Vlaardinger-Ambagt* geheeten, verlyd geweest zyn; en dat het Ambagtsheerlyke der Stede nimmer van de Graaflykheid vervreemd is geweest. 't Lust ons, dit hun gevoelen, kortelyk, ter toetse te brengen.

Gaarne staan wy toe, dat het Hoog Geregt der Stede altoos aan den Graave gestaan heeft, en dat men dus, ook hierom, behalven om andere redenen, Vlaardingen eene Graaflykheids Stad noemen mag, gelyk onze Schryvers doen. Wy erkennen ook, dat 's Graaven Baljuw en het Geregt van Vlaardingen magt hadden om Keuren te maaken. Maar uit dit alles volgt niet, dat het regt van Ambagtsheerlykheid der Stede, niet al van ouds, heeft konnen ter Leen uitgegeven worden, gelyk het, nog op den zelfden voet, bezeten en geoefend wordt. Aan *Gerrit van Wateringe*, werdt, al in 't jaar 1275, (Zie *bl.* 379) *de Visschery voor de Sluizen, in het gantsche Ambagt van Vlaardinge* geschonken. *Gerrit van Wateringe* was toen, ongetwyfeld, reeds Heer van dit Ambagt, welk, naderhand, door Huwelyk, in 't Huis van Egmond gekomen is, (zie *bl.* 230.) Na 't kinderloos overlyden van *Jan van Egmond*, verviel het wederom aan de Graaflykheid. WILLEM DE VI schonk het aan zynen Basterdzoon *Lodewyk*, die 't aan *Helmich van Doornik* verkogt (*bl.* 392). *Helmich* droeg het, eenige jaaren laater, op aan Jongkvrouwe *Willem van Wateringe* (*bl.* 395), die 't haaren Man, *Willem van Naaldwyk*, ten huwelyk aanbragt. Sedert is het, by erfenis, koop en huwelyk, gekomen in den Huize van Ruitenburg; eene Dogter uit welk Huis het aan den Vader van den tegenwoordigen Heere, haaren Egtgenoot, nagelaaten heeft (*bl.* 428). In de Verlybrieven, zo als zy hier uitgegeven zyn, wordt het Ambagt, gemeenlyk, in deezer voege, omschreeven: *Item dat Ambocht van Vlaerdingen metten Sluissen en de Visscherien dair toe behorende; item een deel van den ouden Dyk tot Vlaerdingen.* Door het *Ambagt van Vlaardingen*, hebben de Ambagtsheeren, altoos, het regt van Ambagtsheerlykheid over de Stede Vlaardingen en Vlaardinger-Ambagt; door de Sluizen, de Sluizen, die, onder anderen, in of aan de Stede lagen; door het deel van den ouden Dyk, zo wy meenen, dat deel, welk door de Stede liep, verstaan. Doch de Uitgeevers der Handvesten verstaan, door het Ambagt, bepaaldelyk Vlaardinger-Ambagt, zonder 'er de Stede onder te begrypen; (*bl.* 229, 394) en door de Sluizen, zekere

Sluizen, die, volgens eene oude overlevering, op de uitwatering van de Vlaarding, buiten de Stede, zouden gelegen hebben (*bl.* 381). Maar, uit een' Brief van den Jaare 1389, (*bl.* 229, 230) blykt, dat 'er, voor dien tyd, reeds Sluizen in *Vlaardinge*, dat is, in of aan de Stede, lagen, voor welken de Ambagtsheer Visscheryen hadt; en dat hem, toen eerst, de Visschery voor de Sluizen, die elders gelegd zouden worden, werden opgedraagen. Uit laatere Stukken, blykt ook, dat een gedeelte van den Maasdyk liep, *binnen de Stede*, van de uiterste huizen, staande op de Hoogstraat, tot *de Sluizen* toe: (*bl.* 182, 197) zeer waarschynlyk, dezelfde Sluizen, die, nevens de Visschery voor dezelven, in de oudste tyden, tot de Ambagtsheerlykheid behoord hadden. Men behoeft hier, derhalve, naar geene verdweenen Sluizen, in onzekere overleveringen, te zoeken. En daar is, zo 't ons voorkomt, geene dringende reden, om, door het *Ambagt van Vlaardingen*, bepaaldelyk *Vlaardinger-Ambagt*, en niet *de Stede*, en het gene, dikwils, by onderscheiding, *het Ambagt* genoemd is, beide te verstaan.

'tBlykt klaar genoeg, dat de Uitgeevers der Handvesten van Vlaardingen niet voor gehad hebben, het regt, welk de Ambagtsheer in de Stede heeft, in eenen klaaren dag te stellen; 't welk, anderszins, niet kwalyk, in eene beschryving van Vlaardingen, gevoegd zou hebben. 't Is, ondertusschen, bekend, dat dit regt, by twee byzondere uitspraaken van den Hove van Holland van den een-en-twintigsten Maart des jaars 1766, bevestigd geworden is. By dezelven, wordt Burgemeesteren, Schepenen en Vroedschappen der Stede Vlaardingen gelast „ DIDERIK VAN LEYDEN, Raad en Schepen der Stad Leyden, als Ambagtsheer der Stede Vlaardingen en Vlaardinger-Ambagt te erkennen; aan wien alle Voorregten, tot dezelve Ambagtsheerlykheid behoorende, worden toegeweezen, byzonderlyk het regt om Schout, Secretaris en Bode in de Stede te stellen; het regt om, nevens een of meer Gecommitteerden der Heeren Gecommitteerde Raaden, jaarlyks, de Magistraat te vernieuwen; het regt om, nevens den Baljuw van wege de Graaflykheid, de openvallende Vroedschapsplaatsen te vervullen, en om de Vroedschap en Wet, ten allen tyde, te konnen famenroepen, derzelver Vergaderingen, gewoone en buitengewoone, altoos, door den Secretaris, by hem gesteld, doende bywoonen". Voorts, wordt hem, onder de Ambagtsheerlyke regten „ het regt van den wind en het Pondgeld van alle roerende en onroerende Goederen, die, binnen de Stede of derzelver Jurisdictie, verkogt worden, uitdruk-

lyk, toegekend": alle welke byzonderheden wy, tot vervulling van een wezenlyk gebrek in de Beschryving van het aloude Vlaardingen, hier, wel hebben willen byvoegen.

Historie der Regeeringe van Keizer KAREL den V. *In 't Engelsch beschreven, door* WILLIAM ROBERTSON. D. D. *Opperste van de Edenburgsche Universiteit, en, van wegens zyne Groot-Brittannische Majesteit* GEORGE III, *Historieschryver van Schotland. Eerste Deel. Te Rott. by* D. Vis *en* P. Holsteyn 1772. *In groot octavo 294 bladzyden.*

ZO immer de Geschiedenis van eenig Vorst, met het hoogste regt, by uitstek merkwaardig genoemd mag worden, 't is, buiten tegenspraak, die van *Karel den V*; wiens langduurige en wyduitgestrekte Regeering, niet alleen eene aaneenschakeling van gewigtige voorvallen verleend heeft, maar tevens van eenen onnadenkelyken invloed, op de voornaamste Ryken van Europa, geweest is; en wel indiervoege, dat de gevolgen hier van, ook nog in onze dagen, stand houden. 't Is, uit dien hoofde, niet te verwonderen, dat veele Schryvers hunne pennen, over dit onderwerp, gescherpt hebben; doch men zou zig zeer vergissen, indien men daarom dit Werk van den Geschiedkundigen *Robertson*, als een overtollig Geschrift, aanmerkte. Men zou dus doende, den Schryver verongelyken, en zig berooven van 't leezen eenes Werks, dat, niet tegenstaande alles wat 'er voorheenen van deezen Vorst geschreeven is, van nut kan zyn, voor allen, die smaak hebben, in 't nagaan van eene welbeoordeelde Staatkundige voorstelling eener Geschiedenisse, die, met byzondere nuttigheden, uit verschillende oogpunten, beschouwd kan worden. —— Veelen hebben zig bezig gehouden met eene gezette leevensbeschryving van Karel den V; of met het melden van byzondere voorvallen, staande zynen leevensloop, die, schoon aanmerkelyk, egter slegts plaatslyk of van korten duur geweest zyn. Maar 't oogwit van den Heer *Robertson* is, zig niet zo zeer hier mede op te houden, als wel „ zulke der groote verrigtingen van dien Vorst te boek te slaan, welke geduurende zyne Regeering zyn voorgevallen, en welker uitwerksels algemeen geweest zyn, of zig nog heden doen gevoelen". —— Overeenkomstig met dit bedoelde, strekt dit leezenswaardige Werk, waar in des Autheurs oplettendheid en oordeel, in 't behandelen van zo uitgestrekt een onderwerp, ten klaarste blykt, om ons te toonen, hoe de Mogenheden van

Europa, onder het bewind van Karel den V, gevormd zyn tot eenen grooten Staatkundigen Staat; in welke de toen vastgestelde algemeene grondbeginsels, nog heden, werken; zo dat ze tot op den tegenwoordigen tyd invloed hebben, in de Raadsvergaderingen der Natien.

Ten einde den Leezer in staat te stellen, om het beoogde nut, uit de overweeging van zodanig eene ontvouwing dezer Geschiedenisse te trekken, heeft de Autheur het niet ondienstig geoordeeld, voor af een onderscheidenlyk berigt te geeven, wegens den Staat van Europa, betrekkelyk tot de 16de Eeuw; om dus te doen zien, de Staatkundige gesteldheid der voornaamste Staaten van Europa, ten dien tyde, toen Karel den Scepter van bewind in handen nam; welker regte kennis den Leezer te gereeder zal doen nagaan, hoe groote veranderingen het bewind van dien Vorst te wege gebragt, en welke gevolgen het zelve na zig gesleept heeft. Met dit oogmerk is, door onzen Geschiedkundigen, aan 't hoofd van zyn Werk, geplaatst, een *Tafereel van den Voortgang der Maatschappy in Europa, zedert den Val van 't Roomsche Ryk, tot aan 't begin der zestiende Eeuw:* een Tafereel, dat alle Kenners, ongetwyfeld, voor een Meesterstuk zullen houden, en de oplettendheid aller Geschied- en Staatkundigen tot zig kan trekken; daar het de omwentelingen van Europa, mitsgaders derzelver invloed, tot verbetering van deszelfs Staatsgesteldheid, in 't genoemde Tydbestek, op eene oordeelkundige wyze, ten levendigste afmaalt.

Deeze Geschiedkundige Verhandeling, welke het eerste Deel van dit Werk uitmaakt, en thans in 't Nederduitsch het licht ziet, is drieledig. —— Het eerste Lid ontvouwt ons; „ de Vordering van de Maatschappy in Europa, betrekkelyk tot de inwendige Regeering, Wetten en Zeden ". —— Hier wordt ons onder 't oog gebragt, het voordeel en nadeel der Romeinsche Heerschappye, met de gevolgen daar van; tot op den tyd, dat alles den val van dit Ryk verhaastte. We zien daar op eene algemeene wanorde in Europa heerschen; maar ontdekken tevens, hoe die wanorde gelegenheid gegeven heeft, tot het vormen der Regeerings-wetten, die nog heden in Europa plaats hebben. Eerst vertoont zig aan ons de Leenregeering, zo als dezelve langzaamerhand werd vastgesteld, en misbruikt. En hier ontdekken wy wel dra, hoe de Volksverdeediging derzelver grondslag ware, doch dat dezelve zeer gebreklyk was, met betrekking tot de inwendige orde der Maatschappye, en te zwak ter bestieringe van buitenlandsche verrigtingen; als mede dat ze rampzalige uitwerksels had, op

de Konsten en Weetenschappen, op den Godsdienst, op het Character en de Deugden der Menschen. ——— De treurige beschouwing der uiterste verbasteringe, hier door ontstaan, wordt vervolgens vervrolykt, door een aangenaamer gezigt; welk ons de Kruistogten, (hoe buitenspoorig en haatelyk ook op zig zelven,) door eene reeks van heilzaame uitwerkselen, verleenen. Zagen we alvoorens hoe wanorde aanleiding gaf tot orde; wy zien nu, hoe bygeloof en dwaasheid, toen alles door misbruik der Leenregeeringe verbasterd was, medegewerkt heeft, om alles in beter staat te brengen, dan 't immer te vooren was. We ontdekken hoe 't zinloos bestaan dier Kruisdrageren geen geringen invloed op den staat van eigendom, en dien des Koophandels had; mitsgaders, hoe daar uit voortvloeide, het opregten van Gemeenschappen of Staatkundige Maatschappyen; die eindelyk, met burgerlyke voorregten begiftigd, kragtig medewerkten, tot het invoeren van een geregeld bestier, wetten en konsten, welken over geheel Europa verspreid werden; voor al met het uitbreiden van den Koophandel in de dertiende en veertiende Eeuw. ——— Den trapswyzen voortgang hier van stelt ons de Heer *Robertson* geleidlyk voor oogen, met eene kortbondige ontvouwing veeler byzondere omstandigheden, die zulks begunstigden; of die, schoon ze dit heilzaame einde mogten dwarsboomen, egter van ter zyde gestrekt hebben, om het zelve te bevorderen: welk alles hy ten duidelykste voordraagt, met eene geschiedkundige opheldering eener menigte van voorvallen, die by trappen medegewerkt hebben, tot het invoeren van eene geregelder regeering, en van beschaafder zeden, onder de verschillende Natien van Europa.

Het tweede Lid deezer Verhandelinge ontvouwt ons wyders „ den voortgang der Maatschappy, betrekkelyk tot het ge„ bruiken van de Nationale magt, in buitenlandsche verrig„ tingen noodzaaklyk". Met den aanvang van dit gedeelte zien wy den Staat der Maatschappye, in 't begin der vyftiende Eeuwe, niet tegenstaande de reeds gemaakte vorderingen, nogtans zeer gebrekkig, ten aanzien van 't gebruiken der Nationaale magt; doch we ontdekken vervolgens treffende Gebeurtenissen, die de poogingen der Natien een uitgebreider vermogen geeven. De Engelschen worden uit het vaste land verdreeven; hier mede neemt het vermogen der Fransche Monarchye toe; dezelve voert het op den been houden van Legers in; en de Fransche Vorsten, *Karel de* VII, en *Lodewyk de* XI, inzonderheid de laatste, vergrooten het Koninglyk gezag, vermeerderen de inkomsten der Kroon, breiden de grenspaalen

van hun Gebied uit, en maaken de Fransche regeering wakkerder en onderneemender. Dit voorbeeld heeft invloed op andere Vorsten; het vermogen der Kroon wordt in Engeland en Spanje insgelyks uitgezet. —— Daar by komt vervolgens het Huwelyk van *Maximiliaan van Oostenryk*, met *Maria van Burgundie*, waar door de magt van 't Oostenryksch Huis, met die van Bourgondie, versterkt wordt; het welk eene mededingende Mogenheid doet ontstaan, geschikt om den voortgang van Lodewyks opvolgeren te stuiten. —— Wat laater zien we Italie overmeesterd, door *Karel den* VIII; doch eerlang bemerken wy, hoe de meeste Staaten van Italie een Bondgenootschap aangaan, dat ondersteund wordt, door Keizer Maximiliaan, en *Ferdinand*, den Koning van Arragon; 't welk Italie weder in zyn voorigen staat herstelt, met den Franschen Vorst Italie te doen ruimen. —— Het voordeel van dit Bondgenootschap opent veeler oogen; van dien tyd af denkt men ernstig op het Stelsel van 't Evenwigt van Magt; dat in de laatere dagen zo veel invloeds gehad heeft, op de Staatkundige maatregels der Natien. Hier uit ontstaat eene meer onderlinge gemeenschap der Natien; en de Staatkunde is vooruitziende om een evenwigt der oorlogende partyen te bewaaren, ten einde de al te steigerende overmagt eener byzondere Monarchye voor te komen. —— By dit voordeel, dat de Italiaansche onlusten te wege gebragt hebben, vertoonen zig wyders nog meer byzonderheden ten deezen opzigte, welken men als gevolgen van dien Kryg heeft aan te merken. Het opregten van geregelde Troepen wordt nu algemeen; men begint de meerderheid van het Voetvolk in den oorlog te erkennen, en bezeft het nut van een Leger van Nationaale Voetknegten. Met deeze verandering, die eene vermeerdering der kosten met zig sleepte, bespeuren we, hoe men zig allengskens gewende aan zwaarder schattingen; 't welk de openbaare inkomsten van Europa vervolgens grootlyks heeft doen steigeren. —— Eindelyk komt hier ook nog te voorschyn het Kamerryksch Verbond, waar in verscheiden' Mogenheden zig vereenigen, om het Gemeenebest van Venetie te vernederen. De gevolgen hier van nagaande, zien we, hoe die onrustige tyden aanleiding geeven tot het maaken van verschillende Bondgenootschappen, en hoe daar uit voortspruite eene groote verstandhouding of gemeenschap onder de Europische Natien; 't welk de Vorsten te beter in staat stelt, om, zig meester maakende van de Nationale magt, den kring hunner krygsverrigtingen wyder uit te breiden, en te kragtiger ondersteuning voor hunne poogingen te vinden.

De Geschiedkundige *Robertson* stelt ons, onder 't voordraagen van 't opgemelde, duidelyk voor 't oog, hoe alles in de vyftiende Eeuw samen liep, om voorbereidingen te maaken, tot die menigte van groote Gebeurtenissen, waar in de zestiende Eeuw zo vrugtbaar geweest is; en waar van hy in dit Werk een nader verslag staat te geeven. Doch voor af verledigt hy zig nog, in 't derde Lid deezer voorbereidende Verhandelinge, tot „ een onderzoek, wegens de Staatkundige gesteldheid der voornaamste Staten van Europa, in 't begin der zestiende Eeuw"; om ons, ten beteren verstande der Geschiedenisse van Karel den V, op te leiden, ter nadere kennisse van den toestand der byzondere Natien, welken diestyds eene voornaame rol, op 's Weerelds tooneel, gespeeld hebben. ——— Dit gedeelte, dat bovenal blyken draagt van de doordringende kennis en uiterste oplettendheid van onzen Geschiedschryver, ontvouwt ons de onderscheidende Staatkundige hoofdtrekken der voornaamste Natien, welken, ten deezen opzigte, in aanmerking komen; en deszelfs leezing mag by uitstek nuttig geagt worden, tot het erlangen eener gegronde kennisse van den byzonderen aart en vorm der burgerlyke regeeringe dier Volkeren, welken deel hadden in de geschiedenissen van dien tyd; en wier kennis aan veele byzondere voorvallen geen gering licht kan byzetten. ——— De Staaten, hier beschouwd, zyn, die van Italie, Venetie, Napels, en Sicilie, Milaan, Spanje, Frankryk, het Duitsche Ryk, en ten laatsten Turkye. De verschillende Staatsgesteldheid deezer Volkeren, in haare opkomst, voortgang, voordeelen en gebreken, worden, met nevensgaande aanmerkingen, over een aantal van byzondere gebeurtenissen, opgehelderd; en men zal, door eene oplettende leezing van dit verslag, een geleidlyk denkbeeld konnen verkrygen, van 't geen men, betreffende deeze Natien, in 't naspooren der Geschiedenisse van Karel den V, bestendig in 't oog heeft te houden.

Men kan uit dit beloop, zo we vertrouwen, de nuttigheid deezer Verhandelinge genoegzaam afneemen; en we zullen thans wyders op geene byzonderheden staan blyven; te minder, nademaal het volgende Deel, dat wy eerstdaags te gemoet zien, eene reeks van Proeven en Ophelderingen van het hier voorgestelde behelst; welker beschouwing ons genoegzaame gelegenheid aan de hand zal geeven, om 't een of ander aanmerkelyk voorval wat nader te ontvouwen, en des Autheurs manier van voorstellen aan te wyzen.

De

De Nieuwe Reiziger of Beschryver van de oude en nieuwe Wereld, uit het Fransch van den Abt DE LA PORTE. *Twaalfde Deel, behelzende Terra Firma, Peru, Chili en het Land van Magellanes. Te Dordrecht, by* A. Blussé en Zoon, *in groot octavo 406 bladz.*

Dit Twaalfde Deel des *Nieuwen Reizigers* behelst drie Brieven, die ons eene Beschryving van *Terra Firma* geeven; de acht volgende loopen over *Peru*; in twee Brieven worden de byzonderheden van *Chili* begreepen; en de twee laatste beschryven het Land van *Magellanes.* —— Onze keus, om uit dit deel onzen Leezeren iets mede te deelen, heeft zich bepaald om, uit het berigt van *Peru*, het voornaamste van de Stad *Quito* en het omliggende Land op te geeven.

„ *Quito* ligt landwaart in op het hangen van den *Pichincha*, tusschen twee ruime vlakten, die in het naderen van den Berg, waaraen zy grenzen, gedurig naeuwer worden. Hier is de Stad gesticht, op een' ongelyken grond, en zelfs op de puinhoopen van het aloude *Quito*, door de *Indiaanen* gebouwd en deeze ligging maakt de Straten zeer onregelmaatig, naardien 'er zommigen in de laegten en anderen op de hoogten zyn. Verwonderlyk is het dat de Spanjaards zulk een' onaangenaamen standt uitgekozen hebben, daer zy zulke fraeije en wyduitgestrekte vlakten voor zich hadden. Misschien verbeeldden zy zich niet, dat zy 'er ten eenigen tyde zulk eene groote Stadt zouden bezitten: want zich van de oude plaats bedienende, voegden zy in het begin alleenlyk vaste gebouwen by zwakke hutten; maar door het verblyf van Gonzalez Pizarre, werd *Quito* eene ryke en bloeijende Stad, wel ras werden de twee vlakten met Lusthuizen vervuld, de Landeryen bebouwd, de Velden met Bloemen versierd, en de Heuvelen met tallooze kudden bedekt. Verscheide Bergskens verschaften overvloedig Water, 't welk door onderaardsche pypen in verscheidene wyken der Stad geleid werd. Dezelve is ten naesten by zoo groot als Rouaen, en zou op een min ongelyken grondt nog grooter schynen.

„ Het voornaamste plein is vierkant, en aen de zyden versierd met vier groote gebouwen: te weeten de Hoofdkerk, het Bisschoppelyke Paleis, het Stadhuis, en het Staetshof, 't welk geheel en al vervalt. In het midden is een zeer fraeije Fontein: en aen de hoeken zyn vier groote Straten, die recht en breed, maer door de gedurige hoogten en laegten zeer

zeer ongemakkelyk zyn. Dit gebrek laet in geen eenig gedeelte der Stadt het gebruik der Karossen toe: men vergenoegt zich met de Draagstoelen voor de Vrouwen, en de Mans gaen te voet, verzeld van eenen Dienstknegt, die eene Zonnescherm draegt.

„ De andere Straten zyn geenzins recht, en hebben geene evenredigheit, orde noch fraeiheid. Eenigen loopen dwars, door de klooven des Bergs, naer wiens kromten en bochten de huizen, die de Straaten bezoomen, geschikt zyn. Sommigen dezer spleten zyn zoo diep, dat men 'er gewelven over heeft moeten maeken, om de gebouwen te ondersteunen; zoo dat een gedeelte van *Quito* op Bogen gegrondvest is. De voornaamste huizen zyn zeer groot, en de vertrekken van eenigen vry wel verdeeld, schoon ze slechts eene verdieping hebben. Weinigen zyn 'er die met geene uitstekken zyn versierd; maer allen hebben zy lage en nauwe deuren en vensters, om de bewoonders voor de Zon en den Wind te beveiligen.

„ Behalven het groote Plein, zyn 'er verscheidene anderen, die vry ruim en met Kerken en Kloosters omringd zyn. Het Klooster van St. Franciskus zou tegen de fraeiste gebouwen onzer Monniken in Europa konnen monsteren. Het is gebouwd van gehouwen steen, en heeft onnoemelyke rykdommen gekost. De anderen zyn, zonder zoo prachtig te weezen, met alle sieraedjen der bouwkunde verrykt. Men beschouwt met verwondering de groote menigte zilverwerks en kostelyke tapyten, die de Tempels versieren, voornaamlyk op de plegtige Feesten. De Vrouwen Kloosters overtreffen die der Mannen, niet door den rykdom, maer door de fraeiheit en schikking der versierselen.

„ Het onderscheid is wonderbaerlyk, wanneer men van deze Kerken tot die der Kerspelen overgaet: alles geeft in deze laetsten de zorgeloosheit, onreinheit en behoeftigheit te kennen, en naeuwlyks bezitten zy het noodzaeklyke, om den Goddelyken dienst met betaemelykheit te vieren. Verscheidene zyn noch gevloerd noch overdekt; en het overige komt met de teekenen van armoede en gebrek overeen. Men telt te *Quito* zeven Kerspelkerken, twee Kweekschoolen der Jesuiten, de Augustynen, de Dominikanen, de Minderbroeders, de Vaders der Barmhartigheit, en verscheidene Vrouwenkloosters.

„ De Bisschop van *Quito* heeft eene inkomst van meer dan honderd duizend, en zyn Kapittel, bestaende uit veertien Kanonniken, van by de zestig duizend Fransche guldens. De Godsdienst geschiedt in de Hoofdkerk met veel pracht; doch het

het Feest van het heilige Sakrament wordt met den grootsten luister gevierd. Alle de Hoven, Amptenaars en aenzienlyke Personen verzuimen niet van 'er zich te laeten vinden, en 'er met alle de hoovaerdy der Spaansche trotsheit te verschynen. Het geene de meeste aendacht verdient zyn de buitengewoone omgangen en dansen der Indianen, die deze luisterryke Godsdienstpligten verzellen. De huizen zyn versierd met ryke tapyten, en de straten voorzien met zegebogen, en van afstandt tot afstandt met Altaren, die eene verwonderlyke meenigte gouden en zilveren vaetwerk ten toon spreiden. Deeze luister, gevoegd by den rykdom der Kleederen, geeft aan dit Feest eene heerlykheit, die men in onze Europische Steden niet dan onvolmaaktlyk navolgt.

„ Eene maendt voor het vieren van dit Feest; verkiezen de Priesters der Stad en der omliggende streken een zeker getal Indianen tot de dansen, en doen hun de geenen, die voor de verovering in gebruik waren, herhalen. Hun speeltuig bestaet in een Dwarsfluitje en een' Trommel, en hunne bewegingen zyn enkele sprongen, die zy met eene onbevallige houding doen. De meesten kleeden zich als de Vrouwen: een yder doet zyn best om door zyn koddig optooisel uit te munten. Zy hebben eene soort van masker van linnen gemaekt, waer mede zy zich het aengezigt bedekken, trekken kleene laersjes over hunne kousen en hechten 'er bellen aan, met wier geklank zy zich vermaeken. In deze vreemde kleeding, maeken zy benden van acht of tien Personen uit, en verslyten geheele dagen met door de straten te loopen, zonder ander oogmerk dan een' pligt van Godsdienst te vervullen, of misschien om dat zy behaegen in dit tydverdryf scheppen. Zy beginnen het zelve eene maendt voor, en eindigen het niet dan eene maendt na het groote Feest. Op dien tyd bemoeijen zy zich noch met hunnen arbeidt, noch met hun huisgezin, en doen niet dan loopen, springen en dansen, zonder eenige vermoeidheit, verdriet, of afkeerigheit te toonen, schoon het getal hunner verwonderaeren dagelyksch vermindert, en de toejuichingen eindelyk in spotterny en verachting veranderen.

„ Deeze vertooning van Godsdienst veronderstelt niet dat deze Volken groote kundigheden van het Christendom hebben. Zelfs vindt men onder hen weinige lieden, die het zelve oprechtlyk hebben omhelst. Indien zy den Goddelyken dienst op de Zon-en Feestdagen bywoonen, zyn zy daer toe genoodzaekt door de vrees voor de gestelde straffe. Eenige dagen geleeden, werd zeker Indiaen, die zyn' tyd met drinken verkwist en daer door de mis verzuimd had, veroordeeld tot de gees-

fe-

ssling, de gewoonlyke straf in diergelyk geval. Na dezelve zonder te klagen ondergaen te hebben, volvoerde hy een ander gedeelte der wet, namelyk, by den Priester te gaen, en hem te bedanken voor zynen yver in het bevel na te komen. De Priester gaf hem eene korte bestraffing, benevens eene toegenegene vermaning om de pligten van den Godsdienst niet te verzuimen. Naeuwlyks had hy uitgesproken of de Indiaen, met een nederig en eenvoudig gelaet toetredende, bad dat hy hem het zelfde getal slagen voor des anderen daegs, die wederom een Feestdag was, wilde doen geven: om dat hy, nog eene groote geneigdheit tot drinken hebbende, wel voorzag dat hy de mis niet zou kunnen bywonen. Het geene gy, Mevrouw, in een ander Volk als eene boosaertigheit zoudt kunnen aenzien, is hier niet dan eene overmaet van onkunde en onnoozelheit.

„ De oorzaak, dat de Christelyke Godsdienst geene gelukkige wortels in het hart van dit volk schiet, is dat het, behalven deszelfs domheit, altoos eene sterke neiging behoudt tot den dienst der Zonne, zyne aloude afgodery. In de groote Steden, waer in men moet veronderstellen dat het de meeste geneigdheit voor het Christendom heeft opgevat, zyn 'er egter nog dagen, waerop deszelfs Godsdienstigheit voor dit gesternte wordt opgewekt; zo dat het eenen tyd, dien het niet meer dan door overlevering kent, jammerlyk betreurt. Dusdanig is het geboortefeest der moedermaegd, waerop de Indianen den dood van Atabaliba vieren, door eene soort van treurspel, dat zy in de straten vertoonen. Zy zyn gekleed, gelyk men ten tyde der Inkas gewoon was: zy dragen de beeldtenissen der Zonne en Mane, hunne dierbare Godheden; en het overige van den tyd wordt met drinken doorgebragt. Dewyl zy zeer behendig zyn in het werpen van Steenen, met de hand of den slinger, is de geene, die in hunne dronkenschap onder hun bereik valt, ongelukkig. De Spanjaards, anders zo gevreesd van dat Volk, dat hen als zyne Meesters beschouwt, zyn op dezen dag niet veilig, en de verstandigsten houden zich in hunne huizen besloten.

„ Eene andere hinderpaal voor de volkomene bekeering der Indianen, is hun gering onderwys, en de tegenstrydigheit, welke zy in de leer, die men hun predikt, en de voorbeelden, die men hun geeft, opmerken. Yder Priester is een Tyran, die hen tot zyn voordeel doet werken, en op het geringste misnoegen met slagen afrossen. Volgens de wet zyn zy verpligt driemael in de week ter Katechismus te komen; en wanneer zy een weinig laet verschynen; bestaet de Vaderlyke verma-

maning des Priesters in eene vlugt van Stokslagen, die in de Kerk gegeeven worden: zoo dat yder van hun om hem te vreden te stellen, eene vereering medebrengt. Dees zelfde Priester, die hun den omgang met de Vrouwen verbiedt, heeft 'er verscheidene, welke hy zelfs de moeite niet neemt om ze voor hun te verbergen. Wanneer de Monniken op het Landt voor hun Klooster gaen bedelen, handelen zy als roovende Krygslieden en maeken zich meester van alles wat hun welgevalt. Wil de Indiaen het geene hem wordt afgeperst niet goedwillig laeten volgen, zy overlaeden hem met scheldwoorden en slagen.

„ Men begroot het getal der inwoonderen op vyftig of zestig duizend, en onderscheidt dezelve in verscheide Klassen. De Spanjaerds zyn de armsten, om dat zy de ledigheit voor de rykdommen verkiezen. De beoefening van een beroep schynt hun te strekken tot vernedering hunner waerdigheit, die alleen daer in bestaet, dat zy geene Zwarten, Mulaters noch Indianen zyn. De Kinders, uit een' Europeaen en Indianin gebooren, bezitten minder hoogmoedt, leeren verscheide ambachten, en leggen zich op de kunsten toe. Zy worden Goudsmeden, Schilders, Beeldhouwers, enz. en men is des te meer over de volmaektheid van hun werk verwonderd, om dat zy meestentyds het noodzakelyke gereedschap ontbeeren. De bezigheden, die louter werktuiglyk zyn, laeten zy aen de Indianen over. Voor het overige, bepalen zich deze bezigheden by na alleen tot de handwerken, de bebouwing der Plantadjen en de bezorging van het Vee. Yder dorp is, door de keuren, verpligt alle jaren, aen de Landhoeven van zyn rechtsgebiedt, te leveren een zeker getal van manschap, die een bepaelden loon voor haren arbeidt trekt. Deze lieden keeren, na den dienst van één jaer, te rug, en worden door anderen opgevolgd. Hoewel deze schatting ook op de Stofreederyen ziet, heeft men dezelve daaromtrent niet waergenomen, om dat zy allen niet in het weven geoeffend zyn, en men dus weinig vrucht zoude trekken van hun, die dit beroep kwalyk verstaen. Men bepaelt zich tot de bekwaemsten, die zich in de werkhuizen met hunne huisgezinnen ter neder zetten, en dezelfde kunst aen hunne Kinderen leeren. Behalven den jaerlykschen loon, voor diergelyken arbeidt, geeft men aen de geenen, die door hunne naerstigheit uitmunten, Landeryen en Ossen om dezelve in staet te brengen. Zy begeeven zig tot wieden, ploegen, zaeijen, en het bouwen van hutten, die van langzamerhand tot een groot dorp aangroeijen; en de Landhoeve wordt eindelyk eene heerlykheit.

„ Men wordt te *Quito* eene wonderbare verscheidenheit der luchtstreke gewaer. De toppen der Bergen zyn met Sneeuw bedekt: het inwendige is met verslindend vuur vervuld, en de daken beproeven de hevige brandt van ongemeene hitte. Volgens de ligging der plaetsen, bespeurt men 'er alle de graden van warmte en koude. Een nieuwsgierig Europeaen beschouwt, met vermaek en verwondering, hoe sommige planten in een Veld verdroogen, terwyl andere van dezelfde soort beginnen uit te spruiten: hy ziet eenige bloemen haren luister verliezen, terwyl anderen gereed zyn om te ontluiken. Het hangen der Bergen vertoont, op denzelfden tyd, alle de schoonheden en rykdommen der verschillende jaergetyden. De vlakten zyn zoo aengenaem, en de natuur verspreidt 'er hare gaven met zulk een milde hand, dat men dezelve verkiest boven de landen, die onder de gematigde luchtstreken liggen. De hitte of koude is 'er nimmer hinderlyk; en men geniet 'er onophoudelyk, en te gelyk, de bekoorlykheden der lente en de rykdommen der herfst. De zachtheit der lucht, en degelykheit der dagen en nachten, doen 'er duizend genoeglykheden smaken. De noodzakelyke vochtigheit wordt 'er altoos onderhouden; en zelden gaet 'er een dag voorby, zonder dat de Aerde door de stralen der Zon begunstigd wordt. Gedurende het gansche jaer, bespeurt men geen merkelyk onderscheit; en men draegt onverschillig ligte stoffen en laken kleederen. Men heeft 'er bestendige en gematigde winden, die, uit welk een hoek zy ook waeijen, onophoudelyk de lucht verfrisschen. Maer deze voordeelen worden door veele zwarigheden opgewogen: verschrikkelyke en byna gedurige Regens zyn 'er verzeld met Blixem en Donder, en dikwerf met afgrysselyke Aerdbevingen, die der natuure haren ondergang schynen te dreigen. Na den schoonsten morgenstond, beginnen de dampen zich te verheffen; de lucht wordt met donkere Wolken bedekt; de Hemel is door het Bliksemvuur ontstoken; een afgrysselyke storm doet de Bergen wedergalmen, en veroorzaekt in de Stadt, menigvuldige ongevallen. In één oogenblik wordt dezelve met water overstroomd, de Straten in Rivieren, en de Pleinen in Vyvers veranderd; en deze wanorde duurt tot den ondergang der Zonne, wanneer de wind stil, de lucht zuiver, en het weder helder wordt. Indien deze Regens binnen de veertien dagen ophouden, is 'er geheel *Quito* door ontsteld, en de inwoonders begeeven zich tot gebeden, om derzelver wederkomst af te smeeken. Duren zy

zy zonder afbreken, men doet openbare geloften om ze te doen ophouden. Dit geschiedt, om dat de droogte gevaerlyke ziekten voortbrengt, en dat de al te groote vochtigheit het zaedt verderft; daer in tegendeel de afgebrokene Regens dienen, niet alleen om de hitte der Zonne te matigen, maer om de straten der Stadt, welke door een slecht bestuur met allerlei vuiligheden gevuld zyn, te reinigen.

De beurtwisseling van vochtigheit en hitte geeft aen den grondt eene wonderbare vruchtbaerheit, en eene uitmuntende hoedanigheit aen de voortbrengzels des Lands. Dit bespeurt men in alles, wat 'er te *Quito* genuttigd wordt. Het tarwenbroodt, zo zeldzaem in de meeste andere gedeelten van Zuid-Amerika, is 'er zeer goedkoop, en zou door eene betere bereiding veel beter zyn. Het Osfen- Kalfs- Schapen en Zwynen-vleesch, mitsgaders het gevogelte, is 'er alzoo volmaekt als in Europa, en viermael goedkooper. De andere soorten van leevensmiddelen zyn naer dezelfde evenredigheid geschikt. De naburige Landeryen van de toppen der Bergen brengen Rogge, Gerst, en verscheidene soorten van Wortelen en Moeskruiden voort. Onder aen zyn 'er onmetelyke Velden, waerin men talryke Kudden ziet weiden. Derzelver wol, welke tot kleederen gebruikt wordt, verschaft bezigheit aen ontelbare handen. Sommige hoevenaars leggen zich alleen toe op het houden van Koeijen, om de Melk en Kaes, waer in een ongemeene Koophandel gedreeven wordt.

Het Zomer-Buitenleven voorgesteld in XVIII Zedekundige Vertoogen. In 't Hoogduitsch beschreeven door den gekeerden Heer C. C. L. HIRSCHFELD. *En, naar den laatsten verbeterden Druk, in 't Nederduitsch Vertaald, door een Liefhebber van het Buitenleven. Te Amsterdam by* P. Conradi 1771. *Behalven het Voorwerk* 231 *bladzyden in octavo.*

HEt aangenaame en het nutte Buitenleeven, op eene bevallige aanpryzende manier, af te schetsen, en tevens onder 't oog te brengen, welk eene geschiktheid en hoedanig eene werkzaamheid 'er vereischt wordt, om deszelfs vermaaken op eene verstandige wyze te genieten, is het hoofddoelwit van den Schryver deezer Vertoogen. Dezelven behelzen veele zeer wel getroffen Schilderyen, ter aanpryzinge van 't Buitenleeven, en eene menigte van opwekkelyke bedenkingen, die een stichtend onderwys verleenen; des dit Stukje met regt aangemerkt moge worden, als een nuttig Handboekje, inzon-

zonderheid voor hun, die 't uitlokkende Jaargetyde de Stad doet verlaaten, om in 't streelende genoegen van 't Land te deelen.

De bekoorelyke Lente, gelyk onze Autheur aanvanglyk toont, verscheenen zynde, trekt veelen met kragt, en doet hen, op eene wel ingerigte Buitenplaats, eene nieuwe vreugde smaaken; mids dat ze, gelyk hy vervolgt, niet ongeschikt zyn voor dat vermaak, waar van veelen, door hunne averechtsche gesteldheid, in 't midden der gunstigste omstandigheden, versteeken blyven. Ten voorbeelde hier van zy onder anderen ANETUS.

„ Hy heeft een Lusthuis, alwaar de Goden, indien ze op de aarde kwamen, met vermaak hunne wooning zouden verkiezen? Ach! deeze bekoorlyke Plaats ontbreekt niets anders, dan een vernuftigen geest, die bekwaam is haare aanloklykheden smaaken. ANETUS kan dat niet doen. Och, hoe menigmaal dwaalt het Lot in de uitdeeling der Lustplaatzen op deze Aarde! wanneer het een Plaats, daar een edele Geest, een Wysgeer, of een Dichter zou wenschen te woonen, schenkt aan eene gevoellooze Ziel. ANETUS acht het naauwlyks der moeite waardig, om zynen Tuin, waarin de bevalligheid haaren Zetel heeft gevestigd, eens te beschouwen; en als hy 'er doorwandelt, gevoelt zyn elendige Geest geene de minste aandoening; geen bloem verkwikt hem, door haare geur, geen boom of schaduw vermaakt hem, geen ruischend water kittelt hem, geen avondrood behaagt hem, geen gezang der Nachtegaalen is lieflyk voor hem. Het gewoel van zyn geduurig Gezelschap, het geblaf van zyne honden, het dom geschreeuw van zyn Koetzier, het gesprek van geschooten Vossen of Haazen, en het donderend vloeken; dit alles is de bezigheid zyner nutteloose dagen; wel verre van Boeken, van edele Vrienden en van Leerzaame gesprekken; en hy, die als in een Paradys woonen konde, leeft als de onvernuftige Dieren in de Wildernissen."

Dat een ANETUS en zyns gelyken geen rechten smaak hebben in 't Landleeven is niet te verwonderen; hunne Ziel is onbekwaam voor dat genot; maar vreemd is 't, hoe ook een beter slag van Menschen waane, dat het Stadsleeven verre te waardeeren zy boven het Buitenleeven. Dan dit heeft men grootelyks toe te schryven aan vooroordeelen, onoplettendheid en gebrek van ondervinding; de zulken hebben slegts dit Stukje door te bladeren, en de Heer *Hirschfeld* zal hem, zo ze voor overtuiging vatbaar zyn, het tegendeel doen zien; in verscheiden deezer Vertoogen, die of opzettelyk daar toe ingerigt zyn, of 'er hem eene gunstige gelegenheid toe geeven. Ze zullen, dit Geschrift doorbladerende, de aangenaame nuttigheid van 't Buitenleeven op eene bevallige wyze ontvouwd zien, en tevens leeren, hoe zy zich behooren te gedraagen, om de vermaaken te genieten van eene leevenswyze, die volkomen beantwoordt aan 's Menschen natuurlyken onverbasterden Smaak; die daarom ook door alle tyden aan uitmuntende Verstanden behaagd, en veelen Vorsten, anders door

den last der Staatszaaken gedrukt, ter aangenaamste uitspanninge gestrekt heeft. Dit stelt onze Autheur den Leezer voor in onderscheiden opzigten; geleidt hem door verschillende vertooningen die het Landleeven verschaft; en doet hem tevens opmerken, hoe men, een verstandig gebruik van dit alles maakende, daar door de Gezondheid des Lichaams bevordert, terwyl men den Geest vervrolykt, en de Ziel opleidt ter eerbiedige erkentenisse van Gods aanbiddelyke Eigenschappen, en onze verpligting, om hem welbehaagelyk te wandelen: ter bevorderinge van welke Godsdienstige nuttigheid, deeze Vertoogen hier en daar met welgepaste Zedekundige aanmerkingen doorvlogten zyn. —— Men kan uit dit alles genoegzaam afneemen, hoedanig een Buitenleeven de Heer *Hirschfeld* aanpryst; te weeten, niet een lui, ledig, veel minder een ykuitend en zig op 't Land aan onmaatigheid overgeevend gedrag; maar eer een werkzaam leeven, dat, in zyne uitspanning van de Stads-bezigheden, wel ruste zoekt, doch zo, dat verandering van omstandigheden den Mensch bezig houden, op eene wyze, die hem nuttig is naar Lichaam en Geest, en tevens ten voordeele der menschlyke zamenleevinge strekt: die dit niet in agt neemt, zegt hy; „ is de verkwikkende „ Buitenrust niet waardig". Begeert men eene schildery van het gedrag dier onwaardigen, men slaa dan het oog op het volgende Tafereel derzulken, die gelyk zyn aan de houten Beelden in de Tuinen.

„ Men ziet ze altoos in een zelfde gedaante, zonder werkzaamheid, zonder beweeging, waar uit men eenig leven erkennen zou. Hunne ledige Ziel gelykt eene woestyne, alwaar geen spoor der Lente en geen hoop des Zomers is, en daar eene eeuwige onvruchtbaarheid heerscht. Wanneer de Zon reeds haaren middag bereikt, en de werkzaame Landman reeds veele uuren in 't zweet gebaad heeft, ronken deeze half doode Schepzelen nog in een diepen slaap. Met eene traagheid en zeer langkzaam komen zy eindelyk van hunne Legerstede, welke zy niet waardig zyn, en waar op een van zyn plicht vermoeide Landman, met recht, veel eer had moeten liggen; zy geeuwen de Zonne te gemoet en begaapen de schoone Natuur nog met half slaapende oogen. Men drinkt Coffy of Thee, en kort daar na is het middagmaal bereid. Terwyl nu de Vlyt met twintig handen bezig is aan de toebereiding der spyze, om de maag van deeze harssenlooze Menschen te vullen, gaan ze, by gezondheid en mannelyke krachten, in de Japon schuilende, en een pypje in de hand, schoorvoetende en vermoeid van luiheid, uit de eene kamer van 't huis in de andere, en kyken het venster uit, of gaan voor de deur op een bank zitten, alwaar het vertoeven hen marrelt, en zy met ongeduld den roep ter tafel verwachten. Het gewenschte uur verschynt. Men zet zich ter tafel, die van keurlyke spyzen waasfemt, en onder den last der schotelen zucht. Men eet tot aan de overdaad, en een dom gesnap verzelt de Maaltyd. Men staat van de tafel op met een bezwaarde maag, en beroesden kop. Wat zal men

nu

nu doen? wat anders, dan een uiltje vangen, dat is, een middagslaapje houden? Het traage lichaam werpt zich op de Rustbank, en de ziel, die maar naauwlyks in hem te bespeuren is, heeft geene andere gedachten, dan hoe ze het best de vliegen zal afweeren, die iemand in den slaap konnen stooren. Dan moet, ten respecte van myn Heer, alles in 't huis, zeer stil gehouden worden; de Huisbedienden loopen op de kousfen, en vreezen dat ze eenig gedruis zullen maaken; en de stilte schynt zo eerwaardig als in een Tempel der Goden te zyn. Men snurkt door tot vier of vyf uuren, en dan staat de Theetafel gereed. De Traagheid komt met nog halfgeslooten oogen van de Rustbank, slorpt, gelyk een afgematte zieke, eenige kopjes water op, steekt zyn pyp aan, en gaat al even schoorvoetende door den Tuin wandelen. Geen beschouwende gedachten over de Natuur, geen gevoelen van 't edel vergenoegen verzeld deze ongelukkige ziel. Men gaat onder de schaduw van 't geboomte zitten, men ziet wat het Weer zal doen, en geen ander tydverdryf hebbende, neemt men deze of gene Roman; men begint te leezen, doch het duurt niet lang; men ziet op naar de verby gaande persoonen op den weg, men vraagt wie is die en die; en dus de tyd verloopen zynde, nadert de Avondmaaltyd; men vraagt met veel nieuwsgierigheid wat 'er gegeeten zal worden. Men eet vervolgens eenige uuren voort, tot dat de slaap weder ter ruste roept, en men zich met een overladen maag en benevelde harsfens in 't Bedde werpt. Dus volgt de eene dag den anderen, en dus verspilt eene eeuwige ledigheid de uuren op een Lusthuis, en de krachten zyner bewooners.

„ Wat meent gy, Leezer! gaat het niet menigmaal zo op een Buitenplaats? en passen deze, alleen voor de Luiheid en dierlyke buikvulling geschapen zielen, wel by het verrukkend Buitenleven? En moest men ze niet liever in een byzonder Lazaret opsluiten, alwaar ze in eenzaamheid op zich zelve, afgezonderd van de waereld, de ongelukkige dagen van hun leven betreuren konden, om dat ze toch tot ons geslacht niet schynen te behooren? Want hy, die een zodanige ziel bezit, is onwaardig, om op een fraaie Buitenplaats ontfangen te worden. Deeze wooning moest alleen openstaan voor dezulken, die een opmerkzaamen geest en een gevoelig hart omtrent de schoonheden der Natuur hebben. Zodanige Lediggangers, welker Geest in een gestadige loofheid en werkeloosheid gedompeld legt; die den Zomer aanmerken als een tyd van uitdamping; die in dezelfde gevoelloosheid, waar in zy de Winternachten versnorkten, op het Land komen, en die ter plaatze, daar de gantsche Natuur voor hunne oogen werkzaam is, in alle handelingen, uitgenomen in de genen, welken zy met de Dieren gemeen hebben, werkeloos blyven; deze Elendigen moesten zich liever achter de muuren verschuilen, dan by de vreugd van 't Buitenleeven, die ze toch niet konnen genieten, te verschynen, en een last van een Gezelschap te worden".

De Gedenkschriften van Lady WILLIAMS. *Twee Deelen. Te Utrecht by* J. v. Schoonhoven en Comp. 1771. *Behalve de Voorreden* 510 *bladz. in octavo.*

LAdy *Williams* is eene goedhartige, deugdzaame en verstandige Dame; doch die, niet tegenstaande haar Verstand en Deugd, ongelukkig afstand doet van een Persoon van verdienste, welke haar bemint; terwyl ze verslingerd wordt op een Man van smaak, die voorgeeft haar lief te hebben. Ze ontdekt de verkeerdheid van den gedaanen stap, (gelyk dit gemeenlyk plaats heeft,) toen 't te laat is. Haar verkoozen Egtgenoot vertoont zich eerlang als een overgegeeven Lichtmis, die haar het leeven bitter maakt. Alle haare poogingen om den Heer WILLIAMS, dien ze vuuriglyk bemint, te recht te brengen, zyn vrugtloos; en strekken, by den uitslag, veel meer om haar van tyd tot tyd in grooter onheilen te dompelen. Men ziet in haar gedrag, geduurende die omstandigheden, steeds een deugdzaam gemoed doorstraalen; en begaat ze misslagen, 't zyn zulken, waar in ze haar verstand doet blyken; doch in welken men gewaar wordt, dat haare goedaartige ziel, nog kragtiger aangezet door eene tedere liefde, haar te sterk vervoert; waar door ze overslaat tot te verre gaande inschiklykheden; maar zulken, waar toe ze, in die jaaren, misschien, niet zou hebben konnen besluiten, zo ze min goedhartig en min deugdzaam, ja ook min verstandig geweest ware. ——— Haar character is in die omstandigheden, welken de gewigtigste onderwerpen deezer Gedenkschriften zyn, wat sterk in 't uiterste gebragt; ze doet meer, ter verbeteringe en behoudenisse van haaren onwaardigen Egtgenoot, dan men bykans durft verwagten. Inmiddels egter is alles vry natuurlyk voorgesteld, en de waarschynlyke mogelykheid bewaard gebleeven. Ook maakt dit benevens het verdere gedrag, wat men 'er voorts van oordeele, Lady *Williams* zo beminlyk by gevoelige Leezers, dat ze ongetwyfeld, met het afloopen der Geschiedenisse, met vermaak zullen verneemen, dat zy, na 't afsterven van dien snooden, het deel wordt eens braaven Mans, die haare verdiensten weet te waardeeren. ——— De manier van verhaalen in deeze Gedenkschriften is uitlokkende, en hier en daar doormengd met leerzaame aanmerkingen. ——— Laat 'er ons eene van te berde brengen, die van nuttigheid kan zyn voor de Dames; boven al, wanneer ze min of meer het ongeluk hebben van 'er gebruik van te moeten maaken; en welke tevens geschikt is, om de Heeren te doen bezeffen, hoe ondankbaar zy zig gedraagen, als zy de liefderyke poogingen eener beminlyke Egtgenoote wederstreeven.

„ Ik vestigde nu, *zegt gy*, (op de al te duidelyke ontdekking van den verkeerden imborst haares Egtgenoots,) alle myne aandagt, om myn eigen huiselyk geluk te bevorderen; wy kregen veel ge-

zel-

zelschap; ik ging somwylen, doch zeer zelden, op openbaare byeenkomsten. De Heer WILLIAMS was altoos vrolyk, vriendelyk en bevallig; hy was echter zeer veel van huis, en bleef dikwils zeer laat uit. Ik vraagde hem nooit waar hy geweest was, en ontving hem altyd met een vriendelyk en vrolyk gelaat; nademaal ik wel overtuigd was, dat bitse verwytingen en zuure gezichten nooit eenen man zullen aanzetten, om t'huis te blyven, als goedaartigheid en liefkozingen dat niet konnen te weeg brengen. De volharding in zulk een gedrag, als het laatste, heeft, geloove ik, veele Ligtmisfen te regt gebragt, maar ik hebbe nooit kunnen ontdekken, dat een gedrag, als het eerste, eenige goede uitwerking gehad heeft. Een Man, die tydig t'huis komt, alleenlyk uit vrees voor het ongenoegen van zyn Vrouw, is geen bekwaam gezelschap voor eene gevoelige ziel. Ik denk, dat indien de liefde tot vrede de eenige beweegreden was, waarom hy my gezelschap hield, ik dat liever missen zoude.

„ Het is in 't algemeen waarachtig, dat indien eene Vrouw het huis voor haaren Man aangenaam zoekt te maaken, hy met 'er tyd het zelve voor alle andere plaatzen zal verkiezen; daar zyn uitzonderingen in dezen regel, zoo wel als in alle andere, maar ik heb zelden voorbeelden daar van gezien. De groote dwaaling, waar toe myne kunne gemeenlyk vervalt, bestaat hier in, dat zy stellen, dat de Vryer en de Man, een en dezelfde Persoon zyn; maar hier in tast men deerlyk mis: de Man kan zoo wel als de Vryer beminnen, maar zyne liefdedrift is van een geheel verschillend character. Het is onkunde aangaande deeze waarheid, welke maakt, dat veele van de jong getrouwde Juffrouwen zig zeer lastig voor hare Mannen gedragen, door het vooronderstellen, dat zy veracht worden, indien een Man één uur of twee uit haar gezicht gaat, zy verwonderen zich, dat de Mannen eenig vermaak kunnen genieten, als zy van haar afwezig zyn, en schryven de ophouding van die gedurige oplettendheid, welke voor het Huwelyk plaats had, aan eenigen afkeer of eene koele onverschilligheid toe; daar het in waarheid niets anders is, dan het natuurlyk gevolg van de bezitting van dat gene, wat wy te vooren met drift verlangden te verkrygen. Terwyl wy 't najagen, is het gemoed in eenigen geduurigen staat van beweging, welke eene werkzaamheid aan alle onze zinnen verschaft; doch wanneer wy eens tot ons oogmerk zyn gekomen, zoo zyn wy misschien niet minder gelukkig, maar wy zyn altoos meer bedaard, en by gevolg minder werkzaam. Het is in dien staat van teedere gerustheid, (indien ik deeze spreekwyze mag gebruiken,) dat een Man het gezelschap, welk hy heeft uitgekozen, met het oog der reden begint te beschouwen, wanneer hy niet meer door de opwellingen van zyne driften verhinderd wordt; en omtrent dien tyd is het, dat de Vrouw haare poogingen behoorde in 't werk te stellen, om, door de naauwkeurigste oplettendheid op alle haare woorden en daaden,

den, in het gemoed van haaren Echtgenoot, een volkomen vertrouwen op haare deugd, eene goedkeuring van haar gedrag, en eene waare agting voor haar Character in 't algemeen in te prenten. Deze gevoelens zullen natuurlyk vriendschap voortbrengen, welke, wanneer zy op zulken vasten grondslag gebouwd is, ontwyfelbaar zoo lange zal duuren, als de verdiensten, welken haar doen gebooren worden, bestaan".

De Hoogduitsche CLARISSA, *of Geschiedenis van de Freule van* STERNHEIM. *Uitgegeven door* C. M. WIELAND. *Twee Deelen. Te Utrecht by* J. v. Schoonhoven en Comp. 1772. *Behalven het Voorwerk* 438 *bladz. in groot octavo.*

ZAg men ooit, in eenig Roman, de Deugd op 't luisterrykste afgemaald, en de Ondeugd op 't haetlykste ten toon gesteld, 't is in deeze Geschiedenis van de Freule *van Sternheim.* Eene Dame van deugdzaame opvoeding, met een Godsdienstig hart, aan 't Hof gebragt, met oogmerk om haar listig in te wikkelen in een Minnehandel met den Vorst: schandlyk bedroogen, door een geraffineerden Huichelaar, onder den schyn van haar der Godlooze aanslagen op haare Eer te ontrukken; en door dien eigensten Onverlaat vooris wreedlyk mishandeld. Eene Dame, die, in alle deeze omstandigheden, een zuiver hart bewaart, en in haar gantsche bedryf haare grondbeginzels van Deugd doet doorstraalen; ook dan, wanneer zy de snoodheid van dien Bedrieger erkent, zig door hem op den oever des verderfs gebragt ziet, en ten laatste deszelfs geweetenswroegingen op zyn Sterfbedde verstaat. Eene Dame, eindelyk, die, na 't afloopen deezer rampen, een gelukkig Huwelyk aangaat; en, in dien voorspoedigen staat, onveranderlyk dezelfde deugdzaame gesteldheid blyft bezitten. ——— Het verhaal van dit alles, doormengd met een aantal van treffende ontmoetingen, die dikwerf aanleiding geeven tot het voorstellen van veelerleie zedekundige bedenkingen, neemt den Leezer gestadig in; zo dat hy niet konne nalaaten de Freule *van Sternheim*, al mogt ze hem, in zommige gevallen, wat dweepende voorkomen, hoog te agten; en de bewerkers van haare onheilen met een innerlyk afgryzen te verfoeien. Men mag derhalve dit Geschrift onbeschroomd in den rang der leezenswaardige Romans stellen; en iemand zou onverzettelyk vooringenomen moeten zyn, wanneer hy, op het doorbladeren deezer Levensgevallen, nog dorst staande houden, dat het met eene gezonde Zedekunde onbestaanbaar is, zig te verledigen tot het leezen van soortgelyke Geschriften.

HEDENDAAGSCHE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

De Nuttigheid en Noodzaaklykheid van de Christlyke Openbaaring, aangetoond uit den Staat van den Godsdienst in de oude Heidensche Wereld, door JOHN LELAND, Schryver van de Beschouwing van de Schriften der Deisten, *uit het Engelsch vertaald, door* ENGELBERT NOOTEBOOM. *Eerste Deel, Tweede Stuk. Te Utrecht, by* A. v. Paddenburg, *in gr. octavo 309 bladz. Behalven de Voorreden van den Hoogleeraar* G. BONNET, *de Voorreden des Schryvers en een breedvoerig Register.*

VAn het Eerste Stuk deezes Eersten Deels van dit wyduitgestrekte en doorgeleerde Werk, hebben wy reeds een aanpryzend verslag gedaan (*). Onzen Leezeren bragten wy, te dier gelegenheid, den Inhoud der Hoofdstukken onder 't oog, om hun de veelvuldigheid der stoffe, daar in begreepen, te doen opmerken. Wy zullen thans dien zelfden voet houden, en vervolgens de eene of andere byzonderheid uitkippen.

In het X Hoofdstuk, waar mede dit stuk aanvangt, *wordt de Filozoofische Theologie der oude* Heidenen *overwoogen. Groote lof gegeeven aan de* Heidensche Filozofie. *Dezelve was nogthans van weinig nut, om het volk te leiden tot de rechte kennis van God en den Godsdienst, en af te brengen van zyne Afgodery en Veelgodery. Dit wordt getoond door verscheidene aanmerkingen. En voor eerst, indien het de Filozoofen al wel getroffen hadden in hunne eigene begrippen van den Godsdienst, konden zy nogthans weinig invloed hebben op het volk, by gebrek aan genoegzaam gezag, om hunne leeringen aan te dringen.* Hoofdst. XI. *Eene andere zaak, die de Filozoofen onbekwaam maakte, om het volk in den Godsdienst te onderwyzen, was de duisterheid hunner uitdrukkingen en leeringen, welke zy zig opzetlyk eigen maakten. In steede van hun gevoelen, aangaande dingen van het grootste belang duidelyk voor te stellen, waaren zy zeer omzigtig, om het zelve voor het Volk bedekt te houden. Men mag daar by voegen, dat zommige van hun al-*

(*) Zie de *N. Vaderl. Letter-Oef.* III Deel, I Stuk. bladz. 289.

alles deeden, wat zy konden, om alle zekerheid en bewys te vernietigen; en om de gemoederen der menschen in twyfeling te brengen, omtrent de groote grondregelen van allen Godsdienst: en zelfs de verstandigsten en besten onder hen erkenden de onzeekerheid en duisternis, waar in zy waaren, en wel byzonderlyk in zaaken, die den Godsdienst betroffen. Hoofdst. XII. *De vierde algemeene aanmerking. De Filozoofen waaren niet in staat om het volk in den Godsdienst te onderwyzen, om dat zy voor het grootste gedeelte zelve zeer verkeerde bevattingen van God hadden. Zy zyn de grootste bederuers geweest van de oude overleevering, aangaande den éénen waaren God en de schepping van de Weereld. Veele van hun, die zig uitgaaven voor Onderzoekers van den oirsprong der weereld, en de formeering der dingen, poogden daar van reden te geeven, buiten de tusschenkomste van eene Godheid. De gevoelens der Filozoofen, die van een beeter bestaan waaren, overwoogen. Werd getoond, dat daar in veel te berispen viel, en zy in geenen deele bekwaam waaren, om het volk van de Afgodery en veelgodery af te brengen.* Hoofdst. XIII. *Verder bewys van de verkeerde bevattingen van de oude Filozoofen, ten aanzien van de Godheid. Het gevoelen van* PLUTARCHUS, *door Hem zelven voorgedraagen, als zeer gemeen by de Ouden, ten aanzien van twee eeuwige beginzelen, het eene goed, en het andere kwaad. De Filozoofen, die leerden, dat de Weereld door God geschaapen zy, en gebragt in die order, waar in dezelve thans is, hielden nogthans de eeuwigheid der stoffe staande: en weinigen, en mogelyk geenen van hun, geloofden, dat God de Schepper zy van de Weereld, in den eigenlyken zin. Verscheidene Filozoofen, voor al naa den tyd van* ARISTOTELES, *verdeedigden de eeuwigheid der Weereld in haare tegenwoordige gedaante. Het wierd by de beroemdste Filozoofen vastgesteld, en onder de verstandigste* Heidenen *in het algemeen aangenomen, dat God de Ziel der Weereld, en dat het gansche bezielde zamenstel der Weereld God zy. De schadelyke gevolgen van dat gevoelen en het gebruik, dat daar van gemaakt wierd tot aanmoediging en voortplanting van de Afgodery en Veelgodery, aangeweezen.* Hoofdst. XIV. *De beste en grootste* Heidensche *Filozoofen drukten zig in hunne redeneeringen uit, naar het gevoelen en den spreektrant van de Veelgodendienaars, en in steede van het volk tot de kennis en dienst van den eenen waaren God op te leiden, spraaken zy van eene meerderheid van Goden, zelfs in hunne ernstigste Vertoogen. De werken, die God gemaakt heeft, schreeven zy aan de Goden toe, en wilden, dat men hun die eere bewyzen zoude, die het Opperweezen alleen toekomt.* Hoofdst. XV. *Verdere*

aan-

aanmerkingen, dienende om te toonen hoe weinig men te verwachten hadde van de Filozoofen, om het Heidendom van Veelgodery en Afgodery te bekeeren. In hun onderwys in Godlyke zaaken, weezen zy het Volk tot de Orakelen, over welke de Priesters het bewind hadden. Dit word byzonder getoond, nopens SOCRATES, PLATO, *en de* STOYKEN. *Het was eene algemeene grondregel onder hen, dat het de pligt waare van elk goed en verstandig Mensch, zich te schikken naar den Godsdienst van zyn Land. Zy dienden niet alleen de Goden van hunne byzondere Landschappen, waar toe zy ook andere aanmaanden; maar wanneer zy het Karakter van Wetgeevers aannamen, en zamenstelzels van wetten en van de beste regeeringswyze ontworpen, was de Godsdienst, welken zy wilden vastgesteld hebben, de veelgodendienst, en niet de dienst van den eenigen waaren God.* Hoofdst. XVI. *Wordt nog verder beweezen, dat de Filozoofen de gemeene Afgodery en veelgodery aanmoedigden en begunstigden. Zy gebruikten hunne geleerdheid en verstand om dezelve voor te staan en te verdeedigen. De dienst van de laagere Goden wierd van hun aangepreezen onder voorwending, dat de hoogere, of opperste Goden, daar mede vereerd wierden. Zommigen van de voornaamste Filozoofen poogden aan de allerongerymdste stukken van de* Poëtische Theologie der Heidenen *eenen glimp te geeven door eenen geheimbeduidenden zin aan dezelve toe te schryven. En verdeedigden zelfs den dieren-dienst der* Egyptenaaren, *die van het groot gros der* Heidenen *van andere Natien bespot wierd. Hun pleit voor de Afgodery en Beeldendienst, als zynde noodzaakelyk om het Volk voor Ongodsdienstigheid en* Atheistery *te bewaaren. Zommige van de schranderste Filozoofen verwierpen allen dienst van het Opperweezen.* Hoofdst. XVII. *De staat der* Heidensche *weereld ten aanzien van hunne bevattingen aangaande de Godlyke Voorzienigheid. Het geloove van eene Voorzienigheid, over de menschlyke zaaken het bestier voerende, greep wel in 't algemeen stand onder de* Heidenen; *maar zy verdeelden de Voorzienigheid, welke zy erkenden, onder eene menigte van Goden en Godinnen. Hunne begrippen van de Voorzienigheid waaren ook in andere opzigten zeer verward en onvolkomen. De Leere der Filozoofen aangaande de Voorzienigheid overwoogen. Veelen van hun, en van de geleerdste en schranderste* Heidenen *ontkenden eene Voorzienigheid. Eenigen van dezelve, die eene Voorzienigheid beleeden te gelooven, bepaalden die alleenlyk tot den hemel en hemelsche dingen. Anderen onderstelden, dat dezelve zich ook over de aarde en de menschen uitstrekte, doch zoo, dat dezelve haare zorge en bestieringe*

slegts liet gaan over de dingen in 't algemeen, maar niet over elk byzonder schepzel. Anderen wederom stelden, dat alle dingen, de kleinste zoo wel, als de grootste, onder de zorge van de Voorzienigheid waaren; maar zy schreeven die niet toe aan den Allerhoogsten God, van wien zy dagten, dat Hy veel te hoog verheeven waare om zig met zulke dingen, als deeze, te bemoeien, en dat Hy daarom de zorge van die dingen geheel overgegeeven hadde, aan mindere Goden. De groote nuttigheid van de Openbaaring, door welke de menschen in de leere van de Voorzienigheid onderweezen worden, als mede de edele denkbeelden, die de Heilige Schrift daar van geeft, aangeweezen. Hoofdst. XVIII. *Algemeene aanmerkingen over het voorgaande berigt van den Godsdienst der* Heidenen. *De eerste aanmerking is deeze: Dat de beschryving, die ons in de Heilige Schrift, van den droevigen toestand van den Godsdienst onder de* Heidenen *gegeeven wordt, naar den letter waarachtig zy, en met de ondervinding overeenstemme, en door onweederspreeklyke gedenkstukken van het Heidendom bevestigd worde. De uitleggingen van zommige geleerden, die aan de gezegden der Heilige Schrift, deezen aangaande, eenen anderen zin trachten te geeven onderzogt en wederlegd.* Hoofdst. XIX. *Tweede algemeene aanmerking. Het bederf in den Godsdienst onder de* Heidensche *Volken is geene gegronde tegenwerping teegen de wysheid en goedheid der Godlyke Voorzienigheid. God heeft zich zelven aan hun nimmer onbetuigd gelaaten. Zy hebben zeer lang onder hen gehad overblyfzelen van eene oude overlevering, die oorspronglyk uit de Godlyke Openbaaring voortgekomen is. Buiten dat hadden zy de gestaadige bewyzen van eene Godheid in zyne wonderbaare werken. De Joodsche Openbaaring was oirspronglyk gericht om de toeneemende Afgodery te beteugelen, en diende om de kennis en dienst van den eenen waaren God onder de Volken te verbreiden: en dezelve heeft die uitwerking in veele gevallen daadlyk gehad. Hebben de* Heidenen *van die voorrechten geen gebruik gemaakt, maar steeds in hunne Afgodery en Veelgodery volhard, de schuld daar van moet niet aan God, maar aan hun toegeschreeven worden.* Hoofdst. XX. *Derde algemeene aanmerking. De Afgodery nam toe onder de Volken, naar maate zy toenaamen in geleerdheid en beschaafdheid. In verscheidene opzigten is de Godsdienst in de woestere tyden, doe'er weinig geleerdheid was, minder bedorven geworden, dan in de meerder beschaafde. De Konsten en Weetenschappen maakten eenen grooten voortgang in de* Heidensche *weereld; maar nogthans gaf dezelve zig steeds meer en meer over aan de allerongerymdste Afgoderyen, zo wel als aan de allerverfoeilykste*

on-

ondeugden, welke beide in den hoogsten top gesteegen waaren, ten tyde van de komste van onzen Zaligmaaker in de weereld. Hoofdst. XXI. *Vierde algemeene aanmerking. Menschlyke wysheid, en Filosofie, zonder eenige hoogere hulp, niet in staat om het Menschdom van de Afgodery en Veelgodery af te brengen, en te leiden tot de regte kennis van God en Godsdienst, en de eere aan hem verschuldigd. Langs eenen gewoonen weg, was 'er geene verbeetering te verwachten, het zy van de Filosoofen, of van de Priesteren, of van de Burgerlyke Overheeden. Niets anders dan eene buitengewoone Openbaaring van God konde naar de geleegenheid van zaaken, een krachtdaadig middel tot verbeetering uitleeveren. De wysste Mannen in de* Heidensche *weereld hadden een besef van hunne onweetendheid, en duisternis in Godlyke dingen, en dat zy eene Godlyke Openbaaring ten hoogsten noodig hadden.* Hoofdst. XXII. *Vyfde en laatste algemeene aanmerking. De Christlyke Openbaaring was zeer geschikt naar de noodwendigheden der menschen. De heerlyke verandering, die dezelve in de weereld en in den staat van den Godsdienst te weege gebragt heeft, en dat nogthans door werktuigen, die zeer gering scheenen, en in weerwille van den grooten tegenstand, met welken zy te worstelen hadden. Dezelve wierd gegeeven in den bekwaamsten tyd, en was vergezeld met de allerkragtigste bewyzen van eenen godlyken Oorsprong. Hoe dankbaar moeten wy zyn aan God voor dat heilzaam licht, dat daar door ontstooken is, en hoe vlytig behooren wy daar van gebruik te maaken! Welk een voorrecht het zy, dat wy de Heilige Schrift in handen moogen hebben, en hoe nauwkeurig wy ons houden moeten aan den Heiligen reegel die ons in dezelve voorgesteld wordt, om den Christlyken Godsdienst in zyne zuiverheid en eenvoudigheid te bewaaren.*

Om ten aanziene van deeze veelvuldige onderwerpen de Noodzaaklykheid der Openbaaringe aan te toonen, houdt de geleerde LELAND zich niet op met bespiegelende onderstellingen, wegens de vermogens der menschlyke natuure; hy beweert ook niet, dat niemand, door de kragt zyner rede alleen, tot eene redelyke kennis van deeze dingen zou hebben kunnen geraaken: maar hy gaat eeniglyk aan op de daadlykheid en de ondervinding, die ons het best in staat stelt om een regtmaatig oordeel over deeze zaak te vellen; dewyl het ons doet zien, wat 'er van de menschlyke rede, in deezen tegenwoordigen staat der menschen, te wagten zy, indien dezelve aan haar eigen vermogen, buiten eenige hulpe, overgelaaten wordt. Dit onderzoek, wegens den staat van den Godsdienst, in de Oude *Heidensche Wereld*, byzonderlyk ten aanzien van die Volken,

die voor de geleerdste en beschaafdste gehouden worden, en onder welke veele menschen geweest zyn, die groote vordering in de Geleerdheid en Wysbegeerte gemaakt hebben, heeft onzen arbeidzaamen Schryver zeer veel arbeids gekost: naardemaal hy, schoon dit onderwerp reeds door anderen behandeld is, van wier Werk hy betuigt zich ook bediend te hebben, in alle de byzonderheden uit zyn eigen oogen heeft willen zien. — Laaten wy hem hooren over den pligt des Gebeds, welks rechte oefening gewislyk afhangt van de Leere en het Geloof van eene Godlyke Voorzienigheid.

„ Deeze Pligt, schryft LELAND, heeft overal, daar slegts eenige schyn van Godsdienst was, stand gegreepen: en men mag billyk veronderstellen, dat dezelve een gedeelte van den ouden Godsdienst, van de eerste Voorouders van het menschlyk Geslacht herkomstig, hebbe uitgemaakt. Zoo lang deeze Godsdienst in eenen aanmerkelyken trap onvervalschst is gebleeven, wierden de gebeden zoo wel, als de andere pligten van den Godsdienst, alleen gericht tot den eenigen waaren God, den Schepper en Regeerder van de Weereld. Maar, wanneer de Afgodery begon door te breeken, keerden zy zich met hunne Godsdienstige verrigtingen, en wel byzonderlyk met dit gedeelte daar van, tot eene menigte van Godheden. Aan die offerden zy hunne gebeeden en smeekingen op, hen aanziende als uitdeelers van aardsche zegeningen, of de oorzaaken van elenden en teegenheden: terwyl de Opperste algemeene Heer voor het grootste gedeelte vergeeten wierd, zelfs van de geenen, die eenige kennis hadden van de eenige Allerhoogste Godheid, nademaal zy geloofden, dat Hy al te hoog boven hen verheeven ware, om zich met hunne zaaken te bemoeijen. Daar door is veroorzaakt, dat zy, of schoon het bidden onder de *Heidenen* schier algemeen in gebruik ware, zeer mistastten in het voorwerp hunner gebeeden, gelyk ook doorgaans in derzelver stoffen. Zy schynen meerendeels van begrip geweest te zyn, dat men de Goden nergens om bidden moeste, dan om aardsche goederen, als rykdom, eere, voorspoed, gezondheid, een lang leeven, eenen goeden uitslag van hunne onderneemingen, en meer andere dingen van dien aart. Zommige verstandige Mannen hebben het onbetaamelyke daar van wel gezien; maar waaren teffens zoo overtuigd van hunne onbekwaamheid om zeeker te konnen zeggen, wat zy op eene behoorelyke wyze moesten bidden, dat zy oordeelden het beste te zyn, alleenlyk maar te bidden om goede dingen in 't algemeen, en niet zo vermetel te zyn, om zig in te laaten in byzondere verzoeken. Dit is het oogmerk van PLATO's tweeden

den *Alcibiades*; waar in Hy dien jongen Edelman voorhoudt, dat het niet raadzaam voor hem waare, om iets byzonders te bidden; aangezien het gene, waarom Hy bidden mogte misschien een vloek, in steede van eenen zegen, zoude kunnen zyn; en dierhalven raadt Hy hem daarmede te wagten, tot dat hem een of ander God kwam verlichten in de kennis van goed en kwaad. PYTHAGORAS, zo als LAERTIUS ons bericht (*), stondt niet toe, dat iemand voor zig zelven zoude bidden, om dat niemand weete, wat voor hem het beste zy. *Maximus Tyrius* heeft een geheel Vertoog geschreeven, om te bewyzen, dat wy in 't geheel niet moeten bidden. En meer andere Filozoophen zyn waarschynlyk van het zelfde gevoelen geweest. (†) Het is wel waar, dat eenige van hun, en byzonderlyk EPICTETUS en ANTONINUS, beetere gedagten hadden, beide van den pligt en de vereischten des Gebeds, en wat het eigenlyke voorwerp onzer gebeeden behooren te zyn: maar ten aanzien van het voorwerp van aanbidding, droegen zy geene zorg om het gemeene Volk van het Veelgodendom af te brengen, maar bevestigden het veel meer daar in.

„ Dan al waaren de Filozoofen in hunne gevoelens en onderrigtingen omtrent den pligt des Gebeds noch zoo rechtzinnig en eenpaarig geweest, als zy hadden moeten zyn: dit zoude echter weinig invloed gehad hebben op de gemoederen van het gros des Volks, in vergelyking van de onderrechting en het gezag van eene uitdrukkelyke en wel bevestigde Openbaaring

(*) LAERT. *Lib.* VII. *Segm.* 9.

(†) Onze hedendaagsche *Deisten*, die'er voor uit koomen, dat zy zig zelven door de wet der natuur bestieren, zyn het onder elkanderen in hun gevoelen, omtrent het Gebed, niet eens. Zommigen denken, dat het een pligt van den natuurlyken Godsdienst zy; anderen willen dat in 't geheel niet toestaan. Mr. CHUBB denkt, dat 'er iets onbetaamlyks zy in het bidden tot God, en geeft niet duisterlyk te verstaan, dat het de Godheid mishaage. Zie zyne *Posthumous Works Vol.* I. p. 283. & seq. BLOUNT, in zyne aanteekeningen op *Filostrates*, over het leeven van *Apollonius Tyanæus* bladz. 38, aangemerkt hebbende, dat zommigen onder de *Heidenen* van den pligt des Gebeds in 't geheel geen werk maakten, oppert in hunnen naam verscheide tegenwerpingen tegen denzelven. Lord *Bolingbroke* schynt het Gebed zomtyds te houden voor eenen pligt van de wet der Natuur, maar wil dit bepaalen tot het herte, en niet om in het Gebed uiterlyke woorden te gebruiken. De Leezer kan de bewyzen van *Maximus Tyrius*, tegen den pligt des Gebeds zeer wel beantwoord vinden in Dr. *Benson's* Verhandeling, over het einde en oogmerk van het Gebed. (*Tract. on the End and Design of het Prayer.*)

ring van God, die het ons als eenen pligt voorschryve, dat wy God bidden moeten, en ons te gelyk daartoe aanmoedige door genadige toezeggingen en beloften. Zulk eene openbaaring is ons mede gedeeld in de Heilige Schrift. Wy worden, tot onze groote vertroosting, daar in verzekerd, dat God, offchoon Hy boven allen lof en prys verre verheeven zy, nochthans wil en zelfs van ons eischt, dat wy aan zyne Godlyke Majesteit onze lof en dankzeggingen voor ontfangene weldaaden zullen opofferen; als meede onze gebeeden en smeekingen ter verkryging van het goede, dat wy noodig hebben, en ter afwending van het kwaade, waar voor wy vreezen en beducht zyn; niet als of Hy onze behoeften niet weeten zoude, zonder dat wy die Hem te kennen geeven, maar om dat het zyne wille is, dat wy een gedυurig bezef hebben van onze afhanglykheid van God, en om ons te doen oefenen een eerbiedig overgeeven en toevertrouwen van ons zelve aan Hem, benevens alle die Godvruchtige aandoeningen, die reedelyke Schepzelen betaamen omtrent het Opper-Weezen. Ons word vergunt hem te naderen, als voor eenen genaade-troon, in den naam van *Jesus*, den grooten en eenigen Middelaar, dien Hy zelf verordineerd heeft, met eene Kinderlyke vrymoedigheid, gelyk Kinderen tot eenen Vader, die beide magtig en gewillig is ons te helpen; en Hem te smeeken zelfs om dingen, die ons voor dit tegenwoordig leeven nuttig en dienstig zyn: mids dat wy dezelve niet volstrektlyk, maar in eene volkomene onderwerping aan zynen wille, begeeren, en alleen in zoo verre, als Hy weet, dat ze ons weezenlyk noodig of dienstig zyn: doch vooral Hem aan te roepen om geestlyke Zegeningen, en om zyn genaadigen bystand om ons in het waarneemen van onzen pligt aan te spooren en te onderſteunen. Wy hebben in de Heilige Schrift de voortreffelykste voorschriften van gebeeden, en de allerbeste onderrigtingen om dezelve wel en naar behooren in te richten, en ons word daar in, beide door geboden en voorbeelden, geleerd, wat, en hoe wy bidden moeten. Doch te gelyk word ons wel zeer nadruklyk ingescherpt, dat onze gebeeden niets by God zullen te weege brengen, om gunste te vinden in zyne oogen, indien dezelve niet vergezeld gaan met een heilig en deugdzaam leeven; dus het Gebed des Godlooze, in zyne zonden voortgaande, den Heere een grouwel, maar het Gebed der opregten Hem een welgevallen zy".

Aan 't hoofd van dit Stuk vinden wy, eene dubbel leezenswaardige Voorreden van den Hoogleeraar GISBERTUS BONNET, gaande over den aart van het geschil der *Christenen* met de *Vrygeesten*, en de beste wyze om dat te behandelen. *De*

De wederleggende Godgeleerdheid, *door den Heer* J. L. V. MOSHEIM, *met de aanmerkingen van* CH. E. VAN WINDHEIM. *Eerste Deel. Uit het Hoogduitsch vertaald*, *door* A. A. V. MOERBEEK. *Leeraar der Doopsgezinden te Dordregt. Te Utregt by* G. T. *en* A. v. Paddenburg 1771. *Behalven het Voorwerk* 514 *bladz. in groot octavo.*

ALs Apostel Paulus Tit. I. 9. en vervolgens schryft, van de vereischten, welken in een Opziender der Gemeente, met betrekking tot de Leer, gevonden moeten worden, maekt hy ook wel byzonder gewag, van deszelfs bekwaemheid, *om de tegensprekers*, *welcke men den mont moet stoppen*, *te wederleggen*. Men vond naemlyk, van de eerste grondlegginge der Christelyke Kerke af, ene verscheidenheid van gevoelens in dezelve; en wel omtrent zodanige stukken, waer in 't niet onverschillig geacht kon worden, wat men voor waerheid of dooling erkende. Dit maekte, daer de Voorstanders der doolinge hunne gevoelens nog al dikwerf, met een minderen of meerderen schyn van waerheid, wisten voor te dragen; dat het in vele gevallen niet genoeg ware, de zuivere waerheid te ontvouwen en te bevestigen, maer 'er tevens vereischt wierd de dooling bloot te leggen, en de krachtloosheid dier schynreden aen te toonen; om dus de waerheid, met het verdryven van de nevelen der doolinge, in 't heldere daglicht te stellen. Zo was het in den eersten tyd, zo bleef het in latere dagen, en zo is 't nog heden; des de noodzaeklykheid van dit vereischte bestendig stand houde. —— Dit maekt de wederleggende Godgeleerdheid tot een byzonderen tak van studie, dien een geoefend Godgeleerde oplettend heeft gade te slaen; waerom ook de geachte *Mosheim* zich verplicht oordeelde zynen Leerlingen des aengaende de noodige onderwyzing mede te deelen; waer toe dit Werk, van 't welk wy het eerste Deel in 't Nederduitsch thans voor ons hebben, ingericht is.

Zyn Hoog Eerwaerde stelt zich in dit Werk voor de geschillen, die de Christenen onder elkander hebben, te behandelen, en wel in zo verre als derzelver kennis voor elk Euangeliedienaer, zyns oordeels, noodig is. In gevolge hier van houd hy zich niet op met de geschillen, met de Ongeloovigen buiten de Kerk; en bepaelt zich ten aenzien van de geschillen in de Kerk, by de zulken, die tot het wezenlyk samenstel der verschillende Gezindheden behooren; met ter zyde stellinge van zulke verschillen, die geen aen-

leiding ter fcheuringe geven, en zodanigen, die geen onaffcheidelyke gemeenfchap met het famenftel hebben. —— Het Werk zelve vangt aen met ene Inleiding, waer in onze Godgeleerde eerst een beknopt gefchiedkundig bericht geeft, rakende de voornaemfte gefchillen, welken van tyd tot tyd in de Christen-Kerk ontftaen zyn. Dit leid hem verder ter nafpooringe van de bronnen, waer uit men die gefchillen heeft af te leiden; by welke gelegenheid hy ook het denkbeeld derzulken tegengaet, die beweeren dat de Christelyke Leer niet van Gode afkomftig is, om dat 'er zo verfchillende denkbeelden over dezelve onder de Christenen gevonden worden. Hier op verledigt hy zich ter ontvouwinge van de noodzaeklykheid der wederleggende Godgeleerdheid, wel byzonder in zo verre als zy door de gewoone Euangeliedienaren geleerd behoort te worden. Om hen hiertoe te beter in ftaet te ftellen, brengt hy hun verder onder 't oog, 't geen men in acht heeft te nemen, rakende de veranderlykheid der wederleggende Godgeleerdheid; de beste wyze om dezelve voor te ftellen; en de regels naer welken men zich te gedragen heeft, in 't verhandelen van een geestlyk gefchil. —— Na de opgave dezer Voorbereidfelen gaet de Hoogleeraer over, ter behandelinge van de gefchillen zelven; waer omtrent hy zyn Werk in drie voorname Hoofdftukken verdeelt.

„ In het *eerfte*, zegt hy, handelen wy van die Gemeentens der Christenen, welke by de gefchreeve Openbaaring nog een anderen grondflag des geloofs voegen”.

„ In het *tweede Hoofdftuk* wordt gehandeld van de Gemeentens der Christenen, die wel een zelfden grondflag des geloofs met de Euangelifche Kerk aanneemen, maar by de uitlegging en verklaaring des geloofs van ons [*Lutherfchen*] verfchillen”.

„ In het *derde Hoofdftuk* zullen wy fpreeken van de Gemeente, die flegts door het gebruik der uitlegregelen van de Euangelifche Kerk gefcheiden wordt, te weeten de *Gereformeerde Gemeente*.

Het eerfte opgemelde Hoofdftuk is drieledig; als gaende, (1.) over de *Roomfche Kerk*, (2.) over de *Oosterfche Gemeente* en (3.) over de *Geestdryvers* en *Myftiken*. Het eerfte lid van dit Hoofdftuk is des gefchikt, tot het behandelen van de voornaemfte gefchillen met de Roomfche Kerk, welke onze Hoogleeraar tot de vyf volgenden brengt. Het *eerfte* ziet op *den grondflag des Geloofs*. Het *tweede* op de Leer nopens *de Kerk*. Het *derde* handelt van *den weg ter Zaligheid*. Het

vier-

vierde is betrekkelyk tot *de genademiddelen*, en inzonderheid *de Sacramenten*. En eindelyk komen ten *vyfden* in overweging allerleie *bygeloovige dingen* en *gebruiken*, als *de Reliquiën*, *het Wywater* enz. De twee eerstgenoemde Stukken worden nog in dit Deel verhandeld.

De beroemde *Mosheim* betoont hier, in de Inleiding, ene gegronde kundigheid te bezitten van 't geen 'er vereischt word, tot het beoefenen der wederleggende Godgeleerdheid; en bedient zich voorts, in 't behandelen der Geschillen zelve, met zeer veel voordeels, van zyne wyduitgestrekte kennis in de Kerkelyke Geschiedenisse; terwyl hy tevens zyne uitstekende bekwaemheid als een Godgeleerde in 't algemeen, en als een Uitlegkundige der Heilige Schriften in 't byzonder, doet doorstralen, in 't wederleggen van de gevoelens der genen, die, volgens zyne gronden, het rechte spoor der waerheid missen. Een volgend gedeelte van dit Werk zal ons nog wel eens gelegenheid geven, om de Handelwyze van den Hoogleeraer, in 't wederleggen van Partyen, wat nader voor te dragen; waerom wy 'er ons voor tegenwoordig niet mede ophouden. Liever willen wy, op dat men den geachten *Mosheim* niet verdenke, van al te vuurig te zyn op dezen geestlyken Oorlog, den Lezer onder 't oog brengen; in hoe verre de Hoogleeraar het beoefenen der wederleggende Godgeleerdheid, voor een gewoonen Euangeliedienaar, noodig achte; waer uit men enigermate zal konnen zien, hoe hy geen noodloozen stryd wil aengevangen hebben.

Onze groote Godgeleerde het nut dezer oefeninge aengedrongen, en de gronden, waer op dezelve van eenigen bestreden word, tegengesproken hebbende, erkent gereedlyk dat men 'er somtyds te veel werks van gemaekt heeft; 't welk anderen gelegenheid schynt gegeven te hebben, om ze ganschlyk aen ene zyde te stellen: waer van de *Wittenbergsche* en *Haller* Godgeleerden, in de voorgaende Eeuwe, ten getuigen verstrekken; die van *Wittenberg* waren gemeenlyk geheel en al geestlyke Oorlogslieden, en die van *Halle* veel al stichtelyke Predikanten, maer gansch niet geoefend in het behandelen der verschillen, wanneer de omstandigheden zulks eens vorderden. Dus liep men in uitersten, dat de Hoogleeraer wraekt, zo aen de ene als aen de andere zyde; het welk hem, hier van gesproken hebbende, den middelweg, dien velen zints gevolgd hebben, als den veiligsten weg doet aenpryzen; te gelyk voor eerst in aenmerking nemende dat deze zo sterke oefening thans in genen deele vereischt word.

„ Eindelyk gingen, zegt hy, na dat 'er een hevig geschil

ſchil tusſchen die van *Wittenberg* en *Halle* ontſtaan was, beide partyen de oogen open. Zy gaven van weerzyden toe, en verſtonden zig ſtilzwygend, dat men de wederleggende Godgeleerdheid zo ſterk niet onderwyzen moest, als anders geſchied was, en dat men daar by de andere nuttere Weetenſchappen der Godgeleerdheid niet wilde verzuimen. En hier by is het, ten gelukke onzer Kerke, tot onze tyden toe gebleeven. De tyden naamlyk en omſtandigheden zyn, naa den *Westphaalſchen* vrede, zeer veränderd. De *Roomſchen* zyn door dezen voormuur geſtuit, en zy twisten daarom zo hevig niet meer. De overige gemeentens maaken thans zo yverig haar werk niet meer, om aankomelingen te maaken, en dit aankomelingen maaken is uit de Mode geraakt. Daar uit ziet men, dat de weêrleggende Godgeleerdheid in onze tyden zo zeer noodig niet meer zy, als in de voorige tyden".

„ *Ten anderen*, dus vervolgt de Hoogleeraer, moeten wy aanmerken, *dat het doorgaande niet noodig zy, de geſchillen der Godgeleerdheid op den prêekſtoel te brengen.* Wy zeggen, *doorgaande*; want daar zyn toevallige omſtandigheden, waar by de wederleggende Godgeleerdheid niet van den prêekſtoel te eenemaal blyven mag. Daar zyn, by voorbeeld, *Euangeliſche* Gemeenten, die van *Roomſchen* geheel omringd zyn, en hier is 't noodig, dat zomwylen de tegenovergeſtelde weêrlegd, en ons geloof verdeedigd werde. En daar kunnen nog andere gevallen komen, wanneer zulks noodig is. By voorbeeld, wanneer men merkt, dat 'er in eene gemeente *dweepers* of *Socinianen* ontſtaan; dan moet de gemeente voor zulke dwaalingen gewaärſchouwd, en haare ongegrondheid, doch omzigtig, getoond worden. Maar doorgaande behooren de geſchillen over den Godsdienst niet op den prêekſtoel; en het doet ſlegts nadeel, wanneer 'er geſtreeden wordt, en geen vyand te duchten is. In de *Roomſche* Kerk zyn 'er zekere zo genoemde geſchilprêekers, die geſtadig tegen de Proteſtanten moeten prediken. Zulke prêekers zyn 'er te *Straatsburg*, *Augsburg*, *Hildesheim* en elders. Maar, om de waarheid te zeggen, dit is een teken van het mistrouwen der *Roomſchen* op hunne eigen zaak. Het is een teken dat ze vreezen, dat hunne zaak niet zeker en de beste zy. Zy zyn beducht, om door reden niets uit te regten, en zig door bewyzen niet te kunnen handhaaven. Daarom hebben zy geſchilprêekers, die den gemeenen man van den prêekſtoel inneemen, op de ketters ſchimpen, vreeslyk tegen hen uitvaaren, en hen dingen en leeringen

gen moeten te last leggen, die ze niet gelooven. Dat helpt by den gemeenen man, die de dingen niet nagaat, en daar door bereiken zy hun oogmerk. 't Gemeen wordt met vooröordeelen en haat tegen ons en ons geloof vervuld, en dit is een kragtig middel, om het in de blindheid te houden, en te beletten, dat het geen betere denkbeelden vorme. Doch dit middel helpt ook alleen by den gemeenen man en het Gemeen. Wy *Euangelischen* hebben zulke predikanten niet, en wy hebben ze ook niet noodig. Wy verlaaten ons op onze goede zaak, en beroepen ons op een klaar en duidelyk woord, het welk van den gemeenen man zelf geleezen en verstaan kan worden. Het oogmerk onzer prêeken is, om de gemoederen tot Godzaligheid aan te moedigen, en onze toehoorders in het geloof meer en meer te bevestigen. Daar toe is de weêrleggende Godgeleerdheid niet volstrekt noodzaaklyk. Wy hebben in onze tyden het gevoelen onzer Voorvaderen verlaaten, die in alle preeken van de verschillen spraken. Hunne prêeken hadden allen eenen zo genoemden *usus Elenchticus*. Wanneer men geenen nieuwen ketter weêrleggen kon; dan haalde men een ouden uit de Kerkhistorie, en weêrleide hem. Men streed tegen de *Gnostiken*, tegen *Simon den Toveraar*, en anderen, en hekelde ze op den preekstoel deerlyk. Laat ons God danken, dat wy deeze gewoonte verzaakt hebben, en dan alleen van geschillen spreeken, wanneer de nood het vordert".

„*Ten derden; men kan wel* (1) *niet ontkennen, dat een gewoon Euangeliedienaar in de weêrleggende Godgeleerdheid zo bedreeven en booggeleerd niet behoeft te weezen.* Dewyl hy ze in zyn leerämpt niet noodzaaklyk behoeft; vermits hy ze doorgaande op den preekstoel niet gebruikt, nadien 'er geen gevaar van de ketters te duchten is; zo heeft hy geen zo uitgebreide kennis van de weêrleggende Godgeleerdheid noodig. Het is genoeg, wanneer hy ze in zo verre verstaat, dat hy zig, een buitengemeen geval voorkomende, door boeken kan helpen. Wie de weêrleggende Godgeleerdheid in den grond bestudeeren wil, die moet 'er zeer veel tyd toe besteeden. Hy moet de geloofsboeken, de uitleggingen, de bepaalingen en verklaaringen der geloofsstukken van elke party weeten, kennen en geleezen hebben. Hy moet alle antwoorden tegen onze bewyzen weeten. Dit kan van allen en elk een niet begeerd worden. De meeste Predikanten kunnen zulk eene uitgebreide kennis niet te pas brengen; en, wanneer ze daar na wilden staan, dan zouden zy veele dingen moeten verzuimen, die hen tot hun ampt en beroep veel noodiger en nutter zyn. Dit zien wy by ondervinding. In die tyden, wanneer de Kerk-

ly-

lyken zo veel tyd tot het leeren der weerleggende Godgeleerdheid besteedden, ontbrak het aan stigtelyke en bekwaame Predikanten".

„ Maar *nogtans kan* 2) *een gewoon dienaar des Euangeliums alle kennis der wederleggende Godgeleerdheid niet ontbeeren*. Wie zyn leerämpt met nut bekleeden wil, die moet evenwel rede en antwoord geeven, waarom hy dit en geen ander zamenstel van den Godsdienst aanneeme, en waarom hy zo, en niet anders leere. Voorts kunnen 'er allerlei gevallen voorkomen, waar in hy de weêrleggende Godgeleerdheid niet missen kan. Voor dezen waren de verscheiden geloofsgenooten veel driftiger tegen elkander, dan in onze dagen. Onze Vorsten, by voorbeeld, meenden, dat ze geen *Roomschgezinden*, *Gereformeerden*, *Kwakers* enz. in hunne Landen moesten dulden; en, wanneer men iemand ontdekte, zo wierdt hem 't land ontzegd. Deze gewoonte was nog een overblyfzel, dat ons bybleef van de gemeente, waar uit wy waren uitgegaan. Maar in deze eeuw heeft men een onderscheid gemaakt tusschen de Staatkundige en Godgeleerde verdraagzaamheid; en onze Vorsten en Godgeleerden hebben het gevoelen aangenomen, dat men elk een, die zig, by zyne gevoelens van den Godsdienst, vreedzaam in den Staat gedraagt, en de heerschende Kerk niet krenkt, en 'er geene onlusten in verwekt, geduld moet worden. Dit is de rede, dat meer geloofsgenooten voor tegenwoordig onder en by elkander aan veele plaatzen woonen, en dus ligter eenige dwaalingen in onze gemeenten kunnen insluipen. Nog meer, wy staan toe, dat de *Euangelische* Christenen zig van de Kerk afzonderen, en van het Avondmaal blyven. Vermits een Euangeli-dienaar, op deze wyze, dikwils met menschen van een anderen Godsdienst moet omgaan, en deze onder zyne Gemeente leeven; zo is het noodig, dat hy in de weêrleggende Godgeleerdheid niet onkundig zy, dat hy de voornaamste bewyzen weete, die hy anderen kan voorstellen, en dat hy in de algemeene regels, hoe een geestlyk geschil behandeld werde, en wat hy by elke party der Christenen moete waarneemen, onderweezen zyn moet, ten einde hy in staat zy, zynen Godsdienst te verdedigen, en de dwaaling te overwinnen".

Leer-

Leerredenen op de vier en twintig Zondagen na Pinksteren. Gepredikt door den Eerwaarden Heer JOANNES MULDER. *In zyn Eerwaardens Leven Roomschen Pastoor tot Kralingen. Twee Deelen. Te Antwerpen voor* J. Bronkhorst 1771. *Behalve het Voorwerk 566 bladzyden in groot octavo.*

DE Eerwaerde *Mulder* komt in deze Leerredenen voor als een stichtelyk Prediker; die 't 'er op toelegt om de Leerstellingen van het Trentsche Concilie kortlyk te ontvouwen, met de gebruikelyke bewyzen te staven, en ernstig ter betrachtinge aen te dringen. Zy die deezer Leerstellingen toegedaen zyn, kunnen 'er zeer wel genoegen in vinden; maer ze behelzen geen byzonderheden, die de Protestanten konnen uitlokken, om dezelven te leezen.

Leerreden, uitgesproken in de Fransche (Roomsche) Kerk, op den algemeenen Dank- Vast- en Bededag 1772. *Uit het Fransch vertaald, door* D. H. D. *Te Amsterdam by* Th. Crajenschot 1772. *In groot octavo* 28 *bladz.*

ENe recht ernstige Leerreden, zeer wel geschikt naer de tydsomstandigheden. De Prediker stelt zich voor te toonen, 1. Dat Gods barmhartigheden ons over onze ongerechtigheden moeten doen schaamen: 2. Dat onze ongerechtigheden ons gevoelig moeten maken over Gods barmhartigheden: waer door hy ons ter ongeveinsde bekeeringe en hartlyke dankbaerheid poogt aen te zetten: 't welk zyn Eerwaerde op zulk ene geschikte manier voordraegt, dat de Liefhebbers van ene Verzameling zulker Leerredenen dezelve wel ene plaets mogen vergunnen.

Overdenkingen op den eersten dag van April des jaars 1772. *Te Amsterdam by* P. J. Entrop. *In groot octavo* 16 *bladz.*

HEt innemen van den Briel, op den eersten April 1572, is altoos met recht aengemerkt, als ene merkwaerdige gebeurtenis, ten aenzien van Nederlands redding uit de Spaensche Dwinglandy; welke enigermaate gezegd mag worden hier mede een aenvang genomen te hebben. Het is dus niet oneigen, dat de Schryver van het opgenoemde Stukje,

Ne-

Nederlands Inwoonders noopt, om hier aen in dezen te gedenken; en tevens, gelyk hy doet, gedachtig te zyn, aan het voorgevallene in 't jaer 1672, toen ons Vaderland voor de overmagt der Vyanden scheen te zullen bukken. Het een en 't ander maekt dit jaer 1772 zeker byzonder aenmerkelyk voor Nederland; en dit brengt onze Autheur, den Inwoonderen, op ene gepaste wyze, gemoedelyk onder 't oog.

Brief aan de onbekende Letter-Oeffenaaren; wegens hunne aanmerking op zekeren Lykzang, ter stigtelyke nagedagte van 't opmerkelyk afsterven der Godvrugtige G. V. RIETEN, *Huisvrouw van* G. V. *Alom te bekomen* 8 *bladz. in groot octavo.*

DE Lykzangdichter is wat gemelyk over onze Aenmerking; dat niet vreemd is; want menschen van dien stempel zyn gemeenlyk zeer ligt geraekt. We hoopen hem in 't oog te houden, als hy weder met een Lykzang te voorschyn komt, en te zien of we hem een pluimpje konnen geven van wegen zyn kruipen en vliegen in dicht; dat hy, zo als we uit dezen Brief begrypen, nog al met opzet gedaen heeft, en dus een stukje van de kunst is, 't welk wy niet vermoed hadden.

De Goddelykheid des Euangelies, afgeleid [illegible] *deszelfs Verborgenheden. Uit het Fransch vertaald door* DAN. THEOD. HUET, *Leeraar in de Walsche Gemeente te Utrecht. Te Utrecht by* A. v. Paddenburg 1772. (*) *In groot octavo* 22 *bladzyden.*

HEt bewys voor de Godlykheid der Euangelieleere, uit de Verborgenheden afgeleid, word in dit Stukje regelmatiger voorgedragen, dan men het veel al ontmoet; en de Eerwaerde *Huët* zet het in zodanig een licht, dat het, indiervoege voorgesteld, den ongeloovigen niet bespotlyk konne voorkomen; en den Christenen tot een versterkend bewys moge dienen. Hy stemt aenvanglyk toe, dat men door

(*) By wien ook het oorspronglyke, *La Divinité de l'Evangile déduite de ses Mysteres*, uitgegeven is.

door Verborgenheden verstaa, „ geschiedenissen en leerstukken, die, schoon uitdrukkelyk in de Schrift geleerd, voor ons iets zo verholens, zo ingewikkelds hebben, dat het ons niet mogelyk is, het zy dezelve te doorgronden, en volkomen te bevatten, (1) het zy alle de zwaarigheden, daar zy aanleiding toe geven, op te lossen". En verledigt zich verder ten betooge van de drie navolgende stellingen.

„ 1. Genomen dat het Euangelie van goddelyken Oorspronk zy, is het niet mogelyk, dat het geene Onbegrypelykheden, geene Verborgenheden behelze".

„ 2. De Verborgenheden van 't Euangelie, niets gemeens hebbende met de Verdichtselen der Menschen, kan men haar geen ander beginsel toeschryven, dan eene goddelyke Openbaaring".

„ 3. Dat men zich eerbiedig houde aan de denkbeelden des Euangelies; en de Verborgenheden die 'er in geleerd worden, zullen, in plaats van ongerymd of strydig te schynen, niets aan het verstand voorstellen kunnen, dat niet verheven, dat niet onbegrypelyk zy; dat is, in andere bewoordingen, niets dan trekken, waardig den Geenen, van wien wy gelooven dat zy afkomstig zyn".

Deze stellingen, met oordeel aengedrongen zynde, toonen dat die verborgenheden, welken het Euangelie leert, gelyk de Eerwaerde *Huët* met recht betuigt, „ ver van het Christendom tot oneer te strekken, in tegendeel deszelfs eer en zegepraal uitmaaken, aangemerkt de beslissende Bewysreden, die zy, voor een yder die haar zonder vooroordeelen en zonder driften weet te onderzoeken, tot bevestiging van deszelfs hemelschen Oorspronk uitleveren". En men zou, volgens de welgegronde aenmerking van onzen Schryver, hier omtrent weinig of geen moeite hebben met het Ongeloof; indien men de Verborgenheden des Euangelies bragt, tot den inhoud der lessen van de Schrift, met de denkbeelden die deze van dezelve geven, te onderscheiden van de gene, die 'er vele Christe-

(1) Dat is, gelyk zyn Eerwaerde zich wat lager uitdrukt, *'er volkomene en nette denkbeelden van te hebben*, (*d'en avoir des notions complettes, adequates;*) 't zyn dus *Onbegrypelykheden*, niet in den zin, dat men 'er geen denkbeeld van heeft, maer in dien zin, „ dat men 'er geen evenredig denkbeeld van bezit, zo dat men dezelven niet volkomen in alle haare deelen konne doorgronden"; overeenkomstig met het gene deswegen onlangs in ons *Mengelwerk* voorgesteld is. Zie *Mengelwerk* boven *bl.* 97.

tenen zich van maken. „ Ik beken, *zegt by deswegens*, dat deze laatste vol ongerymtheden, vol strydigheden moeten, of ten minste, kunnen zyn. De Oorzaaken, die 'er ongelukkig gelegenheid toe geeven, bewyzen het niet dan al te wel. Hier, is het de Onkunde; Daar, eene gewaande wysbegeerte; Elders, een geest van partyschap, de zucht tot nieuwigheden, of eene kwaalyk begreepen Rechtzinnigheid; Meest overal, eene onverschoonelyke stoutheid om *de diepten Gods* te doorgronden. Maar wat raakt het ongerymde, het strydige, dat deze laatste denkbeelden in zich vereenigen, het Euangelie, al hadden zy tot haare voorstanders, Leeraars van eenen grooten naam, of zelfs geheele Kerken, geheele Genootschappen, geheele Gezindheden? Wat raaken zelfs het Euangelie de gewaande Overwinningen, die zy schynen te verzekeren aan den geenen, die de kwaade trouw hebben, om 'er zich van te bedienen, tot des te betere uitkomst van hunne aanvallen tegen het Christendom? Het lot der Verborgenheden die het Euangelie aan het geloof des Christens voorstelt, hangt niet af van het geen men meent dat zy zyn, maar alleenlyk van het geen het Euangelie 'er van leert".

Vrind-Broederlyke Brief aan de Remonstranten en de zo genaemde Toleranten. Te Utrecht by Henricus van Otterloo 1772. *In groot octavo 20 bladz.*

JAcob *van Holland*, zo als deze Briefschryver zich noemt, beschouwt de Remonstranten, als woelgeesten tegen den heerschenden Godsdienst, die 't vuur van twist op nieuw aenstooken; en tracht hun onder 't oog te brengen, dat hunne handelwyze is, *beledigend voor 's Lands Hooge Magten, ondankbaer, buitenspoorig, onbestaenbaer, zich zelve verwoestende, lasterlyk en vruchteloos.* En nademael 'er, gelyk hy schryft, *gezegd en aangenomen wordt, dat 't quaed in onzen eigen boezem schuylt*, zo richt hy het laetste gedeelte dezes Briefs aen zyne Medebroederen en Amptgenooten, of wel aan sommigen uit hun, om hen te waerschuwen over de verkeerdheid hunner denkbeelden en handelingen, ten aenzien der *Tolerantie*; en hen te doen zien, dat zy, als eerlyke Lieden, de Openbare Kerk behooren te verlaten, zo hen de banden van Enigheid benauwen. ——— . Onze Briefschryver komt, in het gansche beloop, voor als een yverig Voorstander van ene nauwgezetter handhaving van de Formulieren der Kerke, dan de zogenaemde *Gematigden* wel noodig oordeelen; des hun

zy-

zyne wel ten hunnen opzichte althans wat hard zal voorkomen. Vermits 'er tot nog gene gezaghebbende bepaling is, rakende de mindere of meerdere strengheid, welke men in 't handhaven der Formulieren in acht heeft te nemen, zo valt het niet gemaklyk te beslissen, wanneer iemand, om ene enigzins ruimer manier van denken in dit Stuk, dan by anderen plaets heeft, als een eerlyk Man, gehouden is, de heerschende Kerk te verlaten: des de waerschuwing en vermaning, welke ten dien opzichte in dezen Brief voorkomt, als te oppervlakkig, niet geschikt zy, om invloed te hebben, op onze zogenaemde Gematigden, die 't Koningryk van Christus prediken, als geen Koningryk van deze Waereld. Wat voorts het bygebragte, ten aenzien der Remonstranten, in dezen Brief betreft, het behelst in 't wezenlyke geen byzonderheden, welke in deze laetste dagen niet meermaels op het tapyt gebragt, en over en weder beschouwd zyn: des deze *Vriend-Broederlyke Brief*, die over 't geheel meer strekt om te verbitteren dan te verbeteren, schoon dezelve anders van geen onbekwame hand geschreven zy, niets nieuws behelze, dat ene byzondere overweging eischt.

Materia Chirurgica, *of Verhandeling over de Werkingen der Middelen, die in de Heelkunde gebruiklyk zyn, door* JOSEPHUS JACOBUS PLENK, *Keizerl. Koninglyk Hoogleeraar in de Heel- en Vroedkunde te Tyrnau. Uit het Hoogduitsch vertaald, door* BARTHOLOMEUS TERSIER, M. D. *Te Utrecht by* G. T. van Paddenburg 1772. *in groot octavo.*

MEn heeft tot nog toe, volgens het oordeel van den Heer PLENK, de leer der uitwendige Geneesmiddelen in de Heelkunde zeer verwaarloosd: men denkt genoeg gedaan te hebben, wanneer men den Leerlingen in de Heelkunde, kleine Naamlysten van Heelkundige Geneesmiddelen, waarby eenige weinig beduidende Voorschriften gevoegd zyn, in de handen geeft en mededeelt. In Vrankryk zelfs, een Land, alwaar men Genoodschappen opricht en Eerampten uitdeelt, om de verdiensten in de Heelkunde op te wekken, kan men nauwelyks, volgens de gedachten van den Auteur, iet meerder van dit gewichtig gedeelte der Kunst aanwyzen, dan het weinige dat DE LA FAYE en eenige anderen in de Pryschriften hebben opgeleverd. De Heer PLENK, Hoogleeraar in de Heelkunde geworden zynde, zach nog duidelyker, hoe zeer het in deeze Weetenschap aan een geschikt Handboek ontbrak, om de Heelkun-

kundige Geneesmiddelen in zyne Lesfen wel te onderwyzen. Het is om die rede geweest, dat hy deeze fchets over de Werking der Heelkundige Geneesmiddelen het licht heeft doen zien.

De klachten van den Auteur zyn, wanneer men in ons Land het grootfte gedeelte der Heelmeesters en derzelver Leerlingen befchouwdt, maar al te gegrond: het ontbreekt veelen onder hen aan eene behoorlyke kennisfe en onderwys, aangaande de Werking der Heelkundige middelen; dit werk is wel gefchikt om hier in tot onderwys te dienen: daar in worden de grondbeginzelen geleerd, om de Krachten en Werkingen der uitwendige Heelmiddelen na te fpeuren en te kennen; de Auteur is duidelyk en tevens beknopt in zyne voorftellingen: hy maakt gebruik van de nieuwfte ontdekkingen en waarneemingen, en wyst de voornaamfte Schryvers aan, die daar over gehandeld hebben: hy bepaalt ook de gevallen in welke de geneesmiddelen moeten gebruikt worden, en befchryft tevens derzelver aart en wyze van werking. Deeze Verhandeling is dan der moeite wel waardig, welke de Geneesheer TERSIER 'er aan befteed heeft, van dezelve, tot bevordering der Heelkunde in ons Land, over te zetten.

De fchikking van dusdaanig Werk, laat niet toe om 'er een aaneengefchakeld uittrekzel van te geeven, wy zullen evenwel trachten 'er zo veel van te melden als noodig is, om over de uitvoering van het zelve te oordeelen. De Schryver verdeelt deeze Verhandeling in twee Deelen: in het eerfte worden de Geneesmiddelen, in het algemeen verdeeld in verfcheiden Klasfen, gefchikt naar de inzichten en vereischten, om de Heelkundige ongemakken te geneezen, als *zamentrekkende, verfterkende, bloedftempende, opdrogende Geneesmiddelen*, enz. Hy ftelt XX dusdanige Klasfen, en handelt van ieder in het byzonder. Wy merken aan, op deeze manier van Verdeelingen der Geneesmiddelen in Klasfen, welke by veele Schryvers aangenoomen wordt; dat men daar door gekomen is om algemeene benaamingen uit te denken, die aanleiding gegeeven hebben om krachten toe te fchryven aan de Geneesmiddelen, welke in dezelve niet gevonden worden, ja dit is zelfs oorzaak geweest dat men in het wanbegrip gekomen is, als of de werkingen die te weege gebragt worden, door de Natuur van het Menfchelyk Lighaam, afhingen van de Geneesmiddelen: wy hebben maar onze aandacht te vestigen, om overtuigd te worden, aangaande de waarheid hiervan, op die Klasfen welke de *Heelende* (*Confolidantia*), *Ettermaakende* (*Suppurantia*), *Lidtekenmaakende* (*Cicatrifantia*) en meer der-

deezelyke Geneesmiddelen behelzen. Het geneezen en heelen der wonden en Verzweeringen, het maaken van etter, zyn famen gewrochten van de lighaamelyke Natuur, en worden door haar bewerkt en uitgevoerd; de Natuur is door haar zelf daar toe in ſtaat, en heeft tot dat einde geene Geneesmiddelen noodig. Wanneer de Natuur in haare werkingen verhinderd wordt; wanneer haar iets ontbreekt; of als ze door de eene of andere oorzaak te ſterk werkt, komen de geneesmiddelen, oordeelkundig gebruikt, te pasſe, om dat geene uit den weg te ruimen, het welk de Natuur hindert in haare werkingen. In dien zin, en onder deeze bepaalingen, moeten de gemelde Klasſen der Geneesmiddelen verſtaan en begrepen worden. Men dwaalt wanneer men meer aan de Geneesmiddelen toeſchryft. Men moet hier van afleiden het vooröordeel van het Gemeen der Heelmeesters, die zich verbeelden, dat ze de gemelde werkingen met hunne Pleisters en Zalven kunnen te weeg brengen; waar door veel al meer na-dan voordeel gedaan wordt, dewyl ze niet genoeg met oordeel in het algemeen gebruikt worden. Het gelukkigſte is dat de Natuur veeltyds zo beſtendig is, in haar voorneemen ter uitvoer te brengen, dat ze zich niet gemakkelyk daar van laat afvoeren.

Wy zullen de eerſte Klasſe der Geneesmiddelen tot eene Proeve, hoe dezelve door den Auteur behandeld worden, hier overneemen. „ De zamentrekkende Geneesmiddelen (Adſtringentia) zyn, (zegt hy) zodanige middelen, die het vermogen hebben, om de zamenſtellende deelen van de vaten, in onze vaste deelen, nader aan elkander te trekken.

„ Dus behoren tot deeze Klasſe alle Geneesmiddelen, die eenen ſcherpen zamentrekkenden ſmaak bezitten, gelyk als, *de wrange Geneesmiddelen*, *de Wyngeestige*, *de Zuurgeestige*, *de Metalagtige Zouten*, *de Metalagtige Aarde*. Deeze middelen worden gebruikt tot het geneezen der ongemakken, die uit al te zwakke en verſlapte vezelen, vaten, vliezen, of andere werktuiglyke deelen ontſtaan. Hier toe behoort derhalven de beginnende ontſteeking, in een deel, wiens vaten verzwakt zyn, als aan de oogen, den mond, neus, ſtrot, en ſchaamdeelen. De verſtuikingen, de herſtelde ontwrigtingen, en beenbreuken, het uitzakken van de moederſchede, of endeldarm, de darmbreuken en andere breuken, de ſterk etterende, of wateragtige verzweringen, de ſponsachtige zweren, de zugtgezwellen, de *fungi Articulorum*, eenige klier-en kropgezwellen. De roodheid der huid, de zwakke lidtekens der geheelde wonden en zweren. De ware ſlag-aderbreuken, en de aderſpatten, de beginnende ſlymproppen (*polypi*). In verbor-

gene kreeftgezwellen, pryst de GORTER dezelven aan; in het droge vuur, dat door 't bedorve graan ontstaat, worden zy van anderen geroemd. Doch de zamentrekkende middelen zyn schadelyk in hevige ontstekingen, in nodige verettering, en klierontsteekingen, in goedaartige verhardingen, in scheidingsgezwellen en in huitziektens". Hier op laat hy volgen, een lyst van zamentrekkende middelen.

Het tweede Deel bestaat in de beschouwing der enkele Geneesmiddelen in 't byzonder: om hier in een geschikte orde te volgen, verdeelt de Auteur de Heelkundige Geneesmiddelen, naar de verscheidenheid hunner samenstellende deelen, waar van de algemeene zo wel, als de byzondere kracht der Geneesmiddelen moet afhangen: het is evenwel somtyds zeer moeijelyk, en niet mogelyk te bepaalen, welk samenstellend deel van een geneesmiddel de uitwerking doet: het is niet minder ongemakkelyk aan te toonen, op wat wyze het geneesmiddel op ons lighaam werkt: tog wy kunnen hierin volstaan met de ondervinding, die ons toont, dat een zeker geneesmiddel een bepaalde werking op ons lighaam heeft, zonder te weeten hoe zulks geschied. Men ziet dan, dat deeze wyze van de geneesmiddelen te verdeelen, ook aan veele zwaarigheden onderworpen is, die wy hier niet breeder kunnen aantoonen, de Schryver heeft hier in voornaamentlyk CARTHEUSER nagevolgd. Hy beschryft van ieder enkel middel zyne byzonderen reuk, smaak; zyne algemeene en byzondere eigenschappen. Verder wyst hy de ziekten aan, waar in men het in het algemeen, en in het byzonder aanpryst. De Kruidkundige beschryving slaat hy met voordacht over, om dat, volgens zyne gedachten, de Kruidzoekers en Apothekers dezelve meer noodig hebben dan de Heelmeesters. Het is evenwel zeer noodzaakelyk voor de Heelmeesters, om in alle gevallen ook de Kruidkundige beschryving van de Geneesmiddelen te kennen. Hy verdeelt vervolgens de byzondere Geneesmiddelen, naar de bovengemelde regelen in XXVI Klassen, die naar orde worden opgeteld, waar op hy volgen laat eene beschryving van ieder Klasse, als ook van ieder Geneesmiddel daar toe behoorende.

Om ook daar van onze Leezers eene Proeve mede te deelen, zo zullen wy hier laaten volgen het geen hy leert, over de Arabische Gom; te meer, dewyl die Heer, voor eenigen tyd, eene Verhandeling over de oplossing en vereeniging van de Kwikzilver met deeze Gom, in het licht gegeeven heeft. Hy meende dat het inwendig en uitwendig gebruik ter van de kwyling, welke gemeenlyk op het inneemen en smeeren met

de

de Kwik volgt, zoude voorkomen en verhinderen; tog de verdere Proeven, hebben aan deeze verwachting niet beantwoord (*). „ Het witagtig zap, dat van zelve uit den Egyptiſchen Acacieboom vloeit, en door de Zon hard word, noemt men Arabiſche Gom. Zy word in kleine ſtukken, van eene bleekgeele kleur, uit Turkye tot ons overgebragt. De kragten van deeze Gom zyn dezelfde, die de ſlymagtige zelfſtandigheden aantonen; want het is een zeer drooge ſtof, die zich gemakkelyk laat wryven, en die ſlymagtig van ſmaak en zonder reuk is. Zy wordt in water volkomen ontbonden, doch de Oliën en de Wyngeest laaten dezelve onopgelost.

„ Om haare ſlymagtige hoedanigheid, wordt ze uitwendig tegen alle ſcherpten, die de huid doorvreten, en een wond maken, gebruikt: inzonderheid bedient men zig van dezelve tegen de verzwoorne Tepels in de Borst, daar men ze fyn geſtooten op ſtrooit, of in wat water ontbonden over ſmeert. Om de Snydingen in 't wateren, is men gewoon de ſlym der Arabiſche Gom in de Pisbuis, of tegen de *Tenesmus* in den Endeldarm in te ſpuiten.

„ Behalven het geneeskrachtig gebruik van deeze Gom, moet men nog in de Pharmacia aanmerken, dat de ſlym der Arabiſche Gom die voortreffelyke eigenſchap bezit, van de olieagtige, vette, en harstagtige lighaamen, door haare tusſchenkomst zodanig te onder te brengen, dat deeze anderszins zo zeer weerſpannige zelfſtandigheden, zich met het water vereenigen, en 'er in verdeeld en ontbonden worden. De vlytige BOYLE FRENCH heeft het eerst aangetoond, dat een Dragme van de ſlym der Arabiſche Gom, twee Dragmen Olie met een once water vermengt, indien men dezelve langzaam in een Mortier te zamen vryft. Men kan op deeze wyze een zeer olieagtige ſlym bereiden, die uit- en inwendig van grooter kracht is, dan de Olie en de ſlym afzonderlyk zyn. De natuurlyke Balſems vorderen even zo veel ſlym, om dezelven met water vermengbaar te maken, op deeze wyze heeft men Wondwater, dat de dikte van een Zaadmelk heeft. Wanneer men dit op wonden legt, is het niet zo verhittend en ſcherp, gelyk de Balſems op zig zelven zyn. Inzonderheid laaten zich de Balſems, op zulk een wyze gematigd, inwendig gebruiken. De Harſten, de Kamfer, en de Muskus kunnen op dergelyke ma-

(*) Vid. CL. WYNOLDI MUNNIKS, *Diss. Med. Inaug. De Lue Venerea ejusque praecipuis auxiliis; inter quae illustrissimi* ZWIETENII, & *clarissimi* FRENCHI *Remedia potissimum examinantur. Lugd. Batav.* 1769.

manier met de flym ontbonden, en in water verdund worden; aldus kan men deeze drooge lighamen gemaklyk in eene vloeibaare gedaante beezigen.

„ Wonder is het dat de andere flymen, zo als by voorbeeld, de flym van de Gom-dragant, deeze ontbindingen niet bewerken kunnen. De middelzouten, en de zuure zouten bederven de ontbinding niet, doch de loogzouten vernietigen dezelve. Hier over kan men de Proeven nalezen, in het eerste Deel van de *Medical Observations and Inquiries, by a Society of Physicians at London.*

„ Dan men had tot nog toe niet vermoed, dat de flym der Arabische Gom ook het vermogen had, om levendig Kwikzilver, het zwaarste naast het Goud onder de bergstoffelyke lighamen, zodanig te onder te brengen, dat men het zelve, als in 't water ontbonden, zou kunnen ingeeven. Ik hebbe in 't Jaar 1766 het geluk gehad, van deeze nuttige Proef te ontdekken. Een Dragme levendig Kwikzilver kan met twee Dragmen gestotene Arabische Gom, en droppelwys by gegoten water, of wat syroop, door lang in een steene Mortier, zodanig met de flym vermengd worden, dat het zelve in 't water innerlykst vereenigd, eenigen tyd blyft hangen, en dan vereenigd op den grond zinkt, doch nimmer van elkander scheid. Hier over kan men myn Werkje nalezen, onder den Tytel J. J. PLENCK, *Methodus nova & facilis argentum vivum ægris venerea labe infectis exhibendi.* Ik zal den voorrang hier niet melden, dien het Kwikzilver boven andere methoden heeft, wanneer 't op deeze wyze gegeven word, maar alleen kortlyk voorstellen, wat de Gom volgens deeze manier het Kwikzilver toebrengt. Voor eerst kan men het Kwikzilver beter en sterker met de flym, dan met het vet, vereenigen, men kan deeze Kwikflym in allerlei vormen brengen, 't welk met de Kwikzalf niet aangaat; want tot de inspuitingen, gorgeldranken, neuswaters, oogwaters, en dergelyken, kan wel de in water ontbondene Kwikflym, maar geenzins de Zalf, gebezigd worden, 't geen nogthans dikwyls het vereischte is, om het Kwikzilver uitwendig op de plaats van 't ongemak zelve te brengen".

Hy gaat verder voort met deeze voordeelen aan te wyzen, en meent dat men van de Kwik op deeze manier gebruikt, geene *depositiones mercuriales* te vreezen heeft: hy denkt ook, dat de verdunning en ontbinding van het bloed, en van de zappen, welke het Kwikzilver, onder eene andere gedaante gebruikt, veroorzaakt door deeze manier, wegens de verdikkende kracht der flym eenigermaaten tegengegaan, of ten minsten veel verminderd wordt: hy besluit dit, om dat hy

het

het bloed in hen die het gomagtig Kwikzilver langen tyd gebruikt hadden, van eene behoorlyke dikte bevonden heeft. Eindelyk voegt hy hier by, dat het hem voorkomt, dat de Gom de oorzaak is, waarom het Kwikzilver in zyne methode *niet zo ligt* de kwyling verwekt.

Wy verwachten dat men aan de gedaane belofte van dit tweede Deel, ten eersten volledig te maaken, en zyne volle beslag te doen hebben, zal voldoen.

Inleiding tot eene waare en gegronde Vroedkunde, door H. J. N. CRANTZ, *Keiz. Hofraad, Hoogleeraar in de Geneeskunde te Wenen, en Lid van verscheide geleerde Genootschappen. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Haarlem, by* C. H. Bohn. 1772. 148 *bladz. in groot octavo.*

Dit Werk behelst de voornaamste zaaken, die in de Vroedkunde dienen geweeten te worden, zo als dezelve tegenwoordig door de Vroedvrouwen wordt geöefend. De Schryver geeft geene onderrichting, aangaande het gebruik der Werktuigen in de Vroedkunde; hy wyst ook de gevallen en omstandigheden, in welke dezelven moeten gebruikt worden, niet aan. De Vroedmeesters houden dit gedeelte der Kunst voor hen om te oefenen: ze oordeelen het niet voorzichtig, werktuigen in handen te stellen en toe te vertrouwen aan Vrouwen, die in het algemeen geene kundigheid genoeg hebben om te doorzien, hoe en in welke gevallen dezelve met vrucht moeten en kunnen gebruikt worden. Het is bekend, welke vorderingen, in dit gedeelte der Kunst, sedert eenige jaaren gedaan zyn.

De Hooggeleerde Schryver is duidelyk en klaar in zyne Voorstellingen, hy geeft verscheide nutte regels en lessen op, welke de Vroedvrouwen moeten in acht neemen. Wy zouden breedvoeriger zyn in hier van verslag te geeven, indien wy niet nog onlangs een Uittrekzel (*) hadden gegeeven van een dergelyk nut Werk in ons Land, door den Heer DE REUS uitgegeeven: het welk meer geschikt is naar onze gewoonten, ook bevat het meer zaaken.

Schoon wy niet gelooven, dat ons Werk veel geleezen wordt van de Vroedvrouwen, vinden wy ons evenwel verplicht, tot nut der Vrouwen, eene heilzaame les van onzen Schryver hier te melden, die van veel belang is, om wel in acht genoomen te worden, dewyl het verwaarloozen van dezelve, meer dan eens

(*) *Hedend. Vaderl. Letter-Oef.* I D. N. 2. bl. 64.

eens den dood van de ongelukkige Lydteres veroorzaakt heeft. Wy zullen de eigene woorden van den Auteur gebruiken.

„ Als dit alles op gemelde wyze volbragt is, dan moet de Vroedvrouw ook weeten, wanneer het tyd is om de Nageboorte te bekomen; derhalven moet zy, of een of beide handen op den buik der Vrouw beneden den navel houden, en wel in acht nemen, wanneer of de Baarmoeder, die zy tusschen den navel en het schaambeen gemakkelyk voelen kan, als een groote peer zamengetrokken is, ('t welk het eenige, en onfeilbaarste teken is, dat de behoorlyke tyd om de Nageboorte af te haalen aanduid:) als dan moet zy dezelve met de vereischte voorzichtigheid tragten te bekomen.

„ Immers is het bekend, dat veele Vroedvrouwen de kwaade gewoonte hebben van den Navelstreng niet te binden, nog af te snyden, maar zo dra als 't Kind geboren is, de Nageboorte af te haalen; (wy weeten niet dat het eerstgemelde in ons land gebruiklyk is, maar het laatste word maar al te veel gedaan); doch deeze handelwys is niet slegts tegen de wetten der Natuur, maar ook strydig met het gezond verstand; dewyl zy of grootlyks de gezondheid der arme Vrouwen krenkt, of dikwyls zelfs den dood na zich sleept. Maar als de Baarmoeder, en haare Vaten zich hebben zamengetrokken, en de Nageboorte dus ontlast wordt; dan is 'er geen kwaad gevolg te vreezen. Doch 'er zyn het geen te beklagen is weinig Vroedvrouwen die dit weeten, en nog minder die het in acht neemen, zy doen het alleenlyk, om dat zy het dus geleerd, en dikwils gezien hebben; maar wanneer 'er, na 't al te schielyk scheiden en afhaalen der Nageboorte, *eene doodlyke bloedstorting volgt, welke de Vrouw in vier-en-twintig uuren uit het leven wegrukt*; dan weten of begrypen zy niet, dat haare al te vroegtydige losmaking der Nageboorte, de eenige oorzaak van dit ongelukkig gevolg zy, daar nogthans ieder oordeelkundig en ervaaren Mensch moet toestaan, zo lang als de Baarmoeder, en haare Vaten, zig niet genoeg hebben zamengetrokken, en de Nageboorte wordt afgehaald, dat dan het bloed uit de nog opene en verwyde Vaten geweldig vloeijen, en 'er een bloedstorting volgen moet.

„ Daarom houde ik het voor eene Wet: *Dat men de Nageboorte nimmer by eene Vrouw moet afhaalen, voor dat de Baarmoeder zig genoeg heeft zamengetrokken*".

Wy wenschen dat het gezach van den Heer CRANTZ, en dat van onze kundigste en verstandigste Vroedmeesters, in staat zal zyn om het aangenoomen vooröordeel, dat dien aangaande by de meeste Vrouwen te diep ingekankerd is, te overwinnen en uit te roeijen.

Brief

Brief van PIETER BODDAERT, Medicinæ Doctor, Oud Raad der Stad Vlissingen, Lid van het Zeeuwsche Genoodschap der Wetenschappen te Vlissingen, *aan den Weledelen Hooggeleerden Heere* JOHANNES BURMANNUS, Medicinæ Doctor, Hoogleeraar in de Kruidkunde in het Doorluchtig School te Amsterdam, Lid van de Academie van Upsal, en der Keizerlyke Academie der Natuuronderzoekeren. *Behelzende eene naauwkeurige Beschryving, en naar het leven vervaardigde Afbeelding van den Gevlakten Klipvisch, uit de Verzameling van wylen den Weledelen zeer Geleerden Heere* JOHANNES ALBERTUS SCHLOSSER, *in zyn Weled. leven* Medicinæ Doctor, Lid van het Koninglyk Genoodschap te London, en van het Zeeuwsche Genoodschap der Wetenschappen te Vlissingen. *Te Amsterdam. In Gr. Quarto, met het Latyn 'er tegen over*, 43 *bladzyden.*

DEes Brief wordt op den voet der eerste bladzyde van elk blad genoemd II Brief, zonder dat hier van op den Titel iet gevonden wordt; doch men ziet uit den Brief dat dit geschiedt met betrekking tot den Brief van wylen den Heer SCHLOSSER zelven, aan den Heer FERDINAND DEJEAN, over zyne *Amboinsche Hagedis*, in 't jaar 1768 uitgegeeven, waar van wy onze Vaderlandsche Lezers verslag gedaan hebben (*). De Heer SCHLOSSER was wel van voornemen op gelyke wyze te doen omtrent andere zeldzaame of nog onbeschreeve Dieren van zyn Kabinet, doch is door den dood hier in verhinderd; deezen op zyn ziekbed voelende naderen, verzogt hy zynen Vriend den Heer BODDAERT, „ de moeite te willen neemen, de zeldzaame Dieren uit zyne Verzameling te beschryven, en dezelve op gelyke wyze, en in den zelven schryftrant als de Amboinsche Hagedis, uit te geeven". Dit tragt nu de laatstgemelde door deezen en de volgende Brieven ter uitvoer te brengen.

Na eenige algemeene aanmerkingen over de Vischkunde, welke nog minder bekend is dan de geschapenheid van Viervoetige Dieren, Vogelen, en Gekorvenen, schoon 'er ook zeer goede Werken over de Visschen voor handen zyn, waar van eenigen opgenoemd worden; gaat de Auteur over tot eene beschryving van die Klipvisschen, en vervolgens tot den genen welke het onderwerp is van deezen Brief. Dezelve is uitvoerig en naauwkeurig, zelfs met afmeetingen van de groot-
te

(*) *N. Vaderl. Letter-Oeffen.* III Deel, bladz. 177.

te of afstand der byzondere deelen onderling, tot lynen niet alleen, maar gedeelten van lynen toe, en hier door gelyk aan die van wylen des Heeren SCHLOSSER, en zynen schryftrant over de *Amboinsche Hagedis*. Zie hier ten voorbeelde, de beschryving van het Hoofd:

„ Van de Neusgaaten tot het einde der Opperkaak (want men kan ze ter naauwernood *Lippen* noemen) is 'er een kromme afstand van drie lynen en twee derde, die bruinachtig groen is. Op het midden van den Bek is eene kegelachtige holligheid, die blauachtig zwart is, aan den vleesch-koleurigen rand van het Opperkaakbeen eindigende, deze rand is een halve lyn. De *Gaping* is zeven lynen. Het *Onderkaakbeen* is gelyk met het bovenste, beide kraakbeenig, en geelagtig, van onder in een halven cirkel uitgesneeden, onder de Tanden is dezelve eene halve lyn; van daar word het verbreed, tot dat het, op de lengte van vyf lynen en een vierde, twee lynen dik word; van hier loopt het met een rechten hoek van onder, en van boven met een schuinsche lyn na de zyden van het Hoofd, alwaar het tot aan de kromming van het *Kieuwklepje* voortloopt".

„ Tusschen de beenderen der Onderkaak, is de Keel, die zig vertoont van boven met eenen halven cirkel, aan de Onderkaak vast, en ter zyden aan de zyden van het Kaakbeen; eindelyk loopt het in een boog uit, die aan wederzyden met een Doorntje eindigt, dat kraakbeenig is. De Keel is negen lynen lang, en zeven lynen breed; yder Stekeltje, (dat krom is) is witachtig ros, gelyk de Keel, en anderhalve lyn lang". — Het *Kieuwklepje* van deezen Visch beschreeven hebbende, zegt de Heer BODDAERT: „ Dit *Klepje* is niet, gelyk de Kieuwdekzelen in alle andere Visschen, ter zyden vastgehegt, maar alleen van onder; van boven, en aan de beide zyden los zynde, maakt het eene slingerende beweeging; de groote kromte heeft van binnen een plat randje, welke het Klepje in de inademing tegen houd".

Nog iet uit de beschryving van het Lichaam: „ Vlak agter den *Kieuwrand* staat de *Borstvin*, die geel-roodbruin is, aan de boven voorzyde loopt zy in een punt uit, van agter is zy rond, en bestaat uit XIV Beentjes; —— yder Beentje splyt zich in twee, en de toppen zyn wit; van vooren ziet men een Bastaard-vin, die aan de voorzyde omgekruld is, en van 't laatste Beentje schuinsch naar boven loopt. De lengte van het grootste Beentje is acht lynen en een half, het kleinste is vyf lynen; de breedte is vier lynen en een vierde. De Bastaard-vin is twee en een half lyn lang, en drie lynen en een half boog.

„ Het

„ Het vleeschig gedeelte der Staart, of de afstand tusschen de twee boogen, is negen lynen en een zesde. De zyden van het Lichaam zyn donker olyfkleur, naar den rug zwarter wordende, en met veele zeer zwarte vlakken, die ongeregeld geplaatst zyn, en dicht by elkander staan, gecierd, van de Borst tot aan den Onderbuik".

Gaarne, zegt de Schryver, zou ik iet aangaande de levenswyze en aart van deezen Klipvisch hier by voegen; maar hy is een inwooner van de Kroos-Zee, en wy krygen weinige zulken leevende te zien.

Dees geheele Brief is ook in 't Latyn hier nevens gedrukt, en dit maakt dat ook uitlandsche Liefhebbers der Natuurlyke Historie met denzelven hun voordeel kunnen doen in hunne kundigheid te vermeerderen.

Beknopte Historie van Engeland. Tweede Deel, loopende tot het jaar 1649. *Te Groningen by* L. Huisingh *en te Harlingen by* F. v. d. Plaats en Jun. 1772. *In groot octavo* 412 *bladzyden.*

HEt Eerste Deel van dit Werk, van welks bedoelde wy voor enigen tyd verslag gaven (*), bevat, gelyk we gezien hebben, de aenmerkelykste gebeurtenissen van Engeland, zints de aenkomst der Romeinen in dat Gewest, tot op het jaer 1485, of den dood van *Richard den III*. Dit tweede nu maekt daer op een aenvang met de Regering van deszelfs Overwinnaer en Opvolger *Hendrik den VII*, van 's Vaders zyde uit den Huize van *Tudor*. In dezen Vorst, van 's Moeders zyde uit het Huis van *Lancaster*, dien men overgehaeld had, om te bewilligen tot ene Huwelyksverbintenis met *Elizabeth*, Zuster van den naestlaetsten Koning *Eduard den V*, uit den Huize van *Tork*, werden de rechten dier beide Huizen van *Lancaster* en *Tork*, (al voor lang eene oorzaek van Nationale tweespalt geweest,) verenigd. Hier mede ging de Koninglyke waerdigheid, uit het Huis van *Plantagenet*, over, in dat van *Tudor*; en de afkomelingen van *Hendrik den VII*, te weten, *Hendrik de VIII*, *Eduard de VI*, *Maria* en *Elizabeth*, beheerschten achtervolgende dit Ryk, tot op het jaer 1603. Met het overlyden van Koningin *Elizabeth* geraekte de Kroon weder uit dit Huis, en viel aen 't Huis van *Stuart* ten deel; alzo *Ja-*

co-

(*) *Zie boven bl.* 125.

cobus, Koning van Schotland, uit dat Huis afkomstig, volgens de erkentenis van Koningin *Elizabeth* zelve, gerechtigd was tot den Throon, als een achterkleinzoon van *Margaretha*, oudste Dochter van *Hendrik den VII.* En deze *Jacobus*, Koning van *Groot-Brittannie*, als onder wien *Engeland*, *Schotland* en *Ierland* tot één Koningryk geworden waren, werd opgevolgd door zynen Zoon *Karel*; dien de woedende Natie, in den jare 1649, op een openbaer Schavot, door Beuls handen, dood onthalzen.

De Abt *Millot* ontvouwt het voorgevallene, gedurende dit tydsverloop, beknoptlyk; en vestigt de aendacht der Lezeren inzonderheid op de groote wisselvalligheden, welke dit Ryk, staende het beschouwde tydbestek, by herhaling heeft moeten ondergaen; waer door dit gedeelte der Engelsche Geschiedenissen boven al aenmerkelyk is. Uit dien hoofde levert ons dit Stuk ook een aental van gewichtige voorvallen, die wel waerdig zouden zyn, om 'er ons afzonderlyk mede op te houden. Dan nademael wy, met de melding van 't eerste Deel, ons bepaelden tot des Autheurs bericht, rakende de vroegere *Leen-Regering* in dit Ryk, zo komt het ons niet oneigen voor, by deze gelegenheid, uit dit tweede Deel, nog over te nemen, het geen de Autheur ons voordraegt, wegens den toestand der Regeringe, onder de Vorsten uit den Huize van *Tudor*; en voor al zo als dezelve zig bevond in de dagen van de beroemde *Elizabeth*; waer van ons de Abt *Millot* het volgende verslag geeft.

„ Zedert den tyd, dat de Vorsten uit het Huis van *Tudor* den Throon hadden beklommen, hadden de beginsels der volstrekte Eenhoofdige Regeeringe diepe wortels in de gansche Natie geschooten. *Elizabeth* ondervondt, dat ze met 'er daad onwrikbaar gevestigd waren, om dat zy, door ze te vooronderstellen, en 'er op eene zo trotsche wyze naar te werk te gaan, verre van, ten deezen opzigte, eenigen tegenstand te ontmoeten, meer dan iemand haarer Voorgangeren, van haare Onderdaanen bemind en geliefkoosd wierdt. Het Koninklyk voorregt hadt, om zo te spreeken, de *Engelsche* Constitutie ingezwolgen. 'Er eenigen den geringsten aanslag op te doen, zoude voor eene Oproerigheid gehouden zyn geworden, die, op heeter daad, diende gestraft te worden. — Eigendunkelyke Regtbanken, op dit voorregt gegrond, oeffenden een gezag, recht geschikt, om vreeze aan te jaagen en de Overheersching te onderschraagen. De *Starre-Kamer* strekte haar Regtsgebied uit tot allerleie soorten van beleedigingen, misslagen en ongeregeldheden, die in de Algemeene Wet niet

waren uitgedrukt. Zy leide, naar goedvinden, allerleie soorten van straffen op, bestaande in Geldboeten, Gevangenissen en Lichaamlyke strafoeffeningen. De Regters, welke in deeze Vierschaar zaten, slegts voor eenen tyd aangesteld, hingen, volstrektlyk, van 't Hof af: en wanneer de Vorst 'er zich tegenwoordig bevondt, was hy de eenige Regter; de overigen konden slegts hun gevoelen voordragen. —— 't Hoog Commissie-Hof, welk wy, in den jaare 1589, eenen aanvang hebben zien neemen, was niet minder geducht, noch minder verderflyk voor de vryheid. Het oordeelde over de misdaad van Kettery, welke, somtyds, zo bezwaarlyk kan worden aangeweezen, en die, zo gemaklyk, op losſen grond, kan worden aangetyd. Deszelfs gewoonte, om in zyne Regtsgedingen het voetspoor van 't Inquisitie-Hof te volgen, om Eeden en ondertekeningen te vorderen; om zonder eenen bepaalden Regel te straffen, zelfs in gevallen, waarin geene straffe was verdiend, deedt dit Hof, met reden, als een werktuig der Dwinglandye beschouwen. —— De Krygs-Wet leverde stoffe tot niet min regmaatige klagten op. In gevalle van eenen opstand en van openbaare wanorde, wierdt zy niet alleen tegen Krygslieden, maar zelfs tegen alle andere persoonen in 't werk gesteld; en, volgens het getuigenis van BACON, was het eene zonderlinge gunst, dat ESSEX en zyne medepligtigen aan deeze Wet niet onderworpen wierden. *Elizabeth* maakte 'er gebruik van tegen de zulken, die Bullen van *Rome*, en in 't algemeen, vreemde Lasterschriften en verboodene Boeken in 't Koninkryk bragten. Niets eigendunkelyker noch spoediger in de uitvoeringe kan 'er bedagt worden, dan de strengheden, die, uit kragt der Krygs-Wet, gepleegd wierden (*); en, ge-

(*) Vermits de Straaten van *Londen* zeer onveilig waren, door het groot getal Roovers en Landloopers, gaf *Elizabeth* eene Commissie van de *Roode Roede* aan den Ridder *Willford*, *hem magt geevende en beveelende, om op de eerste aanbrenging der Vrede-Regters van Londen en van de nabuurige Provincien, van diergelyke verstoorders der openbaare rust, waardig, uit kragt der Krygs-Wet, op beeter daad te worden ter dood gebragt, hen aan te tasten en zich van hunne persoonen te verzekeren; en in tegenwoordigheid der gemelde Regters, overeenkomstig met de Regtvaardigheid van de Krygswet, hen, in 't Openbaar, met de Koord te doen straffen.* 't Zoude bezwaarlyk vallen, gelyk de Heer HUME aanmerkt, een voorbeeld van een diergelyke eigendunkelyke Gezagsoeffeninge te vinden, in een nabygelegener land, dan *Muskovië*.

gevolglyk, niets ſtrydiger met de waare Regtvaardigheid. Kortom, 'er was ſlegts eene ondertekening van 't Hof noodig, om de Gevangenisſen open te breeken, en de ſtraffen te vermenigvuldigen. De volgende trek ſtrekke tot een ſtaaltje van *Elizabeth's* ſtrengheid. Doctor HAYWARDE het eerſte gedeelte van een geſchiedkundig werk aan den Graave van ESSEX, geduurende deszelfs ongenade, hebbende opgedraagen, was zy hierover vertoornd, en wilde van BACON weeten, of dit Boek niet iets behelsde, waardoor deszelfs Schryver met de misdaad van Hoog-Verraad kon betigt worden. Ik vind 'er niets diergelyks in, gaf hy tot antwoord, maar ik heb 'er wel iets in ontdekt, waardoor hy van eene hoofdmisdaad kan overtuigd worden. En om welke reden, hernam zy? Om reden, vervolgde hy, dat de Schryver eenen openbaaren dieſſtal heeft gepleegd; want hy heeft in zyn Werk veele ſpreuken van TACITUS, in 't *Engelsch* vertaald, ingelascht. De Koningin, zich vervolgens verbeeldende, dat HAYWARDE zynen naam aan een ander hadt geleend; verzekerde, dat zy hem zoude doen ondervraagen, om hem te noodzaaken het geheim te openbaaren. Neen Mevrouw, hervatte BACON, verſtandiglyk; niet de perſoon, maar de ſchryſtrant moet op de pynbank gelegd worden. Geef den Doctor Inkt, Papier en Boeken; ge-

De *Engelſche* Regeering, voegt 'er deeze Historieſchryver by, geleek, in die tyden, eenigermaate, naar den tegenwoordigen Regeeringsvorm der *Turken*. De Souverein vermogt alles, uitgezonderd het opleggen van belastingen: eene uitzondering, welke, in geen van beide landen, door eenig voorregt onderſteund wordende, eer ſchadelyk dan voordeelig voor het volk ſchynt. In *Turkye* noodzaakt zy den Sultan, de kwellingen der Bacha's en der Gouverneurs der Provincien te dulden, om hun, vervolgens, geſchenken af te perzen, of hunne goederen, ten zynen voordeele, verbeurd te verklaaren: in *Engeland* ſpoorde dezelfde de Koningin aan, Alleenkoopingen in te voeren, en, door uitſluitende voorregten, veele takken van den Koophandel te bezwaaren. Indien deeze heillooze vond een grooter getal jaaren ware in gebruik gebleeven, *Engeland*, dat middelpunt van Rykdommen, van Koophandel en van Kunſten, zoude, heden ten dage, even ſchaars voorzien zyn van nyverheid en vlyt, als *Marokko* en de kust van *Barbarye*.

ELIZABETH verboodt, door een Bevelſchrift, het kweeken van Weede, een nuttige plant, waar van zy de lugt niet kon verdraagen. Zy liet, door haare Bedienden, de lange Degens verbreeken, en de breede Kraagen, welke toen in gebruik waren, en haar mishaagden, beſnoeien. *Czaar* PIETER toonde geene min volſtrekte magt te bezitten, door den *Muskoviten* hunne baarden te doen afſnyden.

gebied hem, zyn werk te vervolgen, en ik zal, door de vergelyking der schryfwyzen, tragten te oordeelen, of hy de Schryver is dan niet. Zonder deezen vernuftigen vond van BACON, zoude een geleerd en onschuldig Man op de pynbank geworpen zyn geworpen, enkel om dat hy aan den Graave van ESSEX, den *Mecenas* van *Engeland*, een openlyk bewys van zynen Eerbied en Erkentenisse hadt gegeeven.

„ Niets ontbrak, derhalven, den Souverein, dan alleen het Regt, om belastingen op te leggen. Maar dit gebrek wierdt overvloedig vergoed, door de voorregten, aan de Kroon verknogt. De Alleenkoopen, de afgedwongene Geldleeningen, de *Goedwilligheden*, eene soort van vrywillige gift, maar tevens van dien aart, dat ze met gezag kon gevorderd worden; het Adelyk Ouder-Regt (*), de Voorraad-Verzorging (†), het leggen van beslag op de Koopgoederen, deeze en een menigte diergelyke lastige vonden waren dies te algemeener, naar gelang het gebrek aan Geld meer gevoeld wierdt. Men rekent, dat het Koninklyk voorregt, zo als het in die tyden wierdt gehandhaafd, zich in twintig takken uitbreidde, welke, sedert, als met de gesteldheid van den *Engelschen* Regeeringsvorm onbestaanbaar, zyn afgehouwen. Men moet bekennen, dat de inkomsten der Kroone zeer gering, en het Parlement, by aanhoudenheid, ten uitersten spaarzaam zynde in het toestaan van Subsidien, de Koningen, hier door, gereedlyk, in verzoeking wierden gebragt om hunne magt te misbruiken, ter verkryginge der benoodigde Geldmiddelen.

„ Schoon het Parlement zich de Wetgeevende magt toeëigende, was zy, egter, met de daad, in handen van den Vorst, die dezelve oeffende, door het uitgeeven van Plakaaten en Verbodschriften. Daarenboven, wierden niet de Wetten, door deezen of geenen, naar goeddunken, van de zelven te ontslaan, van haare kragt en nuttigheid beroofd, en op eenen lossen en wankelbaaren voet gebragt? De Groote Raad der Natie hadt naauwlyks eenig zweemsel van de denkbeelden dier Nationaale Vryheid, welke zy, in vervolg, zo kragtig deedt gelden. WENTWORTH, een yverig *Puritein*, stelde, in den jaare 1586, in 't Laager-Huis, eenige stoute vraagen voor, die de Parlementsgezinde beginsels van verre scheenen te voorspellen. Hy vraagde; „ of ieder Lid der Vergaderinge, niet, zonder gevaar en zonder vreeze, de bezwaarnissen van 't Gemeenebest, aangaande den Dienst van GOD, de veiligheid van den Vorst en van den Staat, vrymoediglyk behoorde voor te draa-

(*) *Garde noble.* (†) *Pourvoyance.*

draagen? Of men deezen pligt konde betragten, zonder eene volkoomene vryheid van spreeken? Of het niet tegen de orde streedt, dat de Vorst of eenig ander persoon verwittigd wierdt van de geheime en gewigtige zaaken, die in de Vergadering overwoogen wierden? Of 'er eene andere Raadsvergadering ware, door welke in de Wetten van 't Koninkryk verandering kon gemaakt worden, 't zy door 'er iets by te doen, of door 'er af te neemen? Of de Vorst en de Staat, zonder een Parlement, in volle kragt en gezag konden blyven"? Doch WENTWORTH wierdt naar de Tour gezonden; en het Parlement, verre van deeze met zo groot gevaar gegeevene leuzen te volgen, ontving, by aanhoudenheid, met onderwerpelyken eerbied, de bevelen van *Elizabeth*, die het zelve verboodt zich met Staatszaaken te bemoeien. Om eene Omwenteling te wege te brengen, wierdt 'er vereischt, dat een soort van Geestdryveryе de overhand kreeg, dat zy haare hitte mededeelde aan de Liefde tot de Vryheid, en dat zy zwakke Vorsten op den Throon vondt zitten, wier onvoorzigtigheid haare aanslagen begunstigde.

„ Nogthans was dit volstrekt gezag van de Kroon niet zonder weezenlyke nuttigheid, zo ter handhaavinge der Burgerlyke regeeringe en der binnenlandsche rust, als om de Raadsvergaderingen een spoedig besluit te doen neemen, en de genoomene besluiten, ten aanzien van de buitenlandsche zaaken, schielyk te doen ten uitvoer brengen. Dit niettegenstaande is het, egter, zeker, dat, onder de strenge Regeering van *Elizabeth*, de Provincien ontrust wierden door Banditen, die zeer groote wanorders veroorzaakten; dat de Overheden dezelve niet durfden te regt stellen, en dat de Koningin zich beklaagde van het niet ten uitvoer brengen der Wetten. Iemand zeide in eene volle Parlements-Vergadering, dat een Vrede-Regter een Dier was, welk, voor een douzyn Hoenders, ontslag zoude verleenen van een douzyn Strafopleggende Wetten. Het kwaad ontstondt, misschien, uit de gedwongene Zuinigheid der Koninginne; want de kwaaddoeners worden, in een Koninkryk, niet zonder behulp van veel Gelds beteugeld. Misschien ontstond het ook, gedeeltelyk, hier uit, om dat eene eigendunkelyke magt niet zo bekwaam is, als eene geregelde gerigtsoeffening, ter handhaavinge der goede Orde, en ter beteugelinge der Ongebondenheid. Hoe een Souverein meer eerbieds betoont voor de Wetten, hoe ze, van 't Volk, beter onderhouden worden."

Tafereel van Natuur en Konst. Grootdeels naar het Engelsch gevolgd. Zevende Deel. Te Amsterdam by P. Meijer 1771. *In octavo* 346 *bladzyden.*

HEt Tafereel van 't Groot-Brittannische Ryk, in 't zesde Deel aanvanglyk voorgesteld, wordt in dit zevende agtervolgd, en geeft ons een berigt van een aantal van merkwaardigheden, uit de naauwkeurigste Schryveren dier Gewesten by een verzameld, op zulk eene wyze als in de vroegere Tafereelen, ten opzigte van andere Natien, gedaan is. Het tegenwoordige gedeelte verleent ons, buiten eene beknopte ontvouwing der Geschiedenisse van Groot Brittanje; een verslag van zodanige overblyfselen der Oudheid, die de aandagt der Reizigeren in deeze Gewesten boven al tot zig trekken. En daar nevens gaat een kortbondig berigt van de voornaamste byzonderheden, die in staat zyn, om ons een geregeld denkbeeld van den Burgerlyken en Godsdienstigen Staat, als mede van het character en de hoofdwerkzaamheden deezer Natie, te vormen. —— Zie hier, tot een Staaltje uit dit gedeelte, 't geen ons gemeld wordt, betreffende de zeden en hoedanigheden der Ieren, welken veel al minder bekend zyn, dat ons byzonder noopt, om dit gedeelte over te neemen.

„ De Ieren van het tegenwoordig geslagt bestaan uit een zamenmengsel van afstammelingen der oude, of (gelyk zy doorgaans genoemd worden) der wilde Ieren, en van Engelschen. Wat de afstammelingen der oude Ieren aangaat, zy die aan de westkust woonen, schynen eenen verschillenden oorsprong te hebben. De bewooners van de oost- en noord-kust, die naar alle waarschynlykheid oorspronglyk uit Britanje en in Britanje uit Gallie kwamen, zyn kort en dik van gestalte, met lange en breede aangezigten, dikke lippen, ingevallene oogen, en naar boven geboogene neuzen; daar die aan de westkust afkomstig schynen van eene volkplantinge van Spanjaarden, naar welken zy in gedaante zeer wel gelyken, als zynde lang en dun, fyn van ledemaaten, deftig en bedaard van houdinge, lang van wenkbraauwen, en van anderen onderscheiden door hun sluik en donker hair. Schoon deeze onderscheidende kenmerken wel voor een groot gedeelte door hunne huwelyken met de Engelschen vernietigd zyn, vindt men egter nog een duidelyk verschil tusschen de Ieren en de bewooners van Groot-Britanje. De taal der oude Ieren schynt een mengsel te zyn van de oude Aritsche en de Cantabrische of Spaansche taale;

maar dezelve is nu genoegzaam verlooren, of wordt ten minsten weinig verstaan, uitgezonderd by luiden van den laagsten rang. De Ieren schynen, ten opzigte van hun karakter, in moed en geleerdheid merkelyk verbasterd van hunne voorouderen, als zynde thans onkundig, bygeloovig en geschikt om misleid te worden, ingevolge van hunne blinde onderwerpinge aan de Roomschgezinde Priesters. Zeer gevoelig voor mishandelingen en verongelykingen zyn zy onverzoenlyk en geweldig in hunne aandoeningen; maar tevens zyn zy vlug van bevattinge, standvastig in hunne liefde, beleefd jegens vreemdelingen, en bestand tegen de zwaarste moeijelykheden. In den dienst van vreemde vorsten draagen zy den roem van moedig en getrouw te zyn, schoon zy binnen's lands niet veele blyken van hunne dapperheid gegeeven hebben. De muziektuigen, waar van zy het meeste werk maaken, zyn de harp en zakpyp. De toenaamen, inzonderheid die der fatsoenlyke luiden, beginnen doorgaans met O of Mac, het welk zoon beteekent. Men zegt dat de Ieren thans zeer aan den drank verslaafd zyn, en in het algemeen liggen zy onder de beschuldiging van gantsch niet beschaafd te zyn, ten ware men den naam van beschaafdheid geeven wil aan de gewoonte, welke zy hebben van nooit eenig vreemdeling uit hun huis te laaten gaan, zonder dat hy dronken is. Doch wy moeten hun het regt doen van te erkennen, dat zy die gewoonte gemeen hebben met andere Europische natiën, die zich meer dan zy op haare beschaafdheid laaten voorstaan. Dus draagt dikwyls een valsche smaak, gepaard met eene belagchelyke trotschheid, den gewyden naam van vriendschap en gastvryheid. Onder het verstandigste gedeelte der bewooneren van Ierland zyn thans dergelyke gebruiken merkelyk verminderd of geheel afgeschaft. Zy zyn ver van zodaanig te zyn, als zy door sommige bevooroordeelde luiden, die nooit gelegenheid gehad hebben om hun waar karakter te kennen, worden afgebeeld. Ierland doorreizende zal men daar onder menschen van allerleien rang eene gelyke maat van vernuft, beschaafdheid en kundigheid ontdekken, als in de meeste andere landen. Een hedendaagsch reiziger (*) beschryft het gemeene volk, vooral zulken die der Roomsche Kerke zyn toegedaan, als zugtende onder de hardste verdrukking, armoede en slaaverny, als van alles beroofd wordende door hunne mededoogenlooze priesters en onbarmhartige lands-hee-

(*) Te weeten JOHN BUSH wiens *Merkwaardig Ierland*, in 't Nederduitsch gedrukt, te *Harlingen by F. v. d. Plaats Jun.* 1769, ten opzigte deezer Natie, verdient geleezen te worden.

heeren. Indien 'er (zegt hy) eenige wilde Ieren overig zyn, zo is het in de provincie Connaught; want daar heeft het gemeen genoegzaam geen denkbeeld van wet of regeering dan van die, welke hunne tyrannisfche landheeren oeffenen; dezelven zyn volftrekte opperheeren in hunne byzondere dorpen en gehugten. De Engelsche taal is in Ierland byna algemeen aangenomen, en daar zyn maar eenige weinige luiden van den laagften rang, die dezelve niet kunnen fpreeken: de meesten der Inwoonderen fpreeken het Engelsch en Iersch even goed. In de herbergen, fchoon zy ver zyn van zulk eene goede vertooning te maaken als die, welke men in Engeland vindt, worden de reizigers veel al beleefd onthaald, van goede fpyze en drank voorzien, en hebben 'er gemaklyke verblyfplaatfen; maar, ter oorzaake van gebrek aan goed hooi en haver, is het 'er minder gefchikt voor paarden, dan voor menfchen. „ De Ieren (zegt de Schryver, wiens getuigenis wy reeds hebben aangehaald,) voor al de luiden van middelen onder hen, zyn welleevend, leevendig, aandoenlyk, gezellig, en doorgaans wel gezind jegens de Engelfchen, welken zy in hunne kleedinge, gewoonten en uitfpanningen navolgen. Engelfchen, die wel kunnen drinken, zullen hen zo gastvry vinden, als eenig volk in Europa; en hy, die kan drinken als een Ierschman, zal hartelyk welkom zyn, al komt hy om te eeten als een Engelschman. Maar fchoon deeze Schryver uitvaart tegen hunne valfche denkbeelden over de gastvryheid, erkent hy egter dat zy gezellig van aart zyn, en dat in alle hunne handelingen eene edelmoedigheid en openhartigheid doorftraalt, welke hen by vreemdelingen noodwendiglyk aangenaam moet maaken".

Befchryving van de Koninglyke Pruisfifche Refidentien Berlin en Potsdam. Uit het Hoogduitsch en Fransch vertaald, en met de platte gronden der befchreven Steden verfierd. Te Dordrecht, by A. Blusfé en Zoon, *in groot octavo* 538 *bladzyden.*

Zeer eigen zou deeze *Befchryving van Berlin* en *Potsdam*, den naam mogen draagen van den *Tegenwoordigen ftaat dier Koninglyke verblyfsteden*, aangemerkt men daar in alles aantreft, wat een Liefhebber van Plaatsbefchryvingen kan verlangen, om een geregeld begrip van derzelver hedendaagfchen toeftand te vormen. Naa eene korte Inleiding tot de befchryving van *Berlin* in 't algemeen, vindt men, eene Plaatskundige befchryving van alle de Straaten, opene Pleinen, en merkwaardige Gebouwen der Steden en Voorfteden, die *Berlin* uitmaaken; met een' bygevoegden platten grond. —— Een be-

berigt van de Inwoonders, derzelver getal en verdeeling. —— Van het Koninglyke Hof. —— Van de Hooge Lands Collegien. —— Van de Collegien van Justitie en Politie, die tot de Burgerlyke Regeering behooren. —— Van den Godsdienst, en deszelfs verschillende Huishoudingen, van de Kerken, van de Inrichting van den Godsdienst en de Godshuizen. —— Van de Geleerdheid, en van de openbaare Schoolen, Bibliotheeken en den Boekhandel. —— Van den handel in Manufactuuren, Fabrieken en wat daar toe behoort. —— Van de bezienswaardige zaaken. —— Van de Verlustigingen. —— Berigten wegens eenige den Vreemdelingen te *Berlin* noodig te weten zaaken. —— Van de Lustkasteelen, Hoven en Dorpen in de nabuurschap van *Berlin*. —— Op denzelfden voet behandelt de Schryver *Potsdam*; en besluit zyn Werk met eene Lyst van de Bouwmeesters, Beeldhouwers, Graveerders, Fynschilders en andere Kunstenaars te *Berlin* en te *Potsdam*, zedert den tyd van Keurvorst FREDRIK WILLEM den Grooten tot hier toe geleefd hebbende, of van welker Kunststukken aldaar nog eenige te vinden zyn.

Dit plan van Plaatsbeschryving is naar eisch volvoerd, en zal den Leezer voldoen. Wil iemand als Geleerde, als Koopman, of, om zich te verlustigingen, deeze Voorstlyke Residentie Steden bezoeken, het tegenwoordig Werk kan hem ter gidse dienen; de naamen en de woonplaatzen der voornaamste Geleerden, Kooplieden, Liefhebberen en Kunstenaaren, worden zelfs zeer nauwkeurig vermeld. —— De beschryving van de *Academie der Weetenschappen en fraaije Konsten*, waar uit wy het geen tot het Geschiedkundige behoort zullen overneemen, diene ten staal van de wyze, waar op dit stuk is uitgevoerd.

„ De Koninglyke *Academie der Weetenschappen* was, gelyk alle andere Instellingen, in haaren oorsprong gering en onvolmaakt. Uit een klein gezelschap van *Astronomisten* en *Almanachmaakers* is ze binnen eene halve eeuw tot dien aanzienlyken rang verheven, welken zy tegenwoordig in het Geleerde *Europa* bekleedt. Koning FREDRIK de I, een Heer, die gelyk bekend is, op den roem van zyn Persoon en van zyn Huis te gelyk bedacht was, leidde reeds, als Keurvorst, den grond daar toe. Hy hadt, tot voordeel en aanwas der fraaije konsten, in zyne landen, reeds in het jaar 1691 eene *Akademie* der *Schilderkonst*, *Beeldhouwkonst* en *Bouwkunde* gesticht. Het ontbrak nu nog in *Duitschland* aan zulk eene *Societeit* der Weetenschappen, als [in] *Engeland*, *Italien* en *Frankryk* waren opgerecht, en zulk een Genootschap liet de Koning oprechten, en in den Jaare 1700, op zynen geboorte dag, den 10 July het *Diploma* van deszelfs stichting vervaardigen. De groote LEIBNITZ hadt het plan daar toe ontworpen, welk den Koning zeer wel behaagde; wordende hy, met den rang van Koninglyken Geheimen raad, tot Voorzitter van het zelve aangesteld. Hy nam deeze waardigheden met vermaak aan, schoon hy tevens in *Hanoverschen* dienst bleef, en be-

begaf zich terstond na *Berlin*, om die schikking omtrent de *Societeit* te maaken, naar welke hy reeds lang gewenscht hadt. Ondertusschen veroorzaakte de Kryg, die in 't begin van deze eeuwe in *Europa* uitbrak, en de langzaame voortgang van het oprechten van het *Observatorie*, en het daar toe behoorende Gebouw, dat 'er tien geheele jaaren verliepen, eer ze in een' behoorlyken staat geraakte.

„ Maar in 't jaar 1710 kreeg zy eene regelmatige gedaante. Men nam buitenlandsche Geleerden, tot Medeleden, daar in aan, en gaf ook voor de eerstemaal eenige geleerde Verhandelingen, onder den naam van *Miscellanea Berolinensia* &c. in 't licht. In het volgende jaar, na dat het bovengemelde Gebouw voltooid was, werdt de *Societeit* den 19 Jan. openlyk op het *Observatorie* ingewyd. —— De Societeit, die dus volkomen was opgerecht, begon nu haare geleerde Samenkomsten en verrichtingen op eene geregelde wyze, en de Koning liet een byzonder Reglement voor haar vervaardigen.

„ Fredrik de I verzekerde de *Societeit*, by alle gelegenheden, van zyne Koninglyke bescherming, en zy zoude, nademaal 'er zulke goede grondslagen tot haare opkomst gelegd werden, zekerlyk zeer bloeijend geworden zyn, zoo hy langer geleefd hadt. Doch zy verloor den 25 Feb. 1713, door den dood van deezen Monarch, haar geluk en haare hoop. Deszelfs Opvolger Fredrik Willem beschouwde in 't begin de geleerde bezigheden haarer leden niet uit een voordeelig gezichtpunt. Hy merkte ze veel eer als tydverspillingen en bloote bespiegelingen, dan als weezentlyke verrichtingen aan, welke voor den staat voordeelig konden zyn. En nademaal hy zyn Hoofdoogmerk op de verbetering der *Finantien*, en de oprechting van een fraai, talryk en wel geoefend Leger gericht hadt, zoo was hy omtrent de Wetenschappen en Konsten, en omtrent de *Societeit*, die ze aankweekte, veel onverschilliger dan zyn Voorganger. Haar noodlot werdt in deeze omstandigheden zeer verdrietelyk, en waarschynlyk heeft niets als het voorstel, om een *Theatrum Anatomicum* op te rechten, haar van haare volkomene onderdrukking kunnen redden. De Koning wilde de *Chirurgie*, ten beste van zyn leger, tot eene grootere volmaaktheid gebragt hebben, en derhalven behaagde hem het gedaane voorstel uitermaten zeer. Hoe moeijelyk het ook voor de *Societeit* viel, en hoe zeer hun plan daar door veranderd werd, dat zy van haare *Inkomsten*, die buiten dat gering waren, de Jaarwedden der Leden van het *Collegium Medicum* & *Anatomicum* betaalen moeste, zoo was zy echter zoo gelukkig, om in staat te blyven, en zich in alles naar de oogmerken van den Monarch te schikken. Dit was van zulk een gevolg, dat de *Societeit* na vele onzekerheden en bekommeringen, waar aan zy vier jaaren was bloot gesteld geweest, eindelyk in de maand May 1717, de Koninglyke goedkeuring verwierf. Zy begon nu wederom adem te halen, en zich aan haare voorige bezigheden over te geven, maar het duurde echter eenige jaaren, eer 'er iets van haaren arbeid in 't licht kwam. In 't

Jaar 1731 verscheen eerst het 2de Deel van de *Miscellanea*, en daar verliepen twintig andere jaaren, eer de volgende Deelen tot op het zevende, welk het laatste is, te voorschyn kwamen.

„ LEIBNITZ was in 't jaar 1716 gestorven. De Koning bezette zyne plaats twee jaaren daar na, door den Geheimen Raad GUNDLING. Maar in 't jaar 1737 werdt deze waardigheid van President aan den geleerden JABLONSKI opgedragen. Haar voornaamste Beschermer de Heer van PRINTZEN, was ook in 't jaar 1725 gestorven. De Heer van CREUTZ volgde hem in 't bewind, en de Opvolger van deezen, in 't jaar 1733, was de Heer van VIFRECK. Aan dezen Minister heeft deze *Academie* voornaamlyk de goede Schikking en het Bestier van haare Inkomsten, die hy in eenen beteren staat stelde, te danken.

„ FREDRIK WILLEM kreeg ondertusschen, in de laatste jaaren zyner Regeering, voordeeliger gedachten voor de *Societeit*, als hy in 't begin gehad hadt, en vereerde ook aan dezelve in 't jaar 1735, een aanmerkelyk getal *Sterre- Wis- Natuur- en Geneeskundige* Boeken, uit de Bibliotheek van het Hof. Zy werden by den voorraad van Boeken, welke het Genootschap sedert zyne stichting by een verzameld hadt, gevoegd, en maken met dezelve tegenwoordig eene goede *Bibliotheek* uit.

„ Als de thans regeerende Koning den throon beklom, zoo deeden zich nog veel gunstiger vooruitzichten voor de Maatschappy der Weetenschappen op. Haar belang trok terstond in 't begin de zorg van den Monarch tot zich, en zy zoude buiten twyfel wel dra de gelukkigste uitwerkzelen daar van ondervonden hebben, zoo niet de Oorlog, waar in zyne *Majesteit* nog tegen het einde van 't jaar met het huis van *Oostenryk* ingewikkeld werdt, zulks belet hadt. De Liefde tot de Weetenschappen vereenigde ondertusschen in *Berlin*, zelfs in 't midden van de onlusten des Oorlogs, verscheidene Geleerden van hoogen rang met elkanderen. Zy spanden tot den opbouw der *Litteratuur*, met de eigenlyke Leden der *Societeit* samen; hielden met elkander Geleerde Byeenkomsten. Het geraas der Wapenen stoorde de Vrienden der *Musen*, in dit stille vergenoegen des Geestes, niet. Zy kwamen omtrent zekere schikkingen met elkanderen overeen, en stelden eenige Artykels als Grondslagen van het Genootschap vast.

„ Naa dat de openbaare belangen eene andere gedaante gekreegen, en aan den Koning meer rusts verschaft hadden, vondt hy goed om de oude *Societeit* met het nieuwe geleerde Genootschap te vereenigen, en daar van ééne Maatschappy te maken. Tegen het einde van het jaar 1743. werdt een byzonder Bewindt opgerecht, om alles op de voordeeligste wyze te schikken, en de *Societeit* verkreeg, van dien tyd af, den naam van eene *Koninglyke Academie der Weetenschappen en vrye Konsten*. Zy ontving in 't begin van 't jaar 1744 vier Staatsdienaaren tot *Curatoren*, en by die gelegenheid werd 'er een nieuw *Reglement* gemaakt. De Koning verzekerde daar in de *Akademie* van zyne Koninglyke genade en allerhoogste bescherming, en beves-

tig-

tigde dezelve ten gelyken tyde in alle haare *Privilegien*, *Geschenken*, *Voorrechten* en *Inkomsten*, welken door hem en zyne Koninglyken Voorganger aan de *Oude Societeit* reeds waren toegestaan.

„ Den 24 January, zynde daags voor den Geboortedag des Konings, vierden zy in dit jaar den dag van haare nieuwe oprechting. In het volgende jaar 1745, beoordeelde zy voor de eerstemaal den prys gesteld op de Vraag over de *Electriciteit*. En na dat men over de Uitgaaf der Opstellen, welken de *Akademie* in 't toekomende wilde drukken laaten, geraadpleegt hadt, kwam men met elkanderen overeen, dat ze allen in de *Fransche* taal zouden worden in 't licht gegeeven.

„ De Schikkingen der *Akademie* waren, door het bovengemelde *Reglement* op eenen vasten voet gesteld, maar het ontbrak haar nog aan eenen President. De Koning hadt reeds eenigermaate den Heer MAUPERTUIS bestemd, en liet ook voor dezen *Franschen* Geleerden, dien hy bekwaam oordeelde, om de plaats van LEIBNITZ te vervullen, het Patent als *President* der *Akademie*, den 1 Feb. 1746, werkelyk vervaardigen. De verheffing van MAUPERTUIS bragt eenige veranderingen in de voorige schikking te weeg; doch het hoofdzaaklykste was het onbepaalde gezag en het recht, om alleen bewind te voeren over alles, wat de *Akademie*, het mogte bestaan waar in het wilde, aanging, waar toe de Koning den nieuwen *President* volmagt gaf. Hy maakte zelfs het Ontwerp tot een *Nieuw Reglement*, welk de Koninglyke goedkeuring weg droeg.

„ De Heer van MAUPERTUIS stierf in 't jaar 1758 op eene reis na *Frankryk*, en sedert heeft de Akademie geenen *President* weder gehad. Maar de *Curator* van dezelve is tegenwoordig, de Graaf van REDERN. Wanneer de Koning den overledenen Heer MAUPERTUIS tot President aanstelde, nam hy terstond zelf den tytel van *Protector* of *Beschermer* der *Akademie* aan, en zette dezelve door deze buitengewoone eere eenen luister by, welke zy nooit te vooren gehad hadt. Hy liet haar ook in 't jaar 1744 boven den Stal van de Koninglyke *Gens d'Armée*, digt by het *Observatorie*, nieuwe Kamers tot haare Byeenkomsten, tot bewaaring van de *Bibliotheek*, van de *Mathematische Instrumenten*, van de *Mechanische Modellen*, en andere zeldzaamheden, bouwen, alwaar ook de *Akademie*, sedert dien tyd, telkens vergadert, daar zy te vooren op eene Zaal van het Koninglyke Slot, welke daar toe geschikt was, by een kwam. Van de Schriften der *Akademie* zyn, sedert het jaar 1745, zeventien Boekdeelen in 't licht gekomen. Tweemaal 's jaars worden openbaare byeenkomsten gehouden, waar toe een ieder den vryen toegang heeft. De eene is op den eersten Donderdag, naa den 24sten January zynde de Geboortedag des Konings, en de tweede des Donderdags na den 31 May, zynde de dag der Krooning. De gewoone Byeenkomsten worden alle Donderdagen, maar, geduurende zekere *Vacantietyden*, in 't geheel niet gehouden, en wanneer 'er buitengewoone zyn

 zul-

zullen, laat de *President* het te vooren aanzeggen. De buitengewoone zyn meestal zeer luisterryk en talryk, wyl de Koninglyke en vreemde Prinsen, de binnen- en buitenlandsche *Ministers* en *Generaals*, en veele andere Heeren van het *Hof*, en Geleerden uit de Stad, dezelve gemeenlyk bywoonen. Het is een gebruik, dat de geduurige *Secretaris* der *Akademie* als dan ook de Lofredenen op de geenen, welken in 't voorgaande jaar gestorven zyn, voorleest. De Namen van alle Leden, die thans nog in leven zyn, vindt men in den Staats Almanach van *Berlin*".

Indien de *Hoogduitsche* en *Fransche Drukken*, voor deeze *Nederduitsche Vertaaling*, in alle opzigten moeten wyken, gelyk de Schryver van het Voorbericht zegt, dan zullen ze zeker zeer van Drukfouten en Misstellingen krielen: want, tot ons leedweezen, hebben wy dit Werk, niet tegenstaande de hooggeroemde netheid en nauwkeurigheid, des vol gevonden.

Proeve van het op nieuw in dichtmaet gebragt Boek der Psalmen, door het Kunstgenootschap, onder de Spreuk: Kunst wordt door Arbeid verkreegen. *Eerste stuk, bevattende Psalm I tot XXIV. Te Leyden, voor rekening van het Kunstgenootschap; by* C. v. Hoogeveen, Jun. *en* C. Heyligert 1772. *Behalven het Voorbericht* 64 *bladz. in groot octavo.*

HEt Leidsche Kunstgenootschap, dat, in verschillende soorten van Dichtstukken, herhaalde bewyzen van bekwaamheid in 't Poëtische gegeeven heeft, maakt ons met de uitgave deezer Proeve bekend, dat ze zig voorgesteld hebben, het Boek der Psalmen op nieuw in dichtmaat te brengen. Het oogmerk is alle de Psalmen, benevens de gewoonlyk gebruikte Lofzangen, met in agtneeming der letter van den text, zo veel mogelyk zy, in een vloeibaaren Dichttrant voor te draagen; zig te schikken naar het getal der Verzen, en de Zangwyzen, van het gebruikelyke Psalmboek van *Datheenus*; dat, niet tegenstaande de bekende en erkende ongeschiktheid ter stichtinge, tot nog in zwang blyft. ——— Het Kunstgenootschap heeft, om te beter gelegenheid te hebben, ter beschaaving van deezen hunnen arbeid, goedgevonden, van tyd tot tyd, by manier van Proeven, de afgehandelde Psalmen in 't licht te geeven; verzoekende alle des kundigen, om hen met hunne onderrigtingen, daar zy te kort gezien mogten hebben, vrymoedig by te staan; terwyl ze ten oogmerk hebben, 'er gebruik van te maaken, als het werk zyn volle beslag verkreegen zal hebben. De thans afgegeevene Proeve, die de eerste XXIV Psalmen behelst, verleent genoegzaamen grond ter aanmoedidinge, om dus voort te vaaren; en men mag van 't Kunstgenootschap een nieuw Psalmboek verwagten, dat hun tot lof zal strekken. Men hoore, tot een staal deswegens, hunne Dichtkundige navolging van den eersten Psalm.

I. Wel

1.

Welzalig hy, die met zyn woord of daed,
Niet wandelt in der godeloozen raed,
Zich op den weg der Zondaers niet laet vinden,
Of nimmer zit by dartle ſpotgezinden:
Maer die de wet des Heeren dag en nacht
Met lust doorzoekt en onvermoeid betracht.

2.

Want hy zal zyn gelyk een friſche boom
Die lustig wast, aen eenen koelen ſtroom,
Die op zyn' tyd met vruchten is belaeden,
En door geen' ſtorm beroofd word van zyn bladen:
Hem ſchaedt noch leed noch wrange tegenſpoed,
't Gelukt hem wel in alles wat hy doet.

3.

Gansch anders is het onherroepelyk lot
Van hun, die zich verwyderen van God:
De Heer beſchouwt hunn' averechtſchen wandel,
En let zeer naeuw op aller boozen handel;
Wanneér het woên van 's Hoogſten wraek begint,
Zyn zy als kaf, 't geen heen ſtuiſt (*) voor den wind.

4.

Geen Godloos mensch, hy voed' zich vry met waên;
Zal voor 't gericht, dat harten kent, beſtaen;
Geen zondaer by 't rechtvaerdig volk verkeeren.
Der vroomen heil rust in de hand des Heeren:
Hy kent hunn' weg, en veiligt hen voor 't kwaed,
Terwyl het rot der boozen wis vergaet.

Men voege hier by den XXIII Pſalm, welke aldus luidt.

1.

Myn Herder is de Heer, niets zal m' ontbreken;
Hy ſchenkt my rust, in rykbegraesde ſtreken,
En voert my zagt aen ſtille waterbeken:
Hy zelf verkwikt myn ziel, die ſcheen bezweken;
Hy leid my ſteeds, in 't ſpoor des rechts, ten teken,
Dat zyn genae en magt my is gebleken.

2.

Of ſchoon ik ging op doodsch' en donk're paden,
Geen vrees voor kwaad zou mynen geest belaeden,
Gy zyt met my, geen onheil kan my ſchaden;
Uw ſtok en ſtaf beſchermt my tegen kwaden.

Gy

(*) Men zou hier in bedenking konnen geeven, of 't niet beter ware die gelykklankigheid *'t geen heen ſtuiſt* voor te komen, door te ſchryven, *dat heen-ſtuiſt*; of *'t geen wegſtuiſt*.

Gy wilt met heil en wellust my verzaden,
Voor 't aengezicht van hun, die my versmaden.

3.

Gy zalft myn hoofd, gy doet my triumpheeren;
Myn beker is vervuld, niets kan my deren;
Nooit zal ik doch uw milde gunst ontbeeren;
Neen: uwe trouw zal steeds myn heil vermeêren;
En, welk een troost! ik zal in 't huis des Heeren
En voor zyn' troon in eeuwigheid verkeeren.

Gedichten van SARA MARIA VAN DER WILP. *Te Amsterdam by* P. Meijer 1772. *Behalven de Toewying* 296 *bladz. in quarto.*

MEn beleeft thans in ons Vaderland de Eeuw der Dichteressen; daar de eene en andere der beminnelyke Kunne zich loflyk voordoen, als aankweeksters der edele Poëzye. Met de uitgave deezer Gedichten ziet men derzelver openbaar aantal, ter aanmoediginge van anderen, op nieuw vermeerderd, door Mejuffrouw *van der Wilp;* die met het hoogste regt in eene algemene agting deelt. Eene manlyke deftigheid, alomme in haare Dichtstukken doorstraalende, doet haar eer aan, als een bewys haarer maniere van denken: terwyl haare zuiverheid van taal, keurigheid in 't gebruiken van woorden en spreekwyzen, en vloeibaare trant van verzen, samenloopen, om een ieder deezen Dichtkundigen bondel aangenaam te maaken. Dezelve behelst eene verzameling van Dichtstukken van onderscheiden soort, als stichtelyke Gedichten, Mengeldichten, Lofdichten, Lykdichten en Byschriften. Men oordeele van haare bekwaamheid, om zig, op eene Dichtkundige wyze, van wel gepaste bewoordingen te bedienen, uit het volgende Stukje, *op de Geestlykheid in Frankryk*, dat aldus luid.

Een gramme Geestlykheid is 't yslykst' monsterdier.
Wat heeft de Schaapskooi niet al dreigend leed te wachten!
Ontsteekt de Razerny in 't brein haar heilloos vier,
Men ziet vergiffnis, rust, noch reedlykheid betrachten.
Uit wraakzucht voor haare eer weet zy zich loos te kleên
Met yver voor Gods eer en zyn volmaakte wetten.
Doch wie ontdekt niet ras door al dit momtuig heen
Dat trotsche Hovaardy zich wil ten zetel zetten?
Maar, Heeren, die we in schyn van Englenheiligheid
Zo veel van 't menschlyk', zo veel driften zien vertoonen!
Gy derft uwe achting met uw' roem, alöm verbreid,
Zo gy den Godsdienst snood misbruikt om dien te hoonen.

By aldien men dit voorbeeld, om dat het eene navolging van

, een

een Fransch Dichtstukje is, niet voldoende mogte oordeelen; men zie dan het volgende *Grafschrift* op den beroemden Mr. JAN SIX *Heere van Hillegom en Vromade, Burgemeester der Stad Amsterdam enz. enz. enz.*; dat de levendigste trekken draagt van een dichtkundigen Geest, wiens taal niet verzwakt wordt, door 't bedwang van 't Rym.

Hier rust de gryze Palinuur,
Die 't Schip van Neêrlands Staat een lange reeks van jaaren,
Door schrander oordeel en voorzichtig staatsbestuur,
Geleidde door de holle baaren.
Zo lang hy 't slingrend roer geklemd hield in de hand,
Mogt de eedle Vryheid in 't roemruchtig Vaderland,
Verzeld van zachte rust, haar' gouden scepter zwaaijen.
Maar toen een felle staatsörkaan
De hulk, door 't hol gety', deed ryzen, daalen, draaijen,
Zo dat ze in nood was van op klip of strand te slaan,
Liet hy, door dwang geperst, het roer zyn vuist ontslippen.
En ach! de Vryheid stond de doodverw op de lippen.

Die kracht van taal, en juistheid van uitdrukkingen, is gemeenlyk aan de hier verzamelde Gedichten byzonder eigen; en men ziet ze by uitstek ten ernstigste doorstraalen in de *stichtelyke Gedichten*; die eener herhaalde leezing waardig zyn; dat boven al gezegd mag worden, van de hier in voorkomende *Bespiegeling over Gods Voorzienigheid omtrent den Aartsvader* JACOB; van het Dichtstuk, dat ten tytel heeft, PAULUS *te Athene*; mitsgaders van den gewyden Herderszang *de* MESSIAS genaamd, in navolging van den Zang van den beroemden POPE. Deeze en andere soortgelyke stukken, te uitvoerig, om 'er hier gebruik van te maaken, kunnen niet missen van den roem onzer Dichteresse onwankelbaar te vestigen.

THEONOÉ; *Treurspel. Door het Kunstgenootschap, onder de Spreuk,* Kunst word door arbeid verkreegen. *Te Leiden, voor het Kunstgenootschap, by* C. v. Hoogeveen Junior, *en* C. Heiligert. 1771. *Behalven het Voorwerk* 58 *bladzyden in octavo.*

HEt aendoenlyk lotgeval van *Thestor* en zyne Kinderen, door *Hyginus*, als een Burgerlyk voorval, aengetekend, wordt hier in eene Vorstlyke Geschiedenis hervormd, en, met in agtneeming der waerschynlykheid, op eene zeer wel ingerigte manier, voor het Tooneel, geschikt.

De Hoofdpersoonaedjen zyn in hunne voornaemste omstandigheden aldus te beschouwen. *Thestor*, Koning van Lyciën, onder den naem van *Amphiarus*, Opperpriester van Apollo. *Theonoé*, onder den

den naem van *Astiamines*, en *Leucippus*, onder den naem van *Alcidamas*. Deeze Vader, Dogter en Zoon, zyn onbekend, zonder dat ze van elkander weeten, in gevolge van een ongelukkig gevoerden oorlog, in Cariën. *Icarus*, de Koning van dat Gewest, begeert *Theonoé* zyne ſlaevinvin 't Huwelyk en verklaert haer ter verkooren Koninginne; dan zy voedt eene heimelyke liefde voor *Leucippus*, welke bekend ſtaet, als een der Hoofden van 's Konings Vyanden, die hem, uit het overwonnen Lyciën, beoorlogen. *Leucippus*, door Schipbreuk in Cariën geland, blaekt ondertusſchen van zuivere liefde voor *Ismeene*, de Dogter van *Icarus*, en zy bemint hem insgelyks ten tederſte. Tusſchen deeze perſoonen nu, ontſtaet, in die omſtandigheden, een zeer treffend geval.

Thestor vindt zig, naer eene Godſpraek van Apol, zo als men dezelve verſtaet, gehouden, *Leucippus* voor het Altaer te ſlagten; doch ontdekt toevallig, hoe *Leucippus* zyn eigen Zoon zy; waer op ook de Zoon den Vader herkent. Dit ſtaekt de uitvoering; terwyl *Icarus* te velde is, om tegen zyne Vyanden te ſtryden. In dien toeſtand van zaken tragt *Ismeene* de Koningin *Theonoé* over te halen, om *Leucippus* door de vlugt te redden; doch deeze, door minnenyd ontſteeken, veinst omtrent *Ismeene*; en poogt vervolgens *Leucippus* te beweegen, om met haer zelve te vlugten; 't welk hy haer weigert. Hier op ſmeedt *Theonoé* het wraekzugtig voorneemen, om den ondergang van *Thestor* en *Leucippus* met dat van *Ismeene* te bewerken; waer toe ze *Icarus*, overwinnend wedergekeerd, aenvanglyk noopt, door het denkbeeld van 't verſmaden der Goden. Inmiddels ſmeekt *Ismeene* haren Vader, om het behoud van *Leucippus*, en openbaert hem tevens de Min van *Theonoé* voor *Leucippus*. Dit vervult zyn hart met minnenyd; hy gelast, in de tegenwoordigheid van *Theonoé*, dat men het doodvonnis aen *Thestor* en *Leucippus* ter uitvoeringe zal brengen; zulks kan *Theonoé* niet doorſtaen; zy wordt bewoogen, om ten voordeele van *Leucippus* te ſpreeken, 't welk hem in zynen argwaen verſterkt, en haer tot bekentenis doet dringen. Dewyl de liefde voor *Theonoé* hem egter dryft, om met haer te huwen, wil hy haer dit vergryp vergeeven, en 't lot van *Leucippus* in zo ver in haere handen ſtellen, dat het aen haer ſtae, hem in 't leven te bewaren, mids dat hy tot eene eeuwige gevangenis verweezen worde. Voorts wordt alles geſchikt ter uitvoeringe van 't Vonnis, in afwagting der keuze van *Theonoé*; dan 't zelve word geſtuit, door de gelukkige ontdekking, dat niet alleen *Thestor* en *Leucippus* Vader en Zoon zyn, maer dat ook *Theonoé* de eigen Zuster van *Leucippus* is, waer door alles een heuchelyken keer neemt. *Icarus*, zyne Vyanden in Lyciën verſlagen hebbende, erkent *Thestor* voor den wettigen bezitter van dat Ryk, die 't afſtaet aen zynen Zoon *Leucippus*; wien *Icarus* zyne Dogter *Ismeene* toezegt, terwyl hy zig aen *Theonoé* verbindt.

Men

Men ziet uit dit beknopte berigt ten klaarste, dat de daed, hier ten Tooneele gevoerd, gansch treffende is, en dat alle de omstandigheden zeer wel geschikt zyn, om kragtig op de hartstogten te werken; 't welk het Kunstgenootschap in de uitvoering zeer wel heeft gade geslagen. Het beloop der daed gaet in dit Tooneelstuk van bedryf tot Bedryf ongedwongen voort, en de eindelyke ontknooping geschiedt zeer natuurlyk. Voor 't overige is alles, wat de verschillende characters der Persoonen, de tael en den dichttrant betreft, over 't geheel, met zo veel keurigheid in agt genomen, dat dit Tooneelstuk, naer den eisch uitgevoerd zynde, zeer wel geschikt schyne, om kundigen aenschouweren voldoening te geeven. Zie hier de ontroering van *Theonoë*, en de daer mede gepaerd gaende groote ontdekking. *Icarus* verstaen hebbende, wie *Thestor*, wie *Leucippus* is, en daer over ten sterkste aengedaen zynde, geeft eindelyk te kennen, dat het leven of de dood van *Leucippus* aen de Koningin staet, waer op dit aendoenlyk Tooneel aldus vervolgt.

THEONOÉ.

Ontsla me, ô Icarus! en stel myn' ted're min
Zoo zwaer niet op de proef.

THESTOR, *vallende Theonoë te voet.*

Aenschouw my aen uw voeten,
Mevrouw! Och, laet myn Zoon by u genade ontmoeten.

THEONOE, *hem verheffende*,

Hoe, gy gebukt voor my...!

(*Tegen Leucippus.*)

Alcidamas! ô Held!
Men heeft uw lot, helaes! in myne keur gesteld;
Ik moet u tot den dood of tot den Kerker doemen.
Help Hemel!

(*Tegen Icarus.*)

Wreede beul! hoe kunt ge uw' haet verbloemen,
Door vriendelyken schyn! gy stelt den Vader vry,
En eischt het schriklykst lot voor zynen Zoon, van my!
Ja: ik beken, ik heb hem liefde toegedragen;
Dit is, Alcidamas! de bron van uwe plaegen.

ICARUS, *driftig.*

Axiamire! kies, en spreek zyn vonnis uit,
Eer ik, met eenen eed, zyn wissen dood besluit.

THEONOÉ.

Zoude ik zoo wreed zyn, en dat vonnis hem doen hooren,
Ik waer onwaerdig 't bloed waar uit ik ben geboren.
Neen, neen, Tiran! dees hand, die gy voor 't Outer wacht
Te ontvangen, zal myn borst doorstoten; ik, uw magt
Braveerende, zal dus aen al de waereldlingen
Doen zien, dat nooit de deugd zich door een kroon laet dwingen.
Gun dat ik u omhelze, Alcidamas!

(zy omhelst hem.)

ICA-

ICARUS, *toornig toeschietende*,

Wee! wee!

Axiamire...?

THEONOÉ.

Goôn! bescherm Theonoé!

LEUCIPPUS, *haer ombelzende.*

Theonoé! Wat zegt ge? ô Zuster! Groote Goden!

ICARUS.

Myn Lyfwacht...?

THESTOR.

Stil, ô Vorst! uw woede doe my doden

Indien hy heeft misdaen. Zy is myn Dochter. Ach....!

(*Thestor*, *Theonoé en Leucippus ombelzen elkander beurtlings.*)

Op het tydstip deezer ontroeringe schiet *Ismeene*, met *Idas* den Zedevoogd van *Leucippus*, die haer berigt van *Thestor* en *Leucippus*, (welken hy te vooren ontdekt had,) gegeeven had, en alles wordt, gelyk we gezegd hebben, gelukkiglyk gewend.

Opgaave van al wat door den Heer J. V. RIKKENGA, *J. U. Dr. et Lid van de Staatsvergaderinge is verrigt. Waar over geäpprebendeerd, in gevangenisse opgeslooten, en de tyd van twee Jaaren en drie Maanden, als een Crimineel gevangen behandelt, en by nevensgaande Sententie gecondemneert is. Alomme te bekomen.*

NAar luid der Sententie van 't Hof van Justitie, in Groningen 14 Nov. 1769, heeft bovengemelde RIKKENGA zig schuldig gemaakt, aan 't vormen van Concept-Volmagten, ter tekeninge van een door hem gemaakt Request, betreffende eene geprojecteerde verandering van de geëtablisseerde orders, omtrent de invordering van 's Lands Impositien, met betrekking tot de zogenaamde Commise Penningen. En heeft, dit doende uit eigen authoriteit, zig ook alzo een en anderwerf verledigd, om dezulken op te wagten, die zyn voorneemen begunstigden, en genegen waren het geformeerde Request te tekenen. Zodanig een gedrag is den Hove van Justitie strafbaar voorgekomen; en de Heer *Rikkenga* vind goed, de Sententie van 't Hof, met de instrumenten, waar op dezelve steunt, in 't licht te geeven; ten einde het Gemeen in staat te stellen, om hem zodanige Justitie te doen, als het zelve vermeent te behooren. —— Men moet uit zulk eene handelwyze denken, dat de Heer *Rikkenga* een gunstiger vonnis van deeze Regtbank verwagt; doch 't is te vreezen, dat dezelve, by mangel van behoorlyke bescheiden, zeer onbevoegd is, om 'er over te vonnissen.

HEDENDAAGSCHE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Mosaïsch Recht of de Ziel der Wetten van MOSES; *haare betrekking, te dier tyd, op de Regeeringswyze, Zeden, Landstreek, Godsdienst, Koophandel, aloude gewoonten; enz. Door* JOHANN DAVID MICHAËLIS, *Hoogleeraar in de Wysbegeerte enz. te Gottingen. Uit het Hoogduitsch vertaald. Iste Deel. Te Haarlem, by* J. Bosch *346 bladz. in groot octavo.*

EEn edele geest van vry Onderzoek werkt langs hoe meer in *Duitschland*, en brengt, van tyd tot tyd, heerlyke vrugten voort, die ook welhaast den *Nederlander*, in zyne taale, worden voorgezet. Onder de Geleerden, die thans de Hoogeschoolen in *Duitschland* vercieren, munt de Hoogleeraar MICHAËLIS daar in uit, dat hy, den gemeen betreeden weg niet zelden verlaatende, een ander pad durft inslaan, waar om ook zyne Schriften doorgaans greetig ontvangen, en met smaak geleezen worden van allen onderzoek- en waarheidlievenden. Wy twyfelen niet, of dit zal ook het lot weezen van het Werk over 't *Mosaisch Recht*, welks eerste Deel wy thans aankondigen. Vindt men 'er 't een en ander in, 't welk de toestemming niet geheel weg draage; gelyk zulks in een Stuk van dien aart, waar over reeds zo veel geschreeven is, en de meeste Lieden van oefening deeze of geene stelzels omhelsd, of voor zich zelven gemaakt hebben, niet wel kan missen; men zal zich den tyd, aan eene aandagtige leezing besteed, geenzins beklaagen, te min nog daar de Schryftrant diens Hoogleeraars iets uitlokkends heeft.

Het thans uitgegeeven Deel gaat bepaaldlyk over het *Algemeene Staatsrecht der Israëliten*; 't welk de Hoogleeraar in deszelfs voornaamste byzonderheden ontvouwt, na eene voorafgaande Inleiding, die verscheiden leezenswaardige aanmerkingen behelst, over 't geen men omtrent de beoefening van 't *Mosaisch Recht* in 't algemeen heeft in agt te neemen. Voornaamlyk legt hy 't 'er op toe, om in de eerste plaats te toonen, dat de Wetten van MOSES *voor ons* geen Wetten konnen zyn; dewyl dezelven geschikt moesten worden, naar de byzondere omstandigheden der Israëliten. Dit geeft hem gelegenheid om stil te staan, op deeze en geene byzondere Wetten, en dus den

aart van 't *Mosaisch Recht* duidelyk te doen bemerken; waar uit hy voorts aanleiding neemt, om het bedoelde van MOSES nader te bepaalen, en zyne gehouden handelwys in een en ander geval op te helderen, ten rechten verstande van 't geen men in 't nagaan der *Mosaïsche Wetten* gestadig in 't oog heeft te houden. Na deeze en diergelyke voorstellingen, welke verder des Autheurs oogwit ontvouwen, maakt de Hoogleeraar een aanvang van zyne overweegingen, ter verklaaringe van het *Algemeene Staatsrecht der Israëliten*. Hier omtrent slaat hy eerst het oog op het Land, dat zy bewoonden, voor al ten aanzien van deszelfs uitgestrektheid, en de begrooting van het getal der Inwoonderen. Wyders overweegt hy het Recht van dit Volk op het Land hunner bezittinge. Daar op volgt eene beschouwing der grondregelen, en verdere inrigtingen van den Joodschen Staat, mitsgaders der Regeeringsvorm van dat Ryk; als ook van het Staatsrecht deezer Natie met opzigt tot buitenlandsche Volkeren; dat hem wel byzonder leidt ter breedere ontvouwinge van het Krygsrecht, en eene beknopte voorstelling van 't geen het Recht der Gezantschappen, en dat van den Doortogt aangaat, waar mede dit Eerste Deel besllooten wordt. —— Onder de menigvuldige aanmerkelyke stellingen, die in dit Werk voorkomen, is geenszins van het minste gewigt, des Hoogleeraars denkbeeld, wegens *het Recht der Israëliten op Palæstina*; waarom wy het zelve, schoon we 't tot nog niet als bondig durven aanpryzen, der moeite waardig oordeelen, om het onzen Leezeren ter nadere overdenkinge voor te draagen. Het is bekend, dat de oordeelkundige navorschers der Joodsche Geschiedenissen zeer verschillende denkbeelden wegens dit Recht ter baane gebragt hebben; de Hoogleeraar stelt ze, ten minste de voornaamsten, ons in deezen voor, met eene nevensgaande beoordeeling. Hy wraakt ze, en brengt 'er zyne bezwaaren tegen in. Doch niet onder dat getal van Geleerden behoorende, die steeds afbreeken en noit opbouwen, geeft hy zyn gevoelen deswegen op, en staaft het breedvoerig. Zyne stelling is deeze. *Palæstina was, van onbeugbaare tyden af, een land der Hebreeuwsche herderen geweest, en de Israëliten, die van hun Recht nimmer afstand gedaan hadden, eischten het van de Cananiten, als onwettige bezitteren te rugge.* Dit zyn gevoelen draagt hy op de volgende wyze voor.

„ *Palæstina* was van onheugelyke Jaaren af, een land der omzwervende Hebreeuwsche herderen geweest (*), waar in ook

(*) Ik verzoek den Leezer op te merken, dat ik niet spreeke van zwer-

ook Abraham, Isaak en Jacob het Recht van eigendom oefenden, en zonder aan iemand onderworpen te zyn, of de Cananiten als Overigheid te erkennen, met hunne kudden omzwoiven. De Phœniciers namentlyk, of Cananiten, waren de oorspronglyke bezitters van dit land niet, maar hadden eerst aan het Roode Meir gewoond, gelyk *Herodotus* verhaalt, waar mede ook *Justinus* en *Abulfeda*, in zoo verre overeenstemmen, dat de eene zegt, dat zy te vooren, eer zy aan de Zee Genezareth woonden, een ander Vaderland gehad hebben, en de ander, dat zy eerst in Arabien gewoond hebben. Moses is 'er zoo verre af, om, gelyk men doorgaans gedacht heeft, *Herodotus* hier in tegen te spreeken, dat hy zelfs in de geschiedenis van Abraham tweemaalen zegge (†), *de Cananiten waren toen in het land*. Dit *toen* kan hy niet gezegt hebben, in tegenoverstellinge van zynen tyd, want toen woonden de Cananiten immers ook noch in *Palæstina*, en het begin, om dezelve daar uit te verdryven, werd eerst gemaakt onder *Josua*, zynen Navolger: hy geeft derhalven duidelyk te verstaan, dat 'er te vooren een tyd geweest zy, in welken de Cananiten niet in dat land, maar op eene andere plaatze gewoont hebben. Maar een ander Verhaal van Moses is noch beslissender. Hy beschryft ons Gen. XXXVI. vs. 20—30, en Deut. II. 12—22. een overoud Volk, het welk voor den tyd van *Edom* in *Seir*, of, gelyk wy het tegenwoordig noemen, *Idumæa*, gewoond had, en het welk hy, om dat het zich in onderaardsche holen ophieldt *Chori*, dat is *Troglodyten*, noemt. Uit dit Volk was éène der Vrouwen van *Esau* (Gen. XXXVI. 2—24); dewyl nu Moses op eene andere plaatze verhaalt, dat *Esau* drie Vrouwen gehad hebbe, twee van afkomst Cananiten, en de derde een Klein-dochter van Abraham, (Gen. XXVI. 34, 35. XXVIII. 8, 9,) zoo blykt immers duidelyk, dat de van ouds in *Idumæa* woonende *Choriten*, Cananiten moeten geweest

zwervende herderen in het algemeen, maar van Hebreeuwsche, dat is van zoodanigen, die met Abraham van *Heber* afstamden, hun eigentlyk Vaderland aan geene zyde van den Euphraat hadden, en reeds zeer vroeg *Palæstina*; het welk toen noch niemand toebehoorde, by hunne Volksplantingen zullen gevoegt hebben. [De Hoogleeraar laat zig over deeze en eenige volgende byzonderheden nader uit, in nevensgaande aantekeningen; doch dezelven zyn te breedvoerig, om ze alhier te plaatsen.]

(†) Gen. XII. 6. XIII. 7.

weest zyn (*). Derhalven: de Cananiten woonden oorspronkelyk, in het naderhand zoogenaamde *Idumaea*, en tot aan de roode Zee; dan, toen zy dien grooten handel begonnen te dryven, waar van zy in de geschiedenissen zoo beroemt zyn, trokken zy in *Palæstina*, het welk hier toe by uitstek voordeelig geleegen was. Het schynt, dat zy in den beginne niet anders dan Koopsteden en Marktplaatzen aanlegden, die den zwervenden herderen niet nalaaten konden, zeer aangenaam te zyn; dewyl hun dezelve gelegenheid gaven, om hunnen overvloed te verkoopen, en buitenlandsche waaren daar voor over te neemen. Van tyd tot tyd breidden zy zich verder in het land uit, bouwden Akkeren, leiden Wynbergen aan, *en* drongen eindelyk de oude Inwooneren uit hunne plaatze, even gelyk hunne Nakomelingen te *Carthago* gedaan hebben, die eerst eene plaatze voor eene Ossenhuid, om daar op te zitten, bedongen, naderhand door eene spitsvindige uitlegging eene ruimte kogten, die groot genoeg was, om 'er eene Stad op te bouwen, en eindelyk het geheele land vermeesterden. Reeds ten tyde van Abraham word geklaagt, dat de kudden geene genoegzaame ruimte meer hadden, om dat de Cananiten toen in het land waren en het enger maakten. Maar dit ging geduurig verder, en toen de Israëliten eenen tyd lang na *Ægypten* getrokken waren, eigenden de Cananiten zich eindelyk het geheele land toe. Dit land van hunne Voorvaderen hadden de Israëliten nimmermeer aan de Cananiten afgestaan; het stond hun derhalven vry om het wederom te eischen, en met geweld te veroveren. Wanneer zy andere Volken, om den doortocht na *Palæstina* verzoeken, is het maar om wederom in hun eigendom te komen; en wanneer zy over den Jordaan trekken, en aldaar de Cananiten tegen zich in de Wapenen vinden, zoo hebben deeze nu geene rechtvaardige zaake meer, dewyl zy iets, het geen hun niet toekomt, met geweld, als hun eigendom verdeedigen willen.

„ Men kan ook niet tegenwerpen, dat de Israëliten door hunnen

(*) Ik hebbe hier van uitvoeriger in myne Verhandeling, *de Troglodytis, Seiritis & Themudæis*, §. 3, 4, 5. gehandeld, waar op ik my beroepen moete, dewyl in de leezing van den Text van Moses eenige zwaarigheid is. Zoo de naamen der Vrouwen van *Edom* Cap. 26, anders luiden dan Cap. 36, moet men weeten, dat het eene Kapittel een gedeelte van eene Arabische Geschiedenisse is, en dat zeer dikwerf dezelfde persoonen, by de Arabieren, eenen anderen naam hebben dan by de Hebreeuwen.

nen tocht na *Ægypten*, van hun Recht afstand gedaan, of het door verjaaring verlooren hebben. Zy trokken door hongersnood voor eenen tyd lang na *Ægypten*, maar in hoope, en met het voorneemen, om wederom te rugge te keeren; gelyk de Godtlyke belofte, dewelke aan Jacob geschiedde, Gen. XLVI. 4. te kennen geeft. Op de Godtlykheid van deeze belofte komt het hier zelf niet aan, en daar uit leide ik niets af; het is my genoeg, dat Jacob dergelyk eene verschyning, waar of valsch, heeft voorgegeeven, want daar uit blykt dan zeker, dat zyn oogmerk geweest zy, zyne nakomelingen eens in *Palæstina* te laaten wederkeeren, en dat hy dit oogmerk niet geheim gehouden hebbe. Vind onder de Volken het Recht van Verjaaringe plaats; behalven in het eenige geval, dat het Recht van Bezitting veroud is? van welke de geschiedenisse niets zekers meldt; en dus by mangel van bewys niets stelligs van dit Recht van Verjaaring te zeggen valt. Hoe veel tyds 'er tot eene Verjaaring in het Recht der Natuure en der Volken behoore, (waarschynlyk iets meer dan in het burgerlyke) hier van wil ik in 't geheel thans niet spreeken: want alles vervalt, daar een Volk opentlyk genoeg aantoont, dat het van zyne Rechten niet afstaat. Dit is geschied van de Israëliten. Jacob trok na *Ægypten* met dat oogmerk, dat zyne nakomelingen, door de leiding der Voorzienigheid, weder na *Palæstina* te rug komen zouden; gelyk hy ook niet anders, dan in zyn Erfgraf in *Palæstina* wilde begraaven zyn, en daar over van Joseph eenen eed nam (*); deeze begravinge werd ook op eene zo plechtige wyze volbracht (†), dat men in *Palæstina* aangaande het oogmerk der Israëliten, om eens in hun voorige land te rugge te keeren, met geene mogelykheid onzeker blyven konde. En al ware ook by deeze begravenisse de oorzaake twyffelachtig, dewyl Moses niet uitdrukkelyk meldt, dat Jacob dezelve in zyn gesprek met Joseph hebbe te kennen gegeeven; by den dood van Joseph werd alles noch duidelyker. Hy betuigt zynen broederen zyn vast betrouwen, dat Godt hunne nakomelingen weder na *Palæstina* te rugge zal voeren, en verlangt om die rede, in *Palæstina* begraaven te worden, en wel in diervoege, dat hy volgens de oude Ægyptische gewoonte zoo lang boven de aarde onbegraaven moest blyven staan, als zy nog in *Ægypten* woonden (§), en zyne been-

(*) *Gen.* XLVII. 29. 31.
(†) *Gen.* L. 7—13.
(§) De Ægyptenaaren lieten hunne dooden dikwerf tot de Kinds-kin-

beenderen dan eerst, wanneer het geheele Volk na *Palæstina* te rugge keerde, mede genomen en in het beloofde Land begraaven wierden; dit alles oordeelt hy van zoo veel gewichts, dat hy van zyne broederen daar over eenen eed neemt; en zy begraaven Joseph naa zynen dood niet, maar laaten hem, (het welk by de *Ægyptenaaren* niet ongewoonlyk was) gebalzemt, in eene kist boven de aarde staan, tot de nakomelingschap by haaren uittocht na *Palæstina*, de beenderen mede nam, Gen. L. 24. 25. 26. Exod. XIII. 19. Behoeft een Volk zyn voorneemen om weder te keeren, (*animum revertendi*) en dat het zyn voorig Land niet voor eeuwig verlaaten hebbe, duidelyker aan te toonen? Moet het (ik denke immers, neen;) alle 33 Jaaren eenen Notaris zenden? Ook de *Ægyptenaaren* kenden deeze hoop der Israëliten, en dit was de hoofdoorzaake waarom zy een Volk zo zeer verdrukten, het welk niet voor eeuwig onder hun blyven wilde. Want al is het dat zy niet voorhebben de Israëliten voor eerst te laaten vertrekken, zoo vreezen zy toch, dewyl zy in getale zoo zeer toeneemen, dat zy, zo 'er oorlog ontstond, zich by den vyand zullen voegen, en het Land niet inneemen, maar uit het Land vertrekken (*), of, gelyk 'er eigenlyk staat, *opgaan*, by welke uitdrukking men alleen behoort te weeten, dat uit *Egypten* na *Palæstina* trekken, *opgaan*, en omgekeert, uit *Palæstina* na *Ægypten* reizen, *nedergaan*, of *afgaan*, in het Hebreeuwsch genaamt wordt (†).

„ Uit deeze oorzaake van den Oorlog wordt het nu ook gemaklyk om te begrypen, het geen eenen leezer der Boeken van Moses in den beginne allervreemdst moet voorkomen, waarom Moses de Cananiten aan geene zyde van den Jordaan niet aantastte, maar van Og, den Koning van *Basan*, en van *Sihon*, den Koning der Amoriten, anders niet dan eenen vryen doortocht begeert, en niet eer de Wapenen opvat, voor dat deezen hem, tot antwoord, in de Woestyne te gemoete trekken, en slag leveren willen. Naamlyk op het Land aan geene zyde van den Jordaan, hadden de Israëliten

kinderen toe in eene kist overeinde, (niet, gelyk by ons, liggend) in hunne huizen staan. Zelfs verpandde men wel de Lyken der Voorvaderen, wanneer men om geld verlegen was. Zoodanig eene kist is het, waar in de onbegravene beenderen van Joseph bewaart werden.

(*) Men zie de *Dissertatie* van mynen Zaligen Vader, C. B. Michaëlis, *de notione superi et [inferi] apud Hebræos*.

(†) *Exod.* I. 9, 10.

een geen Recht van Eigendomme, maar alleenlyk op de onmeetelyke weiden der Hebreeuwsche Herderen, dewelken hunne Voorvaderen Abraham, Izaäk en Jacob weezentlyk doorkruist hadden".

Aan deeze voorstelling van dit gevoelen hegt de Hoogleeraar MICHAËLIS nog de oplossing eeniger zwaarigheden en tegenwerpingen; doch het gemelde genoeg zynde, om onzen leezeren een begrip zyner stellinge te geeven, zullen wy dit Berigt hier mede besluiten.

Overdenkingen over de gewichtigste Waarheden der Leere van Jesus en zyne Apostelen; naar aanleiding van de Epistelen, op alle Zon- en Feestdagen des jaars. Door FREDERIK EVERHARD RAMBACH, *Opper-Consistoriaal-Raad, en Opziender over de Evangelische Kerken en Schoolen in Silesiën. Vertaald door* L. G. CORDES, *Leeraar by de Gemeente, toegedaan de onveranderde Augsburgsche Geloofsbelydenis te Zutphen. Eerste Deel. Eerste Stuk. Te Arnhem by* J. H. Moëleman 1772. *Behalve het Voorwerk 268 bladz. in quarto.*

BY de voorheen uitgegeven *Euangelische Overdenkingen* van Dr. *J. Rambach*, voegen niet oneigen deze *Overdenkingen, naer aenleiding der Epistelen*, door deszelfs Neef, den Eerwaerden *F. E. Rambach*; dewyl ze, in de manier der uitvoeringe, nagenoeg gelykvormig genaemd mogen worden; waer van wy, by ene volgende gelegenheid, wel eens een byzonder voorbeeld zullen opgeven. Wy zien 'er voor tegenwoordig van af, om plaets uit te winnen, ter mededeelinge van 't geen de Autheur in zyne Voorreden meld, ter afwendinge van ene minachting der hier behandelde Stoffen, om dat ze meerendeels Zedekundig zyn; waer omtrent hy zich indiervoege laet hooren, dat wy 't der moeite waerdig geoordeeld hebben, zulks over te nemen, tot ene proeve zyner denkwyze.

„ Wy verwachten, *zegt hy*, geen ongunstig oordeel, wanneer de Lezers uit eene nadere beschouwing van den Inhoud dezer Leerredenen zien, dat de meesten van dezelven *Zedelyke Waarheden* behelzen. Want in dit geval zouden wy ons met meer als eenen grond kunnen verschoonen. Is niet de Inhoud van het grootste gedeelte der Epistelen zedelyk? Wordt niet in dezelven de Zedenleere van Jesus en zyne

Knechten voorgefteld? Worden niet de Christenen daar in ter beöefening van die deugden vermaand, waar van hun gezegent Opperhoofd Jesus Christus een zo heerlyk voorbeeld heeft nagelaaten? Deze byna doorgaande Inhoud der Epistel-Texten ontschuldigt dus den Inhoud onzer Leerredenen. Of zy, van denwelken de keuze van deze thans vastgestelde Texten afkomstig is, daar in gedwaalt hebben, zulks laten wy onbeslisd. Wy laten ook het oordeel van een groot Godgeleerde in zyne waarde of onwaarde, het welk daar op uitkomt, *dat men wel merken konde, dat hy, die deze Texten aldus geordent heeft, zeer ongeleerd geweest moest zyn, en veel van de Werken moest gehouden hebben; weshalve het beter zoude zyn geweest, dat men die stukken uit de Brieven der Apostelen voornamentlyk te leezen verordineert hadde, in welke het Geloof in Christus geleerd wordt.* Mogen wy zeggen, wat wy geloven, waar te zyn, zo dunkt ons, dat de goede Mannen, die deze Epistolische Texten uitgezocht hebben, meer daar in gefeilt hebben, dat zy dezelven voor het grootste gedeelte uit het verband getrokken, als daar in, dat zy Texten uitgezocht hebben, waar van het oogmerk is, om de Christenen hun beroep indachtig te maken, en te vermanen, dat zy het zelve waardiglyk wandelen, en naarstig zyn zullen tot goede Werken. Wanneer wy de Redenen van onzen hooggeloofden Verlosser Jesus uit de vier Evangelisten gade slaan; zo zullen wy vinden, dat het grootste gedeelte van dezelven zyne Zedenlere behelsd, en dat Hy zich van alle gelegenheden bedient heeft, om den menschen de volbrenging van zynen heiligen en goeden Wil aan te pryzen. En hier in zyn Zyne Apostelen, gelyk wy weeten, Hem naagevolgd. Zy hebben zekerlyk in alle hunne Brieven den grond des Geloofs gelegd; maar zy hebben ook nooit vergeten, de gehoorzaamheid der Waarheid te eischen, en de beweeggronden aan te dringen, die uit het binnenste heiligdom des Evangelies genomen zyn, en die aan een welgeäard hart eene Goddelyke kracht bewyzen. Het komt ons ook voor, als dat zelfs de staat der Toehoorderen het vereischt, dat men op dien Apostolischen voet voortgaat. Wie door eene naauwkeurige oplettendheid is gewaar geworden, hoe de Toehoorder ten aanzien van de Waarheden des Geloofs en de Plichten des levens gezint is, die zal wel weeten, waarop wy doelen. De allermeeste Toehoorders staan ten aanzien der waarheden des Geloofs in eene soort van onverschilligheid; zy laten zich dezelven voorstellen, zonder zich om de gron-

den van dezelven ernstig te bekommeren, en na eene vastigheid des harten te trachten; zy bedenken niet, wat invloed dat zy hebben in een heilig leven, en het zoude hun niet zwaar vallen, by hunne onverschilligheid even zo gemakkelyk minder als meer Waarheden des Geloofs voor waarheid te houden. Maar wy ontdekken aan hen eene geheel andere gedaante, als het de Zedenlere van Jesus betreft; ik meen de noodzaaklyke verandering des harten, de verloochening van het godloze doen en van de weereldsche lusten, de kruisziging van het vleesch met de lusten en begeertens, de ootmoedigheid by het aardsche geluk en tydelyke voorrechten, de zachtmoedigheid tegens de beledigers, de verduldigheid onder de droefeniszen, en in 't kort de beoefening der liefde tot God en den Evenmensch. Deze waarheden laten de Toehoorders in geene koelhartige onverschilligheid, te meer, wanneer zy met de waarheden van ons allerheiligst Geloof in dat verband voorgesteld worden, waar in zy weezenlyk staan. Zy leren als dan, waar toe het Geloof hen verplicht, als het oprecht is. Zy bekomen een doorzicht in hunnen eigen staat; en aan de vruchten van het zelve ontdekken zy, of zy uit God geboren zyn".

De voordeelen van den Godsdienst aangedrongen, door JACOBUS VAN NUYS KLINKENBERG. *A. L. M. Ph. Dr. en Predikant te Eemnes Buitendyk. Eerste Deel. Tweede Stuk. Te Utrecht by* H. v. Otterloo 1772. *In groot octavo* 424 *bladzyden.*

Ernstige hoogachters van den Godsdienst, die 't eerste Stuk van dit Deel doorbladerd hebben, zullen zeer algemeen getuigen, dat het zelve der lezinge overwaerdig is; en dus een gunstig vooroordeel ten opzichte van dit tweede voeden. Ook vleien wy ons ten sterkste met het denkbeeld, dat ene oplettende overweging van het daer in voorgestelde niet weinig zal dienen, om hunne goede gedachten, rakende de denkwyze des Schryvers te bevestigen, daer hy voortgaet met het ontvouwen der voordeelen van den *Natuurlyken Godsdienst.* Het eerste Stuk bepaelde hem, tot het melden der hooggaende nuttigheid van den Godsdienst, voor *ieder mensch* in 't byzonder, zo *in dit leven* en *den dood* als *na dit leven.* Maar in dit tweede Stuk verledigt hy zich, om de voordeelen hier van, in ene wyder uitgebreidheid, te ontvouwen; met, volgens de voorheen gemaekte schikking, te toonen, hoe heilzamen

men invloed de Godsdienst op den *Burgerstaet* hebbe; welk onderwerp in dezen niet minder in een helder daglicht gesteld word. Zyn Eerwaerde behandelt het zelve, met zo veel juistheid en oordeel, dat hy den leeslust der opletenden zeer wel kunne gaende houden; en velen zal doen verlangen, naer de verdere voltooijing van dit Werk, door 't aendringen der voordeelen, die uit den Geopenbaerden Godsdienst voortvloeien.

Dit Stuk zelve vangt aen met een betoog van de schadelykheid der verzakinge van God en Godsdienst, als uit eigen aert strekkende, om de deugdsbetrachting uit te rooien. Hier toe leid zyn Eerwaerde ons op ter beschouwinge van een Mensch, die ongelukkig daer toe overslaet; en toont, dat men van zodanig enen, volgens deszelfs eigen beginselen, niet wel anders kan verwachten, dan dat hy een volstrekte deugeniet zal worden, zo hy 't niet alrede zy. En geen wonder; aengezien hy, van allen Godsdienst ontbloot zynde, versteken is van de enige genoegzame dryfveer, deugdzaem te leven; welk voorrecht men den Godsdienst, gelyk onze Autheur betoogt, op goeden grond mag toeëigenen. ——— 't Is waer, het Ongeloof verheft, met woorden, zeer hoog, de kracht, die de inwendige schoonheid der Deugd op het gemoed der Menschen heeft, om hen ter Deugdsbetrachtinge over te halen. Doch als men met onzen Schryver dit Stuk wat nader overweegt, bemerkt men wel dra, dat deze waerlyk beminnelyke schoonheid der Deugd te zwak is, wanneer zy van den Godsdienst niet vergezeld worde. ——— Het Ongeloof moge hier tegen aenvoeren, een aental van zogenoemde deugdzame Ongeloovigen; en aen de andere zyde zich beroepen op het buitenspoorige wangedrag veler belyderen van den Godsdienst. De ophef, dien de Voorstanders van 't Ongeloof hier van maken, mag ons in den eersten opslag verbazen; dan als we bedaerdlyk nagaen, het geen de Eerwaerde *Klinkenberg* ons hier omtrent doet opmerken, zullen we terstond bezeffen, dat 'er uit alles, wat deswegens ten krachtigste aengedrongen moge worden, niets af te leiden zy, 't geen ter wezenlyke verzwakkinge van het betoogde zou kunnen dienen.

Tot dus ver strekt de redenering van zyn Eerwaerden, om ons ten duidelykste te doen zien, hoe volstrekt noodzaeklyk de Godsdienst voor de Deugd zy; zo dat ene ernstige betrachting der Deugd, zonder den Godsdienst, onmogelyk kunne bestaen: en daer op gaet hy over, om ons den invloed, die de Godsdienst op den Burgerstaet heeft, nader voor te dragen. Hier word ons in de eerste plaets bondig bewezen, dat de Godsdienst niet alleen nuttig, maer ook noodzaeklyk is voor

den

den Burgerstaet; indiervoege dat een Burgerstaet, zonder Deugdsbetrachting, met gene mogelykheid bestaen kunne. En verder leid onze Autheur ons ter beschouwinge der heuchelyke gevolgen van den Godsdienst, in tegenoverstelling der rampzalige gevolgen van de Ongodsdienstigheid, met opzicht tot de onderscheiden betrekkingen en levensstanden, in welken de Leden der Maetschappye zich bevinden. In dit gedeelte zien we ten levendigste afgemaeld, welk een verschillenden invloed die beiden hebben, op Overheden en Onderdanen, Ouders en Kinderen, wederzydsche Echtgenooten, Heren of Vrouwen en derzelver dienstbare Onderhoorigen, mitsgaders Ryken en Armen, als mede verdere verschillende standen, en de daer uit voortvloeiende onderlinge gezellige bedryven. De beschouwing dezer byzonderheden dient ten allerkrachtigste, om 't voorheen gemelde nog nader te bevestigen; daer alles samenloopt om ons ten klaerste te toonen, hoe schadelyk de Ongodsdienstigheid in alle Standen natuurlyk zy; en hoe de Godsdienst in tegendeel, in die eigenste betrekkingen, uit eigen aert, het geluk van de Leden der Maetschappye bewerke. —— Zie hier, tot een voorbeeld, hoe zyn Eerwaerde ons zulks voor oogen stelt, ten aenzien van 't gedrag der Ouderen jegens hunne Kinderen; waer aen dat der Kinderen jegens hunne Ouders dan ook beantwoordt; dat Ouders moet opwekken ter Godsdienstige opvoedinge der Jeugd, en de Jeugd moet opleiden tot een bezef van haer geluk in Godsdienstige Ouders te bezitten.

„ Wanneer de Godsdienst 't hart der *Ouderen* bezielt, zullen zy hunne Kinderen met eene dankbaere erkentenis aenmerken als de allerdierbaerste geschenken van 't gunstryk Opperweezen. Zy zullen niets onbeproefd laeten, geene moeite, onkosten of zorgen zullen hen te groot, te zwaer, te lastig zyn, om 't welzyn van hun dierbaer kroost te bevorderen. Zy zullen niet alleen voor hunnen lichaemelyken welvaert zorgen, maer voornaemenlyk en boven alles voor 't welzyn van hunnen kostelyken en onstervelyken Geest. Zy zullen 'er zich op toeleggen, om hunne averechtse geneigdheeden van vroeg af aen te fnuiken, en hen de kenzaeden van waere deugd in te prenten. Hun eigen gedrag zal de Kinderen ter naervolging opwekken. Zy zullen hen onderwyzen of laeten onderwyzen in zulke menschelyke wetenschappen, door welken zy, een ieder naer gelegenheid van hunnen verschillenden rang, geboorte, goederen en vermogens, voor de maetschappy in 't vervolg nut-

tig

tig konnen weezen; maer vooral in de leerstellingen en plichten van den redelyken Godsdienst, op dat de vrees voor God hen altoos voor oogen stae, en zy dus doende in hunne mannelyke jaeren rechtsehaepene menschen, en nuttige burgers zyn moogen. 't Welzyn van hunne kinderen zal een van de voornaemste zaeken zyn, welke zy hunnen God door ernstige en geduurige gebeeden zullen afsmeeken. De fouten en wanbedryven van hunne Kinderen zullen zulke Ouders, door betaemelyke kastydingen, zoeken te verbeteren; maer 't beginsel van dit alles zal reine lievde weezen, en 't doelwit hun wezenlyk welzyn. De dwaesheeden van hunne jeugd zullen zy, naer de verschillende omstandigheeden, of voorzichtig door de vingeren zien, of gestrenglyk beteugelen. Alle hunne zorgen, alle hunne moeitens, alle hunne onkosten zullen deeze Ouders zich met eenen dubbelen overwinst betaeld rekenen, wanneer hunne Kinders tot eer van God, tot nut van hunnen evenmensch en tot hunne blydschap leven. Zy zullen 'er zich op toeleggen, om door spaerzaemheid, vlyt en arbeid hunnen Kinderen, alle naer zyn rang en omstandigheeden, een ruym erfgoed na te laeten. Kortom zy zullen in alles met hunne Kinderen zo handelen, als zy na dit leven zullen wenschen gehandeld te hebben.

„ De Kinders hebben derhalven zo wel hun leven, als hunne gezondheid, bequaemheeden en bezittingen, ten grootsten deele, aen den Godsdienst van hunne Ouderen te danken. Gelukkig dan zodaenige Kinderen, die uyt en door zodaenige Ouderen gebooren en opgevoed worden, in wier gemoederen de Godsdienst diepe wortelen geschooten heeft.

„ Maar hoe zullen zich de *Ouders in een Gemeenebest van Atheisten* omtrent hunne Kinderen gedraegen? Op eene wys, welke allezins rampzaelig en deerniswaerdig is.

„ Deeze zullen hunne Kinderen beschouwen als uitwerkselen van een bloot geval, en gevolgelyk geene reden ter waereld zien, om zo veel zorgen, kosten en moeite aen te wenden, tot het welzyn van zulke nieuwe gasten, wier aankomst dikwils lastig, en altoos tegen hun eigen belang en vermaeken strydig is. De Kinders brengen hen geen 't minste voordeel aen, en waerom zouden zy dan voor hen zorgen? waerom zouden zy hunnen tyd, hun goed en hunne vermaaken aen zulke toevallige en verdrietelyke uitwerkselen van hunne wellusten opofferen? zy laeten dit voor lieden van minder kundigheid, die nog door ingekankerde vooroordeelen verblind zyn, gaern over, en zy bespotten hunne ouderen wel eens in hunnen

nen geest, die dwaes genoeg waeren, om zulk eenen verdrietelyken last op hunne schouderen te neemen. Voor 't geld, dat ik noodig heb om myne Kinderen op te voeden, hen te laeten oppassen, en in hunne opwassende jaeren te doen onderwyzen, denkt de verlichte Vader, kan ik my lustig vermaeken. Myn Kind, denkt de wyze Moeder, is my een ongemakkelyke last, een hinderpael voor nieuwe minnaryen, de zorge voor deezen ongeroepenen deelgenoot van myn tyd en myn gewin, zyn my veel te verdrietig; zy breeken myne vermaeken af, myn Kind zelve te zoogen en op te passen is my, in myne vermaeklykheeden, een onverdraeglyk beletsel, en 't tot deeze eindens aen een ander over te geeven, is myne beurs nadeelig; waerom dog zoude ik, daer ik aen niemand dan alleen aen my zelve eenige verpligting heb, myn voordeel en vermaek verwaerloozen.

„ De straffen van de Overheid, zo deeze zich daer toe verledigen wil, zyn 't eenigste beletzel, dat Ongodistische Ouderen wederhouden kan, van hunne Kinderen openlyk het leven te beneemen; daer ondertusschen de list duyzend kunstgreepen zal uytdenken, om deeze verlichte Ouderen, in 't heimelyke, van deeze weerlooze lasten te bevryden.

„ Indien de Ouders geenen Godsdienst hebben, en slechts hunne zinnen op vermaeken stellen, zo zoude de natuurlyke drivt der Kinderlievde zeer dikwils door de zintuiglyke kitteling der wellust, en door de ondervinding van de groote bezwaerlykheid der opvoeding verstikt worden. Men zal de Kinderen of naer de oude wys wegwerpen, of door naletigheid laeten bederven en verwilderen; of indien zy aen een nieuw huwelyk hinderlyk zyn, stil van kant helpen. 't Geweeten alleen belet aen duizenden dit te onderneemen, en maekt veelen zelvs den last van de opvoeding en oppassing aengenaem". (*) Hoe de Burgerstaet, door zulk eene denk- en handelwyze benadeeld, ontvolkt worde, heeft geen 't minste betoog noodig.

Zo verschillend werken Godsdienstigheid en Ongodsdienstigheid by de Ouders; en even zodanig ene verscheidenheid brengen dezelven natuurlyk te wege by de Kinderen, gelyk onze Autheur verder doet zien. Zo gaet het in deze betrekking; zo gaet het in alle andere soorten van standen; 't welk zyn Eerwaerde ons ernstig en nadruklyk, in onder-

schei-

„ (*) *Reimarus*. De voornaemste waerheden van den Natuurlyken Godsdienst, 10de Verh. § 19. p. *718*, *719*".

ſcheiden charaćters, heeft voorgeſteld. —— De Voorſtanders van 't Ongeloof poogen de kracht van dit bewys wel te ontzenuwen, door verſcheiden uitvluchten; doch ze zyn, gelyk onze Voorſtander van den Godsdienst, hier en daer, by gelegenheid, toont, veel al van geen het minſte gewicht. —— En wyders mag men wel zeggen, dat hunne voornaemſte tegenwerpingen, ten nadeele van den Godsdienst, welken hier te ſtade komen, hoofdzaeklyk tot de twee volgenden gebragt kunnen worden. „ (1.) De Godsdienst houd den mensch in prangende banden van eene altoos duurende vrees gekluisterd. En (2.) 'er worden door den Godsdienst veel daden verbooden, die, voor 't welzyn en den bloei van den Burgerſtaet, voordeelig en volſtrekt noodzaeklyk zyn". Dan deze tegenwerpingen, van hoe veel krachts ze ook ſchynen, by dezulken die 't Ongeloof begunſtigen, kunnen geen invloed hebben, op iemand die den Godsdienst in zynen wezenlyken aert recht kent; en een behoorlyk onderſcheid maekt, tusſchen het geen toevallig en ſlechts in een bepaeld opzicht tot nut van den Burgerſtaet zou kunnen dienen, terwyl 't nadeelige gevolgen met zich ſleept; en dat geen, het welk uit eigen aert kan en moet ſtrekken, om een Burgerſtaet beſtendig gelukkig te maken, zonder dat 'er wezenlyke nadeelige gevolgen uit kunnen voortvloeien. Om hier van ten volle overtuigd te zyn, heeft men ſlechts te lezen, het geen de Eerwaerde *Klinkenberg*, ter beantwoordinge dezer tegenwerpingen, in 't ſlot van dit ſtuk heeft bygebragt: wanneer men duidelyk zal zien, dat onkunde van den Godsdienst, en onoplettendheid op de gevolgen veler bedryven, in 't voorſtellen dezer tegenwerpingen, alleszins doorſtraalt. En men zal, dit nagaende, te ſterker bevestigd worden in 't geen de Autheur beweert: „ dat geen mensch ongelukkiger zy voor zich zelven dan een Ongodist; en dat men zich geenen Burgerſtaet kunne verbeelden, die meer rampzaelig zy, dan zulk eenen, waer in de beginſelen van 't Ongeloof algemeen aengenoomen en gevolgd worden".

TISSOT's *en* BIKKER's *Raadgeeving voor de gezondheid van den Gemeenen Man, enz. Derde Druk. Aanmerkelyk vermeerderd en verbeterd. Te Rotterdam by* R. Arrenberg 1772. 752 *bladz. in groot octavo.*

Wy hebben reeds onze Leezers, op zyn' tyd, (*) dit Werk, bevattende zeer nutte en heilzaame raadgeevingen voor de gezondheid, met recht aangeprezen. Het zelve is reeds voor eenigen tyd voor de tweede en nu voor de derde maal herdrukt. Wy zullen de vermeerderingen, welke het tegenwoordig ontvangen heeft, melden. ,, Deezen Derden Druk heb ik (zegt de Heer BIKKER in de Voorrede) weder met een groot aantal van nieuwe Aanteekeningen en Invoegselen verrykt; onder anderen met vier, zo ik meen, zeer gewigtige Hoofdstukken: een over de Bestiering der Kraamvrouwen, een over de Kinkhoest, een over de hulpmiddelen voor Drenkelingen en een over de Inënting der Kinderpokjes, welke twee laatsten ook door den Autheur in de laatste Fransche uitgaaf geplaatst zyn, dog welken ik om redenen, daer gemeld, verkozen heb zelve te beschryven. Door dit alles dan (te weeten door het geen de Uitgeever in den eersten, tweeden, en Derden Druk 'er bygevoegd heeft) is het Werk veel uitgebreider, maar tevens, indien ik my niet bedriege, veel nuttiger en van grooter gebruik geworden, dan het te vooren geweest is, en door dit alles meen ik ook recht gekregen te hebben om den tytel 'er van te veranderen".

De Heer BIKKER geeft onze Landsgenooten, in deeze vier Hoofdstukken, zeer nutte en heilzame raadgeevingen, die hunne aandacht en oplettendheid ten hoogsten verdienen: om door het behoorlyk opvolgen van dezelve hunne gezondheid te bewaaren, en alle misbruiken en nadeelige Vooröordeelen tegen te gaan.

In het eerste Hoofdstuk, treedt onze Vaderlandsche Arts vrymoedig binnen de Kraamkamer: hy onderzoekt de gewoonten die aldaar plaats hebben, en ontdekt 'er groove dwaalingen, vooröordeelen en bygeloof: welke, het geen jammerlyk te beklaagen is, oorzaak gegeeven hebben en nog dagelyks geeven, dat veele Vrouwen 'er haare gezondheid onherstelbaar door verlooren hebben, ja niet weinigen zelfs het leeven. Ge-

(*) Zie *Vaderl. Letter-Oeffen.* IV Deel, 1ste Stuk, bladz. 71—80. en bladz. 341—345.

Gelukkig zyn deeze dwaalingen en vooröordeelen, sedert eenige jaaren, merkelyk verminderd: dezelve hebben evenwel nog te zeer de overhand, om 'er zich niet met kracht tegen te verzetten. Wy verzoeken de Vrouwen om dit Hoofdstuk aandachtig te leezen en te overweegen; dewyl wy gelooven met den Auteur, dat het voornaamentlyk de *Vrouwen* zelve zyn, die door haar gezach en goedvinden, hier de gewenschte hervorming kunnen uitwerken.

In het tweede Hoofdstuk, beschryft hy de toevallen en kentekens van de Kinkhoest, en geeft vervolgens de beste Geneeswyze daar tegen aan de hand: waar door hy in den Jaare 1769 en 1770, wanneer de Kinkhoest te Rotterdam, en in derzelver omtrek sterk gewoed heeft, in de zeventig Kinderen hersteld heeft zonder 'er één van te verliezen. Vervolgens geeft de Auteur in het derde Hoofdstuk, verscheide nutte regels, welke in het herstellen der Drenkelingen dienen in acht genomen te worden. Wy vinden niet noodig dezelve hier te melden, om dat de bekendmaaking der hulpmiddelen hier toe dienstig, door de Bestierders der Maatschappy ter behoudenis van Drenkelingen, onlangs in deeze Stad opgericht, aan alle Ingezetenen der zeven Provintien gedaan is.

In het laatste Hoofdstuk wordt een Verhaal gevonden, van den oorsprong en voortgang der Inënting van de Kinderpokjes; hy meldt de beste Schriften, die 'er in ons Land over zyn uitgekomen. Hy toont verder met veel klaarheid, en dringt sterk aan op de voordeelen der Inënting. Het minder gevaar van sterven is het eenigste voordeel niet, dat dezelve heeft boven de natuurlyke Kinderziekte: men wordt 'er ook door bevryd van de wreede toevallen, en allerbeklagelykste ongemakken, die dikwyls met de natuurlyke Kinderziekte gepaard gaan, en die somtyds elendiger zyn dan de dood zelve. Hy beschryft vervolgens de beste wyze van de Inënting in het werk te stellen, en toont waar op men hier in voornaamentlyk letten moet.

Men kan tegenwoordig niet meer ontkennen, de voordeelen van de Inënting, boven het afwachten van de Natuurlyke Kinderziekte: deeze zaak is te klaar, door eene menigte van voorbeelden, om daar aan langer te twyfelen. Het stuk is maar, of het onmogelyk is te sterven van de Inënting: zo lang men daar van niet verzekerd is, zeggen veelen, zullen ze 'er nooit toe overgaan. De Voorstanders van deeze behandeling hebben te veel verstand, om iets dergelyks te belooven en te verzekeren. Dewyl de Heer BIKKER deeze zwaarigheid verstandig behandelt en overweegt, zynde zelf niet alleen als Genees-

heesheer; maar ook als Vader in het geval geweest, om hier in eene bepaaling te neemen: waarom hy by veelen in dit geval des te meer gehoor zal verdienen: zo zullen wy zyne eigene woorden hier overneemen. „ Edog om die zelfde reden, enkel om dat het mogelyk is dat men 'er onder sterve; zonder eenig verder onderzoek, zig of de zynen niet te willen laaten Inënten, meen ik dat even zo reukeloos en strafbaar zy. Een ieder zal toestemmen, indien het volstrekt zeker ware, dat men onder of door de Inëntinge niet sterven kost; dat men hen, die 'er geen gebruik van wilden maaken, in 't Krankzinnighuis zou dienen te zetten; maar is het zo veel minder dwaas, zo veel minder redenloos, nu de Inënting byna nooit iemant het leven kost, nu zy in tegendeel duizenden van de dood of van een allerelendigst leeven bevrydt, zig evenwel van dit middel niet te willen bedienen, nog zelfs eenig onderzoek te willen doen, in hoe verre men verpligt is, en in hoe verre het niet of al raadsaam is; dat men 'er zig van bediene: en dit egter is het geval; waar in verre de meesten van hen zyn, die 'er zig nog tegen verzetten, of 'er zig van onttrekken; zy zyn op een onvergeeflyke wyze onverschillig omtrent de Inënting, of op eene redenlooze wyze afkeerig 'er van; zy hebben 'er nooit met ernst iets over geleezen, nooit de minste overdenking 'er aan besteed, en niet te min zy verklaren zig 'er ruiterlyk tegen; zy zullen het nooit toestaan, nooit 'er toe komen, alleen om dat zy weeten en vastllellen, dat men 'er door zou kunnen sterven, zonder ooit onderzogt te hebben in hoe verre zulks niet en al waar zy. Wat is dit anders dan zig of de zyne dagelyks aan een doodelyk gevaar bloot te stellen, zonder te overwegen of men het niet op de eene of andere wyze zou kunnen ontgaan, en of het niet beter is, ja of men niet gehouden is een zeer klein gevaar te ondergaan, om een veel grooter en zekerder gevaar te ontvlugten. Kan de verzuimde overweeging hier omtrent wel anders dan beschuldigingen en naberouw naar zig sleepen, wanneer men te eeniger tyd reden van nadenking krygt? zyn wy niet verpligt, en kan 'er wel iets ons van ontslaan, om, zoo dikwyls als 'er van 't behoud van ons leeven en welwezen gehandeld word, onze aandagt en onderzoek met allen ernst 'er aan te koste leggen? Dan dit doende, ik beken het, moet men eene byzondere sterkte van geest bezitten, om tot de Inënting te besluiten, wanneer men overweegt, dat men gezond zynde zig eene ziekte gaat geeven, waar aan men zou kunnen sterven; en VADER zynde, begryp ik levendig, hoe hart het vallen, hoe gevoelig het tref-

treffen zou, indien men door dien weg eens een gelieft Kind verloor. Ik heb zelve herhaalde reizen, en zo ernstig als iemant, die zwaarigheid overwogen, en de overmagt der harstogtelyke aandoeningen, die zy in een Vaderlyk hart verwekt, heeft my meer dan eens zo verre vervoerd en doen aarselen, dat het weinig scheelde, of ik had 'er al den indruk van gevolgd en gehoorsaamd; maar bedaard te rug gekomen zynde, heb ik haar van alle zyden beschouwd, en ik heb gehoor gegeeven aan de redeneeringen en voorstellingen, die het gezond verstand en eene redelyke geest hadden voorgedragen, en deezen hebben my 'er geheel over heen gebragt, tot zoo verre zelfs, dat ik thans, daar ik van het groote nut en voordeel, en de onvergelykelyk grootere veiligheid der konstige dan der natuurlyke Kinder-Pokjes ten vollen overtuigd ben, dat ik thans, zeg ik, my niet gerust kan stellen wegens het lot myner Kinderen, voor dat ik hen ingeënt hebbe, en dat ik nauwlyks begrypen kan, hoe Ouders die hunne Kinderen lief hebben, een oogenblik hierover in twyffel hangen kunnen, althans niet, hoe zy zig van de moeite ontslaan kunnen, om hier omtrent een behoorlyk onderzoek te doen; ja ik verbeel my vastelyk, dat ik het my zelve nooit zou kunnen vergeeven, indien ik hen door de Kinderziekte zag sneuvelen of elendig worden: wanneer ik begrypen kon dat middel van behoudenisse verzuimd te hebben; en ik kan integendeel my gemakkelyk voorstellen, dat ik my zeer wel zou kunnen getroosten, zo ik hen onder de Inentinge zag sterven, als ik zeker was, dat ik alles in het werk gesteld had wat ik konde, om 'er een goeden uitslag aan te geeven, om dat ik begrypen zoude volgens redelyke beginselen, volgens myn beste weeten, volgens de overtuiging van myn verstand, en met het allerbeste oogmerk gehandeld en in alle opzigten mynen pligt betragt te hebben; en om dat ik het aanmerken zou, aan de eene zyde als een natuurlyk gevolg der dingen, dat onder zo veel duizend Ingeënte Kinderen het myne sterven moest, en aan de andere zyde als eene vrymagtige schikking der Voorzienigheid, aan wie het niet behaagd had deeze myne poogingen naar mynen wensch te doen uitvallen. Wy zyn altoos verantwoordelyk voor ons doen en laaten, wanneer wy na een behoorlyk onderzoek overtuigd zyn, dat wy de beste zyde gekozen hebben; want dewyl de uitslag van alle dingen voor ons verborgen is, en alleen in Gods hand staat, zo moeten wy ons zelfs in de gewichtigste gevallen des leevens, alleen laaten leiden door waarschynlykhe-

heden; en niet eene byzondere uitkomst, maar de algemeene uitkomst der zaaken moet onze onderneemingen bepaalen: op dien grond gaan de meeste van onze handelingen haaren gang; en op dien grond, stellen wy ons of de onzen menigvuldigmaalen bloot aan een wezentlyk gevaar om een grooter kwaad te ontgaan, of om voordeel en gewin te behaalen. De Zeeman begeeft zig op gevaarlyke togten, de Krygsman doet stoute onderneemingen, de Koopman waagt zyne grootste bezittingen, de Arbeider vat een hagchelyk werk aan, alleen om dat de meeste waarschynlykheid hem voordeel, winst, eer en genoegen belooft".

Nieuwe wyze om de Beenbreuken en de Ontledingen te behandelen. Uit het Fransch van den Heer LASSUS, *in het Vlaamsch overgebragt, door* J. B. JACOBS *gesworen Heel-Breuk-ende Vroedmeester der Stad Gendt. Tot Gendt, gedrukt by* J. Begyn 1772. *in klein octavo.* 203 *bladz.*

HEt is eene Vertaaling van eene Overzetting in het Fransch uit het Engelsch van de Verhandeling van den Heer POTT over de Beenbreuken en Ontleedingen, als mede van de beschryving door den Heer SHARP gegeeven, aangaande het gebruik van zyne Spalken in de Beenbreuk van het Been. De styl in het Vlaamsch is hard, onaangenaam, en op sommige plaatzen voor ons onverstaanbaar. Het belang van de Aanmerkingen en Verbeteringen, die deeze twee groote Heelmeesters geeven, ten opzichte van het behandelen der Beenbreuken en Ontleedingen, vereischte wel dat dezelve tot nut van onze Vaderlandsche Heelmeesters, in het Hollandsch vertaald werde. Indien wy ons niet bedriegen, is de Vertaaling van deeze Verhandelingen reeds voor eenigen tyd uit Groningen beloofd, tog dezelve is tot nog toe niet verscheenen.

Wanneer de behandeling van deeze Engelsche Heelmeesters algemeen van onze Heelmeesters word aangenomen, zo zullen de Lyders die het ongeluk hebben van hunne Beenen te breeken of te ontleeden, voor het grootste gedeelte bevryd worden, van te ondergaan zulke pynelyke en wrede uitrekkingen, als 'er nu wel in het werk gesteld worden. Daar by zullen ze niet genoodzaakt zyn, van in die gevallen eenige weeken met een uitgestrekt Been te moeten liggen: het welk voor den Lyder zeer lastig en moeijelyk is.

Het is zeker, wanneer men de redenen en bewyzen, door de Heeren POTT en SHARP bygebragt, behoorlyk onderzoekt, en overweegt dat men als dan de gewoone sterke uitrekkingen, en daaröp volgende rechte en uitgestrekte ligging der gebroke Beenen niet alleen als ongemakkelyk en tegennatuurlyk, maar ook als zeer nadeelig voor den Lyder moet verwerpen.

Heelkundig Woordenboek, uit het Fransch vertaald, met de Latynsche benaamingen verrykt en eenige artikels vermeerderd. Door JOH. HIDDINGA, *M. D. Derde Deel. In 's Gravenhage by* G. J. du Mee. 1771. *Groot Octavo,* 591 *bladz.*

DE Overzetting van dit Heelkundig Woordenboek is nu, met dit Derde Deel, voltooid. Wy hebben reeds te vooren in de *Nieuwe Vaderlandsche Letter-Oefeningen, Tweede Deels, Eerste Stuk*, onze Leezers in het breede een bericht van dit Werk medegedeeld, en 'er onze Aanmerkingen over gemaakt.

Brief van PIETER BODDAERT, Medicinæ Doctor, Oud Raad der Stad Vlissingen, Lid van het Zeeuwsche Genoodschap der Wetenschappen te Vlissingen, *aan den Weledelen Gestrengen Heere* W. ROËL, Medicinæ Doctor, Commissaris der Stad Amsterdam, Bewindhebber der West-Indische Compagnie, en Directeur der Societeit van Suriname. *Behelzende eene Naaukeurige Beschryving, en naar het leven vervaardigde Afbeelding van de Kraakbeenige Schildpad, uit de Verzameling van wylen den Weledelen zeer Geleerden Heere* JOHANNES ALBERTUS SCHLOSSER, *in zyn Weledelens leven zeer kundig* Artz, Lid van het Koninglyk Genoodschap te London, en van het Zeeuwsche Genoodschap der Wetenschappen te Vlissingen. *Te Amsterdam, Groot Quarto, met het Latyn 'er tegen over* 38 *bladzyden.*

MEn vindt in 't begin van deezen Brief eenige algemeene aanmerkingen over de Schildpadden, welken de Schryver oordeelt de levenbaarenden met de eijerbaarenden te verbinden. Wil iemant hier tegen in brengen, dat dit niet door de

de Schildpadden, maar door de Hagedisſchen geſchiedt; hy antwoordt, wat is een Schildpad anders dan een geharnaste Hagedis? en door een beenig Schild alleen van dezelve onderſcheiden; en oordeelt dat het geſlacht der Schildpadden tusſchen de *Haagdisſchen* en *Zee-katten* geplaatst moet worden; om dat het Hoofd, de Voeten en de Staart eene Haagdisch vertoonen, en het Ligchaam, gelyk dat der Zee-katten in een' ſcheede beſlooten is. Na andere Bepaalingen der Schildpadden geeft hy de zyne op, hier in beſtaande: *Kortſtaartige Haagdisch met een geharnascht Ligchaam.* Hy ſpreekt wyders van de verdeeling van het geſlacht in benden, wat zy alle gemeen hebben, de onderſcheiding der ſoorten; onder welken eenige een plat en zagt Schild hebben; „ zoodanig," zegt hy, „ zyn de twee zeldzaamen, welke, zo veel ik weet, alleen in de verzameling van wylen den Heer SCHLOSSER gevonden werden, en welke ik thans voor my heb, en bezit, de *Witte* namentlyk en de *Kraakbeenige*". Vervolgens gaat hy tot de beſchryving derzelven over, en eerst van de *Witte*, welke uitvoerig en naauwkeurig is.

Deeze behoort tot de Zee Schildpadden, en de lengte van den bek tot den ſtaart is twee duim, elf lynen en een vierde. Het hoofd en alle deszelfs deelen worden met regelmaatige afdeelingen omſchreeven; „ het heeft geen halsbant", zegt de Heer BODDAERT, „ dat zeer byzonder is, het vel van den Hals is bruin rood, vier lynen lang, gerimpeld, korrelagtig, het Schild is eyrond, gerand, aan den hals uitgeſneden, de grootſte as is een duim en negen lynen, de kleine as is een duim en zeven lynen. De rand beſtaat uit twintig vierkante Schilden, tusſchen deeze leggen dertien grooter *Schilden*, in drie reien, in de middelſte rei leggen vyf regelmatige zeshoekige lange *Schildjes*, behalven het laatſte, dat een geknotte driehoek vertoond. In de zydelingſche reien zyn de bovenſte ongelyk en krom na de randzyde, de twee volgende verbeelden wapen *Schilden*, de laatſte zyn ongeſchikte vierkanten, daar loopt een witte band in de lengte, door de middelſte rei. In alle andere is het *Schild* verheeven, dog hier hol, zoo dat het een boog maakt, die anderhalve lyn diep is. De verw is witagtig of liever graauw, van onder is het Ligchaam geheel wit". — „ Het *Buikſchild* dekt den geheelen Onderbuik, en ryst met een punt op de Borst, van daar loopt het onder de armen, en daar begint de rand uit vyf Schildjes beſtaande, en eindigt aan de dyen, het loopt tusſchen de dyen door, en eindigt in een punt. De lengte van de eene punt tot de andere,

 is

is een en een halve duim, het bestaat uit zes schubbetjes, die door een lange naad gescheiden worden". Voorts den Aars, Staart, Schouders en Dyen beschreeven hebbende, besluit hy hier uit te blyken, dat dit Schildpadje tusschen de *Lederagtige* en de *Geschaliede* van den Heer LINNÆUS moet geplaatst worden, en bepaalt het zelve aldus:

„ Schildpadje *met Zwempooten, dat een plat Lederagtig Wit Schild heeft, met eene gekorrelde stompe Staart*".

Tot de andere zeldzaame Schildpad overgaande, zegt de Heer BODDAERT, dat wylen de Heer SCHLOSSER zelf van voorneemen was geweest haar te beschryven, en 'er reeds eene afbeelding (agter deezen Brief gevoegd) van hadt laaten vervaardigen. „ Zy komt, zegt onze Auteur, nergens voor, en ik heb dezelve by geen Schryver gevonden, ik oordeele, dat zy voor de rondagtige van den Heer LINNÆUS moet geplaatst worden, onder den tytel van

„ Schildpad, *met gepalmde Voeten, een blads gewys Schild, dat wat plat is, en gekorreld, en met een vooruitsteekende Neus*".

De geheele lengte van het Dier is drie duimen. Het Hoofd en deszelfs deelen worden naar gewoonte van onzen Schryver, met alle afmeetingen voorgehouden. „ De Hals", zegt hy, „ is breeder dan het Hoofd, en met een kraagje of voorhuidje omgeven, dat met evenwydige plooijen gerimpeld is, drie en een halv' lyn breed, en loopt naar het Schild toe schuins af, en is daar gekorreld, het heeft zeven lynen middelyns, en dus den omtrek een en een zesde duim, het is een zesde lyn dik. Tusschen het kraagje en Schild is het vel, aan het zelve van onder vastgemaakt, ter zyden rimpelig en loopt naar de voorpooten, zynde zwart met witte stippen.

„ Het Schild heeft aan de voorzyde eene aanmerklyke dikte, van een en een halve lyn, dog word allengskens dunner, zo dat het aan de punt zeer dun is, aan wederzyden van boven van het dunne gedeelte zyn geen streepen, maar alleen stipjes, en op den afstand van drie lynen van den rand, is het zeer glad en vlak; de *Verw* is olyfkoleur bruin, met groote bruine vlakken; de gekorrelde lynen en streepen zyn ligter, hier en daar is het zelve met witte stippen besprengt, welke men zeer duidelyk ziet, wanneer het Dier in heldere moot-

wyn

wyn hangt, dog het Schild droog zynde, zyn zy byna niet zigtbaar. Dit Schild is niet beenagtig, gelyk in de overige van dit geslagt, nog Lederagtig gelyk in de Lederagtige Schildpad van LINNÆUS, maar het is byna Kraakbeenig, waarom ik het *Kraakbeenige Schildpadje* noem".

Het onderste Schild, zegt de Heer BODDAERT, is „ veel kleiner dan het bovenste, als zynde maar twee duim en twee lynen lang, de punt begint van het eind van het kraagje en is stomp, en loopt schuinsch onder de voorpooten door, aan welke het vastgegroeid is, van daar is het aan de onderzyde van het Bovenschild vastgehegt, veel zagter dan het Rugschild zynde, schynt het uit verscheiden Kraakbeenderen te bestaan" —— De Pooten en andere deelen worden op gelyke wyze omschreeven: doch men moet den geheelen Brief leezen en 'er de Afbeelding nevens beschouwen, om 'er een begrip van te maaken.

De Liefhebbers der Natuurlyke Historie die vermaakt zyn met naauwkeurige afmeetingen van alle de byzondere deelen en afstanden der deelen van elkander van een Dier, zullen hier genoegen konnen vinden.

Dees Brief is ook geheel in 't Latyn hier nevens gedrukt.

Verhandelingen van het Genootschap; onder de Zinspreuk, Floreant Liberales Artes. *Eerste Deel. Te Amsterdam by* G. Warnars 1771. *Behalve de Voorrede* 384 *bladzyden in groot octavo.*

HEt pryzenswaardige Genootschap te Amsterdam, dat zig bevlytigt om het haare toe te brengen, ter meerdere bevorderinge van den *bloei der Vrye Konsten*, verleent, met de uitgave deezer Verhandelingen, de eerste openbaare vrugten haarer poogingen; die zo wel geslaagd zyn, dat het den Leden natuurlyker wyze aanzette, om in hunne aanmoediging voort te vaaren; en den Leezeren grond geeve, om voorts te hoopen, op eene zeer goede verzameling van uitgeleezen Stukken. Men vindt in dit eerste Deel drie Verhandelingen; waar van 'er twee gaan, over de zo zeer verdervende Paalwormen, en de derde het streelende Huwelyk tot een onderwerp heeft; in beantwoording der Vraagen van het Genootschap.

De eerste Vraag naamlyk was. „ Hoedanig is de Natuur, Aart en Voortteeling der Wormen, welke in Nederland veele jaaren de paalen der Zeedyken, de Zeesluizen en de huiden der Schepen doorknagen. Op welke wyze en tyd koomen

 de-

dezelve in het hout, waarom op de eene Kust of Plaats meer dan op de andere. Welk is het best, gemaklykst en minst kostbaar Middel, om het Houtwerk op den duur daar voor te beveiligen"?

Onder de Verhandelingen, welken het Genootschap deswegens ter hand gesteld zyn, heeft eene Verhandeling van den Heer DAVID MEESE, *Hortulanus in 's Lands Tuin te Franeker enz. enz.*, den toegezegden prys weggedragen; en een Vertoog van den Heer PIETER HARTMAN, *Mr. Chirurgyn te Barsingerhorn*, is waardig geoordeeld daar benevens het licht te zien. De schadelykheid van dit Ongedierte maakt dit onderwerp boven al gewigtig; en men ontmoet in deeze Verhandelingen verscheiden byzonderheden, welken ter opheldering van de Natuurlyke Historie, met opzigt tot dit Gewormte, konnen strekken; met eene nevensgaande onderscheiden aanwyzing van de hulpmiddelen, die natuurlyk ter vernielinge van 't zelve geschikt zyn; en van welken men, langs een gereeden en niet overkostbaaren weg, op goeden grond, den besten uitslag mag verwagten. Het is te wenschen, dat deeze en soortgelyke pogingen eenmaal regt aan de verwagtinge mogen beantwoorden, en strekken om dit onheil van Nederlands Gewest en deszelfs Scheepsvaard af te wenden.

Eene tweede Vraag, door 't Kunstgenootschap opgegeeven, luidde aldus. „ Welk is het beste Huwlyk ter verkryging eener geschikte Huishouding voor het gemeene Volk, de Burgerlyke en Hooger Staat; op dat zy nuttig voor zich zelven en voor de gantsche Maatschappy zyn moogen"?

Dit Vraagstuk van een wyduitgestrekt belang voor de Menschlyke Maatschappy in 't algemeen, en bykans voor ieder Lid in 't byzonder, is zo wel behandeld, door den Eerwaarden Heer WILLEM DE VOS, *Leeraar der Doopsgezinden te Amsterdam*, dat het Genootschap niet getwyfeld hebbe, zyn Eerwaarden met den daar op gestelden prys te begiftigen. Ook is dit onderwerp, in de hier uitgegeven Verhandeling, zo oordeelkundig ontvouwd, en tevens zo wel geschikt naar deszelfs aart voorgedragen, dat het ieders goedkeuring als afvordere. Een ernstig Voorstander van 't Huwelyk stelt ons hier voor oogen het gewigt der zaake, en de regtmatigheid der Huwelyksvereeniginge van twee Egtgenooten. Een Schryver in de Menschkunde geoefend, en ervaren ten opzigte van 't geen 'er in de Huwelyks-Waereld omgaat, deelt ons hier zyne juiste aanmerkingen mede, over het geen aanstaande en reeds vereende Egtgenooten, in de voornaamste omstandigheden, die eene byzondere oplet-

leessamheid vereifchen, in agt hebben te neemen; om waarlyk deelgenooten te zyn van de heugelyke gevolgen eener wenfchelyke Egtverbintenisfe; welker gelukkigen invloed hy met de levendigfte verwen afmaalt. Dit alles doet zyn Eerwaerde vergezeld gaan van zynen raad aan hun, die door den dood hun Huwelyksband geflaakt zien, en van zins zyn zig anderwerf te verbinden; dat eene byzondere omzigtigheid van hun vordert. En hier aan hegt hy eindelyk nog eenige oordeelkundige bedenkingen over de Huwelyken des gemeenen Volks, benevens die der Vorften en des Adels; welken ter voltooijinge van het beantwoorden der Vraage ftrekken. —— Eene Verhandeling van zulk eene natuur verdient de leezing van allen, die een Huwelyk aangaan; en veele Gehuwden zullen het voorgeftelde met vrugt konnen doorbladeren, in hoedanige omftandigheden zy zig ook bevinden, wanneer zy een hart hebben, om 'er een nut gebruik van te maaken. De Driften, 't is maar al te waar, fpeelen in dit Stuk gemeenlyk eene voornaame rol, zo dat 'er veel al weinig voor het zuivere Verftand overblyve; en dit, dit zelfs moet overdenkingen van die natuur aanpryzen, of ze ook nu of dan van eenige vrugt moggen zyn, om eene al te onbezonnen drift nog eenigzins te beteugelen; en dus by dien of deezen te wege te brengen, dat die Staat, welke uit eigen aart gefchikt is, om hem hier op Aarde gelukkig te maaken, voor hem geen bronwel van verdrietlykheden worde. —— Wy kunnen van deeze Verhandeling niet wel afftappen, zonder den Leezer het volgende gedeelte der befchryvinge, van het aanminnelyke geluk eenes welgeregelden Huwelyks onder 't oog te brengen; 't welk zyn Eerwaarde op de gevalligfte wyze voorftelt; na eene beknopte wederlegging van hun, die voorgeeven te waanen, dat de Liefde een groot deel van die bekoorlykheid, welke zy buiten het Huwelyk heeft, verliest, zo dra men gehuwd is; om dat de Liefde door het Huwelyk in een weezenlyken Pligt verandert. De ongegrondheid van dit denkbeeld getoond hebbende, ftelt hy ons het Huwelyksgeluk in deezer voege in een ten uiterfte aangenaam daglicht.

„ Daar zyn, buiten de gelukkige Huwlyken, maar weinige weezenlyke en beftendige Vriendfchappen in de Wereld. Indien wy deze ergens op den aardbodem ontmoeten zullen, zo is het alleen in den ftaat des Huwlyks. Hier wordt het genoegen zeer volkomen, zuiver en ongeftoord. De Vrouw wendt alles aan, het welk op den ftaat der huishouding, overeenkomftig met haare omftandigheden, eenigen nutten invloed hebben kan. Zy geniet de volkomenfte voldoening, in het ver-

vertrouwen, 't geen zy ſtelt in haaren Echtgenoot, in de achtenswaardige hoedanigheden, welke hem eigen zyn, in de Liefde die hy haar toedraagt, in de gulle Vriendſchap, waar mede hy haar verwaardigt, en in de noeste poogingen, welke zyne nyverheid aanwendt, om zich door eerlyke en geoorlofde middelen genoegzaamen voorraad te vergaderen; terwyl de Man zyne zorgen verlicht, zynen Geest vervrolykt, zyne vermaaken als verdubbeld ziet, door dezelve als over te ſtorten en uit te breiden, over de dierbaarſte zyner ſchatten op aarde; een onnadenklyk genoegen ſmaakt in alle de geringe aanwendingen des vernufts, welke hy te werk geſteld ziet, om zyne Liefde beſtendig te maaken; en terwyl zy beide, een geest van vergenoegdheid bezittende, hunne begeerten matigen, dezelve bepaalen naar hun vermoogen, en alle de aandacht eeniglyk zoeken te beſteeden, om daadelyk opmerkende te zyn op de zegeningen, welke zy voor zich hebben. Wanneer de Godsvrucht deze geneugten vermeerdert, wanneer deze de edele hoop inboezemt, van het beſtendig geluk der geenen, die ons hier op aarde zo Nabeſtaande zyn, en wanneer deze dus grond geeft, ter verwachting van den Godlyken Zegen zelfs hier op deze Wereld, dan rollen de jaaren des Levens ongemerkt voort, dan zyn dezelve als opgepropt, en geheel doordrongen van geduurige Lieflykheden, welke ons dezen ſtaat voor den allerverhevenſten en meest geruchtmaakenden op den ganſchen aardbodem, niet zouden willen doen verruilen; zo worden wy met den zachtvloeijenden en onberoerden ſtroom des leevens voortgevoerd, tot dien leeftyd, waar in wy ons door den ouderdom verrast vinden, waar in de bekoorlykheden en bevalligheden, die voorheen de driften opwekten, verdweenen, en de natuurlyke krachten ongelyk minder zyn geworden. Dan is de Liefde in de weezenlykſte hoogachting en aankleeving hervormd. Dan heerscht 'er eene Eenſtemmigheid en Eensgezindheid van oogmerken en neigingen, welke de gebreken der jaaren merkelyk te gemoet koomt, en den last derzelve vermindert, en die dus het laatſte tooneel des leevens zelv met alle mooglyke vermaaken, en met de gedienſtigheden eener oprechte behulpzaamheid vervult; welke Eensgezindheid de hooggevorderden in jaaren, en gelukkig Gehuwden, dikwerf doet wenſchen, dat zy elkanderen niet overleeven mogten, maar ter zelvder tyd den tol der Natuur betaalen.

„ Zyn deze welvereenden met Kinderen gezegend, welk een hartlyk en onderling genoegen zal hier uit voor hen ontſpruiten? Hoe zullen de tederheden der Liefde daar door vermeer-

meerderd worden? Kunnen wy twyffelen, of deze zullen eene welgeregelde eene verstandige Opvoeding genieten? Kunnen wy twyffelen, of deze zullen reeds van jongs af tot het goede geboogen, en daar aan langzaamerhand gewend worden? Neen zeker! De algemeene orde en welgeregeldheid des Huisgezins zal hen voor alle losbandigheid bewaaren, hen tot oeffening en bezigheid gewennen, hunne bekwaamheden uitbreiden, hen met redelyke en Godsdienstige indrukselen vervullen, en hen met de grootste zorg en omzichtigheid gade slaan. Hier door zullen hun reeds vroegtydig die beginselen worden ingeboezemd, welke naderhand van eene gezegende uitwerking zyn zullen, om hen te doen luisteren naar den wyzen raad der ouderen, wanneer zy in ryper jaaren genegenheid bezitten mogten, om zich ook door het Huwlyk te verbinden. De Raad, de Vermaaningen der Ouderen, zullen hun dan tot een regelmaat verstrekken kunnen, om zich niet te laaten verblinden, en om op de weezenlykste hoedaanigheden, welke daar toe in aanmerking koomen, acht te geeven; terwyl zy door de Lessen en het Voorbeeld der Ouderen, tot het goede en tot liefde en inschiklykheid gevormd zynde, daar door geschikte voorwerpen zullen zyn, om en zelve gelukkig te worden, en om het genoegen eener geliefde Echtgenoot te volmaaken". —— Onze geagte Schryver voltrekt deeze uitlokkende Schildering van het gelukkige Huwelyk, die wy, als te uitvoerig niet wel geheel konnen overneemen, verder, door ons af te maalen, welken gezegenden invloed zodanig een Huwelyk op de gansche Maatschappy hebbe; en hoe zulk eene Verbintenis de Egtgenooten, zelfs in omstandigheden van tydlyken rampspoed en vernedering, zo gelukkig maakt, als voor hun, in dien toestand, mooglyk is; zo dat de naam van waarlyk ongelukkig als dan in 't geheel niet op hen toepasselyk zy.

Beknopte Historie van Frankryk, van de vroegste tyden af, tot aan het jaar 1764. *Te Groningen, by* L. Huisingh *en te Harlingen, by* F. v. d. Plaats en Junior 1772. *In groot octavo* 438 *bladzyden.*

Op den dood van *Karel den IV*, in 't jaar 1328, met wiens overlyden het eerste Deel van dit Werk beslooten werd, beklom *Filips de VI*, met wiens Regeering dit tweede Deel aanvangt, den Franschen Throon: welk tydstip te aanmerkelyker is, om dat *Eduard de III*, Koning van Engeland, zig tot

tot die Heerschappy geregtigd agtte; 't welk den grondslag gelegd heeft, tot eene reeks van onlusten, tusschen Frankryk en Engeland. *Karel de IV* naamlyk stierf zonder Manlyke nakomelingen, met agterlaatinge eener zwangere Gemalinne: en toen deeze van eene Dogter beviel, werd de overleeden Vorst opgevolgd, door *Filips den VI*, als naaste Manlyke Erfgenaam, zynde voortgesprooten uit *Karel van Valois*, een Broeder van *Filips den IV*, des overleedens Vader. Hier tegen kantte zig *Eduard de III*, grondende zyn regt, op zyne geboorte uit *Isabella*, eene Zuster van *Karel den IV*: beweerende dat wel de Dogters, maar niet de Zoonen der Dogters van den Throon versteeken waren. Dan de algemeene Staaten handhaafden *Filips den VI*; en de Koninglyke waardigheid bleef, in den *Capetiaanschen* Stam gevestigd, in een zytak, of het Huis *van Valois*; waar in dezelve stand hield, tot op het kinderlooze overlyden van *Karel den VIII*, in den jaare 1498; wanneer dezelve tot een anderen zytak, of het Huis *van Orleans*, overging, in den persoon van *Lodewyk den XII*, een Zoon van *Karel van Orleans*, en een Agter-Kleinzoon van *Karel den V*, Koning van Frankryk. Doch met den dood van *Lodewyk den XII*, in 't jaar 1515, die geen manlyk zaad naliet, geraakte de Kroon weder uit dat Huis, en kwam in 't Huis *van Angouleme*, in den persoon van *François den I*, 's Vorsten naasten Manlyken Bloedverwant; zynde een Kleinzoon van *Jan van Angouleme*, die een Broeder was van den bovengenoemden *Karel van Orleans*. —— Met den dood van deezen Vorst, die in 't jaar 1547 voorviel, eindigt dit tweede Deel; dat, op eene soortgelyke wyze, als het eerste, de gewigtigste Gebeurtenissen van het Fransche Ryk geleidlyk ontvouwt; geduurende een tydbestek, dat in verscheiden opzigten zeer aanmerkelyk is. Uit dien hoofde zouden wy ook op ettelyke byzondere gewigtige voorvallen, in dit Deel vermeld, nader staan konnen blyven; doch wy zien 'er van af, om den Leezer de twee volgende vergelykingen van uitmuntende Vorsten, die onze opmerking trekken, tot een staal van dit tweede Deel aan te bieden.

De eerste vergelyking is die van den Franschen Koning *Filips den VI*, en den Engelschen Vorst *Eduard den III*, Medêdingers naar den Throon van Frankryk, waar omtrent onze Autheur zig aldus uitdrukt.

„ EDUARD bezat alle de luisterryke hoedanigheden, die den Held en den Veroveraar uitmaaken. Een zeer agtbaare houding, een Mannelyke schoonheid, die de edele Trekken van het Gelaat nog sterker deeden afsteeken. Dit bekoorlyk voor-

voorkomen, met Gesprаakzaamheid gepaard en met vloeibaarheid van Taal, won hem de harten van allen, die hem naderden: zyn Milddaadigheid deed ze hem onafscheidbaar aankleeven: Onverschrokkenheid in Gevaaren, onkreukbaare Standvastigheid in Tegenspoeden: met een Geest, in 't uitvinden van Maatregelen onuitputbaar, bezield, was de alleringewikkeldste onderneeming slegts een Spel en Tydkorting voor zyne niet minder uitgebreide dan vrugtbaare verbeeldingskragt: hy voerde zyne aanslagen even schielyk uit, als hy ze gemakkelyk beraamde: in de keur der Middelen, daar hy zig van bediende, niet zeer Naauwgezet, zo ze slegts door de uitkomst geregtvaardigd wierden: altoos zig zelven en zyner gemoedsbeweegingen meester, liet hy nimmer de diepte van zyne Staatkunde doorgronden, en aan die Staatkunde is 't inzonderheid, dat hy de grootste voorspoed zyner wapenen verschuldigd is geweest. FILIPS, Opregter en Godsdienstiger, evenaarde hem in Moed, in Milddaadigheid en Grootheid van Ziel: maar de Menschenkunde ontbrak dien Vorst: dit zo gewigtig gebrek deed hem, beide in zyn openhartigheid en wantrouwen, te ver gaan. Gelukkiger zou hy geweest zyn, indien de Opregtheid en Vroomheid van zyn Gemoed door een dieper Doorzigt en Kundigheid waren geleid geworden, en hy de Onbuigzaamheid van zyn Hart, door Ondervinding had leeren verzagten. Een Ongeveinsd, Regtvaardig, Edelmoedig, maar min toegeeflyk Hart; de Eer van een Ridder, en de Onversaagdheid van een Krygsman, waren geen voordeelen, groot genoeg, om met gelyke kans tegen den schranderen Geest en 't Geluk van EDUARD in 't Strydperk te treeden".

Het tweede Stukje, dat wy in deezen op 't oog hadden, raakt het verschil het welk te bespeuren is, tusschen Koning *François den I*, en Keizer *Karel den V*, die te gelyk naar de Keizerlyke waardigheid gestaan hadden; het welk de Autheur indeezervoege voorstelt.

„ KAREL de V, en FRANÇOIS de I, zyn het mogelyk, wederzyds, aan elkanderen verschuldigd geweest, dat zy Groote Mannen waren. Beiden muntten zy, in deeze of geene Stukken, de Een boven den Anderen, uit. De voornaame Hoofdneiging van beider Inborst schynt in KAREL de Loosheid geweest te zyn, in FRANÇOIS de Rondborstigheid. Beiden hebben zy groote dingen uitgevoerd, maar KAREL heeft zig wel eens niet ontzien, daaden te bedryven, die niet zeer Eerlyk waren, en FRANÇOIS heeft veele Misslagen begaan. Wanneer men die Twee Vorsten, als Oorlogshelden aangemerkt, met malkanderen vergelykt, zullen hunne Krygsbedryven, allen by

één genomen, niet veel, wederzyds, voor elkander behoeven te wyken; maar die van FRANÇOIS waren Roemrugtiger. Zyn eerste stappen in die Loopbaan deeden hem een Luister verkrygen, die zig door zyn gansche Leven verspreidde, en zelfs in zyn ongeluk niet verdonkerd wierd. Een Overwinning, in den Ouderdom van pas Twintig jaaren, bevogten, geeft een altoos roemryken Naam. KAREL begon te laat die Loopbaan in te treeden; ten minste, zig 'er in te doen uitmunten. Zyn eerste Krygstogt van merkelyk belang was, die van 't jaar 1532 tegen de *Turken*. Zyn Togt naar *Tunis* in 't jaar 1536 is het eerste Krygsbedryf van hem, dat met den Veldslag van *Marignan* in vergelyking komt: maar het strekt zeker tot meerder Roem, den slag van *Mulberg* gewonnen, dan dien van *Pavie* verlooren te hebben. In 't kort, KAREL, kan men zeggen, was mogelyk beter Bevelhebber, FRANÇOIS beter Krygsman. Dit onderscheid in Oorlogsdeugden komt zelfs ook, wederzyds, met hun beider Aart wel overeen. De Een vol Overleg, Werkzaam; de Ander Onderneemziek, vol Vuur. In 't stuk van Staatkunde verdient KAREL, zonder eenigen twyffel, den Voorrang. Hy vermeesterde of behield alles, wat zyn Mededinger hem betwistte. Hy verkreeg de Keizerlyke Kroon, bemagtigde het *Milaneesch*, en bleef van 't Koningryk van *Napels* meester. Al dien voorspoed was hy verschuldigd aan een wys Gedrag, aan welgenomen Maatregels, aan Middelen, juist geschikt om zyn Oogmerken kragtdaadigst te bevorderen. Gelukkig, en zyn Geluk dubbelwaardig, indien hy in de keur van die Middelen altyd Opregt, en zonder Bedrog, waar' te werk gegaan. De Weetenschap der Koningen, de konst van Menschen te kennen, bezat hy volmaakt. Altoos zag men aan 't Hoofd van zyn Legers de Grootste Krygsbevelhebbers van *Europe*. Nooit liet hy zig van zyne Staatsdienaars regeeren, en gebruikte ze altyd in zulke zaaken, tot welke zy de meeste bekwaamheid hadden. Hy kende, en zyne Onderdaanen, en de Vreemden. BOURBON wist hy was een Krygsheld, en SALUZZO een Verraader; hy bedient zig van BOURBON om te overwinnen, en gebruikt SALUZZO om te verraaden. KAREL had nog een ander groot voordeel op FRANÇOIS, de Arbeidzaamheid, naamelyk, en Bestendigheid. FRANÇOIS heeft oogenblikken, die ons door hun Luister verblinden; maar hy heeft ook lange Tusschenpoozingen van slaapziekte en werkeloosheid. KAREL weet van geen Rusten; onophoudelyk is hy bezig; hy maakt toebereidzels; hy voert zaaken uit; hy kuipt; hy zaait verdeeldheden; hy loopt *Duitschland*, *Italie*, *Spanje* door; hy is over al. De groote Mo-

Mogendheden houdt hy in ontzag; hy onderwerpt zig de kleinen; hy Ketent ze alle door zyn Onderhandelingen. Maar FRANÇOIS ondertusschen gaat KAREL ver te boven, wanneer hy *Provence* tegen denzelven verdedigt, en 't is veel Loffelyker voor hem, dat hy, in zulke omstandigheden, als hy zig bevonden heeft, zyn Koninkryk heeft weeten te behouden, dan het voor KAREL is, dat hy zyn andere Veroveringen gewonnen heeft, en deeze hem gemist is, in weerwil van alle de voordeelen, welke zyn Overmagt en zyne Huwelyks Onderhandelingen hem verleenden. Ook munt FRANÇOIS boven KAREL uit, wanneer hy hem kennis geeft van den Opstand der *Gentenaars*; wanneer hy hem een vryen Doortogt door zyne Landen toestaat; wanneer hy de wederspannige Burgers van *Rochelle* Vergiffenis en Genade bewyst; wanneer hy door gansch *Duitschland* met een kwaaden naam door 's Keizers Lasteringen gebrandmerkt, zig 'er niet over wreekt, dan door de Duitsche Kooplieden met weldaaden te overlaaden. Met een woord, FRANÇOIS de I staat in Krygsbekwaamheden en Bedryven, ten minste, met KAREL den V gelyk: in Staatkunde is hy minder: maar hy overtreft hem ver in Deugden: en aan die Deugd zelve, en aan de Naauwgezetheid in de keur der middelen, van welke hy zig bediende, heeft men ten grooten deele toe te schryven, dat hy in Staatkunde voor hem zwigten moet. Wy beschouwen FRANÇOIS den I, in deeze vergelyking, enkel als Oorlogsman en Staatkundigen. Van dien kant gezien, vertoont zig die Vorst, zekerlyk, in zyn minst gunstig Licht. De Historie der Geleerdheid, der Wetenschappen en Konsten zou hem in helderer dag stellen, en hem onbetwistbaar, en boven zyn Mededinger, en boven alle Vorsten van zynen Tyd, den Voorrang toe-eigenen.

Hedendaagsche Historie, of het Vervolg van de Algemeene Historie IV Deel, II Stuk. Behelzende de Europische Historie. Te Amst. by G. de Groot en Zoon, enz. *In quarto* 415 *bladzyden.*

Dit gedeelte, het welk de Geschiedenissen van Frankryk vervolgt, maakt een aanvang met de Regeering van *Hugo Capet*, in 't jaar 987, en ontvouwt de lotgevallen van dat Ryk tot op den dood van *Karel den VI*, in 't jaar 1422. De aanmerkelykste gebeurtenissen, staande het bestier deezer Vorsten, worden hier, op den gewoonen voet, welken de Geschiedkundige Opstellers van dit Werk houden, geschiktlyk, voorgedra-

dragen, en in de gewigtigste byzonderheden opgehelderd; dat hier en daar kan dienen, om eenige aanmerkelyke voorvallen in een nader licht te stellen. Van dien aart is, onder anderen, eene aantekening raakende het regt van *Filips den VI*, tot den Franschen Throon, die wy by deeze gelegenheid zullen overneemen.

Men weet, dat *Filips van Valois*, die na 't overlyden van *Karel den IV*, en na 't bevallen der Koninginne Weduwe van eene Dogter, het Ryksbewind onder den naam van *Filips den VI* aanvaarde, een Mededinger tot den Kroon had, in den Engelschen Vorst *Eduard den III*. Dat *Filips* zig grondde op zyn regt als naasten manlyken Erfgenaam, zynde een vollen Neef van den overleeden Koning. En dat *Eduard* zig beriep op zyne geboorte uit *Isabella*, de Zuster van opgemelden Vorst; beweerende, dat wel de Vrouwen onbevoegd waren tot de Kroon, maar dat de Manlyke nakomelingen uit de Dogters der Fransche Vorsten, by gelegenheid, daar op een billyken eisch hadden (*). Onze Geschiedkundigen gewag maakende van dit twistgeding, het welk het Parlement ten voordeele van *Filips* uitwees, hegten daar aan het volgende berigt.

„ Wy zullen, zeggen zy, om dit nader op te helderen, in deeze aantekening eerst spreken van de Prinsen van den bloede, zo als zy zig op dien tyd bevonden, verdeeld in verscheidene huizen, op dat blyken moge, hoe het regt van *Filip de Valois* het hunne overtrof; vervolgens zullen wy spreken van het huis van *Valois*, tot op den tyd van *Filips*, 't geen zyn verwandschap kan doen zien; en ten laatsten zullen wy spreken van de Edelen en Grooten van *Frankryk*, die nog overgebleven waren, hebbende maar eene leenroerige afhangelykheid van de kroon. Wat de Prinsen van den bloede aangaat, het eerste huis was dat van *Evreux*, waar van de grondslag gelegd was, door *Lodewyk*, den Zoon van *Filip den Stouten*. Zyn Zoon *Filip* was getrouwd met de Prinses *Joanna*, de dogter van *Lodewyk Hutin*, door welker regt hy Koning van *Navarre* werdt. Het is klaar, dat hy van zig zelven genen titel of regt hadt op de kroon; en alles, wat hy ook desaangaande door zyn Vrouw gekregen mogt hebben, was weggenomen door eene uitspraak van het Parlement, bekragtigd door zyn eigen afstand. (1) Het volgende was het huis van *Bourbon*, of van *Clermont*, verder af, als afdalende van Ro-

(*) Zie boven, *bladz*. 346.

(1) „ DU TILLET. LE GENDRE ”.

Robert, Grave van *Clermont*, zoon van *St. Lodewyk*. *Pieter*, Hertog van *Bourbon*, was het hoofd van dit huis, en de schoonbroeder van *Filips de Valois*. (1) Het huis van *Artois* daalde af van *Robert*; eenen anderen zoon van Frankryk, te weten van *Lodewyk* VIII, en broeder van *St. Lodewyk*, die ten gevalle van hem *Artois* tot een Pairschap verhief: hy was in *Egypte* gestorven. Zyn zoon *Robert* II was gesneuveld in den veldslag van *Courtray*. Zyn Zoon *Filip* stierf aan zyne ontvangene wonden in den slag van *Furnes*. *Robert* III, het Graafschap van *Artois* aan zyne Moeije *Maud* zynde toegewezen, was het hoofd van dat huis, en ten gevalle van hem hadt *Filip* het Graafschap *Beaumont le Roger* tot een Pairschap verheven. (2) Met betrekkinge tot het huis van *Dreux* en *Courtenai*, was *Joannes* III, Hertog van *Bretagne*, de naaste, als afstammende van *Robert* IV, Zoon van *Lodewyk den Dikken*. (3) En eindelyk het huis van *Bourgondie*, afstammende van *Robert* III, Zoon van den Koning *Robert*, en kleinzoon van *Hugo Capet*, waar van het hoofd was *Eudes* of *Otho* IV, Hertog van *Bourgondie*, kleinzoon van 's Moeders zyde van *St. Lodewyk*, en wiens Zuster *Joanna* getrouwd was met *Filip van Valois*. (4) Het is klaar uit deze geslagtrekening, dat geenen van deze Prinsen een nader regt konden voorwenden, en gevolgelyk was het hun belang, om dat van *Filip van Valois* te ondersteunen, naardien, dat regt van opvolging eens bevestigd zynde, hen dit allen op hunne beurt konde te stade komen, by de uitsterving van het mannelyk geslagt van het Koninglyk huis, 't geen eigenlyk het geval geweest is van het stamhuis, 't welk nu op den troon is, als waar in de huizen van *Navarre* en *Bourbon* vereenigd zyn. (5) Laten wy nu verder byzonder spreken van het huis van *Valois*; *Karel* van *Frankryk*, de derde Zoon van *Filip den Stouten*, Graaf van *Valois*, *Alonson*, *Chartres* en *Perche*, was eerst getrouwd met *Margareta* van *Anjou*, en hadt by haar twee Zonen en vier Dogters. De oudste was *Filip de Valois*, de eerste der *Fransche* Koningen uit dat Stamhuis; dan *Karel*, van wien het huis van *Alençon* is voortgesproten; *Joanna*, die getrouwd is geweest met *Willem*, Grave van *Henegouwe*, *Holland* en *Zeeland*; *Izabella*, die getrouwd is geweest met *Joannes*, Hertog van *Bretagne*; *Margareta*, die de huisvrouw is geweest van *Guy de Chatillon*, Grave van *Blois*; en *Katharina*, die jong ge-

(1) „ DUPLEIX. (2) GAGUINI. P. ÆMIL. (3) P. DANIEL. (4) MEZERAY. (5) Favin. Histoire de Navarre".

gestorven is. By zyne twede Vrouw *Katharina*, de eenige dogter en erfgename van *Filip de Courtenai*, Zoon van *Boudewyn II*, Keizer van *Konstantinopolen*, en die zig zelve door Paus *Bonifacius* tot Keizerin hadt laten kroonen, hadt hy eenen Zoon, die jong stierf, en drie dogters; *Katharina*, die getrouwd is geweest, met *Filip*, Prinse van *Tarentum*; *Joanna*, die gehuuwd is geweest met *Robert de Artois*; en *Izabella*, Abtdisse van *Fonteverault*. By zyne derde Vrouw *Maud*, de oudste dogter van *Guy de St. Paul*, hadt hy eenen Zoon en drie Dogters; *Lodewyk* Graaf van *Charters*, die jong stierf; *Maria*, de tweede Vrouw van *Karel*, Hertog van *Calabrie*, by welken zy gekregen heeft *Joanna*, die vermaarde Koningin van *Napels*; *Izabella*, die getrouwd is geweest met *Pieter*, Hertog van *Bourbon*, en *Blanche*, de eerste Vrouw van Keizer *Karel* IV. (1) De overige Edelen en Grooten van *Frankryk* waren, noch in getale, noch in magt, eenigzins te vergelyken by het geen zy geweest waren, ten tyde zyner voorzaten; doch niet tegenstaande dit, waren 'er nog genoeg om hem groote onlusten te veroorzaken, en de magt van zyn Koningryk was geenszins te vergelyken, by 't geen het tegenwoordig is, naar de grenzen van *Spanje*. De Graafschappen van *Foix* en *Armagnac* waren zeer volkryk, en naauwlyks in eenig opzicht onderworpen aan de kroon; *Gasconje* was in handen van de *Engelschen*, die hunnen eisch uitstrekten tot alle de Graafschappen tot aan de rivier *de Loire*; *Bretagne* was een onafhanglyk Hertogdom; inderdaad de Koning van *Navarre* hadt verbazende bezittingen in *Normandie*; de Konstabel van *Frankryk* hadt twee verbazende Graafschappen in *Picardye*; *Vlaanderen* en *Artois* waren in eenen twyfelagtigen toestand. Het Hertogdom en het Graafschap van *Bourgondie*, schoon van de kroon afgescheiden, waren met hem vereenigd uit hoofde van naauwe bloedverwandschap. De naast aanleggende landstreeken hoorden aan de Dauphine van *Vienne*; het Graafschap *Provence*, met de halve stad van *Avignon*, behoorde aan de Koninginne van *Napels*; De andere helft van die stad, met het Graafschap van *Venassin*, hoorde aan den Paus; behalven verscheidene andere Graafschappen en Baronnyen, door het geheel Koningryk, en den eisch van het huis *Navarre*, op de Graafschappen van *Champagne* en *Brie*".

(1) LE GENDRE. P. DANIEL. CHALONS.

De

De Volmaakte Weetenſchap der Notarisſen. In 't Fransch beſchreven, door Mr. CLAUDE JOSEPH de FERRIERE. *En nu om deszelfs groote nuttigheid in het Nederduitsch vertaald, en met Aanmerkingen verrykt. Vervolg van 't Eerſte Deel, Eerſte Stuk. Te Utrecht, by* G. T. van Paddenburg. *In quarto* 184 *bladzyden.*

HEt eerſte Boek van dit Geſchrift van den Heer *de Ferriere*, die onder de Regtsgeleerden bekend ſtaat voor een Man van uitſteekende bekwaamheid, zag reeds het licht, in den jaare 1770. Onverwagte zwaarigheden hebben, naar luid der Voorreden, de verdere ſpoedige uitgave vertraagd; dog men vleit zig thans, met de afgifte van dit Stuk, dat het tweede en derde Boek behelst, met een gewenschter voortgang van dit Werk; alzo het vyfde Boek reeds op de Pers is, en men dus ſtaat maakt, om het tweede Stuk van dit Deel nog in dit jaar den Intekenaaren te leveren. Het tegenwoordige Stuk, dat, even als 't voorgaande, zyne nuttigheid heeft, niet alleen voor de Practizyns, maar ook voor alle Liefhebbers deezer Studie in 't algemeen, gaat wel byzonder over de *Contracten* of Verdragen. Het tweede Boek ontvouwt ons het geen betrekking heeft tot de Verdragen in 't algemeen; met aantooninge der Perſoonen, welken daar toe al of niet bevoegd zyn; der zaaken over welken men Verdragen kan aangaan, en der Verdragen, die men al of niet geoorlofd heeft te agten; mitsgaders van de uitwerking der Verdragen, en 't geen dezelven verbreeken of vernietigen kan: waar by nog komen eenige aanmerkingen over valſche Geſchriften, en 't vergen van een deciſoiren Eed, ter zaake van eenig Contract. En hier op verledigt zig de Autheur in het derde Boek, ter bepaalder overweeginge van de byzondere Contracten; te weeten die van onderling Verbruik-Leen, van Leen of Bruikleen, van Bewaargeevinge en Pandgeevinge, welke verſchillende ſoorten van Contracten onderſcheidenlyk nagegaan, en met voorbeelden opgehelderd worden.

Die Statuten ende Landt Rechten van West Vrieslandt. *Herdrukt te Leeuwarden, by* A. Ferwerda, 1772. *In groot octavo.*

ZY, die zig ter beoefeninge van 's Lands Geſchiedenisſen bevlytigen, zullen met dankbaarheid erkennen, dat men

de moeite wel heeft willen doen, om dit Stukje verder der vergetelheid te ontrukken, of den Liefhebberen gelegenheid te geeven, om het op zig zelve te bezitten. Het behelst de zogenaamde *Saxische Ordonnantie*, of de Regten en Wetten, die Hertog *Georg van Saxen*, als Erfheer van Vriesland, in den jaare 1504, te samen stelde; mitsgaders de *Ordinantie* van Keizer *Karel den V*, in den jaare 1541, geordonneerd door *Maximiliaen van Egmond*, Stadhouder van Vriesland. Twee samenvoegende Stukken, die in de Vriesche Geschiedenissen meermaals opmerking verdienen.

De Lente, een Gedicht, uit het Hoogduitsch van den Heer E. C. VAN KLEIST *vertaald. Te Utrecht by* J. A. *en* A. J. van Toll 1772. *In groot octavo 77 bladz.*

HEt aanvallige der Lente, dat menig Dichter uitgelokt heeft, om derzelver schoonheid te verheffen, is hier het onderwerp der bespiegelinge van den Heer *van Kleist*, een vermaard Krygsheld, en tevens een beroemd Dichter, naar uitwyzen van 't beknopte verslag van 's Mans leeven, hier in 't Voorbericht medegedeeld. Deeze, die zyne zugt voor de Poëzy, in 't midden van 't geraas der wapenen, bestendig wist aan te kweeken, verleent ons in dit Stukje doorslaande blyken van de leevendigheid zyner verbeeldingskragt, met oplettendheid, door een bondig oordeel bestierd. Zy, die smaak hebben in 't beschouwen van Dichtkundige Tafereelen, zullen 'er verscheiden Meesterlyke trekken in gewaar worden, en over 't geheel de natuurlykheid der schilderinge met genoegen nagaan. Men slaa ten dien einde het oog op het volgende gedeelte van een Landgezigt.

„ Beschouw myne veldlievende zangnymph! beschouw deeze ruime weiden met paarden van 't schoonste zwart bedekt. Zy verheffen den trotschen hals, en stampen en brieschen met eene vrolyke stem, terwyl de echo hen uit het pynboomenwout teegen briescht. Bontgevlekte koeijen, door den ernsthaftigen stier aangevoerd, doorwaaden het met heesters bewasschen moeras, dat zig voor gindse hoeve uitstrekt. Een laan van willigen en abeelen, leid na de stille landwooning, agter dewelke een wynberg met Thyrsus staaven beplant, langs eene zagte helling opreist; een gedeelte schittert met een helderen glans bestraald, en word door de overigen, die in de schaduw eener Wolke staan,

als met een doorschynend floers omsluijerd. ——— Maar reeds vlied de wolk, de zonneschyn loopt snellyk voort, zy klimt van rei tot rei, en breid zig eindelyk over den ganschen heuvel uit. De vroeggewekte leeuwerik steigt na de bovenste lucht, aanschouwt het gelukkig dal, dat zig onder zyne vlugt uitstrekt, blyft 'er met vermaak over heen en weder zweeven, terwyl hy zyn triumphlied aanheft. De klanken van dit kweelend lied vervrolyken den ploegenden landman; hy luistert met het hoofd na den hemel gekeerd, dan leunt hy weder op den voortdringenden ploeg, en doet de aarde als bruine golven over zynen akker stroomen. Eene vlugt van exters en kraaijen volgt hem al aazende agter na; wat verder komt de zaaijer met gereegelden stap aantreeden, en strooit een gouden reegen in den boezem des aardryks uit". ——— Deeze en dergelyke welgetroffen Tafereelen komen ons hier zo overvloedig voor, dat we 'er ons ligtlyk te lang mede op zouden houden; om dit voor te komen zullen wy ons bepaalen, en nog maar één levendig Schilderstukje onder 't oog brengen. De Heer *van Kleist* vestigt het gezigt op een Boerenhof, en laat zig, onder andere byzonderheden, over de volgenden aldus uit.

„ De teederbezorgde henne schreid aan den oever met opgereezen sidderende veeren, en roept de nieuwlings uitgebroeidde eentjes te rug; dog zy vlieden voor de stem hunner voedster, laaten zig al spartelende in den vloed afrollen, en slobberen al zwemmende in het riet. De Ganzen met languitgerekten hals, en dreigende en klappende wicken, verjaagen den krulhairigen waterhond van hun nest. Reeds beginnen de geeldonsige Kiekens hun spel, verbergen den kop in 't vloeijend nat, en blyven op hunne roeijende voetjes in evenwigt hangen. Ginder loopt een yverig beezig meysje, met het bonte korfje aan den arm, door luid schreijende hoenderen gevolgd; nu eens blyft zy staan, en lokt ze met eene leedige en bedrieglyke worp nader tot zig; dan wederom bestort zy ze eensklaps met volle hand, en vermaakt zig, met ze om stryd de korrels van elkanders rug te zien afpikken. Wat verder zit het witte Konyntje, in zyn donker hol te luisteren, en draait de roode oogjes schichtig heen en weer"

„ Het geel graauwe Tortelduifje, komt al lacchende uit het gewelfde slag voorttreeden, het krapt den hals met zyn koraalrood pootje, plukt zig de donsige veertjes uit de borst, ondergraaft den opgeheeven vleugel, en vliegt na haaren minnaar op het dak. Deeze door minnenyd vergramd, draait

zig om en om, en kirt met eene vertoornde stem: dog de streelende schoone roert hem even aan, terstond treed hy nader, en slaat een teederer geluid. —— Wat worden 'er dan al liefdekusjes verspilt! zy schudden al lacchende de nederhangende wiekjes, en doen 't zagtste liefde-geluid over de welriekende gaarde suizen. —— Ik volge uwe leiding ô teederbeminnende Duifjes! ik volg u".

Aan deeze bespiegelingen, welken hier en daar met opwekkende Godsdienstige kundigheden doorvlogten zyn, heeft men in deeze Vertaaling nog gehegt eene overzetting van des Autheurs dichtkundige voorstelling van den lof der Godheid; welker Goedheid en Magt hier beknopt en nadruklyk voor den Geest gebragt wordt. De Heer *van Kleist* dringt dit wel inzonderheid aan, ter beschaaminge van den vermeetelen twyfelaar; en sluit alles in 't blyde vooruitzigt op een toekomenden gelukstaat; in welken hy Gods Majesteit met veel edeler liederen zal roemen; dat hem als reikhalzende doet betuigen: „ ô gy lang gewenschte tyden, kom dog met verhaasten vlugt aansnellen! vliegt gezwind, op dat ik haast voor eene nimmer te stooren vreugde mag vatbaar zyn".

Lier- Veld- en Mengelzangen, *door* E. WOLFF, geb. BEKKER. *Te Hoorn by* T. Tjallingius 1772. *Bebalve het Voorwerk en den voorafgaanden Lykzang op den Heer Mr.* H. NOORDKERK, *in groot octavo* 219 *bladz.*

IEder een die gevoelig is voor de aanloklykheden der schoone Dichtkunde, (en wie die een teder hart heeft is 'er ongevoelig voor?) zal deeze verzameling van *Lier- Veld- en Mengelzangen* behaagen. De Dichteres, reeds bekend door vroegere Stukjes haarer welgesneeden penne, toont in deezen bondel, op de uitsteekendste wyze, haare bekwaamheit om de leevendigste verbeeldingskragt met oordeel te bestieren, en dus haare voorwerpen in dat juiste licht te stellen, daar ze natuurlyk het sterkste moeten treffen. Dit straalt in deeze haare Dichtkundige Zangen ten krachtigste door, en maakt dezelven boven al aangenaam; de Natuur vertoont 'er zig als leevende, en de Leezer gevoelt zig getroffen, zo dat hy deel neeme in het onderwerp; het eigenaartige uitwerksel der waare Dichtkunde. Dit byzondere dat deeze Zangen, op eene aanmerkelyke manier, van veele onaandoenlyke Verzen,

zen, die men zomtyds onder den naam van Gedichten of Dichtkundige Werken ontmoet, onderſcheid, openbaart zig genoegzaam in ieder Stukje, dat ons hier word voorgedraagen. By uitneemendheid ſtrekken hier van ten getuigen, de Lykzang op den beroemden *Noordkerk*, benevens twee Veldzangen, genaamd *Rachel* en *Jacob*, als mede de *Andromaché* en *Scipio*; welker leezing niet in de uitwerking zal feilen, als het hart 'er toe geſchikt is. Heeft men eene ernſtige luim men leeze onder anderen de *Dankbetuiging aan de Eenzaamheid*; en gevoelt men zig door lugtiger vlaag gedreeven, men ſlaa dan 't oog op den *Winterzang*; en de eene zo wel als de andere zal, naar verſchillende omſtandigheden, op eene aangenaame wyze het gemoed aandoen. Eene ſoortgelyke uitwerking zal bykans ieder Zang deezer Verzamelinge, in eene mindere of meerdere maate, hebben; en om 'er terſtond eene proef van te neemen: men leeze eens den aanvang der beſchryvinge van *Jakobs Vreugde by Jozefs Geboorte*, welke aldus luid.

Verrukkelyk gezicht! — (dus liet zich Jakob hooren,
Daar by voor 't rustbed van zyn' lieve Rachel zat,)
Zy ſlaapt, zy heeft haar eersgebooren,
Haar Jozef, ſlaapend, in haar' blanken arm gevat.
Verrukkelyk gezicht! gy boeit myn' vogtige oogen.
Myn Rachel, moeder van een Zoon! — 'k ben opgetoogen.
Wat zal, wat kan ik meer
Verlangen? Rachel is gelukkig, — mint my teêr.
Wat is zy ſchoon! hoe doet het ſtreelend vergenoegen
Dien lelieblanken boezem zwoegen!
'k Zie in haar trekken, welk een vreugd haar hart geniet,
Daar zy zich blyde moeder ziet.
Zy heeft haar hartenwensch verkreegen.
Slaap, lieve jongen! ſlaap, aan haare borst gelegen.
Ach! wekt haar niet; z' heeft rust van nooden! ſlaap gerust,
Myn' lieve vrouw! gy hebt voor geen gevaar te vreezen.
Uw Jakob zal, myn oogenlust! ——
Uw eigen Jakob zal voor u zorgvuldig wezen.
Nu weet ik eerst, myn ſchat! hoe dierbaar gy my zyt.
'k Was op het punt u voor altoos te derven;
'k Moet, ſprak zy, zo ik ſterf, in Jakobs armen ſterven.
Verſchriklyk denkbeeld, dat nu nog het hart doorſnydt!
Maar 't is voorby, ik moet die vrees verbannen.
ô Liefdedrift! hoe zeer verzagt gy 't hart der mannen,
Wanneer een teêrbeminde vrouw
Zich aan ons overgeeft, door de onverbreekbre trouw.

Myn lieve jongen! — neen — ik durf hem niet genaaken;
Ik mogt zyn' moeder doen ontwaaken,
Aan wie dit teder pand ten naauwsten my verbindt.
Myn gansche ziel is vreugd; — wat schooner kind!
Ach, dierbaare echtgenoot! 't ontbreekt uw' man aan woorden;
Hy voelt meer dan hy uit kan drukken. Lieve koorden;
Gewyde banden van myn zalig echtverbond!
Ach, bind my niet zo sterk! — 'k voel u te hevig drukken.
Wat yslykheden myne ziel wel ondervondt,
Kwaamt gy, ô wreede dood! haar uit myn armen rukken!

Op dien eigensten trant vervolgt dit aandoenlyke Dichtstukje; doch het bygebragte is genoeg voor den Leezer, om zyn hart te toetsen, of hy vatbaar zy voor natuurlyke aandoeningen, en dus met vermaak dit Dichtkundige geschrift konne doorbladeren. Wyders vind men, ten einde der Zangen, nog eene proze-vertaaling van het vernuftige Dichtstuk van den beroemden *Pope*, dat *de ontroofde Hairlok* eener Dame tot zyn onderwerp heeft, en zo geestig uitgevoerd is, dat de vernuftigste Schryvers het altoos aangemerkt hebben als een Meesterstuk in zyne soort: des het den Nederduitschen Leezer niet wel anders dan gevallig konne zyn, eene weluitgevoerde vertaaling hier van in onze spraake te ontvangen.

Proeve van stigtelyke Mengelpoëzy. Eerste Stukjen. Te Utregt by J. v. Terveen 1772. *Behalve het Voorberigt* 142 *bladzyden in groot octavo.*

HEt oogmerk der Heeren Opstelleren van dit Werkje, H. V. ALPHEN en P. L. V. d. KASTEELE, is, naar luid der Voorreden, deeze Proeve door den tyd tot een bekwaam boekdeeltje te brengen; ten einde hunne Landsgenooten, door eene verzameling van stigtelyke Zangstukjes, op te wekken; waar toe deeze Proeve in zyne soort zeer wel geschikt is. Dezelve behelst een aantal van gemoedlyke bedenkingen, godsdienstige bespiegelingen, aanmoedigende en vertroostende overweegingen, in een vloeijenden styl voorgesteld; welke met een stichtelyk vermaak geleezen of gezongen konnen worden, van alle dezulken, die aan eene zinnebeeldige bespiegelende leiding hunner gedagten in het Godsdienstige gewoon zyn. In het doorbladeren van dezelven bepaalde ons het jaargetyde op

den volgenden *Inval op de Bloezem*, waar uit de Leezer eenigermaate kan oordeelen over de denkwyze onzer Schryveren.

Als de landman bloefemknopjes aan 't geboomte aanfchouwen mag,
En zyn hoop op rype vrugten ziet verméeren dag aan dag;
Slaat een bui van hagelfteenen foms het welig groeiend ooft;
En hy ziet zig dus van alles in een oogenblik beroofd.
Dat ik dan niet enkel bloefem, maar ook rype vruchten gaf!
Weer, ó Jefus! door uw liefde, van myn ziel den hagel af!
'k Hoor de buien gonzend nadren: ó! verjaag ze door uw Geest!
Zyn tot hier toe niet myn bloempjens door uw trouw bewaard geweest?
Laat ze dan tot rypheid komen, waardig uwen liefdegloed;
Nimmer worden bloefems vrugten, zoo ze uw Almagt niet behoedt.

De Spanjaerdt binnen Rotterdam. In drie Boeken. Door A. V. d. VLIET. *Te Rotterdam* 1772. *In quarto 56 bladz.*

HEt tegenwoordige jaar 1772 vereeuwt een aantal van merkwaardige gefchiedenisfen des Vaderlands; die der Nederlanderen oplettendheid te rug trekken, ter befchouwinge van de rampen onzer Voorzaten voor tweehonderd jaaren; tot een te ernftiger bezef van ons geluk in de dagen van Godsdienftige en Burgerlyke Vryheid, welken wy beleeven. Onder dat flag van Gefchiedenisfen is ook het verraadelyke overrompelen van Rotterdam, door de Spanjaarden, op den 9 April 1572, met de ontmenschte gevolgen daar van; welk voorval ons hier in Drie Zangen ontvouwd word. Dezelven behelzen eene gefchiedkundige voorftelling van de aankomst der Spanjaarden voor, van derzelver woede binnen en ten laatfte van derzelver aftogt uit de Stad; welk alles hier in een rollend Maatgezang ter leevendiger nagedagtenisfe word voorgedraagen; waar van de volgende Verzen tot een ftaal konnen ftrekken.

De Spanjaerds, nu niets meer hun woede kan weérftreven,
Den losfen teugel aen hun fnoode lusten geven,
En ftuiven, dol en driest, der Burgren huizen in,
En dwingen, met gewelt, den Huiswaerdt en 't gezin,
Hun 't lekkerst uit de fpinde en kelder voor te zetten.
Wie weigrig is zy hoofdt en herfenpan verpletten;
Of hangen ze in de deur van 't huis op, by het been;
En fmyten 't huisfieraedt aan ftuk en fcherf daer heen.

De

De geilheit laet zich in hunne oogen klaer aenschouwen.
ô Teedre maegden! vlugt! vlugt! eerelyke vrouwen!
Uw kuisheit loopt gevaer! vlugt weg; en bergt dien schat!
Maer och! waer heen? 't gewelt is meester van de Stadt!
Die weergalmt van geklag, en bittere ongenuchten!
De maegden slaken hier erbarmelyke zuchten,
Terwyl ze worstlen met een schrikdier, wiens gewelt
Geen maegdetranen, of gebeên en zuchten telt.
Verkrachte vrouwen hoort men ginder angstig kermen.
Daer word een Burger, die zyn gade wil beschermen,
In de armen van zyn vrouw, een pook in 't hart geduwt.
ô Helsche boosheit! waer myn ziel van schrikt en gruwt,
Wiens dichtveêr is in staet om u naer eisch te malen!
En gy, die, om wat roems by Alva te behalen,
Den moord begost, Bosfu! wie, in deez' naren staet,
De Burgery ten prooi dier wreê barbaren laet,
Kunt gy, een edelman, van Nederlandschen bloede,
By 't volk voorheen bemint, kunt gy die dolle woede
Stilzittende aenzien, doof voor allen jammerkreet!
Helaes! waer vond men ooit een Neêrlandsch hart zoo wreedt!
Maer och! verblinde Graef! al straft Godt, in dit leven,
Altydt de boosheit niet, zal 't u geen voordeel geven
Te zeggen; 'k heb niet meer dan Alva's last gedaen,
Wanneer gy, namaels, voor Gods Rechterstoel zult staen.
Hier zal men voor de poort, waer door het goedt vertrouwen
U binnen liet, in steen, een duurzaem opschrift houwen (*),
Dat, aen het nageslacht, de gruwlen, en 't gewelt,
Door de arme Stadt geleên, tot uwe schande meld;
En uw gedachtenis zal eeuwig, by die 't lezen,
ô Schandvlek van uw huis! een vloek en gruwel wezen!

(*) Dit ziet op het opschrift aan de buitenzyde van de Oostpoort van Rotterdam.

Den Grave van Bosfu met de Spanjaerts bloedgierig,
In 't jaer seventig twee, April den negenden dag,
Landen hier als vrient, quam maer schoffierig
Vermoorden veel borgers met jammerlyk geklag.

Papieren wegens het ongelukkig afbranden van den Amsterdamschen Schouwburg.

HEt jammerlyk Treurtooneel van den 11 May hier ter Stede vervult natuurlyk aller harten met eene gevoelige smerte. De Amsterdamsche Schouwburg, die in vollen luister praalde, die Ingezetenen en Vreemden kon vermaaken, is diestyds, met alle de-

zelf-

zelfs kostlyke en kunstryke Cieraaden, in puin en asch verkeerd. Dan dit is 't niet alleen; maar dit op zig zelve, ten aanzien van de Kunst en den verlooren Schat, zo jammerlyk toeval, is te meer smertlyk, daar 't vergezeld gegaan is, van 't verlies van veeler welgesteldheid en gezondheid, ja van veeler leeven: daar overhaasting en ontroering veelen ongelukkig gemaakt heeft, en eenigen door puin verpletterd, door rook verstikt, of door vuur verteerd zyn. Een akelig toeval zeker! vooral op die plaats, daar men eene vermaaklyke uitspanning bedoelde. ——— 't Is niet vreemd dat zodanig eene geschiedenis veelen hunne pennen heeft doen scherpen, om, 't zy op Maat of in 't Maatlooze, hunne gedagten deswegens op het Papier te stellen, en aan 't Gemeen mede te deelen. De stoffe zelve spoort veele Schryvers, naar hunne verschillende denkwyzen, eigenaartig onderscheiden daar toe aan, en 't onderwerp kan uit zo veelerleie gezichtpunten beschouwd worden, dat 'er overvloedige gelegenheid zy, om het zelve op verscheiden manieren te behandelen. Hier van leveren ons de deswegens uitgegeeven Papieren overvloedige bewyzen; en de algemeene aandoening over die treffende Geschiedenis begunstigt, in den eersten tyd, natuurlyk het verspreiden dier Geschriften, van hoedanig eene soort ze bykans ook mogen weezen. Onder het nazien van een ganschen bondel van Papieren, welken ons over dit onderwerp ter hand gekomen, en wier optelling meer lastig dan aangenaam zou zyn, hebben wy het meerendeel, naar verwagting, dat is niet, of naauwlyks, leezenswaardig gevonden. Een groot gedeelte is ons als onverschillig voorgekomen; en indien wy 'er, uit den geheelen hoop, dien wy tot nog gezien hebben, eenigen zouden uitzonderen, die eene byzonderer opmerking verdienen, dan zyn het de twee volgenden. *De naauwkeurige Brief van een Amsteldamsch Heer aan zynen Vriend te Haerlem. Tweede Druk. Te Amsteldam by Jan Doll.* En, *Een drietal merkwaardige Brieven. Te Amsterdam by P. Conradi.* De eerstgenoemde Brief behelst het geregeldste verslag, dat wy van deeze treurige geschiedenis ontmoet hebben: en 't gemelde drietal van Brieven ontvouwt ons kortlyk de algemeene redeneerwyze, welken de Voorstanders en Tegenstanders van den Schouwburg in dit geval houden. Wy meenen vervolgens op dit slag van Papieren niet verder staan te blyven, of 't moest zyn, dat 'er iets het licht zage, dat ons, in den eenen of anderen zin, eene opzetlyke melding mogte schynen te vorderen.

An-

Authentyk Verhaal van de gesmoorde Revolutie binnen Coppenhagen. Uit het Deensch Origineel vertaalt. Te Amst. by Ch. v. Esfen 1772. *In octavo* 33 *bladzyden.*

EEn onderscheiden berigt van den toeleg der Hoofdpersonaadjen, van deszelfs ontdekking en afwending; dat vry geleidlyk gegeeven wordt, en dus niet als geheel onwaarschynlyk te verwerpen is, schoon we deszelfs egtheid in alle deelen niet durven beweeren.

Een echt, getrouw en omstandig Verhaal van verbazende Gevallen, welke te Stockwell, *in het Graafschap* Surry, *geschied zyn. Na den tweeden Druk, uit het Engelsch vertaald. Te Rott. by* A. Bothall, D. Vis en P. Holsteyn. *In octavo* 28 *bladzyden.*

IN dit Stukje geeft men ons verslag van eene soort van Spookhistorie, met opnoeming der getuigen, die zeggen het verhaalde gezien te hebben. Dog het geheele beloop gaat alle waarschynlykheid zo ver te boven, dat het der moeite niet verdiene, dat men 'er verder agt op geeve, zo 'er niet vervolgens eenige nadere opheldering bykome. Men heeft meermaals Menschen gevonden, die zig vermaakten met wonderlyke dingen, of geheel te verzieren, of bysters te vergrooten; en Lieden van dien stempel kunnen zulks zeer wel doen, zonder zig der ontdekkinge te bekreunen; des het noemen van getuigen op zig zelve aan zodanige verhaalen geen geloofwaardigheid byzette.

Aan den Deensen Graave VAN STRUENSEE, *dat hy het dwaalgevoelen van den Heer* DE LA METTRIE *en zyne Volgers*, dat Ziel en Lighaam beiden te gelyk eindigen, *berroepe. Met eene nevensgaande korte Leevensbeschryving van dien befaamden Vrydenker, en een berigt van zyne Stellingen en fameuse Geschriften. Te Amst. by* C. Philips J. Z. 16 *bladzyden.*

HEt voorafgaande Dichtstukje, strekkende om de onbezonnenheid van het haatlyke gevoelen,

Dat Lyf en Ziel zaam sterft gelyk zy zaamen leeven,

voor te draagen, is in zyne soort, met opzigt tot de bedoelde omstandigheden, daar de Graaf VAN STRUENSEE verdagt was van dit gevoelen te omhelzen, niet oneigen opgesteld. Maar wat voorts het bygevoegde raakende DE LA METTRIE betreft, men doet hem meerder eer aan, dan hy waardig is; met zyne Stellingen te ontvouwen, en eene Lyst zyner Schriften op te geeven; nadien hy, raakende dit onderwerp, niets voor den dag gebragt heeft, dat der moeite waardig is, in levendige gedagtenis te houden.

HEDENDAAGSCHE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Oude en Hedendaagsche Kerklyke Geschiedenissen van de Geboorte van CHRISTUS, *tot den aanvang der tegenwoordige Eeuwe, door den Hooggeleerden* J. L. MOSHEIM. *Kanselier der Hooge Schoole te Gottingen. Uit het Latyn vertaald, en vermeerderd met de Byvoegzels, Aantekeningen en Tydrekenkundige Tafels van den Eerw.* ARCHIBALD MACLAINE. *Doctor in de H. Godgeleerdheid en Leeraar der Engelsche Kerke in 's Gravenhage.* VIde Deel. *Te Amst. by* F. de Kruyff, A. van der Kroe *en* Yntema *en* Tieboel.

ONgetwyfeld heeft de schikking, de duidelyke en geleidlyke Orde door den Heere MOSHEIM in zyne *Kerklyke Geschiedenissen* gehouden, niet weinig toegebragt om dit Werk zo algemeenen smaak te doen vinden. Deeze schikking in de *Drie* voorgaande *Boeken* gevolgd, laat hy met het *Vierde*, waar van dit Deel een begin maakt, vaaren; de gesteltenis der tyden, en de gedaante die de Godsdienst met de Zestiende Eeuwe kreeg, deeden het onmogelyk worden dien zelfden voet te houden. Dan die zelfde juistheid van geest, welke in 't voorgaande doorstraalt, ontdekt zich hier wederom, en de veranderde schikking moet elks goedkeuring wegdraagen. Thans verdeelt hy de Geschiedenis in twee algemeene Hoofddeelen; te weeten de *Algemeene* en de *Byzondere Geschiedenis.*

Tot de *Algemeene Geschiedenis* brengt hy alle Gebeurtenissen, welke den staat des *Christendoms*, in de grootste uitgestrektheid aangemerkt, betreffen, en de *Christlyke Kerke*, in 't algemeen beschouwd, afgescheiden van de elendige en veelvuldige verdeeldheden, in dezelve, door de driften der Menschen veroorzaakt.

In de *Byzondere Geschiedenis* stelt hy zich voor de onderscheide Aanhangen, waar in de *Christlyke Kerk* verdeeld was, elk in hunnen rang na te gaan. Dit gedeelte schift hy, ordes en nauwkeurigheids halven, in twee Deelen. Het Eerste bevat wat 'er behoort tot de Oude Aanhangen onder de *Chris-*

tenen, zo in 't *Oosten* als in 't *Westen:* terwyl het Tweede zich bepaalt tot de Geschiedenis der laatere Gemeenschappen, die opgestaan zyn naa den tyd der Hervorminge in *Duitschland.*

Doch aangemerkt de Geschiedenis der *Hervorminge*, de roemrykste van alle Omwentelingen immer in de *Christenheid* van den eersten aanvang af voorgevallen, van zo groot een invloed is op alles wat voorts in de *Christlyke Kerke* gebeurde, verdient dezelve eene byzondere overweeging; waarom onze Hoogleeraar het *Vierde Boek*, hier mede ontsluit, en daar van een verhaal opleevert 't welk dubbel leezenswaardig is, en vergezeld gaat met een *Byvoegzel* van den Eerw. MACLAINE, *over de Geaartheid en 't Gedrag der eerste Hervormeren en de beschuldiging van Geestdryvery door een beroemd Schryver* (HUME) *tegen dezelve ingebragt*, 't geen de eer dier Werktuigen eener zo gelukkige verandering, op de redelykste en heerlykste wyze verdeedigt; hun op den rechten prys schat; weshalven de Opsteller met rede ten slot daar van mogt zeggen, „ laaten wy ons over de zwakheden der Hervormeren bedroeven; laaten wy hunne dwaalingen verwerpen; laaten wy zelf in eenige gevallen hunne kwaalyk beraadene gestrengheid en gewelddaadigheid, waar aan zy zich mogen schuldig gemaakt hebben, veroordeelen; doch laaten wy nimmer vergeeten, dat zy, met trotseering der dreigendste gevaaren, en het om verre werpen van bykans ontebovenkomelyke hinderpaalen, het pad geopend hebben tot die Vryheid in den Godsdienst, welke wy niet te hoog kunnen agten, noch te zorgvuldig aanwenden tot redelyke en waardige oogmerken".

Wyders treft men in dit Deel aan, de *algemeene Geschiedenis der Kerke* in de XVI Eeuwe, en het ontvouwen van den toestand der *Roomsche of Latynsche* en der *Grieksche en Oostersche Kerke*, in 't gemelde tydperk.

Ter proeve geeven wy thans de Characters van de voornaamste Hervormers die ons in dit Stuk voorkomen. Onder deezen bekleedt LUTHER, die, in den Jaare MDXVII, opstondt, de eerste plaats. Hy werd te *Eisleben* in *Saxen* gebooren, en was een Monnik van de Orde der *Augustyner Heremiten*, en tevens Hoogleeraar in de Godgeleerdheid op de Hooge Schoole te *Wittenberg*. „ Geen der gaven of bekwaamheden van LUTHER waren, volgens de schets van MOSHEIM, gemeen. Hy bezat een uitmuntend verstand, een vast en sterk geheugen, een ongelooflyk geduld in 't uitstaan van arbeid

heid en moeilykheden, eene ongemeene welfpreekenheid, eene onverwinnelyke grootmoedigheid, die onverschrokken bleef in alle wisselvalligheden der Wereld, en eene uitgestrekte Geleerdheid; de Eeuw, waar in hy leefde, in aanmerkinge genomen zynde. Dit alles moeten zyne Vyanden zelve bekennen, ten minsten allen, die niet gansch en al verblind zyn door den geest van partyschap. Hy was zeer bedreeven in de Godgeleerdheid en Wysbegeerte, die ten deezen tyde op de Schoolen plaats hadden: hy onderwees die beide met grooten roem en eenen gelukkigen uitslag op de Hooge School te *Wittenberg*. Als Wysgeer omhelsde hy de gevoelens der *Nominalisten*, wier stelzel onder zyne Orde was aangenomen, terwyl hy, in de Godgeleerdheid, voornaamlyk de begrippen van AUGUSTINUS volgde; doch in beide gaf hy aan de beslissingen der Heilige Schriftuure, en de voorschriften der gezonde Rede, den voorrang boven het gezag en de begrippen van feilbaare Menschen. Het zou zo ongegrond als ongerymd weezen, deezen grooten Man af te schilderen, als boven dwaaling verheeven, en vry van zwakheden en gebreken; nogthans, indien wy de gevolgen der besmettingen van de Eeuwe, in welke hy verkeerde, en van den Godsdienst, waar in hy opgevoed was, uitmonsteren, zullen wy mogelyk maar weinig berispelyks in zyn Character vinden". —— De Hoogleerrar MOSHEIM geene melding gemaakt hebbende van de lasteringen door zommige laatere Schryvers uitgevonden en verspreid, met oogmerk om LUTHERS tegenkanting tegen de afkondiging der Aflaaten te doen voorkomen, als het uitwerkzel van zelfzoekende en onedele beweegredenen, bevlytigt zich de Eerw. MACLAINE, in eene breede Aantekening, om die vlek, den Hervormer aangewreeven, af te wisschen, en het Character van een Man die der zaake van den Godsdienst zo uitsteekenden dienst gedaan heeft, te verdeedigen. Doch hem hier te volgen zou ons te lang vallen, en de plaats, welke wy anderen moeten inruimen, wegneemen.

„ PHILIPPUS MELANCHTHON, Tydgenoot van LUTHER en Hoogleeraar in de *Griekfche Taale* te *Wittenberg*, hadt, tot den tyd van het geschil met ECKIUS, geen deel gehad in de twisten, die voorbereidzels waren tot de groote zaak der Hervorminge, (gelyk ook de zagtheid van zynen aart, en zyne kiesche smaak voor de beschaafde Letteren, hem afkeerig maakte van dit slag van twisten,) schoon hy een Boezemvriend was van LUTHER, en het oogmerk goedkeurde, om de Godgeleerdheid, de voornaamste aller weetenschappen, van duis-

terheid, ſpitsvindigheid en ſchoolſche wartaal te ontheffen (*). Hy werd door het geſchil met ECKIUS overtuigd van de goedheid der zaake, welke LUTHER voorhadt, en moet als een der voornaamſte Werktuigen van de Hervorming worden aangemerkt. Zyne grootſte vyanden zelve erkennen zyne verdienſten, zy vinden zich gedrongen te belyden, dat de Jaarboeken der Oudheid 'er weinigen opleveren, die met hem mogen vergeleeken worden; 't zy men 't oog vest op de uitgebreidheid zyner kundigheden in Godsdienſtige en andere zaaken, op de vrugtbaarheid en fraaiheid zyns vernufts, op de vaardigheid en vlugheid zyns begrips, of de onvermoeide naarſtigheid, waar mede hy zyne Letteroefeningen en Godgeleerden arbeid voortzette. Hy deedt aan de Wysbegeerte en de vrye Kunſten denzelfden uitſteekenden dienst, welken LUTHER aan de Godgeleerdheid gedaan heeft, door dezelve te zuiveren van het afzigſig vuil, waar mede ze beſmet waren, en de *Duitſchers*, op de overredendſte en kragtdaadigſte wyze, tot derzelver beoefening aan te zetten. Hy bezat de zonderlinge bekwaamheid om de Waarheid te onderkennen in de duisterſte en ingewikkeldſte gevallen, en de afgetrokkendſte denkbeelden in ééns te vatten, en met de grootſte klaarheid gemaklyk uit te drukken. Deeze gelukkige bekwaamheid lei hy met zulk een gunſtigen uitſlag te koste in zyne Godsdienſtige oefeningen, dat de zaak der waare *Christenheid*, van de geleerdheid en het verſtand van MELANCHTHON, meer weezenlyke voordeelen trok, en kragtiger onderſtand ontving, dan van eenigen anderen Leeraar deezer Eeuwe. Zyn liefde tot vrede en eendragt, die hy deels verſchuldigd was aan de zonderlinge zagtheid van zyne geſteltenisſe, deedt hem vuurig wenſchen, dat de Hervorming mogt te wege gebragt worden, zonder ſcheuring in de Kerk te veroorzaaken, en dat de uitwendige Gemeenſchap der ſtrydende Partyen mogt bewaard en ongeſchonden blyven. Deeze geest van zagtheid en liefde, misſchien te verre gaande, deedt hem zomtyds meer toegeeven, dan de voorzigtigheid eischte, of voordeelig was aan de zaak waar in hy gewikkeld was. 't Is, egter, zeker, dat hy niets toegaf omtrent de gewigtigſte en gevaarlykſte dwaalingen, die in de *Roomſche Kerke* heerschten; maar in tegendeel, wel

ſterk

(*) Zie MELANCHTHONS Brief over het Geſprek te *Leipzig*, by VAL. ERN. LOSCHERUS, *Acta & Document. Reformat.* Tom. III. Cap. VIII. p. 215, als mede de *Wittenbergſche* Uitgave van LUTHERS *Werken*. Vol. 1. p. 336.

sterk beweerde, dat derzelver uitrooying met de daad noodzaaklyk was, om den waren Godsdienst te herstellen. —— In de natuurlyke geaartheid van deezen grooten Man was iets zagts, vreesagtigs en toegeeflyks. Hier uit ontstondt een zeker wantrouwen van zichzelven, 't welk niet alleen te wege bragt, dat hy de dingen met de zorgvuldigste aandagt en opmerking overwoog, eer hy tot eenig besluit kwam, maar hem ook met lastige vreeze vervulde, wanneer 'er geen gevaar was; en hem deedt schroomen voor zaaken die nooit konden gebeuren. Nogthans was in tyd van weezenlyk gevaar, wanneer alles zich akelig opdeedt, en de zaak van den Godsdienst zich in eenen hachlyken toestand bevondt, deeze vreesagtige Man, als 't ware, eensklaps veranderd in een onverschrokken Held; die, met onbezweeken standvastigheid, het gevaar onder de oogen zag, en met onverwinnelyke dapperheid zyne vyanden wederstand boodt. —— Dit alles toont, dat de kragt der Waarheid en 't vermogen van welgevestigde beginzels, de zwakheid van MELANCHTHONS natuurlyk Character wel eenigzins verminderde, doch zonder dezelve geheel weg te neemen. Was zyne kloekmoedigheid eenpaariger en bestendiger geweest, hadt hy min gezogt alle de strydige belangen te vereenigen en allen te behaagen, en meer gezegepraald over de bygeloovigheden in zyne Kindschheid reeds ingedronken (*), hy verdiende aangemerkt te worden als een der grootste onder de Kinderen der Menschen (†).

„ Terwyl door LUTHERS en MELANCHTHONS yver, het gezag en de agtbaarheid van den Roomschen Paus in *Duitschland* daalde, bragt UDALRICUS ZWINGLIUS, een Kanunnik van *Zurich*, daar aan, in *Zwitzerland*, eene doodlyke wonde toe;

(*) [Hier door verstaat de Heer MOSHEIM ongetwyfeld, de ligtgeloovigheid, welke deeze groote Man liet blyken ten aanzien van Voortekens en Droomen, en zyne voormaalige, schoon niet zeer sterke, gehegtheid aan de gewaande Weetenschap der Starrewichelarye. Zie SCHELHORNII *Amoenitat. Hist. Eccl. & Litter.* Vol. II. p. 609.]

(†) 'Er is eene Leevensbeschryving van MELANCHTHON voorhanden, door JOACHIMUS CAMERARIUS opgesteld, waar van reeds verscheide Uitgaven het licht gezien hebben. Doch een nauwkeuriger berigt wegens deezen doorlugtigen Hervormer, opgesteld door een verstandig, onpartydig, en nauwkeurig onderrigt Leevensbeschryver, als mede eene volledige verzameling zyner *Werken*, zoude een onwaardeerbaar geschenk zyn voor het Gemeenebest der Letteren.

toe; deeze voegde by eene uitgebreide geleerdheid en doordringend verstand, de heldhaftigste onverzaagdheid (*). Men moet zelfs bekennen dat die voortreflyke Man reeds eenige straalen der waarheid zag, eer LUTHER tot eene openlyke scheuring met de Kerk van Rome kwam (†). Hy werd, egter, naderhand, sterker aangemoedigd door het voorbeeld, en onderrigt door de Schriften van den *Saxischen Hervormer*; en dus kreeg zyn yver voor de goede zaak nieuwe kragt. Want hy verklaarde niet alleen de Heilige Schriften,

(*) [De Engelsche Vertaaler heeft by de Afbeelding van ZWINGLIUS gevoegd de hoedanigheid van heldhaftige onverzaagdheid: om dat dezelve een overheerschend en merkwaardig gedeelte was van het Character van deezen doorlugtigen Hervormer, wiens geleerdheid en dapperheid, door de grootste gemaatigdheid getemperd, hem, misschien, boven alle vergelyking, tot het schitterendst cieraad der *Protestantsche* zaake maakten.]

(†) [Onze Geleerde Geschiedschryver schynt dit niet met genoegen te erkennen, naardien de *Duitschers* en *Zwitzers* met elkander in geschil zyn over de eer, wie van hun de eerste ontdekkinge tot de Hervorminge gedaan hebbe. Indien evenwel de waarheid hem genoodzaakt heeft, deeze bekentenis te doen, hy heeft dezelve van eenige verzagtingen doen gepaard gaan, die eer konstig dan nauwkeurig zyn. Hy zegt „ dat ZWINGLIUS reeds eenige straalen der waarheid zag, eer LUTHER tot eene openlyke scheuring met de Kerk van *Rome* kwam"; om ons daar door in het denkbeeld te brengen, dat LUTHER de waarheid kon gezien hebben, lang voor dat deeze scheuring voorviel, en gevolglyk zo vroeg als ZWINGLIUS. Doch het is te over bekend, dat de laatstgenoemde, reeds zedert zyne vroegste jaaren, zich grootlyks hadt geërgerd aan verscheide bygeloovige gebruiken der *Roomsche Kerke*; dat hy reeds in den Jaare MDXVI, (RUCHART *Hist. de la Reform. en Suisse.* ZWINGLII *Opp.* Tom. I. p. 7. *Nouveau Dict.* Vol. IV. p. 866. DURAND *Hist. du* XVI *Siecle* Tom. II. p. 8. & JURIEU *Apologie pour les Reformateurs* &c. Part. I. p. 119.) een aanvang gemaakt hadt om de Schrifituure voor het Volk te verklaaren, en de dwaalinge eener bedorvene Kerke, hoewel met groote voorzigtigheid en gemaatigdheid, door te haalen; en dat hy zeer edele en uitgebreide denkbeelden hadt van eene Algemeene Hervorminge, op dien eigensten tyd, dat LUTHER bykans het geheele Stelzel der Paapery nog aankleefde, de Aflaaten alleen uitgezonderd. LUTHER ging zeer langzaam voort in de bevryding van de vooroordeelen der opvoedinge, waar van ZWINGLIUS, door de kragt van een stout vernuft, en eene ongemeene maate van kennisse en doordringendheid zich zeer gemaklyk ontsloeg.]

ten, in zyne openbaare Leerredenen voor het Volk (*); maar hy gaf, in den Jaare MDXIX, een alleronbetwistbaarst blyk van zynen moed, door zich manlyk en gelukkig aan te kanten tegen zekeren *Italiaanſchen Monnik*, BERNARDINUS SAMSON geheeten, die, in *Zwitzerland*, den Godloozen handel der Aflaaten, met dezelfde onbeſchaamdheid, dreef als TERZEL in *Duitschland* gedaan hadt (†). Dit was de eerſte merkwaardige gebeurtenis, die den weg baande tot de Hervorming der Zwitzerſche *Cantons*. In 't vervolg van tyd zette ZWINGLIUS, met onbezweeke ſtandvastigheid, het oogmerk voort, 't welk hy met zulk een moed en goeden uitſlag hadt aangevangen. Zyne edelmoedige poogingen werden onderſteund door eenige andere geleerde Mannen, in *Duitschland* opgevoed, die, als Amptgenooten en Medearbeiders, nevens hem, het zo verre bragten in 't weeren van 's Volks bygeloovigheid, dat de Oppermagt van den Paus, by 't grootſte gedeelte zyner Medeburgeren, ontkend werd en verworpen. 't Is noodig hier op te merken, dat ZWINGLIUS niet altoos dezelfde middels ter bekeeringe aanwendde als LUTHER; ook was hy 'er in byzondere gelegenheden, niet vreemd van om geweldige maatregels te gebruiken tegen de zodanigen, die hardnekkig de bygeloovigheden hunner Voorvaderen aankleefden. Men wil, dat hy aan de Wereldlyke Overheid zulk eene uitgeſtrekte magt in Kerklyke zaaken hebbe toegeſchreeven, als geheel onbeſtaanbaar is met den aart van den Godsdienst. Doch, over 't geheel genomen, moet de nyd zelve bekennen, dat zyne oogmerken opregt waren, en zyne ontwerpen de hoogſte goedkeuring verdienden".

Van

(*) [Dit is wederom niet nauwkeurig. Uit de naastvoorgaande Aantekening, en uit de egtſte Geſchiedkundige Gedenkſchriften, blykt, dat ZWINGLIUS de Gewyde Schriften voor het Volk verklaard, en het gezag en de opperhoofdigheid van den Paus in twyfel hadt getrokken, voor dat de naam van LUTHER in Zwitzerland bekend was. Daarenboven in ſtede van eenige onderrigting van den *Duitſchen Hervormer* te ontvangen, overtrof hy hem zeer verre in Geleerdheid, Bekwaamheid en Oordeel, en was veel beter geſchikt om zyn *Leermeester* dan zyn *Leerling* te zyn: gelyk de vier Boekdeelen, in Folio, welke wy van zyne Werken hebben, ten overvloede uitwyzen.]

(†) Vid. JO. HENRIC. HOTTINGERI *Hist. Eccleſ. Helvet.* Tom. II. Lib. VI. p. 28. ABR. RUCHAT *Histoire de la Reformation en ſuiſſe* Tom. I. Liv. I. p. 4—66. DAN. GERDES *Historia Renovati Euangelii* Tom. II. p. 228. JO. CONR. FUESLINUS, *Bytrage zu der Schweizer Reformation Geſchichte.*

Van CALVIN, wiens bekwaamheden en verrigtingen in 't vervolg der Kerklyke Geschiedenisſen, breeder ſtaan vermeld te worden, vindt men kortlyk dit berigt. „ Hy was gebooren te *Nojon* in *Picardye*, den tienden July des Jaars MDIX, en opgebragt tot de Regtsgeleerdheid (*), waar in hy, zo wel als in andere takken der Geleerdheid, toen beoefend, zeer ſchielyke en verbaazende vorderingen gemaakt hadt. Door het vlytig leezen der Heilige Bladeren, kennis van den Godsdienst verkreegen hebbende, begon hy wel haast te bemerken, hoe dringend noodzaaklyk het ware, de vastgeſtelde Leer en Eerdienst te hervormen.. Zyn yver ſtelde hem bloot aan veele gevaâren, en de verbintenisſen door hem aangegaan, met de Voorſtanders der Hervorminge, die FRANCISCUS DE I dagelyks aan de vlammen opofferde, bragten hem meer dan eens in de hachlykſte omſtandigheden, waar uit hy zich gered zag door de goede dienſten der voortreflyke Koninginne van *Navarre*. Om den dreigenden ſtorm te ontwyken, begaf hy zich na *Baſel*, waar hy zyn *Christlyke Onderwyzingen* in 't licht gaf, voor welke men de beroemde Opdragt aan FRANCISCUS DE I leest, die de algemeene verwondering der volgende Eeuwen heeft weggedraagen, en geſchikt was om de dolle woede van dien Vorst tegen de *Proteſtanten* te verzagten (†)".

(*) [Hy was oorſpronglyk voor de Kerk geſchikt, en hadt reeds met 'er daad een Kerklyk Ampt bekomen; maar het *licht*, waar door zyne Godsdienſtige gevoelens werden beſtraald, gevoegd by de voorkeuze, door zynen Vader aan de oefening der Regtsgeleerdheid gegeeven, bewoogen hem om zyn Kerklyk beroep neder te leggen, welk hy naderhand in een zuiverder Kerk weder aanvaardde.]

(†) [Deeze Afdeeling betreffende CALVIN, is in den Text van den Hoogleeraar MOSHEIM ingelascht, door den *Engelſchen Vertaaler*, die zich verwonderde in eene Geſchiedenis der Hervorminge, zo laat te zien gewag gemaakt van een haarer uitmuntendſte en merkwaardigſte Werktuigen; een Man, wiens uitgebreid vernuft, vloeijende welſpreekenheid, overgroote geleerdheid, buitengewoone doordringendheid, onvermoeide vlyt en brandende Godsvrugt, hem aan 't Hoofd der Hervormers plaatſten; alle welke hy, ten minſte, in Geleerdheid en Verſtand, de meesten hunner ook in hardnekkigheid, ſtrafheid en onſtuimigheid overtrof.]

Zedekundige Brieven over het Geluk; mitsgaders de Deugden en Pligten, met welker betragting het zelve onafscheidbaar verbonden is. Zevende Stukje. In 's Gravenhage, by N. v. Daalen 1772. *In groot octavo* 101 *bladzyden.*

ZYn Temperament wel te kennen, en zyne Hartstochten verstandig te bestieren, mag men ongetwyfeld met het hoogste recht aenmerken, als twee voornaeme byzonderheden, welken boven al in acht te nemen staen, van een ieder, die zig, als een Verstandig Wezen, bevlytigen wil, om langs den weg der Deugd naar de volmaektheid te streven, ter bereikinge van het voor hem groot mogelykste Geluk. Het gewigt hier van bezeffende hebben wy dit Stukje, ziende op het ontvangen dat het zelve de Temperamenten en de Hartstochten tot een onderwerp had, met gretigheid doorbladerd; en ene oplettende lezing heeft ons met genoegen doen zien, dat de Zedenkundige Schryver dezer Brieven ook hier in niet minder gelukkig geslaegd is, dan in zyne voorige overdenkingen.

Hy verledigd zich in de eerste plaetse, tot ene beknopte ontvouwing van de Leer der Temperamenten in 't algemeen, zo als men dezelven onderscheid, in het *Bloedryke*, het *Galagtige*, het *Zwartgallige* en *slymerige Wateragtige* Temperament, met de natuurlyke uitwerkzelen van ieder derzelven; en doet ons voorts gade slaen, hoe deze verscheidenheid van Temperamenten grootlyks afhangt van het Lichaem, en boven al van de Vogten en het Bloed; mitsgaders hoe derzelver uitwerkzelen sterker worden, naer gerade dat alle de deelen van ons wezen wederzyds sterker op elkander te rug werken; op welk alles dan ook het voedzel, dat wy gebruiken, geen geringen invloed heeft. Men kan hier uit, gelyk hy aenmerkt, gegrond afleiden, dat ieder Temperament dus, in zyn eersten oorsprong en gesteltenis, voorkomt als ene gave der Natuure; maer hy wil tevens, met geen minder recht, dat wy te gelyk in 't oog zullen houden, hoe veel wy konnen toebrengen, om dat Temperament, het welk ons natuurlyk eigen is, te verbeteren of te verergeren, te versterken of te verzwakken; waer omtrent een ieder, die zyn plicht ter harte neemt, en zyn Geluk, onder des Hemels altoos noodwendigen en alleen genoegzamen bystand, zoekt te bewerken, alleszins oplettend behoort te zyn.

„ Van hoe grooten invloed toch de oorspronklyke en natuurlyke gesteltenis eenes Mensche ook zyn mag, is dezelve

nochtans aan veele veranderingen onderheevig, en kan door verscheide middelen versterkt, gemaatigd of bepaald worden. De goede geneigdheeden kan men bevestigen, volmaaken, en in allerlei Deugden doen vrugtbaar worden; de kwaade daar en tegen inbinden, verzwakken, beteugelen, en schoon niet geheel uitroeijen, ten minsten van de schadelykste uiterstens weerhouden ". Zeer veel doet hier toe de Opvoeding, het Voedzel, 's Menschen Levenswyze, Bezigheid, het Land zyner inwooninge, de Luchtsgesteldheid aldaer, het Gezelschap waer mede men verkeert, en meer diergelyke van buiten komende omstandigheden.

De Autheur dit alles onderscheidenlyk voorgedragen hebbende, leid ons verder ter beschouwinge van Gods algemene doelwit, in 't voortbrengen der Menschen met zulk ene verscheidenheid van Temperamenten; als strekkende tot dat hoofdoogmerk, op dat ieder hunner de Maetschappy tot een byzonder, doch ten algemenen nutte medewerkend einde, dienen zoude. Ter nadere opheldering hier van toont hy, hoe ieder Temperament tot een byzonder einde in de Maetschappy dient; en hoe de Maetschappy, uit deze mengeling en zamenwerking dier verschillende Temperamenten, uitstekende voordeelen ontleent, als mede hare grootste schoonheid erlangt; terwyl tevens onze genietingen en vermaeklykheden, daer door, ten sterkste vermenigvuldigd worden; welk alles, en in 't ene en in 't andere opzicht, krachtig zou afnemen, indien alle Menschen, door het zelfde Temperament, tot de eigenste werkzaemheden gedreven wierden. Dit zo zynde is het dan ook de plicht van ieder Mensch, om, aen dit oogmerk tot zyn eigen geluk beantwoordende, naeuwkeurig acht te geven op zyn Temperament, en op het Temperament der genen, die onder zyn opzicht staen; om dat, door oplettendheid, ten meesten nutte te regelen, te verbeteren en in 't werk te stellen. Dit staet een ieder, gelyk onze Zedekundige Schryver aenmerkt, in alle omstandigheden ter harte te nemen; en wel byzonder in zich zelven of enen anderen tot ene zekere levenswyze of bezigheid te bepalen; by verzuim van welken regel „ veele Menschen een verkeerde plaats in de Maatschappy vervullen, op de ongelukkigste wyze in dezelve slaagen, en al wat zy onderneemen bederven. Wat zal een Melancholisch Gestel, aan 't dartel en schitterend Hof; een ligtvaardig bloedryk Mensch, op den ernst en deftigheid vorderenden Kautzel; een draaler en suffer midden onder de belemmeringen en gevaaren des Krygs uitvoeren"?

Ondertusschen heeft men, omtrent de algemene onderscheiding

ding der vier voorgenoemde Hoofdtemperamenten, volgens den Autheur, nog op te merken, dat ieder Mensch ene mindere of meerdere mengeling dier Temperamenten bezit; en dat 'er dus, schoon zeker Temperament in hem boven al heersche, nogtans ook iets van de andere Temperamenten in hem gevonden worde. Vraegt men daer op, welk Temperament voor 't gelukkigst te houden zy, en naar 't welke men gevolglyk behoort te trachten, om 'er zo na aen te komen, als onze gesteltenis het toelaet, onze Schryver helt, met den Hoogleeraer MULLER over, om zich te verklaren voor „ een Cholerisch Temperament, het welk door een merkelyk bymengzel van bloedrykheid gematigd, mitsgaders door eene goede opvoeding en wys bestier wel geleid, den geenen die het bezit teevens gaauw van vinding, ernstig van onderneeming en bedagtzaam in de uitvoering maakt. Het bloedryke belet hem, immer streng, wreed of trots te zyn; maar maakt hem in tegendeel, gemoedelyk en welwillend; vriendelyk, leevendig en altoos wel gemoed; terwyl 't Cholerisch vuur hem voor laf-, wankelbaar-, en koudzinnigheid behoed; en 't ernstige, dat 't zelve gemeenlyks verzeld, hem ook van de ligtvaardigheid en ongestadigheid, waar toe het bloedryke somwylen overheld, bevryd. En loopt 'er zelfs een kleine schaduw van 't Melancholische door, dan zal dit alleen zyne bedagtzaamheid, zyne voorzigtige overlegging en wys nadenken vermeerderen".

Na deze overweging der Temperamenten vestigt onze Zedekundige des Lezers aendacht op de Hartstochten, die 's Menschen oplettende bestiering, zal hy zyn geluk bevorderen, ten hoogste vereischen. „ Ze zyn, mag hy wel zeggen, verre de sterkste en de geweldigste, onder de aanspoorende krachten tot Werkzaamheid, die wy Menschen bezitten; en 't is derhalve ook van hen, dat men in allen opzigten de grootste uitwerkingen, en dus teevens de meeste vrugt, en de meeste gevaaren te wagten heeft. Zy zyn of woedende Orkaanen, die alles in de ongestuimigste ontroering zetten, en 's Menschen brooze kiel, alle oogenblikken, met een jammerlyken schipbreuk dreigen; of de voortdryvende adem eener gunstige Wind, die dezelve, met snellen vaart, ter haaven haarer bestemming voorspoediglyk doet aanlanden". Men moet ze gevolglyk op zich zelven niet kwaed keuren; maer houden voor grondbeginselen die ons Wezen tot een heilzaem einde ingeplant zyn, dog ligtlyk ons nadeel konnen bewerken, als wy 'er achtloos omtrent te werk gaen. Men behoort des nooit te denken, om ze uit te rooien; maer 't is onze zaek, dezelven onder de

Heer-

Heerschappy der Rede te brengen, en daer onder te bewaren. „Uw weg, gelyk de Autheur zich uitdrukt, is in deeze Waereld op de kant eener zorgelyke steilte gebaand; de driften en Hartstogten zyn als moedige, doch den breidel veeltyds teegenstreevende Paerden, die U over dit gevaarlyk pad brengen moeten. Een oogenblik toegeevens of onagtzaamheid is genoeg om ze tomeloos te doen voortrennen, en den Wagen in een onvermydelyk verderf te slingeren; spant gy ze, hier voor bedugt, uit het Gareel, wat zal U dan de Wagen dienen? Maar weet gy ze met scherpe en straffe teugel, in deeze moeijelyke loopbaan, op 't regte spoor te houden, dan zullen zy U na den bestemden eindpaal voeren, en dus aan de oogmerken der Natuur voldoen". Dit algemene verklaert onze Schryver vervolgens nader, door ene opmerkzame beschouwing der byzondere Hartstochten, in derzelver oorspronglyken aert en strekking, met ene nevensgaende voorstelling van derzelver doelwit, gebruiken en voordeelen. En dit leid hem, om verder te toonen, hoe wy te werk behooren te gaen, om onze Hartstochten zo te bestieren, dat zy, naer 't oorspronglyk doelwit, met onze verhevener Zielsvermogens, eendrachtiglyk samenwerken tot onze volmaektheid en welzyn. Het hoofdzaeklyke van 't geen hy ons hier omtrent voordraegt, komt kortlyk hier op uit.

Voor af heeft men acht te geven op de drie volgende Aenmerkingen. (1.) De indrukken der voorwerpen, en daer uit ontstaende eerste opwellingen der Hartstochten zyn noodzaeklyk; dan dit geeft ons geen grond van verontschulding, als wy ons daer door tot verkeerde bedryven laten vervoeren: we zyn en blyven voor die uitwerkingen verantwoordlyk; voor zo ver ze gevolgen zyn van ons verzuim of wanbestier. (2.) Ieder Mensch genoegzaem bezit ene overheerschende Hartstocht; waer omtrent hy boven al een waekzaem oog heeft te houden, om dat Grondbeginzel, als het ten kwade mogt neigen, tot het goede te leiden; wanneer hy in staet zal zyn, om, op de driftigste en voor hem gevaerlykste Hartstogt, zyne verhevenste Deugden te vestigen. (3.) Eindelyk heeft men de Hartstochten rechtmatig op hare behoorlyke waerde te schatten. Ze zyn, schoon allen goed, echter niet even edel; nadien ze allen niet even geschikt zyn tot even gelyke voortreflyke uitwerkingen. Dit eischt, dat wy die Hartstochten, welken tot voortreflyker einden strekken, die de volmaektheid en 't geluk van ons en den Naesten meer dan anderen bevorderen, ook boven al in ons aenkweeken, om dezelven te meer te versterken. Zo is, by voorbeeld, de Menschliefde, en de Mededoogzaemheid edeler, dan

dan onze neiging tot Vermaek, en onze afkeerigheid van Smert; de eerſten verdienen derhalven onze voorkeur boven de laetſten, en eiſchen dus onze byzondere oplettendheid.

Dit algemene ſteeds gade ſlaende, heeft men voorts, in 't matigen, beteugelen en beſtieren der Hartstochten, het volgende, dat ieder op zyne byzondere omſtandigheden kan overbrengen, boven al in acht te nemen. Het is niet genoeg de Hartstochten uitwendig te bedwingen, maer men behoort op zyne geſchiktheid en neiging tot dezelven te letten, en wel inzonderheid op de eigen bronwellen der Hartstochten te werken; ten einde het verkeerde voor te komen, af te wenden, of ten goede te ſtieren. Om hier in wel te ſlagen, moet men de verkeerde werking der Hartstochten, door het wel beſtieren der aendacht, in de eerſte beginzelen ſmooren, en dezelven door de edele werkingen ener ſtrydige Hartstochte te keer gaen. Dit eischt dan mede, dat wy daer omtrent nooit toegevende zyn, maer dezelven ook in de geringſte gelegenheden beſtryden; om ze nooit enige gelegenheid ten verderen voortgange te verlenen. Wyders heeft men wel toe te zien op de beguichelingen onzer Hartstochten, en zorg te dragen, dat zy ons niet bedriegen; door de voorwerpen te vergrooten, in een valsch daglicht te ſtellen, en wat meer van die natuur zy. Boven al is 't noodig zyne heerſchende Hartstocht met alle omzichtigheid te behandelen, om dezelve ten goede te wenden; op dat wy door haer ter meerdere volmaektheid mogen komen. Daer benevens ſtaet ons menigwerf de ene Hartstocht door de andere te beſtryden; en, als de nood het vordert, ene min ſchadelyke in de plaets van ene veel nadeeliger te ſtellen; dat niet zelde het enigſte middel is, om dezelve te overwinnen. By dit alles heeft men ten laetſte zyne zorg ook nog te doen gaen, over de geſteltenis van het Lichaem; ten einde het zelve door ene behoorlyke eet-en levensregeling in ſtaet te ſtellen, om de behulpzame hand te bieden, tot het voorkomen en afwenden van de verkeerde werkingen der Hartstochten; dat in dit Stuk van ene merkelyke aengelegenheid is; alzo de uitwerkingen der Hartstochten menigmael grootlyks afhangen van de geſteltenis, waer in het Lichaem, in 't welke die Hartstochten werkzaem gemaekt worden, zich op dat oogenblik bevind.

Alle deze bedenkingen en lesſen, zo over de Temperamenten als de Hartstochten, (die onze oplettende Zedekundige in dit Stukje nauwkeurig ontvouwt, levendig voordraegt, en ernſtig aendringt,) wel in acht genomen, en in betrachting geſteld zynde, kunnen niet anders, dan ene heilzame uitwerking

king hebben; als strekkende gelyklyk ter volmakinge van den Mensch; die dus doende zyne neigingen keert tot derzelver wezenlyke bestemminge, naer 't oogmerk des Scheppers, om deugdzamer en gelukkiger te worden.

Bundel van plegtige Leerredenen, uitgegeeven door den Wel Eerw. Heer RUTGER SCHUTTE, *Predikant te Amsterdam. Te Amst. by* J. Wesing Willemsz. 1772. *Behalven het Voorwerk enz.* 400 *bladzyden in groot octavo.*

SChoon wy, gelyk nu en dan wel eens gebleken is, niet veel ophebben met de Liefhebbery van sommigen, die zeer veel werks maken van 't verzamelen van Leerredenen, by gelegenheid ener Bevestiginge, Intrede, Afscheid en diergelyken gedaen; is 't echter nooit ons oogmerk geweest zulks in alle deelen aftekeuren; voor zoo verre die Liefhebbery, als ze met oordeel in 't werk gesteld word, ook hare nuttigheid kan hebben. Bestond zodanig ene Verzameling altoos uit Leerredenen van zulk een stempel, als die, welken in dezen Bundel, door den Eerw. *Schutte* aen 't licht gebragt, vervat zyn, we zouden dezelve zeker hooger schatten, dan die, welken ons veel al by zodanige Liefhebbers zyn voorgekomen. De Leerredenen, in dezen Bundel voorgedragen, zyn te wel uitgewerkt, en te naeuwkeurig beschaefd, om ze in gelyken rang te stellen, met een groot aental van dit slach van Leerredenen; die dikwerf geen verdienste hebben, dan die, welken zy nog min of meer ontlenen van de gelegenheid, by welke zy gedaen zyn, en waer in de meeste Lezers veel al geen byzonder belang hebben: waer tegen deze Leerredenen op zich zelven der aenmerkinge waerdig zyn; dewyl men 'er 's Mans oplettendheid, oordeel en ernst alleszins in ziet doorstralen. Denzulken die aen de leiding van zyn Eerwaerden gewoon zyn, zullen ze zekerlyk ongemeen behagen; en zy, die de voorkeur aen ene andere leiding geven, zullen 'er des niet tegenstaende vele byzonderheden in ontmoeten, die hunne aendacht zeer wel gaende konnen houden. By dit alles verdienen deze Leerredenen ene byzondere opmerking, ten aenzien van de beschaefdheid van den styl en de taal; dat ons te meer in 't oog valt, om dat onze Kerk-Leeraren gemeenlyk daer omtrent niet zeer naeuwkeurig zyn. —— Dit mag in veler oogen van een gering belang schynen; 't is ten min-

minſte, naer ons inzien, wel zo veel als ene goede lyst om ene fraaie Schildery; en wy maken geen zwarigheid, om 't geen zyn Eerwaerde hier omtrent zegt, ten volle goed te keuren. „ Ik heb, (betuigt hy in zyne Voorrede,) eenen natuurlyken afkeer van alle ſlordigheid, niet alleen in 't behandelen der zaaken, maar ook in den ſtyl en de taal; welk laatſte, ſchoon van veelen weinig geſchat, of geheel verwaarloosd, van meer belang is, en meer tot uitlokking doet van des lezers aandacht en 't klaar begrip der dingen die men voorſtelt, dan men denken zoude. Ik weet dit, door meñige ondervindingen van my zelven en anderen ". (*)

Wat voorts de omſtandigheden betreft, in welken deze uitgegeven Leerredenen gedaen zyn, dezelven worden ons, met melding der behandelde Texten, in de voorafgaende Lyst aldus opgegeven. I. Intree-Rede, in de Gemeente te Dordrecht, over Pſ. CXXVI. 5, 6. II. Afſcheids-Rede, van de Gemeente te Dordrecht, over Hand. XX. 31, 32. III. Inwyings-Rede, van den Wel Eerw. Heer JOHANNES PLANTINUS, ter bevestiginge van RUTGER SCHUTTE, over 2 Tim. IV. 5. IV. Intree-Rede, in de Gemeente te Amſterdam, over Openb. XIV. 6, 7. V. Gedachtenis-Rede, ter gelegenheid van den vyf-en-twintig-jaarigen Predikdienst in de Gemeente van Amſterdam, als mede van den geheelen drieen-dertig-jaarigen Predikdienst daar, en in de voorgaande Gemeenten, over Pſ. CXXXVIII. 8. VI. Lyk-Rede, op het afſterven van den Wel Eerw. Heer JOHANNES PLANTINUS, in leven zeer geacht Leeraar in de Gemeente te Amſterdam, over Ps. XXXVII. 37. En VII. Leerrede ter inwyinge, van den Wel Eerw. Heer LUDOVICUS HAMERSTER, tot Herder en Leeraar in de Gemeente te Amſterdam, over Ps. XCII. 13—16.

(*) Men vergelyke hier mede het geen de welſprekende *Francius* ſchryft, in zyne Voorrede voor de vertaalde Redenvoering van *C. Nazianzenus*, *over de Mededeelzaamheidt:* welke Voorreden van alle jonge Kerk-Leeraren behoorde gelezen te worden.

Genade-Roem der Bekeeringe en Roepinge van PAULUS *den Apostel, in negen Kerkredenen over Hand.* IX. 1—22. XXII. 1—16. *Met een Aanhangzel, betrekkelyk tot eenige byzonderheden in de Bekeeringe en Roepinge van Paulus, en een Betoog van de waarheid dezer Geschiedenisse, door* J. CLAESSEN, *Medekerkleeraar te Leerdam. In 's Gravenhage by* P. v. Cleef 1772. *Behalven het Voorwerk enz.* 517 *bladzyden in quarto.*

DE Eerwaerde *Claessen* heeft dit onderwerp oordeelkundig ontvouwd, en stichtelyk ter betrachtinge aengedrongen; des deze zyne Leerredenen, by zyne andere Schriften door hem uitgegeven, euer plaetse waerdig geacht mogen worden.

Vervolg van uitgezogte Keurstoffen, ontleed, door den Wel Eerw. A. J. BRAKONIER. *In leven zeer geacht Euangeliedienaar in de Gemeente te Utrecht. Te Utrecht by* G. T. *en* A. v. Paddenburg 1771. *In quarto.*

BY de *Uitgelezene Bybelstoffen*, de *Uitgeleze Predikatien* en de *Uitgezogte Keurstoffen* van den Eerw. BRAKONIER, die in de jaren 1743, 1750 en 1758 in 't licht gekomen zyn, voegt zeer wel deze Verzameling, die men ons onder den tytel van *Vervolg van Uitgezogte Keurstoffen* mededeelt. Dezelve levert ons ene kortbondige zeer wel uitgevoerde Verklaring van Jez. XL. en XLII., als mede van Zacharias Lofzang, Luk. I. 68—79; welker aendachtige doorlezing den Bybeloefenaren niet ongevallig zal zyn. De Eerwaerde *A. de Stoppelaer*, in leven getrouw Leeraer in den Ouden Bosch, had deze Verzameling ter Drukperse vervaerdigd; doch door den dood in de verdere uitvoering gestuit zynde, heeft de Eerwaerde *A. de Vulder*, geliefd Predikant te Steenbergen, zulks wel op zich willen nemen. By die gelegenheid heeft zyn Eerwaerde ook achter aen dit Werk gehecht, ene Lykrede, op den overleden Leeraer *A. de Stoppelaer*; die hy, ter gedachtenisse van zynen Vriend, den 1 July 1770, in de Gemeente van den Ouden Bosch uitgesproken heeft; en naer 't bedoelde oogmerk zeer wel geschikt is.

Ver-

Vervolg der nutte Overdenkingen enz. Ontworpen door J. CORNELIUS, *rustend Predikant van Westbroek en Agtienhoven. Te Utrecht by* J. v. Schoonhoven en Comp. 1772. *In groot octavo* 352 *bladzyden.*

HEt voorgaende gedeelte dezer Overdenkingen, door den Eerwaerden *Cornelius* in 't jaer 1768 uitgegeven, heeft ons zyn Eerwaerden reeds leeren kennen, als een achtenswaerdig Schryver, die op zich zelven denkt, en zyne gedachten niet ongelukkig weet voor te dragen: en in dit denkbeeld versterkt ons dit Vervolg van zyn Geschrift, dat insgelyks verscheiden byzonderheden behelst, die der nadere overweginge waerdig zyn. De Onderwerpen van 's Mans Overdenking in dit Stuk zyn, *de Doop van Jesus in den Jordaan,* en byzonder *het nederdaalen van den Geest, gelyk eene Duive.* Matth. III. 16. als mede, *Het Komen van den Satan in 't midden van de Kinderen Gods,* Job II. 12. Hier nevens heeft zyn Eerwaerde nog gevoegd eenige Practicaale Leerredenen over *Jacobs Worsteling met den Engel.* Gen. XXXII. 24—30. over *de Genezing van den Blinden.* Luc. XVIII. 35—43. En eindelyk over *Jacobs verwagtinge op het toekomend leven.* Gen. XLIX. 15.

Verzameling van Redenvoeringen over Matth. X, XI en XII. Door H. VENEMA. *Hoogleeraar in de H. Godgeleerdheid enz. te Franeker. Tweede en laatste Deel. Waar by gevoegd zyn eenige Redevoeringen van zyn H. Eerwaarden over Matth. XVI.* 18—28. *Uit het Latyn vertaald door* P. WIGERI, *Predikant te Oostbem. Te Leeuwarden by* W. Wigeri 1771. *In quarto* 453 *bladzyden.*

MEt zo veel genoegen als de Liefhebbers ener bondige Schriftuurverklaringe het Eerste Deel dezer Redenvoeringen doorbladerd hebben, zullen ze ook dit Tweede Deel met oplettenheid konnen nagaen. Ene klare en geleidlyke voorstelling van den zin der Heilige Schriften, met ene beknopte aenduiding van de Geloofswaerheden en Zedeplichten, die ons in de overwoogene Schriftuurplaetsen voorgesteld worden, is den Hoogleeraer *Venema* inzonderheid dermate eigen, dat het zyne Schriften over onderwerpen van dien aert steeds gevallig make, voor allen, welken een goed Verstand en geregeld Oordeel, boven ene opgesmukte Geleerdheid, waerderen.

Het Lied van Salomon, op nieuw vertaald uit het Oirsprongkelyke Hebreeuwsch. Met eene uitlegging van het zelve, en daar toe behoorende Aantekeningen. Uit het Engelsch overgezet. Te Amsterdam by P. Meijer 1772. *Behalven de Voorrede* 114 *bladz. in groot octavo.*

VOlgens de vooronderstelling des Schryvers van dit Geschrift, heeft men dit Lied van Salomon aen te merken als een Bruiloftsdicht, dat ons de zeven dagen van het Trouwfeest beschryft, welke vooronderstelling hy voor af in 't gunstigste daglicht poogt te zetten; en voorts in zyne verklaring en aentekeningen bestendig in 't oog houd. In de uitlegging zelve heeft hy voor tegenwoordig bepaeldlyk ten doelwit, den letterlyken zin, naer zyn inzien, aen te toonen, en op te helderen: terwyl hy, indien deze proeve gunstig ontvangen worde, voornemens is, om vervolgens te onderzoeken, welke verheven waerheden daer onder verborgen zyn. De Vertaling draegt alleszins kenmerken van ene kundige hand, en de aentekeningen doen zien, dat ze van iemand komen, die niet ongeschikt is, om de Oostersche Poëzy te behandelen. Het Stukje verdient over 't geheel de oplettendheid der Lezeren; en kan, het zy men de vooronderstelling des Schryvers toevalle of niet, in verscheiden byzonderheden van nut zyn, om den letterlyken zin van dit kunstryke Dichtstuk verder na te spooren; ten einde het zelve, in de ontdekkinge der dichtkundige cieraden, naer deszelfs eisch, op ene betamelyke manier in alle deelen te verklaren. De Uitgever zelve heeft het niet hooger gesteld, dan als ene Proeve, welke hy het licht heeft doen zien, in hoope dat ook anderen daer door aengezet zullen worden, om dit Onderwerp met meerder naeuwkeurigheid na te gaen, dan veel al geschied is door de Uitleggers van dit Lied; die den letterlyken zin niet zelden te veel verontagtzamen, of de letterlyke mening van Salomon, en hunne geestlyke toepasfingen, niet genoegzaam onderscheiden houden.

On-

Onzydig en Nauwkeurig Onderzoek naar den oorſprong van het Trouwen in Doopsgezinde Gemeenten, in de Nederlanden; met daar toe betrekkelyke Aanmerkingen, en verrykt met Authentique Stukken, tot de Kerk-Historie behoorende, die nooit voor deezen gedrukt zyn. Door een Lief hebber der Waarheid. Te Amſt. by L. v. Hulst 1772. *In groot octavo* 18 *bladzyden.*

Aan het einde van dit Onderzoek vinden wy eene beknopte recapitulatie van deszelfs uitſlag, welke aldus luid.

„ Ik heb my tot hier toe bezig gehouden, met den eerſten oorſprong van het Trouwen der Doopsgezinden in hunne Gemeenten in de Nederlanden, na te ſpooren, en onderzogt of de Luiden van die gezindheid in Holland en Westvriesland, die in hunne Gemeenten Trouwen, dit doen, volgens eene daar toe *verkreegen Vryheid* van de Staaten dezer Landen, of van zyn Hoogheid Prins Willem den Eerſten; de Historien leerden my, dat de vervolging, waar onder deze weerlooze ſchaar veele jaaren gedrukt ging, 't eerſte beginſel zy geweest, om in hunne Gemeenten te Trouwen. Dat dit Trouwen, byna gelyktydig met hen zy opgekoomen; en zy 'er door hunne gevoelens, van in hunne Gemeenten te moeten Trouwen, om in den Heere getrouwd te worden, toe zyn aangezet, en het zelve in een algemeen gebruik hebben gebragt. Dan, dat hun Ed. Grootm. by verandering der Regeering, daar tegen door eene wet, den Doopsgezinden, zo wel als alle anderen hunner Onderdaanen verpligtten, hun Trouwen voor de Magiſtraat of voor de Dienaars der Kerken te doen. Ook; dat de Mennoniten geen de allerminſte reden hebben voor te wenden, als zy in hunne Gemeenten Trouwen, dat zy zulks doen, uit kragt eener, van hooger hand *verkreegen, Vryheid*; maar dat zulks alleen zy toe te eigenen aan de goedertierenheid en moderatie van 's Lands hooge Overigheid".

Volgens alles wat de Schryver van dit Stukje, raakende het voorgevallene, ten opzichte van het Trouwen der Doopsgezinden in hunne Kerken, te berde gebragt heeft, ſchynt het vry klaar, dat dit gebruik niet gegrond is op eene *verkreegen Vryheid*; verſtaande daar door eene uitdrukkelyke vryheids vergunning hun van hooger hand verleend. En zo 'er hier te Lande deswegens niets anders voorgevallen zy, dan 't geen de Autheur onderſcheidenlyk meld; kan hy dus ten ſterkſte ſpreeken, en dit Trouwen, daar 't gebruikelyk is, aanmerken als iets, dat nog heden, gelyk hy zig met betrekking tot een

vroeger tyd uitdrukt, *niet gefchied*, *volgens bevel of uitdrukkelyk gegeeven vryheid*, *maar by toelaating en oogluiking*. Dan deeze manier van voorftelling zal wat fterk luiden, als men daar mede vergelykt, het geen een der Doopsgezinde Leeraaren, de Eerwaarde M. SCHAGEN, hier omtrent gemeld heeft, in zyne Aantekeningen op den *Tegenwoordigen Staet der Doopsgezinden*, gefchreeven door S. F. RUES. Bladz. 153, 154. Dit Gefchrift, dat ons de beste Leidsman is, ter kennisfe van de denkbeelden en gebruiken der Doopsgezinden, ftelt ons het geheele beloop van 't voorgevallene indiervoege voor, dat het ons leide om te denken, dat de des begeerende Doopsgezinden, na herhaalde aanzoeken, door de goedertierenheid en moderatie van 's Lands hooge Overigheid, kort na 't jaar 1600, uitdrukkelyk de vryheid verkreegen hebben van in hunne Kerken te mogen Trouwen, *tot dat anders* foude *wefen Geordonneert*. Wel byzonder meldt dit berigt ons het volgende, dat onze oplettendheid boven al getrokken heeft. Dit Stuk, het Trouwen der Doopsgezinden in hunne Kerken, werd, by gelegenheid van eenige moeite en nieuwe Proceduuren, gemoveerd, tegen hen, welke op de gemelde wyze getrouwd waren; „ in Holland, ter Nader Onderzoekinge in *Commisfie* geftelt, door hun Ed. Gr. Mogende de Staeten van die *Provincie*, aen de Gedeputeerden van de fteden *Haerlem*, *Delft*, *Leiden*, *Amfterdam* en *Alkmaer*. Aen welke Hooge Commisfie ook het Request van *Cornelis Cornelisz. Bleeker* te Zaendam, in den jaere 1663, in handen geftelt is, om het zelve te *examineeren*, en te overleggen, door hoedanigen *Expedient* eensdeels de Politieke Ordonnantie kon voldaen, en anderdeels de Confcientie der Doopsgezinden buiten dwang of *lefie* blyven; Ordonneerende onderwyl alle *Proceduren* te *fuperceederen*, en lastende elk die het aenging, zich daer naer te gedragen. Gelyk dan ook nog voor weinig jaeren, te weten Ao. 1729, op het Request van een Doopsgezind Paer te *Oostbuizen* in Noordholland, verftaen is, dat die Luiden wegens hun Trouw in hunne Gemeente, ongemoeit zouden blyven, tot nader zoude zyn geresolveert". ——— Naer luid dier aantekeninge, naar uitwyzen der aldaar gemelde byzonderheden, en voor al naar dat verflag dier aangeftelde Commisfie, heeft men te denken, dat de Doopsgezinden, die, ftaande de Troebelen, gewoon waren in hunne Vergaderplaatfen te Trouwen, in dat gebruik volhard hebben, ook na het *emaneeren* van de Politieke Ordonnantie. Dat hun na dien tyd deswegens eenige moeite is aangedaan; 't welk dan de des begeerenden aangezet heeft, om zig in dat gebruik te handhaaven.

En

En dat het hun eindelyk kort na het jaar 1600 gelukt is, schoon ze zig op geene voorheen verkreegen Vryheid deswegens, maar op een bestendig gebruik, mogten konnen beroepen, door de goedertierenheid en moderatie van de hooge Overheid, te erlangen, *eene uitdrukkelyke Vryheids vergunning van in hunne Kerken te mogen trouwen, tot nader Ordre.* Die Doopsgezinden derhalven, welken dit point aanzagen als een stuk van conscientie; (in hoe verre zy deswegens wel of verkeerd dagten doet in dit onderzoek niets ter zaake;) welken uit dien hoofde steeds verzogt hebben, om by hun bestendig gebruik te blyven; en wier nakomelingen nog heden die gewoonte aanhouden, deeden zulks, en doen het thans, voor al zedert de bovengemelde Commissie, niet by eene bloote toelaating en oogluiking, maar 's Lands hooge Overigheid heeft hun, tot nadere Ordre, daar toe eene uitdrukkelyke Vryheid verleend.

Deeze byzonderheden waren den Schryver van dit Geschrift niet onbekend, maar ongetwyfeld veel beter bekend dan ons: ook maakt hy 'er in dit Werkje, als in 't voorbygaan, gewag van, doch zo, dat men 'er niet uit op konne maaken, wat 'er bepaaldlyk voorgevallen zy; zeggende alleen, dat Hun Ed. Gr. Mog., zedert het jaar 1600, jegens de Doopsgezinden, „ veel moderatie gebruikt, en het Trouwen in hunne Gemeente getollereerd hebben". 't Is onze zaak niet in dit geval voor de Doopsgezinden te pleiten; maar wy hebben, na het doorbladeren van dit Geschrift, en 't leezen der opgenoemde aantekeninge van den Eerwaarden *Schagen*, niet konnen nalaaten ons te verwonderen, dat de Autheur, die anders alles wat ter zaake dient ten overvloede te berde brengt, deeze byzonderheden niet onderscheidenlyk in agt genomen heeft; daar ze in dit Stuk, zo als hy 't zelve, niet alleen in den oorsprong, maar ook in den voortgang beschouwt, zo wel als de anderen opmerking verdienen.

Aanspraak aan de Eerwaarde Kerkenraaden der Doopsgezinden en aan alle de Leden dier Gemeenten, in Holland en Westvriesland, door GERRIT BLAAUW, *Leeraar der Doopsgezinden te Wormerveer. Te Amsterdam by* L. v. Hulst. *In groot octavo* 32 *bladzyden.*

NAar uitwyzen van dit Geschrift is 'er, onder de Doopsgezinden hier te Lande, eene zeer groote schaarsheid van Leeraaren; en 't vooruitzigt schynt hun weinig hoop te

geeven, van dat gebrek herſteld te zullen zien; zonder het in 't werk ſtellen van kragtdaadiger middelen; ter aanmoediginge van jonge Lieden, om zig meer, dan in den laatſten tyd geſchied is, tot de bediening des Woords te ſchikken. De Eerwaarde *Blaauw*, deezen toeſtand zyner Geloofsgenooten bezeffende, is daar door bewoogen geworden, om hun dit gebrek duidelyk onder 't oog te brengen; en de noodzaaklykheid, om de nadeelige gevolgen, welke het zelve voor hunne Gezindheid dreigt, waar 't mogelyk af te wenden, aan te dringen. Dit voorſtel doet zyn Eerwaerde vergezeld gaan van een proviſioneel Project, waar in hy ontvouwt, „ wat 'er, naar zyn oordeel, zou behooren gedaan te worden, om in ſtaat te geraaken, Gemeenten, die geene Leeraaren hebben, van Leeraaren te voorzien; en aan de Leeraaren in onvermoogende Gemeenten, Tractementen te kunnen geeven". Zyn Eerwaarde geeft dit zyn Project over, onder verbetering; of 't ook aanleiding mogte geeven, om een volmaakter Ontwerp deswegens voor den dag te brengen; 't welk hy betuigt hem aangenaam te zullen zyn, al was 't met ter zyde ſtelling van het zyne, ten opzigte van de wyze der uitvoeringe. 't Komt hier maar aan op een Project, waar in zyne Geloofsgenooten genoegen neemen, en dat wel geſchikt is, om te wegen te brengen, „ dat zy *bekwaame Voorwerpen* tot den Predikdienst verkrygen, en dat 'er *een vast en beſtendig Fonds* bepaalt worde, om de kosten daar toe benoodigt, daar uit goed te maaken". ——— De Eerwaarde *Blaauw* gedraagt zig, in 't voordraagen van dit alles, als een getrouw Leeraar onder die Gezindheid, tot welke hy behoort; met betooning van een hartlyken yver voor derzelver welzyn; en geeft, in 't geheele verband zyner bedenkingen wegens het hoofdonderwerp, doorſlaande blyken van zyne oplettendheid op, en geſchiktheid tot het nagaan van 't zelve; des het te vermoeden zy, dat de Leden zyner Gezindheid daar door opgewekt zullen worden, om de handen aan 't werk te ſlaan, en een vast Project te vormen; ten einde hunne Jongelingen kragtiger aan te ſpooren, en de onvermoogende Gemeenten beter in ſtaat te ſtellen, om hunne Leeraars te onderhouden.

JOAN-

JOANNIS FRIDERICI MECKEL nova Experimenta & Obſervationes de finibus Venarum ac Vaſorum Lymphaticorum in ductus Visceraque excretoria Corporis Humani, ejusdem Structuræ utilitate. Lugduni Batavorum. Apud *Jac. Murray* 1772.

Nieuwe Proeven en Waarneemingen over de uiteinden der Aderen en Watervaten, in de afſcheidende Buizen en Ingewanden van het Menſchelyk Ligbaam, en aangaande de nuttigheid van deeze te ſaamenſtelling, door JOANNES FRIDERICUS MECKEL, *69 bladz. In gr. Octavo.*

DIt Werkje geſchreven, door den Heer MECKEL Hoogleeraar te Berlyn, welke zich reeds een plaats onder de eerſte Ontleedkundigen van onzen leeftyd verkregen heeft, behelst eenige nieuwe Proeven en Aanmerkingen, over den oorſprong der Watervaten en der Aderen. Wy zullen alleen opgeeven de ontdekkingen, die de Heer MECKEL hier aan den dag brengt.

In de eerſte Verdeeling getuigt hy, dat het hem meermaalen in het opvullen van de Watervaten met Kwik voorgekomen is, dat dit zeer doordringende vocht, zonder uitſtorting uit de Watervaten, in de Bloedaderen is overgegaan. Hier van daan heeft hy de onderſte holle Ader (*Vena Cava*), uit eene inſpuiting gedaan in de Watervaten, met Kwik opgevuld gevonden, terwyl 'er in het geheel geen Kwik, zelfs geen droppel door de Borstbuis (*ductus Thoracicus*), digt by zyne Inënting in de bovenſte holle Ader toegebonden, in dezelve uitgeſtort was. De Auteur bekent lang onkundig geweest te zyn van den weg, waar door dit vocht zich eene opening uit de Watervaten, in de Ader gevonden hadt. —— Tog dat de laatere Proeven hem hadden geleerd, dat 'er een weg gevonden werd uit de Watervaten, in de ſaamengerolde Klieren, (*glandulæ conglobatæ*), tot in de takken der Aders. Hy hadt naamentlyk een lendeklier, die half verhard was door een Watervat, uit het Bekken opklimmende over de *Arteria Iliaca*, met Kwik opgevuld. De Kwik was tot in de Klier doorgedrongen, en had 'er de helft van opgevuld; dat gedeelte te weeten van de Klier, het welk zich naar beneden uitſtrekte. De tegenſtand in de Klier was zo groot, dat dezelve een kolom van Kwik, van 18 duimen in de pyp, daar de inwerping mede geſchiedde, wederhield. De Kwik was nog niet in ſtaat van zich een weg te baanen tot in het afleidend Watervat van de Klier. Door de

 druk-

drukking van den vinger, bragt hy eindelyk de Kwik uit het Watervat in de kleinſte buisjes van de Klier. Hy zag daar op, dat de Kwik weg liep uit het Watervat, het welk zich door de Klier verſpreidde; de Auteur verwachtte met oplettendheid de zwelling van de grootere Watervaten, die van boven uit de Klier kwamen: tog in zyne hoop te leur geſteld zynde, zag hy, op een aangenaame wyze, de kleinſte kwikbolletjes komen uit de Klier in de ader, welke liep naar de benedenſte holle ader. Al de Kwik door het gemelde watervat naar de Klier gevoerd wordende ging door die ader, welke in den tronk van de holle ader, by den uitgang van de rechter Zaad-ader in liep, over in de zo even genoemde holle ader zelf; en wel de weg meer geopend zynde, zeer gemakkelyk door de drukking van het gewicht van de Kwik: zo dat 'er in een korten tyd, een groote meenigte van deeze Vloeiſtoffe in de holle ader kwam lopen: de bovenſte takjes van de Watervaten, komende uit die Klier, waren geheel leedig. Uit deeze Proeven beſluit de Hooggeleerde Schryver, dat 'er in deeze Klieren eene inmonding (*Anaſtomoſis*) plaats heeft, tuſſchen de kleine Watervaten en de aders, welke het bloed te rug voeren: tog zo, dat de gemakkelykſte weg uit deeze Klieren in de Watervaten zelf is, die naar boven naar de Chylbuis loopen.

In de tweede Verdeeling heeft de Auteur, door de inſpuiting met Kwik in de melk ontlastende buisjes, in den Tepel van de Borst der Vrouwen, gevonden, dat, deeze buisjes opgevuld zynde, de Kwik zeer ſchielyk overging in de aders, die zich door de borst verſpreidden, van waar dezelve verder voort liep tot in de Oxel-ader; waar uit hy beſluit, dat 'er een inmonding plaats heeft, tuſſchen de afſcheidende Melkbuisjes en de aders in de borst. Hy toont vervolgens door Proefneemingen, dat 'er ook eene inmonding gevonden wordt, tuſſchen de Melkafſcheidende buisjes onder malkanderen: hy erkent insgelyks, dat dit ook plaats heeft, tuſſchen de afſcheidende buisjes en de Watervaten.

In de derde Verdeeling ontdekt de Auteur, door de inſpuitingen gedaan in de afvoerende buis van het Zaad, dat de terugvoering van dit vocht in het bloed door de aders alleen, en niet door de Watervaten geſchied.

In de vierde Verdeeling leert hy ons, dat wanneer men konſtige inſpuitingen van eenig vocht in de Leverbuis (*ductus hepaticus*) doet, en dezelve opvult al is het ook maar door het inblazen van de lucht, dat als dan ook zeer licht zonder eenige moeite of tegenſtand, het vocht en de lucht overgaat

in

in de Watervaten, en dezelve opvult. Wanneer men hier mede verder voortgaat, en het vocht met meer kracht voortduwt, gaat het zelve ook in de aders en de takken van de holle ader over, tog niet zo gemakkelyk als in de Watervaten.

Wy hebben in een Werkje over de Watervaten (*) dien aangaande reeds het volgende gevonden: „ de Beroemde FERREIN heeft de Watervaten van de Lever opgevuld, door een vocht in de Galbuisjes te ſpuiten: uit welke Proefneeming hy afleidt, dat de beginzelen van de Watervaten ook voor een gedeelte ontſtaan uit de Galbuisjes".

De ſchrandere Ontleedkundige maakt verder nog eenige Aanmerkingen, over de vereeniging van de afſcheidende buisjes (*tubuli excretorii*) met de Watervaten en de adertjes: hy toont, dat zulks moet geſchieden door onmiddelyke inmondingen van kleine Vaatjes. Hy bewyst insgelyks, dat in zyne Proefneemingen geene *Extravaſatie*, of uitlooping van vocht, buiten de Vaten plaats gehad heeft, om dat het gemelde niet gebeurde, wanneer 'er zodanige verſpreiding buiten de Vaten plaats hadde. ——— Hy maakt dan een beſluit op, het welk hier in beſtaat, dat de Watervaten en de Adertjes hun begin ook neemen in de afſcheidende buisjes, tegen het gevoelen van eenige hedendaagſche beroemde Ontleedkundigen.

In de vyfde Verdeeling deelt hy twee Waarneemingen mede, genomen over de Waterblaas; waar door hy aantoont, dat, in zekere gevallen, het water uit de blaas, door behulp van de te rug voerende Vaatjes, in het bloed kan gebragt, en daar uit wederom door andere wegen ontlast worden.

Deeze Proeven zyn, door den Hooggeleerden Heer MECKEL, met zeer veel nauwkeurigheid en oplettendheid gedaan; en geeven veel licht in de kennis van de werkingen van het Menſchelyk lighaam. Hy vergenoegt zich niet met alleen bloote Proeven ter neer te ſtellen, maar hy toont 'er tevens by aan, welke nuttigheden deeze ontdekte Waarheden hebben, in het wel verſtaan van de Natuurlyke werkingen van het dierlyk ſaamenſtel, en welke gevolgen men daar uit kan trekken, in het verklaren en geneezen der Ziekten.

(*) *Opusc. Anatom. de Venis Lymphaticis Valvuloſis & de earum inprimis Origine. Auctore* ALEX. MONRO, JUN. *Lipſiæ MDCCLX.* p. 58.

Eenige Heelkundige Waarneemingen en Konstbewerkingen, door eigen ondervinding geoefend en beproefd, met noodige Aanmerkingen ter zake dienende voorzien, en door bygebragte gevallen van Geleerde Schryveren bevestigd en gestaafd. Byeen verzameld en in 't licht gegeeven, ten nutte van min ervaarene en jonge Heelmeesters. Na eene Konstoefening van meer dan een halve Eeuw, door PIETER VAN ESCH, *Ordinaris en Oudste Konstoefenend Heelmeester zo van de Stadt, Gasthuis, Armhuis, en 't Krankzinnig Beterhuis der Stadt Dordrecht. Te Gouda by* Gysbert de Vry *en* Zoon. 1772. *Behalven het Voorwerk en het Register* 460 *bladz. in groot octavo.*

DE Schryver van dit Werk, de Heer PIETER VAN ESCH, is een Man van hooge jaaren, hebbende by de uitgaave van deeze Waarneemingen reeds zes en tagtig jaaren bereikt, en meer dan een halve Eeuw de Heelkonst geoefend, zynde nog met yver en lust daarin werkzaam. Hy heeft al van zyne leerjaaren af de loffelyke gewoonte gehad van de hem voorkomende gevallen in de Heelkunde aan te tekenen; hy meldt onder anderen nog eene Waarneeming te bezitten, door hem reeds in het jaar 1704 geschreven, aangaande een' Knecht die het ongeluk hadde van in een Grutters Moolen, zyn rechter Dyebeen aan verscheide stukken te breken, als ook zyn linkerbeen: de linker onderarm hadde het zelfde lot ondergaan, ook was zyn rechterhand ontwricht, en hy hadde aan zyn rechter voet een groote wonde bekomen: van alle deeze beleedigingen werd hy, zonder kreupel te gaan, gelukkig geneezen.

De oude Man, door zyne goede Vrienden aangezocht zynde, om uit zyn voorraad eenige Heelkundige Waarneemingen en Konstbewerkingen byeen te verzamelen, en in het licht te geeven, heeft de moeite op zich genoomen van dit Werk te schryven: waarvan hy nedrig getuigt, dat hy het niet opdischt voor iets nieuws voor kundigen, maar dat het alleen ingericht is voor den min ervaarenen in de Heelkunde, om daar uit te zien hunne benoodigde kundigheid en te leeren Waarneemingen met Waarneemingen te vergelyken, om daar door aangeprikkeld te worden, van zich met yver te bevlytigen, om de noodige bekwaamheden in de Heelkunde te verkrygen. Wy voegen hier by dat kundige en reeds ervaarene Heelmeesters,

hier verfcheide Waarneemingen zullen vinden, die hen van nut kunnen zyn en aanleiding geeven, om verdere voortgangen in de kunst te maaken, en voordeel te trekken, uit de bekwaamheid en ondervindingen van den Auteur, in eene menigte van jaaren door eene langduurige oefening verkregen. Wy laaten eenige Aanmerkingen achterwegen, die wy zouden kunnen maaken over de uitvoering, manier van voorftellen en ftyl van dit Werk: het geen in deezen met onze wyze van denken zo zeer niet overeen komt, geeven wy toe aan zyne hooge jaaren.

Wy zullen onze Leezers eenig bericht in het kort van den Inhoud van dit Werk mededeelen, het welk verdeeld is in XXII *Waarneemingen*. In de *eerfte* handelt hy over het Aderlaaten, en wyst de plaatfen en Aders aan daar het gefchieden kan: hy geeft de kwaade toevallen op, die 'er door eene Aderlating ontftaan kunnen: als ook in welke gevallen dezelve moet verricht worden. Hy neemt deeze gelegenheid waar van te melden, eene doorbooring door hem in het borstbeen gedaan van een' zekeren jongman, die eenigen tyd te vooren over heevige pyn in het borstbeen, ter plaatze daar de vierde en vyfde rib zich met het zelve vereenigt, geklaagd had. Onze Auteur befloot uit de toevallen, dat 'er eenig vocht in de zakwyze tusfchenholte van het middenfchot verborgen was, die door zyne fcherpte die geweldige pyn verwekte, waarom hy het best oordeelde van een doorbooring in het borstbeen te maaken, om de ondergelegen ftoffe uitgang te geeven: het welk gefchiedde met ontlasting van eene ftoffe die reeds met veel reuk bezet was. De Lyder ftierf eenigen tyd daarna door verval van krachten. In de *tweede Waarneeming* meldt hy het geval van een' Lyder, die langen tyd met zwaare hoofdpynen was gekweld geweest, en harde knobbels (*tophi*) aan het hoofd hadde gevoeld, die zich tot zweeren gezet hebben, en open gegaan zyn; welke volgens gedagten van den Auteur de plaatfelyke beenbederving veroorzaakt hebben; waaraan hy den Lyder onderheevig vondt: hy was in een elendigen ftaat, de uitwendige bekleedfels van het hoofd waren voor een groot gedeelte door verzweering tot op het bekkeneel toe verteerd. Het Voorhoofdsbeen, de Opperhoofdsbeenderen en gedeeltelyk het Agterhoofdsbeen, waren tot op de onderfte tafel zeer bedorven, met uitvloeijing eener dunne ftinkende ftoffe. De Auteur liet den Lyder de Kwikmiddelen met de China en de Sarfaparille gebruiken, en bragt hem in eene kwyling welke negen weeken duurde.

Met

Met de zevende en agtste week, tragtte hy de grove beenstukken, door een stevig Werktuig van het tafel-scheidzel af te ligten: welke stukken, zamen genomen, drie Oncen in gewicht haalden. Na het einde der agtste week zag men de onderste tafel, zo verre als de bovenste 'er was afgeligt, bloot en wat ruuw, tog weinig beschaadigd. De kwyling verminderde in de negende week: daar wierd nog een platte beenschilfer van het Kroonsbeen, digt by den Neus tusschen de Winkbraauwen, afgescheiden. Het lighaam nu van de Venerische stoffe door eene gepaste Geneeswyze gezuiverd zynde, bragt de Natuur in die plaatzen, welke door deeze afschuwelyke Ziekte aangetast waren geweest, eenige vleeschvezelen voort, die allengskens zodanig vermeerderden, dat de onderste tafel, alwaar die zich bloot vertoond had, met vleesch overdekt werde, het welk de plaats der bovenste tafel vervulde. —— De Auteur merkt verder aan, van waargenomen te hebben dat de Venerische stoffe, in 't voortbrengen des beenvreters in de Hersenschaal, niet altyd eenerley uitwerksel van bederf veroorzaakt: zy verteert by den een' eens beide de tafels der beenen te gelyk; by een' anderen doet zy slechts de oppervlakte van het been, met weelige uitwassen aan, die zo moeijelyk niet zyn te geneezen. Hy getuigt in zyne bewaaring te hebben een afgezaagd bekkeneel, waarvan het Voorhoofdsbeen, de Opperhoofdsbeenderen en het Agterhoofdsbeen over derzelver naaden, op verscheide plaatzen door bederf, zo fyn en digt getand zyn als de fynste rasp, zonder dat de tweede tafel 'er van aangedaan is geweest. In de *twee volgende Waarneemingen*, had in het eene geval een verouderd sponsagtig vleeschuitwas zich geplaatst, op de Pylnaad en Opperhoofdsbeenderen, onder het welke de hersenpan met bederving was aangedaan: in het tweede geval was een beenbederf in het Voorhoofdsbeen ontstaan. Beide deeze gevallen werden naar de afscheiding van het bedorven been, gelukkig door de kwyling en andere middelen geneezen. Hy laat hierop, na in de *zesde Waarneeming* verhaald te hebben de wegneeming van een langduurig gezwel in den opperarm digt by den Schouder, nog *twee Waarneemingen* volgen van het beenbederf in de leedemaaten: in een van deeze gevallen wilde men reeds de afzetting onderneemen. Onze Heelmeester gebruikt om de afzondering van het bedorven been te bevorderen en de verdere bederving voor te komen, de beitel, de boor, en het brandyzer. Welke middelen ons voorkomen, in dergelyke gevallen, somtyds dienstig

ftig te zyn, wanneer ze met omzichtigheid gebruikt worden.

In de *negende Waarneeming* handelt hy over de traanfistel, en verhaalt een geval, door hem met doorbooring van het nagelbeentje geneezen. —— *De tiende* vervat de Geneezing van eene verouderde flimme hals, door uitwendige middelen voornaamentlyk bewerkt. —— *De elfde Waarneeming* behelst het verhaal van een verouderde en kwaadaartige vernauwing van de Voorhuid, door Venusziekte veroorzaakt, met veel moeite door een konftige handbewerking en kwyling geneezen. *De volgende Waarneeming* vervat een dergelyk ongemak met weeldrige uitgroeijingen vergezeld, het welk in het eerst door in- en uitwendige Kwikmiddelen zich fcheen te zullen laaten geneezen, tog eindelyk alle de aangewende middelen wederftond, zo dat men ten laatften befloot tot de wegneeming van het hoofd der Roede; dewyl dezelve Cancreus geoordeeld werd: de bewerking werd door den Auteur met een daarop volgende geneezing van den Lyder verricht: Het was zonderling in dit geval, dat de Lyder in twee herhaalde poogingen door de Kwik tot geene kwyling konde gebragt worden: daar hy in de eerfte pooging meer dan een halve Once Mercur. Dulc. gebruikt hadt.

In de *dertiende Waarneeming* verhaalt hy een ongelukkig toeval van eene opftopping van pis, in een jongeling van 14 jaren: het welk veroorzaakt was, doordien zyne Moeder hem met eene houte klomp, die ze aan haar voet had, zeer onvoorzichtig aan de beneedenfte deelen gefchopt had. „ Hy bevond de Bilnaad en Balzak zeer zwart, verzeld met zwaare pyn en zwelling; de Roede was zeer *gepbimofeerd* en gantsch gezwollen, als een opgeblazen darm, zo dat men de opening van de Pisbuis onmogelyk kon ontdekken, om het opgeftopte water in de Blaas door een Pisleidende Pyp te ontlasten; de Bilnaad en de omleggende deelen waren grootelyks naar buiten uitgezet; de Blaas was boven het fchaambeen ftyf gefpannen". De Lyder op de aangewende middelen, geen de minfte ontlasting van Pis krygende, ging men over tot de doorbooring van de Blaas: „ den Lyder dan, vervolgt onze Schryver, in een Stoel achter over leggende geplaatst hebbende, ondersteund wordende door een bekwaam Dienaar, nam ik een lang apoftematie Lancet, het zelve infteekende door de gemeene lekzelen, ter plaatze daar men de Operatie van de fteenfnyding doet, een duim breed ter zyden de Bilnaad, wat fchuins opwaards voortgaande, tot door den *Hals* in de Blaas: door welke gemaakte opening zich de pis zeer fpoedig in groote hoe-

heir van dierlyke Weezens, die den Beoefenaar der Natuurlyke Historie een ryken voorraad van bespiegelingen aan de hand geeven. Na dit algemeene Voorstel, by manier van Inleiding, waar in ons tevens aangeduid wordt, hoe de Schryver zig, in zo ruim een veld van beschouwingen, voor noodlooze uitweidingen zal tragten te behoeden, maakt, onze Autheur een aanvang van zyne behandeling van dit Onderwerp, met eene beknopte opgave der eigenschappen, die bepaaldlyk tot de omschryving van het Ryk der Dieren behooren.

In het daar toe geschikte Hoofdstuk ontmoet ons een algemeen verslag van het bestaan der Dieren, wel byzonder van hun werktuiglyke leeven, mitsgaders van de werking hunner zintuigen. Dat den Schryver 's Menschen voortreffelykheid doet opmerken, terwyl hy egter tevens gade slaat, hoedanige uitmuntende eigenschappen den overigen Dieren in 't algemeen eigen zyn; uit welken hoofde zy, schoon beneden den Mensch, niet aangemerkt konnen worden, als bloote gevoellooze werktuiglyke Weezens. De Heer *van Berkhey*, die 't voornaamste, dat hier toe betrekking heeft, kortlyk nagaat, zonder zig in te laaten in zeer ingewikkelde beschouwingen, die in dit Werk niet zouden voegen, geeft ons ten laatste, uit overweeging van het voorgestelde, de volgende omschryving van een Dier, welke ons het Ryk der Dieren duidelyk, van dat der Planten en Delfstoffen leert onderscheiden.

„ Een Dier is een leevend met zintuigen geschaapen Weezen; 't welk, met gevoelige aandoeningen, en door eene daadlyk oeffenende willekeurige beweeging, natuurlyke vrywillige werkzaamheden verrigten kan; zelfs al is het geen plaatsveranderend Weezen".

Dus gezien hebbende wat het bepaaldlyk zy, dat een Dier als Dier onderscheidt van eene Plant- of Delfstoffe, komen wyders de natuurlyke vermogens en eigenschappen der Dieren in 't algemeen nader in overweeging. En hier omtrent kan men niet wel nalaaten, in de eerste plaatse te denken, op het wonderbaarlyke vermogen der Dieren, van huns gelyken bestendig voort te teelen. Dit trekt daarom ook hier boven al des Autheurs aandagt, en spoort hem aan tot eene oordeelkundige beschouwing van de aanmerkelykste verschillende gevoelens der Natuuronderzoekeren, aangaande dit Onderwerp. Zyne gedagten deswegens voorgesteld hebbende, gedraagt hy zig eindelyk als een *Eclecticus*, die alle de gevoelens eenigermaate, met behoorlyke onderscheiding, samen neemt, en er de volgende bepaaling uit opmaakt.

„ 'Er is, zoo wel in de zaaden der Manlyke, als in 't gestel

deel der Vrouwlyke Dieren, eene voedende, leevendmaakende, werktuiglyke kragt; die, het zy men ze in zig zelve voortteelende, ontrollende, insluitende of beweegende en werktuiglyk noemen wil, niet kan werken tot het formeeren van een Dier, aan elk Geslagt eigen, zonder door beide de Sexen in werking gebragt te worden. Dat vermogen is wyders niet alom even eens verspreid, maar blyft enkel en alleen, aan elk Geslagt, hoofd voor hoofd, bepaaldlyk eigen, en is aan 't zelve eigen gebleeven, zedert de groote Werkmeester van 't Heelal het Gedierte begiftigde met dat wonderbaare vermogen van te wassen en te vermenigvuldigen. —— Voor 't overige ondergaan de vogten van het Manlyke en het Vrouwlyke zaad eene vermenging en stremming; die in de bevrugtinge het eerste oorspronglyke bestaan van een Dier formeert; het welk vervolgens, uit dat vereenigde vogt of gelei voortspruitende, allengskens ter meerdere volkomenheid aangroeit, tot dat een uitwendig voedsel eindelyk het verdere bestaan bevordert". Dus verre leidt ons de Natuur, maar 't dieper doorgronden van dit geheim oordeelt de Autheur boven zyn bereik; des hy met *Harveus* betuige. „ Het is bekend, dat de Vrugt van een Dier uit een Manlyk en Vrouwlyk Dier haaren oorsprong heeft, en dat derhalven het Ey door den Haan en de Henne word voortgeteeld, en uit het Ey een Kieken voortkomt: maar noch de Schoole der Geneesheeren, noch het scherpzinnige vernuft van *Aristoteles*, heeft ons geopenbaard de wyze, op welke de Haan, of zyn zaad, uit een Ey een Kieken formeert, (of, op welk eene manier het Kieken in het Ey zyn eerste leeven of hartklopping ontvangt".)

De Heer *van Berkhey*, verschillende gevoelens over 't stuk van de Voortteeling der Dieren beoordeelende, deelt ons deswegens verscheiden opmerkingen mede, die ten bewyze van zyne oplettendheid verstrekken. Wel byzonder straalt dit door, in eene zyner waarneemingen op den dooier der Eieren, die ons te aanmerkelyk voorkomt, om 'er niet op staan te blyven. ——— Men vind 'er naamlyk, die beweeren, dat het Kieken in het Ey bestaat voor de bevrugting; en dat men dus den nog onbevrugten dooier reeds heeft aan te merken, als een weezenlyk deel van het aanstaande Kieken. Doch ik, zegt onze Schryver, zou liever zeggen; „ de dooier van een onbevrugt Hennen-Ei word een gedeelte, of kan een gedeelte worden, van het aanstaande Kieken; zoo dra 'er het weezenlyk leevendmaakende vogt van den Haan mede vermengd word: en dusdanig een dooier is, in de Eierbaarende Dieren, die zelfde

voedende en bloedmaakende Zelfſtandigheid, welke, in de leevendbaarende Dieren, de Koek, (*Placenta*) met deszelfs Vliezen is; waar van men zekerlyk niet kan zeggen, dat dezelve een deel van de Vrugt zou zyn, voor dat de Vrugt beſtaat.

„ Men kan tog, en dit heb ik zeer dikwils beproefd, een Kieken, vyf, ja zès dagen voor dat het kjpt, voorzigtig uit het Ey neemen, den dooier van het Kieken afbinden, en hetzelve door warmte opvoeden; mits men het dikke vlies maar voorzigtig behandele: zie hier myne proefneemingen deswegens. Na dat ik zeer dikwils vergeefs gepoogd had, een Kieken, op zulk eene manier, te ontleeden, beſpeurde ik dat het Dier gemeenlyk ſtorf, door de ſterke bloedvloeijing, welke uit het dikke vlies, dat zig aan de Eierſchaal verbind, en vervolgens met het Vlies, waarin het Kieken ligt, verknogt is, ontſtond; dog door herhaalde proeven ontdekkende, dat het Dier in zyne kragt bleef, als dit Vlies droogde, en de vloeijing ophield, zoo ging ik vervolgens met andere Eieren op deeze wyze te werk. Ik deukte met een puntig niet zeer ſcherp mesje, door de harde ſchel van het Ey, tot zoo lange, dat ik zagtjes de ſchelfertjes 'er af kon pellen, zonder het Vlies te kwetſen; dit Vlies droogde ik, zoo ver als het gepeld was, over eene zagte hette, en knipte het, droog zynde, door, tot zoo verre als het gedroogd was; volſtrekt en omzigtig vermydende, om het nog weeke vlies, waarin het Kieken lag, te kwetſen. Vervolgens pelde ik het Ey al zagtjes en by tusſchenpoozen af; liet het ontblootte vlies telkens droogen, en knipte het al weder, te gelyk met het andere vlies, om het Kieken, door. De doorgeknipte lapjes ſloeg ik ſteeds naar buiten om de ſchaal; ten einde het uitvloeien van het bloed te beletten. Hier mede gong ik al geſtadig, en by ruime tusſchenpoozingen, voort, tot dat ik eindelyk het gantſche Vlies omkeerde; na de geheele buitenſchaal bevoorens zeer klein aan ſtuk gedeukt, en het Vlies gedroogd te hebben. Hier mede zag ik dan den geheelen dooier en de bloedvaten, die zig daar in uit het Vlies verſpreiden, gantsch bloot liggen: en toen ik het geheele Kieken, in dien ſtand, in eene zagte warmte lei, beſpeurde ik eene ſterke opſlurping van het bloed, uit de vaten van het ſchaalvlies, 't welk eindelyk geheel droog wierd; zoo dat 'er weinig bloeds in den dooier overbleeve. Daar na begon het Kieken te droogen, zyn pluis te vertoonen, en te gelyk den dooier op te zuigen, door de opening van den aars. Wanneer het Kieken voorts allengskens kragtiger wierd, bond ik, door middel van een draadje, den geheelen dooier met vaten en al af,

en het Kieken, dat ik verders in eene matige warmte, dog vooral lugtig, hield, won fteeds aan in krachten, begon te tijlpen, te kruipen, en eindelyk te loopen. Op deeze wyze heb ik zeer dikwils jonge Kiekens, wel vyf a zes dagen voor den tyd van hun uitkomen, uit het Ey gehaald, en opgevoed; zelfs zulken, die ik, op de wyze van REAUMUR, uitgebroed had. Ik ben dus verzekerd, dat het gedaan kan worden; maar het dient met geduld en omzigtigheid te gefchieden: ik heb 'er doorgaans wel twee dagen en nagten aan befteed, en tevens bevonden, dat het volftrekt doodlyk voor het Kieken is, zoo men het bloed van het Vlies niet kan doen ftollen: daar 't in tegendeel in den dooier van geen gevolg is; als men flegts de *bloedâderen*, die aan het Vlies verknogt zyn, vermyde.

„ Uit deeze eenvoudige ondervinding neem ik de vryheid te befluiten, dat de dooier, of liever deszelfs geele ftof, geen volftrekt gedeelte van het Kieken is, maar tot deszelfs voeding dient. Was het een volftrekt gedeelte van het Kieken, dan zou het zelve onmogelyk kunnen beftaan, of leeven, zonder tot den einde toe het zelve aan zig, of in zig, verbonden te houden; waar van het tegendeel door deeze proefneeming blykt. Uit kragt hier van fchynt ons die dooier gevolglyk niet anders te zyn, dan eene voedende ftoffe, waar van men het Dier kan berooven, zonder deszelfs eigentlyke beftaan te kort te doen; door het bevorderen van eene fpoediger groeijing, en vastwording der vaste en eigentlyke zelfftandige deelen, die weezenlyk tot het Dier behooren. Daar benevens geeft aan den anderen kant het dikke Vlies, om het Kieken, en aan het Ey verknogt, zeer duidelyk te kennen, dat de famenvloeijing, (*Anaftomofis*) der bloedvaatjes, buiten de dooierftof gefchied, dewyl dezelve door drooging, het bloed allengskens in het Hart en de Ingewanden doet wederkeeren; waar door het Dier, volkomen van den dooier afgefcheiden, in zyne beftaanlyke leevenskragt behouden blyft. Het is dus niet het bloed, dat uit den dooier, noch uit het Vlies oorfpronglyk is; maar het is het bloed en 't leevendvoedende vogt, dat uit de formeering van het hart, en vervolgens de daar in ontftaane lympha en bloedvogten, ontftaan is, dat na de famenkomst van beide de Sexen gebooren word. Maar dit in 't voorbygaan. Het ftaa my na dat alles vry, nogmaals te vraagen; zoo de dooier, voor de bevrugting, een weezenlyk deel van het Kieken is, welk een deel is dan de tree van den Haan, die men altoos in de bevrugte Eieren zoo werklyk ontdekt? En waarom word de dooier niet, ten minften gedeeltlyk, eenige vaste zelfftandigheid, als hy, zonder deeze Haanetree, ter broedinge gelegd word? Ik voor my be-

gryp het niet; dan dit begryp ik zeer wel, dat hier in de Gordiaansche knoop ligt: terwyl de een het vooraf bestaane Dier in het Manlyke, de ander het in het Vrouwlyke voorweezend stelt; terwyl een derde, en zoo wy 't gaarne gelooven, erkent, dat 'er in beide de Sexen eene noodzaaklyke zelfstandigheid bestaat; die, het zy ze voorweezend of gestaadig aangroeiende is, nogtans weezenlyk de waare oorzaak van het formeeren van eene dierlyke bestaanlykheid geagt moet worden".

Naast de voortteeling komen wyders in aanmerking de algemeene eigenschappen der Dieren, welken de Heer *van Berkhey*, zo over 't geheel, als wel byzonder met eene bepaalde betrekking tot de Dieren van ons Land, naauwkeurig nagaat; waar omtrent hy insgelyks eene reeks van leezenswaardige aantekeningen te berde brengt; dan wy zouden dit Artikel te breedvoerig maaken, indien wy ons daar mede wilden ophouden. En even zo is 't gesteld met het daar aan volgende Hoofdstuk, dat uit eene oordeelkundige overweeging van de beroemdste Rangschikkingen bestaat; waar in de Autheur doet zien, dat hy dit Onderwerp niet slegts ter loops beschouwd, maar aandagtig gade geslagen heeft; ten einde den Leezer te beter in staat te stellen, om te kunnen oordeelen, over de gepastheid der Rangschikkinge, welke hy verkiest, die kortlyk deeze is.

Het geheele Ryk der Dieren verdeelt zig natuurlyk in twee Hoofdverdeelingen; ze zyn te onderscheiden in *Heerschende* en *Onderworpen Weezens*.

De eerste Afdeeling behelst, één eenige Classe en één eenig Geslacht; te weeten DEN MENSCH; welke hier door, van alle overige Dieren, hoe veel gemeenschap zyn Dierlyk bestaan anders met het hunne hebbe, onderscheiden is.

De tweede Afdeeling laat zig voorts gevoeglyk in tien Classen verdeelen. (1.) Viervoetige gehairde Dieren. Land-dieren. (2.) Tweevoetige gevleugelde en gevederde Dieren. Land-en Lugtdieren. (3.) Kruipende, viervoetige of geleedde naakte Dieren. Land-en Water-dieren. (4.) Gesegrynde, kraakbeenig-gevinde Zwem-dieren. Lugt-en Water dieren. (5.) Geschubde, graatig gevinde Zwem-dieren. Water-dieren. (6.) Geharnaste schaaldieren. Oever-dieren. (7.) Gedaantewisselende Dieren. Wemelende Dieren. (8.) Beenderlooze, huisdraagende, slekaartige Dieren. Slykdieren. (9.) Wormaartige Dieren. Ingewand-dieren. (10.) Plantdieren. En alle deeze Classen, ontvouwt de Autheur verder, met eene naauwkeurige opgave van de uit-en inwendige kentekenen, waar door de Dieren eener Classe van die eener andere Classe te onderschei-

ſcheiden zyn. —— Dit voorſtel, waar mede het eerſte Stuk van 't derde Deel beſlooten wordt, ſchetst ons eenigermaate het verdere beloop van dit zo leerzaame Geſchrift; en doet ons eerlang met vermaak te gemoet zien de beſchryving van het *Heerſchende* Schepzel, den MENSCH; waar in de Heer *van Berkbey*, volgens zyne alhier gedaane belofte; „ den oorſprong, de zeden, den natuurlyken inborst, benevens den gezonden en zieken ſtaat zyner geliefde Hollanderen, zal ontvouwen"; waar op vervolgens in een ander Deel de beſchryving der *Onderworpen* Weezens een aanvang ſtaat te neemen.

Inſtitutions du Droit de la Nature & des Gens; traduites du Latin de Mr. CHRISTIAN L. B. DE WOLFF, par Mr. M***, avec des Notes & remarques de Mre. ELIE LUZAC, *Docteur en Droit*, & *Avocat à la Cour de Hollande*, *de Zélande*, & *de West-Friſe*, in 4to. Deux Tomes, à Leide, chez *Elie Luzac.* 1772.

ZIe hier een Werk, het welk ons lang ontbrooken heeft. Wy hebben in verſcheiden Taalen, en byzonderlyk in de Franſche, eene verſcheidenheid van Werken over het Natuurlyk Regt; wy hebben 'er geen minder over het Burgerlyk en Roomsch Regt, en dezelve worden dagelyks, misſchien zonder groote nuttigheid, vermeerderd. Maar niemand heeft, voor zo verre ons bekend is, nog ondernoomen, om de overeenkomst, of liever het Verband, dier verſcheiden takken van Regtsgeleerdheid aan te toonen; om het regt der Natuur in het Roomsch en Burgerlyk regt, als 't ware over te brengen, dezelve, in zekeren zin, te ſaam te ſmelten, en het nut te doen zien, om de beginzels van het Natuurregt te bezigen, in het beoordeelen van Stukken, tot den Koophandel en de Zeevaart betrekkelyk.

Men weet, dat 'er een bekend verſchil is, tusſchen de Regtsgeleerden in ons Vaderland, en in meer andere Landen, of men in die gevallen, waar in het Landsregt zwygt, zyn toevlugt moet neemen tot het Roomsch- of tot het Natuurregt? Gelyk de zaaken, wanneer men van elkanderen verſchilt, ligtelyk tot uiterſtens gedreeven worden, ten minſten gevolgen voortbrengen, welken men van weerskanten niet bedoelde, zo ſtaat het te vreezen, (en de ondervinding wettigt deze vrees,) dat zy die voor het Roomsch Regt pleiten, geen genoegzaam werk van het Natuurregt maaken; terwyl zy die dit voorſtaan, ligtelyk gevaar kunnen loopen, van het Roomſche Regt te verwaarloozen. Dit heeft beide zyne nadeelen; en byzonderlyk het eerſte. „ Het Roomsch regt is eigenlyk eene ſamenvoeging van byzondere gevallen, met derzelver beſlisſingen, en, ten grooten deele, tevens eene Verzameling van gevoelens over gevallen,

 de-

deweike kunnen voorkoomen; wy zien daar maar zeer weinige algemeene beginzels in, en die 'er in zyn, vindt men nog zonder order of verband verspreid. Het is waar, dat wanneer men het Roomsch regt op eenig byzonder geval wil toepassen, men verpligt is om eenig beginzel uit een of meer byzondere decisien te trekken, om op het geval, 't welk ter onzer beoordeeling gesteld wordt, toe te passen; en het is eveneens waar, dat, gelyk het beginzel, daar men zig dus mede versterkt, geheel op zig zelven staat, de waarheid daar van niet altoos duidelyk en treffende is, en dat het zelfs dikwils strydt met een ander beginzel; het is eveneens waar, dat dit gebrek het gebruik van het Roomsche regt zo onzeker en zo verscheiden maakt, dat men zig niet behoeft te verwonderen over zo veele dubbelzinnigheid en strydigheden als men in de Regtbanken aantreft".

Zie daar derhalven de nuttigheid om het Natuur-regt te beoefenen, om die beginzels, waar toe men zelfs in het Roomsche regt zo dikwils zyn toevlugt moet neemen, wel te kunnen beredeneeren, en in hun volle verband te beschouwen! „ En men luistert dus niet naar die dwaaze Geleerden, die beweeren dat het nutteloos is de zedekunde te beoeffenen, dat het gezond verstand, door eigen leiding, en zonder onderwys, ons genoeg aantoont, wat wy doen of laten moeten; Ik hoor, dunkt my, een Boer of Handwerksman de nutteloosheid der Cyfferkonst bepleiten, om dat elk Mensch eene natuurlyke Cyfferkonst, voor zo veel zyne behoeften vorderen, bezit; Het is waar, dat onze vermogens, zonder door eene byzondere onderwyzing geoefend te worden, genoeg zyn voor onze dringendste behoeften; de eene weetenschap heeft ten dezen opzigte geen voorregt boven de andere: het gezond verstand is genoeg om ons te leiden in de keus onzer voedzels; het gezond verstand is genoeg om ons eene hut te leeren maaken, maar het gezond verstand is niet genoeg om ons in staat te stellen, de inkomsten der geldmiddelen te berekenen, zig van eene Pleuris te herstellen, zig eene gemaklyke en veilige wooning te verschaffen. Welk het voorwerp ook wezen moge, daar onze geest zig toe bepaalt, wy leeren het zelve niet verder kennen, dan naar maate wy onze natuurlyke vermogens, die ons het zelve in zyn volkoomenheid vertoonen moeten, aankweeken; het is met de zedekunde en het Natuurlyk regt even eens gelegen, men weet, en men voelt, dat men zynen Naasten het goed, dat hy bezit, niet moet ontneemen, dat men elk moet geven wat hem toekoomt, het gezond verstand wyst dit aan, maar wanneer men borg blyft voor een Vriend, zo leert het gezond verstand niet, of de schuldeisscher regt heeft om ons aan te tasten voor dat hy den schuldenaar zelven heeft aangetast. De schuldeisscher heeft ondertusschen dat regt, of hy heeft het niet; de waarheid kan aan de tweestrydige kanten niet tevens zyn. Om dezelve te vinden, moet men de vraag van alle kanten onderzoeken, en vergeefsch

vlei-

vleit men zig in dit onderzoek wél te zullen slaagen, zo de Geest niet gewend is om het op goede beginzelen, en met eene schroomagtige nauwkeurigheid, te doen".

„ Indien wy dan, in plaats van ons eeniglyk te bepaalen om te weeten, of Gajus of Labeo zulk een geval op zulk eene wyze beslist hebben, het beginzel of de reden dezer beslissing pogen te ontdekken; indien wy onderzoeken, hoe de gevallen, welken wy in het Roomsche regt vinden voorgesteld, door de beginzelen welke men kent, kunnen opgelost worden; indien wy onderzoeken, hoe men de waarheid in eenig gegeeven geval kan ontwikkelen van de algemeen erkende waarheid in een ander geval, zullen wy ongevoelig de gewoonte en eene byzondere gemaklykheid verkrygen om de voorgestelde vraagen op te lossen, en de beslissingen van het eene geval met juistheid op het andere overbrengen.

„ Zie daar, vervolgt de Geleerde en Oordeelkundige Uitgeever, waarom ik my niet vergenoegd heb met de plaatsen van myn Schryver, die my voorkwamen, opheldering noodig te hebben, op te helderen, maar waarom ik my ook byzonderlyk heb toegelegd, om — te doen zien, hoe de waarheden van het Natuurlyk regt kunnen dienen om eene oneindige menigte vraagen, welke de zaaken der Partikulieren in den Burgerstaat voortbrengen, op te helderen, en hoe men door middel dier zelfde waarheden reden kan geeven van eene menigte beslissingen in het Roomsche regt verspreid".

Het oogmerk is dan niet het Corpus Juris weg te werpen, maar om het zelve op eene verstandige, op eene redelyke zo wel als geleerde, wyze te gebruiken. Behalven dat het Roomsche regt ons leert onze kundigheden van het Natuurlyk regt op allerhande byzondere gevallen toe te passen, en daar, by voorkoomende gelegenheden, een wys gebruik van te maaken, „ is 'er nog eene andere nuttigheid, daar men niet genoeg op let, en die evenwel opmerking verdient, te weeten, dat het zelve uitmuntend geschikt is om den geest tot juistheid, nauwkeurigheid, netheid te gewennen. Niets is netter, niets juister of nauwkeuriger, dan de wyze waar op de Roomsche Regtsgeleerden de gevallen voorstellen, den zin bepaalen, en het stuk in geschil onderscheiden; oplettende op het regt, moesten zy het niet minder zyn op de middelen om het te vervolgen; de minste verzinning bedorf alles. Hunne formulieren zelve hielpen mede om hen kort, net en klaar te maaken".

Dus mogten wy zeggen, dat de eenige weg, om een volmaakt, of zelfs om een goed Regtsgeleerde te worden, die is, welken de Heer Mr. E. LUZAC thans voor de gemeenste geesten zelve gebaand heeft. Groote Regtsgeleerden waren dien altoos, voor zig zelven, ingeslaagen, maar gelyk een wysgeerig hoofd en juiste redeneerwant met eene diepe geleerdheid noodig was, om eene m-

tamelyke vordering op deze baan te maaken, gelyk 'er, boven de gemelde, zeldzaam samenloopende eigenschappen, eene onvermoeide vlyt van veele jaaren vereischt wierdt, om het Burgerlyk en Roomsch Regt door het Natuur-regt op te helderen, en byzonderlyk de nuttigheden te toonen, welke men uit het laatste trekken kan, in het beoordeelen van zaaken tot Koophandel en Zeevaart betrekkelyk, zo is het geenszins te verwonderen dat de bedoelde groote Mannen, schoon zy de gemelde nuttigheden, uit dit verband te haalen, zeer wel begreepen, en voor eigen gebruik zogten, zo lang egter verwyld hebben, om een saamgeschakeld Systema van deze vereenigde Regtsgeleerdheid te geeven; en de geleerde Wereld in het algemeen, ons Vaderland in 't byzonder, heeft eene wezenlyke verpligting voor dit wel beredeneerd en doorwrogt werk. Wy zeggen ons Vaderland in 't byzonder, om dat niets geschikter kon bedagt worden, om het geschil tusschen onze Regtsgeleerden, daar wy straks van spraken, binnen de regte palen te brengen, en te vereffenen, gelyk wy dan ook niet twyfelen, of het werk zal van beide kanten greetig ontvangen, en met die agting doorbladerd worden, welke de bekende verdiensten zo wel des oorspronkelyken Schryvers, als des Geleerden Uitgeevers vorderen, daar de Vertaaling zelve, schoon van eene andere hand, met alle moogelyke nauwkeurigheid egter gemaakt, en met eenige afzonderlyke ophelderingen van den Hr. Vertaaler verrykt, billyk haar deel in zal hebben.

Lyst der Schepen, die in 't laatst van 't Jaar 1770, *en geduurende het geheele Jaar* 1771, *beschadigd, gestrand, in groot gevaar geweest of vergaan zyn; benevens derzelver omstandigheden, volgens de daar van ingekomen echte berigten, waar agter gevoegd is een algemeen Register van de Naamen der Schepen en Schippers, in bovengemelde Lyst breedvoeriger gemeld. Te Amsterdam by* P. Conradi 1772. *Behalve het Voorbericht* 80 *bladzyden in groot octavo.*

MEn bedoelt, naar luid van 't Voorbericht, met de uitgave van dit Stukje, dat zeer wel aan den bovenstaanden Tytel beantwoordt, deels de voldoening der nieuwsgierigheid; daar 't opgenoemde tydbestek zeer aanmerkelyk geweest is, wegens veelvuldige rampen ter Zee. Dan dit is 't niet alleen; men vleit zig daar benevens met een denkbeeld, dat het jaarlyksche uitgeeven van zodanig eene Lyst zyne nuttigheid kan hebben, voor Reeders in Schepen, Assuradeurs, en alle dergelyken, die een byzonder belang in de Scheepsvaart hebben; over welke nuttigheid de Uitgeever het oordeel der zodanigen zal inwagten; met oogmerk om vervolgens zulk eene Lyst, telkens in 't begin van 't Jaar, het licht te doen zien; wanneer hy bespeuren mogte, dat het zelve eene genoegzaame goedkeuring erlangt.

Missive van een Vrient te Rotterdam, aan een Vrient te Leiden, wegens een kortelings op eene publycque plaets geschiede ontmoeting van twee Rotterdammers. Te Sardam by M. Harpers 1772. *In groot octavo 16 bladzyden.*

IEmand op een losfen voet, al is 't niet opzetlyk moedwillig, in zyn Crediet te benadeelen, is zekerlyk iets, waar voor men zig altyd behoort te wagten, al was het alleen uit overweeging van de schadelyke gevolgen voor den benadeelden, daar men dus doende aanleiding toe geeft. 'Er schynt, naar den Inhoud van deezen Brief, dusdanig iets voorgevallen te zyn, ten aanzien van zeker Koopman, zonder dat het hem egter, gelukkiglyk, eenig nadeel toegebragt heeft. Men vind nogtans goed dit geval door den drukpers aan 't Gemeen bekend te maaken; en dus eene soort van wraak te oefenen; dat, naar ons inzien, ook niet te pryzen is. Het is zeker voor den Beleedigden, wiens Credit by geluk niet geleden heeft, nutteloos; en 't kan den Belediger benadeelen; waar voor men zig, volgens eene verstandige en Christelyke Zedekunde, behoort te wagten, als onze eigen omstandigheden zulks niet vorderen; en dan zelfs moet een geest van omzigtigheid ons nog leiden.

De Man met Veertig Kroonen. Een Beuzelagtig Vertelsel van WILLIAM VADÉ. *Uit het Walsch vertaalt. Te Amsterdam by* G. Bom 1772. *Behalve het Bericht* 133 *bladzyden in octavo.*

VRankryks Finantieweezen, en de Monnikenstand, zyn in dit Stukje de twee hoofdonderwerpen der spotternye van *William Vadé;* en verder laat hy zynen schertzenden geest uitweiden over eenige Philosophische denkbeelden, en andere onderwerpen van verschillende soort. Wy kunnen den Nederduitschen Leezer geen byzonder verstandig vermaak, uit het doorbladeren, toezeggen. De geestige slagen, welken men in dit Vertelsel ontmoet, met betrekkinge tot den staat van Vrankryk, verliezen zeer veel van hunne kragt by onze Natie, die 'er op verre na dat belang niet in stelt, 't geen 'er de eigen Inwoonders van dat Ryk in hebben. En wat de overige schertzeryen betreft, ze behelzen over 't algemeen niets dan eene oppervlakkige beschimping, die maar stoutlyk voorgesteld wordt. 'Er straalt in dat alles zo weinig vernufts door, dat ze ons den geestigen *William Vadé* onwaardig schynen; des men reden hebbe om te vermoeden, of men daar in den naam van dien vernuftigen Schryver niet misbruike.

Valerius, *of de Edelmoedige Beboeftige. Door Mevrouwe* M. G. de CAMBON; *gebooren* van der WERKEN. *In 's Gravenhage, by* J. du Mee 1772. *In octavo 230 bladzyden.*

MEvrouw *de Cambon* verleent ons hier eene niet onbevallige vertelling van het wedervaaren van *Valerius*; die, onkundig van zyne Geboorte, by mangel van onderfteuning, tot behoeftigheid vervalt; zig zelven langs eerlyke wegen het vereischte onderhoud verzorgt, daar in zeer wel flaagt; in alle omftandigheden toont een edelmoedig hart te bezitten; en eindelyk, met het ontdekken zyner geboorte, een gewenscht Huwelyk aangaat, het welk hem in zo gunftigen ftaat ftelt, dat hy voorts een gelukkig leeven leide. Het verhaal hier van is doormengd met eene menigte van byzondere voorvallen, welken van dien aart, en zo wel aan een gefchakeld zyn, dat ze de aandagt van hun, die fmaak hebben in deeze foort van Schriften, levendig houden; des zy een ledig uur, onder het doorbladeren van dit verhaal, genoeglyk konnen doorbrengen; wanneer het zelve hun, zo ze oplettend zyn, nog al eenige nuttige aanmerkingen aan de hand zal geeven.

Satiriesch Woordenboek. Te Querlequist in 't Schildery van Apelles. In groot octavo 124 bladzyden.

HEt zelve behelst, naar de orde van 't Alphabeth, eenige ernftige en boertige Hekelingen van de Menschlyke bedryven. Men vindt 'er fommige Artykels in, die in hunne foort wel opgefteld zyn; dog over 't geheel draagen ze geen kenmerken van regte geestigheid, die in zodanig eene fchryfwyze boven al vereischt wordt.

NABERICHT.

TOen we onlangs gewag maakten van ene Verhandeling over *de Godlykheid des Euangelies, afgeleid van deszelfs Verborgenheden. Uit het Fransch vertaald, door* DAN. THEOD. HUET, *Leeraar in de Walfche Gemeente te Utrecht*, zyn we in den waen geweest, dat ook het Oorfpronglyke door zyn Eerwaerden was opgefteld. In die gedachten zynde hebben we ons over deze Verhandeling in dier voege uitgelaten, dat we den Eerwaerden HUET niet flechts als Vertaler, maer te gelyk, en wel inzonderheid, als den Opfteller zelven hebben doen voorkomen. Dan dit is ene misvatting geweest, volgens de vriendlyke onderrichting van den Eerwaerden HUET; die ons verzogt heeft den Lezers te melden, dat hy dezelve niet opgefteld, maer alleen vertaeld heeft. Zyn Eerwaerde heeft het dienftig geoordeeld zulks openlyk te kennen te geven, „ op dat hy niet, fchoon buiten zyn toedoen, aen den Schryver dier Verhandelinge het ongelyk doe, van, na deszelfs dood, met deszelfs vederen te pronken; van hoedanig iets hy altyd zeer afkeerig geweest is ".

HEDENDAAGSCHE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

De Huis-Uitlegger des Nieuwen Testaments. Door PH. DODDRIDGE. *Doktor en Professor der H. Godgel. te Northampton. Uit het Engelsch in 't Nederlands overgezet. Tweede Deel, derde Stuk. Te Amst. by* Pieter Meijer 1771. *Behalven het Voorwerk* 469 *bladz. in groot octavo.*

ZO immer iemand, by uitnemendheid, de naem van een Schrift- en Uitlegkundig Godgeleerden gegeven moge worden, zal men denzelven gewislyk, met ene vry algemene goedkeuring, aen den beroemden *Doddridge* konnen toeëigenen. Men bespeurt toch alomme, in de Werken van dien Schryver, ene gezette bekwaemheid tot een gepast gebruik van de spreekwyzen der Godlyke Schriften; en deze zyn zogenaemde Huis-Uitlegger levert ons wel byzonder alleszins overvloedige bewyzen van zyne meer dan gemene geschiktheid, tot het voordragen van den bepaelden zin der Schriftuurlyke uitdrukkingen; waer van de vroegere Stukken dezes Werks, als overbekend is, veelvuldige proeven verleend hebben; en waer van dit gedeelte insgelyks ten ontegenzeglyken getuige kan verstrekken. —— Zyn Hoog-Eerwaerde, die het voorgaende Stuk had laten afloopen, met het verhael van 's Heilands geschiedenis, tot op het begin van deszelfs Lydensweek, vervolgt in het tegenwoordige zyne opgenome taek, met het overeenbrengen en ophelderen der Euangelische berichten, rakende het verdere voorgevallen in die dagen, tot op het vertrek van Jesus uit Jerusalem naer Gethsemane; alwaer zyn bitter lyden, op ene byzondere wyze, aenvang stond te nemen. Dit gedeelte behelst, in gevolge daer van, verscheiden merkwaerdige gesprekken van onzen Hemelschen Leermeester, in die laetste dagen zyner openbare omwandelinge op Aerde; welken, uit hoofde van etlyke samenloopende omstandigheden, by uitstek gewichtig geoordeeld mogen worden; en wier nadruk de Hoogleeraer *Doddridge*, naer gewoonte, naeuwkeurig poogt te ontvouwen. ——— Is men begeerig om ook hier uit een byzonder voorbeeld te berde gebragt te zien, wel aen, men sla het oog op 's Mans uitbreiding van 's Heillands ernstige waerschouwing tegen de Hooghartigheid en Huichelary van de Schriftgeleerden en Phariseen, naer luid van Matth.

XXIII. 2—12. Marc. XII. 38—40. en Luc. XX. 46, 47; welke ons alhier indezervoege voorgedragen word.

„ *De Schriftgeleerden en de Phariseen*, [dus ving Jesus aen, spreekende tot zyne Discipelen, en tevens tot alle zyne Toehoorders, daer hy sprak *ten aenhooren van het geheele Volk*,] *zitten op den Leerstoel van Moses* (*a*); en zyn de Openbaere Onderwyzers en Uitleggers van de Wet, [door hem gegeven:] — *Alles derhalven wat zy u ook*, uit kragt van, en in overeenkomst met, deze Wet, *zullen opleggen om waer te nemen* (*b*), betoont daer eene behoorlyke onderwerping en agting voor; en, u naer het zelve schikkende, zoo *betragt en doedt het* met alle bereidvaerdigheit: *maer handelt niet* op eenigerlei wyze of om eenigerhande reden *naer hunne werken: want zy zeggen het* in veele gevallen zeer wel, *maer* zy zelven *betragten 't niet*, nogt leven naer 't geen zy aen andere leeren.

„ Ik herhael het uit dien hoofde op nieuw, wat ik u voor dezen ter waerschouwinge gezegd heb: *Wagt u* toch wel *voor* de naevolging van de Huichelaery, [*en*] dus voor het volgen des schynheiligen voorbeelds, *van de Schriftgeleerden* (*c*).

„ *Want*

(*a*) „ *Zitten op den leerstoel van Moses*. Sommige denken, dat hier eene toespeling is op het *hooge gestoelte*, dat EZRA deedt maken voor de Uitleggers van de Wet, *Neh*. VIII. 4. naderhand in de *Synagogen* standvastig gebruikt, en doende de *Rabbynen* van zulk een gestoelte al *zittende* hunne lessen en aenspraeken. 't Is waerschynlyk, dat het hier *de stoel van Moses* heet, om dat de *boeken van Moses* van op het zelve wierden gelezen en uitgelegd; zoo dat hy van daer scheen te spreken en zyne woorden op te geven. Het is vreemd, dat LIGHTFOOT, in zyne *Hor. Heb*. over deze plaets, midsgaders GUSSETUS, deze spreekwyze verklaren als gaf zy een *Wetgevend Gezag* te kennen; daer immers de *Schriftgeleerden* en *Phariseen*, als zoodanig, geen byzonder gezag van dien aert hadden".

(*b*) „ Uit kragt van en in overeenkomst met deze Wet *zullen opleggen om waer te nemen*.] Indien men hier niet eene dusdanige bepaling onderfteld, zal deze plaets onbestaenbaer zyn met alle die teksten, in welke CHRISTUS de Leeringen van de *Schriftgeleerden* en *Phariseen* veroordeelt. Had de HEILAND, (gelyk GROTIUS en eenige *Roomschpausselyke Schryvers* zonder reden voorgewend hebben,) hier mêe de *Onfeilbaerheid* dier *Zitters op Moses gestoelte* willen beweeren, en eene volstrekte onderwerping aen hunne uitspraeken willen aenbeveelen, zoo zou Hy zich zelven hebben moeten verwyzen, dewyl 't bekend is, dat Hy door deze menschen verworpen wiert. Zie LIMBORG *Coll. Amic*. oft Latynsche *Onderh. met een Geleerden Jood*, p. 58 en 114".

(*c*) „ *Wagt u voor* [*en*] *van de Schriftgeleerden*.] Het woord *Schrift*-

„ *Want* uit kragt van de Overleveringen, welke zy, in saemenstemming met de Phariseen, by de Wet hebben gevoegd, *binden zy drukkende en ondragelyke lasten* [*by één*,] *en leggen ze*, zonder eenig het minste geweetensverwyt, *op de schouders der menschen*, dringende hen, door de zwaarste boetens en straffen, om zich naer alle hunne lastgeevingen te gedragen: *maer zy zelve* verschoonen zich wegens het verzuim en de nalating van veele dier lasten, en *willen die met geen* enkelen *vinger* aenroeren oft *bewegen*. —— *En*, zelfs wanneer zy, in andere gevallen, overeenkomstig met hunne eigen Regels handelen, zoo doen zy het in 't algemeen uit een slegt beginsel; want geene van *alle hunne werken doen zy* anders als voornamelyk met oogmerk *om van de menschen beschouwd te worden*, en by hen bekend te staen voor luiden die voorbeelden zyn van, en uitsteken in, buitengemeene vroomheit en godvrugtigheit. *Immers zy maken* ten dien einde in 't byzonder *hunne Gedenkcedels* aanmerkelyk *breed* (*a*), op dat men denken

Schriftgeleerde, [anders *Schryver*,] betekent in 't algemeen iemand die met Boeken en Schriften omgaet en verkeerd, en het word somtyds genomen voor een *burgerlyk amptenaer*, wiens post en bezigheid maer die eens *Geheimschryvers van Staet* zweemde. 2 Sam. VIII. 17. 1 Kon. IV. 3. 2 Kon. XIX. 2. Op andere tyden wordt het in 't breede gebruikt voor een man van geleerdheit en bequaemheit. 1 Kron. XXVII. 32. Jer. XXXVI. 26. Ezra VII. 6. Matth. XXIII. 34. 1 Kor. I. 20. Maer, gemerkt de *Bybelsche Geleerdheit* onder de *Joden* het hoogst en meest gewaerdeerd wiert, zoo schynt het woord *Schriftgeleerde* in het *Nieuwe Testament* voornamelyk eigen gemaekt te worden aen hen, die zich op de beoeffening der *Wet* toeleidden, mogelyk hen insluitende, wier Werk het was de Wet uit te schryven. Van deze wierden de openbaere Onderwyzers, die 'er Lessen over voorlazen, *Leeraers* of *Wetgeleerden* genoemd, en naer alle waerschynlykheit zoo droegen zulken van hen, die met eenige opentlyke bediening in den *Grooten Raed* oft *Sanhedrim*, of in eenige andere Gerigtshooven, bekleed waren, den naem van *Schriftgeleerden des Volks*. Zie Matth. II. 4. —— Maer dat de *Schriftgeleerden*, (gelyk TRIGLAND, *de Sacra Karæor*. p. 68. met veel arbeids wil bewyzen,) *Karaïten* of *Tekstaenklevers* waren, welke *Overleveringen*, die de *Phariseen* inscherpten, verwierpen, schynt door dezen tekst inzonderheit t'eenemael van bewys ontbloot te worden. Onze HEERE en ZALIGMAKER paert ze doorgaens met de *Phariseen*; en naestdenkelyk waren de meeste onder hen van die Gezindheit".

(*a*) „ *Zy maken hunne Gedenkcedels* aenmerkelyk *breed*.] Ik twyffel niet of de meeste myner Lezeren weten zeer wel, dat de

ken zou, dat zy op deze ſtrooken van perkament veel meer ſpreuken van de Wet ſchryven dan andere, of begeerig zyn en wenſchen, dat zy door de grootte derzelve zich de Goddelyke dingen veelvuldiger en geduuriger te binnen mogen brengen: *en zy maken* om dezelfde reden *de franjes*, ſnoeren, oft koorden, die de Wet eischt, dat zy op de kanten oft zoomen *van hunne kleederen* zullen dragen, zoo *groot* en wydhangende als 't wezen kan, ten einde zy ſchynen mogen op eene byzondere wyze begeerig te zyn, om, zoo dikwils als zy op dezelve zien, [en ze hen voor de oogen wapperen,] aen de Goddelyke Geboden te gedenken (*); [en gevende dus aen de Menigte des Volks een denkbeeld, dat zy met hart en zin ſlipt aen die Heilige Inzettingen kleven.]

„ Dit zyn *die* menſchen, welke met zich zelve zoo zeer ingenomen zyn, en zoo driftig nae de ydele eer en 't aenzien van de werelt in 't hart joken, als welke ſterk *gezet zyn om in lange kleederen te wandelen*, ten einde zy zich met een zweem en houding van uitſteekende deftigheit, ernst en ſtaetelykheit vertoonen: [*en* zulks doen, om dat zy *gaern gegroet zyn op de* openbaere *Markten* en Pleinen, *en die* gezet zyn, om toch *de hoogſte* en voornaemſte *zitplaetſen in de Synagogen*, oft Godsdienſtige Vergaderingen en Leerplaetſen, mitsgaders *de vooraenzittingen op de maeltyden* te mogen *hebben*.] —— *Die* daer en boven godloos genoeg zyn, om *de huizen* en inkomens van *weduwen* en weezen in hunne gewinzugtige monden als 't ware *op* te *ſlokken*, *en onder een* heiligen *ſchyn* van yver en blakende godsdienſtigheid zeer *lange* en uitgerekte *gebeden doen*, waer mede zy hunne gierigheit en hebzugt bemantelen. En uit dien hoofde is het ook, dat *deze* geveinsde menſchen GODS regtvaerdige ſtraf niet *zullen* ontvlieden, maer dat zy *een* des te *zwaerder* en gedugter *ſtrafvonnis* zullen *ontfangen*.

„ *En* [om u myne Leerlingen dit nog eens ten afſchrik voor te houden, dit zyn zy, die door een ſterke drift tot ydele we-

Joden, (dewyl zy Exod. XIII. 9, 16. Deut. VI. 8. en XI. 18. letterlyk verſtonden,) gewoon waren kleene *ſtrooken van perkament*, op welke de bovengemelde plaetzen geſchreven ſtonden, te dragen aen hunne *voorhoofden* en *handpalmen* gebonden. In 't algemeen onderſteld men, dat deze ſtrooken in 't Grieksch den naem droegen van *Phylakteriën*, als aengezien wordende voor een ſoort van *Amuleten*, oft kragt hebbende *Behoedbriefjes*, om hen voor gevaeren te beſchutten. Zie SERRARIUS *in Trihær*. p. 38. ENDRUSIUS *de trib. Sect.* p. 263, 266".

(*) „ Vergelyk Num. XV. 38, 39, 40".

wereld glorie gedreven, zich niet schamen altoos de eerste zetels te] *beminnen*, [en dus] *de hoogste* en aenzienlykste *plaetsen op de Feestmaelen* te begeeren, op welke gewoonelyk de gasten van den eersten rang zitten; *en* zy zyn het die staetzugtig genoeg zyn, om zich *de hoogste gestoeltens* te verzekeren, en dat zelfs in de *Synagogen* (*a*), alwaer zy zich, in de diepste verootmoediging van de Ziel, voor de heilige Tegenwoordigheid des HOOGEN GODS, behoorden op de aengezigten ter neder te werpen. —— En uit het zelfde beginsel van ydele eere en vertooning van zich zelve, wenschen en verlangen zy *ook de begroeting op de Markten* en andere plaetzen van algemeene toeloop en saemenkomst te mogen ontfangen, *en van de menschen genoemd te worden Rabbi Rabbi* (*b*)! een tytel van eere,

(*a*) „ *De hoogste gestoeltens in de Synagogen.*] De *Leeraers* hadden *zetels* voor zich zelve, met hunne ruggen tegen de stoel, van welke de Wet gelezen wiert, en met hunne aengezigten tegen over het volk. Die zitplaetzen wierden geagt de eerwaerdigste te zyn: en uit dien hoofde streefden en dongen deze eerzugtige *Pharizeen* en *Schriftgeleerden* nae dezelve. Zie RELAND, *Ant. Heb. p.* 61. VITRINGA *Synag. Vet. p.* 191. & *seqq.* en WOLFII *Curæ Philol.* over deze plaets".

(*b*) „ *Van de menschen genoemd te worden Rabbi Rabbi.*] Veele Geleerde Mannen hebben waergenomen, dat men ten dien tyde onder Israël een buitensporig denkbeeld aen dien tytel gewoon was te hechten, als afgeleid zynde van רבה [*Rabbah*], een woord, 't welk te gelyk *Grootheit* en *Menigvuldigheit* betekent, bedoelende men dezerwyze met zeer veel kragt uit te drukken, beide de *grootheit* en de *verscheidenheit* van de Kundigheden en Geleerdheit welke zy, die deze tytel droegen, ondersteld wierden te bezitten. Zie de Inleiding voor 't N. T. van den Eerw. Heer L'ENFANT. —— Dr. LIGHTFOOT zegt ons, in zyne *Horæ Hebraicæ* over deze plaets, dat de woorden van de *Schriftgeleerden*, voor lieffelyker en gewigtiger verklaard wierden dan die van de Profeeten, terwyl zy aen de Wet gelyk gesteld wierden: zo dat GAMALIËL aenriedt een *Rabbyn* te verkrygen, op dat iemand niet langer over eenig ding zou in twyfel staen. Meer plaetsen ten dien einde konnen gezien worden in Dr. GALE's *Serm. Vol. I. p.* 80. en by WHITBY en ELSNER over dezen tekst. Zy toonen alle ten vollen de noodzaekelykheit aen, die 'er was voor zulke herhaelde waerschouwingen, als onze HEERE gaf, en strekken tot overvloedige beantwoording van 't geen OROBIO inbragt, tegen het gedrag des Zaligmakers in dit opzigt. Zie LIMBORG's *Collatio p.* 119. want hunne ingekankerde vooroordeelen tegen CHRISTUS in aenmerking genomen zynde, zo kon nimmer ondersteld worden, dat het gemeene Volk de leer van 't Euangelie zou aennemen,

eere, op welke zy zeer verzot zyn, en wenſchen dat die by iedere uitſpraek, ja bykans op elk woord herhaeld worde. —— *Maer gy*, myne Discipelen, wie gy ook zyt, *wat u aengaet*, *wordet gy* toch *geen Rabbi genoemd*, nogt verheft u zelve op dien naem, wanneer het ooit gebeurd, dat die aen u [zonder uw zoeken oft *begeeren*,] gegeven word; *want een* eenige *is uw Rabbi* oft *Meester*, en Hemelſche Leeraer, naer wiens Lesſen gy u alleen te richten hebt, [*te weten*] de beloofde MESSIAH, UW ZALIGMAKER en HEERE CHRISTUS, *en gy zyt alle* met elkanderen *Broeders* (*a*), en als zoodanig behoort gy de een den ander te ontmoeten, en te behandelen met eene liefhebbende vryheit en hartelyke gemeenzaemheit. —— *En noemt niet* [*een eenigen*] *op aerde uw Vader* (*b*), en zyt ook niet gezet om dien tytel te ontfangen van menſchen, welke gereed zyn om van zich zelve als ſlegte kinderen, in vergelyking van u, te ſpreken, en blindeling uwe uitſpraeken te volgen; *want een is uw Vader*, en de Vader van 't geheele Huisgezin, [*namelyk*] *Hy die in den* hoogſten *hemel* [*woont*,] en by wien de alleruitſtekendſte tytels van eer en agting, welke onder de kinderen der menſchen plaets hebben, minder zyn dan niet en ydelheit. —— *Ook zult gy geenzins Meesters* en Leidslieden des Volks *genoemd worden: want een is uw* groote en volſtrekt gezag hebbende *Meester* en Onderwyzer, [*te weten*] de beloofde Leeraer der Geregtigheit, de MESSIAH, *CHRISTUS* (*c*), wiens uitſpraeken gy altoos als Goddelyke te

zoo lang als zulke bedorvene Leermeesters, gelyk deze, niet in eene regtmaetige kleenagting gebragt waren".

(*a*) „ *Gy zyt alle Broeders.*] Het is opmerkelyk, dat 'er niet een enkel woord geſproken werd van PETRUS gezag over de andere Apostelen en Discipelen, nogte hier, nogte in de toepasſing die de HEERE maekte by de *Kinderen van Zebedeus*; 't welk, indien 'er zulk een Gezag bedoeld was, zoo quam het in deezen allernatuurlykst en noodzaeklykst te pas, om het te melden en te billyken".

(*b*) „ *Noemt niet een eenigen op aerde uw Vader.*] De *Phariſeen* hebben, ongetwyffeld, dien tytel aen de Rabbynen gegeven; en Bisſchop WILKINS merkt aen, dat het een tytel is, die door de *Priesters* van alderlei Godsdienſten met greetigheid aengenomen wiert".

(*c*) „ *Een is uw Meester, te weten CHRISTUS.*] Het is opmerkelyk, dat dit tweemael in even dezelve woorden *Matth.* XXIII. 8 en 10 voorkomt. *Onze* HEERE wist hoe noodigen vereischte het zou wezen, daer op te letten, en hoe gereed zyne Leerlingen zouden zyn, zulks te vergeten, [en uit het oog te verliezen]".

te ontfangen hebt, en in wiens Naem en door wiens Gezag alleen, gy anderen leeraeren en onderwyzen moet. —— *Maer hy*, in tegendeel, *die onder u-lieden de grootste is*, en in 't oog van GOD dus wenscht aengemerkt te worden, *zal* alderuitstekendst in toegevendheit en ootmoed moeten wezen, en hy *zal*, gelyk *uw dienaer*, en die van alle, bereidvaerdig moeten *zyn*, om de overigen op te passen, en zich zelf by alle gelegenheden als een knegt te gedragen. —— *En* 't geen ik u dikwils heb ingescherpt, zal gewisselyk eene alderzekerste waerheit bevonden worden, namelyk, *all' wie*, op eene staetzugtige wyze, pogingen om *zich zelf* te *verhoogen zal* doen, [die] *zal* vroeg of laet, langs den eenen of anderen weg, *vernederd worden*; *en all' wie*, van den anderen kant, in tegenoverstelling van die gloriezugt, *zich zelf zal verootmoedigen*, die *zal* tot de hoogste eere en staet *verheven worden* (*a*)".

(*a*) „ *All' wie zich zelf verhoogen zal, zal vernederd worden, enz.* De HEERE CHRISTUS schynt door de geduurige herhaling van dezen Grondregel in te boezemen, dat hy denzelven niet slegts bedoelde te doen dienen voor hen die *Onderwyzers* en *Leeraers* van anderen zouden zyn, maer tevens voor *alle zyne Leerlingen* en Naevolgers zonder uitzondering. En 't is onze opmerking wel waerdig, dat geen eene spreuk van *onzen HEERE* menigvuldiger herhaeld is dan *deze*, die [zoo in kragt als rond uit,] ten minsten *tienmael* by de Euangelisten voorkomt. In kragt heeft men dezelve by *Matth.* XVIII. 4. XX. 26, 27. XXIII. 10, 11. Mark. IX. 35, X. 43, 44. Luk. XXII. 26. en Joann. XIII. 14, 15. [en dan met ronde woorden hier Matth. XXIII. 12. en by] Luk. XIV. 11. en XVIII. 14".

De Zedenleer der H. Schrift, in de Hoogduitsche Taal beschreeven, door J. L. V. MOSHEIM, *Kancelier van de Koninglyke en Keurvorstelyke Hooge-School te Gottingen. Naar het Oorspronklyke, volgens den laatsten druk, vertaald. Derde Deel. Tweede Stuk. Te Utrecht by* G. T. en A. v. Paddenburg. 1771. *Behalven de Bladwyzers* 417 *bladzyden in quarto.*

IN het ontvouwen van den Staet der Genade, het onderwerp van dit Derde Deel, komen voornaemlyk, als hoofdzaken, in aenmerking de volmaektheden der begenadigden, zo ten opzichte van het Verstand als van den Wil. De eersten nu heeft de Hoogleeraer *Mosheim* in 't voorige Stuk nagegaen; en daer aen gehecht ene ophelderende verklaring

van 't geen het Geweten betreft, zo als hy 't tot den Wil betreklyk beschouwt. Met dezen overgang leid hy ons daer op, in dit Stuk, ter overweginge van de volmaektheden der begenadigden, ten opzichte van den Wil; die hy onderscheidenlyk voordraegt. Uit dien hoofde ontmoet ons in dit gedeelte 's Mans leerwyze over de Eerbied, de Vreeze en de Liefde voor en tot God; gepaerd met ene aenpryzende opheldering van de heilige Aendacht, als het middel om de gemelde volmaektheden van het Verstand en den Wil te versterken. Dit is de algemene inhoud van dit gedeelte, het welk den Beminnaren der verstandige Schriftuurlyke Zedenleere alleszins zal behagen, wanneer ze dezen Zedenleeraer over enige byzonderheden hier toe betreklyk raedplegen.

Zyn Hoogeerwaerde vind den grond onzer Heiliginge, in de Eerbied, Vreeze en Liefde voor en tot God; die hy in derzelver oorzaken en uitwerkingen naspeurt; met ene oordeelkundige onderscheiding van 't geen 'er al of niet toe behoort; zo ter ontdekkinge en wederlegginge van verkeerde bedenkingen en bedrieglyke gronden; als ter bevestiginge van 't geen waer op men zich, volgens Rede en Openbaring, kan verlaten. Dit stelt hy met ernst en nadruk voor, onder het beschouwen van veelerleie characters, aen de ene en andere zyde; welken, op redelyke gronden, aen 't onderwys der Heilige Schriften beproefd worden. Wel byzonder laet hy zich, ter dezer gelegenheid in 't breede uit, over de zogenaemde reine Liefde der Mystiken; met aentooninge van de ongegrondheid dier Leere. Zyne deswegens voorgestelde bedenkingen verdienen te meerder aendacht, om dat hy, na enige voorafgaende aenmerkingen ter wederlegginge van dat gevoelen, zich opzetlyk verledigt, tot het mededeelen van de vrucht zyner poogingen, ter ontdekkinge van 't geen men 'er eigenlyk door verstaet, en van de bronwel waer uit het zelve naestdenklyk is voortgesprooten. Dit heeft hem den weg gebaend, om deze Leer ten sterkste tegen te gaen, en bewoogen, om zyne overdenkingen deswegens in de volgende orde te ontvouwen.

„ Wy willen, zegt hy, *voor eerst*, aanwyzen, dat de zogenoemde reine liefde steeds een ondoorgrondelyk raadsel of liever eene verbeelding, welke zig zelven wederlegt, zal blyven, zo lang dat geen voor waar gehouden wordt, wat de Christenen van de ziel volgens de Schrift en rede leeren. Wy willen *voorts* bewyzen, dat deze liefde eene geheel andere gedaante kryge, en gemaklyk verstaan kunne worden, wanneer men

men dat geen onderſteld, wat eene groote menigte *Oosterſche* en *Griekſche Wysgeeren*, nopens den Godlyken oorſprong der ziele en haaren tegenwoordigen toeſtand verdigt hebben. Is dit beide aangeweezen; dan volgt, dat men of de reine liefde moet laaten vaaren, zo men de leer der Christenen nopens de ziel niet wil verzaaken; of dat men de leer der Christenen nopens de ziel moet verlaaten, zoo men de reine liefde niet verwerpen wil".

Het een en 't ander ſtelt zyn Hoog Eerwaerde in 't duidlykſte daglicht, en zyne aenmerkingen hier omtrent zyn der herhaelde overweginge waerdig; als toonende ten klaerſte, dat dit gevoelen, (het welk niet te verdeedigen is, op de gronden der Christelyke Leere van 's Menſchen Ziel, als een op zich zelve beſtaende verſtandig Weezen;) dan op ene verſtaenbare wyze te verdeedigen is, als men, met de Oosterſche Wysgeeren, vastſtelt en bewezen agt, dat de Zielen der Menſchen uitvloeiſels van God zyn. Dit gevoelen, in deszelfs gevolgen aengenomen zynde, maekt de Leer der reine Liefde zo verſtaenbaer, als ze onverſtaenbaer is, volgens de denkbeelden, die de Openbaring ons inboezemt. Het onderwerp is te uitgebreid, om 'er een geheel verſlag van te geven; men moet zulks ten vollen verſtande in 't Werk zelve leezen: doch zie hier een enkel voorbeeld, van niet en al verſtaenbaerheid ener ſpreekwyze der zodanigen, naer gerade van de verſchillende gronden.

„ De ziel, zegt men, beſpeurt geene begeerte meer tot geluk. Hoop, vrees, vreugde, droefheid, zyn aandoeningen der onvolmaakte zielen, welke nog niet in God getrokken zyn. Welk een geklap! zeggen wy, dit hoorende. Kan een Wezen, tot geluk geſchapen, ophouden te begeeren, dat het gelukkig moge worden? Kan het een Schepzel, dat de zugt, van zig te behouden, te bezorgen en te beminnen, ingeplant is, even veel wezen, of het blyft, dan vergaat; of het volmaakter dan onvolmaakter werde; of 't tot de zaligheid dan tot de verdoemenis haaste? Volgens het denkbeeld der ziele, dat in ons is, hebben wy rede tot deze verwondering. Maar laat ons ſtellen, dat eene ziel een afvallig Wezen zy, dat niets, dan dwaaling en wanorde, in en buiten zig zelf voortbrengt, zo lang als het zyne zelfſtandigheid beweert; dat alle geesten rondzwervende dwaallichten zyn, die zig en anderen zo lang verleiden, tot dat zy in de bron des lichts te rug gekeerd zyn, waar aan zy zig hebben onttrokken; dat de zielen door de reine Liefde één Wezen met God worden; laat ons, zegge ik, dit ſtel-

ſtellen; dan ſpreekt de *Myſtike* Geleerde zo, als hy moet ſpreeken. God heeft geene begeerte, om gelukkiger te worden, om dat Hy ſteeds dat geen blyft, wat Hy van eeuwigheid geweest is, en nooit gelukkiger of ongelukkiger kan worden. Wat daarom in Hem en zyn lid is, dat kan even zo min door zulk eene begeerte ontrust worden. Konden de deelen van Gods natuur, welke zo vast met Hem vereenigd zyn, dat ze ſlegts door Hem leeven, denken en willen, na rust, geluk en welzyn haaken, en God zelf niet; dan ware 'er ſtryd en oorlog in het Godlyk Wezen, en God ware teffens God, en niet God, te gelyk eeuwig zalig, en onzalig. Wie kan dit begrypen en verſtaan"?

Niet minder opmerkenswaerdig zyn, in dit Stuk, des Hoogleeraers bedenkingen over de verſchillenheid dezer aendoeningen jegens God. Zy behooren zekerlyk op ene gevoelige wyze werkzaem te zyn by alle ware Christenen; doch men moet niet wanen, dat ze in allen altoos even kragtig bevonden worden; en 't zou ten uiterſte onvoorzigtig wezen, zynen Genadeſtaet te beoordeelen, uit de mindere of meerdere gevoeligheid dezer aendoeninge. Des Autheurs ſtelling ten dien opzichte luidt aldus.

„ Alle Christenen moeten deeze heilige aandoeningen van eerbied en vreeze voor, en liefde tot God gewaar worden en bevinden. Doch allen beſpeuren ze niet even duidelyk, even ſterk, en op eenerlei wyze. De genade rigt zig, in veele opzigten, naar de natuurlyke geſteldheid der menſchen, en naar elks byzondere omſtandigheden. Wie altyd bereidvaardig is, om getuigenisſen en bewyzen van zyne vreeze voor en liefde tot God te geeven; die twyfele niet, of hy God vreeze en lief hebbe, of hy ſchoon de tegenwoordigheid dezer zalige gemoedsaandoeningen zo zeker en levendig niet merke. Maar wie in tegendeel ongenegen is, Gode dien dienst te bewyzen, welken de eerbied, vreeze en liefde van hem vorderen; die twyfele, of hy God vreeze en lief hebbe, of hy ſchoon, zomtyds, van de vreeze en liefde ſchyne, geheel te zyn ingenomen. Wie van harte wenscht, vreeze en eerbied voor, en liefde tot God by zig te verwekken en te onderhouden, die zy niet bezorgd, wanneer hy zyne ziel zomtyds al niet kan opwekken en aanmoedigen. Zyne traagheid en flauwheid ontſtaat uit natuurlyke oorzaaken, die op hem geene verantwoording kunnen leggen. Wie daar en tegen van geene begeerte na eerbied en vreeze voor, en liefde tot God weet, en egter, menigmaal, aandoeningen gewaar wordt, die hem

voorkomen, vrees en liefde te zyn, die zy bevreesd. Zyn vuur kan eene aandoening der natuur zyn, die geene vrugten voortbrengt".

Deze ſtelling ontvouwt de Hoogleeraer in derzelver byzondere deelen, met alle naeuwkeurigheid; om het zyne toe te brengen ter afwendinge van verſcheiden misbruiken, die en by Leeraers en by Leken, ten dezen opzichte dikwerf plaets hebben; het zy ter noodlooze ontrustinge, of ter ongegronde gerustſtellinge veler gemoederen. Ene handelwyze, die aen de ene en andere zyde zeer nadeelige gevolgen kan hebben; waer tegen men zich zelve krachtig zal wapenen, indien men de lesſen van onzen Zedenleeraer, in dit geval gegeven, *ernſtig* ter harte neemt.

Eindelyk vervat dit Stuk nog de overwegingen van zyn Hoog Eerwaerden, betreffende de heilige Aendacht; of „ die geloovige, voorzigtige en ſchriftmaatige overdenking der geopenbaarde waarheden, vooral der geene, die ons God als het volmaaktst, heiligst, regtvaardigst en liefderykst Wezen voorſtellen, die een wedergeboorene door de kragt der genade werkſtellig maakt". In dit laetſte gedeelte ſtelt hy zich voor, de natuur dezer werkzaemheid duidlyk voor te dragen, en ons derzelver nuttigheid ten krachtigſte te doen opmerken; ten- einde zyne Lezers aen te ſpooren tot een ernſtig gebruik van dit zo heilzaem en onontbeerlyk middel, ter vorderinge in den Staet der Genade. Hier ontdekt zich byzonder een verſtandig Schriftkundig Zedenleeraer; die ene welberedeneerde aendachtigheid behoorlyk weet te onderſcheiden, van ene bygeloovige of kwalyk gegronde afgetrokkenheid, welke menigwerf aenleiding gegeven heeft, tot buitenſpoorige bedryven en ſtellingen. En men ziet ten klaerſte dat de Hoogleeraer zyne aendacht by uitſtek gevestigd heeft, op het nagaen en voordragen van wel ingerichte regelen; wier inachtneming allen aen te pryzen is. Des ook dit gedeelte zo van meer als min gevorderden met nuttigheid te overdenken zy; ten einde zy, door dezelven in 't werk te ſtellen, middelende Gods genade, ſteeds meer verlicht en geheiligd, in hun Verſtand en Wil volmaekter mogen worden, ter ſtandvastiger betrachtinge der Christelyke Deugd; die de Hoogleeraer in een volgend Deel van dit Werk nader ſtaet voor te dragen.

FR. AD. V. D. MARCK, *ICti, & Prof. Jur. Publ. Nat. & Gent. Ord. nec non Soc. Scient. Harl. Membri*, Lectionum Academicarum *Tomus Secundus*, quo præcipua Juris Ecclesiastici Protestantium Universalis capita pertractantur. Fasciculus primus. Groningæ apud *H. Spandaw*. 1772. Absque præf. 216 pp. in octavo, f. m.

UIt het gene wy gemeld hebben, by de uitgave van 't voorige gedeelte dezer *Academische Lessen*, heeft men reeds konnen afnemen, op hoedanig ene wyze de Hoogleeraer *van der Marck* den Godsdienst ook onder de Leer van het Natuurlyk Recht betrekt. En in gevolge hier van kan men 't niet vreemd vinden, dat hy, een Leeraer van 't Natuurlyk Recht zynde, zich ook verledigt tot het behandelen van de *voornaemste stukken van 't algemeen Kerklyk Recht der Protestanten*, waer toe dit tweede Deel geschikt is. Het eerste Stukje, dat deswegens het licht ziet behelst een aental van twaelf Lessen, die men als voorbereidende mag aenmerken. In dezelven leid hy ons aenvanglyk op ter beschouwinge van den Godsdienst, als het beste einde ener Maetschappye, en derzelver allerkrachtigsten onderstand. Daer aen hecht hy vervolgens ene beschouwing van 't Recht, dat ieder Lid der Maetschappye heeft, om zodanige denkbeelden van den Godsdienst te omhelzen, als hy de waren oordeelt; zo dat men hem, zonder hem het grootste onrecht aen te doen, nooit konne dwingen, tot het aennemen van Godsdienstige denkbeelden, die hy, zyns oordeels, als valsch moet wraken. Hier mede is voorts natuurlyk verknocht ene verdediging van de verplichting ter Burgerlyke Verdraegzaemheid in 't Stuk van Godsdienst. De Hoogleeraer het behandelen der Kerklyke Verdraegzaemheid tot ene volgende gelegenheid uitstellende, bepaelt zich in dezen tot de Burgerlyke Verdraegzaemheid, en toont dat dezelve zich behoort uit te strekken over alle verschillende Godsdiensten, die niet aenloopen tegen het wezenlyke einde der Burgermaetschappye. Dit geeft hem voorts aenleiding om het oog te vestigen op 't geen men Kettery noemt; te toonen dat daeromtrent geen Kerklyke noch Burgerlyke Straffe rechtmatig plaets heeft; en eindelyk de misdaed van Kettermakery, benevens derzelver strafwaerdigheid, te ontvouwen; waer mede dit Stukje besllooten word. — In 't gansche Geschrift ziet men allerwege den yver van een ernstigen Voorstander der Godsdienstige Vryheid, en der Verdraegzaemheid, ten opzichte van verschillende Godsdiensten, door-

doorstralen. Een onderwerp dat in ons Vaderland, daer de Vryheid in den Godsdienst en Burgerstaet onwaerdeerbaer is, natuurlyk met gretigheid overwoogen word; het welk velen naestdenklyk tot des te oplettender lezing van dit Geschrift zal aenspooren. En schoon dit onderwerp menigwerf zeer wel behandeld zy, zal 't denzulken echter niet vervelen, 's Mans gedachten hier over, (hoewel enige trekken sommigen wat sterk zullen voorkomen,) na te gaen; daer alles, met oplettendheid en oordeel, in ene zo wel geschikte orde ontvouwd word, dat des Lezers aendacht bestendig werkzaem konne blyven, zo ten opzichte van het algemene, als ten aenzien van deze en gene byzonderheden; waer door het verlangen na de verdere Lessen over het algemeen Kerklyk Recht der Protestanten, in een volgend Stukje toegezegd, niet weinig toeneemt; wanneer men, gelyk de Hoogleeraer zelf aenduid, met meer bondigheid over zyn gevoelen zal konnen oordeelen.

Bedenkingen en Bezwaaren op en tegen de Academische Lessen van den Hoogleeraar V. D. MARCK, *met deszelfs Verklaaring op en tegen dezelven. Te Groningen by* H. Spandaw 1772. *In groot octavo* 222 *bladz.* Nog afzonderlyk. *Antwoord Exceptioneel van den Hoogleeraar op en tegen die bedenkingen en bezwaaren.* In groot *octavo* 35 *bladz.*

DEze Papieren behelzen, aen de ene zyde, de redenen welken het Clasſis van Groningen en Gorecht oordeelt te hebben, om den Hoogleeraer *v. d. Marck*, ter zake van 't geen hy in 't eerste Deel zyner Academische Lessen voorgedragen heeft, te verdenken van afgeweken te zyn van de aengenomen Leer der Hervormde Kerke en formulieren van eenheid; zo als ze, uit naem van dat Clasſis, ter beoordeelinge overgegeven zyn aen den grooten Senaet der Hooge Schoole van Stad en Lande. En hier tegen vervatten ze, aen de andere zyde, het geen de Hoogleeraer, by wyze van een Antwoord Exceptioneel, daer op aen gemelden Senaet heeft overgeleverd: mitsgaders het geen hy verder goed gedacht heeft het Gemeen mede te deelen, om zyne voorgestelde Leer nader op te helderen, en 't geen men ten zynen laste ingebragt had openlyk tegen te gaen.

Eerste Brief van P. CHEVALLIER, *Professor in de Godgeleerdheid, aan 's Lands Universiteit te Groningen, aan Mr.* F. A. V. D. MARCK, *Hoogleeraar in het Staats- Natuur- en Volkeren-Recht aan de Hooge Schoole van Stad en Lande. Te Groningen by* J. Oomkens 1772. *In groot octavo* 35 *bladz.*

Brief aan bovengemelden Hoogleeraar P. CHEVALLIER, *door* C. W. J. MEURS, *der beiden Rechten Doctor. Te Groningen by* H. Spandaw 1772. *In groot octavo* 42 *bladz.*

Tweede Brief van den Hoogleeraar CHEVALLIER, *aan den Hoogleeraar* V. D. MARCK. *Te Groningen by* J. Oomkens 1772. *In groot octavo* 108 *bladz.*

IN het opgenoemde Geschrift van den Hoogleeraer *v. d. Marck*, dat zyne Verklaring op en tegen de ingebragte zwarigheden aen 't Gemeen voordraegt, vind men meer dan eens gewag gemaekt, van zekere *notulen*, die iemand op den kant zyner lessen aengetekend had, en welken hem ter hand gekomen waren. Daer benevens heeft de Hoogleeraer in dat Geschrift menigwerf deze en gene Stukken, uit de *Kerkelyke Redevoeringen* van den Hoogleeraer *Chevallier* aengehaeld, als bewyzen van de eenstemmigheid zyner Leere, met die van den Hoogleeraer *Chevallier*. Deze twee byzonderheden hebben aenleiding gegeven tot het opstellen der hier genoemde Brieven.

De eerste van den Hoogleeraer *Chevallier* betreft de geschreven *notulen*, welken zyn Hoog Eerwaerde erkent geschreven te hebben. Op deze erkentenis geeft hy ene nadere verklaring van dezelven, en verdedigt zich tegen de verdenkingen, die de Hoogleeraer *v. d. Marck* kweekte, als had zyn Hoog Eerwaerde ene voorname hand gehad, in het opstellen of beschaven der bovengemelde *Bedenkingen en Bezwaaren*. Verder geeft hy verslag van de wyze, op welken die geschreven *notulen* in handen van den Hoogleeraer *v. d. Marck* gekomen zyn; dat gansch niet gunstig is voor een van deszelfs Leerlingen *C. W. J. Meurs*, die ze listig, door middel van den oudsten Zoon des Hoogleeraers *Chevallier*, zou hebben weten machtig te worden. Daer by komen vervolgens nog enige aenmerkingen, en wel byzonder ene verdenking, dat de opgenoemde Heer *Meurs*, den Hoogleeraer *Chevallier* bepaeldlyk op 't oog gehad

had heeft, in 't afmalen van een zeer haetlyk character, in ene door hem opgestelde Dissertatie.

De daer op volgende Brief van den Heer *Meurs*, *der beiden Rechten Doctor*, behelst ene verdeediging van zyn gedrag omtrent de geschreven *notulen*; welken hy erkent met zyne hand afgeschreven, en aen den Hoogleeraer *v. d. Marck* vrywillig, zonder des gevraegd te zyn, medegedeeld te hebben; doch met ene nevensgaende ontkenning van ene listige misleiding van den jongen Heer *Chevallier*, als die hem deze *notulen*, gelyk hy zegt, niet op zyn verzoek, maer vrywillig aengeboden, en ter hand gesteld heeft, zonder hem onder enige verplichting te leggen, van 'er niemand iets van te kennen te geven. De Heer *Meurs* dit zyn gehouden gedrag in een gunstiger licht gesteld hebbende, dan het, volgens het verhael van den Hoogleeraer *Chevallier*, stond, geeft verder te kennen, dat zyn Hoog Eerwaerde te deerlyk misgetast heeft, met hem een personeel inzicht toe te schryven, in 't afmalen van 't gemelde character; alzo hy, „ onbepaalt en buiten eenige sinsbehouding, betuigt, zelvs geheel geen byzonder perzoon of perzonen, aldaar bedoelt te hebben, maar alle geveinsden in 't algemeen".

Wat eindelyk den Tweeden Brief van den Hoogleeraer *Chevallier* aengaet, dezelve heeft de opgenoemde Aenhalingen uit zyne *Kerkelyke Redenvoeringen* tot een onderwerp. Het komt zyn Hoog Eerwaerden zeer duidelyk voor, dat die Aenhalingen met een verkeerd gemoedsgestel by een gebragt zyn, en dat de Hoogleeraer *v. d. Marck* bedoeld heeft, hem den haet van anderen op den hals te schennen. Dit vooraf aengemerkt hebbende, maekt hy 'er verder zyn werk van, om te toonen, dat alle de aengehaelde plaetsen, welken enigermate overweging verdienen, niet wel toegepast, verkeerdlyk bygebragt of voordachtlyk verminkt zyn; of dat de Hoogleeraer *v. d. Marck* dezelven verklaerd heeft, naer onderstellingen, die zyn Hoog Eerwaerde nooit de zynen gemaekt heeft, of dat dezelven eindelyk, of onverstaenbaer voorgesteld, of niet wel begrepen zyn. Het ontvouwen van dit alles strekt, onder 't bybrengen van nevensgaende aenmerkingen, om te doen zien, dat de Hoogleeraer *v. d. Marck* zich in genen deele op de Schriften van zyn Hoog Eerwaerden aldus kan beroepen; nadien 't wel ver van daer is, dat zy in de Stukken, waer over de Bezwaren loopen, eenstemmig zouden zyn; 't welk de Hoogleeraer *Chevallier*, door nadere ophelderingen der byge-

gebragte plaetsen, duidelyk tracht te ontvouwen. Wyders hecht hy hier aen nog enige byzondere bedenkingen, en meld voorts, dat de Stoffe klaer ligt tot een derde Stukje, rakende het zonderlinge der redeneerkunde van den Hoogleeraer *v. d. Marck*; doch betuigt met deszelfs uitgave te zullen wachten, tot dat hy vernomen heeft, welk een gebruik men verder zal goedvinden van zyne *notulen* te maken. Daer benevens waerschuwt hy den Hoogleeraer van niet te zeer te vertrouwen op zyn afschrift der notulen; dewyl hy uit ene aengehaelde plaets in den Brief van den Heer *Meurs*, dien hy naeuwkeurig gelezen en voor altoos weggelegd heeft, bespeurt dat deszelfs afschrift, althans daer ter plaetse, niet juist is.

Verschillen van die natuur, met de daer aen verknochte gevolgen, zyn zeker te aenmerkelyk, om geen voorwerpen van de algemene nieuwsgierigheid te zyn; doch het nut, dat men uit het lezen zulker Geschriften trekt, is doorgaens zeer gering; en te minder, om dat men, voor en tegen lezende, gemeenlyk geen gronds genoeg vinde, om zich voor de ene of andere zyde te bepalen; indien men niet onvoorzichtig door partyzucht vervoerd worde.

Akademische Lykreden, ter gedachtenisse van Utrechts overleden Hoogleeraar ALBERTUS VOGET, *door* JAKOB ALBERT VOS, *Hoogleeraar aan dezelfde Hooge Schoole; Uit het Latyn vertaald, door* J. V. NUYSSENBURG, *Predikant te Geertruidenberg. Te Utrecht by* G. T. *en* A. v. Paddenburg *en* J. v. Schoonhoven en Comp. 1772. *Behalven de Gedichten 50 bladz. in quarto.*

HEt uitmuntend character van den geleerden en deugdzamen *Voget* heeft zynen beroemden Amptgenoot *Vos* gelegenheid gegeven, tot het opstellen ener onopgesmukte Lofreden, die in hare soort tot een voorbeeld mag verstrekken. Dezelve maelt het character, zonder laffe vleitael, op een manlyken trant, en stelt den grooten *Voget*, in zyne voortreffelykheid, op ene aenmoedigende wyze, ter navolginge voor.

Lyk-

Lykpredikatie over Ps. XXXVIII. 5. *op het afsterven van* JACOBUS de ROEPER, *in zyn Eerw. Leven Roomsch Priester, Pastoor en Overste van het Begynhof te Amsterdam. Uitgesprooken door* T. H. O. P. *Te Amsterdam by* T. Crajenschot *en* J. v. Stendel 1772. *In groot octavo 26 bladz.*

EEne stichtelyke Redenvoering over de practicale beschouwing van 't naderende Sterfuur, by gelegenheid van 't overlyden van den Eerwaerden *de Roeper*, wiens character, naer de Roomsche denkwyze, als voorbeeldlyk deftig geschetst word.

Recherches Theoriques & Pratiques sur la Petite Vérole dans lesquelles on donne toutes les descriptions des differentes especes de cette maladie. Le traitement général qui lui convient, & les moyens particuliers qu'on doit employer dans les cas les plus difficiles. Ensuite on y propose differens plans de conduite & de regime, ou pour s'en garantir tout-à-fait, ou pour en prévenir au-moins la malignité. Par Mr. J. D. T. DE BIENVILLE, *Docteur en Médecine, à Rotterdam.*

Bespiegelende en beoefende Proeven over de Kinderziekte, in welke men eene beschryving geeft van alle de verschillende zoorten van deeze Ziekte. De algemeene behandeling die dezelve toekomt, en de byzondere middelen die men gebruiken moet in de allermoeijelykste gevallen. Men geeft vervolgens verschillende manieren van behandeling en bestiering om 'er zich of geheel van te beveiligen, of om 'er ten minsten de kwaadaartigheid van voor te komen. Door Mr. J. D. T. DE BIENVILLE, *Med. Doctor te Rotterdam. Te Amsterdam by* B. Vlam. 1772. *In octavo, 204 bladz.*

DE wydloopige tytel van dit Werk geeft genoegzaam het voornaamste oogmerk het welk de Auteur in het opstellen van deeze Verhandeling bedoeld heeft, te kennen. Hy getuigt dat 'er nooit eene besmettelyke Ziekte is geweest, die meer onheilen veroorzaakt heeft, en meermaalen wederom komt dan de Kinderziekte. De Inënting is volgens zyne gedachten een zeker middel, om de wrede gevolgen van de Kinderziekte voor te komen en te beletten: de vooröordeelen zo schadelyk aan het Menschdom verhinde-

deren, dat deeze waarheid in het algemeen erkend word. De Auteur heeft in een ander werk de voordeelen en veiligheid van deeze behandeling duidelyk en klaar aangetoond. Maar dewyl het een zekere waarheid is, volgens de gedachten van den Schryver, dat een drie vierde gedeelte van het Menſchelyke geſlachte, de een uit onkunde en de ander uit hoofdigheid, geen gebruik zullen maaken van dit vermogend middel tegen een ziekte die zo algemeen als wreed is, zo zoude het onmenſchelyk zyn, van zo groot een getal van Menſchen aan hun droevig lot over te geeven, om reden dat ze niet willen gelooven noch voordeel doen met een waarheid die wy voor ontegenſprekelyk houden. De Heer BIENVILLE daarom gevoelig getroffen *zynde* over het weinig vertrouwen, het welk men in zo voortreffelyk een middel als de Inënting ſtelt, en aangedaan over eenige droevige voorbeelden, die elendige Slachtoffers van de natuurlyke Kinderziekte zyn geworden, overweegende tevens dat die ziekte wederom tegen zyne ongelukkige medeburgers dreigt te woeden, heeft geoordeeld dat hy veel nut zoude doen, indien hy hen die aan de veiligheid van de Inënting niet willen gelooven, andere middelen voorſtelde, welke wel niet zo zeker zyn, maar die des niet tegenſtaande in het te onderbrengen en voorkomen van de kwaadaartigheid der Kinderpokjes, dikwyls met een gelukkig gevolg gepaard gaan. Om aan dit oogmerk te voldoen, heeft hy noodig geoordeeld van in deeze Verhandeling te verklaren wat of deeze Ziekte zy. —— Welke omſtandigheden dezelve zwaar of licht maken. — Welke behandeling dezelve in het algemeen vereischt. ——— Welke uitzonderingen hierin verandering kunnen maken, zo dat men tot byzondere middelen moet toevlucht neemen. —— Ten laatſten welke maatregels men neemen kan, om de kwaadaartigheid van deeze Ziekte voor te komen. Deeze voorwerpen maaken zo veel byzondere hoofdſtukken uit. De Auteur geeft niet voor hier iets nieuws mede te deelen, maar dat hy alleen zal aanwyzen, het geen de grootſte Mannen in de Geneeskunde, door getrouwe Waarneemingen in deeze zaak kundig, geleerd hebben. De regels welke zy ons aan de hand geeven zyn veilig, en ſchoon 'er al wat tyd verloopen is, eer men aan dezelve heeft willen gehoor geeven; zo zyn die tyden ook getekend door vernielingen, die het Menschdom geſlagen en met ſchrik aangedaan hebben.

Hy is van gevoelen dat de Kinderziekte beſtaat in eene Ontſteeking, en wil daarom dat men vooral in het begin van dee-

ze Ziekte zich toelegge om de ontbinding (*resolutie*) te bewerken, door die middelen welke daartoe in de ontsteekingen gebruikt worden. Hy is ook van gedachten dat de ontbinding meermaalen bereikt wordt dan wel in het algemeen gemeend wordt, en gelooft dat die geenen welken men houdt; dat de Kinderziekte niet gehad hebben en 'er niet vatbaar voor zyn, dezelve op deeze wyze ongemerkt gehad hebben. Dit gevoelen over den aart der Kinderziekte is niet byzonder eigen aan den Auteur zo als bekend is. Het is wel waar dat 'er gemeenlyk met de Kinderziekte eene ontsteeking en verëttering gepaard gaat, tog 'er gaan ook andere toevallen mede vergezeld; welke aantoonen dat het eene Ziekte is van een byzonderen aart, onderscheiden van alle andere Ziekten, waarom dezelve ook als zodanige in de geneezing moet aangemerkt worden. Men heeft door de ondervinding eenige regels ontdekt, welke men in het behandelen van deeze Ziekte in acht moet neemen, maar men moet dezelve niet te algemeen uitstrekken: zy zyn verandering onderworpen; dewyl deeze Ziekte zeer verschillende is in zyne toevallen; ja tegengestelde middelen kunnen zelf in verschillende zoorten van Kinderziekte Geneesmiddelen worden. De Schryver handelt ook van dergelyke gevallen. Men heeft tot nog toe naar veel pooging geene geneeswyze ontdekt, waardoor men de uitbotting der Pokjes kan voorkomen: een en ander geval hiertoe bygebragt, is niet voldoenend om zulks te bewyzen. Wat men nog in het vervolg zal ontdekken, kan met geene zekerheid bepaald worden.

De Auteur gaat vervolgens over om de behoedmiddelen; het zy tegen de Kinderziekte, het zy tegen derzelver kwaadaartigheid voor te stellen. Schoon hy in het begin van zyne Verhandeling gezegd heeft, dat hy de Inënting het meest van allen als een eigensoortig behoedmiddel tegen de Kinderziekte beschouwde, zo bekend hy evenwel, dat het zelve niet ontbloot is van alle ongemakken, dewyl de Inënting de besmetting der Kinderziekte onder de Maatschappy verspreiden kan, zo is het ook wel te begrypen dat dezelve zich 'er tegen verzet: daarom wil hy dat men alle voorzorgen zal gebruiken, om de verspreiding 'er van voor te komen. Hy geeft de vereischte regels aan de hand, die men tot voorkoming van dit gevreesd onheil in het doen van de Inënting heeft in acht te neemen. Men behoort hier tegen zeker de behoorlyke voorzorgen te gebruiken, tog men heeft deeze zwaarigheid sterker aangedrongen en

 meer

meer doen gelden tegen het oefenen van de Inënting, dan ze tot nog toe in der daad beweezen is (*) plaats te hebben.

De Auteur ſtelt verder die middelen voor, welke hy niet zo zeker houdt als de Inënting maar welke evenwel meermaalen volgens zyne gedachten gelukken. Het zelve beſtaat in zich te wachten voor alle verkeering en gemeenſchap met die geenen, welke reeds de Kinderpokjes hebben. In tyden van heerſchende beſmettingen dient men het Vertrek, de Meubelen en Klederen met Azyn te zuiveren en te doortrekken, en in- en uitwendige middelen die de verrotting tegengaan, te gebruiken, waar toe hy onder anderen de Campher aanpryst: hy voegt hier nog by om ook de *kwaade* geſteldheden van het Lighaam, ieder naar zyn aart tegen te gaan. De Auteur is niet volkomen zeker, maar gelooft reden te hebben van te mogen veronderſtellen, dat die geenen, welke hy volgens deeze manier behandeld heeft, en de Kinderziekte niet gekregen hebben, of dezelve zeer goedaartig gehad hebben, dat dezulken dit verſchuldigd zyn aan deeze voorzichtige voorbehandeling. Hy ſtelt ook tot beveiliging tegen de Kinderziekte voor, het gebruik van het Teerwater (*L'eau de Gaudron*) waarvan hy de wyze van het zelve te bereiden opgeeft: tog hy getuigt tevens dat hy 'er geene Proeven mede genomen heeft. Hy verwerpt de middelen uit het Spiesglas en de Kwik bereid, als zynde, volgens zyne meening, niet in ſtaat, om iemand tegen de Kinderziekte te verzekeren. De Auteur herhaalt wederom, dat hy ten vollen overtuigd blyft, dat 'er geen behoedmiddel is, het welk zo zeker gaat, als de Inënting met de behoorlyke voorzichtigheid in het werk geſteld, dit ſchynt wel een twyfeling aan te duiden van de zo even voorgeſtelde middelen ter behoeding.

(*) *Verhandeling over de Inënting der Kinderpokjes*, *door* W. FORSTEN VERSCHUIR. *bl.* 124—145.

Ver-

Verhandeling over de kwaadaartige Rot-koorts ofte beschryving der Ziekte, welke in het laatst van 1770. *en den volgende Jaare* 1771. *gegrasseerd heeft te Maurik in den Ampte van Neder-Betuwe enz. door* M. J. DE MANN. Med. Doctor en Archiater der Stad Nymegen, Lid der Holl. Maatsch. der Wetensch. te Haarlem. *Te Nymegen by* van Goor, *Quartiers-Drukker*, 1772. *In groot octavo.* 238 *bladz.*

„ HEt behaagde (dus begint de Heer *de Mann* deeze uitmuntende Verhandeling) Hunne Edele Mogenh. den Heeren Gedeputeerden Staaten des Quartiers van Nymegen, na hunne Vaderlyke liefdezorg voor 's Lands welvaart, my by Resolutie van den 11 May 1771. te *authoriseeren*, *om de*, *des tyds grasseerende Ziekte te Maurik te examineeren*, *en Hunne Ed. Mogenh. te dienen van schriftelyk raport.*

„ Agtervolgens deeze zoo zeer verpligtende, als hooge *Ordres*, heb ik my ter voorn. plaatse vervoegd, en aldaar niet alleen die geenen, welken al nog aan opgemelde Ziekte waren *laboreerende*, maar ook allen zodanigen, die te vooren daardoor aangetast, maar nu hersteld waren, bezogt, en onder eene nauwkeurige aantekening, van alles de nodige *informatien* genomen.

„ By het neemen dier informatien bevond ik:

„ Dat deeze Ziekte (hoewel die reeds den vorigen Zomer, een eenig huis alhier, een te *Eck* en een te *Ingen*, aangedaan hadde, maar daarna wederom ten eenemaal *gecesseerd* was) eigenlyk aldaar in de Maand December 1770, en alzoo na den doorbraak in den Rhyn-Dyk, by ofte omtrent het Dorp *Heusden*, haaren aanvang had genoomen, zonder, zo veel men weet, van elders aangebragt te zyn, in een rondom geinundeerd huis van zekeren armen Jood, met naam *Hompesch*, in het Westersche gedeelte van het Dorp; alwaar het geheele Huisgezin, bestaande uit Man, Vrouw en vier Kinderen, en dus zes in getal, was aangetast geweest, dog wederom gezond geworden.

„ Dat een *Jacob van Calcar*, deszelfs Vrouw en vyf Kinderen, in eene Kamer van gezegde Huis mede armoedig woonende, allen daar aan gelegen hadden, dan de Vrouw alleen overleden was.

„ Dat daar op *Jan Willem Theunissen*, in het naaste Huis, Oostwaards, met alle zyne vyf Kinderen (niemand dan de

Vrouw vryblyvende) daardoor was *geattaqueerd* geworden, de Kinderen hersteld, maar hy gestorven.

„ Dat die Ziekte al verder Oostwaards gegaan was, tot het volgende Huis van *Johannes Thynessen van Deventer*, waar in vyf Persoonen waren; de Vader en eene Dogter daar aan ziek geworden, eerstgemelde overleden, laastgemelde hersteld was,

„ Dat, door middel van iemand, die alhier, des tyds, het Koorn had helpen dorschen, het smet was overgebragt geworden tot het Noordelyk gedeelte van het Dorp, en wel tot zekeren *Theunis van Camphoff*, alwaar drie Kinderen daar aan *gelaboreerd* hebbende, tot voorige gezondheid wedergekeerd waren.

„ Dat in de zelve tyd het naaste armoedig Huisgezin van *Peter de Vries*, uit agt Persoonen bestaande, uitgenomen de Vrouw, was overvallen, de Vader overleden, vier Kinderen hersteld waren, en by myne komste aldaar, zedert agt dagen nog twee Zoonen, inzonderheid de oudste, zeer gevaarlyk daar aan krank lagen.

„ Dat ook van dien zelven tyd af aan, al nog in eene naby gelegene armoedige Wooning van *Frans van Thoorn*, een Dogtertje daar aan was ziek geworden.

„ Dat intusschen de Ziekte zich mede aan de Oost-zyde van het Dorp hadde geopenbaard, by den Molenaar *Voorthuizen*, alwaar tien Persoonen door dezelve bezogt, de Molenaar en deszelfs Broeder weggerukt, de overigen wederom hersteld geworden waren.

„ Dat zekere Dogter van derzelver naaste buur, *Zweer van Driel* genaamd, na deeze laatste Lyderen opgepast te hebben, al mede was aangedaan geworden, dog zich daarna weder wel bevond.

„ Dat een zelve aart van Ziekte, met eene daarop gevolgde herstelling, aan eene alhier nabuurige *Metje van Wels* wedervaren was.

„ Dat alzo in tien Huisgezinnen, waartoe deeze Krankheid zich, tot dien tyd bepaald hadde, vier en veertig Persoonen daardoor overvallen, vyf Manspersoonen en eene Vrouw, en dienvolgens ongeveer van de zeven een, als ook meer Mannen dan Vrouwen, overleden waren. Behalven eenige andere lieden, welke tot deeze bezogte Huisgezinnen betrekking hebbende, van elders waren gekomen, om dezelven op te passen, het smet medegenomen hadden, en t'huis gekeerd, ziek geworden waren, zonder egter aldaar hunne nabuuren te infecteeren: zynde dit wedervaaren aan zeven Persoonen te

Jr-

Jngen, die allen, ten tyde myner tegenwoordigheid aldaar, uitgenomen *Cornelis van Jngen*, mede een behoeftig Man, wederom gezond waren; als ook aan een Persoon te *Wadenoijen*; en eenen anderen van *Wyk te Duurstede*, welke des tyds aan geene zyde van den Rhyn gezegd wierd krank te leggen.

„ Dat in het laatst van Maart, en geduurende de Maand April 1771, de besmetting in haaren hoogsten trap geweest zy; voor 't overige

„ Dat ver de meesten der aangetoogene Lyderen, wegens bytende armoede, welke men alomme in dit Dorp ontmoet, geene middelen ter geneezing hadden aangewend". Men heeft in groote Steden zelden gelegenheid om zo duidelyk en klaar als in deeze beschryving geschied, de ware oorzaak, voortgang en verspreiding van de besmetting aan te toonen. De Auteur geeft vervolgens eene nauwkeurige beschryving der verscheidene toevallen van deeze Ziekte, zo als hy dezelve by verschillende Lyders waargenomen heeft, waaruit hy besluit.

„ 1. Dat voorstaande Ziekte is eene kwaadaartige Rot-koorts, of *febris maligna putrida*, hoewel ook by zommigen, in de eerste dagen, wanneer de ziekstoffe nog niet door het geheele Lighaam verspreid zy, maar zich voornaamlyk in de eerste wegen ophoude; de kragten nog stand grypen; de natuur zo zeer niet onderdrukt; en de toevallen zo heevig niet zyn, eerder een *Galkoorts* of *febris biliosa* zoude konnen geheeten worden, die egter al ras tot voorgezegde kwaadaartige Rotkoorts overgaat; en alleen daar van in eenen minderen graad en uitgestrektheid van rottinge, min spoedig verlies van kragten; en minder geweld van toevallen, onderscheiden word. Eene Ziekte die in alles even dezelve is, als men zederd het jaar 1756. tot heden toe, byna jaarlyks, binnen Nymegen en derzelver omtrek, in eene meerdere of mindere algemeenheid, gehad heeft; zo dat zelvs de meeste andere Ziekten, welke men hier als morbi *adventiti* ontmoet, meer of min van de geaartheid deezer koorts vertoonen, doordien zy zich meestentyds daarmede vermenge; en waar door my dan tevens, gelyk ook nog onlangs te *Dreumel* in het *Ampt* van tusschen *Maas* en *Waal*, gelegenheid is gegeeven, om den waren aart en de wyze van behandeling deezer Koorts te leeren kennen".

Het geen de Auteur dienaangaande in een Note meldt, verdient hier ook wel geplaatst te worden. „ In het laatst van November des afgeloopen jaars 1771, na dat myne eerste beschryving deezer Rot-koorts het licht gezien hadde, wierd ik

wederom vereerd met den last hunner Edele Mogenh. om ook de aldaar woedende krankheid te onderzoeken.

„, Eenerlei bevond ik deeze Ziekte met die, welke alhier beschreven word; uitgenoomen, dat, behalven de algemeenheid der wormen, dien verre de meesten daarby kwyd wierden; de kwaadaartigheid deezer Koorts grooter en uitgestrekter ware, dan te *Maurik*; aangemerkt de blutsvlakken, inzonderheid by de Vrouwen, vooral in den jongsten December, veeltyds daarmede vergezeld gingen; nu en dan ook groote zwarte vlakken, en gierstpuistjes, wierden gezien; een enkel Persoon, na den dood, alomme met blauwe vlakken uitgeslagen was; en de aansteeklykheid zich meer algemeen vertoonde; nademaal, volgens ingewonnen bericht van den *Scholtus*, zederd Maart, dog voornaamlyk zederd September 1771, tot den volgenden 28 November, tyd myner tegenwoordigheid aldaar, in ongeveer 200 Huizen, waaruit dat Dorp bestaat, 129 Persoonen, de nog ziek liggende hier onder begrepen, daaraan waren krank geworden (waar van des tyds ongeveer het derde deel door den dood wierd weggerukt) en van dien dag af tot op den 2 February deezes jaars 1772 nog 102 anderen daar by gekoomen zyn; maakende zy alzoo te zaamen een getal van 231 Persoonen uit: Terwyl die zelve krankheid zich van hier tot eenige Huisgezinnen der omliggende Dorpen *Wamel*, *Leeuwen*, *Ochter*, en *Druten*, mede heeft uitgebreid".

Wy zullen nu weder hervatten het bericht van den Auteur.

„, 2. Dat die koorts, schoon *aanhoudende* (*continua*), en, vooral in het begin alleen een weinig aflaatende (*remittens*) nogtans van der tusschenpoozende natuur zy, en uit eene zamenvloeijing van derzelver *byzondere aanvallen* (*paroxysmi*) bestaa, gelyk als by den eersten aanvang en uiteinde der Ziekte dikwils zeer kenbaar worde bevonden: hellende zy het meest over tot de geaartheid der *anderendaagsche Koortzen*, en schynende daaruit zamengesteld te zyn. —— 3. Dat dezelve, zonder van elders aangebragt te zyn, in het voorn. Dorp *Maurik* het eerst als gebooren, dog, daadlyk besmettend geworden zynde, aan anderen (of schoon tot hier toe in weinige Huisgezinnen bestaande) door aansteeking medegedeeld is".

De voornaamste kenmerken waardoor deeze Ziekte onderscheiden kan worden van andere, moeten gehaalt worden uit de gemelde byzondere geaartheid der Koorts, voornaamlyk als hiermede verzeld gaat een byblyvende meer in- dan uitwendige *brand*; een zwakke, dikwils ingetrokken, niet altyd even radde, ja zomwylen byna natuurlyke *Pols*; eene *zwaarte in het Voorhoofd* boven de *Oogen*; een *geruisch in de Ooren* en

dui-

duizeling; een *schielyk verval van kragten*; *beevingen der handen*; *ylhoofdigheid van eene byzondere zoort*; en by de herstelling, eene *hardhoorigheid*.

De naaste natuurlyke oorzaak is eene meerdere of mindere rotting, waar by een eigen zoortig smettend gif verzeld gaat, het welk tot hier toe met geene zekerheid te bepaalen is: hier uit worden de toevallen der ziekte verklaard. Die rotting om van andere omstandigheden hier toe betrekkelyk niet te melden, is voornamentlyk veroorzaakt door de laatste „ overstroming, door den Doorbraak van den Rhyn-dyk, in het laatste van November 1770, by den aanvang deezer Verhandeling opgegeeven; waar door de Inwoonders van dit Dorp, voor het grootste gedeelte, van rondomme met water omringd, en veeltyds inzonderheid de Manspersoonen, genooddrongen zyn geweest, ten einde zich en anderen te helpen, door het zelve heen te waaden; en zy alzoo, by de gewoone Koude des Winters, veel vogtighoid hebben uitgestaan"; — waar door dan de ongevoelige uitwaasseming in deeze Lieden zeer is belet geworden.

De Auteur handelt ten laatsten over de Geneeswyze, waar in hy zich voornaamlyk zyn eigene veelvuldige ondervinding, tot een richtsnoer stelt: hy heeft ook niet alleen in acht genomen, wat in deeze Ziekte te *Maurik* is voorgevallen, maar al wat hem immer in deeze Ziekte ontmoet is, by deeze beschryving gevoegd. Zyne voorgestelde Geneeswyze, heeft ons zeer behaagd, en is overeenkomstig met de beste Schryvers over deeze Ziekte. Deeze Verhandeling verdient zo veel te meer aanmerking, om dat deeze Koortzen op meer plaatsen van ons Vaderland gevonden worden, en van tyd tot tyd verscheide menschen wegslepen. Men vindt dezelve hier beschreven, onder zyne verschillende gedaante en toevallen, waar mede ze zich in verschillende voorwerpen openbaart: men zal in staat zyn van dezelve, door deeze beschryving, zo veel te eerder en gemakkelyker te ontdekken. De Heer DE MAN, heeft by deeze beschryving zeer geleerde en oordeelkundige aanmerkingen gevoegd, uit zyne eigene ondervinding, en die van de beste Auteuren overgenomen. Wy hebben niet gevonden, dat de Auteur melding maakt van de Sprouw (*Aphtæ*), een toeval het welk anders niet zelden gewoon is, dergelyke Koortzen te verzellen.

De Auteur voegt hier nog by eenige bedenkingen, over de thans zweevende Veepest, hy denkt dat dezelve een en dezelfde Ziekte zy met de beschreyene Rot-Koortsen, om deeze re-

redenen vermoedt hy te gelyk, dat een en dezelfde Geneeswyze, in zo verre als dezelve hier kan toegepast worden, geene geringe nuttigheid zoude hebben.

Naauwkeurige Beschryving, en naar het leven vervaardigde Afbeelding van den tweekoleurigen Kikvorsch, door P. BODDAERT, *Med. Dr. Oud Raad der Stad Vlissingen enz. enz. Te Amst. by* M. Magerus 1772. *In 't Nederduitsch en Latyn* 48 *bladzyden in groot quarto.*

DE arbeidzaame *Boddaert*, voortvaarende met het byzonderste, uit de Verzameling van den beroemden *Schlosser*, den Liefhebberen der Natuurlyke Historie, onder 't oog te brengen, levert hier, in eene Briefswyze Verhandeling aan den Hoogleeraar *Schacht* ingerigt, een natuurkundig verslag van een zeldzaamen Kikvorsch, dien hy aldus omschryft.

KIKVORSCH *met gespleeten pooten, de voorpoten met vier vingeren, de agterpooten vyfvingerig, alle rondagtig verbreed, van boven blaauw en van onderen ros*; bygenaamd de *Tweekoleurige*.

Dezelve behoort, naar uitwyzen der gelepelde of ronde vingeren, mitsgaders van den hoekigen rug, die een omgekeerden gelykbeenigen driehoek gelykt, en een ronden stompen top heeft, tot de *Boom-Kikvorschen*. Nevens de blaauwe rugkoleur, terwyl het onderlyf okerkoleurig is, maakt de lengte dit gedierte aanmerkelyk: als zynde, van de punt van den bek af tot aan den aars, vier duimen en eene halve lyn lang; en hebbende, als de agterpooten uitgestrekt zyn, in 't geheel de lengte van één voet, tien lynen en een half. — Dit gedierte, dat in *Guinée* woont, en ook omstreeks *Suriname* huisvest, doch zelfs daar zeer zeldzaam voorkomt, beschryft de oplettende *Boddaert*, in alle deszelfs deelen, met de uiterste naauwkeurigheid; en hy doet zyn bericht vergezeld gaan van eene juiste aftekening, in vyf a zes Figuuren op drie Plaaten: welk alles zeer wel geschikt is, om den Liefhebberen voldoening te geeven; in den voortgang van deezen arbeid met vermaak te zien. ——— Wyders vindt men, in 't voorste gedeelte des Briefs, ook eenige aanmerkingen, die ter opheldering van de Natuurlyke Historie der Kikvorschen in 't algemeen konnen dienen, en der oplettendheid waardig zyn.

Men heeft, zyns oordeels, de *Kikvorschen*, gelyk ook de *Schildpadden*, onder de *Haagdisschen* te betrekken; en die doen-

doende, brengt hy de *Schildpadden* tot de bende der geharnaschte, de *Haagdisschen* zelven tot die der geschubde, en de *Kikvorschen* tot die der naakte *Haagdisschen.* De gedaante, de houding, en de leevenswyze toonen zulks, naar 't hem voorkomt, genoegzaam aan; schoon 't bekend zy, dat de *Kikvorsch*, in de wyze van herkomst, zeer veel van de *Haagdisch* verschille. De laatste tog komt volmaakt uit het Ei voort; daar de eerste eene reeks van gestaltswisselingen ondergaat, eer hy een volmaakte *Kikvorsch* wordt; wanneer hy egter niet verder, gelyk Mejuffrouw *Merian* wil, tot den staat der Visschen overgaat. ——— Wat de *vliegende Draakjes* betreft. die anderen tusschen de *Kikvorschen* en *Haagdisschen* plaatsen; deezen, zegt hy, behooren zo wel tot de *Haagdisschen*, als de *Vliegende Eekhoorn* of *Vliegende Muis*, tot de *Eekhoorns* of *Muizen*; daar ze van de gemeene *Haagdisschen* niet verschillen, dan door 't vlies, waar mede zy vliegen. 'Er heeft, gelyk hy verder toont, meer onderscheid plaats, tusschen de *Padden* en *Kikvorschen*; dat men dikwils niet genoeg in agt neemt.

„ De *Padden*, zegt hy, verschillen daar in van de *Kikvorschen*, dat zy eenen stompen Kop hebben, de Oogen onder de bovenste Oogleeden verborgen, het ligchaam over al even breed en dik gebuikt, daar de *Kikvorschen* in het tegendeel eenen scherpen bek hebben, een levendig oog, en het ligchaam naar agter vernaauwende, lange magere dyen, die spilrondachtig-eirond zyn; derzelver gang is met sprongen, en zy konnen gelyk de Honden op hunne agterste pooten zitten; het geen den Padden, wegens haare korte dyen, onmogelyk is; en de veranderende *Kikvorsch* (*) (*Rana variabilis*), schynt my toe den overgang van de *Padden* tot de *Kikvorschen* te maaken".

Voorts geeft hem de *blaauwe* koleur van deezen *Kikvorsch* ook nog aanleiding tot de volgende aanmerking, die wy ten slot hier by zullen voegen.

„ De groote en wyze Schepper heeft in de Dieren niet alleen voor het nodige tot het leven, maar ook voor het cierlyke en aangenaame gezorgd, en dat wel, in de donkere, door een onnavolglyke teekening en zamenmengeling van verwen, gelyk wy zien in de *Schildpadden* en de meeste *Nachtvlinders*, *Vliegen*, hard en zachtschaaligen; of in de verscheidenheid van gloeijende coleuren, en aangenaame schildering, gelyk in zommige *Kikvorschen*, *Slangen*, *Haagdisschen*, en voor al in de

(*) PALLAS. Specil. Zool. Tom. II. Fasc. VII. p. 1. Tab. VI, f. 1. 2.

de *Vogelen* en de *Dagkapellen*. Het is echter aanmerkelyk, dat 'er onder de viervoetige en *Schulpvisschen* ter naauwer nood de blaauwe coleur gezien wordt. Onder de viervoetigen ken ik alleen den *blaauwen Hartebok* (*), wiens verw echter, volgens het getuigenis van KOLBE, die 't gezien heeft, met den dood van het Dier verdwynt; men mag echter wel gelooven, dat KOLBE dit vergroot heeft; want de *blaauwe Bok* is niet blaauw, maar leycoleurig, wanneer hy leeft, gelyk my geloofwaardige getuigen, die dezelve dikwils gezien hebben, verzekeren. Onder de éénschalige Schulpen blinkt de *glazen Schotel* van LINNÆUS, alleen door vier blaauwe streepen uit, daar alle de andere éénschalige, welke naar het blaauw trekken, violet-coleurig zyn; en uit het genoemde schulpje betoogd LINNÆUS, met een eenig voorbeeld, dat de blaauwe verw ook in de éénschalige gevonden word (†)".

(*) PALLAS Dierk. Mengelw. I D. I St. p. 4.
(†) LINN. Syst. XII. p. 1260: No. 770.

Natuurlyke Historie van den Dampkring, en deszelfs invloed over de geheele Wereld. Naar het Fransch van den Heer RICHARD. *Te Leiden, by* P. v. Eyk *en* D. Vygh 1772. *Eerste Afdeeling, behalven de Voorreden* 126 *bladzyden in groot quarto.*

HOe de Lugt in 't algemeen, en wel byzonder het laagere gedeelte, dat onzen Aardkloot van naby omringt, en tot in deszelfs verborgenste schuilhoeken doorboort, 't welk wy gewoon zyn, by uitstek, den Dampkring onzer Aarde te noemen, een zeer uitgebreiden invloed op onzen Aardbol, en alle deszelfs deelen, hebbe, is door de ondervinding overbekend. En die eigenste Leermeestresse heeft den opmerkenden niet min duidelyk geleerd, dat deeze invloed, naar gerade van verschillende omstandigheden, als gereedlyk is na te gaan, ook onderscheiden uitwerkingen heeft: waar uit men wel dra bezeft, dat die verscheidenheid zeer groot moet zyn, in verschillende Gewesten van de Waereld; in welken eene onnadenkelyke verandering van omstandigheden plaats heeft. Dan dit zo wyd uitgebreide denkbeeld heeft, met alle denkbeelden van dien stempel, natuurlyk dit gemeen, dat het den geest meer verwart, dan denzelven een weezenlyken dienst doet; en 't is dus, hier op denkende, niet oneigen te wenschen, na een naauwkeuriger verslag hier van, ten minste met betrekking tot

de voornaamſte deelen onzer Aarde, om zig enigermaate een geregelder denkbeeld van die verſcheidenheid te vormen. Heeft nu iemand daar toe lust, hy doorbladere dan het hier bovengenoemde Geſchrift, dat deswegens eene menigte van weetenswaardige zaaken behelst, die getrokken zyn uit veeler naauwkeurige waarneemingen. ——— De Nederduitſche Opſteller heeft zig, volgens het geen hy in zyne Voorreden meldt, boven al bediend van het Werk van den Heer *Richard*, getiteld, *Histoire Naturelle de l'air & des meteores*; dog op zodanig eene manier, dat dit Geſchrift meer eene navolging dan eene vertaaling te noemen zy; waar door het hem vry ſtond deeze en geene veranderingen, inkortingen, vermeerderingen en diergelyken, op eene oordeelkundige wyze, te maken; ten einde den Leezer van meerder nut te zyn.

De eerſte Afdeeling, welke thans het licht ziet, gaat, na eenige beknopte voorbereidende aanmerkingen over den Dampkring, en eenige byzonderheden deswegens welken hier opmerking eiſchen, voornaamlyk over de Landen onder de Linie en tusſchen de Keerkringen gelegen, waar aan nog gehegt zyn eenige Aanmerkingen, over de uitwerkſelen der Lugt, met betrekking tot de koleur en de neigingen der Negers. En deeze Afdeeling ſtaat door nog twee, of ten hoogſte drie, ſtukjes van gelyke of mindere dikte ſpoedig gevolgd te worden; die ons den invloed van den Dampkring, op andere deelen van de Waereld, zullen ontvouwen. Men zal, in 't doorbladeren van dit Geſchrift eene reeks van aanmerkingen ontmoeten, die geſchikt zyn om ons de natuur en geſteldheid veeler Landen, ten aanzien van het Lugtgewest, met de daar aan verknogte gevolgen te leeren kennen; volgens de waarneemingen, die men anders hier en daar, in veeler Schriften verſpreid, met moeite zou hebben te zoeken, indien men begeerig was zulks na te gaan: en men zal de opgave deezer waarneemingen gemeenlyk vergezeld vinden, van zodanige natuurkundige aanmerkingen, over 't hoofdonderwerp, en eenige verdere byzonderheden der Gewesten, die de leezing van het Werk over het geheel aangenaam maken.

„ De Heer RICHARD, om ons hier van de taal des Nederduitſchen Opſtellers te bedienen, [die wy ook op deezen Heer zelven, ten aanzien van alles wat hy 'er in gedaan heeft, mogen overbrengen,] heeft alles by malkander gebragt, wat dit onderwerp een meerder licht konde byzetten. Hy is, om zo te ſpreeken, tot aan de Poolen doorgedrongen, en heeft de verzengde lugtſtreek doorgereisd. Hy heeft de hoogſte bergen beklommen, en is tot in de diepſte afgronden, met zyne Gid-

zen,

zen, de beste Reizigers, nedergedaald, om zyn onderwerp van alle kanten te beschouwen. Hy brengt ons tevens eene geduurige verscheidenheid van de Landen en Volkeren, die hy doortrekt, onder 't oog; want hy heeft niet geschroomd hier eene menigte byzonderheden mede te vermengen, welke men 'er niet zoeken zoude, en die eenig, schoon zomtyds klein, verband met zyn onderwerp hebben, maar die ten minsten altoos dienen om het zelve te verlevendigen. Dus krygen wy eenig denkbeeld van den Aardbodem zelve en deszelfs bewooneren, zo wel als van de Lugt. Dus vermaaken wy ons, terwyl wy leeren. Dus reizen of speelen wy, terwyl men ons doet denken, en wyzer maakt". —— Tot een voorbeeld hier van, op dat men de manier der uitvoeringe te beter kenne, diene het volgende verslag van de *Moldavische Eilanden*, en wel byzonder van *Ceylon*, dat aldus luidt.

„ De Maldivische Eilanden, die benoorden de linie, en niet ver van Kaap Comorin zyn, zyn vrugtbaar en vry wel bevolkt, schoon 'er de lugt ongezond is, inzonderheid voor de Vreemdelingen. Daar valt alle nagt een overvloedige dauw, die het aardryk verfrischt en veel toebrengt tot de vrugtbaarheid: maar die ter zelfder tyd eene zeer gevaarlyke avondlugt veroorzaakt. De dauw schynt al het drinkbaar water op deze eilanden te verschaffen, want men vindt 'er geene bronnen, schoon men, op drie of vier voeten diepte graavende, zoet water vindt, zelfs digt aan zee, ja op plaatsen, die door de Zee bespoeld worden.

„ Het eiland Ceylon, het voornaamste en grootste der Maldivische eilanden, beroemd door den rykdom van deszelfs voortbrengzelen, en door den overvloed der Kaneel, die de Hollanders aldaar verzamelen, heeft zeer opmerkelyke byzonderheden, ten opzigte van de lugtsgesteldheid en regens zyner verschillende kwartieren. Het ligt slegts op den vyfden graad breedte, en wordt door een zeer hoogen berg in twee, byna gelyke, deelen gescheiden. Wanneer de Westen-winden beginnen te waeijen, heeft het Westelyk gedeelte regen, en het is dan de tyd van den grond te bereiden en te zaeijen. Maar ter zelfder tyd geniet het Oostelyk gedeelte droog Weder, en men haalt daar, met een zuiveren en helderen Hemel, den Oogst binnen. In tegendeel als de Oosten-wind regeert, bereidt men de Oostelyke landen van het eiland, en men zamelt den Oogst in aan den Westelyken kant. Dus houden de bebouwing en bezaeijing der landen en het inzamelen van den Oogst de eilanders het geheele Jaar bezig, en hebben zy de tegenovergestelde saisoenen tevens en in denzelfden tyd.

„ De

„ De verdeeling van den regen en de droogte geschiedt gemeenlyk op 't midden van 't eiland, en men kan zeggen, dat het de top des bergs is, die 'er de saisoenen regelt, en die het verschil van maatiging derwyze bepaalt, dat 'er nauwelyks eenige afstand van plaats is tusschen het drooge en natte saisoen. De dampen en uitwaasfemingen, door de winden gedreeven, verzamelen zig daar, en vloeijen vervolgens naar de laagte beurtelings aan beide kanten te rug, op een afstand van vyftig mylen, het geen maakt, dat het veel meer regent op de hoogten dan in de vlakten. Dezen krygen daar omtrent vergoeding door den overvloedigen dauw, die hier minder te vreezen is, dan op andere Maldivische eilanden. Waar uit, overeenkomstig met het geen men op andere plaatsen ontdekt, blykt, dat de uitwerkzels van Avondlugt en Dauw veel afhangen van de hoedanigheden des gronds, waar uit de dampen opryzen.

„ Het Noordelyk gedeelte van Ceylon is niet onderworpen aan de geregelde veranderingen daar wy van spreeken. Aldaar heerscht, zomtyds drie of vier Jaaren na malkanderen, zulk eene groote droogte, dat 'er aarde niet gebouwd kan worden. Dan is 'er de lugtgesteldheid zeer ongezond, het geen een natuurlyk gevolg is van de uitwaasfemingen, daar de Dampkring mede belaaden blyft, en die zo verderflyk zyn, dat zy niet alleen de lugt besmetten, maar dat het zelfs moeijelyk is putten te graaven, diep genoeg, om 'er water voor den drank uit te bekoomen. Het drinkbaarste water behoudt altoos eene scherpte, die het zeer onaangenaam maakt, terwyl al het overige des lands, gemeenlyk door geregelde regens besproeid, eene zuivere lugt en zeer goed water geniet. Zulk eene lange droogte zoude overal van eene blykbaare ongezondheid gevolgd worden. Maar des te meer moet zig die ongezondheid doen gevoelen in een klimaat in de verzengde lugtstreek (*) gelegen,

(*) De benaaming van *Verzengde Lugtstreek*, gegeeven aan de Landen tusschen de Keerkringen, zyn we, gelyk onze Autheur al in den aanvang van dit Geschrift opgemerkt heeft, verschuldigd aan de Ouden, die dit gedeelte voor onbewoonbaar hielden, als oordeelende dat het door de Zonnestraalen verbrand moest worden. De gewoonte heeft deeze benaaming stand doen houden; maar de ondervinding heeft geleerd dat het gevoelen der Ouden ongegrond is. Men weet nu dat de Landen, in de zogenaamde Verzengde Lugtstreek gelegen, zeer wel bewoonbaar zyn; en dat 'er in die Landen, zo aan deeze als aan geene zyde der Linie, zulk eene overmaatige hette geenszins heerscht; nadien dezelve, door

gen, en alwaar de hitte in dit geval ten uiterste sterk moet we-zen. Men kan den boom TALLIPOT, die op dit eiland groeit, als een wonderwerk in het Ryk der Planten beschouwen. Eén zyner gedroogde bladeren is groot genoeg om verscheiden men-schen voor den regen te bewaaren, terwyl die bladeren, schoon gedroogd, tevens zo buigbaar blyven, dat 'er men niet slegts Waeijers maar ook Parapluies, ja Tentjes, van maaken kan, die men zonder omslag medevoert, gelyk de Inwooners dan ook zelden zonder zodanig een blad uitgaan.

„ De Inboorlingen van Ceylon, minder zwart dan de Ma-leijers, zyn zeer taankleurig, zy hebben een zagt voorkoo-men, zyn zeer vaardig, behendig en geestig, maar trotsch en luy; het gemeene volk loopt 'er byna naakt, gelyk als alle bewooners van zulke warme klimaaten, alwaar de kleederen byna alleen tot sieraad kunnen dienen. In het Noordelyk ge-deelte des Eilands vindt men een soort van Wilden, Redas genaamd. Zy bewoonen eene kleine streek met bosch bedekt, 't welk zo digt is, dat men 'er nauwelyks in kan koomen, en waar in zy zich verborgen houden. Zy zyn blank, gelyk de Europeaanen, en men heeft 'er zelfs eenige Rossen onder ge-vonden. Zy hebben nog steden nog dorpen, nog eenige ge-meen-

door andere samenloopende omstandigheden, genoegzaam gema-tigd worden. Onze Autheur laat zig hier over in eene byzondere Paragraaf breeder uit, en deelt ons in 't hoofdzaaklyke de drie volgende bedenkingen deswegens mede. (1.) De dagen en nagten zyn genoegzaam van gelyke langte; en dus wordt de hette van den dag gemeenlyk door de verfrisschende koelte van den nagt gemaatigd. De verveelende hette is na genoeg bepaald, tusschen tien uuren voor den middag en vier uuren na den middag. (2.) Deeze maatiging der hette heeft 'er te meer plaats, om dat die landen grootlyks omringd zyn, door de wateren der Zee, welker uitwaassemingen hen onophoudelyk verfrisschen. En hier by ko-men (3.) de Moussons of Passaatwinden, en byzonderlyk een zag-te geregelde wind, die zig driemaal daags, des morgens, des mid-dags en tegen den avond doet voelen; welke bestaat uit „ een vloed van dampen en uitwaassemingen, die zig alleenlyk *zo lang* doet bemerken, tot dat zy den noodigen trap van ylheid gekree-gen heeft, om zig met den verhitten Dampkring te vermengen; 't welk die hitte veel draagelyker maakt. De Inwooners geeven den naam van *Brise* aan die zagte en aangenaame winden, en verwag-ten ze alle dagen als een zegen van den Hemel, zo heilzaam voor de gezondheid van menschen en dieren, als ter onderhouding der Planten en van alle voortbrengzelen der aarde".

meenschap met de andere Inwooneren des Eilands, welken zy schuwen. Men weet alleenlyk, dat zy zig van boog en pylen bedienen om Herten en wilde Zwynen te dooden, welker vleesch zy niet kooken of braaden, maar raauw eeten, na het zelve te hebben laaten confyten in den honing, waar van zy een overvloed in hunne bosschen vinden. Zie daar wat men weet van deze zonderlinge en weinig talryke Natie, maar welker kleur, gebruiken, en wantrouwen zelfs, doet denken, dat zy zig nieuwelings op dit eiland gevestigd heeft. Men vermoedt, dat het wel een bevolking van Tartaaren zou kunnen zyn, die sterker aanwinnen zouden zonder de ongemakken van het klimaat, daar zy thans door ondergehouden worden. Men vraage niet, welk toeval Tartaaren of andere blanke menschen op Ceylon hebbe kunnen overbrengen, en 'er een afzonderlyk volk van maaken? De zee brengt zomtyds zonderlinge toevallen voort, en kan onkundige reizigers in zeer afgelegen klimaaten overvoeren, welken zy nooit bedoelden te zien. Men heeft voor weinig tyds, by de haven van Archangel, een zonderling vaartuig zien stranden van walvischbeenen en visschenvellen gemaakt. Het hadt Wilden aan boord, die eene onbekende taal spraken, maar die door hunne tekenen egter genoeg deeden bemerken, dat zy van den Noorder poolkring kwamen. Die Wilden moeten in een beschaafd land heuschelyk behandeld zyn geworden, en men zal dus misschien t' eenigen dage van hen kunnen verneemen, wie zy zyn, en van waar zy koomen; misschien zelfs zal men door hen eenig licht kunnen krygen wegens de moogelykheid of onmoogelykheid van den zo lang gezogten doortogt door 't Noorden".

De Beweeging der Aarde, in twee Korte en Bondige Betoogen. Waar by nog een Kort Vertoog. Waar uit men, door beschouwing van 't gebeelal, leeren kan des Scheppers Grootheid en des menschen geringheid. Alles t'saamgesteld door een Liefhebber der Wiskunde. Gedrukt voor den Autheur. Te Rotterdam by de Wed. D. Vis *en* Zoon 1772. *In groot octavo* 38 *bladz.*

VOor zo ver bekende en menigvuldigmaal betoogde Waarheden, op nieuw, het Gemeen onder 't oog te brengen, zyne nuttigheid kan hebben, om zodanige Waarheden leevendig te houden, en misschien deezen of geenen nog ter nadere overdenkinge te leiden; in zo verre kan de uitgave van

dit Stukje veelligt nog als nuttig aangemerkt worden. Dan hy die, raakende het onderwerp in deezen behandeld, iets nieuws, of iets van een byzonderen nadruk verwagt, zal 't in dit Geschrift niet moeten zoeken. De Autheur toont, met de gebruikelyke bewyzen in 't korte aan, dat de Aarde zig om haaren as wentelt; dat dit denkbeeld niet strydt, maar ten volle overeenkomt, met eenige spreekwyzen der Heilige Schrift, welken hier aan zommigen zwaarigheid gebaard hebben; en dat de overige tegenbedenkingen, tegen dit gevoelen, van geen weezenlyk gewigt zyn. Op eene dergelyke manier doet hy verder zien, dat niet de Aarde, maar de Zon het middelpunt van ons waereldstelsel is, en dat de Aarde, benevens alle de andere Planeeten, rondom de Zon loopen. En dit alles besluit onze Schryver met een algemeen verslag van de verbaazende uitgestrektheid van ons Waereldstelsel, van de grootte der Lichaamen daar toe behoorende enz.; 't welk ons moet opwekken, tot een hartgrondig bezef van onze geringheid en des Scheppers grootheid.

Nieuwe Manier om Plaet-tekeningen in 't Koper te brengen, van een, twee of meer Couleuren, soo dat se de natuur van Tekeningen behouden, al schoon dezelve op eene ordinaire Plaetperse gedrukt worden. Aangetoond en uitgevoerd, door JOANNIS JACOBUS BYLAERT, *Konstschilder en Graveerder te Leyden. Verciert ter nader opheldering met twee Plaaten. Te Leiden by* S. *en* J. Luchtmans 1772. *In 't Nederduitsch, met eene nevensgaande Fransche Vertaaling, door* L. F. G. KERROUX, 77 *bladz. in groot octavo.*

DE Konstschilder en Graveerder *Bylaert*, genegen zynde, om het zyne toe te brengen, ter meerdere uitbreidinge van het aanvallige Plaattekenen, deelt hier in den Liefhebberen zyne kundigheden des aangaande mede. Hy stelt ons eerst voor de algemeene kundigheden welken daar toe vereischt worden; toont verder aan op hoedanig eene wyze de uitvoering door hem geschiedt; en voegt 'er ten laatste by, een kort verslag van de nuttigheid en 't vermaak in 't beoefenen deezer Konste gelegen; welk laatste natuurlyk ter aanmoediginge dient. ——— Zy, die in den smaak vallen, om 'er zig daadlyk op toe te leggen, zullen zig van dit Stukje, als ter handleidinge, nog al met eenig nut konnen bedienen, om door oefening en ondervinding verder op den weg te geraaken. En hier toe zou hun ook veelligt de uitvoering van het aanbod van

den Autheur van dienst konnen zyn; daar hy in 't flot betuigt, „ gaerne, indien hy zig hier of daer wat duister uitgedrukt mogte hebben, deze of gene by gelegenheid, daer omtrent nadere mondelinge onderrichtinge te willen geeven, ja zelfs by afgeperste nood, de Maniér van Werking, alhier beschreven, laten zien en voordoen".

Vervólg dér Régelmaatige Nederduitsche Spélkonst. Door ERNST ZEYDELAAR. *Te Amsterdam by* S. v. Esveldt 1772. *Behalven het Voorwerk* 210 *bladz. in quarto.*

OP de in 't jaar 1769 aan 't licht gebragte *Spelkonst* van den Heer *Zeydelaar*, hebben eenige Liefhebbers der Nederduitsche Taalkunde hunne aanmerkingen gemaakt; het welk den Autheur aanleiding gegeeven heeft, om zyn Werk op nieuw geheel na te gaan; ten einde het zelve, zo door behulp der voorgestelde aenmerkingen, als door eene nadere oplettendheid, te beschaaven. By die gelegenheid heeft hy eene naleezing van verscheiden byzonderheden op het papier gebragt, welke hy in deezen, by manier van *Vervólg*, door den druk gemeen maakt. Men ontmoet in het zelve eene edelmoedige erkentenis van begaane misslagen, of eene bescheiden verdeediging van 't geen hy ten onregte gewraakt agt; benevens ettelyke vermeerderingen, die ter verdere voltooijinge van de reeds verzamelde aantekeningen over de spelling dienen. Het een en 't ander is van die natuur, dat het weezenlyk ter beschaavinge van 's Mans Werk strekke; en 't is voor de Liefhebbers, die zig met nut van zynen arbeid konnen bedienen, wel der moeite waardig, dit *Vervolg* te doorbladeren, en in de *Spelkonst* zelve, de voornaamste byzonderheden van dit *Vervolg*, op de eene of andere manier, aan te wyzen; waar toe men op den kant of onder aan de bladzyde genoegzaame ruimte heeft.

Verhandeling over de Muziek. In 's Gravenhage by J. A. Bouvink 1772. *Behalven de Voorreden* 379 *bladz. in groot octavo.*

MEt het toeneemen der Liefhebberye tot de aanvallige Zang- en Speel-kunde in ons Vaderland, worden ook deservarenen natuurlyk opgewekt, om hunnen geest te meerder werkzaam te doen zyn, op alles wat dienen kan, om de

de Leerwyze klaarder, en de Uitvoering gemaklyker te maken. En onder het getal derzulken behoort ook de Schryver deezer Verhandelinge, die in dit Stuk alles by een heeft poogen te brengen, wat hy, door onderwys, eigen onderzoek en overdenking, dienstig oordeelde; om, met ter zyde zettinge van 't overtollige, een duidelyk verslag te geven, van 't geen ter rechte kennisse van de Muziek behoort; en tevens aan te toonen, langs welke wegen men dezelve, door eene gemaklyke beoefening, ter meerdere volkomenheid kan brengen. Ter bereikinge van dit oogmerk geeft hy eene geleidlyke onderrigting van de vereischte kundigheden, rakende het geen men, tot een behoorlyk gebruik van alle soorten van Muziekstukken, noodig heeft te weeten; met aanmerking over al het weezenlyke dat men daar omtrent in agt heeft te neemen. Onder 't voorstellen hier van laat hy zig meermaals onderscheidenlyk uit, over de voordeelen, die laatere opmerkzaamheden aan de hand gegeeven hebben, en de wyze, waar op men zig met vrugt van dezelven kan bedienen. Wel byzonder komt ons, by die gelegenheid in dit Stuk voor, eene naauwkeurige beschryving van 't vervaardigen van geluidgeevende Slingers, met aanwyzing van derzelver nuttigheid; die uitneemend wel geschikt zyn tot het leeren van de Maat, ten einde iemand eene gezette hebbelykheid te doen verkrygen, om een Stuk gelyklyk af te speelen, en 't zo te eindigen als hy 't begonnen heeft. Daar benevens brengt de Autheur ons ook nog onder 't oog, de gebreken onzer gewoone Klavieren, met aantooninge van 't geen 'er vereischt wordt, om dezelven te verbeteren; waar van hy een voorbeeld geeft, door 't breedvoerige ontvouwen van den toestel van een nieuw uitgedagt en opgemaakt Staartstuk; met een korten nevensgaanden voorslag van een volkomen Orgel. By dit alles, dat met de noodige koperen Plaaten vergezeld gaat, komt eindelyk nog eene Alphabetische Lyst van Konstwoorden der Muziek, welke ter onderrichtinge van min kundigen kan strekken, en hen de voornaamste Kunstwoorden, door eene korte en duidelyke omschryving, daar zulks vereischt wordt, gereedlyk leert kennen. ——— De oefening der zielstreelende Zang- en Speelkunde ontvangt dus, door dit Geschrift, eene nieuwe aanmoediging; die, zo ze naar wensch slaagt, geschikt is om derzelver agting nog hooger te doen klimmen; door langs gemaklyke wegen eene meerdere volkomenheid te bereiken.

Proeve van het op nieuw in dichtmaet gebragt Boek der Psalmen, door het Kunstgenootschap, onder de Spreuk: Kunst wordt door Arbeid verkreegen. *Tweede Stuk, bevattende Psalm XXV tot XLIII. Behalven een kort Voorbericht 64 bladz. in groot octavo.*

BY de uitgave van het eerste Stuk hebben wy reeds een verslag gegeeven, van 't oogmerk van 't Kunstgenootschap (*), dat in deezen eene tweede Proeve van dien arbeid verleent; welke toont dat zy niet min gelukkig voortvaaren, dan zy aangevangen hebben; als men uit de volgende beryming van den XLII Psalm, tot een voorbeeld, kan afneemen. Dezelve luidt hier aldus.

1.

Als een hert schreeuwt naer de stroomen
  Van een' frisschen watervloed,
Zo verlangt myn ziel te komen
  By myn God, myn hoogste goed;
  Ja, myn ziel dorst naer den Heer,
  's Levensbron: en zucht: wanneer
Zal ik mynen God ontmoeten,
En zyn vriendlyk aanschyn groeten?

2.

Tranen voeden my, by 't klagen,
  Tranen voên my, dag en nacht,
Wyl myn haeters daeglyks vragen:
  Waer is God, op wien gy wacht?
  'k Stort myn ziele peinsend' uit,
  Hoe ik, onder 't feestgeluid,
Myne stem aen 't lied der scharen,
In Gods Tempel plag te paren.

3.

ô Myn ziel! wat buigt g' u neder?
  Ach! wat zyt g' in my ontzet?
Hoop op God, ik zal hem weder
  Loven; dat zyn gunst my redt!
  Want zyn vriendlyk aengezicht
  Heeft myn zwaerste ramp verlicht,
'k Zal hem eeuwig daar voor roemen,
En hem myn verlosser noemen.

4. Buigt

(*) *Zie boven. bl.* 312.

4.
Buigt myn ziel zich dan, door rampen
Die haer drukken in my neêr.
Moet ik met gevaren kampen;
Ik gedenk' aen u, ô Heer!
Van den oever der Jordaen
En van Hermons steile paên,
Daer gy m' uw genaê wilt schenken,
Zal ik u, myn' God! gedenken.

5.
d' Afgrond roept, in die gevaren,
Met gedruisch, den afgrond aen;
All' uw golven, all' uw baren
Zyn my over 't hoofd gegaen.
Maer de Heer zal op my zien,
's Daegs zal hy zyn gunst gebiên,
En des nachts zal ik hem loven,
Steeds zend' ik myn beê naer boven.

6.
'k Zal tot God, myn steenrots, spreken:
Waer toe moet ik gaen in 't zwart?
Waer toe zyt gy my ontweken?
Ach! myn vyand grieft m' in 't hart!
Met een doodsteek hoont hy my,
Als my, door myn weerparty
Gansch den dag word toegedreven:
Waer is God, uw God, gebleven?

7.
ô Myn ziel, wat buigt g' u neder?
Ach! wat zyt g' in my ontzet?
Hoop op God, ik zal hem weder
Loven, wyl zyn hand my red.
Hy, hy is myn God, myn licht,
En verlost myn aengezicht.
'k Zal hem, als myn Goël, loven,
Hier, en eeuwiglyk hier boven.

De Staet en Vermogens van den Mensch beschouwt, en met die der Dierlyke Waereld vergeleeken. Naer den derden Druk van het oorspronglyk Engelsch. Te Hoorn, by T. Tjallingius 1771. *Behalven de Voorreden* 234 *bladz. in octavo.*

SChoon de kundigheid, dat wy Menschen ver verheven zyn, boven alle andere Schepselen der Dierlyke Waereld, onder de algemeen aengenomen kundigheden behoore, is 't echter

ter zekerlyk ver van daer, dat wy, door die verhevenheid, over 't algemeen wezenlyk gelukkiger leven. Een groot aental van Menschen neemt deze voordeelen niet recht ter harte, en zeer velen maken 'er dat gebruik niet van, 't welk zy konden doen, om hun geluk te bevorderen. Deze verkeerdheid nu tegen te gaen, en 't Menschdom op te leiden, tot een verstandig gebruik der voorrechten, die het zelve boven de rest der Dierlyke Scheppinge bezit, om het geluk hunnes levens te vermeerderen, is het hoofdbedoelde van het hier bovengenoemde Geschrift; in welks uitvoering de Autheur niet ongelukkig geslaegd is.

Hy brengt ons ten dien einde, in de eerste plaetse, onder 't oog, de aenmerkelyke overeenkomst, en het groot onderscheid, dat 'er gevonden word, tusschen den Mensch en de andere Dieren: 't welk hem byzonder stil doet staen op de lichaemlyke opvoeding der Kinderen, met de gevolgen daer van. In dit gedeelte zyne aendacht boven al gevestigd hebbende op dat tydperk van 't Menschlyk leven, waer in de overeenkomst tusschen den Mensch en de Dieren op 't volkomenst te vinden is, vervolgt hy zyne beschouwing, met betrekking tot den meer werkzamen staet van den Mensch; met aen te merken, dat onze voorrechten voornaemlyk afgeleid moeten worden; „ uit de Rede, den trek tot Gezelligheid, den Smaek en den Godsdienst". Naer dezen leidraed schikt hy voorts het verdere beloop van dit Werkje; waer in hy 't 'er op toelegt, om te toonen, in hoe verre deze voorrechten, als ze naer eisch aengewend worden, medewerken, om ons het leven gelukkiger en troostryker te maken: waer omtrent ons in dit Geschrift verscheiden nutte aenmerkingen voorkomen; welker daedlyke beoefening ongetwyfeld daer toe kan strekken. —— Men hoore, tot ene proeve hier van, des Autheurs bedenkingen, rakende het gezellige Huwelyksleven; in welks wezenlyk geluk velen niet deelen, door dien ze de beminlyke Sexe niet behoorlyk waerdeeren.

„ Veele onzer Sexe, *zegt hy*, die, om dat zy niet onvoorzien zyn van eenige geleertheid, den toon aanneemen van eene meer dan gemeene wysheid, dryven grootlyks den spot met de anders zo hoog geschatte min grovere en meest aantrekkelyke verbintenisse der beide Sexen aan elkander, als ware het eene zwakheid verre beneden de waardigheid van een Man, en willen in deeze verknochtheid niets wezenlyks erkennen, buiten 't geen wy met de geheele Dierelyke Schepping gemeen hebben. Zy erkennen dat de schoone Sexe ons ten nutte strekt, maar zeer weinigen kunnen van zich verkrygen om de

vrouwen aan te merken als redelyke en aangenaame gezellinnen. Maar billyk zou men mogen vragen, of dit niet de taal zy van een hart, ongevoelig van het fynste en uitgezochtste vermaak dat de Menschelyke Natuur genieten kan, of de taal van een te leurgestelden Hoogmoed, liever dan de stem der Wysheid en der Natuur. Geen Man verachtte immer de Sex die 'er van begunstigd wierd, ook sprak nooit iemand verachtelyk van de Liefde, die zich bewust was eene Vrouw van verdienste te lieven, en van haar weder gelieft te worden. De onderlinge neiging der Sexen is een Natuurlyk Beginzel, het welk in eene aanmerkelyke maate de gelukzaligheid van het Menschelyk Leven in ieder deel der Waereld uitmaekt. Dewyl Schoonheid in de Oostersche Landen een volstrekt onbepaald vermogen heeft, oordeelt men daar geene andere bekoorlykheden voor de Vrouwen nodig te zyn, dan die louter personeel zyn. Haar zyn derhalven door eene allerwreedste dwingelandy alle gelegenheden benomen tot oeffening, en zy slyten hare dagen in eene verdrietige en vernederende hechtenisse, afgesneden van allen vryen omgang met de maatschappy der Menschen. Geheel anders is 't gestelt in deeze luchtstreek, daar het vermogen der schoonheid zeer bepaalt is. Liefde is by ons slegts eene flaauwe hertstocht, die doorgaans gemakkelyk zwicht voor belang, eerzucht en zelf voor trotsche eigenliefde, die drift van een klein verstand en van een koud hart: naar mate derhalven de weelde meer veld wint onder ons, moet de liefde onder lieden van fatsoen meer en meer worden uitgedooft. Om daar aan eenige kracht of duurzaamheid by te zetten, moet men dezelve met achting en edeler gevoelens verbinden. Maar dit te doen is niet in onze macht, indien wy de Vrouwen als Kinderen behandelen. Indien wy hare zielen dat geloof inprenten, dat zy alleen geschapen zyn, om huisselyke slaaven en slavinnen onzer vermaaken te zyn, dan verlagen wy hare zielen, en vernielen allen edelen nayver om uit te munten: daar in tegendeel, wanneer wy haar op eene edelmoediger en vryer wyze behandelen, een betamelyke hoogmoed, eene gepaste deftigheid en een gevoel van hare eigene waardye haar eigenaartig zal aanzetten om te zyn waar voor zy gaarne wenschten gehouden te worden, en waar toe zy ook inderdaad gerechtigt zyn, onze gezellinnen en vriendinnen. Deezen wensch echter kunnen zy nimmer verkrygen, door hare eigene natuurlyke karakters af te leggen, en de onzen aan te nemen. Naardien de twee Sexen zeer verscheiden rollen in het leeven hebben uit te voeren, heeft de Natuur hare karakters zeer verscheiden geteekent, indiervoege als haar

best geschikt maakt tot het vervullen van hare byzondere plichten in de maatschappy. Natuur schikte ons om de Vrouwen te beschermen, om voor haar en hare huisgezinnen het onderhoud te verzorgen. Onze bezigheid is buiten de deur. Alle de ruwer en werkzamer rollen op het groot tooneel der menschelyke verrichtingen vallen ons te beurt. In derzelver beloop hebben wy gelegenheid tot betooning van onze meerdere ligchaamskracht, grooteren mannenmoed en uitgebreider vermogens van verstand. Eene Vrouw moet hare grootste glory in het huisselyke leven zoeken, als Vriendin, Vrouw en Moeder. Haar past het geheele bestuur van het huisgezin. Maar een nog veel grooter zorg is der Vrouwen aanbevolen. De opvoeding der jeugd van beide de Sexen valt voornamentlyk op de Vrouwen, en niet alleen in de kindschheid, maar ook geduurende dat tydperk, waar in de gesteltheid van ligchaam beide en van ziel, de geaartheid en neigingen van het hart grootendeels gevormt worden. Zy zyn geschikt om onze harten te verzachten, en onze zeden te beschaaven. De gedaante van macht en gezag, om de zaken der algemeene maatschappyen en byzondere familiën te bestuuren, berust zekerlyk by ons. Maar zy hebben eene natuurlyke bescherming tegen het misbruik dier macht, in die zachte en inneemende manieren, die haar in staat stellen onze macht niet alleen te wederstaan, maar dezelve dikwyls tot haar zelven over te brengen.

„ In dit licht beschouwd, is de rol, der Vrouwen in dit leven opgelegt, gewichtig en achtenswaardig, en de Natuur heeft haar alle de vereischten gegeven om denzelven wel uit te voeren. Zy bezitten in een hoogen trap boven ons gevoeligheid van hart, zoetheid van aart en fraaiheid van manieren. Zy zyn vrolyker en blymoediger. Zy onderscheiden der menschen karakter veel schielyker. Zy hebben een levendiger verbeeldingskracht, en grooter juistheid van smaak en sentiment: zy zyn beter beoordeelaars van bevalligheid, fraaiheid en welvoegelykheid, en daarom overtreffen ze ons in zulke werken van smaak, wier waarde daar van is afhangende. Indien wy de Vrouwen in dit eerwaardig licht niet willen stellen, verzaaken wy een groot gedeelte van dat vermaak, 't welk uit den ommegang der beide Sexen voortvloeit, en te gelyk hier mede, de vreugde en geneugten van het huisselyk leven. Daar en boven behoorden wy, volgens eene gezonde staatkunde, de Vrouwen bekwaam te maken tot haren post, of hare macht haar te ontnemen: indien wy haar een gewichtig stuk toebetrouwen, moeten wy haar in staat stellen, om 'er zich behoor-

lyk

lyk van te kwyten: indien wy haar eene onbepaalde vryheid vergunnen, moeten wy op onze hoede zyn, dat zy 'er geen misbruik van maken, en ons niet zo blindelings, als veelen onzer doen, op derzelver onaandoenlykheid of vroomheid verlaaten. Een Vrouw van eèn edelen inborst zal, indien men haàr als eene vriendin en evengelyke behandelt, hare verplichting gevoelen en dankbaar erkennen: en een edelaartig Man zal oneindig behagen fcheppen in de aankleeving eener Vrouw van verdienfte, dan in de onderwerping eener afhangelyke flavin".

Onderzoek der Vraag: welke eene Straf krachtdadiger, en van 't kwaad meer afhoudende is, de Straffe des Doods of die van eene eeuwige Gevangenis. *Te Utrecht, by* G. v. d. Brink Jansz. 1772. *In groot octavo 76 bladz.*

IN 't verfchil over het niet of al oefenen van Doodftraffen, op het pleegen van zwaare Misdaaden, die de Rust en Zekerheid der Maatfchappye dermaate verbreeken, dat ze zeer ftreng geftraft verdienen te worden, helt de Menschliefde wel dra over naar de ontkennende zyde: dan nademaal men op de ftem der Menschliefde niet altoos veilig kan aangaan, overmits zy, even als alle andere Gemoedsaandoeningen wel eens onberedeneerd werkzaam kan zyn, zo vereischt dit Stuk eene bedaarder overweeging. —— Dat men het getal der zogenoemde Halsftraflyke Misdaaden buiten nood niet behoort te vermenigvuldigen, lydt geen verfchil: en 't is te gelyk even zeker, dat 'er onder die Misdaaden, welken men gemeenlyk daar toe brengt, zulke gevonden worden, wier bedryf men in een welgefteld Gemeenebest, op zo ftreng eene wyze behoort te ftraffen, dat de ftraf by uitftek krachtdaadig gefchikt zy, om anderen daar van af te fchrikken. Doch dit vastftaande valt de Vraag, van hoedanig eene Straf zal men zig ten deezen einde over 't geheel best bedienen?

Hier toe heeft men gemeenlyk *de Doodftraf*, als de verfchrikkelykfte voor 't Menschdom, dat met een zeer fterken trek ter behoudinge van het Leven bedeeld is, de bekwaamfte geoordeeld. Dan van tyd tot tyd hebben geoefende Verftanden beweerd, dat *eene eeuwige Gevangenis* ongelyk beter kan dienen, ter bereikinge van het heilzaame oogmerk, om vrygebooren Menfchen, die een onverwinnelyken afkeer hebben van de flaverny, vooral met de haatlyke gevolgen van fchan-

schande, zwaaren arbeid enz., aan zulk eene Straf verknogt, van zodanige Misdaaden af te schrikken. Wel byzonder heeft de Marquis *van Beccaria* zig, in zyne bekende Verhandeling over *de Misdaaden en derzelver Straffen*, uitdrukkelyk voor de laatste zyde verklaard: beweerende dat eene eeuwige Gevangenis met derzelver gevolgen, naar maate van de zwaarte der Misdaaden of van den eisch der omstandigheden, van veel sterker invloed is, dan de thans zo zeer gebruikelyke Halsstraffen. Maar dit zyn gevoelen heeft veeler tegenstand ontmoet; en onder anderen ook dien van den Schryver van dit Stukje; welke van oordeel is, dat hy, na een oplettend onderzoek, op goeden grond kan verdeedigen, dat de Doodstraffe gemeenlyk in zulke gevallen zeer ver den voorrang heeft, boven die eener eeuwige Gevangenisse.

Ten betooge hier van beschouwt hy aanvanglyk den invloed eener gedreigde Doodstraffe, in vergelyking met dien eener eeuwige Gevangenisse, en leidt 'er uit af, „ dat de Doodstraffe de grootste en krachtdadigste zy, om den Mensch van het Kwade af te houden". Hier op gaat hy een stap verder, en tragt te bewyzen, „ dat zy ook de volkomenste, de eeuwige Gevangenis daar en tegen eene zeer veel onvolkomener straffe zy, met opzicht tot alle de oogmerken, die men door het straffen zoekt te bereiken". Wyders poogt hy te doen zien, dat de Doodstraf „ eene noodwendige en voor den Staat gansch onontbeerlyke Straffe zy. En eindelyk merkt hy aan", dat de Doodstraffe eene van God zelven verordende Straffe is". —— Dus zyne Stelling verdeedigd hebbende, verledigt hy zig voorts tot het wederleggen der bedenkingen en tegenwerpingen van den Marquis; welke, zyns oordeels, de Doodstraf gemeenlyk gansch verkeerd als eene daad van wreedheid en onregtvaardigheid beschouwt, en aan de eeuwige Gevangenis meerder kragts van afschrik toeeigent, dan men 'er in den gewoonen loop des leevens van verwagten kan. —— De Autheur toont, zo in 't verdeedigen van zyn gevoelen, als in 't wederleggen der denkbeelden van den Marquis, alleszins, dat hy dit onderwerp niet slegts ter loops beschouwd, maar wel ernstig overwoogen heeft; en zyne gedagten betreffende dit Stuk zyn over 't geheel wel zo juist uitgevoerd als die van den Marquis; vooral, daar hy steeds in 't oog houdt, dat men de Doodstraf maar zelden en alleen in den uitersten nood heeft te oefenen. Hy beschouwt dus een Regent, „ als volkomen bevoegd en gerechtigd, in alle Gevallen, daar de Verdeediging der openbare Rust en Veiligheid den Dood des

Misdadigers noodzaaklyk maakt, het Wraakzwaard uit te trekken"; en agt dat men dien van geene Wreedheid kan beschuldigen, die de Doodstraffe in haare behoorlyke maate gebruikt, dat is, „ niet meermaalen, als de Rust en Zeekerhid van het gemeen Weezen vordert, en niet met meer Smerten en Pynen, als die genoeg zyn, om Vrees en Schrik voor de Misdaaden aan te brengen". —— In gevolge van dit alles oordeelt hy eindelyk de wysste Wetgeeving dezulke, „ die een rechtmaatig Middel tusschen zachtheid en strengheid weet te treffen; die wel de Doodstraf maar *zelden*, en in de zwaarste Halsmisdaaden, gebruikt, doch daar en tegen ook, *dezelve niet geheel en al affchaft*.

Gevallen van VERSORAND; *of de Ligtmis Filosoof. Twee Deelen. In 's Hage by* H. Backhuyzen 1772. *In octavo* 620 *bladzyden.*

DE Heer *Versorand* zegt ons zo weinig van zyne leevenswyze als *Filosoof*, dat wy 'er niet uit op kunnen maaken, of hy 'er merkelyk in gevorderd zy dan niet. Maar voor zo verre hy ons meldt, dat hy, staande dien tyd, zyne Leevensgevallen ontworpen heeft, vermoeden wy, dat hy toen nog geen groote vorderingen in de Zedelyke Filosofie gemaakt had. De wyze, op welke hy in dit Geschrift eene aaneenschakeling van wellustige en dertele, bedryven voordraagt, vertoont ons eer een bejaarden *Ligtmis*, die nog vermaak schept in het ongebonden leeven zyner jeugd op eene streelende manier te verhaalen; dan een *Filosoof*, die de haatlykheid van zulk een wangedrag in 't waare licht beschouwt. 'Er is ons in lange geen Roman voorgekomen, die minder beantwoordt aan 't character van een deugdlievend *Filosoof*.

HEDENDAAGSCHE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Beschouwende Godgeleerdheid. *Door* A. BUURT, *Predikant te Amsterdam.* *Vyfde Stuk.* *Te Amsterdam by* J. Loveringh *en* P. Schouten. 1772. *Behalven den korten Inhoud* 247 *bladz. in groot octavo.*

OP de beschouwing van *Jesus van Nazareth*, als den *Messias*, en 't geen men van zynen *Persoon*; mitsgaders zyne *Ampten* en *Staten*, te gelooven heeft, in 't voorgaende Stukje nagegaen, volgt in het tegenwoordige ene gezette overweging van de *Verwerving* en *Toepassing der Zaligheid.* De Eerwaerde *Buurt* ontvouwt het een en 't ander, overeenkomstig met de geheele schikking van dit Werk, in eene zeer geregelde orde.

In de eerste plaetse spreekt hy van de *Verwerving* der Zaligheid, door Jesus Christus; en dit afgehandeld hebbende verledigt hy zich tot ene onderscheidenlyke verklaring van de byzonderheden, die omtrent de *Toepassing* zelve in aenmerking komen. Als daer is, het *Genade-Verbond* in 't gemeen, en deszelfs *Goederen* in 't byzonder; welken, volgens zyne schikking, te onderscheiden zyn, in zulken, *waer door men verwaerdigd word in dat verbond te treden*; en in zulken, *die in den bepaeldsten zin goederen des Genadeverbonds genoemd kunnen worden.* Tot de eersten brengt hy de *Roeping*, de *Bekeering* en *het Geloof.* Door de Roeping, zegt hy, werkt God de Bekeering en het Geloof in de Uitverkoornen, waer door zy in Gods Verbond overgaen; en daer op ontvangen zy als Bondgenooten de laetstbedoelden, die in den bepaeldsten zin goederen des Genadeverbonds zyn; te weten, de *Regtvaerdigmaking*, de *Heiligmaking*, de *Verzegeling* en de *Heerlykmaking*; wordende de drie eersten, gelyk de bovengemelden, reeds in dit leven genoten; en staende het laetste het deel dier gelukkigen te zyn, na het afleggen van dit leven. —— Eene naeuwkeurige voorstelling dier Heilgoederen leid zyn Eerwaerden vervolgens natuurlyk, ter beschouwinge der *ware Kerke*, welke deze Bondgenoten uitmaken. Dan hier omtrent bepaelt hy zich tegenwoordig tot ene overweging van 't geen *Gods Kerk in 't algemeen* betreft; terwyl hy voornemens is,

in een volgend Stukje, het oog nader te vestigen, op den *aart van Gods verschillende huishoudingen met zyne Kerke, ieder in 't byzonder.* ——— Dit in aenmerking nemende, komt het ons niet oneigen voor, den Lezer, om nog iets uit dit doorwerkte samenstel van Godgeleerdheid mede te deelen, op te geven een hoofdzaeklyk verslag van 't geen de Eerwaerde *Buurt* ons wegens de Kerk in 't algemeen voordraegt; 't welk ons veelligt, in 't beschouwen van 't naestvolgende Stukje, te stade kan komen.

's Mans beschryving van de ware Kerk luid aldus. *De ware Kerk* is *de gansche menigte der kragtdadige geroepenen, beschouwd in hare vereniging met den Heiland, als haar Hoofd.*

Deze dus vereenigde menigte, of die Kerk, word, in de Heilige Schrift, door verscheiden zinnebeeldige benoemingen aangeduid, welken te gelyk te kennen geven, de naeuwe verbindtenis, die de kragtdadig geroepenen met elkander hebben. Wel byzonder is het woord Ἐκκλησία, in 't N. Testament doorgaans *Gemeente*, doch nu en dan *Vergadering* overgezet, volgens zyn oorsprong een gepast woord, om ene *te zamen geroepen menigte*, gelyk Gods *Kerk* is, aen te wyzen. ——— Dat 'er nu ene menigte van zulke krachtdadig geroepenen *wezenlyk* bestaet, lyd hier geen verschil, en 't is zeker, dat men van dezulken alleen kan zeggen, *dat de Heiland hun Hoofd is*, en *zy deszelfs Lichaem zyn*, in dien zin, als 'er Paulus van spreekt Eph. I. 22, 23, IV. 15, 16, V. 23, enz. Ook slaen de zinnebeeldige benamingen van Gods Kerk, en de beloften daer aen gedaen, geenzins allen op een lichaem van menschen, dat niet uit krachtdadig geroepenen bestaet. Men zie, by voorbeeld Joh. X. 27—30, Rom. XIV. 17, en 1 Pet. II. 9. en overweege 't geen 'er van de Gemeente des Heilands gezegd word, Matth. XVI. 13. enz.

Deze Kerk is te beschouwen, als *strydende* op Aerde, en *zegenpralende* in den Hemel; ook onderscheid men dezelve zeer wel in ene *inwendige* en ene *uitwendige* Kerk; dog dit vereischt ene byzondere opmerking. *De gansche menigte der kragtdadig geroepenen*, zegt zyn Eerwaerde, *in 't afgetrokke beschouwd naar het innerlyke van hun bestaan*, noemen wy *de inwendige Kerk.* En aan die *zelve menigte, in haar uiterlyke gedaante aangemerkt*, geven wy den naam van *uitwendige Kerk.* Hy erkent wel, dat men den naem van *uitwendige Kerk* ook wyder kan uitbreiden, zo dat 'er mondbelyders insgelyks onder begrepen worden; doch dan zegt hy is die Kerk niet dezelfde met de *ware Kerk* waer van wy spreken, als met

wel-

welke, volgens het voorgezegde, alleen krachtdadig geroepenen behooren. Zie verder Rom. II. 28, 29 en 1 Joh. II. 19. Men kan alle dezulken die zich by de Kerk voegen, wel onder de benaming van de Kerk betrekken, maer men kan ze niet aenmerken als ware leden der Kerke; ze zyn 'er als het *Kaf* onder het *Koorn*. En zo noemt men een *hoop Koorn*, daer *Kaf* onder is, ook wel een *hoop Koorn*, zonder het in zyne gedachten te hebben, om het *Kaf* voor *Koorn* te verklaren.

Hier mede ſtond zyn Eerwaerde verder te ſpreken van de *Sacramenten*; dan nademael dezen vervolgens, *by ieder huishouding*, in overweging zullen komen, ſtaet hy 'er voor tegenwoordig van af; en gaet voorts na (I.) de *eigenſchappen* der ware Kerke; (II.) derzelver *regering*, en (III.) de *merken*, waer door men haer leert kennen.

I. De eigenſchappen, die hy optelt, zyn vier.

1. De Kerk is *heilig*. *Ieder lid derzelve, en dus het ganſche lichaem, is door de kragtdadige roeping afgezonderd tot den waren dienst des Allerhoogſten.* Hier door *heilig te zyn* is een geſchenk, dat de uitverkooren zondaer ontvangt, wegens de geregtigheid en door den Geest zyns Borge; weshalve de Kerk met recht den naam van *Christelyk* draegt. En dewyl de geestlyke vereeniging, gepaerd met die heilige gezindheid, welke daer uit noodzaeklyk volgt, op zich zelve beſchouwd, *onzichtbaer* is, zo ſpreekt men ook zeer wel van de *onzigtbaerheid* der Kerke. Deze is der Kerke *wezenlyk*; maer buiten die is 'er ene toevallige *onzichtbaerheid*; dewyl 't gebeuren kan, dat het getal der Leden, hoe zichtbaer ze ook anders zyn, in hun doen en ſpreken, zo klein worde, of dat die dermate vervolgd worden, dat ze geheel en al verborgen zyn voor hunne vyanden.

2. De Kerk is *onfeilbaer*. *Het is onmogelyk dat, of dit ganſche lichaam, of zelf eenig lid daar van, zig aan dwalingen ſchuldig make, die niet beſtaanbaar zyn met de zaligheid.* De ſtrydende Kerk kan beſmet worden met dwalingen, maer niet met zulken waer mede de zaligheid onbeſtaenbaer is; hier voor is ieder krachtdadig geroepen bewaerd.

3. De Kerk heeft ene *onafgebroke duurzaamheid*. Dit is te te verſtaen, niet alleen ten aenzien van de *zegenpralende*, maer ook wel byzonder ten opzichte van de *ſtrydende* Kerk. *Van 't oogenblik waar in zy begon is 'er altyd ene ſtrydende Kerk geweest, en zy zal 'er blyven, tot dat de aarde vergaan zal.* Zy mag nu en dan onderworpen zyn, aen de bovengemelde *toevallige onzichtbaerheid*; doch hoe 't ook gae, zy zal

 be-

bestendig duuren. Zie Matth. XVI. 18, XXVIII. 20 en Jez. LIX. 21. Ook schynt men, volgens zyn Eerwaerden, uit Jes. I. 9 en VI. 13. te moeten besluiten, dat, *zo lang de aarde staet*, 'er een *heilig zaed* op dezelve wezen zal.

4. Eindelyk de Kerk is *één*. *De Leden der* zegenpralende *Kerke maken met die der* strydende, *waar deze zig op aarde bevinden mogen*, één lighaam *uit*; hebbende *in* 't *hoofdzaaklyke alles gemeen*. En hier uit kan men afleiden, hoe de menigte der krachtdadig geroepenen met recht den naem draegt van de *algemeene* (*Katholyke*) Kerk, en zich een denkbeeld maken van de *gemeenschap der heiligen*.

II. Wat nu wyders aengaet de *Regering* der Kerke, dezelve is *éénhoofdig*; als zynde Jesus Christus haer *Koning*, van wiens Koninglyke verrichtingen zyn Eerwaerde in 't voorige Stuk gehandeld heeft. Wyders zou 't hier te pas komen, te handelen over het aengematigde gezag van den *Paus*; mitsgaders over de verrichtingen der *Dienaren* van Gods Gemeente; doch hier van zal hy in 't vervolg spreken. Dit dan daer latende, bepaelt hy zich, om slechts nog een weinig te zeggen, van de *magt der Kerke*, (*de potestate Ecclesiæ*) in 't algemeen, stellende de nadere overweging hier van uit, tot dat hy den staet der Kerke, onder het N. Testament in 't byzonder, zal beschouwen. Uit dien hoofde stelt hy hier alleen het volgende algemene deswegens voor.

„ Zo zeer als men de mening der *Roomschgezinden*, die de gemelde *magt* verre boven de maat vergroot willen hebben, moet vermyden; zo zeer moet men zig wagten van die, of in 't geheel te lochenen, of tegen de waarheid te verkleinen. 1. Merken wy aan, dat deze magt niet anders is, dan *bedienende* (*ministerialis*). Zy, waar aan dezelve is toevertrouwd, moeten zig in alles als *dienaars* van den Koning der Kerke gedragen, en geen *heerschappy*, hoe genoemd, willen voeren. 2. Onze oude Godgeleerden onderscheidden deze magt zeer wel, zo het my voorkomt, in *drie delen*. De magt der Kerke, *om het woord Gods te verkondigen, en de Sacramenten te bedienen*, werd van hun δογματικὴ genoemd. En voor zo verre die haar opzigt heeft *op het maken van zodanige Kerkelyke schikkingen, als 'er vereischt worden tot het behoorlyk bestier der Gemeente, en het waarnemen der goede orde in dezelve*, gaven zy 'er den naam aan van διατακτικὴ. Eindelyk, *dewyl 'er, ter bewaring van de zuiverheid der lere, ter wering, zo van ergernissen in de zeden, als van allerlei wanorde, mede nodig is, dat 'er eni-*

enige tugt in de Kerke plaats hebbe: bestaat de Kerkelyke magt, naar de gedagten der gemelde Geleerden, nog in een *derde* deel. (*). En dus beschouwd, heet zy by hen διακριτική.

3. Over het *onderscheid*, tusschen de *Wereldlyke* en *Kerkelyke* magt, vindt men ook by onze Godgeleerde Schryvers zeer goede aanmerkingen. De *eerste*, zeggen zy, is *oorspronkelyk* van *God*, als *Schepper* en *Regeerder* aller dingen. De laatste van den *Heiland*, als 't hoofd der Kerke. De eerste kan dus wettig zyn in handen van menschen, *die verre zyn van den waren Godsdienst te belyden.* Met de *laatste* is het geheel anders gelegen. De *wyze van regeringe*, de *voorwerpen*, waar omtrent ieder dezer magten verkeert, het *oogmerk*, waar toe de Allerhoogste die verleent, enz., zyn insgelyks zeer onderscheiden". De Eerwaerde *Buurt* stelt dit alles hier slechts in 't algemeen voor, en staet in 't vervolg het rechtzinnige gevoelen te betoogen.

III. Betreffende eindelyk de *merken*, waer aen men de ware Kerk leert kennen, hier omtrent drukt hy zich indezervoege uit.

„ Is men begerig te weten, *in welk genootschap* men de ware leden der Kerke, de *kragtdadig geroepenen zoeken moet? In dat vooral* (†), is ons antwoord, *daar van 's menschen elende, den weg des heils, en de dankbaarheid der verlosten, met één woord, van alle de gewigtigste waarheden, gesproken wordt, overeenkomstig den zin der Goddelyke Openbaringe, en dezelve alleen gevolgd wordt in de bedieninge der Sacramenten".*

„ Maar vraagt men naar *de merken, die men in agt moet nemen, om de kragtdadig geroepenen van andere menschen te onderscheiden: de uitwendige erkentenis der gemelde waarheden in 't gemeen* is daar toe buiten twyfel niet genoeg. Wy moe-

„ (*) De *magt der Kerke*, en de *Kerkelyke tugt* (*disciplina Ecclesiastica*) zyn derhalven niet in alles dezelve. De *laatste* is maar een *deel*, en wel het *derde deel*, der *eerste*".

„ (†) De reden, waarom wy hier gezegd hebben, *In dat vooral* enz. is, om dat wy niet zouden durven ontkennen, dat 'er *buiten* het Kerkelyk genootschap, zig, boven alle anderen, in zyne belydenisse, en in de bedieninge der Bondzegelen, aan 't woord Gods houdende, oudtyds menschen gevonden werden, en nog gevonden worden; die, niet alleen uitwendig, maar ook inwendig zyn geroepen. Wy onderstellen egter, dat niemand zo gelukkig wezen kan, zonder vry te zyn van dwalingen, *waar door men de grondslagen des heils kebent*".

moeten daar en boven, willen wy iemand met enige zekerheid onder de verlosten des Heren tellen, behoorlyk letten: 1. of hy *in zyn spreken* blyken geve van nodige *zelfskennisse*, en dat hy door het gezigt van den waren *aart*, en van het *zekere* en *schone der lere des heils*, merkelyk is getroffen. 2. Of *in zyn doen*, voor zo verre wy kunnen nagaan, een heerschende toeleg doorstrale, *om God*, *in geloofsvereniginge met den Borge*, *naar zynen wil te verheerlyken*".

Voor 't overige merkt de Eerwaerde *Buurt* nog aan, dat men de kenmerken, die de *Roomschgezinden* gewoon zyn op te geven, als zulken aan welken men de ware Kerk zou onderkennen, met het hoogste recht voor geenszins voldoende houd.

PAULUS *Brief aan de Romeinen*, *geopend*, *ontleed*, *verklaard en tot zyn oogmerk toegepast*, *door* G. M. ELSNERUS, *Dr. en Prof. der H. Godgel. en Bedienaar des Godlyken Woords te Utrecht. Vierde en laatste Deel. Te Utrecht by* G. T. *en* A. v. Paddenburg 1771. *Behalven het Voorwerk en de Bladwyzers* 731 *bladz. in quarto.*

AEnhoudende naerstigheid heeft den onvermoeiden *Elsnerus* eindelyk deeze zyne taek doen voltrekken; en de Liefhebbers van Bybeloefening, die de voorige Deelen met genoegen doorbladerd hebben, zien hiermede dit Werk voltooid. ——— Dit laetste gedeelte ontvouwt ons de zes laetste Hoofdstukken van des Apostels Brief; en de Hoogleerâer heeft het zelve op de eigenste wyze, als het voorgaende, uitgewerkt. Het redenverband des Godlyken Schryvers word onderscheidenlyk nagegaen; de byzondere voorstellingen worden oplettend overwoogen; en daer aen volgt ene beknopte uitbreiding, welke alles duidelyk tot het bedoelde oogwit overbrengt, met ene kortbondige aentooning van het gebruik, dat men 'er van behoort te maken. Deze handelwyze van zyn Hoog Eerwaerden is, uit de voorige Deelen, te overbekend, om 'er thans op staen te blyven; en derhalven zullen wy ons maer bepalen, om nog ene byzonderheid uit dit weldoorwrochte Werk te berde te brengen; waer toe onze aendacht boven al gevallen is op 's Mans ophelderende aenmerkingen van 't Apostolische bevel, Rom. XII. 10[b]. *Met eere de een den anderen voorgaende*; het welk hy indezervoege verklaert.

„ Om zich van den hoofdplicht der liefde, zo even voorge-

gesteld, recht te kwyten, was de volgende ondergeschikte hoognoodig, *de een* moest *den anderen met eere voorgaen.* — De *eere*, τιμὴ van τίω *betaalen*, bedtuidt eigelyk eenen prys Mat. XXVII. 6. en hier van de waardeering, de hoogachting en eere, die men iemand toeërkent en geeft, 't zy in- of uitwendig Joh. IV. 44. vergel. met Luc. IV. 24. —— Daer mede moest *de een den anderen*, zy elkanderen beurtsgewyze ontmoeten; dat gelyk de eene doet alzo ook de andere, 't geene aen my geschiedt, ik weder eenen anderen betoone. Hier in moesten zy elkander *voorgaende* zyn. Προηγούμενοι van ἡγέομαι, ἡγοῦμαι, ἡγεῖσθαι geeft te kennen anderen achten, eene voornaame plaats beslaan boven eenen anderen, voorkomen, voorgaan, en wordt in deeze form, met πρὸ zaamgesteld, in 't *Nieuwe Testament* alleen hier gevonden".

„ De eene zoeke den anderen eerder te eeren, dan de eerbewyzing zich aangedaan wordt; de eene erkenne, hoog schatte en verheffe met verwondering des anderen genadegaven en *talenten*, naar ziel en lighaam, uit vrye genade en *Gods* bestel, aan hem medegedeeld, boven de zyne, en danke den *Heere*, dat Hy zulk een edel vat ter Zyner eere, in 't welk de kostlykste zalfolie des *Heiligen Geests* uitgestort is, toebereid heeft".

„ Hy wachte niet, dat een ander hem eerst eere, maar kome hem voor, hy verlange noch begeere de eerste groetenis, maar rekene 't zich voor eene eere, dat hy met de blyken van zyne eerbewyzing den anderen voorkome. Doch men denke niet, dat hier door alleen verstaan worden de uitwendige tekenen, gebaarden en woorden eere en achting, die men betoond voor onzen evenmensch of begenadigden te hebben; dit kan op eene geveinsde en vleijende, of zo 't al zo erg niet is, op eene gewoone en burgerlyke manier, zonder hart of innige hoogachting, of zelfs eenige gedachten daar onder te hebben van des naesten eerwaerdigheid, geschieden. 't Welk ook dienvolgens gemaklyk zonder arbeid en zelfsverloochening, en waare ootmoedigheid kan verricht worden, en dikwils in deeze wereld gebeurt. Maar die op een *Christelyke wyze*, gelyk 't betaemt, anderen met eere voorgaan, moeten in hun gemoed gelooven, en 't daar voor in waarheid houden, dat hunne geloovige medebroeders voortreflyker zyn, of kunnen zyn in deeze of geene betrekkingen, dan zy zelven".

„ Hier door neemt *Paulus* niet weg 't onderscheid in rang en waardigheid tusschen deeze en geene *persoonen*, welke God zo wyslyk verordineerd heeft, en dat zo heilzaam is voor de menschlyke maatschappye; in tegendeel heeft hy aangetoond, dat

dat de *Heere* verschillendheid der gaven ten dien einde heeft medegedeeld, op dat elk lid van Jesus verborgen lighaam, naar de maate der gaven, die hy ontvangen heeft, dezelve ten meesten nut aanlegge, inzonderheid in 't kerkelyk bestier, en hy zal den Burgervaderen ook hunne behoorlyke eere geeven C. XIII. 1. en in 't byzonder *vers 7*".

„ Maar indien dit waar is zult gy hervatten, hoe kunnen dan gemelde meerderen den minderen met eere voorgaan, is dit niet eene omkeering van *Gods* ordonnantie? Ik kan hier op antwoorden, dat Paulus zyn oog heeft op gemeene geloovigen, immers ik vermoede niet, dat 'er eenige *Christenen* in die eerste tyden tot hooge burgerlyke ambten verheven waren; doch, dit voorbygaande, merken wy den meerderen en eerwaardigeren geloovigen, wegens zyn ambt, 't welk hy plichtshalven in die orde moet waarneemen, als *God* gewild heeft, buiten 't zelve, als eenen *Christen* aan, zo moet hy in die betrekking, den naar 't uitwendige minderen medebroeder voorgaan met eere, zich jegens hem niet alleen gemeenzaam, voor zo veel zyne omstandigheden toelaaten, gedraagende, maar ook van hem en zynen genadestaat hooge gedachten voedende, gemerkt hy hem aanziet, als buiten belemmeringen en ambtsbezigheden gesteld, meer in 't *Christendom* gevorderd, als den stillen in den lande, en die, zich afzonderende, tracht naar wat begeerlyks en zich vermengt in alle bestendige wysheid, Spr. XVIII. 1, gemerkt hy by zich zelven wel eens redekavelt, immers mogt doen, op volgende wyze: die vroome man heeft eene edele en voortreffelyke ziel, hadt hem de *Godlyke* Voorzienigheid op eene hoogere standplaats gesteld; hy zoude dezelve beter bekleeden dan ik. Kan hy hem dan niet door uitwendige tekenen, ambtshalve, voorgaan met eere, hy kan 't echter in zyn gemoed doen".

Op ene dergelyke wyze heeft men, gelyk de Hoogleeraer vervolgt, 's Apostels lesse ook te verstaen, ten aenzien van 't gedrag van verstandiger en meergevorderde Christenen, jegens hunne minderen. Schoon ze hunne meerderheid in sommige opzichten niet mogen ontkennen, vinden ze in vele andere opzichten gronds genoeg om betere gedachten van anderen te hebben; waer toe ze, uit hoofde hunner eigene bekende gebreken, te gereeder zullen overhellen, naer mate dat ze zich zelven beter hebben leeren kennen.

„ Daar en boven, vervolgt hy, wil de *Apostel*, dat wy door de liefdeplichten, en niet alleen, ja niet zo zeer, door

woor-

woordelyke, maar zaaklyke en daadelyke eerbewyzing en weldaaden met elkanderen ſtryden, om in den loflyken eere-ſtryd de overhand te behaalen, en des den voorrang te verkrygen, in zich zelven van 't zyne te ontdoen, om 't aan andere te ſchenken, gelyk eere in dien zin opgevat wordt Hand. XXVIII. 10".

Wat de bedenking aengaet, dat men, als de een den voorrang der eere aen den anderen toekent, geen warachtig vonnis velt, daer de Hartenkenner op 't binnenſte ziet, en overeenkomſtig met het wezenlyke oordeelt; deze bedenking wordt, zyns oordeels, hier door voldaen, dat dit alleen voor den *Heere* is, en ons tot geen regel verſtrekt. De geloovigen hebben, het verborgen voor den *Heere* latende, elkander met eere voor te gaan, naer hunne beste wetenſchap.

„ En voldoet, zegt eindelyk zyn Hoog Eerwaerde, volдoet al 't gemelde eenen opmerkzaamen leezer noch niet, zo men kan zeggen: dat des Apostels vermaaning, onder eene ſtilzwygende voorwaarde en noodzaaklyke bepaaling, moet verſtaan worden (*a*) naamlyk voor zo veel mogelyk is en de *natuur* der zaake toelaat, gelyk 'er zulke plaatſen meer zyn, als Matth. V. 48. 1 Cor. XIII. 7. de liefde gelooft alles, dat is, dat zy naar waarheid gelooven kan, zy verdraagt alles, naamlyk, alles wat de wet van *God*, om te verdraagen, gebooden heeft, zy hoopt alles, zo lang 'er noch eenige grond om te hoopen overblyft. En dan zal *Paulus* meening zyn, de eene ga den anderen voor met eere, ten zy dat de waarheid zulks niet toelaat, maar verbied. Zo lang dan als geene overtuigende, en onbetwistbaare gronden voor handen zyn, dat *God* u met meerdere ſchatten van genade en eerwaardigheid, dan uwen naasten verrykt heeft, moet gy met eere uwen medegeloovigen voorgaan. Doch, dewyl *Paulus*, als 'er eene uitzondering in een diergelyk geval nodig is, met uitgedrukte woorden, dezelve daar by voegt, als *vers* 18 van dit *Capittel*. *Indien het mogelick is, ſoo veel in u is, houdt vrede met alle menſchen.* In een geval, 't welk minder eene bepaaling ſcheen te vereiſchen, dan onze woorden, die in den eerſten opſlag duisterer ſchynen, dan die van *vers* 18. En wat de twee aangehaalde plaatſen ter ſtaaving van 't gevoelen betreft, die

„ (*a*) Zie den voortreflyken Heere Mosheim in deszelfs Zedeleer IV D. in 't Hoogd. Bl. 411".

die van Mat. V. 48. eischt, in en door haar zelve, een stilzwygend beding, want geen redelyk schepzel is 'er, het welk denken kan om ooit zo volmaakt te worden, als de *Vader* in de hemelen, en des is 't oogmerk, des *Zaligmaakers*, om zyne leerlingen op te spooren, dat ze nooit moeten stilstaan, maar altoos naar eenen hoogeren trap streeven, en wel in die plichten, welke in 't voorgaande van 't *Cap.* waren aangedrongen. En wat 1 Cor. XIII. 7. belangt, de bepaaling, hoe men dit moet opvatten, ligt in 't voorgaande 6. vers. Zy, te weeten de liefde, verblydt haar niet in de ongerechtigheid, maar zy verblydt haar in de waarheid. Derhalve zoude ik liever in de eerste gedachte berusten".

Leerreden over 1 *Kron.* XXX. *vers* 11 *en* 14. *Ter inwydinge van het Lutbersche Diakoniebuis te Amsterdam. Door* P. WESSELINGH. *Bedienaar des Goddelyken Woords, in de Gemeente, toegedaan der onveranderde Augsburgsche Geloofsbeleidenisse, te Amsterdam. Te Amsterdam by* D. Weege. *Mitsgaders, Gezangen op den Bouw en de Inzeegening van 't opgemelde Huis. Te Amsterdam by* D. Weege *en* P. J. Entrop. 1772. *In quarto.*

OP de heugelyke voltrekking van dit Gebouw, zo hoognoodig voor deze talryke Gemeente, brengt de Eerwaerde *Wesselingh* zynen Toehoorderen eigenaertig onder 't oog de verplichting der Gemeente, om God te looven, van wegen het goede, dat haer onder zyne Voorzienigheid is te beurt gevallen; als mede 't geen haer verder te doen staet, om aen deze weldaed te beantwoorden, op dat dezelve beklyve. Zyn Eerwaerde heeft dit alles met ernst en nadruk aengedrongen, in ene naer de tydsomstandigheden geschikte Leerreden; en een aental van liefhebbers der Dichtkunde hebben zich, by die gelegenheid, op onderscheiden toonen, met vreugde en aenmoediginge ter dankbare erkentenisse doen hooren.

Dank-

Dankpredikatie over Gods Hulp, den Koning en zyn Volk beweezen; op 's Konings bevel gedaan, en uitgegeeven door D. BALTHASAR MUNTER. *Vertaald volgens den echten druk van Koppenhagen. Te Rotterdam by* J. F. Ebert *en Comp.* 1772. *In groot octavo* 35 *bladz.*

DE Eerwaerde *Munter* heeft deze Leerreden, volgens des Konings last, uitgesprooken, ruim 8 dagen, na de bekende Revolutie in Denemarken; en zich zeer gepast bepaeld, om zynen Toehoorderen voor te dragen, (1.) op hoe doorslaend eene wyze God hun zyne hulp had beweezen, en (2.) hoe zy gehouden zyn hem daer voor te danken. Ieder dezer Voorstellen word op ene manlyke wyze behandeld; met ene ernstige ontvouwing van 't onheil dat Denemarken over 't hoofd hing, mitsgaders deszelfs gelukkige afwending, en 's Volks verplichting tot ene dankbare verheerlyking van den Allerhoogsten, niet alleen door mondlyke lofzeggingen, maar tevens door enen Godvruchtigen wandel, als goede Burgers en brave Christenen. Dit doende vleit hy zich met een overaengenaem uitzicht. „ Onze Koning, zegt hy, zal God vreezen, en die zal met hem zyn, gelyk hy met zyne Vaderen geweest is. Wy zullen, onder zyne Regeering, en aan zyn Hof, niet weder die verfoeielyke voorbeelden zien; waar door zig onze gansche Ziel tot dus verre ontroerd heeft. Elk zal gerust en veilig in zyn huis woonen, en den loon zyner arbeid en getrouwheid tot zynen dood toe genieten. 't Zal weder mogelyk worden, en van nu af niets zeldsaams wezen, dat onze Kinderen met onbedorvene zeden en ongestoorde gezondheid jongelingen worden, en hun Geweeten onbevlekt, en hun wezenlyk geluk duurzaam behouden. Godsdienst en Deugd zullen zig weer uitbreiden, en met dezelve welzyn en genoegen. Zyn 'er nog ondeugenden onder ons wier voorbeelden gevaarlyk kunnen worden, die zullen allengs verdwynen, en hier de goedkeuring en voordeelen niet vinden, die zy zoeken. Laat ons slegts God vreezen, en op Hem vertrouwen; dan zeker zal ons Land weêr een Staat worden, alwaar Gods Eere woont. Vrede en heil zal weder, als voorheen, over Denemarken verbreid worden, vrede en heil over ons en onze nakomelingen"!

Ge-

Gedachten over de Predestinatie der Jooden, *door* J. E. SCHUBERT, *Abt van Michaëlstein*, *enz. In 't Nederduitsch vertaald*, *door* A. FR. KLENKE, *Hoog en Nederduitsch Schoolhouder te Amsterdam. Te Amst. by* A. Eichhorn 1771. *Behalven het Voorwerk* 328 *bladzyden in groot octavo.*

HEt onderwerp, door den Hoogleeraer *Schubert*, in dit Geschrift verhandeld, vordert de oplettendheid der Liefhebberen van Godgeleerde Oefeningen, en ze zullen des Autheurs gedagten daer omtrent met te meer genoegen konnen nagaen, om dat hy zich bevlytigd heeft, het zelve eenigermate in een nieuw daglicht te stellen, en onderscheidenlyker te beschouwen, dan men 't gemeenlyk doet.

Door de *Predestinatie* der Jooden verstaet zyn Hoog-Eerwaerde niet anders „ als het Godlyk Raadsbesluit, uit kragt van 't welk de *Jooden*, door de Leere van 't *Euangelie* eerder als de *Heidenen* zouden beroepen worden ". In dien zin worden zy, ten opzichte van alle andere Volkeren, *Gepredestineerden* genaemd. *Jooden* en *Heidens* beiden stonden, volgens Gods besluit, wel geroepen te worden: „ maar by één Volk moest het begin gemaakt worden, en van dit Volk moest het woord des HEEREN onder alle andere Volken komen. En dit Volk was het *Joodsche*, en deeze hunne Bepaaling noemt de Heilige Schrift eene *Predestinatie* ". Ter ontvouwinge en staving dezer stellinge dient het eerste Hoofdstuk van dit Geschrift; waer op hy in het tweede overgaet tot het naspooren van de oorzaken van de Predestinatie der Jooden; of ter beantwoordinge van de volgende Vraeg. „ Waarom heeft Godt juist het *Joodsche Volk* verkooren, om den MESSIAS uit het zelve te doen voortkomen, het zelve zyne Wet en zynen Dienst over te geeven, eenen Godsdienst onder het zelve te stigten, die vol van Voorbeelden en Voorbeduidingen van den MESSIAS en het Werk zyner Verlossing was, het zelve de Belofte dies aangaande aan te betrouwen; met één Woord, het zelve met alle die Voorrechten te voorzien, die dat Volk moest hebben, 't welk het *Euangelie* 't eerst zoude gepredikt worden ". De Hoogleeraer vermeet zich niet alle de gronden te bepalen, op welke Gods handeling in dezen gevestigd is; maer 't komt hem voor althans twee oorzaken te ontdekken, die hier vry duidelyk in aenmerking komen. „ Het schynt, zegt hy, ten eersten, dat Godt hier door de Vroomheid hunner Vaderen heeft willen beloonen. En verder heeft men reden om

om te denken, dat God zulks gedaan heeft, om dat hy door dit Volk zyne Oogmerken beeter, dan door eenige andere Natie, heeft kunnen bereiken. Hy heeft het Joodsche Volk juist te vooren daar toe verordineerd, om dat Hy te vooren heeft gezien, dat Hy door de Lotgevallen van het zelve de kennis van den waaren Godsdienst, tot op de verschyning van den MESSIAS in 't Vleesch, op 't gemakkelykste en bekwaamste in de Waereld zou kunnen onderhouden en andere Volkeren mededeelen". Op de verdere uitwerking en bevestiging dezer stellingen, volgt wyders, ene Verhandeling over de Grenspalen van de Predestinatie der Jooden; in welke ons getoond word; dat deze voorrechten den Jooden niet zo onbepaeld eigen waren, dat alle andere Volkeren daer aen geen het minste deel hadden. Ver van daer! Deze Predestinatie der Jooden was binnen zekere Palen gesteld. De Jooden hadden in dit alles wel groote Voorrechten boven andere Volken, maer ondertusschen waren die andere Volken niet versteeken van Gods algemene voorzorg; deze ging in tegendeel wyslyk daer mede gepaerd. (1.) „ De Heidenen konden, in de Tyden des Ouden Verbonds tot de Kerklyke Gemeenschap met de Jooden komen, en zo wel aan hunnen Godsdienst, als aan de daar van afhangende Voorrechten deel neemen. (2.) Ook zyn de Propheeten des Allerhoogsten niet alleen tot de Jooden, maar insgelyks somwylen tot de Heidenen gezonden. En (3.) eindelyk, de Heidenen hebben terstond van 't begin des Nieuwen Testaments het Euangelie kunnen leeren, ongeagt het den Jooden 't eerst gepredikt wierd".

Zyn Hoog-Eerwaerde deze byzonderheden nader verklaerd en betoogd hebbende, vestigt voorts in 't vierde Hoofdstuk zyne aendacht op de Verwerping der Jooden, bestaende: „ in de onttrekking dier voorrechten, die met hunne Predestinatie waren verknogt geworden, indien zy zich van deeze Godtlyke Weldaad, naar het oogmerk hunnes Godts, recht hadden bediend. En de ontvouwing van 't gemis dier voorrechten, schoon de Jooden anders niet geheel van Gods Genade zyn uitgeslooten, leid onzen geachten Schryver voorts ter overweginge van 't geen men heeft te denken, wegens de Herstelling der Jooden. Hier omtrent merkt hy aen dat ene volkomen Herstelling in die Voorrechten, welken zy anders genooten zouden hebben, onmogelyk geworden is; doch hy erkent tevens, dat ene Herstelling in sommige Voordeelen op zich zelve niet onmogelyk is. En hier toe behooren zegt hy, „ ten eersten hunne Bekeering, en ten tweeden hunne Verzaameling en Wederkeering in het Land hunner Vaderen, waar-

uit

uit zy verdreeven zyn geworden". Dan dit laetste steunt, gelyk hy vervolgens toont, op ene algemene Bekeering der Jooden; en derhalve komt het hier voornaemlyk aen, op het beantwoorden der Vrage; „ Of 'er eene algemeene Bekeering der Jooden te hoopen is"? De Hoogleeraer houd zich in dit geval, overeenkomstig met het geen hy in een vroeger Geschrift over dit onderwerp heeft voorgedragen (*), aen de ontkennende zyde. Zy is, volgens hem, op zich zelve mogelyk, zy ware ook te wenschen; maer men kan dezelve niet hoopen, en heeft veel meer gronds om te gelooven, dat dezelve nimmer plaets zal hebben; gelyk hy door enige aenmerkingen tracht te toonen. Intusschen staet het by hem echter vast, dat 'er, tot op de voleindiging der Eeuwen, nu en dan Jooden gevonden zullen worden, die zich zullen bekeeren, en dus geloovig deel erlangen aen Gods genade in Jesus Christus: het welk hem ook aenleiding geeft, om bepaeldlyk aen te dringen, op den plicht der Christenen, om het hunne toe te brengen, ter bekeeringe der byzondere Jooden, schoon ene algemene bekeering der Natie niet te wachten zy; by welke gelegenheid hy mede aentoont, hoedanig ene Leerwyze der Jooden, ter bevorderinge hier van, hem best voorkomt; mitsgaders welke poogingen de Overheden ten dien einde, naer zyn inzien, met het meeste nut zouden konnen aenwenden.

Aen dit alles hecht zyn Hoog-Eerwaerde nog een Geschrift, eertyds door hem opgesteld, ter wegneeminge ener verwarringe in ene Joodsche Famille ontstaen, ter oorzake dat een *Joodsche* Vader den *Christelyken* Godsdienst omhelsd had. En vermits soortgelyke gevallen meermaels konnen voorkomen, heeft hy 't niet ondienstig geoordeeld het zelve hier te plaetsen, met beantwoordinge eniger bedenkingen, die tegen het zelve ingebragt zyn. De vraeg naemlyk is, aen wien de Opvoeding der Kinderen behoore, aen den Vader of aen de Moeder? in gevalle dat de Vader den Christelyken Godsdienst omhelst, en de Moeder den Joodschen Godsdienst blyft aenkleven; wanneer zulks, gelyk 't gemeenlyk gaet, ene Echtscheiding ten gevolge heeft. Een oplettend onderzoek der zwarigheden aen de ene en andere zyde heeft den Hoogleeraer eindelyk doen overslaen, om de behouding van het Recht der Opvoedinge toe te wyzen aen den Man, indien hy, gelyk de Christelyke Godsdienst eischt, gezind is om met de Vrouw te bly-

(*) *Gedachten over de algemeene Bekeering der Jooden, en het Duizendjaarig Ryk, door* J. E. SCHUBERT.

blyven leven; maer zy, onwillig zynde om verder met hem te leven, de Echtscheiding veroorzaekt: waer tegen hy dan dit zyn Recht zou verliezen, indien hy van zyne Joodsche Vrouw gescheiden wilde zyn, zonder dat dezelve daer op aendringt. En even dit zelfde zou dan ook in een tegengesteld geval, ten voordeele der Vrouwe, plaets hebben, indien zy ene Christin, en van haer Joodschen Man verstooten wierd. De Hoogleeraer heeft dit Stuk met oplettendheid beknoptlyk behandeld, en zich met bescheidenheid zeer wel verdedigd, tegen de ingebragte bedenkingen; door welk laetste hy zyn gevoelen nog al enigzins nader opgehelderd heeft.

Men vind dus in dit Stukje, als uit het gemelde genoegzaem is af te nemen, verscheiden byzonderheden, met betrekking tot de Joodsche Natie, en Gods wegen met dat Volk; welken de beroemde *Schubert*, op zyne gronden, met oordeel ontvouwt, en waer omtrent hy zyne bedenkingen indiervoege voordraegt, dat zelfs dezulken, die andere grondstellingen volgen, 'er nut uit konnen trekken.

Aanmerkingen over de Symbolische Schriften der Euangelisch-Luthersche Kerke, en byzondere Opbelderingen der Augsburgsche Belydenisse; door A. F. BUSCHING, *Koninglyke Pruisſ. Opper-consistoriaal-raad, en Director van het Gymnasium in 't graauwe Klooster te Berlyn. Volgens den tweeden verbeterden en vermeerderden druk, uit het Hoogduitsch overgezet. Te Rott. by* J. F. Ebert en Comp. 1772. *Behalven het Voorwerk, 179 bladz. in octavo.*

HEt handhaven van den onveranderlyken grondregel der Protestanten; „ dat de Heilige Schrift de eenige vaste en beslissende grondslag der leerstellingen van den Christelyken Godsdienst is", geeft den Heer *Busching* vrymoedigheid tot eene bescheiden oordeelvelling over den inhoud van de Belydenis en verdere Symbolische Schriften zyner Kerke. „ Wy merken, zegt hy, de Belydenissen niet aan als een beslissenden en bepaalenden grondslag der Godlyke waarheden, of als een eigenlyken geloofsregel en voorschrift der Leere. En, zo ze al aanwyzen, wat derzelver opstellers voor wezenlyke leerstukken des Euangeliums, en dus mede voor leerstellingen der Euangelische Kerke gehouden hebben, zo is egter dit hun gevoelen niet onfeilbaar, en de Kerk heeft, door eene openbaare bekendmaaking der Belydenissen, noch van haar recht, noch van haaren pligt afstand gedaan, noch kunnen afstaan, van de God-

Godlyk zekere Leerstellingen verder na te vorschen, en, gelyk haare kennis, nopens dezelve, zig verbeteren en toenemen moge, ook haare boeken van de Christelyke Leer, ten opzigte van zaaken en woorden, te veränderen en te verbeteren. ——— Niet dan de Heilige Schrift alleen kan en moet niet veranderd, en nog veel minder verzaakt worden: daarëntegen alle soorten van menschlyke kennis en voorstellingen, die nopens de geopenbaarde Godlyke waarheden niet uitgezonderd, komen by trappen eerst tot eene grootere, maar nooit tot eene volstrekte volmaaktheid, en daarom moet ook de Euangelische Kerk haare Leden, daar toe bekwaam zynde, vergunnen, ja bevelen haare boeken, belangende de Christelyke Leer, aan en volgens de Heilige Schrift, hoe langer hoe meer te beproeven en te verbeteren".

Ter versterkinge dezer denkwyze dienen, in dit Stukje, enige voorafgaende Aenmerkingen, over de gelegenheid, by welken deze Symbolische Schriften in de Kerk gekomen zyn; over de wyze, op welken men zich daer omtrent in den aenvang gedragen heeft; en over de voornaemste byzonderheden, die, wegens derzelver verbetering of verandering, onder de Euangelisch-Lutherschen voorgevallen zyn. En overeenkomstig met die vryheid, waer toe onze Autheur ieder Leeraer gerechtigd oordeelt, stelt hy verder voor enige Ophelderingen der Augsburgsche Belydenisse, met ene uitdruklyke verklaringe van 't geen hy in dezelve toestemt of afkeurt, of waer omtrent hy, naer zyn inzien, reden heeft, om van dezelve te verschillen. Dit gedeelte van 's Mans voorstellingen word gevolgd van deszelfs kort bericht, rakende de overige in het Concordie-boek vervatte Symbolische Boeken, met een beknopt verslag van het geen aenleiding tot de opstelling dier Schriften gegeven heeft, en 't verschillend gebruik dat 'er nu en dan van gemaakt is; waer uit men zien kan, dat ook dezen der veranderinge en verbeteringe onderworpen zyn. —— De Heer *Busching* geeft hier van dit alles ene Geschiedkundige beschouwing, met nevensgaende Godgeleerde aenmerkingen; die duidelyk toonen, dat hy althans geenszins de Man is, om zich door Symbolische Schriften ten engste te laten bepalen. Ter nadere ophelderinge van dit Onderwerp in 't algemeen, en ter bevestiginge van 't geen hy deswegens gezegd heeft, komt 'er by dit alles nog een Brief van een geacht Godgeleerden, ter beantwoordinge der Vrage: „ Of eene Kerk of Religieparty, welke den naam van Christelyke Kerk wil draagen, het recht hebbe, haare Leden, en inzonderheid haare Leeraaren, nog behalven de Heilige Schrift, tot Symbolische Boeken

te

te verpligten; en dezulken, die hunne Geloofsbelydenis en hun leervoorstel daar naar niet rigten, van hunne Kerklyke gemeenschap uit te sluiten"? En deze Brief, waer in de voorgestelde Vraeg ontkennende beantwoord word, gaet eindelyk vergezeld van een uittrekzel uit den *Doctoralen eed der Theologische Faculteit te Gottingen*, en uit het gedrukt voorschrift der *beroepingen van 't Koninglyk Pruisisch Opper-en Keurmarksch Consistorie*; welke twee staeltjes toonen, dat men de Leeraren aldaer niet zeer naeuw bind, aen de Symbolische Schriften: van welke vryheid ook vele Duitsche Werken een doorstralend getuigenis verlenen, als die in dit Stuk veelszins gelyk staen met de Schriften der Engelschen. —— Gaen ze hier door nu en dan al eens het spoor byster, (dat ook wel eens plaets heeft, by dezulken die zich zeer na aen de Symbolische Schriften willen houden,) ze zyn echter, door den vryer loop der gedachten, gemeenlyk nuttig om de Lezers ter verdere onderzoekinge aen te spooren, wanneer ze met zo veel oordeel en bescheidenheid opgesteld zyn, als men in dit Geschrift bespeurt.

Verhandeling over den geestelyken Smaak. Door J. E. VOET. *Te Utrecht, by de Wed.* J. J. v. Poolsum *en* A. v. Paddenburg 1772. *Behalven de Voorreden 60 bladz. In groot octavo.*

HEt bevindelyke van den Godsdienst, of die aengename levende en werkdadige aendoening, welke het kennen en betrachten van den Godsdienst in een waerlyk Godvruchtig gemoed, dikwerf, in ene mindere of meerdere mate, vergezelt, word ons hier onder het denkbeeld van geestlyken Smaek, of ene aengename gewaerwording in den Geest, voorgedragen. De Heer *Voet* benaerstigt zich in dezen, om den aert van dien geestlyken Smaek te onderzoeken, deszelfs natuur en herkomst na te gaen, deszelfs hoedanigheden en gevolgen te beschouwen, mitsgaders te toonen, wat voor- en nadeelig is, om die aengename gewaerwordingen te verkrygen en te bewaren. Onze Schryver behandelt dit onderwerp op een geleidlyken trant, en over 't geheel indiervoege, dat het met nut gelezen konne worden; in 't midden van de verschillende gevoelens die de Christenen over 't zelve voeden, met betrekking tot de bepaelde beschouwing van dit Stuk; voor zo verre zy 't eens zyn, dat 'er wezenlyk een bevindelyke Godsdienst plaets heeft; doch in de wyze van beschouwing niet zelden zeer verre uit elkander loopen, door ter wederzyde tot bui-

buitenſpoorigheden over te ſlaen. Wel byzonder legt hy 't 'er op toe: om het geen hy, naer zyne denkwyze, voordraegt, buiten alle verdenking van dweepery te houden; waer toe veler ſchryfwyze over dit onderwerp maer al te dikwerf veelvuldige aenleiding gegeven heeft. Dit doet hem, onder anderen, om zulks nog te melden, dien geestlyken Smaek der Wedergeboorenen behoorlyk onderſcheiden, van die hartstochtlyke, Enthuſiastike en fanatike aendoeningen, welken in onvernieuwde menſchen konnen vallen.

„ Deeze ſmaak, (zegt hy des aengaende,) is onderſcheiden van die hartstochten, welken in het lichaam ontſtaan, door de aandoeningen der zenuwen, en welken ſomtyds, zelfs op den klank van een enkel woord, onder eene zeer verwarde bevatting, kunnen geboren worden, en die, hoe ſterk zy ook weezen mogen, meestentyds zo ras verdwynen als zy koomen; daar de geestelyke ſmaak altoos redelyk is, en uit een ten minſten klaar denkbeeld, van het welk men rekenſchap kan geven, geboren wordt, en op verre na zo ras niet verdwynt, zonder iets na te laaten. ——— En zo kan een mensch, die eenen *geestlyken* ſmaak heeft, ook dan, wanneer hy hartstochtelyke aandoeningen der zenuwen heeft, of gehad heeft, aan een ander, die ook een vernieuwd gemoed heeft, voldoende reden van zynen ſmaak opgeeven, waar door hy, die deeze redenen proeft, overtuigend gewaar kan worden, dat die geſmaakte waarheeden in ſtaat zyn geweest, om de hartstochten te verwekken: daar en tegen kan een mensch, die bloote, ſterke, dweeperſche aandoeningen heeft, geene voldoende redenen aan een geestelyk mensch opgeeven".

Ernſtig Onderzoek, aangaande den aart en de uitwerkſelen der Tooneelen, door J. WITHERSPOON. *Prof. in de Godgel. en Preſid. der Acad. te Nieuw Jerſey in Nieuw Engeland. Uit het Engelsch vertaald. Te Utrecht, by de Wed.* J. J. van Poolſum 1772. *Behalven de Voorreden* 139 *bladz. in groot octavo.*

Die dit Geſchrift van den Hoogleeraer *Witherſpoon*, waer in hy ten doelwit heeft, te toonen, dat het begunſtigen en bevorderen van een openbaar Tooneel onbeſtaenbaer is met het character van een Christen, doorbladert; en daer benevens nagaet het geen de Hoogleeraer *Burman*, ter verdeediginge van 't onſchuldig Toneelſpel, bygebragt heeft, in zyne

Redenvoering voor de Comedie (*), zal in deze twee Geschriften, die de aenmerkelykste zyn, welken ons over dit Onderwerp voorkomen, het voornaemste vinden, dat hier omtrent, over en weder, te zeggen zy. Dan we zyn niet vreemd van te denken, dat de meeste Lezers na 't lezen dezelfde gedachten daer over zullen voeden, die zy te vooren hadden. Strenge Zedekundigen zullen den Hoogleeraer *Burman* als te luchtig wraken, en zy, die oordeelen dat ene bescheiden Zedekunde beter beantwoord aen de Leere van 't Euangelie, zullen den Hoogleeraer *Witherspoon* voor al te naeuwgezet houden. In zaken die gebruikt en misbruikt konnen worden valt het zeer moeilyk, zo niet zomtyds onmogelyk, volstrekt overtuigende reden te berde te brengen; en zulks maekt, ten aenzien van het Tooneelspel, dit geschil der Zedekundigen veelligt bykans onbeslisbaer. In zodanig een geval behoort ieder Christen zyn eigen oplettendheid voor al te gebruiken. Die ondervind, dat het Tooneelspel hem verwildert, behoort het te vermyden; en hy die 't voor zich nuttig vind, kan 'er als ene onzondige uitspanning gebruik van maken. Dit hangt grootlyks af van 's Menschen byzonder gestel en denkwyze.

(*) Men heeft deze *Redenvoering*, in 't jaar 1711 uitgesproken, thans weder op nieuw uitgegeven, te Amsterdam by *H. Tiedeman*; in een verbeterden Hollandschen styl, en met eene Voorreden, die ettelyke ophelderingen, uit het Verdeedigend Geschrift van den Hoogleeraar, behelst.

Hollands en Zeelands Jubeljaar, of tweehonderdjarige Gedagtenis der heuchelyke verlossinge van het Spaansche jok en grondlegging van Neerlands Republiek, in 't jaar 1572. Samengestelt en beredeneert, door J. BARUETH *Predikant te Dordrecht. Te Dordrecht, by* A. Walpot 1772. *Behalven het Voorwerk* 305 *bladz. in groot octavo.*

EEn matig welgeschikt verhaal van de merkwaardigste gebeurtenissen van dien tyd; welke den Inwoonderen van ons Land boven al aanmerkelyk zyn; en wiet nagedagtenis een ieder hunner, op eene byzondere wyze, moet noopen, ter dankbaare erkentenisse van Gods weldaaden.

Tweede Eeuwfeest van de Vryheid in den Burgerstaat en den Godsdienst, binnen de Stad Vlissingen, zedert 6 *April* 1572, *in eene openbaare Redenvoering gevierd, den* 6 *April* 1772, *met de noodige Bylagen, uitgegeeven, door* J. W. TE WATER, *Predikant te Vlissingen. Te Middelb. by* P. Gillissen 1772. *Behalven eene korte Voorreden* 134 *bladzyden.*

HEt groote aandeel dat *Vlissingen* gehad heeft, in de omwenteling der Regeeringe van ons Vaderland, in 't jaar 1572, maakt de Geschiedenis dier Stad, ten aanzien van het toen aldaar voorgevallen, byzonder opmerkelyk. En de Eerwaarde *te Water* geeft 'er in deeze zyne Redenvoering, na een voorafgaand verslag van 's Lands toestand in 't algemeen, een beknopt bericht van; dat in eene zeer goede orde met oordeel opgesteld is; en door hem ten ernstigste ter dankbaare pligtsbetragtinge aangedrongen word. Zyn Eerwaarde heeft deeze Redenvoering het licht doen zien, met verscheide Aantekeningen en verdere Bylagen, die ter ophelderinge van etlyke byzonderheden dienen; waar door dit Stukje ook zyne nuttigheid heeft, met opzigt tot eenige voorvallen in 's Lands toenmaalige Geschiedenissen in 't algemeen.

Antwoord van een Heer uit Groningen, aan een zyner Vrienden in Zeeland, op de Vragen: Wat eigenlyk een Patriot is? En wie men 'er in deze Republicq doorgaans voor te houden hebbe? *Te Utrecht, by* J. v. Schoonhoven *en Comp.* 1772. *In quarto* 30 *bladzyden.*

NAar de bepaaling van deezen Groninger Heer, is een Patriot, in algemeene woorden, zodanig een: *Die het nut en welzyn van zyn Vaderland, op alle plaatzen, en by alle gelegenheden voorstaat en zoekt te bevorderen; al ware het ook ten koste van zyn goed en bloed.* Zodanig een nu zegt hy verder is op verschillende manieren werkzaam, naar gerade der vastgestelde Regeringswyze en verdere constitutie van het Land, dat hy zyn Vaderland noemt; het algemeene character van den Patriot is alomme het zelfde; maar hy heeft andere zaaken in 't oog te houden, andere maatregelen te neemen enz. in 't eene dan in 't andere Land. Onze Autheur dit opgehelderd hebbende, ontvouwt voorts nader, wat zodanig eenen Patriot, wel byzonder in onze Republiek, in agt te neemen staat,

ſtaat, om zig waarlyk Patriottisch te gedraagen: waar in hy zynen Zeeuwſchen Vriend ongetwyfeld wel genoegen zal geeven; ſchoon 't over 't geheel wat oppervlakkig zy.

CHRIST. EVERH. DE LILLE Phyſiologicarum Animadverſionum ſecundum ordinem Elementorum Phyſiologiæ Corporis Humani, ALBERTI HALLERI Phyſiologi ſummi Liber Primus.

Natuurkundige Aanmerkingen, naar de orde van de beginzelen der Natuurkunde van het Menſchelyke Ligbaam, des Grooten HALLER's, *door* CHR. EV. DE LILLE. *Te Franeker, by* H. D. Lomars 1772. *In gr. 4to.* 147 *bladzyden.*

DE Voorreden voor dit Werk begint met het zeggen van PLINIUS: *Mirum & indignum, nullam artium Medicinâ inconſtantiorem fuisſe & etiamnum ſæpius mutari cum ſit fructuoſior nulla.* „ Het is wonderlyk en onbehoorlyk, dat 'er geen der Kunſten veranderlyker geweest is, dan de Geneeskunde, en ook nog meer veranderingen ondergaat, daar 'er geen gevonden word, die meer nut kan aanbrengen ". De Hooggeleerde Heer DE LILLE past dit gezegde insgelyks op onzen leeftyd toe, en betuigt zyne verwondering, dat, daar wy de Geneeskundige Gedenkſchriften van HIPPOCRATES, SYDENHAM, BOERHAAVE en VAN SWIETEN hebben, men evenwel tegenwoordig in de meeste Boeken, over geneeskundige zaaken geſchreven, de Geneeswyze, van deeze groote Mannen voorgeſteld, verlaat: het welk zeer tot verderf van het Menſchelyk geſlachte ſtrekt. Hy getuigt, dat byna de geheele oorzaak hier van het meest moet gezogt worden, in de School der *Phyſiologisten.* Want zo iemand (vervolgt hy), zich maar wil herinneren van zyne leerjaaren af, welk onderwys hy in 't verklaren van de natuurlyke werkingen van het lighaam genoten heeft van die geenen, welken hy tot zyne Meesters gehad heeft, en hoe zy de *Theorie* van den ziekelyken ſtaat daar naar geſchikt hebben, zo zal hy bevinden, dat hem zodanige zaaken zyn voorgeſteld, van welke hy weinig of geen hulp kan hebben, in wel en behoorlyk te ſchryven over de Ziekten, en de wyze van geneezing. Want wat kan het iemand helpen, (zegt de Auteur), die eene nauwkeurige en volledige Historie der Ziekten, op een zekere en vaste wyze van geneezen zal beſchryven, in zyn leertyd gehoord te hebben, dat de Leermeesters in de Kunst die dingen, welke onbeweeglyk zyn in de *Theorie* van HIPPOCRATES, SYDENHAM en BOERHAAVE,

zoeken los te maaken, en welke zeker zyn, met onzekere gissingen zoeken te bezwaaren; dat zy die Leerstellingen, welke alleenlyk van de fouten, die ze door den tyd of van andere oorzaaken hebben gekregen, gezuiverd moeten worden, te gelyk met dezelve verwerpen, en 'er geene, welke een zekere en vaste wetenschap kunnen voortbrengen, in derzelver plaats stellen. Het welk de Auteur meent, dat sedert de tyden van BOERHAAVE de overhand gekregen heeft, wanneer eenigen, dus bezield zynde met allerlei oude en versleten verdichtzels en veronderstellingen, begonnen hebben, zyne Leerstellingen te bezwaaren, en hy weet niet, welke verdichte samenstelzels, die nergens dan in hunne hersenen gevonden worden, ingevoerd hebben, welke ze verder tot het verklaren der ziekten hebben overgebragt. Wy hebben het bovenstaande met verwondering geleezen, en kunnen geen billyke redenen vinden voor dergelyke beschuldigingen en klachten, byzonder, wanneer wy nagaan, dat de groote ALBINUS, welke de Heer DE LILLE getuigt zyn Meester geweest te zyn, na den dood van BOERHAAVE de *Physiologie* geleerd heeft. De Natuurkunde van het Menschelyk lighaam is sedert de tyden van BOERHAAVE, wiens verdiensten in deeze Wetenschap wy hoogachting en eerbied toedragen, door nieuwe ontdekkingen nog volmaakter geworden, en van verscheidene veronderstellingen gezuiverd. Wy wyzen onze Leezers hier over met recht te rug tot de *Nieuwe Vaderlandsche Letteroefeningen*, V. Deel 1ste Stuk, bl. 456, enz. alwaar wy een Bericht hebben gegeeven, aangaande de doorwrochte Redenvoering van den Hooggeleerden Heer VAN DOEVEREN. Dewyl de *Physiologie* haar (volgens den Auteur veronderstelde) verderf aan de *Pathologie* en de *Praktyk* mededeelt, en in deeze Wetenschappen ook dezelfde ligtvaardige veranderlykheid invoert, welke in haar gevonden word; zo zyn ook de voornaamste beweegredenen, welke den Auteur tot het opstellen van deeze Aanmerkingen overgehaald hebben, geweest, om te zorgen voor de *Pathologie* en de *Praktyk*. Des Auteurs voorneemen is dan, om de Leer van BOERHAAVE verder te volmaaken, de fouten die 'er mogten ingeslopen zyn, openhartig aan te toonen, het geen van anderen in deeze Leerwyze te onregt aangetast is, te verdeedigen, en wel voornamentlyk om die zaaken, welke men onbezonnen verworpen heeft, van hunnen ondergang en vergeetelheid te bevryden. Deeze Aanmerkingen zyn in Agt Boeken verdeeld, waar van nu het Eerste in het licht gekomen is: een voornaame reden, waarom dezelve naar de orde van het groote Werk van HALLER geschikt zyn, is om eenigen van zyne nieu-

nieuwe Leerſtellingen aan te tasten en af te keuren, byzonder in zo verre, als hy tegen de Leer van BOERHAAVE is aangegaan. De Auteur hoopt, dat de Heer HALLER dit niet kwaalyk zal opneemen, en gelooft dat hy het onaangenaame hier in voor hem op veelerlei wyze kan verzachten, met ook eenigen van HALLERS uitvindingen te bevestigen, en tegen zyne Aanvallers te verdeedigen; met ook de dwaalingen van anderen, en van BOERHAAVE zelfs aan te wyzen, &c. Daar is nog een reden die bewerken kan, dat de Heer HALLER het niet zwaar zal opneemen: de Auteur behoort in dit Eerſte Deel onder die Schryvers, welke HALLERS Leerſtellingen door redeneeringen en beſchouwingen alleen zoeken te wederleggen. *Impegi in globum Scriptorum* (zegt (*) HALLER), *quorum alii ſola per ratiocinia me refutarunt; alii rationibus etiam experimenta meis adverſa addiderunt. Et illos quidem facile fero: horum autoritas major, magis etiam me conmovet.*

Wy hebben onze Leezers het voorneemen van den Heer DE LILLE medegedeeld, en zullen in 't vervolg verder verſlag geeven van de uitvoering van dit Werk: Wy zullen hier nog byvoegen 't Opſchrift der Hoofdſtukken in dit Deel vervat: Wy hebben egter niet gevonden, dat de zaaken, daar in verhandeld, veel nieuw licht word aangebragt: I. Over de beginzels (*Elementen*) van 't menſchelyk lighaam. II. Over 't vermogen, 't welk de eigentlyke ſtoffe van 't menſchelyk lighaam ſamen bind. III. Of ons geheel lighaam buiten de ſpierachtige en mergachtige Vezels, als ook de Zenuwen, alleen uit celachtig vlies beſtaat. IV. Over de Boerhaviaanſche verdeeling van de bloedbolletjes in kleindere. Over zyne ſtelling van de trapswyze verkleining der Vaten. En over de op deeze beginzels gevestigde leer der Plaatsdwaalingen, Verſtoppingen en Ontſteekingen. V. Waarom 't hartzakje in den mensch alleen aan 't middenrif vast gehegt is. VI. Of de rechter holligheid van 't Hart grooter zy dan de linker. VII. Of de Kroon-ſlagaders van 't Hart ſtandvastig boven de halvemaanſche Klapvliezen van de groote ſlagader ontſtaan. VIII. Of de Kroon-ſlagaders van 't Hart door de toetrekking van de linker holte, of van de groote ſlagader met bloed vervuld worden. IX. Of 't Hart in zyne toetrekking volkomen van 't bloed geleedigd wordt. X. Over de ſtelling van HALLER: dat 't rechter Oor van 't Hart zyn bloed niet alleen ontvangt van de holle aders, maar ook van de rechter hol-

(*) ALB. V. HALLER *Operum Anatomici Argumenti Minorum, Tomus Tertius*, pag. 278.

holligheid van 't Hart. XI. Of 't Hart in de menschelyke vrucht 't eerst van alle de Ingewanden van 't Lighaam bewogen wordt. XII. Of 't Hart de eenigste oorzaak zy, welke alle de vochten in ons Lighaam beweegt, en door wiens kracht de omloop van 't bloed geschied. XIII. Of de werking van 't Hart alleen in een toetrekking bestaat. XIV. Over de oorzaak van de toetrekking van 't Hart. XV. Over de oorzaak van de beurtlingse orde, volgens welke de verscheide holligheden van 't Hart zich toetrekken, en weder los worden.

Onderrichting voor het Algemeen, nopens deszelfs allergrootste belang of Konst om zich voor de Kinderziekte te beveiligen, tot Grondregels gebragt, en door de ondervinding gestaafd: werdende daarin, onder meer andere nuttigheden, onwederspreekelyk bewezen, dat de Inënting dezer Ziekte alleen strekt om dezelve aan te kweeken en verder uit te breiden, door M. PAULET, *Med. Dr. der Faculteiten van Parys en van Montpellier. Te Amsterdam by* H. W. de Bruyn. *In groot octavo 93 bladz.*

VOlgens de gedachten van den Auteur, welke deeze Verhandeling in 't Fransch oorsprongelyk uitgegeeven heeft, is de Kinderziekte mede onder de onlusten van de zesde eeuw in Europa doorgedrongen: dezelve is aan ons Land niet eigen en ontstaat nooit dan uit voorgaande besmetting: het is daarom een vaste regel, dat die geene welke zich beveiligt tegen de besmetting, zich ook zal beveiligen tegen de Kinderziekte. Ieder derhalven, welke van de Kinderziekte aangetast word, krygt dezelve door mededeeling en Inënting van de besmetting. 't Onderscheid van de Inënting, die door Kunst geschied, bestaat hierin; dat men zich dan, met overleg en bewustheid, het gift laat mededeelen, daar men anders gemeenlyk tegen zyn wille 'er van aangedaan word, of zonder te weeten hoe men aan de besmetting gekomen is.

Deeze Ziekte, eerst in Europa overgebragt zynde, heeft zich verder en verder, door dat men de noodige voorzorgen tegen derzelver verspreiding niet heeft in acht genoomen, in de Waereld uitgebreid: tog ze is tot nog toe niet over den geheelen Aardbodem doorgedrongen. Het was eerst in den aanvang der voorgaande eeuw, dat dezelve voor de eerste maal onder de Tartaren kwam. De Kinderpokjes zyn voor het jaar 1702 in

in Canada niet bekend geweest. Men weet wanneer dezelve eerst op de Kaap de goede Hoop en meer andere plaatzen ontſtaan zyn. 't Denkbeeld dat de Kinderziekte by ons ingeſchapen, natuurlyk en onvermydelyk zy, heeft ſedert langen tyd veroorzaakt dat men geene voorzorgen genoeg genomen heeft, tegen de verſpreiding der beſmetting van de Kinderpokjes. De onderrichting derhalven van zich tegen deeze Ziekte te beveiligen, welke de Auteur in dit Werkje 't gemeen medeedeelt, beſtaat in 't geeven van regels en lesſen tot voorkoming der verſpreiding van 't ſmet der Kinderpokjes. De uitvoering hiervan, zo dat men daardoor de Kinderziekte in Europa geheel uitroeije en derzelver verſpreiding voorkome, is wel niet volſtrekt onmogelyk; maar in deeze tydsomſtandigheden zeer bezwaarlyk, zo niet ondoenlyk. De beſmetting is reeds in de meeste Landen diep doorgedrongen: in ons Gemeenebest is geen tyd dat 'er niet op de een of ander plaats de Kinderziekte heerscht, in groote Steden vermindert dezelve wel, maar houdt niet geheel op. Hoe wil men 't Gemeen, 't welk in deeze zaak zo ſterk met vooroordeelen bezet is, noodzaaken tot 't nauwkeurig in acht neemen van deeze ſtipte regels. Hoewel wy dan veel zwaarigheid vinden, in op deeze wyze 't voorgeſtelde oogmerk te bereiken, pryzen wy evenwel dit Werkje zeer ter leezing aan: om hieruit te leeren van ten minſten eenige, zo niet alle, voorzorgen tegen 't verſpreiden der beſmetting van deeze Ziekte te gebruiken: dit word in 't gemeen al te zeer verwaarloosd.

In 't opſchrift voor deeze Verhandeling word voorgegeeven, dat daarin *onwederſprekelyk bewezen word, dat de Inënting van de Kinderpokjes alleen ſtrekt om dezelve aan te kweeken en verder uit te breiden.* Dit is 't oogmerk van deeze Verhandeling niet, ook word 't zelve 'er niet in betoogt: zo dat 't bovengemelde zeer ten onrecht op den tytel gemeld word. Schoon 't genoegzaam blykt dat de Schryver geen Voorſtander van de Inënting is, wil hy evenwel *'t verwyt vermyden van tegen de Inënting te ſchryven* (bladz. 69.): hy getuigt ook op dezelfde plaats *te veel eerbied te hebben voor de bekende beſcherming, welke de Mogendheden van Europa aan dit gebruik* (de Inënting) *verleend hebben, om daar tegen op te ſtaan.* Wy hebben 't noodig geoordeeld onze Leezers hiervan te onderrichten. Voor 't overige ſtryd de Inënting der Kinderpokjes in geenen deele tegen de uitroeijing van deeze Ziekte, maar kan, behoorlyk beſtierd wordende, daartoe mede werken, en zelfs een van de krachtdaadigſte middelen uitleveren: men vindt

een fraaije Verhandeling in 't Engelsch (*) geschreven, waarin de wyze om door de Inënting de Kinderziekte uit te roeijen, aangetoond word.

(*) *Medical Observat. and Inquiries by a Society, of Physicians in London. Vol. III. p.* 287.

Ontledende Proef over de Vermogens der Ziel. *Door* CHARLES BONNET. *Lid van de Koninglyke Maatschappy in Engeland enz. enz. Uit het Fransch vertaald. Eerste Deel. Te Utrecht by* A. v. Paddenburg *en te Rotterdam by* Bennet *en* Hake 1771. *Behalven het Voorwerk* 262 *bladzyden in groot octavo.*

„Welk is de aard onzer Vermogens? Welken zyn 'er de vorderingen, de onderlinge palen, de wederzydsche afhanglykheid van? Hoe gaat de Mensch over van den staat van bekwaam te zyn om te gevoelen, te willen, te werken, tot den staat van een wezen, welk gevoelt, denkt, wil en werkt? Wat zyn het Oordeel, de Gedachte, de Wil, de Werking? In een woord wat is de Mensch"? —— Ziedaar het gewigtige onderwerp, dat de beroemde *Bonnet* in dit Geschrift behandelt. Hy stelt zig voor op eene ontledende wyze na te gaan, hoe ver men kan doordringen, in 't naspooren van 't Werktuiglyke der Werkingen onzer Zielen; ter gegronder verklaaringe der uitwerkzelen, die men in den Mensch, als een gemengd Weezen, door de verbintenis van Ziel en Lichaam, bespeurt. Hy onderwindt zig niet het geheime *hoe* deezer verbintenisse te ontdekken, of het geheime *hoe* van dien onderlingen invloed te verklaaren: ver van daar! Hy erkent gereedlyk zyne diepe onkunde hier omtrent. Maar hy vestigt een zeer aandagtig oog op de Verschynzels, die zig voor hem opdoen; en tragt derzelver opkomst en voortgang, zo veel hem mogelyk is, te ontvouwen.

„De Ziel, zegt hy, kennen wy maar zeer weinig; doch wy weten dat de Mensch een gemengt Wezen is, die geen denkbeelden heeft dan door tusschenkomst der Zinnen, en wiens afgetrokkenste kennissen nog voortkomen van de Zinnen. —— Wy weten dat de Ziel op en door het Lighaam werkt. —— Wyders weten wy niet meer het geen een Denkbeeld in de Ziel is, dan wy weten het geene de Ziel zelve is; maar wy weten dat de denkbeelden verknocht zyn aan

de

de werking van zekere Vezelen: wy kunnen derhalve over deze Vezelen redeneeren, om dat wy Vezelen zien. Wy kunnen een weinig hare beweegingen, de uitvloeisels harer beweegingen en de Verbintenissen welke zy ondermalkander hebben, onderzoeken. Dit is het geene welk ik in dit Werk ondernomen heb".

„ Schoon my onbekend zy, hoe de beweeging van zekere Vezels myner Hersſenen in myn Ziel Denkbeelden voortbrenge; zo weet ik egter ten minsten zeer wel, dat ik geen Denkbeelden heb, dan in gevolge der beweegingen welken verwekt worden in zekere Vezelen myner Hersſenen. Ik redeneer derhalven over deze Vezelen en over hare bewegingen: ik zie haar aan als natuurlyke Tekenen der Denkbeelden; ik onderzoek deze Tekenen, en de uitvloeisels van hunne mogelyke samenvoegingen. Indien ik dit wel ontleed heb, zal ik gerechtelyk kunnen afleiden de *Order* van de Geboorte der Denkbeelden in myne Ziel. Want zo dra 'er bewezen is dat de Denkbeelden verknocht zyn aan de beweegingen der gevoelige Vezelen; de soort dezer Vezelen, de Order waar in dezelven geschud zyn, de overeenkomsten, de verbintenissen welken wy tusschen haar kunnen begrypen, de natuurkundige uitwerkselen welke de min of meer herhaalde werking der Voorwerpen 'er in kan voortbrengen, zullen my de Oorsprong opgeven van al het geen myn Ziel ondervind. Aan eene andere kant, myne Ziel werkt, zy heeft begeertens, en de begeertens zyn Werkzaamheden der Ziel. Ik kan derhalven haar aanzien als een kracht, welke zich op een Onderwerp toelegt. Dit Onderwerp kan niet anders zyn dan de Gevoelige Vezelen; dewyl uit een zekere wil, uit een zekere begeerte, een vermeerdering van beweeging in zekere Vezelen volgt. Ik zoek derhalven niet te doorgronden, hoe myn Ziel werkt; myne pogingen zouden vruchteloos zyn; maar ik merk op het gene voort moet vloeijen uit hare Werking op de gevoelige Vezelen".

De Autheur neemt, om zyne opmerkingen deswegens ten geleidlykste voor te draagen, toevlugt tot eene zeer wel uitgedagte vinding, die hem in staat stelt om in eene geregelde Ontleding voort te gaan; den Lezer alles, in eene behoorelyke aaneenschakeling, stukswyze onder 't oog te brengen, en hem ten laatste het geheele samenstel duidelyk te doen nagaan. Hy bezeft zeer wel dat eene beschouwing van den Mensch, zo als hy met eene gansche menigte van voorwerpen omringd is, of zo als dezelve zig in zyne eerste kindsheid vertoont, aan zyn oogmerk niet kan voldoen: de werkingen zyn, in die manier van voorstellen, veel te

zamen gevoegd, om ze naar vereisch te konnen onderscheiden. Dit beweegt hem tot het doen van den volgenden voorslag.

„ Nemen wy derhalven toevlucht tot eene vinding: zy zal de Natuur niet zyn; maar zy zal haar grond in de Natuur hebben. Wy zullen de dingen, welken in hunnen natuurlyken staat vereenigd zyn, van malkanderen scheiden; maar dit zal zyn om te trachten hen des te beter te leeren kennen: in het vervolg zullen wy het weder by trappen vereenigen, en wy zullen nader by de Natuur komen".

„ Verbeelden wy ons een' Mensch, wiens zinnen allen in een goeden staat zyn, maar welk daar van nog geen gebruik heeft beginnen te maken. Onderstellen wy dat wy de macht hebben de zinnen van dat Mensch ingebonden te kunnen houden, of dezelven in vryheid te stellen, in de order, op den tyd, en op de wyze welke ons behagen zullen. Bieden wy achtereenvolgende aan ieder zin, en vervolgens aan verschillende zinnen te gelyk, de voorwerpen aan, welken bekwaam zyn om de zinnen aan te doen: zien wy wat uit die indrukzelen moet voortvloeijen: volgen wy, om zoo te spreken, als met het oog, de ontwinding der Ziel van dezen Mensch, of doen wy dezelve liever naar ons begeren ontwinden: dit Mensch zal een soort van een *Beeld* zyn, en wy zullen 'er het de naam van geven. De Wysgeerte zal de Godheid zyn, welke dit beeld zal bezielen, en welke ons helpen zal om het by trappen in den rang van een *denkend Wezen* te verheffen".

Agtervolgens dit Plan beschouwt hy, na eenige vooraf gaande Aanmerkingen over de Natuur van den Mensch in 't algemeen, en eene ontvouwing van 't Oogmerk van dit Geschrift, in de eerste plaats zyn Beeld, *eer het heeft beginnen te gevoelen*; 't welk hem aanleiding geeft, om de algemeene kundigheden over den Oorsprong der Denkbeelden te ontvouwen, en zig verder uit te laaten, zo over de Natuur van ons Wezen in 't algemeen, als over de Zenuwen, over de Geesten, en over de Zitplaats der Ziel, in 't byzonder. Na de overweeging van dit gemelde, komt het Beeld voor als in staat van te konnen werken; daar op brengt de Heer *Bonnet*, een Roos aan den Neus van het Beeld, en 't wordt op 't zelfde oogenblik een *riekend Weezen*; dat ons terstond ettelyke merkwaardige verschynzels aan de hand geeft, die uitwerkzels deezer Aandoeninge zyn. Voorts neemt hy de Roos weder weg; gaat na wat 'er het gevolg van zy; bedient zig wyders van een Nagelbloem, en staat

naauwkeurig gade, welke werkzaamheden hier uit voortvloeien. Op zulk eene manier voortgaande, met verscheidenlyk op het Beeld te werken, en tevens wel in agt te neemen, wat ieder bewerking te wege brenge, gaat onze oplettende Beschouwer steeds stapswyze verder, in eene geregelde verklaaring van de opkomst en den voortgang der Aandoeningen en Denkbeelden, met de gevolgen daar van.

Men ontmoet hier omtrent, in dit Eerste Deel, eene zeer naauwkeurige opheldering der verschynzelen, welken het beschouwen van dit Beeld dus verre verleent. En de Liefhebbers dezer Oefeninge zullen zig, in het doorbladeren van dit Geschrift, met vermaak bezig konnen houden, in 't nagaan eener zeer kunstig aan een geschakelde reekse van Aanmerkingen, die ten onwraakbaaren bewyze verstrekken, van des Schryvers oplettend en diepdenkend verstandlyk Vermogen: gepaard met eene ongemeene bekwaamheid van ieder denkbeeld in het juiste daglicht te zetten, en dezelven ten naauwsten aan elkanderen te verbinden.

De Geschiedenis der Electriciteit. In 't Engelsch beschreeven door JOSEPH PRIESTLEY, *Doctor in de beide Rechten en in de Wysbegeerte, Lid van de Koninglyke Maatschappy enz. Naar den tweeden vermeerderden en verbeterden Druk vertaald, en met veele Aanmerkingen en Byvoegselen verrykt. I. Deel. Te Amsterdam by* M. Magérus 1772. *Behalven het Voorwerk* 336 *bladz. in octavo.*

'ER is naauwlyks eenig verschynsel in de Natuur, dat merkwaardiger is dan de *Electriciteit*, ten aanzien van de vordering der menschlyke kundigheden. 'Er zyn, na de eerste opmerkingen desaangaande, eeuwen verloopen, zonder eene weezenlyke vermeerdering van kundigheden. Omtrent het jaar 1600 na de gemeene telling wist men nog weinig meer, dan dat de *Amber* of ons *Barnsteen*, in 't Grieksch ἤλεκτρον *electrum* genaamd, (van waar men de benoeming van *Electriciteit*, dat is *Barnsteenkragt* afleidt) het vermogen bezat van ligte lichaamen, als strootjes, spaantjes, fyne gouden, koperen of yzeren blaadjes en diergelyken tot zig te lokken. De zeventiende Eeuw verleende trapswyze eenige verschynsels, die de aandagt der Natuurkundigen meerder vestigden, en hunne kundigheden wegens eene *Electrische*, Barnsteenagtige, of liever (om derzelver algemeener uitgebreidheid, ook in veele andere lichaamen,) Aanlokkende kragt in de

Natuur uitbreidden. Dan met dit alles zag men, in onze Eeuw, byzonder op het voetspoor der ontdekkingen van den Heer HAWKESBEE, hoe dit onderwerp, op verre na, in geenen deele uitgeput ware; en onze tegenwoordige dagen doen ons, met de uiterste verwondering, verschynselen dier kragt beschouwen, welken men in vroeger tyd niet kon vermoeden. Hier vertoont zig eene inderdaad verbaazende voortgang van ontdekkingen! Voor omtrent honderd jaaren wist men, mag men wel zeggen, niet dan eenige geringe uitwerkingen dier kragt; en thans ontdekt men geen eindpaal van derzelver uitwerkingen. 'Er is een tyd geweest, dat een Natuurkundige zig bepaalde, om na te gaan, hoe men door de *Electriciteit* ligt beweegelyke strootjes tot zig kon lokken; en thans weet men door die kragt het Vuur uit de Wolken te trekken, den Bliksem op aarde te brengen, en naar welgevallen te leiden, om de nadeelige gevolgen van een gedugt Onweer af te wenden. —— Zo veel vermag het Menschlyk onderzoek! Voor zulke verbaazende vorderingen is de Mensch vatbaar!

Dit onderwerp, dat de aandagt aller Natuurkundigen tot zig trekt, wordt, in het bovengenoemde Geschrift, door den Heer *Priestley* oplettend nagegaan. Het zelve verleent ons eene Geschiedkundige ontvouwing van de opkomst en verderen voortgang der *Electriciteit*; die, met oordeel opgesteld, ons onder 't oog brengt, hoe men van tyd tot tyd nadere ontdekkingen deswegens gedaan heeft; welk alles vergezeld gaat van beredeneerde aanmerkingen, over de verschillende bedenkingen; welken ter opheldering deezer verschynselen voorgesteld zyn geworden, naar gerade dat men meerder en meerder ontdekkingen verkreege. Het eerste Deel van dit Werkje, dat in agt Tydperken verdeeld is, geeft ons eerst een verslag van 't geen men hier omtrent heeft waargenomen, voor de proefneemingen van *Hawkesbee*, omtrent het jaar 1700; en vervolgt wyders met een onderscheiden berigt van de proeven van *Hawkesbee*, *Grey*, *du Fay* en anderen, tot op de ontdekkingen van *Dr. Franklin*, met wiens verwonderlyke proeven het tweede Deel een aanvang staat te neemen. Dit zo nuttige Geschrift, in 't welke de Heer *Priestley* alle de ontdekkingen by een vergaderd heeft, die hy heeft konnen opspeuren, en welker aantal, geduurende de Engelsche uitgave, merklyk vermeerderde; staat in deeze Nederduitsche overzetting tot nog meerder volmaaktheid gebragt te worden; alzo de Heer Vertaaler geene moeite ontziet, om het zyne ten dien einde toe te brengen.

Men

Men vind hier door niet alleen de Byvoegfelen van den Heer *Priestley*, op hunne plaats, in 't Werk ingevlogten, dat reeds zyne nuttigheid heeft; maar nog daar en boven het Gefchrift zelve vermeerderd, met zodanige proefneemingen, welken den Heer *Priestley* ontfnapt of onbekend geweest zyn; waar toe de des kundige Vertaaler te beter gelegenheid bezit, doordien de beroemde Heer *Cutbberfon* bereidvaardig is, om hem in alles de behulpzaame hand te bieden. ——— Tot een ftaal der menigvuldige zeldzaamheden in deeze Gefchiedkundige ontvouwing vervat, ftrekke het volgende ingekorte berigt, raakende den voortgang en de fnelheid der Electrifche Stoffe, welke ieders verwondering verwekt.

Onze Autheur hier van gewag maakende meldt ons eerst, hoe de Franfchen den electrifchen fchok, door eene aanmerkelyke lengte van yzerdraaden, deeden gaan; dog hy onderrigt ons tevens dat de laatere waarneemingen der Engelfchen daar omtrent veel verder gingen; toen Dr. *Watfon*, met de geenen die hem vergezelden, 'er werk van begonden te maaken. Deeze bragten, in hunne eerfte proefneeming, den fchok over de rivier de Theems; en men verhaalt, dat in éène der ontlaadingen, by die gelegenheid gedaan, geesten in brand geftooken werden, door 't vuur dat door de rivier gegaan was. Ze herhaalden deeze hunne proeven aldaar, en ook elders, op een grooter afftand, telkens met een goeden uitflag. Dit fpoorde hen aan tot verdere waarneemingen, en wel byzonder om te beproeven, in hoe ver 't mogelyk ware, de betrekkelyke fnelheid van de Electriciteit en van 't Geluid te onderfcheiden.

„ Tot dat oogmerk verkoozen zy *Schooter's Hill*, en deeden hunne eerfte Proef op den 14 Augustus 1747, wanneer het gevallig in vyf voorgaande weeken niet dan een klein buitje geregend hadt. Het draad, gemeenfchap hebbende met de yzeren ftaaf, die de ontlaading deedt, was 6732 voeten lang, en wierd overal gefchraagd door afgebaakte ftokken; gelyk ook het koperdraad, 't welk gemeenfchap hadt met het bekleedfel van de vles, 't welk was 3860 voeten, en de Waarneemers ftonden twee mylen van elkander af. Het gevolg der uitbarfting bewees, tot voldoening van de tegenwoordig zynde Heeren, dat de omtrek, door de electryke ftof afgelegd, vier mylen was, naamlyk twee mylen van koperdraad, en twee mylen van droogen grond, zynde zulks de ruimte tusfchen de uiteinden der koperdraaden; eenen afftand, welke, zonder dat men het ondervonden hadt, gelyk zy te recht waarneemen, te groot zou zyn om geloofd te worden. Een fnaphaan

haan wierdt op 't oogenblik der uitbarsting afgeschooten, en de Waarneemers hadden stuitende uurwerken in hunne handen, om het oogenblik aan te tekenen, waar op zy den schok voelden; doch zo veel als zy onderscheiden konden, was de tyd, in welken de electryke stof dien grooten omtrek afleide, oogenbliklyk geweest".

„ De Heeren, nog al onvermoeid in hunne onderneemingen, waren vervolgens begeerig, indien het mooglyk was, om de volstrekte snelheid der Electriciteit op zekeren afstand te bepaalen; om dat in de laatste Proefneeming de tyd van haaren voortgang, zo 'er eenige tyd plaats hadt, zekerlyk zeer klein was, en zy wilden daarom weeten, de tyd mogt zo kort zyn als hy wilde, of dezelve meetbaar was, en Dr. WATSON bedagt een fraai middel ten dien einde.

„ In gevolge hier van kwamen deeze Heeren op den 5 Augustus 1748 andermaal op *Schooter's Hill* samen, wanneer men overeengekomen was om eenen elektryken omtrek van twee [Engelsche] mylen te maaken, door eenige omleidingen van koperdraad in 't zelfde veld. Het midden van deezen omtrek deeden zy weezen in het zelfde vertrek met het werktuig, alwaar een Waarneemer in elke hand nam één einde van de koperdraaden, waar van elk een myl lang was. In deeze bekwaame schikking van den toestel, door welke de tyd tusschen de uitbarsting en den schok met de grootste naauwkeurigheid kon waargenomen worden, wierdt de vles eenige reizen ontlaaden, doch de Waarneemer voelde den schok altyd op het eigenste oogenblik, dat de uitbarsting gebeurde (1.) Hier door wa-

(1) „ Dewyl onze Schryver geen genoegzaame onderrichting geeft, hoe de Electrische toestel geplaatst moet weezen om deeze Proef te verrichten, is de Heer CUTHBERTSON, wiens bekwaamheid en fraaie werktuigen genoeg bekend zyn aan den kundigen Liefhebbers in deeze Stad, van de goedheid geweest, ons de volgende onderrichting aan de hand te geeven, welke wy gevoeglyk dagten hier in te lasschen ten dienste der geenen, welke lust en gelegenheid mogten hebben deeze Proef te herhaalen, als zynde eene zeer vermaaklyke, en die waarschynlyk een middel kan zyn, om meerder licht in de Electriciteit te krygen.

„ Na dat gy een huis en een land, [zyn de woorden van den Heer CUTHBERTSON] uitgekoozen hebt, alwaar gy uwe Proef doen wilt; zo neem een van myne Werktuigen, [die in 't vervolg van dit Werk beschreeven zullen worden,] en maak het op een tafel vast, en als gy het in staat gesteld hebt, dat het werken kan, schroef den Con-duc-

weezen de Heeren ten vollen voldaan, dat door de geheele lengte van dit draad, zynde 12276 [Engelsche] voeten lang, de snelheid der electryke stoffe oogenbliklyk was".

Men heeft, gelyk de Heer *Priestley* vervolgens aanmerkt, wel beweerd, dat deeze proefneeming niet voldoende was; dog men heeft, zyns oordeels, geen grond, om staande te houden, dat men hier in door Proeven by mooglykheid *niets* kan bepaalen, en 't komt hem voor: „ dat deeze groote Proefneemingen van Dr. WATSON van weezenlyke waarde blyven, schoon zy te klein schynen te weezen, om daar door iets te kunnen bewyzen".

ductor op de vles, en plaats haar, dat zy gevoeglyk een schok kan geeven, doch zonder den Electrometer, anderzins zou de uitbarsting geschieden, als gy 'er niet op verdagt waart. Maak dan één einde van uw koperdraad, (waar naar toe gy voorneemens zyt den schok te laaten gaan,) vast aan den haak onder de vles, en breng het ander einde uit een venster van de kamer uit, tot eenen afstand als u behaagt, zorg draagende dat het den grond niet raake, of eenige andere voortleidende zelfstandigheid; 't welk geschieden kan door stokken in den grond geslagen, en zyden koorden aan hunne spitsen vast gemaakt, waar door het koperdraad gaat. Maak dan aan uwe ontlaadstaaf één einde van uw ander koperdraad vast, 't welk van de eigenste lengte moet zyn als het eerste, en op dezelfde wyze afgezonderd. Laat dan iemand de twee andere einden deezer koperdraaden in zyne handen vatten, het eene einde in de eene en 't ander in de ander hand; breng dan, na uwe vles te hebben gelaaden, de ontlaadstaaf aan den Conductor, wanneer de ontlaading geschieden en deeze persoon den schok voelen zal; en als dan zal het verschil van tyd, op welken de ontlaading geschiedt, en de schok gevoeld wordt, de snelheid zyn, met welke de Electriciteit voortgaat.

„ Om deeze Proef te doen, zonder iemand den schok te geeven, maakt men aan de twee verst afstaande einden van de koperdraaden twee ballen vast, die op een vierde van een duim tot elkander gebragt worden: als dan zal men een vonk zien gaan van den eenen bal tot den anderen, op denzelfden tyd, als de schok in 't voorige geval gevoeld wierdt".

De Boeren Waarzegger, met de Uitleggingen van JOHN CLARIDGE *Schaapherder, en de Aanmerkingen van* JOHN MILLS, *Schildknaap, Lid van 't Koninglyk Genoodschap te Londen en van verscheide andere. Naar den tweeden Druk, uit het Engelsch vertaald. Te Amst. by de Erven van* F. Houttuyn 1772. *In groot octavo.*

Naauwkeurige waarneemingen omtrent het Weer, en deszelfs veranderingen, heeft men zekerlyk te houden voor opmerkingen, die in verscheiden opzigten haare nuttigheid hebben; en dus kan men den zodanigen, die zig byzonder op dat Artykel toeleggen, den daar door verdienden lof niet wel weigeren; uit welken hoofde dan ook dit Geschrift, als behelzende een aantal van oplettende en beredeneerde waarneemingen deswegens, der aanpryzinge waardig zy.

Het behelst in de eerste plaats, *Waarnemingen omtrent het Weder*, die de Heer *Claridge* aan eenen *Schaapherder van Banbury* toeëigent, en van welken hy getuigt, dat ze steunen op eene veertigjaarige ondervinding. Dezelven gaan vergezeld van de uitleggingen van dien Heer, welken geschikt zyn om de gegrondheid dier Waarneemingen aan te toonen; zo door natuurkundige redeneeringen, als door de opmerkzaamheden van anderen, betreffende dit onderwerp te berde te brengen. ——— Hier by komt nog een *Brief*, over de buitengewoone Winden op de kust van Guinea en in Persie, met een verhaal van de Lugtsgesteldheid, en onverwagte veranderingen van het Weer, in de Landen, tusschen de Keerkringen en onder de Linie gelegen; die verscheiden aanmerkenswaardige byzonderheden daar omtrent behelst. ——— Voorts heeft de Heer *Mills* daar mede verknogt, eene *Proeve omtrent het Weder met aanmerkingen op de bovengenoemde Waarnemingen.* In de Voorreden voor deeze *Proeve*, die ter aanpryzinge van het doen zulker Waarneemingen strekt, levert hy ons wel byzonder een Uittreksel der *Meteorologische Waarnemingen van het Huishoudkundige Genootschap van Bern, voor het jaar* 1766. Verder verledigt hy zig in de *Proeve* zelve, na eenige voorafgaande aanmerkingen over de voornaamste byzonderheden, die opzigt hebben tot de veranderingen van het Weer, ter overweeginge van 't geen de zogenaamde *Schaapherder van Banbury* deswegens in agt genomen heeft. In dat gedeelte poogt hy, door 't bybrengen van nadere ontdekkingen, en 't overweegen der uitwerkingen van verscheiden natuurlyke oorzaaken, het aldaar gestelde op te helderen; met de gegrondheid

van

van zekere regelen te staaven, of het verkeerde, dat 'er hier en daar in voorkomt, aan te duiden en te verbeteren: 't welk hem nu en dan gelegenheid geeft, tot het ontvouwen van deeze en geene natuurlyke verschynselen daar toe betrekkelyk.

Men vind dus in dit Geschrift veelvuldige waarnemingen en aanmerkingen over het Weer, strekkende wel inzonderheid om te toonen, hoe men dikwerf, op goeden grond, uit deeze en geene omstandigheden kan afleiden, hoedanig Weer men vervolgens te wagten hebbe; dat onderscheiden Menschen, in verschillende omstandigheden, zeer dienstig kan zyn, maar boven al van nut is voor den opmerkzaamen Landman; 't welk vermoedelyk aanleiding gegeeven heeft, tot den tytel van *Boeren-Waarzegger*. Het is zeker dat soortgelyke Voorspellingen dikwerf niet hoog te agten zyn, om dat ze veelal op losse gronden steunen; maar 't is tevens niet te ontkennen, dat 'er meerder staat op te maaken zy, naar geraade dat de Waarneemingen een beter grond hebben. En schoon 't niet te wagten zy, dat men hier in zulke vaste Regels zal erlangen, die nooit feilen; is 't egter wel te vermoeden, dat men 'er gelukkiger in slaagen zou, als men het 'er meer op toelei, om de veranderingen met oplettendheid na te gaan; wanneer men 't veelligt over 't geheel zoo ver zou brengen, als men 't reeds in eenige byzonderheden gebragt heeft, dat de voorzigtigheid ons raaden zou om 'er gemeenlyk agt op te geeven. Dit, waar 't mogelyk, te bevorderen, is het beoogde van de uitgave deezer Waarneemingen; die niet als onfeilbaar voorgesteld, maar ter aanspooringe van verdere opmerkzaamheid, aan 't licht gegeeven zyn; gelyk de Heer *Mills* op 't laatste uitdrukkelyk te kennen geeft.

„ Schoon deze waarneemingen van den Schaapherder, zegt hy, naar uitwyzen myner Aanmerkingen, die over al op het gezach van achtingswaardige Schryvers en Proefnemingen gegrond zyn, hier en daar feilen, ze behelzen echter zeer gegronde waarheeden en wetenswaardige zaaken, die niet kunnen nalaaten den Schaapherder zelven, wie hy ook zyn mag, en den Uitgever, den Heer *Claridge*, tot eere te strekken, inzonderheid als men in overweging neemt, hoe veel moeijelyker het valt in deze soort van studie, die grootendeels uit langdurige opmerkingen bestaat, de eerste gronden te leggen, en den weg te baanen, dan naderhand dezelve te verbeteren. Het groote doelwit, by het uitgeven dezer Proeve door my beoogd, is, dat deeze myne Pogingen tot het doen van grooter en naauwkeuriger waarnemingen mogen aanleiding geven, weshalven ik dit myn Werk inzonderheid die Beminnaars der Na-

Natuurkunde aanbeveele, welke, op het Land woonende, in het acht geven op de Lucht-verschynsels en Hemeltekenen betere gelegentheid hebben, dan die gene, welke in den nauwen omtrek eener stad beslooten zyn, ten einde men eens het genoegen hebben mag van een volledig Dagregister van het Weder te zien in het Licht komen, en door middel van het zelve verder kunnen voorttreden tot het doen van nuttige en gegronde voorzeggingen omtrent het zelve, welke inzonderheid voor de Landlieden zeer te wenschen zyn, en tot groot voordeel strekken zouden".

Wysgeerige Bespiegelingen over Amerika, of gewigtige Stukken tot opheldering der Historie van het Menschdom. Derde Deel, behelzende de Verdediging tegen DOM PERNETY. *Te Deventer, by* Lucas Leemhorst 1772. *Behalven een uitvoerig Register, 366 bladz. in octavo.*

Nooit is de verdediging van een Geschrift of Boek, tegen de aanvallen van eenigen Antagonist aangenaamer, leerzaamer en zegepraalender geschreeven. De Heer de P. hadt in zyne, waarlyk *Wysgeerige*, Bespiegelingen getoond, dat de Amerikaanen, ten tyde der verovering, verbasterde, lafhartige, vreesagtige, luije menschen waren, onbekwaam om eenige vermoeijenissen uit te harden, of een weinig zwaare lasten te draagen. Die facta zyn nauwkeurig waar; worden erkend door de verstandigste Waarneemers; de onkunde der bewooneren van Amerika, de weinige volkrykheid van dat werelddeel, bykans overal met moerassen, bosschen, slangen, en onverbeeldelyke drommen van Insekten bedekt, toonen het; en de Viervoetige Dieren zelve, zonder kragt of moed, en even weinig naar de Viervoetige Dieren van Europa gelykende, als de Amerikaanen zelve naar de Europeaanen geleeken, strekken 'er ten onlochenbaaren blyke van. Deze stukken zyn niet tegengesprooken, dan door eenige kwaade Spaansche Historieschryvers, belagchelyke Snoevers op de veroveringen hunner Natie, en die daarom de Indiaansche Volkjes tot groote, beschaafde, dappere, en wyze Natien hebben opgeregt, om het aanzien der Spanjaarden, door het onderwerpen dezer Volkeren, te vermeerderen. Die Historieschryvers zyn door eenige Zendelingen getrouwelyk nageschreeven; dezen hadden insgelyks belang, om breed op te geeven van de Wilden, welken zy voorgaven bekeerd te hebben, en by welken zy Goud verzameld hadden, terwyl de weinige Missionarissen, die men

eerlyk en opregt mag noemen, te onnozel waren om tusschen domheid en bedaardheid, tusschen logheid en soberheid, tusschen rustigheid, en eene algemeene ongevoeligheid onderscheid te maaken.

De Heer de P. beter verlicht dan de Historieschryvers, welker groot oogmerk was het lof van de *Columbi*, de *Pizarro's* enz. uit te brommen, beter Waarneemer dan die zwerm Zendelingen, die Europa met hunne Fabelen over Amerika en de Amerikaanen overstroomd hebben, heeft in zyne *Wysgeerige Bespiegelingen* niet slegts den waaren staat van zaaken opgegeeven, maar ook de Natuurlyke en Zedelyke oorzaaken ontzwagteld, waar aan die verbastering te wyten was, daar men de onderscheiden Volkeren, ten tyde der verovering, in vondt. Hier is een Schryver, die zig onder begunstiging van het onsterflyk Werk van den Heer de P. gaarne bekend wilde maaken, tegen opgekoomen, wy spreeken van *Dom Pernety*, die, om dat hy een korten tyd, en meer dan twee eeuwen laater, in een klein gedeelte van Amerika geweest is, waant dit Werelddeel, zo als het, ten tyde der verovering was, beter te kennen, dan de Wysgeerige de P., die alles met oordeel geleezen en gebruikt heeft, wat immer over Amerika geschreeven is.

De Heer de P. hadt beweezen, dat de grond van Amerika, ten tyde der verovering, zo verbasterd was als de Inwooners; dat die ongelukkige grond niet dan een vergiftig sap bevatte, en Planten opleverde, die het bloed der Indiaanen verder bedorf. *Dom Pernety* spreekt dit tegen, om dat het thans niet meer even erg is, en om dat de Aarde in Amerika thans, met weinig teelt, ryke oogsten uitlevert.

De Heer de P. hadt beweezen, dat de onkunde der Amerikaanen, ten tyde der verovering, zo groot was, dat zy zelfs de konst niet hadden, om zig hutten te maaken. Dom Pernety houdt daarentegen op het gezag van eenige Spaansche Schryvers staande, dat *Pizarro*, *Columbus* en *Cortez* heerlyke Steden, Paleizen en Tempels van eene verwonderlyke bouworder vonden; het is waar, dat dit alles verdweenen, en dat 'er niet een overblyfzel van gevonden is, even weinig, als men nog eenig voetspoor van de Amerikaansche konsten, of eenige vordering der Amerikaanen in de onze bespeurt.

De Schryver der Wysgeerige Bespiegelingen volgt zynen Tegenschryver stap voor stap, en brengt nieuwe bewyzen by voor zyne vorige gezegdens, uit nieuwe onderzoekingen wegens de natuurlyke en zedelyke oorzaaken van de verbastering der Amerikaanen gehaald, onderscheidende de tyden en ge-

beuzelenissen, welken *Dom Pernety* dikwils verwart.* Dit Stukje bevat 44 Afdeelingen, die verscheiden byzonderheden behelzen, welke ter opheldering der Natuurlyke Historie van Amerika konnen dienen. En ze worden hier verhandeld, met eene geleerdheid, met eene oordeelkunde, met eene klaarheid, die ons de zonderlinge talenten van den Heer de P. in een helder daglicht stellen.

Zie hier, tot een voorbeeld, het geen onze Schryver aandringt, ter bevestiginge van 't geen hy gezegd had, wegens de Lafhartigheid der Amerikaanen. De Heer de P. heeft in de vorige Deelen der Wysg. Bespiegel. beweezen; „ dat de Amerikaanen lafhartig waren, en nog zyn"; *Dom Pernety* beweert dat zy Helden zyn; en onze Schryver antwoordt 'er in dezer voege op. „ De Heer de *Montesquieu* merkt aan, dat 'er niet een zo klein Vorstje in Europa was, die Amerika niet zou hebben kunnen inneemen; dewyl Spanje, geheel uitgeput van geld, daar geene meerdere benden zondt, dan de kleinste Vorst 'er zou hebben kunnen zenden. *Dom Pernety* bedriegt zig zelven, en zyne Lezers, grovelyk met te zeggen, dat de Spanjaarden in de Nieuwe Wereld ontvangen wierden als Vrienden, die men met geschenken overlaadde, en aan welken men geen weêrstand boodt. De Keizer van Peru verzamelde alle zyne kragten tegen hen; maar —— toen men vegten moest, toonden de Peruviaanen geene schaduw van moed, en men heeft nooit in de geheele wereld bloohartiger menschen gezien. *Pizarro* oordeelde zo weinig vuurwapenen te moeten gebruiken, om dit vreesagtig geslagt te verdelgen, dat hy van zyn Paard sprong, zyn roer weg wierp, en alleen, met den degen in de hand, in het vyandlyk Leger drong, zig van den Keizer meester maakte, schoon omringd van meer dan veertig duizend Man, die men als beesten weg joeg of dood sloeg.

„ Zo de Wilden in het Noorden de Volkplantingen somtyds ontrust hebben, was dit, om dat zy des nagts invallen deeden, en de huizen der planters in brand staken, die eenzaam op het Land, en dikwils twee of drie mylen van malkanderen woonende, de eene den anderen niet konden ter hulp toeschieten, nog de Brandstigters stuiten. —— Als zy eens zo ver gekoomen zyn, van eene Plantagie of een Fortje in den brand te steeken, brengen zy allen, die de vlammen zoeken te ontvlugten, onbarmhartig om, en oefenen ongehoorde wreedheden; die Barbaaren zouden zekerlyk zo wreed niet zyn, nog zo veele en bittere wraakzugt toonen, zo zy dapper en derhalven grootmoedig waren; maar zy drinken het bloed hun-

hunner vyanden, en verscheuren hen in stukken. Die afgryslyke behandeling, welke zy hunne gevangenen aandoen, heeft de Engelsche Troepen dikwils doen beeven, en van schrik agter uit doen springen, als zy, in 't midden der bosschen, het lighaam van eenigen verdwaalden Europeaan vonden, wien de Wilden overvallen, gemarteld, en met hunne mesjes en bylen in stukken gehakt en gekorven hadden. Na al het hoofdhair, met het vel van 't voorhoofd, weggenoomen te hebben, voeren zy ook dikwils het bekkeneel met zig, en vlieden met zulk een spoed in de bosschen, dat het bezwaarlyk valt hen te krygen, om hen te straffen.

„ Schoon deze Barbaaren van Noord-Amerika niets minder dan dapper zyn, schoon zy niet dan bedektelyk, en zig verbergende, den Oorlog voeren, verzekert egter de Ridder DES MARCHAIS, dat het Helden zyn in vergelyking der Wilden, die tusschen de keerkringen woonen. Inderdaad, dat men den staat beschouwe, waar toe de Jesuiten de Indiaanen van hunne Missiën gebragt hebben, en dat men de dapperheid dier Indiaanen beoordeele, uit die van hunne Overweldigers. Die Geestelyken zyn de eenigen niet, welke zig op die wyze van geheele Volkjes hebben meester gemaakt. De Dominikaanen, en veele andere Monnikken, in deze kontreijen gelokt door de zugt tot schatten, hebben even eens gedaan; byaldien de Amerikaanen derhalven iets gehad hadden, dat naar moed gelykt, zouden zy nooit onder de heerschappy van zulke Lieden hebben kunnen vervallen, Lieden die zo veel kragt en moed hebben om te verdrukken, geen om te vegten of te overwinnen",

Onder het optellen der nadeelige uitwerkzelen van den Amerikaanschen grond, die zig in verscheiden byzonderheden van Menschen en Dieren vertoonen, vinden wy hier, buiten veelvuldige andere byzonderheden, het volgende merkwaardig.

„ In verscheiden Kolonien van het vaste Land, zegt onze Auteur, worden de Europeaansche Schaapen kleiner, zonder van hunne wol te verliezen; in verscheiden Engelsche Kolonien der Eilanden, gelyk als op Jamaïka, verliezen de Europeaansche Schaapen hunne wol, en krygen een ruw en hard hair, dat men zelfs in de grofste stoffen niet gebruiken kan.

„ Men nam, in 't begin van de ontdekking der Nieuwe Wereld, waar, dat zekere soorten van Dieren, uit de oude overgebragt, langen tyd waren zonder voort te teelen; allengs egter begonden zy te teelen op die plaatsen, gelyk dit gebeurde aan de Europeaansche Hennen naar Peru overgevoerd. Zy waren 'er meer dan dertig jaaren zonder broeds te worden, dat

dat is te zeggen, dat men vier of vyfmaal nieuwe moest overbrengen, eer men in dat land Kuikens krygen konde; terwyl de Kalkoenen uit Florida naar Europa overgebragt, reeds het eerste jaar na haare verplaatzing broeiden".

Het geen onze Schryver van de herbergzaamheid der Wilden in dit Stukje zegt, verdient geleezen te worden; men heeft ons het zelve vroeger medegedeeld; en wy hebben het in het Vde Deel der *Nieuwe Vaderlandsche Letter-Oef.* 2de Stuk, pag. 608—611 geplaatst.

Wy zouden gaarne eene menigte andere lezenswaardige byzonderheden mededeelen, en onze Lezers zouden dezelve met genoegen leezen, dog wy moeten hen naar het Werkje zelve wyzen. Lezers van verschillenden smaak zullen het met genoegen doorbladeren: byzonderlyk pryzen wy hen aan, het geen de Heer de P. tegen de Reuzen van Magellan inbrengt, wier bestaan hy zegepraalend ontkent, en welken hy met de voldoenendste bewyzen tot eene gewoone grootte brengt.

Gedenkschrift der uitgevoerde daaden van den grooten MENNO, *Baron van Coehoorn. Gevolgd naar het Latyn van den Hooggeleerden Heere* N. YPEY, *Hoogleeraar in de Wis- en Vestingbouw-kunde te Franeker enz. Te Franeker by* J. Ippinga 1772. *In groot octavo 64 bladz.*

MEnno *van Coehoorn*, gebooren in 't jaar 1641, op de Lusthoeve *Lettinga Staate*, niet verre van *Leeuwarden*, die in zyne jeugd reeds doorslaande blyken gaf van zyne overhellende neiging en geschiktheid tot de Vestingbouw-kunde; dezelve beschaafde door de wel ingerigte onderwyzing van den beroemden Hoogleeraar, aan Vrieslands Hooge School te Franeker, *Bernardus Fullenius*; en zyne kundigheden deswegens door eene aanhoudende oefening, in eene veelvuldige ondervinding, geduurende zynen geheelen levensloop steeds deed toeneemen, wordt hier ten lofwaardigste gedagt. De schrandere Wis- en Vestingbouw-kundige Hoogleeraar *Nicolaas Ypey*, door zyne kundigheden recht geschikt, om over de bekwaamheid van dien Man te oordeelen, heeft hem in 't Latyn naar verdienste afgemaald; en men heeft het regtmaatig der moeite waardig geoordeeld, dit Stukje in 't Nederduitsch na te volgen, om 's Mans roem te levendiger in gedagten te houden in Nederland; dat, uit hoofde veeler gewigtige voorvallen, in welken hy grootlyks de hand gehad heeft, niet weinig aan hem verschuldigd is. Dit wordt ons hier, als in een Tafereel, onder het melden zyner loflyke bedryven, ten leevendigste onder 't oog gebragt, met eene nadruklyke voorstelling zyner uitsteekende bekwaamheid; en eene onderscheiden ontvouwing van de menigerleie diensten welken hy ons Vaderland be-

beweezen heeft, geduurende zynen leevensloop; dien hy, niet tegenstaande een aantal van gevaaren, waar voor hy dikwerf bloot gesteld was, den tyd van 63 jaaren gerekt heeft. Hy overleed in dien ouderdom, op den 17den van Lentemaand des jaars 1704, aan eene beroerte, zynde diestyds Luitenant Generaal van het Voetvolk, Gouverneur van *Staats Flaanderen* en de Forten aan de *Schelde*, Generaal van de Artillery, en Directeur Generaal der Vestingwerken.

Ten aanzien van zyn Character in 't algemeen, „ was hy een man van de oude zeden, bezat groote deftigheid, was een verachter van beuzelingen, wyd vervreemd van vleijerye, een groot en getrouw beminnaar van zyn Vaderland, dat bykans zeven en veertig jaaren in den kryg zynen dienst genoot, en met meer andere deugden was hy rykelyk voorzien". En wat hem bepaaldlyk als Krygsman betreft; „ hy was met al de bekwaamheden, die 'er tot den kryg, en eenen volmaakten Veldheer noodig zyn, rykelyk begaafd; en men mogt hem wel voor den eenigen Stadsbelegeraar, en Prinse der Vesting-Bouwmeesteren houden". Men oordeele, om dit nog te melden, van zyne uitsteekendheid, uit de vrugtlooze aanbieding van *Lodewyk den XIV*, een uitmuntend kenner en hoogschatter van waare verdiensten. „ Deeze heeft gepoogd hem met een Regiment en het Opperbestier zyner Krygsgereedschappen, op een jaarwedde van 50000 Hollandsche Guldens, en met aanbod van vrye Godsdienstoeffeninge te vereeren; beloovende daar en boven, dat hy hem eerstdaags met aanzienlyker eerampten en grooter voordeelen zou beschenken".

Proeve op de Leevensbeschryvingen der Nederlandsche Doorlugtige Mannen: behelzende het Leeven van JOANNES CAMPHUIS; *Haarlemmer. Door Jonkheer* ONNO ZWIER VAN HAREN *Fries Edelman. Te Zwolle by* S. Clement 1772. *In groot octavo 66 bladz.*

Uit den aanvang van deezen Tytel schynt men te mogen afleiden, dat de Heer *van Haren* ten oogmerk heeft, het Leven van Nederlands Doorlugtige Mannen te beschryven; en dat zyn Edele dit Stukje tot eene proeve zyner schryfwyze in deezen het licht doet zien. Dit zo zynde heeft men, naar uitwyzen van dit voorbeeld, van onzen Autheur te wagten, een oordeelkundig verslag van derzulker verrigtingen, met eene naauwkeurige ontvouwing van 't byzonderste der Geschiedenissen, waar in hunne bedryven boven al aanmerkenswaardig zyn. In dien smaak tog is deeze Leevensbeschryving van *Camphuis* opgesteld; behelzende in eene gevoegelyke orde het weezenlyke dat men hem aangaande en betreffende de Geschiedenissen, tot welken hy eenige betrekking hadt, in veeler Schriften vindt aangetekend; welk alles de Autheur indiervoege te samen verknogt heeft, dat zyne leerzaame manier van verhaalen des Leezers aandagt ligtlyk konne gaande houden.

De

De Persoon, met naame *Joannes Camphuis*, het hoofdonderwerp van dit Geschrift, uit burgerlyke Ouders gebooren, al jong als Onderkoopman in Compagnies dienst na Batavia vertrokken, klom trapswyze van waardigheid tot waardigheid, en wierd in 't jaar 1684 Gouverneur Generaal van de Indien. Deeze waardigheid bekleedde hy tot in den jaare 1691; wanneer hy, nu in zyn 57ste jaar getreden zynde, en allengskens verzwakkende, besloot dit gewigtige bestier neder te leggen, om, byna veertig jaar voor de Compagnie geleefd hebbende, nog eenigen tyd, zo 't hem vergund wierde, in de Indien voor zig zelven te leeven; het welk hem ook den tyd van omtrent vier jaaren heeft mogen gebeuren; zynde in den ouderdom van juist 61 jaaren, na eene aanhoudende verzwakking, aldaar overleeden, in 't jaar 1695 den 18den July, den eigensten dag zyner geboorte te Haarlem in 't jaar 1634. ——— Het verhaal zyner verrigtingen stelt hem ons alleszins voor, als een Man van uitsteekende bekwaamheid, die der Compagnie van een groot nut geweest is, en in verscheiden opzigten getoond heeft, dat hy, der Indische zaaken recht kundig, het voordeel der Compagnie kon en wilde behartigen. ——— Voorts wordt hy ons in deezer voege omschreeven.

„ Hy was, zeggen zyne tydgenooten, eerder groot als klein van statuur; met schoone groote oogen, en een bloosend vroolyk weezen: maatig in leevens-wyse, kuysch in zeeden; eerlyk en opregt, maar teffens omzigtig in de zamenleevinge: gauw van begrip, weinig over zaaken spreekende, maar met oordeel en welgepastheid daar 't noodig was; zagt en vriendelyk tegen Grooten en Gemeenen, en hoewel goedaardig van imborst, egter streng als de omstandigheid het vereischte; gelyk bleek in 't geval van een Vrouw, die, meenende, dat hare geboorte, en hare vrienden, haar boven de macht der Wetten stelde, de onmenschelykheid had bedreeven van een slaavin leevendig door de mieren te laaten opeeten. Want in weerwil van de allersterkste sollicitatien en poogingen, van lieden die anderzins veel by *Camphuis* vermogten, liet hy het Vonnis ter uitvoer stellen, het welk haar veroordeelde, om in 't openbaar op 't Schavot gegeesseld en gebrandmerkt te worden, en beide ooren afgesneeden te hebben".

Vervolg der Brieven van de Hoogedele Vrouwe, MARIA WORTHLY MONTAGUE. *Uit het Engelsch vertaald. Met eenige Byvoegzelen. Te Amsteldam by* Pieter Meijer 1771. *Behalve de Voorreden en het Register* 157 *bladz. in groot octavo.*

NAdemaal de voorheen uitgegeeven Brieven van Mevrouw *Montague*, met eene algemeene graagte, ontvangen zyn, zo heeft men, op het ontdekken van nog eenige weinige Brieven van haare hand, niet getwyfeld, om dezelven insgelyks het licht te doen zien

en

en tevens beslooten om dit Stukje, dat op zig zelven wat klein geweest zou zyn, door het byeen verzamelen van andere Papieren, die 'er zeer wel byvoegen, een weinig te vergrooten.

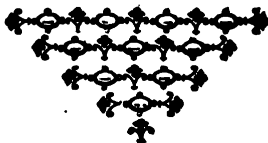
Men vindt hier dus, in de eerste plaats, een zestal van Brieven, in welken Mevrouw *Montague* juist die zelfde geestigheid en oplettendheid doet doorstraalen, welke alle haare Brieven gemeenlyk boven maate gevallig maakt. Deeze Brieven gaan vergezeld van eene Verhandeling van haare hand, over den grondregel van *de la Rochefoucault*. „ Daar zyn goede, maar geene vermaakelyke Huwelyken". Dit Geschrift behelst eene aangenaame schildering van 't weezenlyke en bestendige vermaak, dat een Huwelyk, door de liefde geformeerd, en op overeenkomst van neigingen gegrond, aan Man en Vrouw verleent; met eene nevensgaande wel ingerigte hekeling van de zogenaamde welleevende Galantery; op welk alles Mevrouw *Montague* zig in 't slot met regt aldus laat hooren.

„ In weerwil dier ongerymde gebruiken, [welken het Galante leeven ingevoerd heeft,] ben ik verzekerd, dat eene Vrouw, welke waarlyk haar geluk plaatst in de genegenheid van haar Man, die buitensporige zugt voor algemeene aanbidding zal laaten vaaren, oplettende zyn op het genoegen van haaren egtgenoot en de belangen van haar huisgezin. Dat aan den anderen kant, een man, die zyn vrouw tederlyk bemint, geen werk zal maaken van dien beuzelagtigen roem van een galant man te zyn, maar zyne grootste oplettenheden tot zyne vrouw zal bepaalen. En zulk een paar menschen kan nauwelyks missen, een zuiver en bestendig vermaak in hunne vereeniging te vinden".

„ Men zal my tegenwerpen, dat ik een zeldzaam paar onderstelle; Ik erken dit, en 't is derhalven geen wonder, dat ook het Huwelyks-geluk zoo zeldzaam is in die landen, waar in men zig verpligt rekent, zig naar de dwaasheid der aangenomen gebruiken te schikken, en daar men liever naar de mode wil leeven, dan gelukkig zyn".

Op dit aanminnige voorstel van 't gelukkige Huwelyk volgen verder nog twee fraaie Verzen van Mevrouw *Montague* en den Heer *Pope*; die, ruimschoots nagevolgd, zeer cierlyk en treffende in 't Nederduitsch overgebragt zyn. ——— Dus verre gaat de Engelsche uitgave. ——— Hier by komt nog in de Nederduitsche; eene Verdeediging der Brieven van Milady *Montague*, door den Heer M. G. Koopman te Marseille; benevens eene Memorie over de vestiging van den Godsdienst en het Gebied van Mahomet, door den Heer *de Bequigny*. Beide deeze Stukjes, uit het Fransch vertaald, zyn niet te onpasse by de uitgave van dit laatste gedeelte gevoegd. Het eerste strekt ter beantwoordinge eener scherpe berispinge van de Brieven van Mevrouw *Montague*, door Mr. *le Baron de Tott*; welken hier met oordeel tegengegaan wordt, dat ter op-

opheldering en bevestiginge van eenige byzonderheden in haare Brieven kan ſtrekken. Het laatstgenoemde voegt eigenaartig by deeze Brieven, die den Godsdienst en de Zeden der Turken zo dikwerf tot een onderwerp hebben; en de Verhandeling van den Heer *de Brequigny* is wel eener herhaalde leezinge waardig. De Autheur heeft zig der moeite getroost, de geſchiedenis van *Mohammed*, of, gelyk men hem gemeenlyk by verbastering noemt, *Mahomet* op nieuw met oplettendheid na te gaan; ten einde, zo veel in hem was, op te ſpooren, hoedanig een denkbeeld men zig, naar uitwyzen van al het voorgevallen, heeft te vormen, van de aanleidelyke oorzaaken, en zamenloopende omſtandigheden, die medegewerkt hebben, tot het vestigen van den Godsdienst en het Gebied van *Mahomet*. En de uitſlag van dit zyn onderzoek is geweest, dat alles hem aanleiding gegeeven heeft, om te denken, dat Geestdryvery als de hoofdoorzaak van *Mahomets* verrigtingen geſchat moet worden; dat de Staatszugt zig vervolgens daar mede gepaard heeft; en dat eindelyk de vooroordeelen, en de Staatkundige geſteldheid der Arabieren, de Geestdryvery en Staatszugt van *Mahomet* dermaate begunſtigd hebben, dat men, dit alles nagaande, „ zig nauwelyks meer kan verwonderen over den gelukkigen uitſlag, dien hy gehad heeft". De Heer *de Brequigny* ſtelt zyne naſpooringen deswegens met zeer veel juistheid in een helder daglicht; en verleent den Leezer, in een kort beſtek, een oordeelkundig berigt van het merkwaardigſte, dat hier omtrent voorgevallen is, van voor dien tyd af, dat *Mahomet* bedoelde den Godsdienst der Arabieren te hervormen; tot dat hy, door eenen voor hem gunſtigen zamenloop van omſtandigheden, de Opperheerſchappy over de Natie verkreeg: des deeze Verhandeling, in 't nagaan van dit onderwerp, als by uitſtek nuttig te waardeeren zy.

HEDENDAAGSCHE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

JOBS *Geloov en Hoop verklaard in drie Leerreedenen, over* Job XIX. 25—27. *Benevens aanmerkingen over Gods Huishouding met de Engelen. Door* W. KOOLHAAS, *Professor der Oosterſche Taalen en Oudheden, en Predikant te Amſteldam. Te Amſt. by* P. Schouten 1772. *Behalven het Voorwerk en de Bladwyzers* 354 *bladzyden in quarto.*

ZO merkwaerdig als het onderwerp dezer Leerredenen is, zo verſchillende zyn ook de Uitleggers in 't volſtrekt bepalen van den bedoelden zin dier gewigtige betuiginge van den lydzamen Job. Ieder Uitlegger bykans, die dit voorſtel opzetlyk beoefend heeft, vond geen voldoening in 't geen anderen deswegens aengetekend hebben, en zag zich dus al weder genoodzaekt, min of meer van zyne Voorgangers te verſchillen. —— De Eerwaerde *Koolhaas*, niet gewoon blindlings in eens anders voetſtappen te treden, heeft dit insgelyks ondervonden; en zyne overdenkingen hebben ten gevolge gehad, dat hy den gemenen weg, om zo te ſpreken, geheel verlaten heeft; door 't voorſtellen ener uitlegginge, die grootlyks verſchilt van de daer omtrent gewoone wyze van denken. Zie hier een beknopt verſlag van 's Mans Vertaling en Uitlegging dier Textwoorden. De Vertaling luid aldus.

25. *Ik dog weet, dat myn* VERLOSSER *leeft, en Hy ſal in laater tyd uit het ſtof opſtaan.* 26. *En als ſy, naa myne huid, ook dit doorknaagt ſullen hebben, dan ſal ik, uit myn Vleesch,* GOD *aanſchouwen.* 27. *Denwelken ik voor my,* of, *als den mynen aanſchouwen ſal, dien hebben myne oogen geſien; en Hy is geen vreemde,* of [my] *niet vreemd. Myne nieren verlangen ſeer in mynen ſchoot.*

De inhoud dier nadruklyke voorſtellingen behelst, volgens des Hoogleeraers uitlegging, de volgende byzonderheden.

Dezelve vangt aen met ene krachtige betuiging van Jobs Geloof in zynen VERLOSSER, den eeuwigen ZOON van den levenden GOD. Hoe ſterk zyne Vrienden hem ook mogten verdenken en veroordeelen, hy hield zig vast aen zyn Geloof. *Ik dog*, zegt hy, of, *wat my aangaat, ik weet, dat myn* VERLOSSER *leevt, of ik ken mynen leevenden* VERLOSSER, *en Hy ſal*

in laater tyd, of, *eens*, *uit het ſtof opſtaan*. Hy kent den ZOON van GOD als zynen *Goël* of *Losſer*; hy is overtuigd dat dezelve nu, naer zyne eeuwige en waerachtige Godheid, een hoogst volmaekt en gelukſalig leven bezit; dat dezelve in 't vervolg van tyd de menschlyke natuur zal aennemen, daer in lyden en ſterven; doch dat hy ook hier na, geſtorven zynde, weder zal opſtaen uit het ſtof des doods. En deze kennis, dit weten van Job, breidde zich, gelyk de Hoogleeraer tracht te toonen, uit, over alle die Verborgenheden des Geloofs, welken daer mede een noodzaeklyk verband hebben, die daer toe behooren, of daer in onderſteld worden; het welk zyn Hoogeerwaerden beweegt de volgende tael, by manier van uitbreiding, Job in den mond te leggen.

„ Ik ken mynen genoegſaamen en dierbaaren VERLOSSER; die al myn ſondenſchuld voor ſyne rekening genomen heeft; op welken ik ook all' myne Hoope en Vertrouwen, in leeven en in ſterven, gevestigd heb. Hy is magtig my te verlosſen, als zynde de eeuwigleevende God ſelv; en niet enkelyk eenig nietig menſchenkind. Hy is ook daer toe genoegſaam, als ſullende te ſynen tyde daar toe een volmaakt en dierbaar rantſoen, of Verlosſingsprys opbrengen, en betaalen: door ſig ſelven, naa ſyne aan te neemene menschheid, onder den Vloek der Wet, en in den Dood over te geeven; ten einde Hy den Vloek der Wet gedraagen, en het Regt der Wet vervuld hebbende, als Overwinnaar over den Dood, en over hem, welke de magt des Doods had, dat is, den Duivel, uit het Stof des Doods verryſen ſoude, en by ſyne Opſtanding voor ſig, en alle ſyne Verlosten een onverdervlyk, ſaalig en eeuwig leeven verkrygen ſoude".

Op dezen hier voorgeſtelden grond vestigt dan Job, naer 's Hoogleeraers verklaring, verder zyne zalige hoop en verwachting, zeggende: *En als ſy*, (te weten deze booze zweren of wormen,) *naa myne huid*, *ook dit*, (naamlyk myn Lichaam of Vleesch, waer op Job waerſchynlyk, zo ſpreekende, met de hand wees,) *dan ſal ik*, *uit myn Vleesch* [verlost zynde, en dus met myne zielsoogen,] GOD *aanſchouwen*. De Hoogleeraer is van gedachten, dat Job, (niet wetende, hoe God beſlooten had hem in 't leven te ſparen, en weder tydlyk te zegenen,) by zich zelven geen uitzicht noch hoop had op enige herſtelling in dit leven, maer zich den dood als kort nakenden voorſtelde. En dat hy in die omſtandigheden, ter zyner vertroostinge, ſtaroogde, op zyne zalige ſtaetsverwisſeling terſtond na den dood. Dus ſpreekt Job hier, volgens de verklaring des Hoogleeraers, niet van zyne zalige verryzenis, en

en lichaemlyke opstanding ten laetsten dage, maer van zyne gelukkige standsverwisseling, met het ondergaen van den dood, dien hy in 't kort te gemoet ziet. Hy verwacht, dat zulks, op het *doorknagen van zyn vleesch*, op zyn sterven, *dan*, dan aenstonds, stand zal grypen; hy terstond maer de Ziel overgaen tot dien zaligen staet, welke nimmermeer gestoord noch verbroken zal worden; maer eindelyk eens tot meerder volmaektheid en heerlykheid geraken, by de opstanding des lichaems ten jongsten dage. In dien zin is 't dat zyn Hoogeerwaerde dit gezegde van Job voordraegt, als of hy zeide. „ Op die kennis van mynen VERLOSSER, bouw ik myne verwagting voor het toekomende; ook weet ik dat ik, wanneer ik eerlang sal gestorven syn, dat ik dan GOD aanschouwen sal: dan sal ik, uit myn vleesch, of elendig lighaam uitwoonende, en daar van verlost synde door den dood, naar myne Siel of Geest GOD aanschouwen: ik sal naa mynen dood, dien ik eerlang verwachte, naar myne Siel, tot het aanschouwen van GOD, en tot syne onmiddelbaare gemeenschap toegelaaten worden".

Hier by komt dan ten laetste ene nadere verklaring van Job, rakende de gegrondheid dezer verwagtinge, die hy op de kennis van zynen Verlosser bouwde; met ene nevensgaende betuiging van zyn vuurig verlangen naer die gehoopte staetsverwisseling. Het eerste drukt hy uit met die woorden: *denwelken ik voor my aanschouwen sal, dien hebben myne oogen gezien; en Hy is geen vreemde:* en 't laetste met de spreekwyze; *myne nieren verlangen seer in mynen schoot.* De Hoogleeraer merkt daer omtrent wel byzonder aen, dat, ik sal hem aanschouwen *voor my*, in 't algemeen aenduid, *my ten goede, tot myne eeuwige saaligheid*; maer dat het hem, met anderen, niet onaenneemlyk voorkomt het Hebreeuwsch hier te vertalen, door *als den mynen*, en dus te lezen, *denwelken ik als den mynen aanschouwen sal.* Zyn Hoogeerwaerde is van gedachten, dat Job, die in 't voorgaende zyn oog had op den Drieeenigen God in 't gemeen, nu wel byzonder ziet op GODS ZOON, zynen VERLOSSER; en oordeelt dat men, dit in acht nemende, zeer veel lichts verspreid over de volgende uitdrukking; daer hy dan van GODS ZOON, dien hy zynen Verlosser noemt, als hebbende de *Verlosser* en de *Verloste* ene onderlinge wederzydsche naeuwe betrekking, zegt, *dien hebben myne oogen gesien.* Hier mede geeft Job dan, gelyk de Hoogleeraer beweert, te kennen, dat hy zynen VERLOSSER, GODS ZOON, in den voorgaenden tyd zynes levens, met zyne lichaems oogen, in ene verschyning, met een aengenomen menschlyk

lichaem, gezien heeft; 't welk de Hoogleeraer oordeelt, waerschynlyk, zelfs meer dan eens geschied te zyn. Als Job 'er vervolgens nog byvoegt, *en Hy is geen vreemde*, wil hy 'er in 't algemeen mede aenduiden, dat hy GOD als zyn GOD erkent, met afzien en verzaking van alle de vreemde Afgoden der Volken. Dan overeenkomstig met het bovengemelde behaegt het den Hoogleeraer meer, hier met herhaling van 't voorheen gebruikte woordje לי *voor my*, te lezen; *en Hy is* [my] *niet vreemd*; wanneer Job, oogende op zynen VERLOSSER, uitdruklyk meld, dat dezelve hem niet onbekend was; hy kende hem als zynen VERLOSSER, als zynen broeder en naestbestaende; en dit gezegde dient dan tevens, ter bevestiginge van 't voorgaende: gezegd hebbende, *myne oogen hebben Hem gezien*, leid hy 'er nu vervolgens uit af; *Hy is my niet vreemd* of *onbekend*.

Job stelt gevolglyk hier mede zynen Vrienden voor, dat zyn Geloof en Hoop op zyn levenden VERLOSSER, in de verwachting zyner Staetsverwisselinge geenszins los of ydel, maar in tegendeel zeer wel gegrond was; als zynde hy niet alleen inwendig, maer ook uitwendig, door Godlyke verschyningen, in zyn Geloof bevestigd en gesterkt. „ Ik heb, zegt hy dus, een onwankelbaaren grond van hoop op dat Heil; want dien VERLOSSER, dien ik als myn VERLOSSER, als myn GOD, en dus als myn hoogste goed, en als myn eenig, eeuwig en Zielversaadigend deel aanschouwen en genieten sal, heb ik in vroegere dagen met myne lichaamlyke oogen gesien. Ik ken Hem als mynen leevenden VERLOSSER, niet alleen door eene leevendige Geloovswerksaamheid omtrent Hem, maar ook is myn Geloov grootlyks gesterkt geworden, door het gesigt myner oogen, en derhalven is Hy my niet als een vreemde of onbekende".

Dit diende zo kragtiglyk ter versterkinge van Jobs Geloof en Hoop, dat hy, onder de wederwaerdigheden, die hem drukten, en welker einde hy eerlang door den dood te gemoet zag, ten slot uitriep; *myne nieren verlangen seer in mynen schoot*. Ene spreekwys, die ene allersterkste begeerte, en een zeer aendoenlyk verlangen uitdrukt; waer door de gemoedsbewegingen, op ene zonderlinge wyze, gaende gemaekt en werkzaem worden. Job geeft 'er derhalven, eenstemmig met het voorgaende, mede te kennen, zyn vuurig verlangen naer die zalige staetsverwisseling, welke hy verwachtte terstond na den dood te zullen ondergaen; wanneer het hem, ontheven van alle die rampen, zou mogen gebeuren, zynen GOD, en by-

byzonderlyk ook zynen VERLOSSER, tot eeuwige en volmaekte zielsverzadiging te aenſchouwen.

Dit is, naer 't oordeel van onzen Hoogleeraer, den inhoud dezer betuiginge, waer door Job zich verdedigt, tegen de verdenking zyner Vrienden, die hem voor een Huichelaer en Godloozen hielden. Wy hebben 't der moeite waerdig geacht den algemenen inhoud dier verklaringe ten beknoptſte mede te deelen, uit hoofde van hare byzonderheid: en moeten betuigen, dat de Hoogleeraer dezelve, op ene vernuftige wyze, volgens zyne gronden, in een gevallig daglicht heeft weten te ſtellen; doch wy vrezen altoos, dat men in ſoortgelyke verklaringen, te veel gebruik maekt van de denkbeelden die men als Christenen heeft, en dat men dus den Mannen van dien tyd denkbeelden toeëigent, en hun woorden in den mond legt, welken, aen die vroegere bedeeling, niet eigen zyn. 'Er zyn twee uiterſten, den Aertsvaderen alle kundigheden van 't Euangelie, dat vervolgens geopenbaerd ſtond te worden, te ontzeggen; of hen zo kundig te maken, dat ze een verlicht Christen evenaren: men doet naestdenkelyk het veiligſte, als men ook hier in een middelweg bewandelt, en zig verder onthoud van vleiende onderſtellingen, die men veelligt vervolgens als bewyslyke waerheden doet voorkomen.

Onze Hoogleeraer, dit onderwerp afgehandeld hebbende in drie Leerredenen, welken ieder met ene ernſtige gemoedlyke Toepasſing beſlooten worden; hegt wyders daer aen zyne Bedenkingen over de *wonderbaare Huishouding van God met de Engelen, ſoo de goeden als de kwaaden.* Het overwegen van de aenleidlyke oorzaek tot Jobs rampen, in 't eerſte en tweede Hoofdſtuk van dat Boek gemeld, en wel byzonder van des Satans komst in den Hemel, mitsgaders van deszelfs onderhandeling met den heiligen GOD, heeft den onderzoekenden *Koolbaas* opgewekt, om na te ſpooren, of men deze en ſoortgelyke voorſtellingen, op andere plaetſen der H. Schriften, ſlechts leenſpreukig hebbe te verſtaen, dan of men zulks als ware geſchiedenisſen hebbe te erkennen. By die gelegenheid heeft zyne aendacht zich gevestigd op de Godlyke Huishouding met de Engelen in 't algemeen, en hy bepaelt zich voorts ter behandelinge van 't opgemelde Stuk in 't byzonder. De Hoogleeraer ontvouwt hier, ſchranderlyk, verſcheiden plaetſen der Heilige Schriften, die van de Engelen, derzelver toeſtand en werking, gewag maken; en houd zich over 't geheel nader aen de letter dan 't meerendeel der Uitleggeren gewoon is. In gevolge hiervan doet hy zulks ook wel byzonder, ten opzichte van 't bovengemelde Stuk; bewerende: „ dat de Satan

ook, nu en dan, in den Hemel verschynt voor GOD, en onder syne Engelen, om daer syne gesustineerde belangens in te brengen; dat de Satan stout genoeg is, om zulks te onderwinden, en GOD het zelve tot wyze eindens kan toelaaten". Voor 't overige is 't zyn Hoog-Eerwaerden naestdenklyk, „ dat dit meermaels plaats had onder 't Oude Testament; doch dat den Satan, seedert CHRISTI Dood en Verheerlyking, niet meer toegelaaten word, die stoutheid te gebruiken van in den Hemel te komen". —— Dit gedeelte zal ongetwyfeld zeer velen ten uitersten vreemd voorkomen; ook gist de Hoogleeraer zelf, dat het geen algemene goedkeuring zal wegdragen; doch hy vond zich, zyns oordeels, genoodzaekt by de letter te blyven, daer hy geen reden zag, om den eigenlyken zin te laten varen. De Hoogleeraer bepaelt zich, als reeds gezegd is, hier in 't geheel zeer sterk aen de letter; dat echter in den Oosterschen, en voor al in hunnen Poëtischen styl, en dan nog wel inzonderheid als 'er van Geesten gesproken word, zo volstrekt niet vereischt schynt te worden.

De Geschiedenis en de Bewyzen voor de zekerheid van de Opstanding van onzen Heere J. CHRISTUS, *in een nieuw en helder licht gesteld. Door* G. WEST, *Schildknaap. Naar den Zesden Druk, uit het Engels vertaalt. Met een Voorreden van* C. BOERS, *Doctor in de Heilige Godgeleerdheid en Predikant te Waddingsveen en Bloemendaal. Te Utrecht, by de Wed.* J. J. v. Poolsum *en* J. v. ter Veen 1772. *Behalven het Voorwerk* 355 *bladz. in groot octavo.*

NAdemael de waerheid van 's Heillands Opstanding uit de dooden ene der voornaemste grondzuilen is, waer op de Godlykheid der Euangelische Openbaringe gevestigd staet; zo is 't niet vreemd, dat het Ongeloof alles aengewend heeft om dit steunzel te verzwakken, en dat de Voorstanders dier Openbaringe, aen de andere zyde, alles in 't werk gesteld hebben, om die poogingen te verydelen. Dit heeft aenleiding gegeven tot veelvuldige Schriften, betreffende dit gewichtig Onderwerp; welken alleszins gediend hebben, om de Waerheid van tyd tot tyd met meer luister te doen zegenpralen. En ten dezen opzichte mag men, met het hoogste regt, onder de hier toe nuttige Schriften, zeer wel tellen, het bovengenoemde Werk van den Schildknaep WEST. —— Men ontmoet in 't zelve ene zeer naeuwkeurige overweging van 't Euangelisch Verhael dezer Geschiedenisse; en de Autheur heeft 't 'er by-

zonder op toegelegd, om de schynstrydigheden van dat Verhael, daer 't Ongeloof boven al op aendringt, oplettend na te gaen; om te doen zien, dat 'er in de Euangelische berichten des aengaende niets voorkomt, dat de geloofwaerdigheid der Geschiedenisse wezenlyk kan verzwakken. —— Hier by komt voorts ene onderscheidenlyke beschouwing van de samenloopende kracht der bewyzen, die de Apostelen, of Getuigen dezer Geschiedenisse, onwankelbaer verzekerd hebben, dat Jesus uit de dooden opgestaen was. —— En aen dit alles hecht de Heer WEST ten laetste ene duidelyke voorstelling van den genoegzamen grond, welken wy in deze latere dagen hebben, om te geloven, dat Jesus waerlyk verrezen is; zo uit ene aendachtige overweging der geloofwaerdigheid van 't getuigenis, dat wy in de Euangelische Schriften hebben; als uit een oplettend nagaen van het steeds in wezen blyven van den Christlyken Godsdienst; welk een en ander samenloopt, om ons hier omtrent zo veel verzekering te doen erlangen, als 'er immermeer van enige vroege Gebeurtenisse gegeven kan worden.

De Schildknaep voert dit alles met oordeel manlyk en bescheiden uit; en de Eerwaerde BOERS doet deze Nederlandsche Vertaling vergezeld gaen van ene lezenswaerdige Voorrede, die ene Verhandeling behelst, ter wederlegginge dier haetlyke tegenwerpinge, welke het Ongeloof ontleent, uit het gewoone gedrag der Christenen, dat niet beantwoord aen de uitmuntendheid en kracht der Leere, waer van zy belydenis doen. Zyn Eerwaerde stelt hier de krachtloosheid dezer tegenwerpinge nadruklyk voor, en besluit zyne Verhandeling met ene zeer welgepaste vermaning aen den Christen-Lezer, over de verplichting, onder welke ieder zich bevind, om het Ongeloof in dit opzicht ten sterkste tegen te gaen, door het leiden van een wandel waerdig aen het Euangelie van Christus; dat hy niet oneigen beschouwt, als een der sterkste verdeedigingen van 't Euangelie. „ De braafheid en deugd der Christenen, zegt hy daerom, is de sterkste wapenrusting, waar door zy tegen de schichten van het ongeloof kunnen beveiligt worden. —— Zag men de voorschriften der openbaring op een rechte wys beoeffent worden, de lasteringen onzer vyanden zouden hier door ras verydelt worden. —— En 'er zouden wel haast zo velen waarborgen zyn voor de achtbaarheid van het Euangelium, als 'er Christenen gevonden wierden ".

Om verder nog iets byzonders uit het Geschrift van den Schildknaep mede te deelen, zullen wy ons bepalen, tot het hoofdzaeklyke zyner Ordeschikkinge van 't Euangelische Verhael,

hael, dat in dezen boven al opmerking verdient; in zo verre dezelve ſtrekt, om het ſchynſtrydige uit den weg te ruimen, en de trapswyze verzekering beter te doen opmerken.

„ De order der voorvallen, by de Opſtanding gemeld, is, mynes oordeels, zegt hy, deze geweest. —— Zeer vroeg, op den eerſten dag der weeke, (den dag, onmiddelyk na den *Sabbath* volgenden, en dus den derden dag na den dood van CHRISTUS, die op Vrydag, des namiddags, den Geest gegeven had,) en wel zoo dra als de dag begon aan te breken, gingen *Maria Magdalena* en de andere *Maria* heenen, om het Graf te bezien, ten einde dus het oogmerk te bevorderen van de Balſeming van JESUS Lichaam, waar toe zy zich gereed gemaakt hadden, met de andere Vrouwen, die hem uit *Galilea* naar *Jeruſalem* gevolgd hadden, en om welke zalving te verrichten, zy reeds de Zalven en Speceryen bereid hadden. Omtrent den tyd nu van het heen gaan der Vrouwen, viel 'er eene luisterryke en verbaazende verſchyning eens *Engels* voor, die de *Wachters* zeer deed ſchrikken. Geduurende deze verbaasdheid en ſchrik rees CHRISTUS ten grave uit; en toen de *Wachters* uit hunne bezwyming bekomen en heenen gevlugt waren, zoo verliet de *Engel*, die, met zyne verſchyning, den Steen van de opening des Grafs gewenteld, en zig op den Steen geplaatst had, deze zyne plaatſe, aan de buitenzyde van het Graf, en ging binnen het zelve, alwaar hy waarſchynlyk de Linnen-kleederen, en den Zweetdoek dus by één rolde, gelyk ze naderhand door *Johannes* en *Petrus* gevonden zyn. Midlerwyl waren *Maria Magdalena* en de andere *Maria* nog op haren weg naar het Graf, alwaar zy te gelyk met *Salome*, (door haar ontmoet of afgehaald,) by het opgaan der Zonne, aankwamen. Onder het digte bynaderen van het Graf, en 't overleggen, hoe zy hun oogmerk wegens de Balſeming van hares Meesters Lichaem best voltrekken zouden, zeiden zy tot elkander: *Wie zal den Steen van de deure des Grafs voor ons weg wentelen? Want dezelve was zeer groot*; en hoe veel moeite het gekost hadt, om 'er dien voor te plaetſen, hadden de beide *Marias*, ten minſte, twee dagen te vooren, gezien. Maar te midden in de overweging omtrent de wegruiming dezer eenige hinderpale van haar doelwit, (dewyl het niet blykt dat ze iets van der *Wachteren* tegenwoordigheid aldaar wisten,) heften zy, op zekeren afſtand van daar, de oogen op, en zagen dien Steen reeds weggerold. Verbaasd over die buitengewoone en onverwachte omſtandigheid, zoo beſloot *Maria Magdalena*, dat die Steen, niet dan door veele handen te gelyk kunnende weg gewenteld worden, als nu niet zon-

der eenig oogmerk van daar weggerold was; en dat zy, die zulks mogten gedaan hebben, niets anders konden bedoelen, dan des HEEREN Lichaam weg te neemen. En uit die waarschynlykheden nu overtuigd zynde, dat men dit waarlyk gedaan hadt, liep zy terstond heenen, om aan *Petrus* en *Johannes* te boodschappen, wat zy gezien hadt, en wat zy vermoedde, latende *Maria* en *Salome* aldaar, op dat, wanneer *Johanna* mogt komen met de genen, die by haar waren, zy haar berichten mogten, waarom zy zoo verbaasd geweest waren, op het zien van den afgerolden Steen, en van het missen van JESUS Lichaam, en hoe *Maria Magdalena* heen gegaan was, om zulks den gemelden Apostelen mede te deelen. Terwyl zy nu deze boodschap deedt, gingen *Maria* en *Salome* voort, en stapten zelfs het Graf in, alwaar zy eenen *Engel*, aan de regterzyde, zagen zitten, gekleed met een wit lang kleed. Dit gezigt verbaasde deze Vrouwen, die voorts door den *Engel* onderrigt werden dat JESUS opgestaen was; en tevens last ontvingen om den Apostelen te boodschappen, dat hy zich in Galilea zou vertoonen. Hier op verlaten *Maria* en *Salome* het Graf, en na derzelver vertrek, kwamen de Apostelen *Johannes* en *Petrus*, die nu de boodschap van *Maria Magdalena* ontvangen hadden, wegens het wegnemen van 's HEEREN Lichaam uit het Graf, zonder dat men wist, werwaarts dit gebragt, of waar het gelegd was. Deze Apostelen in 't Graf ingegaan zynde, en alles oplettend beschouwd hebbende, keerden op dit gedaane onderzoek weder naar huis. Doch *Maria Magdalena* bleef by 't Graf, zag voorts twee *Engelen* in het zelve, en wierd vervolgens ook JESUS, in de gedaante van een Hovenier, gewaar: na 't welke zy, overeenkomstig met des HEEREN bevel, wederkeert naar de Discipelen om het voorgevallen te boodschappen. Na deze Verschyning van CHRISTUS aan *Maria Magdalena*, aan welke hy, volgens *Marcus* uitdrukkelyk gezeg, het eerst verscheen, ontmoette JESUS ook de andere *Maria* en *Salome*, op haren weg naar huis, en terwyl zy in haaste heenen vlooden van het Graf, in zulk eene verschrikking en verbaasdheid, *dat zy niemand iets zeiden*, (dat is, zoo als ik het opvatte, dat zy niets van de boodschap des Engels zeiden, aan eenigen welken zy ontmoeteden, en aan welke zy gelast waren, dezelve te doen.) Tot dezen zeide de Zaligmaker, *zyt gegroet!* en hy beval haar tevens zynen Discipelen te melden, dat hy hun voorging naar Galilea. Alle deze Vrouwen nu, en de beide Apostelen van het Graf heen gegaan zynde, zoo kwam *Johanna* met de andere *Galileesche Vrouwen*. Dezen vinden ins-

gelyks, tot haare groote verwondering, het Graf ledig; en zien vervolgens twee Engelen, die haar verzekeren, dat JESUS uit de dooden verreezen is. Met dit berigt keeren zy weder, en verhalen aan de Apostelen en anderen, 't geen zy gezien en gehoord hebben; doch haar verslag komt hun geenszins aanneemlyk voor. Maar *Petrus*, op het bericht van *Maria Magdalena*, naar het Graf gegaan zynde, was in het zelve ingegaan, en met eene nieuwsgierigheid, die te kennen gaf, dat hy iets buitengewoons verwagtte, en met eene begeerte, om zich zelven te voldoen, hadt hy aldaar opgemerkt, hoe de *linnen kleederen*, in welken CHRISTUS begraven, en de *zweetdoek*, die om zyn hoofd gewonden was, alleenlyk in het Graf waren overgebleven, en op onderscheiden plaatsen gelegd, en hier uit konde hy beginnen te vermoeden, 't gene zyn Medgezel *Johannes* uit deze zelfde omstandigheden reeds schynt geloofd te hebben. Deze Apostel nu, daar na, van *Johanna* hoorende, dat zy met een gezichte van *Engelen* by het Graf begunstigd was, die haar verzekerd hadden, dat JESUS opgestaan ware, zoo stondt hy op en liep ten eersten wederom derwaarts, en wetende dat de *Engelen*, indien zy in het Graf waren, wel konden gezien worden, zonder dat hy 'er inging, zoo vergenoegde hy zich nu met neder of voor over te bukken en 'er in te zien, waar na hy *vertrok, zich verwonderende by zich zelve over 't gene geschied was*; en te gelyk met hem, of omtrent denzelfden tyd, gingen ook eenige andere Discipelen, die 'er by waren, toen *Johanna* en de Vrouwen hare boodschap deeden, en vonden alles mede, overeenkomstig met het Verhaal van deze Vrouwen. En hier op volgde het geen de Euangelist verhaalt, wegens het voorgevallene met twee Discipelen die naar *Emmaus* gingen, aan welken JESUS zich openbaarde".

Deze Ordeschikking ontheft het Euangelische verhael van alle verwarring en onbestaenbaerheid; en de Autheur heeft het zyne toegebragt om de reden voor dezelve in een helder daglicht te stellen; waer door hy dit zyn denkbeeld al vry aenneemlyk gemaekt heeft. Dezelve verdient ten minste wel vergeleken te worden met de ordeschikkingen van anderen; welken, gelyk deze, van dien aert zyn, dat ze, zo ze ons al niet met zekerheid de orde der gebeurtenissen voordragen, echter klaer genoeg doen zien, dat het Euangelische Verhael niet als onbestaenbaer gewraekt kan worden; 't welk in 't wezen der zake voldoet.

De

De redelyke Grondvesting, Gedaente en Orde eener Christen Kerke, benevens de Gronden en Voorwaerden van de Christelyke Gemeenschap, door ISAAK WATTS, *Doctor in de H. Godgeleerdheid en Predikant te Londen. Uit het Engelsch vertaeld. Te Leyden by* J. le Mair 1772. *Behalven het Voorwerk* 368 *bladz. in groot octavo.*

EEn Plan van Kerklyke inrichting en bestiering te vormen, dat, in het midden van de verschillende denkbeelden, en de daer op gegronde verscheidenheid veeler byzondere Kerklyke Genootschappen onder de Christenen, in 't algemeen voldoet, is tot nog, zo niet onmogelyk, althans ten uiterste bezwaerlyk; ter oorzake van de verscheidenheid der inzichten, welken hier, aen de ene en andere zyde, plaets hebben. Ondertusschen kan 't echter in die omstandigheden van dienst zyn, dat oordeelkundige en vreedlievende Mannen de handen aen 't werk slaen, en het hunne poogen toe te brengen, om eene meerdere eenstemmigheid hier omtrent, ware 't mogelyk, te bevorderen. Voldoen derzulker Voorstellingen niet in alle deelen, ze konnen nochtans trapswyze aenleiding geven ter verbeteringe, en dus van langzamerhand weezenlyk nuttig zyn, ter bereikinge van het heilzame oogmerk, zo ver het in dezen onvolmaekten staet tot nog te wachten is. ——— Wanneer men het hier bovengenoemde Geschrift van den Eerwaerden *Watts* uit dat gezichtpunt beschouwt, kan men niet wel afzyn van 't recht waerdig te oordeelen, om der algemene overweginge aengeprezen te worden: als behelzende een Plan dien aengaende, waer in deze bescheiden Godgeleerde, naer ene geregelde schikking, alles heeft voorgesteld, wat de Rede, de Openbaring en de algemene Voorzichtigheid hem daer omtrent, naer zyn inzien, aen de hand gaven.

Het Geschrift zelve is, gelyk de Tytel ook enigermate aenduid, hier toe tweeledig. Deszelfs eerste gedeelte gaet over *de Redelyke Grondvesting, Gedaente en Orde eener Christen-Kerke.* In 't zelve tracht de Autheur te toonen hoe alles 't geen de Openbaring deswegens leert, 't zy door ene uitdruklyke aenkondiging, 't zy door voorbeelden, alleszins overeenkomstig is met het geen de Rede, in 't oprichten van zulk ene Kerklyke Gemeenschap, goedkeurt, en naer den aert der zake op zich zelve zou aenpryzen. By die gelegenheid gaet zyn Eerwaerde te gelyk na, tot hoe verre men,

men, in onze tegenwoordige omſtandigheden, met oordeel ook gebruik kan maken van 't geen ons daer omtrent in de Openbaring voorkomt, met opzicht tot die tyden, in welken de bedeeling der wonderdadige gaven plaets had; en hoe men verder de onderrichtingen der Reden, naer 't geleide der Menschlyke Voorzichtigheid, heeft te volgen, ten aenzien van alle zulke byzonderheden, van welken de Openbaring geen gewag maekt. Wyders doet hy ons nog zien, hoe men de grondvesting der Christelyke Kerken, even als die der Burgerlyke Maetſchappyen heeft te beſchouwen; mitsgaders welke voordeelen aen 't oprechten van zulk een Christelyk Genootſchap verknocht zyn. En daer mede loopt dit eerſte gedeelte af, met een onderzoek van de uitgeſtrektheid of bepaeldheid van de Macht der Gemeentes, omtrent omſtandigheden en plechtigheden van Godsdienstoefening, en orde, die in het Nieuwe Testament onbepaeld gelaten zyn; in hoe verre ene Gemeente desaengaende iets moge vastſtellen, en afvorderen, dat zulks nagekomen worde.— Hier op verledigt zich zyn Eerwaerde, in 't tweede gedeelte, ter overweginge van *de Gronden en Voorwaerden der Christelyke Gemeenſchap*; dat hy, by wyze van beantwoording eniger Vragen behandelt, met oplosſing van verſcheiden Gewetensgevallen, die uit dit Onderwerp ontſtaen. Het voornaemſte dat tot dit ſtuk behoort brengt hy onder een twaelftal van Vragen, die hy met alle naeuwkeurigheid, volgens zyn inzien der zaken, beantwoord. Gaerne zouden wy deze Vragen, met den inhoud der beantwoordinge beknoptlyk ontvouwen; dan zulks zou te veel plaets vereiſchen, indien 't den Lezer nuttig zou zyn; liever zullen wy daerom, tot ene proeve, het hoofdzaeklyke van 't geen de Autheur, in 't beantwoorden der achtſte Vrage, zegt, nog mededeelen. De Vraeg zelve luid aldus.

Met welke bewoordingen en uitdrukkingen moeten wy ons geloov belyden, om ter Christelyke Gemeenſchap te worden toegelaaten? En op welke eene wyze moeten we het zelve belyden?

Dit is, gelyk men weet, door alle tyden van de Kerk een berucht geſchil geweest. Men vind by velen *uitdrukkelyke formulieren van Geloofsbelydenis* vastgeſteld, waer aen dezulken, die de toelating tot hunne Gemeenſchap begeren, getoetst moeten worden. Anderen, die dit als een zwaer en onverdraeglyk juk veroordeelden, hebben ſtaende gehouden, dat 'er geen formulieren van Geloofsbelydenis noodig zyn, behalven de eigen *woorden der H. Schrift*, en dat hy, wel-

ke

ke die *woorden* toeſtemt, een recht tot de Christelyke gemeenſchap heeft; ſchoon hy dezelve verſtae in een zin, nog zo verſchillende van de Gemeente, welker gemeenſchap hy begeert. —— De Eerwaerde *Watts* is inmiddels van gedachten, dat 'er tusſchen twee *uiterſten* een beter *middelweg* is, hier in beſtaende; *dat ieder mensch zyn geloof met zyn eigen woorden belyde.*

Met dezulken die ene belydenis van *de uitdrukkelyke woorden der H. Schrift* alleen voldoende oordeelen, kan onze Leeraer zich niet verenigen, en de hoofdrede daer van is deze, dat zulks geen genoegzaem bewys uitlevert, dat iemand, dus belydenis doende, de woorden der H. Schrift enigzins verſtaet, of ene ware Christelyke kennis bezit; waer by nog komt, dat iemand dit doen kan, onder 't aenkweken van de allerverkeerdſte en allerverdervelykſte grondbeginſelen. Dan hier over laet zyn Eerwaerde zich in dezen niet ten breedſte uit, om dat hy dit ſtuk, in 't beantwoorden der tiende Vrage, op zich zelve nader ſtaet te beredeneren.

Wat het gevoelen van anderen betreft, die *Geloofsbelydenisſen, door wyze en brave Mannen opgeſteld*, als ene toets van ene behoorlyke Christelyke kennis aenpryzen; ook hier aen kan zyn Eerwaerde het zegel zyner goedkeuringe niet hechten. Men zou, zegt hy, dus doende op drieerleie wyze gevaer loopen van verkeerd te handelen.

1. „ *Men zou kunnen toelaten zodanige menſchen, die niet behoorden toegelaten te worden.* Te weten zulken, die de Geloofsbelydenis opzeggen, zonder dezelve te verſtaen; en zulken, die, merkelyke dwaelbegrippen koesterende, de Geloofsbelydenis ondertekenen, in dien zin, welken zy daer aen geven, hoe verſchillende dezelve ook zy van den zin, in welken die Gemeenſchap de Geloofsbelydenis verſtaet.

2. „ *Men zou*, zegt onze Leeraer verder, *langs dezen weg dezulken kunnen uitſluiten, welken niet behoorden uitgeſlooten te worden:* want indien iemand van eene waerachtige Christelyke Gemoedsgeſteldheid, en van een Godvruchtig en onbeſproken gedrag, maer ſlechts in eene uitſpraek, of zelvs maer in een woord van dat formulier van menſchelyke Artikels, mochte verſchillen, dan kan hy, behoudens de eerlykheid, dat geheele formulier niet toeſtemmen, of onderſchryven, ſchoon hy in alles volmaekt van het zelvde begrip is, uitgenoomen in dat geringe punt; en nochtans zou hy, om dat kleene onaenmerkelyk verſchil, uit de gemeenſchap van de Kerk moeten uitgeſlooten worden, en misſchien aen alle

de

de ongemakken, dewelke onmiddelyk uit zodaenig een uitsluiting voortvloeijen, even zeer onderworpen zyn, als of hy yder Artikel ontkend had".

„ Daer zyn geene *Synoden*, of *Vergaderingen* van Christelyke *Bisschoppen* of *Leeraers*, (zelvs, schoon 'er ook *Leeken* onder geweest zyn,) of zy hebben in hunne Geloovsartikelen en belydenissen, zoo wel eenige geringe partybegrippen, als de groote en noodzaekelyke waerheden van het Euangelie laeten invloeijen. Zy hebben altyd eene jeukerigheid gehad, om zoo wel zommige geschilvraegen, betreffende *spyzen*, *dagen*, *omstandigheden* en *plechtigheden*, het zy in het stuk van geloov, het zy in het stuk van den openbaaren Godsdienst, als de *aller-ontwyfelbaerste* en *wezenlyke hoofdstukken* van het Christendom, te beslissen. De *munt*, de *dille* en 't *komyn*, zyn altoos ingesloopen in de Geloovsbelydenissen, onder de gewichtiger stukken van *Geloov* en *Liefde*. Indien nu het onderschryven van een geheel zaemenstel van Artikelen de toetsproev van de toelaeting tot de gemeenschap zy, dan zal iemand, om het niet eeten van *vleesch* of *kruiden*, of wegens gebrek aen de *dille*, en het *komyn*, even zoo wel uit de Gemeinte worden geslooten, als of hy gebrek aen *Geloov* en *Liefde* had; het welk eene alleronredelykste zaek is, en rechtstreeks zoude stryden tegen den grooten Kerkregel van den Apostel Rom. XIV. 1. *Den geenen nu, die zwak is in het geloov, neemt aen, maer niet tot twistige zaemenspreekingen*".

„ 3. Op deze wyze zou men de Christelyke Vryheid in gevaer brengen, of op dezelve inbreuk maeken. Het opdringen van menschelyke Geloofsformulieren is een zwaer juk, en eene smertelyke slaverny geweest, waer onder het meeste gedeelte der Christelyke Kerk byna ten allen tyde gezugt heeft. Dit heeft voor veele duizenden tot eene smertelyke *verzoeking* gedient, om de woorden daer van, als met geweld, tot nieuwe betekenissen en tot verscheidene, ja zeer vreemde uitleggingen te dwingen en te buigen, ten einde hunne geweetens tot derzelver toestemming over te haalen; en 't is dikwyls gebruikt geweest tot een haetelyk *werktuig*, en middel van twisten en scheuringen, van verongelykingen en bittere vervolgingen van veele opregte en eerlyke zielen, welke zoo min hunne opregtigheid naer zulk eene toestemming plooijen, als 'er hun geweeten aen onderwerpen konden. Waer van daen komt de strengheid van de Inquisitie in *Spanjen* en *Portugal*, en dat de *Joden* zig zelven aldaer vlijen tot de belydenis van het Roomsch geloof. 't Is waar, geen menschelyk ontwerp is

vol-

volkomen vry van alle ongevoeglykheden; dan nogtans zou ik niet gaern zulk een aenmoedigen, welk dikwyls zulke verderflyke en godlooze gevolgen gehad heeft, en altoos met zulk een gevaer verzeld is".

Hier mede egter wraekt onze Leeraer niet het opſtellen van *Artikels van Godsdienst*, *Geloofsbelydenisſen*, *Catechismen*, en *Korte Begrippen van het Christelyk Geloof:* in tegendeel hy erkent derzelver nuttigheid. (1.) Om ene beknopte ſchets te geven van de voornaemſte en meest noodzaeklyke punten van den Christelyken Godsdienst, welken hier en daer in verſcheidene van een verwyderde plaetſen van de H. Schrift verſtrooit liggen. En (2.) om aen de waereld te vertoonen, welke in het algemeen de gevoelens van zulk eene byzondere Gemeente of Gemeentes zyn. Dus hebben ook de *Artikels van Engeland*, en ſoortgelyke *Nationale Belydenisſen*, ſchoon dusdanige opſtellen niet altoos noodzaeklyk te achten zyn, hare nuttigheden.

„ 't Is waer dat 'er, gelyk onze Autheur vervolgt, altoos eenige groote ongemakken mede gepaerd gegaen hebben, als daer is, het vastmaeken van zekere trappen van hervorming aen eene altoosduurende onvolmaektheid, en het vastſtellen van eenige misſlagen voor ganſche volkeren en de toekomende eeuwen. Wy behoeven in *Groot-Brittanje* niet ver te gaen om daer van voorbeelden te zoeken, het zy wy in het *noordelyk*, het zy wy in het *zuydelyk* gedeelte van het zelve woonen".

„ Maer deze ongemakken had men kunnen vermyden, indien wy en onze Voorvaders ſlechts twee dingen hadden in acht genoomen".

„ 1. Dat zulke Artikels niet behoeven opgeſteld te worden in de ſtrikſte bewoordingen van eenige byzondere Party, maer met vergunning eener billyke *maete van ruimte* voor verſchillende gevoelens; insgelyks, dat zulke Artikels zich niet inlaeten in de bepaeling van al te veel byzonderheden, en dingen, welke van weinig aenbelang in het Christendom zyn".

„ Ten 2. wilde ik altoos daer voor gezorgt hebben, dat dit ſtipte formulier van woorden nimmer aen iemand, wie het ook zy, worde opgelegt als een toetsproev van het Christendom, van de toelaeting tot de gemeenſchap, van de ordening of het Leeraer-ambt enz. om door *toeſtemming* of *goedkeuring* onderſchreven of erkend te worden; ten minſten dit behoorde nooit gedaen te worden, zonder de vergunning van zulke *bepaelingen*, *uitleggingen*, en *uitzon-*

de-

deringen, welke het geweeten van Godvruchtige Christenen tegen alle onnoodige banden en boeijen beveiligen konden".

De Eerwaerde *Watts*, dus ver de uiterſten tegengegaen hebbende, ſtelt eindelyk zynen verkoozen middelweg voor, hier in beſtaende; *dat een ieder, welke zich tot de Kerklyke gemeenſchap aenbied, zyn Geloof met zyne eigen bewoordingen belyde.*

„ Hy moet, zegt onze Leeraer, in eene openhartige en vriendelyke onderhandelinge met de Leeraers, Opzienders, of zulken, welken daer toe van de Gemeinte zyn aengeſteld, hun tot genoegen toonen, in welken zin hy de H. Schrift, wat de gewichtige en weezenlyke ſtukken van den Godsdienst betreft, verſtaet, en klaer doen blyken, dat hy alle noodzaekelyke Artikels van het Christendom kend en geloovt: en zy behooren zorg te draegen, geen meer Artikels noodzaekelyk te maeken, dan *Christus* door den regel van zyn Woord gedaen heeft, en zy behooren zich voldaen te rekenen, met zulk eene belydenis, als een genoegzaem blyk oplevert, dat iemand een goed Christen is, zonder zich te verdiepen in byzonderheden van gevoelens, welke bezwaerlyk te beſliſſen zyn, en in punten van luttel aengelegenheid".

„ Waer een billyke grond van vermoeden is, dat iemand vast houdt aen zulke dwaelingen, welke, volgens het gevoelen van de Gemeinte, by uitneemendheid gevaerlyk zyn, zoo niet verdoemelyk, daer heeft de Gemeinte zekerlyk het recht van te eiſchen, dat hy zich zelven van die dwaelingen zuivere, en zynen zin en zyn verſtand van de H. Schrift, in tegenſtelling van dezelve opgeeve, in zoo verre, dat hy der gemeinte genoegen geeve; maer hy is niet gehouden dat te doen volgens eenig formulier van woorden, hem door anderen voorgehouden of opgelegt, maer alleenlyk in bewoordingen van zyne eigene verkiezing; om dat het oogmerk van hun onderzoek, en van zyne belydenis, is, zyne eigene meening nopens den zin van de H. Schrift, of zyn eigen geloov, en niet het hunne te belyden: en doch moet de Gemeinte naderhand oordeelen, of het verklaerde gevoelen van hem, die zoekt aengenomen te worden, inſtemme met haer gevoelen, voor zo ver genoezaam is om hem toe te laeten tot de gemeenſchap van de byzondere inſtelling van het Euangelie. Langs dezen weg wordt de oprechtigheid en uitgebreidheid van iemands eigene kennis veel beter ontdekt, dan door middel van eenig formulier van woorden, hoe genoemd, menſchelyk of Goddelyk, 't welk hem ter toeſtem-

stemming of onderschryving kan worden aangeboden. Hier door wordt de vryheid van iemand, die de gemeenschap begeert, beveiligt voor opdringingen van anderen, om dat hy niet gebonden is aen eene bepaelde opgaeve van woorden, maer zich bedienen kan van de gantsche uitgestrektheid zyner moedertael, om te zeggen het geen hy geloovt, en om zyne eigen verklaering van de H. Schrift uit te drukken. Hier door heeft de Gemeinte ook haere volle vryheid, om over de gesteltheid van den geenen, welke tot haere gemeenschap zoekt toegelaeten te worden, te oordeelen en te bepaelen, of hy de woorden van de H. Schrift geloove in zulk eenen zin, als de Gemeinte denkt noodzaekelyk tot zaligheid te wezen, en toereikend tot het waerneemen en genieten van deze Heilige Gemeenschap".

„ Deze is de weg om met anderen te handelen, zoo als wy zouden denken redelyk te zyn, dat anderen met ons handelden, volgens het *voorschrift van onzen gezegenden Zaligmaker*, dit is te werk te gaen, volgens de aengenoomen *gronden van het Protestantendom*, van niet te bezwaeren de geweetens van anderen, maer yder een' voor zich zelven te laeten oordeelen aengaende zyne eigene en personeele daeden, en de Gemeinte insgelyks voor haer zelve in dingen, welke haere gemeenschappelyke bedryven raeken. Dus zouden de Christenen, onder den invloed van den gezegenden Geest, dewelke is een Geest van waerheid en vreede, gezaemenlyk volgens dezen regel wandelen kunnen, tot eer van God en hunne eigene stichting; en vreede en waerheid zouden op eene eerlyke wyze gehandhaevd kunnen worden, voor zoo ver we 'er in dezen onvolmaekten staet bekwaem toe zyn".

Ten laetste komt hier nog in overweging, *of ene Geloofsbelydenis, in geschrift opgesteld, ook niet tot dezelfde eindes zou kunnen strekken, als ene onderhandeling?* Dan zulk ene schriftlyke Geloofsbelydenis kan, gelyk de Eerwaerde *Watts* aenmerkt, buiten zulk ene onderhandeling, of andere bykomende bewyzen, tot geen voldoende toetsproeve van iemands Christendom verstrekken: en men zou ligtlyk gevaer loopen van iemand tot Lidmaet aen te nemen, wiens Geloofsbelydenis, „ misschien door iemand anders opgesteld, nooit gekomen is uit de pen, of uit het hart van hem, welke de toelaeting tot de Gemeenschap begeert".

Gelyk onze Autheur, in dit geval, bedacht is op een middelweg, welken hy oordeelt dat men veilig kan inslaen, zo heeft hy 't 'er over 't geheel op toegeleid, om de grondslagen en schikkingen ener wel ingerichte en behoorlyk bestierde Kerk-

lyke Gemeenschap op zodanig ene wyze voor te dragen, dat het niemand in 't aengaen ener Kerklyke Gemeenschap mogte bezwaren; en dat ieder Kerklyke Gemeenschap die onbelemmerde bestiering mogte hebben, welke haer, volgens zyne denkbeelden, rechtmatig toekome. Zyn Eerwaerde ontvouwt gemeenlyk zyne denkbeelden op ene innemende wyze die gemaklyk na te gaen is; en men ontdekt in dit Geschrift hier en daer nog al ettelyke byzonderheden, die men gemeenlyk in 't behandelen van dit Onderwerp zo onderscheidenlyk niet heeft gade geslagen. Voor 't overige verdient het zelve nog al te meer veler oplettendheid, nadien de Heer *Goodricke*, overbekend door 't geen hy betreffende dit Stuk geschreven heeft, in de Voorreden betuigt, over 't geheel met den inhoud van dit Geschrift in te stemmen; waer door het grootlyks kan dienen ter ophelderinge van 't geen door dien Heer deswegens te berde gebragt is.

Redevoering over de Vryheid van Godsdienst in West-Vriesland, Kennemerland en Waterland; zedert het jaer 1572. *Ter gelegenheid van de bevestiginge der Magistrature over de Beemster, op Saturdag, den* 9 *May*, 1772. *Door* ADRIANUS WOLFF, *Predikant in de Beemster. Te Amsterdam by* M. de Bruyn. *Behalven het Voorwerk* 26 *bladz. in groot octavo.*

'S LAnds toestand, en de omwenteling van zaken, in den jare 1572, te herinneren, ons tegenswoordig geluk te vergelyken met de rampen, waar onder onze Voorvaders diestyds zuchtten, is zekerlyk een geschikt middel, om ons recht te doen bezeffen de waerde van het heil dat wy genieten; en ons tevens aen te spooren tot ene daer aen beantwoordende plichtsbetrachting. Die begeerig is, zulks byzonder getoond te zien, die leze deze Redenvoering van den Eerwaerden *Wolff*; welke, op ene gepaste wyze, gebruik makende van ene daer toe gunstige gelegenheid, dit kortlyk, op een levendigen en aendoenlyken trant, zynen Toehoorderen heeft voorgedragen. Hy brengt hun op ene treffende wyze, in verscheiden opzichten, by manier van tegenstelling voor den geest, hoe rampzalig ons lot geweest zou zyn, indien wy voor tweehonderd jaren geleefd hadden; en op hoe groot een geluk wy in onze dagen mogen roemen. De overweging hier van doet hy telkens gepaerd gaen, met ene ernstige opwekking ter dankbare verheerlykinge des Allerhoogsten, en ter geboo-

za-

zame onderwerpinge aen de Overigheid; benevens ene vuurige betrachting van onze Godsdienstige plichten in 't algemeen; en wel byzonder van een minzaam gedrag onder elkander, schoon van verschillende Gezindheden in den Godsdienst; 't welk hem deze Redenvoering eigenaertig met de volgende slotvermaning doet afloopen.

„ O Leeraers, ô Gemeente, Overheden en Machten, oneindig groot is onze verplichting aen Hem, die aen ons uit den Hemel die Vryheid van Godsdienst, die Verlossing heeft afgezonden. Geniet, ô Vaders dezer Ingezetenen! Geniet, zonder eenig inmengsel van bitter, het zoetste zoet dat uw regering geven kan. En gy Inwoonders van de Beemster, gy alle, van wat gezindheid; vereenigt u in dankofferen aan God, en in gehoorzaemheid aen de Machten over u gestelt. Geniet in onderlinge rust en vrede, bescheiden, zachtmoedig en vriendelyk, dat dierbaer Pand, de Vryheid van Godsdienst. Gedenken we liefderyk aen malkander, in onze binnekamers; in onze byzondere Godsdienstige Vergaderingen, bidden en smeken we dien God, wien wy alle erkennen, om malkanders tydelyk geluk, en eeuwige behoudenis".

Tweehonderdjarig Jubelfeest der Nederlandsche Vryheid. Door JOSUA VAN IPEREN. *A. L. M. Ph. Doctor enz. Te Middelburg by* P. Gillissen 1772. *Behalven het Voorwerk* 204 *bladz. in groot octavo.*

DE Eerwaerde *van Iperen* verleent ons hier, in eene Leerreden, in de Groote Kerk te ter Veere uitgesproken, een beknopt geschiedkundig verslag van den heuchlyken keer van 's Lands zaken, voor 200 jaren; wel byzonder met betrekking tot het geen in, om en aen deze zyne standplaats by die gelegenheid is voorgevallen. Het ontvouwen hier van leid zyn Eerwaerden ter verheerlykinge des Allerhoogsten, en verdere welgepaste vermaningen naer tydsomstandigheden. Deze met oordeel uitgevoerde Verhandeling is verrykt met etlyke Bylagen, die ter ophelderinge van verscheiden byzonderheden konnen strekken; waar onder des Autheurs aenmerkingen over de eerste beginselen der Reformatie in Walcheren, mitsgaders zyne bedenkingen over het gevecht van Tonnenberg, boven al de opmerking des Lezers verdienen.

Kerkelyke Redenvoering ter gelegenheid van het tweede Eeuwgetyde der Vlissingsche Vryheid. Door J. J. BRAHÉ, *Predikant, Lid en tweeden Secretaris van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen te Vlissingen. Te Vlissingen by* Th. Corbelyn. 1772. *Behalven het Voorwerk* 152 *bladz. in groot octavo.*

NA het doorbladeren van de wel uitgewerkte Redenvoering van den Eerwaerden Vlissingschen Leeraer *te Water*, over 't voorgevallen te Vlissingen omtrent den jare 1572, vind men gene zeer aenmerkelyke byzonderheden in die van den Eerwaerden *Brahé*, welken men niet reeds ontmoet heeft. Dan dit strekt in genen deele ter geringachtinge van den laetsten; ieder hunner is op zich zelven werkzaem geweest, en de Eerwaerde *Brahé* heeft zyn onderwerp met zo veel oplettendheid en oordeel uitgevoerd, en 's Volks verplichting, ter beantwoordinge van Gods weldaden, zo in als na dien tyd, over Vlissingen, dermate ernstig voorgedragen, dat men deze Leerreden der lezinge wel waerdig moge oordeelen.

Verhandeling over de Jigt en alle andere slepende Ziekten, als voortkomende uit dezelfde oorzaken, benevens een onderzoek welke deeze oorzaken zyn, en eene aanwyzing van de Redenlykste en Natuurlykste Genezing, opgedragen aan alle jigtigen en verzwakten door slepende Ziekten: In het Engelsch beschreven, door WILLIAM CADOGAN, *Medicinæ Doctor. En naar den zevenden druk vertaald door* HUB. LABEE, Medicinæ Doctor. *Te Rotterdam by* R. Arrenberg 1772. 108 *bladz. in groot octavo.*

DEeze Verhandeling is in Engeland met veel genoegen ontvangen, gelyk blykt uit de herhaalde uitgaaven; wy bezitten 'er de agtste van, en hebben 'er reeds de tiende van aangekondigd gezien: 't is 'er ondertusschen verre van daan, dat de Heer CADOGAN de goedkeuring van allen zoude hebben weggedragen: daar zyn een meenigte van Schriften in dat Ryk tegen zyne stellingen voor den dag gekomen, waarin 't een en ander gevoelen van den Auteur wederlegd wordt, en sommigen met grond: anderen ook hebben getracht den Auteur en verscheide van zyne gevoelens belachgelyk te maaken. Wy vinden deeze Verhandeling

met oordeel geschreven, dezelve behelst veele aanmerkingen, die den jichtigen en van sleepende Ziekten aangetast zynde Lyders van nut kunnen zyn, om weder zo niet tot voorige gezondheid, ten minsten tot een draaglyker staat te geraaken: wy moeten evenwel aanmerken dat de regels, welke de Auteur opgeeft, aangaande den eetregel, uitzonderingen onderworpen zyn, en niet in alles moeten gevolgd worden.

De Lyders kunnen hieruit een heilzame les leeren, dat, indien ze willen geneezen worden, 't niet genoeg is van alléén de geneesmiddelen te gebruiken, maar dat ze ook in alle hunne daaden en verrichtingen standvastig moeten medewerken, tot verkryging van 't gewenschte oogmerk. 't Moet aan 't niet in acht neemen van gemelde waarschuwing veel al toegeschreven worden, dat de Geneesheeren zo dikwyls niet gelukken in 't geneezen van sleepende Ziekten: de Lyders denken in 't gemeen genoeg te doen, en de geneezing dubbel te verdienen, wanneer ze maar de geneesmiddelen, door den Doctor voorgeschreven, stipt op hunn' tyd inneemen, en zo iets 't welk hun 't gemakkelykste valt, en 't meest met hunne neigingen overeen komt, van de voorgeschreve levenswyze volgen.

De sleepende Ziekten en de Jicht komen, volgens den Auteur, niet voort uit de gebreken van onze gesteldheid, maar uit 't misbruik dat wy 'er van maaken: de Jicht is derhalven eene Ziekte die niet erfelyk is, maar die wy ons verwekken: dezelve ontstaat uit een kwaade spysverteering: ze is door geneesmiddelen niet te geneezen, tog niet ongeneeslyk uit haaren aart. De Auteur is ten vollen verzekerd dat ze veel gemakkelyker en volkomener te geneezen is dan meest alle de overige sleepende Ziekten. De oorspronkelyke oorzaaken van meest alle onze sleepende Ziekten, en dus ook van de Jicht, bepaalt hy tot drie, welke zyn de *Werkeloosheid*, *Onmaatigheid*, en *Kwelling*. Hy verklaart verder de uitwerkingen van deeze oorzaaken in 't byzonder, waaröp hy volgen laat de genezing van de Jicht, en alle andere slepende Ziekten, en de verbetering van een zwakke gesteldheid. Wy zullen tot eene proeve 't volgende hiervan overneemen. „ Het voornaamste stuk van allen, (zegt de Auteur) en 't welk het meeste begeerd word, is de weerkomst der jichtige aanvallen te voorkomen, of in een andere Ziekte te veranderen, en de gezondheid te bevestigen. De meeste Menschen zouden zeer wel in hun schik zyn, en zich gelukkig rekenen, indien dit door een geneeskundige trek of geheim konde gedaan worden, met volko-

men vryheid om te leven, zoo als 't hun behaagt, en zonder tegenſpraak zich in alle eetlust en gemoedsaandoeningen toe te geeven. Eenige arme dwaze Schepzels, onkundig van alle Wysbegeerte en van den aart der oorzaaken en uitwerkſelen, zyn door eenige looze Bedriegers onder geneeswyzen van dit zoort gebragt geweest, grootelyks tot nadeel van haare aanſtaande gezondheid, en zelfs met levensgevaar; verwagtende iets van een geneesmiddel dat het nooit doet of alleen kan te wege brengen, te weeten; de geneezing van eene ſlepende Ziekte".

Hy gaat vervolgens de wyze beſchryven, volgens welke de jigtige en door ſleepende Ziekten aangetast zynde Lyders geholpen konnen worden: ons beſtek laat niet toe hem hierin te volgen: wy zullen ons met 't volgende vergenoegen. „ Wanneer door volhardinge in de beoeffeninge van dezelve (levenswyze), te ſamen met de geneeskundige hulpen, hier aangeprezen, de lyder zyne kragten en plaats-veranderende vermogens zal verkregen hebben; mag hy die bewaren en vereeuwigen, en het voorſchrift tot een lang leven naar het volgende Plan inrigten".

„ Hy moet de drie voorname Grondbeginſelen van gezondheid en lang leven, *Werkzaamheit*, *Matigheit*, *en ruste des Gemoeds* nooit uit het oog verliezen. Met deze altoos in acht te nemen, mag hy van alle dingen eten en drinken, die het Aardryk voortbrengt, maar zyn levensregel moet gemeen, eenvoudig, vast en malsch, of in evenredigheid aan zyne ſpysverteering zyn; hy moet maar van een of op het meeste van twee dingen op een maaltyd eeten, en dit zal hem dra met omtrent de helft van zyn gewoon deel verzadigen. Want alle Menſchen, door de verſcheidenheit van ſpyzen aangezet, eeten omtrent tweemaal meer, dan zy behoorden te doen: hy moet maar weinig vogt gebruiken, en nooit voor dat hy gegeeten heeft: hoe droger der Menſchen levenregel is, hoe beter. Geen Wyn dikmaaler dan eens of tweemaalen op zyn meest 's weeks, en dit moet als een wellustige toegeevendheid aangemerkt worden. Indien hy onvelhoeds tot een overdadigheid gebragt is, moet hy die den volgenden dag door onthouding en verdubbelde beweging uitwiſſchen, en hy mag een weinig van myne *Magneſia* en *Rhabarber* als een tegengif gebruiken: of indien hy met dit ongewoon pak niet ſlapen kan, mag hy water drinken en met de vinger in de keel te ſteken het uitwerpen. Ik hebbe eenige oude Soldaten gekend, die nooit eenige geneesmiddelen hier voor gebruikten, maar door dit kunstje alleen in ſtaat waren, om hunne makkers van den

bank

bank te drinken en te overleven". Deeze raad van den Auteur is niet veilig om te volgen, gelyk blykt uit 't bekende geval 't welk de groote BOERHAAVE befchreven heeft (*Morbi non defcripti prius historia.*) „ Een matige maaltyd yder dag is overvloedelyk voldoende; daarom is het beter het avondmaal agter te laaten, om dat het middagmaal niet zo gemakkelyk vermeden word. In plaats van het avondmaal, zouden eenige goede rype vruchten van het jaargety zeer heilzaam zyn, om hardlyvigheid te voorkomen, de darmen vry en open te houden, te verkoelen, te verbeteren, en de hitte en murvigheden van zyn kwade fpysverteringe weg te nemen".

„ Zyne werkzaamheid behoeft niet meer te zyn, dan te volharden in de gewoonte van 's avonds en 's morgens het geheele lighaam agt of tien minuten te wryven, en drie of vier uuren-daags te wandelen, of 'er tien te ryden, (*de Leezer moet hier geen Hollandfche uuren maar Engelfche mylen verftaan, waarvan drie ten naasten by één uur uitmaaken, de Vertaaler heeft daarop niet gelet*) of eenige lighaamlyke arbeid of beweging te doen, die hier aan gelyk is. In flegt weer of met een Mantel om in den regen te wandelen, kan ik geen kwaad zien; de eenigfte moeilykheid is maar ftandvastigheid genoeg te hebben om het door te ftaan, en de gewoonte zal alle gevaar van verkoudheid wegnemen, door hem te verharden en te verzekeren tegen andere gelegenheden. Indien hy dit niet durve wagen, moet een plaatsvervullend middel binnen's huis gebruikt worden; byzonder wanneer het flegt weer eenigen tyd voortduurt. Ik raade alle Menfchen haare voeten ieder dag te wasfchen, in 't byzonder de jigtigen, en niet boven de zeven uuren in den Zomer, en agt in den Winter te bed te leggen".

„ Zoo iemand mogt denken, dat 'er geene wellustigheid genoeg is in deze levenswyze, dien kan ik wel verzekeren, dat hy ze in geen andere zal vinden; want eene beftendige gezondheit, met alle deszelfs natuurlyke begeerten en gewaarwordingen in een volmaakten ftaat, is de eenige waare grond van wellust; hy, die dezelve aankweeke op de valfche grondbeginfelen van kook- en geneeskonst, door prikkelende en eetlust verwekkende dingen van eenig foort, en zich overlaad, zál pyn en walging ontmoeten in plaats van vermaak en vergenoeging".

Proeve over de Hondsdolheid, naar het Fransch van den Heer POUTEAU, *de Zoon*, Doctor in de Genees- en Heelkunde enz. enz. *Door* JOH. WILLEMSE, G. Z. Stads Doctor te Haarlem. *Te Haarlem by* Jan van Lee, 63 *Bladz. in groot octavo.*

HEt oogmerk van deeze Verhandeling is om te toonen dat het Gift, 't welk de Hondsdolheid veröorzaakt, niet dieper dan tot in 't gekwetste deel doordringt, dat de plaatzelyke indruk alléén, zonder dat 't smet op de een of andere wyze in de vochten overgaat, alle de toevallen, die de Watervrees verzellen, kan doen ontstaan. De Auteur bekent dat hy niet in staat is om de mogelykheid hiervan uit de *Theorie* af te leiden, en de wyze te verklaaren op welke zulks geschied: hy brengt hiertoe eenige Waarneemingen by, waaruit 't blykt dat door plaatzelyke aandoeningen alleen, zeer veele en zwaare toevallen in de overige deelen van 't Menschelyk lighaam, kunnen veroorzaakt worden.

De Waarneemingen, welke hy bybrengt, zyn niet alle overtuigende, en die geenen welke van 't tegengestelde gevoelen zyn, zouden wel bewyzen kunnen, dat de oorzaak der toevallen niet was geleegen geweest in die plaatzelyke aandoeningen, welke de Auteur daar voor houdt. Daar zyn evenwel voorbeelden genoeg van toevallen in 't Menschelyk lighaam verwekt, waarvan de oorzaak niet in de aangedaane deelen zelfs, maar in verder afgeleegen deelen geplaatst is geweest: in de tyden van onweetendheid en bygeloof schreef men dergelyke uitwerkzels aan de *Sympathie* toe. Daar heeft dan volgens den Auteur in de watervrees geen smet plaats, 't welk door 't bloed verspreid is, maar alleen een plaatzelyk gebrek: het smet, in de wonde opgesloten, doet de Zenuwen van die plaats aan, en brengt dezelven in tegennatuurlyke beweegingen. Deeze beweegingen verspreiden zich verder door 't geheele lighaam, en bepaalen zich voornaamentlyk tot de Kwylklieren en de Keel. De Auteur besluit hieruit dat de toevallen en 't gevaar van de Watervrees door 't wegneemen van 't gekwetste deel kunnen voorgekomen en verhinderd worden, ja dat zelfs een reeds begonne Watervrees op deeze wyze zoude kunnen gestuit worden. 't Schynt zeer zeker te zyn; dat 't smet van de Watervrees in den beginne, niet lange naa de kwetzing, zich niet verder uitstrekt dan in 't aangedaan deel, dog geschied zulks niet in 't vervolg als de tekenen van de Watervrees zich openbaaren, en dezelve uitbreekt. Wy hebben voorbeelden

van besmettingen, die eerst plaatzelyk zyn, en vervolgens zich door 't geheel lighaam verspreiden, gelyk in de Inënting 't smet der Kinderpokjes doet. De redenen evenwel, door den Auteur bygebragt, verdienen opmerking, en zyne voorgestelde geneeswyze nader onderzoek, vooral in zulke gevallen, waar de Watervrees reeds begonnen is, wanneer men minder hulp van de overige middelen verwachten kan. Wy zullen hier overneemen de gevolgen, welke hy uit 't voorgestelde trekt voor de Praktyk. „ I. Als iemand door een dol dier gebeten is, zo is het allernuttigst het gebeten deel weg te neemen, of de beet te vernietigen, het zy door een korstmakend middel, of door het deel wezentlyk te branden. II. Zo het vermoeden van dolheid niet sterk genoeg is, indien het gebeten deel, allenthalve behoort gespaart te worden, en als de Lyder geen moed genoeg heeft om deeze zekerste middelen tot zyn best aan te wenden, dan moet men den wond een geruimen tyd, sterk wasschen, eerst met warm water, en vervolgens met olie; op deeze wyze vermengd zig het venynig speekzel van het dier met deeze vogten, en word dus weg gevoerd. III. Men kan het vermogen van het Kwikzilver ter Geneezing van de dolheid niet in twyfel trekken; maar het blykt uit de Waarneemingen, dat dit middel onzeker is, als het niet onder de gedaante van vryvingen wordt gebruikt. IV. Deze vryvingen moeten voornamelyk op het gebeten deel zelve geschieden, en misschien heeft het vet, waar mede men dit vloeibaar metaal verdeelt heeft, alzo veel deel aan de geneezing als het Kwikzilver zelve. V. Als de dolheid zig geopenbaard heeft, heeft men bevonden, dat het Kwikzilver, onder wat gedaante het ook gebruikt wierd, onvermogende was; men wagte, derhalve van dien kant geen heil, nadien ik verscheide reizen gezien heb, dat al die hoop in rook verdween. VI. Indien 'er dan reeds zulk ene ongeregelde beweging en stuiptrekkingen plaats hebben, moet men nauwkeurig zorg dragen, dat alles, het welk de aandoenlykheid des Lyders zou konnen prikkelen, het zy door zamenspreken, het zy door voorwerpen onder zyn oog te brengen, die hem gaande zouden konnen maken, zorgvuldig geweert worde. VII. Men moet hem in een donker vertrek plaatzen, en keren alle geraas en het licht van hem af, 'er moet weinig bezoek by hem komen, en men moet onder anderen zorg dragen, dat men hem geen geneesmiddel of voedzel aanbiede, veel minder nog eenig vogt hoe genaamd. Dit zoude niet anders zyn als olie in het vuur te werpen, nadien men, dus doende, de stuipagtige bewegingen verhaasten zou, en dezelve sterker maken.

VIII. In deze zorglyke, en altyd veel te kortdurende ogenblikken, is 'er niets anders overig, waar van men heil te wagten kan, als het gebeeten deel zeer ruim, en dus drie of vier lynen van den omtrek der beet, weg te neemen, eenige te bloeding is, in dit geval, zeer wenschelyk: want met de Vaten van het beledigde deel te ontlasten, doet dezelve dienst om het overige der ongeregelde stuipägtige beweeging te verminderen. IX. De korstmakende, en voorăl het daadlyk brandmiddel, konnen de plaats van het mes vervullen; doch alleenlyk in dat geval als de dolheid zig nog niet geöpenbaard heeft, want anders zou de gestaadige pyn die deeze middelen voröorzaaken, de stuiptrekkingen zeer gevaarlyk doen worden. X. Als de Lyder mogt weigeren deze middelen aan zig te laten beproeven, is het geöorloofd hem met geweld daar toe te brengen, en misschien is dit het enigste geval, waarin de menschelykheid niet verbied, geweld over zynen medemensch te oefenen. XI. Alschoon de Lyder mogt schynen, binnen korten tyd, onder het geweld der Ziekte te zullen bezwyken, moet men egter de afzetting nog beproeven: de natuur doet dikwyls wonderen, als zy behoorlyk geholpen word, en wy moeten altyd van dien kant hopende zyn. XII. Indien de dolheid zedert verscheide uren kenbaar is, en de Lyder geweldig gefoltert word, zal misschien de afzetting van het beledigde deel onvermogende zyn, om den dood te ontgaan; de geweldige schokkingen die het lighaem ondergaan heeft, de belemmering, de verstoppingen, waartoe dezelve aanleiding gegeeven hebben, konnen van dien aart zyn, dat ze niet wyken voor de vernietiging der prikkelende oorzaak; maar, met dit alles zal men dog niets ten nadeele van deeze zelfde middelen, alschoon te laat in 't werk gesteld, konnen besluiten".

TISSOT, *van den Aart en Geneeswyze van verscheidene zwaare Ziekten, als zwarte Ziekte van* HIPPOCATES, *de Kinderpokjes, Beroerte en Verlamming, de Waterzucht, het Lood-Kolyk, en de Ziekten uit Spoor-Rogge, of bedorven Rogge. Waarby de vermaarde Brief aan Graaf* RONCALLI *over de Inënting der Kinderpokjes. Te Leiden by* S. *en* J. Luchtmans, *te Harlingen by* F. van der Plaats en Junior 1772. 350 *Bladz. in groot octavo.*

WY hebben reeds dit Werk, by gelegenheid dat het zelve op nieuw in het Latyn door den Auteur uitge-

geeven is, in de *Nieuwe Vaderlandsche Letter-Oefeningen, Vierde Deels, Eerste Stuk*, bladz. 303 verhandeld; en 'er aldaar met lof van gesproken, zo als het met 'er daad verdient.

VOLTAIRE *onder de Schimmen, of Zamenspraaken over het geschil met de Deïsten. Uit het Engelsch. Waar by de Redeneerkunde der Waarschynlykheden. Uit het Fransch. Te Amst. by* A. v. d. Kroe, *en te Harl. by* F. v. d. Plaats Junior, *in groot octavo* 182 *bladzyden.*

NAardemaal de Vyanden van den Godsdienst, op zeer verschillende wyzen, denzelven aanvallen, is 'er niets noodiger, dan dat de Verdeedigers van dit allerdierbaarst pand zich schikken, om die zo dikmaals te nedergevelde; doch steeds weder opstaande Party, het hoofd te bieden, en hunne wyze van verdeediging, naar eisch der omstandigheden, te veranderen. Zeer uitvoerige Werken heeft men tegen 't Ongeloof geschreeven, en de Tegenwerpingen in 't breede opgelost. Werken die hunne verdiensten hebben, en altoos zullen behouden, zo lang de Liefde tot GOD en Godsdienst op aarde woonen: Werken nogthans, die maar zelden geleezen worden door Lieden, met het overslaande euvel des Ongeloofs besmet: zy zyn doorgaans bang, doodlyk bang, voor veel leezens, en houden dit voor nutlooze vermoeijing des Geests; eenige losse slagen, scherpe schimpscheuten, vinnig steekende boerteryen, smaaken hun wel het meeste; en zy kunnen 'er, dit tog is de zwakheid der menschlyke natuure, vry veel mede uitregten by lieden, die gaarne het oor leenen aan deeze *Menschen van Geest*, en, uit hoofde hunner omstandigheden, schoon zy misschien anders daar toe wel lust zouden hebben, geen tyd kunnen vinden tot het nagaan der uitgewerkte bewysstukken, voor de Waarheid van den Christlyken Godsdienst. Zy hooren, uit den mond hunner Leermeesteren in 't Ongeloof, de stoute zetten van eenen VOLTAIRE, HUME en anderen, deeze zyn by hun zo veel als Godspraaken: en krygen een volkomen gezag. „ De Kunstenaaryen van de zaaken in een valsch licht te stellen, van zich aangenaam te maaken, en de onbedreevene te blinddoeken, die de Schryvers ter verdeediging van het Ongeloof zo meesterlyk bezitten, kunnen niet missen, by de menigte ingang te vinden".

Om dit kwaad te keer te gaan, is een kort Werkje, geestig, kragtig en bondig opgesteld, een allergeschiktst middel, en

wy

wy zeggen niet te veel, wanneer wy het Stukje, 't geen wy thans aankondigen, als zodanig aanpryzen. De trant, daar in gehouden, is, voor zo ver wy weeten, gansch verſchillende van dien men elders, ten aanziene van dit Onderwerp, aantreft. De Schryver, die, in 't einde der *Inleidinge*, betuigt geen Geestlyke te zyn, las, daar hy begeerde zyn Geloof op geenen anderen grondſlag, dan dien van eigen onderzoek te bouwen, de Schriften van eenige Hedendaagſche Wysgeeren, die zich den eerwaardigen naam van *Vrydenkers* aanmaatigen. Hy ſtondt nu eens verſteld over hunne Drogredenen, dan eens over de valschheid hunner verzekeringen, hy vierde bot aan zyne gaande gemaakte jeugdige verontwaardiging, en ſchreef daar over aanmerkingen, welke de eerſte Schetzen waren van deeze Zamenſpraaken. Hy verklaart, indien men zegt, dat eenige Naamen, in het Gemeenebest der Letteren, met diepe eerbiedenis bejegend, daar in al te vry doorgeſtreeken en ten toon geſteld worden, dat hy, in het vervaardigen van deeze Zamenſpraaken voor de Drukpers, de verontwaardiging niet wilde bedwingen, welke hem, toen hy twintig jaaren oud was, vervulde tegen de Drogredenkunst, die de ſtreelendſte Hoop zyner Ziele zogt te vernietigen, de Hoop om eenen overleden Vriend in eenen anderen en beteren ſtaat te zullen ontmoeten. ——— Wat men ook zegge van de Schikking deezer Zamenſpraaken, en de veronderſtelling van VOLTAIRE's en ROUSSEAU's dood, zonder zich des te bekreunen, laat de Schryver dit aan de genade der Oordeelkundigen over.

VOLTAIRE dan wordt hier ingevoerd, omzwervende in het Ryk der Schimmen: hy ontmoet eerst ROUSSEAU, met deezen SOCRATES, hier valt het geſprek, over de Noodzaaklykheid van het Geloof in een toekomend Leeven, om het tegenwoordige Godsdienſtig en gelukkig door te brengen (*). ——— Verder heeft hy en ROUSSEAU een Geſprek met JULIANUS en PORPHYRIUS, 't welk meest gaat over de Wonderwerken, en de Middelen, welke men voortyds aangewend heeft en nu gebruikt, om het *Christendom* tegen te gaan. ——— Het volgende Geſprek is tusſchen VOLTAIRE en AUGUSTINUS, waar in die Kerkvader de *Christen Wysgeeren* boven de *Heidenſche* verheft, de Drogredenkunst van VOLTAIRE doorſtrykt, en den oorſprong van den *Christlyken Godsdienst*, ten bewyze van de waar-

(*) In het V Deels II Stuk onzer *Nieuwe Vaderl. Letter-Oef.* vindt men dit onderhoud voor 't grootſte gedeelte, bladz. 381.

waarheid aandringt. —— Na het vertrek van AUGUSTINUS, komen STERNE en ROUSSEAU binnen: hier spreeken zy breedvoerig over de Drogredenkunst, de Voorzienigheid, de Onsterflykheid der Ziele, het Zedelyk en Natuurlyk Kwaad, de Twyfelaary. —— Het verschynen van SWIFT doet het onderhoud veranderen: en vallen op den Zelfsmoord: de uitmuntenheid der Christlyke Zedekunde. —— En in 't einde wordt de tusschen-staat, waar in de Schimmen van VOLTAIRE en ROUSSEAU zich zullen bevinden, geestig beschreeven.

Dit is de hoofdzaaklyke Inhoud van deeze Zamenspraaken, in welke veele andere onderwerpen, in 't voorby gaan, aangeroerd worden. Wy zullen ter proeve een stuk geeven van het Gesprek tusschen VOLTAIRE en AUGUSTINUS. —— Laaten wy, zegt de laatstgemelde, rondzien in dit Gewest der ongeoordeelde Geesten. Daar ginder zyn de Schimmen van *Rabbynen*, yverige *Musulmannen*, zommige *Gentoos* en *Bramins* in een hevig geschil.

VOLTAIRE.

Zy twisten, denk ik, wiens Godsdienst de beste was.

AUGUSTINUS.

Uwe oogen schitteren, als waart gy van uwe overwinning verzekerd, en uw hart wenscht zich zelven geluk, wegens de ongerymdheid der verschillende Leerstukken van den Godsdienst. Laaten wy uwe begeerte opvolgen, en ons tot hen vervoegen.

VOLTAIRE.

Een *Christen Kerkvader*, met zyne Godvrugtige Bedriegeryen, zyne Wonderwerken en Heilige overblyfzelen, zal dit gezelschap volmaaken.

AUGUSTINUS.

Een *Hedendaagsch Wysgeer* zal 'er wel byvoegen.

VOLTAIRE.

Indien ik niet mis heb, is dat de Schim van een hedendaagschen *Griek*, staa my toe hem eenige vraagen te doen: welk een Godsdienst beleedt gy, myn Vriend?

GRIEK.

Toen (*) ons klein Eiland *Samos* aan de *Grieken* toebehoorde, staat my voor dat onze Priester my beval te gelooven, dat *Hagion Pneuma* alleen van *Tou Patrou* voortkwam. Wanneer de *Venetiaanen* ons Eiland vermeesterd hadden, gelastte my on-

(*) Zie wegens dit en de volgende voorbeelden, VOLTAIRES *Dictionnaire Philosophique*.

onze nieuwe *Italiaansche Priester* te zeggen, dat *Hagion Pneuma* voortkwam, beide van *Tou Patrou* en *Tou Huiou*. En als de *Turken* ons in hun geweld kreegen, moesten wy zo luid wy konden schreeuwen, *Allah illa Allah*. Wat my belangt, ik weet niet in 't minste van welk een Godsdienst ik was; maar ik beminde God met al myn hart, en verkogt myne goederen voor een redelyken prys.

VOLTAIRE.

Daar komt een *Arabier*. Laat ik hem eens vraagen. Welk was uw beroep, myn goede Vriend?

ARABIER.

Ik onderwees de Reken- en Starrekunst.

VOLTAIRE.

En gy waart, denk ik, een goed *Musulman*?

ARABIER.

Dat was ik.

VOLTAIRE.

En, schoon gy de Rekenkunst zeer wel verstondt, geloofde gy niet te min, dat *Mahometh* de helft van de Maan in zyn hemtsmouw stak.

ARABIER.

Hoe durft gy vermoeden, dat ik een Ongeloovige was?

VOLTAIRE.

Neen, neen. Ik ben zeer in myn schik, dat gy al het geloof van *Abubeker* hadt. ——— Doch hoor eens, AUGUSTINUS, brengt u dat niet te binnen dien gezegenden regtzinnigen grondregel, *Credo, quia impossibile est*: Ik glooft 't, *om dat het onmogelyk is*.

AUGUSTINUS.

De *Joodsche Rabbyn*, die daar staat, zal u een vraag of twee beantwoorden. Gaa neem 'er een proef van VOLTAIRE.

VOLTAIRE.

Wel myn goede Rabbyn, onderrigt my eens, wegens den Val van *Adam*. Gy zegt dat *Adam* viel. Hoe ging dat toe ELEAZAR?

RABBYN.

Hebt gy nimmer de Heilige *Tarquins* en *Talmuds* geleezen? De Boeken van *Moses* zyn duisternis, daar mede vergeleeken.

VOLTAIRE.

Dat zy zo, maar hoe viel ADAM?

RABBYN.

(*) God schiep hem zeer heerlyk en groot, zo kloek van ge-

(*) Zie, wegens deeze Talmudische Legende, Vader CALMET.

gestalte, dat hy met zyne hand de Maan kon maken; hy hadt een staart zo lang, dat hy dien kon zwaijen van de Rivier de *Euphrat* tot het Westen van *Europa*. En God zeide in den Zeven-en-negentigsten Psalm: „ Dient hem alle gy Engelen". MICHAËL en GABRIËL deeden het; maar SAMUËL, verschrikt wegens de langte van den staart, weigerde zulks, waarom hy, met zyne Engelen, ten Hemel werd uitgedreeven.

VOLTAIRE.

Ik onderzogt niet hoe de Duivel viel.

RABBYN.

Laat my uitspreeken. MICHAËL zelve werd verschrikt op het slingeren van *Adams* staart, en verzogt God dat die mogt gekort worden, 't welk geschiedde. *Adam*, van zyn staart beroofd en in groote pyn zynde, lasterde zynen Maaker, en werd daarom uit het Paradys gedreeven, wanneer God ook zyn hand op hem zette, en tot een Schepzel van zes voeten maakte, toen stelde *Adam* den Acht-en-dertigsten Psalm op, en zeide; „ uwe hand is op my gedaald".

VOLTAIRE.

ô, Dierbaare Godgeleerdheid! Maar hoor hoe heftig deeze *Gentoos* en *Bramins* redentwisten, over de negen Vleeschwordingen van den God *Vistnou*. — Kom, belydt het, heilige Vader, gy hebt nu tyds genoeg gehadt om de dwaasheid, en 't bedrog van de Godsdienstige Legenden te zien: ze zyn alle van een stuk; 't is alleen de opvoeding en gewoonte, welke te wege brengen, dat deeze ons min belachlyk dan de andere voorkomen, kom beken het, goede Vader.

AUGUSTINUS.

Dit, VOLTAIRE, is de groote bewysrede, welke, in alle uwe schriften, doorsteekt.

VOLTAIRE.

Maar beken het, zeg ik nogmaal.

AUGUSTINUS.

Laaten wy eerst de Schim hooren, die daar Lessen geeft in de *Newtoniaansche Wysbegeerte*. Hy is juist bezig met de Aantrekkingskragt uit te leggen, en hoe daar door de Loop der Dwaalstarren ondersteund wordt, hoe elke Planeet een Wereld, en elke Star een Zon is, omringd van haare Planeeten.

VOLTAIRE.

Nu ben ik in den Hemel! ô NEWTON, gy waart de Propheet der Godlyke Natuure?

AUGUSTINUS.

Laaten wy ook luisteren naar den *Musulman*, die daar gin-

ginder, over 't zelfde onderwerp handelt. Hy vertelt zyne Toehoorders, dat de Wereld steunt op de hoorns van een grooten rooden Stier. Een hunner vraagt hem, waar op rust die Stier? Op een grooten Steen is 't antwoord. En wat is het dat dien Steen draagt? Een andere groote roode Stier. Verder gevraagd zynde waar op staat die Stier? zegt de *Mussulman*, gy zyt een onbeschoft Vrager, en zich tot anderen wendende, begint hy de Hemelen te beschryven. —— De eerste Hemel vertelt hy is van Staal gemaakt, en de Starren zyn stukken kristal, die aan gouden ketenen daar van afhangen: en daar is een groote Haan, honderd maal dikker dan de Berg *Sinaï*. De tweede is gemaakt van Zilver. —— Maar genoeg van deeze brabbeltaal. Laaten wy deezen *Chineeschen* en deezen *Indiaanschen Wysgeer* hooren. —— De Wereld is geenzins rond, zegt de *Chinees*, gelyk de éénoogige *Europeaanen* (*) zich dwaaslyk verbeelden, dezelve maakt eene onmeetbaare vlakte uit, en *China* ligt in 't midden. —— De Wereld, zegt de *Indiaan*, rust op den rug van een Schildpad. —— Met één woord, VOLTAIRE, wy zouden een maand, en langer, in deeze gewesten, waar de nog niet geoordeelde Schimmen hunne voorgaande begrippen behouden hebben, kunnen omwandelen, en dan nog de eene of andere nieuwe ongerymdheid in de Wereldbeschryving, en de opgave van het Zamenstel des Heelals hooren. Beken het nu, myn Wysgeer, gy hebt de dwaasheid en het bedrog der wysgeerige Legenden gezien, zy zyn alle van een stuk, alle beuzelpraat, het is de gewoonte alleen die te wege brengt, dat de eene ons min belachlyk voorkomt dan de andere.

VOLTAIRE.

In geenen deele. —— Dient de grol van de hoorns des rooden Stiers, die de Wereld zou draagen, om het Stelzel der Aantrekkingskragt te vernietigen?

AUGUSTINUS.

Ongetwyfeld. —— Dewyl 'er duizend ongerymdheden omtrent dit Stuk ter baane gebragt zyn, is alles, wat 'er van gezegd wordt, ongerymd.

VOLTAIRE.

Ver van daar.

AUGUSTINUS.

Waarlyk! —— En, nogthans, is dit het hoofdbewys, 't geen gy

(*) De *Chineesen* hebben voor een spreekwoord, dat zy twee oogen, en de *Europeaanen* 'er maar één hebben, en dat al de rest der Wereld blind is.

gy tegen de *Christenheid* hebt aangevoerd. Hebt gy niet, op duizend plaatzen, in uwe schriften, de ongerymdheden van verscheide Godsdiensten aangeroerd, als een voldoend en uitmaakend bewys van aller ongerymdheid? En waarom moet dezelfde wyze van redekaveling niet toegepast worden op de *Newtoniaansche Wysbegeerte*? In de daad, zulk eene redekaveling is ongerymd, en gy schaamt 'er u zelven over, wanneer ze dus ter toetze gebragt wordt".

Verder spreeken VOLTAIRE en AUGUSTINUS over de gronden, waar op de *Wysbegeerte* en de *Christelyke Godsdienst* rust; doch wy kunnen, om dit Berigt niet te lang te doen uitloopen, hun niet verder volgen. En zullen 't zelve sluiten met aan te merken, dat het bygevoegde kleine Stukje, *de Redeneerkunde der Waarschynlykheden* getyteld, zeer by 't voorgaande past, en strekt om te doen zien dat de Mensch, wil hy op waarschynlykheden afgaan, gelyk hy, in duizend gevallen deezes leevens, moet doen, de beginzels van den Natuurlyken en geopenbaarden Godsdienst behoort te omhelzen: en dat hy, die tegen deeze waarschynlykheden aan, het waage de zyde des Ongeloofs te kiezen, even eens doet als iemand, die dwars door een hagelbui van musketschooten liep om een klein stukje gelds te zoeken, of als iemand die eene groote menigte briefjes genomen hadde in eene Lotery, waar in 9999 Nieten tegen éénen enkelen Prys gevonden wierden: eene evenredigheid, op verre na nog niet gelyk staande met de gevaaren, in welke de Ongodsdienstigheid de Menschen stort.

Rechtsgeleerde Verhandeling over de aanzegging des Doods, aan een veroordeelden Misdadiger, door een voornaam Geldersch Rechtsgeleerde. Te Amst. by P. J. Entrop 1772. *In quarto 48 bladzyden.*

IN deeze Verhandeling wordt ons beknoptlyk voorgedraagen, het geen inzonderheid aan te merken staat, omtrent het behoorlyke bekend maaken van de naderende Doodstraf, aan eenen daar toe veroordeelden elendigen. Onze Regtsgeleerde vindt zulk eene vooraf-gaande aanzegging met rede ten uiterste billyk, schoon dezelve meer op eene loflyke gewoonte, dan op eene vastbepaalende Wet steune; 't welk ook den Gerichte de vryheid laat, om die aankondiging te doen, door zulk een Persoon, en zo lang of kort voor den tyd der Doodstraffe, als hunnes oordeels, naar vereisch der verschillende omstandigheden, gevoegelyk is. Dit leidt onzen Autheur ter overweeginge van verscheiden omstandigheden, die den Regter op een goe-

goeden grond konnen beweegen, om de uitvoering der Doodftraffe, na de aankondiging van het Vonnis, te verhaasten of te vertraagen, en zelfs eenigen tyd lang uit te ftellen. Hier aan is wyders gehegt eene overgenomen befchryving van de gewoone handelwyze daar omtrent in Amfterdam; welke de Autheur met aanpryzinge bybrengt: fluitende voorts deeze Verhandeling met een kort berigt van 't geen den Heeren Predikanten, omtrent zulke Misdaadigers te doen ftaat; waar toe hy zig voornaamlyk bedient, van 't geen de beroemde *Dambouder* deswegens heeft voorgefteld. —— Men vindt in dit Gefchrift de gedagten veeler Regtsgeleerden, over 't een en 't ander daar toe betrekkelyk by een verzameld; dog de byzonderfte onderwerpen worden niet meer dan oppervlakkig behandeld.

Brief van een Heer te Leeuwarden aan een Heer te Leiden, over het plan van Menage van Frieslands Hooge School, waar by gevoegd is, eèn nader opftel van Reforme. Alom te bekomen. In quarto 20 *bladzyden.*

VOlgens de hier gemelde opgave beliepen de kosten van Frieslands Hooge School, in den jaare 1742, de fomme van *f* 27910:8:—

En in 't jaar 1766 die van	42795:2:6
Het plan van Menage door de Heeren Gecommitteerden ter Finantie gemaakt, brengt de jaarlykfche onkosten der Univerfiteit, (met de byvoeging van *f* 1353:7: —— in dat Plan niet genoteerd,) op de fomme van	21302:2:8
En het nader opftel van Reforme ftelt de jaarlykfche uitgaave, op de fomme van	28966:10:—

Naar deeze laatfte rekening zouden de kosten der Univerfiteit voortaan niet veel hooger loopen, dan ze in 't jaar 1742 waren en zeer veel minder zyn dan in 't jaar 1766. Maar het opftel van Reforme eischt dus *f* 7664:7:8 meerder dan het plan van Menage. Dan hier omtrent heeft de Autheur van dit Plan eene aanmerking, wegens de meerder bloei van de Univerfiteit, die men onder de laatfte, dan onder de eerfte fchikking, te wagten heeft, en over 't voordeel dat het Land hier uit kan trekken. Volgens die berekening zou de zuivere Uitgaaf, naar 't opftel van Reforme, flegts *f* 871:12: —meerder zyn, dan volgens het Plan van Menage; welk gering verfchil van kosten, naar 't oordeel des Opftellers, hier geene zwaarigheid kan baaren. ——— De Autheur ftelt deeze zyne berekening ter overweeginge voor; en zy die der Finantiezaaken kundig zyn, konnen 'er mogelyk voordeel mede doen, door eene oplettende vergelyking der beide rekeningen; en men heeft niet te twyfe-

len, of zy, die 's Lands onkosten draaglyker poogen te maaken, zullen ook tevens de voorzigtigheid hebben, van den bloeienden toestand der Universiteit bestendig in 't oog te houden.

J. KORTEBRANTS *Tweede Eeuwgetyde der Rotterdamsche Vryheit*, *Te Rott. by* R. Arrenberg 1772. *In groot quarto* 112 *bladz.*

MEt vreugde te gedenken aan de gelukkige redding zyner Geboortestad, uit drukkende rampen, is ieder regtschapen Burger eigen; en eene welbestierde involging der aandoeningen, daar uit voortspruitende, is ongetwyfeld lofwaardig. Dat het eerste plaats heeft in den Opsteller van dit Geschrift, het welk eene berymde Geschiedenis van Rotterdams lotgevallen, met aantekeningen in proza, behelst, is voor ieder Leezer ten volle blykbaar; doch Dichtkundige Leezers zullen niet vreemd zyn van te denken, dat de Autheur niet kwaalyk gedaan zou hebben, met zyne aandoeningen deswegens ten minste in zo verre te beteugelen, dat hy zig onthouden hadde, van op Maat en Rym te schryven. Het Onderwerp is schoon, des Autheurs denkbeelden verdienen over 't geheel goedkeuring; maar de wyze van uitvoering is gemeenlyk ongevallig; niet by gebrek van kundigheid, maar, zo 't ons voorkomt, by mangel van eene leevendige verbeeldingskragt, en de vereischte geschiktheid van 't zielstreelende Maatgezang. Men oordeele hier van eenigzins, uit het volgende stael, dat ons een gedeelte van dit Stuk voor oogen stelt, waar in men boven al Dichterlyke trekken zou verwagten, en 't welk aldus luidt.

ô Steegenooten! viert ten tweedemael, vol blyheit,
Met ons het eeuwgety der Rotterdamsche vryheit!
Herdenkt en wikt en weegt het merklyk onderscheit,
Van vrede en vryheit of van slaafsche dienstbaerheit!
De fluksche Stedemaegd, van blydschappe opgetogen,
Belonkt myn Eeuwgezang, met heldre loddrige oogen,
Terwyl een glansryk groen en wit satyn gewaed
Haer poesle leden dekt, en gouden borstcieraed,
Met twee paer Leeuwen pronkt, van 't Graefschap Henegouwen,
Twee rood en twee pikzwart, als elk nog kan beschouwen,
Ja dekt het derde deel van Wenaes wapenschild, (*)
Waer op de nyd zyn kracht nog vrugtloos verspilt,

Een

(*) „ Het oude Wapen van Rotterdam is een groen veld, en een witten staende baer of balk in de midden, zynde eigenlyk het Wapen der Heeren van *Wena*, Stichters van Rotterdam, zoo als S. VAN LEEUWEN in zyn *Batavia Illustrata* bl. 1292 enz. die ook noemt; doch verzwygt hun Geslachtnaem, die Boekel was; maer na dat de Rotterdammers zich loffelyk ge-

Een Graefelyke kroon bedekt heur' blonden schedel,
Een oud Geschenk, dat zy, op 't loflykst, als nog edel,
In groote waerde houd, en fier beschermen wil,
Zoo lang de weereldkloot blyft draeijen op zyn spil.
Nu zingen we ongestoort met blydschappe overladen
Beschouwende in die rust des Heeren groote daden,
Hoe zyne Almogentheit verwoesting op der aerd' (*)
Aenrecht, het zy door 't vuur, of 't water of het zwaert.
En 't oorlog tot aen 't eind der aerd' kan op doen houden,
Tot weergaelooze vreugd van jongen en van ouden,
De taeije boeijen breekt, de spiesen slaet aen tween,
En vrede en welvaert doet herleven in de steen;
Laet af en weet dat ik, zoo spreekt de Heer der heeren,
Uw God ben, ja ik zal my over al doen eeren,
En worden heerelyk verhoogt op 't aerdsche dal;
Met lieflyk snarenspel en juichend losgeschal:
De nooit volprezen God en Heer der oorlogscharen
Is wonderbaer met ons en red ons uit gevaren,
Ja Jakobs God is ons een burg en hoog vertrek,
Hy schenkt ons onderhoud en hoed ons voor gebrek,
Gods trouwe voorzorg gaet nog over alle zaken.
De wachters blyven ook vergeefs de stad bewaken, (†)
Indien de Heer ze niet bewaert voor zuchtend leed:
't Is gantsch geen kundig mensch die dit niet duidlyk weet.

gekweten hadden tegen de Vlamingers, in den scheepsstryd by Zierikzee, heeft Graaf Willem de Derde, bygenaamt de Goede, in het jaar 1305, het bovenste derdendeel van het gemelde Wapen bedekt, met zyn Wapen van Henegouwen, zynde een goud Veld, gevierendeelt, met twee roode en twee zwarte Leeuwen, en het zelve boven gedekt met een Graefelyke Kroon, en versiert met twee Leeuwen als Schildhouders. Zie LOTS *Kronyk van Rotterdam* bl. 5.

(*) „ Zie Psalm 46 vers 9, 10, 11 en 12. (†) Psalm 127 vers 1."

Nederlands Eeuwgety, in Klinkdichten, door J. VAN NUYSSENBURG, *Predikant te Geertruidenberg, en Medelid van het Dichtlievend Genootschap, in 's Gravenhage. Te Dordrecht by* P. v. Braam 1772. *In groot octavo.*

EEne verzameling van Klinkdichten, op Nederlands voornaemste lotgevallen in de jaaren 1572 en 1672, gevolgd van eenige Klinkdichten, betrekkelyk tot onze tegenwoordige omstandigheden in 't jaar 1772; waar in 't ons gebeuren mag het tweede Eeuwfeest van 's Lands Vryheid te vieren. De Eerwaerde *van Nuyssenburg* leidt ons in deeze Dichtstukjes, veel al op eene gevallige en treffende wyze, tot eene aandagtige beschouwing der aanmerkelykste by-

zon-

zonderheden van ons onderdrukt en verlost, belaagd en gered, bestreeden en niet slegts onoverwonnen, maar ook in Vryheid gevestigd Nederland; ten einde eenen ieder op te wekken, om de grootheid van ons heil te ernstiger ter harte te neemen. Dit doet hem, onder anderen, in één zyner Klinkdichten, dat ter proeve deezer Verzamelinge kan strekken, de VRYE NEDERLANDERS in deezervoege aanspreeken.

BATAAFSCHE ZIELEN! die de waare Grootheid mint!
Die, in der Oudren deugd gewoon uw' pligt te leezen,
Naast Gods gewyden dienst geen grooter wellust vindt,
Dan voor uw Vaderland tot blinkende eer te weezen!

Gy bovenäl, wier geest, tot edlen lof gezind,
Door KONSTLIEFDE en door VLYT ten glory top gereezen,
Het streelendste vermaak aan 't beste nut verbindt.
Rechtaarte DICHTERS! nooit naar uw waardy gepreezen!

Uw zucht voor Letterkunde en zuiver Maatgezang;
Uw afkeer van geweld en snoô Geweetensdwang;
Uw trek om Nêerlands roem door grootsche dâen te styven;

Uw zorg voor 't waar belang van BATO's vryen Staat
Verzell' myn Feestmuzyk met ongefronst gelaat!
Zoo groot een Heildag mag niet onbezongen blyven.

Wysgerige Mengelstoffen. In twee Deelen. Uit het Fransch vertaalt. Te Utrecht, by G. T. v. Paddenburg 1772. *Behalven de Voorreden en den Inhoud* 329 *bladz. in octavo.*

HEt heerschende onderwerp der bespiegelingen, van den Wysgeerigen Schryver deezer Mengelstoffen, is de Onstoflykheid der Ziele; maar hy heeft de behandeling van dit ingewikkelde Stuk gezogt te veraangenaamen, door tusschenkomende geestige voorstellingen; die egter ook meerendeels betrekkelyk zyn tot het hoofdbedoelde, de wederlegging der zodanigen, die of de daadlyke of de mogelyke Stoflykheid der Ziele beweeren.

Men ontmoet hier deswegens, in den aanvang, eene verzameling van de *Gezigten van den Arabischen Wysgeer Ibraim.* Deezen worden gevolgd van een *Vertoog over de Natuur der Ziel*; gaande grootlyks over de beroemde voorstelling van den Heer *Locke*, raakende de mogelykheid, *dat God het vermogen van te denken aan de Stoffe zou konnen mededeelen.* Dan dit Vertoog wordt in 't eerste Deel deezer Mengelstoffen niet geheel uitgewerkt; en 't tweede Deel levert ons daar op een Verhaal van eene *Reis naar de Onderaardsche*

sche Waereld, en verder het vervolg en slot van 't opgemelde *Vertoog*.

Het *Vertoog* zelve behelst eene ernstige Verhandeling van dit Onderwerp; en de Autheur legt het 'er alleszins op toe, om de Onstoflykheid der Ziele ten kragtigste te staaven, en de tegenovergestelde denkbeelden, zo van *Locke* als van anderen, ten bondigste tegen te gaan; door te toonen, dat de Stof uit haaren aart volstrekt onbekwaam is om te denken, en dat God gevolglyk geenerleie Stof kan doen denken, zonder het wezen der Stoffe te veranderen, zo dat de Stof geen Stof meer zoude zyn. De denking, gelyk onze Autheur zich uitdrukt, gaat niet slegts boven de kragten der Stoffe, maar zy strydt ook tegen derzelver natuur; en dienvolgens strydt het ook tegen derzelver natuur om denkende weezens te vormen; *en dit bezef* moet ons noodzaaken, om het bestaan eener onstoflyke *Ziele*; hoe onkundig wy ook van derzelver natuur zyn, te erkennen; nademaal 'er iets in ons is dat denkt, en zulks de Stof niet kan zyn.

Zo ernstig als dit *Vertoog* geschreeven is, zo boertende zyn veel al in tegendeel de andere Stukjes deezer Mengelstoffen; behelzende eene vernuftige hekeling veeler misbruiken van de zogenaamde Wysgeerte. De Autheur tragt in dezelven voor al te doen zien, dat onze hedendaagsche Wysgeeren niet zelden te veel op hebben met gewaagde stellingen, en tot buitenspoorigheden overslaan; dat de waare Wysgeerte in veele opzigten jammerlyk verbasterd wordt; en dat eene anderszins zo heilzaame oefening langs dien weg schadelyke gevolgen met zig sleept: 't welk de Autheur wel inzonderheid, by herhaaling, op onderscheiden wyzen toont, ten aanzien van dezulken, wier stellingen maar al te klaar dienen, om veeler Verstand en Gemoed te bederven. —— De Opsteller van dit Geschrift weet zyne gedagten, het zy hy ernstig schryve, of boertende hekele, niet ongevallig voor te draagen; en een oplettend Leezer zal hier genoegzaame gelegenheid vinden, om een verstandig vermaak, in 't doorbladeren van dit Stukje, te genieten. Hy neeme, by deeze gelegenheid, althans des Autheurs volgende waarschouwing in agt.

'Er is, naar zyn verhaal, eene Egyptische Grot, in welke de oude Wysgeeren, al voor eenige eeuwen bedolven zyn in eenen diepen slaap, die hen egter niet t'eenemaal van 't gebruik van hunnen Geest berooft. De Natuur vertoont 'er zig aan hun in den droom, en zy gaan voort met haar te onderzoeken; ook is de Geleigeest der Wysheid, welke hen als bezielt, veelmaals by hen. En de Grot waasemt van tyd tot tyd eenige Wysgeeren uit, die dan weder als voorheen met de Menschen verkeeren; wanneer zy van de Menschen aangemerkt worden als *Wonderstukken*; dewyl men niet weet, dat hunne Geleerdheid de vrugt is eener overweeginge van veele duizenden van Jaaren. ——— Deeze Wysgeeren nu, die zig hunne oude denkbeelden weder te binnen brengen, zonder dat ze zig egter hunnen ingang in noch uitgang uit de Grot konnen herinneren, hebben wy,

zegt

zegt onze Schryver, hoog te agten ; „ maar laten wy, vervolgt hy, egter palen ſtellen aan onze eerbewyzingen : want de overlevering leert ons, dat zy, in de Grot zynde, wel zomtyds inblaſingen verkregen, van de Geleigeest der Wysheid, maar dat zy den overigen tyd bezig waren met droomen. ——— Wanneer zy de Zedelyke en Staatkundige Waereld beſchouwen ; wanneer zy ons eerbied inboezemen voor de Wetten, liefde tot de deugd, afkeer tegen de wanorde ; wanneer zy ons leeren om de bewegingen van ons hert te beſtieren, onze driften te bedwingen, en om gelukkig te worden, dan verdienen zy, buiten alle tegenſpraak, onze eerbewyzingen. Maar indien zy de *beguichelingen* der redekavelingen gebruiken, om onze gedagten te verduisteren ; of wanneer zy zich bezig houden om de ſcheipalen van goed en kwaad te verwarren, dan verſchaffen zy ons natuurkundige Stelſels, welke gevaarlyk zyn voor de zeden : laten wy hen, in dezen, niet hooger aanmerken dan als zwakke en onkundige Menſchen, die hunne droomen, welke zy voorheen in de Grot van Egipten gehad hebben, aan ons verhalen".

Verzameling van ernſtige en boertige Heekelſchriften. Te Amſt. by J. Kok 1772. *Bebalven bet Voorwerk* 164 *bladzyden in groot octavo.*

EEn drietal van Stukjes behoort 'er tot deeze Verzameling. Het eerſte ontvouwt ons *bet Nut en de Noodzaaklykbeid der Zotbeid.* Het tweede verleent ons een *Satiriesch Woordenboek.* En 't derde, dat thans het licht ziet, beſtaat meerendeels uit *Brieven*, die, zo ernſtig als boertende, een aantal van verkeerdheden gispen ; welk laatſte ons minder voldoet dan de voorigen. Het eerſte Stukje mogt gezegd worden, over 't geheel niet onaartig uitgevoerd te zyn ; en in 't tweede kwamen ons nog eenige in hunne ſoort wel opgeſtelde Artykels voor ; maar in dit derde is het ſnedige zo ſchraal te vinden, dat men eene groote maate gedulds noodig hebbe, om het geheel na te gaan ; dat in zulk ſoort van Schriften boven al lastig is.

Papieren raakende de Revolutie in Denemarken.

MEn vindt een aantal van Papieren met betrekking tot deeze Geſchiedenis ; welken eene menigte van byzonderheden op deeze en geene wyze ontvouwen : de algemeene nieuwsgierigheid doet ze leezen ; doch, by mangel van genoegzaame verzekering van de geloofwaardigheid der berigten, valt het niet gereedlyk te bepaalen, in hoe verre men 'er zig op moge verlaaten. De voornaamſten zien het licht te Rotterdam by *J. F. Ebert*, die 't 'er byzonder op toegelegd heeft, om de daar toe behoorende Stukken by een te verza-

zamelen. En onder dezelven schynt het Briefswyze *Echt Bericht*, mitsgaders het *Echt Verbaal van de Koninginne*, boven al aanmerking te verdienen. Het eerstgemelde vervat althans een wel geregeld verslag, raakende het voorgevallen, en 't laatste behelst eene vry goede verdeediging der Koninginne, in omstandigheden, daar men zig alleen van ontkennende bewysredenen kan bedienen. Dit Geschrift, het welk, wat hier van ook zy, op den naam der Koninginne gaat, toont ten minste, dat die Vorstin, zo 'er geen sterke bewyzen ten haaren nadeele te berde te brengen zyn, naar een redelyk vermoeden, te zwaar beschuldigd is.

Nieuwe Uitvinding om den voortgang van ontstaane Brand, byzonder in groote en openbaare Gebouwen, ten zekerste, gemaklykste en spoedigste te keer te gaan. Met Kopere Plaaten. Te Amst. by M. de Bruyn. *In groot octavo* 41 *bladzyden.*

HEt overbekende betreurenswaardige ongeval in den Amsteldamschen Schouwburg, heeft byzondere aanleiding gegeeven, tot het voorstellen deezer uitvindinge, die de Autheur wel niet als geheel nieuw opgeeft, maar egter den naam van nieuw waardig oordeelt, uit hoofde van den ganschen omslag. Hy wil naamlyk dat men de Waterbakken, die men somtyds in groote Gebouwen op de zolders plaatst, door middel van waterleidingen, van een uitgestrekter nuttig gebruik zal maaken, dan men tot nog gedaan heeft. „ 'Er behoorden, *zegt hy*, dusdanige waterbakken, naar evenredigheid van 't gebouw, aan beide zyden onder het dak geplaatst te worden, waar uit het water, door één of meer pypen, langs of door de muuren, tot beneden in 't gebouw moet kunnen worden afgeleid; en welke pypen aan 't benedenste einde met groote kopere kraanen moeten voorzien zyn, waar aan even als aan de brandspuiten ook diergelyke slangen, als daar aan gebruikt worden, moeten kunnen worden geschroevd, welke, een lengte hebbende van 25 tot 50 of 60 voeten, naar mate het de uitgestrektheid des gebouws, of andere omstandigheden vereischen, aan het uiterste einde met eene kopere pyp van omtrent 3 of 3½ voet lengte moeten gewapend zyn". Dit algemene verslag wordt hier vervolgens in deszelfs byzonderheden ontvouwd, met aantooninge der nuttigheid deezer inrigtinge, en met beantwoordinge der zwaarigheden, die daar omtrent in bedenking mogten komen: welk alles de Autheur indiervoege voordraagt, dat hy zyne uitvinding nog al aanneemelyk maake, met opzigt tot zulke plaatsen, daar men zig niet, of zeer bezwaarlyk, ten spoedigste van onze gewoone Brandspuiten kan bedienen.

HEDENDAAGSCHE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Oude en Hedendaagsche Kerklyke Geschiedenissen van de Geboorte van Christus, tot den aanvang der tegenwoordige Eeuwe, door den Hooggeleerden J. L. MOSHEIM, *Kanselier der Hooge Schoole te Gottingen. Uit het Latyn vertaald, en vermeerderd met de Byvoegzels, Aantekeningen, en Tydrekenkundige Tafels van den Eerw.* ARCHIBALD MACLAINE. *Doctor in de H. Godgeleerdheid, en Leeraar der Engelsche Kerke in 's Gravenhage.* VII *Deel. Te Amst. by* F. de Kruyff, A. van der Kroe, *en* Yntema en Tieboel, *in gr. Octavo,* 380 *bladzyden.*

HEt laatst voorgaande Deel deezer Kerklyke Geschiedenissen (*), bragt het verhaal der Lotgevallen van de *Christlyke Kerk*, in de XVIde Eeuwe, den Leezer onder 't ooge, in zo verre die den Staat des *Christendoms* in 't algemeen betroffen, en wat 'er voornaamlyk in 't byzonder viel aan te merken, omtrent den toenmaaligen toestand der oude Aanhangen onder de *Christenen*, zo in 't *Oosten* als in 't *Westen*. Behalven de altoos gedenkwaardige Omwenteling, de Hervorming daar in ontvouwd, was de Beschryving van de *Roomsche* of *Latynsche* en der *Grieksche* en *Oostersche Kerke*, in 't gemelde tydperk, de stoffe, welke den Geschiedlievenden Leezer bezig hieldt, en buiten twyfel deedt reikhalzen na het volgende Stuk, waar in de Hooggeleerde MOSHEIM, volgens zyne gemaakte afdeeling, de Geschiedenis stondt op te geeven van de laatere Gemeenschappen, die opgestaan zyn naa den tyd der Hervorminge. Aan dit verlangen wordt voldaan met het Zevende Deel, 't geen wy thans aankondigen.

Immers bevat het *Eerste Hoofdstuk*, de Geschiedenis der *Luthersche Kerke*; ons eerst vermeldende den Uitwendigen, en vervolgens den Inwendigen staat dier Gemeenschappe, welk laatst gedeelte hy, om van de veranderingen en omwentelingen daar in voorgevallen, met derzelver waare Springveeren en oorzaaken, zynen Leezeren een rechtmaatig denkbeeld te

(*) Zie boven bladz. 363.

te doen vormen, in drie onderscheide Tydperken beschouwt. Het *Eerste* strekt zich uit van den Aanvang der Hervorminge, tot den Dood van LUTHER, welke voorviel in den Jaare MDXLVI. Het *Tweede* bevat het Tydverloop, tusschen den Dood van LUTHER en dien van MELANCHTHON, dus een einde neemende met den Jaare MDLX. In het *Derde* Tydperk, is het overige deezer Eeuwe begreepen. Laaten wy, ten voorbeelde zien, wat onze Hoogleeraar zegt van de Verklaaringen der Schriftuure, onder deeze Gezindheid, toen stand grypende. „ Het eerste en hoofdvoorwerp, schryft hy, 't welk de aandagt der Hervormeren trok en hun bezig hieldt, was de Verklaaring en Opheldering der Gewyde Bladeren, die, volgens de Leer der *Luthersche Kerke*, alle de schatten van Hemelsche Wysheid behelzen, en alles, wat tot het Geloof en de Godsvrugt noodig is, bevatten. Dit veroorzaakte, dat het getal der Schriftuur-verklaarderen, onder de *Lutherschen*, gelyk stondt, met dat der uitsteekende en kundige Leeraaren, die tot cieraaden dier Gemeenschappe strekten. —— Aan derzelver hoofd praalen, buiten tegenspraak, LUTHER en MELANCHTHON: de eerste uit aanmerking van zyne schranderheid en geleerdheid, betoond in zyne verklaaringen van verscheide gedeelten der Schriftuure, en byzonder van het eerste Boek van MOSES: de laatste van wegen zyne Uitleggingen der Brieven van den H. PAULUS, en anderen geleerden arbeid van dien aart, welke ten overvloede bekend is. —— Een tweede rang van Schriftuurverklaarderen, dier zelfde Gezindheid, verkreeg ook grooten roem in de geleerde Wereld, door hunne gelukkige bevlytiging, in het beoefenen der Heilige Schriften; onder deezen moeten wy tellen MATTHIAS FLACIUS, wiens *Uitlegging en Sleutel der Heilige Schrifttuure*, zeer nuttig is in het ontvouwen van de meening der door den Geest geleide Schryveren; JOANNES BUGENHAGIUS, JUSTUS JONAS, ANDREAS OSIANDER en MARTINUS CHEMNITIUS, wier *Overëenstemmingen der Euangelisten* geenzins van verdiensten ontbloot zyn. By deezen mogen wy voegen VICTOR STRIGELIUS en JOACHIM CAMERARIUS, welke laatstgenoemde, in zyne *Verklaaring over het Nieuwe Verbond*, de Heilige Schriften alleen op eene Letter-en Oordeelkundige wyze opheldert, en, alle betwiste stukken der Leere en Geschillen, over den Godsdienst, daar laatende, den zin van elk woord, en de meening van elke uitdrukking ontvouwt, volgens de regels der Oordeelkunde, en den aart der oude Taalen, waar in hy by uitstek bedreeven was.

„ Alle deeze Uitleggers der Heilige Bladeren stonden af van de verklaarwyze der Ouden, die, de klaare en duidelyke mee-

ning der woorden verwaarloozende, hunne verbeeldingskragt afmatten, om in ieder woord of uitdrukking eenen verborgen zin te vinden, of gesteld waren op laffe zinspeelingen en harsenschimmige Toepassingen van Schriftuurlyke uitdrukkingen, die de gewyde Schryvers nimmer beoogden. In tegendeel bevlytigden zy zich voornaamlyk, om de natuurlyke kragt en betekenis van elke spreekwyze op te speuren, in gevolge van den gulden uitlegregel, door LUTHER vastgesteld. Dat 'er, door alle de Boeken des Ouden en Nieuwen Verbonds heen, niet meer dan één zin aan de woorden der Schriftuure gehegt is (*)". ——— Nogthans moet men bekennen, dat de voorbeelden, door deeze oordeelkundige Schriftuur-verklaarders gegeeven, op verre na niet algemeen worden nagevolgd. Veelen, nog behebt met het oud en diepgeworteld euvel eener ongeregelde Verbeeldingskragt, en eens bedorven oordeels, zogten nog na verborge betekenissen, en meervoudige meeningen in de uitdrukkingen der Schriftuure. Zy waren onophoudelyk bezig, om alle Voorzeggingen des Ouden Verbonds eene nauwe betrekking te doen hebben met het Leeven, het Lyden, en de Verrigtingen van JESUS CHRISTUS: en betoonden zich overschrander, om, in de Geschiedenis der *Aardsvaderlyke en Joodsche Kerke*, de zinschetzen en voorbeduidzels te vinden der Gebeurtenissen in de hedendaagsche, en van 't geen in de toekomende tyden zal voorvallen. In dit alles, gaven zy meer blyks van Verbeeldingskragt dan van oordeel, van vernuft dan van verstand. ——— Hoe het hier mede ook moge geleegen zyn, kunnen, myns oordeels, alle de Schriftuurverklaarders deezer Eeuwe, in twee rangen verdeeld worden: aan het hoofd van den eenen staat LUTHER, aan dat van den anderen MELANCHTHON. Eenige Uitleggers volgden het voorbeeld van den eersten, die, na eene eenvoudige en gemeenzaame verklaaring van den zin der Schriftuure, haare beslissingen gebruikte om stukken, die in geschil stonden, te bepaalen, de Leerstellingen en Pligten van den Godsdienst op te helderen. Anderen betoonden zich genegener tot de handelwyze des laatsten, die eerst de woorden der Heilige Schryveren in verscheide deelen verdeelde, dezelve volgens de regels der Rederykkunste verklaarde, en dan voortging tot een bepaalder, en bykans letterlyke verklaaring van elk gedeelte af-

(*) [Deeze *Gulden Uitlegregel* zal, egter, dikmaals gebrekkig en valsch worden bevonden, ten zy verscheide *Prophetische*, *Parabolische* en *Figuurlyke Uitdrukkingen*, in de toepassing van dien, worden uitgezonderd.]

afzonderlyk genomen: voor 't overige, zelden, op Leerstellingen of Geschilstukken staan blyvende".

Het *Tweede Hoofdstuk* behelst, de Geschiedenis van de *Hervormde Kerk*, welke naam aan die *Protestantsche Kerken* werd gegeeven, die de Leer en Kerken-ordening van LUTHER niet omhelsden. Een naam allereerst aangenomen door de *Fransche Protestanten*, en naderhand de algemeene benaaming van alle *Calvinistische Kerken* op het vaste Land: want, in *Engeland*, wordt de naam *Hervormde* in 't algemeen genomen, als tegen het *Pausdom* alleen overgesteld; waarom de Heer MACLAINE te recht aanmerkt, dat dit gedeelte van MOSHEIMS Werk, ruim zo eigenlyk, ten Tytel zou kunnen voeren, de *Geschiedenis der Hervormde Kerken.* — Naa eene beschryving van de gesteltenis der *Hervormde Kerken* in 't algemeen, en het vermelden van de oorzaaken, de opkomst en den voortgang van het geschil, 't welk de Scheuring, tusschen de *Luthersche* en *Hervormde Kerke*, welke nog stand houdt, te wege bragt, gaat onze Kerk-geschiedenisschryver voort, om een Verhaal te geeven, van den Inwendigen staat der *Hervormde Kerke*, en het vermelden van haaren voortgang en Lotgevallen. Hy bevat dit in twee onderscheide Tydperken. — Het *eerste* neemt eenen aanvang met het Jaar MDXIX, wanneer ZWINGLIUS zich der Gemeenschappe van de *Roomsche Kerk* onttrok, en eene *Christlyke Kerk* begon op te rigten, onafhanglyk van 's Pausfen heerschappy, en strekt zich uit tot den tyd, dat CALVIN zich te *Geneve* nederzette, waar hy de grootste agting, en het hoogste gezag kreeg. — Het *tweede Tydperk* vervat het overige deezer Eeuwe. — Laaten wy onzen Leezeren desgelyks onder 't oog brengen, wat onze Hoogleeraar van de Schriftuurverklaarders deezer Gemeenschappen zegge, en hoe de Eerw. MACLAINE, gelyk doorgaans, het gebrekkige verbetere.

„ Van den beginne aan, bragt de *Hervormde Kerk* een groot getal Schriftuurverklaarders voort, wier geleerde en uitmuntende Uitleggingen, in de Geschiedenissen der Godgeleerdheid eene aanmerkelyke plaats verdienen (*). De Verklaa-

(*) [De Heer MOSHEIM betaalt eene schatting aan deeze groote Mannen der *Hervormde Kerke*, welke hem door de Regtvaardigheid schynt afgeperst te worden, met eene soort van tegenzin, uit den geest van partyschap ontstaande. Hy zegt dat de Werken van ZWINGLIUS niet te *veragten zyn*, dat CALVIN *eene Verklaaring der Gewyde Schriften ondernam:* dat het *Nieuwe Testament* van BEZA

klaaring, door ZWINGLIUS, over het grootste gedeelte der Boeken des Nieuwen Verbonds opgesteld, is geenzins van verdiensten ontbloot (*). Hy werd gevolgd van BULLINGERUS, OECOLAMPADIUS, MUSCULUS en anderen, die, schoon deezen grooten Man in geleerdheid en verstand geenzins eevenaarende, niet te min eene zekere maate van goedkeuring en agting waardig zyn. Maar de twee Godgeleerden, die met uitsteekenden en gadeloozen luister uitblonken, onder deeze Schriftuurverklaarders, waren CALVIN en BEZA. De eerstgemelde stelde eene heerlyke Uitlegging op, over meest alle de Boeken der Heilige Schriften, en de laatstgenoemde gaf eene *Latynsche Overzetting* van het *Nieuwe Verbond* in 't licht, verrykt met Godgeleerde en Oordeelkundige aantekeningen; welke Overzetting verscheide keeren is herdrukt, en nog tot deezen dag toe een goed deel geniet van die agting en toejuiching, daar aan in den beginne gegeeven. —— Men moet, tot lof van het meerendeel deezer Uitleggeren, zeggen, dat zy, de verbloemde betekenissen en verborgene meeningen, door de ongeregelde verbeeldingskragt der voorgaande Uitleggeren, aan de woorden der Heilige Bladeren toegeschreeven, wyslyk verwerpende, al hun vlyt besteedden om den letterlyken zin, en de volkomen kragt van de woorden der Schriftuure op te speuren; om dus de waare meening des Schryvers daar uit op te maaken. Daarentegen heeft men eenigen deezer Schriftuurverklaarderen, en inzonderheid CALVIN, streng berispt, over het toepassen van verscheide Voorzeggingen, die duidelyk en handtastelyk den MESSIAS, en de *Christlyke Bedeeling*, bedoelen, op den tydlyken staat en omstandigheden der *Jooden*, en dus beschuldigd als de zodanigen, die een der sterkste bewyzen van de Godlykheid der *Euangelie Leere* weg namen (†).

In

zelf ten huidigen dage, *niet geheel en al de agting heeft verlooren*, welke *het voormaals genoot*. Dit is een flauwe lof; en dit is de reden, dat de Engelsche Vertaaler, zonder van des Schryvers spreektrant af te wyken, de koelheid zyner lofspraake, een weinig heeft verleevendigd.]

(*) [Het waren niet alleen de Boeken van het *Nieuwe Testament*, waar aan ZWINGLIUS zyne zeer geleerde en voortreflyke poogingen besteedde. Hy verklaarde het Boek *Genesis*, en de eerste XXIV Hoofdst. van *Exodus*, en vervaardigde nieuwe Vertaalingen van het *Boek der Psalmen*, en van de Voorzeggingen van JESAIAS en JEREMIAS.

(†) Zie ÆGIDIUS HUNNII *Calvinus Judaizans.* Uitgegeeven te *Wittenberg* 1595. Dit Werk wierd op heeter daad wederlegd, door DAVID PAREUS, in een geschrift, dat nog in 't zelfde Jaar het licht zag, en tot Tytel voert, *Calvinus Orthodoxus.*

In het *Derde Hoofdstuk* vinden wy de Geschiedenis der *Wederdooperen*, *Mennoniten* of *Doopsgezinden*. Het Character van MENNO maalt onze Geschiedschryver dus af. „ MENNO was een Man van verstand, schoon 't zelve, gelyk zyne Schriften uitwyzen, niet zeer beschaafd was, of bestuurd werd door een zeer gesleepen oordeel. Hy bezat het onwaardeerbaar voordeel eener natuurlyke en overreedende Welspreekenheid, en Geleerdheids genoeg, om, by het gros des Volks, voor een Godspraak door te gaan. Het blykt, daarenboven, dat hy een braaf Mensch geweest is, zagt en buigzaam van aart, beleefd en verpligtende in zynen ommegang met Lieden van allerleien rang, ten zeersten yverende, om de betragting der Deugd en Godsvrugt te bevorderen, die hy door zyn voorbeeld, zo wel als door zyne Lessen, aanprees. Een Man van zulke bekwaamheden, en zodanig eene geaartheid, moest natuurlyk 's Volks verwondering opwekken, hunne agting verwerven, en een groot getal Aanhangers krygen, waar hy ook predikte. Dan nergens kon hy zich een ryker Oogst belooven, dan onder de *Wederdoopers*, wier onkunde en eenvoudigheid hun zeer vatbaar maakte voor nieuwe indrukken, en die zich verheugden, in 't einde, eenen Leeraar aan te treffen, wiens Leer en Zeden hun gunstiger en geruster dagen beloofden, dan zy beleefd hadden onder Voorgangers, die eer dolle BACCHANTEN, dan *Christen Leeraars* geleeken: haatlyke Verleiders, in de daad, door wier toedoen, zy zich in eindelooze gevaaren en onheilen vonden ingewikkeld". —— Hoe gunstig deeze schets van MENNO ook zyn moge, schynt de Hoogleeraar MOSHEIM van de *Doopsgezinden*, zo wat hunne herkomst als wat hunne stellingen betreft, de gunstigste gedagten niet te koesteren. Dit heeft aanleiding gegeeven tot het plaatzen van een AANHANGZEL agter dit Hoofdstuk, den *Nederduitschen Vertaaler* toegezonden, door iemand in de Geschiedenis der *Mennoniten* wel bedreeven, en 't welk blyken draagt, geschreeven te zyn met een zagte pen, en dat de Schryver minder eene Verdeediging beoogt, dan wel de Waarheid; welk laatste hier voornaamlyk te passe komt.

Het *Vierde* en laatste *Hoofdstuk* deezes Deels bevat de Geschiedenis der *Sociniaanen*, die hunnen naam ontleenen van het edel Geslacht der SOZZINI. Hier treft men ook een berigt aan van de andere *Anti Trinitarissen*, als MICHAËL SERVETUS, VALENTINUS GENTILIS, MATTHEUS GRIBALDI, en anderen. Wy zullen daar uit alleen opgeeven, wat MOSHEIM zegt van FAUSTUS SOCINUS, de bekwaamheid en yver deezes Mans, zegt hy, gaf den Aanhang der *Unitarissen*, welks on-

onvermoeide Voorstander hy werd, een nieuw voorkomen. Hy was een Man van uitsteekend verstand, maar van slegts middelmaatige geleerdheid; doch standvastig en onverschrokken van aart: zo veel hy voor zyn Oom LELIUS SOCINUS moest wyken in kundigheid, zo veel ging hy hem in moed te boven. —— Naa dat deeze SOCINUS verscheide Landen van *Europa* hadt doorgezworven, zette hy zich, in den Jaare MDLXXIX, onder de *Unitarisfen*, in *Polen* neder; by zyne aankomst hadt hy veel tegenstands en leeds te verduuren van eene groote menigte, die sommige zyner stellingen voor groove dwaalingen hielden. En 't is, in de daad blykbaar, dat het stelzel van FAUSTUS SOCINUS, 't welk men wil, dat hy ontleend hebbe uit de Schriften van zynen Oom LELIUS, op verre na zo eenvoudig niet was, als dat der *Unitarisfen*. Hy kwam, egter, in het einde alle de hindernisfen te boven, door den Geest, welke in zyne Schriften uitstak; door de inneemende heusheid zyner zeden; door de gunst en bescherming des Adels, welke hy verwierf door zyne treffelyke bekwaamheden, als mede door eenige gelukkige toevallen, welke zyne onderneemingen begunstigden. Met voorzigtig, als het tyd was te wyken en toe te geeven, en zich welberaaden te bedienen van de oogenblikken, die kloekmoedig staan en doordringen vorderden, overwon hy alle tegenkanting, en zag dat de *Unitarisfen* zich onderworpen aan zyne Leere, welke zy voorheen met smaad en veragting hadden bejegend, zy lieten allen twist en tweedragt vaaren, en schikten zich tot eene Gemeenschap, onder zyn opzigt en bestuur (*). —— In deezer voege bragt SOCINUS eene groote verandering te wege, in het oude Stelzel der *Unitarisfen*, 't welk, voor zyn tyd, ongeschikt, slegt voorgedraagen, en, op veele plaatzen, dubbelzinnig was, en niet zamenhing. Hy vergoelykte die onbestaanbaarheden, gaf 'er een zwier van zamenstemming en orde aan, en verdeedigde 't zelve met meer bekwaamheids en kunsts, dan ooit de vroegere Voorstanders betoond hadden".

Het Achtste Deel deezes Werks staat nog dit Jaar het licht te zien. Zo dat 'er allen spoed, met eene behoorelyke Uitvoering bestaanbaar, gemaakt worde, om de begeerte te voldoen van veelen, die by 't eindigen van elk Deel, het volgende wenschten te mogen opslaan. Ze-

(*) Zie BAYLE *Dictionaire* Art. SOCINUS Tom. IV. p. 2741. SANDII *Bibliotheca Anti-Trinitaria* p. 64. SAM. PRZIPCOVII *Vita Fausti Socini*, geplaatst voor de Werken van SOCINUS, in het licht gegeeven in de *Bibliotheca Fratrum Polonorum*. LAMY *Histoire du Socianisme*. Part. I. Chap. XXIV. p. 161. Part. II. Chap. XXII. p. 375 &c.

Zeven Lesſen over het verhandelen der Heilige Schrift, in de Godsdienſtige Byeenkomſten. Tweede Druk. Te Amſt. by A. v. d. Kroe 1771. *Behalven de Voorreden en den Inhoud der Lesſen* 282 *bladzyden in groot octavo.*

SChoon deze Lesſen, in 't eerſte oogmerk des Opſtellers, byzonderlyk geſchikt zyn, tot ene handleiding der Jeugd; ten nutte van zekere Godsdienſtige Byeenkomſten; waer in men gewoon is, elkander te ſtichten, door ene verklaring en toepasſing van een gedeelte der Heilige Bybelbladeren; zyn ze echter van die natuur, dat ze tevens tot een wyduitgeſtrekter einde konnen dienen. Ze zyn naemlyk op zulk ene manier ingericht, dat ze eigenaertig voegen, by die ſoort van Schriften, welken geſchikt zyn, om ene geregelde Preek-Methode voor te dragen; des jonge Lieden in 't algemeen, die zich tot den Predikdienst bekwaem poogen te maken, zich ook van dit Geſchrift, even als van andere ſoortgelyken, met ene verſtandige keuze, konnen bedienen. Daer benevens is derzelver inhoud grootlyks van dien aert, dat alle ernſtige beoefenaers der Godlyke Schriften 'er een oordeelkundig gebruik van konnen maken; door 't oplettend nagaen der regelen, welken de Autheur aen de hand geeſt, om den zin der Godgewyde Bladeren na te ſpooren; en 'er op ene rechtmatige wyze uit af te leiden, wat ons dezelven, in byzondere plaetſen, voordragen, *ter leeringe, ter wederlegginge, ter verbeteringe en ter onderwyzinge die in de rechtvaerdigheid is; om volmaekt geſteld te worden in Christus Jeſus, en wys gemaekt te worden tot zaligheid, door het geloof, 't welk in Christus Jeſus is* (*).

Men ontmoet in deze Lesſen, ten dien einde, na enige voorafgaende *Algemene Regels*, over het wel verhandelen der Heilige Schriften, wyders des Autheurs byzondere aenmerkingen, over het geen men in acht heeft te nemen, zo omtrent *Historiſche* en *Profetiſche* Tekſten, als omtrent zulke plaetſen, die *Leerſtukken* en *Zedeplichten* vervatten; waer op hy verders handelt over de beste wyze van 't voorgeſtelde ter *Toepasſinge*, *Vermaninge* en *Vertroostinge* te doen ſtrekken; en eindelyk in zyne laetſte Lesſe nog voordraegt, 't geen men, zyns oordeels, ten aenzien der openbare *Gezangen* en *Gebeden* heeft gade te ſlaen. — In 't doorbladeren van dit Geſchrift geeft de Autheur den oplettenden Lezer verſcheiden aenmerkingen aen de hand, waer van hy zich, het zy ter eigen oefeninge, in

(*) 2 *Tim.* III, 15, 16. *Col.* I, 28.

in 't onderzoeken der Heilige Schriften, het zy in 't openbaer voordragen der Godlyke Waerheden, met vrucht kan bedienen; schoon hy den Autheur in alle byzonderheden niet mogte konnen volgen. Om, uit de menigte der nutte Regelen, één in 't byzonder, ten voorbeelde, te verkiezen, zullen wy ons bepalen tot het geen hy meld, ter nadere ontvouwinge van den Regel, „ *dat men de uitdrukkingen der H. Schrift*, in welken de Zedepligten voorschreeven worden, *niet altoos even sterk aandringen; maar*, naar den aart der zaake, *met zekere ruimte of bepaalinge, opvatten en verklaaren moet*. Dat deeze regel, zegt hy, zeer gegrond, van een zeer nuttig en algemeen gebruik is, zullen wy nu, in verscheiden byzonderheden aanwyzen;" waar op hy indezervoege vervolgt.

„ Een *algemeen* of *onbepaald zedenkundig voorstel*, hoe ruim de woorden ook luiden mogen, betekent, dikwils, alleen, *waar toe de zaak*, waar van gesprooken wordt, *natuurlyk strekt*, of *wat 'er*, doorgaans of veeltyds, *uit volgt*, of *van ondervonden wordt* of *wat iemands pligt is* enz: al het welke, niet uit de woorden; maar uit den aart der zaake, waar van gesproken wordt, of uit de omstandigheden, waar in het voorstel geschiedt, moet afgenomen worden. *Een zagt antwoord keert de grimmigheid af* (a), zegt niet, dat zulks altoos gebeurt; maar dat het een *natuurlyk gevolg* is van een zagt antwoord, en dat 'er de toorn, *dikwils*, door gestuit wordt. *Wie is 't, die u kwaad doen zal, indien gy navolgers zyt van 't goed* (b), zegt meer niet, dan dat de goeden niet dikwils of doorgaans voor beledigingen te vreezen hebben. *De Kretenzen zyn altyd leugenagtig* (c), betekent, dat dit gebrek, onder veele ingezetenen van Kreta, plaats hadt. *De kennis maakt opgeblaazen* (d), geeft alleenlyk te verstaan, dat zulks dikwils gezien wordt. 't Zeggen van den Psalmist (e), door Paulus (f) aangehaald, *daar is niemant die goed doet*, betekent meer niet, dan dat de ondeugd zeer algemeen was. Als de Overheid *Gods dienaares, ten goede* der onderzaaten, genoemd wordt, en als 'er wordt bygevoegd, dat de onderzaaten, *het goede* doende, *lof* zullen *hebben* van de Overheid (g), betekent zulks, niet wat de Overheid doet, maar wat zy verpligt is te doen. Alle welke voorbeelden toonen, dat de Ze-

(a) *Spr.* XV. 1. (b) 1 *Petr.* III. 13. (c) *Tit.* I. 12.
(d) 1 *Kor.* VIII. 1. (e) *Psalm* XIV. 3. (f) *Rom.* III. 12.
(g) *Rom.* XIII. 3, 4.

dekundige voorstellen der H. Schrift niet naar de letter aangedrongen; maar, met zekere bepaalingen, moeten opgevat worden.

(2) Somtyds wordt, in de H. Schrift, iet, *volstrektelyk*, verbooden, 't welk maar *voor sommigen*, of *in zeker opzigt*, ongeoorlofd is. Paulus wil, dat *alle toornigheid* van de Christenen *geweerd zy* (a). Maar dat hy, gelyk de Heere Christus (b), alleen onregtmaatigen toorn verbied, blykt, uit eene andere plaats van dien zelfden brief, daar hy, zig nader verklaarende, vordert, dat men, *toornig* wordende, *niet zondige*, noch *de zon* laate *ondergaan over* zyne *toornigheid* (c). Dezelfde Apostel vordert ook, dat men *zig zelven niet wreeke* (d); doch hy ziet, volgens 't gemeen gevoelen, alleen op de wraak van byzondere Persoonen, in eenen geregelden burgerstaat: de *wraak*, die God uitvoert, door zyne *dienaaresse*, de Overheid, een weinig laager, in den zelfden brief, duidelyk, geoorlofd stellende (e). Hy verbiedt dus niet meer, dan 't gene, reeds in de Wet (f), verbooden was, alwaar de wraak over byzondere beledigingen ook stondt aan de Overheid. Als, wyders, de Heere Christus (g) wil, dat men *gantschelyk niet*, en Jakobus (h), dat men, *voor alle dingen*, *niet zweeren* zal, is 't my ver het waarschynlykst, dat zy niet alle eeden; maar alleen de losse en ligtvaardigen, *by den Hemel*, *by de aarde*, *by zyn hoofd*, *by den tempel* enz, die, in dien tyd, zo zeer gemeen waren, hebben afgekeurd. *Zweeren* betekent, reeds by Salomo (i), *ligtvaardelyk zweeren*. Waarom zou dan *zweert gantschelyk niet*, niet konnen betekenen *zweert gantsch niet ligtvaardiglyk?* Zeker, Paulus heeft, meermaalen, *God tot getuigen* aangeroepen (k); Christus op eene plegtige bezweering geantwoord (l). Hoe zou hy dan alle eeden, zonder onderscheid, verbooden hebben? *Verkoopt*, gebiedt de Heer, *'t gene gy hebt*, *en geeft aalmoessen* (m). Doch dit gebod moet, met veele uitzondering, verstaan, of op Christus geduurige navolgers alleen gepast worden; want, te onderstellen, dat alle Christenen van alle tyden alles, wat zy hebben, verkoopen, en 't geld,

(a) *Efez.* IV. 31. (b) *Matth.* V. 22. (c) *Efez.* IV. 26.
(d) *Rom.* XII 19. (e) *Rom.* XIII. 4. (f) *Lev.* XIX. 18.
(g) *Matth.* V. 34. (h) *Cap.* V. 12. (i) *Pred.* IX. 2.
(k) *Rom.* I. 9. 2 *Kor.* I. 23. *Filipp.* I. 8. 1 *Thess.* II. 5, 10.
(l) *Matth.* XXVI. 63, 64. Verg. *Mark.* XIV. 61, 62.
(m) *Luk.* XII. 33.

geld, dat 'er van komt, den armen geeven moeten, is zo tastelyk ongerymd, dat niemant, myns weetens, Christus bevel, in zulk een' zin, heeft willen opvatten. Maar als 't *geen gy hebt* beteekent *een gedeelte van 't gene gy hebt*, of *'t gene gy overhebt*, *indien 't de nood vordert*; kan men ligtelyk begrypen, dat Christus *dit* beveelt te verkoopen, in een land, daar de meeste bezittingen bestonden in vee of vrugten, die de ryken, gemeenlyk, by partyen, verkogten(a): waarna zy in staat waren, tot het geeven van kleiner of grooter aalmoessen, naar dat hun behoeften voorkwamen. Liever zou ik egter dit bevel op Christus geduurige navolgers, de twaalven, passen, tegen welken, de Heer zyne rede rigt, nadat hy de schaaren, te vooren, hadt aangesprooken (b).

(3) De schriftuurlyke Zedeleer is, dikwils, naar de gewoonte van 't Oosten, begreepen in *oneigenlyke*, *breedspraakige* en *wonderspreukige* bewoordingen, die men, gewisselyk, niet aandringen, maar in eene eigenlyke en ons gemeenzaame taal overbrengen moet. *Oneigenlyk* is Christus bevel, *indien uw regter oog of regterhand u ergert*, of ten kwaade verlokt, *trekt het uit*, of, *bouwtze af* (c): 't betekent alleen, dat het, by wyze van spreeken, beter ware, oog of hand te missen, dan 'er door tot de zonde gebragt te worden. Wy zeggen zelfs, *liever zou ik myne tong afgebeeten, dan dit of dat geopenbaard hebben.* Even oneigenlyk is Christus les, *als gy aalmoesse doet, zo laat uwe linkerhand niet weeten, wat uwe regte doet* (d). Zy zegt alleenlyk, dat men van zyne almoessen, zonder goede reden, geen gerugt maaken moet. Aalmoessen te doen door de hand van anderen, gelyk de Filippers deeden, door de hand van *Epafroditus*, of toen zy Paulus iet mededeelden, *tot rekening van uitgeef en ontvang* (e), is 'er, gewisselyk, niet door verbooden. De *Grootspraak* is ook zeer gemeen, in de Schriftuurlyke Zedelessen. *Het is ligter, dat een kemel ga door het oog van een naald, dan dat een ryke inga in het Koningryk Gods* (f), betekent, naar alle waarschynlykheid, „ dat het omhelzen der Evangelie-leere, in de eerste tyden des Christendoms, toen 'er, dikwils, verlies van goederen op volgde, den ryken veel zwaarer viel, dan eenigen anderen soorten van menschen"; 't welk ook de reden geweest is, waarom weinige aanzienlyke luiden tot de Christe-

(a) Zie *Luk.* XVI. 6, 7. (b) Zie *Luk.* XII. 22, 41, 42.
(c) *Matth.* V. 29, 30. XVIII. 8. (d) *Matth.* VI. 3.
(e) *Filipp.* IV. 15, 18. (f) *Matth.* XIX. 24.

telyke gemeente overgingen (a). *Geeft een iegelyk, die van u begeert, en van den genen, die het uwe neemt, eischt niet weder* (b), is gewisselyk eene breedspraakige uitdrukking, die, naar reden, bepaald en ingetrokken moet worden. *Een iegelyk* is *een iegelyk waare behoeftige* (c): en 't *niet wedereischen* van 't gene men ons ontnomen heeft, komt, alleen, in zaaken van klein belang te pas, gelyk, wanneer men ons rok of mantel ontvreemd heeft (d), of, in gevallen, waarin het pleiten, voor ongeloovige Regters, gelykze in de eerste tyden waren, eene blaam zou konnen brengen over den Christelyken naam (e). Maar in andere gevallen, is 't ook, volgens de Schrift, geoorlofd, zyn regt, bescheidelyk, te vorderen (f). *Den boozen niet te wederstaan*, maar *iemant, die ons op de regter wang slaat, ook de andere toe te keeren* (g), is eene spreekwoordelyke grootspraak, die niemant letterlyk zal opvatten. Waarschynlyk, wordt 'er, alleenlyk, mede geleerd, dat men kleine beledingen verdraagen en veragten moet; 't welk, voor de Apostelen en eerste Christenen, die, dagelyks, voor smaad en verguizing bloot stonden, zeer noodig was: alzo 't hun niet zou gevoegd hebben, zig, tegen de minste verongelykingen, met geweld, te verzetten. De oude Profeeten waren hun zo voorgegaan (h). Maar daar men 't, kwaadaartiglyk, op hun leeven toelei, en zy 't gevaar niet veilig ontwyken konden; schroomden zy ook niet, zig van den gewapenden bystand en bescherming der Overheid te bedienen (i). Zeker, zo de Christenen verpligt waren, in geen geval, noch op eenigerhande wyze, den boozen te wederstaan, zou 't hun zeer wel mogelyk zyn, *met alle menschen vrede te houden*, t' welk Paulus nogtans onderstelt, niet altoos te konnen geschieden (k). —— Gelyk de Zedeleer der ouden vol *wonderspreuken* was, zo ontbreeken deezen ook niet in de H. Schriften. Van dien aart zyn de vermaaningen om *zig zelven* te *verloochenen* (l), *zyn eigen leeven te haaten* (m), *niet bezorgd te zijn, wat men eeten en drinken zal* (n), en veele diergelyken: de eerste van deeze Lessen vordert alleenlyk, de onderwerping van zynen eigen, aan den Goddelyken wil; de andere, een be-

(a) Zie *Joann.* VII. 48. 1 *Kor.* II. 8. (b) *Luk.* VI. 30.
(c) Verg. *Deut.* XV. 7, 8. (d) *Matth.* V. 40.
(e) Zie 1 *Kor.* VI. 1, 6, 7. (f) 1 *Kor.* VI. 2, 3, 4, 5.
(g) *Matth.* V. 39. (h) *Klaagl.* III. 30.
(i) Zie *Hand.* XXIII. 17, 23, 24, 31, 32. (k) *Rom.* XII. 18.
(l) *Matth.* XVI. 24. (m) *Luk.* XIV. 26.
(n) *Luk.* XII. 22, 29.

besluit om liever zyn leeven te willen verliezen, dan den waaren Godsdienst te verloochenen; en de vermaaning, om niet bezorgd te zyn, ziet, mogelyk, meest op de eerste verkondigers van 't Evangelie, die, zonder voorraad uitgezonden, door de Hemelsche Voorzienigheid, bezorgd werden van het noodige (a). Alle deeze voorbeelden doen ons zien, de gegrondheid en het gebruik van den voorgestelden Regel, volgens welken men de zedekundige voorstellen der H. Schrift niet te zeer aandringen, maar, dikwils, met zekere ruimte of bepaalinge, opvatten moet."

(a) *Luk.* XXII. 35.

Geestelyke Hartsterking, in XV Predikaatsyen van J. MARTINUS, *in leven Dienaar van den Heere Jesus in de Gemeente van Groningen. Thands nieuwlings uitgegeeven door* P. BROUWER. B. Z. *Doctor en Professor in de Theology, en Predikant te Dordrecht. Twee Deelen. Te Dordrecht by* P. v. Braam 1772. *Behalve het Voorwerk* 673 *bladz. in groot octavo.*

In den jare 1647 heeft de Eerwaerde *Martinus* deze zyne Predikaetsien het licht doen zien, en de Hoogeerwaerde *Brouwer* heeft zich thans verledigd, om dezelven, gelyk hy zegt, „ naer de hedendaegsche schryfwyze te hervormen"; 't welk hem, naer luid der Voorreden, al merkelyke moeite gekost, en genoodzaekt heeft het Werk geheel over te schryven; dat zeker een lastige arbeid is voor een Man van studie —— Vraegt men, of 't der moeite waerdig was, zich dien last op den hals te halen, en zynen ledigen tyd daar aen te besteden; De Hoogleeraer zal ons antwoorden, Ja; en buiten dat denkbeeld was hy 'er ongetwyfeld niet toe overgegaen; en dit zal, schoon de reden anderen niet voldoende mochten voorkomen, hem in derzulker oogen moeten verschoonen; voor zo ver het zeer algemeen en niet oneigen is, dat een Vertaler of Uitgever ene vooringenomenheid ten voordeele van zynen Autheur bezit. —— De Hoogleeraer is 'er, gelyk hy betuigt, toe bewoogen, door derzelver nuttigheid; en 'er tevens toe overgegaen, „ om by deeze ongezogte geleegenheid proeven van predikwyze mede te deelen;" over welk onderwerp hy zich ook daerom opzetlyk in zyne Voorreden uitlaet. —— Doch in 't geen zyn Hoogeerwaerde aldaer, wegens de verschillende predikwyzen, meld, hebben

wy

wy geen wezenlyke byzonderheden gevonden, buiten het geen in vroeger schriften over dat Stuk onlangs voorgedragen is. En wat de Predikwyze van den Eerwaerden *Martinus* betreft, dezelve is gene andere, dan die welke zich ten voornaemste onderscheid, door de Leeringen, die de Text aen de hand schynt te geven, met ene korte verklaring der Textdeelen te vereenigen, of, op iedere afdeeling, telkens afzonderlyk te laten volgen. Ene Predikwyze, die, naer onze gedachten, ongetwyfeld, over 't geheel, beter te schatten is, dan onze hedendaegsche algemene Prediktrant, (welke echter, naer 't ons voorkomt, thans trapswyze verbeterd word,) ene Pre- Predikwyze, daer en boven die in sommige gevallen zekerlyk zeerwel met oordeel te pasfe gebragt kan worden; doch by een ieder, die dit stuk gadeslaet, zo overbekend is, dat dezelve geen byzondere proeven noodig schyne te hebben. Rakende verder de nuttigheid van het Werk zelve; het behelst een aental van XV Predikaetsien; waer van de VI eerste gaen, over twee voorbeelden van stryd en zwakheid; de III volgenden zuchtingen of gebeden in stryd en zwakheid tot een onderwerp hebben; en de VI laetsten reden tegen stryd en zwakheid, ter versterkinge van Godsdienstige gemoederen, aen de hand geven. De Eerwaerde *Martinus* heeft deze Leerredenen indiervoege opgesteld, dat wy 'er stichtelyke dingen in gevonden hebben; en men ziet genoegzaem, dat zyn Eerwaerde, als een Man van oordeel, bekwaem was, om zyne gedachten, naer de leiding zyner denkwyze, in ene goede orde te schikken, en dezelven ernstig voor te dragen, ter aenspooringe van een eerbiedigen wandel voor Gods aengezicht. Maer wy kunnen juist niet zeggen, dat hy 't zo veel beter of ernstiger doet boven anderen, dat deze zyne Predikaetsien, by uitstek, na een verloop van ruim honderd jaren, in ene nieuwerwetscher kleeding behoefden te verschynen. 't Is, zo veel wy in 't doorbladeren opgemerkt hebben, die eigenste manier van voorstelling, welke nog heden by velen plaets heeft, en waer door het Hart derzulken, die op deze soort van middelen gesteld zyn, mogelyk gesterkt kan worden; doch waer door anderen, om dat ze 'er geen bondigheid in vinden, geen wezenlyke versterking erlangen. Men oordeele hier van eenigzins uit het volgende voorbeeld. ——— Zyn Eerwaerde Jacobs worsteling, volgens Gen. XXXII. 24-29; ontvouwende en ter betrachtinge overbrengende, staet onder anderen stil, op die woorden v. 26. *Laet my gaen*, en stelt ons daer over het volgende voor.

„ *God belydt zich* gewilliglyk als 't ware *van Jakob gevangen te zyn*, en begeert van hem losgelaten te worden. *Ende by,*

ke, (de Heere) *seyde, laet my gaen, want de dageraet is opgegaen.* Hy gelaet zich, als of hy in Jakobs magt ware, en zonder deszelfs wil niet los koomen of weggaan konde: en daarom begeert hy van hem, dat hy hem wil gaan laaten.

„ Dit verschaft ons deeze leere: *Dat is de uitkomst van den stryd van Gods kinderen met den Heere, dat hy zich als 't ware hun' gevangen' bekenne, en loslaating van hun begeere:* even als of hy zoo in hunne magt ware, dat hy van hun niet wyken mogt zonder hunne bewilliging, niets doen mogt zonder hunnen wille, en zulks daarom alvoorens van hun verzoeken moest.

„ Dit ziet ge hier klaarlyk aan Jakob. *Laet my gaen*, zegt de Heere, laat my los want ik ben in uwe magt.

„ Gelyk hy zich stelt in der zynen magt, als of zy hem houden konden, dat hy zonder hun toelaaten de boozen niet straffen konne: waarom hy tot Mozes zegt: *Laet my toe, dat myn toorn tegen haer ontsteeke, ende haer verteere.* Exod. XXXII. 10: alzoo stelt hy zich nog veel meer' in der zynen hand, dat hy, zonder hun, niet van hun wyke.

„ Maar hoe, geloovige Zielen, wat is het tog, dat de Heere zoo vast aan ons bindt, en houdt? Geene zeelen of poorten konden Simson houden, dat hem de vyanden niet moesten gaan laaten: en is de Heere niet sterker dan Simson? Geene ketenen, kerker, krygswagten, konden de Apostelen houden, dat ze niet vry zouden uitgaan, en is hy niet sterker dan die allen? Och het zyn onze handen of banden niet, die hem konden houden, wanneer hy slegts wilde los breeken: maar het zyn de zeelen zyner liefde, de touwen van zyne genade, de banden van zyne barmhartigheid, die hem by ons vast houden, die maaken, dat hy tot ons zegge", laet my gaen,
„ daar wy hem tog niet beletten konnen, maar hem zyn eigen
„ hart verhindert.

„ Maar waarom vraagt, verzoekt, bidt hy ons dan, dat wy hem zullen gaan laaten? Daarom, op dat hy ons opwekke, aanspoore, beweege, dat we hem niet los laaten zonder dat hy ons zegene; dat wy hem noodigen om by ons te blyven, gelyk te zien is in 't geval der Emmausgangeren, Luk. XXIV. 29; en dat wy by hem om zegen, eer' hy van ons scheide, zouden aanhouden.

„ Wat zwaarigheid is het dan, of wy in onze worsteling eenige kwetsuur, eenige wond, niet tot schade, maar tot een teeken, ontvangen van den Heere! De Heere zelf blyft nogtans in onze magt, die belydt zich onzen gevangen', en wil, tegen onzen dank, zonder ons voordeel, uit de worsteling

niet

niet scheiden. Wat zyn wy droevig over eene verwrongen heup; waarom doet niet de uitneemende Persoon, wien wy egter vasthouden, ons alle smert vergeeten, en ons over hem verblyden? Een soldaat denkt 'er niet eens aan, dat hy wat gekwetst zy, als hy maar zyne party onder den voet krygt. De Filistynen juichten over Simsons gevangkenis, die tog tot hun verderf was; hoe veel meer moogen wy ons verheugen! Want door zyn worstelen raakt de Heere in onze handen en banden, en wy houden hem, wien onze ziele lief heeft: hy is in onze magt, aan wiens magt alles onderworpen is: hy is by ons vast aan wien alles vast is, en die *de geever is van alle volmaakte giften*. Wat bemoedigt ons dat, al komt hy worstelende, al raakt hy ons smertelyk aan, hy blyft egter de onze, en zal niet van ons gaan, zonder onze bewilliging te vraagen, en zonder ons te verwekken, dat we alles van hem begeeren".

Verhandeling over de waare Euangelische Heiligmaking, nevens eene Redenvoering over de Rechtvaardigmaking, door den Wel-Eerwaarden W. MARSHALL; *met aanpryzende Voorredens van de Wel-Eerw. Heeren* P. NIEUWLAND, J. HERVEY *en andere Geleerde Mannen. Naar den Agtsten Druk, uit het Engelsch, van nieuws vertaald. In 's Gravenhage, by* J. Thierry 1772. *Behalven het Voorwerk en de Bladwyzers* 444 *bladzyden in groot octavo.*

MEn heeft dit Geschrift, voor ruim dertig jaren, reeds in 't Nederduitsch vertaeld in 't licht gegeeven; doch die uitgave al voor lange uitverkogt zynde, zo heeft men beslooten thans ene nieuwe en keuriger vertaling, volgens een later Engelschen druk, aen den dag te brengen. Een besluit, dat ongetwyfeld aengenaem is by alle de Liefhebbers der Schriften van den Eerwaerden *Hervey*; by welken dit Stuk nu zeer geschikt geplaetst kan worden. Het behelst naeuwkeurig uitgevoerde bestierende onderrichtingen, rakende de Leer der Heiligmakinge, en ene onderscheiden ontvouwing van die der Rechtvaerdigmakinge, op de gronden, welken gemeenlyk door den Eerwaerden *Hervey* in 't oog gehouden, en byzonder in zynen *Theron* en *Aspasio* aengedrongen worden. En uit dien hoofde heeft men 't ook niet oneigen, als een *Aanhangzel* of *Besluitend Stuk* van dat Werk, op nieuw zo vertaeld, dat het zich ten volle by het zelve voege.

De

De vrugtloosheid der Maatschappyen, zonder de medewerkende en zegenende Hand Gods, uit Psalm 127: 1. *Tot afscheid van de Christlyke Zuidhollandsche Kerkvergaderinge te Woerden, den* 17 *July* 1772. *Door* J. CLAESSEN, *Medekerkleeraar te Leerdam. Te Woerden, by* J. Everts 1772. *Behalven het Voorwerk* 30 *bladzyden in quarto.*

DE Eerwaerde *Claessen* heeft deze Leerreden, naer luid van 't Voorbericht, opzetlyk gemaekt, als een voorbeeld van een verbeterden Prediktrant; om te toonen, hoe men den Hollandschen Prediktrant kan zuiveren van gebreken, en het een of andere uit de Engelsche Predikwyze daer by voegen. Dat hy 'er niet gelukkig in geslaegd zy, ontschiet ons niet; maer wy hadden 't egter beter verwacht. Van 't begin tot het einde, mag men wel zeggen, is 't de predikwyze van een wilden Man; en 't is der moeite waerdig deze Predikatie afzonderlyk te bewaren, als een keurig staeltje ener onbeschaefde maniere van prediken; welke men in deze Eeuw zo openlyk niet zou verwachten, en die niet te hoopen is, dat immermeer in zwang zal komen.

Brief aan de Weleerwaardige zeer geleerde Heeren Predikanten der Gereformeerde Kerke te Hoorn, van Dr. C. PEREBOOM, *onder geen gezindheid behoorende. Te Hoorn, by* J. Keyzer 1772. *In groot quarto* 28 *bladzyden.*

ENe herhaelde vruchtlooze pooging van Dr. *Pereboom*, om, benevens zyne Huisvrouw, behoudens de vryheid hunner gevoelens, weder voor Lidmaten der Kerke erkend te worden, heeft aenleiding gegeven tot het schryven van dezen Brief. Het gevoelen, daer 't voornaemlyk op aenkomt, raekt de vereniging der algemene en byzondere Genade; volgens welke alle menschen zalig kunnen worden, en sommigen zodanige voorrechten genieten, dat zy niet alleen kunnen, maar ook zullen zalig worden. Hier omtrent tracht hy te toonen, dat zyne Leerstelling deswegens, behoorelyk overwoogen zynde, niet strydig is met de aengenomen Leer der Gereformeerde Kerke. Daer benevens doet hy verder zien, dat hy en zyne Huisvrouw, schoon ze die Leerstelling omhelzen, gewichtige reden hebben, om zich veel eer by de Gereformeerden, dan by enige andere Gezindheid te voegen. En eindelyk dringt hy

'er op aen, dat men hen, wegens de omhelzing van dat Gevoelen, niet van het Heilige Avondmael behoorde te weren: daer zy genegen zyn om het bekende *Kort Begrip der Christelyke Religie, voor die baer willen begeven tot des Heeren Heylige Avondmael*, te onderschryven; daer geen Synodale Acte, zo veel ze weten, hen afweert; en ze als Lidmaten niet genoodzaekt zyn de formulieren van enigheid te ondertekenen; waer by nog komt, dat ze wel onderricht menen te zyn; „ hoe de Praktyk der Gereformeerde Kerke medebrengt, Perzoonen, bekend staande in het leerstuk van de Prædestinatie anders te gevoelen, echter tot het Lidmaatschap der Kerke toe te laaten". ——— De Autheur stelt zyne gedachten in 't een en 't ander zo bescheiden voor, dat het wel der moeite waerdig schyne, in nadere overweging te nemen, in hoe verre de Nederlandsche Kerk, in gevallen van die natuur, al of niet consideratie behoore te gebruiken.

Verhandeling over de Waterzugt en derzelver onderscheide soorten; in de Engelsche Taal geschreven, door DONALD MONRO *Medicinæ Doctor, &c. Vertaald en met Aanmerkingen vermeerderd; door* JAN BERNARD SANDIFORT. *Medicinæ Doctor &c. Te Leiden, by* P. van der Eyk *en* D. Vygh 1772. 315 *bladz. in groot octavo.*

DIt Werk is eerst door den Heer DONALD MONRO, beroemd Geneesheer te Londen, en Broeder van den Hoogleeraar A. MONRO te Edenburg, in 't jaar 1748 ontworpen, om voorgesteld te worden, in een klein gezelschap van Vrienden, welke de loffelyke gewoonte hadden, van weekelyks hunne gedachten, over de onderscheide Ziekten, elkanderen in Geschriften mede te deelen. Het droeg de goedkeuring van het gezelschap weg: de Auteur zag het zelve vervolgens veele maalen over, en voegde 'er van tyd tot tyd nieuwe Aanmerkingen en Waarneemingen by, welke hy in orde bragte, zo dat het hem in 't jaar 1752 diende tot een Latynsche Verhandeling, ter verkryging van de waardigheid van Geneesheer, op de hooge School te Edenburg. Dit Werk werd voor de eerstemaal door den Auteur in het Engelsch uitgegeeven in 't Jaar 1755, en voor de tweedemaal in 't Jaar 1756. Daar waren nu veele veranderingen en verbeteringen in gemaakt. Dewyl de Schryver in dien tyd gelegenheid gehad hadde, van in groote Hospitaalen veele gevallen nauwkeurig gade te slaan, en tevens acht te geeven op de uitwerking van verscheide Geneesmiddelen, die ter ge-

nee-

neezing van waterzuchtige ongemakken aangeprezen worden; waar by nog kwam de omgang met beroemde Geneesheeren, welke eene uitgebreide Praktyk hadden. De Leezer ziet hier uit, hoe deeze Verhandeling tot zyne volmaaktheid gekomen is, de Schryver heeft 'er agt jaaren toe besteed. De kennisse van dit nuttig Werk bepaalde zich niet lange binnen Engeland alleen: de Heer SAVARY vertaalde het in 't jaar 1760, in het Fransch, en voegde 'er eenige Aanmerkingen by, zo als ook de Heer KRAUSE in 't jaar 1762, in 't Hoogduitsch, gedaan heeft: de Heer JAN BERNARD SANDIFORT, heeft het nu ten dienste van zyne Landsgenooten vertaald, en 'er eenige zaaken uit de Hoogduitsche Vertaaling by aangetekend: hy heeft uit de Fransche Vertaaling niets overgenomen, om dat de Auteur zelf daar van reeds by de laatste Uitgaave van deeze Verhandeling gebruik gemaakt hadde. De Vertaaler heeft, behalven een uitvoerig Register, 'er nog eenige aanmerkingen bygevoegd: zo dat deeze Vertaaling meer zaaken bevat, dan 't oorspronglyke.

Deeze Verhandeling is in twee Deelen verdeeld: het eerste bevat eene beschryving van de Waterzucht in het algemeen: in het zelve worden de zitplaats, en de aart van deeze Ziekte; de toevallen en de onderscheide oorzaaken overwogen: vervolgens worden de omstandigheden, door welke men wordt in staat gesteld, om de uitkomste van deeze Ziekte met waarschynlykheid te voorzeggen, aangetoond, en de aanwyzingen, die ter geneezing dienen, open gelegd, waar by de wyze volgens welke elke aanwyzing in het byzonder ter uitvoer gebragt moet worden, aangetoond word.

Het tweede Deel is in twee Hoofdstukken verdeeld, waar van het eerste handelt, over een verspreide waterzucht, en het tweede over een waterzucht, die in eenen zak besloten is. Alle de verscheide zoorten van deeze Ziekte worden hier in met veele nauwkeurigheid beschreven: de Auteur volgt in de beschryving van de onderscheide zoorten van Waterzucht, dezelfde orde, welke wy boven in de verklaring van het eerste Deel hebben aangewezen. Deeze Verhandeling is voor die geenen, welke de Geneeskunde oefenen, van zeer veel belang; dezelve behelst eene meenigte van nauwkeurige en leerzaame Waarneemingen, en de uitwerking en gevolgen van verscheide Geneesmiddelen, welke in deeze Ziekte gebruikt zyn, worden hier uit de ondervinding aangetoond. Wy pryzen geenzins ter navolging aan het voorbeeld, in dit Werk gegeeven, van zo meenigvuldige aanmerkingen onder de Text te plaatzen, dezelve maaken veel meer uit dan het Werk zelve, en hinderen

den Leezer zeer in 't aaneengeſchakeld voortgaan, en overdeken van de voorgeſtelde zaaken.

Wy zullen tot een bewys, hoe zeer men in de Geneeskunde acht moet geeven, op de oorzaaken van de Ziekte, volgens welke de Geneeswyze moet bepaald worden, overneemen het geen de Auteur ons leert, aangaande de nutheid van in zommige gevallen ader te laaten in de Waterzucht, het welk anders in 't algemeen, in deeze Ziekte, nadeelig geoordeeld word. „ Wanneer het bloed dik, klevend, en in eene te groote hoeveelheid in de vaten is, 't geen dikwils gebeurt by jonge Lieden, moet men eene verkoelende geneeswyze volgen, en de Lyder moet worden ader gelaaten, niet tegenſtaande de toevallen der Waterzugt zig duidelyk opdoen. De Natuur heeft deeze ontlasting dikwils te weeg gebragt (*a*); een der oudſte en beste Waarneemers van derzelver werkingen beveelt het (*b*); en de dagelykſche ondervinding bevestigt het nut (*c*) van deeze Kunstbewerking.

(*a*) „ Een zeer ſterk Man, omtrent dertig jaaren oud, wierd met het water tusſchen vel en vleesch bezogt, zyne gezigt-zenuwen, waren verſtopt, en hy wierd allengkens blind, maar na dat hy uit den neus, omtrent vier ponden bloeds was kwyt geraakt, was hy na weder volkomen herſteld, uitgezonderd de blindheid, waar van hy nooit volkomen vry was. G. FAB. HILDAN. *Obſ. Cent.* 1. *Obſ.* 50. — Een Man, die waterzugtig was, en te gelyk de Koorts had, wierd het meest verligt door eene bloedſtorting uit den neus, die twee of drie maal daags ontſtont gedurende drie weeken; de zwelling begon te verminderen, en het ongemak wierd geheel verdreven, door het gebruik van middelen, die de uitwaasſeming en pisloozing bevorderden. *Miscel. Curioſ. dec.* 2. *ann.* 3. *obſ.* 170.

(*b*) „ HIPPOCRATES hadt zonder twyfel regt, wanneer hy aanraad een Ader te openen in de Waterzucht, als 'er zich eene moeijelyke ademhaling byvoegd, als de Lyder in het best van zyn leven, en het Voorjaar tegenwoordig is. Men zie zyn Boek *de Victu Acutorum Sect.* 62".

(*c*) „ Ik hebbe by zulke omſtandigheden, dikwils eene aderlaating laten doen, en hier van nooit eenige kwaade gevolgen gezien, maar, in tegendeel, heb ik de Lyders 'er zeer door verligt gevonden, en in eene pas ontſtaane Waterzugt, tusſchen vel en vleesch, waar de Longen zeer zyn aangedaan, en waar mede Koorts verzeld gaat, zal dikwils niets verligting aanbrengen, tot dat men van het lancet gebruik gemaakt heeft. De twee volgende gevallen kunnen van nut zyn; het eerſte, om het nut te toonen van de aderlaating; het ander om de nadeelige gevolgen te doen zien, van derzelver verzuim onder deeze omſtandigheden".

„ Op

„ Op den 26 December van het Jaar 1758. Kwam *Maria Wood*, een Meisje van veertien jaaren, in het Hospitaal van *St. George*, wegens eene algemeene waterzucht tusſchen vel en vleesch, verzeld met eene moeijelyke ademhaaling, eene kleine rasſe pols, eene geringe ontlasting van pis, die hoog van kleur was, en een grondzetzel, als ſtof van roode ſteen, liet nederzinken. Haare Ziekte was vier weeken te vooren begonnen, door het vatten van Koude. Men gaf haar in het begin, des morgens en avonds, een drankje met de Zeeajuin (*Scilla*), en, tweemaal in de week, liet men haar neemen een ſcrupel Jalappe met tien grein' Salpeter. —— Op den 23 was haare huid droog, zy klaagde van rusteloosheid des nagts, en men beval haar elken nagt, als zy naar bed ging, zestig droppen te neemen van het bedaarende aftrekzel van Spiesglas. —— Op den 25 haalde zy met nog meerder moeite adem; ik beval haar zes Oncen bloed af te laaten, en verder op de genoemde wyze voort te gaan. —— Daags daar aan haalde zy met meer gemak adem, en het bloed, dat haar was afgetapt, was vry dik. —— Van deezen tyd af bragten de Geneesmiddelen by haar de gewenschte uitwerking voort. De Dranken met *Scilla* verligten de ademhaling nu, en bevorderden de Pisloozing; de droppelen van het aftrekzel van Spiesglas deden haar des nagts rykelyk zweeten, en door het buik-ontlastend middel, verminderde de zwelling duidelyk, verwekkende het zelve eene ruime ontlasting. Op den 5 der Maand January, wierd zy met eene weder inſtorting gedreigd, de ademhaling wierd moeijelyker, en de zwelling begon te vermeerderen; dog deeze toevallen werden door een tweede aderlaating, en het aanleggen van eene Spaanſche Vlieg-pleister op den rug, verminderd. —— Den 9 February wierd zy weder met eene inſtorting gedreigd, die men egter, door haar vyf oncen bloed af te laaten, voorkwam; hier na wierd zy dagelyks beter, en tegen den 25ſten was het gezwel en de moeijelyke ademhaaling ten eenenmaale verdweenen, ook klaagde ze nergens over, dan alleen dat haar maag was opgezet; 't geen ſcheen af te hangen van zwakheid, en door tweemaalen een Gift Rhabarber, Pillen uit gommen zamengeſteld, en bittere middelen te gebruiken, wierd zy hier van verligt. Zy verliet het Hospitaal op den 21 Maart, ſchynende in eene goede gezondheid te zyn.

„ Op den 20 December des Jaars 1750, op den zelfden dag namentlyk, op welke *Maria Wood*, in het Hospitaal gekomen was, wierd *John Atwood*, een Jongeling, zestien jaaren oud, wegens dezelfde ongemakken, als een Zieke in het Hospitaal ontvangen. Zyn ganſche lighaam was tusſchen vel en vleesch met water bezet, hy haalde met moeite adem, had eene kleine dog rasſe pols, en ontlastte maar zeer weinig water, dat daar en boven nog hoog van kleur was. Dit ongemak, zyde hy, (zeide *behoorde de Vertaaler geſchreven te hebben; welke op veele plaatzen ei en y onder malkander verwart*) zedert omtrent vier weeken gekregen te hebben, door geduurende

drie agter een volgende nagten, by een' Makker van hem, die ziek was, op te zitten. Ik schreef hem, in het begin, dezelfde middelen voor als *Maria Wood*, en op den 25sten meende ik hem zo wel als haar te doen aderlaaten; maar wegens het vooroordeel, dat 'er omtrent het Aderlaaten in de waterzugt heerschte, oordeelde ik dat het beter was dit uit te stellen, tot dat ik gezien had den uitslag by het Meisje. Daags daar aan kwam ik weder in 't Hospitaal, om deeze twee Zieken te zien; maar de Jongeling was dood. Men opende zyn lighaam, en vond zyn Long ontstoken, gelyk ook zyn meeste Ingewanden, alhoewel hy nooit van scherpe pyn op deeze plaatzen geklaagd hadde.

„ HOFFMAN *de Hydrope Obs.* 9. verhaald een zeer aartig geval van een waterzugtig Mensch, wiens Ziekte hy meende af te hangen van eene verstopping der Longvaten, en die voornamentlyk geneezen wierd, door herhaalde aderlaatingen. —— SPONIUS verzekerd, dat een Man van eene waterzugt, die onder het gebruik van water afvoerende en pisdryvende middelen eer vermeerderd dan verminderd was, door twintigmaal te worden adergelaaten, geneezen wierd. *Aphorism. Nov. sect.* 5. §. 87".

Beschouwing der staatsgesteldheid van Engeland, doormengd met veele staatkundige, Wysgeerige en Vrybeidlievende Aanmerkingen; door den Heer DE L'OLME. *Uit het Fransch vertaald. Te Dordrecht by* P. v. Braam 1772. *Behalven de Voorreden en den Inhoud* 294 *bladz. in groot octavo.*

Eene oplettende naspooring van den Engelschen Regeeringsvorm, die veeler aandagt dikwerf tot zig trekt, heeft den Heer *de l'Olme* in staat gesteld, om 'er ons een geleidelyk denkbeeld van te geeven. Hy vangt ten dien einde aan, met een Geschied- en Oordeelkundig berigt van de opkomst, den voortgang, en de vastﬅelling van de Vryheid der Engelsche Natie. Op dit algemeene volgt een byzonder verslag van het samenloopend vermogen des Konings en der Parlementshuizen; mitsgaders van de Vryheid, de Regten en Voorregten der Natie in onderscheiden betrekkingen. De Autheur, in 't melden van dit alles, de Staatsgesteldheid van Engeland als ten hoogste roemenswaardig voorgesteld hebbende, bevestigt zyne lofspraak verder, door eene beschouwing der uitwerkselen, die „ zyns agtens, toonen," dat de Engelsche Regeeringsvorm, boven alle ons bekende „ staatsregeering, deeze drie wezenlyke voordeelen bezit; t. w. dat zy het allerveiligst beschermt, de minste opoffering eischt, en het meest voor volmaaktheid vatbaar is." Voorts hegt hy hier aan nog eene overweeging der oorzaaken, die de duurzaamheid der Engel-

gelsche staatsgesteldheid verzekeren; en tragt eindelyk te doen zien, dat de gewoone verdeeldheden, welken in Engeland plaats hebben, geenzins van die natuur zyn, dat ze den staat in een weezenlyk gevaar brengen. ——— De Heer *de l'Olme* toont in dit Geschrift allerwegen, dat hy zyn Onderwerp met de uiterste naauwkeurigheid heeft nagegaan; en stelt zyne kundigheden, met de daar op gevestigde redeneeringen, steeds in een treffend licht. Men ontdekt in 't geheele beloop een Man van oefening, die zeer veel op heeft met den Engelschen Regeeringsvorm, en een ernstig Voorstander is van de Burgerlyke Vryheid; welke laatste hy ten regtmaatigste handhaaft; schoon hy zig hier en daar wat sterk uitdrukke ten voordeele der Engelsche staatsgesteldheid, als ware dezelve beter dan eenige andere, ter handhavinge van die Vryheid, geschikt. Dog men kan een Autheur, dien men voor 't overige met genoegen leest, zeer ligtlyk toegeeven, dat hy wat sterk ingenomen zy met zyn Onderwerp; voor al wanneer het, dat zekerlyk in dezen plaats heeft, van verscheiden zyden gunstig beschouwd kan worden. ——— Wy mogen ons niet wel inlaten om de voornaamste byzonderheden der Engelsche Regeeringswyze, zo als ze hier gemeld worden, voor te draagen, dewyl ons zulks te breed zou doen uitweiden; en zullen daarom liever, uit de tusschenkomende aanmerkingen, die de Autheur by gelegenheid zeer wel te passe brengt, een staaltje overneemen; en dus gebruik maaken van 't geen de Heer *de l'Olme* zegt, wegens de aangewende poogingen, om het Roomsche Regt in Engeland stand te doen grypen, en den tegenstand, dien zulks ontmoet heeft; waar omtrend hy het volgende meldt.

„ Toen de Pandecten te Amalphi wedergevonden waren, (*) verzuimden de Geestelyken, toen de eenigste menschen die dezel-

(*) De Heer *de l'Olme* heeft hier mede het oog op het voorgevallen in den jaare 1137, toen men, by 't inneemen van *Amalphi*; eene Stad van *Apulie*, door *Lotharius den II*, een oud Handschrift van de Pandecten gevonden heeft; 't welk de Keizer schonk aan de Stad *Pisa*, in vergelding van verleenden bystand in den Italiaanschen kryg: van waar ze ook wel de Pandecten van Pisa genoemd worden, op eene diergelyke wyze als ze in laater tyd, na dat de Florentyners zig meester gemaakt hadden van Pisa, den naam van Florentynsche Pandecten verkreegen. Ook wil men dat die Keizer, op den raad van *Irnerius*, een Duitsch Regtsgeleerden, gelast zou hebben de Roomsche Wetten op de Academien te verhandelen, en 'er zig

zelve eenigzins verstaan konden, deeze gelegenheid geenzins, om den invloed dien zy reeds hadden, te vermeerderen, zy deeden dezelve in het grootste deel van Europa aanneemen. Engeland, welk geschikt was om eene Staatsgesteldheid, zo verschillende van alle andere te verkrygen, moest ook daar in uitsteeken, dat men aldaar het Roomsche Recht verwierp."

„ Onder Willem den Veroveraar, en de Koningen die na hem volgden, drong eene meenigte van Geestelyken zich by het Hov van Engeland in. Hunne achting, die elders als eene onverschillige zaak konde beschouwd worden, was zulks geenszins in een land, waar des Vorsten magt geen paalen kende, en dus was op zynen geest vermogen te krygen, even zo veel als de magt zelve in handen te bekoomen. De Engelsche Adel zag met de grootste jaloerschheid aan, het vermogen van menschen, zo verschillend in stand met hun, voor wiens slagen zy elk oogenblik bloot stonden; en oordeelden, dat dat vermogen ten hoogsten top zoude gevoerd worden, indien men wetten aannam, die deeze zelfde menschen zochten in te voeren, en waar van zy dan ook noodwendig de bewaarders en uitleggers zyn zouden."

„ Het gebeurde dus, door een vry zonderling toeval, dat de Roomsche wetten, door Monniken in Engeland gebragt, zich daar vereenigden met het denkbeeld der Kerkelyke magt; juist zo als de godsdienst deezer zelvde Monniken, naderhand gepredikt, door Koningen, welken naar de volstrekte heerschappy dongen, zich aldaar met het denkbeeld van Alleenheersching saamenvoegde. De Adel verwierp ze ten allen tyde, zelvs met drift (a); en Koning Stephan de Geweldenaar, wiens belang was dien aan zich te verbinden, ging zo verre van het onderwys in dezelve te verbieden."

„ Daar nu de schikking der zaaken eene groote gemeenschap te weeg bragt, tusschen den Adel en het Volk, breidde zich de haat tegen het Roomsche Regt langs hoe meer uit, en die wetten, welke wegens haare wysheid, in veele gevallen, en vooral om haare uitgebreidheid, hadden behooren te worden aangenomen, toen de Engelsche Rechtsgeleerdheid zelve nog in haare onvolkomenheid was, ondervonden by de lieden van

zig in de Gerigtshoven naar te rigten: dog zekerer schynt het te weezen, dat deeze *Irnerius* de eerste geweest is, die Roomsche Wetten als Hoogleeraar verklaard heeft, op de Schoole van Bologne.

„ (a) Onder de regeering van Richard II, verklaarde de Adel:" *Que le roialme de Engleterre n'etoit devant ces heures, ne al en-*

van de wet de allerſtandvastigſte tegenkanting. En terwyl zy, die dezelven zochten in te voeren, hunne poogingen dikwerv herhaalden, werd 'er eindelyk onder de Leeken een ſoort van ſaamenzweering gemaakt, om dezelven naar de Univerſiteiten en Kloosters te verbannen. (b)"

„ Deeze tegenſtand ging zo verre, dat FORTESCUE *Chief Juſtice* (Opperrechter) en naderhand Kanſelier onder Hendrik den Zesden, een boek geſchreeven heevt, onder den tytel *de Laudibus Legum Angliæ*, waar in hy onderneemt, de voortreffelykheid der Engelſche Wetten boven de Romeinſchen te betoogen, en, om hier in niet ſchaars te zyn, geevt hy aan dezelve het voordeel van de oudheid, doende haaren oorſprong tot lang voor de ſtichting van Rome opklimmen."

„ Deeze geest heeft zelvs ſtand gehouden, tot in zeer laate tyden, en wanneer men het aantal van afdeelingen leest, welke HALE, die op 't einde der laatſte eeuw geſchreeven heeft, (a) gebruikt, om te bewyzen, dat in de weinige gevallen, waarin het Burgerlyk Recht in Engeland aangenomen is, het zelve niet geldt uit kracht van eene onderwerping aan de bevelen van Justinaan; (een zaak die gewis geen betoog noodig had,) dan beſpeurt men, dat die *Chief Juſtice*, die tevens een groot Rechtsgeleerde was, ten deezen opzichte een ſoort van partyzugt behouden had."

„ Nog hedendaags ſchryven de Engelſche Rechtsgeleerden, de vryheid die zy genieten, en waar van andere Natien

entent du roy notre Seignior et Seigniors du Parlement unques ne ſera rulé ne governe par la ley civil." In Rich. Parlamento Westmonasterii 3 Feb. Anno 11.

„ (b) Ik zoude konnen aanwyzen, indien dit tot myn onderwerp behoorde, dat de vryheid van denken in 't ſtuk van den godsdienst, welke ten allen tyde in Engeland geheerscht heevt, uit dezelvde gronden ontſtaat als hunne ſtaatkundige vryheid: beiden zyn haaren oorſprong ſchuldig daar aan, dat zy die, in andere Staaten, het volk misleiden, of met genoegen zien dat het misleid worde, aldaar gedwongen geweest zyn, het zelve aan zich te verknochten, en hen te onderwyzen. Voords, de meenigvuldige veranderingen van den Godsdienst in Engeland, bewyzen niets anders dan het groote aantal van gezindheden: 'er was geene, of zy konde de heerſchende zyn, zo draa de Vorst goedvond zich voor dezelve te verklaaren; dus was het Engeland niet, gelyk men in den eerſten opſlag denken zoude, maar 't was deszelvs Regeering, die een' anderen Godsdienst aannam."

„ (a) In zyne Historie van de Gemeene wet."

tien verstooken zyn, daar aan toe, dat zy het Roomsche Recht, dat door die Natien aangenoomen is, verworpen hebben: vattende aldus het gewrocht voor de oorzaak op. Want de Engelschen zyn daarom niet vry, om dat zy het Roomsche Recht verworpen hebben; maar, om dat zy vry waren, of althans, om dat by hun oorzaaken plaats hadden, waar door eenmaal de vryheid moest opgeregt worden, hebben zy het Roomsche Recht konnen verwerpen. Of schoon zy het zelve al mogten aangenoomen hebben, die zelvde oorzaaken, die hen in staat stelden, om het geheel te verwerpen, hadden hen ook magt konnen geeven, om dat gedeelte te weeren, dat hun niet aanneemelyk voorkwam; *en zy* zouden gezien hebben, dat het zeer wel mogelyk zy, de uitspraaken van het Roomsch Burgerlyk Recht op te volgen, ten aanzien der *Stads-* en *Landsdiensten*, zonder daarom deszelvs gronden, aangaande de magt der Keizeren (b), aan te neemen."

„ Hier van zou Holland een bewys opleveren konnen, indien 'er nog niet een veel treffender ware, te weeten, dat van den Keizer van Duitschland, die, of schoon in het denkbeeld van zyn volk een opvolger zelvs van den Throon der Romeinsche Keizeren, nogthands op verre na de magt niet heevt, die de Koning van Engeland bezit: en op 't leezen der verscheiden Verdragen, by welken hem zelvs het recht ontnomen wordt, van de voornaamste Ambten des Ryks te begeeven, behoevt men niet een oogenblik langer te duchten, voor eenen geest van onbepaalde onderwerping, dien men uit de standgryping van het Burgerlyk Recht noodzaaklyk wil afleiden."

Voor 't overige meldt ons de Autheur, in de verdere berigten raakende de Engelsche Wetten, nog met opzigt tot het gebruik van het Romeinsch Burger-Recht, „ dat het egter gevolgd word by de Kerklyke Hoven; in het Hov der Admiraliteit, en in de Hoven der beide Universiteiten; doch, *zegt hy*, het geldt 'er niet verder, dan *lex sub lege graviori*; moetende die verscheiden Hoven zich gedraagen naar de Acten van het Parlement, en, volgends den zin, welken de Hoven der Gemeene Wet aan het zelve geeven; aan welker onderzoek zy ook onderworpen zyn."

„ (b) Het geen de Engelsche Rechtsgeleerden het meest verbaast, is de 1 1 l. 1. T. 4. L. I. Dig. *Quod Principi placuit legis habet vigorem*".

De

De Nieuwe Reiziger, of Beschryving van de Oude en Nieuwe Wereld, uit het Fransch van den Abt DE LA PORTE. *Dertiende Deel. Behelzende Paraguai. Brazilië, de Africaansche Eilanden, Abisfinië, Nigritië en Monomotapa. Te Dordrecht, by* A. Blussé en Zoon.

IN dit Dertiende Deel van den *Nieuwen Reiziger*, ontmoeten wy drie Brieven, die ons de Ontdekkingen van *Paraguai*, de voornaamste Staatswisselingen daar voorgevallen, en de gesteldheid diens Lands ontvouwen. —— De twee volgende geeven ons een Berigt van *Brazilië*. —— Desgelyks besteedt de Schryver twee Brieven, om de *Africaansche Eilanden* te doen kennen. —— *Abisfinë* wordt in drie Brieven breedvoerig beschreeven. —— *Negritië* en *Monomotapa* leveren de stoffe op tot de twee laatste Brieven van dit Deel.

Wy zullen thans onzen Leezeren, het geen de Abt DE LA PORTE, ten aanziene van het Hof en de Hofhouding des Keizers van *Monomotapa* mededeelt, onder 't oog brengen. —— „ Eenige Reizigers, ongetwyfeld om hunne vertellingen wonderbaarlyker te maaken, vertoonden ons het paleis van den oppervorst als een overheerlyk gebouw, dat alles, wat 'er in Europa verwonderlykst in deeze soort is, overtreft. De binten en verwulfzels zyn, indien men hun gelooven mag, kostlyk bebeeldhouwd, en bedekt met gouden plaaten, met eene uitmeemende kunst gedreeven. Wel is waar, voegen zy 'er by, dat de behangzels slechts van katoen zyn; maar de levendigheid der kleuren betwist den prys, aen den luister van het goudt, 't welk dit prachtige gesticht van binnen versierd. De vergulde geschilderde en geëmailleerde huiscieraden, de kandelaers en het vaatwerk van louter goudt, en eene menigte van porceleinen vazen, omringd van gouden takken, welke naer Koraeltakken gelyken, maaken een gedeelte van de schoonheid der vertrekken uit. Het buitenste van het paleis is versterkt met torens en vestingwerken, wier bouworde en schikking yder in verwondering verrukken. De tuinen, boschjes en wandeldreeven beantwoorden, volgens hun verhael, volkomen aan de grootheit van het gebouw, en aen de majesteit van den doorluchtigen opperheer, die in het zelve huisvest.

„ Zie daar, in 't algemeen, wat de woning betreft; doch ten opzigte van de inwendige heerlykheit verzekert men, dat de Keizer dagelyksch voor duizend kroonen aan reukwerk gebruikt, en altoos van vyf honderd hofnarren verzeld is. Zyn kleed is een tabbert van goudlaken met bloemen, in het land geweven. Dees Vorst heeft negen Vrouwen, die met den tytel van Koninginnen vereërd zyn, en waar van yder in 't byzonder een' staat houdt, alzoo luisterryk als die van den opperheerscher, in wiens gezag zy deelt. Zy moeten zyne zusters of naaste bloedverwanten wezen; en zy genieten de inkomsten van verscheidene landschappen, tot haer onderhoudt toege-

gewezen. Zoo dra 'er eene dezer Echtgenooten fterft, verkiest men de geene, die haer behoort op te volgen. De eerfte heeft altoos den tytel van Keizerinne, en gebiedt alle de anderen. De Portugezen noemen haer hunne moeder, en vereeren haer veele gefchenken, om dat zy hunne belangen aen het hof bevordert. De Koning zendt hun nimmer afgezanten, welke niet door eenige Officiers dezer Princesfe vergezeld zyn. Na haren doodt heeft de eerfte hofmeester het vreemde regt om hare opvolgfter te benoemen, mits hy dezelve altoos kieze uit de bloedverwanten van den Vorst. Duizend andere Vrouwen, uit de eerfte geflachten van het Koningryk gekoozen, hebben flechts den rang van bywyven of echtgenooten van de tweede orde: zy zyn als de Staetjuffers der negen Koninginnen, en hare verteeringen zyn naer deze waerdigheit gefchikt.

„ Door deze befchryvingen en ingebeelde heerlykheit, had men myne nieuwsgierigheit aangeprikkeld; doch dezelve vond zich luttel voldaen. Oordeel van myne verwondering', toen ik, in plaets van heerlyke gebouwen, niet anders zag dan houten huizen, met ftrooi gedekt. De hoofdftadt, die den naam van *Zimbdoe*, of het hof draegt, om dat 'er de Koning zyn verblyf houdt, kan omtrent eene myl in haren omtrek halen; maer de huizen zyn 'er zo verre van elkanderen, dat zy flechts eene zeer kleine ruimte zouden befiaen, indien zy, gelyk in onze fteden, vereenigd waren. Het paleis heeft negen omtrekken, gemaakt van houten horden, in plaets van muren. Ik zag zelfs zyne keizerlyke majefteit, zyne eigene kinderen tot den arbeidt aendryven: ik zag deze doorluchtige kinders bezig met ftrooi aen te dragen, om een houten huis, dat de vorst pas had doen bouwen, te dekken. Hy was toen gekleed met twee ftukken ftofs, waer van het eene hem tot een fluier verftrekte; en het andere, van achteren als een' mantel was vast gemaekt, hing tot zyne beenen neder. Hy draegt gemeenlyk aen zynen gordel een kleinen byl, dien men ook eene fpade kan noemen, om dat hy fomtyds tot een oorlogstuig, en fomtyds tot een gereedfchap voor den akkerbouw ftrekt: eene bezigheid zoo weinig by hem veracht, dat ik hem een Portugefchen gezant zyn affcheidt heb zien geven, om zich bezig te houden met het bebouwen van zynen akker. Zyn troon is de drempel van zyne poort, alwaer hy op eene trap zit, zonder ander tapyt dan een visfchers net. Zyne vertrekken hebben geene andere behangzels, en in deze nederige toerusting, deed zich deze zwarte majefteit echter knielende bedienen. Wanneer de vorst hoest, fpuwt, niest of geeuwt, weet men het aenftonds in alle de wyken der Stadt. De tegenwoordig zynde perfoonen flaen in de handen, terwyl zy het bedryf van den vorst naer bootfen. Anderen, die het hooren, doen insgelyks; en deze klucht, die van den eenen tot den anderen overgaet, wordt byna op denzelfden tydt, door de gansche plaets gefpeeld. Als de vorst uitgaet, houdt hy in zyne hand zyne pylen, zyn' boog, of eene fpiets, en heeft altoos voor zich eenen man, die

op

op den trommel slaet, om het volk van de komst des Keizers te verwittigen. Zyn hof heeft weinig grootheid, en vele plegtigheden.

„ De Prins heeft wezenlyk een groot getal Vrouwen, waer van 'er verscheide in der daed zyne zusters of bloedverwanten zyn; doch zy zyn niet moeijelyk te voeden, noch duur te onderhouden: eenige katoenen sluiers, welke zy zelve spinnen en maken, eenig Indiaensch koorn, 't welk zy planten, aenkweeken en bereiden, benevens een groot stal en eenige matten, maken hare huizing, haer huisraed, hare kleeding en haer voedzel uit. De gunsten van den Vorst stellen tusschen haer in 't minst geen onderscheidt; als de lust hem aenprikkelt, neemt hy de eerste, welke zich voor hem vertoont, waer na hy zelfs geen' schyn geeft van haer te kennen, ten zy ze moeder wordt: als dan geeft men haar een byzonder vertrek, om haer Kind ter weereld te brengen, te zoogen en op te voeden. De heerschappy der schoonheid heeft in 't geheel geen regt in eene plaats, alwaer de grootste leelykheid regeert; en in dit zwarte en onbeschaefde Hof, hebben de Vrouwen geen ander lot, dan den lust van den Man te voldoen, en hem nazaten te verschaffen. Deze onverschilligheid voor een geslacht, dat overal aengebeeden wordt, verhindert alle konstenaryen, en belet de samenrottingen, die de andere Vrouwentimmers ontrusten, en in 't verderf storten. Hier hoort men niet zeggen, dat eene Vrouw de Janitzaren heeft doen muiten, noch dat eene begunstigde Minnares eenen groot-visier heeft doen afzetten, maer dat de jonge Addi twintig geesselslagen ontvangen heeft, om dat zy verzuimd had haer katoen te spinnen. ô Gy, wier vonnis van verbanninge of dood de Minnaressen der Koningen in de armen van haren Minnaer teekenen, gy zult dit ongeval aen het hof des Konings van Monomotapa niet beproeven! En gy, staetkundige Minnaressen, wier hart minder naer de liefde dan naer de magt van den Vorst haekt, naeuwlyks zoudt gy in dit hof gezags genoeg hebben, om eenen enkelen Slaaf te doen straffen!

„ De voornaamste amptenaers van den Keizer, zyn de landvoogt der Koningryken of eerste Staetsdienaer, de algemeene Veldheer of Krygs-overste, de hopman der lyfwacht, en de eerste Hofmeester, dien ik reeds genoemd heb. De ampten van Grootmeester der muzyk, opperhoofd der Waarzeggeren of Toovenaaren, Artzeny-bereider, Groot poortier, en opzigter der keuken, worden door de Heeren van den hoogsten rang waergenomen. De Keuken-bedienden zyn insgelyks aenzienlyke Personaedjen. Niemand dezer Amptenaeren mag ouder zyn dan twintig jaaren; dewyl men veronderstelt, dat zy tot deezen ouderdom nog geenen ommegang met de Vrouwen hebben. Deze laetsten verzuimen ook niet, den Prins in dit denkbeeld te houden; en de Vorst zelf veinst hier van overtuigd te zyn, om haer ten minsten deze kleine vergoeding te laten, in den harden dwang, waer in hy haer houdt. Deze jonge Lieden worden, na hunne diensten, tot de eerste waardigheden van den staet verheven,

ge-

gelyk de *Icboglans* of Staetjonkers in het Vrouwentimmer van den Grooten Heer.

„ De oorſprong, opvolging en het getal der Keizeren van Monomotapa zyn niet bekend. De Portugeezen willen dat deze Prinſen reeds in wezen waren ten tyde des Koninginne van Seba, en dat deze hare ſchatten van hun trok. Anderen gelooven dat zy afſtammen van het geſlacht der Mokazangis, welke men als de dapperſten des landaarts beſchout. —— Het Volk van Monomotapa begint de maand met de nieuwe maen, en verdeelenze in drie deelen, yder van tien dagen; de vierde en vyfde dag van ydere verdeeling, zyn feestdagen, op welke de Vorst gehoor geeft. Hy heeft in zyn hand een' grooten Staf, waerop hy leunt: en dus onthoudt hy zig den ganſchen dag aen de deur van zyn Paleis. *Indien hy* ziek is, bekleedt de eerſte Staetsdienaer, of het hoofd des Koningryks, zyne plaets, en neemt zyne bedieningen waer. Alle de geenen, die iets voor deze vierſchaar te verrigten hebben, moeten 'er al knielende verſchynen, en in deze geſtalte antwoordt van den Vorst of van zynen ſtedehouder afwachten."

„ Op den dag der nieuwe mane, loopt de Keizer, omringd van zyne hovelingen, in het Paleis, als of hy voorneemens ware te ſtryden. Als zyn loop geëindigd is, brengt men hem een vat met gekookt Indiaansch Kooren, 't welk hy op de aerde verſpreidt, bevelende aen alle zyne groote Heeren 't zelve te eeten. Deze werpen zich driftiglyk daer op neder; en yder proeft 'er van, om zyn hof te maaken, als of het een der lekkerſte gerechten ware. Doch het voornaamſte van alle deze Feesten is dat der nieuwe Mane van de maand Mei. Alle de Heeren, wier getal zeer groot is, vergaderen in het paleis, en vertoonen eenen ſtryd voor den Vorst. Deze tydkorting duurt den ganſchen dag. Vervolgens verdwynt de Keizer, en verbergt zich eene week zonder zich te laaten zien. In dien tusſchentyd houdt men niet op van den trom te roeren; en het feest eindigt op eene barbaarſche wys: want op den laetſten dag doet de Keizer de heeren, voor welke hy de minſte genegenheid heeft, dooden, en offert hen op aen de Schimmen zyner Voorvaderen. De trom wordt dan niet meer geſlagen; en yder begeeft zich naer zyn huis. In plaets van deze verſchriklyke ontknooping', die dit wreede feest met bloed bevlekt, vermoegt zich de Keizer ſomtyds met zich te wasſchen in eene Tobbe met wyn, dien hy zynen hovelingen doet drinken om hen aen zich te verbinden, en te betoonen, dat hy met hun ſlechts één hart en ééne Ziel wil uitmaken. Deze plegtigheid geſchiedt op het geluidt der Speeltuigen; waer na al het Volk zich, met gebogen hoofde en bevende knien, van daer begeeft".

Wer-

Werken van de Maetſchappy der Nederlandſche Letterkunde te Leyden. Eerſte Deel. Te Leyden by P. v. Eyk *en* D. Vygh 1772. *In groot quarto.*

Ene edele zugt ter bevorderinge van de Nederlandſche Letterkunde heeft deeze Maatſchappy tot ſtand gebragt; en dit eerſte Deel van derzelver arbeid levert ons verſcheiden blyken van de bekwaamheid der Maatſchappye, om dien tak van Oefening vrugtbaar op te kweeken. —— Welgeſchikte Wetten, die ons aan 't hoofd van dit hun Geſchrift voorkomen, geeven ons een denkbeeld eener Maatſchappye, met zo veel oordeels ingerigt, dat'er natuurlyk uitgewerkte ſtukken van te verwagten zyn. —— Eene daar op volgende Naamlyst der Leden meldt ons een aantal van Mannen, die bekend ſtaan voor onvermoeide navorſchers, oplettende onderzoekers, en ſchrandere beoordeelaars, van alles wat de Nederlandſche Taal- Dicht- Oudheid- en Historiekunde betreft; 't welk ons het ſtreelende vooruitzigt verleent, dat zy aan de gemaakte ſchikkingen zullen beantwoorden; en ons dus daadlyk van tyd tot tyd eene reeks van Verhandelingen mededeelen, die ſtrekken konnen ter uitbreidinge deezer aangenaame en nuttige Oefeninge. —— En in die hoop verſterkt ons reeds deeze eerſte afgifte hunner Lettervrugten, welken zo ſmaaklyke proeven deswegens aanbieden, dat de Liefhebbers het verdere toekomende met verlangen te gemoet zien.

De Heer *Huydecoper* verleent ons hier aanvanglyk eene Briefswyze Verhandeling, ter verdeediginge van 't rechte gebruik van den *Ablativus Abſolutus*, als niet ſtrydig, maar in tegendeel overeenkomſtig met ons Taaleigen, eenſtemmig met het gebruik der oude Schryveren onzer Moederſpraake, en der naverwante Taalen. Men heeft des, de Latynſche woorden, *Episcopo mortuo alium eligebant*, overzettende, te ſchryven, *Toen de Biſſchop geſtorven was*, of, om den ſtyl te ſchakeeren, en te bekorten, met een *Ablativus Abſolutus* te gebruiken, *Den Biſſchop geſtorven zynde*, en niet *De Biſſchop geſtorven zynde, verkoos men eenen anderen.* De laatſte ſchryfwyze is, volgens den oplettenden *Huydecoper*, onbeſtaanbaar met den aart der Taale. En zo heeft men dan ook de ſpreekwyze (*illo mortuo*) niet te vertaalen, *Hy geſtorven zynde*, maar *Hem geſtorven zynde*; een laater averechts gebruik ſchynt wel het eerſte te wettigen, maar het taaleigen, overeenkomſtig met het oude gebruik, behoort meer Gezags te hebben: en zo lang de nieuw ingevoerde Mode dat Gezag blyft tegenſtreeven, doet men beter met zig by omſchryving uit te drukken, *toen Hy geſtorven was.* Deeze Brief is oorſpronglyk geſchreeven, by gelegenheid van eenen Brief van den Heer *Mattheus van Leeuwaerden*, tegen het gebruiken van den *Ablativus Abſolutus*; en deszelfs Broeder, *Justus van Leeuwaerden*, heeft, op 's Broeders overlyden, na 't ont-

van-

vangen van *Huydecopers* Antwoord, een *Naberigt*, geschreeven, dat geschikt is ter wederlegginge van dit gemelde Antwoord. Deeze Papieren, na 't overlyden van opgenoemden *Justus*, gevonden zynde, heeft men goedgedagt dezelven hier te voegen, by deezen Brief van *Huydecoper*; die, op het ontdekken deezer papieren, merkelyk veranderd en verbeterd, reeds afgedrukt was. Het *Naberigt* slaat dus wel eigenlyk niet op deezen Brief, maar op den vroeger oorspronglyken; dan voor zo ver het onderwerp het zelfde zy, kon het niet oneigen met den voorafgaanden Brief, by deezen van *Huydecoper*, geplaatst worden. De Leezers worden hier door te beter in staat gesteld, om de verschillende denkbeelden daaromtrent te wikken; en te onderzoeken, of 'er, na dezen meer beschaafden Brief van den Heer *Huydecoper*, nog iets te vinden zy in die Papieren van de Heeren *van Leeuwaerden*, dat hen in twyfel doet staan, om deeze verdeediging van den *Ablativus Absolutus* toe te vallen.

Verder levert ons dit Stuk een Verhandeling over de Verbuiging van het werkwoord *Laten*, als een hulpwoord der Gebiedende en Toevoegende wyze gebruikt. De Heer *Nanninga* brengt ons hier onder 't oog, hoe verkeerd het zy te schryven, *laat ik*, *laten wy* enz: en dat men dit hulpwoord altoos, 't zy men eene toelaating, verlofgeeving of aanmoediging bedoele, onveranderlyk heeft te gebruiken, zeggende *laat my*, *laat ons* enz. Deeze aanmerking wordt wyders nog versterkt, door den Heer *Hinloopen*, in eene volgende Bylage, waar in hy ons daar benevens doet zien, dat men al van oudsher *se* voor *hen* of *haar* in *Accusativo* gebruikt heeft; gelyk men ook nu nog zegt *laatse*, in stede van *laat hen* of *haar*. Naar 't regelmaatigste gebruik schynt *si* de *Nominativus pluralis* en *se* de *Accusativus* geweest te zyn.

Hier aan volgt eene Oudheidkundig onderzoek, raakende de ligging eener plaatse genaamd WICUS, van welke Koning *Dagobert* de I gewag maakt, in eenen Brief van het jaar 630. De Heer en Mr. *van de Wall* toont in dit onderzoek, dat 'er gewigtige reden zyn, om hier niet, met den Heer *Wagenaar*, te denken op *Wyk te Duurstede*, in 't Sticht van Utrecht gelegen; maar dat deeze plaats veel eer te zoeken is, omtrent de zeekusten van Frankryk. Volgens het hier bygebragte zou dit WICUS ons aanduiden eene oude Koopstad, eertyds geheeten *Quentovicus Portus*, gelegen aan eene rivier, die voorheen *Quantia*, nu *la Canche* genoemd wordt, niet verre van Estaples, in het tegenwoordige Picardye: welke Koopstad, in de Schriften der middeleeuwe, niet alleen den naam draagt van *Quentovicus*, *Cuentawich*, of *Quentawich*, maar ook veeltyds, daar in voorkomt, onder de eenvoudige benaaming van WICUS, VICUS of WICUS PORTUS. De Schryver deezer Verhandelinge heeft dit onderwerp met veel oplettendheid nagegaan, en deelt ons by die gelegenheid verscheiden oudheidkundige aanmerkingen, die van eene algemeener nuttigheid zyn, mede.

Van

Van deeze zelfde hand vindt men hier voorts eenige aanmerkingen over de misdaad, welke men oudtyds benoemde met den naam van *Wapel-* of *Wapendrenken*. Deeze bestond, naar 't oordeel van dien Schryver, daar in, „ dat men iemand, uit euvelen moed, in 't water, slyk of andere vuiligheden nederwierpe, drong of stoote, zoo dat de ingedrongen of neergeworpen buiten staat geraakte, van zig te kunnen redden." Men noemde het daarom ook wel *Wapeldring* en *Wapeldreng*; zynde *drenken* hier zo veel als *drengen* of *dringen*; en wordende het woord *Wapen* of *Wapel* (met eene gemeene verwisseling van *n* en *l*,) ouwlings vermoedelyk niet alleen van vuil, maar ook van allerlei water, 't zy dan minder of meerder rein, gebruikt. De Heer en Mr. *van de Wall* tekent daar benevens, by deeze gelegenheid nog aan, dat men dit woord, in later tyd, in eene flaauwer betekenis gebezigd heeft, ter aanduidinge van den hoon iemand aangedaan, door hem bier, wyn, water of iets dergelyks in het aangezigt te werpen. „ En dit, zegt hy, moet zoo weinig vreemd gevonden worden, als dat het Kerkelyk woord *doopen*, eertyds, in de beteekenis van *onder water steeken*, en nu, doorgaands in die van *besprengen* of *overstorten met water*, gebruikt worde".

By dit alles komen nog de *Mengelingen* van den Heer en Mr. *Alewyn*, die 't 'er op toegelegd heeft, om eenige verbasterde spreekwyzen op te helderen, mitsgaders sommige verminkte plaatsen van oude Schryveren te herstellen, waar nevens gevoegd zyn twee Bylagen van den Heer *Hinlopen*, tot dat onderwerp betrekkelyk. De herstelde schryffouten daar laatende, als die in 't Werk zelve nagezien moeten worden, zullen wy de verbasterde spreekwyzen, met derzelver verklaaring, nog kortlyk opgeeven.

Men zegt gemeenlyk, *Hy gelykt zyn broeder* OP EEN DUIT, in plaatse van OP ENDE UIT, dat is *rond uit*, *in alle deelen*. In dien zelfden zin zegt men ook, *Hy gelykt hem* OP EEN TOP, waar voor men oudtyds zei, OP ENDE OP. Op eene diergelyke wyze heeft men OVER ENDE OVER, als mede OM ENDE OM verbasterd in OVER EN TOVER, en ROMMENTON, dat eigenlyk ROND ENDE OM of RONDOM is.

Hier voor schreef men ook, gelyk de Heer *Hinlopen* aanmerkt, wel eens OMMENDOM; hoedanige samenhegtingen men meermaals ontmoet, als in ANENDAN VOOR AAN ENDE AAN, waar toe ook het HARENTARE en DORENTORE van *Melis Stoke* te brengen is. Dus is ook MAGGESCHIEDEN ingetrokken tot MAGSCHIEN, verwisseld in MASSCHIEN, en daar uit ons MISSCHIEN gebooren. Op eene diergelyke wyze is 't VIEL LICHT overgegaan tot VIELLICHT, VILLICHT, VELLICHT en WELLICHT, [of gelyk men thans ook wel zegt, VEELLICHT.] Verder staat hier nog te melden, dat OP ENDE UIT oudtyds ook wel uitgedrukt wierd, door UIT ENDE UIT, mitsgaders door AL UIT; en dat het oude ALS EN ALS aan te merken is als eene samentrekking van ALLES EN ALLES, even als NIETS VOOR NIETES.

De Heer en Mr. *Alewyn* oordeelt uit zulk eene samentrekking te mogen afleiden, den oorsprong van de overtollige T in *Tachtig* en meer diergelyken; doch de Heer *Hinlopen* vermoedt, dat men dit veel eer aan deezen of geenen tongeslag heeft toe te kennen, en oordeele dat de T over al te gemeen bygebragt is, om hem aan een vasten regel te binden; 't welk hy in verscheiden voorbeelden nader doet zien.

De overige verminkte spreekwyzen, door den Heer en Mr. *Alewyn* bygebragt, zyn de volgende.

Van den os *op den Ezel te springen*, moet waarschynlyk zyn, *van den ORSE* (dat is, van het Paard) *op den Ezel te springen.*

In stede van BONT *en Blaauw geslaagen*, behoorde men te zeggen, BLOND *en Blaauw.*

Het woord LIEVERLEE is niet onwaarschynlyk gebooren uit *van lee voir*, dat is *van lid voor lid*, zo veel als van stuk tot stuk, [en dus ook, gelyk men 't tegenwoordig wel gebruikt, van langzamer hand.]

De spreekwyze *slaapen* ALS EEN ROOS klinkt zekerlyk vreemd; doch dezelve is naastdenkelyk verbasterd, van *slaapen* ALS IN ROOS, zo vast, zo genoeglyk, als iemand, die op een zagt roozendons slaapt; met hoedanig soort van bedden veele wellustigen, zo men verhaald vindt, niet weinig op gehad hebben.

De uitdrukking *twee aan twee* en *paar aan paar te gaan*, is eindelyk niet goed te keuren, beter zegt men *paar en paar*, *twee en twee*, of *by paaren.* Als men zegt, *de slaaven waren paar aan paar gekoppeld*, is 't zo veel, als of men zegt, *de slaaven waren gekoppeld, een paar aan een paar*, dat is, vier slaaven waren te saam gekoppeld; 't geen men egter niet bedoelt. Men behoort dus niet te zeggen, *Wy volgden het lyk paar aan paar*; beter *paar en paar*, dat ook oudtyds gebruikelyk was. Deeze verbastering is mogelyk uit eene gemeene sleur ontstaan; en de spreekwyze *hand aan hand*, en *mond aan mond*, kan 'er mede wel aanleiding toe gegeeven hebben. Ook zou het niet geheel vreemd zyn hier te denken, op het oude gebruik van *an* en *anne*, dat men, zo wel in de betekenis van *en*, als in die van *aan* schynt gebezigd te hebben.

Voorts wordt dit eerste Deel, (dat dus verscheiden leezenswaardige Stukken behelst, en waar onder de Oudheidkundige Verhandeling van den Heer en Mr. *van de Wall*, inzonderheid eene herhaalde leezing verdient,) besloten met eene zeer wel uitgevoerde navolging van een der *Olympische Lierzangen van* PINDARUS, door PIETER VAN DEN BOSCH; die ons PINDARUS met regt voorstelt als „ een dier uitmuntende Digtgeesten der Oudheid, welken onze tydgenooten de kunst behooren af te zien, om regten smaak te krygen van ware schoonheid en verhevenheid".

MOZES, *in twaelf Boeken, door* NIKOLAES VERSTEEG. Met het Portrait van den Autheur. *Te Rott. by* N. Smithof *en* R. Arrenberg 1771. *Bebalve de Opdragt* 387 *bladz. in quarto.*

De dichtkundige *Versteeg* levert ons hier de Geschiedenis van den Man Gods, MOZES, in vloeibaare Verzen. De Autheur stelt hem voor, met zyne komst in *Midiän*, alwaar hy de dogters van Priester *Jetbro* beschermt tegen den euvelmoed van baldaadige Herderen; waar op hy huisvesting erlangt by *Jetbro*, dien hy voorts verslag geeft van zyne geboorte, en 't verdere voorgevallen in Egypte, dat hem aanleiding gegeeven had, om naar *Midiän* te vlugten. Dit Voorwerk in de twee eerste Boeken afgehandeld zynde, ontmoet men, in de tien volgenden, de merkwaardige Geschiedenissen, die ons raakende de verrigtingen van Mozes, tot op het afloopen van zyn tydlyk leeven, in de Heilige Schriften staan aangetekend. Onze Dichter heeft dit verhael, schoon 't juist niet in den smaek van een grootsch Heldendicht opgesteld zy, egter veel al nog verlevendigd, door treffende afbeeldingen van verscheiden omstandigheden; waar uit men zien kan, dat 's Mans verbeeldingskragt, met het klimmen zyner jaaren, (zynde hy gebooren te Rotterdam, den elfden van Wynmaand 1704,) nog niet geheel verstompt is. Ten getuigen hier van verstrekke het Tafereel, dat hy ons schetst van de ontsteltenis der Egyptenaaren, op het verneemen van den doodlyken slag, hunnen eerstgebooren door 't geheele Ryk toegebragt.

Elk huiswaerd vliegt met schrikk' ten rustbedde af, vol vreezen,
En klopt, om bystand, by zyn' naesten buurman aen,
Maer och! daer ziet hy elk al mede in doods angst' staen,
Door onverzetlyk leet, in rouw' en tranen smoren,
Om de onverwagte dood van zynen Eerstgeboren.
Elk klaegt al even zeer, om 't missen van zyn kroost,
En allen derven ze, in hun droefheit, raed en troost.
Ja dus, ô wee! dus is 't van huis tot huis gelegen!
De bleeke rouw, 't gekerm, ja de angst, loopt allerwegen,
Met wild, met woest getier en ysselyk geluid,
Dolzinnig, heen en weêr, de huizen in en uit.
De Raedsman, Hoveling en al wie 't Hof bewonen,
Beweenen 't sterflot van hunne Eerstgeboren zonen,
En loopen radeloos door al de zalen heen,
Met kermen en geroep, gejammer en geween.
Vorst Faraö, thans mêe door 't zelfde lot benepen,
Moet nu zyn' eigen Zoon, door 't Pestvuur aengegrepen,
Zien liggen uitgestrekt op 't vorstlyk ledekant,
Beroofd van 't levenslicht; zyn allerdierbaerst' Pand,
's Ryks Erfprins, al zyn hoop, de wellust van zyn dagen,
Die na hem heerschen zou, ligt, door Gods kracht, verslagen.

Hy, noch onkundig van al 't leet, brult als een leeuw
Die zyne jongen mist, en roept met dol geschreeuw,
Al 't Hofgezin by een, om 't zynen rouw te toonen;
Maer och! zy missen ook hun Eerstgeboren zonen!
Elk staet met zynen Heer gelyk, door ramp versmoort!
Zo dra de ontroerde Vorst elks jammerklagten hoort,
Verneemt men, rondöm 't Hof, veel duizende onderdanen,
Die, als van zin berooft, door jammeren en tranen,
Den Vorst betygen, als den oorsprong van hun leet.

Dit heeft ten gevolge dat Mozes last gegeeven worde, om ten spoedigste met al zyn volk en have, gelyk hy verzogt had, uit Egypte te vertrekken, op dat het Land geen meerder onheilen mogten overkomen. Dit stelt het Volk eenigermaate te vrede; maar de jammerklagten over den zo treffenden ramp volduuren.

Die jammerklagten, van al 't rouw bedryvend volk,
Verwekken 't naerst' geluid, het dringt, door lucht en wolk,
Langs landen en door stêen. Och! al waer menschen wonen
Wordt nu de dood beweent der Eerstgeboren zonen!
Het tam en wildgediert', verkropt van smart' en leet,
Wekt door Egipte zelfs een' hollen jammerkreet,
Het loeit, het gilt, het jankt, om 't missen van zyn jongen.
Alle oogen weenen thans; thans kermen alle tongen,
Door gantsch Egipteland. De rouw is algemeen,
By dier en mensch, by oud en jong, by groot en kleen.
Helaes! wie kan naer eisch dit droevig treurspel malen!
Wie zou, in 't midden van zoo veel verdriets, niet dwalen!
Wiens hart bezwykt niet, als hy denkt, hoe 't gantsche land...
Maer och! hier valt my zelf de dichtpen uit de hand!

Dichtlievende Mengelingen, vergezeld van Taal- en Dichtkundige Aanmerkingen. Door JOAN FORTMAN. *Te Hoorn, by* T. Tjallingius 1772. *Behalven de Voorreden enz.* 239 *bladzyden in groot octavo.*

IN deeze Dichtlievende Mengelingen van den Heer *Fortman*, die over verschillende Stoffen gaan, en in 't algemeen manlyk en vloeibaar uitgevoerd zyn, des men dezelven met genoegen leest, straalt wel byzonder dit door, dat hy meer dan gemeen gebruik gemaakt heeft van de Taal der Ouden. Dit beweegt hem ook zig daar over bepaeldlyk uit te laaten in zyne Voorreden, welke grootlyks ingerigt is, om te toonen, hoe men, met omzigtigheid hier omtrent te werk gaande, der Dichtkunde geen geringen dienst doet, als men agt geeft op de Taal onzer Voorvaderen; en door in te dringen in de

de kennis van den rechten oorsprong en waare beduidenis hunner woorden en spreekwyzen, onze Taal in den grond leert kennen, en zig daar door in staat stelt, om dezelve in haare natuurlyke en volle kragt te gebruiken. —— Hy heeft het, dus denkende, gewaagd dien weg in te slaan, en tot eene proeve zyner vorderinge dit Stukje in 't licht te geeven, of ook anderen zyn voetspoor mogten volgen, en 't met hem verder brengen. Dit doende bezefte hy zeer wel, dat het gebruik van eenige verouderde woorden of spreekmanieren, thans min of meer by veelen onbekend, hier en daar wel eenige opheldering zou vereischen; en zulks heeft hem bewoogen zyne Dichtstukjes vergezeld te doen gaan van Taal-en Dichtkundige Aanmerkingen, strekkende om de betekenis dier uitdrukkingen nader te ontvouwen. De Heer *Fortman* is 'er over 't geheel zo wel ingeslaagd, dat hy voorts aanmoediging verdiene; en 't navolgen van zyn voorbeeld zou van nuttigheid konnen zyn ter verdere voltooijinge onzer Taal- en Dichtkunde, mids dat men 'er altoos met oordeel in te werk gaa. Egter is het met dit alles raadzaam, dat men 't 'er niet op toelegge, om het sterk te vermenigvuldigen; men loopt dan ligtlyk gevaar van geheel onverstaanbaar te worden, en ziet zig genoodzaakt tot het schryven van een groot getal van aantekeningen om een Nederduitsch Vaers voor een Nederlander verstaanbaar te maaken. Spaarzaamheid kan ook hier haare nuttigheid hebben, terwyl Verkwisting kan schaaden; en voorts moet de tyd en 't gebruik medewerken; waar omtrent het beste te hoopen is, als men de Leezers niet overlaadt. Men hoore voorts, by deze gelegenheid, den Dichter zelven, in een Stukje, betreffende *de naauwe verknogtheid der Taal- en Dichtkunde*, die hy ons aldus voordraagt.

Hy, die door d'eedlen geest der dichtkunste aangeblazen
 Naar een' verheven' styl en schoonen dichtzwier streeft,
Moet zynen gragen lust en denkvermogens azen (*)
 Met keur van letterspyz', die zuivre taal hem geeft.
De spraakkunst, weet men, moet elk denkbeeld openbaren:
 Zy is, wel afgericht, de tolk der poëzy;
Zy streelt, gelyk 't muzyk der juistgespannen snaren,
 En smelt het lenig hart in zoete melody.
Geen kiesche smaakt genoegt aan ruwe zegsmanieren:
 Die giet in d'echten vorm de dichtverbeeldingskracht,
Door ryke vinding met verheven taal te sieren
 Wordt de eedle poëzy ten hoogsten top gebragt.
Gelyk een schilderstuk, naar 't leven afgeteekend,
 Hoe meer de verwe treft, te grooter schoonheid straalt;
Dus wordt een dichttafreel naar waarde fraaist gerekend,
 Wen 't spraakpenseel met kunst de zielsgedachten maalt.

Hoe

(*) *Azen* beduidt in een' werkenden of overgaanden zin zo veel als aas of spyze in den mond steken, en by gevolgtrekkinge voeden, spyzen.

Hoe vaak wordt een gedicht, dat geestig is, ontluisterd,
  Wyl ongekuischte taal (*), van zwier en kracht berooft,
Gelyk een lelyk lyf een schoone ziel verduistert,
  Dus ook 't inwendig schoon van vindingrykheid dooft!
Een nette spraak, geschoeid naar 't voorwerp der gedachten,
  Drukt dan 't verbeeldingsbeeld naar 't leven kunstig uit.
Maar; wie zal naar den eisch zulk schilderdicht verwachten,
  Dien onkunde in de taal daar toe 't vermogen sluit?
Een arts, die, schoon in d'aart der kwalen wel bedreven,
  Aan de eigenschap en kracht der kruiden zich vergast,
Kan aan een kranken nooit een heilzaam middel geven,
  Dat op den aart der ziekte en haar genezing past.
Dus hangt het recht gebruik der tale en sprekenswyze
  Aan de echte kennis van der woorden eigenschap:
Die deze kennis mist, hoe hoog zyn dichtgeest ryze,
  Dees daalt, zo ras hy spreekt, tot eenen lagen trap.
Stel eens de kunst van Hooft en Vondel u voor oogen;
  Neem op hun poëzy en spreekmanieren acht:
Gewis, gy twyfelt, wat u meer houde opgetoogen,
  Hun vindingvolle geest of ryke zeggenskracht.
Leg in uw onderzoek den vluggen Vos hier tegen,
  Jan Vos, zo mild begaafd met vruchtbaar dichtverstand:
Ras ploft uw oordeel, onder 't lastig overwegen,
  In eenen maalstroom van mismaakten zeggenstrant.
Komt dan, om de eedle spraak der vinding uit te drukken,
  Een juiste weetenschap van onze taal te stâ?
Wel aan, men zoeke die in echte alöude stukken;
  Men spoor' het ryk trezoor van later eeuwen na.
Het keurig dichterdom sloov' met vereënde krachten
  Aan zulk een onderzoek, dat zo veel kennis geeft:
Vooräl, daar thans zo hoog op klappende yverschachten
  In Néerlands vrye lucht de zuivre kunstmin zweeft.
Geen hedendaagsch gebruik kan toch den nadruk leeren,
  Dien ieder woord in zyn beteekenis bevat:
Men moet, om dit te zien, zich tot den oorsprong keeren;
  Hoe nader aan de bron, hoe onberoerder nat.

De

(*) *Ongekuischte taal*, dat is, ongezuiverde, slordige. *Kuisch* beduidt eigenlyk rein, zuiver, zinnelyk; van daar is *kuischen* reinigen, schoon maken, en zo ook *verkuischen*, dat mede wel gebruikt is in een volstrekten zin voor kuisch worden, naar de hedendaagsche betekenis. Buiten dat vindt men *kuischen* in de betekenis van iets tot iemands nadeel uitvoeren, van iemand een trek speelen; *nakuischen* zegt meermaals naboorsen, *en ergens mede verkuischt zyn* is het zelfde als ergens mede gediend of vermaakt zyn. —— Onze Autheur, die zyne Taalkundige Aanmerkingen aan 't slot van zyn Werk gevoegd heeft, werkt deeze, gelyk ook de voorige aantekening, breeder uit, met het bybrengen van vroeger Schryveren, en 't opgeeven van verdere bedenkingen over de verschillende betekenissen; maar de opgave hier van zou ons te breed vallen.

De roest des tyds verbyt de taal, gelyk de zeden:
  Verbastering rooft de plaats aan reine eenvoudigheid:
Het beste zinkt in 't stof, wordt met den voet getreden;
  Het slechte vest zyn' troon op dwaalziek onbescheid.
Wierd aan ons taalgebouw, door 't nutlooze af te keuren,
  Het kostbaar overschot van vroeger' tyd gevoegd;
Hoe ras zou 't zyne kruin trotsch in de hoogte beuren,
  Daar 't onder eenen last van ydle praal nu zwoegt.
Dan zou geen onverstand der ouden spraak verguizen (*),
  Waar voor de nieuwerwetsche in korten nadruk wykt:
Dan zag men bastaardy voor 't echte kroost verhuizen,
  En onzen sierstyl met een' woordenschat verrykt.

(*) „ *Verguizen* is van KILIAAN reeds een veröuderd Hollands Woord genoemd, doch naderhand weder in gebruik geraakt, en tegenwoordig nock by nette Schryvers en Dichters bekend in den zin van bespotten, versmaden. Wy zouden van het zelve geen gewag maken, ware het niet om aan te duiden, hoe veel krachtiger het van beteekenisse zy, dan ons gemeenlyk gebruikt wordend woord *bespotten*; zynde eigenlyk zulk eene bespottinge, die met het optrekken der neuze, het opspalken des monds, en diergelyke teekenen van de grootste veráchtinge gepaard gaat. Zie KILIAAN by *guyse*."

KRISPYN *Vry-Metselaar; Blyspel*. *Door* H. van Elvervelt. *Te Amsterdam by* Stephanus Kunem, 1772. *In octavo* 88 *bladzyden*.

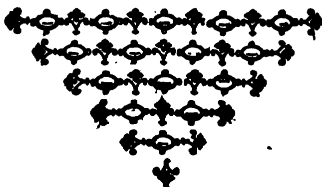
EEn dier Blyspelen, welker grootste aardigheid uit de verwarring en misleiding ontstaat; hoedanig soort van spelen niet zelden meer voldoet, als ze vertoond worden, dan de enkele leezing wel schynt te belooven. Een vercierd Genootschap van Vry-Metselaaren, eene verzonnen aanneeming van Krispyn, ter verdichte voldoeninge der nieuwsgierigheid van eene Dame, als het middel om het Jawoord uit haaren mond te krygen, en de ontdekking van het gesmeede bedrog, is de hoofdinhoud van het Stuk; dat voorts, onder dat slag van Blyspelen, die niet zo zeer eene zedelyke leering bedoelen, als wel strekken om den Aanschouwer eens te doen lachen, in zyne soort vry wel uitgevoerd is.

Zonderlinge Spookgeschiedenis, in Poolen voorgevallen. Briefwyze voorgesteld. Te Amsterdam en elders te bekoomen. 11 *Bladzyden in octavo.*

HEt woeden van den Oorlog in Poolen geeft, in 't midden der deerniswaardige berigten, nog al aanleiding tot een Romanesk Minverhaal, van dien zelfden aart, als men meermaals in soortgelyke omstandigheden verteld heeft. Vlugtende Edelen, die zig verbeelden door Spooken ontrust te worden, ontdekken eene aanzienlyke Familie in eene onderaardsche wooning; zy zoeken met dezelve hun behoud op den Russischen bodem, en alles gelukt hun dermaate naar wensch, dat zy, (twee Broeders,) zig in 't Huwelyk vereenigen met de twee Dogters van dat Huysgezin, onder 't aangenaamste vooruitzigt van een gelukkig leeven. Een dier Reizigeren, wien eene verschrikkende vertooning tot dat geluk gebragt heeft, geeft 'er briefswyze berigt van; doch hy verhaalt het zo droog, dat men te denken hebbe, dat het den Schryver niet zeer ter harte gaat.

Omstandige Brief over den Zwaaren Brand te Heukelum. Te Utrecht by J. v. Schoonhoven. *In groot octavo.*

HEt jammerlyke ongeval van *Heukelum*, op den 17den van Oogstmaand deezes jaars, half door de vlammen verteerd, wordt in deezen Brief zeer onderscheidenlyk voorgedraagen; en deszelfs inhoud is eigenaartig geschikt, om de liefddaadigheid van veelen op te wekken, ter ondersteuninge der ongelukkige Ingezetenen deezer plaatse, die, te meer door dit onheil gedrukt worden, daar ze, voor het grootste gedeelte, zedert twee jaaren, zo door de veepest, als door den watervloed, zeer vermagerd zyn.

HEDENDAAGSCHE VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Zedekundige Brieven over het Geluk; mitsgaders de Deugden en Pligten, met welker betragting het zelve onafscheidbaar verbonden is. VIII en laatste Stukje. In 's Gravenhage, by N. v. Daalen 1772. *In groot octavo 169 bladzyden.*

ZYnen Evenmensch onder het oog te brengen de veelvuldige Bronnen van Geluk, die de milddaadige hand des Scheppers voor ons heeft doen ontspringen; zynen Naesten te doen opmerken, hoe men, door middel van Verstand en Deugd, een overvloed van vermaek uit dezelven kan putten; en elk een aen te moedigen, om zich daer van te bedienen, ter verkrygingе van het grootste Geluk, waer voor wy, door onze Natuur trapswyze tot meerdere volmaektheid te brengen, vatbaer konnen worden, is het groote bedoelde van dit Geschrift. De voorgaende Stukjes hebben dit, als van tyd tot tyd gezien is, reeds van verscheiden kanten getoond, en 't geen 'er, naer 't bepaelde oogwit des Schryvers, nog aen mogte ontbreken, word ons eindelyk in dit laetste Stukje nog, niet min oordeelkundig dan ernstig, voorgedragen.

Hier ontvouwt ons de Schryver, in vervolg van 't voorige, hoe wy onze Verstandlyke Vermogens hebben te beoefenen, te beschaven en te gebruiken, om ze daedlyk te doen medewerken, ter bevorderinge van onze ware Volmaektheid, en ons wezenlyk Geluk. Daer benevens wyst hy ons aen, hoe wy 't, ten dien einde, een ieder naer zyne omstandigheden, behooren toe te leggen, op eene vlytige en welbestierde beoefening der verkregen kundigheden, zo in de Menschlyke Wetenschappen als voornaemlyk in den Godsdienst. Voorts leid hy ons ter overweginge van 't geen ons Lichaem en onzen uitwendigen Toestand betreft; hoe wy de gezondheid en welgesteldheid van ons Lichaem, in deszelfs Zin-en Werktuigen, ter harte behooren te nemen; hoe wy de Vryheid en Onafhanglykheid hebben te waerderen, hoe ons de Voor-en Tegenspoed staet te dragen; en hoe wy de Waerdigheden, Rykdommen en Vermaeklykheden dezes Levens moeten gebruiken, indien wy in Waerheid onze Volmaektheid en ons Geluk, als Verstandige Wezens, bestendig in 't oog willen houden.

den. Dit alles brengt hem ten laetste, ter voleindiginge van dit zyn onderwerp, tot het beschouwen van de byzondere betrekkingen, waer in wy door de banden der Liefde en Vriendschap gesteld worden; en tot het nagaen van de verscheiden Voor- en Nadeelen, van ene Gezellige en Werkzame, in vergelyking van ene beschouwende en afgezonderde, Levenswyze; waer op hy eindelyk besluit met een kort woord over de dingen, die het laetste tydperk onzes Levens, en onzen overgang tot een toekomenden Staet, betreffen. — Alles levert hier ene reeks van nutte bespiegelingen, die ons het beminlyke van den Godsdienst, als het eigen middel om ons zo volmaekt en gelukkig, als wy zyn konnen, te maken, ten levendigste overtuigelyk voorstelt. Beschouwde men den *Godsdienst* altoos van die zyde, men mogt natuurlyk verwachten, dat dezelve van ieder een geëerbiedigd en behartigd zou worden; daer velen dien nu in tegendeel, door een averechts vooroordeel, versmaden en tegenstreven. Deze verkeerdheid onder 't Menschdom te zien, valt zeker hard voor hun, die den Godsdienst in 't algemeen, en den geopenbaerden Godsdienst in 't byzonder, recht hebben leeren kennen. Dit toont onze Schryver met zeer veel ernst, wanneer hy zich, na het voorstellen, van de Noodzakelykheid, de Waerheid en de Voordeelen der Openbaringe, deswegens laet hooren; 't welk wy der moeite wel waerdig oordeelen, nog byzonder op te geven.

„ Wat zullen wy dan zeggen van die Vrygeesten, en Twyfelaars (*a*), die alle deeze voordeelen niet alleen voor hun zelven versmaaden, maar ook met alle geweld aan anderen ontrooven willen? Zullen wy hen de eernaamen van waare Wysgeeren, van Lichten der waereld, Weldoeners des Menschelyken Geslachts, waar mede zy hunne eigenliefde en hoogmoed zoo wonderlyk streelen, mede toekennen? Neen, myn Vriend! Zy doen niet anders dan gelyk een Mensch, die van 't verkwikkend helder-schynend licht der Zonne wars geworden, zig den ganschen dag lang voor 't zelve zorgvuldig verschoolen hield, om in de schaduwen der donkere nagt, by 't licht der fakkelen die hy zelfs ontsteeken kan, in woeste plaatzen om te doolen. En dit is de staat waar toe zy ons met zulk een grootschen ophef, en schoonschynende reedenen, uitno-

(*a*) Voortreffelyk word de ongerymdheid en elendestaat der twyfelaers in 't algemeen ten toon gesteld, in de Proeve van den Heer BEATTI, over de natuur en onveranderlykheid der Waarheid; zie vooral. 1 D. à H. 9 St. 3 D. 2 St. enz.

nodigen. In der daad het jammert, het verstoort my, het doet my aan 't harte zeer, wanneer ik onze onwaardeerbaare, onze troostryke, onze alleen zaligende Christen Godsdienst, door zoo veele onbedagtzaame en blindelings woedende vyanden zie aangetast. Doch ook hier in moet men wel geduld neemen, en zig met den loop der zaaken te vreeden houden. Adderen en Slangen moeten hun fenyn wel uitspouwen, als wy maar maaken, dat het niet op ons valle, en ook, zoo veel in ons is, deszelfs besmettende uitwerking op anderen, door een heilzaam tegengift, te keer gaan. —— Het is moeljelyk zig altoos bedaard te houden, wanneer men de heiligste dingen met voeten treeden, de weezentlykste en dierbaarste belangens des Menschdoms moetwilliglyk bestryden ziet; en door sommigen zoo zeer ter kwaader trouw. Ook zyn het deezen alleen die ik hier bedoel. Teegen die geenen die ter goeder trouw afdwaalen, zal ik nimmer eene harde uitdrukking gebruiken. Ik beklaag hun ongeluk, met eene, daar in des te meer deel neemende, meêdoogzaamheid, als ik hen zig van grooter en dierbaarer voordeelen berooven zie. —— Vooral jammert my de misvatting van zulke deugdzaame Lieden, die in het streelend en vergenoegend gevoelen, 't welk de Wetgeever der Natuur, aan alle Deugdsbetrachting heeft vastgehegt, te veel berustende, het zelve ter beveiliging beide van hun jeegenswoordig en toekomend Geluk, alleen genoegzaam agten; en diensvolgens de Natuurlyke Godsdienst ook alleen aankleevende, ons Zaligend Evangelie, als overtollig aan een zy zetten. —— Maar moest hen de ondervinding dan niet overtuigen, hoe gebrekkig ook zelfs hunne sterkste verkleefdheid aan de Deugd is? Hoe onvolkomelyk zy derzelver heilige en onschendbaare Wet vervullen? Daar zy nogtans zig zelve door hunne handelwyze, in de Natuurstaat stellende, niet dan door eene volmaakte vervulling dier Wet kunnen voldoen. —— En dat voor den Rechterstoel der Regtvaardigheid niet alleen, maar ook voor dien der Opperste Goedertierenheid, die 't welzyn des geheels steeds in 't oog houdende, de overtreeding, dewelke de grondvesten zelfs deezes welzyns ondermynt, nergens ongestraft kan laaten doorgaan. Waarom dan al te jammerlyk misleidden Mensch! Waarom het middel dat deeze Goedertierenheid U zelfs aanbied, dat zy U met herhaalde smeekingen, ten uwen eigen beste als opdringt, zoo onverzettelyk van de hand geweezen? Waarom den eenigen weg, die U de hinderpaalen, welke uwe jeegenswoordige onvolmaaktheid U anderzins onoverkomelyk maakt, alleen kan doen te boven komen, zoo eigenzinniglyk voorby gegaan? Wat geeft

U regt, den Vorst der Natuur, wiens vergiffenis gy dagelyks affmeeken moet, in zyne barmhertigheid de wet te stellen? Wat geeft U regt, U zelve een weg, na uwen zin, tot zyn Genadetroon te baanen? ô wil het doch maar eens onderstaan, den weg dien men U aanwyst in te treeden! Zy is met geene doornen bezaaid, dan in de inbeelding der geenen, die ze U verkeerdelyk afmaalen. Gy zult ras zien, hoe Vreede en Vergenoeging, Gerustheid, en eene Zaligheid, die met geen woorden uit te drukken is, U op dezelve ontmoeten, en ten toppunt des menschelyken Geluks opvoeren zullen.

„Hoe kan men doch zoo veele Vooroordeelen, teegen eene Godsdienst gelyk de onze voeden? Onbegrypelyk zoude het zyn, indien 'er zig de oorzaak niet maar al te klaar van opdeed, in de wyze op welke dezelve door veelen haarer Belyders, ja zomtyds haarer Leeraaren, verkeerdelyk voorgesteld word; dewyl zy juist den regten weg inslaan, om niet dan weerzin en afkeer in te boezemen, teegen die leer, tot welkers omhelzing zy hunne Leerlingen tragten over te haalen. Men zie 'er een maar al te algemeen, en al te bejammerenswaerdig voorbeeld van, in de opvoeding van onze Jeugd. Hoe word dezelve in onze dierbaare Godsdienst, die bronwel van alle onze vertroostingen, en al ons Geluk, van dewelke men het nimmer zonder de leevendigste aandoeningen van dankbaarheid en eene verteederende vreugd, de hart inneemendste, en niet dan liefde en Goedwilligheid ademende uitdrukkingen, spreeken moest, hoe word zy meestentyds in dezelve onderweezen? —— Een Man wiens treurig of dreigend gelaat, wiens streng, onbuigzaam, en onmeêgaand' gedrag, hen reeds niet dan droefgeestigheid en vrees inboezemen, schetst hen dezelve in voorstellen, die gemeenlyks de jeegenswoordige vatbaarheid hunnes begrips te boven gaan, onder duistere bewoordingen, met onbevallige trekken, ja dikwils in 't verschriklykst daglicht, af. Men doet ze hen als eene steeds vittende, steeds bestraffende en dreigende leer, die niets dan angst en verslaagenheid verwekken kan, voorkomen. Men maakt 'er hen eene lastige taak van, aan 't einde der welke, zy dikwils nog niets als kastydingen te wagten hebben. Men stelt hun de Godgeleertheid voor, als eene zeer zwaare en uitgebreide Weetenschap, die zy met veel moeite en blokkens zullen moeten verkrygen, en moedigt hun daar toe alleenlyk aan, of door de vrees der straffe, of door zulke beweegredenen en belooningen, die hunnen Hoogmoed, hunne Nayver, hunne baatzugt, of eenige andere driften streelen. Terwyl men, meestentyds vergenoegt met hen zeekere woorden en spreekwyzen, die hun

nog

nog geen duidelyk denkbeeld geeven kunnen, in 't geheugen te hebben geprent, zig allerminst bemoeid, om hen de inwendige schoonheid der Godsdienst, het onmiddelyk gevoel van gerustheid, vreugde en vergenoeging, dat haare oprechte en welverlichte betrachting verzeld, en alle de heilryke vrugten die zy voortbrengt, in hunne volle kragt en uitgebreidheid, op eene wyze die na hunne bevatting geschikt zy, te doen bezeffen. Hoe kan nu de Godsdienst, den Kinderen onder zulk een onderwys, dat op zyn best op hun geheugen werkende, hun verstand, zonder redelyke begrippen, hun hart zonder tedere aandoeningen laat, en hunne Verbeeldingskragt niet dan op eene onaangenaame wyze treft, beminnelyk en dierbaar worden? Zullen zy niet in tegendeel, het denkbeeld derzelve, met dat van den zoo zeer gevreesden en somwylen gehaatten Tugtmeester, met denwelken zy hun altoos vergezelschapt voorkwam, ten naauwste zaamenvoegende, de eene, gelyk 't natuurlyk is, zoo weinig als den anderen beminnen? Zullen zy niet de eene zoo wel als den anderen aanzien, als eene verdrietelyke last, hunne Kindsche jaaren opgelegt, doch waar van eene ryper jeugd, hun in 't einde eens gelukkiglyk zal komen verlossen? En zullen zy dan ook niet, door een even natuurlyk gevolg, wanneer zy tot dit zoo lang gewenschte Tydstip gekomen zyn, dezelve beide met gelyke vreugd vaarwel zeggen, en misschien voor altoos vaaren laaten. —— ô Myne geliefde Landsgenooten! wil doch uwe opmerkzaamheid hier aan niet langer onttrekken. Het Geluk uwer zoo teer beminde Kinderen, die alle uwe hoop, en alle de hoop van ons Vaderland zyn, hangt 'er voor de Tyd, voor de Eeuwigheid van af. Hoe lange doch zullen wy zelve dat Geluk, door onze verkeerde begrippen, en verderflyke handelwyzen, als in hunnen wieg versmooren? Heeft eene jammerlyke ondervinding ons dan niet reeds over lang, de treffendste, de overtuigendste bewyzen gegeeven, dat wy ons daar aan werkelyk schuldig maaken? Ja, geloof my, de koelzinnigheid, de veragting, die men veelal onder onze Jeugd voor den Godsdienst bespeurd, is, voornamelyk en in de eerste plaats, aan 't kwalyk beraaden, schoon welmeenend, gedrag hunner Ouderen en Opzienders te wyten. Laaten wy doch onze oogen niet moetwilliglyk voor de waarheid sluiten! om op eene slaafsche en zorgelooze wyze, oude verkeerde begrippen, en gewoontens te blyven aankleeven; en ter liefde derzelven, met eigen handen den weg te baanen, langs denwelken naderhand onze Jeugd, door verleidende aanraadingen, en verderflyke voorbeelden, tot eene volslaage Ongodsdienstigheid word vervoerd."

Het is te wenfchén, dat deze en foortgelyke raedgevingen door den tyd ingang mogen vinden, en dat men, in ftede van den Godsdienst haetlyk ten toon te ftellen, denzelven in haare beminlykheid doe kennen en erkennen; zeggende met onzen Schryver:

„ Zie hoe veele bronwellen van genoegen en vermaak, van Volmaaktheid en Geluk, de Goedertieren Schepper der Natuur, rondsom ons heeft ontflooten. Hoe zullen wy hem nu best, onze dankbaarheid, voor zoo veele onfchatbaare weldaaden betoonen? Door in zyn doelwit te treeden, door zyne gefchenken, tot de oogmerken, waar toe hy ze ons gaf, met 'er daad te gebruiken, en 't betamelyk genot van geene derzelve te verzuimen. —— Ja, *Alle Schepzel Gods is goed, ende daar en is niets verworpelyk, met dankzegging genomen zynde*; en hoe meer wy op zulk eene betamelyke wyze genieten, hoe beeter wy aan 't doelwit des grooten Geevers van al 't goede voldoen. Want het Geluk zyner Schepzelen is 't geene hy in alle zyne Werken, in alle zyne weegen, bedoelt. Haast U derhalven! Geniet al 't goede dat gy op uwen weg ontmoet, laat niets ontglippen, ja verzuim geen enkel oogenblik! Want de Goederen deezes leevens worden ons flegts voor een oogenblik vergund. Zy gaan fnellyk voor ons oog voorby; naauwlyks hebben wy den tyd gehad, ons met een eerst onduidelyk gevoel van hunne aantreklykheeden te vermaaken; terwyl wy 'er nog met begeerte en verwondering op ftaroogen; terwyl wy ons tot het regt genieten derzelve gaan bereiden, heffen zy reeds de vlugge wieken op, fchudden ze en breiden ze uit, en vliegen voor altoos uit ons gezigt. — Maar terwyl gy niets van 't geen uw toeftand U aanbied, ongenooten laat voorbygaan, herinner U teevens met nog grooter zorgvuldigheid, welke voorfchriften dit genot regelen, beftieren en bepaalen moeten. Zyt fteeds indagtig, dat de Onfchuld alleen uw Geluk zuiver, onvervalscht en onverftoord, bewaaren kan; dat zy 't fchoonfte, 't bevalligfte en vrolykst lachende aller voorwerpen is, ja de eerfte Steunpilaar, waar op uwe Volmaaktheid en Welzyn rusten; en eindelyk dat de grond van alle uwe hoop, alle uwe vertroosting, in deeze fpreuk moet leggen opgeflooten: *Hy, wiens Vaderlyke hand my 't Weezen fchonk, zal ook alle myne lotgevallen, en myn eeuwigen ftaat beflisfen.* —— Laaten derhalven Deugd, Wysheid en Godsvrugt, de getrouwe Gezellinnen en Gidfen uwes leevens zyn. Zy alleen kunnen 't U, zonder bymengzel van bitterheid, veraangenaamen, en U, (in 't vooruitzigt op een nog oneindig beeter en gelukkiger leeven in de Eeuwigheid,) tot een gelukkigen en troostryken Ouderdom geleiden ".

Over-

Oordeelkundige Geschiedenis van het Leeven van DAVID, *door den Wel Eerwaarden en zeer Geleerden Heer* S. CHANDLER, *Dr. in de Godgeleerdheid en Medelid van de Koninglyke en Americaansche Societeiten. Uit het Engelsch vertaald. Eerste Deel. Te Utrecht by* J. v. Schoonhoven en Comp. 1772. *Behalve het Voorwerk* 472. *bladzyden in groot octavo.*

Uitmuntende Mannen staen gemeenlyk niet minder bloot voor veler laster, dan ze in veler lofbetuigingen deelen; ze trekken natuurlyk aller oogen tot zich; en die allen beschouwen hen niet uit het zelfde gezichtpunt. Dit heeft, zo ooit omtrent iemand, op de treffendste wyze plaets, ten opzichte van Israëls beroemden Koning *David*; wiens character menigwerf door zommigen op 't hoogst verheven, en door anderen op 't laegst vernederd word; te meer daer men 't veelal ter wederzyde niet onpartydig gadestaet; waer uit wel eens voortkomt, of een te sterk pleiten ter begunstiginge van misslagen, of van haetlyk afmalen van verschoonlyke en zomtyds zelfs schuldlooze bedryven. —— Een ieder, die ooit met oplettendheid deze en gene Schriften, zo ter beschuldiginge als ter verdeediginge van Koning *David* nagegaen heeft, zal dit gebrek ligtlyk ter wederzyde bespeurd hebben; en 't heeft hem mogelyk wel eens doen wanhoopen aen ene recht onpartydige beschouwing van 't character van dien Vorst. Begeert hy intusschen nog iets te lezen, waer in men 't 'er op toegeleid heeft, om den onpartydigen weg in dezen te bewandelen, zo durven wy hem het bovengenoemde Werk van den Eerwaerden *Chandler* zeer wel aanpryzen.

Een Man van oordeel, in de Oostersche Tael- en Geschiedkunde ervaren, en een voorstander der Deugd, verledigt zich hier ter overweginge der Geschiedenisſen van dien Vorst; om ons ene ontvouwing van deszelfs bedryven, zo in 't loflyke als in 't berisplyke, te geven. En dit stelt hy ons in diervoege voor, dat het wezenlyk konne dienen, ter opelderinge van het geheele Geschiedkundige verhael der Heilige Schryveren; en tevens strekke, niet om David in alles vry te spreken, (zulks ondernam zeker nooit een verstandig Deugdlievende;) maar om te toonen de ongegrondheid, de onwaerschynlykheid en de nietigheid veler beschuldigingen, die 't Ongeloof ten laste van Koning *David* te berde brengt. Hy vangt ten dien einde aen, met een beknopt verslag van den staet der Jooden tot in de dagen van *Samuel*, en de opkomst der Koninglyke Regeringe onder de Jooden; mitsgaders van 't merkwaerdigste staen-

de het Ryksbestier van Koning *Saul*, tot op deszelfs ongehoorzaemheid aen Gods bevel in de zaek der Amalekiten. En dit leid hem voorts ter overweginge der geschiedenissen van *David*, zedert zyne Verkiezing tot Koning, tot op zynen Dood. Het beloop dier geschiedenissen word onderscheidenlyk nagegaen, en door oordeelkundige aenmerkingen opgehelderd; met ene nevensgaende verklaring der Psalmen, welken *David* by die gelegenheid gedicht heeft, en ene beantwoording der onrechtmatige beschuldigingen van 't Ongeloof, ten nadeele van 's Vorsten heerschend deugdzaem character. Het eerste Deel, thans in onze tale uitgegeven, vervolgt die Geschiedenis tot op *Davids* geruste bezitting van den Throon, na den dood van *Isboseth*; die het Ryksbestier over *Israël*, onder het beleid van zynen Veldoversten *Abner*, in handen gehouden had; terwyl de Stam van *Juda* alleen aen *David* onderworpen was. En dit gedeelte word besloten, met ene verklaring van *Davids* character, als *een Man naer Gods herte*; van welke verklaring, als een vry algemeen vooroordeel duidelyk tegengaende, wy het hoofdzaeklyke nog zullen opgeven.

Het is naemlyk vry algemeen, te denken, dat de loflyke omschryving van *David*, als *een Man na Godts herte*, reeds door *Samuel* gebruikt (*), *den hoogsten trap van zedelyke reinheid* betekent; en dan valt de vraeg, hoe die omschryving op *Davids* character slae. Dan men behoorde, voor en al eer men deswegens zwarigheid maekte, te vragen en te onderzoeken, of die spreekwyze zulks wel betekende? Ieder tael heeft zyne spreekwyzen, en derzelver woordlyke overzetting behelst niet altyd den bedoelden zin. Groflyk zeker zou hy dwalen, die meende dat onze benaming van *een goed Man op de Beurs*, overeenstemde met het character van een Man, die men in 't Grieksch ἀγαθὸς of in 't Latyn *bonus* noemt. En even zo is 't in dit geval. *Een Man na Godts herte* duid in onze tael, als men de woorden in den volsten zin neemt, een onberispelyk character, zonder vlek of rimpel, uit; doch dit is daerom geenszins de betekenis dier spreekwyze in 't Hebreeuwsch; dezelve is inderdaed door *Samuel* in dien zin niet gebezigd, en ze was ook in dien zin by de Hebreeuwen niet gebruiklyk.

Samuel bediende zich van deze omschryving, by gelegenheid zyner bestraffinge van *Sauls* ongehoorzaemheid aen Gods gebod, van naemlyk „ geene offerhanden te offeren voor dat *Samuel* by Hem koomen, en Hem de noodige onderrichtingen, aangaande het geen Hy doen moeste, geeven zoude". Ene

(*) 1 Sam. XIII. 13, 14.

ongehoorzaemheid, die voortsproot uit onverduldigheid, hoogmoed en verachting van den Profeet; welke daer op, niet tegenstaende het pleiten van *Saul* op zyne Godsvrucht, en 't geweld dat Hy zich zelven aendeed, openlyk tot Hem zei. *Gy hebt sottelick gedaen, gy en hebt des HEEREN uwes Godts gebodt niet gehouden, dat hy u geboden heeft, want de HEERE soude nu u Rycke over Israël bevestight hebben tot in eeuwigheyt. Maar nu en sal u Rycke niet bestaen: de HEERE heeft sich eenen man gesocht na syn herte, en de HEERE heeft hem geboden een Voorganger te zyn over syn volck, om dat gy niet gehouden en hebt, dat u de HEERE geboden hadde* (*).

„ Het is hier kennelyk, zegt de Eerwaerde CHANDLER, dat *de Man naar Gods herte* voorkomt in teegenstelling van het karakter van *Saul*, die beschreeven word als zotlyk gehandeld te hebben, wanneer Hy het gebod van God, door zynen Profeet aan Hem gegeeven, overtreeden had; en als door God verworpen; dat is, beroofd van de opvolging van de Kroon in zyn huis, weegens de dwaasheid, vermeetelheid en ongehoorzaamheid, waar aan Hy zig schuldig gemaakt hadde. En dan beteekent de spreekwys een man, die voorzigtiglyk handelt, de gebooden van God, door zyne Profeeten Hem voorgedraagen, gehoorzaamt, en dien God dan *dus verre* goedkeuren, en onafgebrooken zyne gunste bewyzen zoude. Dus word de spreekwys werklyk uitgelegd door den Chaldeeuwschen Uitbreider; *De man, die mynen wille doet:* En door den Apostel *Paulus* aan de Joden te *Antiochie*, zeggende: Dat *God, wanneer Hy Saul verworpen hadde, hen David tot hunnen Koning verwekte; denwelken Hy ook getuigenisse gaf, en zeide* (†): *Ik hebbe gevonden David* [den] *zoon van Jesse, eenen man naar myn herte*, die mynen wille doen zal.

„ Daar zyn dan twee zinnen, welke kennelyk zyn opgeslooten in dit karakter van *den Man naar Gods herte:* Een man, die de wille van God getrouwlyk doen zoude, in alles, dat Hem gebooden wierd, en die, om die reede, en in zoo verre, het voorwerp van zyne goedkeuring zyn zoude. En in den eenen of den anderen, of beide deeze zinnen vinden wy de spreekwys altyd gebeezigd". Ten bewyze hier van beroept zich de Autheur op andere plaatsen, in welke de eigenste spreekwyze, of andere uitdrukkingen van dezelfde natuur voorkomen, die wy, om niet te breed te worden, slechts onder

(*) 1 Sam. XIII. 13, 14. (†) Hand. XIII. 22.

der aen de bladzyde aengewezen hebben (*). Alleenlyk konnen wy niet nalaten, als byzonder opmerkenswaerdig, uit de aengehaelde plaetsen nog by te brengen, het gezegde van God tot *Jehu*, als hy het geheele huis en geslacht van *Achab*, die van God om zyne meenigvuldige zonden en gruwelen verbannen was, uitgerooid had. By die gelegenheid zei God tot *Jehu*: *Daerom dat gy wel gedaen hebt, doende dat recht is in mynen oogen,* [*ende*] *hebt den huyse Achabs gedaen, na alles dat in myn herte was,* [*dat is, alles wat ik u voorgeschreeven en gebooden had te doen,*] *sullen u sonen tot het vierde gelidt op den throon Israëls sitten.* En nogtans word *Jehu*, in het daer op volgende Vers, als een zeer slecht Vorst beschreven. *Maer Jehu en nam niet waer te wandelen in de wet des HEEREN, des Godts Israëls, met syn gantsche herte: hy en week niet van de sonden Jerobeams, die Israël sondigen dede.* — Uit de aengevoerde plaetsen leid de Eerwaerde *Chandler* verder af; „ dat *David* als *een Man naar Gods herte* omschreeven word, niet om het hoogste toppunt van heiligheid in zyn zeedelyk karakter, als een gemeen man, te beteekenen, 't welk de spreekwys in geenen deele toelaat, en 't welk in geen een eenig geval daar door bedoeld word; maar om Hem af te beelden, als iemand, die in zyn openbaar karakter, als Koning van *Israël*, tot de einden, waar toe God Hem bevorderd hadde, geschikt was, en dien Hy getrouw kende om de beveelen, die Hy Hem door den dienst zyner Profeeten geeven zoude, uit te voeren; en dien Hy daarom begunstigen, goedkeuren, en Hem en zyn huis op den Troon van *Israël* bevestigen zoude. Hy was, ja ik twyfel daar aan in geenen deele, over het geheel, een waarlyk deugdzaam en Godvruchtig man, volgens de bedeeling onder welke Hy leefde: Hy was zeekerlyk een wys en rechtvaardig, een milddaadig en voorspoedig Vorst; echter hadde Hy in zyn gemeen karakter zyne gebreeken, en zelfs groote; en deeze gebreeken waaren geenzins onbestaanbaar met zyn karakter, als *een Man naar Gods herte*; want indien Hy zulk een Vorst waare als God van Hem verwachte; *naamlyk*, dat Hy zyne beveelen getrouwlyk uitvoeren, en die groote gebeurtenissen daar stellen zoude, tot voltrekking van welke Hy als het werktuig van God verwekt was; in zoo verre ging Hy te werk *naar Gods herte*; dat is, naar zynen wille en voorneemen, en daar door maakte Hy zig zelv

(*) 2 Sam. VII. 21. Jer. III. 15. Ps. XX. 5. 1 Sam. XIV. 7. 1 Sam. II. 35. 2 Kon. X. 30, 31. Num. XVI. 28, XV. 39.

zelven, in dit opzigt by Hem aangenaam en welbehaagelyk."

Hier op toont onze Autheur verder, uit ene vergelyking der bedryven van *David*, met Gods oogmerken, in hem tot den Throon te bevorderen, hoe die Vorst daer aen beantwoord heeft, en geeft dan ten besluite de volgende echte afbeelding van *den Man naar Gods herte*, die all'zyn welbehaagen volbragt.

„ Een Vorst, die in het midden van alle Afgoderyen der Volken rondom Hem, nimmer Godlooslyk afviel van den dienst van zynen God, en voor alle de Vorsten zyne opvolgers een doorluchtig voorbeeld was van een standvastig aankleeven aan die wyzen van Godtsdienst, welke God voorgeschreeven hadde; die, hoewel een Koning, zig zelven onderwierp aan God, den Opperften Koning van Israël, en de beveelen, die Hy van Hem ontfangen hadde, getrouwlyk uitvoerde, die zyn volk deede zeegevieren in de meenigvuldige overwinningen, die Hy door de raadgeevingen en onder het geleide van God zelven behaalde; die hunne heerschappyen vergroote, en hun in het bezit stelde van alle de landpaalen, welke God aan hunne voorvaders beloofd hadde; en die in het midden van alle de voorspoeden, welke Hem vergund wierden, de schatten, die Hy van den buit van zyne overwonnen vyanden by een vergaaderd hadde, en de Souveraine magt met welke Hy bekleed was, nimmer in eenen geweldenaar of tyran ontaarte, of nimmer zyn Volk onderdrukte; maar hen met oprechtigheid bestierde, en over hen met gemaatigdheid en voorzigtigheid regeerde, een onpartydig recht deedt, eene vaste en duurzaame vreede naliet, en het geheele bestier, beide in het burgerlyke en Godsdienstige, op de weezenlykste en duurzaamste gronden vaststelde. In deeze gevallen was Hy de waare Onder-Steedehouder van God, op wiens Throon Hy zat, en wiens welbehaagen Hy, in deeze gewigtige gevallen, in allen deele getrouwlyk naakwam. Indien dan het gemeene karakter van David erger was, dan het immer kan beweezen worden geweest te zyn, konde Hy *een Man naar Gods herte zyn*, in den eigenlyken en oirspronklyken zin van de spreekwys; en de aanslag om te toonen, dat Hy die maate van *zeedelyke reinheid* niet bezeeten hebbe, is eene onbetaamelyke onderneeming om te bewyzen, dat *David* niet was, het gene de Heilige Geschiedenis nimmer beweerde, dat Hy geweest zy."

Gods Engelen verblyd, maar zyn Zoon bedroefd. In twee Redevoeringen voorgesteld door J. CREMER, J. J. Z. *Predikant te Leerdam. Te Utrecht by* A. v. Paddenburg 1772. *Behalven de Voorrede*, die wel byzonder ene korte aenpryzende Schets van 't gevoelen van den Heer Lector KLUIT, over Luk. II. 1—3 behelst, 219 *blad. in groot Octavo.*

ONder dezen tytel levert ons de Eerwaerde *Cremer* hier twee Redenvoeringen; in welker eerste hy ons den Lofzang der Engelen op Bethlehems veld, volgens Luk. II. 13, 14, ontvouwt; en welker laetste hy geschikt heeft, ter overweginge van 's Heillands Lyden in den Hof, naer de aentekening Matth. XXVI. 36—46. Mark. XIV. 32—42. Luk. XXII. 40—46. en Joh. XVIII. 16b. Zyn Eerwaerde heeft 'er zeer veel werks van gemaekt, om deze stoffen onderscheidenlyk te verklaren, en de laetste inzonderheid breedvoerig uitgewerkt: doch wy hebben niet konnen ontdekken, dat hy aen de ene of de andere een wezenlyk nieuw licht bygezet heeft. Ondertusschen zullen de Liefhebbers van het zogenaemde *problematique*, 't zy in de Uitlegkunde, 't zy in de Godgeleerdheid, 'er nog al enige byzonderheden in vinden, die van den gemenen weg afwyken, en dezen of genen van dien smaek konnen behagen. Het merkwaerdigste, ons in 't doorbladeren voorgekomen, is het *Aanhangsel* op de eerstgenoemde Leerreden; strekkende ter wederlegginge van het gevoelen, door den Eerwaerden *de Vos*, voor enigen tyd nieuwlings opzetlyk verdedigd; dat 'er naemlyk onder de Hemelscharen, welken over des grooten Zaligmakers geboorte op Betlehems velden juichten, ook verheerlykte Rechtvaerdigen geweest zyn. (*) — Het tegendeel hier van had de Eerwaerde *Cremer* reeds beweerd in de *Boekzale van December* 1767. bl. 728; en hy tragt nu in dit *Aanhangsel* de bedenkingen van den Eerwaerden *de Vos* tegen te gaen; 't welk, tael- en oordeelkundig uitgevoerd zynde, de overweging der zulken waerdig is, die tot het gevoelen van den Eerwaerden *de Vos* mogten overhellen, of daer omtrent enige bedenklykheden voeden.

(*) Zie *N. Vaderl. Letter-Oef. III. D. bl.* 481.

Een

Een Leerreden gehouden op den plechtigen Dank- Vast- en Bededag, den 12 *February* 1772. *Door* R. BROWN, *Dr. in de H. Godgeleerdheid en Bedienaar des Godlyken Woords in de Engelsche Gemeente te Utrecht. Te Utrecht by* J. v. Schoonhoven en Comp. 1772. *In groot Octavo* 87 *bladz.*

HEt hoofdonderwerp dezer Leerreden, hoewel dezelve byzonder geschikt zy met betrekking tot het vieren van den plechtigen Biddag, is van dien aert, dat het zelve door alle tyden de overweging der Ingezetenen waerdig zy; en de uitvoering is van die natuur, dat ieder welmenend Ingezeten, die met eene rechte liefde voor 't Vaderland bedeeld is, dit Opstel met smaek konne lezen. De Eerwaerde *Brown* beweert naemlyk in dezelve, *dat een ieder kan, en behoort het gemeene welzyn te bevorderen.* Ter ontvouwinge en ten aandrang hier van, verdeelt hy zyne Leerreden, naer de leiding zyner Textwoorden, Ps. CXXII. 6—9. in twee deelen: hem staet een voorgestelden plicht te beschouwen, en de beweegreden tot deszelfs betrachting aen te dringen. De plicht is te bidden voor het welzyn van het Land zyner inwooninge, en daer mede is ongetwyfeld verknogt de verplichting van ieder Ingezeten om het zyne toe te brengen, ter bevorderinge van de belangen van den Staet; en dit geeft onzen Leeraer aenleiding om te toonen, op welk ene wyze ieder byzonder Lid daer toe kan medewerken. Te weten, door een deugdzaem gedrag te leiden, dat natuurlyk strekt om ene Maetschappy gelukkig te maken; door eerbiedig gezind te zyn jegens de Overheden, dat ten uiterste nuttig is voor een Gemenebest; en door het volvaerdig opbrengen van alle belastingen, zo als de Souverein dezelven het voordeeligst oordeelt voor den Burgerstaet, dat 's Lands welwezen ten krachtigste ondersteunt. Zodanig een gedrag kan ieder leiden, en daer door het Vaderland nuttig zyn; te meer daer zulk ene werkzaemheid van ene deugdzame gemoedsgestalte tevens geschikt is, om des Hemels gunst over een Land te halen. Zyn Eerwaerde dit voorgedragen hebbende, met ene ontvouwing van de nadeelige gevolgen, die ene tegengestelde levenswyze voor 't Vaderland te wege brengt; dringt de betrachting van het voorgestelde (na getoond te hebben hoe de plechtige Biddag ons daer toe byzonder roept,) aen, door de beweegreden uit den Text ontleend, welken de drie volgende zyn. Ieders byzonders belang is onafscheidelyk verknogt met het welvaren van het Land. Het beginsel van gezelligheid en toegenegenheid, in de overweging der voordeelen,

len, die het menschdom uit de Burgerlyke Maetſchappy trekt, noopt ons tot zulk een gedrag. En eindelyk moet ons de Godsdienſtige inrichting, welke in ons Vaderland ſtand houd, ons ten ſterkſte bewegen, om het welzyn van zulk een Land ernſtig ten harte te nemen. — Dit alles oordeelkundig, ernſtig en nadruklyk, ontvouwd, gaet vergezeld van verſcheiden byzondere aenmerkingen en lesſen, die alleszins geſchikt zyn, om ieder Ingezeten een nuttig Lid der Maetſchappye te maken, onder 't yverige handhaven van den Godsdienst; en dus als goede Burgers en goede Christenen te leven; om hier in hun Aerdſche en namaels in hun Hemelſche Vaderland in Gods genaderyke gunst te deelen, en gelukkig te zyn.

De Christelyke Huishouding. Uit het Engelsch vertaald. Te Utrecht by G. T. en A. v. Paddenburg 1772. *Behalven het Voorwerk* 63 *bladz. in Octavo.*

GElyk men *de Huishouding des Menſchelyken Levens* heeft doen voorkomen onder het kleed van een *Verligten Bramin*, als ware dat Stukje oorſpronglyk een *Chineesch Handſchrift*; zo heeft men ook deze *Christelyke Huishouding* voor den dag gebragt als *een oud Handſchrift op Pathmos gevonden*. En gelyk het eerſte betreklyk is tot den Natuurlyken Godtsdienst in 't algemeen, zo behoort dit laetſte tot den Christelyken Godsdienst in 't byzonder. Uit dien hoofde is 't enigzins aan te merken, als een Vervolg op den *Verligten Bramin*, en ze kunnen dus zeer wel t'zamen gevoegd worden. Maar indien de Schryver dit bedoelde, had hy, overeenkomſtig met de natuur der vercieringe, beter gedaan met zig te bepalen tot de hoofdtrekken der Euangelieleere, en den ſtyl van dien vroegen tyd. De hedendaegſche denkbeelden van zommige Christenen, en hunne ſpreekmanieren ſtralen 'er, in dit opzicht, wat al te ſterk in door.

Synopſis Noſologiæ Methodicæ in uſum Studioſorum. Editio altera, in quarta parte emendata; et adjectis morborum ſpeciebus aucta. A GULIELMO CULLEN. M. D. et in Acad. Edinb. P. Lugduni Batavorum apud. *P. van der Eyk et D. Vygh.* MDCCLXXII.

Een korte Beſchouwing van een regelmaatige Ziektekunde &c. De tweede uitgaave verbeterd en vermeerderd met de zoorten der Ziekten. Door WILLEM CULLEN *M. D. Hoogleeraar op de Hooge School te Edinburg. Groot Octavo* 328 *bladz.*

WY zeggen met den Auteur in zyne Voorreede voor dit Werk: het geen SYDENHAM en BAGLIVIUS ſterk gewenscht

wenscht hebben: het geen daarna in het werk gesteld zynde van BOERHAAVE en GAUBIUS goedgekeurd is, heeft onze aanpryzing geenzins nodig. De Hoogleeraar WILLEM CULLEN, door geheel Engeland beroemd wegens zyn vindryk verstand en schrander oordeel, heeft in het jaar 1769, te Edinburg by elkander uitgegeeven, de Werkjes van de Heeren SAUVAGE, LINNÆUS en VOGEL, in welke deeze beroemde Mannen de *Geslachten der Ziekten*, (*genera morborum*) nauwkeuriger bepaald hadden: deeze twee laatste Werkjes waren niet in ieders handen, en uit het wydloopige werk van SAUVAGE heeft hy alleen overgenomen het geen dienen kan, om de Geslachten der Ziekten te bepaalen. Het is 'er verre van daan dat deeze Heeren dit Werk voltooid hebben, het welk niet dan na herhaalde poogingen te verwachten is. De Hoogleeraar heeft daarom goedgevonden van 'er een vierde Deel by te voegen, waarin hy ons, het geen hy hierin zelfs ter verbeetering gedaan heeft, mededeelt. De Auteur heeft vervolgens dit Stuk weder hervat, en het zelve op nieuw, twee jaaren daarna, vermeerderd en verbeeterd, uitgegeeven, zo als het zelve nu te Leiden gedrukt is.

Het is zeer moeijelyk de Ziekten wel te onderscheiden, het geen de Auteur oordeelt dat men niet gemakkelyk uit de beschryvingen en verhaalen der Ziekten, die reeds uitgegeeven zyn, leeren zal: dewyl de Schryvers niet genoeg de *essentieele* en afzonderlyke toevallen van de toevallige onderscheiden, maar dezelve onder elkander verwarren. Hy heeft het daarom dienstig geoordeelt van de Geslachten der Ziekten, naar de wyze van eene regelmaatige Ziektekunde (*Nosölogia Methodica*) geschikt, te bepaalen. Hy heeft dit een zeer moeijelyk en zwaar werk gevonden, maar daarom des te noodzaakelyker. De Auteur had wel gewenscht ook de Zoorten en Verscheidenheden der Ziekten (*Species et Varietates Morborum*) te bepaalen: maar hy bekent openhartig dat hy zyne kennisse van Geneeskundige Schryvers, en zyne eigene ondervinding daar toe overal niet voldoende gevonden had, en wel voornamentlyk ook dat hem daartoe de noodige tyd ontbroken hadde. Hy heeft dan daarom getracht het Werk van SAUVAGE nutter te maaken, welke te veele Zoorten van Ziekten opgeeft, zo dat de eerst beginnenden 'er door verward, en van afgeschrikt worden. Het was daarom zeer te wenschen dat dezelve verkort wierden, het welk gemakkelyk volgens het plan, door den Auteur opgegeeven, geschieden kan. Hy denkt dat het getal der Zoorten van de Ziekten, in het Werk van SAUVAGE opgegeeven, wel tot een tiende gedeelte volgens zyne aanwyzing kan verminderd worden.

den. Hy heeft ook de Geslachten der Ziekten tot een kleinder getal gebragt dan te vooren geschied is geweest. SAUVAGE geeft 315 Geslachten van Ziekten; LINNÆUS 325; VOGEL 560; CULLEN alleen maar 133. Wy twyfelen geenzins of de waarde van dit Werk zal by alle Liefhebbers van deeze Weetenschappen hoog geschat worden: deszelfs aart laat niet toe om 'er een uittrekzel van te geeven.

Verhandeling over de Uitwerkingen van de Kamfer en Calomel in de Gal- en Rotkoortsen. Met eenige Waarneemingen opgehelderd enz. Door DANIEL LYSONS *M. D. te Bath. Uit het Engelsch vertaald, met eenige Aanmerkingen, en een kort Vertoog over de Bereiding en Nutheid der* Flores Zinci *tegen zommige Stuipagtige Zenuwziekten, vermeerderd door* JOHANNES VEIRAC, *Med. Doctor te Rotterdam. Te Rotterdam by* P. Holstein, 1772. 106 *bladz. in groot Octavo.*

HEt gebruik van de Kamfer in het begin van de Koortsen, om daardoor derzelver aanvallen en geweld te verzachten, is reeds door HOFFMANN aangeprezen, dog, niet tegenstaande de aanpryzing van deezen grooten Man, is ze tot deezen tyd toe zelden, ten minsten niet in de behoorlyke hoeveelheid, in deeze gevallen gebruikt. De Heer LYSONS oordeelde het daarom met recht dienstig door Waarneemingen te bewyzen dat de Kamfer wezentlyk dat vermogen heeft, welke HOFFMANN 'er aan toegeschreven heeft. De Auteur heeft meenigvuldige gelegenheid gehad om de uitwerkingen van de Kamfer waar te neemen in een doorgaande Koorts, welke eenige jaaren geleeden in *Gloucestershire*, en zommige der bygeleegen plaatsen, heerschte. De eerste toevallen van deeze ziekte waren een gevoel van zwaarte, groote vermoeidheid, pyn in 't hoofd en den rug, een verlooren eetlust. Na dat de Lyder één of 2 dagen in deeze omstandigheid geweest was, werd hy op eenmaal van alle zyne krachten beroofd. Deeze Koorts liep dikwyls geheele huisgezinnen door, vooral onder de arme menschen. De zwakke ongeregelde pols, spoedige krachteloosheid, stinkende *colliquative* afgangen en purpervlakken, welke, als de ziekte verder gevorderd was, dikwyls te voorschyn kwamen, waren ontwyfelbaare kenmerken van een verre gaande neiging tot verrotting. Den Auteur kwam in deeze ziekte geen geschikter middel voor dan de Kamfer, welke HOFFMANN als het krachtigste van alle tegengiften roemt, en daarom in kwaadaartige- en Bluts-koortsen aanpryst. RIVERIUS brengt wel voorbeelden by

by van het gebruik van de Kamfer in Kwaadaartige Koortsen, op den 8sten, 9den en 10den dag der ziekte, als 'er reeds Ylhoofdigheid, Vloeijingen, Bloedstortingen, Bluts-uitslag en andere gevaarlyke toevallen by gekomen waren, met een' verwonderlyke goede uitkomst gegeeven; dog HOFFMANN zelf heeft 'er de grootste verwachting van, en dringt 'er het sterkste op aan, om dit middel te geeven als de Koorts begint, of als de scheiding verwacht word. Daar viel in deeze Koorts zelden eene scheiding voor, 't welk de Auteur denkt, dat mogelyk de reden was, waarom hy geen aanmerkelyk voordeel van het gebruik van de Kamfer, in een meer gevorderden staat van de Ziekte, ondervondt; dog daar en tegen zag hy 'er de gelukkigste uitwerkingen van, wanneer dezelve in de eerste dagen van de Koorts gegeeven werd. In het eerste tydperk van de Ziekte liet hy de ontlastingen, welke bevorderd moesten worden, vooraf gaan, en gaf vervolgens één scrupel Kamfer, met één half scrupel Salpeter, en een weinig Conserf, om ze tot een slikbrok te mengen, welke tegen den nagt ingenomen, en den volgenden ogtend vroeg herhaald werd. Door deeze behandeling wierden veele Zieken, die buiten staat waren, om 't hoofd van 't kussen te ligten, en in een oogenschynlyk gevaar waren van een langduurige en gevaarlyke Ziekte te ondergaan, in den tyd van niet meer dan 12 uuren, zo merkelyk gebeeterd, dat zy 's morgens opstaande in staat waren, om hunne gewoone beezigheden te verrichten. Hy schreef tevens met de slikbrok Wei, met witten Wyn gemaakt, voor om te drinken, als de Lyder naar bed ging, of hy liet een andere dunne drank in gereedheid houden, om dat de Kamfer den Lyder meest al dorstig maakt, en een ruime Zweeting de gewoonste en heilzaamste ontlasting in deeze gevallen was; schoon het niet zelden gebeurde, dat de Koorts zonder dorst of merkelyke ontlasting overwonnen wierd, en de Lyder zich als door betoovering hersteld vond. De Auteur geeft uit een groot aantal van Waarneemingen, in welken de Zieken, volgens deeze behandeling, gered wierden, alleen vyf gevallen op: welke duidelyk aantoonen, dat de oorspronglyke oorzaak der Koorts, door het gebruik van de gemelde slikbrok, verdreven werd. Hy treedt vervolgens in een onderzoek, naar de byzondere Eigenschappen van de Kamfer, en meent dat dezelve wegens haare buitengewoone deelbaarheid, schielyk in de kleinste takken der vaten doordringt, en aldaar spoedig de vochten ontbindt; deels door de verslapte vezelen te prikkelen; deels door de verstopte zweetgaten te openen, door welke de losgemaakte vochten uitwaassemen, welke anders onder het omloopende bloed te rug gedreven worden.

Het geen de Auteur verder aanmerkt, over de oorzaak en zitplaats van de Koortsen, is van zo veel belang niet, om ons daar mede lang op te houden: wy merken alleen aan, dat hy te verre gaat met de oorzaak van de Koortsen, byna alleen tot de Maag te bepaalen: hy zoekt in een byzondere Afdeeling te betoogen, dat de Koortsen veroorzaakt of vermyd worden, naar maate de Maag aangedaan is.

Hy handelt vervolgens over de uitwerkingen van de *Calomel* in geduurige Koortsen; de Schryver in aanmerking neemende, het groot voordeel van de *Calomel* in 't zuiveren der Darmen; als ook deszelfs vermogen, in 't voorkomen van 't geweld en kwaadaartigheid der Kinderpokjes, het geen uit den gelukkigen voortgang der Inenting blykt; besloot hy *de eerste* bekwaame gelegenheid, die zich zou voordoen, haare kragten in den gevorderden staat van een gevaarlyke aanhoudende Koorts te beproeven. Hy meent van het gebruik van de *Calomel*, een zeer voordeelige uitwerking gezien te hebben, en deelt, om dit aan te toonen, drie Waarneemingen mede; dog dezelve zyn ons niet voldoende voorgekomen om daar op het gebruik van een middel aan te raaden, dat strydig is tegen de vereischte Geneeswyze; het zelve vermeerdert het verderf, en verdunt de vochten; de vereischte ontlastingen zouden gevoeglyker door andere middelen, die tevens de oorzaak der Ziekte tegen gaan, kunnen bevorderd worden.

De Auteur meldt ten laatsten, dat zyne Verhandeling reeds gedrukt was, voor dat hy iets wiste van de Proeven, door Dr. WILLIAM ALEXANDER, te Edenburg in 't werk gesteld. „ Zy zyn te vinden, in het Tweede Deel van zyne *Experimental Essays*, welker onderwerp over de giften en uitwerkingen der Geneesmiddelen gaat. Hy onderrigt ons, dat hy één scrupel van de Kamfer zonder eenig ongemak, gebruikt heeft; maar dat daar op, toen hy tweemaal zoo veel genomen had, verschrikkelyke toevallen volgden. Wyders brengt hy een Uittrekzel by, uit de Inwyings Verhandeling van Dr. GRIFFIN, over de deugden des Kamfers, ter bevestiginge, dat deze Geneesheer, na dat hy een half Dragma Kamfer, eenen Lyder had ingegeeven, daar op zodanige toevallen volgen zag, die volstaan om ons voorzichtigheid aan te raaden, in het waagen van zo ruime Gift. Deze Geneesheeren hebben egter geene melding gemaakt, dat de Salpeter by de Kamfer gevoegd was. Toen ik de Kamfer in een slikbrok, zonder den Salpeter gebruiken liet, ondervond ik dat een mindere hoeveelheid, dan één Scrupel, veeltyds ziekte en ongemakken in de Maag veroorzaakte: dog zedert dat ik eenige wei-

hige greinen Salpeter by denzelven voegde, heb ik in verschei-de gevallen, eenen geruimen tyd lang, één Scrupel om de 4 uuren laaten gebruiken, zonder eenig ongemak of onaangenaame gewaarwording te verneemen, dan alleen in zommige gevallen eenen grooten dorst, welke nuttig was, om dat de Lyder door denzelven genoodzaakt wierd, van den eenen of anderen afspoelenden drank, die, gelyk ik te vooren aanmerkte, spoedig gereed was, ruimschoots te drinken, waar op gemeenlyk eene voordeelige doorwaassemïng volgde".

De Heer J. VEIRAC, Vertaaler van deeze Verhandeling, heeft dezelve met een Hoofdstuk, over de bereiding van de *Flores Zinci*, en derzelver Krampstillende Eigenschap verrykt; hy deelt hier 7 Waarneemingen mede, waar door de werking van dit middel 't welk door den Hooggeleerden Heer GAUBIUS het eerst aan den dag gebragt is, nader bevestigd wordt: deeze Verhaalen verdienen in het Werkje zelf geleezen en overwogen te worden. „ Ik zou het getal deezer Waarneemingen hebben kunnen vermenigvuldigen, (schryft de Heer VEIRAC), indien ik my niet liefst tot de zodanigen had willen bepaalen, uit welken (schoon ik toegeeve, dat ze allen niet even sterk dringen), het Krampstillend vermogen der *Flores Zinci*, zoo niet ontegenzeglyk, ten minsten zoo voldoende blykbaar is, dat 'er eenige halstarrigheid vereischt wordt, om het te ontkennen. In eenige andere gevallen, was de werking van dit middel twyfelagtig, als in die convulsive beweegingen, welke door de prikkeling eener Venerische scherpte, te rug gedreven Schurft, en ichoreuse etter van in-en uitwendige Verzweeringen, veroorzaakt wierden; als ook in die Vallende Ziekten, welker oorzaak buiten het hoofd is. Wyders heb ik, gelyk de Heer GAUBIUS, de nuttigheid van dit middel in convulsien, uit een zuure scherpte in de eerste wegen ontstaande, meestal zeker, en het in die Vallende Ziekten, welker oorzaak binnen de hersenpan verhoolen was, even als in de *arthritides spasmodicæ*, gansch nutteloos bevonden". Met het geen men hier vindt, aangaande het gebruik van de *Flores Zinci*, verdient vergeleeken te worden, de uitmuntende Inwyings Verhandeling van den Heer JACOBUS HART, *de Zinco ejusque Florum usu Medico, Observationibus confirmato. Lugduni Batavorum* 1772.

De Artz of Geneesheer, voor het Vrouwelyk Geslacht in 't gemeen, in Spectatoriaale Vertoogen, enz. Uit het Hoogduitsch vertaald. Eerste Deel, eerste Stuk. In 's Gravenhage, by P. van Cleef 1772, 350 *bladzyden in groot octavo.*

IN de Voorrede word niet gemeld, uit hoe veel Deelen dit Werk bestaat: ieder Deel zal twee Stukken uitmaaken, en elk Stuk zal uit XXIV Vertoogen bestaan. ——— De Artzen vermenigvuldigen tegenwoordig zeer. ——— Het is ons niet voorgekomen, dat de uitvoering van dit Werk op een aangenaame en bevallige manier geschied: ook word 'er te veel kennisse van 't saamenstel van 't Menschelyk Lighaam verondersteld, en de voorwerpen worden niet altyd kiesch genoeg behandeld, om aan de schoone Sexe te kunnen behaagen. Een dergelyk Werk behoorde met fraaije en geestryke invallen, overal doorweeven te zyn, om de leeslust van de schoone Sexe te winnen, en haar het onaangenaame van bespiegelende Geneeskundige Lessen niet te doen gevoelen. Het ontbreekt den Schryver aan levendigheid van Geest, en wel gepaste Vindingen, welke hier toe noodig zyn.

Gods oneindige Grootheid, schitterende in het oneindig getal der Werelden. Uit het Fransch van den Heer MERIAN. *Te Leyden, by* P. v. d. Eyk *en* D. Vygh 1772. *Behalven het Voorwerk* 243 *bladzyden in octavo.*

HEt Stelsel veeler Waerelden, door het onbepaalbaare Ruim, in onnaganglyken getale, volgens eene wyze geregelde schikking, verspreid, door onze laatere Sterrekundigen veelal omhelsd, wordt hier, door den Heer *Merian*, ontvouwd, op eene manier, welke de oplettendheid der Beminnaaren deezer Weetenschap tot zig trekt. En daar hy zyne voorstellingen deswegens grondt, zo op het geen de Ondervinding alrede verleend heeft, en daar de algemeene Beweegingswetten ons toe leiden; als op het geen de overweeging der Eind-oorzaaken ons voor den geest brengt, en de Rede, by wyze van Analogie of Overeenkomstigheid, aan de hand geeft; is 't derzulker zaak zyne nadere verklaaring van dit Stelsel, door hunne Waarneemingen, ter verdere proeve te stellen; om te onderzoeken, in hoe verre dezelve daar aan beantwoorde, en in hoe verre zyne beredeneerde gevolgtrekkingen, daar mede overeenkomstig, en dus aanneemelyk zyn. —— Het hoofdzaak-

zaaklyke van 't geen hy beweert, in de volgende korte Samentrekking door hem opgemaakt, komt hier op uit.

„ De wet der zwaarte, of liever der aantrekking, strekt zig overal uit, waar stof is. De vaste Starren, aan de middelpunt-kragten gehoorzaamende, beweegen zig in loopkringen. De Melkweg bevat verscheiden systemata van vaste Starren; die, welke zig buiten dezen Melkweg vertoonen, maaken niet dan een systema, 't welk het onze is. De Zon, tot de vaste Starren behoorende, draait om een middelpunt, gelyk zy. Yder Systema heeft zyn middelpunt, en verscheiden Systemata met malkander hebben een gemeen middelpunt. De verzamelingen dier verzamelingen hebben weder het hunne. Eindelyk is 'er een algemeen middelpunt voor het Heelal, daar alles om draait. Deze middelpunten zyn niet ydel, maar worden door duistere lighaamen beslaagen. Die lighaamen kunnen door eene of meer Zonnen verlicht, en dus zigtbaar worden met phases. Het flauwe licht in den Orion (*) is moogelyk het centrum van ons Systema. De waare loopkringen der Komeeten, der Planeeten, en der Zonnen, zyn geene *Ellipsen* of *Eironden*, maar *Cycloïden* of *Roltrekken*, van verschillende trappen. Het zyn geene andere lighaamen, dan die onmiddelyk onderworpen zyn aan het algemeene middelpunt, welker loopkringen *Ellipsen* zyn".

Verscheiden byzonderheden hier in voorkomende, vorderen eene herhaalde beschouwing en naauwkeurige proefneemingen der Sterrekundigen; dog wat men wyders van deeze verklaaring van dit Stelsel oordeele, 't is althans zeker dat het zelve in 't algemeen ons de Grootheid van God op de treffendste wyze voor oogen stelt, en dat het by uitstek geschikt is, om onze harten, in ootmoedigheid, met de diepste eerbied te vervullen voor hem, die zyne Magt, Wysheid en Goedheid, in 't voortbrengen van dit alles, op het luisterrykste heeft doen doorstraalen. 't Is ook dit denkbeeld, dat de Heer *Merian* zyne Leezers gestadig poogt in te boezemen; en de Nederduitsche Vertaaler heeft 'er met dit oogmerk nog een toepasselyk Aanhangsel bygevoegd; dat wel inzonderheid strekt om te

(*) Te weeten; dat flaauwer licht in den Orion, het welk *Derham* beschouwde als eene opening, door welke men eene verlichte plaats, en als eene te rug kaatsing van den opperften Hemel bemerkt, ziet de Heer *Merian* aan, voor de verlichte zyde van het duistere centraale lichaam van ons Systema; en 't komt hem voor, dat het ook juist in die plaats des Hemels is, daar wy het middelpunt van ons Systema schynen te moeten zoeken.

te toonen, hoe de Hemelloopkunde byzonder geschikt is, om den Mensch op te leiden tot het vormen van de verhevenste denkbeelden, betreffende den grooten Maaker van 't Heelal. ——— Het Werkje zelve, schoon 't in zyne byzonderheden alleen voor des ervaaren zy, is egter over 't geheel zo geschreeven, dat ook anderen, van min gegronde oefening in dit Stuk, des Autheurs Stellingen gemeenlyk kunnen nagaan, en uit derzelver overweeging voordeel trekken. Dus redeneert hy, by voorbeeld, over *de bevolking van 't Heelal*, op eene vry algemeen vatbaare wyze, en die, (het Stuk flegts als niet geheel onwaarschynlyk en zeer wel mogelyk beschouwd zynde,) reeds geschikt is, om de denkbeelden van eerbied voor den Allerhoogsten in 's Menschen gemoed te verleevendigen.

„ Zo wy, *zegt hy*, wel overtuigd zyn, dat alles met een wys oogmerk gemaakt, dat alles geregeld verbonden is, en op malkander staat, dat de Wereld de Volmaaktheden van den Schepper aantoont; zo wy daar van wel overtuigd zyn, zeg ik, zullen wy ook overhellen om te gelooven, dat alle de bollen, die door de ongemeeten ruimte omloopen, zo veele bewoonde Werelden zyn, en dat de gantsche uitgebreidheid zelve van dit Heelal zo vervuld is van bollen of werelden, als dezelve konde zyn. Wy zullen niet besluiten kunnen om een ydel, om gaapingen te laaten in zulk een volmaakt werk; onze rede, het gezond verstand zelf, verzet zig hier aanstonds tegen. In alle plaatsen, daar gezigtspunten zyn, zullen wy geneigd wezen Waarneemers te stellen, en waarneemingen te laaten doen, op dat 'er niets van dit verrukkelyk toneel verlooren gaa!

„ Zien wy op onze Aarde niet reeds alles vol leven en beweging? Zien wy de Natuur niet allerwegen bezig om te bevrugten, om *georganizeerde* lighaamen te formeeren, om de stof te bezielen? In een zandkorrel, in een druppel waters, bemerken wy Werelden en bewooners; en nog vertoonen onze beste Mikroskoopen of Vergrootglazen ons niet dan de Walvisschen en de Olyfanten dier werelden, zy zyn wel verre af van ons derzelver insekten te kunnen laaten zien. Dit weeten wy dat op onze Aarde plaats heeft: wy gelooven, dat God alle zyne werken met wysheid gemaakt heeft, en zouden wy één oogenblik kunnen twyffelen, of die groote lighaamen, die met ons rondom de Zon dryven, die 'er, even als wy, het licht van ontfangen, die 'er even als wy, door gekoesterd en van de levenswarmte verzorgd worden, allen ledig en onbevolkt, dan of zy van wezens voorzien waren, die de gemelde voordeelen genieten kunnen? onwaardige twyffeling! Ik ben

inderdaad geen redeloozer begrip, en 't welk een denkend wezen, een wezen dat zig redelyk noemt, minder betaamt, dan dit gevoelen.

„ Zo de hemelſche lighaamen onbeweegelyk waren, en altyd aan dezelfde plaats bepaald, zoude 'er ongetwyffeld in dezelfde ruimte een grooter getal geborgen kunnen worden, dan tegenwoordig, nu zy door malkander zwerven, en op malkander werken. Maar hunne beweeging was noodzaakelyk tot de bewaaring, tot de order, en tot de volmaaktheid van het ſamenſtelzel; om alle die lighaamen tot één Geheel te vereenigen, hadden zy die wederkeerige zwaartekragt, of *gravitatie*, noodig, waar door zy op malkander weegen en werken, waar door het een het ander aantrekt, en van het ander aangetrokken wordt. Daar moesten derhalven loopbaanen open blyven, in dewelken elk hunner zynen loop onverhinderd kon volbrengen, en na denzelven volbragt te hebben op nieuws weder aanvangen.

„ Alle beweeging onderſtelt tyd en ruimte. Dus vorderde het ontwerp van eene welgeregelde Wereld, eene regelmaatige ſaamenvoeging van deze twee zaaken; ook kan niets beter overlegd en zuiniger geſchikt worden, dan die beide dingen in het ſaamenſtelſel der Wereld zyn. Al wat ſterflyk is herleeft, in zekeren zin; al wat vergaat, brengt zig zelven hervoort; al wat aan verandering onderhevig is, vernieuwt en herſtelt zig; de veranderingen der kleine lighaamen koomen menigvuldiger weder, en vergoeden door haare menigte de groote veranderingen, die de groote klompen ondergaan. Wy kunnen geen ſtap doen, zonder iets, hoe oneindig weinig het ook wezen moge, toe te brengen, om werelden te verdelgen, en nieuwe werelden te doen voortkoomen; maar terwyl kleine veranderingen ſchielyk voortgaan, zyn 'er jaaren noodig om ſteden te bouwen, en boſſchen te planten; de tyd van de omwenteling der ſtarren klimt, met haare grootte, tot eeuwen; en misſchien tot eeuwen van eeuwen.

„ Wanneer wy, uit het middelpunt van ons ſamenſtelſel; met eenen opſlag des oogs alle de bollen bevatten konden, die rondom de Zon draaijen, zouden wy dezelve in eene vreemde wanorder vinden. De grooten zouden zig door malkanderen met de kleinen verward vertoonen, en wy zouden ze allen in duizend verſchillende plaatzingen zien, daar wy ons geene reden of inzigten van verbeelden zouden; —— ja zy zouden een verwarde hoop groote klompen of lighaamen ſchynen, hier en daar by toeval weggeworpen, en zonder wet of voorſchrift zwervende. Maar die verwarde ſchildery zal zig wel

haast ontwarren, zo dra wy de wetten hunner beweeging leeren kennen. Dan zullen wy zien, dat elk dier lighaamen juist die plaats beslaat, juist dien loopkring volgt, juist dien afstand heeft van anderen, als het hebben moet, dat de weg, dien het beschryft, als met den regel en passer voor het zelve is afgemeeten, en dat het zig nooit daar van verwydert, om dat alle andere lighaamen medewerken om het op dien weg te houden. De order en overeenstemming zullen dan uit die schynbaare wanorde spruiten, en 't zoude eveneens zyn met alles; wat ons thans ongeregeld voorkoomt, indien wy genoeg bekende dingen hadden, waar mede dat ongeregelde verbonden is, en enige betrekkingen wisten, waar mede het te samen hangt aan een Geheel, waar van het een zeer regelmaatig gedeelte uitmaakt.

„ Daar zyn dan zo veele hemelsche lighaamen als de omtrek van 't Heelal kan bevatten; zo veele als genoegzaame ruimte hebben kunnen om zig vryelyk te beweegen; ja die geheele omtrek des Heelals is geschikt voor loopkringen en wereldklooten, die denzelven doorloopen. Dit moet men niet slegts van het zonnestelsel, maar van alles zonder uitzondering verstaan. Ydere vaste Star is een Zon, en bestiert een wereld zo vol van Inwooneren, zo wel bevolkt als de onze, naar evenredigheid van haare ruimte, en die werelden zyn in zulk een groot getal als de ruimte van het gantsche Heelal, dat dezelve bevat, toelaat. Welk een schoon, welk een verrukkend Schouwtoneel wordt dus dit oneindige werkstuk, dat, allerwegen volmaakt, zig steeds beweegt, en alle zyne beweegingen, in 't oneindige verscheiden, onderhoudt door de eenvoudigste wet, door het enkel beginzel van zwaartekragt of aantrekking! Zie hier het meesterstuk van het scheppend verstand! het volmaakte der Godlyke konste! en het eeuwig voorwerp eener diepe verwondering van Menschen en Engelen"!

Bedenkingen tegen het Ontwerp van Doorgraving omtrent Katwyk-Buiten, tot in de Noord-Zee. Opgesteld door C. REDELYKHEID. *Te Amst. by* J. Doll 1772. *Behalve de Voorreden* 100 *bladzyden in groot octavo.*

Twee Verhandelingen over de Verbetering der ontlastinge van Rhynlands Boezemwater, en het Project der Doorgravinge uit het Wyker-Meer naa de Noord Zee. Te Haarlem, by J. Bosch 1772. *Behalve het Voorwerk* 122 *bladz. in groot octavo.*

De noodzaaklykheid der verbeteringe van Rhynlands Waterstaat, en het toeneemende gevaar van het Haarlemmer-

mer-Meer, zyn zekerlyk onderwerpen, die elk oplettend beschouwer van Hollands toestand in 't oog moeten loopen. 't Is ook uit dien hoofde, dat Mannen van bekwaamheid en trouw, op hooger Orde, het hunne hebben aangewend, om alles na te gaan, ten einde de geschiktste middelen van redres, die hoe langer hoe noodzaaklyker worden, op te speuren. Dat deezen, schoon in veele opzigten eenstemmig, zyn nogtans eenigermaate verschillend gebleeven over den veiligsten weg, dien men heeft in te slaan, zal men aan de eene zyde iets nuttigs uitvoeren, en de gevaaren aan de andere zyde voorkomen. De daar over gewisselde Papieren, van tyd tot tyd gemeen gemaakt, hebben voorts ook anderen dit onderwerp bepaalden doen overweegen; en wel inzonderheid de Opstellers der bovengenoemde Schriften, die hunne aanmerkingen deswegens wel aan den dag hebben willen brengen, of 't ook van dienst mogte zyn; dat veelligt, ten aanzien van deeze en geene byzonderheden, nog al plaats zou konnen hebben.

Het groote doelwit van den Schryver der eerstgemelde Bedenkingen is, te toonen, dat de Doorgraaving, omtrent Katwyk-Buiten tot in de Noord-Zee, ten uiterste gevaarlyk is; en dat men reden heeft om te beweeren, dat men 'er zig, op goeden grond, die voordeelen, welken men bedoelt, niet wel uit kan belooven: des men de uitvoering hier van, zyns oordeels, als geheel onraadzaam zou moeten afkeuren. En wat de twee te samen uitgegeeven Verhandelingen betreft, ze komen van verschillende Schryvers, die verschillend denken; doch zonder afkeerigheid; beoogende ieder hunner het beste voor 't Vaderland. —— De eerste is van gedagten, dat men, met behulp eener Doorgraavinge uit het Wyker-Meer naar de Noord-Zee, eene verdieping van het Y, en daar door tevens eene regelmaatige ontlasting van Rhynlands Boezemwater te wege zou konnen brengen. —— Daar de laatste durft zig met zo goeden uitslag van dit hulpmiddel niet vleien. Naar zyn inzien voldoet het Project niet aan 't geen men zig voorstelt wegens Rhynlands Boezemwater; schoon 't hem voorkome, dat men 'er het eerstgemelde, te weeten, de verdieping van het Y, met 'er tyd wel door zou veroorzaaken. Het Project is dus, zo als hy de zaak beschouwt, hoewel niet toereikende, ten opzigte van het bedoelde nut voor Rhynland, egter niet geheel ter zyde te stellen; het verdient in tegendeel, met betrekking tot het Y, als strekkende ter bevorderinge van de Scheepsvaart, wel eene ernstige overweeging, en voor al een naauwkeurig onderzoek, of het veilig in 't werk te stellen zy. Hier omtrent heeft deeze Schryver eenige gewigtige beden-

denkingen, die hy evenwel niet stellig voordraagt; also 'er, ter nadere verzekeringe voor of tegen, nog al merkelyke Inspectien vereischt zouden worden.

Beknopte Historie van Engeland, van de vroegste tyden af, tot aan het jaar 1728. *Derde Deel. Te Groningen, by* L. Huising *en te Harlingen by* F. v. d. Plaats en Junior 1772. *In groot octavo* 336 *bladzyden.*

EEne der grootste omwentelingen, die ooit een Ryk heeft ondergaan, trof het nabuurige Engeland omtrent het Tydstip, waar mede dit derde Deel der Geschiedenisse van dat Gewest een aanvang neemt. Het jaar 1649 zag Koning *Karel* onthalsd, de Monarchie omver geworpen, en de grondslagen van een Gemeenebest op derzelver puinhoopen geleid; dan dit gebouw was te zwak gevestigd, om lang bestand te zyn. *Cromwel* regeerde wel dra, zo niet met een gelyk, ten minste met weinig minder gezag, dan een der laatste Koningen, schoon hy slegts den tytel van *Protector* droege; en zyn Zoon *Richard*, hem opvolgende, was niet geschikt, om dat gezag te handhaaven. 'Er verliepen in 't geheel naauwlyks elf jaaren, of de Koninglyke Regeering werd weder in hare voorige kragt hersteld, en *Karel* de II beklom den Throon zyns Vaders, in den jaare 1660, met eene vry algemeene toejuiching der Natie. Op zyn overlyden volgde hem, in het jaar 1685, zyn Broeder *Jakobus* de II; dan deeze, de Burgerlyke en Godsdienstige Regten der Natie, onder eene eigendunkelyke regeeringswyze verkragtende, vond zig, na verloop van eene omtrent driejaarige Regeering, genoodzaakt den Throon te ruimen; op welken de Natie vervolgens plaatste *Willem* den III, met deszelfs Koninglyke Princesse *Maria*, Dogter van den ontvlugten *Jakobus* den II. Voorts kwam deeze waardigheid, naar de gemaakte schikking, op het afsterven zo van de eene als des anderen, met het jaar 1702, in handen haarer Zuster, *Anna*; van welke zy, naar regten, volgens eene Parlements vastsbelling van 't jaar 1700, na den dood der Koninginne, in 't jaar 1714, overging tot het Huis van *Hanover*, in den persoon van *George* van Brunswyk Lunenburg, Keurvorst van *Hanover*, een Zoon van *Sophia*, Kleindogter van *Jacobus* den I, uit deszelfs Dogter *Elizabeth*; met wiens afgeloopen Regeering, door zynen dood, in het jaar 1727, het derde en laatste Deel van dit Werk een einde neemt; na eene korte af-

schet-

schetsing van 't geen omtrent deeze Natie byzonder aan te merken staat.

De Abt *Millot* voleindigt dit zyn Werk op dezelfde wyze als hy 't begonnen heeft, geevende van het hier opgenoemde Tydperk, even als van de voorgaanden, zodanig een verslag, dat vry wel den juisten middelweg houdt, tusschen eene al te beknopte en al te wydloopige voorstelling; 't welk dit Geschrift tot een geleidelyk Kort Begrip van Engelands Geschiedenissen maakt, en ons voor al de voornaamste veranderingen in de Regeeringe van dat Ryk beknoptlyk ontvouwt, het welk inzonderheid ook in dit laatste Stuk op te merken is. Begeert men, na 't geen wy van die natuur uit de andere Deelen voorgesteld hebben (*), ook nog iets dergelyks uit dit laatste; het voorgevallene met de aanstelling van Koning *Willem* en deszelfs Vorstlyke Gemalinne *Maria* geeft ons daar toe eene gereede aanleiding. Onze Autheur gemeld hebbende, hoe Koning *Jacobus*, zig van zyne Onderdaanen verlaaten ziende, op de landing van den Prins van *Oranje*, zyn heil in de vlugt gezogt had, vervolgt zyn verhaal in dezervoege.

„ De Prins van *Oranje*, te Staatkundig om zich met geweld meester van de Kroon te maaken, en een te groot Voorstander der Vryheid om zich aan het verwyt van Dwinglandye bloot te stellen, zich daar en boven verlaatende op de gunstige gevoelens van een Volk, 't welk hem als zynen Verlosser beschouwde, begeerde, dat 'er door uitspraak der wetten beschikking over de regeering zou gemaakt worden. Het Parlement wierdt beroepen onder den naam van *Samenkomst*, om dat de naam van *Parlement* de bevelen van den Monarch vooronderstelde. De Gemeenten verklaarden wel dra, dat „ naardemaal JAKOBUS DE II getragt hadt, de gesteldheid van „ den Regeeringsvorm van *Engeland* het onderst boven te „ keeren, door het oorspronklyk Verdrag tusschen den Ko„ ning en het Volk te verbreeken; vermits hy, daar en boven, „ de Grondwetten hadt geschonden, op den Raad der *Jesui*„ *ten* en van andere schandlyke persoonen, en eindlyk, het „ Koningryk geruimd hebbende, de Regeering hadt laaten „ vaaren; dat om alle deeze redenen, de Throon open was „ gevallen ". Schoon de *Torys* hunne beginsels, betreffende het Koninklyk gezag, zeer veel verzagt hadden, deedt, egter, deeze verklaaring zeer hevige geschillen in 't Hoogerhuis ontstaan. Daar wierdt aanstonds onderzogt, *of 'er een Nationaal Verdrag tusschen den Koning en het Volk was gemaakt*: de beves-

ti-

(*) Zie boven, bladz. 125 en 299.

tigende party kreeg de overhand met eene meerderheid van ze-ven ſtemmen. Vervolgens wierdt de vraag in overweeging genomen, *of Koning* JAKOBUS DE II *het Oorſpronklyk Verdrag hadt verbroken:* dezelve wierdt zonder moeite ten zynen nadeele beſlist. Eindelyk ging men over tot het laatſte Artikel, *of hy den Throon ledig hadt gelaaten.* De meerderheid voor de *Torys* zynde, wierdt 'er een beſluit genomen, dat 'er van dit Artikel niet meer zoude geſproken worden. De Gemeenten drongen nog verder aan; en hunne verklaaring wierdt, na dat 'er nog nieuwe geſchillen ontſtaan waren, zonder de geringſte verandering, aangenomen."

„ De vraag was nu, op wat wyze de Throon zoude vervuld worden. Zommigen wilden een Regent, anderen een Koning hebben. De orde van Opvolginge te veranderen, wierdt van de eerſten aangezien als eene openbaare krenking der Grondwetten; eenen Regent te verkiezen, die regeeren zoude met een gezag, 't welk hy ſlegts by vergunning bezat, was, naar 't oordeel der anderen, zo veel, als eene bron van verwarringe en Tweedragt te openen. Eindelyk ontdekte de Prins van *Oranje* zyne oogmerken. Hy liet eenige Heeren by zich koomen, en zeide hun, dat hy niet begeerde om tot de Raadpleegingen van 't Parlement toegelaaten te worden; dat het de pligt van 't Parlement was, het welvoeglykſte en voordeeligſte ſtelſel van Regeeringe te kiezen; dat ingevalle men zich tot een Regentſchap bepaalde, hy geloofde hun te moeten berigten, dat hy nimmer eenen Tytel zoude aanneemen, waar van hy de onvermydelyke ongemakken en nadeelen bemerkte; dat zo men de Kroon gaf aan de Princesſe, van welker verdienſte hy ten vollen overtuigd was, hy vóor zich zelven den ſtaat van een Amptloos perſoon zoude verkiezen boven deeze Kroon, die van het leeven van een ander zou afhangen; dat het hem, op beide deeze vooronderſtellingen, onmogelyk zyn zoude, hun eenige hulp toe te brengen; en dat eene waardigheid, welke hy ſlegts by vergunning bezat, hem niet zoude kunnen doen afzien van voorwerpen van de hoogſte aangelegenheid, die hem wel haast naar elders zouden roepen. Prinsſes MARIA, ten ſterkſten aan haaren Gemaal verknogt, tradt in zyne oogmerken, gelyk ook Prinsſes ANNA haare Zuster. Toen wierdt 'er een *Bill* ingeleverd, betreffende de herſtelling van de Kroon. Men gaf dezelve aan den Prins van *Oranje* en aan zyne Gemaalin geſamentlyk; maar het beſtier wierdt aan den Prins alleen overgelaaten. ANNA moest na hunnen Dood den Throon beklimmen, en haar nakomelingſchap na dat van haare Zuster. By dit Reglement wierdt eene verklaaring gevoegd,

waar

waar door de paalen van 't Koninklyk voorregt wierden vastgesteld. Wy zullen deeze verklaaring voor een gedeelte den Leezer mededeelen; vermids dezelve kan dienen, om hem een geregeld denkbeeld van den Engelschen Regeeringsvorm te geeven."

„ Zy behelst hoofdzaaklyk, dat de voorgewende magt om de Wetten, of de uitvoering der Wetten, uit kragt van het Koninklyk voorregt, te kunnen opschorten, buiten de toestemming van 't Parlement, onwettig is. Dat de opregting van een Kerkelyk of van eenig ander Gerigtshof, onwettig en verderflyk is. Dat alle afvordering van Geld, ten dienste van de Kroon, zonder dat het Parlement 'er zyne toestemming toe heeft gegeeven, het zy voor een langer tyd, het zy op eenig andere wyze dan dezelve is toegestaan, onwettig is. Dat de Onderdaanen regt hebben, den Koning Verzoekschriften aan te bieden, en dat alle Gevangenneeming of alle Vervolging, ter deezer oorzaake, onwettig is. Dat het werven of onderhouden van een Leger in het Koninkryk, zonder de bewilliging van het Parlement, tegen de Wetten strydt. Dat de *Protestantsche* Onderdaanen wapens mogen draagen ter hunner verdeediginge, overeenkomstig met hunnen staat, en op de wyze als volgens de Wetten geoorlofd is. Dat de Verkiezingen van Leden van 't Parlement vry moeten zyn. Dat de Redevoeringen en twistgedingen van 't Parlement in geen ander Gerigtshof, noch eenige andere plaats, dan in 't Parlement zelf, mogen onderzogt worden. Dat men geen buitenspoorige Borgtochten mag eischen, geene al te zwaare Boeten vorderen, noch te gestrenge straffen opleggen. Dat de Gezwoorenen op eene onpartydige wyze moeten gekoozen worden; en dat dezulken, die tot Gezwoorenen, in een Regtsgeding van Hoog Verraad, werden gekoozen, Leden van Gilden moeten weezen. Dat allerlei vergunningen of beloften, van de verbeurd verklaaring der goederen van eenen beschuldigden aan iemand te zullen afstaan, voor dat de beschuldigde met 'er daad overtuigd is, strydig tegen de Wetten en van geene kragt zyn. Dat het, om een middel tegen alle deeze misbruiken te vinden, om de Wetten te verbeteren, te bekragtigen en te handhaaven, noodzaaklyk is, dat 'er dikwyls Parlements-Vergaderingen gehouden worden. In plaats van de Eeden van Gehoorzaamheid en Getrouwheid en van de Opperhoofdigheid, door de Verklaaring afgeschaft, wierdt 'er een ander ingevoerd, in deeze woorden vervat.

„ Ik beloof opregtlyk, en ik zweer, dat ik getrouw zal blyven aan hunne Majesteiten, den Koning WILLEM en de Koningin MARIA. Ik zweer, dat ik uit den grond myns harten

een

een afgryzen heb van deeze Godlooze en Ketterfche, deeze verdoemelyke Leer, te weeten; *dat de Vorsten, door den Paus, of door eenig ander gezag van den Roomschen Zetel, in den Ban gedaan of afgezet, door derzelver Onderdaanen of door anderen, wie zy ook zyn mogen; kunnen afgezet of gedood worden*; en ik verklaar, dat geen Vorst, geen Persoon, Prelaat, Staat of vreemd Souverein, noch heeft noch behoort te hebben eenig Regtsgebied, Magt, Opperhoofdigheid, Voorregt; Kerkelyk of Geestlyk gezag in dit Koningryk. Zo waarlyk helpe my God Almagtig!"

Men voege hier nog by het geen de Autheur verder aangetekend heeft, raakende de nadere bepaaling van de Opvolging op den Throon, na het kinderlooze overlyden van Koningin MARIA, en den laater dood des Hertogs van Glocester, diestyds het eenigste Kind van Prinses ANNA, Erfgenaam der Kroon, op 't afsterven des Konings.

„ Om alle *Roomsch-Katholyke* Prinsen, hoe genaamd, buiten de Opvolging te fluiten, om dezelve aan de *Protestantsche* Linie te verbinden, en tevens de Nationaale vryheid op eenen vasten voet te brengen, namen de Gemeenten het volgende besluit: dat de Erfgenaam van de Kroon in Kerkgemeenschap zoude moeten zyn met de *Engelsche* Kerk; dat by aldien hy een Vreemdeling ware, de Natie zich, zonder de toestemming van het Parlement, tot generleien Oorlog zoude mogen verbinden, ter verdeediginge zyner Staaten, welke hy buiten het Koningryk bezat; dat hy zelf, zonder bewilliging van 't Parlement, niet buiten *Engeland*, *Schotland* of *Ierland* zoude mogen trekken; dat, ingevalle deeze Akte van Bepaaling met de daad wierdt bekragtigd, geen Vreemdeling, schoon genaturaliseerd, en met de overige Onderdaanen des Ryks dezelfde Voorregten genietende, althans zo hy niet van *Engelsche* Ouders was gebooren, immer Zitting in den Raad zoude kunnen hebben, noch een Lid worden van een der beide Huizen, noch eenigerlei vertrouwde plaats bekleeden, noch, eindelyk, door vergunning van de Kroon, eenigerlei Landgoed of Erfenis bekoomen; dat een iegelyk, die van den Koning een jaargeld trok, of met eene voordeelige bediening was begiftigd, geen Lid der Gemeente zoude kunnen worden; en eindelyk, dat eene Vergiffenis, met het groot Zegel bekragtigd, van geene kragt zoude zyn, tegen eene beschuldiging, door het Laagerhuis ingebragt. Na dat deeze dingen dus waren vastgesteld, waar door het Koninglyk regt wierdt verkort, en die der tegenwoordige Regeeringe eenen blaam scheenen aan te wryven, wierdt de Prinsesse SOPHIA, Hertoginne

We-

Weduw van Hanover, Kleindogter van JAKOBUS DEN II, in de *Protestantsche* Linie voor de naaste Erfgenaam verklaard, na de afstammelingen van Koning WILLEM, en van de Prinsesse ANNA, Dogter van JAKOBUS DEN II. Deeze Bill wierdt, in weerwil van de tegenkantinge van WILLEM, tot eene Wet gemaakt, en verstrekte tot een grondslag van het regt van het Huis van *Hanover* tot de Kroon."

Reize naar Siberie, op bevel des Konings van Vrankryk ondernomen in 1761. Door den Abt CHAPPE D'AUTEROCHE. *Uit het Fransch vertaald. Tweede Deel. Met Konstplaaten. Te Deventer by* L. Leemhorst 1772. *In groot Octavo.* 372 *bladz.*

IN dit tweede Deel der Reize van den Abt *Chappe*, dat niet minder merkwaardig is dan het eerste gedeelte, komen ons veelvuldige byzonderheden, raakende de Russische gewesten, voor; die alleszins toonen, dat onze Reiziger, in 't midden van 't ondergaan veeler wederwaardigheden, steeds met oplettendheid het merkwaardigste gade geslaagen, en alles wat hem ontmoette met een oordeelkundig oog beschouwd heeft. Hy verleent ons, in gevolge zyner voorige berigten der Natuurlyke Historie van Rusland, in deezen een naauwkeurig verslag van 't Gedierte dat byzonder in Siberie huisvest. Daar aan hegt hy eene geschikte ontvouwing van den voortgang der Konsten en Weetenschappen in Rusland, als mede van den aart des Volks en deszelfs Opvoeding, mitsgaders van de Wetten, de Strafoefening en de Ballingschap aldaar gebruikelyk. Wyders heeft hy zig byzonder toegelegd, op het verkrygen eener geregelde kundigheid, van de Volkrykheid, den Koophandel, de Inkomsten, de Zee- en Landmagt des Russischen Ryks. Een oordeelkundig berigt hier van gegeeven hebbende, deelt hy ons voorts nog mede een onderscheidenlyk verhaal van de Staatsomwenteling onder de Kalmukken Zongoren in 1757, benevens een gegrond verslag van hunnen Godsdienst en de Fabelhistorie van sommigen hunner Afgoden. En besluit ten laatsten zyne Reisbeschryving met het melden zyner te rugreize van Tobolsk naar Petersburg; 't welk hem, onder het verhaal van een zeer moeilyken reistogt, al dikwerf aanleiding geeft tot byzondere aanmerkingen over de gesteldheid des Lands en de Zeden der Inwoonderen van dit Gewest. — Hier by komen eindelyk nog eenige byzondere Waarneemingen, welken de Autheur gedaan heeft, wegens de Landbeschryving, de Wa-

Waterpasfing, de Minneraalkunde en Elektriciteit, die; buiten het byzondere dat Rusland betreft, van eene algemeene nuttigheid, en der overweeginge waardig zyn. — In het doorbladeren van dit Stuk, hebben de tegenwoordige tydsomstandigheden onze aandagt byzonder gevestigd, op 't geen de Abt *Chappe*, ons meldt wegens de *Volkrykheid enz. van Rusland*; en zie hier, 't geen wy hoofdzaaklyk, uit zyne berigten daar omtrent, aangetekend hebben.

Wat de Volkrykheid betreft, verfcheiden omstandigheden loopen, volgens onzen Autheur, famen, om dezelve jaarlyks te doen afneemen. Men rekent, dat 'er in 't jaar 1747 dertien millioenen Inwoonders waren, in die Gewesten, welken het hoofdgeld betaalden, en brengt het getal derzulken, die de andere Gewesten bewoonen, op vier millioenen. En zo men al hooger klimme, stellende dat Rusland, gelyk Frankryk, diestyds in 't geheel twintig millioenen zielen telde, is 'er vry goede grond om te beweeren, dat het getal der Inwoonderen in 't jaar 1760 minder was dan zeventien millioen; allen zo vrouws-als mansperfoonen, zo die het hoofdgeld niet als al betaalden, daar onder begreepen.

Raakende den *Koophandel*, dezelve heeft over Land weinig om 't lyf. — De onlusten tusschen Rusland en China ontstaan, hebben den onderlingen Handel dier Volkeren tot niet doen loopen; die met de Perfiaanen is van geen beter uitslag geweest, en de overige handel is van weinig betekenis. Ook zyn de meeste kanaalen, die men, om den Koophandel gemaklyk te maaken, aangeleid heeft, onvoltooid gebleeven, en de anderen voldoen niet aan de verwagting. — Hun handel ter Zee geeft meerder voordeels; dewyl de invoer altoos merkelyk door den uitvoer overtroffen wordt (*). In 't jaar 1749 werd de laatste begroot op drie millioenen roebels, of vyftien millioenen Fransche livres, en den eersten schatte men op twee millioenen en negen honderd duizend roebels. Deeze handel geschiedt met verfcheiden Natien, doch de helft is wel in de handen der Engelschen; en naest deezen komen de Hollanders meest in aanmerking. De Franschen handelen aldaar meest door tusschenkomst van andere Volkeren, des zy, zo wel als de Rusfen, in dit geval, het voordeel van een rechtstreekschen Koophandel misfen. — Voorts staat hier omtrent nog aan te mer-

„ (*) [En alle binnenlandfche handel, volgens 's Lands wetten, den Vreemden verboden is, moetende alle Koopwaren door Rusfen alleen van en na de Zeehavens worden af en aangevoerd. MANSTEIN *Memoires pag.* 526.] "

merken, „ dat de Rusfen weinig kundigheid in 't ftuk van handeldryven hebben, en dat de Kooplieden veel te fterk van de Kroon en van de Grooten afhangen. Zy hebben noch geld noch crediet genoeg, om een uitgebreiden handel te dryven. De voornaamfte Rusfifche kooplieden zyn eigenlyk niet meer dan Commisfionairen van Vreemden; en daar by gaan verfcheiden takken van handel alleen voor rekening van de Kroon, hebbende zich de Vorften de monopoliën behouden, die zy aan dezen en genen der Grooten afftaan"; dat geen geringen tak uitmaakt van de *Inkomften der Kroon*, waar van ons nog een kort woord te melden ftaat.

Onze Autheur heeft veel moeite gedaan, om deeze *Inkomften der Kroon* onderfcheidenlyk op te geeven, en volgens zyne deswegens gemaakte lyst, mag men dezelven op eene fomme van dertien millioenen en viermaal honderd duizend roebels, of 67 millioenen Fransch geld, begrooten. En van die inkomften heeft de Kroon, tot het bekostigen der Land- en Zeemagt, (buiten de wedden der Generaals, byzondere beloonningen, het wapentuig en verdere krygsbehoeften,) noodig de fomme van 6477933 roebels of 32389655 livres; zynde de gezamenlyke Krygsmagt voltallig gerekend op 331491 koppen (*).

De Abt *Chappe* geeft, onder 't opmaaken deezer berekeninge, een breedvoerig verflag van de gefteldheid van 't Rusfifche Krygsweezen, doch wy zouden te ver uitweiden, indien wy op alle byzonderheden ftaan bleeven; genoeg zy het hier te melden, 't geen hy voordraagt, als hy ons ten flot het volgende doet opmerken.

„ Al wat wy tot hier toe op dit onderwerp gezegd hebben, komt kortelyk hier op uit. —— Het krygswezen van Rusland, zo Veld- als Regerings-troepen, zo Zee- als Landmagt, beloopt famen een getal van drie honderd en dertig duizend koppen. —— Rusland kan met eene inkomfte van vyf en zestig tot zeventig millioenen, Fransch geld, zulk een ontzagchelyk aantal troepen in zyne Staten op de been houden, om dat de foldy in geld zeer gering is, en men dezelve in bezetting zendt naar de vrugtbaarfte gewesten, welke hun den noodigen leeftogt in natuur leveren. —— Rusland is, met zulk een talryke krygsmagt, [uit hoofde van verfcheiden omftandigheden, die de Autheur voorheenen gemeld heeft,] niet in ftaat

(*) „ [In de jaaren 1740 en 1741, toen de Baron van Mengden het opperbeftier der Commercie in handen had, was, zo men wil, de balans ten voordeele der Rusfen 300,000 roebels, buiten de Tolgeregtigheden. Dezelve pag. 535".]

ſtaat een grooter leger dan van zeventig duizend man, gegelde troepen en weerbare manſchap, in het veld te brengen, terwyl tevens het Ryk wordt ontvolkt. En nadien deze Mogendheid, wegens hare zwakke inkomſten, geene buitengewoone onkosten kan goed maken, is zy daar by onmagtig om dat leger, op haar eigen beurs, buiten 's lands te onderhouden, wyl zy dan van haar voornaamſte voordeel, den leeftogt dien de Onderdanen opbrengen, is verſtoken. — De Rusſiſche Zeemagt is zwak, niet alleen uit hoofde van het klein getal der ſchepen, maar ook doordien de Officieren den dienst even weinig verſtaan, als de Officieren te lande; waar nog bykomt, dat de Rusſen geene matrozen hebben, en ook nooit hebben zullen, zo lang zy hunnen koophandel met eigen ſchepen verwaarlozen te dryven. —— De Rusſiſche Artillery is in zeer goeden ſtaat. —— De Ruitery is de ſlegtſte van Europa. —— Het voetvolk maakt de beste troepen uit, en is voor 't grootſte gedeelte onder de volmaaktſte krygstugt; het is in 't geheel niet geſchikt tot aanvallen, middelmatig om zich in 't open veld te verdedigen, maar ontzagchelyk zo dra het zich gedekt vindt, en voor al wanneer het geenen gereeden weg open ziet tot vlugten. —— De Krygsbouwmeesters hebben weinig kundigheid, op verre na niet genoeg om een belegering naar behooren te beſtieren; zy weten eene Stad te bombardeeren, en dat is 't al.

„ Ik heb geoordeeld dat het van nut konde zyn, dit, op waarheid gegrond, in Europa te verſpreiden, om het vooroordeel, dat men ten aanzien van 't Rusſiſche Ryk opgevat heeft, weg te neemen. In allen gevalle ſtrekt het om ééne misvatting, die onder het menschdom heerschte, te doen ophouden. De Inwoners van Lubek en van Hamburg ſidderden, blootelyk op 't hooren noemen der Rusſen. Polen en Duitschland, welke ik heb doorgereisd, merken Rusland aan als eene der meest te duchten Mogendheden van Europa. De Rusſen zelve waren ten aanzien van hun Ryk in dit denkbeeld, voor al Peter III; en terwyl ik dit ſchryve, is het grootſte gedeelte van Parys en Vrankryk in den zelfden waan. Men ſchreef my uit de genoemde Stad, toen ik my gereed maakte om van Petersburg myne reis naar Siberië voort te zetten, ik mogt toch met naauwe oplettendheid een land bezigtigen, waar eenſtoots ganſche volken zouden uitberſten, en, als eertyds de Scythen en Hunnen, ons klein Europa overſtroomen en vermeesteren. In plaats van zulke volken vond ik woesteny en moerasſen.

„ Om de magt van Rusland te begrooten, moet men de-

zelve niet berekenen, gelyk de meeste Schryvers gedaan hebben, volgens de uitgebreidheid van deszelfs Staaten; men heeft, in tegendeel, eene juist omgekeerde evenredigheid in acht te nemen, en dan vindt men het Ryk zwak te zyn, naar mate van de oppervlakte die het beslaat. Zo als thans de zaken staan, kan dit Ryk, wegens schaarsheid aan volk en geld, geen leger buiten de grenzen zenden, welks overwinningen zelven niet ten hoogsten nadeelig zyn voor den Staat; de legers versmelten daar bykans ten eenenmale, niet tegenstaande de onderstand van Bondgenooten middel geve, om de troepen te onderhouden. De Officieren verteeren, wegens de soberheid van hunne soldy, een gedeelte hunner eigen inkomsten buiten 's lands; terwyl ieder weet dat de Rusfen altoos de grootste voorzorge gebruiken, om geene munt te doen uitvoeren, als hebbende zy de ongelegenheden, welke daar voor hun aan vast zyn, ondervonden. Ook zyn alle Rusfen het hier in eens, dat de laatste oorlog, [te weeten, tegen den Koning van Pruissen,] allerverderflykst geweest zy voor hun Ryk.

„ Een Keizer van Rusland behoorde voor alle dingen alle ontwerpen en overleggingen, welke ter uitbreiding van zyn Ryk zouden mogen geschikt zyn, van de hand te wyzen; zelfs zoude hy beter doen, met het zelve in naauwer grenzen te besluiten, en zyne onderdanen nader by elkander te brengen. Groot zoude dit voordeel zyn, indien hy, het gansche Noorderdeel van Siberië aan de beeren overlatende, het volk uit deze bevrozene streken naar de woestenyen in het Zuiden van dit gewest overbragt; door dien deeze woestenyen, het zy men de vruchtbaarheid van den grond, het zy men de luchtsgesteldheid in aanmerking neme, uitstekend geschikt zyn om bewoond te worden. Het eenigste, dat hier in te duchten staat, is de nabyheid der Tartaren, welke op dien voet de Oorlogskonst van de Rusfen zouden kunnen leeren, even als deze laatsten dezelve geleerd hebben van de Zweden. Wat hier van zy, Rusland zoude zeker, wanneer het volk op een gedrongen was, niet genoodzaakt zyn, zelfs in vredes-tyd, zo een verschriklyke krygsmagt op de been te houden (*), welke de ontvolking des Ryks bevordert, en de schatkist bezwaart, zonder deszelfs wezenlyk vermogen te vergrooten; daar, in te-

(*) Rusland naamlyk moet, volgens onzen Autheur, wil het in staat zyn 50,000 man of daar omtrent in 't veld te brengen, zelfs in vredestyd, eene Landmagt van by de 360,000 of ten minste van 250,000 man op de been houden.

tegendeel, deze schikking deszelfs magt moest doen aanwassen, wyl dan alle de troepen ter verdediging van 't land konden worden gebruikt; en is men tegenwoordig in Rusland bezig met de onderdanen tot een vry volk te hervormen, het zal geen geringe zwarigheid in hebben, deze vryheid met de zugt der Vorsten tot uitbreiding hun's gebieds te paren. Een Russisch Alleenheerscher kan, uit hoofde van de volstrekte beschikking, die hy over goed en bloed zyner onderdanen oeffent, een talryk leger in dienst houden, doordien hy 't in zyne hand heeft, om zo de soldaten als het werkvolk, dat aan dingen, die tot het krygswezen betrekkelyk zyn, arbeidt, met een sober onderhoud af te zetten; doch dit moet noodwendig ophouden, zo dra die onderdanen in hunne natuurlyke vryheid zullen zyn hersteld.

„ Uit alle deze waarnemingen heb ik moeten besluiten, dat veele lieden een al te hoog denkbeeld van Rusland voeden, terwyl ik ook anderen aangetroffen heb, welke in het tegengestelde uiterste waren gevallen. Het is eene Mogendheid, welke altoos zal te duchten zyn voor hare nabuuren, de Noordsche volken".

Tafereel van Natuur en Konst. Grootdeels naar het Engelsche gevolgd. Agtste Deel. Te Amsterdam, by P. Meijer 1772. *In octavo* 412 *bladzyden.*

OP de Tafereelen van Groot-Brittanie, in 't voorige Stukje ten toon gespreid, volgen in het tegenwoordige die van Vrankryk; van een Gewest, dat, zo in Natuur als Konst, een overgroot aantal van voorwerpen uitlevert, welken eene oplettende beschouwing verdienen. De voornaamste byzonderheden, die boven al in 't oog loopen, (want op allen staan te blyven laat de natuur van dit Werk niet toe,) worden hier op denzelfden voet, als de gewigtigsten van andere Ryken voorheenen behandeld zyn, beknoptlyk voorgedragen. Op een algemeen berigt van de Landsgesteldheid, volgt een byzonder verslag van eenige natuurlyke zeldzaamheden aldaar, met een kort verhaal van algemeene rampen, die dit Gewest jammerlyk getroffen hebben. Daar mede gaat voorts gepaard eene breeder ontvouwing van voornaame uitvindingen en ontdekkingen, daar de Fransche Natie, 't zy als eerste opspoorders of als verbeteraars, op mogen roemen. Verder levert men ons eene beknopte beschryving van de voornaamste Gebouwen, mitsgaders eenige Overblyfsels der Oudheid. Ook maakt men nog ee-

eenig gewag van des Volks zeden, gewoonten en overleveringen; dan dit Artykel wordt slegts oppervlakkig en als ter loops beschouwd; maar naauwkeuriger is eindelyk een daar op volgend wel geschikt kort begrip van Vrankryks Staatsveranderingen, met eene ontvouwing van verscheiden merkwaardige gebeurtenissen, betreffende dat Ryk, tot op het midden der tegenwoordige Eeuwe. —— Leezers van verschillenden smaak konnen dus verscheiden soorten van opmerkingen ontmoeten, die hunne aandagt, op ene gevallige en tevens niet geheel onnutte wyze, bezig houden; waar toe de gemeenzaamheid onzer Natie met de Franschen veeler onzer nog al te meerder noopt. —— Zie hier, tot een byzonder voorbeeld, het berigt dat ons in deezen, van het gieten van glazen plaaten in Frankryk, medegedeeld wordt, dat onder de kunstige Handwerken zeer wel eene plaats verdient.

„ De Franschen naamlyk bragten, omtrent het einde der voorgaande Eeuwe, eene aanmerkelyke verbetering in het toebereiden van Glas, door een middel uit te vinden om zeer groote plaaten te gieten, het welk tot dien tyd toe geheel onbekend was, en nog heden weinig dan door hun en de Engelschen in het werk gesteld wordt. De uitvinding van dit middel heeft men te danken aan den Heere Abraham Thevart, die het eerst aan het hof van Vrankryk in den jaare 1688 voorsloeg, waar by hy alle aanmoediging, welke hy verdiende, gevonden heeft. Door dit middel, het welk vry veel overeenkomst heeft met het gieten van lood, zyn wy in staat gesteld om glazen plaaten voor spiegels te maaken, welke meer dan tweemaal zo groot zyn als die op de Venetiaansche wyze geblaazen worden, en ook om allerleie figuuren en versiersels te gieten.

„ De smeltovens, welke tot dit werk gebruikt worden, zyn van eene meer dan gemeene grootte; en die, welke dienen om de glazen doorschynend te maaken, na dat zy gevormd zyn, zyn nog grooter. Rondom eene smeltoven zyn ten minsten vier-en-twintig schilder-ovens, welke ieder twee openingen, waar door men 'er brandstof in doet, en twee schoorsteenen hebben. Behalven deezen zyn 'er ovens om fret (*) te maaken,

(*) „ Deeze naam wordt aan de stoffe, of ingredienten gegeeven, waar van het Glas moet gemaakt worden, wanneer zy in eene oven verbrand of gebakken zyn, waar na zy gemaklyker tot Glas kunnen gesmolten of in het zelve veranderd worden. De stoffen, waar van men zich in dit mengsel bedient, zyn zout en steen. Men

ken, en oude stukken Glas tot stof te verbranden. De binnekant der ovens wordt van eene aarde gemaakt, die de werking van het vuur weerstaan kan, welke soort van aarde men ook gebruikt tot het vervaardigen der smeltpotten en waterbakken. Deeze potten zyn zo groot als oxhoofden, en kunnen tweeduizend pond metaal bevatten; want zo noemen de arbeiders de gesmoltene stoffen, van welken het Glas gemaakt wordt. De waterbakken zyn veel kleiner, en dienen om het vloeibaare Glas uit de smeltpotten naar de Giet-tafel te leiden. De kragt van het vuur is in dit werk zo groot, dat de ovens ieder half jaar gerepareerd moeten worden, en zelden langer duuren dan zes jaaren, wanneer zy gantsch en al moeten vernieuwd worden. Wanneer de oven een behoorlyken graad van hette gekreegen heeft, worden de smeltpotten met de reedsgemelde ingredienten gevuld, het welk niet in eene, maar in verscheidene reizen geschiedt, om de smelting gemaklyk te maaken. Wanneer de stof gesmolten, gezonken en gezuiverd is, waar toe gemeenlyk vier-en-twintig uuren vereischt worden, dan vullen de arbeiders de waterbakken met dezelve in de oven, waar zy ze nog zes uuren laaten staan, tot dat alles zich door de ongemeene hette gantsch en al wit vertoont. Door middel van katrollen, en eene groote yzeren ketting, worden de waterbakken uit de oven gebragt, en op eene soort van wagen gezet, waar mée zy naar de tafel, waar het glas stollen moet, gevoerd worden. Deeze tafel of vorm is van pot-metaal, omtrent

neemt 'er vast zout toe, het welk door de grootste hette niet uitwaassemt, en voornaamelyk gehaald wordt uit de asch van eene plant, welke men Kali, Glaskruid of Zoutwortel noemt, die overvloedig in Egypte en Syrie, en ook op de kusten van Provence en Languedoc groeit. Het zout, het welk uit de asch van een zekere soort van Kali, omtrent Alicante in Spanje groeijende, getrokken wordt, houdt men voor het beste, en gebruikt het in het maaken van de hier beschreevene glazen plaaten. De asch van Varen verschaft ook overvloed van zout, waar van men uitmuntend glas maakt; ook kan men de asch van boomenstokken, van spruitkool, van riet en meer andere planten tot het zelfde einde gebruiken. Wat den steen betreft, een ander Ingredient tot het maaken van Glas, de beste is die, welke ligtst smelt; dezelve is wit en doorschynend, en wordt voornaamelyk in Italie gevonden, zynde een soort van marmer, Tasso genaamd. Niets maakt schooner en zuiverer Glas dan vuursteen; maar men bedient 'er zich zelden van, om dat de toebereiding zeer kostbaar valt. Dezelve moet geschieden door de steen tot stof te verbranden, en vervolgens te ziften; waar men zulke steen niet kan krygen gebruikt men zand, het welk wel gewasschen moet worden, en geene verdere toebereiding noodig heeft".

trent negen voeten lang, en naar evenredigheid breed, hebbende yferen roeden aan derzelver einden, die naar genoegen verder van of digter aan elkanderen gebragt kunnen worden, en dus de wydte der glazen bepaalen. Op deeze roeden rusten de einden van een koperen rol, welke dient om de brandende vloeistof uit den bak op den tafel gegooten zynde, van het eene einde tot het andere te verspreiden, en haar dus overal van eene gelyke dikte te maaken. Wanneer het Glas eene behoorlyke vastheid gekreegen heeft, schuiven zy het af in de oven, die geschikt is om het doorschynend te maaken, en gaan voort met andere plaaten te gieten, tot dat de smeltpotten ledig zyn, brengende telkens de tafel, van de eene oven, zo ras als dezelve vol is, naar de andere. In deeze laatste ovens blyven de plaaten tien dagen of langer, en worden, by het steeds afneemen der hette, in alle haare deelen van eene gelyke hardheid. Het is verbaazend te zien, met welken spoed en handigheid de werkluiden deezen gevaarlyken arbeid verrigten; hoe zy de bakken, vol brandende stoffen uit den oven ligten, die op de tafel brengen, uitgieten en verspreiden. Alles is, om kort te gaan, in dit geval onbegrypelyk voor hun die geen ooggetuigen van dit verwonderenswaardige werk geweest zyn."

„ Hunne manier van de ovens te stooken, is zo zonderling, dat zy verdient gemeld te worden. De man, die dit werk verrigt, loopt rondom de oven, zo schielyk als hy kan, en werpt al voortgaande in ieder openinge een stuk houts het welk tot dat einde gehakt is. Hy gaat, gedurende een bepaald getal van uuren, dus voort, tot dat hy door een' ander' wordt afgelost. Deeze aanhoudende en regelmaatige toevoer van brandstoffe houdt de oven in eenen behoorlyken graad van hette, die zo sterk is, dat eene groote yzeren roede, aan eene der openingen gelegd, in minder dan een halve minuut gloeijend wordt (*). Men rekent dat eene van dee-ze

„ (*) Onder alle de uitwerksels van het vuur op natuurlyke lighamen is dat, om ze in Glas te veranderen, een van de verbaazendste. De Chymisten beweeren dat 'er geen lighaam is, het welk niet kan verglaasd worden; ja dat men goud zelf, door een sterke hette der zonnestraalen, door middel van een groot brandglas vereenigd, in glas kan doen verkeeren; en gelyk de verglazing het uitwerksel van vuur is, zo is het deszelfs laatste uitwerksel, dewyl het geene kragt heeft om verdere verandering in eenig ligchaam te weeg te brengen. Hierom meldt Dr. Mevret het klugtig zeggen van een' groot' konstenaar in het glas maaken, dat zyne konst het langst in de waereld zal duuren, want dat wanneer het heelal door vuur zal verteerd worden, alles in glas veranderen moet.

ze smeltovens, eer zy geschikt is om het Glas te doen stollen, meer dan drieduizend en vyfhonderd ponden kost; dat 'er drie maanden noodig zyn om eene vervallene oven te herstellen, en ten minsten zes om eene gantsch nieuwe op te rigten; en dat, wanneer een metaalpot in de oven barst, het verlies aan stoffe en tyd meer dan tweehonderd-en-vyftig ponden bedraagt."

Thans over het Glas spreekende, agten wy het niet onvoeglyk ook nog melding te maaken van eene van deszelfs merkwaardigste hoedanigheden, te weeten de rekbaarheid; want het kan in zeer lange draaden, welke eene byna ongeloofiyke fynheid hebben, worden uitgerekt. Wy zien het in de pluimen van de mutsen der kinderen, en in verscheide andere werken, die fyner zyn dan hair, en door den minsten wind bewoogen worden. Aan het spinnen van Glas komen twee luiden te werk; een derzelven houdt het gesmolten metaal over eene lamp, terwyl de ander 'er eenen draad, door middel van eenen haak uithaalt, en vervolgens een wiel, om welks rand hy dien dien draad heeft vastgemaakt, schielyk omdraait, tot dat hy het metaal, waar uit de draad getrokken is, heeft afgesponnen. Dus krygt deeze brooze stof eene ongemeene buigbaarheid, welke altyd evenredig is aan haare fynheid; en de draaden van Glas kunnen zo fyn gesponnen worden als die van zywormen of spinnekoppen.

Dichtlievende Uitspanningen. *Door* J. MACQUET, *Lid van de Maetschappye der Nederlandsche Letterkunde te Leiden. Te Zierikzee, by* J. de Kanter en Zoon 1772. *Behalve de Voorrede* 368 *bladz. in groot Octavo.*

IN dit Stuk wordt ons eene bevallige verscheidenheid van Dichtkunde aangebooden, welke ons doet zien, dat de Heer *Macquet* in verschillende onderwerpen, en onderscheiden trant, gelukkig kan slaagen. Zyne *Heldinnen-Brieven*, welken hier den voorrang hebben, spreeken de taal van 't Hart; in zyne daar op volgende *Natuurkundige Bespiegelingen*, die gemeenlyk met Godvrugtige bedenkingen doorvlogten zyn, en alleszins dienen om den Leezer hooger op te leiden, bespeurt men de pennetrekken van iemand, gewoon zyne aandagt en ernst te vestigen op onderwerpen, die hem ten sterkste aansporen, ter betragtinge zyner pligten: en 't laatste gedeelte deezer Verzamelinge, of het *Mengelwerk*, levert ons verschillende soorten van Dichtstukken, die, naer den aert der onderwerpen, behandeld worden. Men ontdekt alomme een deftig Dichter, die zyne verbeeldingskragt door zyn oordeel regelt, en zyne overdenkingen in eene zuivere taal vloeibaar, onder het bedwang van 't Rym, weet voort te brengen. Tot een stael deezer *Uitspanningen*

die

diene des Autheurs blyde Zang over het *Heil van den Vrede*, waar uit wy eenige verzen, (zynde het geheele ſtuk te lang,) ter proeve zullen overneemen.

De Heer *Macquet* laat het zingen van den kryg, en 't behalen der lauwerkranſen door vuur en ſtaal, voor anderen over, en zegt,

Wy heffen van den vreê liefst aen,
Wier zagte, blonde Olyvenblaeren
De heerelykſte lauwerblaên
In eere en ſchoonheid evenaren.

Hy meldt ons hoe de Vrede, die, van 's Waerelds aanvang op Aarde gedaald, dikwerf Hemelwaards gevlugt, en weder op de Aarde gekeerd was, voor eenigen tyd vastſtelde, om

weêr naar 't hemelſche gewest
Haer Speelgenoote Aſtree te volgen,
Daet zy den forsſchen Mars verbolgen
Alom aen 't woeden zag, met ſtael en oorlogsgloed,
En 't aerdryk dronken was van dierbaer menſchenbloed.

Dog dat zy, reeds in de lugt verheven zynde, en ettelyke Landen overvliegende, ten laatſte op 't beſchouwen van Nederlands zugt voor de Vreedzaamheid, uitriep

o ſchoon gemeenebest
Wel aen ik dale ook neer in 't Leeuwendaelsch gewest.

Onze Dichter de verſchyning der Vrede voorts beſchreeven, en haar verwelkomd hebbende, vangt dus aan met het vermelden van haaren lof.

Gy weet het vruchtbaer land met goudgeel graen te tooien.
De weiden zyn vol vee; de kuip vol melk en room.
De harders knaep zingt blyde aen de Oevers van een' ſtroom.
En waer Gy treedt daer ziet men graen in de akkers ſtrooien.
Hoe vrolyk dansſen langs het groen
De naekte reien der Dryaden
Hoe dansſen langs de gladde vloên
De vergenoegde ſtroom Najaden.
Waer heen Gy treedt langs berg, en bosch en dal,
Men ziet 'er vreugde en welvaert over al.
Het veld worde in de winterdagen
Een korte poos zyn ſchoon ontdragen,
Maer als de zon weer ryst naer hoger transſen, tooit
Ze in Vrede bosch en wei zoo ſchoon weêr op, als ooit.

Zig hier op de gouden Eeuw herinnerende beſchryft hy dezelve kortlyk, en vervolgt in een ander Couplet aldus.

Ma,

Matroos ziet nu verheugd de blanke zeilen zwellen;
Hy wordt op 't vrye vlak door rovers niet onrust;
En hoopt wel haest zyn reis aen Vaderlandsche kust
In de armen van zyn lief al kussend te vertellen.
Nu brengt men wat de gouden zon
Bereide in kruidige Molukken,
En wat het ruikende Ceilon
Van zyne boomen af zag plukken,
Langs vrye zee, en lost wat ons Japan,
Het ryk der Zonne, en China zenden kan.
De Visscher vreest nu geen gevaren,
En werpt in 't hart der zilte baren
Zyn netten ongedeerd, en voert den blanken visch
Al springend op de markt en krimpend op den dis.

Zo herleeft, gelyk de Dichter wyders aanmerkt, de gelukzalige tyd van Salomo; en in dusdanige omstandigheden ondervind men hoe een Land aan alle zyden bloeit door eene gevestigde Vrede, dat het gewenschte lot van Rome was, in de dagen van Augustus; van welk heil een Land verstooken wordt, wanneer de vrede en eendragt voor 't oorlogsgeweld moeten vlugten. Deezen zo algemeenen invloed beschouwt de Heer *Macquet* voorts nog wel byzonder met opzigt tot de Kunsten en Weetenschappen, en laat zig deswegens, met het afloopen van dit Dichtstukje, aldus hooren.

Waer gy, o Vrede, woont, daer bloeien Wetenschappen,
En groeien kunsten aen. Het zanggodinnendom
En Pallas haten kryg, en 't lust haer door geen' drom
Van Oorlogslieden naer heur koren heen te stappen.
De noeste, wakkre werkman groet
De morgenzon, als zy de kimmen
In 't oosten verft met roozenbloed,
En ziet al zingende haer klimmen.
Een deuntje sterkt zyn lichaam afgesloofd,
Als zy haar toorts in 't pekel dooft.
Dan eindigt hy verheugd zyn taken
Daer hy op blanke, malsche kaken
Der lieve bedvriendin zyn zorg af kussen mag,
En in haer arm niet denkt om een bezweeten dag.

Geen woedende soldaat grypt thans met snoode handen
Naer 's werkmans overwinst, noch teert op 's werkmans zweet.
Dees vreest geen stroopersbende, of ziet met harteleet.
Geen kind en vrouw ontschaekt, noch lage daken branden.
Hoe vrolyk yvert nu de jeugd
Om in Minerve's hoge koren
De lessen van verstand en deugd
Te vangen in leergierige ooren.

Zo

Zo kweekte Athene en wysheid aan en kunst.
Zo was Athene en Pallas zorge en gunst,
Eer 't hadt zyn vryen nek gebogen
Voor 't jok van 't Macedoonsch vermogen.
Dus toonde 't Oosten niets in de eeuw van Salomon,
Dat by Jerusalem in wysheid halen kon.

Hoe veel verscheelde Athene, in oorlog, van Athenen,
Door zagten vree gestreeld. Waer dondrende mortier,
Kanon en krygsklaroen de lucht met schor getier
Vervult, daer is en kunst en wysheid haest verdwenen.
Waer woedende Attilaes hun vaen
Voor steden en op wallen planten,
Daer ziet men niets dan euveldaen;
Daer ziet men ramp aen alle kanten.
De kryg verwoestte in Aleksanders stad
De wysheid, die men in vele eeuwen hadt
Met zorg vergaerd, in weinige ueren,
Door zyne vratige oorlogs vueren.
o Vrede, blyf by ons, zoo blyft ons Nederland
De wieg en voedster steets van kunsten en verstand.

En ach of gy niet slegts de vaderlandsche streken
Bewoonde, o Hemelmaegd; maer door de waereld heên
Uw zagte wetten gaeft, en bly werdt aengebeên,
En schone wetenschap en kunsten aen mogt kweken.
En ach of 't U, o Majesteit,
ô Ware Vader van den Vrede,
Geviel door uw Almogendheid
Het zwaerd te keeren in zyn scheede,
Dan zong Europe uw vaderlyke gunst
Op hogen trant vol leven, geest en kunst.
Dan zagen wy de zaligheden
Der gouden eeuwe weêr beneden;
Dan toonde ge ons een schets der vreedzaame eeuwigheid,
Die ge ons in 't Paradys by U hebt toegezeid.

Luister van het Orgel. Opgesteld door J. HESS, *Organist en Klokkenist te Gouda. Te Gouda by* J. v. d. Klos 1772. *Behalven het Voorwerk 78 bladz. in Quarto.*

EDelaartige Liefhebbers eener Kunste zyn natuurlyk werkzaam om dezelve voort te planten; en uit dien hoofde is 't dat de Speelkundige *Hess* niet verzuimt van het zyne toe te brengen, om alles aan te wenden, wat ter onderrigtinge in het liefiyke Orgelspel kan dienen. Voor eenigen tyd gaf hy in 't licht eene *Korte en eenvoudige hand-*

handleiding tot het leeren van 't Clavecimbel of Orgelspel; en thans agtervolgt hy dezelve met eene *Nauwkeurige Aanwyzinge, hoe men, door eene gepaste Registreering en geschikte Bespeeling, de voortreffelyke hoedanigheden en verwonderenswaardige vermogens van een Kerk- of Huisorgel in staat is te vertoonen.* Het hier toe geschikte Werkje is verdeeld in tien Hoofdstukken; waar van de drie eersten voordraagen, de algemeene kundigheden, raakende de *Orgelregisters*, de *Clavieren* en de *Registertrekkers.* Hier op handelt hy in 't vierde van het *Registreren* in 't algemeen; dat hy in de vyf volgende Hoofdstukken, met opzigt tot verscheiden byzonderheden, nader ontvouwt. En aan dit alles hegt hy in het tiende of laatste Hoofdstuk, nog eenige aanmerkingen omtrent de algemeene behandeling van een Kerk-Orgel.— De Autheur had zig voorgesteld eene uitgewerkte ontvouwing van dit onderwerp op het papier te brengen; waar toe hy reeds een genoegzaamen voorraad by een had verzameld, doch, onder het bearbeiden van dit Stuk, werd het zelve dermaate uitgebreid, dat hy 'er eenigermaate van afzage. Zulks heeft hem doen besluiten, *slegts dit gedeelte, het welk hy tot de eerste beginselen deezer wetenschap 't noodigste agt, in 't ligt te geeven:* ondertusschen zou egter, gelyk hy betuigt, het gunstige ontvangen van dit gedeelte hem nog wel konnen aanmoedigen om het overige te laaten volgen. Het is te hoopen, dat de Liefhebbers, die de Speelkunde hanteeren, de nuttigheid van dit Werk, ter aankweekinge dier hartstreelende Oefeninge, uit dit gedeelte erkennende, den yver des Autheurs gaande mogen houden; en hem dus op nieuw aansfpooren, om zyne kundigheden, zo door 't onderzoeken van veeler Schriften; als door eigen ondervinding verkreegen, ten nutte der Kunste openlyk mede te deelen; waar van hy zig alleszins betoont niet afkeerig te zyn: uit welken hoofde de Heer *Houtam*, in zyn zeer wel uitgevoerd Dichtstukje, aan 't hoofd van dit Geschrift geplaatst, met regt mogt zeggen.

Doch schoon de fiere Nagtegaal
Een Bosch vol ooren toeft op keur van stem-onthaal,
Hy, trotsch van eygen minn', kan nimmer weergaê lyden:
Dan, Gy, zo hoog ten zang-berge op
Gesteegen, wilt die eer ook anderen niet benyden
Maar wyst hun rustig 't spoor tot dien verheven top
Dat heet zyn gaaven wel besteên,
Te zorgen voor den bloei' en groei van 't kunstgemeen.
Zangminnaars vlegt met my eene Eerkroon om dien schedel!

HEDENDAAGSCHE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Mosaïsch Recht, of de Ziel der Wetten van MOSES: *baare betrekking, te dier tyd, op de Regeeringswyze, Zeden, Landstreek, Godsdienst, Koophandel, aloude Gewoonten; enz. Door* JOHANN DAVID MICHAELIS, *Hoogleeraar in de Wysbegeerte enz. Te Gottingen. Uit het Hoogduitsch vertaald. IIde Deel. Te Haarlem, by* J. Bosch, 464 *bladz. in groot Octavo.*

HEt eerste Deel deezes Werks, waar van wy op zyn tyd aankondiging gedaan hebben (*), bepaalde zich tot het *Algemeene Staatsrecht der Israëliten*; met dit tweede maakt de Hoogleeraar MICHAELIS eenen aanvang van het *Byzondere Recht*, en stelt, in de eerste plaats, eenige Algemeene Aanmerkingen des betreffende voor, die ter Inleiding kunnen dienen. Zy gaan over de Bewaaring van het Wetboek en de plechtige verbintenis der *Israëliten* om het zelve te gehoorzaamen, toen zy in *Palestina* trokken — Het Altaar op bevel van MOSES by de Steenen opgericht, op welke de Wet geschreeven was, als mede de Offeranden, Vloeken, en Zegeningen, waar mede dezelve moest bekragtigd worden. — De laatere Bronnen van het *Israëlitisch Recht* — En zommige stellingen der Zedeleere, door MOSES in zyne Wetten aangedrongen.

Vervolgens handelt hy van de Rechten de Goederen raakende — Over de Verandering van Eigendom, door Erfenisssen, Ruilinge, Afstand, Giften, Koop en Verkoop — En zeer breedvoerig over de Rechten van Persoonen. Als die (om slegts de voornaamste op te noemen) van een Vader op zyne Zoonen en Dogteren; en der Eerstgeboorenen over andere Kinderen. Van de Huwelyks Wetten, de Veelwyveryen, de verboodene Huwelyken, de Echtscheiding. Van de Lyfeigenen en de Dagloonèrs. Van de Bloedwreeker. Van de Voogden. Van de Vreemdelingen. Van het verkrygen des Israëlitischen Burgerrechts. Van de Hoogagting voor den Ouderdom. De Rechten der Dooven en Blinden en der Armen.

Deeze Onderwerpen, met de Taalkunde, en de uitgestrekte

(*) Zie de *Hedendaagsche Vaderlandsche Letter-Oefeningen*, *I. Deel. I. St. bladz.* 319.

te Beleezenheid van MICHAELIS behandeld, brengen den Leezers veele ſtukken, eener aandagtige beſchouwing overwaardig, onder 't ooge, zomtyds viert hy zich bot in breede uitweidingen, als ze ter opheldering van deeze of geene byzonderheid kunnen dienen; weshalven men hier, nu en dan, vry breed gewaagd vindt van zaaken, die men maar ter loops zou verwagten. Dus, by voorbeeld, geeft hy ons, handelende over de Wet, *Deut.* XXII. 13—21, een omſtandig verſlag van het *Hymen:* waar in, gelyk ook in de behandeling van verſcheide andere Wetten, het Huwelyk betreffende, het een en ander voorkomt, 't welk vry rondelyk en natuurlyk uitgedrukt is: doch de aart des Werks eischt het dat 'er van geſprooken worde, en zal den meesten Leezeren van dit werk, dat tog meer voor de Geleerden dan tot een Huisboek geſchikt is, zo ergerlyk niet voorkomen, als de Boekverkooper in zyn voorbericht *ſchroomt* — Niet zelden deelt de Hoogleeraar, in den loop deezes Werks, zyne gedagten mede over hedendaagſche zô wel als oude gebruiken, 't welk de Leezing veraangenaamt: zo vinden wy, om ſlegts uit veele een enkel voorbeeld te melden, eene Beſchryving van den *Bloedwreeker onder de* Arabieren, en *eene Vergelyking van den Bloedwreeker der* Arabieren, *met de Tweegevegten der* Europeërs.

Wy zullen onzen Leezeren, gelyk wy voorheen van het Eerſte Deel gedaan hebben, een ſtuk deezes Werks, voorleggen: en verkiezen, ten dien einde, 't geen hy aanmerkt omtrent het *Sabbathjaar.* — „De geheele Wet van het Jubeljaar [waar van in de naastvoorgaande Afdeeling gehandeld is] zoude niet wel zonder verwarring en eindelooze twisten hebben kunnen plaats vinden, zo men de Akkeren in het zevende Jaar gebouwd hadde. Want men zou nu eens, over het zaad, dan eens wegens den noodigen arbeid, dan eens wederom over de vrugten, die nog op het veld ſtonden, hebben moeten afrekenen; en dit zoude door eene algemeene Wet niet gevoeglyk hebben kunnen bepaald worden. Het oogmerk van het Jubeljaar was, onder anderen, om, door de voorgaande Schuldvorderingen, te vernietigen, of, gelyk het de Romeinen noemen, *per tabulas novas*, alle twistgedingen over geld, en andere eigendommen te doen eindigen. Maar hoe weinig zou dit oogmerk bereikt zyn, wanneer het Jubeljaar zelf nieuwe eiſchen, en nieuwen twist veroorzaakt hadt. Het is onnoodig deeze zwaarigheden verder te melden of dezelve uit te pluizen, en te zeggen dat het Jubeljaar eerst op den 10den October zyn begin nam, wanneer de meeste velden reeds ledig, en teffens noch weinig bearbeid waren: want Mofes heeft tegen

alle deeze zwaarigheden, op eene veel kragtigere wyze zorg gedraagen.

„Deeze Wet, naamentlyk van het Jubeljaar, is zeer naauwkeurig verbonden met eene andere, dewelke ik by deeze gelegenheid zal ophelderen. Ieder zevende Jaar, en daarenboven nog in het Jubeljaar, (wel te verstaan, wanneer dit het vyftigste, en niet het zevenmaal zevende Jaar is,) moest het geheele Land ongebouwd blyven en braak liggen. Men mogt noch den Akker bezaaijen, noch zyne Vrugten inoogsten; de Wyngaard mocht niet besnoeit noch de Druiven ingezameld worden. Alles, wat van zelf en zonder menschen arbeid voortkwam, moest voor allen zyn, en in dat Jaar geen byzonder Eigendom van den Landheer blyven: armen, lyfeigenen, dagiooners, vreemdelingen, het vee dat in de weide gedreeven was, en het wild, (dit mocht men in het Jubeljaar niet van den akker weg jaagen) moesten daar op evenveel recht hebben; en geheel *Palestina* moest geduurende dit geheele Jaar, zonder bearbeiding, zonder Oogst, ten vollen eene algemeene bezitting blyven, Lev. XXV. 1—8. Om deeze Wet heiliger te maaken, noemde Moses dit Jaar, het Sabbath-jaar; verklaarende dat deeze rust der velden Gode was toegewydt, en dat de Wynstokken in dit Jaar NASIRÆERS waren (die eene gelofte op zich hebben) waar aan geen mes komen mocht (Lev. XXV. 5. vergeleeken met de Wet van de Nasiræers, Num. VI. 5.)

„Indien zy gelyk hebben, die het 50ste Jaar tot een Jubeljaar maaken, waren 'er omtrent het einde van ieder halve Eeuw twee rustjaaren onmiddelyk naa elkanderen. Want het 49ste bleef toch ook een zevende, by gevolg een Rustjaar, en op het vyftigste moest het land insgelyks rust hebben. Hoe vreemd dit ook schynen moge, schynt het nochtans de meening der Wetten van Moses te zyn; en dan was 'er zekerlyk niets gemaklyker dan allen verderen twist voor te komen, door den akker weder te geeven, die toch in twee jaaren niet mocht bezaait worden. Dan 'er zyn andere zwarigheden die daar door te grooter worden.

„Het zal aan niemand vreemd voorkomen, dat de Wetten beveelen, dat een Akker op zekere tyden moete braak liggen. Zonder my thans met de vraage in te laaten, die tot de Landbouwkunde behoort, of dergelyk braak liggen noodig of nuttig zy, zal ik my alleenlyk daar op beroepen, dat door onze Wetten insgelyks zekere ruste des lands bevolen wordt. Dan men vindt hier evenwel noch een groot onderscheid. Volgens onze schikkingen, wisselt dit rusten der akkeren derwyze af, dat 'er altoos maar een gedeelte van het land braak ligge; maar volgens de Wetten van Moses werd het gantsche land te gely-

ker tyd gebraakt, waar van het natuurlyke gevolg schynt te moeten worden, dat 'er op het zevende Jaar duurte ontsta en eindelyk zelfs hongersnood volgen moete. Zeker Schryver, wiens Verhandeling ik voor eenige jaaren in een Fransch Uittrekzel geleezen hebbe, en waar van ik my nu de byzonderheden niet meer kan te binnen brengen, erkent dit in diervoege dat hy daar uit zelfs op de wyze van WARBURTON een bewys voor de Godlyke zending van Moses trekken wil: want volgens zyne gedachten kon een land, dat derwyze gesteld was, volstrekt niet bestaan, wanneer Godt zyne belofte, Lev. XXV. 19—21 gedaan, niet nauwkeuriglyk vervulde, en telkens in het zesde Jaar zulk eenen ryken Oogst schonk dat men daar van tot het negende toe leeven konde (*). Dan hier mede

„(*) Het bewys voor de Godlyke zending van Moses is, gelyk die van WARBURTON doorgaans, zeer dubbelzinnig; in rond Hollandsch zoude het zelve dus luiden: *deeze Wet is zoo ten hoogsten dwaas, dat hy, die dezelve voorschreef, noodzaaklyk van God moest gezonden zyn; dewyl niemand anders, dan God, in staat was, om de nadeelige gevolgen van zulk eene dwaaze wet voor te komen.* Die de Godlyke zending van Moses niet gelooft, zal den al te kunstigen verdeediger van dezelve kunnen antwoorden: *ik geloove zekerlyk dat geen land by deeze wet bestaan kan: het is, dit staa ik toe, natuurlyker wyze eene nadeelige wet. Maar juist daar uit besluit ik, dat Moses van God niet gezonden zy. Het ging Moses gelyk het Wetgeeveren meermaalen ging: hy gaf eene wet, die niet kon gehouden worden: dewyl hy de gevolgen daar van niet bedagt hadt. Hy kon deeze fout te gemaklyker begaan; dewyl hy zyne wetten in de Woestyne gaf, alwaar de Israëliten geene akkers hadden: wetten over zaaken, waar van hy geene kennisse had: en van welke de nadeelige gevolgen, of liever de onmogelykheid van ze te gehoorzaamen, geduurende zyn geheele leeven niet konde gezien worden; — want hy stierf in de Woestyne.* Indien een verdeediger van Moses, naar de wyze van den Bisschop, noch wilde voortvaaren met zyn noodeloos bewys, uit onbegrypelyke dwaasheid van die wet getrokken, en zeggen wilde; *het Joodsche Volk heeft evenwel, niettegenstaande deeze wet, geduurende zoo veele Eeuwen stand gehouden, en by gevolg moet God deeze beloften van Moses vervult hebben*, dan zal hem zyn tegenspreeker kunnen antwoorden. „Zekerlyk heeft het Volk kunnen bestaan; maar „het was om dat het eene Wet niet gehoorzaamde die van zelf door „de onmogelykheid werd afgeschaft." Want dat deeze wet van het Sabbathjaar ongelooflyk veel overtreeden, ja, geduurende eenige Eeuwen, in 't geheel niet gehouden is, zullen wy in 't vervolg ontwaar worden. Aan zulke verdeedigers heeft de Godsdienst niets, zy zyn te onnatuurlyk."

de ſtelde ik my niet te vreeden, volgens den gewoonen loop der Voorzienigheid zal de ryke Oogst niet altoos zo *periodiek* zyn: en zo het daarenboven bleek, dat alleen in het Land der Israëliten het zesde Jaar zoo buitengemeen vrugtbaar was, zoude ik dit niet anders dan voor een wonderwerk kunnen houden. Maar is het wel waarſchynlyk te denken dat Godt zulk een op zekeren beſtemden tyd wederkeerend wonder belooft hebbe; een wonder daarenboven het welk niet ééns noodig zoude geweest zyn, indien Moſes den Volke ſlechts zulke wetten niet gegeeven had, by de welke zy niet beſtaan konden! Anders zyn de Wonderwerken, waar van de Bybel gewag maakt, zoo *periodiek* niet; en het komt my over 't algegemeen zoo onwaarſchynlyk voor, dat ik my niet geheel bedwingen kan, om niet te denken, dat Moſes, Levit. XXV: 21. in plaatze van IN HET ZESDE JAAR, gelyk men doorgaans leest, IN ZES JAAREN geſchreeven hebbe; beloovende dus alleenlyk, dat Godt in die zes jaaren hun zulk eenen ruimen Oogst geeven zoude, dat men daar van noch genoeg voor het zevende en achtſte zoude kunnen overhouden. Dan zo ook deeze myne gisſing onwaar zyn mochte, zoude evenwel de Godtlyke belofte om het zesde Jaar zo uitſteekende vrugtbaar te maaken, niet genoeg zyn, om alle de nadeelige gevolgen deezer wet voor te komen. Want, volgens het voorgaande 18de vers, had dezelve zekere voorwaarde, en vooronderſtelde, dat de kinderen Israëls, van hunnen kant, aan de Godtlyke geboden gehoorzaam zyn zouden. Maar hoe, zo zy nu ongehoorzaam waren, en dus de buitengewoone zegen over het zesde Jaar achter bleef, moest dan het Volk door de Wet van het Sabbathjaar in den alleruiterſten hongersnood geſtort worden? Immers zoude dit even zoo veel zyn als of men hen door geweld dwong om op nieuw Godts gebod te overtreeden, en, ook op het zevende Jaar, den Akker te bebouwen, om niet van honger te ſterven.

„ De Overdenking deezer zwaarigheden heeft my tot eene gedagten doen komen, die ik voor acht Jaaren het allereerst aan het Koninglyk Genootſchap der Weetenſchappen te Gottingen, waar van ik toen een lid was, hebbe voorgeſteld, naamentlyk dat dit eene zeer wyze Wet zyn konde, en misſchien ten oogmerke had, dat het Koorn zoude gezoldert en dus juist hongersnood verhindert worden. De groote nuttigheid van Koorn-zolders moest Moſes in Ægypten hebben leeren kennen, alwaar Joſeph 'er een voorbeeld van gegeeven heeft, het welk, naar alle waarſchynlykheid, geduurende eenige Eeuwen noch van de Ægyptenaaren is nagevolgd. Het kan derhalven zeer

 wel

wel zyn, dat hy dit heilzaame opleggen van Koorn ook onder zyn Volk heeft willen zoeken in te voeren, hoewel hy het niet recht toe door eene Wet belasten wilde: want Wetten, die vlak uit een zeker bespaaren beveelen, worden doorgaans niet onderhouden.

„Wanneer op het zevende Jaar het geheele land braak moet liggen, en niet bearbeid worden, zal het natuurlyke gevolg daar van zyn, dat een ieder die eenen Akker heeft, en behalven deeze nog menig een ryke Koornhandelaar, eenen grooten voorraad van graanen voor het zevende Jaar uit alle de voorgaande zal opzamelen. De Wetgever behoeft daar van geen woord te spreeken, hy mag spreeken of zwygen, de zaak zal evenwel geschieden. Want een ieder weet van te vooren, dat 'er in het zevende Jaar niet te Oogsten zal zyn, en zal zich dus ook tegen dat Jaar voorzien willen. Godt mag hem op de plechtigste wyze verzekeren, dat de Oogst in het zesde Jaar zal verdubbelt worden, in dit geval, waar in de vrees voor hongersnood mede deel neemt, zal hy geen zo sterk geloof hebben, om het 'er op aan te laaten komen, maar hy zal alle de voorgaande Jaaren zamelen. Deeze yver, om Koornmagezynen aan te leggen, zal nog meer aangewakkert worden door de hoop tot winst: want het kan niet missen, of het Koorn moet in dat Jaar, waar in geen Oogst valt, zeer in pryze stygen, voornaamlyk in de nabuurschap van zulke Koopsteden, als *Sidon* en andere Zeehavens van *Phœnitien* waren, die zelve den landbouw niet oefenden, en evenwel hunne schepen van voorraad voorzien moesten. Hy, dien het om groote winsten te doen was, had daar toe goede gelegenheid, met het graan op te koopen, waar van hy zich in het zevende Jaar zulk eene rente belooven konde. Die zelfde oorzaake, die by ons den Koorn-opkooper beweegt, om ten besten des lands Koornschuuren aan te leggen, en zich deswegen te laaten vervloeken, even die zelfde winzugt moest elken Israëlitischen Akkerman begeerig maaken, om zonder vloek, veel Koorn op zyne zolderen weg te leggen. Hy had daar toe noch grootere verzoeking, dewyl hy geene sommen konde uitleenen, om daar mede winst te doen, nademaal het rente neemen verbooden was; het verkogte Koorn bragt hem derhalven geene winst aan, maar wel dat, 't welk hy op zyne zolders bewaarde; en zelfs een klein voordeel was voor hem grooter, dan het voor ons zyn zoude, dewyl hy den intrest, dien de hoofdsom in gelde had kunnen opbrengen, daar van niet behoefde af te trekken.

„Een goed huishouwer gaart doorgaans iets over, deeze wet bewoog hem om het niet aan geld te doen, maar aan Vrugten, die

die den lande veel voordeeliger waren; en dezelve noodzaakt byna ieder éénen, om, ten minsten in dit stuk, een huishouwer te worden.

„ Het voordeel, 't welk hier uit voortvloeide, was veelvouwig. Door dit spaaren der vrugten werd het Volk beveiligt tegen den hongersnood, zo 'er al een slecht gewas kwam" — Hier maakt de Hoogleeraar eene breede uitweiding over het Opleggen van Koorn: waar in wy hem niet zullen volgen — Wyders merkt hy op dat de *Israëliten* daar van een groot voordeel ontvingen, het strekte om den Landbouw aan te moedigen; en hun bewaarde om niet van de Inhaaligheid der *Sidoniers*, in het zevende Jaar, af te hangen.

„ Het Sabbathjaar hadt noch dit nut dat de Hebreeuwsche knegten, die wederom vry geworden waren, overal hun onderhoud vonden, en den grond konden leggen tot eene nieuwe huishouding. Men gaf hun, wanneer men ze vry liet een geschenk van één of twee Schaapen (Deut. XV: 14.) voor deeze vonden zy dat zelfde Jaar overal vrye weide; en op deeze wyze konden zy zich niet alleen, maar ook het begin van eene kleine kudde onderhouden. Op de zelfde wyze konden ook de Israëliten, wanneer zy door armoede ten lande uitgedreeven waren, in het Sabbathjaar derwaards wederkeeren, en hun onderhoud vinden op gemeene akkeren. Of Moses ook bedoeld hebbe Vreemdelingen in het land te lokken, weete ik niet; arme Vreemdelingen zyn niet voordeelig voor eenen staat, ten zy het denzelven aan daglooneren mangeld, of zy nieuwe bezigheden en nieuwen vlyt aanbrachten.

„ Moses meldt uitdruklyk (Lev. XXV: 7.) dat hy alles wat in het Sabbathjaar van zelfs voortkomen zoude, ook voor de kudden en het wild ter spyze geschikt had. Ten aanzien der kudden was geheel *Palestina* in het zevende Jaar een gemeene Weide, en men had vryheid om daar mede overal rond te zwerven; het had de gedaante van een land van zwervende herderen, gelyk het te vooren geweest was. Naardemaal het my ontbreekt aan ondervinding in de Huishoukunde, die van eene gelyke natuur zyn, kan ik, het geen daar uit volgen moest, niet bepaalen, terwyl dit noodzaaklyk veele kudden, die te vooren in de Woestynen van Arabien weiden, in het land trekken moest, en hun eene vette weide op de akkeren aanbood, op welke het gras van uitgevalle Tarwe en Garst hun voedzel gaf. Ten opzichte van het wild is misschien het oogmerk van den Wetgeever geweest, dat men 't zelve niet ten éénemaale zoude uitroejen, door zich met te grooten yver op den landbouw toe te leggen. Het zoekt de streeken, daar het ryklyk zyn

 voed-

voedzel vindt, en het kwam dus misschien uit de nabuurige landen en bosschen, (Libanon by voorbeeld) om het land op nieuws met wild te vullen, indien slechts om het zevende Jaar, om zoo te spreeken, een stilstand van wapenen met 't zelve gemaakt werd, en men het op de akkeren toeliet, byna gelyk de Arabieren het wild in de heilige landen ongestoord laaten.

„ Eene enkele duisternis is 'er voor my overgebleeven, ten aanziene van het Sabbathjaar: men kan naamlyk vraagen; hoe men de ledigheid, die zoo verderflyk is, hebbe kunnen voorkomen, wanneer een Volk, 't welk uit Akkerlieden bestond, in één rond jaar geene Akkeren bouwen mocht? Misschien hielden zy zich bezig met het Koorn, 't welk zy overgewonnen hadden, te verkoopen: als mede met de Veehoederye, terwyl zy door het gantsche land weiden konden, of ook, zoo die geoorlofd was, met de Jagt, maar dit alles geeft nog weinig arbeids. Hier blyft dus iets duisters voor my over."

Nog moeten wy, ten besluite van deeze Aankondiging, den Leezer verwittigen, dat, volgens het Berigt des Boekverkoopers, de Heer MICHAELIS het IIIde Deel deezes Werks op deeze Michiels-Mis zal uitgeeven, en dan zal 'er eerlange nog een IVde Deel volgen, waar mede dit Werk volledig zal zyn. Wyders dat men in *Engeland* ook aan eene vertaaling arbeidt, van waar men den Heer MICHAELIS eenige onderrigtingen gevraagd hadt, die hy ook den Boekverkooper BOSCH aanbiedt: waar van hy belooft gebruik te zullen maaken by het eerstvolgende of laatste stuk.

De Nieuwe Reiziger of Beschryving van de Oude en Nieuwe Weereldt, uit het Fransch van den Abt DE LA PORTE, *het Veertiende Deel. Behelzende de Kaap de Goede Hoop, Angola, Kongo, Loango, Benin, Ardra, Juida en de Goudkust. Te Dordrecht, by* A. Blussé en Zoon, *in gr. octavo,* 391 *bladzyden.*

Lieden wier leeszugt niet sterk genoeg, of wier tyd te kort is, om, over de gesteltenis van vreemde Landen, groote en lang uitgebreide Werken te leezen, zullen, in dit Deel des *Nieuwen Reizigers*, naar hunnen zin, te recht kunnen, om van de opgemelde Landschappen eenig denkbeeld te krygen, en de voornaamste byzonderheden, des betreffende, te leeren kennen. De drie eerste Brieven handelen van de Kaap de

Goe-

Goede Hoop, de vierde beschryft *Angola*; de vyfde en zesde, zevende en achtste melden, het aanmerkenswaardigste van het Koningryk *Kongo*. *Loango* wordt in de negende; *Benin*, in de tiende, beschreeven; de elfde en twaalfde stellen ons het Koningryk *Ardra* voor oogen, gelyk de dertiende en veertiende *Juida*: de vyftiende en zestiende, eindelyk, behelzen de Goudkust.

Wy hebben, van tyd tot tyd, onzen Leezeren uit alle de voorgaande Stukken, eene Proeve opgegeeven, en, zo veel mogelyk, daar in de verscheidenheid in agt genomen; dit in 't oog houdende, zullen wy tegenwoordig iets ter verlustiging uitkippen. De Abt DE LA PORTE voert menigmaal, om zyne Brieven te verleevendigen, den een of ander verhaalende in; dus geeft een *Kapucyner Zendeling*, FELICIUS, hem veele byzonderheden van *Kongo* op, waar van wy 'er eenige zullen mededeelen.

„ De misdaed der Toovery, (zegt Vader FELICIUS,) is zo gemeen in dit gewest, dat ik geene genoegzaeme waekzaemheid, om de schuldige te ontdekken, noch te veel yver om hen te doen straffen, kon in 't werk stellen. In de eerste jeugd der Negeren bindt men hen met sommige kleene touwtjes, door de toovenaers gemaekt, met eenige geheimzinnige woorden, die deeze plegtigheid vergezellen. Wanneer ik deeze toovertouwtjes vond aen de Kinders, welke men ten doop' aenbood, noodzaekte ik de moeders op hare knien te gaen leggen, en liet haer geesselen, tot zy hare dwaling erkend hadden. Eene zekere Vrouw, welke ik tot deze straf veroordeeld had, schreeuwde onder het ontvangen der slagen; genade, myn Vader, om de liefde van Godt. Ik heb drie deezer touwtjes ontbonden, eer ik in de Kerk kwam, en het is door vermim dat ik het vierde vergeeten heb los te maken.

„ Op zekeren dag had ik verscheide Kinders beginnen te doopen, in een nabuurig dorp van Songo, digt by het huis van een toovenaerster. De vergadering, die zeer talryk was, niet kunnende ontgaen eenige wanorde op het erf dezer Vrouwe te veroorzaken, kwam zy al woedende uit, en schreeuwde afgryslyk. Dewyl zy my in myne bediening verhinderde, deed ik een teeken met myn' stok, alleen met oogmerk om haar tot zwygen te verpligten; maer zy nam deze beweeging op voor een dreigement, en greep, in de vervoering hare razernye, eene spade: waer mede zy de aerde rondsom my uitgroef: want de Tovenaers beginnen hier mede altoos hunne zwarte Kunsten. Vervolgens vernieuwde zy haer geschreeuw, met eene ongemeene gramschap. Hoe, zeide zy,

 durft

durft een Vreemdeling eene Burgeres dreigen? Zal ik uit myn huis gejaegd worden door eenen Man, dien ik niet ken? Neen, het zal zo niet gaen: en ik zal my aan hem wreken, door hem de Ziel uit het lichaem te rukken. Zy verdween op staende voet; weshalven ik, myne bedieningen verricht hebbende, het volk afscheid gaf, en vertrok. Doch wel ras zag ik myne Vyandin weder te voorschyn komen; zy hadt zich slechts voor één oogenblik weg begeeven, om een' jongen Toovenaer tot hare hulp te roepen. Men kende hun beroep aan hun hulsel: zy hadden rondom hun hoofdt een' neusdoek, die hun het linker oog, en de regte zyde van den mond bedekte. In deezen staet wierp de Vrouw op my een strak gezigt, onder het uitspreeken van woorden, welke ik slechts ten halve verstond; en oogenbliklyk maakte zy met hare nagelen een klein gat in de aerde, vulde 't zelve met haer eigen water, waschte daer in hare handen, en spuwde op het uiterste van haren voet, op hare hairen en in haren boezem. Van myne zyde riep ik alle myne kloekmoedigheid te hulp, en maakte my gereed om alle helsche magten te trotsen. In de eene hand nam ik myn kruis, in de andere myn' rozekrans, en draeide dezelven in eenen tegenstrydigen standt met alle de beweegingen, welke ik de oude zag verrigten. Zy deed zulke ongemeene daden, dat ik myne toevlugt nam tot de bezweeringen der Kerke. Ik begon met den boozen geesten te verbieden my te naderen; doch dit bevel verhinderde de Toovenaerster niet, hare duiveleryen te vervolgen. Telkens als ik den naem van Satan uitsprak, scheen my deze Vrouw in eene nieuwe ontroering te komen. Op de tweede bezweering, gaf zy den jongen Toovenaer een' oorbandt, en beval hem haer alleen te laten; doch op de derde, vertrok zy zelve al kermende in eene soort van woede. Zy verscheen kort daer na; maer om de moeilykheden af te snyden rees ik op, en ging my op den kant van het water plaetsen. De Tooveres volgde my, strekte zich tegen over my ter aerde uit, en hervatte haere verfoeilyke werkingen. Menigvuldige Inwoonders, nieuwsgierig om het einde van dit geschil te zien, hadden zich verborgen in een veldt met geerst, van waer zy alle de omstandigheden van den strydt konden beschouwen. Eindelyk met al den yver, waer toe ik bekwaem was, my zelven Gode bevelende, blies ik zachtelyk naer den kant, alwaer zich myne Vyandin bevond; en na het uitspreeken van de eerste woorden van St. Joannes Evangelium, beval ik deze Vrouwe te vertrekken. Aenstonds rees zy op, deed drie sprongen, gaf zo veele schreeuwen, en verdween in één oogenblik. De beweeging van hare vlugt was zo schie-

lyk,

lyk, dat alle de aenschouwers, van verwondering getroffen, oordeelden dat dezelve het vermogen der nature te boven ging. Ook vertoefden zy niet zich te vertoonen; en de Tooveres met verwytingen en scheldwoorden vervolgende, schreeuwden zy allen met eene algemeene stemme: de Duivel is overwonnen, dat hy de Toovenaers en de Tooveryen wegvoere!

„ In zeker Dorp van Kongo zag ik een' onzer Vaderen, nieuwlings gekomen uit het Koningryk Mokokko, alwaer hy zich beroemde, meer dan vyftig duizend persoonen gedoopt te hebben. De Koning zelf was gereed den doop te ontvangen, toen hem het allervreemdste denkbeeld in het hoofd kwam. Myn Vader, zeide hy tot den Kapucyner, voor dat ik uwen Godsdienst omhelze, verzoek ik om twee Gunsten, welke gy my niet behoort te weigeren. De eerste is, dat gy my de helft van uwen baerdt geeft, en de tweede, dat gy my een' opvolger, uit u voortgesprooten, bezorgt. Ik zal alle myne Vrouwen naekt in uwe tegenwoordigheid doen verschynen; en gy zult 'er eene naer uwen smaek uit verkiezen. Gy weet dat wy allen sterflyk zyn; en wie wilt gy, indien gy ons ontvalt, dat de wet, door u vastgesteld, zoude staende houden? Laat my derhalven eenen Zoon, die de ongemeene hoedanigheden van zynen Vader bezittende, uwe leer aen onze nakomelingen overbrenge. De verwonderde zendeling betuigde zyn leetweezen, dat hy hem het laetste verzoek niet mogt toestaen, gemerkt zyne waerdigheit als Kapucyner, en zyne gelofte van kuischheit, welke den Koning van Mokokko byna onbegrypelyk voorkwam. Vervolgens begeerende te weeten, waerom de Afrikaensche Vorst hem van de helft van zynen baerdt wilde berooven, vernam hy dat het oogmerk van den Prins was dezelve als een heiligdom te bewaren; en wie weet, voegde 'er deze Monnik by, of de godvrugtige eenvoudigheit der Negeren 'er niet ten eenigen dage het voorwerp van haren Godsdienst van gemaekt hebbe?

„ Toen ik dit dorp verliet, om my naer Songo te begeven, was ik genoodzaekt eenen arm der riviere over te steken. Het Opperhoofd der verblyfplaetze liet my geleiden, en eene bark bezorgen, en verklaerde my teveus dat ik myne beurs moest openen; dewyl het regtmatig was dat ik, voor myn doopen, en het doen myner missen wel betaeld zynde, hem insgelyks, op zyne beurt, voor zyne kano en zyn volk betaelde. Zeer gaerne, zeide ik tot hem, hoe veel begeert gy? Vyftien simbos, antwoordde hy: en terwyl ik my bereidde om ze hem te geeven, veinsde hy in zyne rekening vergist te zyn, en vraegde

'er

'er dertig. Ziet daer zyn ze, hernam ik, hem dezelve toetellende. Doch een Neger begon te roepen, dat het opperhoofd waerschynlyk geene kennis van de scheepvaert had: dewyl hy zich vergenoegde met dertig simbos voor eenen dienst, die 'er zestig waerdig was. Men moest wel besluiten dezelven te betalen".

Onze Vader FELICIUS, dien in 't bestryden der Toveresse zo gelukkig slaagde, was zo gelukkig niet in eenen Afgoden Tempel. „ Wanneer ik, dus vervolgt hy zyn verhaal, de rivier was overgestoken, geleidde myn weg my in eene plaets, alwaer meenigvuldige afgodische Negers vergaderd waren, om hunne verborgenheden te vieren. Ik trad in eene groote hut, welke ik in het eerst voor eene kerk nam; maer ik bespeurde wel rasch, dat zy de tempel van eenige godheit des lands was. Aen de eene zyde hingen twee vuile kleeden van een' onverdragelyken stank; en aen den anderen kant, zag men een' kleinen aerden muur, van twee voeten hoog, achter welken een afgodt zyne orakels uitsprak. Dees gewaende godt hield twee groote messen in zyne handen, en had een' vederbosch op het hoofd. Toen ik in den Tempel wilde dringen, werd ik gestuit door een groot vuur, dat eensklaps ontvlamde, en waer uit zulk een yselyke stank voortkwam, dat alle myne zinnen daer door bedwelmd wierden. Ik durfde niet te min naderen; terwyl ik my met het teeken van het kruis wapende; maer de Negers, over myne stoutheit vertoornd, verzamelden zich rondom my, en noodzaekten my te wyken".

PETER DE GROOTE, *Treurspel. Gevolgd naar het Fransche van den Heer* DORAT. *Te Dordrecht, by* P. v. Braam 1772. *In octavo 61 bladzyden.*

PEter de Groot, belaagd door den Russischen Prins *Amilka*, die zelfs 's Vorsten Gunsteling *Menzikof*, door deszelfs Min voor *Ametis*, 's Prinsen Dogter, in zyn gesmeed verraad tegen 's Vorsten leeven weet in te wikkelen, en 't edele stoutmoedige gedrag van den Czaar in die omstandigheden gehouden, maakt het weezenlyke van dit Tooneelstuk uit. De characters der opgenoemde Hoofdpersoonaadjen, die aandoenlyke Tooneelen uitleveren, worden hier zeer wel in hunne kragt voorgesteld, en van Bedryf tot Bedryf, in hunne natuurlyke werkzaamheden, allengskens verder geleid; tot dat *Amilka*, na den mislukten aanslag, 's Vorsten genade erlangt; waar op *Menzikof*, wiens betuigd berouw des Czaars vergiffenis reeds

ver-

verworven had, met *Ametis* huwde. De taal, in deezen gebruikt, is over 't geheel vry eenftemmig met de characters, en niet ongefchikt voor het Tooneel. Het volgende onderhoud, tusfchen den Czaar en den bovengemelden Prins, zy hier van ter proeve; waar omtrent vooraf te melden ftaat, dat *Amilka*, zynen toeleg op 's Vorften leeven mislukt zynde, gevangen was, en dat de Czaar gelast had, hem met dien Prins alleen te laaten: in die omftandigheden legt hun de Autheur de volgende redenwisfeling in den mond.

DE KZAAR.

Amilka, de Oppermagt verdwijnt; thans zien uwe oogen
Een' fterveling, als gij, ontbloot van 't Rijksvermogen.
Uw leven was verbeurd. Gij zijt in mijne magt:
Maar nooit heb ik de wraak voor een geneugt geagt.
'k Schenk u uw regten weêr; verweer ze, 'k wil zulks dulden.
Pleit voor de ontwerpen die u 't hart met haat vervulden.
Spreek op.

AMILKA.

'k Beken, ik ftaa verzet op zulk een taal,
Maar mooglijk wierd zij best beantwoord door mijn ftaal.

DE KZAAR.

Wat doet met zo veel drift u mijnen dood begeeren?

AMILKA.

's Lands rampen.

DE KZAAR.

Zeg veeleer mijn Kroon; gij wilt regeeren.

AMILKA.

De liefde voor mijn volk, de billijkheid, daar gij
Mijn Vaderland verfcheurt door uwe raazernij.
Dit Hof, dat ge overlaadt met pragt, dit pronkgefteente,
Door u gegrondvest op der burgeren gebeente;
Daar kunst uw gruuwlen tooit; daar, waar ge uw voeten zet,
't Onfchuldig burgerbloed alom den grond besmet.
En hebt gij moeds genoeg om mij dus aftevraagen,
Wat de oorzaak zij die mij uw leven doet belaagen?

DE KZAAR.

'k Beklaage uw dwaaling, en vergeef ze u; mijn gezigt
Wordt door een' glans, die u verborgen is, verlicht.
Een ftout en grootsch ontwerp, vol moeds, en wel beraaden
Aanvaard en uitgevoerd: zie daar mijne euveldaaden.
'k Heb bloed geplengd, ô ja, maar 't was, helaas! uit nood;
Mijn arm heeft niets gedaan, dan 't geen mijn pligt gebood.
De wreede ftrengheid, die mij doet door u verwijzen,
Hoe haatlijk, is fomtijds in eenen Vorst te prijzen.

Zie

Zie slegts een wijl terug naar 't oude Russisch Rijk,
Daar 't reden derft en kwijnt: het is een woud gelijk,
Een woeste wildernis, geheel ontbloot van leven:
In 't eind gewaardigde ik deez' vorm daar aan te geven,
Maar in die toestand was het nut een weinig bloed
Te storten; dat verlies wierd ras genoeg vergoed.
De Konsten, ja die zelf. . . .

AMILKA.

Dat zij geheel verdwijnen!
Zij zijn 't, die de oude deugd, den heldenmoed, doen kwijnen;
Het snoodst bestaan ontleent daar van een' schijn van regt.
Is 't misdrijf, loos bestuurd, min strafbaar, minder slegt?
Men laate aan 't Zuiden dat vergif zo vol gevaaren.
Zou ons natuur vergeefs haar' wijzen wil verklaaren,
Daar zij deez' dorren grond, dit kil en bar gewest
Met eeuwig ijs bedekt? Zij kent haar gaaven best,
En deelt ze met beleid in onderscheiden Oorden.
Der Overheersch'ren wieg is naar heur wet het Noorden.
Pleeg raad met uw belang. Wat nut, wat voordeel geeft
U al dat schoon, waarom gij steeds in kommer leeft?
Dat u zo veel verdriets en hartzeers doet bezuuren,
Van tweedragt binnen 's Lands, en krijg met uw Gebuuren?
Het strijden was uw lot; gij moest verdelgen, daar
Ge ons met het zwaard hervormde, als een geweldenaar:
En waar toe dient zulks? 't Volk van allerleie Staaten,
Hoe meer het word' verlicht, hoe meer 't uw dwang zal haaten.
Het zaad van onrust schoot zyn wortels al te diep;
De landaart, die om wraak, na zo veel tergens, riep,
Walgt van al 't stroomend bloed, en overleeft uw woeden:
Die oude deessem zal gestadig oproer voeden.

DE KZAAR.

Zulks heb ik wel verwagt. 'k Voorzag al dat gevaar:
Ik ken der menschen aart. Een onbedreeven schaar
Is vaardig, hoe 't ook gaa, voor haare aloude wetten,
Hoe dwaas, hoe redenloos, het uiterste optezetten;
Verslaafd aan 't oud gebruik, vervolgt zij en veragt
Een Edelmoedig Hoofd, dat haar geluk betragt.
Hoe braaf mijn oogmerk waar, 't werd door den Rusch bestreeden;
Dan, hij die wetten geeft veragt het vlugtig heden,
Hij steunt op de uitspraak van den nazaat, die gewis
Een regter zonder gunst en zonder afgunst is.
Hoe 't gaa, de Deugd verwint, zij durft den nijd veragten,
Vindt heul, ja wreekers zelfs, bij volgende geslagten,
Daar eindlijk zich veréént al 't strijdig zelfbelang;
De snoode ondankbaarheid, de wrev'le haat, hoe bang.
Zij vielen, zijn gereed verdienden roem te schenken,
Als zij der braaven lot op hunnen zerk gedenken.

Mijn

Mijn zegepraal ſtaat vast, ſchoon 't denkbeeld nageſlagt,
Gelukkiger dan wij, eerst zie mijn werk volbragt.
Dan zal eerst Ruschland, door verwondring opgetoogen,
Mijn heilzaam doelwit zien met onbenevelde oogen.
Amilka, 'k ſtreef vol moeds mijn Troonsopvolgers voor,
Door mijnen geest bezield, betreeden zij mijn ſpoor;
De boom, door my geplant, zal, in die blijde dagen,
Voor mijn Nakomelingſchap gewenschte vrugten draagen.

AMILKA.

Die ied'le mijmering, dat heugelijk verſchiet
Bedriege een' held, maar zulks betaamt een' Staatsman niet.
Gij moest dit volk, gewoon zijn regt door 't ſtaal te ſtaaven,
In Krijgskunde oefenen, maar nimmermeer beſchaaven;
Beletten dat hen ooit een ſchaadlijk licht beſchijn',
't Welk voor hunn' Vorst alléén hen doet ontzaglijk zyn.
Gij moogt ten koste van uw magt hen leeren denken,
Dat hoog verlicht gemeen zal uw gezag haast krenken,
Blinde onderwerping is de veiligſte; de geest
Is d'arm, in 't nedrig werk, ſteeds hinderlijk geweest.
't Volk, dat geen trotschheid kent dan op zyn oorlogskragten,
Is vaak het meest ontzien; en hoogst gelukkig te agten.

DE KZAAR.

O neen! 't geluk verzelt geen drieste onweetendheid,
Geen toomelooze drift, hoezeer gij daar voor pleit.
De reden moet een Volk aan zijnen pligt gewennen;
't Moet in zijn nedrig lot voor 't minst zijn regten kennen.
Ja, hoeveel dolken tot mijn' val ook zijn gewet,
Al worde ik onder 't puin van 't Vaderland verplet.
Het blijft mijn roem dat ik de ondankbren dorst verlichten.
'k Staa liever ſteeds ten doel aan hun vermeetle ſchigten,
Dan Vorst te weezen van een redenloos gediert,
Dat zonder wetten zwerft, door drift alleen beſtierd.
Geen opene afgrond kan dien moed mij op doen geeven:
Mijn gloriezugt verwint, en ik veragt het leven.

AMILKA.

Dat liep voor lang gevaar; haast wordt ge 'er van beroofd:
Een uitgetoogen zwaard hangt u reeds boven 't hoofd.

PETER.

Wel nu, waarom getoefd? verhaast die oogenblikken.
Gy kunt met eigen vuist daar over thans beſchikken.
Onbuigzaam ſterv'ling, koom, veredel uwen haat,
Herdompel 't Vaderland in zijn' veragten ſtaat;
Verdoof het glansrijk licht, door mijne zorg ontſtooken;
Al wat ik ſtigtte word' door u weer afgebrooken:
Verkort mijn rampen, maak een eind van mijn gevaar;
Ik ſchenk u wapenen, koel uwen moed, barbaar.

Ik

Ik zelf biede u mijn borst, om mij den steek te geeven!
Voldoe, voldoe uw wraak, doe uwen Keizer sneeven.

AMILKA.

Ken mij, een vijand, hoe vervolgd door mijnen haat,
Word mij geheiligd als hij weerloos voor mij staat.
Ik ben geheel ontroerd.

DE KZAAR.

Gij moet u niet bedenken;
Gij zult mijn moorder zijn, of mij uw vriendschap schenken.

AMILKA.

Uw vriendschap....!

DE KZAAR.

't Is genoeg. Nu ge in myn oogmerk stemt,
Nu 'k u verwin, agt ik het gansche Rijk getemd.

AMILKA.

O onweerstaanbre kragt! wie kan u wederstreeven?
'k Voel mij, mijns ondanks, tot verwondering gedreeven.
Gun dat ik voor u kniele!

Vertoog over den oorsprong, gebruik en bestiering van zekerbaarig Gebouw op het Voorhoofd genoemd CACATOE. *Te Amsterdam by* F. Sundorff 16 *bladz. in quarto.*

EEne Satyrische beschouwing van een bespotlyken hedenschen opschik veeler jonge Heeren, (want de Schryver wil met de Vrouwtjes niet in alarm raaken,) die in haare soort zeer wel uitgevoerd is. De Autheur leidt het *Cacatoe draagen* van *Absalom* af, en beweert dat de inwoonders van het *Gallia Comata* of Hairdraagende Gallie hier toe byzonder geregtigd zyn; waar mede dan ook verknogt gaat het regt van een degen te voeren, en dit voorregt te handhaaven; als mede dat van een klein gehavend hoedje, 't welk men niet op 't hoofd kan zetten, dat ook met de Cacatoe niet wel doenlyk is; en voorts het regt van een Parasol of Parapluie te gebruiken, om de Cacatoe tegen de Zon en den Regen te beschermen. Dit zo gewigtige onderwerp wordt hier, onder 't voordraagen veeler Historische en Regtsgeleerde aanmerkingen, ten dienste van 't Gemeenebest, overwoogen, met voorstellinge van eenige schikkingen, welken daaromtrent ten meesten nutte te maaken zouden zyn.

RE-

REGISTER
VAN
BOEKEN EN *SCHRIFTEN*,
Die in het Eerste Deels Eerste Stuk, van dit Werk, oordeelkundig tevens en vrymoedig verhandeld worden.

Met derzelver Pryzen.

A.

B.

C.

D.

D.

E.

F.

G.

L.

M.

Op-

Ram-

R.

S.

V.

Vliet

